ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ТРОНЬКО П. Т. (голова Головної редколегії), БАЖАН М. П., БІЛОДІД І. К., БІЛОГУРОВ М. К., ГУДЗЕНКО П. П., ДЕРЕВ'ЯНКІН Т. І., КАСИМЕНКО О. К. (заступник голови Головної редколегії), КОНДУФОР Ю. Ю., КОРОЛІВСЬКИЙ С. М., КОШИК О. К., МІТЮКОВ О. Г., НАЗАРЕНКО І. Д., ОВЧАРЕНКО П. М., ПИЛЬКЕВИЧ С. Д., РЕМЕЗОВСЬКИЙ Й. Д. (заступник голови Головної редколегії), СЛАБЄЄВ І. С. (відповідальний секретар Головної редколегії), ЦІЛУЙКО К. К.

КИЇВ — 1969

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМА:

БЄЛОУСОВ В. І. (голова редколегії), БАЛЕГА Ю. І., БАЛЛА Л. К., ГОНЧАРЕНКО А. О., ГРАНЧАК І. М., КОСТРУБ Г. М. (заступник голови редколегії), МАГАРИТА В. І., МЕЛЬНИКОВА І. М., МІЩЕНКО С. О., ПІТРА Ю. Ю., ПОПОВИЧ Д. П., ПРУНИЦЯ С. Ю. (відповідальний секретар редколегії), РУСИН О. І., СПІВАК Б. І., ФЕДОРЕНКО В. Г., ХАЙНАС В. В., ЧЕПУР Д. В. (заступник голови редколегії), ШУЛЬГА І. Г.

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

АН УРСР

9[С...]
190

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
СССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
СССР ЕКАРЫ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIDIUM

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик

за успехи, достигнутые в деле увеличения производства и заготовок зерна, винограда, фруктов, молока, мяса, шерсти и других сельскохозяйственных продуктов, Указом от 26 февраля 1958 года наградил

Закарпатскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. Георгадзе

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 марта 1958 г.

Святкування Дня Перемоги в Ужгороді. 1967 р.

Святкування 50-річчя Великого Жовтня в селищі Солотвині Тячівського району. 1967 р.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМА

В Тезах Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» вказується: «З вершини п'ятдесятиріччя Жовтневої революції партія, радянський народ осмислюють пройдений шлях, щоб ще краще розв'язувати нові завдання». Цим положенням і керувалися автори та редакційна колегія в роботі над нарисами історії міст і сіл Закарпатської області.

Знайомлячись з нарисами, читач повинен мати на увазі специфіку розвитку історичного процесу на Закарпатті. На долю закарпатських українців — невеликої гілки могутнього слов'янського дуба, а також трудящих інших націй і народностей краю, випали важкі випробування. Протягом майже 10 століть закарпатські українці були силоміць відірвані від своїх братів на сході. Закарпаття входило до складу Угорської держави (XI—XVIII ст.), Австрійської імперії (XVIII—XIX ст.), австро-угорської монархії (1867—1918 рр.), буржуазної Угорської республіки (листопад 1918 р.— березень 1919 р.). З 22 березня до кінця квітня 1919 р. Закарпатська Україна була частиною Угорської Радянської Республіки. А потім версальські миротворці всупереч волі трудящих включили край до Чехословацької буржуазної республіки (1919—1939 рр.). У 1939 — 1944 рр. Закарпаття перебувало під гнітом фашистської Угорщини.

За винятком короткочасної свободи в межах Угорської Радянської Республіки 1919 року, трудящі краю зазнавали жорстокого соціального і національного гноблення від іноземних загарбників та «своїх» експлуататорів. Матеріали тома ще раз свідчать про те, що експлуататорські формації, в тому числі й капіталізм, не здатні були забезпечити швидкого прогресу економіки і культури, завжди прирікали народні маси на страждання та злидні. В складі феодальних та капіталістичних держав Закарпатська Україна перебувала на становищі внутрішньої колонії. Вміщені в томі матеріали викривають зрадництво закарпатської буржуазії та її націоналістичних партій, які блокувалися з іноземними загарбниками, допомагаючи їм пригнічувати народні маси і тримати їх у покорі.

Нариси висвітлюють процес багатовікової класової боротьби, що точилася на Закарпатті. Вона розвивалася шляхом гострих виступів проти соціального поневолення і національного гніту. Ці основні напрямки тісно перепліталися між собою. Червоною ниткою через всі нариси проходить висвітлення боротьби трудящих за возз'єднання Закарпаття з усіма українськими землями. Вирішальне значення в історії Закарпатської України мав новітній період, коли в результаті революційного піднесення, викликаного могутнім впливом Великого Жовтня, успіхами соціалістичного будівництва в СРСР, перемогами радянського народу у Великій Вітчизняній війні, завершився глибоко прогресивний, історично закономірний процес визволення трудящих Закарпаття від іноземного поневолення і возз'єднання їх з народом Радянської України. Історія ще раз підтвердила

геніальне пророцтво В. І. Леніна про те, що вільна Україна можлива лише при єдиній дії пролетарів великоруських і українських.

Керівною силою революційно-визвольного руху на Закарпатті були Комуністичні партії Угорщини і Чехословаччини, до складу яких входили у свій час комуністи краю. Спільна революційна боротьба угорських, чехословацьких, закарпатських робітничо-селянських мас була яскравим виявом пролетарського інтернаціоналізму.

Величезну ідейну допомогу закарпатським комуністам подавали Комуністичний Інтернаціонал, ВКП(б) та її бойовий загін — КП(б)У.

Визволення Закарпаття Червоною Армією в жовтні 1944 року від фашистських окупантів та задоволення всенародної вимоги про возз'єднання з Радянською Україною були початком нової ери в історії краю. Переваги соціалістичного способу виробництва, братня допомога всіх народів нашої країни, насамперед великого російського народу, героїчна праця закарпатських робітників, колгоспників, інтелігенції — ось головні рушійні сили, які дали можливість у короткий історичний строк ліквідувати тяжку колоніальну спадщину.

Під керівництвом обласної партійної організації трудящі докорінно змінили економічне і культурне обличчя Закарпаття. В минулому один з найвідсталіших куточків Європи, із злиденним життєвим рівнем, хронічним голодом, масовою еміграцією та неписьменністю населення перетворився в область розвинутої промисловості, високомеханізованого сільського господарства, передової соціалістичної культури. Великою життєдайною силою стала незламна дружба народів — українців, угорців, росіян, румун та представників інших націй і народностей, які населяють орденоносне Закарпаття — наймолодшу багатонаціональну область Радянської України. Факти, наведені в томі, повністю спростовують брудні наклепи одного з рупорів антикомунізму — сучасної буржуазної історіографії, яка не припиняє спроб фальсифікувати історію класової боротьби на Закарпатті, замаскувати агресивну спрямованість зовнішньої політики імперіалістичних країн у минулому, знецінити значення соціалістичних перетворень, здійснених у Закарпатській області за роки Радянської влади.

В томі вміщено 51 нарис, 13 довідок про райони, 243 довідки про центри сільських Рад, понад 400 фотоілюстрацій. Переконливою мовою фактів і цифр вони розповідають про багатовікову історію області, про розвиток найбільших населених пунктів Закарпаття з часу їх виникнення і до наших днів, про корінні соціалістичні перетворення в різних галузях економіки і культури, досягнуті під керівництвом Комуністичної партії.

До написання тома «Закарпатська область» були залучені широкі кола громадськості: викладачі Ужгородського державного університету, науковці Закарпатського державного краєзнавчого музею, обласного державного архіву та його Мукачівського філіалу, численна група вчителів шкіл — всього близько 1500 чоловік. Активну участь у цій роботі взяли партійні, радянські і комсомольські працівники. Під керівництвом обласної редакційної колегії працювало 15 міських і районних комісій, близько 300 робочих груп, силами яких проведено велику роботу по добору й обробці місцевого матеріалу та написанню нарисів історії населених пунктів, складанню довідок і характеристик.

При створенні нарисів про історію міст і сіл області використовувались різноманітні джерела: історичні, етнографічні і географічні праці, енциклопедичні словники, статистичні збірники й огляди, періодичні видання, зокрема комуністична преса, документи архіву Закарпатського обкому КП України, Закарпатського обласного державного архіву та його філіалу в Мукачевому, міських, районних архівів області, документи поточних архівів і поточного діловодства різних установ і організацій, спогади учасників революційних подій, старожилів і т. д. Було організовано виявлення документальних матеріалів, які зберігаються в центральних державних архівах СРСР, Угорської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Робота обласної редколегії проводилась під безпосереднім керівництвом Головної редакційної колегії. Науково-методичну допомогу подавали Інститут історії Академії наук УРСР та редакція історії міст і сіл Української РСР Головної редакції УРЕ АН УРСР.

Том відкривається нарисами про Закарпатську область та обласний центр — місто Ужгород. Далі за алфавітом йдуть нариси про районні центри з характеристикою районів, про селища міського типу та найвизначніші села, які виділяються як своєю історією в минулому, так і значними досягненнями в галузі розвитку економіки і культури за роки Радянської влади. Крім нарисів, по кожному району також за алфавітом подаються короткі довідки історико-економічного характеру про всі центри сільських Рад, з переліком населених пунктів, які входять до складу цих Рад. Щоб допомогти читачам краще зрозуміти окремі історичні терміни, поняття і назви одиниць виміру та монет давнього чи іноземного походження, які вживалися раніше на Закарпатті, в кінці тома подається короткий словник цієї термінології. Для зручності користування томом до нього додаються також іменний і географічний покажчики.

Робота над підготовкою тома провадилась на громадських засадах, що є ще одним свідченням розвитку творчої активності мас у період розгорнутого будівництва комунізму. Саме збирання і дослідження матеріалу, а також процес написання нарисів були пов'язані з певними труднощами. Справа в тому, що історія Закарпаття, особливо до XIX століття, ще не знайшла всебічної розробки та наукового висвітлення. До того ж, більшість джерел, що стосуються стародавнього періоду історії краю, розпорошені і знаходяться поза межами області (в Угорщині і Румунії), що утруднює їх вивчення і використання.

Автори усвідомлюють, що нариси даного тома — один з перших кроків на шляху вивчення та наукового відображення багатовікового складного історичного процесу і суспільно-політичного життя трудящих Закарпаття. Більш грунтовного дослідження потребують, зокрема, документи з історії краю, що зберігаються в архівних фондах ЧССР, УНР, СРР, а також інші джерела дорадянського періоду, які при підготовці тома з тих чи інших причин були використані лише частково. Ця робота повинна продовжуватись.

Редакційна колегія вважає своїм приємним обов'язком щиро подякувати всім організаціям і товаришам, які брали участь у виявленні матеріалів, написанні і виданні історії міст і сіл Закарпаття.

РЕДКОЛЕГІЯ ТОМА

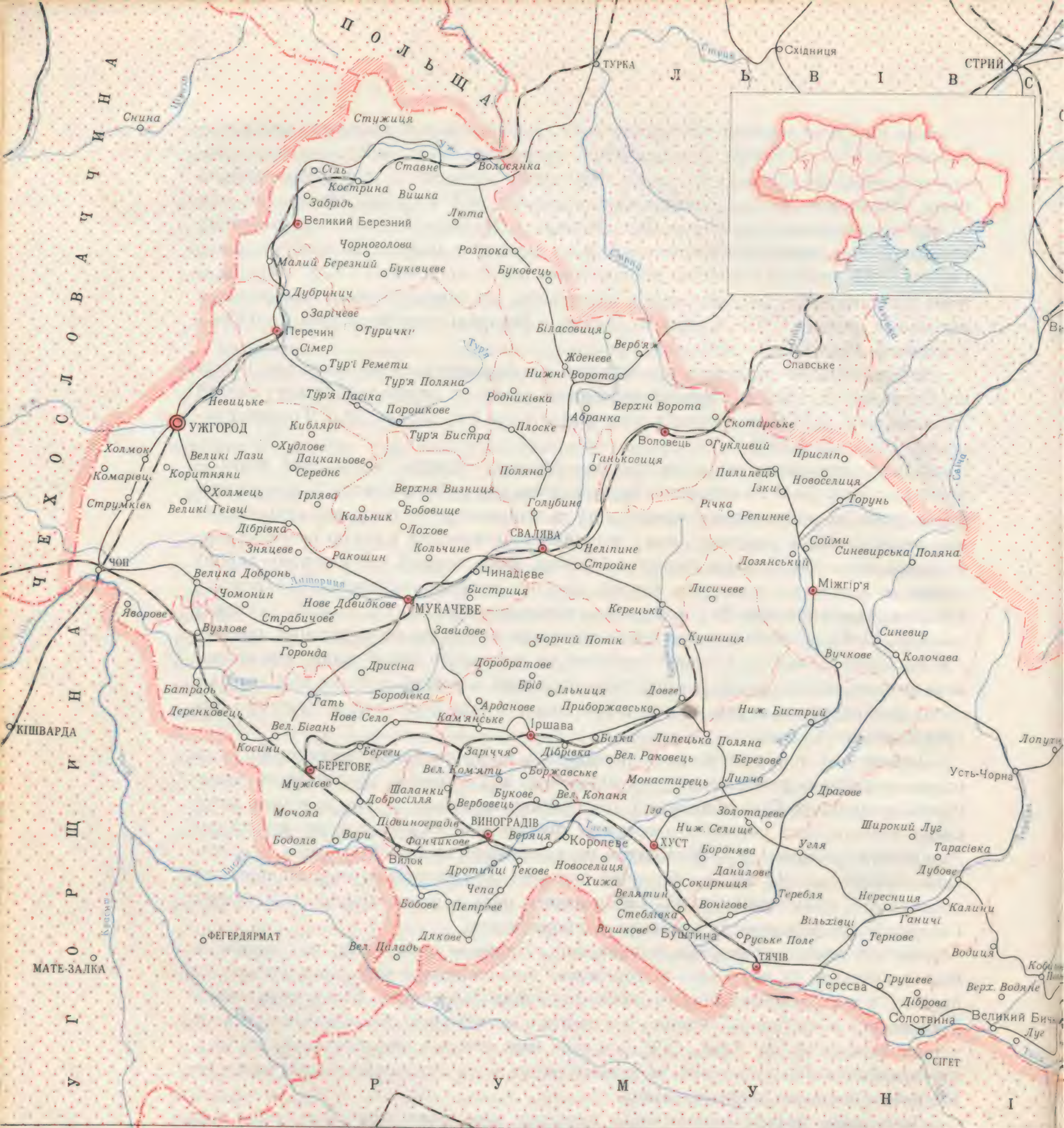

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

УЖГОРОД	Міста з населенням понад 30 000 чол.	Міжгір'я	Селища міського типу з населенням 5 000–10 000 чол.
СВАЛЯВА	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.	Воловець	Селища міського типу з населенням до 5 000 чол.
ТЯЧІВ	Міста з населенням до 10 000 чол.	*Синевир*	Села

МАСШТАБ

7,5 0 7,5 15 22,5 км

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центр області
- Центри районів
- Інші населені пункти

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Закарпатська область розташована на крайньому південному заході Української РСР. Вона займає південно-західну частину Східних Карпат та північно-східну частину Середньодунайської низовини, яка заходить сюди по ріці Тисі та її притоках. На північному заході області проходить кордон Радянського Союзу з Польською Народною Республікою, на заході — з Чехословацькою Соціалістичною Республікою, на південному заході — з Угорською Народною Республікою і на півдні — з Соціалістичною Республікою Румунією. На сході та північному сході Закарпатська область межує з Івано-Франківською, а на півночі — з Львівською областями.

Територія області — 12,8 тис. кв. км. Населення — 1050,1 тис. чол., густота — 82 чол. на 1 кв. км. У містах проживає 311,6 тис. чол., у селах — 738,5 тис. чол. Українців — 74,2 проц., угорців — 15,6 проц., росіян — 3,4 проц., румунів — 2,1 проц., словаків — 1,4. Крім того, в області проживають євреї, німці, чехи, грузини, вірмени — всього до 30 національностей[1].

Область поділяється на 13 адміністративних районів. На її території — 2 міста обласного підпорядкування (Ужгород, Мукачеве), 7 міст районного підпорядкування (Берегове, Виноградів, Рахів, Свалява, Тячів, Хуст, Чоп), 14 селищ міського типу, 270 сільських Рад, яким підпорядковано 580 сільських населених пунктів.

Через гірські перевали Карпат — Ужоцький, Верецький, Воловецький (чи Бескидський), Торун-

[1] За даними Закарпатського облдержстатуправління на 1 січня 1968 р.

Вид з Верецького перевалу на шосе Львів —Ужгород. 1961 р.

ський та Яблуницький (чи Ясинський) Закарпатська область сполучається залізницею і шосейними шляхами з іншими областями УРСР і всього Радянського Союзу.

Українські Карпати простяглися з північного заходу на південний схід і в межах області являють собою три поздовжніх пасма хребтів: Горгани, Полонинські гори, Вулканічні Карпати та відокремлену гірську групу на південному сході. Самі ж гори поділені широкими поздовжніми, а іноді й поперечними улоговинами та численними долинами річок і мають порівняно м'які обриси. Найвищі гори в межах області — Говерла (2061 м), Піп Іван (2022 м), Петрос (2020 м), Полонина Боржава (1847 м), Стій (1655 м), Полонина Рівна (1482 м) та інші[1].

За характером рельєфу Закарпаття — гірська область: $^4/_5$ її території займають гори[2]. Вони вкриті густими лісами та зеленню буйних трав. Найдовшою рікою є Тиса. Починаючи з південно-східного кордону області вона несе свої білопінні води до її південно-західного кордону, а далі в Угорщину, Югославію, де впадає в Дунай. Її притоки: Тересва, Теребля, Ріка, Боржава. Серед порівняно більших рік Закарпаття слід назвати Латорицю та Уж, які впадають в р. Бодрог (Словаччина).

Майже половина Закарпаття вкрита лісами. Бук тут займає близько 59 проц. лісового масиву, ялина — 30,6 проц., дуб 6—7 проц., піхта 1,6 проц.[3]. Решта припадає на такі породи, як ясен, береза, липа тощо. Дуби ростуть в основному на низовинній рівнині, подекуди в передгір'ї. Середній лісовий пояс складають букові і буково-грабові породи. Ялинові масиви розміщені на найвищих гірських частинах схилів та деяких вершинах понад 1100 м над рівнем моря.

Закарпатська область багата також на корисні копалини. Тут є великі запаси кам'яної солі. Солотвинське та недавно досліджене Олександрівське родовища належать до найбільших у Європі. Про поклади кам'яної солі на Закарпатті люди знали вже давно і примітивно розробляли їх ще в часи панування рабовласницької Римської імперії. Інтенсивна ж експлуатація їх розпочалась лише з XVIII століття, коли було закладено існуючі нині шахти. Закарпатська сіль вивозилась далеко за межі краю, про неї знали в усіх країнах Західної Європи.

Закарпаття багате і на будівельні матеріали: андезит, трахіт, базальт, туф, вапняки, пісковики тощо. Зокрема, закарпатський різнокольоровий мармур має загальнореспубліканське значення. На території області є природні горючі гази, залізна руда, буре вугілля, руди кольорових металів, значні запаси бентонітових глин, високоякісних каолінів. Знаменно, що каоліни Закарпаття давно були відомі далеко за межами краю. З дубриницького каоліну, наприклад, вироблявся колись відомий віденський фарфор[4].

---

[1] В. Г. Бондарчук. Радянські Карпати. К., 1956, стор. 9—16.
[2] О. Т. Діброва. Закарпатська область. Географічний нарис. К., 1967, стор. 9.
[3] О. А. Поляновський. Дари лісу. Ужгород, 1967, стор. 23.
[4] О. Т. Діброва. Закарпатська область. Географічний нарис, стор. 23.

Область славиться великою різноманітністю мінеральних джерел—соляних, сірчаних, йодистих, залізистих та інших. Тільки до 1935 року їх було взято на облік 400. За роки Радянської влади Ужгородським філіалом Одеського інституту курортології вже вивчено для широкого використання понад 150. При сприятливих кліматичних умовах на фоні чудової природи вони дають можливість широко розгортати на Закарпатті будівництво санаторіїв, курортів, будинків відпочинку, пансіонатів[1].

Енергія рік області (Тиси, Ужа, Латориці, Ріки, Тереблі, Тересви та інших) обчислюється в 1 млн. 300 тис. кіловат.

Грунти на Закарпатті мають свої особливості. У гірських частинах вони переважно глинисто-піщані. На цих грунтах в основному росте ліс. Орні землі тут зустрічаються лише по долинах річок. На низовині грунти дернові, опідзолені, дерново-глейові і дерново-середньопідзолисті. Ці грунти родючі і використовуються для землеробства.

Природа Закарпаття з його гірським рельєфом, великою кількістю річок, багатою рослинністю зумовлює різноманітний тваринний світ. Тут зустрічаються 63 види звірів — дикі кабани, ведмеді, лисиці, вовки, борсуки, козулі, куниці, рисі, видри та інші. Окреме місце займають олені, що становлять окрасу Карпатських гір. На території області є понад 180 видів птахів, з них близько третини осілі. Здебільшого водяться глухарі, тетереви, дятли, рябчики, сірі куріпки, чижі, зозулі, пугачі, фазани, дрозди. В лісах живуть ще орли, коршуни, бекаси, соколи. У ріках і озерах є багато прісноводної риби. Найціннішими є форель, харіус. В області створено 14 спеціальних форелевих заводів, де вирощується молодняк для зарибнення гірських річок[2].

Територія Закарпаття була заселена з давніх-давен. Підтвердженням цього є окремі знахідки часів пізнього палеоліту. Численні стоянки племен і поодинокі знахідки нового кам'яного віку виявлені в багатьох місцях області — від кордону з Словаччиною до Білої Тиси.

Особливе місце в Закарпатській області посідають археологічні пам'ятки матеріальної культури бронзового віку (II—I тисячоліття до н. е.). Крім поселень і могильників, виявлено понад 140 скарбів бронзових виробів. Вони свідчать про високий розвиток бронзоливарного виробництва у Верхньому Потиссі в кінці II — на початку I тисячоліття до н. е.[3].

Біля Мукачевого (Галіш-Ловачка) знайдено понад 1000 сільськогосподарських та побутових виробів із заліза, в т. ч. наральники, молотки, серпи, ножиці, наконечники списів та ін. Нещодавно археологічна експедиція Інституту археології АН УРСР відкрила в районі с. Дякового в Новому Клиновому залізоливарний центр III—I століть до н. е. Тут знайдено 10 залізоливарних горнів, понад 100 металургійних конгломератів вагою до 80 кг кожний. За своїми розмірами Новоклинівський центр є другим у Європі після відомого центру в Польщі у Свєнтокрижцьких горах. Архео-

Вид на гору Петрос взимку. 1966 р.

[1] Мінеральні джерела Закарпаття. Ужгород, 1963, стор. 62.

[2] О. Т. Діброва. Закарпатська область. Географічний нарис, стор. 59.

[3] Ф. М. Потушняк. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. Ужгород, 1958, стор. 3.

логічні знахідки свідчать, що протягом I тисячоліття до н. е. Закарпаття було центром залізоробної справи [1].

Серед археологічних пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. на Закарпатті широко відомі карпатські кургани. Вчені встановили, що їх залишили предки слов'янських племен білих хорватів[2]. Археологічні пам'ятки Закарпаття незаперечно доводять культурну і етнічну єдність місцевого населення з населенням Подніпров'я і Прикарпаття, що вже існувала на початку I тисячоліття нашої ери.

Десь у другій половині VI століття н. е. в Прикарпатті створився східнослов'янський політичний союз, до нього входили і слов'янські племена, які жили на південному заході за Карпатським хребтом[3]. В IX—X століттях на закарпатських землях існувало східнослов'янське князівство білих хорватів, яке тяжіло до могутньої давньоруської держави — Київської Русі. В старовинних літописах згадується про похід князя Олега в 906 році на Царгород. В цьому поході брали участь і білі хорвати — предки закарпатських українців.

У кінці IX — на початку X століття через Верецький перевал і Трансільванію в межі слов'янських князівств, які займали територію навколо Ужгородського та Боржавського укріплених городищ[4], почали просуватись угорські племена. Місцеве слов'янське населення на чолі з князем Лаборцем, який за легендами заснував Ужгородський замок, чинило їм героїчний опір. Під час цієї боротьби загинула вся дружина і сам князь Лаборець[5].

Після важкого походу угорці зупинилися біля Мукачевого, де відпочивали 40 днів, а потім стали просуватись далі на південь, в Придунайську низовину[6]. Розрізнені угорські племена тоді не змогли поширити свою владу на закарпатські землі, які ще в першій половині XI століття входили до складу Київської Русі[7]. Тільки в другій половині XI століття частина Закарпаття була загарбана угорськими феодалами. Решта цих земель ще і в першій половині XIII століття входила до Галицько-Волинського князівства. Це стверджують і т. зв. засічні лінії, що проходили (як кордони Угорщини) лише по південній частині Закарпаття понад Тисою і Латорицею. І лише після розпаду Галицько-Волинського князівства Угорщина повністю оволоділа Закарпаттям[8].

На закарпатські землі не раз нападали половці. В 1086 році їх орди під проводом хана Кутеска дійшли до Ужгорода. Та населення краю героїчно захищалося. Половцям так і не вдалося взяти Ужгородський замок.

Захопивши Закарпаття, угорські королі перетворили його в свій домен і роздавали тут маєтки своїм васалам, на військову силу яких вони спиралися. Внаслідок цього посилювалась економічна і політична влада феодалів, розширювались їхні володіння. Одночасно королі відбирали землі у тих феодалів, які виступали проти їхньої влади. В силу цих обставин окремі частини Закарпаття нерідко переходили з рук у руки. В XIII столітті на Закарпатті одержали маєтки багаті роди Гунт-Пазманів (пізніше — Уйгелі), Рейнольда (Розгоні) і ряд інших представників аристократичної знаті[9]. В наступному столітті тут були володіння королівського палатина Амодея (в районі Ужгорода-Невицького) та великого магната Матвія Чака.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 січня 1968 р.
[2] М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини 1 тисячоліття нашої ери. К., 1960.
[3] Очерки истории СССР, IX—XIII ст. М., 1953, стор. 57.
[4] С. І. Пеняк. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади. Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського держуніверситету. Серія історична. Ужгород, 1965, стор. 59—60.
[5] І. М. Шекера. Міжнародні зв'язки Київської Русі. К., 1963, стор. 49.
[6] П. Сова. Архитектурные памятники Закарпатья. Ужгород, 1961, стор. 14.
[7] М. М. Лелекач. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X—XI ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1949, т. 2, стор. 28—39.
[8] П. Сова. Прошлое Ужгорода. Ужгород, 1937, стор. 28—31.
[9] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 4.

Після їх виступу проти нової королівської династії маєтки навколо Ужгорода перейшли до роду Другетів[1]. В кінці XIV століття на Закарпаття переселився разом з великою дружиною подільський князь Федір Корятович, якому було підпорядковано Мукачеве з довколишніми селами.

Ротонда. Пам'ятка архітектури XII—XIV ст. Село Горяни Ужгородського району. 1966 р.

В XIV—XV століттях появилися на Закарпатті Білкеї, Ілошваї та інші феодали. З роками великі земельні латифундії дуже зростали. Власність родини Довгаїв у Мармароській і Березькій жупах становила понад 200 тис. кадастральних угрів землі. В середині XV століття Ян Гунядій володів великою частиною Закарпаття, включаючи Мукачеве і близько 70 сіл Берегівщини. В кінці цього ж століття ця частина Закарпаття, за винятком району Ужгорода і 5 королівських міст, була в руках Яна Заполі. Маєтки Довгаїв перейшли до рук графів Телекі. На початку XV століття королівський суддя С. Вербовці вже мав 50 маєтків.

Захопивши кращі землі, угорські феодали почали розселяти на Закарпатті своїх підлеглих угорських селян. Внаслідок цього місцеве українське населення поступово відтіснялося в передгірські і гірські райони.

Про Угорщину тих часів Карл Маркс писав, що там «магнати були багатими, король бідним; країною керували поміщики, дворяни і прелати..., (відбувалася) легкодушна роздача державного майна, постійні внутрішні усобиці між магнатами, баронами й прелатами»...[2] Все це відноситься і до Закарпаття. Водночас з посиленням економічної могутності і політичної влади великих землевласників зростала експлуатація кріпосного селянства.

Вже на початку XIV століття селян було позбавлено права переходу від одного феодала до іншого. За королівським декретом від 1351 року тільки феодали могли володіти землею. Селяни змушені були їм платити десяту частину від врожаю, худоби, виконувати різні безкоштовні роботи.

Протягом XIV—XV століть відбувалося дальше закріпачення закарпатських селян. Одночасно поглиблювався процес класової диференціації серед населення. Частина кріпаків позбавлялася своїх наділів. А були й такі серед них, які не мали не тільки землі, а й своїх власних жител. Замість десятини, на користь поміщиків була запроваджена дев'ятина. Десяту частину від худоби і врожаю селяни віддавали церкві. Панщина становила 2—4 дні на тиждень, а подекуди селян змушували працювати по 6 днів. Крім того, вони зобов'язані були виплачувати державні податки (королівську порцію), які за 1405—1527 роки зросли в 3,3 раза[3].

За рахунок нещадної експлуатації кріпаків феодали будували великі замки-фортеці. Протягом XIII—XV століть замки були споруджені в містах Мукачевому, Хусті, Виноградові, у селах Вишковому, Королевому, Невицькому, Середньому, Довгому, Броньці та інших. Ці гнізда стали осередками жорстокого економічного й політичного гніту населення на Закарпатті.

Навколо замків утворювалися доменії — групи сіл, що належали феодалам. Доменії входили до тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці — жупи — комітату. На чолі цього центру стояв жупан, якого призначав король з числа вели-

---

[1] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст. — Наукові записки Ужгородського державного університу, 1957, т. 29, стор. 8—10.
[2] Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. 7, стор. 209—210.
[3] В. М. Маркуш. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 году.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, стор. 8.

ких землевласників. На Закарпатті здавна було чотири жупи — комітати: Ужанська, Березька, Угочанська, Мармароська.

Незважаючи на те, що між Закарпаттям та іншими українськими землями існували державні кордони, зв'язки між ними ніколи не припинялися. В XIV—XV століттях на території Південно-Західної Русі, в т. ч. і на Закарпатті, почала складатися українська народність. В середині XVII століття один з польських діячів в листі до князя Дєрдя II Ракоці називав Мукачівщину «Мукачівською Україною»[1].

Народні маси Закарпаття вели мужню боротьбу проти іноземного гніту і феодальної експлуатації. Цю боротьбу використовували і місцеві феодали. На початку XIV століття частина населення Ужанської жупи підняла повстання проти влади угорських королів. Це повстання очолив феодал жупан Ужанського комітату Петро Петенко (Петуня). Воно тривало кілька років, поки угорські королівські війська влітку 1322 року не взяли останній рубіж повстанців — Невицький замок.

Трудящі Закарпаття в своїй антифеодальній боротьбі були тісно зв'язані з народними масами Угорщини. Разом з угорською біднотою вони брали участь у селянській війні 1514 року під проводом Дєрдя Дожі[2]. Ця війна охопила всю Угорщину і майже всі жупи Закарпаття. Повстанці штурмом брали дворянські замки, громили маєтки. В Мармароській, Ужанській і Березькій жупах разом з українськими й угорськими селянами спільно виступали дрібні торговці й ремісники міст. Під своїм контролем повстанці тримали значну територію Закарпаття і захопили кілька замків. Деякі феодали були знищені, інші втекли за межі Угорщини або переховувались у фортецях[3].

Придушивши повстання в Угорщині, уряд кинув війська на Закарпаття. До них приєдналися озброєні загони місцевих феодалів. Карателі перебили багато людей, спалили ряд сіл. Уцілілі повстанці знайшли притулок у горах і продовжували боротьбу. Населені пункти Ужгород, Мукачеве, Берегове, Хуст, Вишкове, Виноградів, Тячів, Солотвина були оголошені «бунтарськими». Населення Закарпаття змушене було двічі сплачувати контрибуцію військам феодалів[4].

Після придушення повстання в Угорщині і на Закарпатті дворянство торжествувало. Своїми актами, ухваленими державними зборами 1514 року, воно ліквідувало залишки незалежності селян, остаточно прикріпило їх до землі. Протягом першої половини XVI століття уряд видавав закони про повернення втікачів, які залишили феодалів під час повстання 1514 року[5].

Угорське королівство, знесилене міжфеодальними чварами і усуненням селян від участі в обороні країни, саме швидко стало об'єктом пограбування з боку інших, сильніших у економічному і воєнному відношенні країн. У 1526 році турки розгромили угорську армію під Могачем і захопили всю південно-східну Угорщину, а її північно-західна частина стала здобиччю австрійських Габсбургів. Трансільванське князівство, куди з початку XVI століття входила і частина закарпатських земель, включаючи і Мукачеве, потрапило у васальну залежність від турецького султана.

В цих умовах становище народних мас Закарпаття стало ще важчим. Селяни-кріпаки відбували непосильну панщину, в окремі періоди року вони працювали від зорі до зорі цілими тижнями. В багатьох маєтках кріпаки виконували панщину «за волею поміщика». Винятково важкі умови були у солекопів Мармарощини, яких феодали перетворили на справжніх каторжан, заборонивши їм взагалі зали-

---

[1] Н. М. Лелекач. Проблемы истории Закарпатья феодально-крепостнической эпохи XI—XVIII вв. Автореферат. Ужгород, 1959, стор. 5.

[2] Всемирная история, т. 4. М., 1958, стор. 401.

[3] В. М. Маркуш. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 году.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, стор. 15—16.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 97.

[5] Всемирная история, т. 4, стор. 402.

шати шахти і бараки. Це призвело в 1551 році до першого на Закарпатті стихійного виступу шахтарів-солекопів.

Антифеодальна боротьба на Закарпатті не припинялася. Восени 1631 року повстали селяни в Токаї. Незабаром полум'я заворушення охопило значну територію Словаччини і Закарпаття. Але повстанці діяли розрізнено і потерпіли поразку.

Крім великих селянських заворушень, які спалахували час від часу, у Карпатах постійно діяли опришки. Загони опришків нападали на представників панівної верхівки, лихварів, а здобуте майно роздавали сільській бідноті. Уже в 1492 році на території Словаччини і Закарпаття оперував загін Федора Головатого[1]. В XVI столітті на Прикарпатті, Закарпатті і Словаччині антифеодальну боротьбу вів загін, яким керував Марко Гатала. До нього входили Юрча, Фабіян, Мацько та інші закарпатці[2].

У XVII столітті над Закарпаттям нависла страшна загроза католицької агресії. Скориставшись послабленням турецької влади, католицькі місіонери, підтримані Габсбургами, розпочали шалене покатоличення угорського населення. Заручившись підтримкою запроданської верхівки православного духівництва і великих феодалів, вони нав'язали українському населенню Закарпаття ненависну унію. Договір про неї був підписаний в Ужгородському замку в 1649 році.

За допомогою унії панівні класи намагалися остаточно розірвати зв'язки закарпатців з своїми єдинокровними братами українцями та росіянами. Але надії поневолювачів були марні. Українське населення краю пильно стежило за подіями, що відбувалися навкруги, зокрема на Україні, відстоювало свої інтереси. У період визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького в реєстрі Війська Запорізького числились козаки І. Венгер, Х. Ференц, Й. Венгрин, М. Угрин та інші, правдоподібно — виходці із Закарпаття[3]. Під час перебування загонів Хмельницького у Галичині активізувалась діяльність опришків у Карпатах, зокрема в селах Бистрій, Лютій, Загорбі, Ставному, Ужку, Поляні та інших[4]. У 1648—1654 рр. в краю посилено діяли загони Ф. Фаркаша, П. Варги, І. Сивохопа, які нападали на маєтки Другетів[5]. Посланці Богдана Хмельницького були в місті Мукачевому, де домовлялися про спільні дії проти Польщі з трансільванським князем Дєрдєм II Ракоці. На рукописному євангелії з Великих Ком'ят є запис, зроблений у 1648 році: «... По смерті... короля Владислава ізвойовали козаки Польщу... Старшому козакові було ім'я Хміль»[6].

У XVII столітті Угорщина визволилася з-під гніту Оттоманської імперії, проте в кінці цього ж століття потрапила в залежність від габсбурзької монархії. Становище народних мас не поліпшилося. Це призвело до нового загострення класової боротьби. В 1678—1685 роках Закарпаття було охоплене великим повстанням під керівництвом Імре Текелі[7]. В кінці XVII і на початку XVIII століття на значній території Березької, Мармароської, Угочанської жуп активно діяв великий загін на чолі з легендарним народним ватажком Іваном Пинтею. В 1698 році почалося повстання селян Угочанської жупи[8]. В цей же час відбувалися заворушення

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 3 лютого 1966 р.

[2] В. В. Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI—XIX ст. Львів, 1966, стор. 35—36.

[3] В. І. Бєлоусов. Єднання. Ужгород, 1966, стор. 28.

[4] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 46.

[5] Там же, стор. 47—49.

[6] В. І. Бєлоусов. Єднання, стор. 27—28.

[7] Книга для читання з історії Української РСР. К., 1960, стор. 190.

[8] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 101—102.

кріпаків Мукачівської домінії та інших частин Закарпаття. Повстанці громили панські маєтки, палили поміщицькі архіви, вбивали цісарських чиновників, збирачів податків, ненависних попів. Виступом селян сіл Варів (Берегівський район) і Торпа (нині в складі Угорської Народної Республіки) розпочалася визвольна антигабсбурзька війна угорського народу 1703—1711 років, у якій українські селяни та ремісники Закарпаття взяли найактивнішу участь[1].

Центром цієї боротьби тривалий час були Берегівщина і Мукачівщина[2]. 22 травня 1703 року озброєні селянські загони оволоділи Береговим, 24 червня — Мукачевим, 17 серпня — Хустом, 17 вересня увійшли в Ужгород. Угорський дворянин Дєрдь Палоці Хорват, який перебував в оточеному Ужгородському замку, у своєму щоденнику записав: «Що це за божий світ настав, наші піддані переслідують нас, як псів... Натовп русинів, одягнутих в гуні, спустився з гір, зайняв місто... Ужгородський замок верховинці з сокирами так обклали, що хіба тільки птах може туди залетіти»[3].

Оточений австрійський гарнізон Ужгородського замку змушений був влітку 1704 року здатись селянському ватажкові Івану Беці. Цим самим завершилося визволення всього Закарпаття.

Визвольну війну угорського народу очолив трансільванський князь Ференц II Ракоці, відомий своєю антигабсбурзькою боротьбою і патріотизмом. Він намагався встановити найтісніші зв'язки з російським урядом. З царем Петром I, який сприяв Ракоці своїми дипломатичними діями, в 1707 році було укладено договір. Загони українських козаків перебували в армії повстанців[4]. Угорські феодали проголосили Ференца II Ракоці своїм королем, сподіваючись на його допомогу в приборканні народних мас. Ференц II Ракоці, який в 1707 році збирався звільнити селян від кріпацтва, як великий феодал, залишився на боці своїх класових спільників. Більше того, він став на шлях обмеження антипоміщицьких дій селян, почав усувати їх ватажків тощо. Класові суперечності між феодалами і селянами негативно позначились на бойовому дусі армії повстанців. Військо Ференца II Ракоці почало танути і зазнавати поразок. Дворянство відкрито перейшло на бік Габсбургів. Все це привело до поразки визвольної війни. Останнім 24 червня 1711 року здалося Мукачеве. Закарпаття, як і всю Угорщину, загарбала Австрія. Почалась жорстока розправа над повсталими селянами. За короткий час було знищено десятки сіл, сплюндровано селянські господарства, зруйновано міста. Австрійські солдати винищували населення, не шкодуючи дітей, жінок, стариків. Не випадково під час перепису 1715—1720 років на Закарпатті було виявлено багато спустілих сіл.

Після придушення національно-визвольної війни Габсбурги конфіскували маєтки в тих дворян, які виступали проти Австрії, і передали їх в основному німцям. Колишній маєток князя Ракоці перейшов у 1728 році до рук майнцького архієпіскопа Франца Шенборна. Останній подарував його своєму племінникові графу Карлу Шенборну-Бухгейму. Так виникла величезна Мукачівсько-Чинадіївська домінія Шенборнів, що займала три чверті Березької жупи. В містах і селах домінії в 30-х роках XVIII століття жило близько 14 тис. чол., з них 93 проц. були залежні селяни[5]. Шенборни переселили на Закарпаття багато німецьких колоністів, ремісників, яким за рахунок корінного населення надавалися пільги в торгівлі, ремеслі та землеволодінні.

Велика латифундія, земельна площа якої становила 36 790 гольдів, належала графу Телекі. Величезними просторами землі і тисячами кріпаків володіли барони

---

[1] И. Ачади. История венгерского крепостного крестьянства. М., 1956, стор. 172.
[2] Книга для читання з історії Української РСР, стор. 198.
[3] Закарпатський краєзнавчий музей, документ № 120.
[4] В. І. Бєлоусов. Єднання, стор. 32.
[5] А. Шаш. Нарис соціальної і господарської історії Шенборнської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст. — Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 9. Ужгород, 1932, стор. 111.

Перені в Угочанській жупі, графи Стараї, Баркоці, Віцманді — в Ужанській жупі, поміщик Стойко — в Мармароській жупі.

Крім приватних були ще й ерарні (державні) володіння. До цих, зокрема, належали місто Ужгород з навколишніми селами, Великий Бичків та інші. Казенні селяни-кріпаки також відбували панщину на державній землі, переважно в лісі, платили натуральну данину та грошовий оброк. На Мармарощині існували лісове, гірничо-рудне та соляне казенні управління, які відали відповідними галузями господарства.

Поруч з великими магнатами на Закарпатті була значна кількість середнього дрібномаєткового дворянства, яке за етнічним походженням було переважно українським і угорським[1]. Українська шляхта разом з іноземною становила соціальну підпору системи феодального гноблення народних мас. Характерно, що вона відзначалася особливим користолюбством. Займаючи дрібні службові посади у великих латифундіях, жупних та окружних управліннях, українські шляхтичі (немеші) безжалісно знущалися над селянами, встановлювали додаткові побори на свою користь, здирали з них різні штрафи.

Знаряддя праці і виготовлені речі ремісників Закарпаття XVII—XIX ст.

Селянство Закарпаття повністю залежало від сваволі поміщиків. Панщина до 70-х років XVIII століття не була регламентована законом, тому селян примушували працювати в поміщицькому маєтку стільки, скільки вимагав пан. Кріпаків гнали на панщину в Угорщину, Словаччину, Трансільванію, де знаходились основні маєтки багатьох феодалів. Піддані графа Шенборна, наприклад, відвозили своїм тяглом різні продукти з Мукачевого аж до Відня, а залежні селяни Яноша Ороса — до Словаччини[2]. За найменші провини поміщики жорстоко карали кріпаків: сікли батогами, забивали в колодки, віддавали за борги, продавали тощо.

Не в кращому становищі перебували казенні та монастирські селяни. Не випадково в першій половині XVIII століття, незважаючи на феодальний терор, посилюються виступи селян, зокрема дії опришків. У 1744—1745 роках на Закарпаття з Галичини переходять загони Олекси Довбуша. Вони отаборилися в Ясині і наганяли страх на гнобителів. Після загибелі їхнього ватажка загони очолили Павло Орфенюк і Василь Баюрак. В цих загонах брали участь і закарпатці[3].

У 1775—1778 роках, під час т. зв. урбаріальної реформи, на Закарпатті офіціально була встановлена для селян-кріпаків панщина в розмірі 52 робочі дні з тяглом або 104 дні без тягла на рік. Та землевласники одержали право примушувати «недбалого» селянина працювати і більше. Крім того, кріпаки і надалі віддавали поміщику ще дев'яту частину врожаю, вирощеного на своєму наділі, десяту частину винограду, кожну десяту вівцю, мед і віск з десятого вулика, 2 каплуни,

[1] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород, 1962, стор. 25.

[2] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст., стор. 75.

[3] В. І. Бєлоусов. Єднання, стор. 35.

2 курки, 12 яєць, іцю топленого масла. Від 30 дворів селяни давали теля та інші продукти на поміщицьку кухню. Від них окремо вимагали ще різні «дарунки» під час панського весілля, хрестин тощо. Селяни були зобов'язані забезпечувати пана чи його правителя грішми на час дворянських зборів і поїздок до Будапешта й Відня.

Крім цих повинностей, селяни регулярно сплачували державні податки, ремонтували шляхи, перевозили своїм тяглом військову амуніцію, продукти, фураж, служили у війську, забезпечували постій солдатів тощо. Тільки воєнний податок становив понад 100 тис. форинтів на рік.

Великим лихом для селян-кріпаків була рекрутчина. В середині XVIII століття військова служба в Угорщині стає довічною. Набір рекрутів провадився нерідко шляхом справжніх ловів. У глибокій таємниці під прикриттям ночі ловці рекрутів вдирались у село. Ловили молодих чоловіків і зв'язаних відводили на огляд, після чого забирали до війська або відпускали.

Податковий тягар нерідко перетворював бідняків Верховини в спадкових боржників — пауперів. Посилення панщини, зростання натуральних повинностей та податків погіршували становище народних мас, призводило їх до голодування. Під час голоду 1786—1787 років тільки в Мармароській жупі померло 13 348 чоловік[1]. В одному із записів, що відноситься до тих часів, говорилося: «... в Ужанській жупі серед русинів, а особливо в Березькій, Угочанській і Мармароській жупах була велика нужда, біднота змушена була пекти собі хліб із кори, кукурудзяних початків, тирси. Від голоду, а також від поганого хліба люди пухли і багато померло... Ця нужда продовжувалася кілька років підряд»[2].

В кінці XVIII — першій половині XIX століття на Закарпатті, як і на інших українських землях, натуральне господарство почало розкладатися і поступово перетворюватися на капіталістичне. Але тут процес нагромадження капіталу відбувався повільно. Митна політика уряду, великі податки, зубожіння народних мас, а в зв'язку з цим низька купівельна спроможність населення, конкуренція більш розвиненої австрійської мануфактури — все це у значній мірі стояло на перешкоді розвитку капіталістичних відносин на Закарпатті.

Основною галуззю виробництва в першій половині XIX століття, як і в попередні роки, було сільське господарство. Землеробством займалося майже 90 проц. населення краю[3]. Землею володіли поміщики, а селяни користувалися незначними наділами. Але через нестачу тягла в селянських господарствах земля оброблялася погано і давала низькі врожаї. Тим часом, як свідчать архівні документи, в багатьох помістях селяни відробляли на панщині в 2—3 рази більше, ніж передбачалося урбаріальною реформою. Поміщики застосовували найжорстокіші методи примусу до тих кріпаків, які не хотіли на них працювати. Місцева влада розглядала невиконання панщини як бунт і вживала найсуворіших репресій.

Посилення кріпосницького гніту зумовило зростання антипоміщицьких настроїв селянства, його визвольної боротьби. Значно збільшилася кількість втікачів, почастішали відкриті напади на поміщиків, створювались нові опришківські загони, що діяли під керівництвом С. Товта, Й. Кокоша та І. Полянича. У першій половині XIX століття на Закарпатті відбулося близько 15 селянських повстань, що охопили район Зарічевого, Великих Лучок та інші місцевості. Широкою хвилею всюди прокотилися «холерні бунти» в 1831 році[4].

Дальший розвиток капіталістичних відносин та загострення класової боротьби на Закарпатті в першій половині XIX століття сприяли посиленню суспільно-політичного руху. Найпередовіша частина інтелігенції прагнула єднання з українсь-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 1, спр. 3064, арк. 2—6.

[2] Я. І. Штернберг. Голод на Закарпатті у 80-х роках XVIII ст.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 126.

[3] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII—першій половині XIX ст. Львів, 1965, стор. 37.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 348—349.

кими і російськими братами. Незважаючи на гористі рубежі та державні кордони, закарпатці не припиняли зв'язків з Україною та Росією. Ще в XVII—XVIII століттях російські та українські купці відвідували ярмарки Мукачевого. На Закарпаття з України завозили хутро, промислові вироби, а звідси вивозили вино, фрукти тощо. На українські та російські ярмарки із Закарпаття стали приїжджати не тільки купці, але й селяни та ремісники. Губернатори західних російських губерній не раз повідомляли про те, що в містах і селах з'являється багато угорських дрібних торговців, коновалів тощо[1].

Мармароські та хустські скупники худоби, різники підтримували зв'язки з Молдавією[2]. Закарпатські ярмарки відвідували одеські, ніжинські, львівські, бродівські та інші купці. Із Закарпаття вивозили в Галичину поташ, мідь, залізо, папір, вино, свіжі фрукти, овочі, горіхи, дерево, суконні вироби. За відомостями 1829 року у Львові та інших західноукраїнських містах продано закарпатського галуну на суму 32 862 форинти[3]. Звідти завозили шкіру, хутро, вовну, мед, горілку, прядиво, полотно, шерстяні вироби, бавовну та бавовняні тканини тощо.

Протягом багатьох віків українці Закарпаття хоча й терпіли тяжке іноземне поневолення, але завжди знаходили енергію для розвитку своїх економічних і духовних сил, не втрачали своєї національної самобутності. Культура Закарпаття така ж давня, як і Київської Русі. Саме в ті далекі часи тут виникла письменність, з'явилися чудові пам'ятки мистецтва — дерев'яна, а потім кам'яна архітектура, живопис. Розвивалася народна словесна творчість.

До найдавніших закарпатських писаних пам'яток XII—XVI століть належать Мукачівські та Імстичівські уривки з євангелій. Досить цікаве «Королівське євангеліє» 1401 року, яке елементами української мови та оздобленням нагадує відоме в науці «Пересопницьке євангеліє» 1556—1561 років. На пергаменті були написані «Мукачівський псалтир» і «Ужгородський півустав», які нині зберігаються в Закарпатському краєзнавчому музеї. До наших днів дійшла значна кількість різноманітних міней, тріодів, прологів, богословсько-полемічних трактатів на зразок «Посланіє ко св. отцем горы Афонской от православных вѣры Российской и земли угорськой християн» та інших творів.

На Закарпатті були також відомі кирилівського друку дофедоровські видання Ш. Фіоля, Ф. Скорини, венеціанські першодруки. Великої популярності набула тут славнозвісна «Острозька біблія» 1581 року, яку надрукував І. Федоров. Один із перших записів української народної пісні «Штефан-воєвода» був зроблений на Закарпатті і вміщений у «Чеській граматиці» Яна Благослава, написаній у 1571 році.

Культура Закарпатської Русі до XV століття складала органічну частину всієї давньоруської культури, а пізніших часів — української. На жаль, пам'яток оригінальної літератури XV—XVI століть, як і на всіх східноукраїнських землях, через несприятливі історичні умови збереглося дуже мало.

У XVII — першій половині XIX століття, коли зв'язки закарпатців з Україною та Росією розширювалися і зміцнювалися, зростала і культура краю. Одним з проявів цього розвитку була народна освіта. Перші відомості про існування школи в Ужгороді відносяться до 1400 року. В наступних роках сітка шкіл поступово розширювалась. У документах XVII століття згадуються «руські» (закарпатоукраїнські) вчителі Ужгорода, Великої Копані, Бедевлі та інших поселень[4]. В Ужгороді вже тоді існувала п'ятикласна гімназія, а у XVIII столітті — шестикласна[5]. В Мукачевому працювала богословська школа.

---

[1] ЦДІАЛ, ф. 1286, оп. 6, спр. 457, арк. 3—4; оп. 8, спр. 376, арк. 13.

[2] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII—першій половині XIX ст., стор. 197.

[3] Там же, стор. 201.

[4] О. В. Мишанич. Література Закарпаття XVII—XVIII століть. К., 1964, стор. 13—14.

[5] П. Сова. Прошлое Ужгорода, стор. 195.

У другій половині XVIII — першій половині XIX століття поряд з церковними чи монастирськими школами з'являються і початкові народні школи, що були на утриманні общин. Навчання в них вели ті ж самі дяки, що і в церковних школах. Їх ще називали «півцевчителями». Вони вчили дітей лише читати, писати й рахувати. Всі видатки за навчання лягали на плечі трудящих, бо держава на освіту не давала ні крейцера. Внаслідок цього сільські общини часто відмовлялися утримувати школу. Цим скористалася церква і взяла освіту під свій контроль, запроваджуючи всюди виключно релігійні форми навчання. Крім того, закріпачені селяни могли посилати дітей до школи лише з дозволу поміщика. Все це й зумовило те, що значна частина населення була неписьменною. Але окремим закарпатцям вдавалося здобути середню і навіть вищу освіту. Таку можливість мали здебільшого заможніші верстви населення. Їх діти вчилися в школах Егера, Братіслави, Трнави, Кошіце, Відня, Будапешта, одержували освіту і на Україні. У списках учнів Києво-Могилянської академії за 1754—1755 рр. згадується козачий син Василь Штефка із села Крилового Мармароської жупи [1].

Значний вплив на розвиток культури Закарпаття мала діяльність російського першодрукаря Івана Федорова у Львові (1573—1583 рр.). Всі рукописні і друковані книги, що видавалися в Росії і на Україні в XVII—XVIII століттях, потрапляли на Закарпаття. Тільки в 50—70-х роках XVIII століття російські книготорговці доставили сюди 3360 томів, а в 1759 році один ужгородський піп привіз з Росії 9 возів книг. Майже половина завезеної на Закарпаття літератури тих часів нині зберігається в архівах та музеях області [2]. В кінці XVIII — першій половині XIX століття потік книг з Москви, Петербурга, Києва, Львова на Закарпаття не припинявся.

Культурні зв'язки з Україною та Росією мали велике значення для національного відродження закарпатських українців. Закарпатська інтелігенція була добре обізнана з творами М. Ломоносова, В. Тредіаковського, В. Капніста, Г. Державіна, Д. Фонвізіна, М. Карамзіна, В. Жуковського, І. Крилова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та багатьох інших письменників.

Одночасно розвивалася і місцева література. З літературних пам'яток Закарпаття XVII—XVIII століть найбільше відомі учительні євангелії, різні рукописні збірники оповідань, легенд, повістей, апокрифів, збірники світських і духовних пісень, історична та сатирична поезія, перші літописні записки, полемічна й наукова проза українською і латинською мовами тощо.

Талановитим представником української полемічно-публіцистичної прози другої половини XVII — початку XVIII століття був закарпатець Михайло Андрелла (1637—1710 рр.). У своїх творах «Логос» і «Оборона вѣрному чоловѣку» та інших він викривав і засуджував іноземних загарбників, виступав проти унії і Ватикану, закликав народ до боротьби з «грошелюбцями і златолюбцями», відстоював ідею возз'єднання Закарпаття з усім «православним» російським і українським народом. За сміливі виступи полеміста переслідували церковники і світська влада, не раз кидали його до тюремних казематів. Творчі традиції Андрелли на Закарпатті продовжували С. Бедевлянський, Г. Бандоляк, І. Вюсяник та інші письменники.

Оригінальна література Закарпаття тих часів в основному була анонімною. З відомих імен були популярні А. Коцак, автор рукописної «славеноруської» граматики, І. Пастелій, що написав сатиру «Пастирю душевный», автор панегіриків П. Лодій, історик І. Базилович, мовознавець І. Фогарашій, культурний діяч А. Бачинський. Останній зібрав велику бібліотеку (до 9 тис. томів), про нього схвально відгукнувся І. Франко.

---

[1] М. М. Лелекач. Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією. XVII—XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1953, т. 9, стор. 152.

[2] В. Л. Микитась. Давні рукописи та стародруки, ч. 1—2. Ужгород, 1961—64 рр.

З інших діячів кінця XVIII — початку XIX століття заслуговують уваги поет і вчений В. Довгович, який був першим членом-кореспондентом Угорської Академії наук, а також М. Лучкай, відомий своєю друкованою працею «Граматика славорутена» («Граматика слов'яно-русинська») і рукописом «Гісторія карпато-рутенорум», («Історія карпато-русинів»). Обидві праці Лучкая викликали широке зацікавлення учених. Ян Коллар, наприклад, поставив ім'я Лучкая поряд з Обрадовичем, Добровським, Вуком Караджичем та іншими відомими слов'янськими вченими. В «Історії карпато-русинів», написаній латинською мовою, учений аргументовано доводив автохтонність своїх земляків, виступав проти поневолення краю, висловлював демократичні погляди. Панівні класи зробили все, щоб ця п'ятитомна праця не побачила світу.

В XVII—XVIII століттях на Закарпатті був поширений вертеп[1].

На зламі XVIII і XIX століть все більш нестерпним стає національний гніт. Денаціоналізація місцевого українського населення та переслідування прогресивних людей набирали часом спотворених форм. Щодалі все більше проводилася латинізація, а потім і мадьяризація шкіл, над неугодними діячами встановлювався поліцейський нагляд. Все це стало причиною еміграції закарпатців на Україну та в Росію. З середовища цих емігрантів вийшли визначні діячі науки і культури — І. Орлай (почесний член Російської Академії наук), М. Балудянський (перший ректор Петербурзького університету), А. Дудрович (один із ректорів Харківського університету), П. Лодій, В. Кукольник, М. Білевич, І. Білевич, О. Павлович (професори Петербурзького і Харківського університетів), Ю. Гуца-Венелін (славіст-болгарист). Російська й українська громадськість високо оцінювала наукову діяльність вихідців із Закарпаття.

Здавна славиться Закарпаття багатим фольклором. Тут зібрано величезну кількість народних переказів, легенд, казок, балад, коломийок. Вони мають спільне походження з давньоруським та українським фольклором. Про це писали Я. Головацький, М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, Ю. Яворський, І. Панькевич, М. Возняк, Ф. Колесса та інші дослідники народної творчості. Стародавні українські закарпатські пісні побачили світ у рукописних співанниках XVII—XVIII століть та виданнях XIX століття. Вони й сьогодні славляться на весь світ у виконанні як самодіяльних митців, так і Закарпатського державного заслуженого народного хору.

Перший багатоголосий хор на Закарпатті було створено в Ужгороді 1833 року. Знаменно, що він був і першим поліфонічним хором взагалі в усій Австро-Угорщині. Його організатором став талановитий російський політичний емігрант Костянтин Матезонський, який називав себе ще Білорусином (1794—1858 рр.). За свідченням дослідників, Матезонський свою діяльність тісно пов'язував з революційним рухом на півдні Росії. Він був знайомий з Пушкіним і Пестелем, але згодом попав у немилість до царизму, що примусило його втекти до Перемишля, а потім до Ужгорода. Матезонський виховав цілу плеяду своїх учнів і послідовників на Закарпатті, як М. Лихварчик, Є. Талапкович, С. Сільвай, І. Бокшай та інші. Слава про ужгородський хор «Гармонія» довго гриміла по всій Угорщині навіть після смерті його організатора і диригента[2].

Багате Закарпаття і на архітектурні пам'ятки. Одні з них збереглися до наших днів, від інших лишилися тільки руїни. Серед найвизначніших пам'яток є Ужгородський замок, заснований у XIII столітті. В 1653—1698 рр. він був докорінно перебудований і в такому вигляді зберігся дотепер. Споруджений у стилі середньовічних замків, він є найдавнішим зразком фортифікаційної архітектури на Україні. Своєрідними пам'ятками Закарпаття є також Мукачівський замок, подібний до Острозького укріплення Ровенської області, та Невицький замок, який за своєю

---

[1] О. В. Мишанич. Література Закарпаття XVII—XVIII століть, стор. 48—49.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 8 серпня 1966 р.

М. А. Балудянський — вчений, виходець із Закарпаття, перший ректор Петербурзького університету (1769—1847 рр.).

архітектурною будовою нагадував новгородські та псковські фортеці[1].

Руками трудящих у XIV—XVIII століттях будувалися розкішні поміщицькі і графські палаци у Виноградові, Чинадієвому, Береговому, Довгому та інших містах і селах Закарпаття. В залежності від смаків феодалів вони споруджувалися в найрізноманітніших стилях.

У краї розвивалася і церковно-храмова архітектура. Українське населення Верховини будувало дерев'яні церкви. Вони становлять чудові пам'ятки народної архітектури.

З давніх часів до наших днів збереглися кам'яні пам'ятки католицького церковного будівництва. Такими є відома Горянська ротонда на околиці Ужгорода з XII століття. Давніми спорудами є також костьоли у Виноградові, Береговому, Чорнотисові, Вишковому, Струмківці, каплиця в Мукачевому. У стилі барокко побудовані Радванський (1620 рік) та Ужгородський (1757 рік) костьоли. Щоправда, східнослов'янського впливу тут було дуже мало, одначе їх будували робочі руки корінного населення, тому їх можна віднести до здобутків культури закарпатських українців.

Національний колорит більше зберігся в дерев'яному храмовому будівництві, що має особливо тісні зв'язки з подібною архітектурою східних українських поселень та Росії. Так, у селищі Ясиня Рахівського району досі стоять Струківська п'ятизрубова хрестоподібна церква та Петропавлівська церква у присілку Ясині. Зразки таких церковних споруд зустрічаються на півночі СРСР, зокрема у Вологодській області та Карельській АРСР.

У гірській місцевості будувалися шатрові тризрубові багатоярусні церкви. Цей тип давньої архітектури вважають найоригінальнішим і найціннішим за суто місцевими українськими ознаками. Такі дерев'яні споруди XVIII століття є у селах Верхньому Студеному Міжгірського району та Перехресному Воловецького району, Сухому, Кострині, Ужку і Вишці Великоберезнянського району.

В XVII і XVIII століттях готичний та барокковий стилі почали інтенсивно проникати у дерев'яну архітектуру Закарпаття. Прикладами цього є Михайлівський храм у селі Крайниковому, церкви у селах Даниловому, Стеблівці, Сокирниці і Олександрівці. Іноді церкви являли дивне поєднання різних типів і стилів. Зразком поєднання шатрового і бароккового стилів є перенесена до Мукачевого церква з гірського села Шелестового, що була збудована в 1777 р. без жодного гвіздка. Такі чудові витвори народного мистецтва на Закарпатті зустрічаються часто [2].

Шатрові, барокковї та готичні храми прикрашені народною закарпатською різьбою. Ззовні це видно на вікнах, одвірках, вуглах, підпорках тощо. Всередині — це іконостас, підсвічники, підставки, на яких поряд з кривульками, клинцями, зубчиками є зображення різних фігур і рослин. Найщедріше оздоблювався іконостас: різьбою виноградної лози, що вилася по стовпцях впереміж з листям і гронами плодів.

Верховинське населення уміло прикрашало різьбою не тільки храми, але й свої оселі. Ще й дотепер збереглися давні хати та різні предмети домашнього вжитку, які вражають своєю витонченістю і майстерністю. Це різьблені декоративні стовпи

---

[1] П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття. Ужгород, 1958, стор. 10, 13.

[2] П. И. Макушенко, З. А. Петрова. Народная архитектура Закарпатья. К., 1956.

на ганках, одвірки, сволоки, столи, стільці, куделі, скрині, мисники, полички, ложки. Вони прикрашені своєрідними давньослов'янськими орнаментами у вигляді різнокольорових цяток, хвилястих, зазубрених і прямих ліній тощо.

Оригінальним є одяг українського населення Закарпаття, який і до наших днів зберіг свою самобутність. Жінки одягалися гарно, носили вишиті сорочки з білого полотна, плахту або спідницю, підперізувалися плетеним кольоровим поясом. На ногах, як і в чоловіків, були вовняні панчохи та майстерно зроблені з шкіри постоли. Чоловіки носили також білі полотняні сорочки-вишиванки, вузькі полотняні штани, а зимою вовняні холошні з доморобного сукна. Зимовим одягом для всіх служила гуня й сіряк, буденні і святкові «киптарі», які досить старанно оздоблювалися всілякими прикрасами. Щодо вишивок майже кожне село мало свої особливості. Загальний характер їх був подібний до вишивок на Покутті, Поділлі, Волині, Поліссі й Придніпров'ї України[1]. Фабричне вбрання з різних соціально-економічних причин вживалося в горах дуже мало.

І. С. Орлай — вчений і громадський діяч, виходець із Закарпаття, вихователь М. В. Гоголя.

Досить розвиненим на Закарпатті було ткацьке ремесло, особливо декоративне. Ткали довгі вузькі рушники, рядна-верети, обруси для загортання цінних речей і молитовників, покривала для хліба, запаски, бесаги, тайстри і навіть простенькі килими з вовни.

Гостра класова боротьба в Угорщині в першій половині XIX століття прискорила початок буржуазної революції 1848—1849 років, в якій брали участь і народні маси Закарпаття. Програма політичних та соціальних перетворень, прийнята буржуазним революційним урядом у Пешті 11 і 12 березня 1848 року, стала відомою в Ужгороді та Мукачевому вже через тиждень. 27 березня Ужгород у святковому вбранні відзначав оголошення волі[2]. 2 травня революційно настроєні народні маси визволили з казематів Мукачівського замку політичних в'язнів, які томилися там багато років. Селяни з великою радістю зустріли звістку про відміну кріпацтва і відмовлялися відробляти панщину. Але поміщики не хотіли поступитися народним масам. Це привело в 1849 році до масового заворушення селян на Закарпатті. Весною почалося повстання в Голятині, Торуні, Верхньому Студеному, Келечині, Пилипці та інших селах Мармароської жупи. У донесенні попа С. Устяновича говорилося, що «вся Верховина перейшла до рук революціонерів»[3]. Коли революційні заклики Ш. Петефі* донеслись до Закарпаття, пригноблені маси та передова частина інтелігенції краю одностайно підтримали революцію. Населення домагалося відкриття шкіл з рідною мовою викладання, вищих навчальних закладів, допуску українців у державні органи, командний склад армії тощо. Місцева ж закарпатоукраїнська буржуазія виступала проти революційних перетворень і прагнула лише об'єднати Закарпаття з українськими галицькими землями в складі австрійської монархії. Інша частина т. зв. «москвофільської» буржуазної інтелігенції краю на чолі з А.Добрянським захоплено вітала прихід до Угорщини російської армії, надісланої сюди царем для придушення революції.

---

[1] Українське народне мистецтво. Вбрання. К., 1961; Виставочні фонди Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді.

[2] И. Н. Мельникова. Закарпатская Украина и революция 1848 года.— Ученые записки Института Славяноведения АН СССР, 1949, т. 1, стор. 267.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 2286, арк. 2; ф. 951, оп. 10, спр. 59, арк. 4.

* Шандор Петефі перед тим побував на Закарпатті, зокрема в Ужгороді і Бадалові, його ім'я було відоме серед інтелігенції краю.

Революція 1848—1849 рр. в Угорщині перелякала не тільки австрійського імператора, але й реакційні сили країни. Саме вони й звернулися до російського царя Миколи I з петицією про військову допомогу. Боячись, що революція може перекинутись і в Росію, Микола I послав свою армію для придушення повсталих народних мас.

Ці контрреволюційні дії російського царизму, як відомо, В. І. Ленін затаврував ганьбою. Володимир Ілліч писав, що це була змова «...королів, які виконували роль катів, коли вони душили угорську революцію»[1].

Угорські революційні війська, сподіваючись, що армія Миколи I буде наступати через Верецький перевал, укріпили підступи до нього. В багатьох вузьких ущелинах на шляху Мукачеве — Нижні Ворота вони перекопали дорогу широкими й глибокими ровами, зробили величезні завали з кам'яних брил і вікових дерев. В замаскованих місцях були поставлені батареї, а стіни ущелин — укріплені[2].

Та війська Миколи I ввійшли на територію Угорщини через Дукельський перевал і попрямували на південь на допомогу урядові австрійської монархії. Після капітуляції угорського революційного війська під командуванням Гергея російська армія повернулася додому. Просувалася вона через Дебрецин, Берегове, Мукачеве, Верецький перевал. Мукачівський гарнізон у складі 400 чоловік з 20 гарматами, який успішно до цього відбивав атаки австрійської армії, у серпні 1849 року без бою здався російським військам.

Незважаючи на те, що російська армія виконувала функцію душителя революції, в її рядах знайшлося багато демократично настроєних офіцерів і солдатів, які з великою симпатією поставились до революційних бійців-угорців, українців, словаків. Сучасники писали, що російські офіцери «ставились з братерським співчуттям до угорських справ, народних героїв і їх патріотизм підносили до небес...»[3]. Закарпатський письменник І. А. Сільвай — очевидець тих подій — у своїх спогадах підкреслював, що між солдатами з Росії, України і населенням Закарпаття швидко встановились дружні відносини. «Всі вони [закарпатці — ред.] твердили одне, що вони вільно розмовляють з москалями і без затруднень розуміють їх мову... Виходило, що вони однієї з нами мови і віри»[4]. Усвідомлення національної спільності з росіянами і східними українцями справляло великий моральний вплив на трудящих Закарпаття, надихало їх на боротьбу проти соціального і національного поневолення, зміцнювало почуття єдності з братами по ту сторону Карпат.

Незважаючи на те, що революція в Угорщині була жорстоко придушена, вона мала велике політичне значення. Важливим наслідком її була ліквідація кріпацтва, що сприяло дальшому розвитку більш прогресивних капіталістичних відносин.

Соціально-економічне становище трудящих Закарпаття під владою іноземних загарбників не поліпшилося і після реформи 1848 року. Від панщини звільнялась лише частина селянства, а решта й далі залишалась під поміщицьким гнітом. Безперервно зменшувалося селянське землекористування. В 1851 році близько 70 проц. селян в Ужанському і понад 86 проц. в Угочанському комітатах одержало менше половини дореформеного наділу[5]. Одночасно за втрачені феодальні повинності і побори з селян поміщики Закарпаття одержували з державної казни велику грошову компенсацію[6]. Одному лише німецькому графу Шенборну припало 689 810 форинтів «відшкодування», українському поміщику І. Ліпчею — 1830 форинтів[7].

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 185.

[2] П. Алабин. Четыре войны. Походные записки в 1849, 1854—56, 1859, 1877—78, ч. 1—2. Самара, 1888, стор. 149; М. Д. Лихутин. Записки о походе в Венгрию в 1849 году. М., 1875, стор. 270—272.

[3] В. І. Бєлоусов. Єднання, стор. 49—50.

[4] Там же, стор. 50.

[5] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 427.

[6] I. H. Biederman. Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebit, ihr Erwerb und ihre Geschichte, II. Insbruck, 1867, стор. 107.

[7] Закарпатський облдержархів, ф. 64, оп. 1, спр. 1222, арк. 1.

Цю компенсацію повинні були сплатити самі селяни у формі додаткового податку, який збирала держава.

Угорський буржуазний уряд здійснював таку аграрну політику, яка відповідала інтересам великих землевласників. На основі урбаріального патенту від 2 березня 1853 року було проведено розмежування урбаріальних[1] лісів і пасовиськ від поміщицьких та зведення в один масив земель селянських господарств. Це «землевпорядкування» проводилось так, що найкращі ділянки дістались поміщикам, а сільські трударі були витіснені «на горби і неврожайні землі» і втрачали значну кількість угідь. Недарма селяни цілими громадами скаржились королю на грабіжницький характер комасації[2].

Одночасно з комасацією проводилось виявлення «зайвих» земель. По суті це були ті угіддя, що їх освоїли селяни ще до 1848 року. Тоді за них вони відбували і панщину. Тепер такі землі переходили у власність поміщика або викуплялись селянами.

У зв'язку з грабіжницьким проведенням комасації зростало невдоволення трудящих, в багатьох селах Закарпаття стихійно спалахували заворушення. Нерідко селяни забороняли державним службовцям міряти їхні землі, проганяли їх із сіл[3].

Активними помічниками властей у проведенні комасації були уніатські попи. На цьому грунті селяни виступали і проти них. Були випадки, коли селяни ряду сіл Ужанщини відмовлялись заготовляти і вивозити дрова для казенної домінії. Цим самим, як скаржились урядовці, вони ігнорували державні закони.

Ліквідація кріпацтва сприяла розвиткові капіталістичних відносин на Закарпатті. На селах з'явилося багато дешевих робочих рук. Це, а також наявність дешевої сировини і зростання попиту на різні господарчі речі і фабричні вироби, спонукало деяких підприємців розвивати окремі галузі промисловості. Колишні феодали теж почали вкладати свої кошти у промислове виробництво. Внаслідок цього розгорнулося будівництво фабрик і заводів. Одночасно старі мануфактури (Солотвинські копальні та інші) перетворювались у фабрично-заводські підприємства.

З розвитком промисловості йшов процес формування робітничого класу на Закарпатті. Робітничі маси поповнювались за рахунок розорених селян і ремісників.

Величезні природні ресурси Закарпаття — ліси, корисні копалини приваблювали сюди не тільки місцевих, але й іноземних капіталістів. Уже в 1850—1860 рр. виникали підприємства по первинній обробці древесної та іншої сировини. Лісопильні будівельні матеріали в основному вивозилися в Угорщину.

Починаючи з 1850-х років розгортається досить значний на ті часи розвиток металообробної промисловості. В 1850—1860 рр. працювало 13 металообробних підприємств. В цих же роках створюється і ряд підприємств по виготовленню скла, по видобутку і обробці галуну, андезиту, мармуру, глин. У 1865 році в селі Ільниці було відкрито невелику штольню по добуванню лігніту. Пізніше дрібні шахти виникли у Вишковому, Великому Раківці, Нижній Кучаві.

Однак всі ці підприємства були ще примітивні і не завжди витримували сильних конкурентів.

Економічна криза, яка почалася у 1873 році, відбилась і на Австро-Угорщині. Від неї постраждала і слабо розвинута промисловість Закарпаття. Ряд металообробних підприємств було закрито (в Білому Потоці, Тур'їх Реметах, Анталовцях), різко зменшилась кількість робітників.

У другій половині XIX століття продовжувала розвиватись лісообробна промисловість. В 1868 році було збудовано і перший на Закарпатті і в Угорщині лісо-

[1] Ліси і пасовиська, що належали так званим урбаріальним общинам.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1106, арк. 15—17.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 445.

хімічний завод у Великому Бичкові. В 1880 році було побудовано лісохімічний завод у Тур'я Бистрій, а в 1893 році — у Перечині. Ці заводи орендували великі державні лісові масиви на Верховині. В 1894 році на Закарпатті нараховувалось вже 4 державні парові лісопильні і 16 водяних тартаків. На державних лісозаготівлях і лісопильнях працювало 8400 сезонних і постійних робітників. З'являються і перші фабрики по виготовленню меблів (Липецька Поляна, Ужгород) та ряд інших підприємств.

В цей же час на Закарпатті діяли невеликі підприємства по переробці сільськогосподарської сировини: парові млини, кілька горілчаних і один пивоварний заводи тощо[1]. В кінці XIX століття відкрилася тютюнова фабрика у Мукачевому.

Однак колоніальна політика угорського буржуазного уряду не лише гальмувала розвиток промисловості на Закарпатті, але й приводила нерідко до закриття вже існуючих підприємств або до переміщення їх в Угорщину. Ось чому загальна кількість підприємств на Закарпатті в кінці XIX століття значно зменшилася. Закарпаття лишалось і далі типовою аграрною окраїною, колоніальним придатком до метрополії. З усього населення краю в 1900 році було зайнято у сільському господарстві близько 85 проц. У руках поміщиків, казни, церкви, як і раніше, залишались величезні земельні володіння. У 1895 році, наприклад, 120 великих землеволодінь мали півмільйона гольдів угідь[2]. Чимало земель зосереджувала в своїх руках сільська верхівка з українського населення.

Велике землеволодіння було економічною основою феодальних пережитків, які гальмували розвиток сільського господарства. Виробництво зернової продукції на Закарпатті в другій половині XIX століття на душу населення було в 2—3 рази нижчим, ніж в усій Угорщині. Для харчування населення, наприклад, в Березькому комітаті щороку не вистачало 294,4 тис. пожонських мір зерна, в Мармароському — 300 тис. мір[3]. Причини низьких врожаїв зернових культур полягали в тому, що були виснажені грунти, відставала система обробітку землі, не вистачало сільськогосподарської техніки. Збіднілі селяни користувалися здебільшого дерев'яними плугами. Основною системою землеробства було трипілля в низинних частинах і двопілля в гірських районах. В чотирьох комітатах у 1850—70 роках налічувалось 30 парових молотарок, решта сільськогосподарської техніки була ручною і кінною[4]. Правда, в 90-х роках XIX століття кількість парових молотарок зросла. Та вони застосовувались переважно в поміщицьких і куркульських господарствах.

Залишки кріпосництва гальмували становлення нових суспільно-економічних відносин на селі. Проте капіталізм неухильно прокладав собі шлях і в сільському господарстві. Відробітки поступово відходили на другий план, їх замінювала вільнонаймана робоча сила. У 1900 році в чотирьох закарпатських комітатах нараховувалось уже 13 144 наймити і 63 146 поденників[5].

Наприкінці XIX і початку XX століття на Закарпатті почали виникати банки і т. зв. кредитні спілки. В 1909 році в селах і містах було 15 банків, 140 кредитних спілок, заснованих на принципах буржуазної кооперації, 16 ощадних кас. Банкіри і різного роду лихварі зосереджували в своїх руках значні масиви землі.

Отже, протягом усього часу після скасування кріпосного права Закарпаття економічно залишилось дуже відсталим.

---

[1] В. І. Ілько. З історії розвитку промисловості на Закарпатті в 70—90-х рр. XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 136—140.

[2] Magyar korona országainak mezögazdasági statisztikaja. IV kötet. Budapest, 1900, стор. 47, 52, 59, 64.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. II kötet. Ungvár, 1881, стор. 321; I. Szilágyi. Máramoros vármegye egyetemes birása. Budapest, 1876, стор. 384.

[4] Magyar statisztikai évkönyv. Budapest, 1874, стор. 156—159.

[5] Magyar statisztikai közlemények. II kötet. Budapest, 1904.

Угорський уряд, намагаючись створити видимість турботи про долю краю, в 1897 році організував т. зв. Верховинську господарську акцію, відому ще як «акція Егана». Проте діяльність її була спрямована насамперед на зміцнення економічних позицій куркульства — соціальної опори властей на селі. Також вона мала на меті запобігти селянським виступам і масовій еміграції селян за кордон — в США та інші країни. Експозитура гірських районів (орган, який здійснював завдання «акції») орендувала у графа Шенборна окремі ділянки малопридатної землі і в свою чергу здавала їх в оренду біднякам по 3—5 кадастральних гольдів. За користування орендною землею селяни виплачували значно більшу плату, ніж вона була, наприклад, встановлена в Ужгородській камеральній домінії. Це була не допомога сільській бідноті, а пряме її пограбування. Зате ця орендна комбінація приносила графу Шенборну значні прибутки. Експозитура намагалася ще придбати деякі сільськогосподарські машини, племінну худобу. Але знову ж це робилося на користь куркулів і духовенства[1].

Одним з факторів, який прискорював дальше розорення і зубожіння селянства, були операції торговельно-лихварського капіталу. В деяких місцях Закарпаття в кінці XIX і початку XX століття лихварі захопили більше половини всієї селянської землі. Для сплати непосильних податків селяни зверталися до них за позичкою, але потім не мали змоги виплатить боргів і втрачали своє останнє майно. А податки були дуже великі. Держава стягувала з населення 13 видів податків. Серед них були й такі, як податок за вікна та їх розміри, димарі. Через це житла сільської бідноти, особливо на Верховині, будувалися без димарів (дим випускався через двері), з малими отворами замість дверей. В пореформений період сума податків збільшилась у декілька разів. Великим тягарем на плечах трудящих були також церковні побори — коблина і роковина.

В пошуках допоміжних заробітків селяни займалися домашніми промислами. На початку XX століття досить поширеними на Закарпатті були кошикарство (Іза, Білки, Загаття, Ільниця, Рокосове, Тернове, Чорнотисів та інші села), килимарство (Ганичі, Вишкове, Нанкове, Широкий Луг), виготовлення виробів з очерету тощо. Штучні квіти, які виготовлялися в Нижніх Реметах і Береговому, були відомі на ринках Кракова, Чернівців, Трієста, Відня, а мармароські килими в 1904 році на Світовій виставці в місті Сен-Луї (Франція) були нагороджені дипломом і золотою медаллю. Це свідчить про високу майстерність, творчі таланти закарпатського населення.

Через малоземелля і безземелля сільська біднота змушена була орендувати землю у багатіїв. За це вона віддавала лихварям половину або дві третини врожаю і навіть відбувала ряд повинностей. Так, у Березькому комітаті селянин, крім частини врожаю за кожний гольд орендованої землі, повинен був працювати на землевласника 4 дні на жнивах або сінокосах, в Угочанському комітаті — 3—4 дні піших або один день з тягловою силою. За користування пасовищем селяни теж відробляли і платили грішми.

Не кожний закарпатець міг знайти роботу, щоб розрахуватися з боргами і віддати податки. Тільки незначна частина поденників, наймитів, і то за низьку заробітну плату, могла працювати у місцевих землевласників, на лісорозробках чи будівництві шляхів. Решта їх виїжджала на заробітки до поміщиків Угорської рівнини Затисся. Бідніші селяни ледве животіли, а в роки частих голодовок (1880, 1889, 1892 рр.) були приречені на вимирання.

Величезне аграрне перенаселення, пролетаризація, пауперизація більшості селянства, злиденні заробітки та безробіття стали причиною масової еміграції закарпатців до Америки та різних європейських країн. За неповними даними 1880—

---

[1] В. І. Неточаєв. Колоніальна політика угорського буржуазного уряду на Закарпатті в кінці XIX і на початку XX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1958, т. 36, стор. 32—39.

1914 років, із чотирьох комітатів Закарпаття виїхало за кордон близько 125 тис. чоловік. Тільки за період з 1908 по 1913 рік з Закарпаття до Америки виїхало понад 36 тис. чол.[1]. Угорський чиновник Е. Еган у 1899 році писав: «Відчай бере людину при погляді на цей вимираючий народ. Уже сьогодні можна б навіть передбачити день, коли останній русин утече з своєї землі»[2]. Лише невеликій частині закарпатців вдалося повернутися додому. Севлюська газета «Угочанська жупа» в 1912 році у статті «Безутішне становище» з сумом сповіщала: «Весною наступного року вже не буде кому орати, сіяти, бо наші люди емігрують через голод в Америку».

Незважаючи на колоніальну політику угорського уряду на Закарпатті, на початку XX століття в певній мірі продовжувала розвиватись капіталістична промисловість. Цьому, зокрема, сприяло будівництво в 1870—1900 рр. залізниць, які зв'язували край з ринками Австро-Угорщини. Характерною рисою промислового розвитку Закарпаття було те, що поряд з фабриками і заводами тут існувало багато дрібних майстерень кустарно-ремісницького типу. В 1910 році статистика зареєструвала 230 таких підприємств. На кожному з них працювало понад 5 чоловік[3]. Промисловість Закарпаття цього періоду була представлена добувною, деревообробною, лісохімічною, металообробною та харчовою галузями.

Угорські, німецькі, австрійські капіталісти, придбавши за безцінь великі масиви першосортного лісу, по-хижацькому його знищували. З 1870 до 1912 року площа лісів Закарпаття зменшилася з 980 121 до 842 012 гектарів, тобто на 15 проц.[4]. У лісовій промисловості на початку XX століття було зайнято 20—30 тис. сезонних робітників.

Становище робітників наприкінці XIX — початку XX століття було надзвичайно важким. Переважна більшість їх працювала по 13—15 годин, а в гірничій та металургійній промисловості — по 16 годин на добу[5]. Їм видавали мізерну плату, якої не вистачало навіть на прохарчування сім'ї. Робітники жили в бараках, в тісноті, при повній відсутності санітарного обслуговування. Це призводило до масових захворювань сипним тифом і туберкульозом. Дошкульно ще гнітили трудящих численні штрафи. Тільки штрафи за «неслухняність», неуважність до роботи, запізнення забирали нерідко до половини заробітку[6]. Фабриканти грабували робітників і тим, що примушували їх купувати продукти у заводських крамницях, де були завищені ціни.

Трудящих Закарпаття позбавляли будь-яких елементарних політичних прав. Переважна їх більшість не мала права голосу. Кількість виборців визначалась урядом на підставі даних про майно, про сплату податків та про грамотність людини. Не випадково із 600 працівників Мукачівської тютюнової фабрики на початку XX століття правом голосу користувалися лише директор, його заступник та наглядачі. В місті правом голосу користувалися фабриканти, торговці, службовці, домовласники та інші заможні кола населення, а на селі — поміщики, куркулі, попи. Внаслідок цих обмежень, підкупів, підпоювань, загроз та інших махінацій до комітатів і парламенту панівним класам завжди вдавалося проводити своїх кандидатів.

Ще в 1868 році угорський парламент схвалив закон Деака—Етвеша, який закріплював гегемонію угорців над іншими народами країни — українцями, словаками, сербами, хорватами, румунами. Згідно цього закону все населення країни оголошувалося єдиною неподільною угорською нацією. Державною мовою визначалася угорська мова. У школах Закарпаття було запроваджено обов'язкове ви-

---

[1] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 13—14. Ужгород, 1938, стор. 25—26.
[2] Е. Еган. Економічне положення руських селян в Угорщині. Прага, 1922, стор. 52.
[3] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів. Ужгород, 1967, стор. 11.
[4] Magyar statisztikai évkönyv. Budapest, 1874; Magyar statisztikai évkönyv. Budapest, 1912.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 106, арк. 16—31.
[6] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение на Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 2. Томськ, 1962, стор. 99—100.

кладання угорською мовою. Українські назви багатьох міст і сіл змінювалися на угорські. Це було офіційне утвердження великодержавної шовіністичної політики буржуазного уряду.

В розпалі денаціоналізації українського населення Закарпаття прогресивні діячі західноукраїнських земель на чолі з І. Я. Франком у 1896 році опублікували протест проти шовіністичного засилля[1]. В цьому документі змальована жахлива картина політичного безправ'я закарпатських українців, їх нечуваного соціального і національного гноблення, висловлювався енергійний протест проти утиску і визиску трудящих.

Важке становище трудящих, жорстокий соціальний і національний гніт дедалі загострювали класові суперечності в містах і селах Закарпаття. Робітники й селяни все активніше виступали на боротьбу проти гнобителів. Сюди почали проникати більшовицькі ідеї, про що свідчили також знайдені в Мукачевому примірники газет «Искра» і «Правда»[2]. В 1890-х роках в Ужгороді, Береговому, Мукачевому, Солотвині створювалися місцеві соціал-демократичні групи та профспілкові організації. Вони очолили боротьбу трудящих за поліпшення життєвих умов та політичні права. На кінець XIX і початок XX століття припадають перші страйки на Закарпатті. Страйкували будівельники й меблевики Ужгорода, муляри села Паланки і передмістя Мукачевого, робітники залізниці Великий Березний — Ужоцький перевал[3]. У 1899 році на Закарпатті було проведено першу маївку. В наступних роках у першотравневі дні в містах проводилися мітинги робітників з участю селян навколишніх сіл.

Перша російська революція позитивно вплинула на розгортання революційного визвольного руху на Закарпатті. В 1905—1906 роках тут прокотилася хвиля політичних виступів трудящих. Страйкували ужгородські столяри, робітники фірми «Бантлін», солотвинські шахтарі. В 1906 році трудящі Ужгорода, Мукачевого та Берегового відзначали 1 Травня.

Боротьба робітників продовжувалась і далі. В 1908 році в селі Довгому відбувся страйк 400 лісорубів, які домоглися збільшення зарплати на 50 філерів. В 1910 році страйкували ужгородські друкарі, в 1911 році мукачівські бондарі, свалявські робітники, солотвинські шахтарі.

Не згасла боротьба і трудового селянства. Ще з більшим гнівом воно виступало проти ненависної комасації, відстоювало свої права на землю. За організований опір, вчинений солдатам і жандармерії в 1909 році, 219 хустських селян було заарештовано. Загострення визвольної боротьби на Закарпатті сприяло піднесенню політичної свідомості трудящих мас.

Важливою політичною формою боротьби селян під впливом робітників були виступи під час виборів до угорського парламенту, комітатських і сільських представництв. Селяни бойкотували вибори старост — ставлеників властей і в противагу їм висували своїх кандидатів. У 1906 році цей рух у Білках, Заріччі, Прикордонному та інших селах набрав такого розмаху, що на його придушення власті, крім жандармерії і поліцаїв, вимушені були широко використовувати військові загони.

В другій половині XIX століття продовжувався розвиток культури. Цей процес тут мав свій специфічний характер. В середовищі закарпатської інтелігенції намітилось дві течії. Одна з них стояла на прогресивних позиціях, виступала проти денаціоналізації, домагалась поширення народної освіти, пропагувала передову українську і російську літературу[4]. До цієї течії належали кращі представники

---

[1] І. Франко. І ми в Європі. Журн. «Життє і слово», 1896, т. 5, кн. 3, стор. 1—9.

[2] УРЕ, т. 17, стор. 102.

[3] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. К., 1960, стор. 119—120.

[4] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во 2-й половине XIX столетия, т. 2, стор. 464—465.

О. В. Духнович—культурний і громадський діяч, письменник Закарпаття (1803—1865 рр.).

інтелігенції О. В. Духнович, О. І. Павлович, І. А. Сільвай, В. Ф. Кімак, І. І. Раковський та інші. Але соціальний стан — належність до духівницького чину більшості з них — у значній мірі обмежував їхню культурно-освітню діяльність. Вони стояли осторонь революційної боротьби мас, не могли пов'язати свою діяльність з корінними питаннями суспільного розвитку Закарпаття. Однак певний культурний вплив вони зробили.

До найпомітніших фігур національно-визвольного руху та літературного процесу Закарпаття XIX століття належав О. В. Духнович (1803—1865 рр.). У своїх творах він показав тяжке життя верховинського населення, висвітлив боротьбу проти шовіністичної політики австро-угорських урядових кіл, засуджував ренегатство, низькопоклонство перед властями значної частини місцевої клерикальної інтелігенції. Ці теми стали провідними і в усіх послідовників Духновича аж до кінця XIX століття. Його вірші «Я русин был, єсмь і буду» та «Подкарпатські русини», в яких знайшла чітке відображення ідея боротьби проти денаціоналізації населення Закарпаття, знаходили відгук у поезіях О. І. Павловича, Ю. І. Ставровського-Попрадова, в оповіданнях А. Ф. Кралицького, в поезіях і повістях І. А. Сільвая, Є. А. Фенцика та ін. Ці письменники у своїх творах оспівують любов до рідного краю, пишаються своєю належністю до знедоленого «руського племені», нещадно таврують зрадників, для яких нічого в світі немає святого і які народ і рідну мову ладні сто раз продати. Звертаючи свої погляди на Схід, передові літератори XIX століття пропагували ідею єднання закарпатців з усім українським і російським народами.

Духнович і його послідовники видавали альманахи, місяцеслови, календарі, шкільні підручники. До культурно-освітньої діяльності Духнович залучав не тільки творчі сили Закарпаття, але й чеських та словацьких письменників, які жили на території українських земель Східно-Словацького краю. Серед них були Б. Носак, Б.-Т. Носак-Незабудов, Я. Моравчік, Я. Седлачек, В. Снетіна, П. Томасеков та інші. Вони прихильно ставилися до українських діячів, перекладали твори Духновича на словацьку мову, були носіями братніх українсько-словацьких зв'язків. Особливо багато в цій справі зробили брати Носаки — Богуміл і Богдан-Теофіл[1].

Після смерті Духновича в Ужгороді заснувалося культурно-освітнє «Общество св. Василия Великого» (1866—1902 рр.). Воно почало регулярно видавати «місяцеслови», надрукувало такі підручники, як «Всемирная история» В. Кімака, «Отечественная история» М. Вальковського, «Краткий сборник для упражнения в русском языке» К. Сабова, географію і арифметику І. Раковського тощо.

В 1867 році на Закарпатті почала виходити щотижнева газета «Свѣт». Але уніатське духовенство, яке займало панівне становище на Закарпатті, через 4 роки заборонило її.

Значну роль у боротьбі з реакційним духовенством і світською владою відіграла сатирична газета «Сова», яку видавав журналіст В. Ф. Кімак. Після п'яти номерів і вона була заборонена, а В. Ф. Кімак зазнав переслідування і змушений був емігрувати до Росії.

Своєрідне місце у журналістиці Закарпаття XIX століття займав духовнолітературний орган «Листок», що його в 1885—1903 рр. редагував і видавав Є. Фен-

[1] Ю. Бача. Літературний рух на Закарпатті середини XIX ст. Пряшів, 1961, стор. 142—143.

цик. З 1891 року Фенцик видавав також «Додаток» до «Листка», призначений не для «образованої публіки», а для «простолюдинів». На його сторінках виступали О. Митрак, І. Сільвай, Ю. Жаткович та інші.

І. А. Сільвай — письменник Закарпаття (1838—1907 рр.).

Друга група представників буржуазної інтелігенції Закарпаття стояла на відверто реакційних позиціях. Її очолював А. І. Добрянський, який з 1848 року перебував на службі в австрійського уряду. Група Добрянського діяла в інтересах панівних класів. Її учасники були прихильниками реакційного «москвофільства», ідеології австрославізму (на Закарпатті). Вони відвертали народні маси від революційної боротьби, доводили їм, що треба покладатися на австрійського цісаря, який нібито зможе їх врятувати від капіталістичного гніту, розорення і злиднів. Їхнє боягузство і плазування перед австро-угорською монархією яскраво висміяв чеський прогресивний діяч Ф. Главачек, який за порадою І. Франка та В. Гнатюка в 1896 році відвідав Закарпаття і мав нагоду зустрітися з цими апологетами буржуазного ладу [1].

Представники реакційної течії мали свої друковані органи. В 1871—1872 роках вони видавали газету «Новый свѣт». З 1873 року і до кінця століття виходив новий орган «Карпат» («Карпати»), який друкувався наполовину угорською, наполовину «рутенською» мовами.

Наприкінці XIX століття з'явилося ще два часописи реакційного напрямку: в Ужгороді «Наука» (з 1894 року), а в Будапешті «Неділя» (з 1898 року). Вони спеціально призначалися для Закарпаття та Галичини. Видавалися на Закарпатті і деякі газети угорською мовою: «Келет» («Схід»), «Герег-католікуш семле» («Греко-католицький огляд»), «Герег-католікуш ноптар» («Греко-католицький календар»). Всі вони були знаряддям панівних класів для мадьяризації українського населення.

У другій половині XIX століття починається систематичне збирання й публікація окремих зразків уснопоетичної творчості Закарпаття. Заспівувачем цієї діяльності був Я. Головацький, який збирав на Закарпатті народну творчість і опублікував частину фольклорних матеріалів у відомому чотиритомному збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1878 р.). Перед тим фольклорист М. Нодь в 1851 році у Відні видав збірник пісень під назвою «Русский соловей». У 1890 році учитель М. Врабель надрукував збірник народних пісень «на різных угро-русских наречиях» теж під такою ж назвою «Русский соловей». Тут були вміщені і кращі твори деяких закарпатських поетів. Чимало зразків різних жанрів закарпатоукраїнської народнопоетичної творчості опублікували закарпатські діячі культури А. Кралицький, Ю. Ставровський-Попрадов, Ф. Злоцький, Є. Фенцик, Ю. Жаткович, а також М. Драгоманов і особливо І. Франко та В. Гнатюк. Великий Каменяр кілька разів побував на Закарпатті, цікавився його літературою і культурою.

На Закарпатті все частіше поширювались російські і українські видання, незважаючи на всі перешкоди з боку уряду, місцевих властей і уніатського духовенства. Багато з цих книг збереглося і є в музеях області. У Перечині, наприклад, до наших днів зберігся «Кобзар» Т. Г. Шевченка першого видання 1840 року. Нині він у фондах Закарпатського краєзнавчого музею. Для популяризації російської і української літератури чимало зробили М. Драгоманов, В. Гнатюк та інші. Драгоманов писав, що він на Закарпатті «роздавав» книги Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Тургенєва, Некрасова, Шевченка, Марка Вовчка, Федьковича[2].

---

[1] Ф. Главачек. Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році. Журн. «Дукля» (Пряшів), 1957, № 4, стор. 57—58.

[2] М. Драгоманов. В справі Угорської Русі.— Газ. «Народ», 1 червня 1895 р.

Значні культурні зв'язки українці Закарпаття мали з угорською, чеською і словацькою прогресивною культурою. Одночасно закарпатоукраїнці знайомили російський і український народи з угорською літературою і культурою. Уродженець Закарпаття А. Дешко, який закінчив Київський університет, у 1856 році видав першу угорську граматику на російській мові. А інший закарпатець — П. Феєрчак у 1870 році опублікував «Очерки мадьярской литературы», де приділив належну увагу творчості Шандора Петефі[1].

У свою чергу закарпатці знайомили угорську громадськість з культурним надбанням українського і російського народів. Історик Ю. Жаткович угорською мовою перекладав твори І. Франка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, М. Коцюбинського. Він же перекладав і твори І. С. Тургенєва і написав історію української літератури на угорській мові. Інший закарпатець — Я. Фінціцький — перекладав українські пісні.

На Закарпатті народились і працювали відомі угорські художники Мігаль Мункачі, Імре Ревес, Шімон Холлоші.

Якщо в галузі культури загалом відбувалося певне пожвавлення, то справа з народною освітою на Закарпатті дедалі погіршувалась. В 1868 році цісарський уряд видав закон, за яким дозволялося відкривати угорські школи на територіях населених українцями та іншими національностями[2]. А т. зв. закон графа А. Аппоні, схвалений у 1907 році, перетворив усі школи Закарпаття в знаряддя мадьяризації українського населення краю. За цим законом було встановлено урядовий контроль за всіма школами і відзначено, що цим створюється «гарантія того, що угорсько-національна і державна точка зору буде надалі неухильно здійснюватися скрізь в початковому навчанні»[3].

В результаті політики денаціоналізації відбувалося різке зменшення шкіл з українською мовою викладання. Якщо в 1874 році на території Закарпаття було 571 церковнопарафіальна та початкова українська школа, то в 1902 році — тільки 74, а в 1917 році — 34. У зв'язку з цим 40—55 проц. українських дітей зовсім не мали змоги одержувати і ті примітивні знання, що їх давали тодішні школи. Не випадково більшість населення Закарпаття лишалася неписьменною.

Напередодні першої світої війни імперіалісти Австро-Угорщини посилили реакційний наступ на демократичні та робітничі організації, проводили прямий терор і репресії. Цій меті, зокрема, служив і спеціально організований в 1913—1914 рр. т. зв. другий[4] Мармарош-Сігетський судовий процес. На лаву підсудних посадили десятки простих українських селян Ізи, Велятина, Сокирниці та багатьох інших сіл, яких безпідставно звинувачували у шпигунстві на користь царської Росії. Як привід до судового процесу власті використали масовий рух трудящих проти уніатської церкви на Закарпатті. Засуджених селян було надіслано у штрафні батальйони і відправлено на фронт першої світової війни[5].

Ведучи боротьбу проти соціального і національного гніту, закарпатські трудящі виступали за дружбу і єднання з українським і російським народами. Прагнення населення до возз'єднання особливо сильно виявилось на початку першої світової війни, коли російські війська підійшли до Карпат. Закарпатські трудящі бажали поразки австро-угорській монархії і з приходом російської армії сподівались визволитись від іноземного поневолення. Протягом вересня—жовтня 1914 року російські військові частини оволоділи значною територією Великоберезнянського, Воловецького, Свалявського, Рахівського та інших округів. Російські солдати,

---

[1] Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції Ужгородського державного університету. Ужгород, 1965, стор. 92—93.

[2] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 2, стор. 182—183.

[3] Там же, стор. 185—196.

[4] Перший суд відбувся в 1904 році над селянами с. Ізи.

[5] К истории Мараморошского процесса. Ужгород, 1934.

яких царський уряд насильно погнав на імперіалістичну війну, вбачали в трудящих Закарпаття не ворогів, а таких же як і вони пригнічених робітників і селян. Вони ділилися з населенням останнім шматком хліба, годували багатьох бідняків на солдатських кухнях[1]. І це зрозуміло. В. І. Ленін вчив, що в кожній нації є дві нації[2], нація панівних класів і нація трудящих; і робітники й селяни однієї країни співчували і солідаризувалися з трудящими інших країн, виходячи з своїх класових позицій, а в даному випадку і братерських почуттів.

Симпатії закарпатців до єдинокровних братів і ненависть до гнобителів виявлялись також у масовому ухиленні їх від служби в австро-угорській армії, добровільному переході на бік російських військ. За неповними даними, тільки з Воловецького округу 238 осіб добровільно приєдналися до відступаючих в 1915 році частин 8-ї російської армії[3]. Австро-угорські власті жорстоко розправлялися з українським населенням. Тисячі чоловік було заарештовано і кинуто в тюрми, чимало з них розстріляно і повішено. У жовтні 1914 року власті віддали до суду 800 українців з Волівця, Канори, Верхніх Воріт, Нижніх Воріт та інших сіл. Їх звинувачували в тому, що вони «вітали козаків як справжніх визволителів» і вказували місце перебування австро-угорських військ. Водночас їх судили і за напади на корчми, магазини лихварів, на квартиру окружного начальства і попів[4]. Кривава розправа над населенням «за зв'язки з росіянами» відбулася в Ясині, Великому Бичкові, Торуні, Верхньому Водяному та інших селах.

В роки війни становище трудящих Закарпаття стало нестерпним. Більшість промислових підприємств була воєнізована. Під збройним примусом військових комендатур вводився ненормований робочий день, нещадно придушувались найменші прояви неслухняності і непокірності. Селянство терпіло від численних податків, реквізицій, позик, грабежів, якими займались військові частини. Чиновники і жандарми забирали в селян останнє зерно, картоплю, худобу[5]. В містах і селах Закарпаття голод косив людей. За даними мукачівського єпіскопа в січні 1918 року 48 311 чоловік Березької жупи не мали ніяких харчових продуктів і повністю або частково голодували[6].

Доведені до відчаю, трудящі маси рішуче піднімалися на боротьбу проти гнобителів, вимагали хліба, роботи, політичних прав. В ряді місць мали випадки голодних бунтів, виступи проти адміністрації на підприємствах.

Докорінний поворот в боротьбі трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення зробила Велика Жовтнева соціалістична революція. «Жовтнева революція ознаменувала початок революційного переходу від капіталізму до соціалізму в усьому світі»[7]. Про Жовтневі події в Росії населення дізнавалось з місцевої і з центральної угорської преси. На Закарпатті поширювались листівки соціалістичних організацій Угорщини із закликом до трудящих наслідувати приклад російських товаришів[8]. Вже перші повідомлення про перемогу революції в Росії викликали відгук у містах і селах Закарпаття. У Мукачевому, Сваляві, Береговому та інших містах відбулися мітинги та демонстрації солідарності. 20 грудня 1917 року в Ужгородській газеті «Унгварі кезлень» («Ужгородські відомості») було надруковано вірша про В. І. Леніна. Селяни відмовлялися сплачувати податки, борги за оренду, чинили збройний опір властям (Великі Лучки, Порошкове). Велику організаторську і пропагандистську роботу серед трудящих розгорнули колишні вій-

---

[1] Ю. Ю. Качій. Зв'язки населення Закарпаття з російським військом в роки першої світової війни. Журн. «Архіви України», 1965, № 6, стор. 44.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 15.
[3] I. Daras. A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, 1938, стор. 19.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 3636, арк. 1—3.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 845, арк. 27.
[6] Там же, ф. 772, оп. 3, спр. 1330, арк. 20—21.
[7] 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС. К., 1967, стор. 47.
[8] Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 1. Ужгород, 1957, стор. 48.

ськовополонені, що повернулися з Радянської Росії. Їх було близько 8 тис. чол[1]. Серед них були І. І. Мондок, І. І. Шербан, І. П. Локота, Я. І. Галгоці та інші, які пізніше стали відомими на Закарпатті керівниками революційно-визвольного руху. Комуністи з числа колишніх військовополонених разом з революціонерами підпілля склали ядро першої комуністичної організації Закарпаття — групу комуністів Руської Крайни, яка була оформлена в кінці листопада 1918 року при ЦК Компартії Угорщини.

В умовах загострення загальнонаціональної кризи в Австро-Угорщині, яка призвела до розпаду монархії, трудящі маси Закарпаття на численних народних зборах, у заявах і «оголошеннях» робітничо-селянських Рад, які виникали в кінці 1918 — на початку 1919 років, рішуче вимагали возз'єднання з Радянською Україною. 21 січня 1919 року на з'їзд в Хусті зібралося 420 представників від 175 населених пунктів. Народні обранці прийняли рішення добиватися возз'єднання Закарпаття з «усією Україною», під якою робітничо-селянські делегати розуміли Радянську Україну. Та в цей вирішальний час реакційні елементи — клерикали, буржуазні націоналісти, різного роду запроданці з емігрантів із Закарпаття в США зрадили інтереси народу. Налякані розмахом революційної боротьби трудящих, вони на чолі з А. Волошиним, Г. Жатковичем (юрисконсульт американської компанії «Дженерал Моторс»), А. Бескідом, братами М. та Ю. Бращайками та іншими підтримали продиктоване імперіалістами Англії, Франції та США рішення Паризької конференції про включення Закарпаття до складу Чехословаччини[2].

За прикладом і при підтримці угорського пролетаріату, який переміг у соціалістичній революції і створив Угорську Комуну, 22—24 березня 1919 року на більшій частині території Закарпаття (крім окремих сіл Ужгородщини, Тячівщини і Рахівщини, які ще в січні 1919 року були окуповані чеськими та румунськими військами) було встановлено владу Рад.

Незважаючи на короткочасність свого існування (в Угорщині — 133 дні, а на Закарпатті до 40 днів), Радянська влада мала винятково важливе політичне значення. Вона здійснила ряд соціалістичних перетворень в різних галузях економіки і культури. В складі Угорської Радянської Республіки трудящі Закарпаття одержали територіальну автономію. Створювалась нова адміністративна одиниця — Руська Крайна. Це завоювання розглядалося комуністами як підготовчий етап для здійснення перспективного завдання — возз'єднання з усім українським народом на соціалістичній основі. Газета «Руська правда», що видавалося для закарпатців у Будапешті, писала: «Як великоруські браття висвободять бідних галицьких українців, соєдинимся з ними, а не з тими (петлюрівцями та зунрівцями — авт.), що хотять з українського народа кожу здерти»[3].

На початку квітня 1919 року на Закарпатті відбулись вибори до нових органів влади. Виборчими правами користувалися всі трудящі. В ході виборчої кампанії були створені або обновлені сільські і міські Ради робітників, солдатів і селян. Трудящі посилали своїх делегатів також до районних та окружних жупних Рад. 14 квітня було обрано членів Березької окружної Ради і делегатів на крайовий з'їзд Рад в складі 12 чол. Пізніше було обрано Мармароську і Ужанську окружні Ради. Для керівництва поточними справами Ради створювали виконавчо — розпорядчі органи — директоріуми, а останні — управління, відділи та комісії. Згідно з проектом «Конституції Руської Крайни», вищим органом влади на Закарпатській Україні повинен був стати крайовий з'їзд Рад. Але наступ інтервентів перешкодив скликанню цього з'їзду[4].

---

[1] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 24.
[2] И. Мельникова. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 году.— Ученые записки Института славяноведения АН СССР, 1951, т. 3, стор. 92.
[3] Газ. «Руська правда», 19 квітня 1919 р.
[4] Під прапором Великого Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за Радянську владу в 1919 р. Збірник документів. Ужгород, 1959, стор. 43—48.

РОБОТНИКИ! КАТУНИ! ГАЗДИ!

Пролетаріатъ угорски революци безъ крови побѣдало! **Пролетари котори были подъ игу, взяли свой руки властъ.**

Ми учинили Правителство Совѣта углашали диктатуру пролетарску.

Отъ капиталисти ми взяли фабрики а отъ теперь буде роботнихъ людей социалиского совѣта республики

Ми коммунизировали Хижи. **Отъ теперь не будутъ эти пани безъ робота добре жити, котори мали хижи и драли пролетаровъ, або и они отъ сего годину должни робити, если жити хотят.**

Не будеме терпити, что еден-два человекъ у десять-дванацать комнатѣ най жиутъ дока пролетари съ 5—6 дѣтваками въ хижѣ.

Земля соціалистаго республики. Раби землиго воскреснули я не будутъ отъ теперишнаго часу драти, бо теперь земля тихъ роботнихъ людей. **Тотъ хлѣбъ что Вы уробляете то вшитко вашое буде.** До теперь пролетари за сѣли землю в жали хлѣба або въ другихъ магазинѣ за несли, отъ часъ рана робити и тила того голодни были и назаблися. Отъ теперь роботнихъ людй буде счаслини.

Вшитко права роботнихъ и вшитно честь также роботнихъ

Роботнихъ вшитно а тымъ что не робютъ най умераютъ!

Нашъ совѣтска республика ухраниетъ роботнихъ людей что си теперь уродило бо наробили роботнихъ людей **червеней войско,** что не за другихъ буде воевати только за свои землю и за свой крайну а свой власть на каждою примусинуть

И страсто вы назъ себе империалисни содрани панское! Держите со нами соціалистами.

Изровите робочей, катонски и газдовски совѣтъ и **возмитъ у свое руки панство** властъ.

Присилитеся и знамъ и гойкайте съ нами **На многаля лѣта вшиткаго свѣта роботную диктатўру.**

Поздравляеме васъ
братя рускихъ партіа
соціалистовъ

Звернення Угорської соціалістичної партії до робітників, солдатів і селян про встановлення Радянської влади в Угорщині. Березень 1919 р.

Після перемоги пролетарської революції на території Закарпаття почали створюватись об'єднані організації Соціалістичної партії Угорщини, куди входили комуністи та ліві соціалісти. На кінець березня 1919 року ці організації існували в усіх жупах, округах, містах і в ряді сіл Закарпаття. Їх роботою керував Руськокрайнянський партійний комітет (секретаріат), що перебував у Будапешті. Активну участь в діяльності комітету брали Іван Мондок та Ерне Сайдлер.

Багато зусиль у налагодженні роботи місцевих органів Радянської влади на Закарпатті докладали такі активісти як: Іван Шербан, Василь Сепеші, Людвіг Дечеї, Золтан Фабіян, Янош Галгоці, Арпад Герпаї, Марія Панько, Лайош Мондик, Дюла Катко, Микола Чобан, Михайло Фегер, Олександр Розінгер, Михайло Логойда, Ференц Мольнар, Йосиф Тангел, Юрій Калинич, Юлій Чегіль, Йосиф Балаж, Дмитро Звонар, Олександр Біндас, Людвіг Уріняк та сотні інших[1]. Вони зуміли у значній мірі нейтралізувати провокаційну діяльність таких капітулянтів і зрадників, як нарком у справах Руської Країни А. Штефан та політуповноважений у Мукачевому Й. Камінський.

З кінця березня 1919 року на Закарпатті почалась націоналізація банків, транспорту, промислових підприємств і майстерень, де працювало понад 20 чоловік. Зарплата робітників підвищувалась на 25 і більше процентів. Всюди встановлювався 8-годинний робочий день. На фабриках і заводах були створені контрольні робітничі ради або робітничі комісії. Крім того, уряд призначав спеціальних уповноважених — виробничих комісарів. Вони замінили колишніх директорів[2].

За Декретом Радянського уряду Угорщини від 3 квітня 1919 року поміщицькі володіння, які мали понад 100 гольдів (57 гектарів) орної землі, підлягали конфіскації. Як з'ясувалось пізніше, Радянський уряд Угорщини допустив істотну помилку, не розподіливши серед селян частину конфіскованої у поміщиків землі. Натомість була спроба «ввести соціалістичну форму господарювання» на селі. На базі відібраних маєтків створювалися великі державні господарства — виробничі кооперативи (товариства). Правда, дрібні наділи залишалися у приватній власності, а це в умовах Закарпаття, де налічувалась значна кількість дрібних господарств, було схвально прийнято трудящим селянством. Селяни верховинських районів безкоштовно одержали пасовиська. В деяких селах, зокрема на Свалявщині та Берегівщині, бідняки почали самочинно ділити землі.

Внаслідок численних реквізицій під час війни, свавілля і грабежів, що їх чинили австро-угорські та німецькі війська, навесні 1919 року робітники й селяни Закарпаття залишились без будь-яких запасів. На допомогу їм прийшла Радянська влада. На Закарпатську Україну були надіслані продовольчі товари, посівне зерно, одяг, взуття тощо.

Діяльність органів Радянської влади на Закарпатті була дуже різноманітною. Великі житлові будинки націоналізовувались і передавались у розпорядження

[1] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 60—61, 73, 103.
[2] Б. Співак. Сторінки історії. Ужгород, 1962, стор. 15.

квартирних комісій та домоуправлінь для заселення робітниками. За рішенням Радянського уряду були скасовані всі титули і ранги, станові привілеї. Для робітників і бідних селян запроваджувались безкоштовні прийоми в лікарнях. Почала здійснюватись програма загального обов'язкового навчання дітей до 14-річного віку. Діти трудящих одержували матеріальну допомогу, розпочалась кампанія по ліквідації безпритульності. При Радах депутатів організовувались відділи освіти та шкільні комітети, до складу яких входили батьки і вчителі. Церква відокремлювалась від держави і від школи. Викладання «закону божого» в школах заборонялося. Але в результаті протидії зрадників і капітулянтів ці декрети на Закарпатті виконувалися непослідовно.

Велике значення для культурного будівництва на Закарпатті мало розпорядження Радянського уряду про впорядкування українського правопису. Видавались газети угорською та українською мовами. Серед них «Руська правда»— орган Руськокрайнянського комісаріату в Будапешті (вийшло 13 номерів), «Червона Україна»— орган української комуністичної групи (куди входили колишні військовополонені), «Берегі мункаш» («Березький робітник»), «Мункачі непсава» («Мукачівське народне слово») та інші. В цих газетах друкувалось багато матеріалів про Руську Крайну, роз'яснювалась політика Радянського уряду.

На сторожі завоювань Радянської влади стали збройні сили Червоної Армії Угорщини. На Закарпатті формувались національні частини Угорської Червоної гвардії та Червоної Армії — Русинська Червона дивізія та окремий Русинський батальйон. Вирішальну роль у формуванні нової армії на Закарпатті відіграли комуністи, зокрема Янош Галгоці, Іван Шербан та інші[1].

Світова буржуазія поспішала задавити Радянську владу в Угорщині. Організовуючи агресію, імперіалісти особливу увагу звернули на Закарпаття, щоб тут не могли з'єднатися армії Радянської Росії і Радянської Угорщини. 16 квітня 1919 року боярська Румунія напала на Угорську Радянську Республіку, а 23 квітня інтервенцію почали і війська буржуазної Чехословаччини.

Закарпатські частини Червоної Армії, червоногвардійські загони і трудяще населення мужньо захищалися від інтервентів. Щоб уникнути оточення, бойовим силам довелося відступати з території Закарпаття. Але й під час відступу Червона Армія завдавала ворогам дошкульних ударів. Особливо запеклі бої відбувалися в районі Чопа, які тривали до 3 травня 1919 року. Головнокомандуючий Угорською Червоною Армією Є.Ландлер пізніше писав: «Русинські й угорські воїни, що відійшли з своєї території, були, мабуть, найкращими бійцями Радянського уряду»[2].

Народи Радянської Росії та Радянської України зробили все можливе, щоб допомогти своїм братам — пролетаріату Угорщини і Закарпаття. Виконуючи вказівки В. І. Леніна, радянська Червона Армія розпочала наступальні дії в районах Галичини, Бессарабії та Буковини. 5 травня ВУЦВК прийняв рішення про посилення наступу у районі Буковини і Бессарабії для «визволення тутешніх робітників і селян від румунської кабали і для надання допомоги Угорщині». Київська газета «Більшовик» від 14 травня 1919 року писала: «Якщо сьогодні чорні вовки загризуть Угорщину, то завтра вони зможуть наложити свою лапу і на Україну»[3].

Наступ українських частин Червоної Армії розвивався успішно і мав велике значення для Радянської Угорщини. В румунській армії виникла паніка, послабились її бойові дії. Створилися реальні перешкоди для панської Польщі і петлюрівців у підтримці угорських контрреволюціонерів. Але у зв'язку з ускладненням становища на Східному та Південному фронтах, Країна Рад не встигла надати угорським, закарпатоукраїнським та словацьким (в червні 1919 року була проголошена

---

[1] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 80.
[2] L. Rác. A rutén dolgozók és a világforradalom. Wien, 1920, стор. 5.
[3] Архів інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—4, спр. 242, арк. 65, 71,73, 79, 98.

Словацька Радянська Республіка) братам безпосередньої воєнної допомоги. Цим скористались імперіалісти США і Антанти, які при підтримці своєї агентури — правих соціал-демократів, буржуазних націоналістів і клерикалів — посилили збройну інтервенцію проти Угорської Радянської Республіки. Реакційні сили — буржуазія, поміщики, жандарми, націоналісти, продажні чиновники — таємно і відкрито допомагали окупантам. Вони саботували рішення органів Радянської влади, створювали контрреволюційні банди для розправи з комуністами. До початку травня 1919 року, незважаючи на мужню боротьбу загонів Червоної Армії та Червоної гвардії, підтримку з боку трудящих, все Закарпаття було окуповане румунськими і чехословацькими військами. Східну частину краю загарбала боярська Румунія, решту території — буржуазна Чехословаччина. В серпні 1919 року інтервенти і контрреволюціонери повалили Радянську владу і в Угорщині.

Окупувавши землі Закарпатської України, чеські і румунські війська та їх посібники встановили кривавий режим військової диктатури. Сотні колишніх червоногвардійців, десятки робітників і селян, які «співчували більшовизму» були або вигнані за межі країни або заарештовані та кинуті в спеціальні табори, створені в Ужгороді, Королевому, Сігеті. Для придушення революційного руху окупанти використовували регулярну армію, поліцію, жандармів, чиновників. Чиновницький апарат на Закарпатті в порівнянні з довоєнним часом збільшився в 5—6 разів, кількість жандармів і поліцаїв — зросла в 10 разів[1].

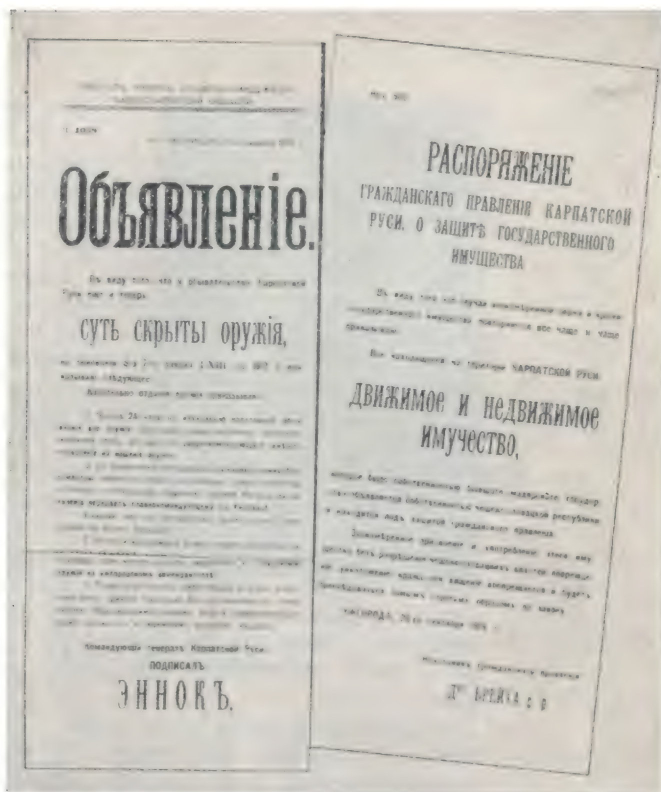
Объявленіе.

суть скрыты оружія,

ЭННОКЪ.

РАСПОРЯЖЕНІЕ

Гражданскаго правленія Карпатской Руси. О защитѣ государственнаго имущества

Движимое и недвижимое имущество,

Накази й розпорядження чехословацьких окупаційних властей населенню Закарпаття про негайну здачу прихованої зброї та про недоторканність державного майна, яке присвоїли собі окупанти. 1919 р.

За Сен-Жерменською угодою від 10 вересня 1919 року міжнародна реакція, нехтуючи волею трудящих, насильно включила Закарпаття до складу буржуазної Чехословаччини під назвою «Підкарпатська Русь». Її територія становила 12 097 кв. км, населення — 572 028 чоловік.

Введення «генерального статуту для організації Підкарпатської Русі» (18 листопада 1919 року), за яким було створено «тимчасову руську автономну Директорію» в складі буржуазних націоналістів, призначення Г. Жатковича «тимчасовим губернатором» (26 квітня 1920 року) і, нарешті, формальне рішення про скасування військової диктатури (9 січня 1922 року)[2] не змінили суті гнобительської політики імперіалістичної буржуазії Чехословаччини на Закарпатті.

Та, незважаючи на розгул жорстокого терору і репресій, вже з перших днів окупації Закарпаття і насильного приєднання його до Чехословаччини трудящі маси не припиняли визвольної боротьби. Революційний рух серед закарпатців у наступні роки тісно поєднувався з класовою боротьбою чеських і словацьких

[1] И. Н. Мельникова. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине в 1919—1920 гг. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР, 1951, т. 4, стор. 30—32.

[2] Б. Співак. У полум'ї революційних боїв. Ужгород, 1959, стор. 38—39.

робітників та селян, став складовою частиною загального революційного процесу в Чехословаччині.

В ряді сіл краю продовжували свою діяльність директоріуми і Ради. Вони організовували збори і страйки трудящих, очолювали селянські виступи за розподіл земель. «У селі Імстичевому знову підняли голову більшовизм і анархія,— писав у донесенні від 2-го жовтня 1919 року нотар.— Вважаю своїм обов'язком доповісти, що в селах Руському і Чепівці, незважаючи на заборону, майже щодня відбуваються загальні збори». В Мукачевому та в інших районах розповсюджувались комуністичні листівки[1]. В червні 1920 року, після призначення реакціонера Г. Жатковича губернатором, на Закарпатті відбувся загальний політичний страйк, в якому взяло участь понад 100 тисяч чоловік[2].

Піднесенню революційного руху сприяли успіхи Червоної Армії на радянсько-польському фронті в 1920 році. Закарпатські пролетарі заявили рішучий протест проти політики чехословацького уряду, який допомагав панській Польщі. Робітники-залізничники затримували перевозки військових вантажів, які направлялись в Польщу, руйнували колії, мости. Озброєні загони нападали на військові ешелони[3]. В цей час знову застрайкували робітники Мукачевого, Великого Бичкова, Перечина. На ряді підприємств у Сваляві, Ужгороді, Солотвині робітники виганяли адміністрацію і брали управління в свої руки. Ширилась боротьба трудящого селянства, яке захоплювало поміщицькі землі і державні ліси, чинило опір проведенню реквізицій, проганяло чиновників і жандармів, відверто чекаючи на прихід Червоної Армії[4].

Цими бойовими виступами трудящих керувала створена комуністами Закарпаття 21 березня 1920 року Міжнародна (інтернаціональна) соціалістична партія Підкарпатської Русі (МСП). Офіційними органами її були газети «Правда»[5] і «Мункаш уйшаг» («Робітничі новини»).

На чолі МСП стояли комуністи І. І. Мондок, Ерне Сайдлер, І. П. Локота, М. І. Сидоряк, Бела Іллеш (відомий угорський письменник). Їм активно допомагали члени Центрального Комітету Компартії Угорщини (який знаходився у Відні) Ене Гамбургер, Ерне Ландлер, Ференц Мюнніх та інші.

Під керівництвом МСП закарпатський пролетаріат брав активну участь в загальнодержавному грудневому політичному страйку 1920 року. Найбільш організовано виступали робітники Перечинського і Свалявського округів, а також Солотвини та Мукачевого. Спроби чеських легіонерів і жандармів розігнати страйкуючих силою зброї зустріли відсіч. В ряді місць виступи робітників підтримали селяни. В Хусті, Тячеві, Тересві, Ясині, Рахові на короткий час влада переходила в руки робітничих і селянських Рад[6].

Величезне значення для розвитку революційного руху на Закарпатті мала Комуністична партія Чехословаччини, створена в травні 1921 року[7]. До її складу ввійшли закарпатські комуністи. Влітку 1921 року в 15 окружних організаціях КПЧ на Закарпатті нараховувалось 8 тисяч комуністів, у т. ч. 2 тис. промислових робітників і ремісників. Роботою Закарпатського крайкому КПЧ керували колишні активні діячі Угорської Комуни Іван Мондок, Ерне Сайдлер, а також Іван Локота, Микола Сидоряк, згодом — Павло Терек, Емануїл Кліма, Олекса Борканюк, Іван Туряниця.

У тому ж 1921 році на Закарпатті було створено Комуністичну Спілку молоді. Але через рік влада заборонила легальну діяльність комсомольських організацій.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1950, арк. 5—6; оп. 3, спр. 596, арк. 1.
[2] История Чехословакии, т. 3. М., 1960, стор. 81.
[3] Там же, стор. 82.
[4] История Коммунистической партии Чехословакии. М., 1962, стор. 168.
[5] Перший номер газети «Правда» вийшов в Ужгороді 30 квітня 1920 р.
[6] История Чехословакии, т. 3, стор. 89.
[7] Protokoly sjezdů KSČ. I. svazek. Praha, 1958, стор. 169.

З цього часу комсомольські осередки офіційно діяли як молодіжні секції комуністичних організацій. Проте через політичні переслідування діяльності Комуністичної Спілки молоді їй доводилося діяти нелегально або напівлегально. КПЧ була єдиною в країні політичною партією, яка рішуче засуджувала гнобительську політику чеської буржуазії, особливо по відношенню до національних меншостей. Вона сміливо виступала на захист пригноблених трудящих мас Закарпатської України. Виступаючи на робітничих зборах в Ужгороді 30 листопада 1921 року, член ЦК КПЧ Б. Шмераль заявив: «Лицемірний празький уряд, лицемірна чеська буржуазна преса говорять і пишуть про Підкарпатську Русь, як про землю визволену. Насправді... нинішній режим тут є режимом на окупованій землі»[1].

Один з організаторів комуністичної організації Закарпаття М. І. Сидоряк.

Комуністи проводили велику агітаційну та організаторську роботу серед селянства, солдатів і призовників, зуміли об'єднати ряд виступів міського і сільського пролетаріату проти експлуататорів, майже повністю нейтралізували вплив буржуазних партій. Значну роль у згуртуванні трудящих мас і піднесенні їх свідомості відіграла комуністична преса Закарпаття — газети «Правда» (з 1922 року — «Карпатська правда») та «Мункаш уйшаг».

В роки чехословацького панування на Закарпатті економічне становище трудящих і далі залишалося тяжким. Чеська буржуазія взяла курс на послаблення промисловості краю, на деіндустріалізацію його, на пограбування його природних багатств та перетворення Закарпаття в аграрний придаток т. зв. історичних земель (Чехії, Моравії). Цього факту не могла приховати навіть офіціальна статистика, за якою в промисловості було зайнято лише від 10,41 проц. (1921 р.) до 11,94 проц. (1930 р.) дорослого населення Закарпаття[2].

Згідно промислового перепису 1926 року, на Закарпатті налічувалось всього 92 підприємства, на яких було зайнято 6718 чолокік[3]. Це були здебільшого дрібні напівкустарні фабрики і заводи. За 20 років свого панування чеська буржуазія не побудувала тут жодного значного підприємства. Іноземне панування викликало руїнницькі дії в сільському господарстві. На 1930 рік з 110 544 селянських господарств—82 403 були бідняцькими, що становило 74,55 проц. Пагубно позначалася й хронічна аграрна криза, яка дедалі посилювалась. Урожайність сільськогосподарських культур на Закарпатті була на 30—45 проц. нижча, ніж на чеських землях, а продуктивність праці та товарність удвоє менші.

Буржуазно-поміщицький характер носила земельна реформа, яка проводилась властями протягом 15 років. На 1936 рік 708 поміщиків на Закарпатті мали орної землі, лісів і пасовиськ майже втроє більше, ніж 103 305 селянських господарств. Під час реформи було створено 27 т. зв. «решткових господарств» (до 140 га кожне). Вони роздавалися представникам чеської, закарпатоукраїнської і єврейської буржуазії, верховодам буржуазно-націоналістичних партій. 4538 гектарів передано чеським колоністам — здебільшого колишнім легіонерам. Земельна реформа прискорила повне розорення бідняцьких господарств, поглибила соціальну нерівність. Різко зменшувалась прибутковість дрібних селянських господарств, зростала заборгованість. Села зазнавали масових екзекуцій. У 1933 році, наприклад, під за-

---

[1] Газ. «Rudé právo», 6 грудня 1921 р.

[2] Statistická ročenka Republiky Československé, Praha, 1938, стор. 15.

[3] Statistická příručka Republiky Československé, IV. Praha, 1932, стор. 113—115

грозою екзекуції був кожний восьмий житель краю. Все це поставило трудяще селянство під загрозу суцільної пауперизації.

Щоб мати собі надійну опору, імперіалісти Чехословаччини посилили зв'язки з різними угрупуваннями національної буржуазії та її партіями. В 1921 році в Підкарпатській Русі діяло 17 буржуазних і дрібнобуржуазних партій, в 1922 році —19. А пізніше, напередодні парламентських виборів, кількість їх зросла до трьох десятків. Більшість верховодів цих партій фактично знаходилась на утриманні уряду, а окремі з них перетворились на шпигунів іноземних держав. Так, українські буржуазні націоналісти на чолі з Волошиним, братами Бращайками та іншими спочатку вірою й правдою служили австро-угорській монархії, потім, після спроби з'єднатися з петлюрівцями, стали опорою чеської буржуазії, а в 1938 році перетворились на маріонеток фашистської Німеччини. Подібний шлях пройшли і лідери т. зв. Русинської соціал-демократичної партії (брати Юлій та Федір Реваї та інші). «Русофіл» Андрій Бродій став платним агентом хортистів. Другий «русофіл» Степан Фенцик одночасно виконував шпигунські завдання Польщі, Угорщини та Ватікану[1]. Верховоди буржуазно-націоналістичних партій Закарпаття одержували величезну грошову «дотацію» від Угорщини. Тільки в 1934 році вона становила 3 021 400 крон[2]. Єврейські буржуазні націоналісти з рабською покорою лизали чобіт «владу маючих». Відвертим антикомунізмом була просякнута діяльність клерикалів.

Важке соціальне та економічне становище, політичне безправ'я і національний гніт, що їх зазнавали трудящі Закарпаття,— все це створило відповідні умови для розгортання революційно-визвольної боротьби, на чолі якої йшли комуністи. Основною формою боротьби закарпатського пролетаріату у цей час були страйки. В авангарді страйкового руху виступали робітники лісохімічної промисловості та зв'язані з нею лісоруби. Широкого розмаху набрав тритижневий страйк виноградарських робітників Берегівщини, Севлющини, Мукачівщини та Ужгородщини в березні—квітні 1921 року. У ньому взяло участь майже 10 тис. чоловік[3].

Найпомітнішою подією на Закарпатті був загальний страйк 1922 року, який вилився у гострий протест проти наступу буржуазії на життєві права трудящих. Цей виступ охопив всі основні підприємства та виноградарські господарства, на яких працювало разом 4193 робітники[4].

Період 1921—1923 рр. характеризувався розширенням селянського руху на Закарпатті, який набрав різних форм. Селяни вимагали розподілу землі, відмовлялися сплачувати оренду, податки за випас, за користування лісом і сіножатями. В Арданові, Грушевому та Дуловому прокотилася хвиля повстань.

Економічні та політичні виступи на Закарпатті проходили під знаком солідарності з народами Радянської Росії. В кінці 1921 року, коли Комуністичний Інтернаціонал закликав світовий пролетаріат допомогти потерпілим від розрухи і голоду в Радянській Росії, трудящі Закарпаття зібрали до фонду допомоги 27 768 крон[5]. Розповідь про успіхи Країни Рад, заклик до населення наслідувати приклад російських братів були головними темами комуністичної преси, зокрема «Календаря „Правди"» на 1921 рік. У статті «Соціальна революція трудового народу в Росії» вказувалось: «Обов'язок трудового народу всього світу всіма силами допомагати Радянській Росії робітників і хліборобів, не залишати боротьби до того часу, поки не буде знищено капітал і на його місці не буде створено Радянську владу всього світу»[6]. Під час Першотравневих свят 1922 року, в яких взяло участь понад

[1] Б. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках. Львів, 1963, стор. 138—140.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 266, арк. 53—54.

[3] Державний центральний архів у Празі (SUA). PMV, IV PR, 225/203.

[4] Zprávy státního úřadu statistického Republiky Československé. Ročník V. Praha, 1924, стор. 819.

[5] Газ. «Правда» (Ужгород), 20 листопада 1921 р.

[6] «Календар „Правди"» на 1921 р. Ужгород, 1920, стор. 14.

30 тис. трудящих, головними лозунгами були: «Хай живе Радянська Росія!», «Хай живе Комуністична партія!», «Геть буржуазні суспільні порядки!»[1].

У період відносної стабілізації капіталізму в Чехословаччині (1924—1929 рр.) становище трудящих мас Закарпаття не поліпшилось. Ці роки ознаменувалися масовими, гострими виступами пролетаріату проти буржуазних порядків. На відзначення Першотравневих свят 1924 року під лозунгами комуністів демонструвало понад 40 тисяч трудящих[2]. У серпні 1924 року по всьому краю прокотилась хвиля антивоєнних виступів. На придушення цих виступів уряд кинув жандармські загони. У Сваляві сталося кровопролиття[3]. На підтримку трудящих Закарпаття по всій Чехословаччині, на заклик ЦК КПЧ, був проведений тиждень бойової пролетарської солідарності.

Починаючи з 1924 року на Закарпатті щорічно проводилися ленінські дні, тижні і місяці, які користувалися величезним успіхом у широких мас трудящих краю. Особливо велике політичне значення мали перші на Закарпатті вибори до чехословацького парламенту, які відбулись 16 березня 1924 року. І хоч власті зробили все можливе для того, щоб забезпечити успіх партій урядової коаліції на чолі з аграріями, вибори закінчилися переконливою перемогою комуністів. За список компартії проголосувало 100 242 чол. при виборах до палати депутатів (39,7 проц. дійсних голосів) і 82 273 чол. у сенат (38,7 проц.). Першими представниками трудящих Закарпаття у парламенті Чехословаччини були І. Мондок, І. Локота, М. Сидоряк, Е. Шафранко, Й. Гаті та інші[4].

Глибоку зацікавленість результатами виборів на Закарпатті виявив світовий пролетаріат. На багатолюдному мітингу в Празі робітники столиці палко вітали перемогу закарпатських комуністів[5]. Радянська преса докладно висвітлювала, як проходили вибори на Закарпатті, передала привіт від комуністів СРСР «далеким братам і товаришам у боротьбі, яку вони розпочали»[6]. Журнал «Комуністичний Інтернаціонал» писав: «Голосування в Підкарпатській Русі під лозунгами комуністів довело, що робітничо-селянська змичка і в Європі стає фактом»[7].

У 1925 році знову проходили вибори до чехословацького парламенту. В ряді сіл, особливо Свалявського, Міжгірського, Іршавського, Перечинського, Тячівського та деяких інших округів, комуністи одержали 60—70 проц. голосів, а в таких селах, як Тур'я Бистра Перечинського району — 84,3 проц., Малий Соковець — 79,9 проц., Тибова Свалявського району — 87,9 процента.

В 1927—1928 роки, у період найсприятливішої економічної кон'юнктури в Чехословаччині, значно посилився вплив буржуазно-націоналістичних і реформістських партій на трудящих. Це пояснювалось, насамперед, зміцненням аграрної буржуазії, розповсюдженням серед частини пролетаріату ілюзій про можливість «безкризового розвитку капіталізму»[8]. Помітне значення мала і та обставина, що після введення «гентської системи» реформістські профспілки, одержавши право видавати без-

КАРПАТСКА
ПРАВДА

Пролетарии!
Роботники! Роботници!
Трудящиеся!

в недѣлю 27-го января

ЛЕНИН

Dolgozók

LENIN

Повідомлення газети «Карпатська правда» про траурну маніфестацію трудящих Ужгорода, призначену на 27 січня 1924 року з приводу похорону В. І. Леніна в Москві.

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 14 травня 1922 р.

[2] Газ. «Карпатська правда», 1 травня 1924 р.

[3] Газ. «Rudé právo», 7 серпня 1924 р.

[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 481—485.

[5] И. Н. Мельникова. Классовая борьба в Чехословакии в 1924—1929 гг. М., 1962, стор. 135.

[6] Газ. «Коммунист», 23 березня 1924 р.

[7] Журн. «Коммунистический Интернационал», 1924, № 7, стор. 64.

[8] История Коммунистической партии Чехословакии. М., 1962, стор. 268—269.

робітним державну допомогу і здійснювати контроль за видачею цієї допомоги, цим самим дістали змогу посилювати свій вплив на робітників і нав'язувати їм свої ідеї.

В період капіталістичної стабілізації в Компартії Чехословаччини з'явилися правоопортуністичні ухили, зокрема з аграрного та національного питань. Закарпатський крайком КПЧ теж допустив ряд істотних помилок. Ці обставини призвели до тимчасового послаблення революційного руху. Вплив комуністів дещо зменшився, про що свідчать і результати парламентських виборів у 1929 році*. Величезну ідейну допомогу комуністам Закарпаття, особливо при розробці правильної програми і тактики з національного питання, надали Комуністичний Інтернаціонал та ЦК КП(б)У [1]. Після V конгресу Комінтерну закарпатські комуністи зайняли більш чітку позицію щодо возз'єднання краю з Радянською Україною. Звертаючись у вересні 1925 року до трудящих з пропозицією про створення єдиного фронту, Закарпатський крайком КПЧ писав: «Ми, на... частини розірвані українці, хочемо об'єднатися з своїми українськими братами в Союзі Радянських Республік». У зверненні підкреслювалось, що комуністи не виступають за негайний вихід із складу Чехословацької держави. Питання про самовизначення буде вирішено після того, як трудящі всіх націй країни шляхом спільної боротьби проти гнобителів скинуть владу капіталу [2].

Вихованню закарпатців у дусі пролетарського інтернаціоналізму сприяли їх зв'язки з Радянським Союзом: поїздка в складі делегації Компартії Чехословаччини на IX з'їзд КП(б)У, навчання активістів Закарпатської організації КПЧ у партійних школах Харкова і Києва, шефство трудящих Радянської України над робітниками підприємств Закарпаття. Трудящі Країни Рад з палкою любов'ю ставились до своїх поневолених братів. Це знайшло яскравий вияв, зокрема, у привітанні Київського окружкому КП(б)У на ім'я VII партконференції Закарпатської крайової організації КПЧ, в якому вказувалося: «Пам'ятайте, що наші серця б'ються одним темпом з вашими. У своїй визвольній боротьбі ви продовжуєте почату нами революцію, ми ж будуємо Радянську Республіку не лише для себе, а й для вас» [3].

Рішуче долаючи помилки, Закарпатська комуністична організація активно підтримувала боротьбу КПЧ проти правого опортунізму і підготувалася до нового революційного піднесення, яке визрівало в країні. Початком цього піднесення була економічна боротьба пролетаріату в 1928—1929 рр. Визначне місце в ній займав страйк виноградарських робітників Берегівщини (березень — квітень 1929 року), яким було охоплено майже 7 тисяч чоловік [4].

Особливо посилився революційно-визвольний рух на Закарпатті у 1929—1933 роки, в період світової економічної кризи. Через місцеві групи Червоних профспілок, комітети дії безробітних, масові селянські організації — Союз працюючого селянства (СПС) **, а потім — Об'єднання трудящого селянства (ОТС) ***— комуністи скеровували стихійний народний протест

Титульна сторінка календаря газети «Карпатська правда» на 1928 р.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 6, оп. 6, спр. 48, арк. 15—51; спр. 241, арк. 1—11.

[2] Газ. «Munkás Ujság», 20 вересня 1925 р.

[3] Газ. «Карпатська правда», 21 листопада 1926 р.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 82, арк. 12—49, 150—205.

* На виборах 27 жовтня 1929 р. за комуністичні списки на Закарпатті проголосувало 40 583 виборці, в 2,5 менше, ніж у 1924 р.

** Перший з'їзд Союзу працюючого селянства відбувся 30 серпня 1931 р.в Мукачевому. На момент розпуску (2 березня 1932 р.) СПС нараховував 179 місцевих груп з 8100 членами.

*** Об'єднання трудящого селянства було створено на з'їзді в Мукачевому, 11 вересня 1932 р.

на шлях організованої революційної боротьби. Виступи трудящих супроводжувались політичними демонстраціями під лозунгом солідарності з народами Радянського Союзу. Робітники і селяни протестували проти непосильних податків, екзекуцій, вимагали роботи, державної грошової і продовольчої допомоги для голодуючих селян і безробітних [1].

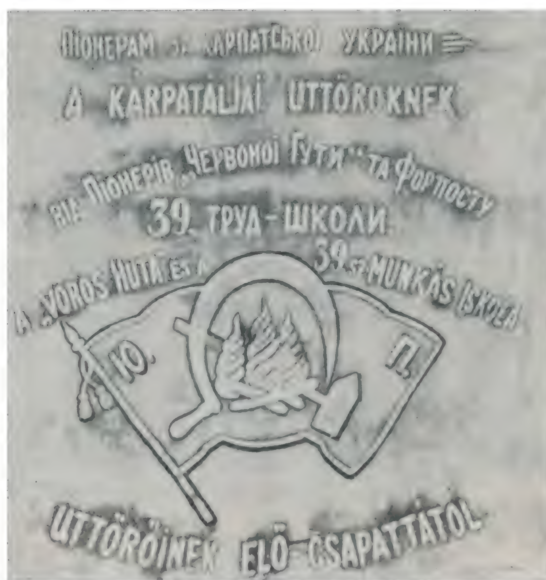

Прапор, подарований в 1928 році піонерами Радянської України піонерам Закарпаття.

Винятково гострого характеру набув революційно-визвольний рух на Закарпатті в 1932 — на початку 1933 років. Про його розмах свідчить той факт, що тільки в зимові місяці 1932 року, як відзначала XII конференція крайової комуністичної організації, відбулося 140 демонстрацій і голодних походів [2].

Намагаючись у крові потопити боротьбу трудящих, жандармерія та поліція не раз вдавалися до зброї. В 1932 році «охоронці порядку», розганяючи демонстрації і збори, вбили двох і поранили 205 робітників і селян. Уряд заборонив діяльність чехословацьких відділень Міжнародної робітничої допомоги, Червоної допомоги, Союзу друзів СРСР, Центральної Ради профспілок, Комуністичної Спілки молоді, а на Закарпатті — додатково Союзу працюючого селянства та Товариства освіти трудящих. Ватажки різних буржуазних партій, сповідуючи звірячий антикомунізм, підтримували і освячували багнети карателів. Але і в цих умовах трудящі Закарпаття продовжували мужню боротьбу. Комуністи домагалися організації одночасного виступу в усіх округах краю, щоб не дати можливості властям провокувати кровопролиття і концентрувати сили на окремих «найнебезпечніших» напрямках. «Варто було,— говорив у своєму виступі на VII конгресі Комінтерну О. Борканюк,— з'явитись у селі екзекутору або судовому виконавцю в супроводі жандармів, як зачинялися всі ворота, двері і вікна, спускалися з прив'язу собаки. А якийсь сміливець пробирався до церкви і бив на сполох. Тоді з найближчих сіл до місця подій рушала численна колона селян, озброєних сокирами, косами, лопатами. Урядовці та жандарми змушені були тікати. На дорозі, перед в'їздом у село, з'являвся величезний щит з недвозначним написом: «Собакам і екзекуторам вхід забороняється під страхом смерті»[3].

Комуністична партія Чехословаччини та інші прогресивні сили країни підтримували боротьбу трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. На сторінках комуністичної преси (репортажі та статті І. Ольбрахта, Й. Ябуркової, В. Каня та інших), в інтерпеляціях депутатів-комуністів на засіданнях парламенту, у виступах на мітингах солідарності викривалась колонізаторська політика чеських властей. У 1932 році в Празі було створено чехословацьке відділення європейського «Комітету порятунку трудящих Закарпатської України», до складу якого входило 26 прогресивних діячів країни на чолі із Зденеком Неєдлим та Юліусом Фучіком. Комітет надіслав кілька вагонів

[1] Газ. «Карпатська правда», 25 січня, 1 лютого 1931 р.; журн. «Західна Україна», 1931, № 4—5, стор. 81—82.
[2] Газ. «Карпатська правда», 20 листопада 1932 р.
[3] Коммунистическая партия Чехословакии в борьбе за единый фронт против войны и фашизма. М., 1935, стор. 88.

Група лісорубів села Ясині Рахівського району. 1930 р.

продовольства для голодуючих робітників і селян Закарпаття[1]. Це був один з численних проявів пролетарського інтернаціоналізму.

Правильно врахувавши обстановку, Закарпатський крайком КПЧ, який очолювали Е. Кліма та О. Борканюк, посилив роботу по вихованню трудящих мас. Визначне місце в цій роботі займала популяризація успіхів соціалістичного будівництва в СРСР і викриття антирадянських наклепів клерикалів та буржуазних націоналістів. Комуністи Закарпаття використовували всі можливості: газетну пропаганду, усну агітацію чи розповіді товаришів, які побували в Радянському Союзі [2].

Виявом палкої любові та відданості трудящих Закарпаття до своїх радянських братів була привітальна телеграма крайкому КПЧ на ім'я XI з'їзду КП(б)У, в якій говорилося: «Робітники і працюючі селяни Закарпатської України, що живуть в нечуваних злиднях та поневоленні, запевняють своїх братів у Країні Рад, що вони не дадуть себе обдурити українській (буржуазно-націоналістичній — авт.) й міжнародній контрреволюції, а під червоним прапором Комінтерну та під проводом КПЧ обороняти батьківщину всесвітнього пролетаріату — СРСР — завжди готові й помимо всяких переслідувань та лютого білого терору непохитно борються за повне соціальне й національне визволення[3]».

У вогні класових боїв Закарпатська крайова комуністична організація набула значного досвіду в справі революційної мобілізації мас. Всебічний аналіз обстановки, що давав можливість своєчасно висувати актуальні, зрозумілі трудящим лозунги, конкретна індивідуальна агітація, вміле поєднання економічних і політичних вимог, правильний підхід до різних кіл населення з урахуванням рівня свідомості та організації мас, використання масових селянських і пролетарських організацій і органів для створення єдиного фронту знизу — основні фактори, які забезпечили успіх комуністів. Робота Закарпатської комуністичної організації одержала високу оцінку на IV пленумі ЦК КПЧ, XII пленумі Виконкому Комінтерну та VII конгресі Комуністичного Інтернаціоналу[4].

У період економічної депресії (1933—1938 роки) над Чехословаччиною нависла загроза фашизму і війни. Орієнтуючись на гітлерівську Німеччину, реакційні кола зробили спробу встановити в країні профашистський режим. Ці наміри знаходили

[1] Газ. «Rudé právo», 5 березня 1932 р.; газ. «Коммунист», 19 вересня 1932 р.
[2] В. Бєлоусов. На шляху до перемоги. Ужгород, 1958, стор. 144, 145, 165.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—13, спр. 321, арк. 148—149.
[4] Клемент Готвальд. Избранные произведения, т. 1. М., 1957, стор. 279—281; XII пленум ИККИ. Стенографический отчет, т. 3. М., 1933, стор. 82—89.

підтримку з боку державного апарату. Обстановка на Закарпатті значно ускладнювалась. Українські буржуазні націоналісти на чолі з попом Волошиним, а також і більшість верховодів місцевої так званої Руської соціал-демократичної партії, як Ю. Ревай та інші, роблять ставку на Гітлера. В свою чергу Автономно-землеробський союз (АЗС) на чолі з А. Бродієм і угорські буржуазно-націоналістичні партії Закарпаття вислужувались перед Хорті. Створена С. Фенциком Руська національна автономна партія (РНАП) перетворилася у знаряддя панської Польщі та фашистської Угорщини. Всі вони прикривали свою зрадницьку діяльність вимогою «автономії» Закарпаття.

І. І. Мондок — один із засновників комуністичної організації Закарпаття.

В цей час уряд Чехословаччини на чолі з президентом Бенешом практично нічого не робив для обмеження фашистської агентури, тим самим об'єктивно допомагав зовнішній і внутрішній реакції у здійсненні їх агресивних планів. Але трудящі маси під керівництвом комуністів не допустили встановлення в країні фашистської диктатури. Закарпатська комуністична організація стала натхненником і керівником масового руху.

Виступаючи проти фашистської реакції, трудящі Закарпаття звертали свої погляди на Схід. Перемога соціалізму в СРСР надихала їх на боротьбу за соціальне і національне визволення. Полум'яним гімном перемігшому соціалізму пролунали слова О. Борканюка: «Як не можемо собі уявити життя без сонячного проміння і теплоти, так не можна уявити життя без Радянського Союзу. Його сила й успіхи належать трудящим цілого світу»[1].

Трудящі Закарпатської України гаряче вітали підписання 16 травня 1935 року радянсько-чехословацького Договору про взаємодопомогу і, вимагали, щоб уряд Чехословаччини його неухильно виконував. Враховуючи стратегічне значення Закарпаття, що стало «кільцем, яке зв'язує фронт миру» і «перетинає фронт головних паліїв нової війни», комуністи заявили: «Трудящий народ Підкарпаття своїм тілом, своїми грудьми буде обороняти свій край, цей воєнний шлях для Червоної Армії як від внутрішнього, так і іноземного фашизму і разом з трудящими народами Чехословаччини буде боротися за свою соціальну і національну волю»[2].

Боротьба трудящих Чехословаччини і Закарпаття проти фашизму закінчилась перемогою демократичних сил. Результати парламентських виборів 19 травня 1935 року, коли за списки комуністів на Закарпатті проголосувало понад 79 тис. чоловік (25,6 проц. виборців), свідчили, що КПЧ залишається найавторитетнішою політичною партією для трудящих краю. Значення виборів комуністична преса вдало висловила одним реченням: «Підкарпаття є червоне!»[3]. Комуністи вийшли на перше місце серед всіх 12 партій, які висували своїх кандидатів.

Рішення VII конгресу Комінтерну, в яких була розроблена стратегія єдності антифашистських сил, допомагали трудящим орієнтуватися в складній політичній обстановці. В 1936—1938 роках розгорнулася боротьба за створення антифашистського Народного фронту. І незважаючи на те, що верховоди буржуазно-націоналістичних і реформістських партій зірвали виконання цього історичного завдання, за допомогою страйків, політичних демонстрацій і кампаній, насамперед подання

---

[1] О. Борканюк. Чим є для нас Радянський Союз. Братіслава, 1963, стор. 32.

[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.). Ужгород, 1959, стор. 476—483.

[3] М. Ротман. Напередодні другої світової. Ужгород, 1964, стор. 79.

допомоги іспанському народу, комуністи досягли спільних виступів всіх антифашистських сил і створили комітети єдиного фронту. Було досягнуто перших успіхів на шляху подолання розколу профспілкового руху. Спробу об'єднати всю демократичну молодь почав здійснювати Підкарпатський Союз молодих, створений 2 жовтня 1936 року. Організований у 1936 році крайовий Комітет захисту миру включав представників різних політичних партій і груп.

В результаті піднесення антифашистського руху, успішного перетворення в життя тактики єдиного фронту гострих форм набрала страйкова боротьба. Страйки характеризувалися тісним поєднанням економічних і політичних вимог, масовістю і ефективністю. Серед них особливо виділялись страйки лісових робітників села Довгого Іршавського округу (1934 р.), лісорубів Рахівщини (1935 р.), виноградарських робітників Берегівщини, Мукачівщини і Севлющини (1936 р.), плотогонів Хустського і Воловецького округів (1937 р.)[1]. Характерно, що в 1937—1938 роках всі економічні страйки на Закарпатті закінчились повним або частковим успіхом[2]. На досвіді Закарпаття підтвердився ленінський висновок про те, що «чим сильніший натиск робітників, тим більше поліпшень життя вони добиваються»[3].

Революційні події, що відбувалися на Закарпатті під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, плідно вплинули на розвиток культури. До кінця існування Чехословацької республіки в краї було відкрито понад 700 восьмирічних і початкових шкіл. Тут працювало також 15 горожанських (неповносередніх) шкіл, 5 гімназій, 2 учительські семінарії і 2 торговельні академії (середні спеціальні школи). Згідно з чехословацькою конституцією право на освіту мали всі громадяни країни незалежно від їх національної приналежності, віросповідання і майнового цензу. Проте реакційні правителі зробили все, щоб діти трудящих не мали доступу до освіти, а українська мова не стала на Закарпатті загальноприйнятою мовою в державних установах і мовою навчання. Досить сказати, що в 1927 році, наприклад, 36 проц. дітей селян та робітників краю залишилося поза школою, а неписьменність населення становила 51,67 процента[4].

Розпалюючи т. зв. «мовну боротьбу» між «автохтонами», «українофілами» і «русофілами», імперіалістична чеська буржуазія проводила на Закарпатті політику примусової чехізації українського населення. За рішенням найвищого адміністративного суду Чехословаччини від 28 червня 1925 року українську мову було визнано «чужою» для українського населення Закарпаття. У зв'язку з цим поступово закривались «руські» школи і на їх місці з'являлися чеські. В 1931/1932 навчальному році кожна третя початкова школа на Закарпатті була чеською, а з горожанських — кожна друга. З приводу цього ще в 1927 році «Карпатська правда» писала, що «національний шовінізм чеської буржуазії стає гідним наслідником мадьярського. Буржуазне освободження з мадьярського ярма стає в дійсності новим поневоленням. Мадьярського жандарма змінив чеський, мадьяризацію — чехізація»[5].

В 20—30-х рр. на Закарпатті виходило понад 80 газет і журналів. Переважна більшість їх були органами буржуазних партій, але й ті, що прикривалися лозунгом «безпартійності», насправді захищали інтереси правлячих кіл. Бур-

Агітаційна листівка Закарпатської крайової організації КПЧ з приводу виборів до чехословацького парламенту в 1935 році.

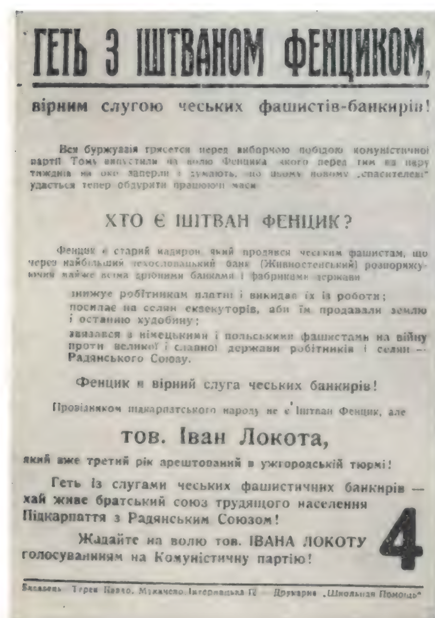

ГЕТЬ З ІШТВАНОМ ФЕНЦИКОМ,

вірним слугою чеських фашистів-банкирів!

Вся буржуазія трясется перед виборчою побідою комуністичної партії. Тому випустили на волю Фенцика, якого перед тим на пару тижднів на око заперли і думають, що ньому новому „спасителеві" удасться тепер обдурити працюючі маси.

ХТО Є ІШТВАН ФЕНЦИК?

Фенцик є старий мадярон, який продався чеським фашистам, що через найбільший чехословацький банк (Живностенський) розпоряджуючи майже всіма дрібними банками і фабриками держави

знижує робітникам платні і викидає їх із роботи;

посилає на селян екзекуторів, аби їм продавали землю і останню худобину;

звязався з німецькими і польськими фашистами на війну проти великої і славної держави робітників і селян — Радянського Союзу.

Фенцик є вірний слуга чеських банкирів!

Провідником підкарпатського народу не є Іштван Фенцик, але

тов. Іван Локота,

який вже третий рік арештований в ужгородській тюрмі!

Геть із слугами чеських фашистичних банкирів — хай живе братський союз трудящого населення Підкарпаття з Радянським Союзом!

Жадайте на волю тов. ІВАНА ЛОКОТУ голосуванням на Комуністичну партію!

4

Видавець Терек Павло, Мукачево — Друкарня „Школьная Помощь"

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 177, арк., 251—252.

[2] Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 4. Ужгород, 1964, стор. 555—560.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 65.

[4] Журн. «Наша земля», 15 лютого 1927 р.; Календар «Карпатської правди» на 1927 рік. Ужгород, 1926, стор. 123.

[5] Газ. «Карпатська правда», 8 травня 1927 р.

жуазні власті не шкодували грошей на жовту пресу.

Справжнім виразником дум і прагнень трудящих мас була лише комуністична преса. Це, зокрема, «Карпатська правда», «Мункаш уйшаг» (1920—1938 рр.) — органи крайкому КПЧ, «Голос життя» (1929—1938 рр.) — орган керованої комуністами Спілки працюючого селянства, комсомольська газета «Працююча молодь» (1926—1933 рр.), орган Червоних профспілок «Карпатський пролетар» та інші. В 30-х роках виходив літературно-публіцистичний додаток до «Карпатської правди» — «Прилога „Карпатської правди“». Крім того, майже щороку видавалися «Календарі «Карпатської правди», які за обсягом і змістом нагадували літературно-художні альманахи. Комуністична преса популяризувала на Закарпатті ідеї Великого Жовтня, успіхи соціалістичного будівництва на Радянській Україні, нещадно викривала реакційну політику буржуазного чехословацького уряду, розвінчувала експлуататорів усіх мастей.

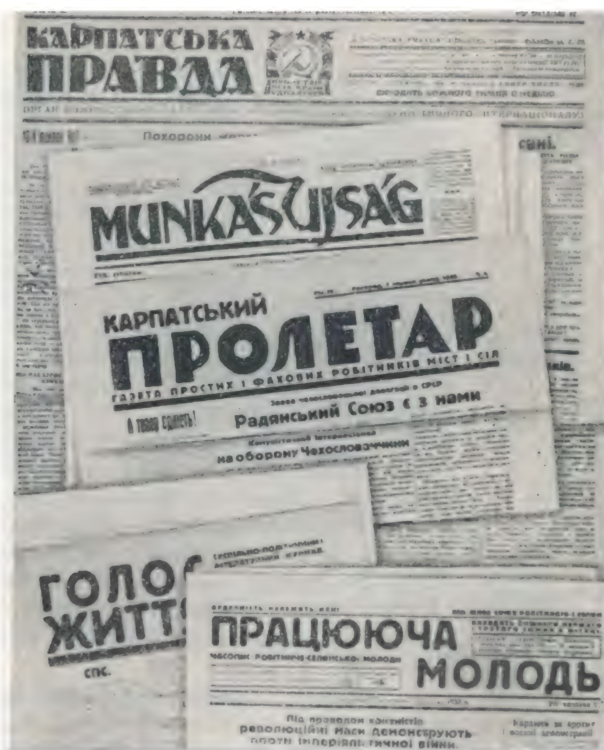
КАРПАТСЬКА ПРАВДА

MUNKÁS UJSÁG

КАРПАТСЬКИЙ ПРОЛЕТАР

ГАЗЕТА ПРОСТИХ І ФАХОВИХ РОБІТНИКІВ МІСТ І СІЛ

Радянський Союз є з нами

на оборону Чехословаччини

ПРАЦЮЮЧА МОЛОДЬ

Монтаж газет, які видавала Закарпатська крайова організація КПЧ в 1920—1939 рр.

Прогресивну роль у розвитку культури та літератури на Закарпатті відігравав журнал «Наша земля» (1927—1929 рр.). Перебуваючи під впливом крайової організації КПЧ, він широко знайомив трудящих Закарпаття з успіхами економічного і культурного будівництва на Радянській Україні, з творами української класичної і радянської літератури, охоче залучав до співпраці прогресивних письменників краю. Не випадково буржуазний уряд у 1929 році заборонив видання цього журналу.

З 1923 по 1937 рік закарпатський український письменник і педагог О. Маркуш на власні кошти видавав у Тячеві журнал «Наш рідний край». Журнал був призначений для дітей і знайомив своїх юних читачів з природою, населенням і культурою Закарпаття. У ньому друкувалися також фольклорні матеріали та вірші молодих поетів.

У 20-х роках на Закарпатті був відкритий перший в історії краю професійний театр. Його першим директором був видатний український актор і режисер Микола Садовський, який у 1920—1925 роках перебував на Закарпатті. Протягом 10-річного існування театр показав багато вистав творів класиків української, російської і зарубіжної драматургії, відігравши значну роль у культурному житті краю. Однак діяльність його не подобалася чеським колонізаторам, уряд відмовився фінансувати театр, і в 1930 році він припинив свою роботу.

Значних успіхів на Закарпатті досягло образотворче мистецтво. Незважаючи на те, що на Заході в цей час панували декадентські течії, закарпатські художники створили свою місцеву школу живопису, яка продовжувала кращі реалістичні традиції світового мистецтва. Тут працювали такі чудові майстри пензля, як нинішній член-кореспондент Академії мистецтв СРСР Й. Бокшай, А. Ерделі, Е. Грабовський, Ф. Манайло та ряд інших, чия творчість уже в ті часи була відомою далеко за межами краю.

Після культурного і літературного занепаду, який спостерігався на Закарпатті на початку XX століття, в 20-х роках тут з'являються перші поети і прозаїки, які у своїх творах висвітлювали життя трудової людини. Позитивну роль у розвитку

літератури на Закарпатті відіграла крайова організація КПЧ. Комуністична преса друкувала і популяризувала кращі досягнення української і російської та радянської літератури, зокрема твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова, В. Стефаника, І. Франка, М. Горького, В. Маяковського, В. Сосюри та інших. Їх художнє слово животворно впливало на піднесення класової свідомості трудящих, допомагало розвиватись місцевій літературі.

На сторінках комуністичної преси, зокрема газети «Карпатська правда», систематично друкувалися твори робкорів і сількорів, які поклали початок масовій революційній літературі на Закарпатті. У своїх віршах і оповіданнях революційні літератори викривали реакційну політику панівних кіл, закликали трудящих до боротьби за соціальне визволення краю і возз'єднання його з Радянською Україною.

Біля колиски нової української літератури на Закарпатті стояли відомі прозаїки Лука Дем'ян та Олександр Маркуш. Оповідання Л. Дем'яна «Чорт на весіллі» та «Відьма», написані на казково-народні теми, становили перші зразки реалістичної літератури. Демократичними ідеями була пройнята збірка оповідань О. Маркуша «Виміряли землю». Ряд збірок віршів про життя трудящих Верховини видав В. Гренджа-Донський. Його книжка віршів «Тернові квіти полонин», у якій викривалась шовіністична політика чеської буржуазії, була кращою з доробку поета. Ця збірка, як і окремі інші твори автора, перевидавалася на Радянській Україні.

Активно включився в літературне життя 20-х років і сучасний український поет Ю. Боршош-Кум'ятський. В дорадянський час він видав 8 збірок віршів. Його поезії гнівно таврували колонізаторську політику на Закарпатті, закликали трудящих до боротьби за правду і волю.

Майже одночасно з Ю. Боршошем-Кум'ятським прийшов у літературу сатирик і гуморист Марко Бараболя (Іван Рознійчук). У своїх творах він їдко висміював т. зв. «мовну боротьбу», розпалювану представниками влади, гнівно таврував запроданство «вождів» реакційних партій та угруповань.

Демократичний характер мала творчість Миколаї Божук та Марії Тисянської. З першими книжками віршів виступив у кінці 20— початку 30-х років Федір Потушняк. Водночас він писав і прозові твори.

На сторінках комуністичної преси того часу друкував вірші, фейлетони та оповідання письменник А. Патрус-Карпатський. Він всебічно показував гірку долю пролетарів, їх боротьбу за соціальне і національне визволення. В 1939 році письменник допустив помилки серйозного політичного характеру. Збочення мали й інші письменники старшого покоління. Але під впливом комуністичної ідеології та самої радянської дійсності частина з них поступово подолала свої помилки.

В 1938 році над Чехословаччиною нависла реальна загроза поневолення її з боку гітлерівської Німеччини. В цей критичний момент яскраво розкрилося політичне падіння буржуазних націоналістів Закарпаття. Вони стали на шлях прямої зради інтересів українського народу. 11 жовтня 1938 року націоналісти створили т. зв. «Перший автономний уряд Підкарпатської Русі» на чолі з А. Бродієм, який відверто висловився на підтримку претензій Угорщини на територію Закарпаття. Разом з тим угорські ірредентисти допомогли Угорщині й Польщі організувати терористичні банди «Сабад чапат» (2 тис. чол.) і «Карпатський легіонер»

Оранка землі в селі Ганичах у період окупації Закарпаття чеською буржуазією. 1937 р.

І. П. Локота — один із засновників комуністичної організації Закарпаття.

Ганна Туряниця — керівник жіночого руху на Закарпатті 1935—1938 рр.

І. І. Туряниця — голова Червоних профспілок на Закарпатті. 1935 р.

(майже 2 тис. чол.), які з жовтня 1938 року почали систематично нападати на територію Закарпаття[1].

З 25 жовтня 1938 року «уряд» Підкарпатської Русі очолив А. Волошин. Зв'язавши себе грабіжницькими економічними договорами з Німеччиною, створивши унітарну профашистську організацію УНО та терористичні загони «Карпатська Січ», яких озброювали і навчали есесівці, закарпатоукраїнські буржуазні націоналісти перетворилися на слухняних маріонеток Гітлера. По команді з Берліна вони провокували різні конфлікти, піднімали дикий лемент про майбутнє створення на базі Карпатської України «великої соборної України» і всіляко допомагали фашистським агресорам розчленовувати Чехословаччину.

Підступна політика заохочень з боку Англії, Франції та США допомогли Гітлеру і Муссоліні продиктувати рішення першого Віденського арбітражу[2], за яким Чехословаччина втрачала землі з територією 12 400 кв. км, де проживало 1 млн. 100 тис. чоловік. Від Закарпаття на користь Угорщини було відрізано 1523 кв. км (12,1 проц.) території з населенням 173 233 чоловіки, в т. ч. міста Берегове, Мукачеве та Ужгород[3].

Єдиною силою, яка продовжувала мужню боротьбу проти фашистської агресії, були комуністи. На другий день після Віденського арбітражу Закарпатський крайком КПЧ звернувся до Праги та «уряду» Волошина з вимогою відкинути ганебне рішення і «виступити з протестом перед цілим світом». Знаходячись з 25 жовтня 1938 року на нелегальному становищі, комуністи перейшли до безкомпромісної викривальної боротьби проти волошинців, пояснювали трудящим, що правителі Карпатської України — агенти Гітлера і прагнуть погнати маси «в братовбивчу війну» проти СРСР[4].

Трудящі Закарпаття, виховані комуністами в дусі пролетарського інтернаціоналізму, відверто засуджували фашистсько-націоналістичні «плани» створення «Соборної України». Коли волошинський агітатор в одному з сіл Тячівщини на зборах сенсаційно повідомив, що скоро, мовляв, німці завоюють Радянську Україну і приєднають її до «Карпатської України», до трибуни підійшов літній селянин і з неповторним народним гумором сказав: «Ви нам говорите про те, що хочете прилучити

---

[1] Воєнно-історичний архів у Празі (VHA). MNO — HŠ. 19/X-1938.
[2] А. И. Пушкаш. Венгрия во второй мировой войне. М., 1963, стор. 32—34.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 19, оп. 3, спр. 244, арк. 1—7.
[4] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 505.

4 8-312

Радянську велику Україну до цієї нашої Карпаторуської. Виходить, що ви хочете сердак пришивати до гудзика. Але ми робимо якраз навпаки: гудзик пришиваємо до сердака»[1].

Та весна 1939 року виявилась трагічною для закарпатців. Гітлерівська зграя, прагнучи до загарбання Польщі, повної анексії Чехословаччини, готуючись до війни з СРСР, дала згоду на загарбання Закарпаття хортистською Угорщиною. «Карпатська Україна» згодом стала розмінною монетою, яку фашистський фюрер охоче кинув Угорщині, щоб ще міцніше прив'язати останню до Німеччини. 15—18 березня 1939 року, коли німецькі війська загарбали чеські землі, угорська армія окупувала все Закарпаття[2].

З усіх країн світу тільки Радянський Союз рішуче засудив фашистське загарбання Чехословаччини. У відповідь на повідомлення німецького посла в Москві про включення Чехії до складу Німецької імперії Міністерство закордонних справ СРСР 18 березня 1939 року виступило з нотою протесту: «Дії німецького уряду послужили сигналом до грубого вторгнення угорських військ у Карпатську Русь і до порушення елементарних прав її населення». В ноті підкреслювалось, що уряд СРСР відкидає німецькі «аргументи» і не може визнати розчленування Чехословаччини[3]. Тверда позиція Країни Рад надихала трудящих Закарпаття на боротьбу проти фашистського поневолення, вселяла їм віру і впевненість у своє недалеке визволення.

Дерев'яна ступа, якою користувалися селяни Закарпаття в дорадянські часи.

Під час окупації Закарпаття угорськими фашистами паралізувалося політичне життя краю, настала найбільш трагічна сторінка в його багатостраждальній історії. Загарбники встановили кривавий режим, проводили жорстоку політику денаціоналізації. Всі прогресивні організації були заборонені, без суду і слідства знищено багато людей. Лише в Хусті за перший місяць окупації фашисти розстріляли понад 100 чоловік. В Кривському концтаборі томилися сотні в'язнів, звідти їх по 40—50 чоловік окупанти вивозили до берега Тиси в районі Велятинського мосту і там розстрілювали, а тіла вбитих кидали у воду[4].

Майже 6 років тривав розгул фашистського терору. За неповними даними Надзвичайної комісії по розслідуванню і встановленню злочинів, заподіяних німецько-угорськими загарбниками за роки окупації, було кинуто в тюрми і концтабори 183 395 чоловік, з яких 114 982 по-звірячому замучені або спалені.

Загарбники вивозили із Закарпаття все, що тільки попадалося їм під руки. Вони реквізували 78,3 тис. голів великої рогатої худоби, 22,4 тис. коней, 25,6 тис. свиней, 18,6 тис. овець, 105,8 тис. домашньої птиці, 1 млн. 128,8 тис. цнт зерна, 130 тис. цнт борошна, багато деревини, солі та інших матеріалів[5].

Інтер'єр сільської хати на Закарпатті. 1940 р.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 507.
[2] Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. М., 1962, стор. 158.
[3] Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. 4. М., 1946, стор. 410—411.
[4] Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 6. Ужгород, 1965, стор. 385.
[5] Там же, стор. 386—387.

Члени Закарпатського крайкому КПЧ: Ю. Д. Гаджега, Д. П. Попович, О. О. Борканюк, В. В. Фущич, М. В. Климпотюк. 1937 р.

Проти фашистського засилля комуністи Закарпаття вели невтомну боротьбу. Нелегальне бюро крайкому КПЧ, до складу якого входили О. Борканюк, І. Туряниця, С. Вайс, Д. Попович та Г. Феєр, переїхало до Хуста. Звідти члени бюро налагоджували зв'язки з активом і організовували підпільні групи у вигляді «трійок» і «п'ятірок».

Нелегальну організаційну і політичну роботу проводили в Хустському районі Михайло Можарович, Олекса Тимко, Олекса Рущак, в Тячівському районі — Іван Ваш, Олександр Перець, Юрій Куцина, Василь Лева, у Воловецькому — Іван Ледней, Дмитро Тарахонич, Михайло Чепара, в Севлюському — Іван Кормош, Юрій Онуфрій, Елек Кіш, Михайло Габор, у Великобичківському районі — Іван Локота, Микола Климпотюк, Михайло Мацканюк, Іван Желізняк, Юрій Фегер, Василь Нямещук, в Рахівському — Василь Йонаш, Іван Бойко, Петро Думен, Микола Ролюк, у Свалявському — Юрій Гаджега, Йосип Роман, Юрій Тацій, Василь Куруц, в Ганицькому районі — Михайло Герич, Василь Черевко, Дмитро Подольський, в Нижньоверецькому районі — Іван Гафинець, Федір Бабинець, Олексій Грига, Олексій Курах, в Перечинському районі — Іван Кедюлич, Павло Сірко, у Великоберезнянському — Михайло Затварницький, Герман Якубович, Микола Пекар, у Ставнянському — Іван Кобаль, Станко Планчак, Михайло Яцків, Михайло Лялько, в Іршавському — Василь Фущич, Амвросій Гудь.

В обстановці найжорстокішого терору комуністи зуміли видати декілька підпільних номерів газет «Карпатська правда», «Мункаш уйшаг» (угорською мовою) та «Наш глас» (словацькою мовою), друкували численні листівки, звернення і поширювали їх серед населення. В ряді сіл були створені нелегальні організації. Але ця робота в силу обставин не була доведена до кінця.

Члени бюро крайкому О. Борканюк, І. Туряниця, С. Вайс у березні 1939 року емігрували в Радянський Союз, а Г. Феєр — в Англію. Тимчасове керівництво підпільним крайкомом було доручено Йосипу Гавелці.

Йосип Гавелка почав налагоджувати зв'язки з підпільними групами і організував у Мукачевому друкування окремих підпільних видань.

В жовтні 1939 року Й. Гавелка нелегально виїхав до Москви. Повернувся на Закарпаття для продовження підпільної роботи в 1940 році, але був схоплений і закатований жандармами.

З метою налагодження керівництва партійним підпіллям в жовтні 1939 року до Москви разом з керівником Кошіцького підпільного партійного комітету Золтаном Шенгерцом їздив колишній член Закарпатського крайкому КПЧ Петро Варга. Тут з представниками Компартій Чехословаччини і Угорщини були з'ясовані партійно-організаційні і політичні питання. Було налагоджено зв'язки з комуністами Будапешта.

Під керівництвом комуністів робітники і селяни все ширше розгортали боротьбу проти окупаційних властей. Опір загарбникам значно посилився після визволення Червоною Армією західноукраїнських земель і возз'єднання Західної України і Північної Буковини з Українською РСР. Це вселяло віру закарпатцям у неминучість недалекого здійснення і їх віковічних мрій. Народні думки і прагнення висловив поет Закарпаття Дмитро Вакаров у вірші «Вересень 1939 року»:

Я вірю: днина скоро буде,
І щезнуть рубежі,
І між братами вже не буде
На півночі межі[1].

Однією з форм протесту проти фашистського режиму був масовий перехід закарпатців до СРСР. У зв'язку з цим окупанти застосовували драконівські заходи: у прикордонній смузі було заборонено палити світло в хатах, патрулі одержали наказ після першого попередження стріляти в тих, хто намагається перейти кордон. У серпні 1940 року було запроваджено смертну кару за «збройне насильство проти органів влади», «організацію повстання або заклик до його здійснення» тощо[2].

Фашистські органи вирішили покінчити з комуністичним рухом. Весною 1940 року підпіллю було завдано важкого удару, почалися масові арешти. До судової відповідальності окупанти притягли 395 чоловік[3]. Серед них 49 чоловік звинувачувались у керівництві комуністичним підпіллям.

Після вступу Угорщини у війну проти СРСР терор на Закарпатті ще дужче посилився. 30 червня 1941 року уряд видав спеціальний циркуляр, в якому ставилась вимога негайно інтернувати всіх, хто був засуджений військовим трибуналом «в радянській або комінтернівській справах». До тих, хто в минулому проводив комуністичну діяльність або «тепер є небезпечним для спокою держави», застосовувалися найсуворіші адміністративні заходи[4]. Багатьох патріотів було поставлено під суворий поліцейський нагляд: їм категорично заборонялося залишати територію міста чи села без відповідного дозволу, відвідувати громадські місця, користуватися телефоном тощо. Крім того, вони щотижня повинні були з'являтися на жандармську станцію і відмічати свою присутність[5].

Для дальшої активізації антифашистської боротьби та розгортання партизанського руху на Закарпатті в січні 1942 року в районі Ясині був висаджений десант на чолі з колишнім секретарем крайкому КПЧ О. Борканюком. До складу групи входили М. Можарович, С. Габерман та інші. Звістка про повернення на Закарпаття О. Борканюка піднесла бойовий дух підпільників. Та незабаром хороброго патріота фашисти заарештували і після довгих катувань 3 жовтня 1942 року стратили в будапештській в'язниці Маргіт-Керут[6]. У передсмертному листі до близьких і рідних О. Борканюк писав: «Мої дорогі, не оплакуйте мене і не горюйте по мені.

---

1 Дмитро Вакаров. Вибрані твори. К., 1957, стор. 60.
2 Закарпатський облдержархів, ф. 146, оп. 1, спр. 163, арк. 1.
3 Там же, ф. 45, оп. 2, спр. 644, арк. 8—20.
4 Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 5. Ужгород, 1967, стор. 247—248.
5 Закарпатський облдержархів, ф. 118, оп. 1, спр. 376, арк. 1.
6 Історія Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 609.

Концентраційний табір «Гурс» у Франції, в якому перебували закарпатці — учасники інтернаціональної бригади, що захищали Іспанську республіку від фашистів. 1939 р.

Тепер тисячі, сотні тисяч ліпших синів народу вмирають за кращу будучність людства. Війна — це найбільше нещастя для людства. Надіємося, що після цієї війни настане мир, який надовго, а може назавжди зробить це нещастя неможливим»[1]. Радянський уряд високо оцінив мужність і героїзм О. Борканюка, присвоївши йому посмертно звання Героя Радянського Союзу.

Видатний діяч комуністичного руху на Закарпатті, Герой Радянського Союзу О. О. Борканюк.

В 1942 році комуністичному підпіллю Закарпаття фашисти вдруге завдали важкий удар. У Великому Березному, Перечині, Великому Бичкові та інших селах вони заарештували 137 чоловік. З них 11 засуджено до смертної кари, 15 — до довічної каторги, а решта — на багаторічні строки ув'язнення. Із засуджених 6 підпільників було повішено, п'ятьом — смертна кара замінена довічною каторгою[2]. Та, незважаючи на фашистське свавілля, визвольна боротьба на Закарпатті продовжувалась. 19 серпня 1943 на полонину Менчул біля села Драгового Хустського району приземлилась розвідувальна група на чолі з Ференцом Патакі. Група встановила зв'язок з підпільниками Хустщини, Виноградівщини, Мукачівщини і швидко перетворилася у розгалужену антифашистську організацію. За допомогою закарпатських підпільників десантникам Ф. Патакі та М. Дякуну вдалося перебратися до Будапешта, де активно діяли Д. Вакаров, В. Орос, Ю. Логойда, І. Вейконь, І. Логойда та інші.

Під керівництвом Ференца Патакі розвідувальну роботу проводили Василь Чижмар, Степан і Семен Лизанець, Іван Ловга. До антифашистської діяльності були залучені патріоти сіл Копашневого, Нижнього Селища, Золотаревого, Драгового, Велятина, а також Хуста. Значну допомогу розвідникам подавали підпільники Виноградова, Текового, Чорнотисова, Вилока та деяких сіл Мукачівського і Рахівського районів.

Командування Червоної Армії одержувало з тилу ворога цінні дані про розташування фашистських сил. Але в лютому 1944 року на слід розвідників-партизанів напала фашистська контррозвідка. Місце збору партизанів — хату вдови Г. Логойди оточили жандарми, і в перестрілці героїчно загинули Степан Чижмар, Семен Лизанець, Вацлав Цемпер і з ними три члени сім'ї Логойди — Олена, Юрій і їх бабуся. Після цього почалися масові арешти. Близько 300 чол. з різних районів було заарештовано і засуджено на різні строки ув'язнення, з них 31 — до розстрілу. Пізніше фашисти розстріляли 21 патріота в Хусті, Виноградові, Чорнотисові і Тековім.

Влітку 1944 року велику допомогу в розгортанні визвольної боротьби на Закарпатті надав Український штаб партизанського руху. Формувалися організаторські групи і перекидалися в тил ворога. Сміливо діяли на Закарпатті партизанські загони і з'єднання Героя Радянського Союзу О. В. Тканка, В. П. Русина, Дюли Усти — І. С. Прищепи, М. М. Перечинського, а також партизанські групи Василя Магарити, Володимира Хоменка, Василя Буянова та інші. За рахунок місцевого населення вони швидко зростали і перетворювалися в партизанські загони і з'єднання. Народні месники збирали розвідувальні дані, підривали мости і ешелони, завдавали відчутних ударів по фашистах, знищували техніку і живу силу ворога[3].

---

[1] Закарпатський державний краєзнавчий музей, інв. № 7/586—440.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 258, оп. 4, спр. 145, арк. 1—2.
[3] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 378, 414, 426.

За липень — жовтень 1944 року партизанські загони і з'єднання Закарпаття знищили 3600 ворожих солдатів і офіцерів, 24 паровози, 218 вагонів і платформ, 25 автомашин, висадили в повітря 5 мостів, 3 склади, захопили в полон 1663 фашистів і великі трофеї зброї[1].

В період масового партизанського руху в тих містах і селах Закарпаття, де діяли підпільні комуністичні організації і партизанські загони, виникли підпільні Народні комітети — спочатку як органи керівництва антифашистською боротьбою, а згодом — як перші органи влади трудящих[2].

У другій половині вересня 1944 року війська 4-го Українського фронту під командуванням генерал-полковника І. Ю. Петрова розпочали безпосередні бої за карпатські перевали. Після запеклих боїв в умовах бездоріжжя і важкодоступної гірсько-лісистої місцевості війська 1-ї гвардійської армії генерал-полковника

[1] В сім'ї єдиній. Ужгород, 1954, стор. 164.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 314, оп. 314—1, спр. 1, арк. 17—18.

А. А. Гречка, війська 18 армії генерал-полковника Е. П. Журавльова і 17 гвардійського корпусу генерал-лейтенанта А. І. Гастиловича прорвали укріплення ворога і на 18 жовтня оволоділи перевалами в Карпатах, містом Раховом, селом Ясинею, десятками інших населених пунктів. Сорок з'єднань і частин, що відзначилися в боях, дістали почесне найменування «Карпатських»[1].

В боях за Карпати безсмертною славою вкрили себе сотні радянських воїнів — представників різних національностей нашої Батьківщини. Росіянин комсомолець Лукашов повторив подвиг Олександра Матросова, українці Костенко та Погорєлий, ризикуючи життям, висадили в повітря 2 ворожі доти. Казах Саджаров лише в одному бою за гірське село знищив 12 фашистів. Мордвин сержант Синякаєв разом з своїми товаришами-кулеметниками героїчно захищав гору Кичера, знищивши 120 солдатів і офіцерів ворога[2].

Боями на карпатських перевалах розпочалось визволення Закарпаття. Червона Армія швидко просувалася вперед. Вже 24 жовтня вона визволила Хуст, 26 жовтня — Мукачеве, 27 жовтня — Ужгород. На відзначення цих перемог у рідній Москві двічі гриміли залпи салюту на честь воїнів 4-го Українського фронту. З'єднання і частини, які прославили себе в боях, були названі «Мукачівськими», «Ужгородськими» і нагороджені орденами.

Швидкий наступ Червоної Армії врятував життя і майно багатьох тисяч закарпатців. Радянські воїни розгромили 1-у угорську армію і завдали нищівної поразки 1-й німецькій танковій армії. За 2,5 місяця боїв окупанти втратили 66 240 солдатів і офіцерів вбитими, 28 000 полоненими, 1450 гармат і мінометів, 3500 кулеметів і багато іншої військової техніки[3].

Як своїх рідних довгожданих братів-визволителів, у святковій одежі, квітами, хлібом-сіллю зустрічали закарпатці Червону Армію. Народні комітети, що створювалися в кожному селі, організували ремонт шляхів, наве-

Народні месники партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу О. В. Тканка на Закарпатті. 1944 р.

Командири партизанського з'єднання В. П. Русина на Закарпатті. 1944 р.

---

[1] Они освобождали Закарпатье. Ужгород, 1965, стор. 264—266.

[2] Б. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 358.

[3] Газ. «Закарпатська правда» 5 листопада 1944 р.

Командуючий 4-м Українським фронтом генерал-полковник І. Ю. Петров під час боїв за визволення Закарпаття від фашистських окупантів. 1944 р.

дення мостів, перевозку поранених червоноармійців. Молодь вступала добровільно до лав армії-визволительки[1].

Свій посильний вклад у справу боротьби за визволення рідного краю внесли і закарпатці, які воювали в складі Чехословацького корпусу, сформованого на території СРСР[2]. Багатьох з них було нагороджено вищими урядовими нагородами, а уродженцю села Дулового Тячівського району С. М. Вайді присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Визволення Закарпаття відкрило нову сторінку в історії краю. Комуністи, вийшовши з підпілля, одразу спрямували свою діяльність на ліквідацію залишків фашистського режиму, на організацію і зміцнення Народних комітетів[3].

Трудящі Закарпаття добре розуміли, що тільки здійснення їх одвічної мрії — возз'єднання з матір'ю-Вітчизною, Радянською Україною — визволить їх від чужоземної неволі і капіталістичного рабства. Свої почуття і сподівання вони висловлювали на численних зборах і мітингах, на яких приймалися листи і петиції до ЦК ВКП(б), Радянського уряду і командування Червоної Армії.

12 листопада 1944 року населення Ужгорода на багатотисячних зборах прийняло петицію до Радянського уряду з проханням возз'єднати край з Радянською Україною. Цього ж дня таке рішення було прийнято і в Мукачевому. До голосу населення Ужгорода і Мукачевого приєднали свій голос трудящі всіх міст і сіл Закарпаття.

З перших днів визволення почала оформлятися Комуністична партія Закарпаття[4]. 13 листопада 1944 року в Мукачевому було проведено партійну нараду, на якій обрано організаційний комітет. Йому доручалося провести підготовку по скликанню Першої Закарпатської партійної конференції. 19 листопада конференція розпочала свою роботу. В ній взяло участь 294 делегати, які представляли близько 3000 членів партії[5]. Партійна конференція відзначила, що вирішальну роль у визволенні Закарпаття та встановленні справжньої демократичної влади відіграли збройні сили Радянського Союзу. «Наш народ,— вказувалось у резолюції,— вірив у перемогу Червоної Армії над фашистськими полчищами, чекав її, як діти чекають свою матір. Він глибоко вірив, що після розгрому фашистської Німеччини і її союзника — Угорщини, буде нарешті виправлена історична несправедливість і Закарпатська Україна об'єднається з Радянською Україною»[6].

В резолюції про чергові завдання комуністів Закарпаття були чітко накреслені шляхи соціального і національного розвитку краю. В ній підкреслювалось, що на Закарпатті влада переходить до рук робітників і селян в особі міських і сільських комітетів, що партія бореться за конфіскацію поміщицьких земель і негайну їх передачу малоземельним селянам, що вона ставить невідкладним завданням поліпшення добробуту трудящих, ліквідацію безробіття, встановлення на підприємствах восьмигодинного робочого дня. Конференція закликала комуністів сприяти Народ-

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6386, спр. 42, арк. 378, 409.
[2] Людвік Свобода. Від Бузулука до Праги. К., 1964, стор. 194.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 5 листопада 1944 р.
[4] Українська Радянська Соціалістична Республіка. К., 1966, стор. 193.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 9.
[6] Газ. «Закарпатська правда», 21 листопада 1944 р.

ним комітетам у відкритті шкіл, налагодженні обов'язкового безкоштовного навчання всіх дітей рідною мовою. На конференції було проголошено створення Комуністичної партії Закарпатської України і обрано її Центральний Комітет. До його складу ввійшли І. Туряниця, І. Ваш, С. Вайс, А. Чеканюк (Андрійко), П. Варга, Д. Тарахович, Ц. Борканюк, М. Климпотюк, О. Тимко та інші. Очолив ЦК КПЗУ один з активних революційних діячів Закарпаття І. І. Туряниця.

Здійснюючи рішення конференції, партійні організації провели велику роботу по підготовці Першого з'їзду Народних комітетів. Делегатами на з'їзд обирались кращі представники робітничого класу, трудового селянства та інтелігенції. Делегатам давались накази, в яких трудящі висловлювали своє прагнення возз'єднатися з Радянською Україною.

Історичний з'їзд Народних комітетів Закарпатської України відкривсь 26 листопада 1944 року в Мукачевому. З усіх кінців Закарпаття сюди прибуло 663 делегати. У своїх хвилюючих виступах вони розповіли про споконвічне прагнення закарпатців возз'єднатися з єдинокровними братами, бажання стати рівноправними членами братньої сім'ї народів Радянського Союзу. В одностайно прийнятому з'їздом Маніфесті проголошувалось:

1. Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю — Радянською Україною.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною[1].

З'їзд прийняв також постанову про конфіскацію поміщицьких земель і безкоштовну їх передачу безземельним і малоземельним селянам, робітникам і службовцям. На з'їзді було обрано Народну Раду Закарпатської України з 17 чоловік, яка 27 листопада обрала Президію та 11 уповноважених Народної Ради по різних галузях державного управління і народного господарства. Головою НРЗУ обрано І. І. Туряницю.

Трудящі міст і сіл Закарпаття з великою радістю зустріли рішення Першого з'їзду Народних комітетів. Всюди проходили багатолюдні демонстрації і збори, на яких закарпатці одностайно схвалювали історичний Маніфест.

КПЗУ надавала великого значення роботі з молоддю. 17 грудня 1944 року в Мукачевому було скликано Перший з'їзд Спілок молоді Закарпаття. З'їзд гаряче схвалив Мані-

Кулеметники Червоної Армії вибивають фашистів з гірського закарпатського села. 1944 р.

[1] Перший з'їзд Народних комітетів. Доповіді і резолюції. Ужгород, 1944, стор. 16.

фест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною і накреслив заходи по налагодженню роботи серед молоді[1].

В грудні 1944 року були проведені також з'їзди жінок у Виноградові та працівників мистецтва в Ужгороді, конгрес учителів у Мукачевому. На цих форумах була підтверджена єдність закарпатців, їх прагнення до возз'єднання з єдинокровними братами[2].

Всенародному рухові за возз'єднання чинив опір лондонський емігрантський уряд Чехословаччини. До Закарпаття він прислав свою делегацію на чолі з міністром Франтішеком Немецом. Більшість членів делегації були реакційними політичними діячами, які прагнули реставрувати довоєнні буржуазні порядки і перешкодити возз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною. Вони вдавалися до прямих провокацій, створювали «сільські управи», де переважали куркульські елементи або їх підголоски. Була спроба навіть створити «центральний орган влади» — земську управу, делегація назначала воєнних комендантів, які почали переслідувати активістів, забороняти поширення комуністичних газет тощо.

Це не могло не викликати законного обурення населення Закарпаття. Тому Народна Рада видала декрет про припинення будь-яких стосунків з уповноваженими лондонського уряду[3].

Спираючись на підтримку населення, НРЗУ приступила до здійснення широкої програми соціально-економічних і політичних перетворень. Для боротьби з ворогами народу і охорони громадського порядку були створені нові судові органи, прокуратура, міліція. На базі партизанських загонів і з'єднань сформувалась народна дружина Закарпатської України — її суверенні збройні сили.

ЦК КПЗУ і Народна Рада зосереджували зусилля трудящих на відбудову зруйнованого народного господарства. Загальна сума збитків становила понад 3 млрд. 756 млн. крб. Особливо великої шкоди було завдано транспорту. Окупанти знищили 232 км колії, зруйнували 103 мости, 13 тунелів, 84 вокзали, 12 водонапірних башт, вивезли або зіпсували більшу частину паровозів, платформ. Спеціальні загони німецьких есесівців та угорських салашистів висадили в повітря, демонтували і вивезли 86 промислових підприємств. Тільки в лісовій промисловості було зруйновано 260 будівель і споруд, спалено і зруйновано 24 лісопильні і деревообробні заводи[4]. Поголів'я худоби по селах, порівнюючи з довоєнним періодом, скоротилось на 60 процентів.

5 грудня 1944 року Народна Рада видала декрет про ліквідацію прав Чехословацької і Угорської держав на території Закарпаття. Всі землі, ліси, залізниці, фабрики, заводи, копальні націоналізовувались і переходили у власність трудящих[5]. Тисячі селянських родин вперше в сво-

Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом

ПОСТАНОВА

Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України, який відбувся 26 листопада 1944 року

Віками народ Закарпатської України гнітали його віковічні вороги мадяри і німці. Вони відібрали у селян кращі [illegible] густо политі кров'ю і потом наших предків.

Селянство, яке складає переважну більшість населення Закарпатської України, володіє [illegible] лише четверток [illegible] рільної землі, а три чверті рільної землі захопили мадярські і німецькі поміщики, створивши в Закарпатській Україні значні прошарки малоземельного селянства і безземельних селян — батраків. Злидні і [illegible] примушували багатьох [illegible] кинуть свій рідний край і [illegible] в далекі чужі країни.

На [illegible] карпатських [illegible] наклали [illegible] хижацьку лапу мадярсько-німецькі графи, барони і їх акціонерні товариства. Долею українського населення, [illegible] живе в цих лісах, було — [illegible] дерево і обробляти [illegible] своїх чужоземних [illegible].

Коли [illegible] потрібний був ліс для [illegible] хати і опалення її, мадярсько-німецькі поміщики й акціонери „Латориці" здирали з нього невиносиму плату.

Розбиті Червоною Армією, втікаючи з території Закарпатської України, мадяри й німці [illegible] пограбували населення міст і сіл, попалили багато селянських хат, [illegible] без [illegible] і хліба населення, яке потребує тепер негайної допомоги.

З метою ліквідації земельного голоду і надання допомоги сільському і міському населенню землею [illegible] Перший З'їзд Народних Комітетів Закарпатської України постановляє:

1. Конфіскувати [illegible] землі і [illegible], які належали мадярським і німецьким поміщикам і ворогам народу, [illegible] з німецько-мадярськими [illegible].

2. Народній Раді Закарпатської України виробити практичні заходи і передати безплатно через місцеві Народні Комітети конфісковані землі в особисту власність безземельних і малоземельних селян. Наділити також земельними ділянками під власні городи робітників і службовців міст, встановивши розміри цих ділянок.

3. Народній Раді Закарпатської України виділити безплатно в розпорядження місцевих і сільських Народних Комітетів [illegible] ділянки для задоволення дровами повсякденних потреб населення і надання йому допомоги будівельними матеріалами.

Постанова Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про наділ селян землею. 1944 р.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 17 грудня 1944 р.

[2] В. Хайнас. Роки великих подій. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944—1945). Ужгород, 1959, стор. 40—41.

[3] «Вісник Народної Ради Закарпатської України», 15 грудня 1944 р.

[4] Закарпатський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 407, арк. 182.

[5] «Вісник Народної Ради Закарпатської України», 5 грудня 1944 р.

Командуючий 18-ю армією 4-го Українського фронту генерал-лейтенант Є. П. Журавльов і начальник політвідділу армії полковник Л. І. Брежнєв на Закарпатті. 1944 р.

єму житті одержали землю. Їм було безплатно передано 59 200 гектарів землі, поміщицьку худобу, сільськогосподарський реманент та інше[1].

Але класовий ворог чинив опір народній владі. Куркулі всіляко саботували весняну посівну кампанію 1945 року, намагалися внести розлад у відбудову сільського господарства. Довелося комуністам докладати чимало зусиль, щоб зламати протидію сільських глитаїв і згуртувати бідноту на подолання труднощів. Комуністи через земельні громади організували допомогу біднякам, вдовам і сиротам у проведенні весняної сівби.

Велику допомогу Закарпаттю з перших днів його визволення подавало командування Червоної Армії. З фондів 4-го Українського фронту для населення Закарпаття було виділено 433 тис. пудів зерна, 9 тис. пудів солі, 500 тис. літрів гасу, 450 коней, 20 автомашин. Військові частини та з'єднання обладнали 150 медичних пунктів, які обслужили 64 215 чоловік[2].

Велику політичну та ідеологічну допомогу партійним органам і Народним комітетам визволеного краю подавав начальник політвідділу 18-ї армії полковник Л. І. Брежнєв. Закарпатці добре пам'ятають його виступи на зборах і мітингах трудящих, щирі поради про налагодження нового життя за умов народної влади.

У січні 1945 року в Мукачевому відбувся Перший з'їзд профспілок[3]. Його делегати палко схвалили історичні рішення Першого з'їзду Народних комітетів про возз'єднання українських земель і звернулися з проханням до ВЦРПС прийняти профспілки Закарпаття до складу братніх профспілок Радянського Союзу.

Революційними перетвореннями визволеного краю керувала КПЗУ, яка здобула заслужений авторитет і довір'я широких трудящих мас, про що свідчить швидке зростання її рядів. На кінець 1945 року на Закарпатті числилось уже 434 первинні організації з 4279 членами[4].

З перших днів визволення Народна Рада Закарпатської України розгорнула роботу по наданню допомоги героїчній армії Радянського Союзу. Вона звернулася з відозвою до населення краю про добровільний вступ до Червоної Армії. Ця відозва знайшла палку підтримку серед закарпатців. 25 тис. чоловік, здебільшого юнаків і дівчат, стали добровольцями героїчної армії і брали участь у боях до повного розгрому фашизму[5], з них 15 тис. було нагороджено орденами і медалями.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 9, арк. 115.
[2] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 4.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 22 січня 1945 р.
[4] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1961, стор. 523.
[5] А. А. Гречко. Визволення Закарпаття. В кн.: Героїчне незабутнє. Збірник статей. К., 1965, стор. 85.

Тисячі робітників і селян брали участь у відбудові шляхів і мостів, щоб допомогти просуванню радянським військовим частинам. Лише в одному недільнику в Хусті на відбудовні роботи вийшло понад 3 тис. чол. Командування Червоної Армії високо оцінило цю допомогу населення[1].

Закарпатці з любов'ю ставились до червоноармійців, які лікувались у госпіталях. Вони доглядали поранених, прали білизну, збирали подарунки воїнам-визволителям. На початку 1945 року серед молоді широко розгорнувся рух на збирання коштів у фонд будівництва ескадрильї літаків «Молодь Закарпаття».

Розуміючи прагнення трудящих Закарпаття про возз'єднання з Радянською Україною, новий демократичний уряд Чехословаччини пішов назустріч цим вимогам і направив до Москви урядову делегацію для переговорів з урядом СРСР по цьому питанню. Переговори проходили в атмосфері сердечності і щирої дружби. Вони закінчились 29 червня 1945 року підписанням Договору між СРСР і Чехословацькою Республікою про возз'єднання Закарпатської України з своєю прадавньою Батьківщиною — Україною — і включенням її до складу УРСР[2].

«Ми впевнені,— заявив після підписання договору голова чехословацького уряду Зденек Фірлінгер,— що возз'єднання Закарпатської України з своєю батьківщиною буде на користь обом країнам, що зв'язки, які зв'язували нас з нашими українськими братами під Карпатами в минулому, ще сильніше зміцнять наші братерські дружні відносини з усіма народами Радянського Союзу»[3]. Історія підтвердила правдивість цих слів.

Сьома сесія Верховної Ради УРСР гаряче схвалила цей мудрий акт. У листі на ім'я ЦК ВКП(б) і Радянського уряду учасники сесії висловили палку подяку за батьківську турботу про возз'єднання і розквіт Радянської України — складової і невід'ємної частини Союзу РСР. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною ознаменувало завершення історичного процесу об'єднання всіх українських земель в єдиній українській державі. Це була видатна подія в історії українського народу, в житті всіх народів СРСР[4]. Вона була тріумфом мудрої ленінської національної політики Комуністичної партії і Радянського уряду.

Звістка про рішення сесії Верховної Ради УРСР могутньою хвилею прокотилась по містах і селах Закарпаття. У святковому одязі, з червоними прапорами трудящі збиралися на мітинги, демонстрації, багатолюдні збори, на яких приймались резолюції та листи на адресу Радянського Уряду та Комуністичної партії. В цих документах, що відображали волю і прагнення закарпатців, вони дякували своїм радянським братам за щастя й свободу.

22 листопада 1945 року Договір між Чехословаччиною і СРСР про Закарпатську Україну був ратифікований Національними зборами Чехословацької Республіки, а 27 листопада — Президією Верховної Ради Союзу РСР[5]. 22 січня 1946 року в складі Радянської України було створено Закарпатську область з центром у місті Ужгороді[6].

Комуністична партія Закарпатської України 15 грудня 1945 року була прийнята до складу ВКП(б). Цим самим виявлялося високе довір'я до закарпатських комуністів.

Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною відкрило широкі можливості для економічного і культурного розвитку краю. На кінець 1945 року промислову продукцію почали давати 14 лісопильних і деревообробних заводів, 3 лісохімічні, 4 ливарні і металообробні заводи, 6 електростанцій, 5 промислових артілей,

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 12 січня 1945 р.

[2] Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны. М., 1960, стор. 271.

[3] Про Закарпатську Україну. Матеріали і документи. К., 1945, стор. 11.

[4] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 524.

[5] Там же.

[6] Газ. «Радянська Україна», 26 січня 1946 р.

Депутати Верховної Ради СРСР від Закарпатської області в залі засідань у Кремлі: В. П. Русин, А. І. Петрище та І. М. Ваш. 1947 р.

13 промкомбінатів, 7 харчокомбінатів, Ільницькі шахти, Солотвинський солерудник та інші підприємства[1].

Конкретні завдання дальшого розвитку економіки і культури Закарпаття були поставлені в «Законі про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 роки» та в ряді інших постанов Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про розвиток народного господарства Закарпатської області. Трудящі Закарпаття з творчим піднесенням зустріли ці заходи і відповіли на турботу Батьківщини великими трудовими звершеннями. Уже в 1949 році в області працювало 250 підприємств, з'явились такі нові галузі промисловості, як швейна, взуттєва, трикотажна, яких раніше не було.

За ці роки на Закарпатті була створена буровугільна промисловість, шефство над якою взяли гірники Донецької області. Шефи надіслали устаткування для шахт, подали допомогу кваліфікованими кадрами і порадами. Це обумовило значні успіхи в розвитку виробництва[2]. Якщо в 1945 році було видано на-гора всього 5 тис. тонн лігніту, то в 1950—259,4 тис. тонн. Зростання видобутку вугілля поліпшило паливні ресурси області і дало можливість економити дорогоцінну деревину.

Значного розвитку набула промисловість будівельних матеріалів. На базі невеликих каменоломень виросли механізовані кар'єри і щебеневі заводи. Докорінна реконструкція відбулася в Солотвинських солекопальнях. Ще в 1945 році основними знаряддями праці тут були кирка, мотига, молот. За роки четвертої п'ятирічки в шахти завезли врубові машини, електросвердла, електричні лебідки та інше технічне обладнання. Все це набагато полегшило працю солекопа і зробило її більш продуктивною.

Корінні зміни відбулися в закарпатському селі. В перші роки після возз'єднання було завершено аграрну реформу. До бідняцьких господарств перейшли поміщицькі, церковні і монастирські землі, а також земля куркулів, відібрана у них за порушення радянського законодавства. Внаслідок цього змінилася класова структура землекористування. Якщо в 1944 році біднякам і середнякам належало лише 15 проц. сільськогосподарських угідь, куркулям — 40 проц., поміщикам і церкві — 45 проц., то після реформи бідняки й середняки у своєму розпорядженні мали 89,8 проц. загальної площі землі. Поміщицькі і церковні землеволодіння були зовсім ліквідовані[3]. Водночас селян звільнили від сплати банкам і лихварям 2 млрд. чеських крон боргів і щорічних процентів за них у розмірі 360 млн. крон[4].

Поступово трудящі селяни переконувались у тому, що їм, як учив В. І. Ленін, без виробничої кооперації все рівно не вийти із нужди, хоч вони й будуть жити

[1] Газ. «Закарпатська правда», 28 жовтня 1945 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—18, спр. 1522, арк. 203.
[3] Історія Української РСР, т. 2, стор. 651.
[4] Орденоносне Закарпаття в цифрах і фактах. Ужгород, 1961, стор. 6.

«...вільними громадянами на вільній землі»[1]. Вони не мали змоги добре обробляти землю і збирать високі врожаї. В середньому по області на 4 селянські господарства припадав 1 плуг, на 98 господарств — 1 культиватор, на 88 господарств — 1 сівалка[2].

Радянський уряд з перших днів возз'єднання надав трудящому селянству області значну допомогу сільськогосподарськими машинами і реманентом. У 1946 році було створено 9 машинно-тракторних станцій, які одержали 100 тракторів, 90 сівалок, 24 молотарки, 29 автомашин, 9 автопересувних майстерень, 310 тракторних і кінних плугів і багато інших машин. Із східних областей на Закарпаття прибуло 217 висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства. Радянський уряд передав селянам Закарпаття 1070 голів племінної худоби[3].

Вже весною 1946 року в області було організовано 24 832 супряги і 4 радгоспи. Тоді ж з'явилися і перші колгоспи. Вони поклали початок колективізації на Закарпатті. На початку 1948 року в області було 27 колгоспів. В тому році вони зібрали врожай в середньому на 25—30 проц. вищий, ніж одноосібні господарства.

На Закарпатті вперше в історії з'явились і перші Герої Соціалістичної Праці. За успіхи в піднесенні сільського господарства в 1948—1949 рр. 15 колгоспників було удостоєно цієї найвищої урядової нагороди. Серед них Г. М. Ладані, П. Г. Пенчев, І. С. Борат, Ю. М. Рубіш, М. І. Като, М. М. Русинко та інші. 229 трударів колгоспних ланів було нагороджено орденами й медалями[4]. У 1950 році ще три майстри високих врожаїв винограду — К. Й. Чотарі, Є. Й. Шош, Г. І. Раконца стали Героями Соціалістичної Праці. Все це стало дійовою агітацією за справу колективізації Закарпаття.

Повчальне значення на шляху корінного повороту селян Закарпаття до колективного господарювання мали в 1948 році поїздки в колгоспи і радгоспи східних районів республіки. Закарпатська делегація в складі 50 чол. відвідала в Запорізькій області 12 колгоспів, експериментальну базу філіалу інституту електрифікації сільського господарства, побувала на Дніпрогесі, заводі «Запоріжсталь». Делегати з інтересом оглянули поля, ферми, складські приміщення, побували на квартирах у колгоспників, на засіданнях правлінь і загальних зборах. Повернувшись у свої села, вони очолили ініціативні групи і першими вступили до колгоспів.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 453.
[2] Архів Міністерства сільського господарства УРСР. Управління Закарпатської обл., ф. 1, оп. 36, спр. 32, арк. 133—134.
[3] Великі перетворення. Ужгород, 1961, стор. 49.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 433, арк. 31.

Ведмеді у гірському лісі Закарпаття. 1966 р.

Так розпочався масовий рух за суцільну колективізацію області. На січень 1949 року, як відзначала друга обласна партійна конференція, на Закарпатті налічувалось уже 428 колгоспів, які об'єднували 48,2 проц. усіх селянських дворів. Такі райони як Ужгородський, Мукачівський, Берегівський, Виноградівський стали районами суцільної колективізації[1]. А до кінця 1950 року колективізацію в області було в основному завершено.

Перебудова сільського господарства проходила в умовах гострої класової боротьби. Ворожі елементи робили все, щоб зірвати колективізацію, вони вели шалену наклепницьку агітацію проти колгоспного ладу, організовували підпали токів і ферм, вбивали активістів. Але ворожі вилазки були ліквідовані, а їх організаторів покарано.

Одночасно з перебудовою промисловості і сільського господарства велика увага приділялась охороні здоров'я трудящих. За короткий час в області було створено широку сітку лікувальних закладів. Якщо в дорадянський період на все Закарпаття було лише 5 лікарень і 125 лікарів, що мали приватну практику в районах, то вже в 1950 році тут працювали десятки лікувальних установ. Населення обслуговували 693 лікарі та 2110 чоловік середнього медичного персоналу. На базі місцевих мінеральних джерел організовувалися санаторії та будинки відпочинку.

Відповідно до нових умов розгорталася перебудова народної освіти. Замість старих шкіл і гімназій були створені початкові, неповні середні і середні школи[2]. В 1945—46 навчальному році в області працювало 505 початкових, 169 неповних середніх і 17 середніх загальноосвітніх шкіл. Крім них, було ще відкрито 7 технікумів і училищ, 7 ремісничих і 33 вечірні школи. Уряд Радянської України відрядив на Закарпаття 820 вчителів і надіслав 378 тис. підручників[3].

Визначною подією тут було відкриття 15 жовтня 1945 року Ужгородського державного університету. У ньому почали навчання близько 200 студентів. З приводу відкриття цього навчального закладу буржуазна преса в одній із статей «Радянські жарти в Закарпатті» злорадно писала: «В Ужгороді відкрито гімназію, яку місцеве неписьменне населення назвало університетом». Та дійсність швидко довела, що це були не «жарти», а справжня турбота Радянської влади про трудящих Закарпаття[4].

Невідкладним завданням, яке мало не лише культурне, але й політичне значення, була ліквідація неписьменності і малописьменності, що в дорадянський

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 433, арк. 28.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р—177, оп. 1, спр. 19, арк. 89.
[3] Здобутки братерства. Збірник статей. Ужгород, 1967, стор. 64.
[4] Журн. «Комуніст України», 1965, № 12, стор. 83, 113.

Буйволи. Село Стеблівка Хустського району. 1967 р.

період в окремих округах досягали від 75 до 95 процентів[1]. Зразу ж за цю важливу справу взялося понад 3 тис. вчителів та інших культармійців. На кінець 1948 року біля 70 тис. чоловік дорослого населення ліквідували свою неписьменність.

У справі піднесення культурно-освітнього рівня найширших народних мас Закарпаття важливу роль відіграли клуби, бібліотеки, гуртки художньої самодіяльності. В 1950 році в області не було жодного села, де б не працювала бібліотека або хата-читальня, при будинках культури і клубах налічувалось 1303 гуртки художньої самодіяльності із загальною кількістю учасників 18 160 чоловік. Систематично проводились міські, районні і обласні огляди художньої самодіяльності. В 1951 році Закарпатська область зайняла на республіканському огляді друге місце[2]. Вагомий вклад в культурне життя Закарпаття вносили обласний драматичний театр і філармонія, Закарпатський краєзнавчий музей та картинна галерея, лекційне бюро, відділення республіканського товариства «Знання».

Плідну роботу розгорнули відділення Спілки художників та Спілки письменників, навколо яких стали згуртовуватись талановиті митці області. В числі перших членів цих спілок були художники Й. Бокшай, Ф. Манайло, А. Коцка, В. Свида, письменники Ю. Гойда, О. Маркуш, М. Потушняк та багато інших, чиї імена відомі далеко за межами радянської країни.

Одним з важливих заходів Радянської влади на Закарпатті було створення в 1946 році обласного книжково-газетного видавництва «Карпати». В найвіддаленіші куточки краю стали швидко проникати кіно, радіо, а згодом і телебачення.

В наступних роках економіка і культура Закарпаття набирали все більшого розмаху. Із багатьох промислових центрів країни сюди прибувала передова техніка, промислове обладнання. Робітники Москви, Горького, Мінська надсилали автомашини, з Харкова, Луганська й Красноярська сюди надходили паровози і вагони. Молодій області надходила допомога з Ленінграда, Челябінська, Києва, Свердловська, Дніпропетровська, Львова, Одеси, Казані і багатьох інших міст Радянського Союзу.

Разом з технікою прибували спеціалісти, які передавали багатий досвід передових методів роботи на кращих підприємствах країни. Між трудящими Закарпаття і братніми республіками встановлювалася міцна дружба.

В області будувалися нові підприємства, обладнані досконалою вітчизняною технікою. До ладу ставали Буштинський, Тересвянський і Довжанський деревообробні комбінати, Воловецький, Вовчанський, Великобичківський, Жорнавський і Ясинський лісопильні заводи, Іршавський комбінат, Мукачівська фабрика гнутих меблів. У п'ятій п'ятирічці було завершено будівництво потужної Рахівської картонної фабрики — одного з найбільших підприємств паперової промисловості України. Успішно здійснювалась реконструкція лісохімічних підприємств.

Яскравим прикладом братерської допомоги Закарпаттю є будівництво найбільшої в області Теребля-Ріцької ГЕС, яка дала перший електричний струм в дні роботи XX з'їзду КПРС. На її будівництві працювали робітники понад 50 національностей, серед них — багато росіян[3]. З побудовою ГЕС виробництво електроенергії в області майже подвоїлося.

Швидкими темпами розвивалася лісова, деревообробна, легка, харчова промисловість, а також промисловість будівельних матеріалів.

З розвитком промисловості зростав робітничий клас, що мало важливе значення для зміцнення соціалістичного ладу на Закарпатті. Невпинно підвищувався рівень кваліфікації робітників. Широкого розмаху набрали винахідництво і раціоналізаторство. В 1960 році числилось понад 3500 раціоналізаторів. Технічний прог-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-325, оп. 1, спр. 23, арк. 113, 148.

[2] І. Ф. Буркало. Розквіт художньої самодіяльності на Закарпатті за роки Радянської влади.— Журн. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 5, стор. 65.

[3] Журн. «Комуніст України», 1966, № 3, стор. 74.

Електролінія «Мир» у Карпатах.

Нафтопровід «Дружба». Закарпаття.

рес, зростання кваліфікації робітників, розгортання всенародного соціалістичного змагання — все це сприяло підвищенню продуктивності праці, збільшенню випуску валової продукції.

За самовіддану працю в роки шостої п'ятирічки багато робітників було відзначено урядовими нагородами. Г. Ю. Денчиля і Ю. І. Гудак удостоєні звання Героїв Соціалістичної Праці.

Будинок лісоруба в Рахівському районі. 1966 р.

Поряд з розвитком промисловості зміцнювалось сільське господарство. Колгоспи Закарпаття одержували з східних областей країни допомогу машинами, сільськогосподарським реманентом. Сюди прибуло понад 300 спеціалістів вищої кваліфікації. Держава передала колгоспам полонини, ділянки лісового фонду, видала кредит на капітальне будівництво.

Однак невеликі за розміром колгоспи не могли повністю освоїти техніку і достатньо використати кадри. Виникла потреба укрупнити господарства. На кінець 1951 року в області замість 557 колгоспів після укрупнення стало 266. Одночасно розгорнулася робота по підготовці і перепідготовці керівних кадрів та спеціалістів сільського господарства. З 1950 року при колгоспах почали працювати трирічні курси, де навчалося 15 462 чоловіки [1].

Для зміцнення колгоспних кадрів міські і районні партійні організації відрядили на постійну роботу в села понад 450 комуністів. Вони очолили найважливіші ділянки колгоспного виробництва. У бригадах і на фермах укрупнених колгоспів створювались партійні групи. На початок 1951 року налічувалось 225 колгоспних партійних організацій, які об'єднували понад 2400 комуністів [2].

Незважаючи на певні успіхи в розвитку сільського господарства, на Закарпатті, особливо в гірських районах, ще були колгоспи економічно слабкі. Радянський уряд пішов їм назустріч. Гірські і передгірські колгоспи були звільнені на кілька років від поставок зерна і картоплі, знижено на 50 проц. норми поставок сіна, м'яса, молока та списано недоїмки минулих років і різні позики.

В боротьбі за піднесення сільського господарства області важливе значення мали заходи партії і уряду, накреслені вересневим Пленумом ЦК КПРС 1953 року та XX з'їздом КПРС. У колгоспах ширше почали застосовувати принцип матеріальної заінтересованості, поліпшили добір і розстановку кадрів. У відстаючі господарства було направлено 49 інженерів і техніків, 470 агрономів і зоотехніків. Починаючи з 1958 року, колгоспи Закарпаття стали власниками складної сільськогосподарської техніки, придбали десятки автомашин, тракторів, комбайнів, багато причіпного і навісного реманенту, що створило необхідні умови для підняття культури землеробства.

Незабаром на Закарпатті з'явилось чимало господарств з високими виробничими показниками. В 1957 році Головний Комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки нагородив понад 160 передовиків області золотими і срібними медалями. Багато колгоспів у 1958 році одержали по 100 цнт м'яса і 400 цнт молока на 100 га земельних угідь. Колгоспи і радгоспи області розширили площу садів і виноград-

---

[1] Великі перетворення, стор. 53.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 920, арк. 22.

5 8-312

ників. В 1960 році вони становили до 59,3 тис. га, тоді як до війни їх було менше 10 тис. гектарів.

Самовіддана праця хліборобів Закарпаття дістала високу оцінку партії й уряду. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 лютого 1958 року за успіхи, досягнуті в справі збільшення виробництва і заготівель зерна, винограду, фруктів, молока, м'яса, вовни та інших сільськогосподарських продуктів, Закарпатську область нагороджено орденом Леніна. 1126 передовиків сільського господарства одержали ордени й медалі СРСР. Поповнилася новими прізвищами плеяда Героїв Соціалістичної Праці в області. Це — Ю. Ю. Пітра, М. М. Алечко, В. А. Фенич, А. І. Співак та інші. Знатна ланкова Ганна Михайлівна Ладані стала двічі Героєм Соціалістичної Праці.

Ріст промислового і сільськогосподарського виробництва сприяв піднесенню матеріального добробуту і культури трудящих. Роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі області на душу населення з 1950 по 1959 рік зріс на 87,1 проц. За 15 років Радянської влади тільки з допомогою державного кредиту на селах було споруджено 43,2 тис. будинків, більше, як за ціле сторіччя в часи капіталістичних режимів[1]. У містах і селах розгорталося будівництво шкіл, клубів, кінотеатрів, бібліотек.

На початку січня 1959 року позачергова VIII обласна партійна конференція обговорила питання дальшого розвитку народного господарства і культури Закарпаття[2]. Намічалося збільшити обсяг валової продукції за семирічку на 42,4 проц. Особливо великі завдання були поставлені перед такими галузями промисловості, як лісохімічна, меблева та будівельних матеріалів, обсяг виробництва яких планувалось збільшити у 2—3 рази. За рахунок підвищення врожайності передбачалося значно збільшити валовий збір зерна, піднести продуктивність тваринництва.

Завдання семирічки трудящі Закарпаття виконали з честю. Поряд з тими галузями промисловості, які вже існували, тут стало швидко розвиватись машинобудування і приладобудування. На околиці Мукачевого виріс верстатобудівний завод. Стали до ладу Мукачівський і Ужгородський заводи приладобудування, Виноградівський завод пластмасових сантехнічних виробів та інші підприємства. Докорінно було перебудовано транспорт, електрифіковано залізницю Львів—Чоп. Загалом за семирічку на Закарпатті введено в дію 145 підприємств і цехів. Кількість робітників і службовців у народному господарстві зросла на 52 тис., а спеціалістів з вищою і середньою освітою — на 13 тис. чоловік.

Значних успіхів досягнуто за семирічку і в розвитку сільського господарства області. Підвищилась врожайність зернових культур, а валовий збір зерна в колгоспах і радгоспах зріс майже на третину.

Проте загальний обсяг сільськогосподарського виробництва області не досяг рівня, передбаченого семирічним планом. Цьому перешкоджали несприятливі погодні умови кількох років, порушення принципу матеріальної зацікавленості, порушення сівозмін та довільні розширення посівів окремих культур без урахування реальних можливостей їх обробітку.

Обласна партійна організація, керуючись настановами березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 року, мобілізувала всі сили на подолання недоліків у сільському господарстві. Уже в 1965 році доходи колгоспів у порівнянні з 1958 роком зросли на 10 млн. крб., основні виробничі фонди збільшились на 46 проц., а чистий доход колгоспів зріс у два рази. За значні господарські успіхи рішенням виставкому Виставки досягнень народного господарства СРСР Закарпатська область удостоєна диплома II ступеня і затверджена учасником виставки 1966 року.

В житті трудящих області 1965 рік був особливим. В цьому році вони урочисто відзначали 20-річчя возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, підбивали

[1] Радянське Закарпаття в цифрах. Ужгород, 1960, стор. 112.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 1, оп. 4, спр. 293.

підсумки своїх досягнень. За трудовий героїзм, виявлений у роки семирічки, сотні закарпатців відзначено урядовими нагородами. А бригадир комплексної бригади Солотвинських солекопалень Ю. В. Лопатюк, доярка колгоспу «За нове життя» Іршавського району М. А. Симканич, бригадир колгоспу ім. Димитрова Мукачівського району О. О. Ткалич та бригадир комплексної бригади Усть-Чорнянського лісокомбінату Тячівського району І. В. Чуса одержали звання Героя Соціалістичної Праці.

З великою увагою і глибоким інтересом зустріли трудящі міст і сіл Закарпаття рішення XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України. Матеріали з'їздів широко вивчались на підприємствах, у колгоспах і установах. Робітники, колгоспники визначали свої рубежі в боротьбі за виконання величних накреслень нової п'ятирічки.

Нова п'ятирічка відкрила невичерпні можливості для розвитку економіки і культури області. Обсяг валової продукції намічено збільшити на 65—70 проц. Заплановано будівництво понад 60 нових промислових підприємств. Передбачено здійснити газифікацію трьох міст області — Ужгорода, Мукачевого і Сваляви.

Великі роботи намічено по дальшому вдосконаленню шляхів сполучення. Будуть побудовані нові культурні і громадсько-побутові заклади. Обсяг побутових послуг на кінець п'ятирічки збільшиться більше ніж у 2,5 раза.

Естафета дружби і миру, доставлена на радянсько-чехословацький кордон поблизу Ужгорода. Представник Чехословаччини Рудольф Стрехай передає естафету двічі Герою Радянського Союзу С. А. Ковпаку. 1955 р.

Зустріч радянських письменників із закарпатцями на Верецькому перевалі. 1964 р.

В новій п'ятирічці передбачено рішуче прискорення темпів розвитку сільського господарства на основі його інтенсифікації, насамперед технічного переозброєння, меліорації, застосування хімічних добрив та інше. Швидкими темпами зростатимуть площі під садами й виноградниками.

Мобілізуючи широкі народні маси на виконання завдань п'ятирічного плану, обласна партійна організація спрямувала їх зусилля на вирішення корінних проблем розвитку економіки і культури. Серед населення комуністи посилили організаторську та ідейно-політичну роботу. І це дало свої позитивні наслідки: накреслені завдання успішно перетворюються в життя.

За перші два роки нової п'ятирічки було збудовано Свалявський склотарний, Берегівський майоліковий заводи, Хустський хлібозавод та інші підприємства. Швидко розвивалися всі галузі промисловості, особливо з переходом на нову сис-

Збір кукурудзи на Закарпатті. 1966 р.

тему планування і економічного стимулювання виробництва. Валова продукція сільського господарства збільшилась на 23 млн. крб. Грошові доходи зросли з 60 млн. крб. у 1965 році до 74 млн. крб. у 1967 році[1].

Виконання нового п'ятирічного плану співпало з підготовкою до всенародного відзначення славного 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. На честь цих знаменних дат трудящі області брали підвищені зобов'язання, активніше включалися у виробниче і громадське життя. Напередодні Жовтневого свята на підприємствах, в установах, колгоспах і радгоспах та навчальних закладах проводились теоретичні конференції, зустрічі з учасниками революційних подій, організовувались театралізовані свята «Жовтень у Карпатах», фестивалі інтернаціональної дружби, масові походи молоді по місцях революційної і бойової слави, зльоти орденоносців, старих комуністів.

В ході підготовки до 50-річчя Жовтня в області силами громадськості були побудовані амфітеатри, клуби, бібліотеки, 92 будинки культури, створено 108 нових музеїв і понад 100 музейних кімнат, відкрито 34 пам'ятники та понад 100 обелісків.

На відзначення 50-річчя Радянської влади Закарпатська область була нагороджена пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР та ВЦРПС. Такою ж високою нагородою відзначено і колгосп ім. В. І. Леніна Міжгірського району. Пам'ятні Червоні прапори ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради одержали колективи Берегівського меблевого комбінату і Солотвинських солекопалень.

У сім'ї братніх народів Радянського Союзу трудящі Закарпаття знайшли своє справжнє щастя. За роки з часу возз'єднання тут звершилося справжнє чудо: зникли безробіття і безземелля, голод і нестатки. Всюди виросли нові промислові центри з сучасними фабриками і заводами, закрасувалися села, оповиті родючими садами і ланами. Широко розрослася мережа навчальних і культурних закладів, лікувальних установ, курортів і санаторіїв. Пишно оновилася й розквітла вся закарпатська земля.

Інша картина була в минулому. За часів панування австро-угорської монархії, чеських капіталістів і угорських фашистів Закарпаття терпіло соціальний і національний гніт. Звідси лише вивозили сировину і брали дешеві робочі руки. Промисловість була відсталою, з кустарними і напівкустарними підприємствами, а кілька більших заводів і фабрик, які тут були побудовані, належали іноземному капіталу. Ніколи не забути селянам Закарпаття сваволля поміщиків, князів і баронів, куркулів і лихварів, «земельного голоду» в дорадянські часи.

Возз'єднання, перемога колгоспного ладу докорінно змінили життя трудящих Закарпаття. Тут виготовляються тепер високоякісні складні верстати, прилади, автоматичне устаткування, які знайшли визнання не тільки в нашій країні, але

[1] Закарпатський облпартархів. Матеріали XIII обласної партійної конференції, стор. 12, 24.

й за її межами. Продукція промислових підприємств області сьогодні експортується в 35 країн світу[1]. Радянська влада передала колгоспам на вічне користування 365,2 тис. гектарів сільськогосподарських угідь. В області є 151 колгосп, 18 радгоспів, працюють дві дослідні сільськогосподарські станції[2]. З кожним роком зростає технічна оснащеність колгоспно-радгоспного виробництва. В сільському господарстві налічується 3200 тракторів, 372 комбайни, 2599 вантажних автомобілів, багато інших сільськогосподарських машин і знарядь.

В області з року в рік зростає добробут населення. Досить пройтися вулицями сучасних міст і сіл. Вони помолоділи, вийшли далеко за свої старі межі. Лише в сільській місцевості побудовано на власні кошти трудящих та за допомогою держави близько 94 тис. індивідуальних житлових будинків, десятки тисяч старих будинків перебудовано. Тепер уже важко знайти де-небудь старий непереобладнаний будинок.

Яскравим показником зростання добробуту трудящих є купівельна спроможність. Населення придбало понад 2500 автомобілів, 16 тис. мотоциклів, 30 тис. телевізорів, велику кількість побутових машин.

Величезні кошти відпускає держава на виплату допомоги і пенсій. Тільки в 1967 році трудящі області одержали понад 26 млн. крб., у т. ч. понад 18 млн. крб. державної пенсії та близько 6 млн. крб. колгоспної пенсії.

За Радянської влади на Закарпатті створено густу мережу закладів охорони здоров'я: 109 стаціонарно-лікувальних закладів, 18 амбулаторій, 146 здоровпунктів, 480 фельдшерсько-акушерських пунктів, 114 колгоспних пологових будинків, 15 санітарно-епідеміологічних закладів, 93 консультації для жінок і дітей. В медичних установах працює 1632 лікарі, 5,9 тис. чоловік середнього медичного персоналу. Це в десятки разів більше, ніж було в умовах дорадянського Закарпаття.

З усіх кінців Радянського Союзу трудящі приїжджають на Закарпаття лікуватись і відпочивати. Тут працює 7 санаторіїв, будинки відпочинку, пансіонати, які розміщені в чудових місцях поблизу цілющих мінеральних джерел. Найбільш популярними з них є санаторії «Карпати», «Сонячне Закарпаття», «Квітка

Швидка медична допомога на Закарпатті. 1965 р.

Турбаза № 2. Ужгород. 1966 р.

[1] Закарпатський облпартархів. Матеріали XIII обласної партійної конференції, стор. 5.

[2] Ю. Ільницький. Жовтень і долі людей. В кн.: Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 211.

полонини», «Синяк», «Поляна», «Шаян». Крім того, на території області функціонують ще 16 міжколгоспних лісокомбінатовських, дитячих та інших санаторіїв і будинків відпочинку, де щороку відпочивають і набирають здоров'я тисячі трудящих[1].

Майже третина дорослого населення області займається фізкультурою і спортом. До послуг любителів спорту благоустроєні стадіони, гімнастичні зали, тенісні корти, літні басейни. Не тільки в містах і робітничих селищах, але й у селах є добре обладнані стадіони, на яких нерідко проводяться республіканські спортивні змагання. Про масовість спорту свідчить наявність в області 25 тис. футболістів.

Мальовнича природою і багата історичними пам'ятками Закарпатська область за роки Радянської влади стала краєм розвиненого туризму, з густою мережею

---

[1] О. Т. Діброва. Закарпатська область. Географічний нарис, стор. 90—91.

туристських баз. Найбільше туристських маршрутів проходить у Карпатах та по Закарпатській низовині.

За радянських часів Закарпатська область досягла значних успіхів у розвитку народної освіти, науки, літератури і мистецтва. В області працює 768 шкіл, в т. ч. 129 середніх, з українською, російською, угорською і молдавською мовами викладання. Відкрито також 17 шкіл-інтернатів, де виховуються тисячі учнів. Масового поширення набрали вечірні школи робітничої і селянської молоді. В 1968 році навчалось понад 240 тис. чоловік, або кожний четвертий житель. В галузі шкільної освіти працює близько 12 тис. учителів.

Крім загальноосвітніх шкіл, на Закарпатті є 8 професійно-технічних училищ і 6 технікумів, де молодь набуває середньої спеціальної освіти. В області налічується 18 музичних шкіл.

У великий навчальний центр країни виріс Ужгородський державний університет, на 12 факультетах якого навчається понад 10 тис. студентів — представників 27 національностей. Університет готує кадри понад 50 спеціальностей. В цьому закладі часто відбуваються всесоюзні і міжнародні конференції та симпозіуми з питань електроніки, мовознавства, математики, економіки та інших галузей знань.

В області створено сітку інших науково-дослідних закладів. Сюди відносяться обласна державна сільськогосподарська станція в Бахті, Гірсько-Карпатська науково-дослідна станція в Нижніх Воротах Воловецького району, Мукачівський філіал Львівського науково-дослідного інституту педіатрії, акушерства та гінекології, Закарпатська лісова дослідна станція в Мукачевому, Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології та інші. В наукових і науково-дослідних закладах працюють сотні вчених, докторів і кандидатів наук. Вчені Закарпаття вносять достойний вклад у розвиток радянської медицини, фізики, хімії, математики, агробіології, економічних, філософських та історичних наук.

В народному господарстві області трудиться понад 41 тисяча фахівців середньої і вищої кваліфікації.

Трудящих Закарпаття обслуговують понад 650 будинків культури і клубів, 785 масових бібліотек, близько 700 кіноустановок, краєзнавчий та художній музеї. В бібліотеках області понад 4,6 млн. книг, вони обслуговують мільйони читачів. В новій п'ятирічці будуть побудовані нові клуби, бібліотеки, палаци культури.

Популярними стали народні музеї, які створюються на громадських засадах у багатьох містах і селах. У них зібрані цінні реліквії, які розкривають багату історію Закарпаття, подвиги його чудових людей. Для трудящих відкрито понад 130 народних університетів — педагогічних, медичних, природничо-наукових знань, технічного прогресу, культури, сільського господарства та інших. Дванадцятитисячний загін лекторів товариства «Знання» читає щороку близько 100 тис. лекцій.

В області виходять п'ять обласних газет українською, російською та угорською мовами і 13 районних загальним тиражем понад 260 тис. примірників. В університеті видається

На Берегівському консервному заводі. 1967 р.

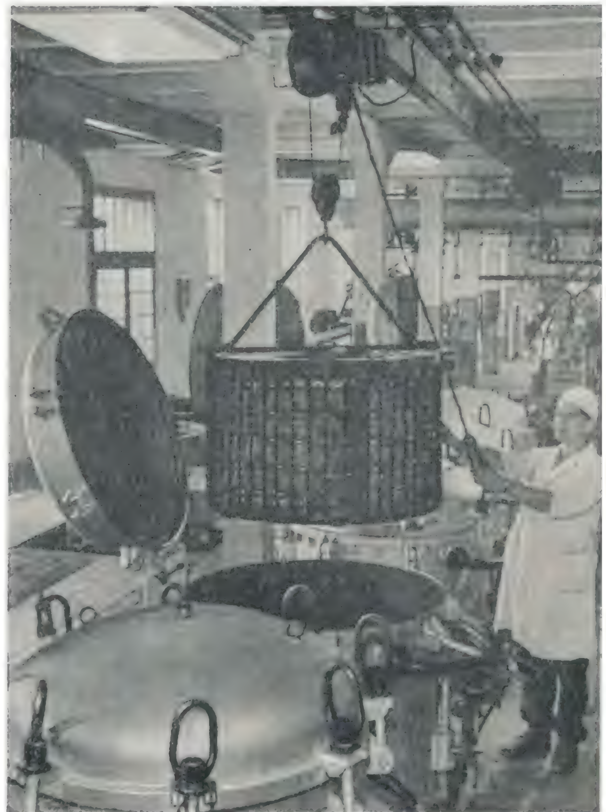

Ю. А. Гойда — один з перших радянських письменників Закарпаття (1919—1955 рр.).

Ф. М. Потушняк — письменник Закарпаття (1910—1960 рр.).

Народний артист УРСР, керівник Закарпатського державного заслуженого народного хору М. М. Кречко.

багатотиражка «Радянський студент». Трудящі міст і сіл передплачують сотні тисяч республіканських і союзних газет та журналів. Листоноші доставляють населенню 972 тисячі примірників періодичних видань. Газета і книга, радіо і телебачення міцно ввійшли в побут закарпатців.

На Закарпатті виріс загін радянських письменників. Поряд з літераторами старшого покоління О. І. Маркушем, Л. В. Дем'яном, Ю. В. Боршошем-Кум'ятським, Ф. М. Потушняком, Й. В. Жупаном, Ю. А. Гойдою широко розкрилося творче обдарування молодих письменників. Серед них добре відомі читачам І. М. Чендей, Л. К. Бала, М. І. Томчаній, Ю. В. Мейгеш, П. В. Угляренко, В. І. Ладижець, П. Д. Цибульський, В. Ю. Вовчок, П. М. Скунць, В. П. Поліщук, С. І. Панько та інші.

Закарпатське відділення Спілки письменників України об'єднує до 30 літераторів. В 1950—1960 рр. воно видавало літературно-художній альманах «Радянське Закарпаття». При відділенні, а також в університеті, Мукачевому та деяких інших містах працюють групи літераторів-початківців. Обласне відділення Спілки журналістів нараховує понад 100 членів.

За радянських часів одержала право громадянства Закарпатська школа живопису. Ця школа визнана не лише в нашій країні, але й за рубежем. Її представляють такі видатні майстри пензля і різця як народний художник СРСР Й. Й. Бокшай, народний художник УРСР А. М. Кашшай, заслужені діячі мистецтв УРСР Г. М. Глюк, Ф. Ф. Манайло, А. А. Коцка, скульптор, заслужений діяч мистецтв УРСР В. І. Свида, І. І. Гарапко, З. І. Шолтес.

З 1963 року в області працює Ужгородська ретрансляційна станція, яка дала можливість приймати телевізійні передачі зі Львова, Києва, Москви та інших міст Радянського Союзу. В 1965 році вступив до ладу в районі Рахова другий ретранслятор, побудований силами громадськості, став функціонувати Тячівський ретранслятор. Недавно введено в дію Ужгородський телецентр. Тепер населення області слухає і дивиться програми багатьох радянських телестудій.

Зберігаючи свої традиції національної самобутності і колориту, далі розвивається народне мистецтво Закарпаття. Тут працюють музично-драматичний театр з російським та українським відділенням, обласна державна філармонія. В складі колективу філармонії діє Закарпатський заслужений народний хор УРСР, українська та угорська концертні бригади. Своїми виступами хор завоював визнання як одного з кращих колективів країни. Він успішно виступав також на сценах Чехо-

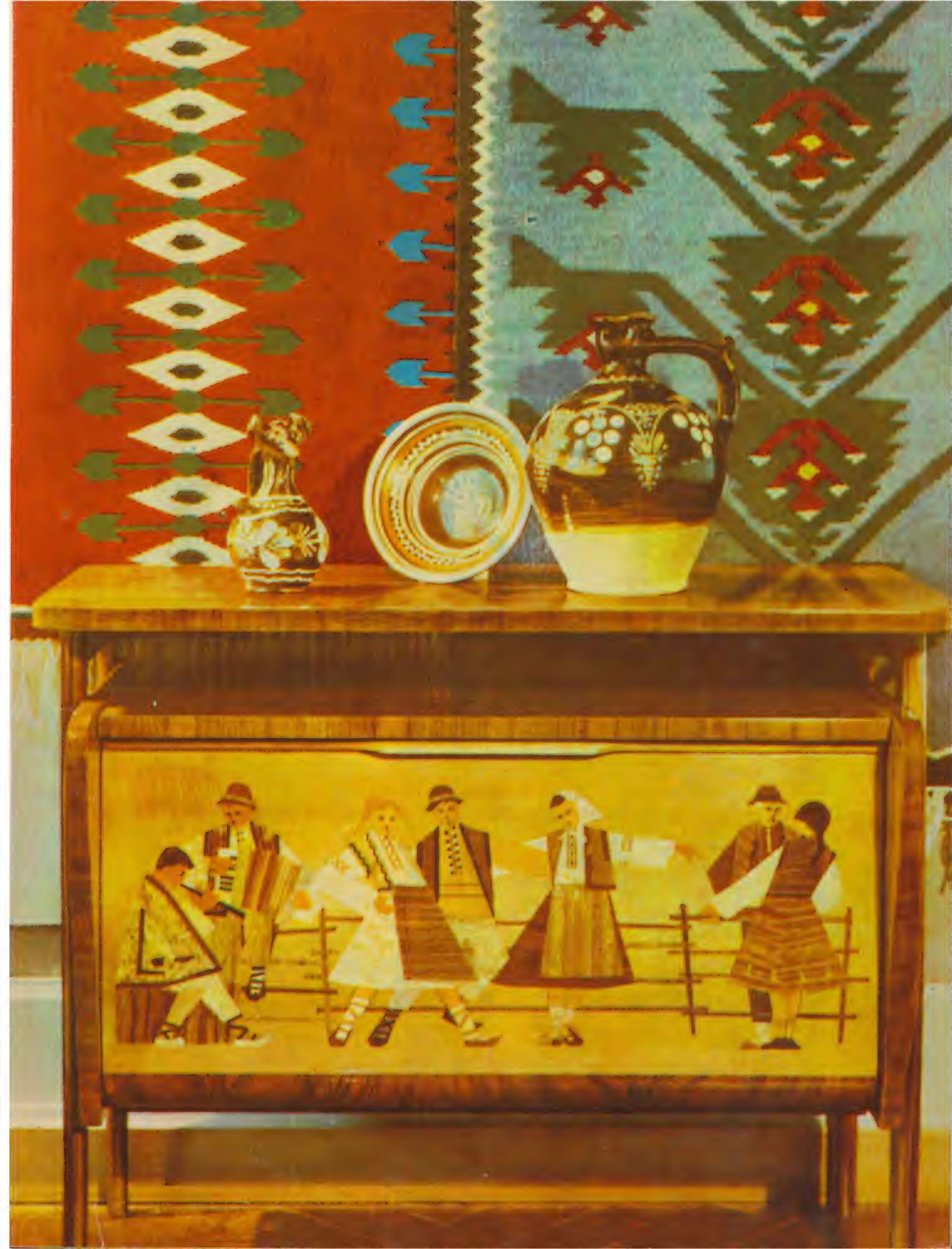

На звороті: Зразки народного мистецтва Закарпаття.

словаччини, Угорщини, Польщі. Уряд України високо оцінив роботу цього колективу, присвоївши йому почесне звання заслуженого хору Української РСР. Художньому керівнику М. М. Кречку присвоєно звання народного артиста УРСР а солістам хору К. Ф. Балог, Б. А. Єрьоменку — заслужених артистів УРСР. Багатьох учасників хору нагороджено орденами й медалями СРСР.

З творчим запалом працюють композитори Д. Є. Задор, С. Ф. Мартон, М. В. Машкін та інші. Їх музичні твори включають в програми багатьох мистецьких колективів України. Композитори, артисти, співаки постійно допомагають самодіяльним гурткам налагоджувати роботу.

Населення Закарпаття любить пісні, танці, різні народні мистецькі видовища. До їх послуг при палацах культури і клубах організовано понад 4 тис. аматорських гуртків. Ними охоплено 70 тис. ентузіастів. Танцювальному колективу «Юність Закарпаття» клубу облпрофради присвоєно почесне звання заслуженого самодіяльного ансамблю танцю УРСР. 16 інших колективів удостоєно звання народних.

За успішний виступ на республіканському конкурсі фестивалю самодіяльного мистецтва в 1967 році ансамбль «Юність Закарпаття» було нагороджено золотою медаллю та дипломом першого ступеня, його бувшому керівнику М. Л. Суслікову, а також директору Берегівського районного Будинку культури О. Л. Шоберу, керівнику хору Свалявської райспоживспілки М. С. Чайковському та керівнику симфонічного оркестру Мукачевого А. Д. Качуру присвоєно звання заслужених працівників культури УРСР.

Активними носіями народної культури Закарпаття є талановиті казкарі та коломийкарі. Вони склали багато казок і пісень. Серед цих митців художнього слова відомі А. С. Калин, М. М. Галиця, В. В. Королович, В. Холод, І. Лазар, О. Улинець та інші.

В декоративно-прикладному мистецтві найбільш розвинуті на Закарпатті вишивання, художнє ткання, килимарство, різьбярство, інтересія тощо. Цими видами самодіяльного мистецтва займаються десятки тисяч трудящих. Про закарпатських умільців далеко іде слава за межами республіки. Одній з кращих його представників, килимарниці с. Ганичі Тячівського району Гафії Петрівні Візичканич присвоєно звання заслуженого майстра народної творчості УРСР. На виставці в Києві, присвяченій 50-річчю Радянської влади, багато народних умільців Закарпаття були відзначені нагородами. Вишивальниця М. Ю. Шерегій одержала золоту медаль, Г. П. Візичканич — срібну.

Закарпаття багате пам'ятними місцями, які пов'язані з героїчною боротьбою трудящих за своє соціальне та національне визволення і возз'єднання з матір'ю — Радянською Україною, з мужніми подвигами радянських воїнів-визволителів та партизанів. В області зареєстровано 134 історичні та архітектурні пам'ятки.

З розвитком культури в побут трудящих входять нові народні обряди: комсомольсько-молодіжні весілля, зірчини, свята пісні і танцю, свята праці, свята серпа і молота. Особливо популярними і барвистими на Закарпатті бувають традиційні свята дружби народів. І це показово, адже Закарпатська область — багатонаціональна, де в дружній сім'ї поряд з українцями живуть і трудяться росіяни, угорці, румуни та представники інших національностей.

Музей народного дерев'яного зодчества в м. Ужгороді. 1967 р.

На урочистій церемонії обміну естафетами дружби і миру з Москви і Праги на радянсько-чехословацькому кордоні поблизу Ужгорода. Серед присутніх член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест і кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький. 1968 р.

Радянське Закарпаття стало справжніми воротами і мостом дружби. Через його територію проходять такі визначні магістралі зв'язків з європейськими країнами соціалізму, як нафтопровід «Дружба», високовольтна лінія «Мир», що об'єднала енергосистеми західних областей України з енергосистемами Чехословаччини, НДР, Польщі, Румунії та Болгарії. В 1967 році завершено спорудження газопроводу «Братерство», по якому голубе паливо йде з Долинського родовища в Чехословаччину.

Новою будовою дружби стала споруджена в Ужгороді міжнародна залізнична станція Ужгород-2, нею відкривається широколінійна залізниця Ужгород—Кошіце. Ця магістраль забезпечує східно-словацький металургійний гігант криворізькою рудою.

Багато підприємств, колгоспів, установ, навчально-освітніх закладів області установили тісні зв'язки з колективами сусідніх країн Чехословаччини, Угорщини, Румунії. На території Закарпаття щорічно відбувається обмін естафетами миру і дружби між Радянським Союзом та Чехословаччиною і Угорщиною. Численні делегації трудящих цих республік відвідують Радянську Україну. В свою чергу представники українського народу, зокрема закарпатці, часто гостюють в братніх країнах народної демократії.

В багатогранному житті Радянського Закарпаття, у величезних соціально-економічних і культурних перетвореннях провідне місце належить комуністам. На 1 січня 1968 року в обласній партійній організації налічувалося 29 тис. членів і кандидатів партії, з них близько 68 проц. працюють у сфері матеріального виробництва.

Під керівництвом партійних організацій багатогранну роботу проводять Ради депутатів трудящих.

Зустріч на кордоні поблизу Ужгорода радянських і чехословацьких піонерів. 1966 р.

Делегати XXIII з'їзду КПРС від Закарпатської обласної партійної організації. 1966 р.

Вони об'єднують понад 11 тис. депутатів місцевих Рад[1]. У складі постійних комісій місцевих Рад працює близько 17 тис. активістів.

Залученню мас до активної участі в громадсько-політичному і культурному житті сприяє активна робота масових добровільних товариств, спілок і творчих організацій. Особливу увагу обласна партійна організація приділяє профспілкам, членами яких є близько 250 тис. робітників, службовців, працівників сільського господарства. Саме через профспілки йде залучення трудящих до безпосередньої участі в управлінні виробництвом. В складі виробничих нарад є понад 13 тис. чоловік. На підприємствах області працюють понад 100 конструкторських і технологічних бюро, 160 громадських бюро і груп економічного аналізу, 36 бюро по впровадженню наукової організації праці, 193 громадські бюро по технічному нормуванню праці та 281 організація науково-технічних товариств.

[1] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 67.

Активними творцями нового життя виступають комсомольці. Обласна комсомольська організація об'єднує понад 94 тис. юнаків та дівчат. Вони разом з комуністами йдуть в перших лавах будівників комунізму, виступають разом з комуністами застрільниками соціалістичного змагання.

Корисну роботу по військово-патріотичному вихованню населення здійснюють організації ДТСААФ. Її членство досягає 300 тис. чол. В організації Червоного хреста 322 тис. членів. Рішення XXIII з'їзду КПРС відкрили широкий простір для активізації цих організацій і піднесення їх ролі в комуністичному вихованні трудящих.

Так живуть і трудяться нині вільні закарпатці у великій сім'ї радянських народів-братів. Тільки з встановленням Радянської влади і возз'єднанням з Радянською Україною їм по-справжньому засвітило сонце людського щастя, яке вони оспівують у численних піснях. В одній з таких пісень самодіяльного закарпатського композитора, заслуженого діяча мистецтв Української РСР Михайла Машкіна «Верховино, мати моя...» передається натхненна радість усіх закарпатців, їх порив до творчого прогресу.

Верховино, ти мій краю,
Хто твої тепер пізнає
І села і міста?
Я сміюсь на повні груди,
Радію, мов дитя,

Перетворюють в нас люди
І край свій, і життя.
З високої полонини
Бачу твоє, Верховино,
Щасливе майбуття!

У цих чудових словах, як у дзеркалі, відбито оновлене Закарпаття. Хто знав колись убогу Верховину, сьогодні бачить її багаті міста і села, перетворені волею Комуністичної партії.

Закарпатці добре усвідомлюють, що своїм щастям, своїми успіхами вони зобов'язані рідній Комуністичній партії і Радянській владі, що відкрили їм чудові далі, Радянській Армії-визволительці, кращим синам і дочкам рідного краю, які боролися за його визволення. Своїми героїчними трудовими успіхами вони прославляють квітуче орденоносне Закарпаття.

В. І. БЄЛОУСОВ, А. О. ГОНЧАРЕНКО, В. І. ІЛЬКО, Ю. В. ІЛЬНИЦЬКИЙ, С. Ю. ПРУНИЦЯ, Б. І. СПІВАК, І. Л. ХОМЕНКО, І. Г. ШУЛЬГА

У́ЖГОРОД

жгород (Онгвар, Гунгвар, Унгуйвар, Унгвар, Унгород) — місто, обласний центр Закарпатської області. Розташований в її західній частині, в передгір'ях Карпат. Через місто протікає ріка Уж (Унг). Населення — 62 тис. чоловік.

Уже в пізньому палеоліті (40—12 тисяч років тому)[1], як свідчать археологічні знахідки, в районі Ужгорода жила людина. На території Ужгорода та його околиць виявлено також пам'ятки епохи неоліту (IV тисячоліття до н. е.), бронзи та раннього заліза (II—I тисячоліття до н. е.)[2]. В першій половині I тисячоліття н. е. в районі Ужгорода жили предки літописного слов'янського племені білих хорватів[3]. В межах сучасного обласного міста досліджувалися виявлені три слов'янські поселення (VI—IX ст. н. е.). На одному з них у 50-х роках нинішнього століття знайдено житла з речами домашнього вжитку.

В угорській хроніці Аноніма, складеній у другій половині XII століття, згадується, що вже наприкінці IX століття угорські племена, які вдерлися на Закарпатську Русь, знайшли тут Ужгород з укріпленим замком. Ці племена розбили військо князя Лаборця і захопили його володіння[4].

Багато феодальної знаті осідало в Ужгороді, укріплена фортеця якого відігравала важливу стратегічну роль. Близько другої половини XII століття угорські королі створили Ужанську жупу (комітат) з центром в Ужгороді.

---

[1] П. П. Сова. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. В кн.: Ungvár őskova. Ужгород, 1942, стор. 180—187.

[2] Ф. М. Потушняк. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті, стор. 132.

[3] М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери, стор. 152.

[4] П. Сова. Прошлое Ужгорода, стор. 15—16.

Залишки слов'янського житла VIII—IX ст. Розкопано в Ужгороді. 1950 р.

Внаслідок феодального роздроблення і міжусобних воєн Ужгород часто переходив у власність різних феодалів. У 1290 році ним заволодів палатин В. Амодей, а в 1322 році — вихідці з Італії — Другети. У їхньому володінні Ужгород перебував 350 років.

До XVI століття Ужгород являв собою невеличке укріплене місто — «кастеллум», більшість населення його становили кріпаки. За переписом 1567 року, в ньому налічувалось 34 кріпацькі і 4 желярські двори. Кріпаки та желяри відбували панщину в маєтках доміній та працювали 12 днів на будівельно-ремонтних роботах у замку. Наприкінці XVI століття було побудовано перший поверх цього замку, що існує й досі.

Протягом XVII—XVIII століть у зв'язку з розвитком ремесла, торгівлі поступово зростає і Ужгород. В 1631 році у місті було 238 земельних наділів: з них 206 кріпацьких і 32 дворянські. А всього в Ужгороді жило близько 1200 мешканців. Місто розбивалося на 10 вулиць. Одна з них (головна) називалася Замковою і була забудована з обох боків, решта 9 вулиць — лише з одного боку. Всі вулиці розташовувались на правому березі ріки Уж, лівобережжя було заболочене аж до присілка Радванка — Болотина. На схід від замку і до ріки Уж (вона тоді протікала під пригородом Радванка) були розташовані парк і заповідник. Старі велетні-платани збереглися з тих часів до наших днів[1].

У місті досить швидко розвивались ремесло і торгівля. В 1569 році тут були засновані цехи кравців і ювелірів. Пізніше створились цехи гончарів, цирульників, кожухарів, шевців та інші. На кінець XVII століття в Ужгороді вже було 9 цехів[2].

Діяльність міської управи контролювалась феодалами Другетами, а з початку XVIII століття — центральним урядом. Адміністративні й судові функції виконував сенат, що складався з старости та радників. Старосту обирало заможне міщанство з наступним затвердженням його домінією. Міський суд розглядав як цивільні, так і кримінальні справи. В 1635 році місто одержало право на користування печаткою. На ній було написано: «Печать міста Ужгорода, р. 1635», а в середині герба — зображено виноградний кущ з гронами[3].

Ужгород не раз спустошувався під час міжусобних воєн. Часто ці війни відбувалися під релігійною оболонкою. Переможцями вийшли католики, підтримані Габсбургами. На початку 40-х років XVII століття єзуїтську колегію і гімназію з Гуменного Другет переніс до Ужгорода. Єзуїти, що переселилися сюди, дуже швидко ліквідували протестанство. Карл Маркс відмічав, що єзуїтський орден запровадив у Трансільванії та в Угорщині систему терору проти всіх ворогів папи[4]. У 1646 році під тиском єзуїтів в Ужгороді було прийнято унію, силою зброї насаджувалось серед населення уніатство.

В цей час Ужгород неодноразово був ареною гострої класової боротьби. Форми її мінялись в залежності від конкретних умов: протести підмайстрів і учнів, заво-

---

[1] П. Сова. Прошлое Ужгорода, стор. 145—146.

[2] П. П. Сова. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. В кн.: Ungvár öskova, стор. 180—187.

[3] П. Сова. Прошлое Ужгорода, стор. 134.

[4] К. Маркс. Хронологические выписки. В кн.: Архив Маркса и Энгельса, т. 8, стор. 59.

рушення кріпаків, виступи проти унії тощо. В кінці XVII століття трудяще населення і дрібне дворянство активно підтримували повстанську армію на чолі з Імре Текелі. Повстанці оволоділи містом, розправилися з гнобителями народних мас — Другетами та їх союзниками — єзуїтами. В результаті кровопролитних боїв місто було зруйноване, а Другета у 1684 році страчено в Кошице[1]. Після смерті останнього представника роду Другетів — Валентина Другета в квітні 1691 року Ужгород разом з усією домінією було передано новому феодалу М. Берчені[2].

Під час національно-визвольної війни в Угорщині 1703—1711 рр. Ужгород був свідком важливих подій. Налякані повстанням народних мас, в Ужгородській фортеці оселились десятки поміщиків разом з озброєними загонами, що з'єднались тут з австрійським гарнізоном. У червні — липні 1703 року місто обложили війська Ракоці — керівника повстання. На допомогу їм прибули загони повсталих селян навколишніх гірських сіл. В середині вересня 1703 року на вулицях міста зав'язався запеклий бій. Дворянське ополчення разом з австрійським гарнізоном спочатку відтіснили повстанців до сіл Радванки і Горян. Коли ж прибули з району Перечина нові загони повсталого селянства, то вороже військо відступило за неприступні стіни фортеці. Але довго витримати облогу гарнізон і поміщицьке ополчення не змогли і 16 березня 1704 року капітулювали. Місто повністю перейшло до рук повстанців[3]. Чимало жителів вступило до армії Ракоці і протягом 7 років війни вели боротьбу проти габсбурзького гніту.

Тяжкі часи настали після придушення визвольної війни. Ужгород з замком знову перейшов до державної казни. Від населення відібрали кращі землі, ліс і виноградники, заборонили торгувати горілкою і вином, його обклали великими податками і зобов'язали виконувати різні повинності на користь габсбурзької армії. Вся влада у місті перейшла до рук єзуїтів. Лише в 1773 році єзуїтська колегія була ліквідована, а її майно разом з Ужгородським замком передано мукачівському уніатському єпіскопу.

Незважаючи на руйнівні наслідки воєн та колоніальну політику Габсбургів, економіка Ужгорода зростала, виникали нові цехи, насамперед кравців і поварів, збільшувалась кількість населення. Наприкінці XVIII століття в місті було 12 цехів[4]. Якщо в 1720 році налічувалось 35 ремісників, то в 1785 році кількість їх зросла до 102 чоловік[5]. Щороку тут відбувалося по 4 ярмарки, на які приїздили купці не лише з міст Закарпаття, але й з Словаччини, Галичини, Молдавії тощо.

Протягом другої половини XVIII століття в Ужгороді з'являються і перші підприємства мануфактурного типу. З 1793 року працювала лісопилка, що діяла за допомогою верхньобійного водяного колеса. На ній різали деревину, сплавлену сюди по ріці Уж з північних районів Ужанського комітату і навіть з Галичини. Значна частина продукції цього підприємства вивозилась до Угорщини та інших країн Цен-

Горщик VIII—IX ст. Знайдено на Радванці в Ужгороді.

[1] И. Г. Коломиец. Очерки по истории Закарпатья. Томськ, 1953, стор. 82.
[2] Er. Gabriel. Poddanské poměry na užhorodském panstvi ke konci XVII stoleti.— Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 10. Ужгород, 1934, стор. 153—163.
[3] М. М. Лелекач. Як завоювали русини Ужгородський замок 1704 року. В кн.: Календар товариства «Просвіта». Ужгород, 1938, стор. 61—62.
[4] Д. П. Сабо. Цехи на Закарпатті в XVIII—XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 43.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 4, спр. 870, арк. 8; оп. 5, спр. 1356, арк. 4; оп. 6, спр. 25, арк. 1—6.

тральної і Західної Європи[1]. Багаті ужгородські купці в 1796 році спорудили млин на 8 каменів. Тут мололи зерно жителі міста і навколишніх сіл[2]. Крім того, було налагоджено виробництво цегли, черепиці, пива. Ці підприємства належали казенній домінії.

В середині XVIII століття в Ужгороді з'явилися перші німецькі колоністи. Вони оселилися на Мінайській вулиці (з того часу ця вулиця іноді називалась Швабською). Німецькі колоністи користувались привілеями, наділялись кращими землями і пасовиськами. Активізувалися і грецькі колоністи, які у місцевого населення скуповували вовну і вина. Наприкінці XVIII століття в місті проживало 25 грецьких і 20 німецьких родин. Більшість з них належала до числа найбагатших міщан. У середині XVIII століття сюди почали переселятися і євреї.

Якщо на початку XVIII століття Ужгород був заселений лише на правому березі ріки Уж, то у XVIII столітті інтенсивно забудовувався і лівий берег. На лівій частині здебільшого селилися ремісники, дрібні торговці, селяни та міські низи. Наприкінці XVIII століття тут було вже 6 великих вулиць, з'явилися 4 нові вулиці і на правому березі ріки. Правда, більшість будинків мала убогий вигляд і майже нічим не відрізнялася від звичайних сільських хат, покритих соломою або дранкою. Лише на центральних вулицях правобережжя стояли великі будови багатих купців, дворян, адміністративні установи та костьол. Найкращими серед них були будинок комітатського управління, споруджений на Великій вулиці (нині Жовтневій) у 1769 році, католицький костьол середини XVIII століття. В 1771 році в Ужгороді був 301 будинок[3].

Поступово зростала і чисельність населення. Наприкінці XVII століття в місті проживало 1200 чол., в 1785 році — 2900. Основними жителями, як і раніше, були ремісники, селяни і желяри. В 1785 році тут проживало 235 желярів, 129 селян, 178 міщан і купців, 86 дворян, 47 службовців культу[4].

Трудящі Ужгорода багато терпіли від гніту домінії. Селяни відбували панщину нарівні з кріпаками сіл, вносили домінії натуральну данину, сплачували податки тощо. Доводилося населенню міста терпіти свавілля й австрійської армії. У 80-х роках XVIII століття солдати, крім казарм, займали житлові кімнати у 43 жителів і завдавали їм чималої кривди. Підмайстри та учні, міська біднота терпіли також від гніту багатих ремісників, купців, знаті.

Зрозуміла річ, що в зв'язку з цим загострювалась боротьба народних мас проти експлуататорів. Поширеною формою протесту були скарги трудящих на свавільні дії чиновників. У 1770 році селяни скаржилися імператриці Марії-Терезії, що домінія забирає у них кращі орні землі, пасовиська, забороняє торгувати горілкою та вином. Селяни вимагали зменшити податки, розширити їх права щодо торгівлі та інше[5]. Наприкінці XVIII століття в Ужгороді відбувся активний виступ ремісників, які працювали на ремонті замку. Вони подали вимогу адміністрації про підвищення заробітної плати з 24—27 до 33 крейцерів на день та скорочення робочого дня, який тривав 11 годин. Оскільки комітатське управління заборонило домінії задовольнити ці вимоги, то ремісники покинули роботу[6].

Ужгородський замок на початку XVIII століття. Гравюра італійського художника Г. Мореллі.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 6, спр. 2142, арк. 11—12.
[2] Там же.
[3] П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, стор. 19—26.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 6, спр. 40, арк. 1—2, 6.
[5] Там же, ф. 19, оп. 8, спр. 556, арк. 1.
[6] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст., стор. 151.

Ужгород дедалі ставав одним з центрів промисловості краю. Широкого розвитку набрало ремесло. Якщо в середині 80-х рр. XVIII століття місто мало 102 кваліфіковані ремісники, то на початку XIX століття — 377[1]. Водночас збільшувалась кількість мануфактур або розширювалися діючі. Значно більше продукції виробляли лісопилка, млин. Протягом кінця XVIII— першої половини XIX століття з'явилися мануфактури, що належали домінії та багатим купцям. Це, зокрема, суконна, сірникова і сукновальна фабрики. На цих підприємствах разом з працею кріпаків використовувалась і вільнонаймана праця. В 1845 році почала працювати перша друкарня[2].

Мінявся і вигляд міста. У 1837 році в Ужгороді було вже 36 вулиць. На центральних магістралях з'являлися кількаповерхові кам'яні будинки. Значно розширились площі. Багаті торговці будували просторі кам'яні крамниці. На Підзамковій та сусідній з нею вулицях було близько 100 великих підвалів, де зберігалося і продавалося вино. Та зовнішній вигляд міста ще був малопривабливим. Більшість вулиць залишалась невпорядкованою, вночі не освітлювалась, не було каналізації.

Кафедральний собор в Ужгороді. Пам'ятка архітектури XVII ст.

Незважаючи на ворожу політику іноземних загарбників, Ужгород з давніх-давен був одним з культурних центрів не лише Закарпаття, але й північної Угорщини. У письмових згадках 1400 року зазначалось, що в Ужгороді на той час уже була школа. В середині XVII століття діяла початкова школа при Цегольнянській уніатській церкві, де навчання велося рідною мовою. В 1657 році дітей навчав російський вчитель Матвій Мамайдович[3]. В XVIII столітті було вже 4 церковні школи (уніатів, католиків, протестантів, євреїв), єзуїтська гімназія (переведена сюди в 1646 році з Гуменного), духовна семінарія — з 1777 року. В 1793 році на кошти народних мас було відкрито учительську семінарію, яка протягом тривалого часу становила єдину фахову школу на Закарпатті. Освіту здобували переважно діти феодалів, заможних міщан і духівництва. Крім вихідців із Закарпаття, в семінаріях навчалися словаки, українці з Галичини, серби, румуни. З 70-х років XVIII століття Ужгород став центром шкільної округи, до якої входило все Закарпаття[4].

З другої половини XVIII століття в місті почало активізуватися літературне життя. В 1772 році сюди переїхав з Мукачевого єпіскоп Андрій Бачинський, який привіз величезну на той час бібліотеку — 9000 томів. Крім рукописних книг церковного і світського змісту, тут були унікальні першодруки, видані в країнах Західної Європи. Особливо багато було київських, львівських, московських видань[5].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 15, спр. 942, арк. 1—9.

[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2. Прага, 1938, стор. 270.

[3] О. В. Мишанич. Література Закарпаття XVII—XVIII століть, стор. 13.

[4] О. Ф. Хічій. З історії шкільництва на Закарпатті з XVIII ст. до возз'єднання його з Радянською Україною.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 19, стор. 334, 336.

[5] В. Л. Микитась. Давні рукописи і стародруки, ч. 1, стор. 9.

Зі стін Ужгородської семінарії вийшли відомі вчені і письменники — І. Базилович, І. Фогарашій, В. Довгович, І. Чургович, Ю. І. Венелін-Гуца та інші. Ужгородську гімназію закінчив і тут розпочав свою літературну діяльність відомий закарпатський письменник та культурно-освітній діяч О. В. Духнович[1]. У різні роки в Ужгороді вчилися або працювали такі літератори XIX століття, як В. Ф. Кімак, К. А. Сабо, А. Ф. Кралицький, О. А. Митрак, І. А. Сільвай, Є. А. Фенцик, Ю. Жаткович.

На розвитку історичних подій Ужгорода помітно позначилася революція 1848—1849 років. Уже в середині березня 1848 року жителі міста на мітингах і зборах жваво обговорювали програму революції. На стінах будинків і на огорожах були розклеєні листівки революційного уряду Угорщини. А 27 березня населення міста офіційно святкувало повалення монархії та проголошення свободи. В Ужгородській друкарні було надруковано на листівці вірш І. Рабара, заключні слова якого проголошували:

Долой тирана, долой в могилу!
Свободно наше отечество и народ!

На заклик угорського революційного уряду в Ужгороді з ремісників, найманих робітників, дрібної буржуазії та селян навколишніх сіл формувалися загони національної гвардії. До її рядів вступило понад 1800 чоловік. У списках добровольців зустрічаємо ремісників Ужгорода Грабаря, Чеснока, Угольського, Поливку, студентів учительської семінарії Далоша, Неребецького, Чельського, Чипле та інших. Більшість загонів було відправлено на боротьбу проти австрійської армії, а частина залишилась для додержання в місті порядку. Пізніше, коли керівництво прибрали до своїх рук ліберали, прихильники угоди з Габсбургами, гвардія Ужгорода використовувалася для придушення народних виступів у західній частині Закарпаття. Цій же меті служив і створений тут на початку 1849 року надзвичайний суд, який суворо карав тих, хто поширював «адську агітацію і викликав хвилювання»[2].

Влітку 1849 року стало відомо про інтервенцію царської російської армії. Дворянська знать заметушилась. В місті часто оголошувалася тривога, поспішно йшла підготовка до відсічі царським військам. Трудящі, навпаки, чекали приходу росіян, пов'язуючи з цим свої надії на національне визволення. Українське населення Ужгорода, як і всього Закарпаття, вітало російських воїнів, бо вони «...одного з нами языка и одной веры»[3].

Після революції Ужгород юридично звільнився від феодально-кріпосницького гніту, але багатства й надалі зосереджувались в руках великих багатіїв. У 1865 році з 5076 гольдів землі, що належали Ужгороду, казна володіла 3023 гольдами, католицька та уніатська церкви — 95, німецькі колонізатори — 318. Селянам та іншим верствам населення дісталося лише 1325 гольдів. А 705 желярів зовсім не мали землі. За присадибні ділянки люди відробляли щорічно 12—18 днів панщини і сплачували по 4 гульдени податку. Біднота наполегливо домагалася збільшення наділів землі, і в 1868 році власті змушені були виділити для неї 528 гольдів. Желяр одержував в середньому по $^3/_4$ гольда землі за великий викуп[4].

Протягом другої половини XIX — початку XX століття на зміну мануфактурам прийшли перші промислові підприємства фабрично-заводського типу. В 1886 році

[1] В. Л. Микитась. О. В. Духнович. Ужгород, 1959, стор. 12.
[2] Protokolum Parochiae Ungvár ab anno 1839—1857, т. 1, Ungvár, 1858, стор. 118.
[3] И. Н. Мельникова. Закарпатская Украина в революции 1848 года.— Ученые записки Института славяноведения АН СССР, 1949, т. 1, стор. 281.
[4] П. Сова. Прошлое Ужгорода, стор. 239—244.

в місті почала працювати меблева фабрика «Мундус», у 1897 році — металообробний завод Козара. Крім того, в місті діяли нова друкарня, млин, цегельно-черепичний, каменедробильний заводи, кафельна фабрика «Ш. Іллем» тощо[1]. Важливу роль в економічному розвитку міста відіграла побудова залізниць. У 1872 році введено в дію залізницю від Чопа до Ужгорода, а пізніше — до Мукачевого, Рахова, Великого Березного і Ужка[2]. Це сприяло поліпшенню економічних зв'язків Ужгорода з іншими містами Закарпаття, а також із Львовом.

Ще більше зросла роль Ужгорода як центра торгівлі. В кінці XIX століття в місті щорічно відбувалися ярмарки, які тривали до 16 днів. В цей же час появилися і перші банки — Ужгородський торгово-промисловий банк і Ужгородський народний банк[3]. Промислові підприємства, торгівля і банки перебували в руках угорської, єврейської, австрійської і частково української буржуазії та лихварів.

З розвитком економіки мінялося обличчя міста. Нові житлові будинки створювали своєрідні ансамблі на обох сторонах ріки Уж. У 1894 році будівельники знесли останні будинки під солом'яним дахом. Більшість центральних вулиць було вимощено, для пішоходів впорядковувалися тротуари, встановлювалось нічне освітлення. З 1897 року місто мало телеграфний зв'язок з Будапештом, а в 1902 році одержало електрику[4].

Поступово зростала кількість робітників міста, які працювали на підприємствах. Становище їх було надто важким. Робочий день тривав 12—14 годин, а заробітна плата становила кілька десятків крейцерів. На лісопильному заводі, наприклад, в кінці XIX століття робітники одержували по 25—40 крейцерів на день[5], за яких у кращі роки можна було купити лише 1—1,5 кг пшениці. Жінки одержували ледве половину заробітної плати чоловіків. На цьому ж заводі на початку XX століття робітник одержував на тиждень 4—6, а жінки — від 2 до 2,5 форинта. Характеризуючи тяжке становище трудящих, газета «Унг» («Уж») писала, що на підприємствах Ужгорода робітники за мізерні заробітки повинні працювати з 6 годин ранку до 11 вечора з власними інструментами. Із них вираховували певну суму за освітлення приміщень, на придбання масла для машин. За всілякі дрібниці їх штрафували[6].

Тяжке становище, політична безправність посилювали боротьбу трудящих за свої права. Спочатку переважали пасивні форми боротьби — скарги робітників на підприємців, псування інвентаря тощо. У скарзі, поданій будівельниками в 1884 році урядовим властям, зазначалося, що по договору підприємець повинен сплатити їм по 35 форинтів за виконану роботу, а фактично дав лише 15. В інших скаргах повідомлялося про знущання над робітниками, про тяжкі умови праці. Трудящі ставили вимогу: якщо уряд не втрутиться у справу і не допоможе їм, вони змушені будуть самі домагатися своїх прав. У 1882 році робітники лісопильного заводу Ш. Гартмана, не домігшись своєї мети мирним шляхом, залишили роботу. Підприємець повідомляв, що організатором цього виступу був один з найстаріших робітників А. Герзанич[7]. Газета «Унг» підкреслювала, що робітниче пи-

---

[1] A Magyar gyárak és iparvállalatok cimtára. Löcse. 1906, стор. 62—63.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 214, арк. 2.

[3] Magyar statisztikai evkönyv, Vikötet. Budapest, 1891, стор. 10—13.

[4] В. І. Неточаєв. Територія, населення міст Закарпаття в кінці XIX — на початку XX ст. Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична, 1960, № 4, стор. 92.

[5] В. В. Пальок. З історії класової боротьби робітників Закарпатської України в другій половині XIX — початку XX ст. В кн.: Тези доповідей до XX щорічної наукової конференції. Ужгород, 1966, стор. 12.

[6] Magyar munkásmozgalom történeti válogatott dokumentumok. III kötet. Budapest, 1954, стор. 167—168.

[7] Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 3, спр. 317, арк. 1.

тання є дуже гострим. Серед робітничих пропагандистів міста газета називала Ф. Тульського і Б. Горвата[1].

У 90-х роках XIX століття в Ужгороді виникла перша соціал-демократична робітнича організація, яка входила до складу Угорської соціал-демократичної партії. Соціал-демократи проводили агітацію серед робітників, поширювали революційну літературу, вимагали поліпшення умов праці, організовували виступи проти властей. Наприкінці XIX століття в місті організовувались перші професійні спілки будівельників, меблевиків, друкарів тощо.

Діяльність робітничих організацій жорстоко переслідувалась. У 1896 році поліція розігнала скликані соціал-демократами збори робітників у міському саду, на яких обговорювалось питання про боротьбу за скорочення робочого дня. В 1899 році трудящі міста вперше відсвяткували Перше травня у лісі біля села Невицького. Виступаючи на мітингу, керівник соціал-демократичної організації Ужгорода Клайн Ліпот заявив: «Ми зійшлися сюди, щоб показати робітничому класу всього світу, що наші робітники йдуть нога в ногу з ними. Ми сьогодні боремся за 8-годинний робочий день, за кращі умови життя, за волю і щастя... Ми будемо боротися проти панів і фабрикантів за визволення трудящих. Хай живе Перше травня — наше свято праці!». З того часу святкування Першого травня стало традиційним святом трудящих міста.

Перший великий страйк у місті відбувся влітку 1899 року на фабриці «Мундус». Робітники протягом трьох тижнів вели боротьбу проти утисків і, нарешті, добились підвищення заробітної плати.

Дедалі визвольна боротьба набирала гострішого характеру. Крім економічних вимог, робітники добивалися політичних прав, зокрема широкої участі у виборах державних органів. У квітні 1902 року в місті відбувся тисячний мітинг трудящих Ужгорода і навколишніх сіл. Такі ж масові мітинги з вимогами поліпшити економічне становище і розширити виборчі права відбулися в травні і серпні того ж року. Буржуазна газета «Унгварі кезлень» змушена була визнати, що насильством жандарми не зможуть придушити робітничий рух[2].

У квітні 1903 року в Ужгороді застрайкували 140 робітників-будівельників. Вони вимагали підвищення заробітної плати, оплати додаткової праці, кращого ставлення до своїх запитів. 30 жовтня 1903 року застрайкували 450 робітників на фабриці «Мундус». Страйкарі виступали не лише за підвищення зарплати, а ставили питання про свободу спілок, демократизацію виборчого права тощо. Виступом меблевиків керував страйковий комітет, до якого входили робітники Станко, Нелит, Брухбауер. 4 листопада меблевики вийшли в місто на демонстрацію, співаючи «Марсельєзу». Лише на четвертому тижні властям удалося придушити страйк, але підприємці змушені були підвищити частково зарплату. На зборах робітників Ужгорода, що проходили у лютому 1904 році, оратори критикували розпорядження угорського уряду про обмеження свободи зборів і рішуче засуджували місцеву буржуазну пресу за нападки на робітників.

Звістка про початок революції 1905 року в Росії викликала в Ужгороді нову хвилю робітничого руху. На багатьох підприємствах виникали мітинги і страйки. Особливо посилилась революційна боротьба у зв'язку з наближенням Першого травня. Незважаючи на заборону святкування, вулиці міста заповнились робітниками, ремісниками та дрібними торговцями. На площі Кошута (нині Возз'єднання) відбувся мітинг. Оратори розповідали про значення міжнародного свята, закликали трудящих до єдності.

В наступні роки боротьба проти соціального і національного гніту ще більше посилилась. В одному з донесень ужгородського піджупана угорському урядові

---

[1] В. В. Пальок. Робітничий рух на Закарпатті в 60—90-х роках XIX ст. В кн.: Матеріали XXI наукової конференції Ужгородського державного університету. Серія історії. К., 1967, стор. 193.

[2] Газ. «Унгварі кезлень», 8 травня і 21 серпня 1902 р.

повідомлялося, що рух, який виник серед українців, спрямований не лише проти угорської влади, але й проти буржуазних порядків і приватної власності[1].

Українське населення Ужгорода довгий час зазнавало національного гніту. Уряд проводив насильницьку мадьяризацію. З цією метою починаючи з 70-х років XIX століття було заборонено викладати в школах українську мову[2]. До гімназії все менше й менше приймали молодь українського походження.

Щодо загальної кількості навчальних закладів, то вони поступово збільшувалися. Крім загальної освіти, з другої половини XIX століття розвивалася фахова освіта. В 1898 році було відкрито керамічне училище, яке ще називали школою глиняного посуду. В 1903 році учителі Ужгорода домоглися відкриття школи для глухонімих, у якій навчалися діти Ужанського, Березького і Землінського комітатів.

В Ужгороді навчалися, певний час працювали відомі письменники і громадські діячі Закарпаття другої половини XIX — початку XX століття: І. Раковський (1815—1855 рр.), О. Павлович (1819—1900 рр.), А. Кралицький (1835—1894 рр.), Є. Фенцик (1844—1903 рр.) та інші. Тут працювали також художник Г. Рошкович (1854—1915 рр.), скульптор І. Петридес (1819—1920 рр.), викладач малювання гімназії Ференц Евердле.

В роки першої світової війни заводи й фабрики Ужгорода припинили роботу в зв'язку з нестачею робочих рук та перевантаженням транспорту військовими поставками. Не на повну потужність працювали і ті підприємства, які виробляли продукцію для армії (металообробний і лісопильний заводи, млини тощо). Населення міста в 1915 році внаслідок реквізицій залишилося без хліба, не було борошна. Тяжке становище трудящих погіршувалось ще від воєнних позик, які насильно збиралися урядовими органами.

Велика Жовтнева соціалістична революція й утворення Української Радянської держави мали революціонізуючий вплив на трудящих Ужгорода. Про ці події жителі міста довідувалися насамперед з соціал-демократичних і частково буржуазних газет. Газети «Непсава» («Слово народу») — орган Соціал-демократичної партії Угорщини та «Унгварі кезлень» — ліберально-буржуазний орган систематично вміщували відомості про перемогу революції в Росії, про рішення II з'їзду Рад. «Унгварі кезлень» підкреслювала, що новий уряд, прем'єром якого став Ленін, «завоював маси на свій бік популярним лозунгом негайного укладення миру»[3]. Пізніше газета писала, що в Росії поміщицькі маєтки ліквідовуються і землю розподіляють серед селян і солдатів. На її сторінках було надруковано вірш невідомого автора під назвою «Ленін». В ньому розповідалося, що В. І. Леніну довелося 20 років перебувати на чужині, бо кровопивці Росії переслідували його. Він «кращий з усіх народжених на землі», врятував людей від мук.

Навесні та влітку 1918 року в Ужгороді, як і у всьому краї, відбулися мітинги і страйки солідарності з Радянською Росією. Робітники вимагали поліпшення свого економічного становища, негайного припинення імперіалістичної війни і укладення демократичного миру. Вони висловлювали солідарність з революційними робітниками і селянами Радянської Росії, своє гаряче схвалення радянських декретів про мир і землю[4].

Значну роль у поширенні революційних ідей у місті відіграли солдати австро-угорської армії, що повернулися з Радянської Росії, де вони були в полоні. Піджупан Ужанської жупи у травні 1918 року просив командування гарнізону негайно вивести з Радванки 2500 солдатів, бо вони були «пройняті більшовицькими

---

[1] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку XX ст., стор. 248.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 10, спр. 618, арк. 11.

[3] Газ. «Унгварі кезлень», 10 листопада 1917 р.

[4] История Чехословакии, т. 3. М., 1960, стор. 64.

ідеями та вченням»[1]. Активну революційну пропаганду серед населення провадили, зокрема, колишні військовополонені І. Мондок та Г. Феєр.

Коли до Ужгорода дійшла звістка про буржуазно-демократичну революцію в Угорщині, на вулицях стихійно почали виникати мітинги. Вночі з 1 на 2 листопада 1918 року в місті було чути стрілянину з гвинтівок і кулеметів. Робітники й солдати, роззброївши поліцію і жандармерію, створили свою народну гвардію. В цей же час угорська й українська буржуазія захопила до своїх рук всю владу в місті[2].

12 січня 1919 року чехословацькі буржуазні війська вступили в Ужгород. Населення протестувало проти окупантів. На вулицях виникали збройні сутички, які почастішали весною того ж року, коли на решті території Закарпаття було встановлено Радянську владу. Чимало ужгородських робітників разом з революційними чеськими солдатами перейшли таємно через демаркаційну лінію і влились у ряди бійців за Радянську владу в Угорщині та Словаччині[3]. Зокрема, на лівобережній частині міста і в довколишніх селах, куди не дійшли окупанти, було створено Ужгородську роту Русинської Червоної дивізії. 4—6 квітня 1919 року бійці цієї роти разом з червоноармійцями Середнього, Антонівки та інших сіл відбили спробу чеських військ порушити демаркаційну лінію в районі Ужгорода. Роздратовані невдачею, чеські війська помстилися над населенням міста, вбивши і поранивши понад 50 чоловік.

Після поразки Радянської влади на Закарпатті, в умовах воєнної окупації, чехословацький уряд розіграв фарс «добровільного приєднання» Закарпаття до Чехословаччини. 8 травня 1919 року в будинку Ужгородської гімназії, оточеному чеськими легіонерами, відбулися збори представників закарпатської буржуазії, поміщиків, попів, куркулів, скликаних за спеціальним списком, складеним у штабі окупаційних військ. Ці буржуазно-націоналістичні збори прийняли рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини[4].

Ужгород став адміністративним центром т. зв. Підкарпатської Русі. За часів панування чеської буржуазії місто територіально зростало. В 1920 році тут налічувалось 1274 будинки, а в кінці 30-х років їх було понад 3300. З'являлися нові вулиці, квартали з адміністративними будинками та комфортабельними дачами, які споруджувались для чеських службовців і місцевої аристократії. Серед новобудов виділявся будинок Земської управи (нині приміщення облвиконкому). Забудовували околиці міста, особливо район Радванки. Але багато робітників не мали своїх жител і змушені наймати квартири в підприємців та заможних домовласників. Прогресивний угорський публіцист Золтан Фабрі, який на початку 30-х років був на Закарпатті

Газета «Унгварі мункаш» («Ужгородський робітник») з повідомленням про встановлення в Угорщині Радянської влади. Березень 1919 р.

UNGVÁRI·MUNKÁS

Magyarország szovjet-köztársaság!

Károlyi, Magyarország ideiglenes köztársasági elnöke, lemondott.

Az entente [illegible] a békeszerződés feltételeit, mely Magyarországot teljesen szétdarabolja. Az [illegible] tagadja el a békefeltételeket és az entente-val megkezdi a hadiállapotot.

Budapesten a szocialisták megegyeztek a kommunistákkal és az ország vezetését kezébe vette a

proletárdiktatura.

A kormány lemondott és a szovjet-kormány a következőképen alakult meg: A tanácsköztársaság elnöke

Garbai Sándor.

Külügyi népbiztos:
Kun Béla,
a magyarországi kommunista párt vezetője

Szocializáló népbiztos:
Böhm Vilmos.

Hadügyi népbiztos:
Pogány József.

Belügyi és kereskedelmi népbiztos:
dr. Landler Jenö.

Igazságügyi népbiztos:
dr. Rónai Zoltán.

Az átalakulás minden véráldozat nélkül ment végbe

Debreczenből jelentik, hogy a vaggongyári munkásság és a karhatalom fegyverben áll.

Magyarországon mindenütt vörösgárdát toboroznak

Egy szám ára 20 fillér

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 3145, арк. 2.

[2] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 роках. К., 1955, стор. 93—97.

[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 193.

[4] И. Н. Мельникова. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии.— Ученые записки Института славяноведения АН СССР, 1957, т. 3, стор. 31.

в складі делегації Міжнародної робітничої взаємодопомоги, писав, що трудящі жили в трущобах і за це здирали з них по 15 крон щомісяця[1].

У 1920 році в Ужгороді проживало 20,6 тис. чоловік. Багато розорених селян верховинських сіл в пошуках праці йшло до міста на підприємства Ужгорода. Але й тут вони не знаходили для себе порятунку.

Постійним супутником трудящих міста було безробіття, яке періодично зростало і досягло найвищого рівня в період світової економічної кризи 1929—1933 років. За неповними даними, в Ужгороді в 1931 році 700 чол. не мали роботи, а в квітні 1932 року — 1260[2]. Буржуазія використовувала безробіття для розправи над активною частиною трудящих міста. В липні 1932 року фірма «Вінкельсберг» звільнила 120 будівельників, мотивуючи тим, що деякі з них були комуністами[3]. Безробітним видавали допомогу, але вона була настільки мізерною і нерегулярною (50—60 крон на місяць), що її не вистачало на прожиття одній людині на тиждень.

Нестерпним було становище і зайнятих робітників. Вони працювали по 12—14 годин на день за убогий заробіток. Комсомольська газета «Працююча молодь» писала, що на меблевій фабриці «Мундус» робітники працюють як правило 12—16, а то й 18 годин і одержують за це не зарплату, а лише «жебрачу милостиню». Від частих аварій робітники ставали каліками, «фабрика нищить здоров'я, легковажить життя працюючих»[4].

Складною була й політична обстановка. В Ужгороді, як і в цілому Закарпатті, в 20—30-х роках існували десятки різних політичних організацій і партій. Більшість із них вірно служила капіталістам, допомагаючи їм тримати народні маси в покорі. Кожна з партій видавала газети, окремі журнали, з допомогою яких пропагувала свої ідеї. Чимало ужгородських робітників входило до соціал-демократичної партії, однак лідери її мало дбали про інтереси трудящих, вони займали позицію класового миру[5]. Єдиним захисником інтересів трудящих була комуністична партійна організація. З перших днів чеської окупації вона послідовно викривала зрадницьку політику буржуазних та буржуазно-націоналістичних партій, закликала народ до боротьби проти капіталістичного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною.

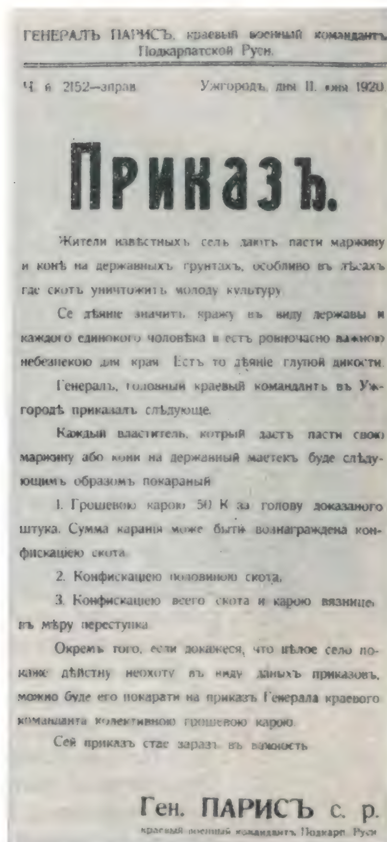
ГЕНЕРАЛЪ ПАРИСЪ, краевый военный командантъ Подкарпатской Руси.

Ч. ч. 2152—зправ. Ужгородъ, дня 11. юня 1920.

Приказъ.

Жители извѣстныхъ сель дають пасти маржину и конѣ на державныхъ грунтахъ, особливо въ лѣсахъ где скотъ уничтожитъ молоду культуру.

Се дѣяние значитъ кражу въ виду державы и каждого единокого человѣка и есть ровночасно важною небезпекою для края. Есть то дѣяніе глупой дикости.

Генералъ, головный краевый командантъ въ Ужгородѣ приказалъ слѣдующе.

Каждый властитель, котрый дастъ пасти свою маржину або кони на державный маетекъ буде слѣдующимъ образомъ покараный

1. Грошевою карою 50 К за голову доказаного штука. Сумма караня може быти вознаграждена конфискацією скота.

2. Конфискацією половиною скота.

3. Конфискацією всего скота и карою вязниці въ мѣру переступка.

Окремъ того, если докажеся, что цѣлое село покаже дѣйстну неохоту въ виду даныхъ приказовъ, можно буде его покарати на приказъ Генерала краевого команданта колективною грошевою карою.

Сей приказъ стае заразъ въ важность.

Ген. ПАРИСЪ с. р.
краевый военный командантъ Подкарп. Руси

Наказ військового коменданта Підкарпатської Русі від 11 червня 1920 року про заборону населенню випасати худобу на державних землях.

Вся повнота політичної влади зосереджувалася в руках муніципалітету (міської думи). В перші роки окупації чеська буржуазія призначала склад муніципалітету з числа великих багатіїв. Тільки з 1923 року через кожних чотири роки проводилися вибори. Але панівні класи з допомогою поліції і жандармерії до міського самоврядування просовували своїх кандидатів. Характеризуючи хід виборів у 1923 році, комуністична газета «Мункаш» справедливо писала, що у виборчих бюлетнях можна прочитати прізвища банкірів, власників будинків, торговців, багатих адвокатів, але прізвищ робітників там не було[6]. Внаслідок цього містом управляли фабриканти, попи, лихварі, фінансисти. В першій половині 30-х років муніципалітет Ужгорода очолював К. Грабар, що був директором найбагатшого на

---

[1] Ю. Ільницький. Жовтень і долі людства. В кн.: Здобутки братерства. Ужгород, 1967, стор. 201.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 235, арк. 39.
[3] Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 3. Ужгород, 1962, стор. 345—346.
[4] Газ. «Працююча молодь», 19 травня 1929 р.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 25, арк. 18.
[6] Газ. «Мункаш» (Кошіце), 7 вересня 1923 року.

Закарпатті т. зв. Підкарпатського банку, а пізніше його місце зайняв фінансовий радник, багатій Е. Дудаш.

В 1920 році за ініціативою комуністів Ужгорода була створена Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі (МСП)[1]. Коли закінчувався установчий з'їзд нової партії, близько 600 робітників з транспарантами вийшли на вулиці міста і гаряче вітали МСП, в її особі вони бачили свого надійного захисника. Буржуазнонаціоналістичні кола, погляди яких відбивала газета «Наука», турбувало те, що робітники співали інтернаціональний гімн і прославляли Радянську Росію[2].

Серйозне випробування довелось витримати МСП у першотравневі дні 1920 року, коли виступ проти окупантів переплітався з боротьбою на захист Радянської Росії, на яку напали тоді білополяки. На заклик комуністів вранці 1 травня на площі Масарика (нині пл. Возз'єднання) почали збиратися робітники міста та селяни з навколишніх сіл. Вони йшли сюди з червоними прапорами, революційними піснями і лозунгами: «Вимагаємо миру з Радянською Росією!», «Всі права і владу передати Радам робітників і найбіднішим селянам»!, «Наш шлях — це шлях Великого Жовтня!». На площі відбувся мітинг. В ньому взяло участь 8 тис. чоловік.

У червні того ж року під керівництвом комуністів в Ужгороді застрайкували трудящі, протестуючи проти призначення губернатором Закарпаття Г. Жатковича — ставленика американських реакціонерів. Віце-губернатор Еренфельд змушений був телеграфувати до Праги, що в Ужгороді «...почався у всіх галузях генеральний страйк як демонстрація протесту проти губернатора Жатковича. Електростанція також стоїть, місто без світла, ресторани закриті»[3]. Власті силою зброї придушили виступ робітників.

Надзвичайно бурхливо пройшов страйк трудящих міста в грудні 1920 року. Страйкуючі рішуче вимагали усунення з посади губернатора Жатковича та чиновників-бюрократів, скасування воєнної диктатури. Вони домагалися також, щоб власті випустили на волю політв'язнів, поліпшили загальне продовольче становище, надали грошову допомогу інвалідам і безробітним, конфіскували землі поміщиків, підвищили зарплату на 30 проц. і виплатили одноразову допомогу робітникам в розмірі півмісячної зарплати. Загони поліції і солдатів місцевого гарнізону при підтримці броневиків розігнали мітинг. Членів Центрального Комітету МСП було заарештовано і відправлено до берегівської в'язниці. Поліція закрила Народний будинок, конфіскувала листівки та бланки партійних квитків. Всю ніч з 16 на 17 грудня на вулицях ходили військові патрулі. В день 17 грудня поліція двічі розганяла стихійні мітинги. 50 робітників, які поширювали листівки, було заарештовано[4].

Титульна сторінка календаря газети «Карпатська правда» на 1921 р.

Після створення у травні 1921 року Комуністичної партії Чехословаччини, до складу якої ввійшла МСП Закарпаття, значно активізувалася діяльність комуністів Ужгорода. Секретарями міськкому КПЧ в різні часи працювали Я. С. Ковач (1922—1927 рр.), І. Д. Петрушак (1927—1928 рр.), І. І. Туряниця (1929—1930 рр.) та інші[5]. Місцем перебування міськкому партії тривалий час був Робітничий будинок, споруджений на кошти трудящих (тепер клуб облпрофради). Тут же перебували і редакції комуністичних газет.

Ведучи боротьбу проти режиму чеської буржуазії, робітники Ужгорода водночас виступали на захист Радянського Союзу. Під час першотравневої демонстрації в 1922 році, в якій брало участь 4000 чоловік, трудящі міста проголошували:

---

[1] Шляхом Жовтня. Збірник документів, т. 1, стор. 228.
[2] Газ. «Наука», 24 березня 1920 р.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 252—255.
[4] Б. Співак. У полум'ї революційних боїв, стор. 98.
[5] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 461.

Першотравневий мітинг трудящих Ужгорода. 1922 р.

«Геть з буржуазними порядками!», «Хай живе Радянська Росія!». Газета «Карпатська правда» писала, що площа Масарика в Ужгороді «чорнілася від тисячі пролетарів і в той же час червонілася від моря червоних прапорів». З викривальними промовами проти чехословацьких властей на мітингу виступали комуністи Й. Гаті, І. Мондок, робітники Петраш, Пішова і від революційної молоді — Райзман[1].

Трудящі Ужгорода, очолені комуністами, рішуче виступали проти голоду і безробіття, солідаризувалися з робітничим класом Чехословаччини, який мужньо боровся проти гніту монополій. Вони протестували проти корупційної диктатури чиновників, вимагали встановлення робітничого контролю над великими підприємствами, проведення земельної реформи, розширення політичних прав, призначення виборів до Національних зборів, до сейму і місцевих органів влади. Внаслідок активної боротьби трудящих Закарпаття, в перших лавах яких ішли робітники Ужгорода, уряд буржуазної Чехословаччини змушений був у 1923 році скасувати військову диктатуру. Під тиском народних мас власті призначили і перші вибори до органів місцевого самоврядування, а пізніше і до парламенту.

Підсумки виборів до парламенту, які проходили в березні 1924 року, дають певну уяву про розстановку сил серед населення Ужгорода. За комуністичних депутатів, переслідуваних урядом, голосувало 2500 чол., що складало майже 28 проц. усіх виборців. Найвпливовіша угорська автономна партія одержала 2150 голосів, хоч її підтримували вищі кола буржуазії і багате чиновництво. Інші буржуазні партії зібрали лише по кількасот голосів[2]. Це свідчило про те, що за комуністами Ужгорода йшла значна кількість трудящих міста.

Коли в січні 1924 року до Закарпаття дійшла звістка про смерть В. І. Леніна, трудяще населення Ужгорода тепло вшанувало пам'ять генія людства. В день похорону вождя трудящі міста зібралися перед Робітничим будинком, а звідти колонами і з прапорами пройшли по головних вулицях до театру, де на площі відбувся траурний мітинг. Перед учасниками мітингу виступали керівники крайкому КПЧ Й. Гаті та І. Мондок. Пізніше робітники Ужгорода перейменували вулицю Рашіна на вулицю Ульянова-Леніна[3].

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 14 травня 1922 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 25, арк. 18.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 523, арк. 90.

Трудящі Ужгорода гідно відзначали 10-і роковини Великого Жовтня. Партійна організація міста поширила серед робітників агітаційну літературу, видану крайкомом, в якій розповідалося про досягнення СРСР, на багатьох підприємствах проводились збори. І хоч Ужгородське окружне управління заборонило влаштовувати вечори, мітинги і збори 6—8 листопада 1927 року, в місті були проведені однотижневі семінари партактиву, на яких широко обговорювалося питання про історичне значення Жовтневої революції[1].

Значним революційним виступом був страйк робітників ужгородської фабрики «Мундус» у травні 1929 року. Меблевики протестували проти зниження заробітної плати. Під керівництвом страйкового комітету, обраного на основі єдиного фронту в складі 30 чол., страйк продовжувався 5 тижнів і закінчився частково перемогою робітників[2].

У період світової економічної кризи 1929—1933 рр. революційні виступи трудящих міста стали частішати. За три роки кризи на підприємствах було проведено 25 страйків. Найгрізніше вони пройшли на меблевих фабриках фірм «Мундус» та «Бегун». Робітники вимагали від підприємців укладення нових колективних угод і підвищення заробітної плати на 10—20 проц. Страйковим рухом на фабриці фірми «Бегун» керували Дюла Дьєрі, Петро Шіллер, Лайош Нанасі та Золтан Геревич[3]. Боротьба проходила організовано і закінчилася задоволенням вимог меблевиків. Успішно були також проведені страйки шевців, пекарів, будівельників. Крім страйків, поширеною формою боротьби проти експлуататорів були мітинги і демонстрації. Вони часто мали не тільки економічний, але й політичний характер. У лютому 1931 року під керівництвом І. Локоти 250 безробітних вийшли на демонстрацію і вимагали хліба, праці і свободи. Коли в Ужгороді стало відомо про криваву розправу чеських жандармів над батраками словацького села Кошути, то робітники, дрібні ремісники і торговці міста вимагали суворо покарати винуватців цього злочинного кровопролиття.

У грудні 1932 року безробітні міста подали петицію до Ужгородської міської управи з вимогою подати їм негайно допомогу. Але чиновники не поспішали розглянути це питання. Тоді на заклик комуністів було проведено масову демонстрацію. Робітники домагалися, щоб їхню петицію передали міністерству соціальної опіки. Поліція розігнала демонстрантів, а організаторів виступу Яна Делінку та Емеріха Кіша тимчасово затримала[4].

Виступаючи проти гнобительської політики чехословацького буржуазного уряду, трудящі Ужгорода сміливо домагалися своїх прав, рішуче ставали на захист Радянського Союзу. Незважаючи на посилення терору, революційна боротьба наростала і набирала гострішого характеру. Організовано в місті відбувалися першотравневі демонстрації, святкування 15-х роковин Великого Жовтня, відзначення 50-річчя з дня смерті К. Маркса, розгортався рух солідарності з комуністами Німеччини. Під тиском комуністів муніципалітет Ужгорода в грудні 1933 року надіслав протест до Лейпціга, в якому засуджувались підступи фашистської реакції і ставилась вимога звільнити з-під арешту видатного діяча міжнародного робітничого руху Г. Димитрова.

У другій половині 30-х років комуністи Ужгорода мобілізували зусилля на те, щоб створити єдиний народний фронт проти фашистської агресії і небезпеки імперіалістичної війни. В місті відбувалися демонстрації. Сюди приїжджали визначні діячі КПЧ Мікулічек, Годінова-Спурна, Запотоцький, Шверма, Фучік та інші. Виступаючи на мітингах і зборах трудящих, вони розповідали про боротьбу всіх

---

[1] Б. І. Співак. Революційний рух на Закарпатті в 1924—1929 рр., Ужгород, 1964, стор. 102.

[2] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 88.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 162, арк. 8.

[4] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 387—388.

народів Чехословаччини проти фашизму, про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР[1].

Робітничий клас міста йшов у перших лавах борців проти фашизму. Одним з доказів цього було успішне проведення антифашистських конференцій. Активно працював антифашистський комітет, обраний робітниками міста. Пізніше, з метою мобілізації демократичних сил на боротьбу проти реакції, з ініціативи комуністів міста було створено товариство «Солідарність», до якого входило понад 180 чол. Товариство очолив М. Юдкович.

Ведучи боротьбу проти фашистської реакції, трудящі Ужгорода вносили посильний вклад у справу зміцнення дружби з Радянським Союзом. З січня 1935 року в місті успішно працював філіал «Союз друзів СРСР у Чехословаччині», головою якого було обрано Й. Гаті. Члени товариства спростовували брехливі відомості про Радянську країну і організовували збори, вечори трудящих, на яких виступали з лекціями про досягнення в розвитку економіки і культури СРСР, читали радянські газети.

Протягом 1936—1937 рр. в Ужгороді не раз проходили збори і мітинги солідарності з революційною Іспанією, збиралися кошти на допомогу мужнім патріотам, які захищали свою країну від фашистських заколотників. Добровольці міста нелегально виїжджали до Іспанії, де брали участь у боях. Хоробро воювали з фашистами робітники І. Ботош, І. Василь та один з керівників комсомолу Закарпаття І. Еберт. Останній загинув там у бою 15 липня 1937 року[2]. В місті успішно діяло «Товариство друзів демократичної Іспанії», члени якого організовували трудящих на підтримку героїчного іспанського народу. В одному з донесень ужгородської поліції в січні 1937 року повідомлялося, що в місті активно діють вербувальники добровольців для Іспанії. Поліція провела обшуки в Робітничому будинку, на квартирах Ю. Онуфрія, Я. Вегше та інших активістів. Відповідального працівника крайкому Д. Пфефера було арештовано[3].

Під прапором боротьби за єдність трудящих проходило в Ужгороді святкування 20-х роковин Великого Жовтня. В урочистих зборах, скликаних комуністами та правлінням «Союз друзів СРСР у Чехословаччині», взяли участь робітники, прогресивна інтелігенція і навіть представники магістрату. За пропозицією учасників зборів магістрат надіслав привітання міськрадам Москви та Києва[4]. Робітники маргаринового заводу від себе передали гаряче братерське поздоровлення радянському народу з нагоди Жовтневого свята і запевнили, що вони завжди будуть на боці трудящих СРСР[5].

Незважаючи на колоніальний гніт, витончену політику чехізації українського населення, культурне життя Ужгорода, як і всього Закарпаття, все ж поступово розвивалося. Його розвитку в значній мірі сприяли успіхи культурної революції в Радянському Союзі. Якщо в період австро-угорського панування в Ужгороді була лише одна гімназія, то в середині 20—30-х років їх стало чотири. У двох гімназіях навчання проводилося українською мовою, в інших — чеською. В цих навчальних закладах у 30-х роках освіту здобували 1800 учнів. У місті ще було 3 горожанські школи (2 українські і 1 чеська), 9 народних шкіл (6 українських і 3 чеські), 2 учительські семінарії, школи для жіночих занять, для глухонімих, підготовки вихователів дошкільних установ, керамічна і торговельна школи. Всього працювало 305 учителів.

З 1921 по 1930 рік в Ужгороді ставив спектаклі український народний театр.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 28—30, 291—292.

[2] М. Ротман. Напередодні другої світової, стор. 80—81.

[3] Газ. «Munkás Ujság», 10 січня 1937 року.

[4] Б. Г. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 рр., стор. 284.

[5] Газ. «Карпатська правда», 14 листопада 1937 р.

Він вперше на Закарпатті показав п'єси Г. Квітки-Основ'яненка, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, І. Франка та інших класиків української літератури.

У 20—30-х роках XX століття в Ужгороді формувалась і міцніла Закарпатська школа живопису, основоположниками якої були Адальберт Ерделі (1891—1955 рр.) та Йосип Бокшай. За їх ініціативою в місті було відкрито першу на Закарпатті художню школу. Там навчалися Андрій Коцка, Золтан Шолтес та Ернест Кондратович, які згодом стали відомими художниками. В ці роки тут працювали художники Еміль Грабовський (1892—1955 рр.), Віраг Дюла (1890—1949 рр.), Берегі Шаму, Федір Манайло та Морваї Ене. Тоді ж розпочали свій творчий шлях скульптори Василь Свида та Іван Гарапко. Майстри пензлю успадкували і далі розвивали традиції прогресивного образотворчого мистецтва Закарпаття, вчилися на кращих зразках радянського образотворчого мистецтва.

Значний вплив на розвиток громадсько-політичного і культурного життя краю мали газети і журнали, які видавалися в Ужгороді. Прогресивна періодична преса захищала інтереси трудящих, закликала їх боротися за визволення і возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Трудящі Ужгорода, як і всього краю, добре розуміли, що загарбницька політика фашистських урядів Угорщини і Німеччини ставить під удар прогресивну культуру і загрожує їхній, навіть обмеженій, свободі. Проти наступу розгнузданої реакції вони тісніше згуртовувались навколо комуністичної партії, посилювали пильність до ворожих елементів, які піднімали голови, щоб ужалити в саме серце народу. За ініціативою комуністів в Ужгороді все частіше проводились багатолюдні мітинги, збори і демонстрації трудящих. Перед ужгородцями виступали керівні діячі крайкому КПЧ — О. Борканюк, А. Дьєзе, П. Терек, С. Моргентал, І. Гафінець, Г. Туряниця і інші. Вони закликали створювати єдиний антифашистський фронт. В боротьбі з фашизмом комуністи використовували всі засоби. Виступаючи 17 жовтня 1937 року на з'їзді товариства «Просвіта», О. Борканюк у доповіді «Культура належить народу» підкреслив, що необхідно піднести пильність, міцніше згуртувати демократичні сили і дати рішучу відсіч фашистам. Масовий антифашистський мітинг комуністи організували 1 Травня 1938 року, в якому взяло участь 8 тис. чоловік[1].

Восени 1938 року загроза фашистської окупації Закарпаття стала очевидною. Профашистський уряд заборонив діяльність КПЧ. Комуністи Ужгорода, як і всієї країни, були загнані в глибоке підпілля[2].

З приходом хортистів на Закарпаття владу в Ужгороді забрали запеклі фашисти: бургомістр Мегаї, барон Перені, великий капіталіст Козьма, священослужитель Томчані, генерал Вінце. Промисловість повністю була підпорядкована військовим властям. Виробництво предметів широкого вжитку почало занепадати. Вже наприкінці 1939 року в місті нараховувалося близько 2 тис. безробітних[3].

Силою багнетів угорські окупанти насаджували «нові порядки». Вдень і вночі робили обшуки, арештовували демократично настроєних людей, переважно комуністів. У концтабори і тюрми було загнано майже 6 тис. жителів міста[4]. Тут же томилися антифашисти багатьох верховинських районів Закарпаття. Особливо «небезпечних» допитували, по-звірячому мордували, а потім відповідно до вироку польових судів карали на смерть в армійських казармах, де було споруджено спеціальні шибениці[5].

Фашисти нещадно переслідували прогресивних письменників і вчених. Щоб позбавити місцеву інтелігенцію можливості плідно працювати, вони вивезли з Ужго-

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 8 травня 1938 р.
[2] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 438.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 94, оп. 2, спр. 97, арк. 10.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 3438, оп. 1, спр. 1, арк. 1—15.
[5] Газ. «Советское Закарпатье», 31 липня 1957 р.

рода до Дебрецена фонди міської бібліотеки та бібліотек, що належали різним товариствам. Тільки в міській бібліотеці лишилося кілька десятків книг чеською, російською та українською мовами, але хто ними користувався, прізвище того передавали наджупану. В кінці 1940 року бібліотека зовсім припинила видачу книг російською і українською мовами[1].

Кількість учбових закладів різко скоротилася. Хортисти закривали українські школи. Замість 2-х українських гімназій залишилася одна. З 9 народних шкіл працювало лише 6. А в роки війни, особливо в 1942—1944 роках, приміщення багатьох шкіл було перетворено на казарми або склади.

В тяжкі дні фашистського засилля трудящі міста об'єднували свої сили і під керівництвом комуністів боролися проти окупантів. Антифашистською боротьбою керував підпільний міський партійний комітет, який очолював комуніст М. Ротман. До його складу входили О. Бурич, А. Малена, Г. Бачо, Й. Фігула та інші. В 1939—1940 рр. підпільні групи були створені на маргариновому заводі (найактивніші його учасники — І. Терек, К. Атак, Л. Гольдман). на цегельно-черепичному заводі (Ю. Маскаль, Г. Майор, І. Майор), в майстернях по ремонту взуття (Ю. Плахтяк, Ю. Штим, Л. Варга, І. Климко, І. Полончак), серед будівельників (Б. Бата, І. Котора, Ш. Піпік, Й. Данч, Ю. Бендзо), робітників Радванки (Ш. Цицик, Е. Мюллер, М. Павлик), серед інтелігенції (М. Ваш, Ю. Загора), серед робітничої молоді (Й. Ардо, В. Гольдберг)[2]. Місцем перебування Ужгородського міськкому була нелегальна квартира по вул. Українській № 54. Підпільники проводили усну агітацію серед населення, викривали політику фашистів, поширювали комуністичну літературу, зокрема матеріали XVIII з'їзду ВКП(б), лист Г. Димитрова про війну, антифашистські листівки, писали лозунги тощо. Було налагоджено також нелегальний випуск комуністичних газет «Карпатська правда», «Мункаш уйшаг». Діяла підпільна друкарня (на вулиці Мукачівській).

Ще навесні 1939 року відновилася діяльність окремих профспілкових організацій, зокрема робітників харчової промисловості. Працювали прогресивні молодіжні організації серед учнів гімназії. Про це доповідав начальник ужгородського військового командування міністрові внутрішніх справ і вимагав, щоб «угорці з корінної Угорщини складали 100 процентів студентського складу гімназії, а русинських викладачів замінити угорськими»[3].

Ужгородські підпільники підтримували зв'язки з комуністами Мукачевого, Берегового, Виноградова, пізніше — з підпільним партійним комітетом м. Кошіце, який очолював З. Шенхерц. У травні 1940 року хортисти арештували активістів ужгородського підпілля[4]. Багатьох з них засудили на різні строки ув'язнення.

Після віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз хортисти ще більше посилили репресії. В місті всюди нишпорили агенти поліції і провокатори. Тюрма була настільки переповнена, що власті додатково перетворили на в'язницю приміщення Ужгородської гімназії. За час угорської окупації фашисти вивезли з Ужгорода понад 10 тис. мешканців, з них — 2417 чол. до «робочих таборів»[5].

Але підпільники не припиняли боротьби, вони й далі поширювали листівки серед населення, проводили усну агітацію. Бойовими завданнями було викриття політики фашистів, піднесення бойового духу трудящих. Комуністи розповідали їм про Радянський Союз, про неминучу поразку фашизму у війні. В 1943 році комуністичне підпілля Ужгорода очолили комуністи Й. Балог, Ю. Турак, Г. Цакл. Їм удалося знову налагодити зв'язок з крайовим комітетом компартії в м. Кошіце[6].

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 47, оп. 1, спр. 172, арк. 7—8, 12.
[2] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 441.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 92, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
[4] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 220—224.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1205, оп. 1, спр. 21.
[6] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 416.

Влітку 1944 року в Ужгороді було створено спеціальну підпільну групу, яка допомагала народним месникам партизанського з'єднання О. В. Тканка. Керував групою І. Керча[1].

Восени 1944 року, відступаючи під ударами Червоної Армії, фашисти готувалися знищити промислові підприємства і будови міста, гарячково вивозили машини, обладнання. Підпільники з робітників організували охорону будинків і майна. Використовуючи всі доступні засоби, їм вдалося врятувати і зберегти частину устаткування на окремих підприємствах. Робітники електростанції ще у вересні одержали наказ угорських властей евакуювати устаткування. Але під різним приводом вони відтягували цю роботу до того дня, коли евакуювати було вже пізно. Окупанти майже повністю демонтували одне з найбільших підприємств міста — меблеву фабрику «Мундус». Однак підготовлені для вивезення машини так і залишилися на заводському подвір'ї[2].

Швидкий наступ радянських військ і опір робітників міста перешкодили фашистським загарбникам здійснити свої злочинні наміри.

27 жовтня 1944 року частини Червоної Армії розгорнули бої за визволення Ужгорода. На підступах до міста німецьке й угорське командування створило міцні вузли оборони і намагалося затримати наступ. Але удар радянських військ був настільки стрімким, що фашисти не змогли чинити тривалого опору і почали відступати. В результаті сумісних дій — з південного заходу, сходу і північного сходу — воїни 5-ї гвардійської Новоросійської танкової бригади (командир полковник І. М. Морус) і 875-го самохідного артилерійського полку (командир підполковник Д. А. Ольховенко) о десятій годині ранку вступили в Ужгород. Першими ввірвалися в місто і зав'язали вуличний бій танкова рота гвардії старшого лейтенанта В. Ф. Обороткіна, рота автоматників лейтенанта Н. Є. Суанова, екіпаж самохідної артилерійської установки молодшого сержанта І. Старкова. Невдовзі вступили в бій за місто підрозділи 1157-го полку під командуванням майора І. А. Анкудінова. У другій половині дня радянські війська повністю очистили місто від фашистської погані.

В боях на підступах до Ужгорода і за його визволення радянські воїни проявили базприкладні зразки мужності і героїзму. В газеті «Известия» за 28 жовтня 1944 року в статті «Шлях на Ужгород» розповідалося про подвиг сержанта Дергачова. В бою вся його гарматна обслуга вийшла із ладу. Залишився він один, сам діяв як заряджаючий, замковий і наводчик. Вогнем гармати сержант стримував контратаку німецьких танків, аж поки не підійшло підкріплення. Молодший лейтенант А. С. Воскресенський вогнем своєї гармати знищив дві польові гармати, розбив мінометну батарею, захопив 5 гармат і обоз із 40 підвід. Героїчно билися і танкісти. Командир танкового взводу гвардії лейтенант І. П. Красовський знищив 4 гармати, 5 авто-

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 416.
[2] Газ. «Закарпатська Україна», 11 січня 1945 р.

Зруйнований фашистами міст в Ужгороді, 1944 р.

машин, 4 станкові кулемети і близько 50 фашистів[1]. Вступивши у поєдинок з трьома ворожими самохідними гарматами, екіпаж танка гвардії лейтенанта Пахомова знищив ворожу техніку[2]. В цьому бою лейтенант Пахомов загинув смертю хоробрих.

На ознаменування здобутої перемоги Москва від імені Батьківщини салютувала доблесним військам 4-го Українського фронту, які оволоділи Ужгородом, двадцятьма артилерійськими залпами з 224-х гармат. Дев'яти військовим частинам, які найбільш відзначилися в боях за визволення міста, було присвоєно найменування «Ужгородських». Одинадцять з'єднань і частин нагороджені орденами Радянського Союзу[3].

Протягом 29 і 30 жовтня німецько-фашистське командування великими військовими силами робило кілька спроб знову оволодіти Ужгородом. Однак всі контратаки ворога були відбиті.

Ужгородці радо зустріли Червону Армію. На вулицях замайоріли червоні прапори, вітальні лозунги. Жителі міста пригощали солдатів і офіцерів виноградом, фруктами, вином, дарували їм квіти, щиро дякували за своє визволення.

Ще не замовк гуркіт гармат, а комуністична організація, яка вийшла з підпілля, приступила до налагодження громадського життя. Вже 28 жовтня було створено міську управу з представників робітничого класу і прогресивної інтелігенції. На її першому засіданні начальник політвідділу 18-ї армії полковник Л. І. Брежнєв розповів присутнім про визвольну місію Червоної Армії. Він підкреслив, що вона ставить своїм завданням розгромити ворога, допомогти поневоленим народам повернути собі свободу і незалежність.

Міська управа з перших днів вжила заходів для нормалізації життя в місті, розгорнула підготовку до виборів Народного комітету. В цей же час антинародні елементи, які діяли за вказівками чеських емігрантських реакційних кіл з Лондона, зробили спробу взяти владу в місті до своїх рук. Проте їх підступні дії були викриті, а самозваний «комітет» розігнано[4].

12 листопада 1944 року на зборах трудящих міста, що відбулися в кінотеатрі «Уранія» (нині гарнізонний Будинок офіцерів), було обрано Народний комітет з 55 чоловік. До його складу ввійшли: ремісниця Г. Бачо, слюсар О. Бурич, від міського комітету комуністичної організації С. Вайс, робітник А. Голод, художник А. Ерделі, артистка М. Лашкай, професор гімназії С. Штефуровський та інші. Головою Народного комітету було обрано П. Сову, а згодом ним став С. Стасєв. Учасники міських зборів з великим піднесенням одностайно схвалили петицію до уряду СРСР, в якій висловили щиру подяку за визволення і просили «позбавити нас, закарпатських українців, від віковічних мук і страждань, узяти наш народ під свій захист, допомогти нам возз'єднатися з народом Радянської України»[5]. Петиція населення Ужгорода була підтримана трудящими інших міст та сіл Закарпатської України.

Після обрання органів народної влади на місцях виникла необхідність в організації центральної влади. За пропозицією комуністів міська управа ще 8 листопада прийняла звернення до міської управи Мукачевого і Народного комітету Хуста, в якому виступила з ініціативою скликати раду представників цих міст для обговорення цього важливого питання. В результаті спільних дій було створено організаційний комітет, який провів відповідну роботу по підготовці з'їзду Народних комітетів краю[6].

---

[1] Они освобождали Закарпатье, стор. 48.
[2] Герої залишаються в строю. Ужгород, 1964, стор. 12.
[3] Архів МО СРСР, ф. 2, оп. 446, 514, спр. 8, ч. 2, арк. 211, 251—252.
[4] В. Хайнас. Роки великих подій, стор. 28.
[5] Газ. «Закарпатська правда», 13 листопада 1944 р.
[6] Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України. Доповіді і повідомлення. Ужгород, 1944, стор. 1—2.

На численних зборах і мітингах, що відбулися в місті, делегатам з'їзду Народних комітетів дано наказ: зважити на волю населення і ухвалити рішення про возз'єднання краю з рідною матір'ю — Радянською Україною. Робітники електростанції у своїй резолюції записали: «Наш наказ нашим делегатам ясний: у нас один шлях до людських прав і щастя — це шлях возз'єднання з Радянською Україною. Цього ми чекаємо від з'їзду». З'їзд Народних комітетів ухвалив рішення про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною і обрав Народну Раду, місцем перебуванням якої став Ужгород[1].

Спираючись на підтримку трудящих, Народний комітет Ужгорода під керівництвом міської партійної організації розгорнув активну діяльність: було розпущено профашистські і антинародні організації, проведено чистку в державних установах, створено народний суд, міську прокуратуру, дружину, націоналізовано підприємства, банки, засоби зв'язку, великі житлові будинки. Багато зусиль довелося докласти, щоб відновити роботу на підприємствах. Адже фашисти, відступаючи на захід, завдали місту величезної шкоди. Із звіриною ненавистю вони все нищили, що не встигли вивезти з собою. Окупанти зірвали три мости, пограбували і знищили технічне обладнання телеграфної, телефонної та залізничної станцій, вивели із ладу насосну станцію і водогін.

Протягом першого місяця після визволення уцілілі підприємства відновили роботу. Обрані заводські і фабричні комітети швидко налагоджували виробництво продукції. На початку 1945 року відновився залізничний рух на лініях Ужгород—Великий Березний та Ужгород — Чоп. Радянські військові частини відремонтували автобуси, і незабаром відновилися регулярні рейси до Мукачевого і Хуста. За два місяці було відремонтовано близько 20 громадських приміщень — міський театр, готель, школи тощо. Під час проведення суботників жителі міста позасипали протитанкові рови, впорядкували вулиці. 220 робітничих родин переселилися в добротні квартири конфіскованих будинків.

Велику допомогу жителям надали військові частини Червоної Армії. Вони побудували через Уж залізничний і автотранспортний мости, відремонтували міську водокачку і проклали тимчасовий водогін для постачання населення лівобережної частини міста водою, встановили телеграфний і телефонний зв'язок Ужгорода з населеними пунктами Закарпатської України[2].

Однією з складних проблем, що постала перед органами народної влади, було забезпечення населення хлібом та іншими продуктами. Червона Армія допомогла і в цьому. Радянське командування фронту передало жителям міста 250 тонн зерна, багато цукру, консервів, крупи тощо. Сім'ї добровольців Червоної Армії одержали по 100 кг хліба одноразової допомоги[3].

В листопаді 1944 року відбулися збори вчителів міста, на яких обговорено питання організації навчання в школах. А вже 5 грудня сіло за парти трьох народних, двох горожанських шкіл і однієї гімназії понад 2300 дітей. Вони одержали змогу вчитися рідною мовою. У семінарії було розпочато підготовку вчителів початкових шкіл[4]. На початку 1945 року група вчителів Ужгорода в складі делегації педагогів Закарпаття відвідала Київ, де ознайомилася з радянською системою народної освіти.

Почало налагоджуватися культурне життя. Відновили роботу кінотеатри, на екранах демонструвалися радянські фільми. Вони користувалися успіхом серед глядачів. Визначною культурною подією стали гастролі Державного українського ансамблю пісні і танцю. В травні 1945 року в Ужгороді відбулася перша олімпіада художньої самодіяльності краю, в якій взяло участь понад 1200 чоловік[5].

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 21 листопада 1944 р.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 16 березня 1945 р.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 13 листопада 1944 р.
[4] Газ. «Закарпатська правда», 31 березня 1945 р.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 340, арк. 3—4.

Мітинг в Ужгороді на честь возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 1945 р.

З глибокою вдячністю за визволення ужгородці організували допомогу Червоній Армії. На підприємствах виконувалися воєнні замовлення, у госпіталях жінки доглядали поранених воїнів, збирали подарунки для фронтовиків. Учні середніх шкіл виступали з концертами художньої самодіяльності у військових частинах. В кінці січня 1945 року делегація трудящих Ужгорода, очолювана головою Народного комітету С. М. Стасєвим, виїжджала на фронт до воїнів 875-го Ужгородського самохідно-артилерійського полку. Делегація вручила полку бронзовий барельєф із зображенням герба міста і старовинної Ужгородської фортеці та подарунки від трудящих.

Символом вдячності мешканців Ужгорода і краю Червоній Армії та увічнення пам'яті героїв, що полягли в боях за визволення Закарпатської України, було створення меморіального кладовища та спорудження пам'ятника-монумента. Відкриття кладовища відбулося 22 липня 1945 року. Багатотисячні колони трудящих Ужгорода і навколишніх сіл прийшли до пам'ятника загиблим воїнам Червоної Армії. Сюди прибули також командуючий Четвертим Українським фронтом генерал армії А. І. Єременко, начальник Політуправління фронту генерал-майор Л. І. Брежнєв. До підніжжя пам'ятника було покладено вінок від ЦК ВКП(б) і Радянського уряду, вінки і квіти від трудящих Закарпаття.

З нагоди підписання Договору між СРСР і Чехословаччиною про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною 30 червня 1945 року в Ужгороді відбулася грандіозна демонстрація трудящих. Всі промовці, які виступали, від імені всього населення міста і краю висловлювали подяку Радянському уряду за визволення і возз'єднання закарпатської землі з Радянською Україною. У листі на ім'я уряду Української РСР, прийнятому на мітингу, громадяни Ужгорода писали: «Віднині Закарпатська Україна — складова і невід'ємна частина Великої України. Історична несправедливість ліквідована. Ми безмежно раді, що в складі Радянської України ми разом з народами Радянського Союзу впевнено йдемо до сяючих вершин щасливого радісного життя, доможемось нашого економічного і національно-культурного процвітання»[1].

В братній сім'ї радянських народів трудящі Ужгорода відчули справжнє щастя і з великим натхненням приступили до відродження свого міста. В першу річницю визволення від фашизму в Ужгороді вже працювало 13 заводів. Тоді це були переважно невеликі підприємства з незначною кількістю робітників. За своїм технічним

[1] Газ. «Закарпатська правда», 4 липня 1945 р.

Кладовище в Ужгороді, де поховані герої Вітчизняної війни. 1967 р.

ним рівнем вони були ще відсталими, мали напівкустарний характер. Постало питання про корінну реконструкцію в промисловості міста. В цій справі братерську допомогу подали ужгородцям підприємства Радянського Союзу. З Москви надходили екскаватори, автобуси, з Горького — вантажні автомашини, з Ленінграда — електроприлади, з Баку — нафтопродукти. Водночас до Ужгорода прибуло 350 спеціалістів різних кваліфікацій. Все це допомогло переозброїти підприємства і забезпечити їх кадрами, що позитивно позначилось на виробничому процесі. Більше продукції стали виробляти фанерно-меблевий комбінат (колишня фабрика «Мундус»), макаронна фабрика, цегельно-черепичні заводи.

Влітку 1946 року, напередодні першої Ужгородської міської партійної конференції КП(б)У, були введені в дію промкомбінат, швейно-взуттєва фабрика. Партійна конференція поставила перед комуністами завдання розгорнути виховну роботу серед трудящих міста і зосередити їхню енергію на підвищенні продуктивності праці, на прискоренні темпів перебудови промислових підприємств. Поряд з реконструкцією старих фабрик і заводів, технічним оснащенням розгорталося будівництво нових підприємств.

В ході дальшого технічного оснащення підприємства міста спеціалізувалися на випуску окремих видів продукції. Фанерно-меблевий комбінат, наприклад, спеціалізувався в основному на виробництві фанери, гнутих стільців і художніх шаф. Артіль «Перемога» переключилася на виготовлення гарнітурів кухонної мебелі. Це значно удосконалило технологічний процес, знизило собівартість виробів і підвищило їх якість.

У виробниче життя міста дедалі ширше залучалася молодь. В багатьох випадках вона не мала відповідної кваліфікації. Юнаки й дівчата різними формами навчання швидко набували професійних знань, разом з кадровими робітниками трудились на благо Батьківщини. На підприємствах було створено 32 комсомольсько-молодіжні бригади. Вони показували зразки трудового ентузіазму. Силами молоді було споруджено дитячу залізницю, проведено значну роботу по благоустрою міського парку.

На підприємствах міста багато працювало жінок, і міська партійна організація звернула на це серйозну увагу. Серед жінок комуністи проводили повсякденну виховну роботу, залучали їх до активної виробничої і громадської діяльності. На підприємствах було створено 23 жіночі ради, на керівну роботу висунуто 36 робітниць, організовано міський лекторій для жінок. Пройшло небагато часу, і жінки добились добрих наслідків у своїй роботі. Старий член партії Ганна Бачо, ставши головою артілі «Вільна закарпатка», згуртувала дружний колектив, який з місяця в місяць перевиконував виробничі плани. Понад 1260 жінок міських підприємств стали стахановками.

Визначною подією для стародавнього Ужгорода були вибори до міської Ради депутатів трудящих, що відбулися 21 грудня 1947 року. Вперше в історії трудящі вільно могли обирати своїх посланців до державного радянського органу. Вибори проходили дружно, організовано, з великим піднесенням. У них взяло участь 99,96 проц. виборців. Це був справжній тріумф єдності трудящих Ужгорода,

вияв їхнього демократизму, глибокого патріотичного почуття.

Спираючись на широкий актив, міська Рада жваво розгортала свою роботу. Члени постійних комісій допомагали налагоджувати міську торгівлю, культурне обслуговування населення. На сесіях міської Ради систематично обговорювались питання роботи окремих підприємств, установ та культурно-освітніх закладів. Накреслювались практичні заходи дальшого розвитку економіки міста та піднесення добробуту трудящих.

Разом з усією країною жителі Ужгорода включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання четвертої, а для них — першої п'ятирічки. Цей патріотичний почин підхопили трудящі всього Закарпаття. На початку 1949 року в Ужгороді вже налічувалось 2500 чоловік, які дали слово виконати п'ятирічку за 4 роки. На підприємствах міста помітно збільшувався випуск продукції.

В цеху Ужгородського фанерно-меблевого комбінату. 1965 р.

Нарощуючи темпи виробничого процесу, ужгородські робітники, наслідуючи почин новаторів Л. Корабельникової і Ф. Кузнецова, дбали, щоб побільше зекономити сировини, допоміжних матеріалів, палива, електроенергії. В 1949 році підприємства за рахунок зекономленої сировини випустили продукції на 1 млн. крб. Особливо бережно витрачали тканини в артілі «Вільна закарпатка», шкіру на взуттєвій фабриці, паливо — на електростанції. Закрійник взуттєвої фабрики Йосип Сех зекономив за рік твердого шкіряного товару 80 кг і м'якого на 120 пар заготовок.

Щоб збільшити випуск продукції, інженерно-технічні працівники ужгородських підприємств за методом московського інженера Ф. Ковальова запроваджували найпередовіші форми організації праці. На фанерно-меблевому комбінаті після переходу на роботу по виробничих операціях продуктивність праці зросла на 10 проц. Кращими новаторами виробництва тут стали І. С. Федорішко, І. І. Проца та інші. За їх ініціативою виявлені великі можливості удосконалити виробничий процес і домогтися виготовлення надпланової продукції. Значно поліпшилась робота на заводі «Перемога». Імена формувальника А. Л. Кертиса, складальників Ф. І. Гулачія, І. І. Федора стали відомі серед робітників міських підприємств. На цегельно-черепичних заводах в боротьбі за підвищення продуктивності праці повчальний приклад показували комуністи-виробничники Ю. М. Маскаль, О. Л. Кіш, П. Й. Ябрик. Внаслідок добре організованого змагання заводи успішно виконували свої плани.

На кінець четвертої п'ятирічки в Ужгороді працювало 49 підприємств. Проти 1946 року вони збільшили випуск валової промислової продукції в 3,7 раза. П'ятирічні завдання трудящі Ужгорода виконали з честю.

Дбаючи про налагодження роботи на підприємствах, міська партійна організація водночас допомагала навколишнім селам у піднесенні сільського господарства. Члени партії виїжджали на села, де брали участь у колективізації, розгортали там політмасову роботу, несли в маси ленінські ідеї. Багато підприємств взяли шефство над колгоспами. Силами колективу електростанції було електрифіковано 7 сіл.

В роки п'ятої п'ятирічки повністю завершилась реконструкція промислових підприємств міста. В результаті цього фанерно-меблевий комбінат в кілька разів збільшив виробництво стільців і шаф[1]. Було побудовано хлібозавод, ремонтно-механічні майстерні, нові цехи на фабриках і заводах. У місті не було жодного підприємства, яке б не поповнилось новими верстатами й обладнанням. Тільки промислові артілі одержали і встановили понад 300 верстатів.

Під час реконструкції підприємств зосереджувалась увага на тому, щоб якомога більше механізувати трудомісткі процеси праці. На Радванському каменедробарному заводі раніше майже весь комплекс робіт виконувався вручну. За п'ятирічку завод одержав понад 25 одиниць високопродуктивного устаткування — електроекскаватори, шарові лопати, конусні дробарки, бульдозери, пересувні електростанції та інше. Внаслідок повної механізації трудомістких процесів виробництва випуск продукції на заводі зріс в 4,3 раза[2].

Нові підприємства і технічне оснащення старих вимагали висококваліфікованих кадрів. З цією метою у місті було відкрито курси технічного навчання. Кадрові робітники передавали свій виробничий досвід молоді. Багато виробничників підвищували кваліфікацію на споріднених підприємствах в інших містах. Тільки протягом 1954 року в Ленінграді, Москві, Архангельську, Львові навчалося 58 робітників Ужгородського фанерно-меблевого комбінату. Ужгородські машиністи локомотивів після закінчення курсів відбували практику на Уралі і в Грузії.

В свою чергу робітники інших міст приїжджали до Ужгорода запозичати кращий досвід. Взуттєвики московської фабрики «Буревісник», відвідавши закарпатське місто, познайомились з роботою Ужгородської взуттєвої фабрики. Колективи обох фабрик уклали умову на соціалістичне змагання. Москвичі допомогли своїм українським друзям скласти план реконструкції. Пізніше вони надіслали їм спеціальне пристосування до швейних машин, що дало можливість щорічно економити 43 тис. карбованців[3].

Дружні зв'язки встановилися між колективами фанерно-меблевого комбінату і Усть-Іжорського фанерного комбінату Ленінградської області, між ужгородськими і московськими хлібозаводами та іншими підприємствами. Ця дружба збагачує трудову енергію людей, допомагає їм удосконалювати виробництво і працювати з перспективою.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-383, оп. 4, спр. 8, арк. 106.
[2] К. О. Куценко. Допомога народів СРСР — важлива умова відбудови і дальшого розвитку промисловості Закарпаття (1945—55 рр.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 27, стор. 65.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 31 травня 1955 року.

На заводі «Ужгородприлад». 1967 р.

У трудових буднях народжувалася ініціатива людей, працювала творча думка, скерована на те, щоб піднести виробництво, домогтися високоякісної продукції, знизити її собівартість. За п'яту п'ятирічку на підприємствах Ужгорода було внесено понад 1400 раціоналізаторських пропозицій. Багато з них впроваджено у виробництво, і це дало державі економії на 6972 тис. карбованців. Начальник цеху фанерно-меблевого комбінату М.Ю. Притула вніс 52 раціоналізаторські пропозиції, реалізація яких дала значний економічний ефект. Світлова сигналізація до лінотипу на випадок перегріву нагрівника, запропонована електромеханіком ужгородської друкарні Л. Л. Бутковці, була прийнята для впровадження в поліграфічну промисловість СРСР.

Американський художник Рокуел Кент з дружиною в Ужгороді. 1964 р.

Інтенсивно розвивалась промисловість Ужгорода в роки семирічки. З'явились нові галузі промисловості — приладобудування, машинобудування. Значно розширилося виробництво побутових товарів і харчових продуктів. Стали до ладу 8 нових підприємств: завод «Ужгородприлад», фабрика побутової хімії, авторемонтний, механічний заводи, ремонтно-монтажний комбінат та інші. На діючих підприємствах побудовано 93 цехи і 19 реконструйовано. Проведено реорганізацію артілей, побудовано автовокзал.

До участі у виробничому житті широко залучалися трудящі міста. В кінці 1963 року на громадських засадах створено раду новаторів у складі 45 чол. На 19 підприємствах почали працювати громадські конструкторські бюро. Члени ради і бюро скеровували творчу думку інженерів, техніків і робітників на вдосконалення виробничого процесу. На допомогу новаторам виробництва прийшли також працівники Будинку науково-технічної пропаганди та університету технічного прогресу.

Серед громадських організацій особливо добре зарекомендувала себе міська рада економічного аналізу. Очолив її працівник державного банку інженер-економіст З. І. Швець. На основі ряду досліджень рада рекомендує підприємствам ті чи інші заходи, які при застосуванні на виробництві дають економічний ефект. За допомогою ради багато підприємств у 1964 році зуміли значно знизити собівартість продукції і своєчасно виконати плани нагромаджень.

У боротьбі за перетворення в життя накреслень семирічного плану (1959—1965 рр.) виняткову роль відіграли передові робітники міста. Працюючи по-комуністичному, вони вносили вагомий вклад у справу технічного розвитку міста. Зачинателем цього патріотичного руху стала робітниця фанерно-меблевого комбінату Юлія Іванівна Гудак. За високі виробничі показники вона удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Гудак — активний громадський діяч, обиралася членом Пленуму ВЦРПС, депутатом міської і обласної Рад депутатів трудящих.

На багатьох підприємствах міста робітники підхоплювали почин відомої текстильниці Валентини Гаганової, переходили працювати на відсталі ділянки, де показували особистий приклад комуністичного ставлення до праці. На підприємствах виросла ціла армія новаторів виробництва, майстрів «золоті руки». Це високе звання завоювали слюсар механічного заводу Б. Колесников, швея В. Шіфер та інші. На кінець семирічки 260 колективам було присвоєно звання колективів комуністичної праці.

Значних успіхів у семирічці добилися й залізничники. Трудівники Ужгородського вагонного депо за проектом старшого інженера Н. М. Климашевича вперше в Радянському Союзі застосували автоматичне обслуговування компресорних станцій без машиністів за схемою. Економічний ефект одного такого автоконтрольного пункту складав 24 тис. крб. на рік. Восени 1965 року було завершено будівництво ширококолійної залізничної лінії до чехословацького кордону. По ній без перевантаження почали перевозити вантажі до обох країн. Біля радянсько-чехословацького кордону виросла перша в нашій країні об'єднана прикордонна станція Ужгород-2. Її назвали станцією дружби.

В результаті наполегливої роботи колективи підприємств успішно виконали планові завдання семирічки. Випуск взуття за цей час збільшився в 3,6 раза, меблів — в 1,6, маргаринової продукції — в 2,3, м'ясо-молочної — в 2,7 раза.

За роки соціалістичних перетворень у місті виросли здібні організатори виробництва. Серед них директори підприємств — Д. І. Плоскіна, В. Ф. Біланін, І. І. Гомонай, О. М. Гладка, С. Е. Найман, В. К. Чапковський, М. І. Пацкан, В. С. Погорєлов, В. В. Солод, Ю. О. Мамчук, В. Д. Гусєв, А. Ф. Кільметов, С. М. Стасєв, Т. О. Бреннер та інші. Типовим для закарпатців у радянський час є трудовий шлях сина селянина з Мукачівщини І. І. Гомоная. Після закінчення технікуму його висунули на посаду директора взуттєвої фабрики. Працюючи, він одночасно навчався в інституті, успішно закінчив його, одержавши диплом інженера. На роботі Гомонай показав себе здібним організатором, взуттєва фабрика стала одним із кращих підприємств міста. За добру і злагоджену роботу всього колективу підприємства його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Як член міськкому партії і депутат Ужгородської міської Ради він виконує велику громадську роботу. Значний вклад у технічний прогрес підприємств внесли інженери Е. Л. Авер'янова, Г. В. Мельник, О. А. Лютий, Е. О. Гальперт, О. С. Сокол, М. П. Синчук В. М. Чоні та інші.

Як і в попередні роки, ужгородські підприємства допомагали навколишнім селам у розвитку колгоспного виробництва. Ця увага особливо посилилась після березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.). У колгоспах Ужгородського і Перечинського районів шефи побудували 25 кормоцехів[1]. Колектив авторемонтного заводу допоміг колгоспу ім. Орджонікідзе обладнати електростанцію потужністю 57 квт та побудувати силову лінію електропередач, а це дало можливість механізувати трудомісткі процеси на фермах. Інженерно-технічні працівники промислових підприємств організовували навчання сільських механізаторських кадрів. Зважаючи на те, що окремим господарствам було не під силу побудувати зрошувальну систему, необхідну для підвищення врожайності, трудящі міста взяли на себе частину іригаційних робіт. Робітники авторемонтного заводу побудували в колгоспі ім. Горького зрошувальну систему для поливу 300 га землі і три насосні станції. Значну допомогу в цій важливій справі подають колгоспам колективи Радванського кар'єроуправління, шляхової ремонтно-будівельної дільниці та інші.

Поряд з відбудовою і дальшим розвитком промисловості, організацією практичної допомоги колгоспам у піднесенні сільського господарства трудящі міста з перших днів встановлення Радянської влади на Закарпатті приділили багато уваги

Вулиця Свердлова в м. Ужгороді. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 30 вересня 1967 р.

житловому будівництву, впорядкуванню кварталів, вулиць, парків. Протягом 1946—1967 рр. в Ужгороді збудовано 137 тис. кв. метрів житлової площі і споруджено 1700 індивідуальних будинків. Це означає, що в нові квартири переселилося 40 проц. населення міста. Виросли нові вулиці: проспект 40-річчя Жовтня, Одеська, Київська, Набережна, Готвальда та інші. Забруковано вулиці Мельничну, Руську, Фізкультурну, Шумну, ім. Лесі Українки[1] Водопровідна мережа збільшилася на 59 км. Використано великі кошти на перебудову нової каналізаційної мережі. Повністю реконструйовано майдан Возз'єднання, Ленінградську і Київську набережні, які стали улюбленими місцями відпочинку трудящих.

В економіці Ужгорода значне місце посідає торгівля. До кінця 1946 року вона була в приватних руках. За радянських часів у місті побудовано 50 продовольчих і промислових магазинів, 17 ресторанів, їдалень і кафе, критий колгоспний ринок, загальний ринок з чайною, магазинами і приміщеннями для роздрібної торгівлі. Кількість торговельних підприємств зросла до 222 одиниць. Багато підприємств торгівлі і громадського харчування після реконструкції переведено на прогресивні форми роботи за методом самообслуговування, з відкритою викладкою товарів.

Змінюється сама структура товарообороту. З кожним роком збільшується питома вага товарів культурно-побутового призначення. Четверта сім'я в місті має пральну машину, а кожна третя — телевізор і холодильник. У торговельній системі працює переважно молодь, яка закінчила торговельний технікум або середні школи.

Поряд з кадровими працівниками торгівлі і громадського харчування, такими, як С. О. Холодников та І. Р. Поліщук, виріс великий загін молодих спеціалістів, які добре себе зарекомендували на роботі. Це насамперед директори й завідуючі магазинами Ю. С. Лучанін, Ю. А. Літак, Р. З. Вайдафі, Й. С. Сенько. За відмінну роботу О. А. Боднару, першому в області, присуджено почесне звання заслуженого працівника торгівлі Української РСР. Кондитер комбінату громадського харчування Марія Дяченко зайняла друге місце на республіканському конкурсі молодих кондитерів. Молодий офіціант ресторану «Ужгород» А. А. Панчик зайняв перше місце на республіканському конкурсі працівників громадського харчування й третє місце на всесоюзному конкурсі.

Пам'ятник В. І. Леніну в Ужгороді.

Для побутового обслуговування населення створено спеціальний комбінат, що має 110 майстерень різного типу. Комбінат виконує понад 200 видів замовлень. У 1965 році збудовано великий банно-пральний комбінат, відкрито майстерні, які терміново ремонтують взуття, шиють одяг, обробляють хутра тощо.

Вперше в історії Ужгорода безплатною стала медична допомога населенню. До возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною в місті були одна лікарня, пологовий будинок, амбулаторія. За радянський період відкрито 21 оздоровчий

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-383, оп. 4, спр. 8, арк. 47.

заклад, де працює понад 500 лікарів. Постійне піклування про здоров'я трудящих, розширення мережі медичних установ, забезпечення їх висококваліфікованими кадрами, устаткуванням, медикаментами зумовило значне скорочення смертності серед населення та повну ліквідацію інфекційних захворювань. Щорічно сотні ужгородців відпочивають і лікуються в здравницях Радянського Союзу.

Трудящі міста теплими словами згадують заслуженого лікаря Української РСР О. В. Фединця. За 50 років трудової діяльності він зробив понад 30 тисяч складних хірургічних операцій, врятував життя тисячам людей. Маючи 71 рік, О. В. Фединець і понині проводить складні операції. Він написав 80 наукових праць, бере активну участь у громадсько-політичному житті, неодноразово обирався депутатом Ужгородської міської Ради депутатів трудящих. Його нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора і медаллю «За трудову доблесть». Авторитетом серед населення користуються заслужені лікарі Української РСР — Л. О. Руднєва та Д. О. Снігурський, лікарі Г. Д. Скринник, А. І. Немеш, П. Ю. Сердюк, Г. С. Кармальська, Л. Д. Бобренок, В. В. Касарда, П. С. Рішко, Г. М. Уліганець, В. Я. Плахотнюк, Т. М. Ясинчак, Н. К. Стасєва.

В місті дедалі розвивається народна освіта. В 21 школі навчається 12 700 учнів. Їх навчають і виховують 900 педагогів. Серед них майстри педагогічної справи — заслужені вчителі школи УРСР Л. О. Олександрова і З. Ю. Безугла, вчителі А. А. Андришко, О. І. Гончаренко, О. В. Семенюк, В. М. Сегеда, Е. М. Токар, Д. В. Калинич, М. П. Далекий, Г. М. Ілляш, І. І. Ігнат, Н. І. Карплевська, М. К. Сміян, О. І. Медведєв, Ю. М. Лавер, П. І. Владимир, М. М. Івашкович, С. П. Яцкович, Н. С. Тимошок, Л. І. Шандига, Н. В. Дякова.

Педагогічні колективи шкіл зосереджують свою увагу на вихованні дітей на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу. Учні шкіл здійснюють походи по місцях бойової слави Радянської Армії та партизанських загонів, переписуються з учасниками визволення Закарпаття і Ужгорода, видатними громадсько-політичними діячами нашого часу. Зібрані матеріали дали можливість створити 8 музеїв В. І. Леніна, 6 кімнат бойової слави, 3 клуби інтернаціональної дружби. Музей В. І. Леніна школи-інтернату № 2 нагороджено Почесною грамотою ЦК ЛКСМУ. Добра слава йде про клуб інтернаціональної дружби «Мир» школи № 8. Його учасники листуються з дітьми 37 країн світу. Особливо тісні зв'язки встановлено з учнями чехословацьких шкіл. На запрошення чехословацьких друзів ужгородські діти побували в братній соціалістичній країні, ознайомилися там з шкільним життям, відвідали музей антифашистської боротьби у місті Животице, поклали квіти біля пам'ятника відважного сина зелених Карпат Степана Вайди. В свою чергу ужгородські учні запросили до себе в гості чехословацьких дітей і показали їм визначні культурні пам'ятки свого міста. Почесними членами клубу «Мир» є Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін, державні діячі соціалістичних країн Ю. Цеденбал, В. Ульбріхт, Я. Кадар, Т. Живков, космонавти і Маршали Радянського Союзу.

В місті працює ряд позашкільних закладів: Палац піонерів, станції юних техніків, натуралістів, дитяча залізниця. При Палаці піонерів є 30 гуртків художньої самодіяльності, образотворча студія. Вихованці студії посилають свої роботи на республіканські, всесоюзні і міжнародні виставки дитячого малюнка. Юні художники нагороджувались медалями виставок, грамотами ЦК ЛКСМУ, ЦК ВЛКСМ, Міністерства освіти УРСР.

Професор О. В. Фединець серед студентів медичного факультету Ужгородського державного університету. 1967 р.

Площа В. І. Леніна в Ужгороді.

МАНІФЕСТ

Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною

Настав радісний історичний день для Закарпатської країни. За допомогою героїчної Червоної Армії скинуто імецько-мадярське іго. Покладено кінець багатовіковому знуванню мадяр і всіх чужоземців на ісконних українських емлях Закарпатської України.

З'їзд Народних Комітетів Закарпатської України при-осить від імені всього населення Закарпатської України ердечну подяку доблесній Червоній Армії, яка вигнала мецько-мадярських окупантів і принесла на своїх бойових рапорах радість і щастя нашому народові. Слава Верхов-ому Головнокомандуючому Маршалу Радянського Союзу, ашому батькові ЙОСІФУ ВІССАРІОНОВИЧУ СТАЛІНУ!

Століттями перебуваючи у відриві від своєї матері-віт-изни України, закарпатсько-український народ був прирече-ий на злидні і вимирання. Селянство, яке складає пере-жну більшість закарпатсько-українського народу, позбав-не було землі. Кров'ю і потом здобуті багатства нашого роду йшли мадярським та іншим чужоземним гнобителям. ова наша переслідувалась, школи закривались, національна раїнська культура руйнувалася і знищувалась. Народ витис-вся з своїх земель чужоземцями і вимирав. За століття, 1826 року, вимушені були, рятуючись від голоду, лиднів розябання, емігрувати в чужі країни сотні тисяч закарпат-ких українців.

Розвал лоскутної Австро-Угорської монархії, в якій За-рпатська Україна влачила колоніальне існування, не призвів національного, економічного і культурного відродження карпатської України. Наша батьківщина опинилась знову ірізаною від своєї матері-вітчизни України. Так звана «авто-мія» Закарпатської України в межах Чехословацької рес-бліки, проголошена Сен-Жерменським договором 1919 ку, не була установлена. Навіть у назві, створеної на руїнах стро-Угорщини, Чехословацької республіки не знайшлося ця для нашого закарпатсько-українського народу. Від х керівних державних посад українці були усунуті.

Але самим тяжким для Закарпатської України був 8 рік і послідуючі шість років мадярського рабства Чехо-

приєднання Закарпатської України до Росії, за возз'єднання з Радянською Україною. Народні збори в Мармароші 18 грудня 1918 року і в Хусті 21 січня 1919 року, які репрезен-тували 420 громад, проголосили возз'єднання Закарпатської України зі всією Україною. Спроби народу добитись своєї національної незалежності, нещадно подавлялись. Назавжди залишаться в історії мармарошські процеси 1904, 1913—14 років, розстріл робітників в Хусті в 1929 році, розстріл де-монстрантів в Хусті, Тур'я-Пасіці і інших селах 10 і 18 лю-того 1932 року.

Вся історія Закарпатської України говорить, що наш народ, позбавлений національної незалежності, перебуваючи віками в рабстві, загине, коли залишиться в межах чужої держави. Або возз'єднання з Радянською Україною і націо-нальне відродження, або гніт, безправ'я і поступове вими-рання народу Закарпатської України.

Тепер, коли народи Європи борються проти нацизму і гітлерівської тиранії, проти расової ненависті, за свою націо-нальну незалежність, було би величезною несправедливістю, коли б наш народ і надалі залишився влачити жалюгідне існування відірваний від своєї рідної матері — Радянської України. ТІЛЬКИ ВОЗЗ'ЄДНАВШИСЬ З РАДЯНСЬКОЮ УК-РАЇНОЮ в сім'ї братерських народів Радянського Союзу, МИ ЗАБЕЗПЕЧИМО СВОБОДУ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, ВНУТРІШНІЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗКВІТ І ЗОВНІШНЮ БЕЗПЕКУ.

Закарпатсько-український народ, вирваний з німецько-мадярського полону, вирішив раз і назавжди здійснити свою віковічну мрію і возз'єднатися з Радянською Україною. З цими думками він йшов на вибори сільських, районних і міських Народних Комітетів з наказом їм — добитися возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Спираючнсь на непохитну волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інте п енції і духівництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною,

ПЕРШИЙ З'ЇЗД НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ВСІЄЇ ЗАКАР-

Підписи делегатів з'їзду під Маніфестом про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

На з'їзді Народних комітетів Закарпаття. 1944 р.

Президент АН СРСР М. В. Келдиш в Ужгородській філармонії на зустрічі з інтелігенцією міста. 1966 р.

Керівник студії З. С. Баконі удостоєний звання заслуженого вчителя школи УРСР.

Крім загальноосвітніх шкіл, у місті є 5 спеціальних середніх учбових закладів: музична школа, училища музичне та прикладного мистецтва, технікум радянської торгівлі, професійно-технічне і технічне училища.

Музичне училище закінчило понад 900 чол. Багато з них навчалося потім у Московській, Ленінградській, Одеській, Львівській, Казанській консерваторіях. Училище пишається своїми випускниками. Серед них чимало талановитих діячів музичної культури. С. Мартон — композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР, Л. Васильченко, яка на міжнародному конкурсі в Будапешті у 1961 році здобула звання лауреата міжнародного конкурсу вокалістів, тепер солістка Державного Академічного Великого театру в Москві, М. Попенко — диригент Закарпатського заслуженого народного хору, І. Лацанич — диригент Львівського державного оперного театру ім. І. Франка, І. Мокан — артист державного симфонічного оркестру УРСР, К. Генел — соліст Львівського симфонічного оркестру, викладач Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка, А. Златова — солістка Мінського оперного театру, М. Білий — соліст Казанського оперного театру, В. Штефуца — соліст ансамблю пісні і танцю ім. Александрова та інші. Більшість викладачів училища — це колишні його випускники.

Ужгородське училище прикладного мистецтва за роки свого існування підготувало 240 майстрів-художників. Більша частина з них — діти робітників і селян. Багато випускників училища одержали вищу освіту у Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва, Ленінградському, Київському художніх інститутах. Ужгородські художники беруть участь в обласних, республіканських і міжнародних виставках.

Ужгород став університетським містом. З 1945 року тут працює державний університет. Значну допомогу в організації навчання і обладнанні кабінетів подали йому наукові заклади країни. Лише в 1955 році близько 20 інститутів Академії наук СРСР передали ужгородцям електровимірювальну апаратуру, радіометричні установки, рефректометри та інше устаткування. В комплектуванні наукової бібліотеки рідкісними виданнями допомогли їй Ленінградський університет, Державна публічна бібліотека ім. Салтикова-Щедріна. Ботанічний сад університету одержав насіння і саджанці від 120 ботанічних садів і наукових установ країни. 160 працівників університету захистили докторські і кандидатські дисертації. Вони працюють в багатьох наукових закладах країни: доктор історичних наук А. Пушкаш — в Інституті історії Академії наук СРСР, кандидат історичних наук І. Ганжа і кандидат філологічних наук М. Пещак — в Академії наук УРСР. Близько 200 чоловік

Заслужений вчитель школи УРСР З. С. Баконі проводить заняття в художній студії Ужгородського Палацу піонерів. 1967 р.

Екскурсія в Ужгородському державному краєзнавчому музеї. 1964 р.

Закарпатські письменники в книжковому магазині, 1966 р.

викладацького складу — це випускники університету. Серед них керівні працівники ректорату і факультетів — проректори М. О. Лакиза, І. М. Чаварга, декани — Ю. І. Балега, І. В. Смоланка, Г. С. Чекрій завідуючі кафедрами — В. В. Хайнас, І. М. Гранчак, М. П. Лизанець, М. І. Головей, В. І. Комендар, М. М. Ганич. Кафедри університету підтримують творчі зв'язки з багатьма науковими центрами, вузами та учбовими закладами зарубіжних країн. Університет співробітничає з трьома іноземними вищими учбовими закладами: Сегедським і Ніредьгазьким педагогічними інститутами Угорської Народної Республіки та Кошицьким університетом ім. П. Й. Шафарика Чехословацької Соціалістичної Республіки. Практикується взаємний обмін науковою продукцією, спільна праця над колективними дослідженнями, монографіями. Ужгородські студенти й аспіранти виїздять в братні країни для вивчення мов, проведення виробничої практики. З цією метою до Ужгорода прибувають представники вузів Чехословаччини й Угорщини.

Для багатьох закарпатців університет став другою сім'єю. Хіба міг коли-небудь простий залізничник М. І. Кишко мріяти про вищу освіту для своїх шести дітей? А сьогодні у робітничій родині два чоловіки мають середню спеціальну освіту, чотири — вищу, два з них кандидати наук. Один із синів С. М. Кишко — декан загальнотехнічного факультету Ужгородського університету.

В обласному центрі Закарпаття працюють культурно-освітні установи: музично-драматичний театр, філармонія, обласний будинок культури, широкоформатний кінотеатр. Часто виступають на гастролях видатні артисти з великих міст нашої Батьківщини та зарубіжних країн. У місті проходять художньо-самодіяльні огляди й олімпіади, організовуються виставки.

У 1946 році в Ужгороді створено Закарпатський український драматичний театр. Керівником його став народний артист СРСР В. Магар. В становленні театру велику допомогу подали театральні колективи Запоріжжя і Чернівців. За свою мистецьку роботу В. Воловик, Г. Ігнатович, А. Ратміров, К. Маринченко, В. Аведіков, О. Дудківська, М. Харченко, М. Пільцер були удостоєні почесного звання — заслужених артистів УРСР.

Поряд з ужгородськими художниками, скульпторами, артистами, композиторами, письменниками плідно працюють народні умільці — вишивальниця Г. Шнінська, різьбяр по кості Д. Лазар, майстер художнього ткання і плетіння Г. Драмарецька та інші. Справою рук талано-

Підписання договору про свіпробітництво між Ужгородським державним університетом і Сегедським інститутом (Угорщина). 1967 р.

витого майстра Миколи Сядристого є такі вироби, як мініатюрна балалайка, що вміщується в футлярі, зробленому з половинки макового зерна, мотор у тисячу разів менший від сірникової головки тощо. Багато його унікальних робіт експонувалося на Всесвітній виставці в Монреалі.

В стінах стародавнього Ужгородського замку розміщено Закарпатський дердавний краєзнавчий музей і картинну галерею. Тут зібрано цінні надбання культури, рідкісні експонати, які переконливо висвітлюють історію Закарпаття. В музеї зберігається близько 40 тис. експонатів — кам'яні, бронзові і залізні знаряддя праці, зразки зброї різних часів, унікальні стародруки і рукописи книг, етнографічні колекції вишивок, вироби з дерева, кераміки, оригінальні макети закарпатських сіл тощо. В картинній галереї експонуються роботи багатьох українських, російських та іноземних художників і скульпторів. Відомий художник-мистецтвознавець, академік І. Грабар, уродженець Ужгорода, подарував галереї колекцію своїх робіт. Музей і картинну галерею щороку відвідує близько 80 тис. екскурсантів.

На Замковій горі споруджується новий музей дерев'яного зодчества і етнографії. З різних районів Закарпаття сюди звезені старі гуцульські будівлі, знаряддя праці, предмети народного декоративного мистецтва, типові домашні речі. Відвідувачі музею матимуть змогу наочно побачити, як жили закарпатці до радянських часів і порівняти минулі села з сучасними.

Роль культури і мистецтва в житті міста з кожним роком зростає. В Ужгороді працює 125 колективів художньої самодіяльності, в них бере участь близько 5000 чоловік. Трудящим добре відомі самодіяльний народний ансамбль пісні і танцю фанерно-меблевого комбінату, хорова капела вчителів, ансамбль пісні та танцю механічного заводу, танцювальний колектив студентів університету та інші.

В Ужгороді є 59 бібліотек, в яких нараховується понад 640 тис. примірників книг, 25 клубів та червоних кутків, міське відділення товариства «Знання», кінолекторій та 16 народних університетів. Для населення організовуються лекції, зустрічі з письменниками, ветеранами громадянської і Великої Вітчизняної воєн, Героями Соціалістичної Праці. Споруджено парк культури і відпочинку ім. Горького, амфітеатр на 4,5 тис. місць. Парк — улюблене місце трудящих. Тут з концертами і виставами виступали Піддуклянський український народний ансамбль Східно Словацького краю ЧССР, словацький ансамбль пісні і танцю «Чар-

Ужгородський басейн. 1966 р.

ніца», український державний народний театр з міста Пряшева. В теплій обстановці братерської дружби демонстрували своє мистецтво і такі відомі колективи Угорської Народної Республіки як «Чардаш», «Будапешт», «Дунай», самодіяльний хор з міста Ніредьгаза, естрадний концерт НДР, артисти Югославії, Москви, Києва, Ташкента, Тбілісі.

Значно зросла і кіномережа міста. В 1946 році в Ужгороді була одна кіноустановка, тепер їх 45. Збудовано нові кінотеатри «Комсомолець», «Москва», функціонує літній кінотеатр на 600 місць.

Ужгородці люблять спорт, для них створено понад 150 різних спортивних споруд. Серед них — стадіони «Авангард» і «Спартак», водний басейн, 30 баскетбольних і 70 волейбольних майданчиків, 14 спортивних залів, 9 футбольних полів, 20 тенісних кортів. Понад 30 чол. стали майстрами спорту, майже тисяча — першорозрядниками, 6100 чол. одержали масові спортивні розряди. За межами області відомі прізвища кращих спортсменів міста А. Фарагуна, Я. Мийо, Й. Гагера, Т. Негера, П. Герка, С. Танинця, П. Ковач, О. Єгорова, С. Вереша.

Вихованці Ужгородської футбольної команди М. Михалина, Д. Товт, Ю. Лавер, Е. Юст, М. Коман, З. Сенгетовський, Й. Беца, Й. Сабо, Ф. Медвідь, В. Турянчик успішно виступали на республіканських, всесоюзних і міжнародних чемпіонатах з футболу. Окремі гравці і понині захищають честь київської команди «Динамо». Багатьом з них присвоєно звання майстра спорту і заслуженого майстра спорту СРСР.

З кожним роком міцніють спортивні зв'язки молоді Ужгорода з спортсменами братніх соціалістичних республік. Щороку в місті проводяться міжнародні зустрічі спортсменів Закарпаття, Чехословаччини й Угорщини з футболу, легкої атлетики, тенісу, волейболу, баскетболу. Ці зустрічі проходять в теплій обстановці і сприяють зміцненню дружби між народами братніх соціалістичних країн.

Величні перетворення відбуваються не тільки в народному господарстві, освіті і культурі. Відчутно зростає духовне багатство населення. З розвитком соціалістичного будівництва зросла й нова людина з новим комуністичним світоглядом і переконаннями. Це — свідомі будівники нового життя, активні громадські пра-

цівники. 482 ужгородці нагороджено орденами і медалями СРСР. Орден Леніна одержали 15 чоловік: робітники — Г. І. Конька, Б. Б. Пушкаш, О. І. Луцович, професор університету О. В. Фединець та інші. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені майстер швейної фабрики А. Б. Ванькова, будівельник Я. Д. Михайлко, завідуючий магазином харчоторгу Й. С. Сенько, робітник хлібокомбінату В. Ф. Мишко, майстер електромережі Е. Л. Буковинський, майстер механічного заводу В. Д. Деркач, всього — 62 чоловіки. Передовим виробничикам О. І. Луцовичу, А. А. Андрику, О. Й. Йордану присвоєно звання заслужених будівельників УРСР, В. Г. Крегеру, А. І. Ганзе — заслужених раціоналізаторів УРСР.

В усіх сферах міського життя відчувається організаторська і спрямовуюча діяльність комуністів. Партійні організації підприємств, навчальних і культурно-освітніх закладів постійно займаються питаннями виховання трудящих в комуністичному дусі, налагодження виробничого процесу, зростання культури і добробуту, населення.

На 1 січня 1968 року в міській парторганізації перебувало на обліку близько 5300 комуністів. Значно поліпшився якісний склад секретарів парторганізацій, більшість із них мають досвід організаторської і політичної роботи. Комуністи неодноразово обирають секретарями своїх партійних організацій І. В. Опаленика, В. С. Барана, С. Я. Клайна, Г. І. Мамченко, О. Ф. Проніна, Я. П. Шевніна, М. А. Гаврилик, А. Г. Горбунова, О. Г. Воловик, М. М. Пушкарьова. М. І. Жолудєва.

Більших масштабів набирає робота міської Ради депутатів трудящих. До її складу в 1967 році було обрано 198 депутатів. При міськраді створено 9 комісій, які охоплюють основні ділянки господарської й культурно-освітньої роботи. До громадської діяльності депутати залучають широкий актив трудящих міста.

У своїй повсякденній роботі комуністи і депутати міської Ради спираються на профспілкові організації. На багатьох підприємствах профспілки добре налагодили роботу постійно діючих виробничих нарад. На авторемонтному заводі за пропозицією наради, яку очолює інженер М. Л. Бабич, було розроблено і впроваджено у виробництво ряд заходів по вдосконаленню технологічного процесу. Внаслідок цього набагато поліпшилася якість продукції.

З великим ентузіазмом працюють комсомольці. В їх рядах перебуває 14 тис. юнаків і дівчат. Напередодні 50-річчя Радянської влади серед молоді народилася нова форма трудового змагання — естафета спадкоємців Великого Жовтня. 23 комсомольсько-молодіжні бригади, загони і дільниці міста пройшли всі етапи естафети. 17 з них завоювали почесне звання колективів ім. 50-річчя Великого Жовтня. Комсомольці змагаються за звання кращого виробничника — токаря, слюсаря, будівельника та інших професій. Щороку молодіжні бригади міста виїжджають працювати на цілинні землі, на спорудження виробничих об'єктів країни.

Разом з усім радянським народом трудящі міста наполегливо борються за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України. У 1967 ювілейному році широкого розмаху набрало соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. За високе звання колективів імені 50-річчя Жовтня змагалося 176 бригад, дільниць, змін і цехів. В авангарді боротьби за виконання господарських планів ішли

Обласна філармонія. 1966 р.

колективи швейної фабрики, автоколони № 2195, фабрики індпошиву ім. Жданова, учбово-виробничі підприємства, електростанції. Ще в жовтні вони виконали соціалістичні зобов'язання ювілейного року і почали працювати в рахунок третього року нової п'ятирічки.

За досягнуті успіхи в розвитку економіки і культури бюро обкому КП України, виконком обласної Ради депутатів трудящих та президія обласної ради профспілок вручили пам'ятні Червоні прапори місту Ужгороду, державному університету, фабриці індпошиву ім. Жданова, технікуму радянської торгівлі. Десять колективів міста нагороджено пам'ятними Червоними прапорами міськкому КП України і міської Ради депутатів трудящих.

У трудових зусиллях — патріотичне прагнення ужгородців внести свій важливий вклад у виконання грандіозних планів будівництва комунізму.

Так волею Комуністичної партії, волею народу, його героїчними звершеннями розквітає і крокує вперед древній Ужгород.

І. М. ГРАНЧАК, К. О. КУЦЕНКО,
М. М. ЛЕЛЕКАЧ, Н. І. МЕЖБЕРГ, О. В. ХЛАНТА

БЕРЕГІВСЬКИЙ РАЙОН

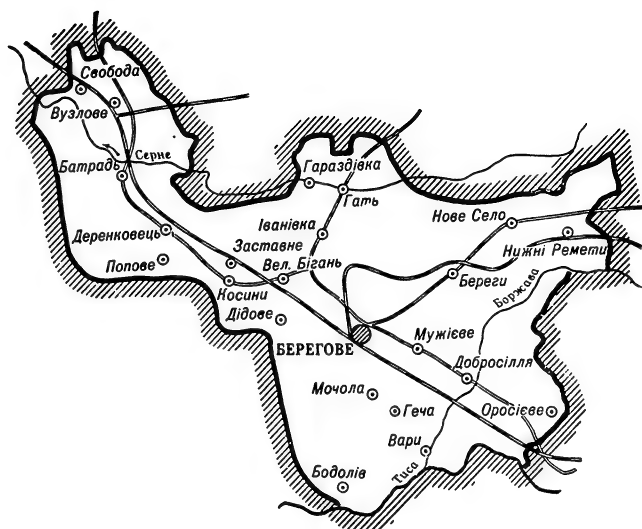

БЕ́РЕГОВЕ

Берегове — місто районного підпорядкування, центр Берегівського району. З півночі та південного сходу місто оточують вкриті виноградниками височини вулканічного походження. Місто пересікає канал Верке, який з'єднує річки Боржаву і Латорицю. Через Берегове проходить залізнична лінія Чоп — Солотвина, а також шосе Ужгород—Рахів. Віддаль до Ужгорода — 70 кілометрів. Населення — 27,5 тис. чоловік.

На території Берегового виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки (понад 12 тис. років тому), поселення епохи неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.), часу гуннів (IV—V століття), поселення слов'ян X—XI століть[1].

Зайнявши наприкінці X століття закарпатські землі, угорські феодали почали будувати тут свої опорні пункти, одним з яких в XI столітті стало новозасноване місто Лампертсас, або Лупрехтсас. Дещо згодом воно одержало назву Берегсас (слов'янська назва жупи — Берег)[2].

У 1241 році орди хана Батия настільки спустошили місто, що угорський король змушений був переселити сюди нових поселенців і надати жителям ряд привілеїв: право вільного пересування, користування лісом, а з 1247 року — вільної торгівлі по суботах[3]. У 1342 році Береговому було надано статут королівського міста. Пізніше Берегове одержало право користування печаткою[4]. Проте надані права пос-

---

[1] П. И. Борисковский. Палеолит Украины. М., 1953, стор. 421; Ф. М. Потушняк. Археологічні знахідки доби бронзи і заліза. Ужгород, 1958, стор. 86—89; М. Ю. Смішко. Карпатські кургани. К., 1960, стор. 6; Eisner I. Slovensko v pravéku. Bratislava, 1933, стор. 27, 36, 280.

[2] G. Györffi. Az árpádkori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963, стор. 532—533.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 1025, арк. 1—2.

[4] Beregszász rendezett tanácsú várossá való fejlesztésének 70 éves évfordulója. Beregszász, 1939, стор. 8.

тійно порушувались черговими володарями міста — сербськими, трансільванськими князями, угорськими магнатами; становище населення міста погіршувалося.

У 1271 році місто стало центром Березької жупи. Адміністративним та судовим органом Берегового була рада, на чолі якої стояв староста і 15 радників, яких обирало заможне міщанство за списком, погодженим з управителем домінії[1].

Переважну більшість населення Берегового складали залежні від феодалів селяни з наділом — йоббаді, желяри і напівжеляри. Це була найбільш визискувана, безправна частина населення. Селяни змушені були відбувати панщину та інші повинності, платити землевласникам натуральну данину, десятину з вина і зерна, сплачувати різноманітні податки на користь феодала і держави.

У 1649 році у Береговому було 127 дворів, 353 чол. населення, у т. ч. 170 селян з наділом, 72 желяри і 37 ремісників[2]. До XVIII століття переважна більшість населення Берегового займалася сільським господарством, починаючи з XVII століття в місті зростає число ремісників і торгівців. Перша згадка про ремісничий цех шевців відноситься до 1446 року[3]. Ремісники, що об'єднувалися в цехи, шили взуття, одяг, обробляли шкіри, виробляли гудзики, стрічки тощо. Жваво розвивалося у Береговому і гончарство. В 1680 році в місті було 11 кравців, 19 шевців, 3 бондарі, 4 гончари, 5 ковалів, 5 кушнірів та інші[4].

Вже в XIII—XIV століттях Берегове було значним торговельним центром. З розвитком ремесла в Береговому починають періодично провадитись великі ярмарки, на яких продавалися хліб, худоба, господарські товари, одяг тощо[5]. На ярмарки привозили товари з Угорщини, Галичини, австрійських міст. Часто ярмаркове мито йшло на користь володарів Мукачівського замку.

Отже, Берегове, починаючи з XVII століття, поступово перетворювалося на ремісничий і торговельний центр. Та феодальна залежність і великі повинності спричиняли до зубожіння основної маси населення міста. Негативно впливали на розвиток Берегового і різні військові побори.

Непривабливим був зовнішній вигляд міста. Воно потопало в болоті, більшість будинків мала жалюгідний вигляд. Тісні хати міщан та ремісників мало чим відрізнялися від селянських. Лише деякі будинки, що належали феодалу, купцям та духовенству, виділялися своїм багатством і оригінальною архітектурою.

Пригноблювані народні маси Берегового не мирилися з феодально-кріпосницьким гнітом. Однією з поширених форм протесту жителів міста було подання скарг королю та королівському намісництву на утиски власників Мукачівського замку і їх управителів. Так, у 1568 році жителі Берегового скаржились на те, що всупереч королівським привілеям власники Мукачівського замку вимагали від міста утримання солдатів[6].

На одній з вулиць Берегового. 1967 р.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 1493, арк. 16—23.

[2] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III. kötet. Ungvár, 1881, стор. 99—107; Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 519, 521, 551.

[3] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, Ужгород, 1936, стор. 175.

[4] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III. kötet, стор. 102.

[5] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст., стор. 159.

[6] Beregszász rendezett tanácsú várossá való fejlesztésének 70 éves évfordulója, стор. 11.

У 1612 році власник Мукачівського замку граф Естергазі пограбував Берегове, забравши понад 100 бочок вина. Коли жителі міста поскаржились на це королю, Естергазі послав у Берегове солдатів. Міщани змушені були переховуватися в горах.

Пізніше власники Мукачівського замку — трансільванські князі Бетлен Габор, Юрій Ракоці, Імре Текелі, хоч і надавали Береговому деякі привілеї, але постійні феодальні війни з іншими магнатами та суперечки з сусідньою Польщею приводили до розорення населення та пограбування міста. В 1566 році місто спустошили татарські полчища. У 1657 році Берегове було спалене військами польської шляхти.

Томаш Есе — керівник селянського повстання в Берегівській жупі. 1703—1711 рр.

Наприкінці XVII століття Трансільванське князівство потрапило під владу Габсбургів, що привело до дальшого погіршення становища населення Берегового. Боротьба проти феодального гніту загострюється. У 1514 році, в період селянської війни під керівництвом Дєрдя Дожа, в місті неодноразово виникають заворушення[1]. Активну участь брали жителі міста і в національно-визвольній боротьбі проти Габсбургів під керівництвом Ференца II Ракоці в 1703—11 роках. Характерно, що цей рух почався саме в Березькій жупі. 21 травня 1703 року під керівництвом Томаша Есе виступили селяни сіл Вари і Тара. Повстанці рушили на Берегове. Розгромивши під селом Добросіллям загін комітатських ратників, вони вступили в місто, де були гостинно зустрінуті міщанами. На міській площі, названій згодом іменем Ракоці, були вперше розгорнуті бойові прапори куруців. Жителі міста разом з селянами навколишніх сіл приєдналися до повстанців[2]. Після розгрому повстання в 1711 році Берегове було позбавлене прав міста, в 1728 році воно стало власністю австрійського графа Шенборна-Бухгейма[3].

Під владою Мукачівської домінії графа Шенборна становище жителів Берегового мало чим відрізнялося від становища кріпаків. Лише в середині XVIII століття берегівчани почали викуповувати свої повинності за гроші. В 1749 році жителі міста уклали з домінією угоду про те, що вони щорічно виплачуватимуть їй по 700 форинтів за користування мостами та шляхами[4].

Серед жителів міста проходить майнове розшарування. В 40-х рр. XVIII століття виноградниками в Береговому володіли 286 дворів, яким належало 359 копашів. З них лише 12 дворів мали виноградники розміром від 2 до 7 копашів. Решта ж володіла наділами до 1-2 копашів[5]. На початку XIX століття третина земельних наділів, у т. ч. й виноградників міста, перейшла у володіння Шенборнів.

Виноградники, що належали феодалам, селяни обробляли за мізерну плату, що становила 10—12 крейцерів на день. Так, у 1789 році 292 берегівських жителі відробили на виноградниках графа Шенборна 3633 дні за 805 форинтів 16 крейцерів. Міським жителям заборонялося виробляти горілку, варити пиво, продавати спиртні напої.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 10, спр. 160, арк. 3.

[2] Я. И. Штернберг. Из истории совместной борьбы венгерских и украинских крестьян во время освободительной войны 1703—1711 гг.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 105.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 10, спр. 160, арк. 18.

[4] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст., стор. 148.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 454, арк. 1—5.

Рух проти феодалів вилився у судовий процес міста з домінією, який тривав, починаючи з 1752 року, майже 100 років. Судова тяганина коштувала мешканцям міста великих грошей, але не дала позитивних наслідків, претензії Шенборнів були узаконені. За угодою 1814 року між Шенборном і міськими властями, всіх берегівчан було оголошено «хазош-желярами», які були зобов'язані платити данину своєму феодалу з будинку і присадибної ділянки (по 1 форинту). Кожен мешканець повинен був щороку відробити на полях або виноградниках феодала 18 днів (або заплатити відкуп за кожний день по 10 крейцерів), внести домінії десятину від урожаю зернових та винограду. Найбільше від феодальних поборів страждала бідніша частина населення міста, яка втрачала землі та виноградники. Надзвичайно тяжким становище населення Берегового було у 1787—88 роках, коли через неврожай у місті лютував голод. У 1813 році міське управління у скарзі до королівського намісництва писало про свавілля управителя Мукачівської домінії, який «...намагається забрати наші позиції і в ремеслі, і в землеробстві, щоб довести нас до повних злиднів... Місто зовсім послаблено»,— зазначалось у скарзі[1].

На початку XVIII століття в Береговому налічувалось 12 цехів, що були відомі ще з часів середньовіччя. За переписом населення 1820 року у Береговому було 364 ремісники, в 1839 році — 390.

Берегівські гончарі були вмілими майстрами по виготовленню полива, кахлю, черепиці, череп'яного посуду, що оздоблювався ліпним орнаментом[2]. Частину виробів ремісники виготовляли на замовлення, багато товарів збувалося на місцевому ринку.

На початку XIX століття в місті значно збільшилась кількість ярмарків. У 1824 році Берегове дістало право проводити ярмарки 12 разів на рік[3]. Розмір товарообороту на цих ярмарках видно з обсягу ярмаркового мита, що збиралось міським управлінням. У 1828 році було зібрано 1267 форинтів 36 крейцерів, у 1832 році — 1655 форинтів 40 крейцерів.

Розвиткові торгівлі в місті багато шкоди завдавали феодали та їх управляючі, які забороняли міщанам торгувати тими чи іншими товарами, конфісковували ремісничі вироби, підвищували ціни на власні товари тощо. Так, Шенборнівська домінія заборонила жителям міста торгувати вином протягом півроку. Жителям міста, які мали виноградники за його межами, домінія взагалі забороняла продавати вино в Береговому. Мешканці міста продовжували нести видатки на військо. Так, у 1826 році берегівські міщани заплатили 1886 форинтів 43 крейцери військового податку[4].

Про неймовірно важку панщину та інші утиски берегівчани писали у 1829 році в одній із своїх скарг: «Через наше місто лежить шлях до Галичини, Мармарощини, Саболчської жупи. По ньому проходять війська і завжди зупиняються в нашому місті. Ми мусимо давати їм приміщення і продукти харчування. За це нічого не платиться. Жупа розпочала великі будови: будинок для офіцерів, аптеку, тюрму. Нас виганяють на перевезення будівельних матеріалів та інші роботи. Жителі, які мають виноградники, не можуть їх обробляти, бо на нашій шиї сидить граф Шенборн. Його приказчики завжди женуть людей на різні роботи, надокучають нам»[5].

Одним із проявів боротьби між міською біднотою і заможною верхівкою був виступ міщан проти міських властей у 1840 році. Біднота ввірвалася в будинок

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 413, арк. 5.

[2] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 188.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III. kötet, стор. 146—147.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 413, арк. 5.

[5] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 225.

міського управління і провела збори, на яких було обрано нове міське управління. Багатії звернулися до жупного управління з проханням покарати бунтівників.

Звістку про революцію 1848—1849 рр. в Угорщині населення Берегового зустріло з великим піднесенням. Зразу ж після зачитання постанови голови угорського революційного уряду від 17 березня 1848 року про створення національної гвардії було подано 60 заяв добровольців. Протягом кількох днів берегівський загін національної гвардії значно збільшився і 14 червня 1848 року був відряджений в розпорядження 10-ї угорської дивізії в м. Надькалло[1]. Через 6 днів після початку революції Березьке жупне управління схвалило постанову, в якій вимагало від австрійських властей звільнення італійських солдат, ув'язнених у Сегедському замку за участь у революційних виступах проти Габсбургів. 6 червня 1848 року в Береговому вперше відбулися вибори депутатів до угорського парламенту.

Проте міська біднота, як і жителі навколишніх сіл, була незадоволена наслідками буржуазної революції, від якої вони так і не дочекались землі. В місті почалися хвилювання, які набрали такого розмаху, що власті змушені були викликати війська з Мукачевого.

Революція 1848—1849 рр., що скасувала кріпосне право, внесла деякі зміни в становище Берегового, яке стало на шлях капіталістичного розвитку. Розвиткові міста сприяло і надання йому самоврядування: у 1869 році Берегове було зараховане до складу міст з так званим упорядоченим управлінням[2]. Було обрано бургомістра та міське представництво, причому половина його членів призначалась з числа великих платників податку і чиновників жупи та міста, а половина — обиралася.

З другої половини XIX століття починається порівняно швидкий розвиток міста. Зростає його населення (у 1857 році налічувалось 3800 чол., у 1870—6270, 1900—9630, у 1912 році — 12 933 чол.[3]) та кількість будов (у 1881 році було 839 будинків, 1900—1593 будинки). Але економічне становище біднішої частини населення Берегового не покращало. Від панщини та натуральних і грошових повинностей на користь поміщика були звільнені лише мешканці міста, що володіли землею. Але й вони повинні були виконувати повинності або платити гроші за користування лісами та пасовиськами. Желяри та напівжеляри, що орендували землю, і після 1848 року виконували старі феодальні повинності на користь землевласника. Більшість землі й виноградників поступово перейшла до рук поміщиків, угорської та єврейської буржуазії, церкви, а основна частина населення міста або орендувала землю на кабальних умовах, або ставала напівпролетарями, позбавленими засобів існування, і жила з поденної праці. На 1869 рік у Береговому налічувалося 27 великих і середніх землевласників, 237 міщан володіли малими наділами землі, а 375 — були желярами і поденниками[4]. Поденна плата желярів та поденників була мізерною: у 1861 році — 50 крейцерів, у 1874—63, у 1904 році — 50—70 крейцерів.

Становище населення Берегового погіршувалось внаслідок непосильних податків на користь держави та церкви. Особливо великі податки були на землю, худобу, дорожній, військовий та інші. Церкві жителі міста сплачували так звану «коблину» (натуральний податок) та відробляли на попівських землях «роковину» (до 10 днів на рік). У 1875 році, наприклад, населення Берегового виплатило податків на суму 31 347 форинтів; у 1908 році податки складали вже 257 893 крони[5]. Процес розорення міщан Берегового, зайнятих у сільському господарстві, неухильно зростав.

---

[1] B. Réti. Bereg vármegye ismertetöje. Miskolc, 1940, стор. 15—16.
[2] Beregszász rendezett tanácsú várossá való fejlesztésének 70. éves évfordúlója, стор. 4—6.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 1460, арк. 114.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 11, спр. 1186, арк. 1—6.
[5] A debreceni kereskedelmi és iparkamarai kerület mezögazdasági több viszonyainak leirása, стор. 126; Magyar statisztikai évkönyv. Évfolyam XII. Budapest, 1905, стор. 95.

На другу половину XIX століття припадає початок промислового розвитку Берегового. Перші промислові підприємства були в основному дрібними, з малою кількістю робітників, з надзвичайно примітивною технікою виробництва. Це були, головним чином, підприємства по переробці сільськогосподарської сировини, а також деревообробні та будівельних матеріалів. На них працювало лише по 5—10 робітників.

У 1870 році в Береговому побудовано паровий млин[1], в 1876 році — відкрито дві винокурні, з 1896 року почав діяти завод по виробництву шпалер, цегли та черепиці, де 20 робітників виготовляли 500—600 тис. штук цегли на рік. У 1898 році було відкрито другий цегельно-черепичний завод, на якому працювало вже 70—80 робітників. У 1899 році розпочалось будівництво електричної підстанції[2], в 1904 році була побудована льонопереробна фабрика, у 1910 — маслозавод, у 1912 — третій цегельно-черепичний завод та 2 фабрики штучних квітів.

Всього на 1912 рік у промисловості міста було зайнято близько 2000 чоловік.

Умови життя і праці робітничого люду Берегового залишались надзвичайно тяжкими. Каторжна 12—14-годинна праця на підприємствах, безробіття і голод, жахливі житлові умови були характерними для життя більшої частини берегівчан. За виснажливу працю робітники одержували мізерну плату, що викликало неодноразові скарги[3].

Тяжке економічне становище змушувало трудящих Берегового емігрувати за кордон, головним чином в Америку. Кількість емігрантів з Березької жупи, в тому числі і з Берегового, в 1904 році, наприклад, складала 1112 чоловік[4].

Наприкінці XIX — на початку XX століття у Береговому виникає ряд банків, ощадна каса, кредитні установи. В 1908 році чистий прибуток 4-х банків, ощадної каси і кредитного товариства становив 224 566 крон[5]. У банках, як і в промисловості, панував іноземний, головним чином німецький та угорський капітал.

Дещо змінилося і обличчя міста. Після пожежі 1880 року для відбудови Берегового було виділено державну позику. З цього часу починається упорядкування вулиць, деякі з них були забруковані, стали освітлюватись гасовими лампами.

В зв'язку зі злиднями і хронічним голодом у місті постійно лютували епідемії тифу, холери, дифтерії та інших хвороб. У 1880 році вмерло 380 чол., в 1882— 300 чол.; примітно, що причиною 25 проц. усіх смертних випадків за 1882 рік були легеневі захворювання[6].

Особливо висока смертність була серед дітей. Так, у 1877 році лише від коклюшу померло 225 дітей, причому 138 з них — діти до 7 років. Як доповідав головний лікар міста, причиною цього була недостатня медична допомога. Не поліпшилось становище і на початку XX століття. Згідно звітів міського лікаря за 1908—1910 рр. від інфекційних захворювань в місті щороку вмирало 170—180 чоловік. Досить сказати, що на 10 тис. жителів міста в 1905 році було 7 лікарів, державна лікарня на 70 ліжок[7]. Вартість лікування в 1905 році становила 1 крону 58 філерів на день.

До другої половини XIX століття в Береговому були лише церковні та приватні школи. Перша державна школа — жіноча горожанська — була відкрита в 1873 році, у жовтні 1874 року почала працювати чоловіча горожанська школа, яка в 1895 році була перетворена в чоловічу гімназію. Наприкінці XIX століття в Береговому було 2319 дітей шкільного віку, з яких школу відвідували всього 1277. У двох державних школах налічувалось 542 учні, 40 вчителів.

---

[1] A Magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest, 1912, стор. 562—563.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 721, оп. 1, спр. 640, арк. 2.
[3] Там же, ф. 721, спр. 406, арк. 1.
[4] Magyar statisztikai évkönyv. Évfolyam XII. стор. 73.
[5] A Magyar városok statisztikai évkönyve, стор. 394.
[6] Газ. «Bereg», 21січня 1883 р.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 11, спр. 1777, арк. 1—5.

Із 1875 року в Береговому став видаватись орган жупного управління — газета «Берег». На 1915 рік, крім цієї газети, виходили «Березькі вісті» («Берегі гірлап»), «Офіційний вісник Березької жупи» («Берегмедє гіваталаш лапйо») і «Березький бюлетень» («Берегі кезлень») — урядові й буржуазні газети, що видавались угорською мовою.

В 1874 році у місті створена перша бібліотека — для викладачів горожанських шкіл. В 1906 році стала працювати т. зв. народна бібліотека, яка мала 750 книг, в 1910 році — т. зв. господарська бібліотека.

В місті пожвавився суспільно-політичний рух, в якому виділилося два основних напрямки — демократичний та реакційний. Головною силою реакційного напрямку було угорське дворянство та буржуазія, які створили кілька партій, організації та гуртки, діяльність яких була спрямована на зміцнення буржуазно-поміщицької влади і проведення політики мадьяризації.

Піднесення революційного руху в Австро-Угорщині під впливом російської революції 1905—1907 рр. сприяло виникненню на Закарпатті, в т. ч. і в Береговому, перших соціал-демократичних груп і організацій. Така організація створюється в місті у 1905 році; вже в 1906 році під її керівництвом трудящі міста відзначили день Першого травня, влаштували демонстрацію і мітинг, на який зібралося близько 300 чоловік. Лише застосувавши зброю, жандармерії вдалося розігнати демонстрантів[1].

З 1906 по 1908 рр. берегівська соціал-демократична організація, в якій на той час активно працювали Янош Баторі-Надь, Карел Чех, Золтан Фабіян, Ференц Біро, організувала чотири успішних страйки робітників міста та селян навколишніх сіл, створила кілька профспілкових організацій, зокрема робітників деревообробної промисловості, шевців, будівельних робітників та інші[2]. В 1908 році соціал-демократи очолили страйк жінок — робітниць цегельних підприємств міста. Страйкуючі перемогли, незважаючи на арешт керівників страйку, і добились скорочення робочого дня та збільшення зарплати[3].

В роки першої світової війни становище трудящого населення Берегового різко погіршилось. Численні скарги жителів міста за 1916 рік свідчать, що трудяще населення міста жило в злиднях, голодувало, страждало від інфекційних хвороб[4].

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції посилюється боротьба трудящих Берегового проти імперіалістичної війни та соціального гніту. Вже 24 листопада 1917 року робітники берегівських цегельних заводів влаштували мітинг солідарності з революційною Росією. В листопаді—грудні 1918 року у Береговому створюється Робітнича Рада, яку очолює Золтан Фабіян, та Солдатська Рада на чолі з комуністом Іваном Шербаном. В січні 1919 року трудящі вигнали з комітатського будинку службовців і розмістили там Робітничу Раду[5]. Під її керівництвом трудящі проводили зібрання, демонстрації. Під час демонстрації 15 лютого 1919 року робітники вивісили на будинку жупного управління червоний прапор[6].

Звістку про перемогу пролетарської революції в Угорщині трудящі міста зустріли з величезною радістю. Ввечері 22 березня 1919 року в Береговому була встановлена Радянська влада. В місті була створена об'єднана Рада трудящих та її виконавчий орган — директоріум. Органи революційної влади міста очолили Іван Шербан, Ласло Сепеші, Людвіг Дечеї, Золтан Фабіян та інші.

---

[1] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. К., 1960, стор. 150.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 721, оп. 1, спр. 912, арк. 3.

[3] Газ. «Карпатська правда», 1 травня 1930 р.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 4562, арк. 1.

[5] І. М. Гранчак, В. І. Неточаєв. Створення частин Угорської Червоної Армії на Закарпатті в 1919 році та їх бойові дії.— Українсько-угорські історичні зв'язки. Збірник статей. К., 1964, стор. 112—113.

[6] Газ. «Закарпатська правда», 20 березня 1959 р.

Угорські інтернаціоналісти на святкуванні Великого Жовтня в Москві. (У центрі — берегівчанин Янош Ковач). 1918 р.

Новостворені органи Радянської влади провели націоналізацію підприємств, складів, великих крамниць, здійснили різноманітні заходи, спрямовані на соціалістичну перебудову життя міста і навколишніх сіл. Близько 200 берегівчан вступило в загони Русинської Червоної гвардії, яка ввійшла до складу Угорської Червоної Армії[1].

Незважаючи на героїчні зусилля трудящих міста і загонів Червоної Армії, Радянська влада в Береговому, як і на всьому Закарпатті, проіснувала тільки 40 днів. В ніч з 26 на 27 квітня 1919 року місто захопили війська боярської Румунії. Біля Чопа закарпатські червоногвардійці (в т. ч. і берегівчани) протягом десяти днів захищали міст через ріку Тису від загонів чеських легіонерів і цим забезпечили відхід з території Закарпаття частин Угорської Червоної Армії і ядра Русинської Червоної дивізії[2].

На згадку про героїчні дні Радянської влади в Береговому на будинку райвиконкому встановлено меморіальну дошку, на якій українською та угорською мовами викарбувано: «В цьому будинку з 22 березня по 26 квітня 1919 р. відбувалися засідання міської Ради робітників, солдатів і селян-бідняків та її виконавчого органу — Директоріуму». В числі славних борців за Радянську владу в Береговому були І. Шербан, Д. Катко, З. Фабіян, Я. Ковач, Б. Шпекаль, С. Попович, А. Вар'ю та багато інших.

Після придушення Радянської влади в Угорщині, Берегове, як і все Закарпаття, опинилось в лещатах режиму воєнної диктатури, який встановили румунські, а згодом чеські окупанти. Місто було позбавлено права самоврядування, в 1920 році сюди був призначений урядовий комісар. У 1923 році Берегове одержує право на самоврядування, тут було створено т. зв. міське представництво.

Незважаючи на значний ріст населення (в 1921 році — 13 846 чол., в 1930 — 19 007 чол.)[3], Берегове і в період 20-річного панування чеської буржуазії залишалось слабо розвиненим в промисловому відношенні містечком, більшість населення якого займалась сільським господарством. Земля та виноградники і надалі залишались у руках поміщиків, куркулів та великих орендарів. Не внесла великих змін і так звана земельна реформа: внаслідок її з'явився новий прошарок експлуататорів — куркулі-колоністи. Так, у 1932 році, після 10 років «земельної реформи», поміщику Вайсу належало 283 кадастральних угрів землі, Бобликову — 174, Суньогу — 401 кадастральний угор. Більшість населення Берегового не мала землі і жила з поденної праці на поміщицьких та куркульських виноградниках, одержуючи за це дуже низьку плату. В 1920 році поденна зарплата виноградаря становила 30—45 крон, тоді як 1 цнт борошна коштував 2400 крон, пара чобіт — 2000 крон, 1 куб. м дров — 200 крон[4].

---

[1] Під прапором Великого Жовтня. Збірник документів. Ужгород, 1959, стор. 119—120, 125—135.

[2] Газ. «Червоний прапор», 22 березня 1959 р.; Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 198—201.

[3] Statistický lexikon obci v Republice Československé, IV. Země Podkárpátoruská. Praha, 1937, стор. 1.

[4] Б. І. Співак. У полум'ї революційних боїв, стор. 41.

У скрутному становищі опинилась промисловість Берегового. Це пояснювалося втратою угорського ринку, післявоєнною розрухою, а також економічною політикою чеської буржуазії, яка свідомо душила конкуруючі галузі промисловості. На 1932 рік у місті налічувалось 7 підприємств (3 цегельно-черепичні заводи, парова лісопилка, лісосклад, тютюнова фабрика і паровий млин) [1]. За 20 років чеського панування було збудовано лише лісопилку, тютюнову фабрику, млин, скотобойню.

Становище трудящих особливо погіршилось у роки економічної кризи, коли скорочувалось і без того невелике виробництво. В 1933 році, наприклад, було закрито цегельно-черепичні заводи Берегового і звільнено з роботи всіх 576 робітників. З приводу цього міське представництво писало в своєму меморандумі уряду: «Господарське життя падає, виноградарство і сільське господарство значно скоротилось. Ціни на сільськогосподарські продукти впали. Внаслідок конкуренції великих підприємств Закарпаття ремесло в місті скоротилось. Господарська і фінансова криза відбилася на темпах будівництва, яке також значно скоротилось»[2]. В 1933 році місто мало заборгованість на суму 7 410 547 крон.

Як і раніше, Берегове було одним із торговельних центрів Закарпаття. Літом, а особливо восени до міста прибувала велика кількість торговців з Угорщини, які везли продавати зерно, овець, свиней тощо [3]. Проте деяке пожвавлення торгівлі не могло поліпшити економічного становища трудящих міста. Промислові робітники-сезонники, які жили на заробітну плату, страждали від безробіття. Так, у грудні 1922 року в Береговому налічувалось 736 безробітних, в лютому 1923—1073, в лютому 1925 року — 498 чоловік[4].

Дорожнеча, злиденна зарплата прирікали робітників на напівголодне існування. Про жахливі умови життя і праці цегельників Берегового в 20-х роках розповідає у своїй книзі активний діяч революційного руху на Закарпатті І. М. Ваш. Він пише: «Важко працювали цегельники на заводі Конта, але ще важчим були тут побутові умови сезонних робітників. Жили вони на території заводу, всі разом — чоловіки і жінки — у великому, сирому і темному сараї... Спали, не роздягаючись, покотом на цегляній підлозі, прикритій нетовстим шаром соломи. Її не міняли цілий сезон, і вже на початку літа в цій „постелі" заводилася сила-силенна блох. Вони табунами накидалися на робітника, коли той приходив з роботи і знесилений падав на солому»[5].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 185, оп. 1, спр. 160, арк. 10.
[2] Там же, ф. 108, оп. 4, спр. 261, арк. 4.
[3] Журн. «Наш рідний край», 1932, № 8, стор. 199.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1770, арк. 18; спр. 2003, арк. 74, 104.
[5] І. М. Ваш. Дорога до мети. Ужгород, 1963, стор. 107.

Мітинг трудящих Берегового, організований Міжнародною соціалістичною партією Підкарпатської Русі. 1920 р.

Великі державні податки, повинності на користь церкви,— все це тягарем лягало на плечі трудящих, ще більше погіршувало їх становище, викликало масовий голод, епідемії. У відповідь на посилення капіталістичного гніту трудящі Берегового все активніше включалися в боротьбу за свої права. Цьому сприяло створення в березні 1920 року берегівської організації Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, що виникла 8 лютого 1920 року[1] (з червня 1921 року — Берегівська окружна організація Комуністичної партії Чехословаччини). На 1 січня 1930 року в Береговому діяла партійна організація, що налічувала 70 комуністів[2].

Під керівництвом комуністів революційні виступи робітників Берегового набрали більш організованого характеру. Вже 1 травня 1920 року відбулась велика святкова демонстрація трудящих міста. В кінці березня 1921 року на Берегівщині відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників, підтриманий трудящими міста[3]. В 1921—1922 рр. тричі страйкували робітники цегельних заводів, вимагаючи підвищення заробітної плати[4].

Смерть вождя пролетарів усього світу В. І. Леніна тяжким болем відізвалась у серцях трудівників Берегового. У великому залі готелю «Орослан», де зібралося понад 500 чол., з промовою виступив один із керівників окружної організації КПЧ Бела Кашеляк. Свою промову він закінчив словами впевненості, що «...ідеї Леніна будуть ширити ту велику істину, яка грунтується на вічній правді і живе в душі кожного пролетаря»[5].

Трагічні події сталися в Береговому у травні 1925 року, коли застрайкували понад 500 робітників цегельного заводу Конта. В результаті сутички з викликаною підприємцем жандармерією була вбита робітниця Єлизавета Капоста, мати чотирьох дітей. Багато робітників (Шандор Капінський, Йозеф Дері та ін.) були тяжко поранені. На знак солідарності з страйкарями по всьому Закарпаттю та в ряді міст Чехословаччини прокотилася хвиля протесту проти розстрілу робітників у Береговому.

Трудящі міста з кожним роком все активніше включалися в боротьбу за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Широко був відзначений антивоєнний день 1 серпня 1929 року — п'ятнадцята річниця з дня початку першої світової війни. Незважаючи на заборону властей і арешт 25 активістів комуністичної організації, демонстрація вилилася у гнівний протест проти війни, реакції і дорожнечі[6].

Під безпосереднім керівництвом берегівської комуністичної організації і при підтримці всіх робітників міста проходили страйки виноградарів Берегівщини. Особливо великі страйки відбулися в 1922 і 1936 рр. У березні — квітні 1929 року, протягом місяця, страйкували близько 3000 виноградарів. Завдяки стійкості страйкарів, активній допомозі з боку окружкому і крайкому партії, а також підтримці будівельників Берегового, Мукачевого, Севлюша, мукачівських та севлюських виноградарів, страйкуючі добились певних успіхів: заробітна плата була підвищена з 7—20 крон до 16—29 крон на день, скорочено робочий день, поліпшено умови праці[7]. Про розмах страйкового руху в Береговому свідчить той факт, що протягом 1920—1937 рр. тут відбулось 40 страйків.

Берегівська комуністична організація приділяла увагу популяризації серед населення успіхів соціалістичного будівництва в Радянському Союзі, вихованню трудящих міста — українців, угорців, представників інших національностей,— в дусі

---

[1] Б. І. Співак. У полум'ї революційних боїв, стор. 53.
[2] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 233.
[3] Газ. «Советское Закарпатье», 4 червня 1957 р.
[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 344, 411 та ін.
[5] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 20—21.
[6] Газ. «Працююча молодь», 7 серпня 1929 р.
[7] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 318—321.

Виступ Ганни Туряниці на мітингу в Береговому. 1937 р.

інтернаціоналізму. В 1927 році трудящі Берегового висловили свою бойову солідарність з угорськими робітниками, неодноразово виступали проти білого терору в хортистській Угорщині. Борючись за єдиний антифашистський фронт в умовах посилення загрози війни і фашизму, Берегівський окружком партії організував 1 травня 1936 року велику демонстрацію трудящих міста і сусідніх сіл[1].

За прикладом радянського народу, берегівчани активно допомагали народові Іспанії в його боротьбі проти фашизму. 16 представників берегівської партійної організації в 1937 році стали бійцями інтернаціональних бригад. На фронтах Іспанії смертю хоробрих загинули добровольці з Берегового Іван Сесак, Шандор Сепеші, Ференц Леца, Євген Кестенбаум та інші. В місті був створений громадський комітет допомоги Іспанії, який за короткий час зібрав для іспанських революціонерів значну суму грошей[2].

В період, коли над Чехословаччиною нависла загроза фашистської окупації, Берегівський окружком КПЧ організував трудящих міста на відсіч агресору. 27 березня 1938 року в місті відбулися масові збори трудящих, які одноголосно прийняли резолюцію з закликом захистити республіку від фашизму і засудити провокації угорських націоналістів.

Готовність трудящих Берегового захищати республіку від агресорів і реакції особливо проявилась під час першотравневого виступу 1938 року, в якому взяли участь близько 12 тис. чоловік. Всі виступаючі (від комуністичної організації виступив Самуїл Вайс) засудили провокації профашистських угорських партій Закарпаття і одночасно висловились за демократизацію державного ладу[3].

Весною 1938 року, в умовах зрослої небезпеки фашистської окупації, комуністи Берегового створили робітничу варту, завданням якої був захист району від проникнення фашистських терористів. Робітнича варта, яка невдовзі налічувала вже 260 чоловік, допомагала підрозділам чехословацької армії знешкоджувати угорські фашистські терористичні банди[4].

Великого значення надавали берегівські комуністи роботі серед молоді, в профспілкових, масових спортивних, культурно-освітніх організаціях. В місті діяла молодіжна комуністична організація, створена в червні 1921 року[5]. На 1927 рік вона мала дві групи — ім. Леніна та ім. Маркса, члени яких проводили значну організаторську і культурну роботу.

В революційній боротьбі виросли й зміцніли профспілкові та інші масові організації, які також діяли під керівництвом комуністів. Так, у 1934 році в Береговому діяльну роботу провадили «Промислова спілка будівельних робітників», «Спілка кравців», «Спілка цегельників»[6], а також такі масові організації як «Союз друзів СРСР», «Солідарність», кооператив «Єдність», «Товариство пролетарської фізкультури», «Червона допомога», освітні та театральні гуртки.

Діяльність комуністів Берегового в 20—30-х роках була тісно пов'язана з Ро-

[1] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 210.
[2] Газ. «Карпатська правда», 3 квітня 1938 р.
[3] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 245.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 15, оп. 11, спр. 6.
[5] Там же, ф. 16, оп. 1, спр. 113, арк. 48.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 380, арк. 62.

Один з мальовничих куточків Берегового. 1967 р.

бітничим будинком, спорудженим на кошти робітників. В ньому відбувалися комуністичні збори, засідання Берегівського окружного комітету КПЧ тощо. З Береговим зв'язані імена багатьох видатних революційних діячів Закарпаття — Олекси Борканюка, Івана Мондока, Емануела Кліми, Павла Терека, які неодноразово бували у місті, виступали на мітингах, зборах, конференціях тощо. В 1920—21 рр. секретарем берегівської організації МСП був Бела Іллеш — пізніше видатний угорський письменник. Життя міста початку XX століття Бела Іллеш відобразив у романі «Карпатська рапсодія» (1947 рік).

В період панування чеської буржуазії становище трудящих Берегового майже не поліпшилось. Злидні і голод були головною причиною численних захворювань і епідемій. Лютували черевний тиф, туберкульоз, малярія. Жителі були фактично позбавлені будь-якої медичної допомоги. До 1935 року в місті була тільки стара лікарня на 138 хворих. Лише в 1935 році була побудована лікарня на 400 ліжок. Але доступ до неї для трудового населення був обмежений, оскільки плата за день перебування в лікарні становила 20—25 крон.

На низькому рівні була і справа освіти трудящих. За роки господарювання чехословацької буржуазії в місті не було збудовано жодного шкільного приміщення. На 1937 рік у Береговому налічувалось 9 шкіл, з них 1 реальна гімназія, 5 державних початкових і горожанських шкіл (з них — тільки 1 українська, решта угорські і чеські) і 3 церковнопарафіальні.

В 1926 році в місті був відкритий перший кінотеатр на 457 місць, що належав товариству Червоного хреста, а в 1927 році другий — на 396 місць. У 20-х рр. в Береговому видавалось дві газети — «Майбутність» («Євив») та «Берегівські вісті» («Берегі гірлап»).

Багато страждань зазнали трудящі Берегового після окупації міста угорськими військами 4 листопада 1938 року. За роки фашистської окупації кількість населення міста значно скоротилась. Близько 6 тис. жителів Берегового було вивезено в концентраційні табори, де значна частина з них загинула[1].

Роки фашистської окупації були періодом деградації промисловості Закарпаття, в т. ч. і Берегового. За той час промислове виробництво значно скоротилось. На 1941 рік у місті працювало всього кілька підприємств і майстерень.

Страхітливим було становище трудящих Берегового в роки фашистської окупації. В липні 1943 року доведені до відчаю робітники у своїй скарзі бургомістру писали, що вони «...стоять перед великою бідністю і не можуть забезпечити своїм сім'ям навіть найзлиденнішого існування»[2]. У травні 1939 року в місті було 1320 безробітних (із 4540 членами сімей). Основним засобом «боротьби» органів влади проти безробіття була відправка трудящих Берегового на роботу в Угорщину і Німеччину. Лише в 1940 році з міста було відправлено 550 чоловік[3].

Все культурне життя в місті на той час зводилось до діяльності профашистських організацій, які намагалися отруїти свідомість трудящих Закарпаття чадом

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[2] Там же, ф. 67, оп. 1, спр. 619, арк. 3.
[3] Там же, ф. 67, оп. 2, спр. 87, арк. 1, 2, 5.

мілітаризму і націоналізму. Демократичні організації, що діяли в Береговому в 20—30 рр., були заборонені, в бібліотеках знищена вся прогресивна література.

Незважаючи на фашистський терор і репресії, комуністи Берегового залишились вірними революційним традиціям і в цей важкий час. Весною 1939 року Йосип Товт разом з Едмундом Габором створили підпільну організацію, в яку ввійшли Гейза Козмачук, Йосип Надь, Олександр Балла, Йосип Баумберг та інші. Члени цієї організації проводили роботу по створенню підпільних осередків на підприємствах Берегового і в селах району, розповсюджували одержувану з Ужгорода комуністичну літературу і листівки, писали на будинках антифашистські лозунги[1].

Весною і влітку 1940 року фашисти заарештували 395 учасників підпільного руху на Закарпатті, в т. ч. 150 берегівчан. За вироком Кошіцького крайового суду більшість з них було кинуто в тюрми і концтабори[2]. Проте берегівське підпілля, яке очолив Імре Дьєрі, продовжувало боротьбу; комуністи закликали трудящих саботувати будівництво укріплень «лінії Арпада», агітували молодь відмовлятися від служби у фашистській армії. Внаслідок цього тільки у квітні 1942 року на мобілізаційні пункти не з'явилися 472 призовники. З наближенням фронту до Карпат у 1944 році комуністи Берегового сприяли розгортанню партизанського руху[3].

Старі комуністи біля пам'ятника героям, полеглим за визволення Закарпаття. Берегове. 1967 р.

26 жовтня 1944 року частини 138-ої стрілецької дивізії 4-го Українського фронту визволили Берегове від фашистських окупантів. Трудящі Берегового 25 квітня 1945 року заклали в центрі міста пам'ятник воїнам героїчної Червоної Армії, що полягли в боях за місто. Щорічно біля пам'ятника проходять мітинги трудящих, проводиться урочистий прийом у піонери. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня біля пам'ятника був запалений вогонь вічної слави.

Влада в місті перейшла до Берегівського Народного комітету на чолі з комуністами, обраного 20 листопада 1944 року. До його складу ввійшли, зокрема, комуністи Д. Попович, Ю. Данч, Ю. Мошкола та інші. Перед Народним комітетом постало першочергове завдання — організувати допомогу Червоній Армії (з Берегового добровольцями до неї пішло близько 700 чол.), ввести до ладу промислові підприємства, забезпечити безперебійну роботу шкіл та медичних закладів. Найбільш складним було забезпечити населення продуктами харчування. На допомогу прийшли радянські воїни. Командування 4-го Українського фронту виділило для населення міста 79 т пшениці та інші товари.

Зразу ж після визволення міста берегівська комуністична організація, що вийшла з підпілля, очолила рух трудящих за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Делегати від Берегового, які брали участь у роботі І з'їзду Народних комітетів у Мукачевому, привезли радісну звістку про прийняття історичного документу — Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. На початку грудня 1944 року міський і окружний Народні комітети Берего-

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 355, оп. 1, спр. 1, арк. 16.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 45, оп. 2, спр. 644; ф. Р-65, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 15, оп. 11, спр. 6.

вого від імені жителів міста і округу підписали Маніфест, а 4 грудня відбулися загальноміські збори трудящих, на яких було схвалено листа до Радянського уряду з проханням допомогти Закарпаттю возз'єднатися з Радянською Україною[1].

Берегівська партійна організація, яка на початку 1945 року налічувала 10 первинних осередків, велику увагу приділяла відбудові зруйнованих фашистами промислових підприємств міста[2]. На 10 квітня 1945 року в Береговому було 3 цегельно-черепичні заводи, 3 млини, 2 лісопилки, 3 гуральні та декілька дрібних майстерень[3]; на них працювало лише 280 чол. (з 11 тис. жителів).

З метою забезпечення трудящих роботою, а також організації виробництва необхідних товарів, міський Народний комітет приступив до націоналізації підприємств, обліку та інвентаризації майна. Народний комітет вжив заходів по розширенню цегельно-черепичних заводів. Вже в травні 1945 року на колишньому заводі капіталіста Варі працювали 156 робітників. Було створено меблеву фабрику, відкрито фабрику по виробництву мила та шкірзавод. В кінці січня 1945 року почала діяти залізнична лінія Берегове — Севлюш, а через деякий час — Берегове — Батьове, було відкрито берегівський вокзал. Це були перші кроки на шляху розвитку промисловості міста.

Велику роботу провели Народний комітет і партійна організація по впорядкуванню приміських земель та виноградників, відібраних від поміщиків і куркулів. Частину цієї землі було безкоштовно розподілено між безземельними і малоземельними жителями міста.

Багато було зроблено і в галузі охорони здоров'я. За короткий час були організовані туберкульозний і венерологічний диспансери, жіноча і дитяча консультації, здійснено ряд протиінфекційних заходів. Лікування населення в міській лікарні з перших днів народної влади стало безплатним.

Було докорінно перебудовано систему освіти. Замість горожанської та народних шкіл і гімназії з вересня 1945 року в Береговому почали працювати середня школа, 7-річна школа з українською мовою навчання та дві початкові школи, одна з них — з угорською мовою навчання.

30 червня 1945 року на честь великої події — підписання договору між Радянським Союзом і Чехословацькою республікою про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною — в місті відбувся великий мітинг трудящих[4].

22 січня 1946 року був утворений Берегівський округ з центром у Береговому; міський Народний комітет перетворився у Берегівську міську Раду депутатів трудящих[5].

Починається новий період в історії Берегового — період соціалістичних перетворень. Вже на квітень 1946 року було успішно вирішено одне з найважливіших завдань — ліквідовано безробіття.

Дальший розвиток промисловості міста йшов шляхом реконструкції старих підприємств та створення нових. Починаючи з 1954 року було вве-

В цеху Берегівського майолікового заводу. 1967 р.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 342, арк. 1, 4.
[2] Газ. «Закарпатська Україна», 31 березня 1945 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 25, арк. 3.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 29, арк. 22—23.
[5] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 389.

дено в дію винзавод, ремонтний завод, Берегівське міжрайонне ремонтне підприємство, комбікормовий завод, центральні авторемонтні майстерні, сушильно-каліброровчий, перлітовий та майоліковий заводи.

Дегустаційний зал у Береговому. 1967 р.

Основні галузі промисловості міста — харчова, легка, деревообробна та виробництво будівельних матеріалів. Найбільшу питому вагу має харчова промисловість (в 1966 році — 43 проц. промислової продукції міста). Високі темпи розвитку промисловості привели до великих змін у складі населення міста. Якщо в 1946 році в Береговому налічувалось 938 робітників, то через 20 років їх кількість зросла до 8460 чоловік.

Серед найбільших промислових підприємств міста — цегельно-черепичні заводи. Протягом семирічки здійснено дальшу механізацію й автоматизацію виробництва цегли та черепиці; грабарів замінили екскаватори, коней — мотовози й автотранспорт, ручну тачку — стрічкові транспортери. Порівняно з 1946 роком випуск валової продукції у 1967 році збільшився в 7 разів, продуктивність праці — в 3,6 раза. Було здійснено перехід від сезонного до цілорічного виробництва. За перемогу в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колективу цегельно-черепичних заводів вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Закарпатського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Партійні та профспілкові організації цих підприємств неослабну увагу приділяють поліпшенню умов праці й побуту робітників. За роки Радянської влади побудовано просторі квартири й гуртожитки загальною площею 2,4 тис. кв. м, 2 клуби, бібліотеку, робітничу їдальню.

Виросли лави партійних організацій цегельно-черепичних заводів. Число комуністів порівняно з 1946 роком збільшилось у 5,5 раза, комсомольців — у 13,5 раза; профорганізація охопила всіх робітників і службовців. На заводах виросли справжні майстри своєї справи. Серед них С. Ю. Пекарчик та Й. П. Мазур, нагороджені орденом Леніна, М. А. Пекарчик, удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора та інші.

Берегівський меблевий комбінат — високомеханізоване підприємство, яке випускає шафи, серванти, спальні гарнітури. Його вироби користуються заслуженою славою далеко за межами області. Новий дослідний зразок гарнітура «Боржава», розроблений колективом комбінату, дістав високу оцінку на оптовому ярмарку 1967 року в Черкасах і рекомендований на ювілейну республіканську виставку в Києві. Неухильно поліпшуються умови праці і життя робітників комбінату. Побудовано шість 8-квартирних будинків, їдальню, адміністративне приміщення, магазин, стадіон, пансіонат на 350 чол. для відпочинку робітників на березі Чорного моря, значно розширено медпункт, розпочато будівництво водолікарні. На комбінаті працюють десятки передовиків виробництва, 11 з них у 1966 році нагороджені орденами і медалями. В 1966 році колектив Берегівського меблевого комбінату тричі був переможцем соціалістичного змагання, за що нагороджений премією Міністерства лісової, целюлозно-паперової і деревообробної промисловості УРСР. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня колективу комбінату було вручено пам'ятний

Червоний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради Української РСР, Ради Міністрів УРСР, Української Республіканської Ради Професійних Спілок.

Берегівська швейна фабрика добре відома у місті як ініціатор змагання за комуністичну працю. Берегівські швейники добиваються високих показників у змаганні з колективом московської фабрики «Красная швея» за звання підприємства комуністичної праці. 9 бригад з 16 вже добились цього почесного звання. Бригаді одного з кращих майстрів фабрики Магдалини Габор, делегата XXIII з'їзду КПРС, нагородженої у 1960 році орденом Леніна, в квітні 1966 року присвоєно звання колективу імені XXIII з'їзду КПРС[1].

Берегівський винзавод, створений у 1954 році на місці колишнього напівкустарного підприємства графа Шенборна, став сучасним, обладнаним за останнім словом техніки підприємством. На заводі відбувається розлив відомих берегівських вин марок «Променисте», «Середнянське», «Леанка», «Троянда Закарпаття», «Берегівське» та ін., що неодноразово на міжнародних виставках вин здобували золоті та срібні медалі[2]. Виробнича потужність заводу зростає з року в рік. Якщо в 1957 році розлив вина складав 237 тис. декалітрів, то в 1966 році — 1186 тисяч.

Значних успіхів за роки Радянської влади добилися колективи всіх 22-х підприємств Берегового. На 1 січня 1967 року їх валова продукція становила 37191 тис. карбованців. За роки Радянської влади у місті виріс висококваліфікований робітничий клас. На підприємствах міста в 1967 році працювало 73 спеціалісти з вищою і 223 — середньою спеціальною освітою. На підприємствах і в установах Берегового в 1967 році було 86 цехів та бригад, яким присвоєно почесне звання колективів комуністичної праці. Всього в русі за комуністичну працю бере участь близько 5 тис. чоловік. За самовіддану працю лише в 1966 році орденами та медалями було нагороджено 60 робітників, інженерів та службовців міста.

Велику питому вагу в економіці Берегового має приміський колгосп ім. Калініна та Берегівський винрадгосп, які забезпечують більшість підприємств міста сільськогосподарською сировиною.

Організований у 1948 році колгосп став високомеханізованим господарством. На його полях в 1967 році працювало 20 тракторів, 8 зернових, кукурудзозбиральних і силосозбиральних комбайнів. Основними культурами є зернові, тютюн, овочі, цукрові буряки та виноград. Бригада, очолювана Героєм Соціалістичної Праці Ю. Ю. Бенедеком, щороку збирає по 70—80 цнт винограду з гектара.

Берегівський винрадгосп було створено у 1946 році. За роки Радянської влади він розширив свої плантації з 203 га до 435 га виноградників і 20 га садів. Продукція винрадгоспу — виноград і фрукти — йде на продаж та на виробництво вина і консервів на місцевих заводах. За одержання високих врожаїв винограду ланковим К. Й. Чотарі, Е. Й. Шошу та Г. І. Бігарі було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, а велику групу робітників нагороджено орденами та медалями.

Значного розмаху набрало житлове будівництво. Протягом 1947—1965 рр. у місті споруджено 1160 нових будинків.

Велику роботу в галузі охорони здоров'я провадять медичні працівники міста, в складі яких 92 чол. з вищою освітою та 370 чол. із середньою спеціальною. В Береговому розміщені обласна психоневрологічна лікарня та обласний санаторій для дітей, де створено всі умови для лікування і виховування хворих. За заслуги в галузі охорони здоров'я О. М. Мішуніній присвоєно звання заслуженого

Гість з Угорщини генерал Д. Уста на фестивалі інтернаціональної дружби. Берегове. 1964 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 15 липня 1967 р.
[2] В. Бєлоусов. Єднання, стор. 173.

Берегівська школа-інтернат. 1967 р.

лікаря республіки, а лікарі О. Ф. Сенько та К. Г. Нємченко в 1966 році удостоєні урядових нагород.

Тільки за Радянської влади діти трудящих Берегового дістали можливість вчитися на своїй рідній мові. Навчання українською, російською та угорською мовами ведеться у 4 середніх, 4 восьмирічних, початковій та 2 школах-інтернатах, які охоплюють усіх дітей шкільного віку — 5860 учнів. У місті діє також дитяча музична школа. Молодь, що працює, має можливість підвищувати свій освітній рівень без відриву від виробництва у двох вечірніх та заочній середніх школах. В 1964 році споруджено містечко нової школи-інтернату.

Близько 1300 учнів навчається в середніх спеціальних учбових закладах міста — медичному училищі та професійно-технічній школі швейників. В Береговому працює також школа будівельників-десятників та школа механізації, яка в 1963 році була перетворена на професійно-технічне училище механізації та електрифікації сільського господарства. 860 дітей дошкільного віку виховуються в 12 дитячих садках, дитсадку санаторного типу та в дитсадку-яслах. Крім того, в місті є 2 дитячих ясел.

За станом на 1 січня 1968 року у Береговому налічувалось 995 спеціалістів з вищою освітою, 250 — з незакінченою вищою, 1504 — з середньою спеціальною освітою. Якщо до цього числа додати всіх берегівчан, що мають загальну середню освіту і охоплені різними формами навчання, то виявиться, що майже половина населення міста або вже одержала середню і вищу освіту, або вчиться.

За роки Радянської влади докорінно змінилося культурне життя міста. З 1952 року в Береговому працює самодіяльний драматичний колектив, якому одному з перших в республіці присвоєно звання народного театру. В його складі дві групи самодіяльних акторів — українська та угорська під керівництвом заслуженого працівника культури УРСР режисера О. Шобера. Звання народного присвоєно також естрадному оркестру, його художній керівник Й. Й. Густі нагороджений орденом «Знак Пошани». Майже на всіх підприємствах міста є гуртки художньої самодіяльності, що налічують понад 1200 учасників. Особливою популярністю користуються виступи ансамблю пісні і танцю меблевого комбінату, швейної фабрики та угорського ансамблю пісні і танцю при Берегівському Будинку культури.

Центром культурно-масової роботи Берегового став Будинок культури. Тут регулярно читаються лекції, виступають професіональні театри, колективи художньої самодіяльності, діють секції кіно і фотолюбителів, читців-декламаторів тощо. Крім того, безпосередньо на підприємствах і в установах міста створено 25 клубів та червоних кутків. В 1966 році здано в експлуатацію міський амфітеатр на 2500 місць. До послуг глядачів Берегового два кінотеатри на 1400 місць, один з яких широкоекранний, є дві бібліотеки для дорослих та дві дитячі. На підприємствах, в школах та установах працює ще 19 бібліотек, книжковий фонд яких складає близько 160 тис. томів українською, російською та угорською мовами.

Берегівський райком партії, первинні партійні організації, комсомольська організація міста, що об'єднує у своїх лавах 4,5 тис. юнаків та дівчат, профспіл-

Перед футбольною зустріччю між командами Берегового і Михайлівців (ЧССР). 1967 р.

кові організації, відділення товариства «Знання» проводять велику роботу по комуністичному вихованню трудящих. З 1964 року традиційним стало проведення фестивалів дружби, які виливаються у справжні свята трудівників багатонаціонального міста.

Значну ідеологічну роботу провадять старі комуністи М. І. Райзман, Я. С. Ковач, Г. К. Козмачук, Ю. Й. Данч, І. І. Дьєрі та інші. Це вони були ініціаторами створення Будинку дружби (1962 р.). Тут зібрано цікаві матеріали про революційно-визвольну боротьбу трудящих міста і району, про соціалістичні перетворення за роки Радянської влади, про зв'язки берегівчан з трудящими союзних республік і країнами соціалістичної співдружності.

Велику роль у комуністичному вихованні трудящих міста відіграє районна газета «Червоний прапор», яка виходить українською та угорською мовами з 1945 року.

В Береговому проживають члени Спілки художників України Йосип Гарані, Ганна Горват та Йосип Гомокі.

Про розвиток спортивної роботи в Береговому свідчать такі дані. Якщо на 1946 рік у місті було тільки одне футбольне поле та 2 спортивні зали, то в 1966 році — 10 тис. фізкультурників Берегового мали 2 стадіони, 6 комплексних спортмайданчиків, 4 спортивних зали, 44 баскетбольних і волейбольних майданчики, тенісні корти. Якщо у 1946 році в Береговому не було жодного спортсмена-розрядника, то в 1966 році — 3 майстри спорту, 6 кандидатів у майстри та багато розрядників.

Такий сьогоднішній день древнього міста, оновленого Радянською владою. Наближчим часом у Береговому буде розширено діючі та побудовано нові промислові підприємства, здійснена широка програма житлового, комунального і культурного будівництва.

Г. І. СІЯРТОВА, Б. І. СПІВАК

* * *

Берегівський район (до 1953 року — Берегівський округ), знаходиться в південно-західній частині Закарпатської області. На півночі він межує з Мукачівським районом, на сході — з Іршавським та Виноградівським, на заході — з Ужгородським районом, на півдні і південному заході проходить кордон СРСР з Угорською Народною Республікою. Площа району — 802 кв. кілометри.

Населення — 80 600 чол., у т. ч.— 53 600 чол. сільського (66 проц.) та 27 тис.— міського (34 проценти). Склад населення — багатонаціональний. Тут проживають представники майже 20 національностей — українці, угорці, росіяни, словаки, чехи, поляки, татари, вірмени, осетини, румуни, турки та інші. Середня густота населення — 100 чол. на 1 кв. кілометр.

На території району розташоване місто Берегове та 43 сільських населених пункти, підпорядковані 22 сільським і одній міській Радам.

Район вкрито густою сіткою шосейних шляхів. По території району проходить також залізнична лінія Чоп — Батєве — Виноградів та вузькоколійна лінія Берегове — Іршава — Кушниця.

Поверхня Берегівського району має переважно рівнинний рельєф, який на сході переходить в масиви Карпат. По території району протікають ріки Боржава, Тиса, канали Верке та Чорний Мочар. З корисних копалин тут є поліметалічні руди, барити, алуніти, вугілля, будівельні матеріали, зокрема перліти.

Берегівський район — один з високорозвинутих сільськогосподарських районів Закарпаття. Тут знаходиться 14 колгоспів, 3 радгоспи та обласна науково-дослідна станція «Велика Бакта». Із загальної площі 64 644 га усіх земель району сільськогосподарські угіддя займають 44 761 га (69 проц.), у т. ч. орні землі — 30 406 га (47 проц.), сади — 1045 га (1,6 проц.), виноградники — 2979 га (4,6 процента). Господарства спеціалізуються на вирощуванні винограду, кукурудзи, пшениці та виробництві тваринницької продукції. Значна увага приділяється вирощуванню кормових, а також технічних культур, зокрема тютюну.

За роки Радянської влади валовий збір зерна зріс з 11,5 тис. до 25,6 тис. тонн. Валовий збір винограду збільшився з 5 тис. тонн у 1960 році до 11,3 тис. тонн у 1967 році.

Важливою галуззю господарства району є тваринництво; тут на 1968 рік налічувалося 26 тис. голів великої рогатої худоби, у т. ч. 11 тис. корів, до 20 тис. свиней, до 30 тис. овець та кіз, до 20 тис. штук птиці.

На 100 га сільськогосподарських угідь у 1967 році було вироблено по 65,2 цнт м'яса, 297,2 цнт молока, 232,3 кілограма вовни.

Для сільського господарства району характерна висока оснащеність механізмами та енергоозброєність основних галузей виробництва. На 1967 рік у районі налічувалося 284 трактори, 68 зернових та 40 силосозбиральних комбайнів, 220 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Всі населені пункти Берегівщини електрифіковані та радіофіковані.

В районі працюють 160 спеціалістів сільського господарства, що мають вищу освіту. Голова колгоспу ім. Чапаєва І. П. Геревич — кандидат сільськогосподарських наук, голова артілі «Червоний прапор» В. В. Шепа — кандидат економічних наук.

За досягнення в розвитку сільського господарства урядових нагород удостоєно 282 трудівники району, у т. ч. високого звання Героя Соціалістичної Праці — 6 передовиків (бригадир колгоспу ім. Калініна Ю. Ю. Бенедек, бригадири Берегівського винрадгоспу Г. І. Бігарі та Е. Й. Шош, бригадир колгоспу ім. Чапаєва К. Й. Чотарі, бригадир колгоспу ім. Леніна П. В. Бочкаі та бригадир колгоспу ім. Енгельса Я. С. Барат), 15 передовиків нагороджено орденом Леніна. Агроном-виноградар районного управління сільського господарства Г. Симканич удостоєний звання заслуженого агронома УРСР.

Значного розвитку набуло промислове виробництво району. В районі налічується 23 промислові підприємства, в т. ч. авторемонтний завод, меблевий комбінат, цегельно-черепичні заводи, майоліковий завод, швейна фабрика, консервний завод, шкірзавод, винзавод. На промислових підприємствах району працює близько 9 тис. робітників. Змаганням за комуністичну працю охоплено 4900 чол.; 1086 з них уже присвоєно почесне звання ударників комуністичної праці.

В районі добре розвинута торгівля. Тут працюють 272 магазини, 11 інших торговельних підприємств та 98 підприємств громадського харчування. Тільки за 1967 рік торговими організаціями міськзмішторгу і райспоживспілки для населення продано товарів на суму 23,5 млн. карбованців.

Неухильно зростають темпи житлового будівництва району. З 1946 по 1967 рік у селах Берегівщини побудовано 5042 і реконструйовано 2672 будинки. До 1968 року житловий

Будинок відпочинку колгоспу ім. В. І. Леніна села Змі-ївки. 1967 р.

Інспектор-садовод Угорщини Шандор Надь і робітник Закарпатської сільськогосподарської дослідної станції Берталон Дерцені в саду «Дружба». Село Лужанка Берегівського району. 1966 р.

фонд районного центру збільшився майже на 20 тис. кв. метрів.

Високого рівня розвитку досягла народна освіта, культура і охорона здоров'я трудящих району. На 1968 рік тут налічувалась 61 школа, у т. ч. 10 середніх, навчалося 14 092 учні. В районі діє 40 шкіл із угорською мовою навчання, у т. ч. 6 середніх шкіл. В школах району працює 1000 вчителів, 34 з них удостоєно значка «Відмінник народної освіти» та 93 — грамот Міністерства освіти УРСР.

В районі є медичне, професійно-технічне училища, училище механізації сільського господарства, професійно-технічна школа швейників, 42 дитячі дошкільні установи.

Серед культосвітніх установ району 43 клуби, Будинок культури, 46 бібліотек (у т. ч. 8 бібліотек відмінної праці) з загальним книжковим фондом майже 300 тис. книг, 51 кіноустановка. В районі діє 258 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь близько 4 тис. чоловік. При районному Будинку культури є народний самодіяльний театр з двома групами самодіяльних акторів (українська і угорська), а також районний самодіяльний народний естрадний оркестр, вони користуються широкою популярністю за межами району і області.

В районі 13 народних університетів, у т. ч. університети медичних знань, культури, здоров'я тощо, в них набуває знань 780 слухачів.

На належному рівні охорона здоров'я трудящих району. Тут діє районна та 5 дільничних лікарень, тубдиспансер, 3 медичні амбулаторії, 12 фельдшерських здоровпунктів, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів та колгоспних пологових будинків, санітарно-епідеміологічна станція. На 1968 рік у районі працювало 96 лікарів та 393 чол. середнього медичного персоналу, у т. ч. 5 відмінників охорони здоров'я. Урядових нагород удостоєно 22 медичних працівники району.

Чимало історико-меморіальних пам'яток Берегівщини пов'язані з революційною боротьбою трудящих Закарпаття. Так, у будинку райвиконкому (вул. Мукачівська № 3) у березні — квітні 1919 року працювала Берегівська Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів та її виконавчий орган — директоріум. В числі пам'яток і Робітничий будинок, споруджений на кошти трудящих Берегового. Серед архітектурних пам'яток району — залишки Квасівського замку XVII століття, Берегівський костьол XV століття, церква і дерев'яна дзвіниця в селі Четовому XVII століття, церква в селі Зміївка XVIII століття, церква в селі Берегах XVI—XVII століть, церква в селі Дідовому XIV століття, церква в селі Добросіллі XVI століття, міст через канал Верке в Береговому тощо. Всі вони взяті під охорону держави.

У 1847 році на Берегівщині побував великий угорський поет Шандор Петефі.

Трудящі Берегівщини підтримують міцні дружні зв'язки з багатьма містами нашої Батьківщини, з трудящими країн соціалістичної співдружності. Символом братерського співробітництва трудящих Берегівщини та сусідньої Саболч-Сотмарської області Угорської Народної Республіки є сад «Дружба», закладений на радянсько-угорському кордоні 29 березня 1960 року радянськими та угорськими садівниками.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в районі введено в дію майоліковий завод, відкрито торговельний пасаж «Дитячий світ», завершено будівництво торговельного ряду Берегівського міськзмішторгу, впорядковано набережну каналу Верке. Велику роботу проведено по впорядкуванню вулиць, закладці парків, садів та скверів.

БЕРЕГИ́

Береги — село, центр сільської Ради розташоване за 8 км від Берегового, з яким зв'язане шосейною дорогою та вузькоколійною залізницею. Населення — 2750 чол., переважно угорці.

Сільській раді підпорядковане село Зміївка.

Село розташоване на горбах, які в минулому були берегом заболоченого, а тепер осушеного озера — Чорного Мочара. Поблизу села протікає річка Боржава.

Виникнення села відноситься до XII століття. Назва Береги незаперечно свідчить, що воно було засноване місцевим слов'янським населенням. Село зростало, вже в 1214 році його іменем звалась жупа Берег. Після татарської навали 1241 року село швидко піднялось. Тут було споруджено замок, що став опорою воєнно-феодальної влади власників Берегів[1].

Велику роль в посиленні феодального гніту відігравала католицька церква. У 1261 році угорський король Бела IV подарував Березьку жупу разом з «...усіма селами, лісами, людьми, звірами і водами» Егерській єпархії. Уже в XIII столітті тут була римо-католицька парафія, яка збирала з селян церковний податок і сплачувала десятину естергомському примасу. Для зміцнення феодальної влади католицької церкви у 1329 році в Берегах на березі Боржави було споруджено монастир, який було названо Малий Берег[2].

Значення Берегів як церковного й адміністративного центру посилювалось. В XIII—XIV століттях вільному населенню Берегів надається ряд привілеїв. Село одержало право самоуправління, зокрема мало виборного старосту та 12 присяжних, які здійснювали судову і адміністративну владу. Село мало свою печатку. В грамоті за 1397 рік Береги вперше називаються містечком.

Як свідчать документи, вже на той час населення Берегів займалось полюванням та рибною ловлею, хліборобством та скотарством, зокрема випасом свиней у дубових лісах.

Наприкінці XIV століття Береги перейшли у володіння подільського князя Федора Корятовича, а в 1427 році разом з іншими селами Мукачівської домінії були передані сербському феодалу Георгію Бранковичу[3]. І пізніше село часто дарувалось, переходило від одних феодалів до інших.

В час феодальних міжусобиць і воєн Береги не раз зазнавали великих спустошень. У 1566 році, наприклад, татарські полчища спалили майже все село, забрали в неволю 90 селянських родин — 270 чоловік.

---

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. 3. kötet. Budapest, 1881, стор. 75.

[2] B. Réti. Beregvármegye ismertetöje. Miskolc, 1940, стор. 106.

[3] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 16.

Село Береги. 1967 р.

Тоді ж була втрачена печатка села, на користування якою воно мало привілей. В наступному 1567 році була виготовлена нова печатка, на якій зображено голову бика, що свідчило про значну роль скотарства у господарстві села.

У зв'язку з посиленням феодального гніту і утисків з боку католицької церкви у 1554 році селяни Берегів, які прийняли кальвінізм, вигнали ченців з монастиря Малий Берег, зруйнували його, захопили церковні і монастирські землі. В 1595 році при церкві почалось навчання окремих дітей грамоті, причому селяни змушені були давати за навчання дітей десятину з урожаю та від збору меду.

В другій половині XVII століття Береги переходять до трансільванських князів Ракоці, які посилюють феодальну експлуатацію. Зростають натуральні податки, панщина. Кріпаки повинні були платити таксу — 1 флорин, відробляти панщину на князівських виноградниках та виготовляти бочки для вина. Кріпаки Берегів відробляли свою панщину і на каменоломнях Берегового. Їм заборонялось рубати ліс, ловити рибу, полювати на звірів. За урбарієм 1704 року 300 селянських господарств Берегів мали виробити для домінії 50 бочок вина, виготовити для Мукачівського замку бочки. Крім того, селяни сплачували пану десятину від прибутків зі свого господарства. Як і раніше, селяни-кріпаки займалися землеробством, зокрема вирощуванням жита, пшениці, кукурудзи, а також скотарством. Село мало на річці Боржаві водяний млин.

Селяни Берегів на початку XVIII століття взяли активну участь у визвольній війні угорського народу проти габсбурзького абсолютизму. У 1704 році в армії Ференца II Ракоці служило 9 жителів села[1]. Після поразки повстання Береги, як і вся Мукачівська домінія, у 1711 році стали власністю королівської казни; в 1728 році ця місцевість була подарована австрійському графові Шенборну. З більш як двохсотрічним пануванням Шенборнів зв'язана наступна багатостраждальна історія села.

Щоб збільшити свої зиски від маєтків домінії, Шенборни посилюють експлуатацію селян. Вони обмежують права і свободи трудівників, збільшують кріпосні повинності. Це призвело до значного збідніння селян, голоду. Страждали селяни і від хвороб. У 1742 році, наприклад, від епідемії холери померла десята частина жителів села[2].

Щоб захиститись від сваволі Шенборнів, селяни Берегів не раз писали скарги та посилали депутації в Берегове і Відень, але не могли нічого добитись. Після численних скарг на зловживання домінії в 1761 році було укладено нову угоду про повинності селян. Згідно угоди 133 кріпацьких господарства сплачували податок по одному форинту на рік. Община відвозила врожай на склади домінії в Мукачевому. Селяни щороку повинні були виготовляти для пана 40 дубових бочок, ремонтувати будинок жупного управління в Береговому тощо. Селяни здавали пану дев'ятину з урожаю (муку, птицю, мед, масло, яйця тощо) на загальну суму 1 форинт 18 крейцерів з кожного кріпацького наділу. Зі згоди домінії дев'ятину з урожаю і панщину можна було замінити грішми. Один день роботи з тяглом оцінювався в 20 крейцерів, без тягла — 10 крейцерів. Обробіток 1 гольда виноградника коштував 18 форинтів.

Внаслідок посилення феодального гніту до кінця XVIII століття Береги були перетворені в звичайне закріпачене село. На 1784 рік незакріпаченими тут були тільки 4 родини. «Від минулої слави міста,— зазначається в топографічному описі села за 1799 рік,— не залишилось навіть руїн»[3]. Внаслідок разючих злиднів та частих епідемій село поступово вимирало. З 1761 по 1799 рр. кількість населення Берегів зменшилась майже на одну чверть.

---

[1] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 116.

[2] B. Réti. Beregvármegye ismertetője, стор. 106.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 1483.

Селяни безрезультатно домагалися звільнення від всезростаючих повинностей. Згідно урбаріальних угод 1799 і 1814 рр. село сплачувало Шенборну за користування землею 520 форинтів (по 4 форинти і 40 крейцерів від кожного кріпацького двору). Крім того, селяни обробляли виноградники Шенборна в Береговому, платили дев'ятину з урожаю. Пан мав виключне право торгівлі горілкою, вином та ремісничими виробами, він міг судити селян, заборонити продаж у селі землі, обмежувати право вибору старости. Селянам заборонялось полювати і рибалити в навколишніх лісах та водах. У 1814 році Шенборн силою захопив ділянку общинної землі і поставив там дві корчми. На першу чверть XIX століття населення Берегів дещо зросло. За переписом 1816 року, тут налічувалось 655 чоловік, які проживали в 103 будинках. На той час у селі було 123 малоземельні кріпаки та 19 безземельних. На 1840 рік у селі проживало 26 родин дворян і заможних селян. Закріпачене населення Берегів не раз просило Шенборна звільнити їх від виконання повинностей шляхом викупу, але не діставало згоди.

Трудящі Берегів жваво відгукнулись на революцію 1848—1849 рр. в Угорщині і взяли в ній активну участь. Багато селян Берегів вступило до загонів національної гвардії. З великим піднесенням десятки селян 14 червня 1848 року в Мукачевому взяли участь у церемонії освячення прапора національної гвардії, під яким боролись проти тиранії Габсбургів[1].

Після революції селяни Берегів були звільнені від виконання панщини, плати за користування землею, вони одержали право розпоряджатись своєю особою і майном; був ліквідований домініальний суд. Та, як і раніше, селяни задихалися від безземелля. Мукачівська домінія Шенборна зосередила у своїх руках великі площі лісів, пасовиськ, сінокосів та виноградників. Вона і надалі зберегла за собою право на торгівлю спиртними напоями, через своїх корчмарів споювала і оббирала селян. Домінія Шенборна всіляко утискувала селян, вимагала через суд сплати податків.

Після заведення кадастру села на 1865 рік тут налічувалось 500 землеволодінь, всього 6688 кадастральних гольдів землі. В селі слабо розвивались ремесло і домашні промисли. На 1852 рік тут було 18 ремісників і торговців, які сплачували 59 форинтів общинних податків та 2 форинти 12 крейцерів — торговій палаті.

Неухильно посилюється податковий гніт, зростає заборгованість селян банкам та державі. На 1875 рік жителі Берегів мали заборгованість лише по державному податку в 4543 форинти[2].

Розвиток товарно-грошових відносин в другій половині XIX століття супроводжувався розкладом селянського і поміщицького землеволодіння та створенням прошарку куркульсько-капіталістичних господарств. У 1870 році сільські багатії купили в Шенборна великий масив землі в Чорному Мочарі, а в 1884 році — велику ділянку землі на межі з с. Квасовим. Втрачала землю значна частина бідноти, яка через відсутність джерел існування покидала село, емігруючи в інші країни. В шістдесятих роках XIX століття кількість жителів села майже не збільшилась, а з 1870 по 1881 рр. зменшилась з 1609 до 1400 чоловік[3].

Жорстока експлуатація, утиски з боку жупної адміністрації, все зростаючий податковий тягар викликали незадоволення бідноти. У 1867 році в зв'язку з великим селянським заворушенням в поблизькому селі Пацканьовому, у Берегах як запобіжний захід був установлений жандармський пост.

У 80-х роках в селі почав розвиватись промисел по виробленню дерев'яного посуду — бочок, відер тощо. В 1877 році село викупило у Шенборна за 12 тис. фо-

---

[1] И. Н. Мельникова. Закарпатская Украина в революции 1848 года. Журн. «Вопросы истории», 1948, № 8, стор. 76.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 105, оп. 15, спр. 353.

[3] A magyar Korona országainak helységnévtára. Budapest, 1882, стор. 69; Газ. «Bereg», 20 лютого 1881 р.

ринтів право на торгівлю спиртними напоями. Для захисту від конкуренції великих землевласників та скупщиків у 1889 році селяни, які мали виноградники, об'єднались в спілку виноградарів. На 1890 рік у селі вже діяв паровий вальцьовий млин, в куркульських та поміщицьких господарствах було 6 молотарок[1].

В досить значних розмірах у Берегах з феодальних часів і аж до встановлення Радянської влади зберігалась так звана общинна та сільська власність на рухоме і нерухоме майно. На 1882 рік у власності общини було 2496 кадастральних гольдів лісу, 31— орної землі, 53 кадастральні гольди сінокосів і пасовиськ. Хоч ця власність не була поділеною, право розпоряджатись нею мала переважно заможна верхівка села[2]. При виборах правління общини голоси селян не були рівні. Член общини мав тим більше прав, чим більше майна було у його володінні.

Що ж до сільської власності, то вона в 1893 році становила понад 20 тис. форинтів (це — переважно гроші в банках, племінна худоба, ліс тощо); розпоряджалось нею сільське управління на чолі з старостою, що теж складалося переважно з сільських багатіїв.

Сільська община хоч і відігравала певну роль у захисті селянських інтересів від сваволі управителів графа Шенборна, все ж не могла устояти перед натиском поміщика. У 1892 році, наприклад, з кадастру села Шенборн за допомогою старости і нотаря шляхом фальсифікації документів відібрав 1667 кадастральних гольдів землі Чорного Мочару.

Перепис населення 1900 року свідчить про значне соціальне розшарування селян Берегів. Із 1977 чол. усього населення до самодіяльного відносилось 1037 жителів, у т. ч. зайнятих у сільському господарстві було 921, в ремеслі — 54, в торгівлі — 17, на транспорті — 13. Близько 400 чол. самодіяльного сільськогосподарського населення жили з праці по найму[3].

На 1900 рік у селі було 342 будинки, у т. ч. із цегли — тільки 1, саману —196, дерева — 15, інші — з дерева та саману Черепицею було крито всього 5, дранкою — 184 і соломою — 153 хати.

Постійні утиски і кривди з боку жупної адміністрації та Шенборна, податковий тягар, безправ'я селян були причиною того, що революційні події 1905—1907 рр. в Росії мали тут значний відгомін. Збуджені чутками про революцію в Росії, селяни не пішли в панські маєтки на обробку виноградників, жваво обговорювали вимоги про повернення захоплених графом Шенборном лісів та земель Чорного Мочару[4].

Село Береги у 1865 році мало свою сільську бібліотеку, що налічувала всього 53 книги. У 1890 році при церковнопарафіальній школі було 2 учителі, які навчали 190 учнів. У 1895 році кількість учнів досягла 343 чол., тут було запроваджене роздільне навчання хлопчиків і дівчат.

Перша світова війна призвела до різкого погіршення становища селян, особливо батраків. Зменшились заробітки, через велику дорожнечу майже нічого не можна було купити. 300 чоловіків, які були забрані в австро-угорську армію, залишили сім'ї без засобів існування. 40 жителів села загинули в окопах, залишивши сиріт та вдів[5].

Селяни Берегів з великим інтересом слідкували за історичними перетвореннями, які відбувалися в Росії. Окремі з них, як Косоні Пал, брали активну участь у захисті здобутків Жовтня в роки громадянської війни. Залишившись у Радянській Росії, Косоні Пал працював на ряді державних і господарських посад, брав активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни. Нині майор Радянської Армії Пал Косоні — на пенсії, проживає у

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 1669, арк. 1.
[2] Там же, ф. 10, оп. 11, спр. 2637.
[3] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat. 2. kötet. Budapest, 1904, стор. 434.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1747, оп. 1, арк. 29.
[5] B. Réti. Beregvármegye ismertetője, стор. 106.

м. Ростові[1]. Колишні військовополонені, зокрема Йожеф Нодь, Бела Кун, повернувшись у село в 1918 році, з великим захопленням розповідали землякам про бачене. З перемогою соціалістичної революції в Угорщині вони взяли активну участь у революційних перетвореннях на селі. В Берегах створюється сільська організація соціалістичної партії Угорщини, яку очолює сільськогосподарський робітник Сегеді Іштван, організовується Рада робітників, солдатів і селян, до якої увійшли, зокрема, Іштван Валковц, Ференц Фюзеш, Шамуел Форкош, Пал Шіпош. Рада взяла в свої руки управління всіма справами села, вона організувала постачання і розподіл продовольства, розпоряджалась сільським майном, підтримувала внутрішній порядок, сприяла набору в Угорську Червону Армію.

Наприкінці квітня 1919 року у зв'язку з окупацією села військами боярської Румунії члени соціалістичної організації та Ради пішли в підпілля. Ряд жителів — Бела Фабіян, Бела Косоні продовжували боротьбу за Радянську владу на фронтах війни проти інтервенції в Угорщині. Окупанти ліквідували завоювання Радянської влади, розв'язали шалений білий терор. Окремі активісти соціалістичної партії були арештовані, а один з них — Г. П. Ковач — засуджений до страти. І тільки в зв'язку з відступом румунських і приходом чеських окупаційних військ у липні 1919 року цей вирок не був виконаний[2].

Під час чехословацького окупаційного режиму життя трудящих майже не полегшилось. На 1930 рік населення Берегів зросло до 2447 чоловік.

Як і раніше, найкраща земля залишалась у руках Шенборна та невеликої купки багатіїв. Досить сказати, що за статистикою 73 проц. усіх господарств володіли менше ніж 5 кадастральними гольдами землі. Для утримання зрослого поголів'я худоби селянам потрібні були пасовиська. Але вони належали графу Шенборну. За випас однієї голови великої рогатої худоби селяни змушені були платити 130 крон[3]. Сподівання селян, що за земельною реформою графські землі і пасовиська будуть наділені їм, були марними, власті передали угіддя капіталістам — аграріям, які після проведення деяких меліоративних робіт продавали землю по спекулятивних цінах виключно заможним. Бідняцьке ж населення голодувало. У березні 1920 року із 2 тис. населення голодувало 980 чоловік[4]. У селі було понад 150 безробітних.

У зв'язку з загальним революційним піднесенням навесні 1920 року соціалісти-інтернаціоналісти Берегів виходять із підпілля і відтворюють свою організацію в складі Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі. Сільськогосподарські робітники створюють профспілкову організацію сільськогосподарських і лісових робітників. Під їх керівництвом трудящі Берегів вже Першого травня 1920 року взяли участь у масовій демонстрації в м. Береговому, а в березні 1921 року — в загальному страйку виноградарських робітників Закарпаття[5].

У травні 1921 року МСП ввійшла до складу КПЧ. Комуністи Берегів очолили боротьбу сільської бідноти і сільськогосподарських робітників проти соціального та національного гніту.

Незважаючи на переслідування, вони були найвпливовішою політичною силою Берегів. Вже в 1923 році у виборах до сільського представництва комуністи здобули переважну більшість голосів — 407 і провели 11 своїх депутатів. Секретар партійної організації робітник Ендре Чехі був обраний заступником старости села[6]. За невтомну революційну діяльність та відданість справі трудящих на парламентських виборах 1924 року Ендре Чехі був обраний в сенат чехословацького парламенту.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1747, оп. 1, спр. 1, арк. 30, 31.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1747, оп. 1, спр. 1, арк. 32.
[3] Газ. «Карпатська правда», 23 листопада 1928 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 91, арк. 10.
[5] Газ. «Закарпатська правда», 2 квітня 1957 р.
[6] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 47

Спираючись на підтримку сільської бідноти, комуністи Берегів викривали реакційну політику уряду та місцевих властей, виховували трудящих в дусі пролетарської солідарності. Користуючись більшістю в сільському представництві, 30 квітня 1926 року вони домоглись прийняття сільським представництвом рішення, в якому вимагали від уряду юридичного визнання Радянського Союзу[1].

В роки світової економічної кризи боротьба трудящих посилюється. З 8 по 21 квітня 1929 року поденщики Берегів разом з виноградарськими робітниками всього Закарпаття вели напружену страйкову боротьбу проти спілки власників виноградників. Трудящі домагались укладання колективної угоди, що передбачала б збільшення заробітної плати з 8—10 до 15—30 крон на день і скорочення робочого дня (який до цього нічим не обмежувався) до 10 годин. Для придушення страйку та захисту штрейкбрехерів власті стягнули в Береги велику кількість жандармів, цькували, били і арештовували страйкарів. 8 активних організаторів страйку із Берегів, у т. ч. Ендре Чехі, було кинуто до берегівської в'язниці. Страйк закінчився частковою перемогою виноградарських робітників. Власники виноградників змушені були задовольнити окремі вимоги[2].

Авторитет комуністів у Берегах продовжував зростати. В 1932 році комуністична організація села налічувала 17 комуністів, у т.ч. 10 селян та 7 ремісників. Під час парламентських виборів 1935 року комуністам було віддано 680 із 1208 голосів. Угорська буржуазна партія дрібних господарів і угорська національна партія залишились далеко позаду.

В травні 1936 року сільськогосподарські робітники Берегів знову вели довгу і напружену страйкову боротьбу проти власників виноградників. Вони добилися підвищення заробітної плати на 22—80 проц. та обмеження робочого дня 10 годинами[3]. Трудящі селяни Берегів згуртовано виступали проти фашизму, за демократію, на підтримку іспанських республіканців. 12 вересня 1937 року в демонстрації і мітингу єдиного фронту в Берегах взяло участь майже все доросле населення — понад 800 чоловік[4].

Буржуазний уряд Чехословаччини, здійснюючи чехізацію населення Закарпаття, відкрив у Берегах, основна маса населення якого була угорською, чеську школу (з 1 учителем), хоч чеського населення було всього 52 чол. Для українського населення (68 чол.) нічого не було зроблено. На 1938 рік у селі діяло 2 школи, де працювало 7 вчителів[5].

У зв'язку з окупацією частини Закарпаття фашистською Угорщиною, на початку листопада 1938 року село зайняли хортистські війська, запанував жорстокий окупаційний режим.

На цей час у селі налічувалось лише 365 господарів (з 790 господарств), які були зайняті переважно у своєму власному господарстві. З них 30 господарів мали землі від 20 до 30 кадастральних гольдів, 73 — від 10 до 20 гольдів, 69—5—10, 116—1—5 гольдів, та 77 господарств менше 1 кадастрального гольда. Отже, земля розподілялась вкрай нерівномірно. Крім того, 12 господарів села були орендаторами. В Берегах налічувалось також 232 робітники-поденщики. Значна частина власників малесеньких клаптиків землі зовсім не була зв'язана з сільським господарством, вона займалася ремеслом, торгівлею тощо.

Великими юридичними землевласниками Берегів були казна — 47 кадастральних гольдів, реформатська церква — 168, різні товариства — 1596 кадастральних гольдів тощо.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 517, арк. 32.

[2] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 82, арк. 14—64.

[3] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 476.

[4] Газ. «Munkás Ujság», 19 вересня 1937 р.

[5] F. Stojan. Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi ... 1918—1938. Prešov, 1938, стор. 85, 232.

В селі діяли столярна та каретна майстерні на кілька робітників, майстерня по виготовленню колес і паровий млин з 36 робітниками, а також працювало 47 ремісників — кравців, шевців, ковалів, бляхарів тощо. В селі було 14 дрібних торговців, які мали крамниці по продажу вина, бакалійних та змішаних товарів, дров, тютюну.

Село залишилось центром районного нотаріату. Тут був районний нотар, податковий нотар, поштар, районний санітарний лікар, один приватний лікар. Дитяча смертність становила в селі понад 25 процентів.

Окупанти нанесли господарству села велику шкоду: загальна сума збитків становила 300 тис. пенгів[1]. Фашисти вивезли в табори смерті все єврейське населення села. Під впливом комуністичної агітації селяни ухилялись від здачі податків і реквізицій, від призову в армію і трудові табори, молодь відмовлялася йти в воєнізовані організації «Левенте» для проходження військової підготовки. У 1939 році за антифашистську діяльність була заарештована група комуністів села, у т. ч. бувший комуністичний сенатор Ендре Чехі. Після жорстоких катувань у листопаді 1941 року він помер у в'язниці[2].

26 жовтня 1944 року частини 4-го Українського фронту, визволили Береги від німецько-угорських фашистських окупантів.

В перші ж дні визволення з ініціативи комуністів, які вийшли з підпілля, створюється сільський Народний комітет, до складу якого увійшли В. Жупан, Б. Боднар, І. Осузкі. Першим головою Народного комітету було обрано Йожефа Векаї.

Під керівництвом сільського Народного комітету трудящі Берегів самовіддано допомагали Червоній Армії добити ворога, зокрема будували і ремонтували шляхи та мости, по яких просувалась Червона Армія. Тільки протягом січня на шляхових роботах щоденно працювало 50 чоловік. Із своїх запасів для забезпечення радянських частин продовольством селяни Берегів на початку 1945 року здали 200 цнт м'яса, 400 цнт картоплі, 150 цнт вівса, 100 цнт сіна. 10 жителів села пішли добровольцями в ряди Червоної Армії. В свою чергу Червона Армія надала дійову допомогу бідняцьким сім'ям. З фондів 4-го Українського фронту у січні 1945 року їм було безплатно роздано 35 цнт продовольчої та посівної пшениці[3].

Сільський Народний комітет став вживати заходів по ліквідації наслідків окупації, здійснювати перші соціалістичні перетворення. Між бідняками було розділене залишене окупантами та їх прислужниками майно, для забезпечення бідноти паливом було роздано безплатно 3,5 кадастральних гольдів лісу. Потерпілим під час окупації бездомним та сім'ям добровольців, крім того, було виділено 513 куб. м будівельного та 1020 куб. м паливного дерева. Між бідними було також розділено 1500 пенгів. Народний комітет з допомогою створеної споживчої кооперації організував систематичне постачання і розподіл серед тих, хто найбільше бідував, муки та іншого найнеобхіднішого продовольства[4].

Під керівництвом партійної організації і сільського Народного комітету в січні-березні 1945 року була проведена земельна реформа. Між безземельними, малоземельними і сім'ями добровольців було розділено понад 600 кадастральних гольдів землі (переважно залишеної фашистськими прислужниками). 34 бездомним сім'ям було безплатно наділено під забудову і городи по 0,12 гектара землі. Весною 1945 року Береги прийняли 57 чол. переселенців з гірських районів. Їм було надано землю, житлові і господарські будови, будівельний матеріал і паливо. Урбаріальна і сільська общини були ліквідовані. Управління всіма господарськими справами села перейшло до сільського Народного комітету. Створена земельна громада села стала зародком нових колективних форм господарювання. Вона організовувала супряги, допомагала бідноті тяглом і насінням, встановлювала розцінки

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-64, оп. 1, спр. 77, арк. 1.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 185, оп. 1, спр. 149, арк. 1—15.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 971, оп. 1, спр. 23.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. Р-64, оп. 1, спр. 28, арк. 45, 170.

за тягло та роботу по найму[1]. Сільський Народний комітет забезпечив організоване і своєчасне проведення першої посівної кампанії.

В серпні 1945 року окружним Народним комітетом була здійснена націоналізація млина, що перейшов у відомство Міністерства харчової промисловості УРСР, та майстерень, які влились до створених у Береговому промислових артілей. Уже в січні 1945 року в селі була відкрита дільнична амбулаторія. Сільський Народний комітет вже з початку 1945 року взяв на своє утримання школу[2].

Вороже буржуазно-націоналістичне охвістя, опираючись на куркулів, граючи на національних почуттях угорського населення, робило все, щоб зірвати початі соціалістичні перетворення. Однак переважна частина населення,— сільська біднота і середняки, зразу ж стали на бік Радянської влади. Створена в лютому 1946 року сільська Рада Берегів організовувала успішне виконання всіх заходів партійних і радянських органів. Всупереч ворожій агітації на виборах до Верховної Ради СРСР в 1946 році 86 проц. виборців Берегів віддали голоси за блок комуністів і безпартійних. Весняна сівба 1946 року була проведена достроково і високоякісно, населення підписалось на державну позику в сумі 163 тис. крб.— 400 проц. понад план. Селяни Берегів першими в районі почали здачу хліба і достроково розрахувались з державою по поставках зерна[3]. Селяни Берегів стали жити заможніше і культурніше. Але кожний день нового життя переконував їх, що покінчити з бідністю шляхом індивідуального господарювання не можна.

На початку 1947 року під керівництвом комуністів створюється ініціативна група по організації колгоспу. 11 березня 1947 року відбулись загальні збори групи, на які прийшло понад 700 селян. Того дня була створена перша в районі і одна з перших в області сільськогосподарська артіль, названа іменем В. І. Леніна. На 1 квітня 1947 року в ній об'єдналось 105 селянських, переважно бідняцьких, господарств. Вони усуспільнили 450 га землі, в т. ч. 200 га орної та 150 га сіножатей, 18 коней, 30 волів. Колгосп мав 18 плугів, 18 борін, 22 вози, молотарку і електричний двигун[4]. Головою правління колгоспники обрали Г. П. Горвата.

Вже першого року колективного господарювання артіль виростила добрий урожай. Їй допомагала в обробітку землі перша в районі Берегівська МТС.

Господарство артілі швидко міцніло. В колгосп стали вступати нові господарства. В березні 1948 року в селі створюється ще один колгосп — ім. К. Маркса, організаторами якого були комуністи Лендєл, Якубович, Вайс та інші. Провідну роль у розгортанні колгоспного руху відіграла парторганізація села. Комуністи першими вступили в колгосп і зуміли схилити на свій бік усіх селян.

З поворотом селян Берегів на шлях колективізації загострилась класова боротьба. Деяким куркулям удалось пролізти в колгосп, де вони проводили ворожу агітацію, залякували колгоспників[5]. Та зірвати колгоспний рух ворогам не вдалось. На кінець 1948 року в Берегах була завершена суцільна колективізація. На прикладі колгоспу ім. Леніна вчились господарювати по-новому колгоспники сусідніх сіл. Багато одноосібників приходили подивитись на колгосп і під враженням баченого самі ставали ініціаторами колективізації. Після смерті Г. П. Горвата у 1948 році артіль очолив один з перших ініціаторів колгоспного руху Йосип Лендєл. Артіль швидко зростала. У 1949 році вона домоглася найкращих показників у окрузі. За досягнення високих урожаїв винограду бригадиру виноградарської бригади Палу Бочкаї, який з площі 35 га зібрав по 100 цнт грон, у 1949 році було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, а ряд колгоспників удостоєно урядових нагород[6].

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 334.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-64, оп. 1, спр. 92, арк. 62.
[3] Газ. «Закарпатська Україна», 8 серпня 1946 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 135, арк. 1.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 15, оп. 1, спр. 59, арк. 73.
[6] Там же, спр. 249, арк. 27.

Досвід господарювання підказував, що для кращого використання землі, людських і матеріальних ресурсів колгоспи доцільно укрупнити. У січні 1950 року артілі ім. Леніна та ім. К. Маркса об'єднались; у серпні 1950 року сюди влився і колгосп села Зміївки — об'єднана артіль отримала ім'я В. І. Леніна. Артільне господарство швидко пішло вгору. Неподільні фонди колгоспу на кінець 1950 року становили 176,8 тис. крб., грошові прибутки — 140 тис. крб.; того ж року колгосп зібрав високий врожай майже всіх сільськогосподарських культур.

Дільнична лікарня в Берегах. 1967 р.

Об'єднання комуністів сіл Берегів і Зміївки в одну колгоспну партійну організацію сприяло її зміцненню. Секретарем об'єднаної парторганізації було обрано передову ланкову Маргариту Іван. При парторганізації працювали дві політшколи, де навчався актив села. За рахунок колгоспу було збудовано радіовузол, майже всі будинки радіофіковано. Артільне господарство невпинно міцніло. Збільшилась кількість сільськогосподарських машин, було створено нові ланки, запроваджено відрядну оплату праці, щомісячне авансування. Зросла трудова активність колгоспників. Для збільшення виробництва кормів стали запроваджуватись ущільнені посіви просапних культур, розширювались посіви кормових трав. Зростали врожаї всіх основних сільськогосподарських культур. Особливо врожайним був 1957 рік. Зокрема, збір зерна по колгоспу становив 18 тис. цнт (проти 7 тис. цнт у 1955 році). Це дало змогу підняти продуктивність тваринництва. На 100 га угідь у 1959 році було вироблено по 240 цнт молока і 58 цнт м'яса. У 1955 році в артілі збудовані капітальні силосні споруди і комплекс тваринницьких ферм[1].

Колгосп Берегів неухильно розвивався. На 1961 рік площа угідь артілі зросла за рахунок освоєння непридатних земель до 7040 га, неподільні фонди — до 1,6 млн. крб., а грошові прибутки за 1960 рік становили 1,18 млн. карбованців. Майже 30 проц. цих коштів колгосп асигнував на розширення виробничої бази. Артіль збільшила поголів'я породистої худоби, спорудила корпуси тваринницьких ферм, купила трактори і комбайни. Колгосп став боротися за виробництво 100 цнт м'яса і 400 цнт молока на 100 га угідь.

У колгоспі виросли майстри високих урожаїв. Бригада Б. К. Лендєла виростила по 650 цнт зеленої маси кукурудзи на площі 100 га та по 100 цнт зерна на площі 95 гектарів[2].

За 1956—1960 рр. площі садів і виноградників колгоспу зросли в 2,5 раза. Артіль зібрала в середньому по 48,2 цнт винограду з гектара. Вся площа садів та виноградників становила 300 гектарів. Колгосп розгорнув боротьбу за створення 1000 га садів та виноградників.

Велику роль у зміцненні економіки колгоспу відіграло більш інтенсивне використання земель Чорного Мочару. Проведені з допомогою держави меліоративні роботи дали змогу перевести малопродуктивні пасовища в орні землі, хоч наявна осушувальна система не повністю гарантувала сталі врожаї.

З середини 1960 року в артілі стала вводитись гарантована грошова оплата праці колгоспників, а з 1 січня 1961 року колгосп перейшов на гарантовану оплату

[1] Берегівський райдержархів, ф. 136, оп. 3, спр. 12; оп. 4, спр. 12.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 688, оп. 1, спр. 16, арк. 3, 74, 75.

Чоловічий хор колгоспу ім. В. І. Леніна. 1967 р.

всіх видів робіт. Це стало можливим завдяки створенню значного перехідного грошового фонду: на 1 січня 1960 року він становив уже 800 тис. карбованців.

Господарство артілі все більше набирає м'ясомолочного та виноградарського напрямку. Але в цілому артіль — багатогалузеве господарство. На 1968 рік за колгоспом було закріплено 4650 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. ріллі — 3116 га, сіножатей 392, пасовищ — 916, виноградників — 300, садів—23 і лісів — 407 гектарів. Площі виноградників зросли за час колективного господарювання в чотири рази. На 1967 рік колгосп збільшив поголів'я великої рогатої худоби до 2130 голів, овець — до 3040. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 264 цнт молока та 74 цнт м'яса. Неподільний фонд колгоспу досяг 2,7 млн. карбованців.

Тваринники колгоспу вже багато років займають перше місце в районі. В успіхах артілі є значна частка й бригадира тракторної бригади раціоналізатора Н.Калі. В 1966 році на республіканському конкурсі раціоналізаторів його було нагороджено похвальною грамотою та премією. За видатні успіхи в колгоспному виробництві йому присвоєно почесне звання заслуженого механізатора Української РСР.

Загальною повагою користується ветеран, один з перших механізаторів колгоспу А. Кепич. Принаймні 20 із 100 колгоспних механізаторів він допоміг здобути нову спеціальність[3].

За роки Радянської влади Береги стали невпізнанними. Кількість житлових будинків тут збільшилась з 553 у 1946 році до 656 в 1967році; на місці 114 старих будинків збудовані нові трикімнатні, з усіма необхідними приміщеннями — окремими кухнями, ваннами. Усі вулиці села бруковані; вздовж них тягнуться ряди декоративних дерев, в центрі села посаджено сквер.

Неухильно підвищується добробут трудівників села. Щомісячна заробітна плата колгоспників становить 80—100 і більше карбованців. Підсобне господарство повністю забезпечує потреби членів артілі в овочах та картоплі. Майже кожна сім'я виробляє щороку з індивідуального виноградника для особистих потреб 100—300 літрів вина. На 1967 рік державні пенсії отримували 243 колгоспники і робітники. Про зростання добробуту свідчить, зокрема, те, що товарообіг торгових підприємств Березького споживчого товариства з 1954 по 1967 рік зріс втроє і досяг 1,3 млн. карбованців. У 1967 році було закінчено будівництво нового універмагу і чайної. Крім того, в селі є ще 7 інших спеціалізованих магазинів.

На належному рівні медичне обслуговування трудящих села. У Берегах діє дільнична лікарня з пологовим відділенням, амбулаторія. Лікарня обладнана найновішою апаратурою, тут є фізіотерапевтичний кабінет, рентгенкабінет, лабораторія. За самовіддану працю головний лікар—вихованець Ужгородського університету Ю. О. Левдар нагороджений медаллю «За трудову відзнаку»[1].

---

[1] Газ. «Червоний прапор» (Берегове), 23 травня 1967 р.
[2] Газ. «Червоний прапор», 21 лютого 1967 р.

Великі зміни сталися в галузі народної освіти. У селі діє восьмирічна школа та консультативний пункт Берегівської середньої заочної школи. Із 1953 року тут працює також середня школа з угорською мовою навчання.

В селі ліквідована неграмотність і майже не залишилось малограмотних людей. На 1968 рік тут працювало 25 чол. з вищою освітою, 6 — із незакінченою вищою та 16 — з середньою спеціальною освітою. В селі здійснене загальне обов'язкове 8-річне навчання. Велику культурно-освітню роботу провадить клуб села; тут регулярно читають лекції, демонструються фільми, при клубі діє 9 гуртків художньої самодіяльності; художній керівник чоловічого хору Й. Й. Густі нагороджений орденом «Знак Пошани»[1].

Член товариства «Знання» М. Лізанець виступає з лекцією перед колгоспниками села Берегів. 1967 р.

Велику культурну роботу проводить і бібліотека, що має близько 2 тис. читачів. Понад 80 родин колгоспників і службовців мають сімейні бібліотеки по 300—500 і більше книг. В побут колгоспників увійшло кіно, телебачення, радіо; в селі працює колгоспний радіовузол. На 1968 рік кожна сім'я передплачувала в середньому по 3—4 газети і журнали[2].

Належна увага приділяється розвитку спорту. В низовому фізкультурному товаристві «Колгоспник» у різних секціях займаються 120 чоловік. Береги мають добре обладнаний стадіон.

Відрадні перспективи розвитку Берегів. Невдовзі тут буде закінчено будівництво цегельного заводу, комбінату побутового обслуговування, споруджено клуб із залом на 500 місць, побудовано три залізобетонних мости, прокладено тротуари.

В. П. МІСЮРА

ВА́РИ

Вари — село, центр сільської Ради, розташоване при впадінні ріки Боржави в Тису, за 11 км на південь від Берегового. Населення — 3114 чоловік.

На території села виявлено залишки старослов'янського городища IX—XI століть[3]. За твердженням угорського літописця Аноніма, на місці Варів ще до приходу угорців був дерев'яний замок Боршо, в якому проживали підлеглі східнослов'янського князя Салана. У 826 році після триденної облоги замком оволоділи угорці. Населений пункт, що виник тут, був значним для того часу; він став центром старослов'янського замково-територіального утворення — жупи, яка мала ту ж назву[4]. Після татарської навали 1241 року замок став занепадати; жупа одержала

---

[1] Газ. «Червоний прапор», 4 березня 1967 р.

[2] Закарпатський облпартархів, ф. 688, оп. 1, спр. 13, арк. 21.

[3] Археологічні пам'ятки Української РСР. К., 1966, стор. 121, 459.

[4] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. III kötet, Ungvár, 1881, стор. 778—780.

нову слов'янську назву — Берег. В пізніший період ця місцевість заселяється угорцями, село зростає і одержує іншу назву — Вари.

В середині XIV століття село стало власністю королеви Єлизавети; грамотою 1354 року йому надаються привілеї на володіння землями та лісами, на самоуправління і суд; на той час такі права мали тільки великі міста. Серед інших привілеїв жителі Варів дістали право мати млин. Розвивається землеробство, свинарство; табуни свиней для випасу на жолудях селяни виганяли аж у ліси між Іршавою та потоком Шуго. В 1463 році феодал Іршави, Ілошваї, який вважав ці ліси своїми, наказав взяти за це з жителів Варів податок — десятину[1].

В XV столітті власники села часто мінялись. У 1458 році Вари, як королівська власність, були віддані Мукачівському замку, на користь якого селяни і виконували феодальні повинності.

З часом кріпосницький гніт посилюється. Селяни змушені були платити все більші податки та виконувати все зростаючі повинності. Жителі Варів взяли активну участь у селянському повстанні під проводом Дердя Дожі. В 1514 році село стало місцем воєнних сутичок. Ополчення мармороських феодалів пограбувало й спустошило Вари[2].

Після поразки повстання становище селян погіршується. Замок дедалі збільшує повинності, порушуючи раніш отримані привілеї, намагається перетворити міщан у звичайних кріпаків. Тому селяни Варів стали добиватись підтвердження наданих їм привілеїв. У 1525 році Вари дістали підтверджувальну грамоту на привілеї. В 1573 році жителі Варів були звільнені від сплати дорожніх і мостових мит на всій території Угорщини[3]. Вже наприкінці XVI століття при реформатській церкві провадилось навчання грамоті.

Під час турецько-австрійської війни в 1566 році татарські орди, проходячи через Вари, зруйнували село; 38 кріпацьких сімей було забрано в полон[4]. Хоч Вари і зазнавали частих руйнувань від рук напасників, все ж у XVI—XVII століттях вони були одним з найбільших населених пунктів Березької жупи. За переписом 1645 року, в селі налічувалось 109 кріпацьких родин з тяглом (кіньми або волами), 61 без тягла, 29 вдовиць, 30 слуг, 25 наймитів з хатою, але без землі.

В середині XVII століття Вари разом з усією Мукачівською домінією стають власністю трансільванських князів Ракоці. Під час війни Трансільванії з Польщею польські війська, що вдерлись сюди в 1657 році, серед інших населених пунктів ущент зруйнували також і Вари[5]. У 1661 році село зазнало спустошливого набігу турків.

У Варах значного розвитку набрало ремісництво, зокрема вичинка шкір та шевський промисел. Уже в 1676 році шевці міста добилися привілею на створення свого цеху, якому давалось право внутрішнього самоуправління — виборів старости цеху, прийому та виключення з цеху майстрів, визначення правил внутрішнього життя. У 1675 році Вари дістають від Софії Баторі за 100 форинтів млин на річці Боржаві.

На 1699 рік у Варах було 137 кріпацьких родин, що мали земельні наділи, за користування якими належало сплачувати 194 форинти податку. Весь щорічний грошовий податок села становив 1700 форинтів. Крім того, селяни змушені були платити з посівів дев'ятину пану та десятину королю, доставляти щорічно в маєток пана десять корів, обробляти поміщицькі поля і виноградники, ловити пану рибу, утримувати в порядку дороги і мости, платити десятину з худоби тощо. Село нале-

---

[1] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 17.
[2] B. Reti. Beregvármegye ismertetöje. Miskolc, 1940, стор. 107.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 793.
[4] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. III kötet, стор. 783, 787.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 258, оп. 4, спр. 239.

Архітектурна пам'ятка (готичний храм) XIV століття, с. Вари.

жало до Мукачівської домінії, на користь якої і виконувались усі ці повинності[1].

Вари та сусідні села стали центром, де зародилось повстання проти габсбургської монархії, в якому спільно виступило угорське і українське населення. Повстання почалось 21 травня 1703 року; його очолив вихідець із сусіднього села Торпа — Томаш Есе. Згодом на чолі повстання став Ференц II Ракоці; до лав його армії із Варів пішло 60 куруців[2].

Після поразки повстання, коли Ференц II Ракоці був позбавлений усіх своїх маєтків, Вари перейшли до казенних володінь; у 1728 році село в складі усієї Мукачівської домінії було подароване австрійському графу Шенборну. Прагнучи збільшити зиски, нові власники сприяли розвиткові ремесла і торгівлі. У 1734 році Шенборн дозволив проводити в селі 6 ярмарків на рік. Разом з тим права селян на прибутки від торгівлі і ремесла були обмежені, а повинності збільшені. В той період цехи часто скаржились жупним зборам і королю на утиски з боку домінії. Після ряду скарг жупні збори в 1761 році підтвердили привілеї шевського цеху. Та утиски з боку домініального управління не припинялись[3].

На 1775 рік у Варах налічувалось 1230 жителів, у т. ч. дворян — 61, цехових майстрів — 2, селян-кріпаків з землею — 144, желярів — 58, військових — 2, службовців — 33. На той час у селі було 4 вулиці, 237 будинків[4].

Чим далі права жителів села обмежуються, повинності селян зростають. У 1812 році на суді знову були переглянуті умови угоди між Варами і домінією. За новою угодою із 209 кріпацьких дворів село сплачувало 168 форинтів податку.

Показово, що староста та 6 членів місцевого управління від податку звільнялись. Крім того, в рахунок панщини село платило 416 форинтів. Поміщику належали прибутки від корчми, забою худоби, помелу зерна (в селі було два водяні млини), мита з моста тощо. Крім того, поміщик мав право ревізії та відміни рішень сільського представництва[5].

У 1816 році закріпачене населення Варів налічувало 1370 чоловік, у т. ч. селян із землею — 249, піджелярів — 40. У березні 1839 року жителі Варів та інших навколишніх сіл звернулись до муніципальної комісії Березької жупи із скаргою, в якій просили, щоб Шенборн звільнив їх від повинностей за викуп.

Населення Варів активно відгукнулось на революцію 1848—1849 років. Як тільки стало відомо про створення Національної гвардії, 17 березня 1848 року у Варах почалося формування загону добровольців, в армію Кошута пішли десятки селян-добровольців. Близько десяти жителів села за участь у революції були кинуті австрійськими властями до в'язниці[6].

Після поразки революції гніт та визискування селян посилюються. Зростає податковий тягар, що не могло не викликати опору селян. Так, наприклад, у

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 1483.

[2] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 105, 106, 116.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 687, арк. 13.

[4] Там же, ф. 10, оп. 8, спр. 1483.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 1483.

[6] Газ. «Bereg», 17 вересня 1876 р.

1859 році селянин Гашпар Дем'ян прогнав зі свого подвір'я екзекутора, за що був притягнутий до суду[1].

З часом село зростає, на 1862 рік кількість його населення досягла 2160 чоловік. У селі працювало 60 ремісників та торговців, у т. ч. 6 ковалів, 6 шевців, 3 столяри, 4 кравці тощо. Та у 80-х роках XIX століття через епідемії та внаслідок еміграції знедоленої бідноти до країн Європи і в Америку чисельність жителів Варів зменшується, в 1881 році вона становила 1948 чоловік[2].

У зв'язку з швидким розвитком промисловості у великих містах Угорщини, ремесло Варів не витримує конкуренції і занепадає. Населення села стає переважно землеробським.

За переписом 1900 року, тут налічувалось 523 будинки, проживало 2475 чоловік. Із 293 сільських господарств 65 були малоземельними, 12 половинниками, 350 селян взагалі не мали своєї землі і працювали у куркулів та поміщика по найму. Отже, на той час склався значний прошарок сільського пролетаріату та напівпролетаріату[3]. Про швидкий процес обезземелення селян Варів у другій половині XIX — початку XX століття свідчить, зокрема, той факт, що берегівські банкіри і підприємці у 1909 році скупили в селі 280 дрібних ділянок розміром від 100 до 900 квадратних сажнів. Для Варів характерною була надзвичайна розпиленість земельних ділянок, що склалась протягом століть шляхом поділу селянських господарств на все дрібніші — 7000 кадастральних гольдів землі, що були у власності села, ділились на 10 тис. малесеньких ділянок. Облік землі був надзвичайно заплутаним; «земельну книгу» Варів довелося укладати понад 10 років (з 1898 по 1909 рр.)[4].

У зв'язку зі збільшенням поголів'я худоби для села все гострішою ставала проблема пасовиськ. Щоб збільшити їх площу та убезпечити село від частих повеней, наприкінці XIX століття була споруджена велика земляна дамба і прокопане нове штучне русло Боржави. Старе ж русло, яке йшло через село, стало зватися Мертва Боржава[5].

Сільські власті не впорядкували виниклої водойми, влітку вода в ній псувалась, озеро стало розсадником інфекційних хвороб. За літо 1893 року від захворювань та голоду померло 150 дітей. На прохання упорядкувати озеро жупне водорегуляційне товариство відповіло, що бідняки села не варті тих затрат, яких вимагає упорядкування[6]. У 1904 році через Боржаву на село Четове було побудовано залізобетонний міст. У селі була створена господарська спілка, в якій верховодили багатії.

На початку XX століття становище сільської бідноти погіршується. Позбавлена роботи в селі, вона шукала заробітків на виноградниках Берегового, в поміщицьких маєтках Угорщини, де селянам платили по 25—30 жалюгідних крейцерів на день. Щоб тримати трудівників у покорі, в 1897 році у Варах було відкрите жандармське відділення з 6 жандармами[7].

Не тільки злидні, а й темрява та неуцтво гнітили селян. У 1900 році майже половина жителів села була неграмотною. Решта ж могла тільки читати й писати.

У Варах діяла тільки церковнопарафіальна школа. В 1898 році міністерство освіти після численних прохань погодилось-таки відкрити у селі державну початкову школу при умові, що жителі Варів куплять ділянку, побудують приміщення,

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 1438.
[2] Газ. «Bereg», 20 лютого 1881 року.
[3] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat, 2 kötet. Budapest, 1904, стор. 434, 435, 523.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 1263.
[5] С. Рудницький. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі, ч. 1.— Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 4. Ужгород, 1925, стор. 111.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 3272.
[7] Там же, оп. 1, спр. 1180, арк. 13.

будуть платити в казну 5 проц. річних від своїх прибутків. Хоч школа й була побудована, власті здали її приміщення в оренду фабриці в'язальних виробів[1].

Багато горя та страждань зазнали селяни Варів під час першої світової війни. Майже всі дорослі чоловіки (450 жителів) були взяті в армію; багато з них загинуло, на селян накладались грабіжницькі реквізиції, великі податки.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в село принесли колишні військовополонені. У Варах була проведена демонстрація, розгромлено нотарське управління.

Після встановлення Радянської влади в Угорщині у Варах створюється Рада робітників, солдатів і селян, яку очолює вчитель Габрієліс Йожеф. Було взято на облік поміщицькі та куркульські землі, сільській бідноті надавалася допомога хлібом та майном, провадився запис добровольців до Червоної Армії[2].

Та здійснення заходів молодої Радянської влади було перерване румунською окупацією. Наприкінці квітня 1919 року село зайняли війська боярської Румунії. Встановився режим терору та грабунків.

Окупанти кинули до в'язниці активістів Радянської влади, зокрема Габрієліса Йожефа та його дружину, примусили бідняків повернути надане їм майно та хліб[3]. Так, інваліду Ференцу Сарка, який просив допомогу з 1915 року і одержав її від сільської Ради, було наказано повернути її під загрозою кари.

На початку серпня 1919 року Вари зайняли війська буржуазної Чехословаччини. Становище трудящих майже не змінилось на краще. Голод, безробіття, малоземелля залишилися і надалі.

Власті змушені були офіційно визнати, що переважна більшість жителів Варів — 1507 чол., голодує[4]. У травні 1921 року в селі було створено організацію Комуністичної партії Чехословаччини; вона налічувала 17 чоловік. Серед її активістів були, зокрема, Б. Біро, К. Варга, Ш. Варга, Я. Йовзан, Г. Молнар. Авторитет комуністів неухильно зростав. Вже у виборах до сільського представництва вони дістали майже половину всіх голосів — 474 і послали у представництво 12 депутатів[5].

Тяжким болем відізвалась у серцях трудівників Варів звістка про смерть В. І. Леніна; 26 січня 1924 року в селі відбувся масовий траурний мітинг[6]. В наступні роки в дні революційних свят, зокрема 1 Травня, Великої Жовтневої соціалістичної революції, сільська біднота — переважна більшість жителів, збирались під прапором комуністичної організації. У виборах сільського представництва 1928 року комуністи села дістали вже абсолютну більшість голосів. Секретар партійної організації Бертолон Біро був обраний старостою. Але власті, нехтуючи волею виборців, призначили старостою урядового комісара.

Важливе місце в класовій боротьбі трудящих Закарпаття займали страйки виноградарських робітників Варів, що відбулись у березні—квітні 1921, 1925, 1929, 1935 і 1936 років. Особливо напруженим був страйк у березні 1929 року, яким керував представник крайового комітету КПЧ І. Мондок. Страйкарі вимагали підвищення поденної плати до 15—40 крон, зменшення робочого дня до 10 годин та підписання колективної угоди. Спроби власників виноградників зірвати страйк вербуванням штрейкбрехерів були марними. Жандармерія арештувала багатьох робітників, 7 з них було ув'язнено[7]. Та страйкарі добились часткових успіхів.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 2372.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 4216, арк. 73, 74.
[3] Там же, ф. 283, оп. 2, спр. 3990.
[4] Там же, ф. 14, оп. 2, спр. 91, арк. 10.
[5] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 477.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1432, арк. 9.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 2, спр. 82, арк. 47—56.

 10 8-312

Сівба озимих в селі Варах. 1967 р.

Надійною опорою комуністів була масова сільська організація — Об'єднання трудящого селянства. У роботі першого установчого з'їзду в Мукачевому 11 вересня 1932 року взяли участь і делегати села. Організація Об'єднання трудящого селянства Варів згуртовувала селян на боротьбу проти екзекуцій, за списання боргів, проведення земельної реформи. Її представник Бертолон Біро в складі делегації, обраної 14 листопада 1935 року на IV з'їзді ОТС, від імені закарпатського селянства вручив чехословацькому уряду меморандум з викладом економічних і політичних вимог селянства[1].

Трудящі Варів завжди були вірні ідеям інтернаціоналізму та класової солідарності. Виступаючи на підтримку іспанських республіканців, на зборах і маніфестаціях вони вимагали надати трудящим Іспанії допомогу в боротьбі проти заколотників. Селяни виступали за зміцнення відносин з Радянським Союзом, за перемогу єдиного народного фронту[2].

Зміцнювався авторитет комуністичної організації села, зростала її чисельність. Тільки протягом жовтня 1937 року вона збільшилась на 15 чоловік. Комуністи Варів послідовно викривали підступні дії угорських буржуазних націоналістів, виступали проти фашизму. Особливо масовою була антифашистська демонстрація 4 вересня 1938 року.

Напередодні другої світової війни у Варах проживало 2924 чол., налічувалось 646 будинків. Промисловий розвиток обійшов село, його жителі, як і раніше, займалися переважно сільським господарством: у 1938 році із 1230 чол. самодіяльного населення у сільському господарстві було зайнято 1072, у ремеслі та торгівлі — 33 чол., поденщиків було 34 тощо.

Для Варів характерним було глибоке класове розшарування. Із усіх 517 господарств села 354 були напівпролетарськими з землею всього лише до 5 кадастральних гольдів, 152 середняцьких господарства мали від 5 до 20 кадастральних гольдів, 11 куркульських — понад 20 кадастральних гольдів.

В общинному землеволодінні села (спільне користування лісом та луками) верховодила купка сільських багатіїв, яким належала основна доля общинної землі. Крім того, реформатська церковна община володіла 66 кадастральними гольдами кращої землі. На 1938 рік у селі налічувалось 202 поденщики; багато сільської бідноти виїхало в пошуках кращої долі за кордон.

10 листопада 1938 року Вари були окуповані військами фашистської Угорщини. Запанував лютий терор. Посилився податковий гніт. У 1942 році селянська сім'я платила 11 прямих податків: за землю, житло, прибутковий податок, на утримання інвалідів і сиріт, санітарний податок, державний податок на охорону сім'ї, воєнний, жупний податок, дорожний та податок на собак[3]. Селян обдирали шляхом нескінченних, нічим не обмежених реквізицій. У 1942 році, наприклад, село повинно було здати 23 тонни кукурудзи, 25 тонн картоплі, у вересні 1943 року — 67 голів худоби по 400 кг кожна[4]. Багато селян голодувало, росло безро-

[1] М. Ротман. Напередодні другої світової, стор. 64.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 531, арк. 128.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 185, оп. 1, спр. 682.
[4] Там же, ф. 712, оп. 2, спр. 26.

біття. На грудень 1939 року роботи не мало 350 жителів. На все село був тільки один лікар, та і його посаду у 1943 році було ліквідовано. Понад 30 проц. новонароджених помирало; у Варах періодично лютували епідемії.

Не кращою була і справа народної освіти. В 1941 році із 500 дітей шкільного віку навчалось лише 208, близько 20 проц. дорослого населення було неграмотним. Влітку 1944 року в селі була розміщена військова частина, яка зайняла школу, господарські будівлі та хати селян; убогим селянським господарствам наносилась велика шкода.

В угорську фашистську армію було забрано 180, у трудові воєнні табори — 315 чоловік. Окупанти умертвили в таборах смерті понад 200 жителів Варів. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами селу, досягла 56 500 пенгів [1].

Окупаційний режим викликав опір з боку трудящих. Селяни ухилялись від виконання військових робіт, саботували накази окупантів. Так, селянина Лайоша Папа силою було змушено виконувати військові повинності [2].

28 жовтня 1944 року війська 4 Українського фронту визволили Вари від німецько-угорських фашистських окупантів. Зразу ж після визволення створюється сільський Народний комітет — орган влади трудящих. Делегати Варів — Габор Молнар та Ендре Кароді на I з'їзді Народних комітетів у листопаді 1944 року в Мукачевому разом з іншими делегатами голосували за возз'єднання з Радянською Україною. Трудящі Варів на загальних зборах одностайно підписали Маніфест I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України [3].

Очолені партійною організацією, селяни Варів розгортають роботу по налагодженню мирного життя. Надається допомога сім'ям голодуючих; в січні 1945 року серед бідноти було розподілено 13,5 тонн пшениці, виділеної селу в дар із фондів 4 Українського фронту[4]. На початку 1945 року створюється споживче товариство, через яке почалось організоване постачання необхідних промислових і продовольчих товарів. В лютому—березні 1945 року стала діяти дільнична лікарня; санітарні підрозділи Червоної Армії забезпечили її необхідним обладнанням та ліками.

Вже в січні 1945 року розпочинаються заняття у відбудованій сільській школі.

Весною 1945 року в селі створюється земельна громада, опираючись на яку Народний комітет провів земельну реформу. Безземельна та малоземельна біднота одержала по 1,5—3 га землі на кожну родину. Була організована взаємодопомога насінням, тяглом та реманентом.

Значну допомогу в обробітку землі селянам надавала Берегівська МТС[5]. Одержавши землю, біднота на досвіді стала переконуватись у перевагах колективного ведення господарства. Весною 1948 року в селі створюється ініціативна група по організації колгоспу, а 4 липня 1948 року виникає сільськогосподарська артіль. До кінця цього року в селі було усуспільнено 190 га землі, 6 га виноградників, 14 коней, 14 волів тощо[6].

Діяльну роботу по створенню сільськогосподарських артілей провадили сільські комуністи та активісти — Я. Бароцкі, Я. Єрдей, Е. Галас, Г. Мештар, І. Фозекош та інші. У 1949 році в селі створюється ще один колгосп; на початок 1950 року була завершена суцільна колективізація села, обидва колгоспи об'єдналися.

У Варівській лікарні. 1967 р.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 64, оп. 1, спр. 77, арк. 1.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 712, оп. 7, спр. 10.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-64, оп. 2, спр. 41, арк. 7.
[4] Там же, ф. Р-64, оп. 1, спр. 92, арк. 62.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 15. оп. 1, спр. 1, арк. 36.
[6] Газ. «Закарпатська правда», 6 липня 1948 р.

Вже на кінець 1950 року колгосп досяг відчутних успіхів. На той час він мав 1990 га землі, в т. ч. 81 га виноградників. Під урожай 1950 року було посіяно 927 га озимини, в т. ч. 52 га понад план, перевищено планові завдання по приросту поголів'я худоби. Того року в артілі налічувалось 480 голів великої рогатої худоби, 226 овець, 240 свиней. Було побудовано конюшню, свинарник тощо[1]. Колгоспники Варів вийшли переможцями у соціалістичному змаганні з артіллю с. Боржави. Ланка по вирощуванню тютюну та дві виноградарські ланки значно перевищили планові завдання по врожайності і одержали додаткову преміальну оплату. В 1950 році колгосп отримав 2,2 млн. крб. прибутку[2]. В селі провадилось бурхливе житлове будівництво. Тільки з осені 1949 по осінь 1950 року добротні житлові будинки спорудили 56 колгоспників. Бідняк Іштван Пал прожив бездомним 46 років; він і мріяти не міг про побудову власної хати. Та через два роки сумлінної праці він з допомогою колгоспу звів собі просторий світлий будинок.

У 1954 році колгосп Варів об'єднався з колгоспами сіл Боржави та Мужієвого. Новостворена артіль «Червоний прапор» з центром у с. Боржаві стала розвиватися швидкими темпами. Вже на кінець 1955 року неподільні фонди артілі зросли до 1,92 млн. крб., а в 1956 році прибутки колгоспу становили 3,197 млн. карбованців[3].

На 1 січня 1968 року сільськогосподарські угіддя колгоспу досягли 3170 га, у т. ч. орної землі — 2300, сінокосів — 166, пасовиськ — 360, багаторічних насаджень — 344 гектари. Колгосп перетворився у високомеханізоване господарство, в користуванні якого на 1968 рік було 24 трактори, 16 автомашин, 10 комбайнів. Всі основні трудомісткі процеси в тваринництві механізовані та електрифіковані. До 1961 року було повністю механізовано вирощування озимих, гороху, кукурудзи, соняшника.

Значно зросла врожайність усіх сільськогосподарських культур. В 1966 році було зібрано пшениці по 21,6 цнт з га, зернових — по 18,6 цнт, картоплі — по 143 центнери. Завдяки впровадженню механізації та вдосконаленню організації виробництва неухильно зростала продуктивність праці. Якщо у 1950 році вартість готової продукції на один людино-день затраченої праці становила 5,9, то в 1967 році — 7,07 карбованця.

Наслідуючи приклад передових артілей, колгосп розробив і в кінці 1961 року запровадив систему щомісячної грошової оплати. Трудівники Варів схвально сприйняли перехід на новий порядок оплати праці.

Колгосп «Червоний прапор» успішно впроваджує господарський розрахунок. На основі глибокого економічного аналізу було виявлено нові резерви підвищення виробництва молока та м'яса. Це дало змогу протягом одного 1967 року довести виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь до 317 центнерів.

Разом з тим заробітна плата тваринників зросла на 50—60 процентів[4].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-973, оп. 2, спр. 66, арк. 13.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 15, оп. 1, спр. 251, арк. 105.
[3] Газ. «Червоний прапор», 27 березня 1957 р.
[4] Газ. «Червоний прапор», 21 лютого 1967 р.

Тваринницька ферма колгоспу «Червоний прапор», с. Вари. 1967 р.

Збирання врожаю озимих у колгоспі «Червоний прапор», с. Вари. 1967 р.

Село Вари становить в колгоспі «Червоний прапор» окрему комплексну бригаду, яку очолює бригадир Т. Я. Варга. На 1968 рік за бригадою закріплено 1692 га землі, у т. ч. орної — 1318, садів — 6, виноградників — 52, сінокосів і пасовиськ —316. Провідними галузями виробництва є вирощування зернових, виноградарство та м'ясо-молочне виробництво. В бригаді створені окремі виробничі ланки по вирощуванню кукурудзи, винограду, тютюну тощо. Бригада має 35 виробничих будівель — у т. ч. корівники, водокачку, гаражі, пилораму.

За високі виробничі досягнення урядових нагород удостоєно 30 колгоспників. Зокрема, у 1956 році орденом Леніна нагороджено ланкового городньої ланки Г. Г. Байзата, а також кукурудзовода А. Ш. Варгу[1].

Разом з колгоспом розвивалось і квітло старовинне село Вари. Великого розмаху набрало житлове будівництво. За роки Радянської влади в селі споруджено 511 житлових будинків. Колгосп і держава надають забудовникам велику допомогу: їм безплатно виділяються ділянки, надаються кредити, виділяється транспорт та будівельні матеріали. В результаті цього у Варах з'явилося багато нових вулиць, упорядковано центр села. Побудовано автобусну станцію, розбито сквер, прокладено тротуари.

В селі є пошта, телеграф, телефонна станція. Тут проведено великі роботи по закріпленню берегів рік Тиси та Боржави, які раніше, розливаючись, завдавали Варам великої шкоди.

Неухильно зростає добробут членів артілі. Оплата трудодня у 1967 році зросла порівняно з 1958 роком із 0,70 до 2,45 карбованця[2]. Значні прибутки мають колгоспники з підсобного господарства. Кожний двір має в користуванні 0,20—0,30 га садиби, яка повністю забезпечує потреби в овочах. В індивідуальному користуванні колгоспників на 1968 рік було 140 корів, 450 свиней, 53 вівці, 134 кози, 7000 штук птиці.

На належному рівні пенсійне забезпечення трудящих Варів. Якщо в 1960 році державні пенсії одержували 29 робітників та службовців, то на 1968 рік — 557 колгоспників.

Все це забезпечує постійне зростання купівельної спроможності трудящих Варів. Щомісячний товарообіг торгових підприємств села у 1966 році зріс до 30 тис. карбованців. У Варах працюють спеціалізований сільмаг, продмаг, госпмаг, чайна

[1] Газ. «Закарпатська правда», 16 березня 1956 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-953, оп. 2, спр. 147, арк. 9.

з буфетом, 4 змішані магазини. До послуг жителів перукарня, шевські та кравецькі майстерні, лазня.

Неослабна увага приділяється охороні здоров'я трудящих Варів. У 1967 році асигнування на охорону здоров'я збільшилися порівняно з 1950 роком з 5 тис. до 75 тис. карбованців. Назавжди покінчено з масовими епідемічними захворюваннями, які забирали життя в багатьох людей. У селі діють дільнична лікарня на 50 ліжок, з дитячим відділенням на 20 ліжок, пологовий будинок, амбулаторія, зубний кабінет, рентгенкабінет, аптека. У 1960 році тут вперше в області відкрито дитячу колгоспну молочну кухню, а в 1961 році обладнано колгоспний профілакторій, який тепер являється одним з кращих на Закарпатті. Немало сил до розвитку медичного обслуговування трудящих доклав лікар І. А. Пряничук, своєю невтомною працею він завоював глибоку пошану колгоспників.

В селі працюють дитячі ясла, дитячий садок та колгоспний дитсадок-ясла, в яких виховується близько 150 дітей.

Великі перетворення відбулись в галузі народної освіти. У 1964 році початкова школа була перетворена в неповну середню. Із 1953 року діє десятирічка, де діти угорської національності здобувають освіту рідною мовою. У 18 класах середньої школи на 1968 рік навчалось понад 500 учнів. Відкрито також вечірню середню школу колгоспної молоді. За роки Радянської влади середню освіту здобули близько 120 чоловік. В школах села працює 30 учителів.

Невпинно зміцнюється матеріальна база шкіл. Асигнування з сільського бюджету на утримання і обладнання шкіл зросли у 1967 році порівняно з 1948 із 2,6 до 23,8 тис. карбованців[1].

В життя і побут трудящих Варів все більше входить книга. До їх послуг сільська та шкільна бібліотеки, в яких налічується понад 8 тис. книг; ними користуються понад 2200 читачів. Важливим центром культурно-масової роботи став клуб. Він має зал на 300 місць, приміщення для роботи гуртків художньої самодіяльності, при ньому діє стаціонарна кіноустановка. Асигнування з бюджету сільської Ради на проведення культурно-освітньої роботи збільшились з 1,5 тис. крб. у 1955 році до 4,6 тис. крб. у 1968 році. Найближчим часом у селі передбачається закінчити спорудження школи на 560 учнів, спортивного комплексу зі стадіоном, побудувати двоповерховий універмаг, кафе-ресторан, лазню, прокласти 1500 м тротуару, освітити основні вулиці села лампами денного світла тощо.

Заможно, культурно й щасливо живуть трудящі села Варів. З великим натхненням працюють вони, щоб примножити свої здобутки, щоб їхнє майбутнє було ще кращим.

І. Ф. КОМЛОШІЙ, В. П. МІСЮРА

КО́СИНИ

Косини — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від Берегового. Населення — 3020 чоловік.

В селі Косинах та в його околицях були знайдені монети Філіпа II Македонського (359—366 рр.), римські монети, виявлені окремі поховання перших століть н. е., а також V та VI — VII століть н. е.[2] Село вперше згадується в документальних джерелах 1333 року під назвою Козунь. У документах другої половини XIV століття Косини зустрічаються переважно в судових справах, які свідчать, зокрема, про необмежену сваволю феодалів. Так у 1374 році косинський кенезь за вбивство кріпака заплатив його власнику 40 коблів сіна та 3-х волів[3].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1903, оп. 1, спр. 25, арк. 4.

[2] М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини І тисячоліття нашої ери, стор. 6.

[3] G. Györffi. Az árpádkori Magyarország történeti földrajza (a—c) Budapest, 1963, стор. 541.

На одній з вулиць села Косин. 1967 р.

Грамотою від 1398 року встановлюються межі села. В наступний період воно було звичайним феодальним володінням — мінялось, продавалось, закладалось за борги. В грамоті за 1546 рік Косини вперше називаються містечком. На той час населення Косин займалось вирощуванням винограду, зернових культур, рибальством та випасом свиней в дубових лісах тощо[1].

У 1566 році Косини зазнали спустошливого набігу татарських загонів; багато жителів було забрано в неволю. З часом село зростає, у 1595 році воно стає центром реформатської парафії. При церкві починається навчання грамоти.

На 1707 рік у Косинах налічувалось 105 кріпацьких господарств, які займались переважно виноградарством; за кількістю насаджень винограду село стояло на шостому місці в Березькій жупі, відомої в Північній Угорщині добре розвиненим винoробством.

Виноградарство та інші галузі господарства розвивалися на виснажливій кріпацькій праці. Феодали жорстоко експлуатували кріпаків, розпоряджалися ними як худобою. В закладній від 1669 року феодал Пал писав: «Майно, яке належить мені по волі бога, кріпака Натроді Яноша разом з землею і кріпака Тордої Жігмунда разом з хатою передаю під заклад Наброді Варварі за 60 форинтів»[2].

Мешканці Косин взяли активну участь у визвольній боротьбі проти габсбургської монархії. На 1707 рік в армії Ференца II Ракоці служили також 43 кріпаки Косин[3].

З 1729 року Косини стають окружним центром; це сприяло дальшому розвитку села, зокрема збільшенню вільного населення, пожвавленню ремесла. На 1765 рік у Косинах було 3 кравці, шкіроправ, столяр, коваль, 3 шевці, а також 2 корчмарі, які продавали панське вино. Стала зростати і кількість феодально-залежного населення. В 1818 році у селі налічувалось 133 феодально-залежні родини (643 чол.), які проживали в 110 хатах. У тому числі селян-кріпаків із землею було 18 господарств, желярів — 80, слуг — 16[4].

Під час буржуазної революції 1848—1849 рр. чимало мешканців Косин служило в рядах революційної армії — гонведів[5].

З розвитком капіталізму розпадаються старі феодальні володіння Косинів, основані на підневільній праці, неухильно глибшає класове розшарування. Все більше селян втрачає свою землю. Її скуповують лихварі та куркулі, багато з яких перетворюється у великих землевласників. На 1895 рік 4 поміщицькі господарства села мали 1667 кадастральних гольдів, тобто майже половину всієї землі Косин. Багато селян через малоземелля змушені були йти до багатіїв в найми, шукати заробітків за межами села. На 1895 рік у Косинах налічувалось 278 сільськогосподарських робітників[6].

В господарстві Косин, як і раніше, провідне місце займало виноградарство, яке розвивалось на найманій праці обезземелених селян. Всі власники виноградників об'єднувались у спілку виноградарів, у якій верховодили поміщики та куркулі; при голосуванні саме їм належало право вирішального голосу[7].

---

[1] T. Lehoczky. Bereg varmegye var monographiája. III. kötet, Ungvár, 1881, стор. 335.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 136, арк. 1.
[3] Там же, ф. 10, оп. 8, спр. 768, арк. 43—46.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 554.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 10, спр. 392.
[6] Magyar statistikai közlemények. Uj sorozat. II kötet, Budapest, 1904, стор. 426—427.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 3257, арк. 392.

Деякого розвитку набуло ремісництво і торгівля. На 1860 рік у Косинах було 24 ремісники і торговці, у т. ч. 4 корчмарі, 3 столяри, 2 торговці, 3 шевці, 2 кравці, слюсар, коваль, миловар, точильник. Як свідчать сплачувані податки, розміри виробництва були далеко не однаковими. Більшість ремісників платила по 1—3, деякі — по 12 форинтів податку. Цехова організація ремесла в Косинах була нетривкою і розпалася ще в першій половині XIX століття. В 1875 році ремісники села об'єдналися в т. зв. змішану (на відміну від цехової) промислову спілку, в якій на 1878 рік було 30 членів[1].

Справами села керувало представництво на чолі з старостою, яке складалося переважно з найбагатших жителів. У 1871 році в Косинах було створено нотарське управління. Багатії домагалися, щоб віднести село до вищої категорії, що давало їм ряд вигід. Але це вимагало також і збільшення податків з населення, що викликало обурення і рішучий протест з боку сільської бідноти[2].

Трудяще населення Косин було усунене від будь-якої участі в політичному житті країни. Так, у парламентських виборах 1889 року Косини були центром виборчого округу, до якого входило 25 сіл. З усього населення право обирати мали лише 938 найбагатших поміщиків, торговців, лихварів та куркулів.

Тяжким було становище трудівників Косин; переважна більшість селян жила в жахливих злиднях. Податковий тягар невпинно зростав. На 1876 рік заборгованість селян по податках досягла 6680 форинтів. Косини не могли розрахуватись навіть за оренду будівлі під сільське управління. Як зазначає сам окружний начальник, «населення настільки бідне і злиденне, що хоч би що трапилось, стягнути податків не можна. В більшості випадків навіть постельні речі описані за борги... Дуже багато таких сімей, де не має вже що описувати»[3]. В 1903 році, щоб купити у поміщиків сільське пасовисько, спорудити будинок управи тощо, село взяло в банках під проценти грошову позику, з якою не змогло розрахуватись і на 1933 рік[4].

За переписом 1900 року в Косинах було 233 будинки, проживало 2058 мешканців, у т. ч. 734 чол. самодіяльного населення; примітно, що 67 сільськогосподарських робітників зовсім не мали домівки. Страждали селяни і від стихійних лих. У 1893 році, наприклад, пожежа знищила більшу частину села. Часто повторювались неврожаї. У 1893 році окружний начальник зазначав: «Очікується поганий врожай... недостача пасовиськ і кормів приводить господарів до відчаю. Страшно швидко зростають ціни на сіно і овес»[5]. Медичне обслуговування трудящих фактично не провадилось. Хоч Косини й були окружним центром, лише в 1864 році тут відкрилась приватна аптека, а в 1892 році став працювати дільничий муніципальний лікар, у дільниці якого було 16 сіл з населенням 13537 чоловік. Аптекар і лікар не були дипломованими спеціалістами. Епідемії та інфекційні захворювання забирали щорічно багато людей; на 1894 рік середня тривалість життя по Косинському округу становила всього 15—16 років. Високою була дитяча смертність — на той же рік із 808 чол. померлих було 530 дітей, у т. ч. від хронічного голоду померло 40 чол., від тифу, віспи, дизентерії та інших інфекційних хвороб — 202.

Не тільки злидні, хвороби та безправ'я, а й темрява та неосвіченість гнітили селян. Характеризуючи Косинський округ, окружний начальник у 1874 році писав, що на весь округ немає ні читацького гуртка, ні благодійної чи кредитної спілки, ні промислового товариства. Косинська школа, що належала реформатській церкві, була настільки запущеною, що своїм антисанітарним станом являла небезпеку не тільки для учнів, але й для всього села. На 1856 рік в ній навчалось всього 80 дітей; при ній були учитель і священик[6]. У 1885 році вона була передана на державне утри-

---

[1] Hivatalos statisztikai közlemények. Budapest, 1881, стор. 52.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 8, спр. 74.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 673, оп. 13, спр. 2, арк. 1.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 4, спр. 1376.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 472.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 10, спр. 2071.

мання. Показово, що в 1900 році половина населення не вміла ні читати, ні писати. У 1885 році стала діяти ремісничa школа, на утримання якої з селян стягався додатковий податок. Тут навчали ковальській, шевській та кравецькій справі. У 1888 році в Косинах було створено приватний освітній гурток, у якому можна було читати газети та книги тільки за плату. У 1903 році на кошти села відкрилася общинна бібліотека, вона мала всього 170 книг. Для поповнення книгами провадився збір коштів по всьому селу.

Немало жителів Косин в пошуках кращої долі емігрувало за кордон, зокрема в Америку. Особливо багато селян виїхало, рятуючись від голоду, у 1886 та в 1912 роках. Кількість бажаючих виїхати була настільки великою, що власті стали чинити перешкоди до виїзду. Так, у 1912 році бідняку М. Ченчері було дозволено виїхати до США на 1 рік під заклад в 300 крон; показово, що вартість всього його майна не становила й 600 крон[1].

Трудящі села не мирилися з жорстоким гнітом та безправ'ям. Селяни відмовлялися працювати на пана, не виконували наказів прикажчиків і чиновників, вчиняли підпали. За травень-вересень 1853 року в Косинах сталося 8 підпалів панського та куркульського майна. В 1903 році за порушення, спрямовані проти сільського представництва, було покарано 42 чол., за порушення проти збирача податків — 173 жителі. У 1869 році в селі створено окружний суд, а в 1882 році — жандармське відділення.

Великий прошарок сільськогосподарського пролетаріату, гострота класових протиріч сприяли виникненню в Косинах соціал-демократичної організації, яка була створена напередодні першої світової війни. Її організаторами були Шандор Комаромі, Ференц Молнар, Іштван Сарка.

Перша світова війна принесла жителям Косин нові страждання. До армії було взято 125 селян, 20 із них загинуло, багато повернулося покаліченими. В селі проводяться необмежені реквізиції, зростають грошові побори[2]. Занепадають сільські промисли. Через фінансову кризу, що розгорнулась, обанкротилось Косинське відділення одного з будапештських банків, у якому мали вклади середні селянські господарства та ремісники; це прискорило їх розорення. В зв'язку з голодом, який лютував у селі, почалася шалена спекуляція продовольством. Багатії, у т. ч. і сам окружний начальник, порушуючи встановлені тверді ціни, продавали приховані продукти по високих цінах, наживалися на стражданнях селян[3].

Після закінчення війни багато бувших військовополонених — учасників громадянської війни в Росії та на Україні, зокрема Йожеф Бораї, Іштван Сарка, повернувшись в село, не тільки знайомлять односельчан з революційним досвідом російських робітників і селян, але й самі стають активними організаторами революційного руху. Розгортає діяльність соціал-демократична організація Косин. Велику допомогу лівим соціалістам села, які перейшли на комуністичні позиції, подавав член жупної соціалістичної організації Бела Іллеш, пізніше відомий угорський письменник. У листопаді 1918 року в селі була створена робітнича Рада на чолі з ковалем Шандором Комаромі, в складі Ференца Молнара, Іштвана Сарки та інших. Рада мала великий вплив на політичне і господарське життя села та округи. В лютому 1919 року Рада висунула до жупної адміністрації вимогу понизити ціни на муку, терміново забезпечити безробітних працею і надати їм матеріальну допомогу, видати демобілізованим солдатам та інвалідам і біднякам одяг, забезпечити село паливом, збільшити представництво робітників у комісії по забезпеченню, затвердити нове представництво села з врахуванням пропозицій Ради, відкрити каменоломні тощо[4].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 472.
[2] B. Réti. Beregvármegye ismertetője. Miskolc, 1940, стор. 114.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 5, спр. 152.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 8, спр. 599, арк. 1—4.

Після перемоги пролетарської революції в Угорщині вся повнота влади в селі перейшла до рук Косинської окружної Ради, головою якої був обраний Ференц Молнар. На 7 квітня 1919 року в її складі налічувалось 30 чоловік. Із числа членів Ради було створено виконком в складі 5 чол., політичним уповноваженим округу став Шандор Комароmi. Косинська окружна Рада неухильно проводила в життя всі заходи Радянської влади. Бралось на облік майно, продовольчі запаси, провадилась боротьба з голодом і епідеміями, створювались загони Червоної Армії[1].

В квітні 1919 року Косинська окружна Рада здійснювала керівництво виборами до сільських, окружної та жупної Рад, боролася проти проникнення до них ворожих елементів. Трудящі Косин самовіддано захищали народну владу. Десятки трудівників, зокрема Йожеф Патакі, Янош Вереш, Кароль Комарі, пішли добровольцями до лав Угорської Червоної Армії, деякі з них полягли в боях проти контрреволюції [2]. Наприкінці квітня 1919 року Косини окупували війська боярської Румунії, які грабували і знущалися з населення. Окупанти вивезли кращий реманент, робочу худобу, хліб. Загальна сума збитків, завданих окупантами, становила 982 тис. чеських крон.

На зміну румунським інтервентам 20 липня 1919 року в Косини прийшли війська буржуазної Чехословаччини. Нові власті проводили ту ж політику репресій проти учасників революції. «Проведено багато арештів,— писав у цей час косинський окружний начальник.— Ще й зараз повертаються додому ті, що були рік тому червоними солдатами і які будуть передані чеській жандармерії»[3]. На селян була накладена величезна реквізиція, зокрема лише зерна — 50 вагонів. І це тоді, коли того року врожай ледве давав два-три крат насіння. Село прирікалось на напівголодне існування. У зв'язку з встановленням нового чехословацько-угорського кордону більше половини сільської землі відійшло до Угорщини. Великі угорські землевласники зберігали в Косинах свої маєтки, хоч самі й проживали в Угорщині.

На початку 1921 року в Косинах діяли спиртовий завод, паровий млин, господарський банк, кредитний банк та споживча кооперативна спілка. Тут знаходилось також окружне нотарське управління, окружне жандармське командування, жандармське відділення, інспекторат прикордонної митної сторожі, окружний суд; в селі працювали 3 лікарі та 6 адвокатів. В Косинах діяли народна і ремісничa школи[4].

Як і раніше, всі турботи про благоустрій, культуру, соціальне забезпечення та охорону здоров'я мешканців Косин покладались на самих жителів села, з яких стягалося безліч найрізноманітніших податків. Показово, що основний податковий тягар лягав на сільську бідноту.

В зв'язку з новим державним кордоном основна категорія населення Косин — сільськогосподарські робітники — втратила можливість заробітку в маєтках Угорщини; становище селян продовжувало залишатись тяжким.

Боротьбу трудящих за свої права очолили комуністи. Вийшовши з підпілля на початку 1920 року, вони спільно з лівими соціалістами створюють окружну організацію Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, секретарем якої було обрано Дюлу Кампо. В числі її активних членів були зокрема коваль Шандор Комароmi, швець Пал Кіш, маляр Янош Мароші та інші[5].

У травні 1921 року Косинська окружна організація МСП вливається в Комуністичну партію Чехословаччини. Косинські трудящі мали також свою професійну організацію, яка входила до профспілки сільськогосподарських і лісових робітників.

---

[1] Під прапором Великого Жовтня, стор. 88, 97, 98.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 1474, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
[3] Там же, ф. 283, оп. 2, 3767, арк. 1.
[4] Там же, ф. 21, оп. 5, спр. 2524.
[5] Газ. «Munkás ujság» (Ужгород), 29 жовтня 1920 р.

Вже на Першотравневі свята 1920 і 1921 рр. сільськогосподарські робітники Косин вийшли на маніфестацію під лозунгами комуністичної партії[1]. В наступні роки відзначення політичними демонстраціями і мітингами Першотравневих свят, річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, Міжнародного антивоєнного дня, Міжнародного юнацького дня та інших міжнародних свят стало в Косинах традицією.

Косинські сільськогосподарські пролетарі вели наполегливу боротьбу за покращення свого становища. Найбільші страйки виноградарських робітників Косин, приурочені до початку польових робіт, відбулись у березні—квітні 1921, 1925, 1928, 1929, 1935 і 1936 років. Показовим є страйк 1929 року, коли на плантаціях припинили роботу близько 500 чоловік. Страйк був викликаний нещадною експлуатацією робітників. За 12—14 годин виснажливої праці власники платили всього 7—10 крон, вони не хотіли навіть забезпечити селян питною водою, дати для ночівлі хлів з чистою соломою[2]. У Косинах був створений окружний страйковий комітет, на засіданні якого були висунуті вимоги зменшення робочого дня до 10 годин, збільшення зарплати до 15—45 крон на день, визнання роботодавцями довірених осіб робітників та укладення колективної угоди. Під час страйку, що тривав з 8 по 20 квітня 1929 року, не раз відбувались сутички з жандармами та штрейкбрехерами. 16 робітників Косин було заарештовано. Страйками трудящих керували комуністи, зокрема Лайош Ковач, Йожеф Вароді, Ференц Орбни, Шандор Товт, Кароль Сатмарі.

Трудящі Косин все більше переконувались, що лише комуністи послідовно захищають їх інтереси. Не випадково комуністична партія користувалась на виборах найбільшою підтримкою. У виборах до парламенту 1929 року комуністи Косин дістали 338 голосів із 944, а в 1935 році — 450 голосів із 983, залишивши далеко позаду куркульські і угорські буржуазно-націоналістичні партії.

Угорські буржуазні націоналісти намагались затьмарити свідомість трудящих Косин отрутою шовінізму, щоб підготовити грунт для фашистської окупації. Але трудящі залишались вірними ідеям інтернаціоналізму та демократії, на своїх мітингах і зборах вони одностайно відкидали підступи реакції. Так, 8 листопада 1936 року трудящі Косин в прийнятій резолюції вимагали вжити рішучих заходів проти фашистів, висловлювали солідарність з республіканською Іспанією, вимагали надати їй допомогу зброєю[3]. 28 серпня 1938 року, коли над Чехословаччиною нависли чорні хмари фашизму, робітники і селяни Косин у резолюції, посланій президенту Чехословаччини, засудили угорських фашистів, заявили про свою готовність виступити на оборону республіки, демократії і миру, висловились за тісні відносини з Радянським Союзом[4].

За період панування чехословацької буржуазії Косини не набули особливого розвитку. На 1938 рік тут проживало 2748 чол. населення; в промислах і на транспорті було зайнято 240, у торгівлі — 88 чоловік. Дедалі посилювалось класове розшарування, збільшувалась кількість безземельних і малоземельних селян, які жили за рахунок найму. На 1938 рік у Косинах було 140 безземельних господарств, 155 — малоземельних, переважна більшість землі належала поміщикам[5].

На 1938 рік у селі були угорська школа з 8 вчителями та одна чеська школа з 2 вчителями[6].

---

[1] З історії західноукраїнських земель. Збірник статей. К., 1957, стор. 116.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 419, 425, 432.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 531, арк. 118.
[4] Там же, спр. 752, арк. 72.
[5] Там же, ф. 185, оп. 1, спр. 178, арк. 2—3.
[6] F. Stojan. Representacni sbornik veškereho školstvi na Podkarpauské Rusi... 1918—1939. Prešov, 1938, стор. 87, 234.

З окупацією у 1938—1939 рр. Закарпаття фашистською Угорщиною в Косинах, як і по всьому краю, запанував жорстокий терор, грабунки. Фашисти знущаються з трудящих людей, стягають все зростаючі побори, розпалюють національну і релігійну ворожнечу. Тільки прямий грошовий податок села у 1939 році становив 12 860 пенгів; надзвичайні надбавки до нього в кілька разів перевищували суму самого податку. В роки війни реквізиції не обмежувались ніякими нормами[1].

Трудящі голодали. «Я,— писав окружний начальник у березні 1942 року,— зустрічався з таким голодом і злиднями, що перевищує всяке уявлення. 90 проц. жителів зовсім не має продуктів харчування. Діти зовсім без одягу і взуття, в більшості випадків сидять у засмічених колибах і не виходять цілу зиму на свіже повітря. Там, де і зустрів продукти, було не більше ніж один кілограм муки або хліба, каструля кислої капусти і більше нічого. Були і такі хати, де зустрів варені страви: у воді зварену квашену капусту, нічим не заправлену. І цю страву їли без хліба. У інших хатах матері давали дітям їсти муку, зварену у воді»[2]. Батраки багатія Фендриха жили з сім'ями у розваленому бараку, за мізерну плату вони змушені були працювати разом із своїми сім'ями щоденно по 12—14 годин. Багато з них хворіло. Проти тих, хто виявляв найменше незадоволення, піджупан вимагав вживати найсуворіших заходів, тобто бити і арештовувати. «Порушенням,— наказував він,— вважати і те, коли поденщик не працює зі сходу сонця до заходу»[3].

152 жителі Косин було забрано в армію та 213 — у примусові робочі табори. Їх родини були кинуті напризволяще. 58-річний Ференц Санісло, інвалід першої світової війни, чотири сини якого було забрано в робочі табори, залишився з 6 малими дітьми без найменшої допомоги. Старшого сина Арпада, який поскаржився на це командиру, було притягнуто до військового суду за «образу властей». Фашисти кинули до концентраційних таборів близько 600 громадян єврейського походження, переважна більшість з них була вбита. Окупанти жорстоко переслідують комуністів, усіх, хто виявляє симпатії до Радянського Союзу. Та вже на початку 1939 року в Косинах розгортає діяльність нелегальна комуністична організація. У жовтні 1941 року після катувань були ув'язнені комуністи Павло Магура і Шандор Боднар[4].

Довгожданий день визволення настав 26 жовтня 1944 року, коли в Косини увійшли війська 4-го Українського фронту. Вийшли з підпілля і відновили діяльність комуністи села. Секретарем партійної організації, яка в 1945 році налічувала 46 членів, було обрано Павла Магуру. Створюється Народний комітет Косин, до якого увійшло 18 трудівників села. Головою комітету було обрано Карела Комарі, а заступником — Шандора Боднара. Для охорони громадського порядку із сільської бідноти організовується народна дружина в складі 36 чоловік. Народний комітет провадить заходи по ліквідації наслідків воєнних дій, зокрема по ремонту доріг і мостів, надає допомогу голодуючим. Із фондів 4-го Українського фронту в січні 1945 року для бідняків села було виділено 40 цнт пшениці.

Під керівництвом окружного комітету КПЗУ Народний комітет провадить перші соціалістичні перетворення. Було взято на облік всі землі та виноградники Косин, між сільською біднотою поділено 965 га бездоглядних земель та 235 кадастральних угрів виноградників.

У квітні 1945 року створюється виноградарське кооперативне господарство на чолі з Є. Лобаєм; йому було передано 70 кадастральних угрів виноградників та інвентар націоналізованих маєтків[5].

Уже в травні 1945 року землю одержали 182 сім'ї безземельних та 30 сімей малоземельних селян. Крім того, село прийняло із верховинських районів 80 без-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 4519.
[2] Там же, ф. 185, оп. 1, спр. 692, арк. 3.
[3] Там же, спр. 788, арк. 1.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 2350, оп. 1, спр. 1, арк. 12.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-64, оп. 1, спр. 73.

земельних родин, яким Народний комітет надав землю, житло та все необхідне для життя. При проведенні земельної реформи сільський Народний комітет опирався на створену в селі земельну громаду. Вона вела облік та розподіл земель, допомагала бідноті насінням, організовувала супряги. Під контроль Народного комітету було поставлено млин, 2 каменоломні, завод содової води, ремісниче виробництво; невдовзі вони були передані державним та кооперативним організаціям[1]. У березні 1945 року в Косинах став діяти магазин споживчої кооперації. Було налагоджено також забезпечення, і в першу чергу безробітних та малоземельних селян, фондованими товарами — мукою, м'ясом, цукром тощо з запасів, виділених Радянським урядом на допомогу трудящим Закарпаття.

На початку 1945 року була відкрита дільнична амбулаторія, в якій стало трудитись 4 медичних працівники. Почала діяти аптека, відкривається хата-читальня, налагоджує роботу школа.

Трудящі Косин одностайно підтримали Маніфест Першого з'їзду Народних комітетів про возз'єднання з Радянською Україною. Створена після возз'єднання шляхом реорганізації сільського Народного комітету сільська Рада закріпила перші соціалістичні перетворення.

У березні 1946 року трудящі Косин вперше проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних на виборах до Верховної Ради СРСР.

Створене виноградарське кооперативне господарство увійшло в 1946 році до Іванівського винрадгоспу як його відділення. Того ж року в селі виникає пункт первинної переробки винограду. Трудящі все більше переконувались у перевагах колективного ведення господарства. У березні виникає ініціативна група по створенню колгоспу, а дещо згодом — колективне господарство у складі 28 родин. Головою правління новоствореної артілі було обрано Шандора Боднара, заступником — Лайоша Ковача і членом правління — Розу Газдача. Для посіву члени колгоспу дали власний посівний матеріал.

Куркулі повели проти створення колгоспу шалену агітацію. Але всі підступи ворогів були марними. 24 червня 1948 року на загальних зборах ініціативної групи було створено колгосп, який названо ім. Енгельса.

Правління артілі в складі 5 чол. очолив Лайош Ковач. За рішенням сільської Ради колгоспу було виділено 159 га землі, у т. ч. 21 га виноградників. 16 грудня 1948 року на загальних зборах колгоспників за участю 700 чол. було прийнято статут колгоспу. В рішеннях зборів зокрема було зазначено: «Не приймати куркулів, бо вони ведуть агітацію на шкоду колгоспу»[1]. 23 серпня 1948 року територіальна сільська партійна організація КП(б)У була перетворена в партійну організацію колгоспу, її секретарем було обрано старого комуніста Шандора Боднара[2].

На початку 1949 року було завершено суцільну колективізацію села. За колгоспом на вічне користування закріплювалось 623 га орної землі, 148 га садів та виноградників, 73 га пасовиськ, 96 га сінокосів, 72 га присадибної землі. На той час у артілі налічувалось усього 13 корів, 60 свиней, 50 овець, 60 коней. Машини і реманент були примітивні, переважно усуспільнені колгоспниками[3].

Партійна організація і сільський актив розгорнули напружену роботу за організаційне зміцнення колгоспу. Артіль звільнялась від куркульських елементів. Для кращого задоволення потреб трудящих, які не мали присадибних ділянок, за рішенням правління колгоспникам було виділено городи по 0,15—0,25 гектара.

У березні відкрито колгоспні ясла, що створювало кращі умови для виховання дітей і залучення жінок до праці.

Велику роль у зміцненні колгоспу відігравали передовики виробництва. Ланковий колгоспу Янош Барат у 1949 році зібрав із закріпленої за ним площі по

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1909, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 8.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 713, оп. 1, спр. 7, арк. 22, 23.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1909, оп. 1, спр. 12, арк. 6.

Герой Соціалістичної Праці Я. С. Барат ділиться досвідом своєї роботи з хліборобами Косинівського колгоспу. 1968 р.

Торговельний комбінат села Косин. 1967 р.

На Косинівському стадіоні. 1967 р.

106 цнт винограду з гектара, а колгоспниця Магдалина Бакша — по 112 цнт; за видатні успіхи вони були удостоєні звання Героїв Соціалістичної Праці.

У 1950 році до колгоспу ім. Енгельса приєднується колгосп сусіднього села Заставного «Червоний маяк». У 1952 році було ліквідовано Косинське відділення винрадгоспу, а його виноградники передані колгоспу, який неухильно зміцнювався. Зростала технічна оснащеність, удосконалювалась організація праці. У 1956 році колгосп посіяв пшеницю за два робочих дні, а кукурудзу — за 10 днів[1].

Господарство стало одним з кращих у районі. У 1958 році до нього приєдналися економічно слабші колгоспи «Нове життя» с. Деренківця та колгосп «Правда» с. Рафайлового; об'єднане господарство налічувало 1483 двори, де проживало 5470 колгоспників, земельний фонд досяг 4567 гектарів. У 1961 році артіль побудувала новий млин з маслобойнею. Тільки у 1963 році на ньому було перероблено 21,9 тис. цнт пшениці та 1615 цнт соняшника.

Колгоспники наполегливо працювали, неухильно покращуючи свої досягнення. Вівчар І. Фаркаш у 1959 році домігся по 5,2 кг настригу вовни від кожної закріпленої вівці. За прикладом В. Гаганової він передав своїх овець іншому вівчару, а сам взявся доглядати за слабшими. Комуністи йшли на найтрудніші ділянки виробництва. Бригадир Бела Кіш на ділянці 110 га зібрав по 70 цнт винограду. Ланкова Шімон при плані 445 цнт зібрала 978 цнт винограду. Глибоку пошану своєю невтомною працею завоював у колгоспників тваринник Томаш Дешко. В 1964 році собівартість м'яса була знижена ним до 0,83 крб. за центнер, тоді як на сусідній фермі вона становила 1,5 карбованця. Того року закріплена за ним свиноферма дала 16 тис. крб. чистого прибутку[2].

---

[1] Газ. «Червоний прапор», 11 березня 1956 р.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 11, спр. 2, арк. 69.

Досвід діяльності колгоспу показав, що великі розміри господарства недоцільні. Тому в 1965 році колгосп ім. Енгельса було розукрупнено. В його складі залишились землі сіл Косин і Деренківця, всього 840 дворів з 2333 працездатними колгоспниками. За колгоспом було закріплено 1763 га орної землі, 348 га пасовиськ, 35,5 га лісу та 220 га виноградників.

Неухильно розвивалось тваринництво колгоспу. Доля грошових прибутків від тваринництва у 1966 році збільшилась порівняно з 1964 роком від 30 до 73 процентів. На 1967 рік у колгоспі було 369 корів, 1540 овець, 917 свиней. Поглибилась механізація та електрифікація виробництва. На 1 січня 1968 року артіль мала 21 трактор, 14 автомашин, 7 комбайнів, механізовану кормокухню, електричне водопостачання тощо. Це сприяло значному росту продуктивності праці та зменшенню собівартості продукції.

Колгосп докладає великих зусиль до зміцнення економіки, розширення і вдосконалення своєї виробничої бази. В 1966 році колгосп вклав у виробництво 197,6 тис. крб., що становило 28 проц. усіх грошових доходів. У 1967 році неподільні фонди артілі досягли 1618 тис. карбованців. Зросла врожайність основних сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва. Середній врожай за 1964—1966 рр. становить в середньому: пшениці — 15 цнт з га, ячменю — 17,2, кукурудзи — 25 цнт, що принаймні на 30—40 проц. більше того, що збиралось на цих землях до створення колгоспу. Належна увага приділяється розвитку виноградарства. Зростає продуктивність тваринництва. У 1968 році надій на одну корову збільшився порівняно з 1961 роком на 750 кг і досяг 1970 кілограмів. Ще кращих результатів досягли передові доярки. Доярка М. І. Сабо надоїла в 1965 році від закріплених за нею 13 корів по 2008 кг молока, а доярка М. І. Гогерчак — по 2375 кілограмів.

Виросло і розквітло нове соціалістичне село Косини. За роки Радянської влади тут побудовано 4900 кв. м житлової площі. Для забудовників колгосп безплатно виділив ділянки, надав допомогу транспортом та будівельними матеріалами. Багато колгоспників дістало кредити держбанку. Було заасфальтовано шлях від райцентру до села та головну вулицю, прокладено нові тротуари.

Невпинно зростає добробут трудящих села. Середня оплата одного робочого дня колгоспника у 1967 році становила 4,67 карбованця. Виросла також заробітна плата робітників і службовців. В користуванні трудівників є присадибні ділянки, з яких вони повністю забезпечують потреби в овочах і картоплі. Майже в кожному дворі є по 200—300 кущів винограду.

Значно розширилось пенсійне забезпечення трудящих Косин. На 1967 рік пенсії одержували 46 робітників і службовців, 209 колгоспників села. Крім того, надавалась допомога багатодітним матерям.

Ріст доходів забезпечує постійне зростання купівельної спроможності населення. Товарооборот Косинського ССТ зріс з 215 тис. у 1948 році до 22978 тис. крб. у 1967 році. Споживче товариство села має 15 торговельних підприємств. По типовому проекту споруджено торговельний комбінат, де розміщені магазини промислових і продовольчих товарів, чайна, реконструйовані приміщення та виділені в самостійні підприємства культмаг, госпмаг, взуттєвий, хлібний, меблевий і книжковий магазини, магазин готового одягу та головних уборів. Працівники Косинського ССТ стали новаторами кооперативної торгівлі. Турбота про покупців стоїть у них на першому місці. За творчу працю і постійне перевиконання плану товарообігу вже до 1965 року ССТ шість разів завойовувало перехідний червоний прапор та премії правління Центросоюзу, дев'ять разів — Укоопспілки, двадцять разів — райспоживспілки. Колектив ССТ завоював 114 різних почесних грамот, багато премій. Ще в 1962 році ССТ присуджено почесне звання «ССТ комуністичної праці»[1].

[1] Делимся нашим опытом. Сборник статей. Ужгород, 1965, стор. 43—48.

Із 1945 року ССТ незмінно очолює М. І. Клайн. За заслуги в розвитку торгівлі 5 листопада 1965 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

На високому рівні медичне обслуговування трудящих. Асигнування з сільського бюджету на охорону здоров'я в 1968 році збільшились порівняно з 1950 роком у 9 разів і становлять 43 тис. карбованців. Дільнична лікарня села має 25 ліжок; при ній створено терапевтичне, дитяче та пологове відділення, де працюють три лікарі та 15 чол. середнього медичного персоналу, яких очолює досвідчений лікар-педіатр Л. Т. Смоланка. Великою повагою в селі користується акушерка Г. М. Роман; пологове відділення лікарні стало базою передового досвіду всього району. В селі діє дитячий садок-ясла, у 1961 році відкрито колгоспний пансіонат на 60 ліжок.

Створені всі умови для культурного відпочинку колгоспників. Молодь має спортивний майданчик, стадіон.

У середній школі села з угорською мовою навчання на 1967 рік навчалось 520 учнів. Крім того, у вечірній середній школі набувають знань 85 колгоспників. В селі працює великий загін учителів, який налічує 40 чоловік. У Косинах вже давно покінчено з неграмотністю і майже не залишилось малограмотних. Близько 200 колгоспників, робітників та службовців села мають середню освіту, багато трудівників здобули вищу освіту або вчаться у вузах.

Поліпшується матеріальна база шкіл. Асигнування з сільського бюджету на освіту зросли з 12,6 тис. крб. у 1950 році до 38 тис. крб. у 1968 році.

В селі діє кінотеатр для демонстрування широкоекранних фільмів. Все більше в життя трудящих входить книга. В селі працюють сільська, колгоспна та шкільна бібліотеки, в яких налічується понад 12 тис. книг. Багато колгоспників та робітників мають власні бібліотеки, в яких зібрано по 500—1000 та більше томів. Сільський книжковий магазин щороку продає книг на суму понад 4860 карбованців.

Культурні запити трудящих неухильно зростають. Косинське ССТ продало населенню у 1966 році культтоварів на 80,9 тис. крб., що у порівнянні з 1949 роком більше, ніж у вісім разів.

Ще кращим стане село в найближчі роки. Тут буде споруджено Будинок культури, комбінат побутового обслуговування, три залізобетонні мости, замощено нові вулиці тощо.

В. П. МІСЮРА, М. Є. РОТМАН, Д. В. СМОЛАНКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРЕГІВСЬКОГО РАЙОНУ

БА́ТРАДЬ (до 1946 року — Бовтрадь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру. Через село проходить шосейна дорога Берегове — Чоп та залізнична лінія Ужгород — Солотвина. Населення — 1860 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Дзвінкове.

На території села знаходиться колгосп «Перемога», за яким закріплено 3500 га земельних угідь. Основний напрямок господарства — виробництво зерна та м'ясо-молочної продукції. Господарству властива висока культура землеробства, тут вирощуються найвищі в області врожаї пшениці, ячменю, кукурудзи.

За високі виробничі показники 7 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями СРСР, у т. ч. ордена Леніна удостоєно доярку М. Д. Сідей.

В селі є восьмирічна і початкова школи, пошта, два фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, дитсадок, бібліотека, клуб із стаціонарною кіноустановкою, три крамниці, зооветдільниця, комбінат побутового обслуговування населення.

За роки Радянської влади в селі споруджено 419 нових житлових будинків.

На території села було знайдено бронзові вироби доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до нашої ери).

Вперше село згадується в документальних джерелах 1270 року. В 1566 році село зазнало спустошливого набігу татарських полчищ. На 1816 рік у Батраді налічувалось 437 жителів, 74 будинки. Згідно перепису 1881 року письменними були 430 із 1014 жителів села. У 1919 році в селі виникла Рада робітників, солдатів і селян, керівником якої став Самуел Сокач. Комуністична організація створена в селі в 1934 році. В період фашистської окупації 1938—1944 рр. за антифашистську діяльність було ув'язнено 3-х жителів Батраді. У трудові табори було вивезено 30 жителів.

27 жовтня 1944 року радянські воїни визволили Батрадь. З перших днів визволення у селі став діяти Народний комітет на чолі з В. Ф. Шейфером. Добровольцями в Червону Армію пішло 12 жителів села. Після визволення в селі було влаштовано 22 безземельні сім'ї переселенців.

Профілакторій на фермі колгоспу «Перемога», с. Батрадь. 1967 р.

БОДОЛІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від Берегового, поблизу ріки Тиси. Населення — 2278 чоловік. Сільраді підпорядковано село Грабарово.

В селі знаходиться відділення Закарпатської державної обласної сільськогосподарської дослідної станції.

В минулому жителі зазнавали багато лиха від поводі ріки Тиси. В 1948 році за допомогою Радянської держави споруджені захисні дамби.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, дитячі ясла, три крамниці, взуттєва та шевська майстерні.

За роки Радянської влади в селі споруджено 316 житлових будинків, клуб на 300 місць, бібліотеку тощо.

За досягнення в розвитку сільського господарства 8 трудівників Бодолова удостоєно урядових нагород, у т. ч. орденом Леніна нагороджено Й. К. Полнера та Ю. І. Огара.

Вперше Бодолів згадується в письмових джерелах XIII століття. На 1816 рік у селі було 370 жителів, 74 будинки. У липні 1847 року в Бодолові побував великий угорський поет-революціонер Шандор Петефі; на відзнаку цього на одній із будівель встановлено меморіальну дошку. У 1928 році в селі була створена партійна організація КПЧ. Першими її організаторами були К. П. Кемеді та Б. Б. Балог. В 1930 році виникла комсомольська організація села, в числі її організаторів були І. Л. Калов, І. Віраг, Б. А. Якоб, Е. К. Солої.

Під час угорської фашистської окупації 1938—1944 рр. в лісах поблизу села діяла партизанська група, яка згодом з'єдналася з частинами Червоної Армії. Жителі Бодолова підтримували з партизанами тісні зв'язки. Фашистські окупанти вивезли в трудові табори 36 жителів села.

Село було визволене від фашистських окупантів 26 жовтня 1944 року.

ВЕЛИ́КА БІ́ГАНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від райцентру, на лівому березі каналу Верке. Через село проходять шосейна дорога та залізнична лінія — Чоп — Берегове—Солотвина. Населення — 1870 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мала Бігань.

У Великій Бігані знаходиться центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 3450 га земельних угідь. Основний напрямок господарства — виробництво зерна, тютюну, м'ясо-молочної продукції.

Сім передовиків колгоспного виробництва удостоєно урядових нагород, а зоотехніка В. Ю. Рубіша — почесного звання заслужений зоотехнік УРСР.

В селі є восьмирічна та середня школа сільської молоді, клуб, бібліотека, амбулаторія, дитячий садок, три крамниці, поштове відділення.

За роки Радянської влади в селі побудовано 379 житлових будинків.

На території села виявлено поселення і скарб бронзових виробів (кінця II — початку I тисячоліття до нашої ери).

Перша документальна згадка про село датується XIV століттям. У 1816 році в селі було 329 жителів, 64 будинки. Згідно перепису 1881 року з 876 жителів села письменними були всього 228 чоловік. В 30-х роках XX століття в селі існувала партійна організація КПЧ, яку очолював Мезеї Міклош.

Під час угорсько-фашистської окупації в 1938—1944 рр. 38 чол. жителів села було вивезено в концентраційні табори, 7 чоловік забрано в трудові табори. На грудень 1939 року в селі налічувалось 398 безробітних.

27 жовтня 1944 року героїчна Червона Армія визволила село від фашистської окупації.

ВУЗЛОВЕ́ (до 1946 року — Батьово) — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру. Вузлове — залізничний вузол на електрифікованій магістралі залізниці Прага — Чоп — Москва та залізниці Батьово — Солотвина. Через село проходить шосейна дорога Берегове—Вузлове—Чоп. Населення — 2016 чоловік.

У Вузловому міститься бригада колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, основний напрямок якого — виробництво зерна та м'ясо-молочної продукції.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб, елеватор, млин, дільнична лікарня, обласна туберкульозна лікарня, аптека, дитячий садок. До послуг трудящих — п'ять крамниць, їдальня, перукарня, взуттєва майстерня, відділення зв'язку. За роки Радянської влади до 1968 року в селі споруджено 189 житлових будинків, сільський універмаг, 2 крамниці, їдальню.

Вперше село згадується в документальних джерелах XII століття. На 1816 рік у селі було 310 жителів, 54 будинки. За переписом 1881 року з 845 жителів села письменними були тільки 350 чоловік. Місцева партійна організація КПЧ була створена в 1921 році. В числі її активних членів були Юрій Боротей, Бела Товт, Йосип Боротей, Шамуел Клейн, Янош Еней, Лойош Нодь. Під час виборів до чехословацького парламенту у 1935 році комуністична організація дістала в селі найбільшу кількість голосів.

Під час угорсько-фашистської окупації (з листопада 1938 до жовтня 1944 року) населення зазнало жорстоких знущань. У концентраційні табори було вивезено 70 жителів села, в примусові трудові табори — 380.

28 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від фашистських окупантів. Добровольцями до лав Червоної Армії пішло 12 чоловік.

ГАРА́ЗДІВКА (до 1946 року — Гут) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від Берегового. За 5 км від села проходить шосейна дорога Ужгород—Мукачеве—Берегове—Рахів. Населення — 1336 чоловік.

На території села знаходиться бригада колгоспу «Шлях до комунізму», за якою закріплено 1160 земельних угідь.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, а також фельдшерський пункт з пологовим відділенням, дитячий садок, 2 крамниці, буфет, перукарня. За роки Радянської влади споруджено 200 житлових будинків.

У селі проживає 20 матерів-героїнь та передова колгоспниця Є. Л. Кедебець, що удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора.

На території села виявлено поселення часу неоліту (IV—III тисячоліття до нашої ери).

Вперше Гараздівка згадується в документальних джерелах XV століття. У 1566 році село зазнало спустошливого набігу кримських татар. На 1816 рік у селі налічувалось 466 жителів, 82 будинки. За переписом 1881 року з 653 жителів села письменними були 158 чоловік. Під час угорсько-фашистської окупації (з листопада 1938 по жовтень 1944 року) жителі села зазнали жорстоких знущань з боку фашистів; панував голод і злидні. В 1939 році в селі проживало 30 сімей з 75 дітьми, які були безземельними і не мали власного житла. 52 чол. вивезено в трудові табори, 102 чол. забрано в робочі батальйони.

27 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від фашистської окупації.

ГАТЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від Берегового. Через село проходить шосейна дорога Ужгород—Мукачеве—Берегове — Рахів. Населення — 2975 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нярош Горонда та Чікош Горонда.

На території села знаходиться Закарпатський племінний радгосп, за яким закріплено 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі; він спеціалізується на розведенні бурокарпатської племінної худоби.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб, а також лікарня, фельдшерський пункт, дитячий садок, дитячі ясла, торговий комбінат, перукарня, поштове відділення, млин.

За роки Радянської влади в Гаті споруджено 365 житлових будинків. У селі проживає 18 матерів-героїнь.

На території села знайдено вироби з бронзи доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до нашої ери). Вперше Гать згадується в письмових джерелах XIV століття. У 1566 році село зазнало спустошливого набігу татарських орд. На 1816 рік у Гаті налічувалось 444 жителі, 54 будинки. Згідно перепису 1881 року з 859 жителів села письменними були 330 чоловік. В 1921 році в селі була створена місцева партійна організація КПЧ у складі 79 членів; її очолювали Й. Бак

і Е. Ковач. У 1935 році під час виборів до чехословацького парламенту комуністи одержали найбільшу кількість голосів виборців, а саме: 463 голоси із загального числа 876.

Під час угорсько-фашистської окупації 60 жителів села було вивезено фашистами в трудові табори, 136 чоловік забрано в примусові робочі батальйони. На 1939 рік у селі проживало 59 сімей з 189 дітьми, які були безземельними і не мали власного житла. 26 жовтня 1944 року село було визволено частинами 8-ї гвардійської повітряно-десантної стрілецької дивізії Червоної Армії. 10 жителів села пішли добровольцями до Червоної Армії.

У Гаті 1928 року народився член Спілки радянських письменників В. О. Ковач.

ГЕ́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від Берегового, за 5 км від найближчої залізничної станції Боржава. У 5 км від села проходить шосейна дорога Ужгород—Рахів. Із районним центром село має автобусне сполучення. Населення — 860 чоловік. Сільраді підпорядковані села Чома, Велика Бакта.

На території села знаходиться виробнича бригада обласної дослідної сільськогосподарської станції, що спеціалізується на виробництві зерна.

У селі Велика Бакта знаходиться Закарпатська обласна сільськогосподарська дослідна станція, за якою закріплено 5313 га землі. Станція має племінні тваринницькі ферми, де вирощується понад 1750 голів великої рогатої худоби бурокарпатської породи. На дослідній станції працює 56 чоловік науково-технічного персоналу, у т. ч. 10 кандидатів сільськогосподарських наук.

У Гечі є восьмирічна школа, бібліотека, фельдшерський пункт, дитячий садок, крамниця.

За роки Радянської влади в Гечі споруджено 86 житлових будинків, сільський універмаг.

Вперше село Геча згадується в документальних джерелах XIV століття. На 1816 рік у селі налічувалось 149 жителів, 23 будинки.

У березні 1935 року в селі була створена місцева організація КПЧ; в тому ж році під час виборів до чехословацького парламенту комуністична партія одержала найбільшу кількість голосів. Під час угорсько-фашистської окупації населення зазнало багато лиха. 6 чоловік було вивезено фашистами в трудові табори, 70 чоловік забрано в робочі батальйони, матеріальні збитки населення становили понад 60 тис. пенге.

27 жовтня 1944 року село було визволено радянськими військами. 9 чоловік вступило добровольцями до лав Червоної Армії.

На території села є дві архітектурні пам'ятки: споруда XVIII століття та церква XIX століття.

ДЕРЕНКО́ВЕЦЬ (до 1946 року — Шом) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від Берегового, за 2 км від найближчої залізничної станції Шом—Косини. Через село проходить шосейна дорога Берегове—Чоп. Населення — 1426 чоловік. До складу сільради входить село Каштанове.

В селі знаходиться бригада колгоспу ім. Енгельса, за якою закріплено 1656 га земельних угідь. За досягнення в розвитку сільського господарства урядових нагород удостоєно 4 чол., у т. ч. К. Г. Нодя — ордена Леніна.

В селі є восьмирічна та початкова школи, бібліотека, клуб, фельдшерський пункт, дитячий садок, поштове відділення, перукарня, крамниця.

За роки Радянської влади в селі споруджено 215 житлових будинків.

Вперше село згадується в письмових джерелах XIII століття. На 1816 рік у Деренковці налічувалось 476 жителів, 85 будинків. Згідно перепису 1881 року з 932 жителів села письменними були тільки 411 чоловік. У квітні 1919 року в Деренковці було створено Раду робітників, солдатів і селян.

Під час угорсько-фашистської окупації в тюрму було кинуто 3 чол., забрано в концентраційні і примусові трудові табори 40, в робочі батальйони — 65 чоловік.

27 жовтня 1944 року радянські війська визволили село від фашистської окупації. До лав Червоної Армії вступило 8 чоловік.

ДІ́ДОВЕ (до 1946 року — Дейда) — село, центр сільської Ради, розташоване в 7 км від Берегового, з яким має автобусне сполучення. Населення — 1840 чоловік. Сільраді підпорядковане село Хомок.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 1898 га сільськогосподарських угідь.

В 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 317,1 цнт. молока, по 33,4 цнт м'яса.

За високі виробничі показники орденами і медалями нагороджено 6 чоловік.

В селі є восьмирічна школа та консультпункт заочної середньої школи, клуб, дві бібліотеки, кіноустановка, радіовузол, 3 крамниці, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок.

На території села виявлено поселення епохи неоліту (IV—III тис. до н. е.) та доби бронзи (II тисячоліття до нашої ери).

На території села є залишки глинобитних валів стародавнього городища «Товар» («Озерний замок»), (VI—IV століття до н. е.); вперше Дідове згадується в письмових джерелах XIV століття. Село було королівським мастком. В 1566 році село зруйнували татарські полчища. На 1816 рік у Дідовому налічувалося 327 жителів, 64 будинки. Згідно перепису 1881 року з 680 жителів села письменними були 294 чоловіки. В квітні 1919 року в селі було створено Раду робітників, солдатів і селян. У 1934 році в селі вже діяла місцева організація КПЧ, очолювана Д. Петрашем.

Під час угорсько-фашистської окупації 2 чол. було ув'язнено, 16 вивезено в концентраційні і трудові табори, 87 чол. забрано в робочі батальйони. У грудні 1939 року в селі налічувалось всього 182 жителі.

26 жовтня 1944 року село було визволене від фашистських загарбників. Добровольцями до лав Червоної Армії вступило 5 чоловік.

ДОБРОСІ́ЛЛЯ (до 1946 року — Бене) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці

Нові будинки колгоспників села Добросілля. 1967 р.

Боржаві, за 12 км від районного центру, за 3 км від найближчої залізничної станції Боржава. Через село проходить шосейна дорога Ужгород—Берегове—Рахів. Населення — 1440 чоловік. Сільраді підпорядковане село Четове.

У Добросіллі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. Основним напрямком господарювання є виробництво зерна, садівництво та виноградарство.

Земельні угіддя колгоспу становлять 1253 га, у т. ч. 837 га ріллі, 97 га виноградників.

За успіхи у вирощуванні винограду 26 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР, з них С. І. Путнокі удостоєний ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа з угорською мовою навчання та консультпункт заочної середньої школи, дитячий садок, дитячі ясла, обласний дитячий будинок, в якому виховуються 75 дітей-дошкільнят, а також 2 бібліотеки, клуб, дільнична амбулаторія, пологовий будинок, радіовузол та пошта.

За роки Радянської влади в селі побудовано 354 будинки.

Вперше Добросілля згадується в письмових джерелах XIII століття. В 1657 році село зазнало спустошливого набігу військ польської шляхти. На 1816 рік у Добросіллі налічувалось 235 жителів, 54 будинки. Згідно перепису 1881 року з 411 жителів села письменними були 153 чоловіки.

В 1924 році в селі була створена місцева організація КПЧ, вона очолювала страйки виноградарів села у 1924, 1929 і 1936 роках.

Під час фашистської окупації 9 чол. знаходилось під поліцейським наглядом, 17 чол. було вивезено в трудові табори, 15 сімей кинуто в концтабори, 82 чол. забрано в робочі батальйони. На 1942 рік у селі налічувалось 35 сімей, що були на грані голодної смерті.

26 жовтня 1944 року село було визволене від фашистської окупації. Добровольцями до лав Червоної Армії вступило 13 чоловік.

У 1948 році в селі було організовано колгосп ім. Кірова. Його організаторами були комуністи Л. Горват, Б. Товт, Б. Шютев, О. Бігарі.

ЗАСТАВНЕ́ (до 1946 року — Запсонь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Село має залізничну станцію під назвою Шом-Косине. Населення — 1660 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рафайлове.

У Заставному знаходиться центральна садиба колгоспу «Нове життя», земельні угіддя якого становлять 1899 га, у т. ч. 1290 га ріллі, 98 га виноградників. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур, виноградарство і тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому діють 6 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь 140 чоловік.

На 1816 рік у Заставному налічувалось 324 жителі, 56 будинків. Згідно перепису 1881 року із 660 жителів села письменними були всього 240 чоловік.

За роки Радянської влади в селі споруджено 368 будинків.

Вперше Заставне згадується в письмових джерелах XIII століття. На початку 30-х років XX століття в селі розпочала діяльність місцева організація КПЧ, очолювана О. Короді. У 1935 році під час виборів до чехословацького парламенту комуністи села одержали найбільшу кількість голосів виборців.

26 жовтня 1944 року село було визволене від угорсько-фашистських окупантів.

В листопаді 1944 року в селі був створений сільський Народний комітет, а в 1949 році — колгосп.

ІВА́НІВКА (до 1946 року — Яноші) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Через село проходить шосейна дорога Ужгород—Берегове—Рахів. Населення — 2655 чоловік.

В Іванівці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, що має тваринницько-зерновий напрямок, з розвинутим тютюнництвом та виноградарством. За колгоспом закріплено 2256 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1254 га орної землі, 72 га виноградників.

Іванівський Палац культури. 1967 р.

Колгосп ім. Чапаєва — передове господарство області, він характеризується високим рівнем культури землеробства та механізації трудомістких робіт, широким впровадженням досягнень науки та передового досвіду.

За успіхи, досягнуті в сільському господарстві, 10 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами і медалями, а К. Й. Чотарі та Г. І. Бігарі удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, 2 дитячі садки, 2 бібліотеки, Палац культури на 700 місць, культмаг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, ветеринарний пункт.

За роки Радянської влади в Іванівці споруджено 368 житлових будинків.

Вперше Іванівка згадується в письмових джерелах XIV століття. В 1566 році село було зруйноване татарськими полчищами. На 1816 рік у Іванівці налічувалось 357 жителів, 65 будинків. Згідно перепису 1881 року, з 787 жителів села письменними були 225 чоловік. В квітні 1919 року в селі було створено Раду робітників, селян і солдатів. Місцева організація КПЧ створена в селі у 1922 році; її організаторами були І. Бекфі — учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, та П. Попович. У 1935 році під час виборів до чехословацького парламенту комуністи одержали найбільшу кількість голосів виборців.

Під час угорсько-фашистської окупації 53 мешканці села було забрано в робочі батальйони, 4 сім'ї кинуто в концтабір. Жителі села допомагали партизанам загону Д. Усти — І. Прищепи.

26 жовтня 1944 року село було визволене від фашистської окупації, добровольцями в Червону Армію пішло 10 чоловік.

В листопаді 1944 року в селі був створений Народний комітет, головою якого було обрано П. Поповича.

МОЧО́ЛА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру, з яким має автобусне сполучення. Населення — 1687 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лужанка.

У Мочолі знаходиться відділення Закарпатської обласної сільськогосподарської дослідної станції Велика Бакта, за яким закріплено 3400 га сільськогосподарських угідь.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, дитячий садок, фельдшерський пункт, крамниця, поштове відділення з ощадною касою. За роки Радянської влади в селі споруджено 276 будинків.

Вперше село згадується в письмових джерелах XIV століття. На 1816 рік у Мочолі налічувалось 160 жителів, 30 будинків. Згідно перепису 1881 року, з 333 жителів села письменними були 88 чоловік. У 1925 році в селі була створена місцева організація КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації 10 жителів села вивезено в концтабори, 15 чол.— у трудові табори, 81 чол. забрано в робочі батальйони. Збитки, заподіяні селу фашистами, становили понад 370 тис. пенге.

26 жовтня 1944 року окупантів було вигнано. 10 жителів села вступило добровольцями до лав Червоної Армії.

У сільській чайній, с. Мужієве. 1967 р.

МУЖІ́ЄВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосейної дороги Ужгород—Рахів за 7 км від Берегового, за 2 км від найближчої залізничної станції Боржава. Населення — 2180 чоловік. Сільраді підпорядковане село Боржава.

У селі знаходиться Мужіївський винрадгосп та садово-виноградна бригада колгоспу «Червоний прапор».

За вирощування високих врожаїв винограду (по 70—80 цнт з га) орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 36 чол., у т. ч. М. Б. Варга, Е. І. Домокош, І. К. Кенейз, Е. М. Левринц, М. Г. Матей, М. О. Міклош — орденом Леніна.

За садово-виноградною бригадою колгоспу «Червоний прапор» закріплено понад 250 га виноградників та 140 га саду. Бригада колгоспу має свій кар'єр бутового каменю.

У Мужієвому дві восьмирічні школи — українська і угорська, вечірня середня школа сільської молоді, дитячий садок, дитячі ясла, клуб, бібліотека, кіноустановка, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт. За роки Радянської влади середню освіту здобуло 120 чол., вищу освіту — 22 чоловіки.

До послуг трудящих села 6 крамниць, їдальня, перукарня, шевська майстерня.

На території села знайдено знаряддя праці та прикраси епохи міді (ІІІ тисячоліття до н. е.) та бронзовий скарб доби пізньої бронзи (кінець ІІ тисячоліття нашої ери). Біля костьола XIII—XV століть виявлено сліди слов'янського поселення X—XII століть. Вперше село згадується в письмових документах 1232 року. В 1566 році Мужієве було зруйноване татарами, а в 1657 році — польською шляхтою. Раду робітників, селян і солдатів у селі було створено у квітні 1919 року.

Місцева організація КПЧ розпочала діяльність у 1921 році. Під її керівництвом виноградарські робітники брали активну участь у загальних страйках, зокрема 1925, 1929, 1935, 1936 років.

26 жовтня 1944 року Мужієве було визволене від фашистської окупації. 12 юнаків села пішло добровольцями до лав Червоної Армії.

НИ́ЖНІ РЕМЕТИ́—село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру. Через село проходить шосейна дорога та вузькоколійна залізнична лінія Берегове—Кушниця. Населення — 1636 чоловік. Сільраді підпорядковане село Верхні Ремети.

В Нижніх Реметах знаходиться колгосп «Зоря комунізму», основний напрямок якого — рільництво та тваринництво. Колгосп має 1090 га сільськогосподарських угідь.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, стаціонарна кіноустановка, фельдшерсько-акушерський пункт, дитсадок, 2 крамниці, відділення зв'язку.

Якщо до Радянської влади в селі не було жодної людини з вищою освітою, то на 1968 рік 24 чол. мають вищу освіту, 75 — середню.

За роки Радянської влади в селі споруджено 289 житлових будинків, сільмаг, тваринницькі ферми та інші виробничі об'єкти, прокладено шосейну дорогу.

На території села виявлено поселення і могильник доби заліза (VI—III століть до нашої ери).

Заснування Нижніх Ремет датується IX—XI століттям, коли територія Закарпаття була складовою частиною Київської Русі. На місці нинішнього села було поселення Грабки. Під час татарської навали Грабки були вщент зруйновані; тільки в XIV—XV століттях на цьому місці виникло нове поселення. В дорадянський час більшість населення була неписьменною. Так, згідно перепису 1881 року, із 300 жителів села письменними були тільки 23 чоловіки.

Місцева організація КПЧ виникла у 1921 році, її організаторами були тт. Ю. І. Міклош, Ю. І. Плеша, Ю. І. Копин.

Під час виборів до чехословацького парламенту в 1935 році комуністи одержали найбільшу кількість голосів виборців.

В роки фашистської окупації 4 сім'ї були кинуті в концентраційні табори, 10 чол. забрано в робочі батальйони.

24 жовтня 1944 року Нижні Ремети були визволені від угорсько-фашистської окупації. 20 юнаків пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

НОВЕ́ СЕЛО́ (до 1946 року — Уйфолу) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від Берегового, в 4 км від шосейної дороги Берегове—Іршава, за 5 км від найближчої залізничної станції Нове Село. Населення — 2134 чоловіки.

У Новому Селі знаходиться бригада колгоспу ім. Леніна, яка має рільничо-тваринницький напрямок.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, крамниця.

За роки Радянської влади в селі побудовано 330 житлових будинків.

Вперше Нове Село згадується в письмових джерелах XIV століття. В 1566 році село зазнало спустошливого набігу татарських полчищ. На 1816 рік у селі налічувалось 515 жителів, 96 будинків. Згідно перепису 1881 року з 853 жителів села письменними були 423 чоловіки.

Першими організаторами місцевої організації КПЧ, створеної у 1922 році, були К. Молнар—учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії та Е. Молнар.

На лютий 1936 року в селі було 400 чол. безробітних; в зв'язку з цим місцева організація КПЧ висунула перед Берегівським окружним управлінням вимогу про надання роботи і хліба для голодуючих.

Під час угорсько-фашистської окупації 5 жителів села було ув'язнено, 102 чол. кинуто в концентраційні табори, 103 — вивезено в трудові табори, 128 чол. забрано в робочі батальйони. В лютому 1939 року в Новому Селі налічувалось 120 безробітних.

24 жовтня 1944 року село було визволене від угорсько-фашистських окупантів; 7 жителів села вступило добровольцями до лав Червоної Армії.

ОРОСІ́ЄВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру. За 1 км від села проходить шосейна дорога Ужгород—Берегове—Рахів. Віддаль до найближчої залізничної станції Добросілля — 4 км. Населення — 957 чоловік. Сільраді підпорядковане село Квасове.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», основний напрямок якого — виробництво зерна, тваринницької продукції, овочів, фруктів та винограду. Колгосп має 2582 га землі, у т. ч. 780 га орної, 117 га виноградників.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, лазня.

За роки Радянської влади в селі побудовано 117 житлових будинків.

На території села знайдено побутові речі доби ранньої бронзи (початок II тисячоліття до нашої ери). Вперше Оросієве згадується в письмових джерелах XIV століття. На 1816 рік в селі налічувалось 257 жителів, 66 будинків. Згідно перепису 1881 року, з 518 жителів села письменними були 222 чоловіки. У квітні 1919 року в селі Квасове було створено Раду робітників, селян і солдатів. Під час угорсько-фашистської окупації під поліцейським наглядом перебувало 3 чол., 3 чол. було кинуто в концтабори, 80 чол. забрано в робочі батальйони. 24 жовтня 1944 року Оросієве було визволено від угорсько-фашистської окупації.

З архітектурних пам'ятників на території Квасового збереглись залишки середньовічного замку XIII століття.

ПОПО́ВЕ (до 1946 року — Попі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 кілометри від районного центру, з яким має автобусне сполучення. Через село протікає струмок Міц. Найближча залізнична станція Заставне — за 5 кілометрів. Населення — 1007 чоловік. Сільраді підпорядковані села Липове та Сонячне.

У Поповому знаходиться центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено

3079 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1730 га орної землі, 192 га виноградників. Артіль займається виробництвом зернових, овочів, тютюну та тваринницької продукції. За досягнення в розвитку сільського господарства орденами і медалями нагороджено 7 жителів села, в т. ч. Сокача Павла, Сорка Йосипа, Кіша Карла — орденом Леніна. В селі є середня школа, бібліотека, клуб, фельдшерський пункт, крамниця. За роки Радянської влади в селі споруджено 140 житлових будинків, сільський універмаг.

Вперше Попове згадується в письмових джерелах XIV століття. На 1816 рік у Поповому налічувалось 479 жителів, 76 будинків. Згідно перепису 1881 року, з 657 жителів села письменними були 274 чоловік. В 1924 році в селі була створена місцева організація КПЧ, яку очолив Шандор Товт. В 1935 році під час виборів до чехословацького парламенту комуністи одержали найбільшу кількість голосів.

Під час угорсько-фашистської окупації 5 жителів села перебувало під наглядом поліції, 2 чол. кинуто в концентраційний табір, 6 чол. забрано в трудові табори, 119—в робочі батальйони. 26 жовтня 1944 року село було визволене від фашистських окупантів.

У Поповому проживає учасник громадянської війни в Росії М. М. Товт.

СВОБО́ДА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Батьово. Населення — 2563 чоловіки. Сільраді підпорядковані села Бадів, Бакош, Данилівка.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Основний напрямок господарства — виробництво зерна і тваринницької продукції. За колгоспом закріплено 3932 га сільськогосподарських угідь. За досягнення в розвитку сільського господарства 6 передовиків колгоспного виробництва удостоєно урядових нагород, у т. ч. бригадир Ф. Ф. Товт — ордена Леніна. Більшість дорослого населення, що проживає в селі, працює в колгоспі, решта — робітники залізничних станцій Вузлове та Чоп.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб, стаціонарна кіноустановка, фельдшерський пункт, 2 крамниці. За роки Радянської влади в селі споруджено 352 житлових будинки. На території села проживає 4 матері-героїні.

Село Свобода було засноване у 1927 році переселенцями з інших місцевостей Закарпаття.

Під час угорсько-фашистської окупації Закарпаття 17 жителів села було кинуто в концентраційні табори.

28 жовтня 1944 року село було визволено від угорсько-фашистської окупації; 39 чол. пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В 1944—1945 рр. в селі було влаштовано 60 сімей переселенців — бідняків з гірських районів Закарпаття; між селянами-бідняками було розподілено 2500 кадастральних гольдів землі.

ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН

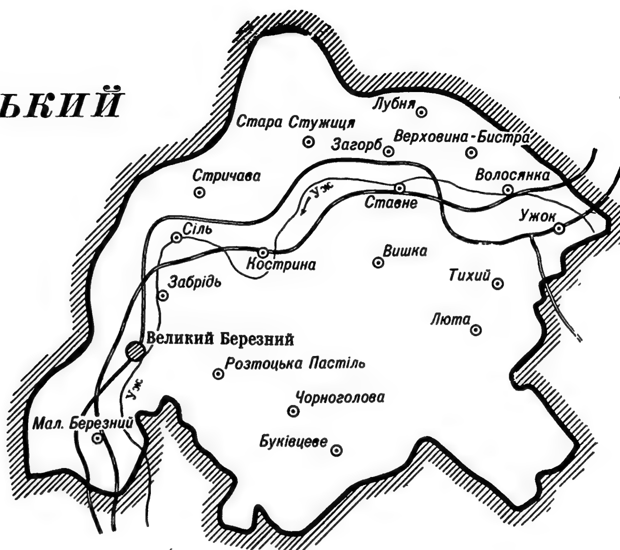

ВЕЛИ́КИЙ БЕРЕ́ЗНИЙ

Великий Березний — селище міського типу (з 1947 року), центр Великоберезнянського району, розташоване у верхній течії річки Ужа, за 40 км на північний схід від обласного центру. Через селище проходять автомагістраль і залізнична дорога Львів — Ужгород. Населення — 3400 чоловік.

Найдавніші сліди людського життя на території нинішнього селища припадають на епоху неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.). Пізній бронзовий вік (XII—IX століття до н. е.) представлений знахідками бронзових знарядь праці та мечем. Відкритий також могильник раннього залізного віку, який датується VII—IV століттям до н. е.

Вперше Великий Березний згадується в письмових джерелах 1427 року як сільське поселення, що входило до складу Ужгородської домінії і належало роду Другетів[1].

За урбарієм 1691 року, Великий Березний разом з селами Малий Березний, Стричава, Вишка, Люта, Кострина, Нова Стужиця, Стара Стужиця, Ужок, Чорний Потік[2] входив на правах окружного центру до складу IV дистрикту Ужгородської домінії графа М. Берчені, спадкоємця Другетів.

Крім панщини і натуральних повинностей, селяни Великого Березного платили грошовий податок (ценз) 2 рази на рік: у Юр'їв день — 1 флорин, 80 динарів і на Михайлів день — 1 флорин — від цілого наділу. Платили також «суху корчму» — від села 3 рази на рік по 5 флоринів за те, що не користувались панським вином, і «дяківські гроші» — від 6 до 10 флоринів на рік тощо[3].

---

[1] D. Csánki. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet, Budapest, 1940, стор. 388.

[2] Fr. Gabriel. Poddanské poměry na užhorodském panstvi ke konci XVIII stoleti.—Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 10, Ужгород, 1934, стор. 156.

[3] Там же, стор. 172.

Наприкінці XVII століття із 32 кріпосних селянських господарств 31 володіло $^1/_4$ наділу, а $1-^1/_8$ наділу[1].

В 1701 році на околицях Великого Березного діяли повстанські загони селян на чолі з Іваном Варгою та Миколою Васильчаком[2], які нападали на панські маєтки, розправлялися з ненависними прикажчиками. В 1704 році розрізнені загони, що діяли в Ужанській долині, були об'єднані опришківським ватажком Іваном Бецою. Цього року він штурмом оволодів Ужгородським замком. Пізніше повсталі селяни влилися в куруцьке військо Ференца II Ракоці.

Після поразки визвольної війни колишня Ужгородська домінія Берчені була конфіскована і перетворена в казенну. З цього часу всі повинності селяни Великого Березного виконували на користь казни, але становище їх не поліпшилось. Тільки в 1735—1736 pp. з Великого Березного у зв'язку із збиранням недоїмок втекло 13 родин селян-кріпаків. Селяни в цьому році повинні були заплатити 153 флорина 36 крейцерів грошових податків, а змогли заплатити тільки 38 флоринів 36 крейцерів[3]. Складені комітатським управлінням відомості відображають картину майнового стану селян. Наприклад, на 8 селянських господарств у Великому Березному в 1764 році припадало 6 волів, 2 коней, 4 корови, 5 хрестів пшениці і 8 возів сіна[4].

В 1778 році Великий Березний дістав привілеї торгового містечка.

В кінці XVIII — на початку XIX століття збільшилась панщина. Згідно з урбаріальною реформою, в другій половині XVIII століття кожен селянин повинен був відробити від повного наділу 52 дні тяглової або 104 дні пішої панщини. Але цього закону ніде не дотримувалися, про що свідчить скарга селян Великоберезнянського округу від 1803 року на Ужгородську казенну домінію, яка постійно порушувала урбарії. «Раніше,— писали селяни,— ми працювали на панщині, залежно від наших наділів, по 7 тижнів на рік, а вже два роки підряд нас примушують силою відробляти по 21 тижневі на найтяжчих лісних роботах»[5].

В 1829 році селяни Великого Березного відробили на користь домінії 1794 дні пішої панщини і 72 — з тяглом. Кріпаки широко використовувалися на виробництві цегли, поташу, дощок, дранки, лат, крокв.

Напередодні буржуазної революції в Угорщині у Великому Березному було 116 дворів, 802 чол. населення, які володіли 37 неповними наділами землі. Дані про врожайність за цей рік малюють жахливу картину злиднів. В усіх господарствах вродило 105,1 коблика кукурудзи, 65 кобликів жита, 12,2 коблика ячменю, 2 коблики вівса, 360 кобликів картоплі. 26 дворів, в яких проживало 139 чоловік, зовсім не зібрали врожаю. В середньому на одну особу припадало 19,35 кг збіжжя, 43 кг картоплі. З цього необхідно було ще віддати десятину домінії, коблину попові, залишити на посів і для худоби.

Згідно закону про скасування кріпосного права, звільнялись із землею тільки селяни, внесені в «урбаріальні списки». Це кріпосні, які користувалися наділами землі на підставі права спадщини. Урбаріальні йобадді і желяри й після звільнення від кріпосної залежності аж до кінцевого врегулювання питання про угіддя зобов'язані були виконувати повинності за користування пасовиськами, лісами, луками.

Закон від 18 березня 1848 року не поширювався на селян, які користувалися землею на підставі орендного договору з поміщиками. Ці селяни зобов'язані й на-

---

[1] Fr. G a b r i e l. Poddanské poměry na užhorodském panstvi ke konci XVIII stoleti.— Науковий збориик т-ва «Просвіта». Рочник 10. стор. 168.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 156, арк. 7.

[3] Fr. G a b r i e l. Pohyb obyvatelstvá v bývalé uzské župě v prvni polovici XVIII stoleti. «Науковий зборник т-ва «Просвіта», Рочник 11. Ужгород, 1935, стор. 214.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 4, спр. 970, арк. 5, 6.

[5] І. Г. Ш у л ь г а. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 86.

далі виконувати старі повинності. Більша частина селян Великого Березного в період проведення реформи належала саме до безземельних желярів і піджелярів.

Під час комасації в 1863 році від селян Великого Березного на користь казенної домінії було відібрано половину земель, якими вони користувалися до реформи. У окремих селян, що володіли 36 віками землі, залишилося по 15 вік, однак податки повинні були платити по-старому — за 36 вік [1]. Коли селяни звернулися до властей, щоб відмінити таке «упорядкування», то їм було відмовлено. Тоді почалися виступи проти комасації. «Народ заворушився,— писала газета «Новий свѣт»,— знищував визначені смуги і межові знаки на полях та силою захоплював ті землі, якими користувався до комасації» [2]. Та жандарми відновили порядок.

Селяни в другій половині XIX століття сплачували поземельний, прибутковий, подвірний, додатковий, церковний, подушний, загальний сільський та місцеві податки й побори (оздоровчий, на шляхове будівництво, утримання адміністрації, проведення громадських робіт) [3]. У 1891 році жителі Великого Березного повинні були заплатити податків та недоїмок 6640 форинтів, змогли ж виплатити тільки 1816 форинтів, а 4824 форинти залишилося на наступний рік [4].

Австро-угорський уряд найжорстокішими методами примусу та репресій добивався стягування податків і недоїмок, яке супроводилось екзекуцією та продажем майна з аукціону. Селяни звертались за позичкою до лихварів, яких у Великому Березному було чимало. Мінімальний лихварський процент становив 16—20 річних, «нормальний» хитався від 30 до 50 річних. Нерідко боржник платив за позичені суми 100—200 проц. на рік [5]. Більшість жителів Великого Березного була так пригнічена зростаючими недоїмками та лихварськими боргами, що вже виплутатися з них не могла і втрачала своє господарство, поповнюючи ряди пролетарів.

До другої половини XIX століття в жодному селі Великоберезнянського округу не було школи. В 1884 році у Великому Березному було відкрито першу школу з чотирирічним навчанням [6].

Населення Великого Березного швидко зростало. В 1900 році тут налічувалося 2452 чол., переважно українці, а також 391 угорець, 616 німців, 310 словаків, 2 румуни. Тоді ж у Великому Березному був 291 будинок (16 кам'яних або цегляних, 65 глиняних, а інші — дерев'яні) [7].

В квітні 1904 року під час будівництва залізниці Великий Березний — Ужок виник великий страйк робітників-будівельників. Приводом до страйку стала затримка заробітної плати, що поставило робітників, які й до цього часу постійно недоїдали і терпіли знущання, у безвихідне становище. Як повідомлялося в газеті «Унгварі кезлень», «робітники, об'єднавшись з польськими товаришами, які працюють на кордоні з Галичиною..., відмовляються від усякої роботи і готуються вчинити напад на підприємців». Факт революційної змички між українськими

Типова верховинска хата дорадянського часу. Великоберезнянський район.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 838, арк. 120—130.
[2] Газ. «Новий свѣт», 1872, № 31.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 245, оп. 3, спр. 314, арк. 4.
[4] Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 254, арк. 89, 91, 93.
[5] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст., т. 1, стор. 281.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 381, арк. 6.
[7] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat, I. kötet, Budapest, 1902, стор. 526, 527, 549.

і польськими робітниками підтверджує донесення піджупана Ужанської жупи, з якого видно, що страйк на будівництві залізниці Великий Березний — Ужок виник під впливом польських робітників[1]. Для розправи з страйкуючими 27 квітня власті викликали з Ужгорода 600 солдатів 66-го полку, які жорстоко придушили цей страйк. Проте боротьба трудящих за соціальне і національне визволення не припинялась. В 1911 році у Великому Березному відбувся виступ лісових робітників та селян, які відмовлялись працювати на експлуататорів за мізерну плату. Начальник Великоберезнянського округу в донесенні на ім'я Ужгородського наджупана писав 19 грудня 1912 року: «Зараз нема інших симптомів, як симптоми того, що серед рутенського населення все більше укріплюється думка про те, що воно належить до сім'ї великого російського народу»[2].

Іван Беца — ватажок селянських загонів 1703—1704 рр.

Під час першої світової війни Великоберезнянський округ безпосередньо став ареною військових дій. У Великому Березному були розквартировані австро-угорські війська, які заподіяли багато шкоди жителям села. Нотар Великого Березного 13 січня 1915 року повідомляв наджупана Ужанської жупи, що військо пограбувало лікарню і туди помістили коней. В донесенні піджупана Ужанської жупи адміністративній комісії говориться, що господарство Велико-березнянського округу в стані занепаду. Населення голодує, худоба не має кормів, тому її винищено, що важко відбилося на армії[3]. Протягом воєнних років в австро-угорську армію було призвано десятки великоберезнянців. Сім'ї залишились без годувальників, селянські господарства рік у рік занепадали.

Ті великоберезнянці, що потрапили на Східний фронт, при першій можливості здавалися в полон російській армії. Серед них були В. І. Вагулич, І. М. Рогач, Іван Тібольд та ін. В російському полоні їх застала Велика Жовтнева соціалістична революція. Повернувшись на батьківщину, вони розповідали односельчанам про те, що в Росії скинуто царя і буржуазний уряд, що на чолі нового уряду став В. І. Ленін, що першими декретами молодої країни Рад є декрети про мир і землю.

Під впливом таких вістей в ряді сіл Великоберезнянського округу почались «непорядки». Селяни відмовлялись платити роковину, виконувати розпорядження властей. 11 квітня 1918 року наджупан Ужанської жупи наказав начальнику Великоберезнянської жандармської управи негайно вжити заходів, щоб припинити більшовицьку агітацію. Державним службовцям, лісникам суворо наказувалось не покидати місця роботи і чітко виконувати свої обов'язки. Службовців зобов'язали негайно приступити до роз'яснення селянам, що за захоплення чужого майна їх будуть жорстоко карати[4].

В січні 1919 року Великий Березний окупували війська буржуазної Чехословаччини.

За переписом 1921 року, в селі налічувалося 2657 мешканців. 88 проц. становили українці.

---

[1] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку XX ст., стор. 120.

[2] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 122.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 748, арк. 13; ф. 5, оп. 1, спр. 3269, арк. 30.

[4] Там же. ф. 4, оп. 1, спр. 636, арк. 20.

В 1920/21 навчальному році державну народну школу відвідувало 419 учнів. В 1921 році відкрито ще й горожанську школу, в якій вчилися діти не тільки Великого Березного, але й інших сіл округу.

З жандармських донесень відомо, що у Великому Березному в 1920 році існували окремі розрізнені групи МСП. 8 серпня 1920 року відбулися збори, де були присутні 150 чоловік. Виступив Іван Мондок, який говорив про те, щоб «робітники і селяни готували грунт для руських більшовиків, які знаходяться уже в Галичині»[1].

В 1923 році в селі створена комуністична партійна організація. Під керівництвом крайового комітету КПЧ комуністи провадили значну роботу по піднесенню революційної свідомості трудящих. Вони поширювали брошури, листівки, праці Маркса, Енгельса, Леніна. В 1923 році у Великому Березному передплачували 20 примірників «Карпатської правди», 15 — «Мункаш уйшаг» — органів крайкому КПЧ. В 1927 році в селі налічувалося 167 комуністів. Цього ж року створено комсомольську організацію. 4 березня 1927 року відбулися численні збори молоді Великого Березного під керівництвом Ганни Зубкової[2]. На цих зборах виступили представники Закарпатського крайкому КПЧ — депутат чехословацького парламенту від комуністичної партії — М. Сидоряк та І. Петрущак. Вони розповіли молоді про становище трудящих у Радянському Союзі, про політичні події, про загрозу нової світової війни. Спроби жандармерії розігнати збори не мали успіху[3].

Комуністи Великого Березного керували комсомольською організацією, а також Спілкою пролетарської культури, що створена в 1934 році. Через ці організації вони впливали на молодь, підносячи її революційну свідомість.

У Великому Березному в 30-х роках XX століття із всієї кількості орної землі (1643 га) на 26 куркульських дворів припадало 435 га, церкві належало 125 гектарів. Із 471 двору 138 були безземельними, 307 — малоземельними. 445 дворів володіли 773 гектарами, або 47 проц. землі. Селяни, що розорювалися, змушені були вирушати на заробітки в міста або йти в найми до куркулів. Багато збіднілих селян покидали домівки і їхали на заробітки в чужі країни. Із Великого Березного в пошуках кращої долі виїхали за кордон близько 60 чоловік.

Великоберезнянський парк, закладений в кінці XIX століття.

Великий Березний став своєрідним центром, куди збиралися виснажені, голодні верховинці Ужанської долини, які згуртовувалися навколо комуністів і комсомольців.

Прикладом загального виступу представників трудящих сіл округу може бути демонстрація, яка відбулася у Великому Березному 10 лютого 1932 року. Цей день відзначався як загальнодержавний день боротьби проти безробіття. У Великому Березному зібралася 3-тисячна колона демонстрантів. «Вулиці дрижали від демонстративного походу голодуючих, жандармська сила не могла сперти масу»,— писала «Карпатська правда». «Зважаючи на велику кількість демонстрантів,— зауважував начальник

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29. оп. 3, спр. 22, арк. 157.
[2] Там же, ф. 16, оп. 2 «б», спр. 532, арк. 26.
[3] Там же, оп. 2, спр. 426, арк. 24, 25.

окружного управління,— не можна було діяти суворіше, бо це загрожувало б небезпекою...»[1].

Про події у Великому Березному дізналися трудящі й інших районів. В Ужгороді поширились чутки, що ніби з Великого Березного та інших сіл йде велика маса безробітних і голодних селян, які розбили по дорозі жандармські загони і прямують до Ужгорода. Губернатор А. Бескід зібрав терміново представників усіх «громадських» і політичних партій, і запропонував розпочати «акцію допомоги» на користь голодуючих і безробітних.

3 травня 1932 року відбулася нова демонстрація трудящих округу. Начальник окружного уряду телеграмою повідомив в Ужгород: «Комуністи і трудящі з навколишніх сіл Великоберезнянщини групами збираються на демонстрацію, що може привести до поганого». Демонстрантів у Великому Березному зібралося понад 3000 чоловік[2]. Організаторами демонстрації були місцеві комуністи товариші М. А. Пекар, О. І. Планчак, М. П. Яцьків. Жандармерія заборонила виступати представникові крайкому КПЧ сенатору І. Локоті, хоч це було грубе порушення конституції буржуазної Чехословаччини.

11 січня 1933 року у Великому Березному відбулася масова демонстрація батраків та безробітних. Демонстранти вимагали хліба і праці. Уряд вислав проти них 18 жандармів. Тоді демонстранти звернулися до карателів з такими словами:

«Ви ситі, а ми — голодні. Дайте нам хліба! Ми голодні прийшли самі, а завтра прийдемо з дітьми та жінками, залишимо їх тут. А ви старайтесь про них! Голод і злидні натисли до крайності»[3].

В 1937 році з ініціативи комуністів у Великому Березному відбулася маніфестація проти загрози фашизму і нової війни. В ній взяло участь близько 4000 трудящих Великоберезнянського округу. На зборах було вирішено розпочати збір коштів на користь республіканської Іспанії[4]. Незважаючи на злиденність свого становища, трудящі віддавали останні гроші, щоб допомогти республіканцям у боротьбі з фашизмом. Всього було зібрано понад 5 тис. крон. 17 комуністів і комсомольців добровільно поїхали захищати республіканську Іспанію. Серед них Я. Рот, С. Габерман, Ю. Лович та інші[5].

У зв'язку з наближенням другої світової війни і підготовкою до неї буржуазний чехословацький уряд набагато зменшив, а місцями — повністю припинив фінансування місцевих органів. Таке становище було і у Великому Березному. За бюджетом на 1938 рік, для покриття всіх витрат Великому Березному потрібно було 337,8 тис. крон. Уряд асигнував тільки 90 тисяч. Решту необхідних коштів повинні були зібрати за рахунок податків. Місцеві органи влади встановили 125 проц. надбавки на податок з будинків і 400 проц. на інші види податків, що становило біля 200 тис. крон. Ця сума лягла на плечі трудящих[6].

16 січня 1938 року на конференції селян Великого Березного, що проходила під керівництвом комуністів, учасники виробили протест урядові проти посилення економічного і політичного гніту. У прийнятій резолюції селяни вимагали заборонити будь-які екзекуції, тягар податкового гніту перекласти на плечі монополістів, надати допомогу безробітним, забезпечити малоземельних і безземельних селян землею, зняти всі кари, накладені за малі політичні і господарські провини[7].

В частині Закарпаття, куди входив і Великий Березний, в 1938 році був встановлений фашистський режим А. Волошина і проголошена так звана «Карпатська Україна». Але уряд А. Волошина проіснував недовго.

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 14 лютого 1932 р.; Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 287.
[2] Газ. «Карпатська правда», 12 червня 1932 р.
[3] Газ. «Карпатська правда», 22 січня 1933 р.
[4] Закарпатський облпартархів, оп. 3, спр. 531, арк. 12—14.
[5] Газ. «Радянське село» (Великий Березний), 15 вересня 1959 р.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 4, спр. 3539, арк. 2—8.
[7] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 401, 402.

Ветерани Великої Вітчизняної війни Великоберезнянського району. На передньому плані П. Захаров, М. Яцьків, М. Пекар. 1965 р.

17 березня 1939 року хортистські окупанти зайняли Великий Березний. Комуністи змушені були піти в підпілля. З перших днів окупації в селі почало діяти територіальне підпільне керівництво, яке розіслало організаторів руху по селах і підтримувало тісний зв'язок з І. Локотою, а також з Ужгородським партійним комітетом. Активісти партії Михайло Затварницький, Микола Пекар, Андрій Домище, Єне Лебович, Герман Якубович, Василь Семйон, Давид Шенбергер, Соломон Симкович, Петро Джанда, Карл Гефнер, Василь Химич створювали підпільні організації в окрузі, проводили нелегальні збори[1]. Організовувати підпільний рух доводилося в умовах жорстоких репресій і розгулу фашистської реакції. Тільки протягом одного березневого дня 1940 року угорські жандарми заарештували 16 комуністів села. Серед них були М. Готра, В. В. Гулей, І. І. Пілат, В. Юричка та інші[2].

Недивлячись на терор, в день Міжнародної солідарності трудящих — 1 Травня 1939 року — в селі з'явились листівки із словами: «Геть окупантів!», «Смерть Хорті!», на парканах і громадських будинках було намальовано червоні п'ятикутні зірки[3].

Взимку 1942 року арешти почастішали. Людей почали ув'язнювати навіть за найменший вияв симпатій до комуністів. У квітні схопили на роботі Рудольфа Вінера, активного молодого комуніста, одного з організаторів підпілля. До в'язниці були кинуті жінка секретаря Великоберезнянського окружкому Юлія Пекар та Михайло Шенбергер. У в'язницю через деякий час потрапили також Іван Планчак, Соломон Симкович, Олексій Ленько, Давид Шенбергер, Герман Якубович. Після страшних катувань військовий трибунал засудив І. Планчака, Р. Вінера, С. Симковича, О. Ленька, Д. Шенбергера, Г. Якубовича до смертної кари через повішення. 31 липня 1942 року вирок було здійснено на подвір'ї військової казарми в Ужгороді[4]. Близько 800 чол. було кинуто до концтаборів та трудових батальйонів. Комуністи, які не були викриті жандармерією, продовжували активну підпільну роботу, мобілізовували маси на боротьбу проти окупантів.

Ще в перші роки окупації частина революційно настроєної молоді Великого Березного, щоб не служити і не підкорятися фашистам, покинула рідне село й емігрувала в Радянський Союз. Між ними були Ю. Молнар, І. Караман, Ю. Боролич, І. Ганусин, М. Боролич. Під час Великої Вітчизняної війни більшість з них зі зброєю в руках боролася проти фашистів у лавах Чехословацького корпусу.

Поява партизанських десантів у 1944 році в Великоберезнянській окрузі підняла на активну боротьбу сотні трудящих. В ряди народних месників вступило багато й великоберезнянців, інші допомагали партизанам продовольством, одягом, передавали відомості про дислокацію ворожих військ[5]. Невеличкі загони незабаром переросли в партизанські з'єднання. Одне з них під командуванням О. В. Тканка успішно здійснювало бойові операції на шосейній і залізничній лініях Ужгород — Волосянка. На залізниці Ужгород—Великий Березний в серпні—жовтні 1944 року

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 8.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 238, оп. 10, спр. 10, арк. 61—63.
[3] Там же, ф. 152, оп. 2, спр. 17, арк. 9.
[4] Там же, оп. 2, спр. 19, арк. 3.
[5] Там же, ф. 152, оп. 1, спр. 16, арк. 1, 2.

це з'єднання пустило під укіс 9 ешелонів з військовою технікою, вивело з ладу 7 залізничних і шосейних мостів[1].

26 жовтня 1944 року воїни 195 стрілецького полку 18 армії 4 Українського фронту визволили Великий Березний від окупантів[2]. На вулицю вийшли всі жителі, щоб від щирого серця вітати своїх визволителів. Вирішивши відплатити фашистам за знущання і кривду, 17 юнаків з Великого Березного добровільно вступили в лави Червоної Армії. Між ними були Юрій Лович, Іван Шеба, Василь Стойка, Микола Тур та багато інших[3]. В той же час в рядах Чехословацького корпусу боролось 19 великоберезнянців.

З перших днів визволення трудящі взяли владу в свої руки. 2 листопада 1944 року у Великому Березному був створений Народний комітет на чолі з В.В. Рогачем. Представники чехословацького еміграційного уряду намагалися створити у Великому Березному свої місцеві органи управління, але вони не мали підтримки народу. Вже 17 листопада 1944 року з ініціативи комуністів були скликані загальні збори трудящих села, на яких прийнято рішення про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Збори обрали С. Гаврана та І. Шелепця делегатами на І з'їзд Народних комітетів Закарпатської України.

Трудящі Великого Березного з радістю зустріли Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. На мітингу 28 листопада 1944 року вони одностайно схвалили рішення І з'їзду Народних комітетів і поставили свої підписи під Маніфестом.

Наступала перша вільна весна 1945 року. Народне господарство було зруйноване, пограбоване окупантами. Одним з перших заходів Народного комітету було наділення бідноти землею: М. Ціприч, Й. Базель, А. Псяйка, Г. Молнар — 155 чол. одержали 186 га землі, конфіскованої у куркулів та церкви. Всього селянам Великого Березного наділено 1025 га землі та 2000 га пасовиськ.

В цей же час у Великому Березному створено лісгосп, який очолив колишній начальник штабу партизанського з'єднання ім. Ковпака, Герой Радянського Союзу В. В. Войцеховський; промислову артіль «Червоний шлях» і промкомбінат. Пізніше — міжколгоспбуд, харчокомбінат, рембуддільницю та інші підприємства.

Всі селяни Великого Березного були об'єднані в земельні громади «Верховина» та «Ужанська». Земельні громади провели велику роботу по землевпорядкуванню й правильному використанню громадських пасовиськ, лісів та інших угідь, організували допомогу сім'ям добровольців Червоної Армії, інвалідам, сиротам.

Значні труднощі довелось подолати селянам в першу післявоєнну весну. Не було насіння, добрив, не вистачало сільськогосподарського реманенту, тяглової сили: з 401 господарства 216 були безкінними.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 315, спр. 1, арк. 6.
[2] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 427, арк. 83.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-152, оп. 2, спр. 16, арк. 15.

Вулиця Леніна у Великому Березному. 1967 р.

Допомогу подала держава. Селянам Великоберезнянського округу було безкоштовно виділено 280 цнт картоплі, 17 цнт кукурудзи, 81 цнт вівса, 48 цнт ячменю, 2,5 цнт конюшини, 1 цнт тимофіївки, а також 25 тонн суперфосфату[1]. За постановою уряду, селяни Великоберезнянщини звільнялися від сплати сільськогосподарського податку та державних поставок в 1945—1946 роках.

У 1947—1948 рр. поширився рух за перехід від одноосібного до колективного сільського господарства. Первинна партійна організація очолила його. Були організовані екскурсії селян в передові сільськогосподарські артілі областей України, Кубані. Делегатами були І. І. Євчак, Г. І. Молнар, М. В. Ганчак, О. І. Данько. Тоді ж виникла ініціативна група по організації колгоспу. 11 жовтня 1948 року створено колгосп ім. В. І. Леніна. Спочатку об'єдналося 21 господарство. Головою колгоспу обрали І. І. Євчака.

Коли в 1946 році організовувалася промартіль «Червоний шлях», всі роботи виконувалися вручну. Згодом з Ленінграда прибули двигуни, з Москви і Горького — машини, з Іжевська і Свердловська — деревообробні верстати. Велика увага приділялася підготовці кадрів. За десятиріччя кількість кваліфікованих робітників зросла з 28 до 370 чоловік.

При артілі створено фанерний цех по виготовленню художніх меблів. Поступово артіль перетворювалася в деревообробне підприємство. Використання нового обладнання дало можливість збільшити і розширити асортимент продукції, поліпшити її якість. На кінець семирічки валовий випуск продукції зріс більш як у 10 разів, вартість її становила 2 млн. 140 тис. карбованців.

У 1962 році об'єднано деревообробні підприємства в меблевий комбінат. Його продукція йде далеко за межі нашої республіки. Комбінат виготовляє також і високоякісну фанеру для меблевих підприємств області.

Серед великоберезнянських меблевиків немало передовиків виробництва. За успішне виконання семирічного плану орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений І. І. Балаж, іншими орденами та медалями — А. І. Балаж, Г. П. Караман, П. І. Лупей, Г. М. Цибик, Ф. Ф. Німець.

До 1965 року працювали цехи харчокомбінату по переробці дикоростучих плодів і фруктів, по виробництву безалкогольних напоїв і розливу мінеральної води «Яворницька» (в с. Сіль). У 1965 році харчокомбінат переведено до Перечина.

Перехід селян до колективного господарювання відбувався швидкими темпами: не минуло й півроку після створення колгоспу, а з 401 двора було об'єднано в артіль 177 дворів. В розпорядженні артілі було 73 коней, 7 корів, 7 свиней, 18 овець. З реманенту — 61 плуг, 33 борони, 63 вози, 10 віялок, 3 сівалки і 1 молотарка[2].

Економіка молодого колгоспу на перших порах була слабкою. Допомогу колгоспові у виконанні весняних робіт подали механізатори Ужгородської та Іршавської МТС. Держава забезпечила його високоякісним насінням та мінеральними добривами. Артілі було виділено короткотерміновий кредит в сумі 31 тис. карбованців. За виділені кошти колгоспники купили велику рогату худобу, сільськогосподарський реманент і розпочали будівництво трьох приміщень для тваринницьких ферм.

Але практика показала, що вести багатогалузеве господарство в невеликій артілі — нерентабельно, тому великоберезнянські колгоспники вирішили об'єднатися з сусідами. В укрупнений колгосп ім. Леніна в 1959 році ввійшли колгоспи сіл Мирчі, Завосиного, Бегендяцької Пастілі, Костьової Пастілі[3].

В укрупненому колгоспі була створена партійна організація, яка об'єднувала 90 чол. Комуністи мобілізовували колгоспників на піднесення економіки артілі, підвищення врожайності, виховували комуністичну свідомість. Велика увага при-

---

[1] Великоберезнянський райдержархів, ф. 40, оп. 1, спр. 1, арк. 31.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, спр. 445, оп. 10, арк. 5.
[3] Там же, ф. Р-298, оп. 11, спр. 75, арк. 1.

ділялася придбанню сільськогосподарської техніки, запровадженню передових агротехнічних заходів, добору кадрів. Тепер в розпорядженні колгоспу ім. Леніна — 7298 га земельних угідь, у т. ч.— 1055 га орної землі, 1180 га лук і пасовиськ, 227 га садів. Колгосп має 12 тракторів, 8 сівалок, 2 комбайни, 13 автомашин. Головний господарський напрям — м'ясо-молочне тваринництво. На кінець семирічки кількість корів зросла в 6 разів порівняно з 1958 роком й становила 448 голів, поголів'я свиней збільшилося в 7 разів (194 голови), овець — в 4 рази (1465 голів). В середньому артіль виробляє 1406 цнт м'яса і 6529 цнт молока на рік. Розвинуто також і рільництво. Колгосп вирощує пшеницю, жито, кукурудзу, цукрові та кормові буряки, льон, овочі. Він став передовим господарством району, посідає перше місце по грошових доходах, виробництву і продажу всіх продуктів тваринництва. Тільки за останні роки (1964—1967) прибутки колгоспу зросли з 372 тис. крб. до 570,2 тис. крб. За високі показники в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп ім. Леніна нагороджений пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради. Кращі люди колгоспу — В. В. Рубіш, М. І. Іваниця, М. І. Бакася — відзначені урядовими нагородами.

Вулиця Радянська Великого Березного.

В перші дні після визволення у Великому Березному було відкрито лікарню, в якій спочатку працювали 2 лікарі та 4 медсестри. Ліки виділило командування 4 Українського фронту. Вже восени 1945 року лікар І. І. Сокач зробив першу хірургічну операцію. З часом лікарня розширювалась: створені дитяче, хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне та інфекційне відділення. При лікарні відкрита добре обладнана клінічна лабораторія, кабінет рентгенотерапії, зубопротезна майстерня. В селищі працює санепідстанція. Тепер штат медпрацівників зріс більш як у 10 разів і налічує 20 лікарів і 56 чол. середнього медперсоналу. Щорічно держава на охорону здоров'я відпускає понад 200 тис. крб. Незмінно керує лікарнею Іван Іванович Сокач, якому присвоєно почесне звання заслуженого лікаря УРСР. Лікарі Ф. Я. Настаскіна, Г. М. Кузіна, З. Г. Соболєва нагороджені значком «Відмінник охорони здоров'я УРСР».

Значні зміни за роки Радянської влади відбулися і в культурному житті селища. Зразу після визволення у Великому Березному було відкрито середню школу, в якій навчалося 900 дітей. А наступного року почала працювати і школа робітничої молоді. Велику роботу вчителі і культармійці провели по ліквідації неписьменності. В селі нараховувалось 240 неписьменних і малописьменних. Вчителі середньої школи — Д. А. Дорошенко, А. П. Шкурко, П. Г. Задорожна, Н. І. Рибалко, К. І. Шелепець, І. С. Лацанич та інші — протягом 5—6 місяців навчили неписьменних читати і писати[1].

З кожним роком розширювалася і зміцнювалася навчальна база середньої школи. Силами громадськості були побудовані спортивний зал, новий шкільний корпус, відкрито фізичний, хімічний і біологічний кабінети. В школі за допомогою шефів — працівників лісокомбінату — відкрито майстерні по обробці металу і дерева. Докорінно змінився склад вчителів середньої школи. Якщо при створенні її тут працю-

[1] Газ. «Сталінським шляхом» (Великий Березний), 5 грудня 1948 р.

Танцювальна група ансамблю «Ужанська долина» районного Будинку культури.

Свято весни у Великому Березному. 1967 р.

вав лише один вчитель з вищою освітою, то тепер їх — 64, з незакінченою вищою освітою — 12 чол. Всього в школах Великого Березного працює 129 вчителів. За час свого існування середня школа випустила 977 учнів. Серед її вихованців багато передовиків промисловості і сільського господарства. На меблевому комбінаті випускники М. М. Пітра, М. І. Ревай керують бригадами комуністичної праці. Науковими працівниками стали П. Ю. Козак, Д. І. Ляліна, М. М. Ганич, конструктором — В. І. Шелепець, диригентом Львівського оперного театру ім. Франка — І. В. Лацанич. З вихованців середньої школи вийшло 78 вчителів, 4 лікарі, 3 агрономи і 6 інженерів.

На початку 1963 року у Великому Березному була відкрита школа-інтернат на 400 місць. В приміщенні колишньої в'язниці відкрито дитячу музичну школу, де навчається 116 дітей. Є в селищі кінотеатр, Будинок культури на 500 місць, при якому працює відомий в області ансамбль пісні і танцю «Ужанська долина» (художній керівник І. Ю. Лявинець, балетмейстер Ю. І. Гладан), драматичний гурток.

Книжковий фонд двох бібліотек — дитячої та для дорослих — 300 тис. примірників. Тепер немає такої сім'ї, яка б не користувалася бібліотекою.

Трудящі Великого Березного стали жити заможно і культурно. Про це свідчить ріст купівельної спроможності, зростання попиту на книги, радіо- та електропобутові товари, мотоцикли, художні меблі, добротні тканини та взуття. Все це можна придбати в спеціалізованих магазинах селища. Всього у Великому Березному працює 38 магазинів, їх товарообіг становить 3,4 млн. карбованців. В селищній ощадкасі зберігається 1 млн. 184 тис. крб. заощаджень трудящих.

Небаченого розмаху набуло житлове будівництво. В селищі виникли нові вулиці: Радянська, Першотравнева, ім. Пушкіна, ім. Гоголя, Жовтнева та інші. Селище електрифіковане і радіофіковане. Гордістю Великого Березного є парк. В ньому ростуть рідкісні в умовах Закарпаття тропічні і субтропічні дерева: веймутова сосна, платан, бундук гребінчатий, гінго, дуб пірамідальний та інші. Перед входом в парк стоїть пам'ятник В. І. Леніну, а в центрі Великого Березного — воїнам, що загинули в жовтні 1944 року в боях за визволення села.

Довгий час у Великому Березному жив народний умілець, різьбяр по дереву І. І. Барна. Його роботи «О. Довбуш», «Аркан», «Микола Шугай» експонувались на виставках творів народних умільців у Києві, Москві, Ужгороді. Вихідцем з селища є М. М. Романишин — член Спілки художників України.

Зміни, що відбулися в соціальному і економічному житті селища, привели до змін у побуті та звичаях його жителів. Великою популярністю користуються нині нові радянські свята — серпа і молота, урожаю, пісні і танцю. Широко відзначаються громадськістю комсомольські весілля.

За сумлінну працю на благо Вітчизни 68 жителів селища нагороджені орденами і медалями.

Мешканці Великого Березного пліч-о-пліч з трудящими всієї Радянської Батьківщини впевнено йдуть до нових перемог у справі побудови нового комуністичного суспільства.

Р. Й. БАЗЕЛЬ, С. І. ПЕНЯК

* * *

Великоберезнянський район (до 1953 р.— Великоберезнянський округ) розташований на північному заході області. Межує з Турківським районом Львівської області, Перечинським і Воловецьким районами Закарпатської області. На півночі району проходить кордон СРСР з Польською Народною Республікою, а на заході — з Чехословацькою Соціалістичною Республікою. Територія — 0,8 тисячі кв. км. Населення — 34 350 чол., в т. ч. 28 600 чол., або 89,4 проц. сільського. Середня густота населення — 40 чол. на 1 кв. км. Район належить до рідко населених районів не тільки в області, а й в республіці. У Великоберезнянському районі 31 населений пункт, які підпорядковані 1 селищній та 18 сільським Радам депутатів трудящих.

Рельєф різноманітний: гори перетинаються долинами невеликих річок, ярами. Найбільші річки — Уж та його притоки Уличанка і Ублянка. Значну частину території займають великі масиви лісів, які утворюють мальовничі краєвиди. Площа лісів — 51 255 га. В лісах водяться карпатські олені, козулі, кабани, вовки, лисиці, зайці тощо. Район багатий на різні мінерали: вапняки, сланці, а також на мінеральні джерела.

Через територію району проходять залізнична та шосейна дороги Чоп—Ужгород—Львів.

В економіці району провідне місце займає сільське господарство. Тепер є 9 колгоспів, за якими закріплено понад 19 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4400 га орної землі, 5100 га лук, 1700 га садів. Господарства в основному тваринницького напряму. Всього колгоспи мають 5355 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1977 корів; 7800 овець. У 1966 році на кожні 100 га вироблено по 156 цнт молока і по 32,1 цнт м'яса. На колгоспних ланах працюють 60 тракторів різних марок, 2 комбайни, 58 вантажних автомашин. Всі села району електрифіковані.

У Великоберезнянському районі діють райпромкомбінат, меблевий та лісокомбінати. Будуються плодоконсервний завод потужністю 4 млн. умовних банок, кахляний цех. У промисловому виробництві переважає виготовлення художніх меблів.

В районі 12 відділень зв'язку, ощадкаса, яка має 10 відділень. В системі споживчої кооперації 84 крамниці, а також 34 підприємства громадського харчування. Обсяг товарообороту становить понад 7 млн. крб. на рік. За роки Радянської влади в селах району швидкими темпами проводиться житлове будівництво. Лише індивідуальними забудовниками зведено 1447 будинків.

Медичне обслуговування трудящих здійснюють районна та 5 дільничних лікарень, 33 фельдшерсько-акушерські

Лінія електропередач у Великоберезнянському районі.

пункти. У медичних закладах працюють 54 лікарі, серед них один заслужений лікар УРСР і 146 чол. середнього медичного персоналу. Поблизу села Сіль розташований пансіонат «Світанок».

Великоберезнянський район має розгалужену мережу шкіл та культурно-освітніх закладів, значний загін інтелігенції. Тут є професійно-технічне училище механізаторів сільського господарства, школа-інтернат санаторного типу, допоміжна школа-інтернат, восьмирічна музична школа, 5 середніх, 16 восьмирічних і 17 початкових шкіл, в яких працюють близько 600 вчителів. Діють Будинок піонерів, 14 дитячих садків і 2 ясел.

До послуг трудящих 2 Будинки культури, 32 клуби, 33 бібліотеки, 32 кіноустановки. Далеко за межами району відомий самодіяльний ансамбль пісні і танцю «Ужанська долина», який є збирачем і популяризатором народних пісень і танців. У Великому Березному видається газета «Карпатська зірка».

З архітектурних пам'яток району цікавими є старовинні дерев'яні церкви в селах Ужку (XVII століття), Кострині (1761 р.), Сухому (1769 р.).

ЛЮТА

Люта — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Лютянки, за 35 км від районного центру. Населення — 4208 чоловік.

Перші жителі в цих місцях появились близько середини XIII століття, коли виникло понад 25 поселень в Ужанській домінії[1]. Всі села Ужанської домінії у 80-х роках XIII століття були віддані угорським королем Андрієм III ужанському жупану Петру Петуні, володіння якого в 1320 році перейшли до рук феодалів Другетів, союзників угорського короля Роберта Анжуйського[2]. Другети володіли Лютою аж до XVII століття.

Основним заняттям жителів було скотарство та мисливство. На високогірних пасовищах вони випасали велику рогату худобу й овець. На розкорчованих землях сіяли овес, коноплі, садили бобові культури тощо. Вівчарі віддавали феодалу кожну двадцяту вівцю й половину бринзи. Гніт феодала дедалі посилювався. Вже на початку XVI століття жителям Лютої, як і інших верховинських сіл, забороняли полювати на диких звірів та птицю.

В кінці XVII століття в Лютій було 37 дворів, де жили 3 солтиси, 31 підданий, 2 желяри і 1 греко-католицький піп. Кожен солтис, будучи довіреною особою феодала в селі, володів двома наділами землі. Ця привілейована частина населення користувалася певними пільгами і була опорою феодала. Їй належали кращі землі, вона платила менше податків. Щорічно солтиси Лютої за 2 наділи вносили по 4,5 флорина цензу, давали десятину від овець, на кухню приносили по 12 курей, 12 яєць, по 2 гуски, по 1 телиці, 8 коблів вівса та деякі інші продукти[3]. Закріпачене селянство терпіло від малоземелля: 24 двори мали по половині, а 3 — по восьмій частині наділу. Проте податки платили великі: кожен по 3 флорини цензу і всі разом — т. зв. суху корчму й данину дякові — в середньому по 30 флоринів щорічно. Гроші вносилися два-три рази на рік, як правило, перед великими святами. Здавали селяни також десятину від свиней, баранів, кіз, двадцятину від овець, десятину від меду. Від наділу селяни відбували 3 дні панщини з тяглом на тиждень або вдвічі більше — без тягла. У косовицю від наділу потрібно було накосити, висушити і привезти на панський двір по 4 вози сіна. Панщину кріпаки відробляли не тільки на полях, а й на лісових промислах.

---

[1] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, стор. 43.
[2] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 5—10.
[3] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 10. Ужгород, 1934, стор. 158—163.

Не витримуючи такого гніту, селяни лишали своє господарство і тікали в неприступні місця або приєднувались до загонів опришків. У 1629—1630 рр. поблизу Лютої діяли опришки Лапшуна з Стужиці[1].

Після визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. Люта відійшла до Ужгородської державної домінії, управителі якої захопили всі ліси й кращі орні землі та пасовиська, а селянам залишили малородючу землю, за яку вони змушені були відбувати ще більші повинності. Крім панщини, розмір якої доходив до 3—4 днів на тиждень, домінія, замість продуктової ренти, почала збирати грошову: по 3 крейцери від вівці, по 6 крейцерів від свині, по 7 крейцерів від кожного вулика бджіл. До того, кожен двір давав ще по 3 горстки конопель, по одному мішку, по підводі сіна, а також по кілька мірок вівса тощо. Селяни зобов'язані були виготовляти дранку, рубати ліс і перевозити деревину до Ужгорода своїм тяглом, годувати казенну худобу своїм сіном, а якщо вона гинула, платити по 1 форинту 59 крейцерів за кожну голову[2]. На посилення експлуатації кріпаки відповідали втечами. На початку XVIII століття з Лютої втекло 32 чоловіки[3].

Після проведення урбаріальної реформи (60—70-і роки XVIII століття) становище селян ще більше погіршилося. Від них було відібрано частину найкращих земель. Якщо наприкінці XVII століття на один селянський двір приходилось в середньому по півнаділу, то у 80-х роках XVIII століття на кожен із 76 дворів припадало лише по 0,14 наділу. У кінці XVIII століття Люта належала до числа тих сіл Закарпаття, жителі яких найбільше терпіли від безземелля.

Протягом першої половини XIX століття Люта значно зросла. Тут налічувалося 109 дворів, в яких проживало 1014 чоловік[4]. Все більша частина населення починала займатись ремеслом. З початку XIX століття в Лютій діяла лісопилка. Пила приводилась в рух верхньобійним водяним колесом. На лісопилці виготовляли дошки для спорудження жител та мостів[5]. Інтенсивна розробка лісів була пов'язана в деякій мірі з німецькою колонізацією. В Люту прибули вихідці з Швабії: Райкс, Лавер та інші, нащадки яких і по сьогодні проживають у селі. Внаслідок цього в Лютій значно розширилось виробництво дощок, дранки, клепки тощо. Використовували працю селян Лютої і на випалюванні вугілля, виробництві поташу та заготівлі лісу.

Ще в 1803 році селяни Лютої скаржилися на Ужгородську домінію, що, замість встановлених урбаріями 7 тижнів панщини на рік, вона вимагала по 21 тижню від наділу. Проте рік у рік домінія збільшувала панщину. В 1843 році селяни Лютої відробили на користь домінії 8469 днів панщини[6].

Хоча селяни й одержали особисту свободу в результаті революції 1848—1849 рр., економічне становище їх не тільки не поліпшилось, а значно погіршало. Комасація 60—70-х років XIX століття супроводилася захопленням Ужгородською домінією пасовиськ і кращих угідь. Селяни Лютої і сусідніх сіл у скарзі, поданій королю у 1866 році, писали, що комасація проводиться без урахування особливостей гірських районів і є згубною для населення, бо воно втратило частину землі, якої і до того не вистачало. Пасовиська настільки зменшилися, що тепер вони не можуть утримати навіть одну четверту частину поголів'я худоби[7]. Проведене розмежування панських і селянських земель загрожувало, як писалося у скарзі селян,

---

[1] В. Грабовецький. Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648—1654 рр. В кн.: З історії західноукраїнських земель. Збірник статей, т. 1, К., 1957, стор. 31.

[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. т. 2, стор. 196, 197.

[3] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 11. Ужгород, 1935, стор. 214.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 8, спр. 353, арк. 2.

[5] Журн. «Наш родной край», 1929, № 5, стор. 70, 71.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 788, оп. 1, спр. 247, арк. 26.

[7] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX века, т. 1, стор. 32.

їхньому існуванню. Вони вимагали переглянути наслідки комасації. Проте уряд не надав ніякого значення цим скаргам, і процес розорення і масового зубожіння селян, з одного боку, та зростання багатіїв-куркулів, лихварів, з другого боку, відбувався прискореними темпами.

В Лютій швидко зростали лісові промисли, розвиток яких зумовлював великий попит на пиломатеріали і ділову деревину. З кожним роком збільшувався обсяг сплавів по річці Лютянці до Дубринича і далі. В 1896 році на лісопилці, замість верхньобійного водяного колеса, було встановлено паровий двигун, а замість однієї простої пили — 2 розпилювальні рами і циркулярний верстат. На лісопилці тоді працювало близько 30 чоловік постійних робітників[1].

Зростала і кількість населення. В 1900 році в селі налічувалося 2807 чол. Значна частина жителів (782 чол.), як і раніше, займалася сільським господарством, зокрема тваринництвом і городництвом. Тут проживали 133 сільськогосподарські робітники та лісоруби, 34 робітники промислових підприємств, 27 чол. домашньої прислуги; 25 чол. працювало на транспорті, а 19 чол. відносилось до осіб з вільним заняттям[2].

У другій половині XIX — на початку XX століття сільське господарство залишалося відсталим. Головними культурами були овес і картопля. Вівсяний ощипок і суха картопля — єдина їжа трударів Лютої. Та й цього часто не вистачало. Рятуючись від голоду і злиднів, трудящі емігрували до західноєвропейських країн — Франції, Бельгії, а також до Канади і США. Протягом кінця XIX — початку XX століття з Лютої емігрувало щонайменше 100 чоловік. Першим виїхав бідняк Юрій Жганич, а за ним Іван Пузяк, Петро Галаговець, Михайло Ільницький та десятки інших. Багато з них там загинуло, а ті, що повернулися, як правило, були інвалідами[3].

Люта за часів Австро-Угорщини не входила до складу лікарських округів, і населення було позбавлене можливості одержувати медичну допомогу. Багато людей щороку помирало від інфекційних хвороб. На початку 1892 в селі спалахнула епідемія скарлатини. Хворіло 82 дітей, з яких протягом двох місяців померло понад 40.

У 1862 році на кошти селян у Лютій була збудована перша народна школа, де вчили дітей читати і писати. Проте основна увага приділялася співу, читанню біблії і закону божому. Діти відвідували школу тільки взимку, коли не було польових робіт. Наприкінці XIX століття було відкрито ще 4 класи парафіальної школи, навчання в якій проводилося угорською мовою.

В роки першої світової імперіалістичної війни до австро-угорської армії було мобілізовано близько 130 чол. У населення забирали коней, підводи, часто проводились реквізиції зерна, примусово реалізовувалась військова позика. Окружний начальник Великого Березного доносив, що населення відкрито висловлюється проти властей і очікує приходу росіян[4]. Коли жителі Лютої потрапляли на Східний фронт, то здавались у полон російській армії. Так зробили Юрко Чаварга і Станко Куципак[5]. Перебуваючи в Росії з літа 1916 року, вони стали очевидцями і учасниками революційних подій та боїв проти контрреволюції. Юрій Гондорчин боровся проти білогвардійців у Росії в кінноті С. М. Будьонного[6]. Коли військовополонені повернулися додому, вони розповідали селянам про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, декрети Радянської влади. Під впливом агітації колишніх полонених селяни включалися в боротьбу проти австро-угорських властей.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 38, оп. 1, спр. 3088, арк. 2.
[2] Ung vármegye. Budapest, 1903, стор. 3.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[4] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих Галичини, Буковини і Закарпаття на початку XX ст., стор. 230.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 1073, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
[6] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Влітку 1918 року в Люту прибули жандарми для наведення «порядку». Кати вривалися до хат бідняків і знущалися над ними. Серед жертв жандармського свавілля були сім'ї Г. Перебзяк, Ю. Ригана, М. Крайниковець та інші. Це викликало обурення всіх жителів села. Колишні військовополонені Ю. Чаварга і С. Куципак напали на жандармів і 2 катів убили[1]. Після цього в Лютій появився військовий загін, який вчинив криваву розправу над трудящими.

На початку 1919 року в село, окуповане в січні військами Чехословаччини, прибула чеська адміністрація. Селянам обіцяли землю і свободу, проте життя і надалі залишалося важким. Протягом 20—30-х років XX століття селяни Лютої терпіли від малоземелля і безземелля, а також від безробіття. Бідняцькі господарства, як і раніше, вирощували овес та картоплю. Заможні селяни займалися здебільшого скотарством, в їх руках були кращі землі. На подвір'ї нотарського уряду в селі часто можна було прочитати оголошення про продаж землі чи худоби бідняків за борги. В 1924 році продавали на публічних торгах худобу і особисті речі бідняків Станка Головки, Петра Гондорчина, Іллі Мошковича та багатьох інших[2].

Уже на початку 20-х років відбулися виступи робітників лісових розробок та сільських бідняків. У вересні 1924 року робітники, що працювали на будівництві дороги Вишка — Люта, тиждень вели боротьбу, вимагаючи підвищення заробітної плати і надання допомоги безробітним. Страйк закінчився успішно: заробітну плату було підвищено майже всім категоріям робітників[3].

У перші роки чехословацької окупації боротьба трудящих села не могла набути широкого розмаху. Значний вплив у селі мала куркульська партія аграріїв, яка всіляко відволікала увагу селянства від боротьби за свої права. На виборах до чехословацького парламенту у 1925 році ця партія зібрала близько 600 голосів, а комуністи — понад 380.

Спроба створити окрему комуністичну організацію в Лютій мала місце у листопаді 1926 року. Та жандарми розігнали збори комуністів, арештували їх організаторів[4]. Нарешті, у 1927 році вдалося створити комуністичну організацію, першими членами якої стали Юрій Шанта, Іван Боринський, Петро Шанта, Микола Головка, Юрій Костелей, Юрій Гондорчин, Іван Гондорчин, Павло Гумен, Федір Крайниковець, Василь Баран, Михайло Боднар і Юрій Русник. Секретарем партійної організації було обрано Ю. Гондорчина, а пізніше — Ю. Костелея. Комуністи села проводили велику роботу серед населення, авторитет партійної організації зростав з кожним днем. Селяни переконувались у тому, що комуністи борються за їх кровні інтереси. На початку грудня 1928 року проходили вибори в крайове представництво. Тепер уже перемогу на виборах здобули не аграрники, як це було в 1925 році, а комуністи. Тільки по виборчій дільниці «Кривуля» вони одержали понад 500 голосів, в той час, коли аграрії — лише 70, а куртяківці — 25 голосів. Всього комуністи одержали 786 голосів[5]. Тоді ж старостою села обрано комуніста Ю. Гондорчина. Заступником старости також став комуніст. Із 32 депутатів сільського представництва комуністів було 17, членів аграрної партії — 12, членів куртяківської партії — 3[6].

У 20—30-х роках в Лютій неодноразово проводились демонстрації проти непосильних податків. Селяни вимагали зменшення податків, надання допомоги сільській бідноті. Під час однієї з демонстрацій у 1929 році жандарми арештували 14 чоловік. Комуністи проводили таємні збори, на яких обговорювали питання боротьби, розповідали про соціалістичне будівництво в СРСР та розквіт Радянської України.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 1073, оп. 1, спр. 17, арк. 2.
[2] Там же, спр. 16, арк. 1—5.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 2, спр. 2, арк. 36.
[4] Там же, ф. 29, оп. 1, спр. 521, арк. 141, 142.
[5] Přehled vysledku voleb do obci na Podkarpatské Rusi... стор. 8.
[6] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Велику демонстрацію готували комуністи Лютої на 1 Травня 1930 року, але відзначити революційне свято окружний уряд не дозволив. Проте комуністи села (Ю. Костелей, В. Готра, В. Боднар, М. Боднар та ін.). взяли активну участь у демонстрації в Мукачевому. У листопаді 1930 року з ініціативи членів КПЧ Ю. Костелея та І. Жганича було проведено кілька зборів трудящого селянства, на яких ухвалювалися резолюції протесту проти зростання боргів та податкового гніту, проти жорстокого поводження екзекуторів з населенням. На збори 9 листопада 1930 року прибув член крайкому КПЧ І. Локота. Жандарми розігнали ці збори. 14 листопада 1930 року Ю. Костелей в сільському представництві вніс проект меморандуму проти збирання податків. Начальник нотарського управління не дозволив обговорення проекту[1].

Комуністи організовували трудящих також на боротьбу проти безробіття, за надання допомоги безробітним, за підвищення заробітної плати лісорубам, за політичні свободи. Нотар заборонив проведення зборів, призначених на 2 серпня 1931 року. В Люту було стягнуто 17 жандармів[2]. І все ж 22 жовтня 1931 року селянська біднота під керівництвом комуністів рішуче виступила проти збирачів податків. Селяни вигнали із села двох екзекуторів і заборонили їм більше появлятися в Лютій. Одночасно вони знищили всі податкові документи. За цей виступ жандарми арештували 27 чоловік[3].

У кінці січня 1932 року біля нотарського управління в Лютій зібралося понад 600 чоловік, очолених комуністами М. Боднарем та І. Вашем. Трудящі вимагали припинення екзекуцій, скасування мит на зерно, яке привозили із закордону робітничі кооперативи, надання допомоги безробітним і сільській бідноті. Жандарми намагалися заарештувати М. Боднара, але учасники демонстрації не допустили цього. Демонстрація закінчилася мирно[4]. Через місяць комуністи знову організували велику демонстрацію і мітинг протесту проти безробіття і зростання гніту, де взяло участь понад 700 чоловік[5]. Протягом 1932 року селяни двічі проганяли з Лютої екзекуторів, яких охороняли жандарми, нищили податкові документи. Організаторів виступів було засуджено на півтора року ув'язнення.

Незважаючи на заборону властей, жителі Лютої під проводом комуністів у дні Першого травня виходили на вулицю з червоними прапорами, несучи лозунги «Праці та хліба!», «Геть буржуазію!», «Хай живе Радянський Союз!». На першотравневих демонстраціях були присутні члени крайкому КПЧ М. Сидоряк, Д. Попович, І. Локота, О. Борканюк та інші.

Комуністам села вдалося паралізувати дії аграрної партії, опорою якої були куркулі та лихварі. В 30-х роках аграрники вже не мали значного впливу в Лютій: основна маса селян йшла за комуністами. Трудящі гаряче відгукувались на заклики комуністів. Коли в Іспанії почалась війна, вони йшли добровольцями в інтернаціональну бригаду для допомоги іспанським республіканцям у боротьбі проти фашистів. До неї вступили Микола Головка, Юрій Лович, Іван Гумен та інші. У листі до земляків з Іспанії М. Головка писав: «Я звертаюсь до вас, трудящі Закарпаття, негайно приспіти на допомогу іспанському народу, бо він і ми боремося за вас всіх, за ваше мирне і щасливе життя»[6].

За часів панування чеської буржуазії масштаби освіти в селі дещо розширилися. Уже на початку 20-х років було відкрито народну школу, в якій викладання велось українською мовою. Поряд з українськими класами, з 1926 року існував і клас з чеською мовою навчання. Всього в школі навчалося до 400 учнів. На по-

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 99, 100.
[2] Там же, стор. 200.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 115, арк. 51; оп. 2, спр. 252, арк. 112.
[4] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 277, 278.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 257, арк. 101.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 675, арк. 28.

чатку 20-х років у селі працювало 6 учителів з середньою освітою, а в кінці 30-х років — 13 учителів[1].

В Лютій не було ніяких медичних закладів і у 20—30-х роках XX століття.

Під час угорсько-фашистської окупації партійна організація змушена була піти в глибоке підпілля. Комуністи не припиняли роботи: розповідали селянам про хід війни, розвиток антифашистського руху, становище в країнах Європи. Розташована недалеко від кордону Люта стала одним з центрів по організації груп трудящих з усіх кінців Закарпаття, які хотіли перейти в Радянський Союз. В нижньому кінці села вони збиралися у Миколи Гомовича, а у верхньому — у Юрія Пузяка. Тільки із Лютої до СРСР емігрували Іван Шеба, Михайло Гричак, Микола Гомович, Ілько Калинич та інші — всього 38 чоловік[2].

Населення відмовлялося здавати продукти й худобу, що йшли на потреби фашистській армії, ухилялося від виконання примусових робіт, зокрема на спорудженні «лінії Арпада».

Селяни Лютої чинили опір фашистським загарбникам. Коли на полонині Рівній висадився партизанський десант під командуванням О. В. Тканка, підпільники-комуністи села встановили тісний зв'язок з ним. 27 чол. зразу ж вступили до партизанського загону. Понад 120 селян допомагали партизанам і брали участь у нападах на окупантів. 29 липня 1944 року в урочищі Лютянська Полиця відбувся великий бій партизанів з фашистами. Народні месники повністю розгромили угорський загін, дислокований в Лютій[3]. Партизани М. Головка, І. Каменца, Ю. Гомович, М. Матьовка та ін. при підтримці населення в цей час роззброїли 160 угорських солдатів[4]. В серпні 1944 року народні месники з допомогою робітників лісопильного заводу роззброїли 16 фашистських солдатів, які охороняли підприємство. Тут же партизани вивели з ладу верстати і пилораму. Партизанський загін на чолі з мешканцем села В. Куштаном 22 серпня 1944 року на станції Ставне напав на групу фашистів і підірвав склад з боєприпасами і фуражем, а також 13 вагонів, навантажених різними військовими матеріалами. Було знищено 10 казарм, в яких розквартировувались війська окупантів.

Люта була одним із центрів партизанської боротьби в західних районах Закарпаття. У жовтні 1944 року фашисти вирішили покарати населення і зруйнувати село, але наступ Червоної Армії зірвав цей злочинний план. 18 жовтня 1944 року воїни 18 стрілецького корпусу 4 Українського фронту вступили в Люту[5]. Селяни гаряче вітали своїх визволителів. 12 жителів села добровільно вступили в ряди Червоної Армії (Олекса Готра, Петро Щербанич, Василь Перебзяк, Василь Готра, Юрій Пузяк, Василь Пузяк та інші).

Наприкінці жовтня 1944 року в Лютій було обрано Народний комітет, на чолі якого став випробуваний комуніст-підпільник М. Головка. На Першому з'їзді Народних комітетів Закарпаття від Лютої було 5 делегатів: М. Головка, М. Биряк, Ф. Крайниковець, М. Бадида і В. Лошак. Прийнятий з'їздом Маніфест селяни зустріли з особливим піднесенням. Його підписали понад 2300 жителів села.

В партійній організації, що вийшла з підпілля, нараховувалося 28 комуністів, секретарем був О. Скрипич. Тоді ж створилася комсомольська оганізація, яку очолила М. Сурмай.

Комуністи і комсомольці допомагали Народному комітету налагоджувати мирне життя, ліквідовувати рани, заподіяні війною. На очищення території села від мін вийшло все доросле населення. Вже на початку 1945 року трудящі відбудували лісопильний завод, школу, приміщення для Народного комітету, провели

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 28, оп. 1, спр. 1382, арк. 10; спр. 2991, арк. 7; ф. 77, оп. 1, спр. 236, арк. 4.

[2] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 9, арк. 10.

[3] І. Роспопа. Боротьба партизан Закарпаття проти німецько-угорської окупації в 1939—1944 рр.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, стор. 64.

[4] Газ. «Закарпатська правда», 3 січня 1945 р.

[5] Сообщения Советского Информбюро, т. 7. М., 1945, стор. 212.

ремонт мостів тощо[1]. Мешканці Лютої одержували велику допомогу від частин Червоної Армії: матеріали для відбудови лісозаводу, товари першої необхідності тощо.

Відповідно до декретів Народної Ради Закарпатської України, в селі було проведено аграрну реформу. За рахунок націоналізованих земель у церкви і лихварів Народний комітет наділив безземельним селянам 36 га землі. Крім того, з ініціативи комуністів, населення взялося за розчищення чагарників і розширення посівних площ. В перші роки після визволення було розчищено понад 30 га земель. Це була велика підмога. Селяни одержали від держави посівні матеріали та деякий реманент для обробітку землі.

В 1946 році в Лютій відкрито семирічну школу. Одночасно активісти села доклали багато зусиль, щоб ліквідувати неписьменність дорослого населення.

Комуністи створили спеціальну групу, а при сільраді комісію, які безпосередньо займалися питанням організаційної роботи серед землеробів, допомагаючи їм у проведенні сівби, збиранні врожаю тощо.

Протягом 1947—1948 рр. партійна і комсомольська організації та сільська Рада вели роз'яснювальну роботу серед селян про необхідність соціалістичної перебудови сільського господарства й переваги великого колективного господарства над дрібним індивідуальним, розповідали про успіхи колгоспів Закарпаття, створених у перші роки Радянської влади[2].

У квітні 1949 року в Лютій було скликано установчі збори, які ухвалили створити у селі сільськогосподарську артіль. Першими членами колгоспу стали 16 бідняків. За колгоспом було закріплено 150 га землі, в т. ч. 60 га орної[3]. Артіль мала 3 коней, 9 плугів, 8 борін і 8 підвід. Правління колгоспу розмістилося в колишній попівській фарі. Колгосп одержав кілька будівель для утримання громадської худоби та реманенту. До правління обрали колишніх батраків, активних борців проти фашистських окупантів Ю. Данила, П. Дідика, М. Лошака. В. Ригана, а головою — В. Данила. Ревізійну комісію очолив М. Ігнатко[4].

У перший рік господарювання виникало чимало труднощів. Бракувало досвіду керівництва колективним господарством, не вистачало посівного матеріалу, тягла, коштів. Колгосники своєчасно не змогли обробити землю. Перший врожай залишався довгий час необмолоченим через відсутність молотарки. Із 4 запланованих ферм створена була тільки вівцеферма, та й та укомплектована лише наполовину. Не впорались колгоспники і з сівбою озимих[5].

Комуністи та активісти села розробили конкретні заходи щодо поліпшення роботи правління колгоспу та партійної організації. Було вирішено подати допомогу колгоспникам у зміцненні господарства артілі. До весни 1950 року підготували кондиційне насіння, взимку вивезли на поле необхідну кількість органічних та мінеральних добрив, приступили до спорудження приміщень для утримання худоби тощо[6]. Весняні роботи провели у стислі строки і на належному агротехнічному рівні. В артіль почали вступати нові господарства. У верхній частині села, так званій Кривулі, було створене ще одне колективне господарство ім. Олега

Приміщення середньої школи села Лютої. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 4, арк. 34, 35.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2735, оп. 1, спр. 1, арк. 18.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 1, арк. 19.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 298, оп. 4, спр. 1, арк. 20, 28, 30.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 6, арк. 20.
[6] Там же, арк. 16, 17.

Кошового, в яке спочатку об'єдналося 30 дворів. Всього протягом року в обидва колгоспи вступило 236 дворів. В першій половині 50-х років колгоспи збирали у два рази вищі врожаї зернових і городніх культур, ніж одноосібники в минулому. Велику допомогу колгоспам надавала Ужгородська МТС[1]. Колгоспники почали приділяти більше уваги розвитку тваринництва. Протягом 1950—1955 рр. були споруджені корівники, організовано свиноферму тощо. У колгоспі ім. Горького (нижня частина села) налічувалося 205 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 105 корів; 207 коней, 918 овець і 75 свиней. Колгосп мав 916 га землі[2]. За допомогою Великоберезнянської МТС у 1958 році проведено механізацію тваринницьких ферм: встановлено автопоїлки, підведено водопровід тощо. Цього ж року колгоспи об'єдналися в одно господарство — артіль ім. Горького (пізніше — ім. Орджонікідзе).

Новий будинок колгоспника Ю. Ю. Гондорчина. 1968 р.

За роки семирічки колгосп ім. Орджонікідзе спеціалізувався на тваринництві, але значна увага приділялася і землеробству. Середня врожайність картоплі в колгоспі становила 70—80 цнт з га. Окремі ланки домоглися кращих показників. Наприклад, ланка Олени Химич збирала по 125 цнт, а Марії Сливки — по 120 цнт картоплі з га. Артіль мала в 1960 році 464 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 225 корів; 157 свиней, 760 овець і 120 коней. Практика показала, що доцільніше розвивати вівчарство. Тому в наступні роки почали збільшувати поголів'я овець, а кількість великої рогатої худоби зменшувати. На початку 1968 року тут уже налічувалось 2000 овець. Якщо раніше тваринництво давало третину прибутків колгоспу, то тепер воно дає половину усіх надходжень. З 1963 року введено щомісячне авансування колгоспників.

За роки семирічки зросла і технічна озброєність колгоспу; він закупив машини для заготівлі сіна, 4 трактори, 5 автомобілів. Робітники Ужгородського авторемзаводу обладнали кормоцех, автопоїлки тощо. Колгосп придбав також дизель, і з допомогою шефів у всіх господарських приміщеннях та в громадських будинках було проведено електричне освітлення. А Дубриницький лісокомбінат передав колгоспові обладнання для вивезення деревини і ремонту сільськогосподарських машин.

Крім колгоспу, в Лютій розташовані лісозавод і лісопункт. З метою підготовки кадрів лісопункт направив кілька десятків чоловік на курси. Здобули кваліфікацію електропильщика Михайло Юричка й Олекса Чаварга, лебідника — Юрій Кірик, Іван Готра та ін. Робітники лісопункту багато працювали над оволодінням передовими методами праці кращих лісопунктів Закарпаття. З року в рік лісопункт виконував і перевиконував план. В 1966 році тут працювало 116 чоловік, серед яких немало передовиків — бригада Ю. Чаварги, майстер лісопункту В. Бартованець, лебідник М. Боднар, бензопильщик Ю. Риган, їздовий М. Опаленик.

Лісозавод виготовляє пиломатеріали для автовагонобудування, тару, чорнові меблеві заготовки, меблеві рейки, щити для кукурудзяних сушарок та ін. За семирічку завод було розширено. Побудовано нове машинне відділення, ремонтну майстерню.

З 1960 року в Лютій діє цех масового пошиву Ужгородської швейної фабрики. Тут працює понад 300 чоловік.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 298, оп. 1, спр. 3, арк. 4, 5.
[2] Там же, арк. 2—7.

В пошивочному цеху філіалу Ужгородської швейної фабрики, с. Люта. 1968 р.

За роки Радянської влади зовсім змінився вигляд Лютої. В селі зведено двоповерхове приміщення середньої школи, клуб, добудовано кілька приміщень восьмирічної школи. Широкого розмаху набрало індивідуальне будівництво. Замість старих маленьких хат, жителі Лютої почали споруджувати великі будинки з цегли і саману, вкриті черепицею. Більшість з них двокімнатні, з кухнею, кладовою, верандою, обставлені сучасними меблями. Такі будинки звели колишні бідняки — передовий робітник лісокомбінату Ф. Ю. Настич та колгоспник Ф. М. Гумен. Всього споруджено більше 600 нових будинків та стільки ж перебудовано. Відремонтовано дороги і мости, побудовано вузькоколійку для транспортування лісу. Все село електрифіковане.

Велику увагу благоустрою села приділяє Лютянська сільська Рада. Всі 42 її депутати, зокрема, В. І. Дідичин, В. Ю. Юричка, М. І. Каменца, С. Ф. Лошак відповідають за роботу на певній частині села. Силами громадськості в Лютій посаджено великий парк, збудовано амфітеатр, футбольний майданчик. При сільраді створено Будинок щастя, де реєструються шлюби та новонароджені.

В 1968 році в селі споруджено обеліск на честь воїнів і партизанів, що загинули під час Великої Вітчизняної війни.

До 50-річчя Великого Жовтня Лютянська сільська Рада нагороджена пам'ятним вимпелом обкому КП України та облвиконкому.

Люта має регулярне автобусне сполучення з районним і обласним центрами. В селі працюють відділення зв'язку, ощадна каса, 4 магазини, 12 торговельних точок, 2 пекарні, а також 2 клуби, 2 бібліотеки, 2 дитячі садки і ясла, сільська лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, устаткована новітнім медичним обладнанням, аптека. Медичну допомогу жителям подають 2 лікарі та 10 чол. середнього медперсоналу.

З 50-х років у Лютій існує середня школа, яка вже випустила 289 учнів. Багато випускників навчається у вищих учбових закладах, технікумах, чимало вже здобули спеціальність. С. Сусла закінчив Львівський гірничий технікум, брати Іван та Юрій Юрички — Ужгородський державний університет, Ю. Коваль — Львівський політехнічний інститут, М. Кірик — Львівський лісотехнічний інститут, Ю. Риган — сільськогосподарський інститут.

Крім середньої, є восьмирічна та 2 початкові школи. Значна частина сільської молоді охоплена навчанням у вечірній школі. Всього в селі працюють близько 50 вчителів. За 6 років середню школу сільської молоді закінчили 193 учні. Якщо до Радянської влади в селі тільки 4 чол. мали середню освіту, то в 1967 році нараховувалось 18 спеціалістів з вищою, 13 — з незакінченою вищою та 426 — з середньою освітою.

Заможно і культурно живуть тепер мешканці Лютої. Змінився їхній зовнішній вигляд: вже ніхто не носить домотканого одягу, постолів. Змінюється й побут колгоспників. Своє дозвілля вони проводять у клубах, де регулярно члени товариства «Знання» читають лекції, проводять бесіди. Часто перед односельчанами виступають старі комуністи В. Ф. Баран, В. П. Опаленик та ін., які розповідають про боротьбу за щастя, вчать молодь берегти надбання старшого покоління, множити їх досягнення.

І. М. ГРАНЧАК, В. В. ТЕЛІГА

СТАВНЕ́

Ставне (в 1939—1944 рр.— Феньвешвелдь) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Ужі, за 20 км від районного центру, за 15 км від Ужоцького перевалу. Залізнична станція на лінії Ужгород — Львів. Через село проходить автомагістраль. Населення — 1722 чоловіки.

Вперше Ставне згадується в документі 1549 року[1], коли, за розпорядженням угорського короля, воно було передано графам Другетам. В кінці XVII століття село відійшло до володінь графа Берчені. В той час Ставне було невеличким поселенням, де жило лише 17 сімей, переважно бідняків. Тільки 2 солтиси мали по телеку землі, 8 кріпаків користувалися $^1/_8$, 4 кріпаки — $^1/_4$ наділу, 2 сім'ї були желярами[2]. Основним заняттям населення було тваринництво. Розводили велику рогату худобу, овець і свиней, а також вирощували овес і жито.

Під час визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. кілька жителів Ставного були в загонах, що діяли на території Ужанського комітату[3].

З 1711 року село входило до складу Ужгородської камеральної домінії.

У першій половині XVIII століття панщина становила 3 дні на тиждень. Селяни віддавали дев'ятину від урожаю і десятину від худоби, 12 курей, 12 яєць, 2 каплуни, 2 нетелі. Двічі на рік кріпаки сплачували ще й грошовий податок — на Юр'їв день 2 флорини і на Михайлів день — 1 флорин від наділу та «суху корчму» — 15 флоринів на рік від села[4].

В 1750 році у Ставному налічувалося 25 господарств, а всього дорослого населення 80 чоловік. Були в селі і лихварі, про яких говорили, що вони за борг «от 3-х флоринів за один рок одне ягня отбирают»[5]. В другій половині XVIII століття кріпаки Ставного давали дев'ятину від пряжі, або 3 снопи конопель, дев'ятину від польового урожаю або 4 флорини на рік від наділу, та відробляли по 104 дні панщини кожного року. Крім цього, вони були зобов'язані вивозити з лісів домінії деревину, виготовляти дранку, а також взимку утримувати казенні вівці. Якщо вівця гинула, що було частим явищем, селянин повинен був платити за неї 1 флорин 59 крейцерів. Наприкінці століття замість зимівлі овець кріпаки мусили відробляти по 6 днів панщини або давати відповідну кількість сіна чи грошей. Опріч податків на користь казенної домінії, селяни також сплачували коблину та відбували роковину.

Жорстока експлуатація не могла не викликати різкого незадоволення селян. В 1791 році жителі села скаржилися австрійському імператору Леопольду II на своє важке становище[6].

На початку XIX століття мешканці Ставного, де вже налічувалося 30 дворів, користувалися 11 наділами малопридатної для обробітку землі, яка не могла прогодувати селянина і півроку. Їм належало 10 волів, 12 корів, 12 телят, 1 кінь, 1 лоша і 9 свиней. Через нестачу тягла грунти оброблялися погано, виснажувалися. Домінія примушувала кріпаків щорічно відробляти по 1007,5 дня з тяглом, або 2015 днів без тягла, здавати дев'ятину від урожаю (або відпрацювати додатково 465 днів), 20 іц топленого масла, 38 каплунів і стільки ж курок, 232 яєць, нарубати 20 сажнів дров та сплатити 29 форинтів податку[7]. Рік у рік панщина збіль-

---

[1] Л. Д э ж е. Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967, стор. 270.
[2] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 10. Ужгород, 1934, стор. 161, 168.
[3] В. М. М е л ь н и к. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 46.
[4] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 10. Ужгород, 1934, стор. 172—175.
[5] В. Г а д ж е г а. Додатки к истории русинов и руських церквей в Ужанской жупе. Ужгород, 1924, стор. 83.
[6] Ф. Г а б р и є л ь. Ужгородська камеральна домінія в 90-х роках XVIII ст. Журн. «Подкарпатская Русь», 1932, № 4—6, стор. 52, 103, 106, 108, 109.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 7, спр. 65, арк. 1; ф. 11, оп. 7, спр. 846, арк. 1—5.

шувалась. Уже в 1829 році кріпаки відробили 5247 днів[1]. У зв'язку з тим, що біля Ставного не було орних земель, селян примушували заготовляти ліс, займатися виробництвом дранки, поташу тощо. Іноді їх виганяли на різні роботи до Ужгорода або Великого Березного, не забезпечуючи ні транспортом, ні харчами. Але найбільше використовувалася праця селян Ставного на виробництві поташу. Тільки за 1823—1831 рр. кріпаки випалили його 3270 цнт, за що домінія одержала тисячі форинтів чистого доходу.

Під час війн Австрії з Наполеоном визиск селян збільшився, оскільки вони поставляли до війська не тільки рекрутів, а також коней, продукти харчування, фураж тощо. В 1811 році, наприклад, крім грошового податку, жителі Ставного здали військовим властям 165 хлібин, 67 цнт вівса і 75 возів сіна[2].

Внаслідок неврожаю, що стався у 1847 році, господарства, які налічували 534 жителі, зібрали лише 119,3 коблика вівса, а 9 селянських дворів, де проживало 82 чоловіки, залишились зовсім без хліба[3], що й привело їх до захворювань, жебрацтва, а багатьох і до смерті.

У матеріалах медичного обстеження першої половини XIX століття 18 верховинських сіл, в т. ч. і Ставного, зазначено, що в кожній оселі є хворі, бо населення мало вживає доброякісних продуктів, харчується вівсом та картоплею, а тому надзвичайно виснажене й голодне, і ліки йому вже не допоможуть[4].

Після відміни кріпосного права в 1848 році економічне становище селян Ставного не поліпшилося. При розмежуванні від них не тільки відібрали кращі орні землі, а й позбавили права користуватися угіддями, які раніше належали общині.

Згідно статистичних даних, у Ставному на початку 70-х років XIX століття нараховувалося 88 господарств, яким належало 57 коней, 309 голів великої рогатої худоби, 25 свиней[5]. Із 9686 гольдів землі після комасації в 1874 році селянам було надано 1069 гольдів[6], тобто одну дев'яту всіх земельних угідь села. Селяни одержали найбільш непридатні землі. Ще в 1866 році жителі Ставного та інших 15 верховинських сіл Ужанської жупи просили короля створити спеціальну комісію, яка переглянула б комасацію, виходячи з місцевих умов, адже проведене розмежування землі ставить під загрозу їх існування[7].

Неможливість прожити з власного господарства й безземелля примушували селян шукати інших засобів існування. Багато з них працювало на лісорозробках, але не всі могли знайти застосування своїм рукам. Наприклад, у 1897 році в Ставному шукали будь-якої роботи хоч би за форинт у день 150 чоловік[8].

В селі діяла тільки початкова школа, заснована ще в 1814 році, яку на початку XX століття відвідувало 114 дітей. Будь-яких форм медичної допомоги в Ставному не було аж до 1918 року.

В другій половині XIX століття у Ставному збудовано лісопильний завод, власниками якого були Грюнвальд, Шіфер та інші[9]. На заводі, поряд з працею чоловіків, широко використовувалась праця жінок і підлітків. Робітники-чоловіки переважно заготовляли ліс, працювали на пилорамах та верстатах, жінки виносили тирсу, підлітки сортували та складали дошки, бруски тощо. Робочий день починався о 6 годині ранку і продовжувався до 9 вечора. За техніку безпеки ніхто

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 788, оп. 1, спр. 119.

[2] Там же, ф. 4, оп. 8, спр. 58, арк. 10.

[3] Закарпатський облдержархів ф. 11, оп. 7, спр. 2291, арк. 17.

[4] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст. Львів, 1965, стор. 84; Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 8, спр. 353, арк. 3.

[5] Statisztikai Közlemények. Kassa, 1879, стор. 101.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1079, арк. 7, 13—15.

[7] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1093, арк. 14—16.

[8] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 315, арк. 42а.

[9] A. Zlatnik. Prispevky k dejinám statnich lesu a lesnictvi na Podkarpatské Rusi. Dil I. Praha, 1934, стор. 22.

не турбувався — травми та каліцтва були частими явищами. Робітники одержували мізерну плату. На лісопилці заробляли за день 25—30 крейцерів, а на лісорозробках — від 5 до 20 крейцерів. Часто штрафували робітників за брак в роботі, спізнення, за куріння на робочому місці та ін. Були випадки, коли робітник одержував тільки половину зароблених грошей або й зовсім не одержував їх[1]. Ще більш тяжким було становище жінок та підлітків, які, працюючи нарівні з чоловіками, одержували лише половину плати. Не дивлячись на те, що підприємці утримували із заробітку певну суму грошей для надання допомоги при нещасних випадках, ніхто з робітників її ніколи не діставав. Наприклад, в червні 1898 року на розробках лісу загинув робітник Сивак. Після нього сиротами залишилось 4 дітей. Вдова декілька разів зверталась по допомогу до адміністрації, але так і не одержала її[2].

На околицях Ставного. 1967 р.

Виступаючи проти свавілля капіталістів, робітники використовували найчастіше страйкову боротьбу. Одноденний страйк солідарності робітників Ставного з ужгородськими робітниками відбувся в 1903 році. «Коли ми дізналися про страйк 450 робітників ужгородської фабрики «Мундус»,— згадує робітник-пенсіонер Д. Лупей,— ми були солідарні з ними, хоч на роботу вийшли, але жоден робітник не працював у цей день»[3]. У квітні 1904 року відбувся страйк на будівництві залізниці Великий Березний—Ужок. Разом з будівниками залізниці Ужоцький перевал—Самбір, робітниками з Галичини, що припинили роботу, добиваючись підвищення зарплати, число страйкарів досягло 7—8 тис. чол. Мешканці Ставного, що працювали тут, теж брали участь у боротьбі. Розмах страйку перелякав місцеві власті. Вони побоювалися, що робітники застосують динаміт, який використовували на будівництві в горах. Тому на придушення виступу було направлено 600 солдатів з Великого Березного, а в Ужгороді підготовлено ще роту солдат і сотню кінноти[4]. В таких умовах страйкарі мусили припинити боротьбу. Невеликі виступи народних мас Ужанської долини у вигляді протестів, відмовлення платити податки відбулися і в 1912 році[5].

Становище населення Ставного особливо погіршилося в роки першої світової війни. В кінці вересня 1914 року розпочалися бої за Ужоцький перевал. Зокрема, 24 вересня російські війська зайняли с. Ужок, а 27 вересня бої розгорнулися біля Жорнави і Ставного[6]. Нарешті 14 жовтня російські частини 8-ї армії після упертих боїв зайняли Ужоцький перевал, вступили на територію Закарпаття і дійшли до

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 788, оп. 1, спр. 368, арк. 1; спр. 349, арк. 1, 2; спр. 326, арк. 1—8.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 363, арк. 16.

[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4. Спогади Д. Лупея.

[4] Газ. «Ungvári közlöny», 28 квітня 1904 р.; Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 371.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 636, арк. 19.

[6] Газ. «Ung», 27 вересня, 4 жовтня 1914 р.

села Кострини[1]. І хоч через деякий час їм довелося відійти, все ж росіяни справили велике враження на населення краю. Воно радісно вітало своїх братів, всіляко їм допомагало продовольством, транспортом, вказувало дорогу в горах тощо[2]. У відповідь на це австро-угорські власті і жандармерія після відходу російських військ вчинили розправу над населенням. Більшість чоловіків із Ставного була мобілізована до армії. Солдати грабували населення, реквізували хліб, худобу, фураж тощо. По Великоберезнянському округу було пограбовано майна на 154 тис. австрійських крон[3]. Зростали й державні податки. Тільки за один 1917 рік вони збільшилися на Ужанщині в 4,3 раза[4].

Боротьба трудящих Закарпаття стала ще активнішою, коли в Росії перемогла пролетарська революція. Ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції поширювалися на Закарпатті передовими робітниками та колишніми військовополоненими, що повернулися з Росії. Жителі Ставного Г. М. Степа, О. І. Данкулич, О. І. Лангнізер, С. Г. Фаркаш та ін. брали участь або були очевидцями революційних подій в Омську, Києві, Житомирі. Приїхавши додому в 1918 році, вони розповідали односельчанам про те, що в Росії народ взяв владу в свої руки й керує країною. Але жителям Ставного не вдалося взяти участь у встановленні Радянської влади в березні 1919 року, коли Угорщина стала Радянською Республікою, бо село ще в січні 1919 року окупували чеські війська.

Яскравим виявом революціонізуючого впливу Жовтневої революції був виступ бідноти Ставного в жовтні 1918 року. Селяни напали на лісову управу і нотарський уряд, побили вікна, двері[5]. Вони вимагали визнання за ними тієї землі, яку селяни купили у казни ще 20 років тому, безплатного вивезення палива із казенного лісу. Місцева влада викликала збройний загін жандармів, які розігнали учасників виступу.

Не поліпшилося становище народних мас села і після того, як Закарпаття було насильно включене до складу буржуазної Чехословаччини. В 1920 році в Ставному нараховувалося 197 будинків і 1132 чол. населення[6]. З метою наведення «порядку» чеська буржуазія поспішила створити в селі жандармський пост із 12 чоловік.

Коли на Закарпатті проводилась земельна реформа, процес обезземелення посилився. Власті не тільки не дали селянам Ставного землі, але й відібрали ту, якою вони здавна користувалися. Під приводом захисту лісових насаджень, уряд заборонив випасати худобу і в урочищах, що належали общині. Це викликало велике незадоволення селян, основним заняттям яких у цей час було тваринництво. Вони самовільно косили луки, що належали лісовій управі, а в 1922 році подали скаргу чехословацькому уряду. Жителі Ставного, описуючи своє злиденне становище, підкреслювали, що більшість з них не має землі, не має можливості випасати худобу, бо пасовиська та ліси, які колись належали їм, тепер відібрані. Буржуазний уряд відхилив клопотання і не повернув ні лісів, ні пасовиськ[7]. На початку 30-х років до рук держави перейшло 4074 гольди земельних угідь Ставного.

Селянство несло на своїх плечах важкий тягар державних податків. В середньому один селянський двір Ставного щороку повинен був сплачувати 197 крон податку[8]. Селянинові заробити таку велику суму грошей було прямо-таки неможливо. Тому більшість з них постійно мала недоїмки, жила в злиднях, голодувала. Деякі бідняки навіть не мали присадибної ділянки, їх діти батракували. Розорені селяни поповнювали ряди пролетаріату.

---

[1] Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету, 1957, вип. 1, серія історична, стор. 28.

[2] Журн. «Архіви України», 1965, № 6, стор. 44.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 2836, арк. 63; спр. 2083, арк. 19—35.

[4] Н. П. Баженова. Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917—1923 рр. Ужгород, 1962. стор. 10.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, арк. 35, 36.

[6] Statisticki lexikon obci v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928, стор. 6.

[7] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[8] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Побутові умови жителів села були теж погані. Хати вони будували невеликі, в основному дерев'яні, темні й брудні. Спали на печі або тапчані. Важке економічне становище доповнювалось політичним безправ'ям, жандармським терором та національним гнобленням. Окупаційні власті призначали старосту села з числа заможних селян, забороняли в нотарському управлінні вести діловодство на рідній мові тощо.

Захисницею інтересів трудящих виступала тільки Комуністична партія Чехословаччини. Первинна комуністична організація в Ставному була створена в 1924 році[1]. Першим секретарем її обрали І. П. Чобаля. Комуністи провадили велику організаційно-масову роботу серед робітників, лісорубів та бідних селян. Вони розповідали про життя трудящих в СРСР, викривали запроданців трудового народу — буржуазних націоналістів, білогвардійських прихвоснів, які перебували на службі чеської буржуазії, організовували трудящих на боротьбу за свої права. Одночасно створено комсомольську організацію. Першими її членами були В. Ю. Дуб, І. І. Сурмай, Д. Ю. Сурмай та інші. Комуністи і молодь часто збиралися в хаті В. Ю. Дуба або І. П. Чобаля, де обговорювали поточні справи партії та комсомолу, читали газети, листівки, праці класиків марксизму-ленінізму, вивчали революційні пісні, а потім поширювали їх в навколишніх селах. Ряди молодіжної організації швидко зростали. Молодь допомагала комуністам організовувати демонстрації та страйки рабітників лісозаводу й лісорубів у 20—30-х роках.

Економічна криза 1929—1933 рр. тяжко відбилася на становищі селян. Ціни на худобу зменшились майже в 3 рази. Оскільки селяни Ставного займались переважно тваринництвом, то вони були приречені на злидні і повне розорення. Залишились без роботи і лісоруби, робітники лісозаводу. Трудящі під керівництвом комуністів організовували демонстрації, голодні походи, вимагаючи від уряду допомоги. В 1931 році в Ставному відбулась демонстрація, в якій взяло участь понад 500 чол. Демонстранти прийшли до нотарського уряду, співаючи «Інтернаціонал». Вони вимагали припинення екзекуцій, допомоги безробітним[2]. 27 січня 1932 року комуністи організували голодний похід безробітних і бідноти сіл Ставного, Лубні, Загорба, Стужиці до нотарського уряду. В ньому взяло участь 600 чоловік. Учасники походу заповнили приміщення нотарського уряду і вимагали: «Ми голодні, дайте нам роботу. Діти наші вмирають з голоду!» Похід проходив під лозунгом «За хліб, працю, землю й волю!». Учасники його вимагали від нотаря, щоб той викликав окружного начальника і подбав про задоволення вимог селян[3].

10 лютого 1932 року відбувся голодний похід сіл Ужанської долини до Великого Березного. Очолював похід член крайкому КПЧ, сенатор І. Локота[4]. Учасник походу, житель Ставного, І. П. Чобаль розповідав: «Декілька тисяч чоловік зібралось у Великому Березному. Жандарми намагалися перегородити нам дорогу, але натиску мас не витримали і відступили. Натовп зібрався на центральній площі. Товариш Локота виліз на якусь бочку і звернувся з промовою до учасників походу, в якій він застерігав селян, щоб вони не піддалися на обман властей, щоб вибрали делегацію, яка повинна викласти їх вимоги окружному уряду. Така делегація була обрана. Очолив її тов. Локота. Делегація поставила вимоги: скасування лихварських боргів, зменшення податків, припинення екзекуцій, безземельних наділити землею, збільшити заробітну плату, безробітним дати допомогу»[5].

Нова демонстрація, на яку вийшло близько 3000 чол., серед яких було багато жителів Ставного, відбулася 31 травня 1932 року у Великому Березному. Вимоги селян до окружного управління передали делегати, очолені І. Локотою[6].

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Газ. «Карпатська правда», 26 грудня 1931 р.
[3] Газ. «Карпатська правда», 7 лютого, 1932 р.; Шляхом Жовтня. т. 3, стор. 274, 275.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 247, арк. 50.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[6] Шляхом Жовтня. т. 3, стор. 338.

З 5 по 17 березня 1936 року страйкували робітники лісопилки. 60 робітників вимагали підвищення зарплати і укладення колективного договору. Одним з організаторів страйку був комуніст Михайло Яцьків. Страйк закінчився перемогою робітників — вони домоглися підвищення зарплати на 15 процентів[1].

Партійна організація Ставного 8 листопада 1936 року провела таємні збори, на яких було вирішено протестувати проти призначеної властями роботи на сільській дорозі Ставне—Лубня, зокрема проти наказу, де говорилося, що кожному селянину потрібно відробити по 4 дні. Наступного дня перед нотарським управлінням зібралось близько 70 чол. Комуністи Станко Планчак та Іван Соляк поставили перед нотарським управлінням вимогу скоротити кількість днів з чотирьох до одного[2]. Але вимоги селян не були задоволені.

В кінці 30-х років XX століття в Ставному був 1 фельдшер, що на 1500 чоловік населення абсолютно недостатньо. В цей час діяли 2 школи: державна народна (початкова) з 6 вчителями, в якій викладання проводилося українською мовою, і чеська школа з 3 вчителями[3], хоча чехи в селі становили тільки $^{1}/_{12}$ частину населення[4]. Для них же в 1927 році відкрита бібліотека і курси для молодих матерів. Понад 50 проц. дітей селян, в зв'язку з антинародною політикою буржуазних властей, залишалися неписьменними.

15 березня 1939 року Ставне було окуповане військами фашистської Угорщини. Партійна організація пішла в глибоке підпілля. 1 травня 1939 року відбулася нарада секретарів деяких сільських парторганізацій Великоберезнянського округу, на якій обговорювалося питання підпільної роботи комуністів. Вони зібралися на луці Кам'яній біля с. Жорнави. Від Ставного на нараді був присутній С. Планчак. Тоді ж на скелі було вирубано дату «I.V. 1939» та серп і молот[5].

Визволення Галичини з-під влади панської Польщі посилило прагнення закарпатців до возз'єднання з Радянською Україною. Комуністи значно активізували свою роботу. В Ставному розклеювались революційні листівки. Комсомольці малювали на хатах герб СРСР, зірку, серп і молот. Комуніст І. Соляк розірвав угорський прапор, що висів на жандармській управі. Жителі села Ю. Моняк і Ю. Рейпаші вирізали зірку та серп і молот на стелях своїх хат[6]. Селяни з нетерпінням чекали визволення від тяжкого іноземного поневолення. Про це вже на початку 1940 року жандарми повідомляли Ужгородську прокуратуру, називаючи прізвища «підозрілих»: Ю. Рейпаші, Г. Янковича, І. І. Сідея, І. І. Парасича, І. Ю. Соляка, заарештувати яких не наважились тільки тому, що «населення досить неспокійне і російський кордон близько»[7].

Проте вже навесні 1940 року окупанти провели в селі масові арешти. Багато робітників і селян були загнані в концтабори, а ті, хто залишився вдома, з дня на день чекали такої ж долі. Молодь тікала в ліси і гори, а також через кордон в Радянський Союз. Із Ставного до 1941 року нелегально емігрували в СРСР 14 чоловік, зокрема В. Ю. Дуб, І. П. Чобаль, М. І. Моняк та інші[8]. Чимало юнаків відмовлялось відвідувати військові заняття, т. зв. левентів, а І. Рейпаші, П. Фаркаш втекли з угорської армії і ховалися в лісах біля Ставного[9]. В зв'язку з перемогами Червоної Армії над німецько-фашистськими загарбниками в 1943 році,

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 495, арк. 112; ф. 942, оп. 2, спр. 495, арк. 111, 112; Газ. «Мункаш Уйшаг», 22 березня 1936 р., газ. «Карпатська правда», 8 березня 1936 р.

[2] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 301, 302.

[3] F. Stojan. Representačni sbornik veškerého školstvi na Podkarpatské Rusi... 1918—1938, Prešov, 1938, стор. 200, 236.

[4] Statisticky lexikon obci v Republice Československé. IV. Zemé Podkarpatoruská. Praha, 1937 р., стор. 4.

[5] «Український історичний журнал», 1965, № 6, стор. 151, 152.

[6] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[7] «Український історичний журнал», 1959, № 5, стор. 124.

[8] Закарпатський облпартархів. Матеріали про підпільний партизанський рух.

[9] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

визвольна боротьба посилилася. В околицях Ставного почали діяти партизани. В серпні 1944 року вони розгромили фашистський пост на станції Ставне.

15 жовтня 1944 року війська 18 стрілецького корпусу 18 армії оволоділи Ужоцьким перевалом і 16 жовтня вступили в Ставне[1]. Безмежна радість охопила всіх жителів. Вони гаряче вітали воїнів 66 гвардійської стрілецької дивізії, які визволяли село, запрошували їх до своїх осель як найбажаніших гостей.

Відступаючи фашисти зруйнували приміщення залізничної станції, багато будівель, всі мости[2]. Не тільки дорослі, навіть діти, а також старики, добровільно виходили на відбудову шляхів, мостів, щоб прискорити успішний наступ Червоної Армії. Значна кількість молоді села вступила добровольцями в Червону Армію (Й. Феньвеші, П. Фревлик, С. Кулик, М. Васильняк, О. Ленько та інші). За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, Й. Феньвеші та В. Дуб нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Зразу ж після визволення в Ставному створено сільський Народний комітет. Головою його обрали селянина-бідняка О. М. Богду, а секретарем — І. П. Чобаля. Проводячи свою роботу під керівництвом партійної організації села, яку очолював тоді М. І. Хома, Народний комітет з перших же днів виконував функції органу влади трудящих. Він конфіскував поміщицькі землі і передавав їх безплатно безземельним і малоземельним селянам, скасував податки, встановлені окупантами, провів націоналізацію лісових підприємств, організував навчання дітей в школі й медичне обслуговування, з допомогою дружинників навів порядок у селі.

10 листопада 1944 року жителі Ставного обрали делегатів на I з'їзд Народних комітетів в Мукачевому — В. Ю. Дуба, Ю. М. Рейпаші, І. П. Чобаля і наказали їм від імені односельчан голосувати за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Партійна організація села, до складу якої входили комуністи І. Ю. Соляк, Д. Ю. Сурмай, Ю. М. Рейпаші, О. М. Богда, В. Ю. Дуб, М. І. Хома, разом з Народним комітетом та активістами села провела велику роботу по роз'ясненню трудящим Ставного рішень I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України[3]. Значну увагу комуністи приділяли господарському і культурному будівництву. В 1945 році відремонтовано будинок початкової школи і відкрито в ньому семирічну школу, а також приміщення сільського кооперативу[4]. Тоді ж у Ставному відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, а пізніше — амбулаторію й аптеку, які провели велику санітарно-оздоровчу та профілактичну роботу серед населення. В 1945 — на початку 1946 року проведено поділ церковних та лихварських земель між безземельними селянами. 23 березня 1946 року на зборах партійної організації прийнято рішення про надання допомоги 25 сім'ям, які не мають тяглової сили. На початку 1947 року в селі було відкрито клуб і школу по ліквідації неписьменності серед дорослого населення[5].

Розпочалась і перебудова сільського господарства на соціалістичній основі. Вже в 1946—1947 рр. у Ставному виникло кілька супряг (об'єднання тяглової сили бідніших селян). В січні 1949 року було створено ініціативну групу для організації колгоспу, її очолив Ю. М. Рейпаші. Члени ініціативної групи усуспільнили 12 га землі, 4 пари коней, 4 плуги та 4 вози. Згодом до неї приєдналися інші селяни. 17 березня 1949 року відбулися перші колгоспні збори. Головою колгоспу обрали П. Ю. Моняка, бригадиром — М. Псяйку, ланковими — О. Рейпаші та М. Моняк. До кінця квітня в артіль об'єдналося 80 дворів з 223 працездатними[6].

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 399.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 371, оп. 1, спр. 8.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 88, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3.
[4] Там же, арк. 4.
[5] Там же, спр. 6, арк. 15, 23.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. Р-298, оп. 4, спр. 13, арк. 8

Відзначення зірчин у Ставному. 1967 р.

Піонерський табір села Ставного. 1967 р.

В перший рік колгоспники виростили непоганий урожай — по 240 цнт картоплі, 13 цнт ярого жита, 9 цнт вівса з га. Ланка М. Моняк зібрала по 425 цнт картоплі з гектара. Такого врожаю не мав жоден з одноосібників. Ці успіхи стали запалюючим прикладом для селян, і вони почали масово вступати до колгоспу[1]. На кінець 1949 року в селі була завершена суцільна колективізація.

Економіка артілі зміцнювалась з кожним роком. Після об'єднання з колгоспами сусідніх сіл Загорба і Лубні в 1951 році створилася велика сільськогосподарська артіль, якій присвоєно ім'я XXII з'їзду КПРС. Колгосп має 2418 га угідь, в т. ч. 455 га орної землі, 360 га сіножатей, 62 га садів. Землі артілі дуже порізані річкою Ужем та її притоками. Тому зернові культури тут займають лише 100 га, а технічні — 130 га, решта — під кормовими культурами та багаторічними і однорічними травами. Провідною галуззю господарства є продуктивне тваринництво. Вже на кінець 1955 року в колгоспі нараховувалося 296 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 100 корів; 800 овець, 123 коней тощо.

З року в рік зростають прибутки колгоспу від продажу тваринницької продукції, в 1967 році вони становили 42 430 карбованців.

В колгоспі проведено розчищення чагарників під природні сінокоси і пасовиська на площі 645 га[2]. Розширення і зміцнення кормової бази сприяло зростанню поголів'я тварин. На кінець 1967 року в колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС налічувалося 398 голів великої рогатої худоби.

Все більше виробничих процесів механізується. Артіль має 4 трактори, 4 вантажні автомашини, 1 дизель, 5 інших двигунів, необхідні причіпні знаряддя та машини для переробки кормів.

В Ставному виросла і деревообробна промисловість. З 1952 року існує лісозавод. Підприємство поступово зростає і розширює виробництво. В кінці семирічки тут працювало 210 чоловік. Завод має 5 цехів з 4 вертикальними і горизонтальними пилорамами та відповідними верстатами. Він виробляє меблеві заготовки, тару, стружку, парникові рами, пиломатеріали тощо. В 1967 році вартість валової продукції становила 490,2 тис. карбованців.

Партійна і профспілкова організації заводу провадять велику організаційно-політичну роботу серед робітників, домагаючись підвищення продуктивності праці

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 88, оп. 1, спр. 8, арк. 16, 18.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 88, оп. 1, спр. 14, арк. 17.

і своєчасного виконання виробничих планів. Серед робітників є багато передовиків, які систематично виконують і перевиконують виробничі завдання. Це Ілько Ісайський, Василь Ленько, Олекса Сверлович, Микола Кофель та інші. З 1962 року Ставненський лісозавод входить до складу Жорнавського лісокомбінату[1].

Швидко зростає житловий фонд села. Замість старих курних хат, виросли світлі і просторі будинки. Село оновилося на дві третини: зведено і перебудовано 290 будинків.

Докорінно покращав добробут трудящих. Про неухильне зростання його свідчить ріст купівельної спроможності. Тільки в 1967 році трудящі закупили в магазинах Ставненського споживчого товариства різних товарів на суму 1 млн. 327 тис. крб. На великі суми закуплено меблів, годинників, книг, радіотоварів, пральних машин, холодильників тощо. Зросла й мережа торгівлі: стали до ладу 10 магазинів. Відкрито також 2 пекарні, перукарню, шевську та кравецьку майстерні.

Тепер в селі немає бідняків. У вдови О. І. Сивак всі діти здобули освіту: дочка закінчила кооперативний технікум, син Микола — лісогосподарський, Іван працює в колгоспі електриком, Василь — механіком. Сім'я щомісячно отримує до 300 крб. зарплати. За останні роки вони збудували новий будинок, придбали телевізор, пральну машину, магнітофон, мотоцикл. Відійшли в минуле часи, коли більшість селян Ставного тремтіла від появи екзекутора, забули вони про недоїмки. В сільській ощадній касі зберігають свої заощадження понад 350 вкладників на суму 124 700 крб., 220 чол. одержують пенсії.

З 1952 року в селі функціонує лікарня на 25 ліжок, де працюють 27 медичних працівників, в т. ч. 2 лікарі. Внаслідок санітарно-оздоровчої та профілактичної роботи в Ставному зовсім ліквідовано випадки інфекційних захворювань, до мінімуму скорочено дитячу смертність.

Для дошкільнят, батьки яких зайняті на виробництві, в 1950 році відкрито дитсадок на 50 місць.

Великого розмаху набула народна освіта. В 1952 році відкрита середня школа, в якій навчаються 378 учнів, є ще й початкова та вечірня середня школи. В школах працює 32 учителі. За час існування середньої школи її закінчило 390 юнаків і дівчат. 10 чоловік здобули вищу освіту. 47 випускників школи навчаються в Ужгородському державному університеті та інших вищих і середніх спеціальних учбових закладах України. На 1 січня 1968 року в різних галузях економіки і культури села працювало 27 спеціалістів з вищою освітою, 62 — з середньою спеціальною і 213 чоловік з загальною середньою освітою. З'явилися спеціалісти нових професій. Крім учителів і лікарів, тут працюють інженери, зоотехніки, агрономи, ветлікарі, трактористи, машиністи та інші.

В 1963 році у Ставному споруджено Будинок культури. До послуг трудящих 2 бібліотеки, в яких нараховується 8400 книг.

Широких розмірів у селі набрала масово-політична робота, яку ведуть партійна та громадські організації. Приклад в цій роботі подає група товариства «Знання», що складається з 25 чоловік: вчителів, медпрацівників, спеціалістів сільського господарства тощо. Щороку члени товари-

В читальному залі сільської бібліотеки. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 3462, оп. 1, спр. 1.

І. І. Раковський — один з прогресивних діячів Закарпаття.

ства читають близько 100 лекцій і проводять понад 200 бесід серед населення. Лекції і бесіди проводяться не тільки в Будинку культури, а й на фермах, і в ланках колгоспу, серед робітників лісозаводу, в школі та на присілках. Авторитетними лекторами у трудящих Ставного є Г. І. Рейпаші, М. В. Дуркот, Ю. В. Пацкань, І. Ю. Катуна, Р. М. Золотарева.

При школі, лікарні, колгоспі, споживчому товаристві, залізничній станції є профспілкові організації. Вони ведуть роботу по створенню необхідних умов праці на підприємствах та в установах, організовують колективи трудящих на виконання соціалістичних зобов'язань, дбають про культурний відпочинок трудящих, організовують виступи учасників художньої самодіяльності перед трудящими, проводять екскурсії. Профспілкові організації допомагають партійним організаціям в політичному навчанні своїх членів та підвищенні ними свого фахового рівня.

Значну роботу по соціально-економічних перетвореннях виконують окремі комісії Ставненської сільської Ради депутатів трудящих. Так, за ініціативою культурно-освітньої комісії в селі споруджено Будинок культури, розширено приміщення дитячого садка, розпочато будівництво нової школи, організовуються змагання колективів художньої самодіяльності. Щорічно (починаючи з 1954 року) проводиться свято врожаю. Відживають звичаї і традиції релігійного характеру. Міцно ввійшли в звичку слова «товариш», «громадянин». За роки Радянської влади в селі виникли такі нові традиції, як проведення дня тваринника, дня трудової слави. Такі свята, як правило, проводяться на лісовій поляні, де за часів панування іноземних окупантів на Закарпатті таємно збирались комуністи села. На святі врожаю, яке проводиться восени, підводяться підсумки осінньо-польових робіт, визначаються переможці соціалістичного змагання, кращі ланки, колгоспники нагороджуються подарунками. Після урочистої частини відбуваються гуляння, виступають колективи художньої самодіяльності — місцеві та з сусідніх сіл і промислових підприємств. Доброю новою традицією в селі стало проведення в клубі комсомольських весіль — масових молодіжних гулянь.

Не забувають селяни і своїх земляків, які невтомною працею сприяли суспільному прогресові. Шанують вони, зокрема, пам'ять відомого прогресивного діяча Закарпаття І. І. Раковського, який народився у Ставному в 1815 році.

В день трудової слави, який вперше проводився 1 вересня 1963 року, трудівники прийняли девіз «Працею прославимо рідне село», і вони докладають всіх зусиль для його здійснення.

Л. М. АРИСТАРХОВ, В. І. ВАЙДАНИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БУКІВЦЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 29 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Дубринич. Населення — 946 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Смерекове.

В селі розташована бригада колгоспу ім. Чкалова, за якою закріплено 500 га землі; розвинуте садівництво і тваринництво.

У Буківцевому є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Вперше село згадується в документах 1582 року.

Селяни Буківцевого сплачували найвищий в усій Ужгородській домінії грошовий чинш — 12 флоринів на рік.

В 1930 році створена первинна організація КПЧ, організаторами її були В. Ю. Химич, О. М. Хававка, В. В. Щербанич, І. І. Бабич.

В 1933 році комуністи організовували «голодні походи» селян Буківцевого до сіл Чорноголови та Великого Березного.

За підпільну діяльність угорські фашисти стратили в 1941 році комуніста В. Ю. Химича. Поблизу Буківцевого у 1944 році діяли загони партизанського з'єднання О. В. Тканка.

25 жовтня 1944 року Буківцеве визволено Червоною Армією від фашистської окупації.

ВЕРХОВИ́НА БИ́СТРА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Бистрої, за 68 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Волосянка. Населення — 902 чоловіки.

В селі знаходиться бригада колгоспу ім. Ілліча, яка займається виробництвом м'ясомолочної продукції і вирощуванням картоплі. За бригадою закріплено 683 га орної землі, 100 га саду.

У Верховині Бистрій є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в писемних джерелах за 1582 рік.

Під час соціалістичної революції в Угорщині, 9 квітня 1919 року, в селі було створено Раду робітників, солдатів і селян, до якої ввійшли В. Губинець, І. Пензель.

15 жовтня 1944 року Верховина Бистра визволена Червоною Армією від фашистської окупації.

ВИ́ШКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Кострина. Населення — 1298 чоловік.

В селі розміщені 2 бригади колгоспу «Вільна Верховина», за якими закріплено 545 га землі, у т. ч. 160 га орної, 180 га сіножатей, 200 га пасовиськ. Провідні галузі виробництва — тваринництво і вирощування картоплі.

У Вишці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в писемних джерелах за 1602 рік.

У вересні 1924 року відбувся страйк робітників, що працювали на ремонті шляху Вишка—Люта, в ньому взяли участь 12 мешканців села.

16 жовтня 1944 року радянські війська визволили Вишку від фашистської окупації.

ВОЛОСЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Ужа, біля Ужоцького перевалу, за 39 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 2300 чоловік.

У Волосянці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча. Артіль має 5200 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 700 га орної землі, 1100 га сіножатей і пасовиськ, понад 2000 га лісу. Розвинуте рільництво і тваринництво. Є допоміжний цех по переробці кормів, пилорама.

В селі є дільнична лікарня, середня та 2 початкові школи, 2 клуби, 3 бібліотеки. За післявоєнні роки зведено понад 300 просторих будинків.

Волосянка згадується в документах за 1552 рік.

У 1928 році в селі створено первинну організацію КПЧ, секретарем її був І. Лялько. В 1932 році депутат чехословацького парламенту Йосип Штетка інформував парламент про тяжке становище жителів Волосянки. Зокрема, він назвав хату І. Долешака великою норою. Тоді ж І. Локота подав інтерпеляцію про жандармський терор у селі.

15 березня 1939 року Волосянку окупували угорські фашисти. На знак протесту проти фашистського режиму 150 чоловік емігрувало до СРСР.

16 жовтня 1944 року Волосянка визволена від фашистів військами 4-го Українського фронту.

ЗА́БРІДЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Ужа, біля підніжжя гори Яворника, за 3,5 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1013 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу «Ленінським шляхом», яка має 684 га землі. Господарство — тваринницького напряму. З допоміжних підприємств наявна лісопилка. Значна частина населення працює на лісорозробках Дубриницького і Жорнавського лісокомбінатів та на Великоберезнянському меблевому комбінаті.

У Заброді є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

В писемних джерелах про село є згадка за 1640 рік. Існує народний переказ, в якому говориться, що село Забрідь засноване переселенцями з Київської Русі, які, рятуючись від татарської навали, тікали за Карпати.

В 1920 році робітники лісопилки в Заброді взяли участь в загальному страйку.

Первинна комуністична організація в селі

створена в 1924 році. Її організатором став М. Г. Затварницький.

В 1930-х роках на лісопилці фірми «Айзлер» відбулося кілька страйків, організованих місцевими комуністами М. Г. Затварницьким, М. А. Пекарем та представниками Закарпатського крайкому КПЧ О. Борканюком і Д. Поповичем.

В період угорсько-фашистської окупації в селі діяла підпільна комуністична організація. 11 березня 1942 року за зв'язки з партизанами фашисти заарештували 70 чоловік, з яких 45 закатували в Тур'є-Реметівській в'язниці. 31 липня 1942 року комуніст І. Планчак був повішений в м. Ужгороді.

25 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією.

ЗА́ГОРБ — село, центр сільської Ради. Розташований біля підніжжя гори Черемхи, за 28 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Жорнава. Населення — 734 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Жорнава.

У Загорбі розміщена бригада колгоспу «Бескид», за якою закріплено 415 га землі. Господарство — рільничо-тваринницьке.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Вперше село згадується в письмових джерелах за 1582 рік. В жовтні 1914 року село стало ареною бойових дій між російськими і австро-угорськими військами.

В 1919 році селяни самовільно викосили державні луки в урочищі Бескиди.

В 1924 році в селі виникла комуністична організація.

16 жовтня 1944 року Загорб визволений радянськими військами від фашистських окупантів; 46 жителів села пішли добровольцями до Червоної Армії.

КО́СТРИНА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Ужа, за 15 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1027 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Костринська Розтока.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Вільна Верховина», земельні угіддя якого становлять 2600 га. Господарство вирощує картоплю та кормові культури, має розвинуте тваринництво. Тут міститься також цех Великоберезнянського меблевого комбінату.

У Кострині є восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, клуб, бібліотека; лікарня на 25 ліжок.

Перша згадка про село є в писемних джерелах XVI століття.

Комуністична організація в селі виникла у 1924 році. На парламентських виборах того ж року комуністи одержали 312 голосів з 530. В 1930-х роках на зборах і мітингах селян і робітників не раз виступали О. Борканюк, І. Локота, І. Туряниця, І. Ваш та інші керівники комуністичної організації Закарпаття.

Під час угорсько-фашистської окупації в селі діяла підпільна комуністична організація. За опір фашистами страчені М. І. Попович, І. Ф. Халахан, А. М. Сегеда, М. І. Кульчицький. Понад 80 чоловік перейшло до Радянського Союзу.

25 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від фашистів, понад 20 чоловік пішло добровольцями на фронт.

Уродженець села І. І. Грунянський — міністр лісової промисловості УРСР.

ЛУ́БНЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 42 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Ставне. Населення — 428 чоловік.

В Лубні розміщена бригада колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за якою закріплено 230 га землі. Господарство займається виробництвом картоплі, кормових культур, продуктів тваринництва.

В селі є початкова школа, бібліотека.

Згадується Лубня в документах за 1631 рік. За народним переказом, назва села походить від того, що перші поселенці тут виготовляли луб (обвід) для решіт. Належало село Ужгородській казенній домінії. Його мешканці в більшості випасали худобу і працювали на лісових роботах.

16 жовтня 1944 року радянські воїни визволили село від фашистської окупації.

МАЛИ́Й БЕРЕ́ЗНИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований в межиріччі Ужа та Ублянки, за 4 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1235 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Завосина і Мирча.

В селі розташована бригада колгоспу ім. Леніна, виробничий напрям її — відгодівля великої рогатої худоби. В урочищі Острогання закладені перші в районі промислові сади. Значна частина населення працює на сусідніх підприємствах.

У Малому Березному є восьмирічна школа, школа-інтернат, клуб, бібліотека.

В письмових документах зазначається, що село засноване у 1427 році.

В 1930-х роках мешканці села, очолені комуністами, брали участь у «голодних походах» до Великого Березного.

В період угорсько-фашистської окупації в селі діяла підпільна комуністична організація. За виступи проти фашистського режиму більше 50 чоловік було відправлено на каторжні роботи до Німеччини.

27 жовтня 1944 року Малий Березний визволили від фашистів радянські війська.

РО́ЗТОЦЬКА ПА́СТІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташована біля підніжжя гори Яворника, за 10 км від районного центру і залізничної станції. Населення — 468 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бегендяцька Пастіль, Костьова Пастіль, Руський Мочар.

В селі розташована бригада колгоспу ім. Леніна, виробничий напрям якої — тваринництво.

У Розтоцькій Пастілі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в писемних джерелах за 1588 рік.

У 1938 році в селі створено первинну організацію КПЧ, організаторами її були П. Циганин, М. Білей, М. Гулей.

26 жовтня 1944 року Розтоцька Пастіль була визволена Червоною Армією від фашистської окупації.

СІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташована в Ужанській долині, за 10 км від районного центру. Через село проходять залізниця і шосе. Населення — 680 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Домашин.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Ленінським шляхом», який має 4500 га землі. Господарство займається виробництвом кормових культур і м'ясо-молочних продуктів.

У селі є восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Перша згадка про Сіль припадає на XVI століття. Назва походить від солоного джерела, що є в селі.

В 1925 році в селі виникла комуністична організація, яку очолював Ю. Кульчицький. Першими членами парторганізації були М. Каменца, М. Шугайда, О. Караман. Один з найбільших виступів селян, очолених комуністами, відбувся 6—10 лютого 1932 року.

Під час угорсько-фашистської окупації багатьох комуністів села було ув'язнено. В тюрмах загинули А. Домище, М. Шугайда, Ю. Кулик, Ф. Цифра, М. Тур, О. Леньо.

В 1939 році в селі на лісорозробках працював видатний діяч комуністичного руху на Закарпатті І. Локота і керував роботою підпільної комуністичної організації.

25 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистських окупантів Червоною Армією.

На базі мінерального джерела в селі біля гори Яворника будується санаторій.

СТРИ́ЧАВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 4 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Забрідь. Населення— 418 чоловік. Сільраді підпорядковане село Княгиня.

У Стричаві знаходиться бригада колгоспу «Ленінським шляхом».

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше Стричава згадується в документах за 1602 рік.

В 1926 році в селі створено Союз молоді, яким керував Іван Цар, в 1933 році — первинна організація КПЧ. Першими комуністами були І. Караман, М. Пігош, Ю. Шеба, І. Цар, М. Цар.

Під керівництвом комуністів мешканці Стричави в 1920—1930 рр. брали участь у демонстраціях у Великому Березному, Ужгороді, Мукачевому. В червні 1932 року жандарми вчинили в селі жорстоку розправу над мешканцями за те, що ті не дозволили заарештувати їх односельчанина С. Повханича.

Угорсько-фашистські окупанти, переслідуючи комуністів, заарештували А. Пітков'ята та І. Купінку. А комуністи І. Цар, М. Цар, М. Гриб нелегально перейшли до Радянського Союзу.

Стричава визволена від угорсько-фашистської окупації 25 жовтня 1944 року.

СТУ́ЖИЦЯ — село, центр сільської Ради. Лежить в долині річки Світлої, за 30 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Жорнава. Населення — 1525 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Бескид», який має 2063 га землі, у т. ч. 300 га орної, 800 га сіножатей і пасовиськ, 104 га садів. Господарство займається тваринництвом, а також садівництвом і вирощуванням картоплі.

У Стужиці є восьмирічна та початкова школи, 2 клуби, 2 бібліотеки. За останні роки зведено 163 житлові будинки. За радянських часів понад 200 селян одержало вищу і середню освіту.

Згадка про Стужицю є в писемних джерелах за 1599 рік. З 1794 року в Стужиці стала до ладу лісопилка, яку обслуговували кріпаки.

Вже у 1898 році місцеві власті і духовенство повідомляли, що населення Стужиці «тримає в серці догму соціалізму», а «церква порожня».

16 жовтня 1944 року село визволено частинами 18-го стрілецького корпусу від фашистської окупації.

В урочищі Стужиця розташований флористичний заповідник — буково-смерекові та буково-яворові ліси.

ТИ́ХИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Тишанці, за 50 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Волосянка. Населення — 875 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гусний та Сухий.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», виробничий напрям його — м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має 500 голів великої рогатої худоби, 1300 овець.

У Тихому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в XVII столітті.

В 1925 році в селі створена первинна організація КПЧ, очолив її І. П. Куцик (нині персональний пенсіонер). На парламентських виборах 1925 року за комуністів голосували 269 виборців з 429.

Тризрубна шатрова церква XVIII століття, с. Сухий.

Ручний млин для помелу зерна в селі Ужку. 20-і рр. XX ст.

В 1944 році селяни допомагали партизанському загону О. В. Тканка, що діяв на полонинах Рівній та Острій, а селяни І. О. Куклишин, Ю. М. Фундерак та ін. стали бійцями цього загону.

15 жовтня 1944 року село визволено радянськими військами від фашистської окупації.

Урочище Тихий, що на схилі гори Високої,— флористичний заповідник (ялиново-смерекові ліси).

УЖО́К — село, центр сільської Ради. Розташований у верхів'ях річки Ужа, біля Ужоцького перевалу, за 45 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Волосянка. Населення — 1023 чоловіки.

В Ужку розміщені дві бригади колгоспу ім. Ілліча, основний господарський напрям яких — вівчарство і вирощування картоплі.

В селі є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

Ужок заснований в XVI столітті, але на початку XVII століття село вимерло від пошесті. Пізніше заселено вихідцями з Львівщини. В жовтні 1914 року 8 російська армія, прориваючись через Ужоцький перевал, вела тут запеклі бої. В 1944 році поблизу села, на залізниці Жорнава—Ужок кілька вдалих операцій провели партизанські загони з'єднання О. В. Тканка.

16 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 18-го стрілецького корпусу.

В Ужку є архітектурна пам'ятка — дерев'яна шатрова тризрубна церква XVII століття (охороняється державою).

ЧОРНОГОЛО́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Лютянці, біля підніжжя гір Яворника та Боронського, за 26 км від районного центру, за 14 км від залізничної станції Дубринич. Населення — 1833 чоловіки.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, який має 1700 га землі, у т. ч. 400 га орної. Основний виробничий напрям артілі—м'ясо-молочне тваринництво, вирощування кормових культур та картоплі. Тут також розміщені Чорноголівське та Бистрицьке лісництва.

У Чорноголові є середня школа, клуб відмінної роботи, бібліотека; дільнична лікарня на 30 ліжок. За роки Радянської влади в селі збудовано 330 нових просторих будинків. 200 чоловік одержали середню і 15 — вищу освіту.

Село засноване в XVI столітті (1552 р.).

В 1922 році в селі засновано комуністичну організацію. Керівником її став Ю. М. Вульшинський. В 1920-х і 1930-х роках мешканці села під керівництвом комуністів брали участь в страйках і «голодних походах».

В 1944 році на території села діяли партизани з'єднання О. В. Тканка.

25 жовтня 1944 року село визволено радянськими військами від фашистської окупації, 15 селян вступили добровольцями до Червоної Армії.

У Чорноголові збереглася архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква румунського стилю, збудована в 1794 році.

ВИНОГРАДІВСЬКИЙ РАЙОН

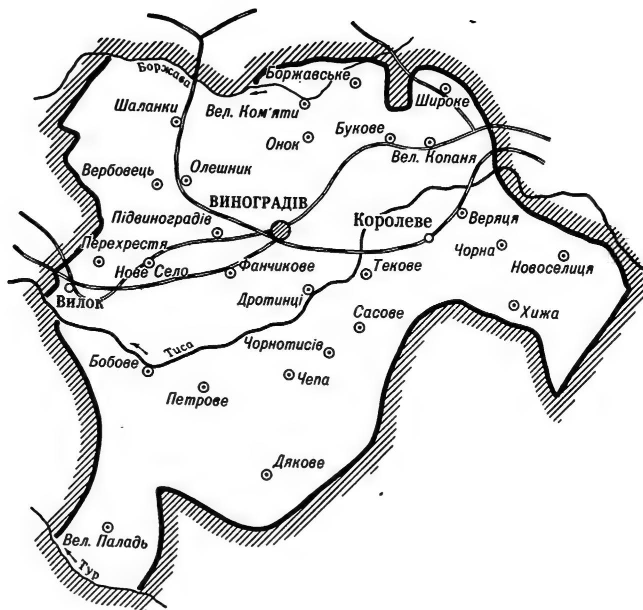

ВИНОГРА́ДІВ

Виноградів (до 1946 року Севлюш) — місто районного підпорядкування, центр Виноградівського району. Розташований в південній частині області за 100 км від Ужгорода на правому березі Тиси, біля підніжжя Чорної гори, на висоті 239 м над рівнем моря. Через місто проходить асфальтова автострада Ужгород — Рахів і залізнична магістраль Ужгород — Солотвина. Населення — 19,5 тис. чоловік.

На території старого кар'єру цегельного заводу виявлено житла з вогнищами, біля яких лежали бронзові прикраси періоду пізньої бронзи (X—IX століття до н. е.). Важливе значення має поселення (в урочищі Мале Поле), що належало племені карпів, предкам літописних білих хорватів. Знайдено також унікальний скарб грецьких монет (III—II століття до н. е.)[1]. Біля південно-західного підніжжя Чорної гори, де знаходяться руїни середньовічного замку, існувало слов'янське городище кінця I тисячоліття н. е. З проникненням сюди в X—XI століттях угорців тут проходила прикордонна укріплена засіка, що служила захистом від набігів половців та печенігів.

У XII—XIII століттях Севлюш належав до королівського маєтку, центром якого було поселення Королеве. В середині XII століття, коли в Угорщині почала здійснюватись широка колонізаційна політика, король Гейза II направив на територію сучасного Виноградівського району фламандських та саксонських колоністів. Вони одержали не тільки земельні наділи, але й привілеї, що забезпечували їх особисту свободу, а також право займатися ремеслами і торгівлею. В другій половині XII століття, коли населення цього району збільшилося, король Гейза III запровадив тут комітатську організацію. З цього часу Севлюш стає центром комітату Угоча[2].

---

[1] В. М. Цигилик. Нові матеріали до вивчення культури карпатських курганів у Закарпатській області: — В кн.: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, вип. 4. К., 1962, стор. 71—79.

[2] История венгерского крестьянства. М., 1956, стор. 58.

Під час татарського нападу в 1241—1242 рр. Севлюш був дуже зруйнований, а багато його мешканців взято у полон. У другій половині XIII століття село було відбудоване і заселене переважно угорцями та саксонцями. В 1262 році воно одержало привілеї королівського поселення. В 1280 році король Ласло IV (Кун) подарував Севлюш на правах бенефіція ішпану Міклошу — сину Петера[1].

До кінця XIV століття Севлюш переходив з рук у руки, від одного феодала до іншого. 29 серпня 1399 року король Сігізмунд I подарував Севлюш, а разом з ним і маєтки та привілеї патронатної плебенії ішпану комітату Секеїв та Земплен Петеру Перені, який відзначився у битві біля м. Нікополя (Болгарія) проти турків у 1396 році.

Магнат Перені згідно з грамотою від 5 листопада 1399 року збудував у Севлюші фортецю, яка повинна була «зміцнити могутність держави, забезпечити мир і спокій для дворян, щоб вони могли жити без страху». За участь у придушенні заколоту проти короля Сігізмунда I Перені одержав нові нагороди. У 1405 році до його володіння було передано королівський замок Нялаб з усіма навколишніми селами (Королеве, Веряця, Сасове, Ардів, Текове, Бекехаза, Крива, Зепсех, Чорна, Комплод, Батарч)[2]. У 1427 році король дозволив проводити у Севлюші ярмарки, що давало можливість магнатам Перені та багатим горожанам одержувати великі прибутки[3]. Так, на рубежі XIV—XV століть у Севлюші закріпились феодали Перені, які з часом прибрали до своїх рук весь Угочанський комітат і протягом майже 4-х століть були найбільшими землевласниками і експлуататорами народних мас.

Магнати Перені зосередили у своїх руках всю повноту економічної, адміністративної і судової влади. В XV столітті вони різко посилили феодальну експлуатацію. Поряд з дев'ятиною селяни Севлюша повинні були давати панам масло, сир, птицю, яйця, рибу, відбувати різні повинності: будівельно-ремонтні роботи в панському помісті, заготовляти будівельні матеріали, дрова, обробляти панські виноградники і городи, нести сторожову службу, а також платити по одному форинту за наділ поземельного податку — цензу. Крім того, селяни сплачували державі воєнний податок, так звану діку, розміри якого визначалися національними зборами, давали церкві десятину.

Значно погіршилось і правове становище мешканців Севлюша. Якщо раніше його поселенці і колоністи були вільними і користувалися порівняно з основною селянською масою деякими правовими перевагами, то на кінець XV століття всі верстви населення були позбавлені своїх привілеїв і перетворилися у безправних, прикріплених до землі селян.

Мешканці Севлюша не мирилися з кріпосницьким гнобленням і рішуче виступали проти дворян. Особливо бурхливі події розгорнулися тут у 1514 році, коли вибухнуло селянське повстання. Селяни Севлюша під керівництвом свого ватажка Гергея Вереша (Кермеша) захоплювали дворянські садиби і вбивали ненависних гнобителів[4].

Після придушення повстання селян Севлюша, як і всієї Угорщини, остаточно позбавлено їхніх прав і закріпачено. Посилення феодальної експлуатації прискорювало майнове розшарування та масове зубожіння селян. Про це свідчить податковий перепис 1567 року, згідно з яким у Севлюші з 266 господарств тільки 45 визнано спроможними платити військовий податок — діку. Звільнялись від податків старости, 182 бідняки, 9 слуг, 18 нових поселенців і 8 ремісників.

У другій половині XVI століття утворюється і за рахунок захоплення общинних та надільних селянських земель поступово зростає доменіальне господарство

---

[1] Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 2—3 füzet. Budapest, 1961, стор. 269.

[2] Zsigmondkori oklevéltár II kötet, I rész. Budapest, 1956, стор. 443.

[3] D. Csánki. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I kötet. Budapest, 1890, стор. 430.

[4] I. Szabó. Ugocsa megye. Budapest, 1937, стор. 88.

баронів Перені, а це зумовлювало збільшення панщини. Наприкінці XVI і на початку XVII століття відробіткова рента ставала необмеженою: селяни повинні працювати на панському полі стільки, скільки вимагали управителі домінії. Крім панщини, кріпаки сплачували феодалові по 1 форинту від наділу грошового цензу, давали десятину від врожаю і були зобов'язані приносити панові птицю, рибу, яйця, мед, масло тощо.

Руїни старого замку у Виноградові. 1967 р.

Відповіддю на посилення феодального гніту був рух гайдуків та селян Угочанщини в 1611 році. Налякані повстанням дворяни, які повтікали з усього комітату до замку Нялаб, звернулися до палатина Турзо з листом, в якому скаржились на те, що гайдуки і селяни вбивають дворян, захоплюють їхнє майно[1].

Особливо широкого розмаху набрав антифеодальний рух в Угочанському комітаті у 1698 році, коли повсталі селяни в липні та вересні напали на Севлюш і розправились з поміщиками. Між паперами Угочанського комітатського чиновника Ревицького знайдено лист селянського ватажка Я. Чоні і шести його спільників, в якому з ненавистю говорилося про «панів, які як п'явки зажиріли на... праці бідноти»[2].

Населення Севлюша брало участь у антигабсбурзькій війні 1703—1711 рр. У 1703 році з міста було вигнано австрійських чиновників й встановлено владу повстанців. Та вона проіснувала недовго, до травня 1711 року.

Страшного лиха зазнало місто у 1717 році, коли орди кримських татар на чолі з ханом Гіреєм спустошили північно-східні комітати тодішнього угорського королівства. 29—30 серпня ординці напали на Севлюш, пограбували його, а потім спалили. Згоріли всі будинки, церкви і школа, яка знаходилась при реформатській парафії. Населення частково розбіглося, частково захоплено в полон.

У 1720 році в Севлюші налічувалось тільки 49 жителів — 34 кріпаки, 13 желярів, службовець і 1 невизначеного заняття. Найбільшими землевласниками Севлюша і всього Угочанського комітату у XVIII столітті, як і раніше, були барони Перені, які мали 1555 гольдів землі та 818 гольдів лісу[3].

У XVIII і на початку XIX століття в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи відбувається дальше зростання доменіального господарства, яке супроводжується посиленням феодального гніту, обезземеленням і масовим зубожінням селянства. Про це красномовно свідчать дані перепису 1829 року, коли у Севлюші при наявності 16 ремісників, 109 панських слуг, 326 безземельних желярів, піджелярів і кметів, було всього 27 надільних кріпаків, що мали свої господарства[4].

Скасування кріпосного права прискорило розвиток капіталістичних відносин у промисловості і сільському господарстві. У другій половині XIX століття у Севлюші швидко зростає ремесло і торгівля. В кінці XIX століття в місті почали пра-

---

[1] I. Szabó. Ugocsa megye, стор. 199.

[2] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 101—102.

[3] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. стор. 29.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 67, оп. 12, стр. 173.

цювати гуральня, паровий млин, дві каменоломні, артілі по виробництву вовняних сіряків. У 1890 році в Севлюші налічувалось 130, а в 1896 році 147 ремісників — кравців, шевців, ковалів. Більшість робітників (90 проц.) — це дрібні кустарі і лише незначна частина належала до середніх власників. В майстерні Цельса і винокурні Шемберга працювало по 6 і більше робітників. В 1890—1892 рр. у місті було 32—36 торговців[1].

Наприкінці XIX століття зросла також кількість населення міста. В 1880 році у Севлюші налічувалось 4381, у 1890 році — 5187, а в 1900 році — 5743 жителів[2].

Про розвиток продуктивних сил і капіталістичних відносин у Севлюші свідчать дані перепису 1900 року. Землеробством займалось 824 чол., з них тільки 169 володіло землею. Більше половини всієї землі було в руках 8 великих землевласників, кожен з них мав понад 100 кадастральних гольдів. Дрібних землевласників було 91, бідняцьких господарств, члени яких займались і поденними заробітками — 68.

Умови праці у промисловому, як і в сільськогосподарському виробництві, були надзвичайно важкими. Робочий день тривав від зорі до зорі, по 12—16 годин. Заробітна плата була низькою. Важка праця, відсутність елементарної техніки безпеки, антисанітарія та хронічний голод підривали здоров'я робітників. Широко застосовувалась також дешева праця жінок, підлітків, дітей.

Уряд та місцева влада не приділяли уваги питанням освіти і культури. На межі XIX—XX століть у Севлюші було дві державні початкові школи і три церковні. В державних школах у 1898/99 навчальному році працювало 6 учителів і навчалося 207 дітей. Греко-католицьку школу, де працював один вчитель, відвідувало 80 дітей, в реформатській школі один учитель навчав 52 дітей, а в римо-католицькій школі два вчителі — 47 дітей.

В 1881 році у Севлюші відкрито горожанську школу. В ній у 1901/02 навчальному році працювало 12 педагогів і навчалося 246 учнів. Навчання в усіх школах велося угорською мовою, хоч у місті більше половини населення становили українці. Навіть у греко-католицькій церковній школі, починаючи з 1880 року, всі предмети, за винятком релігії, викладалися угорською мовою. Крім загальноосвітніх тут існувала промислова школа, в якій у 1901/02 навчальному році навчалось 100 учнів[3].

В особливо нестерпному становищі опинились широкі маси трудящих міста в роки першої світової війни, яка лягла важким тягарем на плечі простого люду. Та війна ще більше розкрила очі робітникам і міській бідноті на причини їх важкого життя. Вони почали усвідомлювати, що добитися повної свободи можна лише шляхом впертої революційної боротьби.

У кінці 1917 і на початку 1918 років військовополонені, що повертались додому з Росії, розповідали про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, про В. І. Леніна. Широку пропаганду в поширенні соціалістичних ідей у місті розгорнули М. Ізраїл, С. Охарі, І. Січ та І. Горват. Вони перші почали роботу по згуртуванню трудящих, спрямовували їх зусилля на боротьбу з поміщиками, куркулями, лихварями[4].

21 березня 1919 року в Угорщині встановлено Радянську владу. Через два дні після того в місті було створено революційний орган — директоріум Угочанської жупи, до якого входили М. Чабан, М. Фегер, Ш. Розінгер. Комендантом Севлюша призначено Горвата, а членами міської комендатури — комуніста Логойду (тепер персональний пенсіонер), Й. Берчека, К. Егрі, Е. Штейн-

---

[1] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст., т. 2, стор. 51 57, 66, 115.

[2] Magyar statisztikai közlemények. I. kötet, Budapest, 1902, стор. 569.

[3] L. Aczél. Ugocsa vármegye népoktatásügye. 1880—1902. Budapest. 1908, стор. 136—137.

[4] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

бергера. В опублікованому оголошенні директоріуму писалось: «Закликаємо населення жупи, щоб у цій важкій і відповідальній роботі серйозно підтримувало нас, усвідомлюючи свої обов'язки, і з повним довір'ям, бо тільки тоді ми зможемо надану нам владу використати на користь і благо населення»[1]. 30 березня у Севлюші почав діяти революційний трибунал.

У квітні 1919 року директоріум було реорганізовано, кількісний склад його збільшено до п'яти чоловік. До його складу увійшли представники від селян М. Логойда, від інтелігенції І. Вайс[2]. Директоріум видав ряд розпоряджень по місту Севлюшу і Угочанській жупі.

Про нову владу у Севлюші газета «Угочанський робітник» писала тоді: «Старе управління, совине гніздо і сховище старих панів та магнатів відкрилося перед народом... Ті, які досі, низько вклонюючись, тремтячи, боязко підходили до сходів, до високомірних панів, сьогодні по-домашньому, гідні великих подій, з серйозністю займають там місце. Жупанське управління змінилося не тільки внутрішньо, ідейно, але й змінився його будинок ззовні. Вгорі міжнародний червоний прапор пролетаріату сміливо майоріє і кличе до себе злиденних пролетарів. Устелену килимом кімнату наджупана зайняв тричленний директоріум. Для контролю важливих установ направлені політичні уповноважені. В руках членів директоріуму сходяться всі нитки керівництва цілою жупою»[3].

Наприкінці березня 1919 року було опубліковано прокламацію севлюської організації соціалістичної партії Угорщини до населення Угочанської жупи «Про ставлення Радянської влади до дрібної власності і ремісників», в якій роз'яснювалось, що не слід вірити різним брехливим вигадкам контрреволюції, нібито Угорська Радянська республіка хоче відібрати будинки і землю від дрібних господарств. В кінці звернення говорилося: «...Революційна Рада переводить в державну власність тільки великі міські і прибуткові будинки, щоб ніхто не міг лихварювати з арендної плати». Директоріум брав активну участь у зміцненні Червоної Армії і поповненні її трудящими Угочанської жупи, організував народну варту (міліцію) для боротьби з контрреволюцією, налагодив регулярне постачання населенню міста продуктів харчування тощо.

Велику роль у мобілізації трудящих по виконанню розпоряджень директоріуму відігравала газета «Угочі мункаш» («Угочанський робітник»), яка виходила у Севлюші двічі на тиждень. Вона систематично друкувала матеріали про діяльність і і мету революційного уряду, викривала брехливі наклепи контрреволюції на народні органи влади. 1 квітня 1919 руку в газеті було опубліковано статтю. «Про встановлення Радянської влади в Угочанській жупі», 12 квітня 1919 року — «Про організацію і найближчі завдання Радянської влади в Угочанській жупі», «Про покарання ворожих елементів за порушення радянських законів» та інші[4].

Коли в середині квітня 1919 року почався наступ румунських військ, директоріум міста мобілізував всі сили на боротьбу проти інтервентів. 20—21 квітня частини 5-ї дивізії угорської Червоної Армії дали бій румунським окупантам недалеко від м. Севлюша. Обороною міста керував уповноважений по Угочанській жупі С. Кутлан (тепер учитель-пенсіонер). 25 квітня 1919 року газета «Пешті гірлап» («Пештський вісник») писала: «... Робітники і цивільне населення міста Севлюша... показали яскравий приклад любові до пролетарської Батьківщини... В Севлюші маси озброїлися і з власної ініціативи своїми силами захищали місто до останньої можливості, завдаючи ворогові кривавих втрат. Румуни проти одчайдушного захисту пустили в хід гармати, і таким чином за допомогою артилерійського вогню вдалося їм перебороти одностайний опір міста. Варварські орди... помстилися

[1] Під прапором Великого Жовтня, стор. 25—29.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 128—129.
[4] Під прапором Великого Жовтня, стор. 53, 116, 118.

захисникам пролетарської батьківщини, приклад яких осяє шлях, на який стає зараз угорський пролетаріат, щоб визволити пролетарську батьківщину і її героїв»[1].

Зламавши опір червоногвардійців, 25 квітня 1919 року румунські війська окупували Севлюш. Радянську владу, яка існувала більше місяця, було ліквідовано. Почався масовий терор і переслідування трудящих. Вже у перший день окупації на Теківській вулиці було розстріляно 7 чоловік.

За Сен-Жерменською угодою Севлюш було включено до складу буржуазної Чехословаччини. Жорстокий колоніальний гніт продовжувався. Чеська буржуазія гальмувала розвиток промисловості. У 20—30 рр. в Севлюші побудовано тільки лісопильню, цегельно-черепичний завод, гуральню та два млини, що мали кустарний характер.

Становище народних мас залишалося важким. Та трудящі Севлюша ніколи не мирилися з соціальним і національним поневоленням і на чолі з комуністами продовжували боротьбу проти жорстокої експлуатації. У 1920 році в місті створено окружну організацію Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі. В червні того ж року ця організація, очолена М. Балінтом, провела збори трудящих, на яких з промовою виступив один з керівників комуністичного руху на Закарпатті І. Мондок. Робітники вимагали праці, рівних прав для всіх незалежно від майнового стану.

В червні 1920 року у місті відбувся страйк робітників, які вимагали припинення інтервенції Антанти проти Радянської Росії, надання політичних прав трудящим і підвищення зарплати всім робітникам не менше, як на 15 процентів.

Революційний рух на той час набирав дедалі ширшого розмаху. В грудні 1920 року відбувся загальний виступ робітників. Страйкуючі обеззброїли жандармів, захопили в млинах борошно і розподілили його серед бідних.

У 1921 році в Севлюші створено окружну партійну організацію КПЧ, секретарем якої обрано М. Федоранича. Того ж року була заснована в місті профспілка промислових робітників і землеробів.

Безчинства чеських окупаційних властей у 1921—1923 рр. ще більше відкрили очі трудящим на те, що собою являє влада капіталу. Тому вони всіляко підтримували комуністів і все активніше включалися у революційну боротьбу. Масовою була першотравнева демонстрація 1922 року, яка проходила під керівництвом комуністів. У ній взяло участь понад 2 тис. чол. З промовами на мітингу виступали І. Сабо і Б. Кіш.

У 1923 році в Севлюші проведено вибори до місцевого представництва. Велике число виборців міста віддало свої голоси за комуністичних кандидатів: 643 голоси або 7 депутатів — таким був успіх партійної організації на виборах. На виборах до чехословацького парламенту в 1925 році комуністи Севлюша одержали 917 голосів, значно більше, ніж будь-яка інша партія. Все це свідчило про те, що за комуністами йшли широкі народні маси.

Значну допомогу севлюським комуністам по організації і мобілізації трудящих мас на боротьбу за свої економічні і політичні права подавав депутат чехословацького парламенту М. Сидоряк, якого було обрано від комуністичної партії.

Трудящі Севлюша виступали на захист Країни Рад. 26 лютого 1926 року в місті проведено мітинг, на який зібралося 400 робітників. Виступаючі вимагали від уряду визнання СРСР, укладення з ним торговельних угод, скасування податків із зарплати. Ці виступи настільки налякали начальника окружного управління, що він наказав завчасно викликаному загонові жандармів розігнати мітинг. Трьох організаторів було заарештовано[2].

---

[1] Під прапором Великого Жовтня, стор. 149—150.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 183—186.

Гострого характеру набрали страйки у місті наприкінці 20-х років. Це були, насамперед, виступи солідарності на підтримку робітників Мукачевого, Берегового, які добивалися збільшення плати, підписання нової колективної угоди та додержання законів про 8-годинний робочий день. Коли 8 квітня 1929 року застрайкували робітники виноградних плантацій Берегового, севлюські комуністи 16 квітня організували страйк будівельників. Незважаючи на погрози місцевих властей і арешти, робітники продовжували боротьбу, трималися стійко [1].

В роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.) становище трудящих Севлюша погіршилося. Знизилась заробітна плата, підвищилися ціни на товари широкого вжитку. Економічна криза викликала скорочення комунальних робіт у місті, припинення роботи цегельно-черепичного заводу, розорення кустарів тощо.

Трудове населення міста боролось проти тяжкого соціально-економічного гніту. Велику роль в активізації робітників і селян відігравали мітинги, демонстрації, походи, на яких трудящі вимагали хліба, роботи. Масова демонстрація трудящих відбулась у лютому 1931 року. В ній взяло участь понад 700 чол. В тому ж році Севлюський окружком КПЧ нелегально розповсюджував серед трудящих міста ілюстровану брошуру «1 Травня 1931 року», в якій за допомогою яскравих фотознімків порівнювалось життя трудящих СРСР і Чехословаччини. На одному кадрі було зображення будівництва нового промислового гіганта в Радянському Союзі, а поруч — картина арешту демонстрантів-комуністів у Чехословаччині.

Велике обурення серед трудящих Севлюша викликала звіряча розправа жандармерії над страйкуючими робітниками Хуста. Кілька робітників було поранено, а М. Гінцак помер в севлюській лікарні. В день похорону — 22 липня 1931 року — на кладовищі в Севлюші зібралися робітники і селяни — депутації з Хуста, Великого Бичкова, Берегового, Ужгорода, Мукачевого та інших районів, загони фізкультурних об'єднань, що примикали до комуністичної партії. На похороні М. Гінцака після короткого мітингу трудящі прийняли резолюцію, присягаючись посилити боротьбу «за хліб, працю, землю і волю, за повалення буржуазного порядку, за повне соціальне і національне визволення працюючих».

Комуністи Севлюша вели активну роботу не тільки серед робітників і селян, але й відстоювали права дрібних кустарів і торговців, які теж жорстоко експлуатувались буржуазією. В 1932 році власті обмежили допомогу безробітним та голодуючим, посилили податковий тягар і в ряді місць зробили спробу повернутись до екзекуцій. На знак протесту проти екзекуцій торговці міста 6—7 листопада закрили крамниці.

Виступаючи проти сил реакції і фашизму, комуністи в березні 1935 року організували антифашистську конференцію, в якій взяло участь близько 2 тис. делегатів і гостей. Це була своєрідна підготовка до нових страйків, які у 1936—1937 рр. набули масового характеру. 24 дні протягом червня 1937 року тривав страйк 500 виноградарських робітників округу. Цим виступом керували О. Борканюк і В. Попович. Незважаючи на те, що до міста було стягнено велику кількість жандармів і проведено арешти, страйкарі домоглися підвищення оплати на 20 проц., а також продовження на рік колективного договору.

Протягом 1920—1938 рр. всі виступи трудящих Севлюша очолювали комуністи Ю. Васько, М. Гандера, І. Дешко, О. Кіш, І. Кормош, П. Копча, Г. Костак, М. Товт, а також члени молодіжної організації В. Кривуляк, М. Лебі, В. Тимканич, Б. Ровт.

Чехословацький буржуазний уряд приділяв мало уваги справі розвитку культури міста. У 1938 році тут працювало 7 початкових, 2 горожанські (чеська і українська), реміснича, торговельна школи, а також школа для розумово відсталих

---

[1] Б. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 75, 110, 131, 134.

дітей[1]. Та навчання в них проводилося чеською та угорською мовами, учителями в початкових школах були люди, які не мали відповідної освіти.

Навчально-матеріальна база шкіл була теж убогою. Вони здебільшого розміщалися в арендованих приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам. Не вистачало парт, підручників та іншого шкільного обладнання і приладдя.

Незважаючи на опір сил реакції, комуністи Севлюша боролися за те, щоб викладання в усіх школах проводилося українською мовою. Вони виступали і за піднесення культурно-освітньої роботи. Адже в місті діяв лише невеликий приватний кінотеатр, клуб і бібліотека, яка працювала три дні на тиждень.

Охорона здоров'я трудящих Севлюша теж була на низькому рівні, хоч у місті була лікарня на 117 ліжок, яка обслуговувала все населення східної частини Закарпаття, і працювало тут 14 лікарів, 18 чол. середнього медичного персоналу. Плата за лікування була надзвичайно високою — від 20 до 60 крон тільки за добу перебування в лікарні. За медикаменти та операції платити треба було додатково.

Місцева влада не дбала і про упорядкування міста. Тротуари і дорога з твердим покриттям, освітлення були тільки в центрі. У Севлюші працювало 17 приватних магазинів, 7 корчем та кілька дрібних майстерень по ремонту одягу, взуття, капелюхів.

У березні 1939 року Севлюш окупували угорські фашистські війська. Наступили тяжкі дні панування чорної реакції. Та незважаючи на великі труднощі, небезпеку, активісти комуністичного підпілля проводили значну роботу по викриттю кривавого фашистського режиму. В місті були створені і діяли нелегально партійний осередок та окружком партії, який очолював Ю. Онуфрій. Комуністи таємно слухали передачі московського радіо, розповсюджували листівки, тримали зв'язки з іншими підпільниками, комітетами. Все це сприяло наростанню опору трудящих Севлюша фашистським загарбникам. Гнівом палали серця севлюських трудівників до окупантів. Активну участь у підпільній боротьбі брали комуністи О. Кіш, Ю. Клинчак, Й. Гофман, І. Кормош, О. Йожеф, А. Форкош, П. Копча, І. Іванта, М. Лебі, І. Пал, Б. Ровт та інші. В 1940—1943 рр. всі підпільники були арештовані, частина з них загинула у концентраційних таборах.

Активним протестом проти окупаційного режиму угорських фашистів був перехід населення міста, зокрема молоді, до Радянського Союзу. Одними з перших втекли до СРСР С. Ремочуський, Ф. Дорогій, М. Філекі, П. Кляп, М. Танчинець та інші. Вони зі зброєю в руках у лавах Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи брали активну участь в боротьбі проти фашистських окупантів.

В середині 1943 року для організації партизанської боротьби проти німецьких і угорських окупантів, на полонині Менчул у районі села Драгового Хустського району була висаджена група десантників в складі 7 чоловік. Допомогу їм подавала і севлюська підпільна антифашистська група. Учасники тієї групи допомагали партизанам в організації конспіративних квартир та схованок для радіостанцій, у придбанні документів, продовольства, виконували роль зв'язківців. Близько 6 місяців партизанська група діяла і на території Угорщини, допомагаючи Червоній Армії громити фашистських загарбників.

У 1944 році підпільників було викрито. Після жорстоких катувань у застінках контррозвідки та в'язницях хортисти 17 червня 1944 року в Севлюші публічно розстріляли найбільш активних учасників партизанського підпілля Олену Гандеру, Михайла Гачку, Мора Форкоша, Серену Форкош, Євгена Лейзмана, Євгена Лейбовича, Мора Шварца. Мешканці міста свято шанують пам'ять героїв-партизанів. В центрі міста Виноградова, на площі Червоної Армії, куди після визволення перенесено прах партизанів, їм встановлено пам'ятник, а на місці розстрілу — меморіальну дошку.

---

[1] F. Stojan. Representačni šbornik veskereho školstvi na Podkarpatské Rusi... 1918—1938. Presov, 1938, стор. 147, 148, 153, 156, 215, 220, 223, 244, 245, 251, 254.

24 жовтня 1944 року воїни 4-го Українського фронту визволили Севлюш. Населення міста радісно зустріло воїнів-визволителів. Понад 40 юнаків Севлюша вступили добровольцями до лав Червоної Армії. В числі перших добровольців були М. Бочкор, І. Білкей, Ф. Балог, М. Волошин та інші.

На початку листопада в місті було обрано Народний комітет, який очолив М. Гандера, комуніст з 1922 року.

В той час у Севлюші широко розгортався рух за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 13 листопада 1944 року комуністи міста послали на нараду представників партійних організацій семи округів до Мукачевого свого представника М. Гандеру.

19 листопада 1944 року на першій конференції комуністичних організацій Закарпатської України, що проходила теж у Мукачевому, від комуністів міста були присутні два делегати — М. Гандера та А. Зеленяк.

26 листопада 1944 року на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпаття трудящі міста послали своїх кращих представників М. Гандеру, А. Зеленяка, І. Дешка, М. Кормоша, І. Ороса, І. Тиводора, В. Тимканича, В. Розгоні. Разом з усіма делегатами Закарпаття вони одностайно проголосували за Маніфест про возз'єднання[1].

Протягом перших місяців після визволення у Севлюші було проведено земельну реформу. Безземельні та малоземельні селяни одержали 800 га орної землі. Націоналізовано також підприємства і контори банків, відкрито нові школи, клуб, бібліотеки, магазини кооперативної торгівлі.

Рух трудящих мас Севлюша за возз'єднання проходив у гострій боротьбі з залишками буржуазно-націоналістичних профашистських партій, яких підтримували реакційні кола Чехословаччини. Вони намагалися перешкодити возз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною і робили спроби організувати в місті чехословацькі буржуазні органи управління.

Президія Севлюського Народного комітету в грудні 1944 року надіслала протест чехословацькому коменданту у Севлюші, в якому на конкретних прикладах показала сваволля буржуазної влади. Один з провокаторів вирвав від продавця І. Сакалоша кілька примірників газети «Закарпатська правда» і розірвав їх на шматки; в ніч на 3 грудня 1944 чеські військовослужбовці вчинили замах на міліціонера Палюха, який виконував службові обов'язки; 4 грудня було поранено міліціонера І. Неймета; польова жандармерія заарештувала членів Севлюського Народного комітету П. Арвая, І. Дешка, Й. Тимканича та інших. Чеські реакціонери робили безчинства і в селах Севлюського округу. Окружний Народний комітет вимагав негайного припинення ворожої агітації і дискредитації органів народної влади [2].

З великою радістю трудящі міста зустріли звістку про возз'єднання Закарпатської України з своєю великою матір'ю — Радянською Україною.

Очолені комуністами, трудящі міста включились в соціалістичне будівництво. Вже в 1945 у Севлюші були націоналізовані цегельно-черепичний і лісопильний заводи, млини, оцтовий цех, гуральня і пекарні. Це фактично були кустарні майстерні з примітивними знаряддями виробництва, низькою продуктивністю праці, на яких працювало 164 робітники і 20 учнів. З перших днів Радянської влади партійні організації Севлюша вжили заходів, щоб провести реконструкцію всіх підприємств, розширити їх виробництво, збільшити потужність.

Створена в січні 1946 року взуттєва фабрика виросла з невеликої кооперативної артілі, шість членів якої принесли сюди свій інструмент: молотки, колодки, цвяхи. Перші машини надійшли на фабрику з Одеси, з інших міст країни прибували спеціалісти.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] В. Хайнас. Роки великих подій, стор. 30—31.

В обладнанні промислових підприємств міста велику допомогу надали заводи РРФСР, Казахстану, східних областей УРСР. Так, наприклад, електрозакрійні і швейні машини, гладильне і конвейєрне устаткування швейна фабрика одержала з Ленінграда, Орла, Горького, Куйбишева, Ростова-на-Дону, Полтави, Вичуги; голівки швейних машин — з Казахстану, устаткування поточної лінії для пошиву взуття дерев'яношпилечним методом, кріплення — від підприємств Києва, Одеси та Дніпропетровська. Вся країна, всі братні народи допомагали місту новим устаткуванням. Завдяки технічному переозброєнню зростала кількість випущеної продукції, підвищувалася продуктивність праці.

Значні зміни відбулися в сільському господарстві. Велику роль у розвитку артільних і радгоспних господарств, що були організовані у районі, відіграла машинно-тракторна станція, яка створена у Севлюші в 1946 році. Машинний парк МТС налічував 24 трактори, 10 молотарок та багато інших сільськогосподарських машин.

Одночасно зі створенням нової соціалістичної економіки, велику роботу проведено і щодо реорганізації шкіл міста. У 1943 році в Севлюші, де проживало понад 10 тис. чол., у т. ч. 6356 українців, було тільки дві народні (початкові) і одна горожанська (семирічна) школи, в яких навчалося тільки 470 учнів, тобто 25 проц. дітей шкільного віку[1]. У 1945/46 навчальному році вже було відкрито середню, 2 семирічні і 2 початкові школи з рідною мовою викладання, семирічні школи з угорською, російською мовами навчання. Важливо також те, що школи почали працювати і на околицях міста, де раніше їх не було зовсім. Для надання практичної допомоги місцевим вчителям у місто приїхали на постійну роботу досвідчені педагоги з Харкова, Вінниці, Дніпропетровська. У 1945 році в Севлюші відкрито кооперативний і електробудівельний технікуми, музичну школу, почали працювати Будинок культури, дві бібліотеки, кінотеатр на 280 місць, червоні кутки, виходити окружна газета.

За буржуазного колоніального режиму трудящі Закарпаття були позбавлені медичної допомоги. У 1944 році в Севлюському окрузі налічувалося тільки 12 лікарів, тобто на 10 тис. населення припадало менше, ніж 2 лікарі. Це означало, що в дорадянський період Севлюш у справі охорони здоров'я знаходився на останньому місці в капіталістичній Європі. Тому смертність населення, особливо серед дітей, була дуже високою, а масові епідемічні захворювання стали постійним явищем.

Радянська держава забезпечила населення безплатною медичною допомогою. Протягом одного року значно розширено лікарню, в якій були відкриті відділи: терапевтичний, хірургічний, інфекційний та інші, а також поліклініку, дитячу і жіночу консультації, протитуберкульозний диспансер, медичні пункти на підприємствах[2]. На постійну роботу до Севлюша приїхало 20 лікарів і працівників середнього медичного персоналу. Вони на всіх виробничих ділянках створили санітарні пости, вели пропаганду медичних знань, допомагали трудівникам створювати необхідні умови для додержання правил санітарії та гігієни.

В 1946 році стару назву замінено на нову — Виноградів, яка найбільш підходить місту. Адже виноробством тут почали займатися з давніх часів. Схили Чорної гори, що височать над містом, вкриті тепер виноградниками.

Здобутки соціалістичних перетворень, здійснені в перший рік існування Радянської влади, були підсумовані на першій окружній партійній конференції, що відбулася у Виноградові 28 липня 1946 року. На той час у парторганізації налічувалось 329 членів партії і 30 кандидатів у члени партії. У своїх виступах на конференції комуністи з гордістю відзначали, що на батьківську турботу Комуністичної партії і Радянського уряду трудящі відповідають натхненною працею. На підприємствах ширилося соціалістичне змагання за дострокове втілення у життя 4-го

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-10, оп. 1, спр. 94, ф. Р-1743; оп. 1, спр. 3, арк. 22.
[2] Там же, ф. Р-1784, оп. 1, спр. 37, арк. 79—80.

п'ятирічного плану, створено молодіжні бригади ударників, які виконували норми виробітку на 140—170 проц. Робітники промкомбінату план першого півріччя 1946 року виконали на 361 процент.

У період четвертої п'ятирічки реконструйовано всі підприємства міста. На швейній і взуттєвій фабриках, цегельно-черепичному заводі, хлібокомбінаті організовано річні і шестимісячні курси по підвищенню кваліфікації робітників.

Організаторська робота партійних організацій, дійове соціалістичне змагання з передовими підприємствами Москви, Києва, Ленінграда та інших міст країни, допомагали робітникам промислових підприємств міста здобувати все нові й нові перемоги. Всі підприємства Виноградова п'ятирічний план здійснили достроково. Випуск валової продукції збільшився в 11 раз[1]. Таких великих успіхів досягнуто завдяки самовідданій творчій праці трудівників міста, технічному переозброєнню промислових підприємств.

Кожне підприємство міста має свій славний літопис, початий в 1945 році, коли над Закарпаттям засяяла зірка свободи. З відсталої, напівкустарної промисловість Виноградова стала розвинутою, технічно досконалою.

Великих успіхів досягла швейна фабрика — високомеханізоване підприємство, оснащене сотнями універсальних і спеціальних швейних машин, десятками пресів з електромеханічним приводом.

На фабриці працює 1055 чоловік. У 1951—1955 рр. вона випустила валової продукції на 2411 тис. крб., а за 1955—1965 рр.— на 6981 тис. крб. У 1966 році підприємство дало продукції на 1038 тис. крб., що в 110 разів перевищує рівень виробництва 1946 року. Продуктивність праці за цей час зросла в 3 рази. Широкого розмаху тут набрав рух за комуністичну працю. 4 бригадам, що налічують 446 чол., надано звання бригад комуністичної праці, 90 робітників удостоєні звання ударників комуністичної праці.

Значно підвищився загальноосвітній і професійний рівень робітників. Якщо в 1946 році на фабриці був лише один спеціаліст з вищою освітою і 3 чол. з середньою спеціальною освітою, то тепер на підприємстві трудиться 7 інженерів, 48 чол. з середньою освітою. 16 робітників навчаються у вузах, 13 — в технікумах, 43 — в школі робітничої молоді. На фабриці виросло багато новаторів виробництва, майстрів праці. В 1946 році, після закінчення школи ФЗН, прийшли на фабрику рядовими робітниками Ф. Талій, М. Челеняк, І. Ком'ятів та інші. Згодом вони стали кращими майстрами виробництва.

Партійна організація підприємства підвищує рівень організаторської та політичної роботи, узагальнює і впроваджує у виробництво все нове, прогресивне, розвиває творчу активність робітників. З року в рік зростають ряди членів КПРС. В 1945 році на фабриці працювало лише 2 комуністи, а тепер партійна організація налічує 55 членів КПРС. 14 комуністів трудяться в бригадах комуністичної праці, 7 — є ударниками комуністичної праці.

Плідно розвивається на фабриці винахідництво і раціоналізаторство. В 1965—1967 рр. робітники та інженерно-технічні працівники внесли 190 раціоналізаторських пропозицій, з яких 77 впроваджено у виробництво, що дало 81,2 тис. крб. економії. Комуніст І. А. Ізраїлович вніс 7, а комсомолка Д. В. Павлик 13 — нововведень, які заощадили 16,9 тис. карбованців.

Завдяки самовідданій праці всіх швейників, технічному переозброєнню підприємства з року в рік не тільки збільшується випуск валової продукції, а й зростає її якість. Уже в 1955 році першим сортом було випущено 98 проц. продукції, зекономлено матеріалів на суму 73 тис. крб., собівартість знижено на 4,5 проц. замість плану 1,4 процента.

Оснащена найновішою технікою і взуттєва фабрика. План випуску продукції рік у рік зростає. Якщо протягом 1946 року було випущено 7,3 тис. пар взуття,

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1734, оп. 1, спр. 21, арк. 12.

в 1959 році — 832 тис. пар, то у 1966 році — 1550 тис. пар. За один день фабрика випускає продукції більше, як за весь 1946 рік. На підприємстві трудиться понад 1200 кваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників. Заслуженою шаною і повагою на фабриці користуються ветерани праці М. В. Дубляк, Й. І. Бекеч, С. М. Сеге, В. С. Коршунов та інші. Зросла також професійна зрілість, загально-освітній рівень колективу. 928 робітників мають середню і незакінчену середню освіту. За досягнуті успіхи 25 взуттєвиків нагороджено орденами і медалями, 18 — значком «Відмінник соціалістичного змагання».

Партійна організація фабрики, що налічує 72 комуністи, багато уваги приділяє розвиткові раціоналізаторської роботи, озброєнню кадрів знаннями економіки, впровадженню передового досвіду. Над удосконаленням виробництва, поліпшенням якісних показників невтомно працюють комуністи, під керівництвом яких колектив здобув чимало трудових перемог. Немало чудових починань на рахунку комсомольської організації, яка об'єднує 310 членів ВЛКСМ. Молоді робітники шукають шляхів до дальшого удосконалення продукції, підвищення продуктивності праці, здешевлення виробів.

Наймолодшим підприємством міста є завод пластмасових сантехнічних виробів, що його створено на базі промкомбінату у вересні 1962 року. На заводі введено в дію 2100 кв. метрів виробничої площі, цехи оснащено найновішими ливарними машинами, потужними гідравлічними пресами. Цей завод першим серед підприємств міста підхопив ініціативу луганських підприємств і активно включився в змагання за «українську годину». Вже у 1967 році він дав надпланової продукції на 123 тис. карбованців.

Періодом бурхливого розвитку й удосконалення виробництва на цьому підприємстві є нова п'ятирічка, яку робітники успішно виконують. В 1967 році вони дали промислової продукції на 3428,9 тис. крб., що в 132 рази більше, ніж у 1963 році.

На вирішальних ділянках трудяться комуністи. З 65 членів КПРС, безпосередньо на виробництві працює 45 комуністів. Славні сторінки у біографію заводу вписали члени КПРС Я. Мучик, І. Ситар, Ю. Ситар. Вони є гордістю колективу і прикладом для інших робітників. Помічниця ливарника, член КПРС А. В. Дюрдяк є членом заводського комітету профспілкової організації і членом жіночої ради, активним борцем за впровадження у виробництво передового досвіду.

Кращі раціоналізатори підприємства — теж комуністи і комсомольці. Тільки в 1966 році вони подали 43 винаходи, більшість з них впроваджено у виробництво. Активними раціоналізаторами є комуністи О. Коложвар, І. Баник, І. Ковач та інші. Вони борються за здійснення організаційно-технічних заходів, спрямованих на якнайповніше використання техніки, впровадження наукової організації праці.

Комуністи і комсомольці проводять велику виховну роботу серед колективу. Майже всі робітники вчаться, адже без наукової організації виробництва неможливе успішне виконання грандіозних планів. 13 чоловік здобувають освіту у вузах, 27 — в технікумах, 19 — у вечірній школі робітничої молоді, 122— в гуртках політосвіти, 191 — в технічних гуртках.

Великим підприємством харчової промисловості є консервний завод, організований в 1946 році на базі оцтового цеху. В 1962 році завершено будівництво і здано в експлуатацію новий консервний цех потужністю на 5 млн. банок на рік. В технічному оснащенні велику допомогу підприємству подають заводи РРФСР, Грузії і Молдавії, а також країн соціалістичного табору, зокрема Угорщини. На заводі працює 486 робітників, а в період сезону — до 900—1000 чол. Підпри-

У закрійному цеху Виноградівської взуттєвої фабрики. 1967 р.

ємство випускає більш як 110 видів консервів, кріплених вин і безалкогольних напоїв.

На підприємстві виросло чимало передовиків і новаторів виробництва. Заслуженою повагою користуються Г. Черничко, О. Коцан, М. Маркус, які прийшли на завод рядовими робітницями, а тепер очолюють бригади.

Великих успіхів досягли всі промислові підприємства міста. Обсяг валової продукції в 1967 році у порівнянні з 1966 роком зріс на 12 проц. На підприємствах Виноградова шириться рух за комуністичну працю. Високого звання колективів комуністичної праці удостоєні 33 бригади, цехи, зміни, які об'єднують 857 чоловік.

Виноградів — одне з найтепліших місць Закарпаття. В районі його розташування ростуть такі теплолюбні культури, як виноград, персики, абрикоси, мигдаль, каштани. Сприятливі грунтово-кліматичні умови дають можливість вирощувати високі урожаї сільськогосподарських культур. Одним з найбільших сільськогосподарських підприємств міста і району є винорадгосп, який створено у 1946 році. Це — спеціалізоване господарство, яке має 1857 га сільськогосподарських угідь, з них — 681 га під виноградниками, садами, ягідниками; 20 тракторів, 14 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Радгосп щороку одержує дорідні врожаї винограду, ягід та зернових культур (кукурудзи). У 1964—1966 рр. з кожного га зібрано по 65—68 цнт винограду, по 35—37 цнт ягід при плані 27 цнт[1]. Високі врожаї винограду виростили бригади, які очолюють комуністи А. Ю. Керестеші, Ф. П. Феєр, а також І. А. Голиби, яка зібрала по 117 цнт винограду.

За досягнуті успіхи по вирощуванню високих врожаїв винограду Ю. П. Мошкола нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ланкова М. О. Бочкар — двома медалями «За трудову доблесть», ланковий І. І. Колонич — медаллю «За трудову відзнаку». В 1966 році старший економіст О. П. Климешин і бригадир В. В. Онуфрій удостоєні ордена «Знак Пошани», а бригадир О. О. Балог — медалі «За трудову відзнаку».

В березні 1948 року 22 бідняцькі родини Виноградова об'єдналися у колективне господарство «8 Березня». Ініціаторами його створення були О. В. Гичко, А. І. Роман, Е. Епереші, М. М. Савко. Першим головою правління обрано С. В. Гичка. Рік у рік зростало артільне господарство. Основна увага його трудівників була спрямована на підвищення врожайності зернових культур, піднесення продуктивності тваринництва. Серед хліборобів колгоспу розгорнулося змагання за високі показники на всіх ділянках виробництва. Завдяки поліпшенню масово-політичної роботи серед колгоспників, соціалістичне змагання стало дійовим. А ось і результати наполегливої праці хліборобів. Якщо в 1950 році врожайність зернових становила по 15 цнт, овочів — 69 цнт, то у 1955 році — зібрано по 21,5 цнт зернових, 199 цнт овочів. Майже в три рази зросло поголів'я худоби.

Колгосп «8 Березня» — тепер велике багатогалузеве господарство, яке має 3112 га сільськогосподарських угідь, 19 тракторів, 6 комбайнів, 10 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки, за допомогою якої майже повністю механізовано трудомісткі процеси в рільництві і тваринництві. Розвинуте також садівництво. Господарство ведеться на науковій основі, що дає можливість рік у рік підносити врожайність полів, добиватися успіхів у розвитку тваринництва, садівництва. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови у 1966 році, середня урожайність кукурудзи на зерно складала тоді 43 цнт, ячменю 30,1 цнт, картоплі 139 цнт, овочів 159 цнт з кожного гектара. Вироблено на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 330,4 цнт молока і по 66,2 цнт м'яса у живій вазі.

Зростають рік у рік прибутки колгоспу. У 1958 році вони становили 278 214 крб., а у 1966 році досягли 845 513 карбованців.

Усім, чим славна артільна земля Виноградова, вона завдячує золотим рукам своїх трудівників. Радянська влада високо оцінила доблесну працю передових

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 454, оп. 14. спр. 1, арк. 16.

В амфітеатрі парку ім. Горького м. Виноградова. 1967 р.

колгоспників. М. Д. Лемак, А. В. Ловас, І. М. Яцканич нагороджені орденом Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні М. Д. Ловск і П. К. Тарновський, ордена «Знак Пошани» — В. Б. Пустовит і О. Н. Возняк. Урядові нагороди мають й інші хлібороби та тваринники артілі.

Невпізнано змінилося старовинне місто Закарпаття — Виноградів. На місці старих похилих хат виросли цегляні будинки, нові вулиці, майдани, сквери. Лише на впорядкування міста держава щорічно відпускає 1,5 млн. крб. У все більших масштабах проводиться житлове будівництво. За останні роки трудящі одержали 138 квартир загальною площею 4,6 тис. кв. метрів. Крім того, у місті побудовано 800 індивідуальних будинків. До послуг трудящих десятки майстерень, комбінат побутового обслуговування, лазня і пральний комбінат, 47 промтоварних і продовольчих магазинів, 10 підприємств громадського харчування.

Підвищується і купівельна спроможність населення. Доказом цього є ріст товарообігу міської торговельної сітки. Якщо в 1945 році було продано населенню товарів на суму 950 тис. крб., то у 1967 році — на 12 039 тис. крб., тобто в 12,5 разів більше. Продаж товарів культурно-побутового призначення (меблів, холодильників, пральних і швейних машин) за той же час зріс у 12—18 разів.

Невпинно поліпшується медичне обслуговування населення. У лікарні, що має 8 відділень і розрахована на 420 ліжок, працює 58 лікарів і 195 чоловік середнього медичного персоналу. Діють також інші медичні заклади, медпункти при промислових підприємствах.

Радянська влада широко відкрила двері шкіл перед дітьми трудящих, дала їм можливість набувати середню та вищу освіту. У Виноградові працює 3 середні школи з українською, російською і угорською мовами навчання, 3 восьмирічні і початкова школи, в яких виховується 4524 дітей. У 1961 році на базі дитбудинку відкрито школу-інтернат на 420 дітей. Понад 500 молодих робітників і колгоспників здобувають середню освіту без відриву від виробництва у вечірній школі робітничої молоді. У місті функціонують також музична семирічка та дитяча спортивна школи, в яких навчається близько 600 учнів; три середні учбові спеціальні заклади: політехнічний технікум, медичне і кооперативне училища, в яких набувають спеціальностей 1680 чоловік.

Справжніми майстрами педагогічної справи стали В. М. Ком'ятій, І. Ю. Олас, І. Ю. Бобик, Г. М. Мацко, В. І. Матанцева, Г. О. Гренджа, Л. П. Федорова (медучилище), А. В. Владимирова (кооперативне училище). Багато років життя віддали вони підготовці і вихованню кваліфікованих спеціалістів. Усього в місті працювало 482 вчителі.

Багато випускників виноградівських шкіл стали знатними людьми: інженерами,

лікарями, агрономами, педагогами. В. І. Турок та І. І. Розгоні — кандидати ветеринарних наук, П. П. Кіш — кандидат хімічних наук.

Держава щорічно асигнує великі кошти на шкільне будівництво, зміцнення навчально-матеріальної бази. В місті споруджено новий корпус на 16 класних кімнат у середній школі, добудовано навчальний корпус площею 950 кв. метрів, новий корпус восьмирічної школи, збудовано гуртожиток на 240 місць в політехнікумі, новий корпус в СШ № 6 на 16 класних кімнат. До послуг учнів — спортивні зали, бібліотеки, клуби, лабораторії.

В 1963 році у Виноградові відкрито загальнонауковий факультет Ужгородського державного університету, де навчається понад 1600 студентів. У 1968 році кожний третій мешканець міста вчився у середніх, восьмирічних і спеціальних середніх учбових закладах.

Значні зміни відбулися в культурному житті трудящих. До їх послуг — Будинок культури на 550 місць, амфітеатр на 2 тисячі і кінотеатр на 600 місць. На кожному підприємстві відкрито клуби і червоні кутки, працюють гуртки художньої самодіяльності: хорові, хореографічні, драматичні, музичні, читців-декламаторів, що охоплюють любителів-аматорів. Своїм мистецтвом чарує театр народної творчості при Будинку культури. В його репертуарі такі твори, як «Веселка» М. Зарудного, «Шумить Дніпро» Д. Суптелі, «Пісня серця» В. Вакуленка, опери «Лейла і Габор», «Іван герой» та інші твори, що користуються великою популярністю у трудящих міста. Працюють також університети культури і студія прикладного мистецтва. На сцені Будинку культури часто виступають творчі колективи Ужгорода, Львова, Києва та інших міст країни.

Значно зросла сітка бібліотек, яких у місті налічується понад 20. Їх книжковий фонд становить 175 тис. томів, якими користується 15 424 читачі. Трудящі Виноградова одержують 21 тис. примірників газет і журналів, мають у своєму користуванні понад 1 тис. телевізорів, 4340 радіоприймачів, 900 радіоточок.

Партійні і громадські організації велику увагу приділяють фізичному розвиткові молоді, силами якої побудовано 2 стадіони з футбольними полями, баскетбольними і волей-

Учбовий корпус філіалу Ужгородського державного університету в місті Виноградові. 1967 р.

В лабораторії Виноградівського політехнікуму. 1967 р.

На занятті гуртка художньої вишивки у Виноградівській школі-інтернаті. 1968 р.

больними майданчиками, біговими доріжками. Добровільне спортивне товариство «Авангард» відкрило 2 спортивні зали, де працюють різні секції. Фізичною культурою і спортом постійно займається понад 4 тис. чоловік.

Докорінні соціальні і культурні перетворення, що відбулися у місті, здобуті під керівництвом первинних партійних організацій, які об'єднують 949 комуністів. Вони невтомно борються за втілення у життя рішень партії і уряду по дальшому поліпшенню матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

Велику роботу проводить міська Рада, при якій створено 9 постійно діючих комісій. Депутати дійово допомагають партійним організаціям у піднесенні діяльності промислових і сільськогосподарських підприємств, дбають про зростання і упорядкування міста.

Про здобутки трудящих міста за роки Радянської влади розповідають експонати історико-краєзнавчого музею. Понад тисяча експонатів, що представлені тут, висвітлюють історію Виноградова від найдавніших часів до наших днів.

Найстарішою історичною пам'яткою міста є Угочанський замок, руїни якого лежать біля підніжжя Чорної гори. Кам'яний палац барона Перені, який стоїть на східній околиці міста у старовинному парку, є цікавою архітектурною пам'яткою XIV століття. В центрі міста на ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією споруджено пам'ятник Б. Хмельницькому. Пам'ятник встановлено і на могилі партизанів, що загинули тут у роки фашистського поневолення (1941—1944 рр.).

Трудящі Виноградова шанують пам'ять угорського художника-реаліста Ревеса (псевдонім, справжнє прізвище — Чебраї Імре) 21.I 1859—3.II 1945). Останні роки життя Ревес провів у Виноградові, де й помер. Не забувають і про видатного угорського композитора Белу Бартока, який виступав у місті на початку XX століття з своїм першим концертом.

Сьогоднішній Виноградів — велике місто Закарпаття, значний промисловий і культурний центр. В недалекому майбутньому місто стане ще більшим. Тут буде побудовано новий пластмасовий завод, де працюватимуть 700—800 робітників. Розпочато будівництво вовняно-прядильного комбінату на 3 тис. робітників. Значного розширення набудуть існуючі підприємства, зокрема меблева фабрика, сирзавод.

Люблять виноградівці своє місто, прикрашують його новими парками, скверами, озеленюють вулиці і майдани, прагнуть перетворити його у чудове місто-сад.

І. В. МАТОЛА, Т. М. СОПКО, Я. А. ЧУБУКОВ

* * *

Виноградівський район створений у 1953 році (до 1953 року — Виноградівський округ), розташований у південній частині області. Межує на півночі з Іршавським, на сході — з Хустським, заході — Берегівським районами, на півдні району проходить кордон СРСР з Соціалістичною Республікою Румунією, а на південному заході — з Угорською Народною Республікою.

Населення — 97 тис. чоловік.

Площа району — 700 кв. км. Територія має переважно рівнинний рельєф. Лише над м. Виноградовом здіймається один з відрогів Карпат — Чорна гора (568 м). Через район протікає найбільша ріка області — Тиса, яка поділяє його на дві частини.

В районі є міська, дві селищні та 26 сільських Рад, яким підпорядковано 51 населений пункт.

П'яту частину території району займають ліси. Тваринний світ складається з різних представників дикої фауни: зайців, вовків, косуль, оленів, диких свиней, барсуків. З цінних птахів тут живуть фазани, куріпки, качки.

Переправа через Тису біля міста Виноградова. 1967 р.

З природних багатств є поклади бурого вугілля, глини, а з будівельних матеріалів — андезити, пісок та гравій. На місці їх родовищ працює ряд промислових підприємств (завод бентонітових глин у Горбках, 2 щебеневі заводи у Королевому тощо).

Район має густу сітку залізниць і автомагістралей, що сполучають його з Ужгородом, Раховом та іншими містами Закарпаття. Діють, зокрема, залізничні лінії Королеве — Дякове, Виноградів—Хмільник (вузькоколійка). Всі населені пункти мають автобусний зв'язок з районним центром.

Значні зміни відбулися у промисловому виробництві. В районі створено і працюють 23 підприємства гірничодобувної, хімічної, меблевої, деревообробної, харчової, легкої та інших галузей промисловості, а також будівельні організації. Всі вони оснащені новою технікою, працюють за передовою технологією, поставляють народному господарству різноманітну продукцію.

За обсягом виробництва перше місце посідає харчова промисловість (44,8 проц.), друге — легка промисловість (15,1 проц.). Обсяг валової продукції, виробленої у 1967 році на підприємствах, складав 52,2 млн. крб. На промислових підприємствах, будівництві і транспорті зайнято 8453 робітники.

Промислові підприємства району виробили у 1967 році на 1,2 млн. крб. меблів, 3,3 млн. пар взуття, 14,3 млн. штук цегли, 111 тис. кв. метрів черепиці, 10,8 млн. штук банок консервів та багато іншої продукції.

Високого рівня досягло сільське господарство, яке спеціалізується на виноградарстві і садівництві, виробництві зерна, м'ясо-молочному тваринництві, овочівництві. В районі є 16 колгоспів та 2 садовинрадгоспи, за якими закріплено 55,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 44,3 тис. га орної землі, 5 тис. га садів і виноградників, а решта — ліси, луки і пасовиська. Головними зерновими культурами є кукурудза, пшениця і ячмінь (22 проц. посівної площі у 1967 році). Серед технічних культур три чверті посівів припадає на тютюн. Картопля й овочі в усіх господарствах району займають 2 тис. гектарів.

Особливо швидкими темпами розвиваються садівництво та виноградарство. З 1945 по 1967 рік у районі закладено 2227 га садів і 2174 га виноградників. Середня врожайність зернових за 1961—1967 рр. становить 21,4, а у 1966 році — 23,1 центнера.

Постійно зростає виробництво тваринницької продукції. У 1966 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 297 цнт молока і 66,5 цнт м'яса, від кожної корови надоєно по 1822 кг молока, а в колгоспі «Росія» — по 2059 кілограмів.

У розпорядженні хліборобів району — 520 тракторів, 136 комбайнів, 438 вантажних автомашин та багато іншої техніки, яка замінює і полегшує працю тисяч людей.

На промислових підприємствах, будівництві і транспорті, колгоспах і радгоспах виросли чудові люди — передовики виробництва. Тільки в 1966 році 122 чол. нагороджено урядовими нагородами.

Невпинно підвищується добробут населення району. Свідченням цього є збільшення товарообігу, який у 1967 році становив 27 млн. крб., що на 4,5 млн. більше,

ніж у 1966 році. Грандіозного розмаху набрало житлове будівництво. З 1945 по 1967 рік більше половини сімей робітників, колгоспників та інтелігенції переселилися в нові будинки, споруджені на власні заощадження та з допомогою державних кредитів. Тільки в селах району за цей час здано в експлуатацію понад 9 тис. житлових будинків.

В районі функціонує широка сітка медичних закладів: 6 лікарень на 600 ліжок, протитуберкульозний диспансер, 7 амбулаторій, 11 лікарських і фельдшерських здоровпунктів, 17 пологових будинків, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів, санітарна станція та інші лікувальні установи. В них працюють 87 лікарів та 494 працівники середнього медичного персоналу. В порівнянні з дорадянським періодом у 16 разів збільшилась кількість лікарів і у 15 разів — середніх медичних працівників.

Докорінні зміни відбулися і в народній освіті. У районі є 71 загальноосвітня школа (з них 18 шкіл з угорською мовою навчання). В 1966/68 навчальному році школи відвідувало 20 тис. дітей. Крім того, понад 2 тис. чол. здобувають освіту в 5 середніх школах робітничої та сільської молоді. Працюють також музична семирічна та дитяча спортивна школи, дві школи-інтернати.

Підростаюче покоління виховують 1140 педагогів, серед них 2 заслужені вчителі школи УРСР, 47 відмінників народної освіти, понад 80 чол. нагороджено орденами і медалями СРСР. В районі є також 4 дитячі будинки та 38 дошкільних дитячих установ.

Широкого розмаху набрала культурно-освітня робота. Для дозвілля трудящих — 47 клубів, у т. ч. 3 клуби відмінної роботи, 14 будинків культури, 60 бібліотек, у т. ч. 8 бібліотек відмінної роботи з книжковим фондом 387,9 тис. книг, 61 кіноустановка, з них 16 широкоекранних. При культосвітніх установах працюють понад 283 гуртки художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 4 тис. аматорів. Широкою популярністю в районі та області користується танцювальний колектив сільського клубу с. Хижі, який славиться майстерним виконанням народних танців. Він — постійний учасник і багаторазовий переможець районних та обласних оглядів художньої самодіяльності. Одними з кращих хорових колективів району є хор села Великої Копані та районний учительський хор, виступи яких завжди проходять з великим успіхом.

В усіх селах району все ширше впроваджуються нові громадські і родинні обряди і свята: урочиста реєстрація шлюбу, немовлят, свято повноліття, проводи в Радянську Армію та інші. Всі торжества відбуваються в будинках культури і клубах, кімнатах щастя, яких створено у районі 18. Впроваджувати нові обряди і свята допомагають обрядово-побутові комісії, які створені в усіх селах району.

З кожним роком зростає творча активність в громадських організаціях. Велику роботу проводить товариство по охороні природи, яке об'єднує 7 тис. чоловік. За участь у конкурсі «За ленінське ставлення до природи» облвиконком нагородив у 1967 році Виноградівське районне товариство дипломом II ступеня. Члени організації товариства «Знання», що налічує 700 чоловік, тільки за 1967 рік прочитали понад 5 тис. лекцій. На підприємствах, в колгоспах та установах району діє 55 товариських судів, які об'єднують 300 чол. Створені в районі народні дружини налічують 1445 чоловік.

Робота по фізичному вихованню трудящих зосереджена в спортивних організаціях «Авангард», «Колос» та «Спартак», що об'єднують 16 300 членів.

У здійсненні завдань комуністичного будівництва керівною силою виступає районна партійна організація, яка налічує понад 2 тис. комуністів. Бойовим помічником партійної організації є комсомольська організація, в рядах якої 9 тис. юнаків і дівчат.

ВИЛОК

Вилок — селище міського типу (з 1959 року), центр Вилоцької селищної Ради. Розташований на правому березі р. Тиси, за 16 км на південний захід від районного центру, на залізничній лінії Чоп — Солотвина і автостраді Ужгород — Рахів. Населення — 3,5 тис. чоловік.

На території села виявлено поселення перших століть н. е.[1].

У XIII столітті на місці сучасного Вилока було село Ніртелек, яке з 1270 року належало великим угорським феодалам із знатного тоді роду Гунт-Пазмань, братам королівського канцлера і печського єпископа Ахіллеса, які одержали від короля ряд маєтків на р. Тисі[2]. Від того періоду це поселення згадується у деяких писемних джерелах, де говориться, що його мешканці займалися виноградарством, зазнавали ворожих нападів тощо.

В кінці XIII століття село перестало існувати. Вірогідно, що воно було знесене Тисою під час повені. Землі, що належали селу, угорський король Андрій III передав у 1300 році синам графа Марцелавса[3]. В 1304 році на місці колишнього Ніртелека виникло нове село, яке дістало назву Уйлок, що означає нове поселення. Називали його також Вуйлоком. Але з часом ці назви втратили своє значення й вийшли з ужитку. Село стали називати Вилок. Уже в 1332 році це був досить великий населений пункт, що мав католицьку парафію.

Нові перспективи розвитку Вилока відкрилися у XV столітті, коли тут в 1417 році було побудовано великий перевалочний склад, в якому зберігалась сіль, що сплавлялася по Тисі із Сігета. Мешканці села перевозили також сіль возами. Це була важка і небезпечна для життя праця, за яку селяни одержували мізерну плату.

На посилення гніту селяни відповідали заворушеннями і виступами. Коли в 1425 році на Мармароських соляних копальнях виникло повстання, його активно підтримали робітники Вилоцького складу. Королівське соляне управління змушене було дещо поліпшити умови праці. Селяни Вилока прийняли участь у селянській війні 1514 року.

У XVI столітті Вилок занепадає внаслідок частих воєн та стихійних лих. В 1567 році тут було 7 дрібних дворян, які мали по 2—4 кріпацькі телеки (земельні наділи). Їм належала 21 кріпацька родина. 15 з них були желяри, 3 кріпаки — з землею по одному телеку, і 3 — по півтелека. Платили податок лише 2 кріпаки, які мали по півтелека. Інші — або тільки поселились, або були зовсім бідні. 18 кріпацьких телеків були незаселені.

31 березня 1632 року у Вилоку відбулись збори делегатів сусідніх комітатів північно-східної Угорщини, на яких обговорювались їх спільні заходи щодо захисту від нападу турецьких військ. В мандатах та інструкціях делегатам наказувалось «не вступати ні в які стосунки з турецькими представниками та відстоювати сучасні і майбутні інтереси батьківщини». Та це не врятувало Вилок від руйнування турецькими військами.

У 1659 році село було зруйноване польськими військами, які вдерлися у Карпати під час війни Польщі з Трансільванією. І не встигло воно піднятися з попелу та руїн, як через нього в 1661 році пройшли, знищуючи все на своєму шляху, турецькі війська, що воювали з Австрією. Село зовсім занепало. Якщо у 1580 році тут жила 51 кріпацька сім'я, то в 1663 році — лише 28. Становище їх було нестерпним. Вони змушені були виплачувати великі податки, виконувати десятки різних повинностей. Під час збирання податків, які проводила влада за допомогою військових загонів, не раз відбувались заворушення й сутички.

---

[1] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи. Мукачеве, 1931, стор. 56.

[2] М. Лелекач. Процес закріпачення Закарпатського селянства в XIV—XX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 22, стор. 4.

[3] L. Acel. Ugocsa megye ismertetöje. Miskolcz, 1902, стор. 47.

Посилювався наступ католицизму. В 1674 році наджупан Габор Переній особисто приїжджав у Вилок і нацьковував католиків на протестантів та православних. В зв'язку з антиавстрійським повстанням 1678—1688 рр. у Семиградді (на Північній Угорщині) під керівництвом Імре Текелі село було переповнене німецькими військами, які грабували населення, знущались над ним. Багато селян втекло у ліс.

У 1697—1698 рр. у зв'язку з повстаннями на Закарпатті в селі відбулися нові виступи поневоленого селянства. В ніч на 9 липня 1697 року повстанці напали на збирача податків, забрали його майно, знищили всі записи і вигнали з Вилока. Для придушення цього виступу було вислано військові кінний і піший загони[1].

Антифеодальна боротьба значно посилилася в кінці XVII на початку XVIII століть. 17 жовтня 1702 року група селян на чолі з Томашем Есе напала на Вилоцький соляний склад, знищила кількох солдатів, вчинила розправу над ненависними чиновниками і захопила гроші та цінності, які були використані для нового повстання. Воно почалося в травні 1703 року під керівництвом Т. Есе. Повсталі у селі Вилок перейшли на правобережжя Тиси і 24 травня знову напали на соляний склад. Вони розігнали австрійських солдат, повбивали офіцерів, збирачів податків, чиновників, захопили поромну переправу і касу соляного управління. Беручи участь у визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр., Вилок дав до повстанської армії Ф. Ракоці 52 солдати—набагато більше, ніж сусідні села. Це пояснюється великою ненавистю вилоцьких селян і робітників соляних складів до німецьких солдатів і чиновників, котрі нещадно знущались над ними. Багато вилоцьких селян полягло в боях з австрійськими військами при Овварі та Сатмарській облозі[2].

Після поразки селянського повстання під проводом Ф. Ракоці не припинялися руйнівні війни. У 1717 році кримські татари, які напали на південні закарпатські комітати, зруйнували Вилок і захопили в неволю 17 чол. В 1718 році у Вилоку була розквартирована рота Аремберзького піхотного австрійського полку. Селяни, які і без того голодували, тільки в листопаді повинні були дати для прохарчування солдатів 172,5 продовольчих пайків, 11 фуражних пайків та 273 форинти готівкою.

Рятуючись від знущань та насильства, мешканці Вилока тікали в гори та ліси або в інші села. В 1715 році у селі залишилось тільки 26 кріпацьких родин.

У другій половині XVIII століття населення Вилока дещо зросло. У 1775 році тут нараховувалось 47 феодально-зобов'язаних родин, у т. ч. 16 желярів і 8 піджелярів. Дворян, що мали землю, було 14. Крім того, в селі жило чимало дворян, які служили в соляному управлінні. Феодальні повинності селян були великі. Обсяг панщини становив 104 і більше днів на рік. Крім того, необхідно було сплатити грошовий податок, дев'ятину натурою, дати десятину церкві та виконувати інші повинності. Панщину примушували відробляти в найбільш гарячу пору сільськогосподарських робіт. На своєму ж полі селянин міг працювати тільки в свята та вночі.

Чимало кріпаків працювало на соляних складах та транспортуванні солі. Селяни, які йшли сюди на роботу, могли відкупитися від панщини грішми. В 1770 році казна викупила селян у поміщика. Від того часу вони відробляли феодальні повинності на користь соляного управління.

Селяни зазнавали великого утиску від соляного управління, якому в 1828 році належало вже 72 селянські родини. Воно фактично управляло селом, чинило суд над його мешканцями. При управлінні постійно перебував загін гайдуків для наведення «порядку», була в'язниця. В'язнів жорстоко били. А. Карпинець був засуджений за вбивство чиновника до страти. Після того, коли король замінив йому шибеницю шістьма роками ув'язнення, Карпинця через кожного півроку шмагали 30 разів палицею.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 258, оп. 4, спр. 239.
[2] Там же, ф. 674, оп. 8, спр. 284, 387, 409, арк. 1—10, 34.

У зв'язку з розширенням соляного промислу в середині XIX століття у Вилоку з кожним роком оселялося багато селян з Галичини, які втікали від непосильного гніту панів. Вони сприяли розвиткові ремесла й торгівлі, якими починали займатися також селяни-кріпаки соляного управління[1]. За переписом 1828 року, з 72 кріпацьких родин Вилока дві займались торгівлею і 12 ремеслом. Один з селян-кріпаків торгував шерстяними тканинами у власній лавці і продавав щорічно на 1000 форинтів товарів. Другий — займався пересувною торгівлею на возі, продаючи різних виробів ремесла на 400 форинтів. Серед ремісників було 2 кравці, 4 шевці, 2 шкіроправи, 3 столяри, 2 ковалі, один мотузяр. Ремісники виготовляли свої вироби вдома, а реалізували торговцям або на ярмарках у Вилоку, які відбувалися по 6—8 разів на рік. Дохід від риночних мит у першій половині XIX століття становив 100 форинтів щорічно[2].

У 1843 році за 450 форинтів селяни викупили свої повинності у соляного управління. Судове право, яке до цього йому належало, перейшло до комітатського управління.

Мешканці Вилока брали активну участь у революції 1848—1849 рр. в Угорщині. На заклик революційного уряду в червні 1848 року тут було створено загін національної гвардії, до якого записалось 168 чоловік. Загін увійшов до складу другої роти національної гвардії Угочанської жупи і ніс військову службу на кордонах з Австрією в районі села Торунь, брав участь у боях[3]. Уродженець Вилока Бертолан Ілошваї за революційну діяльність у 1849 році був засуджений австрійським судом на 20 років каторги[4].

В другій половині XIX століття Вилок дещо починає зростати. Тут було зведено ряд будинків з цегли і каміння, з черепичними покрівлями. Та більшість жител була з глини, під соломою. В 1900 році у Вилоку налічувалося 519 будинків[5]. Зростала кількість населення. З 1857 по 1900 рік вона подвоїлася і досягла 3008 чол. З них 342 чол. були зайняті в ремеслі, 106 — у сільському господарстві, 139 — у торгівлі, 58 — на транспорті. Крім того, тут мешкало 61 службовець, 155 поденщиків, 117 прислуг.

Сільське господарство, через нестачу землі (в 1900 році кадастр села становив лише 1376 гольдів), відігравало відносно незначну роль. В ньому було зайнято понад 10 проц. всього населення. Значна частина селян втратила свою землю. Її за безцінь скуповували лихварі. Так, Штейнбергер прибрав до своїх рук у 1895 році 109 кадастральних гольдів. У його господарстві був локомобіль, молотарка, сівалка, 40 голів великої рогатої худоби[6].

Значна частина мешканців села займалася ремісництвом. В березні 1863 року у Вилоку було створено спілку ремісників. Оскільки з кожним роком зростали кількість ремісників та види ремесла, то у 1878 році було створено ще три нові спілки: об'єднане товариство ремісників, ремісниче товариство чоботарів і товариство різних ремісників. Вони об'єднували понад 100 чоловік. Спілки займалися питанням навчання молодих майстрів, дбали про забезпечення ремісників сировиною, збут їх виробів, стежили за дотриманням законів, що торкались виробництва. В 1885 році було створено в селі ремісничу школу, в якій навчалося 65 учнів. Утримувалася вона за рахунок міщан.

Перша світова війна принесла мешканцям Вилока багато горя і страждань. У багатьох родин вона відняла чоловіків, батьків і синів. Занепадало ремесло, зростали дорожнеча, податки, реквізиції. Населення голодувало.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 674, оп. 12, спр. 49, арк. 9, 10.
[2] Там же, спр. 40, арк. 9.
[3] Там же, спр. 1872, арк. 24, 26.
[4] Там же, ф. 258, оп. 4, спр. 239.
[5] Magyar statisztikai közlemenyek. Új sorozat. I kötet. Budapest. 1902, стор. 330, 331.
[6] A magyar korona országainak gazdaczimtára. Budapest, 1897, стор. 693.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії трудящим Вилока принесли їх односельчани Б. Понгов, Г. Віраг, К. Дудаш, Е. Горват, Ш. Горват та інші, які повернулись з полону і були очевидцями революційних подій у Росії. Вони розповідали про нову владу робітників і селян, закликали односельчан до активної боротьби проти своїх гнобителів.

Після перемоги соціалістичної революції в Угорщині у березні 1919 року у Вилоку було встановлено орган Радянської влади — директоріум. До нього увійшли робітники О. Гарда, К. Кац, О. Горват, А. Медеші. Директоріум очолював Антал Медеші, який провів велику роботу по здійсненню заходів Радянської влади. У Вилоку було організовано пункт по набору добровольців до Червоної Армії. Першими в лави червоноармійців стали М. Балінт, Й. Сечі, О. Гайду, Б. Понгов, Й. Балаш, Я. Фабіян, А. Шаланкі, А. Акерман, В. Микуло та багато інших. Вони хоробро билися проти інтервентів та контрреволюціонерів[1].

Місцеві контрреволюціонери чинили впертий опір революційним заходам директоріуму. В квітні 1919 року одного з організаторів контрреволюції, землевласника Ф. Фішера, було заарештовано і віддано до суду революційного трибуналу[2].

Та Радянська влада на Закарпатті була потоплена в крові. Всупереч волі і бажанням трудящих західні імперіалісти включили Закарпаття до новоствореної буржуазної Чехословаччини, війська якої окупували село 5 серпня 1919 року. Становище трудящих Вилока не поліпшилося. Шевське, кравецьке, столярне та інше ремісниче виробництво, з якого жила значна частина селян, почало занепадати, бо не витримувало конкуренції з розвиненою промисловістю Чехословаччини.

На початку 1920 року у Вилоку була створена організація Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, до якої увійшло 10 активістів села. Вони брали участь у встановленні Радянської влади в 1919 році[3]. Під їх керівництвом у грудні 1920 року робітники Вилока взяли участь в загальному політичному страйку, який проходив у Чехословаччині і на Закарпатті. 16 грудня у Вилоку відбувся великий мітинг, на якому було вирішено захопити склад з мукою. Жандарми намагалися розігнати мітинг, але робітники роззброїли їх, захопили млин і склад з мукою та почали ділити її серед голодуючих[4]. Але після арешту лівих революційних соціалістів Дєрдя і Фріда праве керівництво організації, зокрема Шімон і Балла, прийнявши обіцянку окружного начальника розділити 75 цнт муки, закликало робітників припинити самоуправство[5]. Ліві соціалісти очистили свою організацію від правих і в травні 1921 року увійшли до складу КПЧ.

З першого дня партійна організація Вилока, якою керував учасник боротьби за Радянську владу в 1919 році у Вилоку Б. Акерман, вела велику роботу по інтернаціональному згуртуванню трудящих села. У 1926 році у Вилоку з ініціативи комуністів О. Паппа, Б. Акермана та інших було названо головну вулицю села іменем В. І. Леніна. Але власті цю назву відхилили. Та все ж для селян Вилока ця вулиця так і залишилася вулицею В. І. Леніна[6].

Комуністи проводили значну роботу серед робітничої молоді. В 1927 році з їх ініціативи створено нелегальну молодіжну комсомольську організацію, яку очолював М. Бруммер. У 1929 році в ній налічувалося 18 членів. Діяла вона під виглядом спортивного товариства. Нелегальні збори комсомольців відбувалися в будинку комуніста М. Шварца. Тут зберігалися також архів і прапор організації. Комсомольська організація видавала нелегальну газету «Червона зірка», що друкувалась на гектографі в місті Мукачевому, і розповсюджувала її серед трудящих Вилока[7].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1847, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 731, оп. 3, спр. 2, арк. 1, 2.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1847, оп. 1, спр. 2, арк. 13.
[4] Газ. «Правда» (Ужгород), 22 грудня 1920 р.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 15—18.
[6] Газ. «Прапор комунізму», 17 жовтня 1967 р.
[7] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 495, 521; т. 3, стор. 459.

В 1930 році цю організацію було викрито, а її керівників засуджено до ув'язнення. Та діяльність її не припинялася. Організація активно виступала на захист соціальних інтересів трудящих, вела значну роботу по вихованню молоді. Листівка, випущена 11 січня 1930 року, закликала юнаків і дівчат до згуртування в боротьбі проти промисловців, жандармів і властей, до рішучих дій. «Тільки так можна забезпечити права робітничої молоді, як це зробила російська молодь 12 років тому»,— писалось у листівці[1].

З рядів вилоцької комсомольської організації вийшов талановитий ватажок молоді, секретар крайового комітету комсомолу Йосип Штарк (1902—1934 рр.). За дорученням крайової комуністичної організації він проводив серед юнаків і дівчат пропагандистську і організаторську роботу у Берегівському, Мукачівському та Ужгородському округах. Поліція і жандармерія переслідували юнака. Восени 1934 року він був заарештований і кинутий у берегівську тюрму, де незабаром помер[2].

Під керівництвом комуністів робітники Вилока вели мужню боротьбу за поліпшення умов життя. З 1933 до 1937 року тут відбулося 7 страйків, в яких взяло участь 800 чоловік. Найбільш масовим був виступ 5 жовтня 1933 року 150 робітників, що були зайняті на регулюванні р. Тиси. 11 вересня 1935 року застрайкувало 60 робітників шевських майстерень. Вони вимагали збільшення заробітної плати. Власники майстерень змушені були піти на поступки. 30 вересня 1935 року застрайкували робітники й учні кравецьких майстерень і теж домоглися збільшення заробітної плати.

Значного розмаху набрали демонстрації і виступи безробітних. 2 березня 1933 року перед нотарським управлінням у Вилоку зібралося понад 100 чоловік, які брали участь у т. зв. Червоному дні — дні по боротьбі з безробіттям, що був проведений по всій Чехословаччині[3]. Наступальний і рішучий характер мали виступи трудящих Вилока у травні того ж року. Під час походу голодуючих у Вилоку 18 лютого 1934 року понад 200 чоловік проникли у приміщення нотарського управління і примусили сільського старосту скласти список усіх безробітних та прийняти їхню вимогу про негайний розподіл борошна серед голодуючих. Безробітних робітників розігнали жандарми, які спішно прибули до села. 70 робітників було притягнуто до судової відповідальності[4].

Після 1933 року, коли загострилась міжнародна обстановка і зросла небезпека війни, робітники і селяни Вилока не раз виходили на вулиці з антифашистськими гаслами. Могутня антифашистська антивоєнна маніфестація єдиного фронту, на яку зібралось у Вилоку разом з селянами навколишніх сіл понад 800 чоловік, відбулася 23 серпня 1936 року. Оратори від комуністичної партії Й. Балаж і А. Денеш закликали всіх демократів до об'єднання у боротьбі проти воєнної небезпеки і внутрішньої реакції, вимагали від властей розпустити реакційні фашистські партії[5].

Ненависть трудящих Вилока до фашизму і війни яскраво проявилась у роки громадянської війни в Іспанії. На заклик Компартії Чехословаччини мешканці Вилока зібрали у 1936 році на допомогу патріотам Іспанії 306,2 крони[6]. Багато чоловіків села — комуністів і безпартійних — нелегально виїхали добровольцями до Іспанії і воювали там проти фашистських заколотників у складі інтернаціональної бригади. Робітники з Вилока О. Райзман і Й. Шварц загинули смертю хоробрих під Мадрідом, а О. Костембаум був убитий на переправі через р. Ебро. У складі інтернаціональної бригади воював М. Ріттенбергер.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 84, арк. 130, 135—142.
[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938), Ужгород, 1959, стор. 451.
[3] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 491; т. 4, стор. 403, 409, 549.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 375, арк. 39—42.
[5] Газ. «Карпатська правда», 30 серпня 1936 р.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 263, оп. 4, спр. 476, арк. 32.

Робітники і селяни Вилока разом з усіма трудящими Закарпаття боролися проти агресії фашистської Німеччини. 1 травня 1938 року, зібравшись на масовий мітинг, трудящі Вилока прийняли резолюцію, в якій писали: «Ми готові захистити незалежність республіки. Ми, робочий народ, обіцяємо, що будемо боротися проти фашистів, монополістів і внутрішньої реакції». У цій резолюції, надісланій голові чехословацького уряду Годжі, мешканці Вилока вимагали проводити по відношенню до гітлерівської Німеччини тверду і безкомпромісну політику, зміцнювати відносини з Радянським Союзом[1].

Активно і рішуче виступали трудящі села проти соціального і національного гніту. Школи (початкова та горожанська), що існували у Вилоку в 30-х роках, були недоступними для дітей бідняків, бо викладання в них велося угорською та чеською мовами. Тому понад 470 чоловік у селі були зовсім неписьменними.

В листопаді 1938 року Вилок окупували війська хортистської Угорщини. Вони встановили у селі режим кривавої диктатури, грабували народне добро. Промислові підприємства, що діяли в селі, зовсім занепали. Безробіття і злидні стали постійним супутником робітників і селян. У селі тоді налічувалося 620 будинків, у яких мешкало 3500 чоловік[2]. У користуванні бідного селянства було тільки 326 кадастральних гольдів, або в середньому менше гольда на одне господарство. Сільській общині належало 200, а церкві — 110 кадастральних гольдів кращої землі[3].

Угорські фашисти зробили Вилок окружним центром: тут перебували окружне та нотарське управління, таможня, прикордонна сторожа, страхова касса, страхове товариство, поліцейське відділення. Наводити «нові порядки» окупаційним властям допомагали верховоди товариства «Левенте»[4]. Молодь, яка відмовлялася відвідувати заняття цієї напіввійськової організації, хортистські головорізи переслідували, знущалися.

Угорські фашистські окупанти не тільки грабували робітників і селян, але й нищили культурні цінності. Міністерство культури і освіти Угорщини розпорядилось вилучити з бібліотек всю прогресивну літературу на слов'янських мовах. З Вилоцької бібліотеки було спалено твори російських класиків і навіть книгу лікаря Новака «Боротьба проти раку»[5] (чеською мовою).

У жовтні 1938 року було видано розпорядження нотаря розпустити в селі комуністичну організацію, а її майно — конфіскувати[6]. Була заборонена діяльність усіх демократичних організацій, комуністи пішли у глибоке підпілля.

Хортистські злочинці завдали великої шкоди селу. Вони пограбували і знищили майно сільської громади, приватних підприємств на загальну суму 334 960 пенгів. Багато мешканців села було вивезено у концентраційні табори.

В таких складних умовах комуністам Вилока нелегко було працювати, але вони сміливо викривали суть хортистського режиму і роз'яснювали неминучість його краху. За підпільну агітацію було арештовано комуністку Єлизавету Петрушинець. Її довго били, позбавили майна і тримали під пильним жандармським наглядом. М. Фрідмана за комуністичну діяльність було засуджено до тюремного ув'язнення.

26 жовтня 1944 року радянські бійці 17-го гвардійського стрілецького корпусу визволили Вилок від угорських загарбників[7]. Бої за село тривали недовго. Частини

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 752, арк. 1.
[2] Magyar statisztikai közlemények. Az 1938 évi felvidéki nép,— földbirtok és állatösszeírás. Budapest, 1939, стор. 50, 160, 207.
[3] Там же, стор. 160, 207.
[4] A visszacsatolt felvidék és Ruthénföld cimtára, Budapest, стор. 333 — 334.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 731, оп. 1, спр. 2, арк. 1—15.
[6] Там же, ф. 283, оп. 2, спр. 4464, арк. 1.
[7] Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 48 620, спр. 6, арк. 235.

138-ї стрілецької дивізії наступали у двох напрямках — з сіл Новосільська і Бобового. Після артилерійського обстрілу почалась атака. Угорські війська в паніці почали тікати. Деякі офіцери для полегшення втечі переодягались у цивільний одяг. Громадяни села на чолі з П. Петрушинцем, І. Шакарді та Й. Манді підняли білий прапор, подаючи сигнал, що ворог втік з села.

Смертю хоробрих у боях за визволення Вилока полягли старший лейтенант А. Боршов, червоноармійці І. Бухан, Я. Мельник, З. Кудокін, М. Наготєв, В. Ратченко та інші. Їм встановлено у Вилоку величний монумент.

У перші дні після визволення комуністи села створили районний комітет КПЗУ. До його складу входили Й. Манді (секретар), П. Петрушинець, Є. Петрушинець, Й. Сіладі та інші. Комітет проводив велику організаторську роботу в навколишніх селах, спрямовуючи селянство на боротьбу з фашизмом. Але оскільки Вилок не став окружним центром, комуністи обмежили свою діяльність у рідному селі. У Вилоку було створено також Народний комітет, який очолив столяр Й. Манді. До складу комітету увійшло 16 робітників і селян.

На початку 1945 року в селі почала діяти комсомольська організація, в якій нараховувалось 50 членів ВЛКСМ. У травні на підприємствах організовано 7 профспілкових організацій, жіночу раду, яка налічувала 80 членів[1].

Виконуючи наказ трудящих села, делегати Вилоцького Народного комітету на Першому з'їзді Народних комітетів у Мукачевому — Й. Манді, А. Ловга, М. Кобаль, П. Петрушинець — разом з усіма делегатами з'їзду голосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Червона Армія подала значну допомогу голодуючим сім'ям села, виділивши у січні 1945 року з фондів 4-го Українського фронту 24 цнт пшениці, а в березні 1946 року — необхідний посівний матеріал.

Під керівництвом партійної організації і Народного комітету швидкими темпами проходила перебудова народного господарства. 26 лютого відбулись збори спілки ремісників, торговців і робітників, зайнятих у шевському промислі, на яких було вирішено створити взуттєву фабрику. 25 травня спілка налічувала 200 чоловік і мала свої оборотні кошти. На створеній фабриці у вересні 1945 року працювало 36 робітників. Це було державне підприємство, яке випускало 500 пар чобіт на місяць. З перших днів визволення були пущені в дію і почали видавати продукцію інші підприємства та майстерні. Лісопильний завод переробляв 600 кубометрів кругляка на місяць. Націоналізовані були також млини і механічна майстерня. В червні 1945 року було створено спілку столярів[2].

В 1945 році в селі створено споживче товариство. В березні було відкрито дитячий садок, ясла, налагоджено роботу шкіл. Гостинно відкрила двері неповна середня школа з українською мовою викладання. При ній почали діяти курси по ліквідації неписьменності та вивченню російської мови.

Народний комітет націоналізував 5 великих будинків колишніх підприємців і торговців. В них розмістились установи, оселились родини бідняків. Всюди налагоджувалось нормальне життя. Бідняцьким сім'ям було наділено 156 кадастральних гольдів землі. Село очищали від фашистських мін.

За роки Радянської влади село докорінно змінило своє обличчя. В 1959 році Вилок було віднесено до категорії селищ міського типу. Дедалі змінювався зовнішній вигляд селища. Вилок розширює свої межі, виростають нові вулиці, майдани, житлові і культурно-побудові будинки, Ще більш ширшого розвитку набрали промислові підприємства. Нарощували виробничі потужності взуттєва фабрика, лісопильний завод та меблевий цех, створений на базі кустарних столярних майстерень. Всі підприємства обладнувалися новими машинами й устаткуванням. На лісозаводі

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2

[2] Там же, ф. 1717, оп. 1, спр. 1, арк. 27.

у 1948 році пущено в дію новий цех, збудовано внутрізаводську залізницю. У 1950 році закінчено комплексну механізацію всіх виробничих процесів[1].

Партійні і профспілкові організації підприємств проводили велику роботу по вихованню в робітничих колективах нового ставлення до праці, а також гордості робітників за своє підприємство. Колектив взуттєвої фабрики розгорнув змагання за виконання четвертої п'ятирічки за 4 роки. Змагались цехи, бригади, окремі робітники. Підсумки змагання щоденно висвітлювалися на Дошці показників. І ось результати. Лише протягом 1949 року фабрика зуміла подвоїти випуск продукції і знизити собівартість на 9,6 процента

В ході змагання зростав і міцнів рух раціоналізаторів. У 1956 році на взуттєвій фабриці впроваджено 13 нововведень, які дали економію 500 тис. крб. на рік. Механік О. Гайда модернізував верстат «Світ», що дало можливість виготовляти каблуки різних фасонів на одній і тій же технологічній лінії.

За роки післявоєнних п'ятирічок усі промислові підприємства міста були розширені, оснащені новою технікою. На взуттєвій фабриці в 1961 році споруджено новий штампувальний цех, а в 1966 — новий корпус[2]. Пошиття взуття повністю механізоване. В цехах підприємства встановлено сучасні досконалі напівавтомати, виготовлені на ленінградському заводі «Вперед», на Подільському заводі швейних машин, а також у Чехословацькій Соціалістичній Республіці.

В 1965—1967 рр. потужність фабрики виросла в 3,5 раза. Кількість робітників досягла понад 900 чоловік. Освоєно новий вид взуття для робітників лісової промисловості. В 1967 році фабрика дала 1,65 млн. пар взуття. Зростає технічний рівень робітників фабрики. Лише протягом 1967 року навчено новим спеціальностям 180 чоловік. Продуктивність праці за останні 10 років зросла на 21 процент.

Широко розвивалися й інші підприємства Вилока. Товарна продукція деревообробного комбінату зросла з 797 тис. крб. у 1965 році до 890 тис. крб. у 1967 році.

Колективи промислових підприємств селища активно борються за звання комуністичних. Бригада закройщиків Й. І. Сабо це звання завоювала однією з перших у 1960 році[3]. Передові робітники бригади: В. Маслей, О. Вейкань, А. Пангов — систематично виконують норми виробітку на 107—110 проц. Колектив фабрики з року в рік домагається економії матеріалів.У 1963 році — зекономлено сировини на 5700 пар взуття. Найбільший вклад в цю справу внесли комуністи В. Маслей, Й. Сабо, О. Гаал, Ю. Лейза, П. Петрушинець та багато інших.

На промислових підприємствах селища зростає число раціоналізаторів. На швейній фабриці тільки в 1961 році запропоновано 15 і прийнято 8 нововведень, які давали умовну економію на рік 14,5 тис. крб. В 1967 році на підприємстві працювало 50 раціоналізаторів. Загальна економія від впровадження їхніх пропозицій становила в 1966 році понад 11 тис. крб., а у 1967 році — понад 36 тис. крб. Одним з кращих раціоналізаторів фабрики є слюсар-механік М. В. Бонь, який кожного року застосовує 7 нових вдосконалень. Вони дають можливість збільшити потужність машин і поліпшують якість продукції. Великий вклад по вдосконаленню виробництва на деревообробному комбінаті внесли А. Н. Марьян та З. А. Скляр. Запропонований ними емульсійний розчинник для покраски вікон і дверей дав річну економію в 3,7 тис. карбованців.

Разючі зміни сталися і в сільському господарстві. Розпорошена на дрібні ділянки земля використовувалася нераціонально. Для її обробітку не вистачало тягла. У 158 господарствах, які мали до 2 га землі, було лише 5 коней. В таких умовах єдино вірним був шлях колективного господарювання. В червні 1948 року

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
[2] Там же, ф. 1779, оп. 1, спр. 18, арк. 35.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1793, оп. 1, спр. 117, арк. 14.

колишні батраки-комуністи, активісти колгоспного руху П. Петрушинець, Й. Кейкеш, Ю. Дюрко, С. Шімон, Й. Сіладі створили ініціативну групу по організації колгоспу [1]. В грудні 1948 року відбулись збори членів ініціативної групи за участю 123 чоловік. На них прийнято рішення створити колгосп, який було названо ім. Чапаєва. Очолив артільне господарство П. С. Петрушинець [2]. На 1 січня 1949 року до колгоспу вступило 60 господарств, а на кінець того ж року — 144. В артілі було 487 га орної землі, 30 коней, 18 плугів, 16 борін [3]. В 1950 році у Вилоку було завершено колективізацію. У серпні того ж року до колгоспу ім. Чапаєва приєднано артілі сіл Перехрестя і Карачина. Було створено колгоспну партійну організацію. У Вилоку розташована одна з бригад, яка з року в рік домагається все більших успіхів в одержанні високих урожаїв всіх сільськогосподарських культур. В 1967 році хлібороби бригади зібрали по 22 цнт пшениці з кожного гектара, 23 цнт ячменю, 65 цнт кукурудзи в качанах. Наявність в артілі великої кількості техніки, впровадження найновіших досягнень науки дає можливість підносити ще вище культуру землеробства.

В пошивному цеху взуттєвої фабрики селища Вилока. 1967 р.

Невпізнано змінився зовнішній вигляд селища. Великого розмаху, зокрема, набрало житлове будівництво. За роки Радянської влади у Вилоку споруджено 312 нових житлових будинків. Коли весною 1948 року бурхлива Тиса зруйнувала більшість будинків, держава подала потерпілим значну допомогу. Вже в кінці 1948 року 90 проц. зруйнованого житла було відновлено.

Нові житлові будинки відповідають всім сучасним побутово-гігієнічним вимогам. Вони нічим не поступаються перед обстановкою добре забезпечених міських робітників та службовців. У світлицях вилоцьких робітників і колгоспників меблі найновіших зразків, радіо і телевізори, швейні і пральні машини та інші предмети культурно-побутового призначення.

Вулиці селища прикрашають не тільки нові споруди, а й нові тротуари, плодові та декоративні дерева. В центрі Вилока закладено новий сквер. І травня 1966 року тут урочисто відкрито пам'ятник вождю світового пролетаріату В. І. Леніну.

У селищі постійно розширюється і вдосконалюється торговельна сітка. До послуг мешканців Вилока — новий культмаг, овочевий, хлібний, галантерейний та інші магазини, новий двоповерховий комбінат з рестораном, кафе, гастрономом і шашличною. Всі вони приваблюють покупців красивими, художньо оформленими вітринами, добротними товарами. Продаж населенню промислових і культтоварів з 1963 по 1967 рр. зріс в 1,6 раза. Товарообіг Вилоцького споживчого товариства з 1963 по 1967 рік збільшився в 1,5 раза. Тільки в 1966 році у селищі продано 853 годинники, 138 пральних машин, 20 мотоциклів, 18 холодильників, 151 телевізор.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1817, оп. 1, спр. 2, арк. 5.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1821, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[3] Там же, ф. Р-1821, оп. 1, спр. 8, арк. 1—5.

Торговельний комбінат «Дружба» в селищі Вилоку. 1967 р.

В індивідуальному користуванні громадян є 14 автомашин, 57 мотоциклів, 171 телевізор, 34 холодильники та інші предмети культурно-побутового призначення.

На варті здоров'я трудящих селища стоять 44 медичних працівни-и. В 1961 році лікарня Вилока озширена з 15 до 25 місць і обаднана найновішим медичним усаткуванням. Працюють рентгенабінет і різні лабораторії. Заслуеною шаною і повагою користуютья у трудівників Вилока лікар). Роман, медсестри С. Х. Клейн, . О. Воробко та багато інших. Діють також амбулаторія, пологовий будинок, медпункт.

Зміцніла матеріальна база дитячих закладів. В яслах і дитячому садку виховується 87 дітей. З 1947 року у Вилоку діє обласний будинок дитини. За час його існування тут виховувалось 1220 дітей до 3-річного віку. На утримання будинку щорічно асигнується 119 тис. карбованців.

Широкого розмаху набула народна освіта. В селищі працюють семирічна і середня школи, в яких здобуває освіту 1040 учнів. Їх виховують і передають свої знання 107 педагогів. В 1957 році у Вилоку відкрито дитячий будинок, на базі якого згодом почала діяти школа-інтернат на 150 дітей.

За роки Радянської влади понад 50 уродженців селища здобули вищу освіту, які працюють вчителями, інженерами, медиками. Так, викладачем Ужгородського музичного училища трудиться Ганна Цегледі, її сестра — Олена Цегледі — вчителює в Башкирії. З першого дня Радянської влади працює в рідному селищі вчитель С. Ю. Тимкович. Не одній сотні дітей він дав путівку в життя, прищепивши їм любов до праці, до соціалістичної Батьківщини.

Справжнім вогнищем культури у селищі є клуб, при якому працюють стаціонарна кіноустановка, гуртки художньої самодіяльності, що охоплюють понад 150 аматорів.

Селищна бібліотека, в якій нараховувалось у 1967 році 22,7 тис. книг, обслуговує 2118 читачів. 700 родин мають власні бібліотечки. Кожна сім'я передплачує по кілька періодичних видань.

В новій п'ятирічці у Вилоку намічено спорудити дитячий комбінат, комбінат побутового обслуговування, універмаг, багато житлових будинків, які утворять нові вулиці.

Трудящі Вилока люблять своє селище і роблять все, щоб воно стало ще красивішим і привабливішим.

В. П. МІСЮРА

КОРОЛЕ́ВЕ

Королеве — селище міського типу (з 1947 року), розташоване на лівому березі Тиси, за 10 км на схід від районного центру, залізничний вузол на магістралі Ужгород — Солотвина. Населення — 6 тис. чоловік.

На території сучасного селища і його околиць знайдено ряд пам'яток первіснообщинного ладу та раннього середньовіччя: кам'яні свердлені сокири, крем'яні наконечники стріл, відщепи та уламки глиняних посудин. Вони свідчать про перебування тут людей новокам'яної доби (IV—III тис. до н. е.)[1]. Під час спорудження залізниці в західній частині села було знайдено горщик з бронзовим бойовим чекано-молотом, наконечником стріли та браслетом[2]. Ці знахідки належать до кінця II і початку I тис. до н. е.

В північно-східній частині селища біля гори, яку місцеві жителі називають Городищем, існувало поселення слов'ян IX—X століть. На місці колишнього городища у XIII столітті угорський король Стефан V спорудив укріплену резиденцію — замок, в якому зупинявся, коли приїжджав у ці краї полювати на зубрів. Укріплення використовувалося також для охорони водного шляху по Тисі, якою здавна сплавляли сіль.

Місцевість, де лежить селище, була заселена ще в сиву давнину. Але вперше у письмових джерелах Королеве згадується за 1262 рік[3].

Як свідчать народні перекази, назва поселення Королеве пішло від замку, який називали королівським[4].

У королівській дарчій грамоті за 1378 рік зазначено, що замок і навколишні маєтки переходять в власність воєводи Драги[5]. З цього часу Королеве перетворюється у феодальний маєток. У 1405 році замок і навколишні землі разом з селянами були передані барону Перені.

Але селяни Королевого не мирилися з своїми визискувачами. Вони брали активну участь у селянській війні в 1514 році. Повстанці, очолені Гергеєм Кермешем, оточили Королівський замок, де переховувалися від народного гніву сім'я барона Перені та інша знать. Бій в підніжжі замку був тривалим. Але слабо озброєні селянські загони не змогли протистояти регулярній кінноті короля і феодалів. Повстанці героїчно відбивали наступ вершників, але врешті решт змушені були здатися. Дворяни вчинили жорстоку й криваву розправу над переможеними селянами[6].

Після придушення повстання дворянство рядом актів так званого «дикого сейму» остаточно закріпило свою перемогу над народом. Селян було позбавлено права переходу до іншого власника і повністю закріпачено. Поміщикам було надано право встановлювати повинності для своїх кріпаків. У володіннях барона Перені в Королевому зе-

Руїни Королівського замку, збудованого у XIII столітті. 1967 р.

---

[1] Ф. Лессек. Правек Подкарпатской Руси. Ужгород, 1922, стор. 36.
[2] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 55.
[3] П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, стор. 16.
[4] I. Szabó. Ugocsa megye. Budapest, 1937, стор. 382, 383.
[5] I. Szabó. Ugocsa megye... стор. 291. A Pallas Nagy Lexikon, III. kötet. Budapest, 1896, стор. 275.
[6] В. М. Маркуш. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 г.— Ученые записки Ужгородского государственного университета, 1952, т. 5, в. 1, стор. 27.

мельна рента до 8 форинтів з наділу вносилась двічі на рік, натуральні поставки — на різдво, великдень та зелені свята. Якщо селянин вчасно не сплатив податку, поміщик мав право забрати земельний наділ. У 1567 році в Королевому був тільки один кріпак з повним наділом. В селі мешкало 7 безземельних селян.

Як інші закарпатські села, Королеве зазнавало руйнівних нападів ворожих орд. Так, у липні 1661 року на село із Трансільванії напали турецькі яничари. Вони підпалили його, знищили всі посіви. Заклавши табір біля замку, де перебував невеликий гарнізон, яничари цілий місяць грабували Королеве. Потім, забравши велику кількість селян в полон, з грабованим добром повернулися до Трансільванії. Після цього спустошливого нападу село тривалий час залишалося майже без жителів. Замок у 1672 році за наказом австрійського імператора був зруйнований[1].

Коли Закарпаття охопило полум'я нового повстання проти соціального і національного гніту (1703—1711 рр.), у рядах визвольної армії, очоленої Ф. II Ракоці, було 10 кріпаків з села Королевого[2]. Через шість років після придушення повстання в 1717 році у село вдруге вторглись турки з Трансільванії. Вони захопили в полон 58 селян, забрали всю худобу.

Минали роки, десятиліття, і селяни знову відбудовували рідне село. За відомостями 1774 року в Королевому мешкало 429 чоловік, з них 377 кріпаків, які мали наділи. Селянин-кріпак повинен був платити на рік один форинт грошової ренти, приносити поміщикові 2 курки, 12 яєць, м'ясо, масло та інші продукти. Панщина була фактично необмеженою. Желяр, який мав будинок, повинен був відпрацювати у поміщика 18 днів, а той, що не мав хати — 12 днів.

Намагаючись за рахунок кріпаків забезпечити собі розкішне життя, поміщик посилював феодально-кріпосницькі утиски. Селяни відповідали на те антифеодальною боротьбою, що набирала різних форм. Вони в численних скаргах до влади розповідали про страхітливі знущання барона Перені і його лакеїв над кріпаками Королевого. Селяни писали про надмірну панщину, внаслідок чого могли збирати урожай на своїх наділах лише пізно восени, коли випадав сніг і багато хліба та картоплі гинуло, про тілесні покарання, накладання штрафів тощо.

Поширеною формою протесту проти жорстокої експлуатації поміщика були також втечі селян, здебільшого у східну Трансільванію[3]. Селяни часто вдавалися також до більш рішучих методів боротьби: відмовлялися виконувати панщину, здавати дев'ятину та чинш, платити податки, знищували межові знаки, рубали панський ліс, захоплювали землю тощо. Великий вплив на розвиток селянського руху в Королевому мало повстання у Східній Словаччині у 1831 році.

У цей період в селі спалахнула епідемія холери. В Угочанській жупі смертність від цієї страшної хвороби становила 64,7 проц. Серед селян поширювалися чутки, що поміщики отруїли колодязі і «розпускають холеру». Це викликало ще більшу ненависть до панів. Селянський рух у Королевому розгортався з новою силою.

Із скасуванням кріпацтва після буржуазно-демократичної революції 1848 року в Угорщині соціально-економічне становище трудящих Королевого й далі залишилось важким. Барон Перені та церква захопили у свої руки кращі родючі землі. За свої мізерні наділи селяни повинні були протягом багатьох років сплачувати викупні платежі. Велике незадоволення викликало в селі проведення так званої комасації, тобто врегулювання землеволодіння в поміщиків і селян. Коли в 1862 році у Королеве прийшла комісія і землеміри почали ділити землю на користь барона, селяни обступили їх, забрали інструменти і вигнали із села. Для їх втихомирення до Королевого було надіслано військо[4].

---

[1] П. Сова. Архітектурні пам'ятнички Закарпаття, стор. 16.

[2] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1958, т. 38, стор. 16.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 674, оп. 11, спр. 1109, арк. 3—6.

[4] В. І. Ілько. З історії селянських рухів на Закарпатті в другій половині XIX ст.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1958, т. 36, стор. 20.

Незважаючи на колоніальну політику австро-угорських властей, які гальмували розвиток закарпатських міст і сіл, Королеве зростало, розширювало свої межі. Якщо на початку 30-х років XIX століття тут налічувалось 95 будинків і 527 жителів, то згідно статистичних даних за 1873 рік в селі нараховувалось 1101 чол., які мали 233 хати. Зростанню кількості населення сприяло прокладання через село залізничної магістралі Чоп-Солотвина та Королеве-Дякове, а також спорудження мостів через Тису, нового вокзалу, механічних майстерень тощо. Село поступово перетворювалося у чималий залізничний вузол. На північно-східній околиці села було відкрито каменоломню, яка забезпечувала будівництво залізниці. Тому тут знаходили роботу не тільки мешканці Королевого, а й жителі навколишніх сіл.

Становище робітників на будівництві залізниці було жахливим. Вони працювали по 14—16 годин на добу за мізерну зарплату (1—2 крони в день). Робітники були безправними і залежали від підрядчиків та майстрів, які часто знущалися над українцями. Поганими були житлові умови робітників. Вони мешкали у брудних дощатих бараках або хатах, зроблених з смерекових колод, покритих соломою. Ті хати, де тулилося по дві-три сім'ї, були більше схожими на тюремні камери, ніж на житло. Спали на печі або ліжку з дерев'яних жердин, укритих соломою. В стелі, посередині кімнати, був зроблений отвір, через який виходив дим. В хаті лежав також сільськогосподарський реманент, домашнє начиння, капуста, картопля, буряки, кукурудзяна мука — основні харчі бідняка. Нерідко, особливо взимку, разом з мешканцями у приміщенні знаходилась корова, вівці та кури. Це все справляло жахливе видовище. У таких «житлах» мешкала значна частина робітників аж до возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Не краще було в селі і з освітою, шкільною справою. Більшість селян не вміла ні читати, ні писати. Церковнопарафіальну школу тут відкрито лише у 1880 році. В ній навчалося всього 40 дітей, здебільшого заможних селян, хоч кількість населення становила 2750 чол. Тому, селяни Королевого були поголовно неписьменні. Поміщикові та куркулям було вигідно тримати їх у темряві та неуцтві.

Імперіалістична війна 1914 року принесла селянам нові бідування. Трудящі не могли навіть розпоряджатися сільськогосподарськими продуктами з своїх господарств. Весь урожай зерна, картоплі, а також худоба, коні підлягали суворому обліку, а потім — реквізиції. Поміщик Допші і барон Перені посилювали свавілля і насильство щодо мирного населення. Вони нажили великі капітали, продаючи голодуючим продукти по надмірно високих цінах.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у Росії і встановлення Радянської влади на Україні боротьба трудящих села за землю, за поліпшення економічного становища, за політичні права загострилася. Мешканці села разом з солдатами, які повернулися з полону і були свідками подій у Радянській Росії, 1 листопада 1918 року напали на будинок сільського управління, де перебував нотар і стали вимагати повернення реквізованих у них продуктів[1]. На Хустському з'їзді 21 січня 1919 року делегат Королевого М. Кашнець заявив від імені трудящих села: «Хочемо возз'єднатися з Радянською Україною»[2].

Великою віхою в історії трудящих Закарпаття була перемога пролетарської революції в Угорщині. 22 березня 1919 року Радянську владу проголошено в Угочанській жупі, якій було підпорядковане Королеве. В селі було створено Раду робітників і селян у складі М. Годгазі, Б. Пінтя, Л. Маринича, М. Чернянчука та інших[3]. Для боротьби з контрреволюцією було організовано народну міліцію

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 245, оп. 2, спр. 1617, арк. 145.

[2] Тези доповідей та повідомлення до наукової сесії, присвяченої 20-річчю завершення возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Ужгород, 1957, стор. 65—73.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 358, оп. 1, спр. 2, стор. 1.

і революційний суд. За адміністративним поділом Угорської Радянської Республіки Королеве стало районним центром.

Тут формувалися загони Червоної гвардії, які на околиці села дали бій румунським інтервентам. Коли Червона Армія залишила Хуст і відійшла до Королевого, трудящі села, робітники залізничної станції, червоногвардійці активно допомагали їй. Мужньо захищали Радянську владу Федір Деак, Василь Сирохман, Федір Келемен, Бела Дорі, Михайло Годгазі, Михайло Чернянчук та інші. Та сили були нерівні. В ніч на 20 квітня червоноармійці змушені були відступити. Об'єднані сили одного з підрозділів Угорської Червоної Армії за допомогою бронепоїзду, надісланого Чопським командуванням, намагалися визволити Королеве від частин боярської румунської армії. Ранком 21 квітня зав'язався бій за село. Але вигнати інтервентів не вдалося. В боях за Королеве віддали своє життя 50 червоних воїнів, а 150 — було поранено.

Захопивши село, румунські окупанти жорстоко знущалися над учасниками революційних подій. Вони поставили в центрі села шибеницю для розправи з червоногвардійцями, а майдан обгородили колючим дротом, де допитували і катували всіх підозрілих у співчутті революції.

І після того, як у 1920 році Закарпаття попало під владу буржуазної Чехословаччини, трудящі села продовжували боротися за своє соціальне і національне визволення. Ту боротьбу очолила організація КПЧ, яка була створена у Королевому в 1921 році. Першими її членами були Ю. Івегеш, В. Крайняй, Ю. Ференц та інші активісти села.

На боротьбу з експлуататорами стали також юнаки і дівчата Королевого, які 23 вересня 1925 року створили організацію комуністичної молоді, що налічувала понад 30 чол. Першими комсомольцями села були Л. Лебович, В. Громовчук, В. Шандалі, М. Касинець, Б. Якоб та інші. Комуністи і комсомольці села були організаторами першотравневих демонстрацій, зборів і виступів селян, викривали антинародну політику чехословацької буржуазії, боролися проти жорстокої експлуатації робітників, що працювали на залізниці й каменоломнях.

В центрі уваги було й земельне питання. 70 проц. селянських господарств мали земельні наділи менше 2 га. В той час третина всієї землі перебувала в руках поміщиків Перені, Допші та уніатської церкви. Селяни-бідняки змушені були орендувати землю на кабальних умовах у поміщиків і за це віддавали їм $^1/_5$—$^1/_3$ частину врожаю. Земельна реформа теж нічого не дала селянам. Це був лише маневр буржуазії, щоб відвернути увагу широких народних мас від революційної боротьби[1]. Про це, зокрема, з гнівом говорив на зборах трудящих села 13 вересня 1925 року комуніст М. Сидоряк. Промовець закликав робітників і селян бути пильними, бо буржуазія готувалася до війни проти Країни Рад. Він сказав також, що Закарпаття не отримало обіцяної автономії, що нічого не робилося в галузі народної освіти, що трудящі маси і надалі залишаються неписьменними[2].

Комуністи села відкрито ставали на боротьбу з експлуататорами. Це викликало занепокоєння у місцевих органів влади і церкви. Піп з амвона закликав віруючих не втручатися у політичне життя, не читати газет, а жандарми постійно проводили репресії проти трудящих, розганяли збори і демонстрації[3].

Дружина комуніста А. В. Міговка — Ганна Василівна згадує про ті часи: «Одного разу, коли власті уже побачили, що погрозами, навіть висилкою далеко від сім'ї не зламати чоловіка, вирішили взяти його іншим способом. Вони пообіцяли йому дефинитиву на залізниці (постійну службу), добру платню, якщо перейде до аграрної партії. Мій Антон лише розсміявся.

— Ти не смійся, ти подумай. У тебе восьмеро дітей. Усі обідрані, голодні,

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 18 листопада 1928 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 3, спр. 1581, арк. 169.
[3] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 273—275.

пожалій хоч їх...,— натискував на нього якийсь агент аграрників. Дехто може і спокусився б на таке. Але Антон не роздумуючи випалив їм: «Чи бачили ви десь у супрязі свиню з конем? Ні! І не побачите. Я теж не годжуся у супрягу з вами. Ви — буржуї, а я — пролетар. У нас різні дороги, різна мораль. Вас можна купити, продати і ви на свою мірку берете й робочу людину...»

Не дали йому договорити, вигнали з канцелярії»[1].

Нестерпно важким було становище селян в роки світової економічної кризи. У грудні 1932 року в селі нараховувалось 199 безробітних. Вони були позбавлені будь-якої матеріальної допомоги. В ті роки посилювалися репресії. В Королевому було засуджено 39 чол. тільки за те, що вони вимагали роботи і хліба.

Комуністам Королевого доводилося працювати в надзвичайно важких умовах. У селі діяли й буржуазні та дрібнобуржуазні партії — соціал-демократична, народно-соціалістична та чимало інших, які вводили в оману людей, підривали віру мешканців села в свої власні сили, відкидали ідею єдиного фронту трудящих. Досить сказати, що в парламентських виборах у 1925 році брало участь 12 буржуазних та реформістських партій. Не важко уявити собі той демагогічний ажіотаж, який ці партії, спираючись на підтримку властей, розпалювали, серед трудящих села і спрямовували його проти комуністів. Але комуністам на згаданих виборах вдалося зібрати понад 350 голосів, або 20 проц. від усіх, хто голосував. Комуністична партійна організація користувалася найбільшим впливом серед трудящих, бо була єдиною партією, яка боролася за політичні права, проти експлуатації мас, проти загрози фашизму. Комуністи Королевого одержали найбільше голосів — 248 і на виборах до парламенту Чехословаччини у 1935 році. Очолюваний ними антифашистський фронт у селі поступово міцнів і зростав.

Під тиском народних мас, керованих комуністами, місцева влада змушена була підняти клопотання про відкриття у Королевому восьмирічної горожанської школи з українською мовою навчання. Вже у 1926 році цю школу відвідувало 442 учні, але працювало лише 5 вчителів[2]. Колишню церковнопарафіальну школу було реорганізовано на початкову, де діти навчалися рідною мовою. При ній було створено так звану побічну школу, в якій викладання велося угорською мовою. На початку 30-х років в Королевому відкрито горожанську і початкову школи з чеською мовою навчання.

Медична допомога в селі надавалась за високу плату і була недоступною для широких селянських мас. Тому від постійних і хронічних недоїдань у Королевому високою була смертність від захворювань туберкульозом.

Період угорсько-фашистської окупації (1939—1944 рр.) ввійшов чорною сторінкою в історію села. З першого дня окупації мешканці Королевого зазнали репресій і терору, були арештовані активісти — прихильники Радянської влади: І. Ботош, І. Боднар, Ю. Іваніга, І. Легеза, А. Староста, І. Фегир, В. Чейпеш і багато інших[3]. В цій брудній справі фашистам активно допомагав піп Ляхович. Він робив доноси на людей, які виступали проти угорських фашистів, а син його брав участь у масових розстрілах. Гнобителі настільки розперезалися, що навіть забороняли читати українську літературу і співати українські пісні, всіма засобами намагалися мадяризувати населення Закарпаття. Особливо вони брали ставку на молодь. Характерним є звіт королівського шкільного інспектора Угочанської жупи Тіводора Сентксрсеті своєму начальнику, в якому він доводив, що для молоді, яка залишила школу і яка при чехах за 20 років не могла вільно вчитися, необхідно організувати лекції, курси для вивчення угорської мови, угорського державного устрою, угорської історії і таке інше[4].

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 29 жовтня 1967 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 28, оп. 1, спр. 7616, арк. 98—104.
[3] Там же, ф. Р-10, оп. 1, спр. 100, арк. 4.
[4] Там же, ф. 45, оп. 2, спр. 37, арк. 3.

Трудящі села чинили рішучий опір намаганням угорських загарбників мадьяризувати їх, принизити, забути свою рідну мову. Вони вірили, що недалекий той час, коли Закарпаття возз'єднається з Радянською Україною і в цій священній боротьбі брали активну участь. І. Ю. Шперик боровся у партизанському з'єднанні ім. Яношіка в Словаччині, а І. І. Фегер — у Мармарош-Сігетській групі антифашистів.

І ось 28 жовтня 1944 року настав довгожданий день — визволення села героїчною Червоною Армією[1]. Трудящі Королевого як рідних братів вітали своїх визволителів. Понад 30 юнаків села добровільно вступили до лав Червоної Армії і боролися проти фашистів аж до повного їх розгрому. Серед добровольців були: В. Крайняй, І. Черевка, М. Чейпеш, Ю. Волощук, С. Дїміцкі, М. Лукіта та інші.

У селі завирувало нове, вільне життя. З перших днів свободи розгорнула свою діяльність партійна організація. В листопаді 1944 року було обрано органи народної влади — Народний комітет у складі 10 активістів: А. Старости, М. Муравця, І. Громовчука, Ю. Вашки та інших. Серед них була комуністка Марта Касинець. Головою сільського Народного комітету став М. Муравець[2]. Народний комітет провів ряд заходів, зокрема націоналізував каменоломню та землі поміщиків Допші, Перені й церкви, наділив безземельних і малоземельних селян землею, насінням. Населення безплатно отримало промислові товари і продовольчі продукти. Севлюська машинно-тракторна станція виділила трактор для обробітку полів[3].

Велику увагу приділяв Народний комітет відновленню комунікацій, відбудові залізничної станції та зруйнованих мостів через Тису. Самовіддано трудилися на будовах комуністи й комсомольці села.

В діяльності Народного комітету важливе місце займали питання освіти, охорони здоров'я і культури. Вже у середині грудня 1944 року було проведено ремонт шкільних приміщень, завезено паливо і розпочато заняття в початковій і горожанській школах. З березня 1945 року при школах діяли гуртки по ліквідації малописьменності і неписьменності.

Назавжди залишиться пам'ятною датою для жителів Королевого 29 червня 1945 року — день возз'єднання Закарпаття з матір'ю — Радянською Україною. Комуністи і комсомольці села брали найактивнішу участь у роз'ясненні Маніфесту Першого з'їзду Народних комітетів, що відбувся у Мукачевому. Делегатами з'їзду були й мешканці села Юрій Івегеш та Юрій Вашко.

Ставши господарями своєї долі, трудящі Королевого успішно працювали над відбудовою народного господарства. Колійне господарство, різні споруди були настільки запущені, що довелось обмежити швидкість поїздів. На перегонах лежали майже зовсім спрацьовані рейки. Жалюгідний вигляд мало й депо. Залишені тут малопотужні паровози годились хіба що для металобрухту.

Минуло лише два роки Радянської влади. Але за цей короткий час депо і його господарство пережили друге народження.

Залізничники перевели стару колію на нову, радянську, повністю відремонтували зруйновану залізницю, спорудили залізничні мости через Тису, замінили колії легкого типу на важкі. У 1946 році було відбудовано старе депо, споруджено пункт технічного огляду та цех для теплого промивання паровозних котлів, а також ремонтний цех. Для нормальної роботи майстерень і станції було налагоджено й електромережу.

Незважаючи на певні труднощі, які були спочатку (не вистачало кадрів інженерно-технічних працівників, спеціалістів залізничної справи), колектив депо Королевого, застосовуючи досвід соціалістичного будівництва в Країні Рад, з кожним роком збільшував темпи роботи залізничного вузла. За рішенням колегії Міністер-

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 401.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-354, оп. 2, спр. 1—2, арк. 1—30.
[3] Там же, ф. Р-354, оп. 2, спр. 1—2, арк. 1—30.

ства шляхів сполучення СРСР до Королевого приїхали інженери, техніки, машиністи локомотивів та інші спеціалісти. З Луганського тепловозобудівного заводу прибув на Закарпаття інженер В. Н. Демщенко, з Львова — Д. К. Заяць, з Білорусії — інженер С. Ю. Оверняк та інші. На станції почали працювати курси підвищення кваліфікації.

Добування андезиту в кар'єрі селища Королевого. 1967 р.

Все більше змінювала своє обличчя залізнична станція Королеве. Розширився парк депо, було побудовано технічний пункт перестановки вагонів на широку колію. Все більше й більше надходило нової техніки. На магістралі поїзди пішли з високою швидкістю, бо їх повели потужні паровози, а з 1964 року — тепловози. Королівське депо в 1965 році повністю завершило перехід на тепловозну тягу. І з того часу на дільниці Чоп — Королеве — Солотвина курсують швидкісні тягачі. Заміна паровозів тепловозами на цій ділянці щорічно дає економію в 10 тис. крб. Робота депо стала рентабельною. В 1967 році план перевозок по депо виконано на 116,2 проц., отримано прибуток 154 тис. карбованців.

На залізничному вузлі в 1964—1965 рр. створено філіал Луганського тепловозобудівного заводу. Тут переставляються на вузьку колію тепловози, які Радянський Союз відправляє в країни народної демократії. У 1965—1966 рр. створено філіал Івано-Франківського паровозо-ремонтного заводу.

За роки Радянської влади в депо Королевого виросли нові інженерно-технічні кадри. Понад 50 чол. здобули середню технічну і вищу освіту. Серед них — машиністи К. Морович, М. Келемен, М. Леньо, І. Дубанич та інші[1]. На підприємстві трудиться багато передовиків і новаторів виробництва. Заслуженою славою користується машиніст депо М. Л. Гашпарович. У 1955 році він довів без підйомного ремонту пробіг паровоза, на якому працював, до 381 тис. км при зобов'язанні 300 тис. км. Внаслідок цього було зекономлено 200 тис. крб. Газета «Гудок» відмічала, що «такого пробігу ще не знала паровозна практика»[2]. Машиніст-новатор М. Л. Гашпарович був нагороджений цінним подарунком, а його досвід узагальнено і поширено по всіх залізничних депо країни. Серед новаторів підприємства — комуністи І. Борожка, І. Копинець, які нагороджені медаллю «За трудову доблесть», Й. Свереняк, Ф. Зеленяк, Ю. П. Андреняк, М. І. Чейпеш, О. І. Міговк та інші[3].

В депо шириться змагання за високе звання колективів і ударників комуністичної праці. Це почесне звання першими завоювали залізничники пункту технічного огляду і пункту перестановки вагонів. На честь 50-річчя Великого Жовтня залізничники достроково, за 10 місяців, виконали річний план. За успішне виконання взятих зобов'язань вони удостоєні звання колективу ім. 50-річчя Великого Жовтня.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 6 березня 1967 р.
[2] Газ. «Гудок», 24 червня 1956 р.
[3] Газ. «Прапор комунізму», 5 вересня 1967; газ. «Закарпатська правда», 6 вересня 1967 р.

Молодь радгоспу ім. Т. Г. Шевченка на відпочинку. 1968 р.

Значну роль у промисловості Королевого відіграють каменедробарний та щебеневий заводи. На кар'єрі працюють 30 вантажних автомашин, 8 екскаваторів, 5 бульдозерів, бурильні молотки, власна електростанція. Продуктивність каменедробарного заводу в 1965 році — 200 тис. куб. км щебеню та 75 тис. куб. км бентонітової глини. В ювілейному році колектив домігся нових виробничих показників. У 1967 році в порівнянні з 1965 роком випуск продукції збільшився у 1,5 раза, підвищено продуктивність праці на 10 проц., знижено собівартість продукції на 2 проценти.

Зросла і потужність щебеневого заводу, яка у 1955 році становила 40 тис. куб. км щебеню. Всі трудомісткі роботи тут механізовано. За 10 років існування підприємства продуктивність праці зросла в 2,5 раза. За високі виробничі показники кращий екскаваторник щебеневого заводу Ю. Ю. Локотош удостоєний ордена «Знак Пошани». Передовими виробничниками підприємства є також машиніст А. І. Довбак, бульдозерист Л. І. Ухач, каменяр Ф. Ф. Кедин та інші.

24 жовтня 1948 року в Королевому відбулися збори, на яких організовано колгосп ім. XXXI роковин Жовтня. В сільгоспартілі об'єдналося понад 120 чоловік. Господарство мало тоді 102 га землі, 18 голів великої рогатої худоби, 2 коней, 37 дерев'яних возів, 35 плугів, 37 борін та інший дрібний інвентар. Першими вступили в колективне господарство Ю. Івегеш, М. Касинець, А. Міговк, П. Талабірчук, В. Шаркань й інші. Очолив артіль В. І. Шаркань. За прикладом бідняків пішли й середняки. 1949 рік був роком масового вступу селян Королевого до колгоспу. В тому ж році сільгоспартіль об'єднувала 169 сімей. Колгосп мав 450 га землі і 200 га сінокосів. Але господарство було нерентабельним. Тому в 1950 році було вирішено об'єднати його з колгоспами сіл Веряці та Горбків. Укрупненій артілі надано ім'я Т. Г. Шевченка. Поступово колгоспний лад приніс трудівникам достаток, заможне життя, виховав чимало передовиків виробництва. Так, ланкова М. А. Міговк домоглася одержання високих урожаїв кукурудзи, а ланка В. Ф. Талабірко виростила дорідний урожай картоплі.

Колгосп ім. Т. Г. Шевченка поступово виріс у велике багатогалузеве господарство, оснащене передовою сільськогосподарською технікою. У 1958 році артіль вже мала 1724 га сільськогосподарських угідь. Поголів'я великої рогатої худоби зросло у 20 разів. Колгоспники спорудили 4 конюшні, 4 корівники, 3 свинарники, зерносховища, водонапірні башти. В машинно-тракторному парку налічувалося 5 тракторів, 3 комбайни, 4 вантажних автомашини та багато іншої техніки.

На той час для закарпатського села то було вже економічно міцне господарство. Грошові прибутки становили 89 тис. крб., а неподільні фонди зросли до 2,5 млн. карбованців[1].

В 1959 році на базі цього колгоспу був створений радгосп ім. Т. Г. Шевченка, основний господарський напрям якого садовиноградарство. Успішно розвиваються й інші галузі: рільництво, городництво і тваринництво.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1493, оп. 1, спр. 175.

На 1967 рік площа під виноградниками збільшилася в два рази і тепер становить 773 га. Високої рентабельності господарство досягає не лише за рахунок збільшення площі, а й головним чином завдяки вмілому використанню техніки. На радгоспних ланах працюють 32 трактори, 20 вантажних автомашин, 8 сівалок, 6 комбайнів, 5 культиваторів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Всі трудомісткі роботи у садовинрадгоспі повністю механізовано.

У садовинрадгоспі виросло також багато передовиків виробництва. Серед них завідуюча агрохімлабораторією М. А. Міговк, механізатори С. Ю. Уйфалуші, О. О. Лемак, В. Вража, М. Лендел, Ю. Клочотар, М. Бухтіяр, доярки М. Цига, Й. Мошкола, Т. Решетар, М. Шаркань, О. Сірко, бригадири М. Монда, С. Стояков, І. Івегеш та багато інших[1].

Дедалі змінюється зовнішній вигляд Королевого. Систематичний ріст бюджетних асигнувань дає можливість проводити значні роботи по впорядкуванню і озелененню вулиць, по житловому і культурному будівництву. За роки Радянської влади в селищі споруджено 823 нових і перебудовано 100 будинків. Замість колишніх брудних і вузьких вулиць, у Королевому тепер широкі асфальтовані і забруковані дороги, з обох боків тротуари. Вулиці озеленені, освітлені електричними і неоновими лампочками. Успішно розв'язується проблема водопостачання. Мережа лінії водопроводу у 1968 році охопила понад 400 дворів. На честь 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні трудівники Королевого посадили 7 тис. фруктових і декоративних дерев, сквери і клумби прикрасили 500 кущами троянд і 14 тис. квітів. До славного ювілею—100-річчя від дня народження В. І. Леніна на замковій горі Нялаб закладається парк культури і відпочинку, споруджується театр на 1500 місць.

Неухильно зростає добробут трудящих. Одним з показників його є збільшення кількості вкладів до ощадної каси, які на 1 січня 1968 року становлять понад 355 тис. крб. У кожній сім'ї є радіоприймач або радіоточка, а в кожній другій хаті — телевізор.

Значно зросла і торговельна мережа. Якщо у 1946 році тут було три крамниці і чайна, то у 1967 році — 8 торговельних підприємств та 7 підприємств громадського харчування. За останні 9 років товарообіг зріс в 2,2 раза. До послуг трудящих — комбінат побутового обслуговування, який розмістився в новому двоповерховому будинку і має 10 майстерень: швейну, механічну, радіотелевізійну, шевську, столярну, фотоательє, жіночу й чоловічу перукарні та інші. Робітники швейної майстерні удостоєні звання бригади комуністичної праці. Великою пошаною у трудящих користуються майстри своєї справи Ю. Келемен, Й. Госта, Г. Леві, К. Риковський, Р. Медьєрі та інші.

Значні зміни відбулися і в системі охорони здоров'я. У дорадянський час в Королевому був тільки один приватний лікар. В перші роки Радянської влади (1946 рік) при залізничному вузлі вже було відкрито поліклініку, яка згодом стала великим лікувальним закладом. З року в рік збільшується асигнування на охорону здоров'я. Якщо в 1959 році вони по залізничній лікарні становили 73,5 тис. крб., то у 1965 році —

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в селищі Королевому. 1967 р.

[1] Газ. «Прапор комунізму», 1 квітня 1967 р.

114,5 тис. крб. В 1967 році ця сума в порівнянні з 1965 роком збільшилася ще на 20 проц. Хворих лікують кваліфіковані спеціалісти. В медичних закладах працює 19 лікарів і понад 70 чоловік середнього медичного персоналу. Великою пошаною серед трудящих селища користуються лікарі Л. В. Овереняк, М. А. Терлецький, Ю. Д. Чолар, медсестри П. В. Канчій, Л. М. Задорожна та інші. Кваліфікованими кадрами укомплектовані також дитячі ясла та садки.

Партійні і громадські організації підприємств велику увагу приділяють також розвиткові фізичної культури. Робота по фізичному вихованню зосереджена у добровільних спортивних товариствах «Локомотив» і «Колос». На стадіоні «Локомотив» відбуваються зустрічі футбольних, баскетбольних і волейбольних команд, змагаються легкоатлети та інші. В спортивних колективах селища налічується 520 розрядників, а також виховано трьох майстрів спорту — гімнастку А. А. Товт, боксера Е. Н. Човбана, тенісиста Т. К. Сабо.

З кожним роком підвищується культурний рівень трудівників селища. 1 вересня 1946 року в Королевому почала працювати середня школа, в якій навчалося 786 дітей. Педагогічний колектив школи складався тоді з 31 вчителя. В 1967/1968 навчальному році в школі навчалося вже 1326 учнів і працювало 60 учителів. Серед досвідчених педагогів, які користуються великою пошаною, викладач української мови і літератури П. І. Фединець, удостоєний звання заслуженого вчителя школи Української РСР, викладач фізики — М. І. Громовчук, викладач початкових класів П. В. Деяк, директор школи І. А. Мюллер та багато інших.

В селищі працює також школа робітничої молоді, яку відкрито ще в 1947 році. В усіх навчальних закладах навчається понад 2 тис. чоловік. За роки Радянської влади понад 1500 юнаків і дівчат Королевого здобули середню, а понад 100 чоловік — вищу освіту. Уродженець селища Ф. Ю. Палфі здобув вчений ступінь доктора біологічних наук і працює тепер у науково-дослідному сільськогосподарському інституті у м. Львові. На підприємствах, в установах і школах працюють 82 чоловіки з вищою освітою, 40— з незакінченою вищою і понад 100 — з середньою спеціальною освітою. Це інтелігенція Королевого, яка проводить велику творчу роботу серед трудящих мас. В центрі її уваги — виховання комуністичного ставлення до праці, прищеплення почуття колективізму, взаємної поваги, товариської допомоги тощо.

Велику роботу в цьому напрямі проводять 9 партійних, 12 комсомольських і 20 профспілкових організацій і груп. Результатом їх кропіткої виховної роботи є те, що в селищі за визначні трудові успіхи нагороджено орденами і медалями понад 100 чоловік.

Агітатори радгоспу ім. Т. Г. Шевченка перед виходом у бригади. 1968 р.

В оранжереї Королівської середньої школи. 1968 р.

У комуністичному вихованні трудящих мають велике значення нові громадські обряди, сучасні традиції, свята, які все більше входять у побут. Традиційними стали тут свята зими, весни, день трудової сім'ї, які ще більше активізували культурне життя[1]. У проведенні цих заходів активну участь бере клуб, споруджений силами залізничників та робітників інших підприємств в 1946 році. При клубі є стаціонарна кіноустановка, працюють гуртки: танцювальний, хоровий, вокальний, художнього читання, оркестр народних інструментів, духовий оркестр, в яких бере участь 470 чоловік. Самодіяльні митці часто виступають з новими концертними програмами та виставами не тільки перед трудящими селища і навколишніх сіл, але й на районних та обласних олімпіадах і оглядах.

В задоволенні культурних запитів трудящих важливу роль відіграють і бібліотеки селища. Їх книжковий фонд становить 32 тис. примірників. Послугами бібліотек користуються 4 тис. чол. У 493 громадян селища є власні бібліотеки.

В багатогранному житті Королевого активну роль відіграють депутати селищної Ради, до складу якої входить 60 активістів та кращі виробничники. При виконкомі створено вісім постійних комісій: сільськогосподарську, торгівлі і громадського харчування, соціалістичної законності, побутового обслуговування, охорони здоров'я та інші.

За роки Радянської влади селище Королеве стало невпізнанним. Ще красивішим стане воно в недалекому майбутньому. Тут виростуть нові житлові будинки, культурно-побутові, громадські і виробничі приміщення. Ще більш високим стане матеріальний і культурний рівень життя його людей.

Е. А. БАЛАГУРІ, Ф. В. ШАРКАНЬ

[1] Газ. «Прапор комунізму», 1 квітня 1967 р

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВИНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОБОВЕ́ (до 1946 року — Бекень) — село, центр сільської Ради, яке розташоване на Притисянській низовині, за 22 км від районного центру і 6 км від найближчої залізничної станції Вилок на лінії Чоп—Солотвина. Населення — 1956 чоловік.

В селі є бригада колгоспу «Прикордонник», яка щорічно вирощує високі врожаї зернових культур, домагається успіхів у піднесенні продуктивності тваринництва. В 1966 році тут зібрано з кожного га по 21 цнт зернових, вироблено по 502 цнт молока на кожні 100 га сільськогосподарських угідь. 7 колгоспників цієї бригади відзначено урядовими нагородами. Ланковий І. І. Деметер удостоєний ордена Леніна, бригадир В. Й. Віраг і ланковий М. С. Дупко — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Бобовому є восьмирічна школа, Будинок культури, 2 бібліотеки, 3 майстерні побутового обслуговування.

На території сільради (урочище Корелодомб) виявлено курганне поховання періоду бронзи (кінець І тисячоліття до н. е.) та старослов'янське поселення VIII—IX століть.

Виникнення Бобового історики пов'язують з XIII століттям. У 1514 році мешканці села брали участь в антифеодальному селянському повстанні і національно-визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр. З проголошенням Радянської влади на Закарпатті в березні 1919 року в селі обрано Раду робітників, селян і солдатів, до складу якої входили: Д. Поп, А. Апаї, Ф. Мондич.

26 жовтня 1944 року Бобове визволено від угорських фашистів. Понад 20 юнаків пішло добровольцями до лав Червоної Армії. 9 травня 1968 року в центрі села відкрито монумент загиблим воїнам Червоної Армії.

Поливне господарство колгоспу «8 Березня» села Букового. 1967 р.

БОРЖА́ВСЬКЕ (до 1946 року — Велика Чингава) — село, центр сільської Ради, розташоване у Приборжавській долині на північ, за 20 км від районного центру і 12 км від найближчої залізничної станції Сільце на лінії Берегове — Кушниця. Населення — 2185 чоловік.

У селі — бригада колгоспу ім. Ватутіна. Провідними галузями виробництва є тваринництво, садівництво та виноградарство. За бригадою закріплено 470 га орної землі та 200 га саду.

В Боржавському працюють восьмирічна школа, 2 бібліотеки, відділення зв'язку.

За роки Радянської влади тут споруджено 255 нових житлових будинків, клуб, магазин, школу, фельдшерсько-акушерський пункт та інші громадські і культурно-побутові приміщення.

На території села виявлено поселення та скарб бронзових виробів періоду бронзи (початок І тисячоліття до н. е.).

Вперше Боржавське згадується в писемних джерелах за 1351 рік. У 1921 році в селі створено організацію КПЧ. Очолив її прибулий з Радянської Росії колишній військовополонений І. Кормош. Під керівництвом комуністів у 1927 році боржавці прогнали екзекуторів і знищили боргові книги. Значного успіху добилися комуністи під час парламентських виборів у 1925 році. За кандидата комуністичної партії Миколу Сидоряка голосувало 90 проц. виборців Боржавського.

26 жовтня 1944 року радянські воїни визволили Боржавське від фашистської окупації. 52 чоловіки пішло добровольцями до Червоної Армії, а 12 воювали у Чехословацькому корпусі. Орденами і медалями за бойові заслуги нагороджено 43 добровольці села.

Уродженець Боржавського М. Молнар працює старшим науковим співробітником слов'янських мов в Чехословацькій Академії наук (м. Братіслава).

На території села є пам'ятка архітектури — старовинна церква XVII століття.

БУ́КОВЕ (до 1946 року — Факовбіки) — село, центр сільської Ради. Лежить на гористій частині Притисянської рівнини, за 8 км від районного центру і 10 км від найближчої залізничної станції Виноградів. Населення — 1318 чоловік.

На території села міститься комплексна бригада артілі «8 Березня». Основний напрям її виробництва — садівництво та виноградарство.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб з кіноустановкою.

За роки Радянської влади в Буковому 113 сімей справили новосілля у нових просторих світлицях.

За переказами, село Букове засноване у другій половині XVIII століття. У 1925 році у селі створено організацію КПЧ, до якої увійшли

П. А. Лугош, В. В. Роман, Ю. В. Роман, І. В. Роман та інші — всього 13 чоловік.

25 жовтня 1944 року Букове визволено від угорсько-фашистської окупації. 50 чоловік вступило до лав Червоної Армії та Чехословацького корпусу.

ВЕЛИ́КІ КОМ'Я́ТИ — село, центр сільської Ради, знаходиться на Приборжавській рівнині, за 13 км на північ від райцентру і за 6 км від найближчої залізничної станції Сільце на лінії Кушниця—Берегове. Населення — 5627 чоловік.

У Великих Ком'ятах — центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, основний напрям якого — виробництво зернових, овочів і фруктів, винограду, тваринницької продукції. Колгосп має 3100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. близько 1500 га орної землі, 472 га садів і виноградників.

Ланковий М. М. Копча за одержання високих урожаїв винограду удостоєний ордена Леніна.

У селі є середня школа, 2 бібліотеки, Будинок культури, комбінат побутового обслуговування, лікарня, дитячий садок, чотири крамниці, відділення зв'язку, історико-краєзнавчий музей.

За роки Радянської влади в селі споруджено 720 нових житлових будинків, Будинок культури, школу, їдальню, сільунівермаг.

Небачено розквітла у селі народна освіта. 12 вихідців з Великих Ком'ят стали інженерами, 78 — учителями, 3 — агрономами, 11 — лікарями. Син колгоспника І. Пушкаша — Андрій захистив докторську дисертацію і працює старшим науковим співробітником інституту історії Академії наук СРСР. В селі народився відомий український радянський письменник Ю. В. Боршош-Кум'ятський.

У центрі села встановлено пам'ятник радянським воїнам — односельчанам, що загинули у боях з фашистськими загарбниками.

Вперше Великі Ком'яти згадуються у письмових джерелах 1345 року.

В кінці 1918 року селяни-бідняки розподілили між собою землю поміщика і відібрали у нього хліб, худобу.

У 1921 році в селі виникла партійна організація КПЧ. В 1930 році була створена комсомольська організація.

В 1933 році у Великих Ком'ятах відбувся великий похід голодуючих, в якому взяло участь 350 селян.

25 жовтня 1944 року село було визволено від фашистських окупантів. 108 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії, 76 з них за бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями СРСР.

ВЕЛИ́КА КОПА́НЯ — село, центр сільської Ради, розміщене на Притисянській рівнині, за 12 км на схід від районного центру і за 4 км від найближчої залізничної станції Велика Копаня. Перед селом з боку м. Виноградова відкривається чарівна панорама з долиною Тиси Красне поле. Населення — 2956 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мала Копаня.

У Великій Копані міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», виробничий напрям

Загальний вид села Великої Копані. 1967 р.

якого — м'ясо-молочне тваринництво, садівництво і виноградарство. Артіль має 1400 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 800 га орної землі. У господарстві є понад 700 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 300 корів. Машинно-тракторний парк налічує 17 тракторів, 9 вантажних автомашин.

За досягнені успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєний голова колгоспу В. І. Шоваг, ордена Трудового Червоного Прапора — А. Ф. Бора і М. І. Дубровка.

У селі є середня школа, 2 бібліотеки, Будинок культури, дитячий садок, лікарня, амбулаторія, аптека, відділення зв'язку, 8 торговельних підприємств, споруджено 370 нових житлових будинків.

На території знайдено рештки поселень періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та раннього заліза (VI—IV століття до н. е.). В Малій Копані знаходиться слов'янське городище IX—XI століть.

Перша згадка про Велику Копаню зустрічається у писемних джерелах 1430 року.

Під час угорсько-фашистської окупації (1939—1944 рр.) населення Великої Копані зазнало жорстоких знущань. Понад 550 мешканців села відправлено на каторгу у фашистську Угорщину та Німеччину.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. Понад 60 чоловік пішли

добровольцями до лав Червоної Армії. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито монумент воїнам — односельчанам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВЕЛИ́КА ПА́ЛАДЬ (до 1946 року — Нодь Палад) — село, центр сільської Ради, розташоване на Затиснянській рівнині за 35 км від районного центру і за 15 км від найближчих залізничних станцій Вилок. Населення — 1781 чоловік. Сільраді підпорядковане село Заболоття.

На території села знаходиться центральна садиба артілі «Більшовик», яка має 3900 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2500 га орної землі, 62 га саду і виноградників. Машинно-тракторний парк налічує 28 тракторів, 6 комбайнів, 18 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Виробничий напрям колгоспу — рільничо-тваринницький. З року в рік артіль збирає високі врожаї рису. В 1966 році тут вирощено по 37,2 цнт цієї культури з кожного гектара.

Колгосп «Більшовик» славиться в області високими врожаями винограду, якого збирають в середньому щорічно по 180 цнт з га, а в ланці О. Г. Марто у 1966 році вирощено по 250 цнт.

З допоміжних галузей у колгоспі є консервний цех, який щорічно випускає 390—410 тис. банок консервів, цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури, відділення зв'язку.

За роки Радянської влади у Великій Паладі споруджено 239 нових будинків.

На території села виявлено поселення часів неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.) та скарб періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.). Археологічні знахідки свідчать також, що тут існувало поселення VI—III століття до н. е.

Перша згадка про Велику Паладь відноситься до XIII століття.

У 1928 році тут створено організацію КПЧ. Фундаторами її були Л. Сич, І. Міцо, Г. Віраг, О. Поп, Д. Койтар.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. 10 чоловік пішло добровольцями до Червоної Армії.

ВЕРБО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, лежить за 12 км на північний захід від районного центру та за 1 км від залізничної станції Чорний Потік на лінії Виноградів—Хмельник. Населення — 855 чоловік. Сільраді підпорядковано село Чорний Потік.

У Вербівці є колгосп «Дружба народів», який має 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 1100 га орної землі. В артілі вирощуються зернові, технічні, городні культури, розвинуто тваринництво і садівництво.

В селі є восьмирічна школа, 2 клуби, 2 бібліотеки, відділення зв'язку, шкільний музей. За роки Радянської влади у Вербівці споруджено 120 нових будинків.

На території села Вербівця було розташоване поселення доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.). У селі Чорному Потоці знайдено бронзові вироби періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.).

Вербовець заснований у 1251 році.

26 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від угорсько-фашистських окупантів.

ВЕРЯ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, знаходиться біля підніжжя південно-західних Карпат, на лівому березі Тиси, за 12 км на схід від районного центру і за 3 км від найближчої залізничної станції Королеве. Населення — 1716 чоловік. Сільраді підпорядковане село Горбки.

На території села розміщене відділення королівського садовинрадгоспу ім. Шевченка.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, клуб. Понад 350 сімей справили новосілля.

Культурно й заможно живуть трудівники села. Взяти сім'ю колишнього залізничника, нині пенсіонера Ю. В. Бобика. Його син Юрій — кандидат медичних наук, Михайло — офіцер Радянської Армії, Іван, Марта, Ганна — вчителі з вищою освітою, Магдалина, Віра — акушерки, Марія — вихователька дитсадка, Єлизавета здобула середню освіту.

В селі Горбках народився письменник старшого покоління Петро Міговк (1899—1967).

Веряця згадується вперше в історичних джерелах за 1355 рік. Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції у Веряці відбувалися селянські виступи. У 1923 році в селі створено партійну організацію КПЧ, активними членами якої були М. Данкович, І. В. Талабірка, М. М. Зеленяк. Всі вони за бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни удостоєні урядових нагород.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. Добровольцями в Червону Армію пішло 20 чоловік.

Пам'ятник В. І. Леніну в селі Дротинцях. 1967 р.

ДРО́ТИНЦІ (до 1946 року — Сірма) — село, центр сільської Ради, розміщене на правому березі Тиси, за 5 км від районного центру і за 3 км від найближчої залізничної станції Фанчикове на магістралі Ужгород—Солотвина. Населення— 1317 чоловік.

У селі — бригада колгоспу ім. 8 Березня, яка протягом 1961—1965 рр. вирощує в середньому по 27 цнт зернових культур з кожного га. В 1967 році вона зібрала по 41 цнт пшениці. Майстри високих врожаїв кукурудзи І. М. Яцканич та А. В. Ловас, які удостоєні ордена Леніна.

В Дротинцях є восьмирічна школа, бібліотека, пошта. Споруджено за роки Радянської влади 157 нових житлових будинків.

Перша письмова згадка про село є за 1251 рік. У 1922 році в Дротинцях створено партійну організацію КПЧ, фундаторами якої були військовополонені І. В. Костьо, Ф. І. Беля, М. М. Корнеі, що повернулися з Радянської Росії. Парторганізація налічувала 47 комуністів, які в 1923 році на виборах до сільської управи здобули 40 проц. депутатських місць. У 1925 році на виборах до чехословацького парламенту за комуністів голосувало 99 виборців з 250.

25 жовтня 1944 року Дротинці визволено від фашистської окупації.

В Дротинцях проживає відомий закарпатський казкар М. В. Гандера. Його казки ввійшли до збірки «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати».

ДЯ́КОВЕ (до 1946 року — Неветленфолу) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південь від районного центру. Населення — 1094 чоловіки. Сільраді підпорядковані села Братове (до 1946 року — Ботар), Клинове (до 1946 року — Аклі), Клиновецька Гора та Нове Клинове.

В Дяковому — центральна садиба колгоспу «Комсомолець», у якому вирощують в основному зернові і технічні культури, виноград. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За колгоспом закріплено понад 3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1700 га орної землі. В господарстві є 18 тракторів, 4 комбайни, 13 вантажних автомашин.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, 4 торговельні підприємства. За роки Радянської влади трудящі спорудили 185 нових житлових будинків.

Місцевість, де засновано село, була заселена у період неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та бронзового віку (II тисячоліття до н. е.). В Новоклиновому виявлено залізоробний центр III—I ст. до н. е. Він є другим центром у Європі.

Виникнення Дякового відноситься до XIV століття.

26 жовтня 1944 року Дякове визволено Червоною Армією від фашистської окупації.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розміщене в південно-східній частині хребта Гути, за 22 км від районного центру і за 8 км від найближчої залізничної станції Королеве. Населення — 1371 чоловік.

У Новоселиці розташований відділок Королівського садовинрадгоспу ім. Шевченка, який займається вирощуванням фруктів і винограду. Тут закладено з 1955 по 1967 рік 250 га садів і 140 га виноградників.

В селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб, історико-краєзнавчий музей. За роки Радянської влади споруджено 184 нові житлові будинки. У 1946 році в Новоселиці створено хореографічний гурток, який відомий тепер в усьому Закарпатті. За успішне виконання літературної композиції, присвяченої 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, цей колектив нагороджено грамотою урядового Шевченківського республіканського комітету.

Перша письмова згадка про Новоселицю відноситься до 1619 року. В 1919 році мешканці села виступили з вимогою за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Новоселицька організація КПЧ створена у 1921 році. Вона налічувала понад 30 членів. Фундаторами її були М. Д. Жолдош, М. М. Сідей. У 1934 році в селі виникла комсомольська організація.

24 жовтня 1944 року село визволене Червоною Армією від фашистської окупації. 32 юнаки влилися добровольцями у частини радянських військ.

В Новоселиці є архітектурна пам'ятка — будинок церкви XVII століття.

Пам'ятник архітектури (церква XVII століття) в с. Новоселиці. 1967 р.

НОВЕ́ СЕЛО́ (до 1946 року Тісоуйгель) — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру та 4 км від найближчої залізничної станції Вилок. Населення — 1485 чоловік.

У Новому Селі — бригада колгоспу «Іскра», за якою закріплено близько 800 га сільськогосподарських угідь.

Є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 300 місць, пам'ятник В. І. Леніну, споруджено понад 280 нових житлових будинків, Палац культури, побутовий комбінат, автобусну станцію.

Перші письмові згадки про Нове Село припадають на 1360 рік.

У 1918 році селяни Нового Села захопили урожай з поміщицьких і попівських земель, худобу, сільськогосподарський реманент і розділили між собою. В 1927 році у селі створено партійну організацію КПЧ. Першими її членами були Г. Болдог і М. Молнар. Посилюючи соціальний і національний гніт, угорсько-фашистські окупанти в 1939—1944 рр. забороняли українцям поселятись в селі. Для них на околиці було виділено спеціальне місце, що мало назву Руська Долина.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистських загарбників. 17 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

ОЛЕ́ШНИК (до 1946 року Егреш) — село, центр сільської Ради, до районного центру — 5 км. Через село проходить вузькоколійна залізниця Виноградів—Хмельник. Населення — 3510 чоловік.

Колгосп «Нове життя», центральна садиба якого розташована в Олешнику, вирощує зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За артіллю закріплено 2300 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1300 га орної землі.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб, побутовий комбінат, відділення зв'язку, споруджено 480 нових житлових будинків. В особистому користуванні мешканців Олешника є 4 легкових машини, 75 мотоциклів, 145 телевізорів, 700 радіоприймачів. До визволення в Олешнику не було жодної людини з вищою освітою, а середню мали 4 чоловіки. За роки Радянської влади вищу освіту здобуло 60 вихідців з села, а середню — 494 чоловіки.

На території села було знайдено два скарби бронзових виробів доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.). Виникнення Олешника відноситься до 1284 року. Село було розташоване на місці, де росло багато вільхи, звідси й походить його назва, яка в перекладі на українську мову означає «вільшняк».

У 1927 році в Олешнику створено партійну організацію КПЧ. Її фундаторами були А. П. Попович, П. Ю. Копча, Ю. І. Попович. Під час угорсько-фашистської окупації комуніста П. Ю. Копчу закатовано у будапештській тюрмі.

26 жовтня 1944 року село визволене від окупації. 60 чоловік пішли добровольцями в Червону Армію, з них 43 нагороджені медалями, а С. Ю. Дору-Товт удостоєний ордена Слави 3-го ступеня.

ОНО́К (старі назви Ілонок, Ілонокуйфалу) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на північ від районного центру і найближчої залізничної станції Виноградів. Населення — 2510 чоловік.

У селі є колгосп «Зірка». Його виробничий напрям — виноградарство, садівництво та м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має 1600 га сільськогосподарських угідь, славиться в області високими надоями молока, які становлять в середньому щорічно по 2 тис. кг на кожну корову. За успіхи в розвитку тваринництва і виноградарства Ю. Ю. Свищо та М. М. Доманич нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

До послуг трудящих — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, споруджено 420 нових житлових будинків, школу, будинок правління колгоспу, сільради, відділення зв'язку, дитячий садок та інші культурно-побутові і громадські будівлі.

Археологічні пам'ятки свідчать, що територія села була заселена вже в період неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Перші писемні згадки про Онок — за 1598 рік. У 1921 році в селі створено партійну організацію КПЧ, до якої в числі перших вступили І. М. Чейпеш, Д. Й. Поп, Д. М. Онисько, Й. М. Поп, Ю. М. Миглис.

25 жовтня 1944 року село було визволене від фашистської окупації Червоною Армією, до якої 25 чоловік пішло добровольцями.

ПЕРЕХРЕ́СТЯ (до 1943 року Тісокерестур) — село, центр сільської Ради, лежить на Притисянській рівнині, за 15 км на захід від районного центру та за 7 км від найближчої залізничної станції Вилок. Населення — 705 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пушкіне та Карачин.

В Перехресті — колгосп «Прогрес», за яким закріплено 1848 га сільськогосподарських угідь. Господарство має 20 тракторів, 13 автомашин і багато іншої техніки.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, санаторій, споруджено 70 нових житлових будинки.

Писемні джерела свідчать, що Перехрестя засноване у першій половині XIII століття.

25 жовтня 1944 року село визволене від угорсько-фашистської окупації Червоною Армією, а в листопаді 1944 року створено Народний комітет на чолі з В. Е. Морінко.

ПЕТРО́ВЕ (до 1946 року Пейтерфальо) — село, центр сільської Ради, розміщене на Притисянській рівнині лівого берега Тиси, за 27 км на південний захід від райцентру і за 9 км—від найближчої залізничної станції Дякове на лінії Королеве—Дякове. Населення — 1434 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дівичне (до 1946 року — Форголань).

За колгоспом «Прикордонник» закріплено на довічне користування 3200 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2330 га орної землі. Машинний парк артілі налічує 33 трактори, 5 зернових комбайнів, 22 вантажні автомашини та

багато іншої техніки. Основний напрям артілі — вирощування зернових, тютюну, овочевих культур та м'ясо-молочне тваринництво.

Артіль «Прикордонник» славиться високими врожаями зернових та овочевих культур. У 1961—1966 рр. зібрано в середньому з кожного га по 49 цнт зернових, у т. ч. по 27 цнт пшениці, 54 цнт кукурудзи. Тваринники у 1967 році виробили по 415 цнт молока і більше як по 100 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

На честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. Механізатори тракторної бригади вийшли переможцями конкурсу, що проводився у 1967 році під девізом: «Другий дім механізатора». Їх польовий табір — найкращий серед колгоспних таборів республіки. Головне управління механізації та електрифікації Міністерства сільського господарства УРСР нагородило механізаторів Почесною грамотою і першою премією — 500 крб. 8 передовиків артілі удостоєно урядових нагород. Серед них — кавалер ордена Леніна М. М. Чізмар.

У 1968 році господарству сповнилося 20 років. Яким воно було в першу осінь і яким воно є сьогодні — про це розповідають знімки кольорового фотоальбому, який випустило Ужгородське видавництво «Карпати». В колгоспі живуть і працюють угорці і українці, росіяни і словаки, представники інших національностей. На багатьох фотографіях яскраво відображено ленінську дружбу народів. Альбом виданий українською, російською, угорською і англійською мовами.

В селі є середня школа, Будинок культури, бібліотека, 7 торговельних підприємств, відділення зв'язку. За роки Радянської влади побудовано 365 нових житлових будинків, сільунівермаг, стадіон та інші культурно-побутові споруди.

Археологічні дані свідчать, що територія сучасного села була заселена у період неоліту.

Вперше село згадується в історичних джерелах за XIV століття. (IV—III тисячоліття до н. е.).

Петрівську організацію КПЧ створено у 1925 році. Фундаторами її були Й. К. Бодов, П. І. Егреші. На парламентських виборах у тому ж році комуністи одержали 184 голоси, тобто понад 50 проц. від загальної кількості виборців.

26 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від фашистських окупантів. У листопаді того року в селі створено Народний комітет. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ПІДВИНОГРА́ДІВ (до 1948 року Ардовець) — село, центр сільської Ради, лежить на Притисянській рівнині, за 5 км на захід від районного центру і за 3 км від найближчої залізничої станції Фанчикове. Населення — 2880 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти: Вербове, Матієве і Руська Долина.

Колгосп «Жовтнева перемога» має 2033 га сільськогосподарських угідь. У господарстві є 16 тракторів, 4 комбайни, 11 вантажних автомашин та багато іншої техніки. В артілі вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році хлібороби артілі зібрали з кожного га по 32 цнт; вироблено на кожних 100 га сільськогосподарських угідь по 270 цнт молока і 80 цнт м'яса. 6 передовиків удостоєні урядових нагород, серед них ордена Леніна — П. В. Мар'ян, М. Д. Лемака. Артіль довгий час очолював Герой Соціалістичної Праці А. І. Співак (помер у 1962 році).

Багато уродженців села стали знатними людьми. Брати Василь і Микола Бідзілі та І. Данко — кандидати наук, а М. Шуба — доктор біологічних наук.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека, відділення зв'язку; встановлено пам'ятник воїнам Червоної Армії, що загинули в боях з фашистськими загарбниками. За роки Радянської влади споруджено 427 нових житлових будинків.

Місцевість, де засноване село, існувало поселення періоду неоліту (IV тис. до н. е.) та доби бронзи (II тис. до н. е.).

Підвиноградів виник у 1295 році.

Підвиноградівська організація КПЧ створена у 1925 році. Першими її членами були В. І. Попович, І. М. Вашкеба, М. І. Роман, П. М. Білак. В 1928 році виникла комсомольська організація.

24 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистських окупантів. Понад 30 чоловік пішло добровольцями в Червону Армію.

СА́СОВЕ — село, центр сільської Ради, знаходиться на Притисянській низині, за 9 км від районного центру, має залізничну станцію. Населення — 2358 чоловік.

Сасівський колгосп «Україна», виробничий напрям якого — овочівництво і тваринництво. Це господарство має 3238 га сільськогосподарських угідь, 20 тракторів, 3 комбайни, 10 вантажних автомашин.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури, збудовано 268 нових житлових будинків, закладено парк.

За роки Радянської влади у Сасові понад 220 чоловік здобули середню та середню спеціальну, 70 — вищу освіту.

Сасове вперше згадується у історичних джерелах за 1290 рік. У 1925 році в селі створено партійну організацію КПЧ, активними членами якої були М. Костроба, П. Човбан, М. Петраш, М. Криванич.

26 жовтня 1944 року радянські війська визволили село від угорсько-фашистської окупації. 16 чоловік пішло добровольцями до Червоної Армії. Вони нагороджені за бойові заслуги орденами і медалями.

ТЕ́КОВЕ (до 1946 року Текегаза) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Тиси, за 6 км від районного центру. В селі є залізнична станція. Населення — 1422 чоловіки. Сільраді підпорядковане село Гудя.

У Текові знаходиться бригада колгоспу «Україна». Виробничий напрям у господарстві — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі — 2 восьмирічні школи, 3 бібліотеки, клуб, споруджено 176 нових житлових будинків.

Писемні джерела свідчать, що Текове виникло в першій половині XIV століття. На території села існувало поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). У 1925 році в селі створено партійну організацію КПЧ. Її очолювали Ю. М. Уйфалуші і С. І. Поп.

Під час угорсько-фашистської окупації тут діяла підпільна група, якою керував Ю. М. Уйфалуші.

27 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистської окупації. 13 чоловік пішло добровольцями в Червону Армію. В центрі села споруджено пам'ятник партизанам-підпільникам, які були розстріляні угорськими фашистами в червні 1944 року.

ФАНЧИКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, знаходиться за 8 км на південний захід від районного центру. Населення — 1711 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Тросник та Притисянське.

У Фанчиковому — колгосп «Іскра», виробничий напрям якого — вирощування овочевих культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має 2375 га господарських угідь, 21 трактор, 11 комбайнів, 17 вантажних автомашин та багато іншої техніки. 5 передовиків артілі нагороджені орденами і медалями.

В селі працює цех Виноградівського консервного заводу, який за сезон переробляє 3 тис. тонн сировини.

У Фанчиковому є 3 восьмирічні школи, Будинок культури, бібліотека.

За роки Радянської влади в селах, що підпорядковані Фанчиківській сільраді, споруджено 455 нових житлових будинків, Будинок культури, сільський універмаг.

На території села виявлено поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.).

Перша письмова згадка про Фанчикове стосується до XIV століття, а про село Тросник — в 1220 році. В 1919 році, після перемоги Радянської влади в Угорщині та на Закарпатті, в селі діяла Рада робітників, селян та солдатів. В 1922 році у селі створено партійну організацію КПЧ. Очолив її М. І. Габор, якого було закатовано фашистами у 1939 році.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. 26 чоловік пішло добровольцями до Червоної Армії.

ХИ́ЖА (до 1946 року — Мала Тарна) — село, центр сільської Ради, розміщене за 18 км від районного центру та 12 км від найближчої залізничної станції Королеве, що на магістралі Солотвина—Чоп. Населення — 1507 чоловік.

Королівський відділок садовинрадгоспу ім. Шевченка має 1100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 642 га садів і виноградників.

До послуг трудівників — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, побудовано і перебудовано 232 житлових будинки.

На території села виявлено поселення часу неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Село виникло у 1629 році. В 1922 році у Хижі створено партійну організацію КПЧ, першими членами якої були О. Бордок, С. Філей, Ю. Гінцак, О. Батин, П. Вража та інші. У 1936 році виникла комсомольська організація.

24 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією, до якої 40 юнаків пішло добровольцями.

ЧЕ́ПА — село, центр сільської Ради, лежить за 28 км від районного центру і за 3 км від найближчої залізничної станції Чорнотисів. Населення — 1893 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гетоня і Затисівка (до 1946 року — Чоума).

В селі є колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 1842 га сільськогосподарських угідь. Артіль вирощує зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Передові доярки колгоспу Н. Ф. Фетько і М. О. Раковці надоюють щорічно від кожної закріпленої за ними корови по 3700 і більше кг молока. За досягнення в розвитку артільного господарства 11 передовиків удостоєні урядових нагород.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Будинок культури, відділення зв'язку, споруджено 250 нових житлових будинків.

На території села працює відділення Виноградівського районного об'єднання «Сільгосптехніка».

Поблизу села виявлено залишки поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Слов'янське поселення X—XIII століть було знищено татарськими ордами.

Перша згадка про Чепу зустрічається в історичних джерелах за 1320 рік. У квітні 1919 року в селі створено Раду робітників, селян і солдатів. В 1924 році у Чепі виникла партійна організація КПЧ. Першими комуністами були М. М. Лемак і М. І. Данко та інші. На початку червня 1934 року на околиці села відбувся страйк робітників, що працювали на регулюванні р. Ботар і будівництві каналу Ваяш.

26 жовтня 1944 року всі три села були визволені радянськими військами. Понад 50 чоловік пішло добровольцями в Червону Армію.

ЧО́РНА — село, центр сільської Ради, розміщене за 15 км від районного центру і за 4 км від найближчої залізничної станції Королеве. Населення — 1718 чоловік.

На території села — відділення Королівського винсадорадгоспу ім. Шевченка, в користуванні якого є 140 га виноградників, 158 га садів і 150 га інших угідь. Майже третина мешканців села зайнята на Горбківському заводі глинопорошку.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб, споруджено понад 235 нових житлових будинків.

Місцевість, де виникла Чорна, була заселена в добу неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Село відоме з письмових джерел за 1378 рік. Назва села походить від слова «чернь» — так називали на Закарпатті безправних поселенців. В минулому Чорна вважалась одним з найвідсталіших і найбідніших сіл району. Непрохідні болота,

задимлені солом'яні стріхи убогих хатинок, розкиданих по узгір'ях, маленькі заплакані віконечка, які вечорами тьмяно блимали світлом каганців і гасових ламп — таким було зовнішнє обличчя села...

У 30-і роки у Чорній діяла партійна організація КПЧ, яку створили В. Ю. Тудовшій, Ф. І. Івашко, М. В. Дербак, Ю. М. Плиска.

25 жовтня 1944 року Чорну визволено радянськими військами. Понад 30 юнаків села добровільно вступили до лав Червоної Армії.

ЧОРНОТИ́СІВ (до 1946 року — Чорний Ардів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на південь від районного центру. Населення — 2099 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти — Холмовець і Юлівці.

В Чорнотисівській артілі «Росія» добре налагоджено багатогалузеве господарство. Воно має 3569 га сільськогосподарських угідь, 20 тракторів та чимало іншої техніки. Багато передовиків колгоспу удостоєні урядових нагород. Серед них бригадир тракторної бригади С. Нагорняк нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. З допоміжних галузей є млин, олійниця. До послуг трудівників артілі побутовий комбінат, хлібопекарня.

У селі є середня школа, 3 клуби, 4 бібліотеки, лікарня на 35 ліжок, поліклініка, в яких працює 45 медичних працівників.

За роки Радянської влади в Чорнотисові споруджено та перебудовано понад 300 житлових будинків. Центральна вулиця села заасфальтована, на інших вулицях впорядковано тротуари. В хаті кожного трудівника — повний достаток. Понад 400 колгоспників мають радіоприймачі, 65 — телевізори.

Перша письмова згадка про Чорнотисів відноситься до 1319 року. Кращі сини Чорнотисова пліч-о-пліч з угорцями, словаками, румунами та представниками інших національностей брали участь в народних повстаннях 1514 та 1703—1711 рр. У 1791 році в Чорнотисові відбувся судовий процес над групою селян, які відмовилися виконувати панщину.

Золотою сторінкою до історії революційно-визвольної боротьби села увійшла перемога соціалістичної революції в березні 1919 року в Угорщині і на Закарпатті. Трудящі села створили революційну Раду робітників, селян і солдатів, до якої входило 17 чоловік: Й. Ваш, І. Ловга, К. Бесермені, С. Гевеші, Ф. Шуба, М. Голінка та інші. В 1923 році у Чорнотисові створено партійну організацію КПЧ, в яку входили П. Роман, І. Ловга, С. Вайс, Ю. Форкош, В. Ловга. На виборах до чехословацького буржуазного парламенту в 1935 році комуністи Чорнотисова завоювали найбільше голосів — 399 (40 проц. загальної кількості виборців).

27 жовтня 1944 року воїни 17-го стрілецького корпусу 4-го Українського фронту визволили Чорнотисів від фашистської окупації. 34 юнаки села пішли добровольцями в Червону Армію.

ШАЛА́НКИ — село, центр сільської Ради, знаходиться за 18 км від районного центру. Через село проходить вузькоколійна залізниця Виноградів-Хмельник. Населення — 3355 чоловік.

У Шаланках розташована центральна садиба колгоспу «Жовтнева революція», за яким закріплено 2600 сільськогосподарських угідь. Провідною галуззю виробництва є тваринництво. На фермі артілі налічується 1400 голів великої рогатої худоби.

В селі працює тарний завод, знаходиться лісництво Хустського лісокомбінату.

В селі є 2 восьмирічні школи, 3 бібліотеки, Палац культури, споруджено 233 нових житлових будинків.

Уродженець села Ф. Й. Гече — кандидат фізико-математичних наук.

На території села засвідчено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Вперше Шаланки згадуються в історичних джерелах за XIV століття. Мешканці села брали участь в національно-визвольній війні угорського народу проти австрійського гніту в 1703—1711 рр. Ференц II Ракоці в лютому 1711 року в селі Шаланках провів останній куруцький сейм.

Трудове селянство Шаланок у 1918 році розподілило між собою поміщицьку землю й худобу. З селянським заворушенням у селі власті довгий час не могли справитися. Ще 1 грудня того року нотар Шаланок повідомляв, що «тут повний безпорядок».

У 1925 році в селі створено організацію КПЧ, активними членами якої були І. Є. Січ, М. І. Гриценко, І. І. Гудак.

25 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією від угорсько-фашистської окупації. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ШИРО́КЕ (до 1946 року — Вишній Шард) — село, центр сільської Ради, лежить за 12 км від районного центру і за 8 км від найближчої залізничної станції Велика Копаня на лінії Чоп—Солотвина. Населення — 1928 чоловік.

На території села — відділення Виноградівського винрадгоспу, за яким закріплено 1200 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. понад 500 га садів і виноградників. В господарстві працює 18 тракторів, 12 автомашин та багато іншої техніки.

В Широкому є середня і восьмирічна школи, бібліотека, дитячий садок-ясла, відділення зв'язку, лазня, водопровід протяжністю 4 км, споруджено 252 нові житлові будинки.

За роки Радянської влади понад 460 юнаків і дівчат одержали середню, а 116 вихідців з села — вищу освіту. Уродженці села — Ф. Ю. Копинець — кандидат фізико-математичних наук, Й. М. Погоріляк — кандидат біологічних наук.

Перша письмова згадка про село відноситься до XIV століття. В 1925 році у Широкому засновано організацію КПЧ, фундаторами якої були М. Рацин і П. Погоріляк. В тому ж році комуністи на виборах до чехословацького парламенту одержали 65 проц. голосів від загального числа виборців. В 1932 році було створено комсомольську організацію.

25 жовтня 1944 року радянські війська визволили Широке від фашистських окупантів. Понад 30 чоловік з села вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

ВОЛОВЕЦЬКИЙ РАЙОН

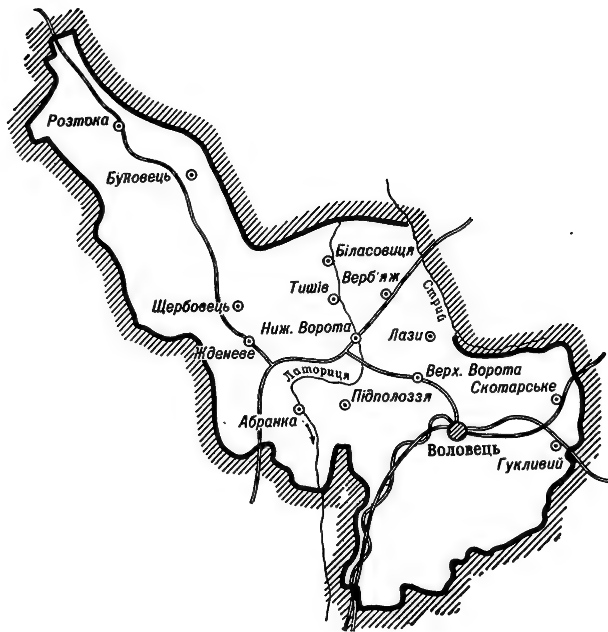

ВОЛО́ВЕЦЬ

Воловець — селище міського типу (з 1957 року), центр Воловецького району, розташований у долині річки Вичі (притока Латориці), біля підніжжя гір Темнатика і Плаю, на залізниці Мукачеве-Львів, за 115 км від обласного центру. Населення — 8,2 тис. чоловік.

Археологічні знахідки свідчать, що місцевість сучасного Волівця була заселена у добу бронзи. У 1930 році тут знайдено два скарби, які налічували 23 бронзових та 5 золотих предметів (втульчаті сокири, бойові чеканомолоти, рукозахисні спіралі, стріли, еліпсоподібні браслети), які підтверджують існування тут поселення у кінці II тисячоліття до н. е.[1].

Воловець — старовинне верховинське поселення. За переказами, назва села походить від потічка Волівчика, в якому пастухи в давнину напували волів, що паслись на багатих травами полонинах. Воно виникло на важливому шляху, який вів з Русі до Угорщини.

Перші письмові згадки про Воловець відносяться до XV століття. У документах за 1433 рік зазначено, що територія сучасного району належала феодалам Перені і частково Білкеям.

В XVII сторіччі Воловець було приєднано до Мукачівської домінії.[2]

Власники домінії нещадно експлуатували кріпаків. Як свідчать документи, праця на феодалів ставала все більш тяжкою повинністю. Панщина у 1567—1574 рр. досягла нечуваних розмірів. Селяни працювали на феодалів увесь час.

На початку 1649 року у Волівці жила 21 сім'я кріпаків з наділами і 27 желярів та піджелярів. Вони мали 12 коней, 100 голів великої рогатої худоби, 244 вівці і 58 свиней. Тут працювали два млини, лісопильня, де розпилювали ліс на дошки для Мукачівського замку.

---

[1] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 26.

[2] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. III kötet, Ungvár, 1881, стор. 798.

В 1625 році капітан замку Янош Баліндя подарував ці володіння Олексі Шімонові з умовою, що той поселить тут нових кріпаків. Цю дарчу грамоту було затверджено у 1628 році в Дюлофегерварі. Пізніше, в 1645 році, Д'єрдь Ракоці поширив свою власність і на ці маєтки.

Селян було обкладено різними повинностями. З 1879 року від двох наділів вони змушені були давати замкові щорічно 8 курей, 2 гуски, 18 яєць, 0,8 кг масла, дві коробки смоли, а також виконувати різні роботи.

Імператорською грамотою 1628 року село Воловець було передано у володіння графу Шенборну. Населення й далі зазнавало неймовірно жорстокої експлуатації. Намагаючись здобути великі прибутки, граф Шенборн розширив і зміцнив свої володіння.

Поневолені та покріпачені мешканці Волівця намагалися довести до відома уряду і суду правду про своє тяжке життя. В архівних документах збереглося чимало скарг, у яких селяни розповідали про деспотизм і страхітливе знущання над ними. В одній із скарг за 1818 рік селяни писали, що адміністрація Мукачівсько-Чинадіївської домінії графа Шенборна примушувала їх працювати на панщині навіть вночі. На своїх наділах вони могли збирати урожай тільки пізно восени, коли вже випадав сніг. Найважчою для селян була гужова повинність: перевезення деревини та сільськогосподарської продукції до міста Мукачевого та інших міст краю. За найменші проступки селян жорстоко карали, били батогами, киями, різками.

Пригноблене селянство не мирилося з посиленням кріпосного гніту, воно виступало проти експлуататорів. Феодали та їх прислужники жорстоко розправлялися з непокірними. За свідченням правителів латифундії Волівця, у в'язницях та катівнях тільки в 1761—1762 рр. перебувало 33 чоловіки. Основною причиною їх ув'язнення був вияв непокори та ухилення від сплати податків[1].

Перша половина XIX століття характеризується дальшим наступом експлуататорів на селян-кріпаків та розширенням панського двору за рахунок кріпацьких господарств. Уже в 1833 році панський двір налічував 233 гольди землі, насильно відібраної від кріпаків В. Комарницького, І. Тимковича, Я. Грузура та інших[2].

Після скасування кріпосного права основні земельні угіддя захопили заможні селяни та торговці-переселенці. Переважну більшість населення Волівця становили малоземельні та безземельні селяни. Весною, літом і восени вони змушені були батрачити у Шенборна, Грінберга, попа та інших багатіїв, які захопили кращі землі, пасовиська. Ось як змалював важку долю верховинського трудівника воловецький окружний начальник, якого важко запідозрити у симпатіях до селянської бідноти. В одному з донесень в 1918 році він писав: «...до 1848 року земля була поміщицькою, поміщицькою залишилась і після 1848 року. З проведенням так званої урбаріальної реформи сільське населення залишилось ні з чим. У нього відібрали і те, що було,

Загальний вид селища Волівця. 1967 р.

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 232, арк. 1—3.

[2] Там же, ф. 214, оп. 1, спр. 3495, арк. 44.

його витіснили на скелі, де, в кращому випадку, тільки коза змогла б знайти скудну їжу. У селян забрали землю, воду, їм залишили тільки повітря...»[1]. Багато безземельних селян виїжджали шукати кращої долі за межі рідного краю. За мішок зерна вони цілий весняно-осінній період працювали на поміщицьких полях. Частина жителів Волівця емігрувала за океан. Однак більшість з них поверталася звідти хворими, виснаженими непосильною працею, з пустими кишенями. Знедоленими, після довгих років блукань за океаном, повернулися до рідної оселі В. А. Брунцвик, В. І. Конепуд, С. М. Мадяр, Ф. Ф. Брунцвик та інші.

У другій половині XIX століття Воловець був уже порівняно великим селом на Верховині. В ньому мешкало понад 600 чол. В селі 1870 року налічувалися 39 коней, 627 голів великої рогатої худоби, понад 1000 голів овець[2]. Основна маса селянства Волівця майже не мала робочої худоби. У 1899 році селянам належало 122, а лихварям — 226 голів коней.

В 1872 році на околиці села розпочато будівництво залізниці Мукачеве — Львів. Італійські підприємці, які проводили роботи, спорудили робітничі бараки, а також майстерні. В 1877 році вони згоріли.

У гонитві за прибутками на початку XX століття власник великих лісових масивів навколо Волівця Грінберг відкрив лісопильний завод. На цьому невеличкому підприємстві, яке мало пилораму з паровим двигуном, було зайнято 25—30 чоловік[3]. Робочий день тривав 12—14 годин, а заробітна плата була низькою. Техніка безпеки праці та страхування були зовсім відсутні. Багатію належали також єдиний на той час у Волівці триповерховий будинок і декілька особняків.

У 1906 році одна з будапештських фірм змонтувала у Волівці парову лісопильню, на якій виготовлялись будівельні матеріали. Мешканці села жили у маленьких дерев'яних хатинках під солом'яними стріхами. В одній кімнаті площею 10—12 кв. метрів жило по 8—15 чоловік. Серед населення дуже поширеним були рахіт, зоб та інші захворювання.

В роки першої світової війни становище трудівників Волівця ще більше погіршилося. У 1914—1915 рр. на території села відбулися кровопролитні бої. Російські війська двічі — у жовтні 1914 року і на початку 1915 року побували у Волівці. Населення радісно зустрічало російських солдатів.

Звістка про те, що в Росії влада належить робітникам та селянам, швидко проникла і на Верховину. Під впливом Великого Жовтня селяни Волівця захопили поміщицькі угіддя під випас худоби, в маєтках графа Шенборна рубали ліс[4]. Місцева влада панічно доповідала про те, що в селі відбуваються «хвилювання», що в мешканців «нема поваги до особи та майна». Австро-угорські гнобителі, намагаючись придушити виступи селян, посилювали терор. Однак ніякі звірства не могли затримати революційного руху мас. Коли в Угорщині та на Закарпатті перемогла пролетарська революція, волівецькі селяни теж проголосили в селі Радянську владу і обрали Раду робітників, селян і солдатів. Але Радянська влада проіснувала недовго. Вона була придушена військами буржуазної Чехословаччини.

Насильне включення у 1919 році Закарпаття до складу Чехословацької республіки принесло жорстокий визиск, безправ'я, національні утиски. Знесилені злиднями і голодом, робітники та селяни Волівця звертали свої погляди на схід, за Карпати, де народ скинув владу кровопивців-експлуататорів і будує вільне щасливе життя. Вони одностайно заявляли про свою мету — об'єднатись з Радянською Україною в єдиній державі. Яскравим прикладом цього є виступ робітника залізничної станції Воловець В. І. Брунцвика, який виявив свій протест такими сло-

[1] Газ. «Закарпатська правда», 17 лютого 1966 р.
[2] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III. kötet, стор. 798.
[3] Magyar gyárak és iparvállalatok cimtára 1906—1907. Löcse, 1906, стор. 176.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 59, оп. 1, спр. 51.

вами: «Ми чеських буржуїв звідси виженемо, ми цю справу поведемо самі. Ми вас тут не хочемо, щоб ви пожирали наш «русинський хліб»[1].

У 1930—1933 рр. Чехословаччину охопила економічна криза. Вона сильно відбилася і на становищі трудящих Волівця.

В парламентській промові 22 січня 1932 року комуніст Й. Штєтка, який у складі делегації об'їхав села Верховини, в т. ч. побував і у Волівці, говорив, що злидні і голод охопили нині все Закарпаття, 80 проц. закарпатському збіднілому населенню загрожує голодна смерть. В районі Волівця тоді 70 проц. населення хворіло на черевний тиф та інші хвороби. Становище ускладнювалось тим, що знесилені голодом трудящі маси були позбавлені будь-якої медичної допомоги. Так, наприклад, у Нижньоверецькому окрузі один лікар обслуговував 26 тис. чоловік. За один день перебування в лікарні треба було платити 20—25 крон.

Загострення економічної кризи і голод викликали дальше піднесення класової боротьби у Волівці. В цей період посилюється діяльність комуністів села, зокрема Ю. В. Брунцвика, Ф. М. Бабинця, Ф. В. Селехмана, В. М. Ільницького та інших, які скеровували стихійний рух народного гніву на шлях свідомої революційної боротьби. Створена 1924 року Воловецька організація КПЧ з року в рік міцніла не тільки політично й організаційно, але й кількісно. У 1932 році вона налічувала в своїх лавах понад 150 комуністів[2].

Комуністи села влаштовували багаточисленні мітинги, організовували виступи проти політики чехословацького уряду, проти капіталістичних порядків. Одна з найбільших масових демонстрацій волівчан відбулася 10 лютого 1932 року. Вона була спрямована проти існуючого ладу, який привів трудящих до голоду і безробіття. У той день перед нотарським управлінням у Волівці зібралось 800 робітників і селян, які вимагали: «Хліба, роботу і волю давайте, а не гармати і пендрики». Жандарми розігнали голодних селян-демонстрантів[3]. Масові демонстрації під керівництвом комуністів відбулися також у грудні 1932 та січні 1933 року. За ці 2 місяці у Волівці відбулося 6 масових походів голодуючих селян. Всі вони були розігнані жандармами, а 156 активних учасників походів кинуто до в'язниці[4].

Великим і найбільш масовим виступом трудящих Волівця була демонстрація, яка відбулася 2 березня 1933 року — в день боротьби проти безробіття. У той день із сіл Канори та Скотарського в напрямку Волівця вийшла колона демонстрантів у кількості 200 чол., на чолі якої йшли комуністи. До них приєдналися селяни Волівця й Гукливого. Поряд з вимогами економічного характеру — надання роботи або грошової допомоги безробітним, припинення всяких екзекуцій і списання податкових та банківських боргів з працюючого селянства, передачі в безкоштовне користування на 1933 рік полонинських пасовиськ, демонстранти висунули політичні гасла — викладання в школі рідною мовою, свобода зборів і демонстрацій, звільнення із тюрми сенатора-комуніста І. Локоти та інших політичних в'язнів; припинення терору тощо.

Коли демонстранти підійшли до будинку нотарського управління, їх зустрів нотар і лицемірно заявив, що прийме делегатів від демонстрантів. До канцелярії зайшло 7 чоловік. Серед них були Ф. Бабинець, С. Мадяр, В. Павлишин та інші — представники від усіх сіл. Та не встигли ці ходаки переступити поріг канцелярії, як на них накинулись жандарми і почали бити. Згодом двері розчинились і звідти почулися постріли. Коли вітер розвіяв дим, на землі в калюжі крові лежало чотири важко поранених демонстранти. Серед них був молодий безробітний із села Скотарського Федір Селехман, який тут же помер.

Але на цьому провокатори не заспокоїлись. Вони кинулись доганяти демонстрантів, а друга група жандармів і прикордонної охорони вискочила назустріч

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 639, арк. 12—13.
[2] Там же, ф. 13, оп. 1, спр. 1973.
[3] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 229.
[4] Там же, стор. 392—393.

втікачам, пустивши в хід багнети й приклади. Так, по-звірячому розправились карателі над мирною демонстрацією. Вони замели сліди ганебної провокації. В той же день на місце кровопролиття був посланий жандармський офіцер Бойтлер — досвідчений «спеціаліст» по фабрикації вигідних владі звинувачень. В складеному ним протоколі «розслідування» все зводилось до того, що в демонстрації брали участь «тільки комуністи» і що вони нібито були озброєні камінням та палицями, які були старанно зібрані як «речові докази». В дійсності таких «доказів» не було. Це була лише вигадка карателів. Один з учасників цих подій Ф. Бабинець згадує, як жандарми набили кишені вбитого Ф. Селехмана камінням, поклали біля мертвого лопату і косу[1].

Розправа над демонстрантами у Волівці викликала глибоке обурення серед усіх трудящих Закарпаття. Похорон Ф. Селехмана, який відбувся 4 березня, перетворився у справжню демонстрацію протесту проти голоду і терору. На похороні від Закарпатського крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини з промовою виступив П. Терек. Він гнівно засудив підлі дії влади, яка замість роботи і хліба намагалася «заспокоїти» виснажених від голоду трудящих оловом і гумовими кийками[2].

Чеська буржуазна адміністрація вирішила вчинити над демонстрантами судову розправу. 11 та 16 червня 1933 року нотарський слуга приніс у Воловець та інші села 78 повісток про явку на засідання крайового суду. Під головуванням прокурора Кубічека суд доводив, що жандарми вбили Селехмана і поранили трьох чоловік, захищаючи себе від їх нападу. Для речового підтвердження на суді показали каміння, мотики, коси та старе залізо, якими нібито орудували демонстранти. Проте підсудні довели, що всі ці речові докази зробили самі жандарми. Та суд став на бік гнобителів — селяни всіх чотирьох сіл одержали 254 місяці тюрми і 30 тис. крон штрафу[3].

Однак виступи трудящих Волівця не припинялися. Влада була неспроможна залякати населення. У 1933—1934 рр. в селі тривали походи голодуючих, демонстрації, страйки лісорубів.

Колоніальна політика буржуазної Чехословаччини була спрямована і проти української культури, освіти. Власті не дбали про розвиток шкіл, про належний рівень викладання. Вся увага приділялась лише тим учбовим закладам, в яких навчання проводилося чеською мовою. До 1938 року у Волівці була тільки одна початкова школа, в якій працювало 7 вчителів і навчалося 120 дітей. Дітям селян і робітників середня та вища освіта була недоступною, бо треба було платити великі гроші. Тому до 1945 року ніхто з мешканців села Волівця не мав навіть середньої освіти.

Становище трудящих Закарпаття ще більше погіршилося, коли в 1939 році край був окупований хортистською Угорщиною. Угорські експлуататорські класи проводили політику звірячого терору, примусової мадьяризації та дальшого пограбування трудового народу. На голови робітників і селян обрушилась хвиля репресій. У Волівці в 1939—1944 рр. було страчено трьох чоловік, арештовано і посаджено до темниці 11 чоловік, інтерновано трьох чол., відправлено на примусові роботи 93 чол., під постійним поліцейським наглядом перебувало 15 чол. Найбільш поширеною формою покарання були звірячі побої. Фашисти карали селян за найменшу провину. За донесенням шпигунів 16 жовтня 1941 року був заарештований комуніст Г. Ю. Ільницький, мешканець села Волівця. Він разом з дружиною та малолітнім сином був ув'язнений у відділенні жандармерії Волівця. Всю сім'ю піддали суворому катуванню, а потім справу передали до окружного суду в Нижніх Верецьках[4].

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 407.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 4 липня 1958 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. Р-26, оп. 1, спр. 28, арк. 32.

Та трудящі не стали на коліна перед гнобителями. Вони відчували, що незабаром прийде визволення, і з радістю зустріли звістку про вихід Червоної Армії у вересні 1939 року на кордони Угорщини. Поліцейський капітан, який слідкував за державною безпекою на Закарпатті, повідомив 16 грудня 1938 року: «Комуністична пропаганда, що проводиться, знаходить чудовий грунт у масах, багато людей з надією дивляться на Радянський Союз. Вони переконані і твердо вірять, що Підкарпаття, як і Західна Україна, назабаром стане органічною складовою частиною Радянської України, бо цього бажає більша частина населення».

Мешканці села саботували розпорядження окупантів, допомагали активістам комуністичного підпілля ховатися від переслідувань, переходити через кордон до Радянського Союзу. Тільки за жовтень 1938 року з Волівця до СРСР втекло 50 чол. Емігрували нелегально в Росію, зокрема, С. В. Антоній, В. М. Берегій, М. І. Кочан, В. В. Антоній, Є. М. Ти́мкович, П. М. Токаревич та інші.

З наближенням Червоної Армії до кордонів Угорщини населення Волівця активізувало боротьбу проти окупантів. Група патріотів-волівчан — Ф. І. Росоха, І. В. Овсан, П. В. Кобрин, А. М. Мадяр та інші — збирала відомості про військові укріплення фашистів, їх розташування, перешкоджала вивезенню народного добра тощо. Серед бійців партизанського загону В. Русина, що діяв у районі Волівця — Мукачевого, були уродженці Волівця Д. І. Керечун, І. І. Шеленьо та інші. Своєю бойовою діяльністю вони внесли значний вклад у визволення рідного села від фашистського рабства.

В жовтні 1944 року жителі Волівця були провідниками червоних воїнів через гори, допомагали їм у ремонті мостів, шосейних шляхів та залізниць, по-братньому турбувалися про поранених. В ніч на 5 жовтня 1944 року в розпалі боїв за висоту біля села Канори селяни виділили певну кількість підвід для евакуації поранених. Василь Гулянич і Василь Кризина під вогнем ворога кинулися назустріч пораненим бійцям і подали їм негайну допомогу.

9 жовтня 1944 року трудящі Волівця радісно зустрічали воїнів-визволителів 95 стрілецького корпусу. В лавах радянських військ, що визволяли Закарпаття, було 35 юнаків Волівця, які нелегально перейшли до Радянського Союзу. Серед них — В. Ф. Брунцвик, О. М. Курах, Г. А. Кобрин, Ф. І. Беца та інші. Всі вони за бойові заслуги удостоєні урядових нагород.

Після визволення на зборах трудящих села було обрано Народний комітет, активними членами якого стали П. М. Мадяр, М. В. Токаревич, Г. М. Токаревич, О. Ф. Селянчин та інші. З перших же днів комітет розгорнув велику роботу по відбудові господарства села. Адже угорські війська під час відступу знищили 90 будинків, 4 шкільні приміщення, висадили в повітря залізничну станцію, 8 мостів, зруйнували лісопильний завод, 2 туристські будинки, лижний трамплін. У селян загарбники забрали 48 коней, 53 корови та 600 овець[1].

Важливими заходами, що їх здійснив Народний комітет, були націоналізація лісопильного заводу, конфіскація землі поміщика і багатіїв, розподіл її між безземельними та малоземельними селянами. Було розподілено 980 кадастральних гольдів землі, 840 кадастральних гольдів лук і 300 кадастральних гольдів пасовиськ.

Ставши господарями своєї землі, трудівники Волівця успішно здійснювали соціалістичні перетворення. Уже в перший рік роботи по-новому було досягнуто високого рівня на лісопильному заводі. Це підприємство було оснащено

Електростанція Волівця.

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачеві, ф. 460, оп. 1, спр. 6.

Колгоспні отари селища Волівця. 1966 р.

найновішим вітчизняним устаткуванням. Обсяг валової продукції з року в рік зростав. За 1957—1965 рр. він збільшився на 74 проц. і становив 1939 тис. крб. Лісозавод випускав у 1968 році 10 видів продукції — чорнові меблеві заготовки, каблучний брусок, рейки для стільців, фрезу, заготовки для хокейних клюшок, клепку, паркет та інші. Їх відправляють в Москву, Ленінград, Іркутськ, Воронеж, Омськ, Київ та інші міста.

На Воловецькому лісопильному заводі працює 340 чол., з них 13 інженерно-технічних працівників та службовців. Широкого розмаху набрав на підприємстві рух за звання бригад комуністичної праці. Це почесне звання уже завоювало 6 бригад, 80 робітників є ударниками комуністичної праці.

Значно зріс культурний та професійний рівень робітників. Більша частина їх стала справжніми майстрами виробництва. Так, А. С. Кризина прийшла працювати простою робітницею з освітою за 4 класи. Згодом вона стала верстатницею паркетного цеху, успішно закінчила середню школу, вступила в ряди КПРС. За сумлінну працю і високі показники у роботі її нагороджено орденом Леніна. Бригаду складальників готової продукції очолює І. В. Тимкович. Вона носить звання колективу комуністичної праці. Кращими виробничниками підприємства є О. М. Козик, В. В. Форзан, Г. М. Худан, І. П. Лакатош, І. Ф. Мадяр та багато інших.

Високі темпи виробництва досягнуто на соко-винному заводі. В 1958 році тут діяли два цехи — безалкогольних напоїв та ковбасний. З 1961 року почали виробляти плодоягідні вина та соки. За останні роки тут значно зріс випуск продукції. Якщо в 1958 році її випускалось на 39 тис. крб., то в 1967 — на 1 млн. крб. Всі трудомісткі процеси механізовано. Передовими робітниками підприємства є А. І. Козик, М. І. Селехман, А. І. Смичко, В. О. Шишканинець та інші.

Підприємство має чудові перспективи. В 1968 році здано в експлуатацію два нові цехи, а за планом на 1969—1970 рр. намічено ввести у дію цехи: безалкогольних напоїв, по виготовленню маринованих грибів і натуральних соків, розливу плодоягідних і штучних вин. На розширення заводу держава асигнувала 100 млн. крб. Це дасть можливість збільшити обсяг валової продукції майже в два рази.

Гордістю Верховини є Теребле-Ріцька ГЕС, в систему якої входить і Воловецька електропідстанція. Вона безперебійно постачає електроенергію підприємствам селища, а також дає енергію іншим населеним пунктам Закарпаття. В 1961 році виробничникам підстанції надано звання колективу комуністичної праці.

Дедалі змінюється зовнішній вигляд селища. На очах у жителів воно з кожним роком оновлюється. В цьому немала заслуга робітників ремонтно-будівельної дільниці, яка створена у 1955 році. Систематичний ріст бюджетних асигнувань, механізація виробничих процесів, підвищення кваліфікації робітників дають можливість все краще провадити ремонтні роботи, впорядковувати вулиці Волівця. Передовими будівельниками дільниці є М. Брунцвик, І. Козик, В. Мацовка та інші, які прагнуть зробити рідне селище ще красивішим.

Під зорею Радянської влади відбулися значні зміни і в сільському господарстві. В 1948 році у Волівці була створена ініціативна група по організації колгоспу,

Й. Й. Б о к ш а й. «Бокораші». Олія. 1948 р.

Ресторан в селищі Волівці. 1967 р.

яку очолювали комуністи й активісти села І. В. Словенко, П. М. Мадяр, Ф. В. Криванич та інші. Ще до того воловецькі селяни посилали своїх представників до Чернігівської, Вінницької, Хмельницької та інших областей України, зокрема в артілі, що їх очолювали зачинателі колгоспного руху М. Посмітний, Ф. Дубковецький та інші. Здобутки тих колгоспів були переконливим свідченням переваг колгоспних господарств над одноосібними.

12 березня 1948 року у Волівці створено артіль, яку було названо «Радянська Верховина». До колективного господарства вступило 87 родин, які усуспільнили 5 кінських плугів, 11 кіс, 3 кінські збруї, 2 борони, 4 вози і 3 свиней. Оце і все те, чим починали господарювати.

З кожним роком зростало і міцніло артільне господарство. В колгоспі виросли нові люди — передовики виробництва. Колишня батрачка Марія Саладь стала передовою дояркою. В авангарді змагання йдуть також послідовниці М. Саладь Г. А. Селехман, Г. Тимкович, М. Волошин, Г. Яким, М. Мадяр, Г. Пляшин та інші, які надоюють по 2200—2400 кг молока.

Воловецька артіль «Радянська Верховина» об'єднує 394 двори. Це велике багатогалузеве господарство, яке з року в рік одержує високі врожаї всіх культур, підносить продуктивність тваринництва.

Широкого розмаху набрало будівництво. Тут споруджено, зокрема, 5 корівників, 4 телятники, 3 вівчарники, 2 зерносклади, 2 конюшні, обладнано 3 кормоцехи для переробки кормів та інші громадські будівлі.

З року в рік росте і впорядковується Воловець, який в 1957 році віднесено до категорії селищ міського типу. За роки Радянської влади робітники та колгоспники побудували понад 500 нових житлових будинків. За той же період в селищі споруджено 15 комунальних будинків загальною площею 5206 кв. м. В 1963 році здано в експлуатацію готель на 50 місць, лазню. Капіталовкладення на житлове будівництво в 1965 році становили 83 тис. карбованців.

В селищі є підприємство зв'язку, комбінат побутового обслуговування, який має швейну, столярну, годинникарську, взуттєву та інші майстерні.

У Волівці до возз'єднання було тільки 4 приватні крамниці та дві корчми. Тепер створено широку мережу торговельних підприємств та підприємств громадського харчування: універмаг, продовольчі крамниці, магазини культтоварів, господарських товарів, книжковий магазин, 3 крамниці змішаних товарів, ресторан, їдальні, кафе-кондитерську, хлібопекарню, овочевий магазин, багато ларків, кіосків, буфетів та палаток.

Свідченням зростання добробуту трудящих є збільшення товарообігу. Якщо в 1945 році загальний обсяг товарообігу по Воловецькому округу становив 6 млн. крб., то у 1963 році — тільки по селищу Волівцю він складав 1461 тис. крб., а в 1965 році — 2163 тис. крб. За 1967 рік торговельними підприємствами селища продано 20 мотоциклів, 325 радіоприймачів, 109 телевізорів, 22 холодильники, 50 пральних машин і чимало інших товарів культурно-побутового призначення. Багато торговельних працівників стали справжніми ентузіастами своєї справи, серед них — А. Н. Притулюк, Г. А. Сидорова та інші.

Народний умілець Федір Бабинець з Волівця. 1967 р.

Розширилася і мережа медичних закладів. В 1946 році у Волівці відкрито медичний пункт, а в 1947 році — лікарню на 40 ліжок. Тепер Воловецька лікарня має 110 ліжок, 6 відділень, в яких трудиться 18 лікарів та 75 чол. середнього медичного персоналу. Повагою серед жителів Волівця користуються лікар-терапевт І. Н. Глонь, медсестри А. Д. Долгушева, А. В. Дубович, які працюють в райлікарні з 1945 року.

Великими є досягнення і в культурному житті трудящих Волівця. В 1945 році тут відкрито середню школу. Працює також середня школа робітничої молоді, восьмирічна та початкова школи, в яких навчаються 1000 учнів. Юне покоління виховують 60 вчителів.

Багато старанних і вдумливих педагогів трудиться у Волівці. Заслуговує на увагу досвід роботи вчительки А. І. Гогни, яка протягом 12 років працює без другорічників, дає учням міцні та глибокі знання. Добре поставили навчально-виховну та позакласну роботу вчителі І. І. Шелелько, В. Ю. Ігнась, Т. І. Кедьо та інші. Вони організатори змістовних заходів по трудовому та естетичному вихованню учнів, користуються повагою у трудівників села.

Понад 34 роки працює на ниві народної освіти вчитель Ф. В. Криванич. 12 років він очолював середню школу. Криванич — перший помічник і порадник молодих педагогів. Його успіх у праці передусім у великій любові до своєї справи, до дітей. Криванич прагне дати своїм вихованцям якнайбільше знань, навчити їх переборювати труднощі. За сумлінну працю та успіхи в комуністичному вихованні підростаючого покоління його нагороджено медаллю «За трудову доблесть» та значком «Відмінник народної освіти».

Діти дошкільного віку виховуються в двох дитячих садках, які відвідує 135 малят. У дитсадах працює 12 чол. з середньою педагогічною освітою.

За роки Радянської влади Воловецьку середню школу закінчило понад 920 юнаків та дівчат — дітей колишніх бідняків, які навіть не могли мріяти про гімназію при пануванні буржуазної Чехословаччини та хортистської Угорщини. А тепер два сини І. І. Брунцвика після закінчення вузів працюють інженерами, дочка здобула середню медичну освіту. Син сільського коваля І. І. Шмідта Олександр трудиться лікарем, а його земляки — К. Шишканець, К. Тимкович, Г. Мадяр, Т. Бирак — на ниві народної освіти.

В селищі створено сприятливі умови для культурного відпочинку трудящих. До їх послуг Будинок культури на 350 місць, клуб лісозаводу на 250 місць, 7 бібліотек. Формуючи нове духовне обличчя трудящих, самодіяльні митці часто виступають з новими цікавими концертними програмами, виставами, а бібліотека проводить читацькі конференції, літературні вечори та інші цікаві заходи. Мешканці селища передплачують 3533 газети, 2249 журналів, що становить по 1344 примірники на 1000 чоловік. Бібліотеки мають понад 28 тис. томів. У 1967 році читачам видано 59 923 книги.

Велике значення в комуністичному вихованні трудящих селища мають нові обряди, свята, традиції, які все більш владно входять у життя і стали духовною потребою людей. У Волівці вже стало традицією проводити урочисту реєстрацію шлюбу, новонароджених, відзначати день повноліття, початок трудової діяльності, влаштовувати проводи в Радянську Армію, трудові і сімейні ювілеї. Вони є важливим засобом формування високих естетичних смаків, прикрашають духовне життя людини.

Приділяється значна увага і фізичній культурі. Партійні та комсомольські організації селища спрямовують свої зусилля на те, щоб вдосконалювати спортивно-оздоровчу роботу серед трудящих. Робота по фізичному вихованню трудящих Волівця зосереджена в спортивних товариствах «Авангард», «Спартак» і «Колос», які об'єднують 950 спортсменів. До їх послуг стадіон, волейбольні, баскетбольні та інші майданчики.

Досягнуто великих успіхів у господарському та культурному будівництві селища. Партійні, профспілкові й комсомольські організації селища постійно турбуються про дальше зростання промислових підприємств, артільного господарства, про піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. В селищі працюють 7 первинних парторганізацій, 11 профспілкових та 20 комсомольських організацій. Багатогранною, зокрема, є діяльність партійних організацій лісозаводу та колгоспу «Радянська Верховина», які є найбільшими в селищі. Комуністи цих парторганізацій глибоко вникають у зміст ідейно-виховної і культурно-освітньої роботи, виховують людей по-ленінськи — вимогливо і дбайливо, принципових і сміливих, з творчою вільною думкою.

Діяльність цих парторганізацій залишає глибокий слід у політичній свідомості робітників та колгоспників. І зовсім не випадково саме у цих колективах Волівця все частіше іскриться ініціатива, люди стали вимогливішими в праці. І за кожною цифрою здобутків — люди, їх трудова активність, комуністична свідомість, організаторська вмілість. Комуністи в кожну справу вкладають частку свого серця. За це їм шана і повага, винагороди. Член КПРС І. Ф. Мадяр — кандидат в члени обкому КП України, а А. С. Кризина удостоєна ордена Леніна.

Озброєні величними накресленнями п'ятирічки, трудящі Волівця множать свої трудові успіхи. У найближчі роки в селищі намічено побудувати ливарно-механічний завод, турбазу на 450 місць, універмаг і фірмовий магазин, спортивний зал при середній школі. Будуть зведені нові корпуси житлових будинків та інших господарських споруд. Ще красивішим стане селище Воловець в недалекому майбутньому.

У перетворенні в життя рішень партії та уряду велику роль відіграє селищна Рада, до складу якої входить 42 депутати, які разом з 6 постійними комісіями удосконалюють форми і методи роботи з трудящими. Кожний захід і рішення виконкому, кожне питання на засіданні, всі депутатські клопоти зводяться до єдиного — створення найкращих умов життя для трудящої людини, задоволення всіх її матеріальних і духовних потреб. Взірцем для широких трудящих мас селища є депутати — передовики виробництва М. В. Тимкович, П. П. Балажі, І. М. Антоній, М. Ф. Конепуд, І. І. Шелелько, С. Г. Гаджега та інші.

На діяльності депутатів Воловецької селищної Ради яскраво видно, що нові форми і методи роботи з виборцями органічно випливають із самої дійсності сьогочасних обставин і спрямовані на краще служіння народові. В складі постійних комісій, вуличних комітетів — широкий актив: передові виробничники, ударники комуністичної праці, авторитетні працівники підприємств, установ і організацій, пенсіонери, старі комуністи. В громадських організаціях вони вчаться не тільки мислити, а й діяти по-державному, набувають потрібних знань і уміння, щоб служити народові з найбільшою користю, так, як служать йому кращі сини і дочки — депутати Рад.

А. С. САБІНІН, О. М. ТИМКОВИЧ

Герой Соціалістичної Праці М. М. Русинко хлібом-сіллю зустрічає делегацію Російської федерації з нагоди декади російської культури на Україні. 1967 р.

* * *

Воловецький район (до 1953 року — Воловецький округ) розташований на півночі області. На півночі межує з Сколівським районом Львівської області, на сході — з Міжгірським, на півдні — з Свалявським, на заході — з Перечинським та на північному заході — з Великоберезнянським районами Закарпатської області. Площа району — 543,9 кв. км. Населення — 23,6 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 19,4 тис., або 82 проц. від загальної кількості населення району. Середня густота населення — 43,4 чол. на 1 кв. кілометр.

У районі є 25 населених пунктів, які підпорядковані 14 сільським Радам. Через територію району проходить шосейна автострада всесоюзного значення Мукачеве—Львів, дорога республіканського значення Нижні Ворота — Міжгір'я, електрифікована залізнична лінія Москва—Чоп, нафтопровід «Дружба» і високовольтна лінія електропередачі «Мир».

Головне місце в економіці району посідає лісова та деревообробна промисловість. Із загальної площі району 60,7 проц. займають ліси. Основну частину лісів державного фонду складає молодняк першого та другого класу. У новій п'ятирічці намічено розширити площі лісових масивів. У 1967 році посаджено понад 150 га лісових культур.

У районі працює 5 промислових підприємств, на яких зайнято 1200 робітників та інженерно-технічних працівників. Валова продукція підприємств за 1967 рік становила 2,9 млн. карбованців. За вартістю продукції головне місце належить лісовій та деревообробній промисловості.

Значні зміни сталися і в сільському господарстві. В районі є 10 колгоспів, республіканська Гірсько-Карпатська сільськогосподарська дослідна станція в Нижніх Воротах, які спеціалізуються в основному на виробництві тваринницької продукції та вирощуванні картоплі. Їх сільськогосподарські угіддя становлять 16,7 тис. га. Врожайність картоплі у 1967 році становила по 140 цнт з кожного га, а середній річний надій молока від корови по 1855 кілограмів.

На полях району працює 103 трактори, 69 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Багато складних машин мають тваринницькі ферми. Це — подрібнювачі, транспортери, змішувачі, доїльні агрегати та інші механізми, які значно полегшують працю тваринників.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, у 1966 році 18 передовиків виробництва нагороджено орденами і медалями СРСР.

Значного розвитку набула торгівля. В районі працює понад 100 торговельних підприємств, річний товарообіг яких становить 7 млн. крб. У селах району побудовано магазини «Ялинка», «Промінь», «Світанок», ресторани «Верховина», «Бескид», діють численні підприємства громадського харчування.

За роки Радянської влади в районі побудовано і реконструйовано понад 3 тисячі житлових будинків, тобто близько 70 проц. до загальної кількості. Всі села району електрифіковано і радіофіковано.

Великі зміни відбулися в галузі охорони здоров'я. Якщо в минулому в районі була одна амбулаторія, то в 1967 році працювали районна та 2 дільничні лікарні на 195 ліжок, 22 фельдшерсько-акушерські пункти, 3 колгоспні пологові будинки, в яких працює 150 медичних працівників. Щороку на охорону здоров'я держава виділяє понад півмільйона карбованців.

У районі діє 36 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 14 початкових, 13 восьмирічних, 3 середні, школа-інтернат, 3 школи робітничої молоді, працює 360 педагогів, які навчають 5620 учнів. Щороку держава асигнує для розвитку народної освіти один млн. крб. 1919 випускників району здобули середню освіту. З них стали кандидатами наук 5 чол., лікарями та медичними працівниками середньої кваліфікації — 119 чол., інженерами — 43 чол., педагогами — 157 чол., спеціалістами сільського

господарства — 94 чол., спеціалістами інших галузей народного господарства — 237 чоловік.

Розквітла культура верховинських сіл. У селах району працює 36 клубів, 30 бібліотек, кінотеатр та 31 стаціонарна кіноустановка. Славиться район і колективами художньої самодіяльності. Великою популярністю користуються народні оркестри сіл Скотарського, Лазів, Верхніх Воріт та інших.

Керівною силою у здійсненні завдань комуністичного будівництва є районна партійна організація, яка налічує в своїх лавах понад 780 комуністів.

Трудящі району мають славні революційні традиції. Під впливом ідей Великого Жовтня у квітні 1919 року в районі було створено Ради робітників, селян і солдатів.

Особливо великого політичного піднесення набула боротьба трудящих за свої права у 1932—1933 рр. Тільки протягом двох місяців — грудня 1932 і січня 1933 року — в Нижніх Верецьках і Волівці відбулося 6 масових походів голодуючих робітників і селян до нотарських управлінь. 156 найбільш активних учасників цих походів було заарештовано і кинуто до в'язниць.

Окупація верховинського краю фашистською Угорщиною була найтяжчим періодом в історії Закарпаття. Масовим терором окупанти хотіли задушити боротьбу трудящих за своє соціальне і національне визволення. Однією з форм стихійного опору фашистським окупантам був масовий перехід людей через кордон до Радянського Союзу. За неповними даними, тільки у 1939—1940 рр. через кордон до СРСР нелегально перейшло з району 270 чоловік.

В роки фашистської окупації разом з радянськими розвідниками в районі велику роботу проводила група патріотів, активними членами якої були Ф. І. Росоха, І. В. Овсак, В. В. Іванчо, П. В. Кобрин, А. М. Мадяр, Ф. М. Мадяр, І. М. Мадяр, М. Г. Кобрин, А. М. Копча та багато інших. Вони переходили кордон і передавали радянським розвідувальним органам відомості про роди військ, їх розташування, про військові укріплення, мости і дороги, доставляли і передавали форми одягу військовослужбовців і жандармів, бланки документів, посвідчень тощо. Окупантам вдалося схопити 14 членів групи, яких було засуджено на різні строки ув'язнення.

190 жителів теперішнього Воловецького району воювали в лавах Чехословацької бригади, що була сформована на території Радянського Союзу. Про одного з бійців Чехословацької бригади офіцера Степана Шагуру писала «Комсомольская правда»: «Групи Степана Шагури та Івана Куриловича дійсно виконували особливо важливі завдання командування Червоної Армії і брали активну участь у партизанському русі в Чехословаччині. При виконанні завдань проявили себе хоробрими, мужніми і відданими своїй Батьківщині, справі визволення слов'янських народів від німецько-фашистських окупантів».

У жовтні 1944 року трудящі верховинських сіл з хлібом і сіллю зустрічали воїнів-визволителів. 150 юнаків району добровільно вступили до лав Червоної Армії.

У Воловецькому районі народились і провели свої юнацькі роки член Спілки письменників України Лука Дем'ян та народний поет Закарпаття Олекса Улинець. У 1889 та 1895 рр. у селах Воловецького округу побував великий Каменяр Іван Якович Франко. В районі працює відомий самодіяльний художник Ф. М. Бабинець.

Дорога через Верецький перевал. Воловецький район. 1967 р.

На території Воловецького району є чимало лісових заповідників та пам'яток живої природи, які взято державою під охорону. Так, в урочищі Три Готари Пашківського лісництва на площі 56 гектарів ростуть ялицеві праліси, в урочищі Високий Камінь біля Нижніх Воріт — природні насадження дуба і сосни, а на полонині Пікуй в урочищі Менчул росте тис ягідний. Вздовж і навколо потічка Оса створено форелевий заповідник.

З пам'яток архітектури в районі є церкви XVII—XVIII століть — у селах Котельниці, Гукливому, селищі Волівці (присілок Канора).

ЖДЕНЕ́ВЕ

Жденеве — село, центр Жденівської сільської Ради Воловецького району. Розташоване в мальовничій долині річки Жденівки, за 11 км на захід від райцентру. З одного боку села розкинулися Полонинські гори, з другого — Горгани. Найвища гірська точка біля села — гора Пікуй (1405 м.). Чисельність населення — 932 чоловіки. Жденівській сільраді підпорядковане село Збини.

У писемних джерелах Жденеве згадується за XVII століття. Воно тоді належало до Чинадієвської домінії і було власністю сім'ї Бручиничів. В селі мешкало кілька сімей вільних селян і 11 сімей кріпаків, які були цілком розорені. За даними перепису 1691 року, в селі було всього 2 воли і 2 корови. За народними переказами, першими мешканцями Жденевого були кріпаки-втікачі з Прикарпаття — теперішньої території Львівської області. Вони оселились спочатку на тій частині села, яка тепер носить назву Котельниця, а згодом почали заселяти долину р. Жденівки.

Після придушення визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. село з 1728 року стало власністю австрійських магнатів Шенборнів і було підпорядковано нижньоверецькій економії. З того часу феодальні повинності села різко зростають. Граф Шенборн відкрив у селі лісну управу, збудував кілька кам'яних будівель, у т. ч. двоповерховий будинок на зразок замку[1].

В селі до наших днів збереглися два кам'яні будинки, споруджені у XVIII столітті. Домінія Шенборна тримала тут свого службовця, який разом з лісовою управою доглядав за веденням лісового господарства, збирав податки з населення, дбав про виконання панщинних робіт тощо.

Використовуючи працю кріпаків і дешеву водну енергію, граф Шенборн у 1765 році збудував великий тартак в селі Збинах — за 3 км від Жденевого, на якому водяне колесо застосовувалось як двигун. На ньому працювали селяни Жденевого.

В кінці XVIII століття на околиці Жденевого розширюються лісорозробки. В Жденівському лісництві вироблялися дранки, дошки, стропила, лати, бочки для вина. У 1804 році в лісництві бондарі виготовили для вина 2259 бочок, а в 1818 році на тартаку було розпилено 3758 дошок, 450 лат та 470 стропил.

В 1840—1843 рр. у Жденевому почав діяти невеликий лісопильний завод, а з 1889 року — велика парова лісопильня, яка виділялась технічною оснащеністю і обсягом продукції. В 1894 році тут було випущено продукції на 300 тис. форинтів, а кількість переробленої деревини досягала 25 тис. кубічних метрів. На підприємстві працювало 147 робітників[2]. Одночасно ділянки лісу орендувалися багачами.

Жденівське деревообробне підприємство було обладнане передовою для того часу технікою. Пили та інші металеві вироби і матеріали постачали Шелестівський та Тур'є-Реметівський заводи. Машини для виробництва фанери завозилися

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 3345, арк. 1.
[2] Журн. «Дукля» (Пряшів), 1957, № 3, стор. 44.

з Австрії. В Жденівському лісництві працювали робітники з німецьких колоністів та місцевого населення. Колоністи одержували за свою роботу гроші, а селяни працювали безплатно, відбуваючи панщину. В 1835 році лісництво виплатило робітникам 1200 форинтів, у т. ч. тим, хто працював на пилорамі,— 300 форинтів, і на машинах, що виробляли дранку і фанеру,— 900 форинтів.

Деревообробні підприємства приносили управлінню домінії Шенборна великі прибутки. В 1835 році тільки від Жденівського лісництва за продані дошки, лати, дранку і дрова було одержано 11 тис. форинтів 20 крейцерів та за фанеру 12 тис. форинтів. Управителі по-хижацькому винищували ліс і сплавляли його в Європу та використовували в соляній, галуновій, поташній, горілчаній промисловостях. Звичайно, такі методи експлуатації лісних багатств диктувалися відсталими феодально-кріпосницькими відносинами, що панували на Закарпатті до середини XIX століття, коли було скасовано кріпацтво.

Становище робітників лісної управи Жденевого було тяжким. Вони працювали по 12—14 годин на добу. Відсутність будь-якого законодавства, що гарантувало б їх права, давало можливість власникам тартака жорстоко експлуатувати і чинити сваволю та насильство над робітниками. Робітники та селяни, які працювали в Жденівському лісництві, скаржилися в 1835 році, що їх примушують виконувати найтяжчі роботи, під час яких трапляється багато нещасних випадків. «Ми виносимо,— писали вони,— до тартака дерево до 6 сажнів довжини і 36 цолів товщиною. Під час цього з нас 60 чоловік залишилися на місці мертвими, багато залишилися пошкодженими, а 20 зовсім каліками»[1]. В іншій скарзі зазначено про те, що під час будівництва одного моста загинуло 14 чоловік і стали каліками 16.

Коли у 1848—1849 рр. в Угорщині відбулася буржуазна революція і було скасовано панщину, населення Жденевого, розповідає народний переказ, розкладало на горах великі вогнища і спалювало та закопувало панське знаряддя, яким працювали за панщини.

В 1862 році у Жденевім налічувалося 27 дворів, в яких мешкало 180 чоловік. Село рік у рік зростало. У 1880 році воно складалося з 37 хат, у яких проживало 270 жителів. Крім роботи в лісі та на лісопильні, селяни займалися землеробством. Основними культурами, які вирощували селяни, були овес, кукурудза, біб і місцевий сорт ярого жита. Картоплю висаджували тільки на невеликих грядках. Кліматичні умови не завжди були сприятливими для землеробства. Уповноважений експозитури відділення міністерства сільського господарства Угорщини по Березькій жупі Е. Фішер в одному з своїх донесень (жовтень 1902 рік) повідомляв, що урожай загинув, зернові культури і картопля не дозріли, яре жито не можна збирати навіть в жовтні. Врожай вівса і картоплі ледве покриває посівний матеріал. Сіно загинуло від дощів і повені. Найбільше постраждали від стихійних лих верховинські села Свалявської округи, зокрема Жденеве[2].

Основною їжею робітників і селян був вівсяний і бобовий хліб. Одяг в основному виготовлявся вручну. З конопель ткали полотно, а з шкіри овець і вовни — виготовляли верхній одяг. Взувалися в постоли, бо чоботи міг мати лише пан.

Початкова школа у селі була відкрита тільки в 1830 році[3]. Протягом багатьох років в ній працював лише один вчитель, який три дні на тиждень вчив дітей у Жденевім, а три дні — у селі Щербівці. Навчання проводилося угорською мовою.

Великі податки і неврожаї штовхали селян звертатися по допомогу до лихварів, які за позичені гроші брали високі проценти (від 50 до 100). Важке становище селян,

---

[1] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 158—159.

[2] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст., т. 1, стор. 156.

[3] A Munkácsi egyházmegyei görögszertartású katholikus népiskolának évkönyve, 1878. Ungvár, 1879, стор. 78.

що потрапили в тенети лихварів і корчмарів, безземелля і голод приводили до масової еміграції за кордон. У 1892 році в Жденевім було 60 хат і 393 жителі. На початку XX століття тільки за один рік емігрувало в західні країни понад 20 чол. Серед них Ф. Понелич, М. Богут, брати Василь, Степан і Андрій Орендацькі, М. Русин, І. Яким та інші.

В жовтні 1914 року російські війська під час наступу на південно-західній ділянці Східного фронту в Карпатах дійшли до перевалу Уклин і вступили у село Жденеве. Населення радо вітало братів-росіян і українців. Старожил села Ю. Яворський розповів про таку подію. Російський солдат Марилов забіг у дім, де перебували угорські жандарми, і знайшов там старі чоботи. В цей час біля того будинку проходила стара жінка, яку звали Богутичка. Вона червоними від холоду ногами прокладала по снігу доріжку від своєї оселі.

Марилов віддав жінці чоботи. Богутичка почувала себе наче панею. Та коли російські війська відступили, на Верховину знову прийшли австрійські і угорські гнобителі. Вони ще більше оскаженіли і нещадно знущалися з людей, кидали їх у в'язниці. Поплатилася за свою радість і Богутичка, яку теж посадили за грати[1].

В 1914—1918 рр. багатьох жденівців було мобілізовано в австро-угорську армію. Більшість з них здалися у полон російським військам, а деякі з них, зокрема Ю. Яворський, О. Малинич та інші, згодом брали участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції. Відгомін Жовтня луною прокотився і в Карпати. Про буремні жовтневі дні багато розповідали військовополонені, що поверталися на Верховину.

Після перемоги соціалістичної революції в Угорщині та проголошення 21 березня 1919 року Угорської Радянської Республіки Радянську владу було встановлено і в Жденевім. 7 квітня 1919 року в селі проведено вибори до Жденівської Ради робітників, солдатів і селян. До неї було обрано 8 депутатів: Ф. Чубірка, М. Панасович, Ю. Малей, І. Давидович, В. Богут, О. Кріштофорій, С. Орендацький та Г. Задранський[2]. С. Орендацький та Ф. Чубірка були також обрані до Нижньоверецької районної Ради робітників, солдатів і селян, у склад якої увійшло 19 чоловік.

Орган Радянської влади у Жденевім — Рада депутатів — вирішувала широке коло різноманітних питань. Було розподілено між трудящими запаси продовольства, розроблено плани розподілу поміщицьких земель, націоналізації парової лісопильні та лісових багатств. Однак провести в життя ці заходи не вдалося, бо Радянська влада в селі була повалена окупаційними військами буржуазної Чехословаччини вже на початку травня 1919 року.

Але трудящі села навічно зберегли світлу згадку про владу Рад. У 1920 році в Жденевім створено первинну організацію Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, яка розгорнула серед населення широку пропагандистську роботу. В своїй діяльності вона вміло використовувала місцеві факти. На лісопильні Германа Райзмана розповсюджувалася переписана від руки стаття газети «Правда», що виходила в Ужгороді. В ній викривалась жорстока система штрафів, а в агітаційних листках розповідалось про те, як робітник В. Роєк за два тижні, працюючи щодня по 13 годин, не тільки не одержав зарплати, а й встиг «заборгувати» власникові 182 крони 60 гелерів; робітник І. Шалта «винний» директору 2546 крон 45 гелерів. Довго думали над цими цифрами робітники Жденевого. І міцніше стискалися їх мозолисті руки.

Робітники лісопильні взяли участь в грудневому (1920 р.) загальному політичному страйку, який був виступом солідарності з чеським пролетаріатом[3].

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 3332, оп. 1, спр. 4.
[2] Там же, ф. 59, оп. 1, спр. 56, арк. 10.
[3] Там же, ф. 13, оп. 1, спр. 1946, арк. 5.

В 1921 році жденівські комуністи об'єднались в організацію КПЧ. Першими комуністами села були В. О. Годованець, М. М. Богут, І. М. Попелич, М. С. Чубірка, П. М. Щербей та інші. Партійна організація користувалась авторитетом і підтримкою населення. Свідченням цього було поступове зростання її рядів, відвідування партійних зборів комуністами з сусідніх сіл. В Жденеве часто приїжджали представники крайової партійної організації, зокрема О. Борканюк, П. Терек, І. Локота, М. Сидоряк та інші.

Комуністи розповсюджували у селі листівки і газети, читали їх неписьменним. Борючись за поліпшення нестерпно важкого становища трудящих, вони часто виступали в комуністичній пресі. В газеті «Руде право» писалось, що «В Жденевім біля примітивного водяного млина І. Легета розповідав, що в Омську, де він був у полоні, годував свиней. Якби тим свиням дати їсти те, що в цей час споживають його діти, то вони від такого корму подохли б... Тільки два або три місяці на рік він має можливість давати дітям хліб з вівсяного борошна... Харч його родини — ріпа, капуста і картопля. Один з нас покоштував приготовленої з того юшки, і його відразу вирвало. Біля млина край лісу є сім халуп, в яких живе всього 40 чол. Млинар твердить, що ці сім'ї хліба ніколи не їли, бо на гірському грунті родить лише картопля. Солі ці сім'ї не мають, не мають також грошей, щоб купити її».

«Присілок Збин має 10 халуп, де мешкає 115 чол.,— продовжувала газета.— Житель Василь Щербі має родину з 12 душ, 10 дітей від 2 до 19 років. Діра, в якій він мешкає, має 6×6 м. Хліба взагалі не мають. Їдять саму картоплю, юшку з капусти, білого гарбуза й буряків. 12-літня дівчина лежить на лавці, в неї велика гарячка. Вона ходить до Жденівської до школи боса і в двох грубих сорочках в зимову негоду. На запитання до матері, чому не покличе лікаря, вона пояснює, що нема чим заплатити. Лікар вимагає за візит 50 крон, а підвода, яка б його привезла, коштує також 50 крон»[1].

Чеські жандарми і чиновники з Жденівського нотаріату заявляли, що принесли в село «республіку» і «демократію», і під час підготовки до виборів у чехословацький парламент 16 березня 1924 року закликали голосувати за урядову коаліцію («аграрний блок»). Сільські комуністи, а також представники з Верецького окружкому та крайкому КПЧ викрили перед трудящими села антинародну роль буржуазних партій, і на виборах 1925 року 113 чол. з 354 виборців жденівчан голосували за комуністичну партію[2]. Трудящі села вимагали землі, а вона знаходилася в руках графа Шенборна. За планом другого етапу «земельної реформи» (1925—1929 рр.) «відчуженню» підлягали і орні землі Жденевого, що належали Шенборну, який запропонував урядові проект «індустріалізації» своєї Мукачівсько-Чинадієвської домінії. Здійснивши ці махінації, у 1928 році великі масиви орної землі, пасовиськ і лісу були продані фірмі «Латориця», яка нещадно визискувала трудящих. Селяни залишилися зовсім без землі. Ті, що працювали на лісорозробках, одержували набагато меншу зарплату, ніж робітники, що мешкали на території Чехословацької буржуазної республіки.

Ще більше погіршилося становище робітників і селян Жденевого у роки світової економічної кризи. Безземелля і податковий тягар, екзекуції і безробіття, поліцейський терор і політичне безправ'я вкрай загострили важке становище жденівчан. Комуністи Ф. Недв'єд в інтерпеляції урядові 21 листопада 1934 року вказував, що цілі райони на Верховині були охоплені голодом. Але уряд замість допомоги і наділів землі відповідав на вимоги робітників і селян арештами, ламав їх опір при допомозі екзекуторів, в'язниць і жандармів. Так, в Жденевім у 1933 році було засуджено 25 чоловік строком на 50 місяців за несплату податків[3].

[1] Газ. «Rudé pravó», 24 листопада 1922 року.

[2] Přehled vysledku voleb do obči na Podkarpatské Rusi... Uzhorod, 1928, стор. 46.

[3] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті, стор. 445.

Селяни Жденевого чинили опір збирачам податків і жандармам під час проведення екзекуцій. Вони в січні 1932 року вигнали з села екзекутора та надісланих сюди жандармів. Акційний комітет села вивісив на видних місцях об'яви з таким текстом: «Дається до відома: жандармам і фінансовим виконавцям і гайовим в Жденевому..., щоб вас від сьогодні ніхто не бачив біля своєї хижі... з екзекутором, бо не повернетесь з головою... Ми вперто будемо йти до того, щоб мати працю і хліб. Ми все витримаємо, а якщо помрем, то помрем не голодовою смертю, але кривавою, й ви разом з нами помрете...»[1].

Комуністи докладали багато зусиль, щоб спрямувати народний гнів у русло організованої боротьби, запобігти кровопролиттю. Коли 12 січня 1932 року в Жденевім знову з'явився екзекутор у супроводі жандармів, «ніхто не забороняв їм виконувати свій обов'язок і не загрожував». Всі селяни заявили, що їм нічим платити. «Видно було,— констатував жандармський начальник,— що населення підбурене і навчене, як має поводитись»[2].

Економічна криза, що охопила капіталістичний світ, принесла згубні наслідки і робітникам лісопильні, власники якої в 1931 році знизили заробітну плату. 19 лютого 1931 року адміністрація поставила перед робітниками «ультиматум», щоб вони погодилися працювати за 8—9 крон в день, в іншому випадку робота буде припинена.

Виснажені голодом, пригнічені податками та екзекуціями, трудящі села влаштовували голодні походи. 25 листопада 1930 року була проведена масова демонстрація безробітних та голодуючих селян Жденевого. Це був голодний похід виснажених, доведених до відчаю селян і безробітних до нотаріату. Попереду колони йшли комуністи, такі ж голодні і рішучі, як їх товариші, а поряд — змарнілі жінки з плачучими, дуже легенькими від голоду малими дітьми на руках. 2 лютого 1932 року перед нотарським управлінням зібралося понад 300 чол. з Жденевого та навколишніх сіл. Жденівську делегацію очолювали комуністи В. Богут та І. Годованець. Вони перед окружним управлінням в Сваляві домагалися від імені всього населення Жденевого державної допомоги, припинення екзекуцій та скасування всіх податків, видачі безплатного палива, окремої допомоги для старих громадян. Від фірми «Латориця» вимагалось, щоб вона безплатно виділила у користування селян орну землю та пасовиська, кукурудзу, яка мала бути поділена серед населення місцевим комітетом, і звільнення всіх політичних в'язнів, що стоять за права трудящих[3].

Масові походи голодуючих відбулися в Жденевім і в наступний період. 10 лютого 1932 року біля нотарського управління зібралося 700 голодуючих, які, всупереч спробам жандармів розігнати їх, примусили нотаря прийняти вимоги про негайну видачу хліба голодуючим, забезпечення роботою всіх безробітних, припинення всяких екзекуцій і скасування податків, банківських та інших боргів, негайний розподіл кукурудзи між голодуючими, проведення земельної реформи, видачу посівного насіння за рахунок повернення земель, якими користувалися селяни до 1848 року. Вони висунули також політичні гасла — припинити переслідування комуністів, випустити їх на волю. Активну участь у цій демонстрації взяли жінки. Про їх виступ і настрої газета писала, що вони кричали: «... забийте нас тут на місці, додому не йдемо, бо дома і так нема що їсти». Переляканий нотар пообіцяв задовольнити вимоги селян. Але це була тільки обіцянка, яку власті і не думали виконувати. Та маніфестації трудящих не припинялися. Масові походи голодуючих відбулися, зокрема, 9 березня та 10 грудня 1932 року. Більшість виступів селян супроводжувалися сутичками з жандармерією. 30 січня 1933 року понад 300 демонстрантів Жденевого були витіснені на край села жандармами за допомогою

[1] Ю. Ю. Сливка. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929—1937 рр. К., 1960, стор. 70.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 124, арк. 71—72.
[3] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 285.

гумових палиць, причому багато з них було поранено. Найбільше було побито І. Шимона — комуністичного ватажка у Жденевім [1].

Коли весною 1933 року фірма «Латориця» хотіла продати частину земель спекулянтам, сільські бідняки у відповідь на це вирішили засадити цей масив картоплею. На поле вийшло понад 80 чоловік. Група жандармів напала на беззбройних селян і жорстоко побила їх пендриками. Найбільш активних селян було засуджено і кинуто до ужгородської в'язниці на три місяці[2].

Аграрна криза дуже погіршила також становище селян. У зв'язку з неврожаями та примітивним способом обробітку землі селянські господарства розорялися. Адже врожаї були низькими, а ціни на всі сільськогосподарські продукти падали. Навіть один з буржуазних економістів підрахував, що селянин з одного сектора розкиданих ділянок одержував в середньому тільки 29 крон прибутку щорічно, з якого повинен був прохарчуватися, придбати одяг, взуття для сім'ї, заплатити податки, оренду за пасовища, проценти за кредит лихварям, борги і проценти банкам. В Жденевім 85 проц. селян мали лише по 0,5 га землі. Не маючи будь-яких можливостей забезпечити сім'ю продуктами харчування, селяни змушені були на кабальних умовах найматися до лихварів, куркулів поміщика і брати в них позичку за 200 проц. на рік[3].

Заборгованість селян куркулям, поміщикам, банкам, лихварям набирала нечуваних розмірів. В Жденевім у 1932 році нараховувалось 120 господарств, які володіли 230 га землі. Десята частина цієї землі належала двом багатим членам аграрної партії. Фірма «Латориця» мала біля села 284 га. Великої рогатої худоби в селі було 150 голів, з яких 15 належало лихварям-аграрникам. Загальна сума боргів жденівських селян досягла 327 тис. крон, тобто по 3 тис. крон на кожне невеличке селянське господарство[4].

Внаслідок економічної кризи 4 жовтня 1934 року лісопильня припинила своє існування. Понад 150 чол. поповнили ряди безробітних. Жденівська організація КПЧ розгорнула у селі широку діяльність проти податкового тягаря та екзекуцій, за державну допомогу всім безробітним, за соціальне і національне визволення.

Про те, що авторитет організації КПЧ зростав і міцнів, показали вибори до чехословацького парламенту в 1935 році, на яких великого успіху домоглися комуністи. Із 349 виборців 169 віддали свої голоси за кандидатів організації КПЧ, в той же час решта 12 політичних партій змогла отримати разом тільки 180 голосів.

Незначним було і культурне життя села в ті часи. На початку чеського панування, у 1921 році, в Жденевім налічувалось 130 дітей шкільного віку. Але вони не ходили до школи, бо її довгий час не було в селі. Лише в 1937—1938 р. у Жденевім почали працювати 2 початкові школи з українською і чеською мовами викладання, хоча в селі з 853 чол. населення, чехів було тільки 48 чоловік. Із культосвітніх закладів у Жденевім була тільки кімната-читальня, яка мала 156 книг на «русинській» та чеській мовах, переважно церковного та буржуазно-націоналістичного характеру. Цими книгами в 1937 році користувалося всього 29 читачів[5].

В період фашистської угорської окупації (1939—1944 рр.) становище робітників і селян Жденевого стало просто нестерпним. В селі було встановлено суворий жандармсько-поліцейський режим. Угорські жандарми, розміщені в селі, били людей по-звірячому за найменшу провину, юнаків насильно заганяли в ряди «Левенте» (напіввійськової організації, що готувала молодь до війни проти Радянського Союзу). Окупанти встановили жорстоку терористичну диктатуру. Після 21 години в селі не можна було появлятись на вулиці. Робітники змушені були працювати за

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 392—393.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[3] Technická práce v zemé Podkarpatoruské, 1919—1933. Uzhorod, 1933, стор. 156—160.
[4] Газ. «Карпатська правда», 19 липня 1932 р.
[5] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 181, оп. 1, спр. 5, арк. 34.

низьку заробітну плату на окупантів в той час, як відбувалась девальвація грошей. На кожний двір накладалося зобов'язання здавати м'ясо для угорської армії.

Незадоволення терористичною диктатурою приводило в Жденевім до масового руху опору, актів саботажу і невиконання розпоряджень окупантів. Оскільки до радянського кордону тут було всього 10—12 км, багато молоді переходило нелегально в Країну Рад[1]. Нелегальні переходи в Радянський Союз з Жденевого набрали в 1939—1940 рр. масового характеру.

На початку 1942 року недалеко від Жденевого, почав діяти партизанський загін. Масового, всенародного характеру партизанський рух набув літом і восени 1944 року. В квітні того року на полонині Рівній висадився з парашутом В. І. Тидір, комуніст, житель села Жденевого, якого направили для підпільної роботи. 21 липня 1944 року недалеко від села приземлилася десантна група з 13 чол. на чолі з командиром О. Тканком. Партизани 10 серпня провели бойову операцію і створили в Жденевім підпільну групу, ядром якої стали сільські комуністи. В середині серпня 1944 року народні месники разом з підпільниками напали на жандармерію в Жденевім.

На полонині Рівній приземлилася також десантна група під командуванням В. П. Русина. Партизанам активно допомагала жденівська підпільна організація, зокрема В. Щербей, М. Гюцак та інші. Своєю наполегливою боротьбою партизани і підпільники сприяли прискоренню визволення Жденевого від фашистського гніту.

19 жовтня 1944 року радянські підрозділи 24-ї стрілецької дивізії 95-го стрілецького корпусу вступили у село. Але угорські війська, окопавшись біля річки Жденіївки, чинили опір. Та на їх голови посипався шквал мін і артилерійських снарядів. Фашисти змушені були тікати. Настав довгожданний день визволення Жденевого[2].

Населення села радісно зустрічало воїнів непереможної армії-визволительки. На вулицях стихійно виникали мітинги, на яких трудящі висловлювали своє задоволення приходом червоних бійців. На зборах трудящих села було обрано Народний комітет, який очолив П. І. Панасович. З перших днів своєї діяльності Народний комітет провів розподіл продовольства, посівного матеріалу, поміщицьких земель. Багато юнаків села влилося у лави Червоної Армії. Першими добровольцями були Ю. Пацьо, Ю. Яворчак, Ю. Гавриш та інші, які за бойові подвиги удостоєні урядових нагород.

Трудящі Жденевого 26 листопада 1944 року послали своїх представників до Мукачевого на І з'їзд Народних комітетів. Серед делегатів були П. І. Панасович, О. Ф. Кубаш, І. І. Яким, І. М. Попелич, П. М. Щербей, В. О. Годованець та інші, всього 10 чоловік[3]. Звістка про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною 29 червня 1945 року була сприйнята трудящими села з великою радістю. Здійснилася віковічна мрія трудящих. Жденівці вийшли на широкий і світлий шлях будівництва щасливого і вільного життя.

Закріплюючи народні завоювання, навесні 1945 року для впорядкування земельних справ і закінчення розподілу поміщицьких земель було створено земельну громаду села, якій було передано всі землі, що раніше належали «Латориці» та куркулям. Головою земельної громади було обрано М. М. Самуся. Була створена також ініціативна група, яка проводила велику роботу по організації колективного господарства. 16 грудня 1948 року 47 селянських

Кращий агітатор Жденевого вчителька Г. Я. Ярошенко проводить на своїй десятихатці бесіду. 1967 р.

[1] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 148.
[2] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 365, арк. 44.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

господарств стали на спільний шлях господарювання [1]. Першими вступили до колгоспу сільські активісти В. І. Тидір, І. І. Яким, П. І. Панасович, І. М. Попелич, Г. Ю. Фурдак, М. Ю. Чубірка, А. В. Кулман та інші. В 1950 році Жденеве стало селом суцільної колективізації.

В читальному залі Жденівської бібліотеки. 1967 р.

Із встановленням Радянської влади великі лісові багатства навколо села стали загальнонародною власністю. 1 січня 1946 року був створений Жденівський лісопункт Свалявського ліспромгоспу тресту «Закарпатліс», а також заснований Жденівський лісгосп. З 1 грудня 1952 року почав працювати Жденівський лісозавод.

Жденівська сільська Рада депутатів трудящих провела значну роботу по відбудові села. Вже восени 1944 року і протягом 1945—1946 рр. на місці згарищ і руїн було побудовано 77 світлих і просторих хат. У Жденевім на 1 грудня 1946 року налічувалось 147 дворів, в яких мешкало 782 жителі.

В перші роки Радянської влади у селі працювала початкова школа, яка в 1946 році була реорганізована в семирічну. В 1949/50 навчальному році в цій школі навчалось 134 учні, а педагогічний колектив складався з 7 чоловік. Вчителі розгорнули також велику роботу по ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. Вони в перші роки Радянської влади навчили читати і писати всіх неписьменних селян. В Жденевім було відкрито клуб і хату-читальню, які стали справжніми вогнищами культури на селі [2].

В 1949 році почала працювати Жденівська сільська дільнична лікарня. В селі з'явились люди нових професій: інженери, лісотехніки, агрономи, зоотехніки, лікарі, механіки, шофери, трактористи.

Вільна праця, праця, що приносить радість і задоволення, породжувала нове ставлення сільських трудівників до своїх обов'язків. Значних успіхів добилися і працівники Жденівського лісокомбінату, які в 1960 році до 25 листопада виконали річний план і понад зобов'язання дали державі ще 5 тис. кубічних метрів надпланової деревини. В авангарді змагання йшли комуністи-майстри лісодільниць Мегела, Кробинець, лебідчик Лабач та інші.

З особливим завзяттям трудилися робітники Жденівського лісопункту. В 1966 році план вирубки лісу становив 35 тис. кубометрів, а фактично було вивезено 39 тис. кубометрів. Таких небачених успіхів досягнуто завдяки самовідданій праці всіх робітників, технічному оснащенню виробництва. Замість ручної пилки, сокири і цапини на допомогу лісорубам прийшла найновіша вітчизняна техніка — електричні пили, бензопили, трельовочні трактори, лебідки, канатні підвісні дороги, крани, автомашини, які набагато полегшили працю лісорубів, підвищили її продуктивність. Та головна роль належить невтомним трудівникам, які домагаються високих показників у виконанні завдань Батьківщини. Кращими виробничиками в Жденівському лісопункті, що йдуть в авангарді змагання, є В. В. Щербей, І. М. Цап, І. О. Богут, М. М. Петрішко, Ю. Ю. Щербей, В. Пацьо, І. Чубірка, І. Молнар, М. Кубаш та багато інших. Ударники комуністичної праці І. І. Яртим, Ю. М. Тидір, В. Ф. Тидір та інші показують зразки самовідданої праці.

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. Р-137, оп. 4, спр. 26.
[2] Газ. «Радянська Верховина» (Воловець), 3 грудня 1960 р.

Чудовими успіхами зустріли робітники Жденівського лісопункту славний півстолітній ювілей Радянської держави. Вони добилися дальшого підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції. А зобов'язання — дати країні 28 тис. кубометрів деревини — значно перевиконано.

Добре трудяться також робітники Жденівського лісництва. Понад 20 років працює лісником комуніст С. Кробинець. Він охороняє державний ліс, що розкинувся на 632 гектарах і утримує десять років звання лісника обходу відмінної якості. За бездоганну роботу С. Кробинця у 1966 році нагороджено орденом «Знак Пошани». Багато трудових звершень на рахунку верстатниці Жденівського лісопильного цеху Г. М. Головко. Вона не тільки перевиконує змінні завдання, а й випускає продукцію тільки відмінної якості, бере активну участь у громадській роботі, діяльності сільського клубу.

З року в рік зростало в селі артільне господарство, яке весною 1950 року було укрупнено. В колгосп «Перемога» об'єднались сільськогосподарські артілі сіл Верхньої Грабівниці, Підполоззя і Жденевого. Укрупнений колгосп спеціалізувався по розвитку основної галузі господарства — тваринництва. Вже на кінець 1955 року в колгоспному стаді налічувалось 262 голови великої рогатої худоби, у т. ч. 108 корів; 53 свині, 339 овець, 50 коней. Значно поліпшилась організація праці. Було переглянуто нормування і оплату праці, скорочено непродуктивні адміністративно-управлінські витрати. Господарство згодом стало справжньою фабрикою м'яса й молока.

Серед трудівників артілі розгорнулося змагання за дальше піднесення продуктивності тваринництва, високі показники на всіх ділянках виробництва. В 1952—1953 рр. було споруджено корівники, конюшню, свиноферму, механізовано на фермах всі трудомісткі процеси.

У 1960 році колгосп «Перемога» знову було укрупнено. Він об'єднав сім населених пунктів: Жденеве, Підполоззя, Грабівниця, Ялове, Збин, Щербовець і Пашковець. Артільні лани обробляє 9 тракторів, а дорідний урожай збирають новими потужними комбайнами. Колгосп має 5 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Грошові прибутки артілі в 1967 році складали 187 тис. крб., а неподільні фонди — 550 тис. карбованців.

Багато чесних і сумлінних трудівників виростила колгоспна сім'я. Серед них О. І. Чубірко, О. Ю. Богут, М. В. Гецньо та інші. Жденівці пишаються, зокрема, бригадиром Оленою Іванівною Чубірко, яку знають не тільки в рідному колгоспі, а й усьому Закарпатті. Бригада комуніста О. І. Чубірко рік у рік домагається все кращих успіхів у рільництві і тваринництві. У 1966 році хлібороби бригади виростили по 256 цнт картоплі, 622 цнт кукурудзи на силос, по 37 цнт сіна з природних сінокосів з кожного гектара. За досягнуті успіхи О. І. Чубірко нагороджена орденом Леніна і була обрана делегатом на XXIII з'їзд КПРС.

Однією з найкращих в колгоспі є бригада, яку очолює О. Ю. Богут. Їй 20 років. Набуті в сільськогосподарському технікумі знання вона вміло застосовує на практиці виробництва — виборює високі врожаї картоплі, кукурудзи, багаторічних трав. О. Ю. Богут знають у Жденевім як кращу активістку. Вона — агітатор, учасниця художньої самодіяльності. Високих показників у праці добиваються рік у рік також доярка М. В. Гецньо, ланкова комуніст М. І. Головатюк, механізатори Ю. Іжевський та інші.

На спортивному майданчику Жденівської середньої школи. 1967 р.

Невпізнано змінилося за роки Радянської влади і саме село, зріс добробут

його трудівників. Збільшення доходів колгоспників вплинуло на розмах будівництва. Із 260 житлових будинків, що є в Жденевім, 220 — нові. У дорадянський час навіть у сільського багатія не було кращого будинку, ніж сьогодні є в колгоспників І. Гецня, О. Собрана, П. Попелича та робітників-лісорубів А. Брецка, Ф. Чубірки. Їхні хати мають по дві-три добре умебльовані кімнати, кухню, кладову. Дерев'яні хати, покриті соломою і без димарів, саморобне взуття та одяг в селі є музейною рідкістю.

Велику допомогу в розгортанні житлового будівництва надає селянам колгосп, а робітникам — Воловецький лісокомбінат. Тільки в 1962 році для новобудов села було виділено 180 кубічних метрів лісу.

За роки Радянської влади у селі зведено і ряд громадських будівель: простору їдальню, продуктовий магазин, торговий комбінат, швейну і шевську майстерні, приміщення нового сільського клубу, середньої школи і споживчого товариства, відкрито дитячий садок, ясла.

Зростає добробут трудівників села. В їх особистому користуванні 123 радіоприймачі, 540 радіоточок, 158 велосипедів, 24 мотоцикли, дві легкові автомашини. Багато робітників і колгоспників придбали швейні машини, холодильники, музичні інструменти. Раніш про ці речі робітники та селяни не могли й мріяти. Багато дітей колишніх бідняків за роки Радянської влади стали вчителями, лікарями, агрономами, інженерами. Кожна сім'я постійно передплачує по кілька примірників періодичних видань, у багатьох трудівників є великі власні бібліотеки. Найбільші з них у В. В. Білака, М. О. Яковлєва, О. П. Слободян та інших.

Пам'ятник жденівським добровольцям, що загинули під час Великої Вітчизняної війни. 1967 р.

Велика увага приділяється медичному обслуговуванню населення. В селі є дільнична лікарня, в якій працює 2 лікарі і 15 чол. середнього медичного персоналу.

Значно зріс освітній рівень трудівників села. У 1952 р. в Жденевім була відкрита середня школа, в якій атестат зрілості вже здобули 378 учнів. Вчаться і дорослі. Для них відкрито вечірню заочну школу, яку закінчили 98 чол. Знання в маси несуть 33 вчителі.

Справжнім вогнищем культури на селі став Жденівський клуб — один із кращих культосвітніх закладів Воловецького району. Це будинок з просторим фойє, кінозалом на 350 місць, кімнатами для гурткової роботи. Тут же розмістилася бібліотека, книжковий фонд якої становить понад 5,5 тис. томів. Цінують і люблять жденівці народне мистецтво. Добра слава у районі йде про сільський хор, створений у 1957 році. У його складі вчителі, медики, колгоспники, службовці — понад 50 аматорів. Керує цим мистецьким колективом вчитель І. Д. Русняк. На районних оглядах народних талантів жденівський хор не раз виходив переможцем і нагороджений багатьма похвальними грамотами. Добра слава йде і про учительський ансамбль, яким керує Б. О. Панкулич.

З новим життям у побут жденівців широко ввійшли і нові народні обряди. У 1958 році в учительському колективі Жденівської середньої школи було влаштоване перше комсомольське весілля. З того часу комсомольські весілля стали традицією і проходять цікаво, весело і життєрадісно. Клуб в той час прикрашується килимами, портретами, живими квітами. Коли молоді входять в клуб, голова сільради виголошує промову, бажає їм здоров'я, щастя, успіхів в роботі і в сімейному житті. Молодим вручають свідоцтво про одруження, портрет Володимира Ілліча Леніна. Присутні при цьому батьки молодих вітають їх, дарують квіти. В залі грає музика, лунають пісні. Після цього батьки запрошують гостей до столу, частують їх.

За новим ритуалом проводиться в селі і реєстрація новонароджених. Відбувається вона також в клубі, з участю громадськості. Запрошуються почесні батьки, рідня, друзі по роботі, вихованці дитсадка. Діти читають вірші, співають, танцюють, дарують квіти або саморобні іграшки. Під час обряду грає музика, фотографують батьків, дітей, гостей, дарують альбом для фотографій.

В урочистій обстановці відбуваються проводи молоді на службу в армію. Представники громадськості села висловлюють хлопцям побажання вірної служби на славу нашої Вітчизни, вручають їм пам'ятні подарунки. Виступають керівники підприємств, секретарі партійної та комсомольської організацій. Проводи завершуються молодіжними вечорами з танцями, іграми, атракціонами.

Урочисто проходять у селі вечори трудової слави. Надовго запам'ятається колгоспникам вечір вшанування кращої ланкової колгоспу «Перемога» Марії Іванівни Головатюк у зв'язку з 15-річчям її ударної праці в колгоспі. Ця дата співпала з днем народження ювілярки. В клубі зібрались колгоспники, лісоруби, інтелігенція села. Ланкову поздоровили піонери Жденівської середньої школи, представники колгоспу і виконкому сільради, друзі. Вони бажали ювілярці здоров'я і особистого щастя, нових трудових успіхів.

Всі здобутки, досягнуті трудівниками Жденевого за роки Радянської влади, стали можливими завдяки активній діяльності сільської Ради, її депутатів, які через постійні комісії (бюджетно-фінансову, сільськогосподарську, культурно-освітню та народної освіти, охорони здоров'я, торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, шляхового будівництва та благоустрою) підтримують тісний зв'язок з жителями села.

Сумлінно ставляться до виконання своїх обов'язків депутати — І. В. Панасович, Г. Ю. Фурдак, О. В. Пацько, В. М. Богут та інші.

У 1967 році в Жденевім встановлено пам'ятник-монумент жителям села, які загинули в боротьбі з фашизмом в роки Великої Вітчизняної війни. 8 жовтня 1967 року в Жденевім зібралися представники всіх сіл Воловецького району на свято визволення, приурочене відкриттю пам'ятника-монумента. Прибули на свято також колишній командир стрілецького полку А. Д. Кругляков, колишній начальник контррозвідки стрілецької дивізії М. О. Єршов, капітан запасу Є. Д. Базей, учасники визволення Жденевого та інших сіл району. Відкриваючи мітинг, голова Жденівської сільради Олена Василівна Стегура розповіла про ті зміни, що відбулися в селі під зорею Великого Жовтня. Вона згадала імена тих, хто віддав своє життя за наше щасливе сьогодні. Ось вони, бійці Червоної Армії, які загинули, визволяючи Жденеве: Василь Босий, Костянтин Литвиненко, Зинаїда Бєлокурова, Микола Філатов, Іван Грамотюк, Федір Обросов, Олександр Шаров, Михайло Зацокурин, Остап Мурований, Петро Капля, Юрій Охришко, Іван Глєбов, Захар Обуховський.

Не померкнуть в пам'яті трудівників села імена 32 солдатів і офіцерів, що загинули в боях за визволення Жденевого, тих посланців Жовтня, що віддали своє життя за нашу прекрасну дійсність.

В. В. БІЛАК, М. В. ТРОЯН

НИЖНІ ВОРОТА

Нижні Ворота (до 1945 року — Нижні Верецьки) — село, центр Нижньоворітської сільської Ради. Розташовані біля підніжжя Бескидських гір та перевалу, який з'єднує Закарпатську і Львівську області, на автомагістралі Мукачеве — Львів, за 12 км від районного центру. Через Нижні Ворота протікає річка Латориця, в яку у центрі села впадає її притока р. Заводка. Населення — 903 чоловіки. Селищній Раді підпорядковане село Задільське.

На території села виявлено скарб бронзових виробів пізньобронзової доби (XI—IX століття до н. е.).

Село вперше згадується у письмових джерелах за XII століття[1]. Його назва походить від особливостей місцевості, в якій воно розташоване — серед гір, що раніше називалися «веретками». Тому й село спочатку було названо Нижні Верецьки.

В XII столітті Нижні Верецьки входили до складу Галицько-Волинського князівства, а з XIII століття — до угорського королівства. Під час татаро-монгольської навали в Середню Європу завойовники хана Батия, просуваючись через Верецький перевал, напали на село, яке дуже пограбували і спустошили. Більшість дворів було спалено ордою. У селі збереглося лише кілька родин, серед яких згадуються такі: Малиничі, Курахи, Поповичі, Биркевичі, Антоловці.

У 1433 році село Нижні Верецьки належало дворянам Білкеям, пізніше — іншим магнатам, входило також до Мукачівсько-Чинадіївської домінії.

Як видно з урбарію 1648 року, в селі на той час було вже 118 господарств, в яких мешкало 70 селян-кріпаків з наділами, 12 кенезів, 7 вільних, 26 желярів, столяр, таможник і піп. Їм належало 35 коней, 166 волів, 210 корів, 127 свиней і 405 овець[2]. Уже тоді в селі було значне майнове розшарування. Тільки один мешканець його володів повним телеком землі, близько половини селян мали по 0,5 телека, а решта — невеличкі ділянки — по 4—6 гольдів. 26 желярів не мали жодного клаптика землі. Особливо яскраво видно майнову нерівність у розподілі худоби. Двоє вільних селян мали 6 коней, 15 волів, 12 корів, 19 свиней і 180 овець, а десятки бідняцьких дворів зовсім не мали худоби.

Селяни змушені були відбувати панщину і платити домінії непосильну данину: з ½ телека 1 форинт поземельного податку — цензу, здавали 1 іцу меду, 1 іцу масла, 1 голову сиру, приносили для панської кухні курей, качок, яйця. Крім того, селяни всією общиною сплачували землевласникові 38 форинтів т. зв. «сухої корчми» — за те, що не купували горілки в корчмі маєтку; 12 форинтів т. зв. «драбантських грошей»; 6 форинтів за «убійну худобу»; 3 форинти 60 крейцерів за вбивство звіря та інші. Нижньоверецькі селяни змушені були також зимувати панських овець (по 2—3 голови на двір), виконувати додаткові тяглові роботи, які лягали важким тягарем на їхні плечі.

В другій половині XVII століття панщинно-кріпосницька експлуатація значно посилилася. У Нижніх Верецьках домінія захопила кращі селянські землі в урочищах Голиця та Привороттї і створила тут панщинне господарство. Панщина наприкінці XVII століття стала майже необмеженою. Селянам доводилось працювати стільки, скільки вимагала економія. Крім того, було збільшено грошові та натуральні побори. Місцеві власті в гонитві за прибутками збільшували панщину.

Село Нижні Ворота. 1967 р.

---

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monográphiája, III kötet. Ungvár, 1881, стор. 790.
[2] F. Mansay. Urbáriumok XVI—XVII század. Budapest, 1959, стор. 538—540.

Не минали село й лихоліття ворожих нападів та воєн. Так, у 1600 році через Верецький перевал в Угорщину пройшла орда кримських татар, яка принесла в долину Латориці неволю, руїни і смерть. В 1657 році у село вдерлися війська польської шляхти під проводом воєводи Любомирського, які мстили князеві Дєрдю II Ракоці за його втручання в польські справи. Жахливого розорення зазнали селяни Нижніх Верецьок і в період антигабсбурзької війни (1683—1688 pp.). Розорені, зубожілі від панщини та сваволі кріпосників, позбавлені засобів до існування та притулку, селяни змушені були тікати з насиджених місць у пошуках кращої долі. За переписом, на початку XVIII століття в селі залишилось тільки 32 кріпацьких та 6 кенезьких господарств. 40 сімей покинули свої двори.

Коли на початку XVIII століття Закарпаття і Угорщину охопила визвольна війна проти панування Габсбургів у 1703—1711 pp., в ній брали участь і нижньоверецькі кріпаки. Цікаво відзначити, що селяни Нижніх Верецьок за дорученням Ференца II Ракоці, як його посланці, відвозили листа до Петра І. Зазнавши поразки у цій війні, Ференц II Ракоці залишив батьківщину і 20 лютого 1711 року зупинився у селі Нижніх Верецьках. Звідси він звернувся з відкритим листом до населення країни[1].

Після поразки визвольної війни Нижні Верецьки були перетворені в руїни. В селі залишилося тільки 18 дворів, яким належало 135 кобликів землі та сінокосів, з них церкві — 30 кобликів[2].

В 1728 році австрійський імператор подарував маєтки Мукачівсько-Чинадіївської домінії графу Шенборну. Село Нижні Верецьки стає центром Верховинського ключа величезної латифундії Шенборнів. Тільки в Нижніх Верецьках Шенборнам належало 1850 гольдів кращої землі[3]. Селяни ж користувалися невеличкими ділянками, розташованими далеко в горах. Інколи можна було орендувати в поміщика землю трохи ближче до села. За оренду 1 гольда землі селянин платив 1 золотий 20 гелерів.

Основним заняттям мешканців села було землеробство. Частина селян займалася скотарством, ткацтвом, бондарством, вишиванням, а також працювала на лісорозробках.

У другій половині XVIII століття значна частина селян Нижніх Верецьок належала до категорії лібертинів, тобто вільних від кріпацтва. Одним з обов'язків лібертинів була доставка пошти до Відня і привезення звідти кореспонденції. Сільські поштарі доставляли кіньми пошту до австрійської столиці за 12 днів.

Шенборнська домінія нещадно посилювала феодально-кріпосницький гніт. Гайдуки заставляли селян працювати навіть вночі. Нижньоверецькі кріпаки збирали урожай з свого наділу лише пізньої осені, коли випадав сніг, тому багато хліба і картоплі пропадало. За найменші провини селян жорстоко карали: били киями, батогами, різками.

Тяжке життя селянства накладало відбиток і на їхні убогі житла. Хати селян були переважно курними або напівкурними. Житло це було без фундаменту. Висота стін 2,3 м. Зруб був виготовлений цілком з дерева, без єдиного цвяха, а дах покритий соломою або гонтою.

Нижні Верецьки поступово зростали. З 1715 року тут стояла прикордонна воєнна сторожа, містився податковий уряд. У 1753 році в селі відкрилася карантинна застава, а в 1835 році — поштова станція.

У 1831 році в селі почалася епідемія холери, під час якої захворіло 12 кріпаків, 9 чоловік з яких померло[4].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 1, спр. 222, арк. 35—36, 66.

[2] Закарпатський облпартархів. Колекція мікроплівок з Угорської Народної Республіки, № 140.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monográphiája, III kötet, стор. 792.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 1126, арк. 1—3.

У 1732 році граф Шенборн надав Нижнім Верецькам статут містечка, за яким воно дістало право влаштовувати ярмарки. За це село змушене було виплачувати поміщикові спеціальну данину. У 1763 році Шенборни привласнили також водне право — користування ріками. Це право управителі маєтків іноді здавали в оренду і селянам.

Посилення кріпосницького гніту, стихійні лиха тощо призводили до масового розорення селян. Це викликало протест і опір трудящих. В 1835 році селяни 34 сіл, серед них і Нижніх Верецьок в скарзі на ім'я цісаря змалювали картину знущань з боку управителів Шенборна. Вони писали про численні зловживання управителів маєтку, про те, що у літню спеку, під час косовиці, їх примушували жати цілий день, не даючи їсти і пити, а коли хтось наважувався піти до колодязя напитись води, його карали киями. Крім панщини, селяни виконували багато інших повинностей: возили з лісу по скелястих, небезпечних для життя шляхах дерево, будівельний камінь; кожен двір щорічно відбував на різних роботах 27 днів додаткової панщини.

«Під час збирання дев'ятини,—скаржились селяни,— панські слуги забирають найкращі снопи, картоплю не важать, а там, де вона найкраще вродила на селянському наділі, примушують копати її для домінії». Управителі маєтку заставляли селян даремно обробляти не тільки панську, а й їхню землю, постачати їх безплатно вівсом, дровами тощо. Селяни писали, що не зможуть витримати такого здирства і «змушені будуть розійтись по всій країні жебраками».

Скаргу було переслано на розгляд Березької жупи, яка вислала до Нижніх Верецьок комісію. А коли селяни з багатьох сіл зібралися у Нижніх Верецьках, щоб поговорити з комісією, їх звинуватили в бунті. Згодом, коли приїхала нова комісія, в селі знову зібралися кріпаки з навколишніх сіл, які рішуче заявили: «Ми не проповіді прийшли слухати, а хочемо, щоб нам принесли закон про правду і свободу». Селяни вимагали надання їм безплатного випасу худоби, дозволу брати паливо в лісі і встановлення плати за роботу в панському господарстві. Вони також відмовилися виконувати панщину та інші феодальні повинності[1].

У 1836 році боротьба селян проти поневолювачів набрала ще більшого розмаху. Комісія, яку направило жупне управління до Нижніх Верецьок, повідомила, що селяни «бунтують проти громадського порядку і панщини». За наказом імператорської канцелярії сюди прибули гайдуки і солдати. Багато селян було заарештовано і кинуто до в'язниці. Кілька місяців їх катували батогами і киями. Селянин П. Беркович просидів у кайданах 6 місяців і був покараний 50 киями. М. Горош, не витримавши катування, помер у в'язниці[2].

Угорська буржуазна революція 1848—1849 рр. дала новий поштовх у боротьбі проти феодально-кріпосницького гніту. Селяни Нижніх Верецьок відмовились виконувати панщину та інші повинності. Під час боротьби з поміщиками з середовища селян вийшов стійкий і відважний організатор селянського руху Павло Беркович. Незважаючи на арешти й катування, П. Беркович проявив себе відважним ватажком верховинських кріпаків.

Чужоземний гніт позначився і на народній освіті. Школу в Нижніх Верецьках було відкрито тільки наприкінці XIX століття. Але селяни не мали можливості віддавати своїх дітей до школи, бо вони з семи років пасли худобу, працювали в полі. До того ж у тій єдиній на все село чотирикласній школі діти два перші роки вчились по-українськи, а два останні — по-угорськи. Хто хотів учитись далі, мусив прийняти угорське прізвище. Але закарпатці чинили завзятий опір мадьяризації. Вони вважали, що краще залишитися без освіти, але зберегти свою рідну мову, культуру й побут.

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву у Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 3029, арк. 1—3, 69, 70, 72.

[2] Там же, ф. 60, 214, оп. 1, спр. 584, 3029, 3030, арк. 1, 52, 72, 76.

Нещадно експлуатуючи трудовий люд, угорські поневолювачі хотіли зробити його духовно убогим. Вони переслідували українську культуру, намагалися позбавити селян будь-яких прав. Формально деяка частина селян мала право брати участь у виборах депутатів угорського парламенту. Але політикани з буржуазно-поміщицьких партій робили під час виборів такі махінації, що практично селяни не знали навіть, за кого вони голосують. Коли ж у листопаді 1898 року вони висловили протест проти виборчих махінацій та зловживань, до села для придушення виступу було надіслано жандармів і солдатів.

В кінці XIX століття соціально-економічне пригноблення селянства посилилося. Для зміцнення куркульства і перетворення його в надійну опору своєї політики угорський уряд організував на Закарпатті так звану «Верховинську акцію», яка була тісно зв'язана з гірськими районами. Закон про «Верховинську акцію» було схвалено у 1898 році, за яким «Експозитура гірських районів» мала взяти в оренду у графа Шенборна певну кількість угідь (пасовиська, луки, частково орні землі), всього 12 660 кадастральних гольдів. Ця земля була передана в оренду 4132 господарствам 56 сіл Верховини. Дрібним орендарям-селянам припадало в середньому від 3 до 5 кадастральних гольдів. Фактично ж «Верховинська акція» привела селян до розорення. Якщо граф Шенборн одержав від держави за орендовану в нього землю 45 440 крон, то селяни виплатили за неї державі 52 000 крон[1]. Крім того, великі землевласники, куркулі й попи зосередили в своїх руках кращі землі, машини, добрива і тяглову силу, а селянам дістались малопридатні ділянки на схилах гір.

На базі шенборнського маєтку міністерство землеробства Угорщини в процесі здійснення «Верховинської акції» в 1903 році відкрило у Нижніх Верецьках державну племінну ферму, якій належало понад 400 гольдів кращих лук і пасовиськ. Те «господарство» не могло поліпшити життєві умови верховинських селян. Воно служило інтересам куркульської верхівки для обзаведення племінною худобою. В 1905 році при фермі було відкрито сільськогосподарську школу, де 12 куркульських синків вивчали основи механізації, агрономії, зоотехнії та інші предмети сільськогосподарської науки.

Переважна більшість нижньоверецької бідноти свої мізерні наділи обробляла дерев'яною сохою. Ті наділи, мов латки на сорочці бідняка, рябіли на схилах гір. На них гнув спину роботящий верховинець, збираючи дрібноколосе жито.

В той час, коли серця пригноблених селян кипіли ненавистю і гнівом до гнобителів, на Верховину прийшло нове лихо — перша світова війна з її руйнівними наслідками. Вже у жовтні 1914 року в Карпатах розгорілися жорстокі бої. В Нижніх Верецьках двічі побували російські війська — в середині жовтня 1914 року та в січні 1915 року. Селяни охоче спілкувалися з російськими солдатами, в особі яких бачили своїх рідних братів. Коли ж російська армія відступила, угорська вояччина вчинила криваву розправу над багатьма селянами: Т. Мамеля, І. Дербаля, П. Куштинця було кинуто до в'язниці, а О. Дем'яна страчено[2]. Жителі Нижніх Верецьок в 1920-х роках встановили пам'ятник загиблим російським воїнам.

У березні 1919 року в Нижніх Верецьках проголошено Радянську владу. Над селом замайоріли червоні прапори, маковіли яскраві стрічки на капелюхах і шапках селян. 26 березня 1919 року в Нижніх Верецьках створено організацію об'єднаної соціалістичної партії Угорщини, яка налічувала 215 членів. Головою її було обрано П. Бургера, заступником — П. Пфефера. а секретарем — А. Гейгера[3].

---

[1] В. І. Неточаєв. Колоніальна політика угорського буржуазного уряду в Закарпатті в кінці XIX і на поч. XX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету. 1958, т. 36, стор. 32—35.

[2] Газ. «Русское слово», 24 квітня 1930 р.

[3] Під прапором Великого Жовтня, стор. 75—76.

7—8 квітня у верховинських селах були проведені вибори до Рад. До складу Нижньоверецької Ради робітників, селян і солдатів обрали 20 чол. Серед них І. Халуса, М. Лізака, С. Кураха, Ф. Чакавого, Й. Петруса, М. Кураха, І. Марковича та інших. 10 квітня 1919 року представники 31 села обрали Нижньоверецьку окружну Раду, до якої ввійшло 19 чол.: М. Попович, Ф. Літеварі, І. Німець, В. Губинець, І. Голінка, Ф. Терек та інші.

Трудящі села приступили до здійснення соціалістичних перетворень. Вони ділили графську землю, вигнали панських слуг і жандармів, створили загін народної міліції. Чимало жителів Нижніх Верецьок влилося у загони Русинської Червоної дивізії. Та Радянська влада проіснувала в окрузі тільки 40 днів.

В складі буржуазної Чехословацької республіки економічне становище трудящих села мало чим змінилось. Як і раніше, земля, ліси і пасовиська належали поміщикам, куркулям і лихварям, а більшість селян задихалися від безземелля. У Нижніх Верецьках було тоді понад 100 безземельних господарств[1].

Аграрна земельна реформа, що проводилася у 1919—1937 рр., була спрямована на зміцнення куркулів і колоністів. Маєток Шенборна у 1929 році перейшов до фірми «Латориці», яка збільшила орендну плату і посилила експлуатацію селян. 130 гектарів землі, якою раніше користувались селяни, стали власністю держави[2].

У 1920 році на базі племінної ферми в Нижніх Верецьках відкрито державне дослідне господарство, якому додатково було виділено 72 га найкращої землі і 3600 га гірських луків—полонин. Воно займалось розведенням бурої карпатської худоби, виведенням породистих свиней і овець. Але це господарство служило інтересам багатих землевласників, які виявляли лояльність щодо чехословацького уряду.

За переписом 1930 року, в селі налічувалось 334 двори, в яких мешкало 2027 чол., з них українців — 1208, чехів і словаків — 128, угорців — 22, євреїв — 645, інших — 24. Цим господарствам належало лише 1797 гектарів сільськогосподарських угідь. Отже, реформа була тільки ширмою для відкритого загарбання чеською і місцевою буржуазією великих земельних масивів.

В роки економічної кризи (1929—1933 рр.) Нижні Верецьки опинилися в особливо тяжкому становищі. Недоїдання і голод стали звичайним і масовим явищем в житті трудящих. Ось що говорив про це село 22 січня 1932 року на одному із засідань депутат чехословацького буржуазного парламенту, комуніст Й. Штєтка, який у складі делегації за дорученням ЦК КПЧ побував на Закарпатті: «Жахливо побувати в кількох хатинах такого села, як Нижні Верецьки. Наведу з цього села лише один приклад, як страшенно лютують злидні і голод на Закарпатті і в яких жахливих умовах животіє закарпатський люд. Ми побували в хатині, зліпленій з болота. Номер цієї хати — 186. Її власником є Панзел. Входимо в справжню діру, про яку говорять: ,,Людське житло'', куди ведуть двері 1,22 м заввишки і яка має два віконця по 20 см. В тій дірі живе 12 людських істот, а перед входом у приміщення стояла на снігу боса заввишки 120 см дівчина з оголеною повністю верхньою частиною тіла при лютому морозі. В приміщенні ми дізналися, що цій убогій дівчині — 28 років і через нестачу харчів та людських гігієнічних умов вона зовсім дегенерована. На печі сиділо 5 малих дітей, всі вони були голі в повному розумінні цього слова, без будь-якої ганчірки. Від нас ховалися за комин... Ми дізналися, що єдина їхня їжа — зварена поливка з гнилої ріпи і засипана вівсяним борошном грубого помелу... Вся сім'я виглядає хворою. Мати, яка лежала на дощці, ледве ворушилась... А старий батько? Якби його поклали в труну, ніхто б не пізнав, що це жива людина... Таке становище в 50 процентах хатин, в яких ми побували»[3].

---

[1] Журн. «Советская этнография», 1959, № 4, стор. 43.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 391.
[3] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 351—352.

Голод був частим гостем бідноти і в наступних роках. Як писала газета «Карпатська правда» у 1935 році: «У нас, в Нижніх Верецьках, є більше 40 родин, у яких нема зовсім що їсти. Крім того, у кожній другій хаті лежать хворі діти і дорослі... Це наслідки недоїдання і голоду»[1]. Про незадовільний стан охорони здоров'я яскраво свідчить виступ у чехословацькому буржуазному парламенті депутата-комуніста від Закарпаття. Він говорив: «У нашому краї за урядовою статистикою найбільший процент вмирання від заразних хвороб...» Нижньоверецький лікар констатував, що у всьому окрузі не було жодного трудівника, який би не хворів рахітом, $^1/_5$ смертей припадала на захворювання туберкульозом легенів, $^1/_{10}$ частина дітей народжувалися каліками, не здатними до праці. Більшу частину року населення, що займалося важкою фізичною працею, постило, а робітники і батраки — зовсім не вживали жирів. „Про наш народ,— говорив лікар,— кажуть, що він ледачий, а він кволий, бо в організмі немає сил, які б вистояли проти немочі"»[2].

Тяжкий соціально-економічний гніт доповнювався національним і політичним безправ'ям. Чеська буржуазія здійснювала різні форми гноблення, щоб придушити національну і соціальну свідомість трудящих, підірвати їх віру у возз'єднання з Радянською Україною. З цією метою на Закарпатті було створено ряд буржуазних партій, які виступали єдиним табором проти робітничого і селянського руху. У Нижніх Верецьках тривалий час діяли аграрники, які захищали інтереси буржуазії та куркулів. Їх місцевий керівник Щерецький заснував кредитну спілку і згодом став банкіром. Маючи в своєму розпорядженні значні суми, цей прислужник чехословацьких панів проводив шалену демагогічну агітацію.

Інтереси трудящого селянства захищали комуністи, які відстоювали права бідняків, піднімали їх на боротьбу проти засилля куркулів і лихварів. Боротьбу проти гнобителів очолив Олекса Грига. Його, як людину справедливу й чесну, з великим життєвим і політичним досвідом, селяни обрали старостою села.

Але пан Щерецький та сільські глитаї добилися усунення О. Грига з цієї посади. Приводом для цього стали збори селян, на яких виступив секретар крайкому КПЧ Іван Мондок. Він закликав верховинців згуртуватися і спільно боротися за свої життєві інтереси. Цього було досить, щоб пани та куркулі могли розправитися з «більшовицьким» старостою. Але комуністи не склали зброї, а продовжували боротьбу. Їм допомагали члени Закарпатського крайкому І. Локота, О. Борканюк, М. Сидоряк, які часто приїжджали сюди і проводили значну роботу, виковуючи волю трудящих до боротьби за своє визволення. Великий вплив в боротьбі за нове життя серед трудящих села мали твори В. І. Леніна та інша комуністична література, що завозилася сюди таємно. Ще у 1921 році у Нижніх Верецьках було конфісковано твори В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» та «Держава і революція»[3].

На початку 1930 року в селі створено організацію КПЧ. Її фундаторами були Ф. Комар, О. Курах. Першим її секретарем став Олекса Грига. Комуністи були кістяком і душею бідняцької громади. Вони виступали організаторами походів голодуючих, влаштовували виступи за звільнення політв'язнів, що перебували у нижньоверецькій тюрмі.

Щоб зламати опір селян, жандарми 14 лютого 1932 року заарештували О. Кураха, В. Чобалька та інших активістів. Довідавшись про свавілля властей, понад 200 обурених селян 14 лютого вийшли на демонстрацію перед будинком суду і зажадали звільнення ув'язнених комуністів. Жандарми розігнали людей гумовими палицями. 67 чол. знову було заарештовано, у т. ч. 52 — засуджено на різні строки тюремного ув'язнення. У відповідь на посилення революційних виступів власті проголосили на Верховині надзвичайне становище.

[1] Газ. «Карпатська правда», 26 березня 1935 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 772, оп. 1, спр. 857.
[3] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 134, арк. 74.

Хвиля демонстрацій прокотилася в селі і у 1933 році. Селяни чинили опір збирачам податків і жандармам, вимагали допомоги голодуючому населенню. 30 січня 200 чоловік взяли участь у поході голодуючих до нотарського управління. На демонстрантів напали жандарми. Багатьох селян, у т. ч. 10 жінок, було побито[1].

В ході класових боїв зростав вплив і авторитет Нижньоверецької організації КПЧ. Про це свідчить хоча б той факт, що під час виборів до чехословацького парламенту в 1935 році комуністи у Нижніх Верецьках зібрали 268 голосів, значно більше ніж будь-яка з буржуазних партій. Таким чином було завдано нищівної поразки панові Щерецькому та його прибічникам.

За ініціативою комуністів 26 червня 1936 року в селі було проведено збори селян, на яких виступив О. Борканюк. Учасники зборів виступили з протестом проти політики буржуазного уряду, проти злиднів, голоду. В прийнятій резолюції вони вимагали дозволу на ввіз кукурудзи без мита, роботи і допомоги безробітним. Селяни, які входили до соціал-демократичної, народно-соціалістичної та інших партій, приєдналися до пропозицій комуністів про необхідність посилення боротьби проти екзекуцій та податкового гніту, за державну допомогу голодуючим[2]. О. Борканюк назвав ці збори першим кроком на шляху до створення бойової єдності усього трудящого населення Нижніх Верецьок.

Злидні і голод, як наслідок безземелля та малоземелля, були головною причиною численних хронічних захворювань та епідемій, які тривали по 5—6 місяців. Особливо поширеними були висипний і черевний тиф, дифтерія, трахома, туберкульоз, ендемічний зоб. Дитяча смертність досягала до 40 проц. На 18 верховинських сіл був лише 1 лікар. Медична допомога була платною і недоступною широким народним масам, оскільки за перебування одного дня в лікарні треба було платити 20—25 крон. Мешканці села змушені були звертатися по допомогу до знахарок і попів з їх «святою водою». «У нас, у Нижніх Верецьках,— писала газета «Карпатська правда»,— лікарської допомоги не дають, кожний лікується по-своєму, один мастить себе денатуратом, другий — часником, третій — мочевиною...»[3].

На низькому рівні була й освіта в селі. Діти навчалися в 2 маленьких орендованих приміщеннях народної школи. У 1926 році в селі було відкрито державну чеську народну, а згодом—двокласну господарську школу. В 1935 році почала діяти горожанська школа. Проте ці учбові заклади, як правило, були недоступні для дітей бідняків. Крім того, як писала делегація комуністів-парламентаріїв, в січні 1932 року «діти в школах вчаться тільки співати (здебільшого релігійних псалмів) та підписуватися».

В роки угорсько-фашистського поневолення (1939—1944 рр.) не припинялася боротьба верховинців проти гнобителів. Однією з форм протесту проти насильства і свавілля угорських окупантів була еміграція мешканців села до Радянського Союзу. Після возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР, коли кордон СРСР був всього за 7 кілометрів від села, багато молоді перейшло нелегально на територію Країни Рад. Серед них були Ю. Долинка, Ф. Комар, М. Чепинець, О. Курах, М. Коріш, Г. Пацьо, І. Комар, М. Шумський та інші[4].

В той час у Нижніх Верецьках все більше розгорталася антифашистська боротьба. Комуністи створили у селі підпільну групу, яка складалась з 12 чол. Найактивнішими підпільниками були П. Попелич, О. Ф. Грига, Ф. Ф. Комар, О. Ф. Німець, Є. І. Сокаль, Г. М. Полажинець, І. М. Малинич та інші. Селяни чинили опір загарбникам та місцевим визискувачам, розповсюджували листівки. В хаті Олекси Григи часто відбувалися партійні збори. Звідси йшли в закарпатські

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 12 лютого 1933 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 236, арк. 2.
[3] Газ. «Карпатська правда», 26 березня 1935 р.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 3246, оп. 1, спр. 4, арк. 12.

села вісті з фронту, з далекої Москви. В селі часто переховувалися керівники Закарпатського крайкому КПЧ, народні месники, що вели в горах збройну боротьбу з угорсько-німецькими фашистами.

Наростання організованої боротьби проти окупантів налякало хортистський уряд. Загарбники вдавалися до крайніх заходів. Вони наказували своїм сатрапам-жандармам стріляти в кожну підозрілу людину.

Німецько-угорські фашистські окупанти намагались масовими репресіями зламати опір населення. Чотирьох мешканців села було заарештовано і відправлено до в'язниці, а багатьох селян — в концтабори, у т. зв. робочі батальйони. Хортистський режим, особливо в останні місяці окупації, призвів господарство безземельних і малоземельних селян до повного занепаду, погіршив і без того їх злиденне життя. З Верховинських сіл фашисти вивезли 18 тис. голів великої рогатої худоби, 2 тис. коней, 15 тис. овець, всі пасіки, птицю.

Нестримний наступ Червоної Армії врятував закарпатців від повного розорення. Війська 351-ї стрілецької дивізії 4-го Українського фронту 7 жовтня вступили на територію Нижніх Верецьок і визволили їх. З почуттям великого щастя, радості і вдячності трудящі села зустрічали свою визволительку — Червону Армію. Начальник політвідділу 351-ї стрілецької Червонопрапорної Шепетівської дивізії, яка першою вступила у село, в донесенні писав: «В момент вводу наших підрозділів у населені пункти вулиці швидко оживають, населення збирається великими групами, обступає бійців і командирів, радісно висловлює своє задоволення приходом своїх слов'янських солдат... Всі намагаються почути живе слово офіцера або бійця... Народ товариський, балакучий, готовий цілими днями вислуховувати бесіди офіцерів і розповідати про свої переживання під час угорської окупації»[1].

У визволеному селі відбулося багато зворушливих сцен. До радянського офіцера підійшла стара жінка — верховинка.

— У мене нема сина-солдата,— сказала вона.— Я благословила у похід за щастя і волю свою дочку. Ось вона. Прошу не відмовити. Батько її був комуністом, і вона, моя Ганна, буде добрим солдатом.

Добровольцями до Червоної Армії пішло з села багато хлопців. Серед них І. Г. Гвоздяк, І. П. Курах, С. С. Мадяр, Ф. В. Комар, О. Ф. Шумський, Й. А. Курах, М. І. Кориш та інші. Доброволець Ю. Долинка, що у 1939 році емігрував до СРСР, разом з Чехословацьким корпусом брав участь у боях під Соколовим на Харківщині, у визволенні столиці України — Києва, Білої Церкви, Жашкова; М. І. Чепинець — у боях під Дуклею за визволення Чехословаччини. Всі вони за бойові заслуги нагороджені орденами і медалями.

В перші дні після визволення було організовано Народний комітет, на чолі якого став комуніст Ф. Ю. Кориш, відновила свою роботу партійна організація, секретарем якої знову було обрано Олексу Григу. Комуністи взяли активну участь в організації нової народної влади. До Народного комітету ввійшли О. І. Грига, Г. Ф. Грига, Ф. Ф. Грига, П. С. Попелич, Є. І. Саладь та інші[2].

Здійснюючи волю трудящих, Народний комітет виконував функції органів диктатури пролетаріату: допомагав населенню, що зазнало великого лиха від фашистів, турбувався про забезпечення школи усім необхідним для навчання, конфіскував і провів розподіл державної та поміщицької землі, організував допомогу Червоній Армії в ремонті доріг, вивезенні лісу. На 15 липня 1945 року було конфісковано 2420 угрів землі, яка належала фірмі «Латориці», і передано її безплатно сім'ям безземельних і малоземельних селян.

У 1945 році село стало називатися Нижні Ворота. За характером рельєфу ця назва більш відповідає селу, яке розташоване в мальовничому куточкові і наче відкриває ворота у Карпати.

---

[1] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 361.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 9—10, оп. 1, спр. 48.

14 березня 1946 року з ініціативи комуністів було скликано збори активу села, на яких розглядалося питання про створення у Нижніх Воротах колгоспу. Місцеві куркулі і оунівські недобитки вели шалену агітацію проти створення колективних господарств, не спиняючись перед терористичними актами. Вже через кілька днів після цих зборів у будинок секретаря партійної організації було кинуто гранату. Ініціаторів колгоспу це не злякало. Олекса Грига заявив: «Ми не боїмося погроз куркульських прихвостнів, з нами всі чесні трудівники села». Він передав свою землю, худобу ініціативній групі, яка розгорнула в селі широку роз'яснювальну та організаторську роботу.

Весною 1946 року відкрилася нова сторінка в житті гірського села. 14 родин почали спільно обробляти землю. Це були перші кроки до створення артільного господарства. Нове життя йшло стрімко вперед, відкидаючи з свого шляху все старе і віджиле. В той же час запеклі вороги — колишні глитаї та панські посіпаки, засліплені ненавистю до всього нового — 5 серпня 1946 року вчинили під покровом ночі страхітливу розправу. Ці виродки обірвали життя трьох мужніх людей — комуністів О. Ф. Григи, Г. Ф. Григи та Ф. Ф. Комара. Трудівники села свято шанують пам'ять своїх відважних односельчан — борців за нове життя. У центрі села їм встановлено пам'ятник-монумент, біля якого завжди є квіти — символ глибокої любові до своїх героїв-верховинців.

Люди впевнено дивилися у завтрашній день. Роботу по створенню колгоспу продовжували комуністи Г. Єгрецька, М. Павлишин, М. Комар та інші. 28 листопада 1948 року на організаційних зборах було створено артільне господарство «Молода гвардія», в яке вступило 50 бідняцьких родин[1]. Першим головою колгоспу був обраний М. І. Рябінчак. На 10 квітня 1949 року артіль об'єднувала 260 господарств і мала 1337 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 497 га орної землі, 366 га сінокосів, 11 голів великої рогатої худоби, 48 коней, 20 овець, 49 возів, 32 плуги, 46 борін, молотарку.

Наполеглива праця колгоспників та допомога держави забезпечували швидке організаційно-господарське зміцнення артілі. За прикладом бідняків до колгоспу масово вступали і середняки, а на початку січня 1950 року Нижні Ворота стали селом суцільної колективізації. Механізація сільського господарства була одним із факторів, що переконували трудяще селянство в перевагах колективного господарства над дрібним, одноосібним. В 1949 році у Нижніх Воротах була організована МТС, на базі якої в березні 1953 року створено машинно-тваринницьку станцію.

Після реорганізації МТС у 1962 році в селі утворено відділення «Сільгосптехніка», яке перетворилося у справжнє механізаторське містечко, що має потужну виробничу і ремонтну базу. Робітники відділення з року в рік домагаються все нових успіхів по ремонту сільськогосподарської техніки. В авангарді змагання йде бригада М. М. Дербаля, яка працює на розкорчовуванні луків і пасовиськ. 9 трактористів цієї бригади завоювали звання ударників комуністичної праці.

В 1947 році у Нижніх Воротах на базі дворічної сільськогосподарської школи створено дослідне поле гірського землеробства з відділами: садівництва, виробництва кормів та тваринництва, рільництва, селекції та інші. Тут працювало 25 наукових співробітників. У 1960 році за постановою Ради Міністрів УРСР на

Молочно-товарна ферма республіканської Гірсько-Карпатської сільськогосподарської дослідної станції в селі Нижніх Воротах. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1374, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

Репетиція хорового гуртка Нижньоворітської школи-інтернату. 1967 р.

базі дослідного поля і колгоспу «Молода гвардія» організовано республіканську Гірсько-Карпатську сільськогосподарську дослідну станцію, яка допомагає колгоспам і радгоспам розв'язувати проблемні питання сільськогосподарського виробництва. Це єдина дослідна станція в республіці, яка займається гірським землеробством і розведенням тваринництва.

Станція у 1968 році мала 2146 га сільськогосподарських угідь. Тут працює 18 науковців, 280 робітників, які допомагають колгоспам у постачанні племінного молодняка, сортової картоплі, саджанців плодових дерев і ягідників, проводять значну дослідницьку роботу. Відділ виробництва кормів у 1959—1963 рр. закінчив досліди по темі «Розробка агрозаходів для підвищення продуктивності природних кормових угідь та багаторічних трав в умовах Карпат». Ерозовані площі на території Закарпаття становлять близько 25 проц. угідь. Станція вивчає ефективні методи боротьби з ерозією.

В господарстві є понад 1000 овець. Вівчарство сконцентровано в селі Задільському. Вівчар В. Юртин від 100 вівцематок одержує щорічно по 105 і більше ягнят, настригає по 1,5 — 1,8 кг вовни на вівцю.

Значна увага приділяється садівництву, під яким зайнято 72 га, в основному на схилах гір. Наукові співробітники станції підбирають найперспективніші сорти для гірських умов, розширюють досліди по вирощуванню ягідників, зокрема суниць, чорної смородини. Виведено 4 нові урожайні сорти суниць і смородини. Тепер ведеться випробування 76 різних сортів ягідних культур. Дослідами встановлено, що ягідництво в умовах Карпат економічно вигідне. При середній врожайності ці культури дають понад 4 тис. крб. чистого прибутку з одного гектара плодоносних плантацій.

Науковці станції тримають міцний зв'язок з колгоспами гірських районів, подають їм методичну і практичну допомогу. Напрям ведення вівчарства, запропонований станцією, прийнятий всіма господарствами гірської зони Карпат. Рекомендації, розроблені науковцями по підвищенню врожайності картоплі, впровадили колгоспи Хустського, Міжгірського, Свалявського районів Закарпатської області, Надвірнянський корморадгосп Івано-Франківської області та інші.

Провідну роль в організації виробництва і науковій роботі станції відіграє партійна організація, яка у 1968 році налічувала 40 членів і кандидатів у члени КПРС. Це — передовики виробництва, бригадири, ланкові й інші робітники. Комсомольська організація налічує понад 40 членів ВЛКСМ.

В селі діють також підприємства легкої промисловості: райпромкомбінат, соковий цех Воловецького соко-винзаводу, комбінат побутового обслуговування.

За роки Радянської влади село стало невпізнанним. Змінився його зовнішній вигляд, люди, їх життя. Особливо гарною стала центральна вулиця, вздовж якої виструнчилися нові добротні будинки міського типу, що споруджені переважно з цегли. З 542 житлових будинків 340 побудовано за останні 20 років[1].

Крокуєш чепурними вулицями села і скрізь бачиш обнови. Ось нова школа, нова хлібопекарня, нові двоповерхові будинки для спеціалістів Гірсько-Карпатської сільськогосподарської дослідної станції, садок-ясла, вузол зв'язку, лазня, будинок лісництва, аптека, корпуси лікарні... Нижні Ворота виглядають

[1] Газ. «Радянська Україна», 3 листопада 1967 р.

тепер наче містечко. Тут і водопровід прокладають, і новий готель зводять. Будуються всі: колгоспники, робітники, службовці. У нових чотирикімнатних світлицях — меблі, радіоприймачі, телевізори, книжкові шафи.

Щаслива радянська доля прийшла до верховинців. Заможно й культурно зажили люди. Із зростанням добробуту й культурного рівня змінюється й одяг мешканців села. Основною рисою, що відрізняє сучасний костюм нижньоворітців від колишнього, є ліквідація різниці, пов'язаної з соціальною нерівністю окремих груп селян. На зміну старим тканинам приходять нові, спільні для всіх наших міст і сіл вироби радянської легкої промисловості. Від старовинного одягу тепер залишилося мало. Літні люди бережуть старовинний одяг на смерть, а дівчата зберігають подаровані матерями сорочки, спідниці, запаски для традиційного наряджання, а також для участі в художній самодіяльності[1].

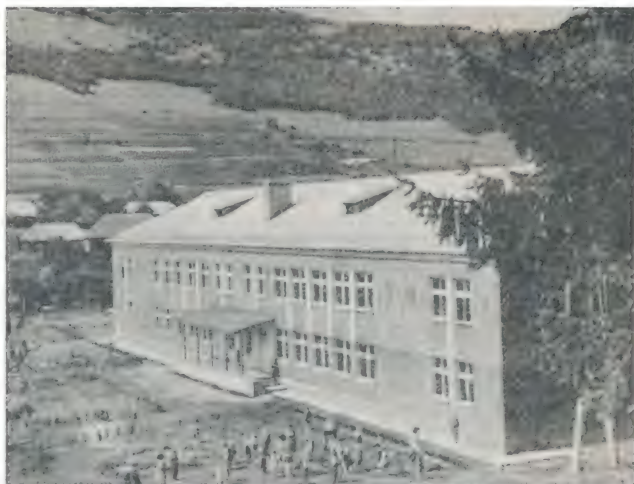

Дитячий садок села Нижніх Воріт. 1967 р.

Про піднесення матеріального добробуту села свідчить невпинне зростання товарообороту. У 1966 році він досягав понад 2 млн. крб., а в 1946 — становив лише 3—4 тис. крб. Нижньоворітське ССТ у 1968 році мало 36 торговельних підприємств. У селі побудовано новий двоповерховий універмаг «Ялинка», відкрито ресторан «Бескид» з трьома красивими залами та літнім павільйоном, нову хлібопекарню. В селі розширюється продаж товарів на виплату: телевізорів, радіол, швейних і пральних машин тощо. Тут застосовують нові форми торгівлі, шириться рух за звання бригад комуністичної праці. Уродженець Нижніх Воріт Ф. І. Курах — один з небагатьох працівників торгівлі Верховини, який нагороджений значком «Відмінник радянської споживчої кооперації». Його багаторічна праця на ниві сільської торгівлі вже відзначена двадцятьма почесними грамотами районних і обласних організацій, Укоопспілки і Центроспілки. З 1965 року колектив універсального магазину села Нижні Ворота носить почесне звання бригади комуністичної праці. У цій бригаді багато років працює і дружина Ф. І. Кураха — Ганна Іванівна.

До возз'єднання більша половина мешканців села була вічним боржником банків і лихварів, а тепер заощадження населення становлять понад 100 тис. крб. 88 багатодітних і одиноких матерів одержують від держави допомогу. Матері Ганна Кориш, Гафія Бігарій, Ганна Вайдич та інші, що виростили по 7—9 дітей, удостоєні урядових, нагород.

Для медичного обслуговування населення Нижніх Воріт ще у 1945 році було відкрито лікарню. Тоді вона мала лише 15 ліжок, а тепер займає 4 красиві будинки. Хворих обслуговують 3 лікарі і 20 чол. середнього медичного персоналу.

Надбанням трудящих села стала середня і вища освіта. Тут працює середня школа, в якій атестати зрілості одержали 400 випускників. Понад 105 чол. закінчили вечірню середню школу сільської молоді. У 1968 році в школі навчалося 600 учнів. Підростаюче покоління виховують 38 вчителів. Випускник школи М. М. Комар — нині аспірант науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів Української РСР. На дослідну станцію він пішов працювати рядовим бригадиром після закінчення Ужгородського університету.

Село прикрашує побудований у 1961 році двоповерховий будинок восьмирічної школи-інтернату, в якій виховується 275 дітей робітників і селян з навколишніх сіл.

[1] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 5, стор. 76.

В живописний пейзаж села вплелися новобудови: високовольтна лінія «Мир», телевізійні антени. Немає вже тих Нижніх Верецьок, про які з болем писав депутат чехословацького парламенту Й. Штєтка. Є нове радянське верховинське село.

Для задоволення культурних запитів трудящих у Нижніх Воротах працює 6 бібліотек з книжковим фондом понад 20 тис. томів. Постійними читачами бібліотек є понад 1000 чол. Міцно ввійшли у побут села періодичні видання, які передплачує кожна сім'я. Великий вплив на формування світогляду й характеру людини мають клуби, які працюють при промкомбінаті, дослідній станції. В клубах завжди проводяться цікаві заходи, демонструються нові кінофільми. В село часто приїздять артисти Закарпатського драматичного театру, Закарпатського народного хору, художні колективи з Мукачевого, Львова, з сіл Воловецького району. Помітне місце в дозвіллі трудящих посідає фізична культура.

Змінюються побут та звичаї населення. При сільській Раді діє кімната щастя, в якій проводиться урочиста реєстрація шлюбів, новонароджених, проводи до лав Радянської Армії та інші нові обряди.

Розквітли творчі і духовні сили трудівників Нижніх Воріт. Під зорею Радянської влади вони вносять гідний вклад у будівництво нового життя.

Л. П. КОВАЛЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

А́БРАНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 29 км від районного центру і залізничної станції Воловець. Населення — 618 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. 50-річчя Жовтня, за якою закріплено 215 га землі. Господарство вирощує картоплю, виробляє продукти тваринництва.

В Абранці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в XVII столітті.

9 квітня 1919 року в селі була створена Рада робітників, селян і солдатів.

У травні 1932 року селяни Абранки брали участь у голодному поході до с. Нижніх Воріт. Організаторами походу були лісоруби Й. Королевич, М. Папіш та інші.

19 жовтня 1944 року Абранку визволили радянські війська від угорсько-фашистської окупації.

БІЛАСО́ВИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована біля гори Пікуй, за 23 км від районного центру. Населення — 468 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Латірка.

В селі є колгосп ім. Жданова, головний напрям його господарства — тваринництво. Артіль має 1300 га землі, в т. ч. 523 га орної.

У Біласовиці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За радянських часів понад дві третини села забудовано новими або перебудованими будинками.

Вперше село згадується в писемних джерелах за 1704 рік.

7 квітня 1919 року в селі була створена Рада робітників, солдатів і селян.

В 1929 році в Біласовиці створена первинна організація КПЧ.

9 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією від фашистської окупації.

БУ́КОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований між горами Пікуєм, Острою і Рівною, за 36 км від районного центру і залізничної станції Воловець. Населення — 734 чоловіки.

В Буківці міститься бригада колгоспу «Карпати». Господарство — тваринницького напряму.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади зведено 140 нових будинків.

Засноване село в XVI столітті селянами-кріпаками, що втекли з сіл Галичини.

На парламентських виборах 1925 року за комуністів голосували 171 з 248 виборців Буківця. За участь у голодних походах 30-х років до суду притягалися 60 селян.

19 жовтня 1944 року Буковець визволений від фашистської окупації Червоною Армією.

ВЕ́РБ'ЯЖ — село, центр сільської Ради. Розташований за 17 км від районного центру.

Дитячий садок колгоспу «Шлях Леніна», с. Верб'яж. 1967 р.

Через село проходить шосе Ужгород—Львів. Населення — 921 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Завадка.

У Верб'яжі розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який має 1900 га землі. Господарство — тваринницько-рільничого напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За радянських часів село оновилося на три чверті.

Верб'яж вперше згадується в писемних джерелах 1600 року.

У 1889 році у Верб'яжі побував І. Я. Франко.

У 1919 році в селі було створено Раду робітників, солдатів і селян.

За час угорсько-фашистської окупації понад 60 чоловік перейшло кордон у Радянський Союз. Всі вони вступили до Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи, особливо відзначився в боях С. С. Шагур.

Під час визвольної війни угорського народу початку XVIII століття в с. Завадці кілька разів зупинявся Ференц II Ракоці. Тут в червні 1703 року до нього приєдналися загони куруців з усього Закарпаття.

ВЕ́РХНІ ВОРО́ТА (до 1946 р.— Верхні Верецьки) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км від районного центру. Через село проходить шосе Свалява—Воловець. Населення — 1964 чоловіки.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня. Артіль має 2980 га землі, в т. ч. 700 га орної. Господарство — тваринницького напряму. За успіхи в розвитку громадського господарства 8 чоловік відзначено урядовими нагородами.

У Верхніх Воротах є восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в документах XV століття.

В 1919 році в селі була створена Рада робітників, солдатів і селян.

Про бідування селян Верхніх Воріт в 1922 році писала комуністична преса Чехословаччини, комуністи ставили питання в парламенті.

В 1928 році створена первинна організація КПЧ.

10 жовтня 1944 року село було визволено від фашистської окупації, 22 чоловіки вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

У Верхніх Воротах народився Л. В. Дем'ян (1894—1968) — український радянський письменник.

ГУКЛИ́ВИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований між Боржавськими полонинами та Бескидами, за 6 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 936 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «31 річниця Жовтня», який має 2150 га землі, в т. ч. 400 га орної. Господарство — тваринницького напряму.

У Гукливому є восьмирічна та середня вечірня школи, клуб, 2 бібліотеки. За роки Радянської влади зведено 187 нових будинків, 2 шкільні приміщення, будинок для спеціалістів сільського господарства тощо.

Про заснування села говориться в т. зв. «Гукливському літопису» — додатку до стародавньої сільської метрики, записи в якому робились з 1610 до 1830 року. Село оселене у 1588 році солтисами Іваном Бобкою та Петром Пецьковичем, вихідцями з Галичини.

Гукливий визволений радянськими військами від фашистів 15 жовтня 1944 року, 32 жителі села вступили добровольцями до лав Червоної Армії. В 1949 році в селі організовано колгосп.

ЛАЗИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 10 км від районного центру. Населення — 842 чоловіки.

Лазівський колгосп «Бескид» має 715 га землі, в т. ч. 280 га орної. Основний виробничий напрям — тваринництво.

У Лазах є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в документах 1600 року, тоді воно називалося Тимшор.

Комуністична організація в Лазах створена у 1928 році.

В 1939 році на знак протесту проти угорсько-фашистської окупації 15 юнаків з села емігрували до Радянського Союзу. Під час Великої Вітчизняної війни вони вступили до корпусу генерала Л. Свободи.

7 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації Червоною Армією.

У Лазах народився І. І. Гафинець — секретар Воловецького округжкому КПЧ, який загинув від рук угорських фашистів у 1939 році.

В Лазах знайдений скарб виробів доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

ПІДПОЛО́ЗЗЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км від районного центру, поблизу шосе Мукачеве—Львів. Населення — 602 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Верхня Грабівниця та Ялове.

В селі знаходяться центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 2700 га землі, в т. ч. 400 га орної, 606 га лісу, господарство тваринницького напряму; лісопункт Свалявського лісокомбінату і лісництво Воловецького лісокомбінату. Бригадир колгоспу «Перемога» О. І. Чубірка — делегат XXIII з'їзду КПРС.

У Підполоззі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в XIV столітті. В часи середньовіччя тут виробляли поташ і виварювали селітру. В 1848 році внаслідок епідемії холери село знелюдніло, тільки на початку XX століття почало відроджуватися.

7 квітня 1919 року у Підполоззі було обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1923 році створена первинна організація КПЧ, першими комуністами були М. Чубірка та І. Шімон.

Під час угорсько-фашистської окупації, 7 листопада 1943 року, житель села М. Якима зірвав з угорського червоно-біло-зеленого прапора на горі Камінь білу і зелену смуги. На горі довго майоріло червоне полотнище.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

На території Підполоззя виявлені скарби бронзових виробів кінця II тисячоліття до н. е. та древньоруські поховання IX—X століть н. е.

У 1833 році у Верхній Грабівниці споруджено завод, що виготовляв пляшки та віконне скло.

РО́ЗТОКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 45 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 736 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кичірний і Перехресний.

В селі розміщений колгосп «Карпати», який має 1700 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 400 га орної землі. Основний виробничий напрям — тваринництво.

У Розтоці є восьмирічна і початкова школи, 2 бібліотеки. За роки Радянської влади збудовано 210 будинків.

Вперше Розтока згадується в писемних джерелах за 1631 рік.

В 1944 році поблизу Розтоки діяли партизани з'єднання О. В. Тканка.

17 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистської окупації, 14 жителів Розтоки вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

СКОТА́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 7 км від районного центру, з яким має автобусне сполучення. Залізнична станція. Населення — 1452 чоловіки.

В селі розміщений колгосп ім. XVI з'їзду КП України, який має 1300 га землі. Господарство — тваринницького напряму.

У Скотарському є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село засноване в XVII столітті.

В Скотарському в 1931 році відбулися нелегальні зустрічі комуністів Закарпаття і Галичини.

2 березня 1933 року жителі Скотарського брали участь у голодному поході у Волівці. Цей похід жандарми потопили в крові.

Під час угорсько-фашистської окупації понад 60 жителів села перейшли до Радянського Союзу, більшість з них воювала проти фашистів у лавах Червоної Армії і корпусу генерала Л. Свободи. У боях за визволення Києва загинув командир роти Чехословацького корпусу, уродженець Скотарського М. О. Зенинець.

7 жовтня 1944 року село визволене від окупантів.

У жовтні 1895 року Скотарське відвідав І. Я. Франко.

ТИ́ШІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 19 км від районного центру. Населення — 491 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Котельниця.

В селі розташований колгосп «Світанок», господарство тваринницького напряму. Артіль має 1100 га землі, в т. ч. 400 га орної. Допоміжною галуззю є переробка лісу. 6 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

У Тишові є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, за радянських часів споруджено і реконструйовано 105 будинків.

Село згадується в документах за 1648 рік. В селі у квітні 1919 року було обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1926 році в Тишові створено первинну організацію КПЧ, секретарем її був В. В. Говдан.

13 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

В селі народився народний поет Закарпаття Олекса Улинець.

У с. Котельниці збереглася архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква XVII століття.

На території Тишова знайдено бронзові сокири доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

ЩЕРБО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований між горами Руським Верхом і Кичеркою, за 33 км від районного центру. Населення — 449 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Пашківці.

В селі розміщена бригада колгоспу «Перемога», за якою закріплено 600 га землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво.

У Щербівці є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в 1612 році.

Під час угорсько-фашистської окупації 14 селян емігрувало до Радянського Союзу; в партизанах були Ю. М. Тидір та А. М. Русин.

19 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією від фашистської окупації.

ІРШАВСЬКИЙ РАЙОН

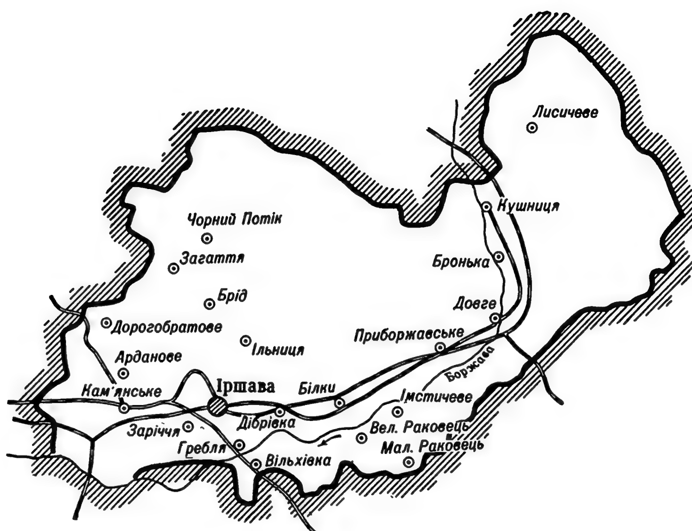

ІРША́ВА

Іршава — селище міського типу, центр району (з 1947 року), розташоване в передгір'ях Карпат, обабіч річки Іршавки — правої притоки Боржави, за 83 км від м. Ужгорода. Через селище проходить вузькоколійна залізниця Берегове—Кушниця та шосейна дорога до м. Мукачевого. Населення — 5600 чол. До складу селищної Ради входить присілок Собатин, де проживає 600 чоловік.

Перша письмова згадка про Іршаву датується 1341 роком[1]. Іршавою та її околицями володіли феодали Ілошваї; в 1460 році вони одержали на ці землі грамоту від угорського короля. Характерно, що угорська енциклопедія пов'язує родовід сім'ї Ілошваї з київськими князями, зокрема зазначає, що Ілошваї ще в XIX столітті називали себе «руськими князями»[2].

Навколо Іршави були споруджені оборонні фортеці; з півночі — на горбу Стремтура, з півдня — в урочищі Бадалів. Залишки земляних валів збереглися донині.

Іршава та її околиці часто переходили від одного феодала до іншого. Але становище селян не поліпшувалось. Особливо страждали жителі Іршави від феодальних міжусобиць. Так, зокрема, Іршава була пограбована й спалена у 1458 році[3].

У XVI столітті закріпачення посилюється, що викликає опір селян. Феодали і магнати жорстоко розправлялись з невдоволеними. У 1569 році, наприклад, іршавський магнат Віткаї жорстоко катував, а потім по-звірячому вбив двох повсталих селян. Обурення селян Іршави ненависним феодалом було настільки сильним, що у 1587 році він змушений був продати маєток і залишити місто.

У період визвольної війни 1703—1711 рр. Іршавщина була одним з основних районів воєнних дій; багато жителів Іршави влилось до визвольної армії Ференца II

---

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, 3 kötet. Ungvár, 1881, стор. 313.
[2] Révay nagy lexikona. 5 kötet. Budapest, 1901, стор. 660.
[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, 3. kötet, стор. 315.

Ракоці. Близько 100 селян Іршавщини взяло участь у повстанні під керівництвом Томаша Есе, одного з сподвижників Ференца II Ракоці[1].

Урбаріальна реформа другої половини XVIII століття не покращила становища іршавських селян. Навпаки, вони втратили від її здійснення багато пасовиськ та орної землі. Необмеженою була сваволя тодішнього власника Іршавщини, окружного начальника Ілошваї. Селяни неодноразово скаржились властям, що він змушує працювати на себе понад встановлені панщинні дні, що поміщик та його сини знущаються з людей, б'ють їх, безчестять дівчат і жінок, влаштовують дикі оргії з стріляниною тощо. Для розслідування в Іршаву виїжджали представники комітатських властей. Хоч скарги підтвердились, Ілошваї і надалі залишився єдиним господарем і суддею селян[2].

Не тільки поміщик, а й орендарі жорстоко експлуатували селян. Так, у 1829 році міські власті повідомляли управління Березької жупи, що орендар Лебович цілодобово експлуатує селян на варінні горілки, і просили відібрати в нього право наваріння. Сам Лебович, як орендар, звільнявся від оплати всіх податків, за винятком орендних платежів поміщику.

За переписом 1816 року в Іршаві було 106 будинків, де проживало 650 чоловік населення, у т. ч. 36 поміщицьких слуг, 72 селяни-кріпаки, 22 желяри тощо. Багато жителів Іршави взяли активну участь у революції в Угорщині в 1848—1849 роках. Як її учасники в документах згадуються іршавчани Лайош, Ференц, Олександр, Реже[3].

Після скасування в 1848 році панщини переважна більшість орних земель і надалі залишалась власністю поміщика Ілошваї, який володів 210 кадастральними гольдами орної землі. Іршава, як адміністративний центр одного із районів Березької жупи, дещо зростає. В 1881 році тут налічувалось 972 жителі[4].

Населення, як і раніше, займалося сільським господарством; на 1900 рік із 1315 жителів ним було зайнято 970 чол., ремеслом — 90 чоловік. Земельні наділи були мізерними. Голод та нестатки гнали селян на заробітки — щорічно на сезонні роботи в різні райони Угорщини виїжджало близько 600 жителів Березької жупи. Чимало бідноти емігрувало в пошуках кращої долі за кордон, переважно в США.

Розвиток капіталістичних відносин на Закарпатті майже не зачепив Іршави. Тільки в 1886 році розпочинається будівництво млина, лісопилки, лише з кінця XIX століття Іршава одержала право на ринкову торгівлю[5]. У 1911 році була прокладена залізнична лінія Іршава—Кам'янка протяжністю 12 кілометрів. Низьким був культурно-освітній рівень населення. У селі діяла тільки початкова школа з одним учителем, переважна більшість дітей не навчалась.

У 1905 році була відкрита бібліотека, яка налічувала лише 100 книг.

Трудящі Іршави не мирилися з соціальним та національним гнобленням. Іршавська біднота з радістю вітала перемогу пролетарської революції в Росії, звістку про яку принесли колишні військовополонені австро-угорської армії, які поверталися з Росії. Чимало з них, зокрема І. Вовканич, М. Меренич, І. Сівак, брали участь у боротьбі за владу Рад на фронтах громадянської війни в Росії.

Наприкінці 1918 року в Іршаві був створений загін Національної гвардії в складі 40 чол., основним ядром якого стали колишні військовополонені.

Відновила діяльність створена у 1908 році соціал-демократична організація

---

[1] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 років.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 116.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 10, спр. 964, арк. 32—33.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, 3 kötet, стор. 319—320.

[4] A Magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1882, стор. 510.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 69.

Іршави, яку очолив коваль І. Петрашко. В числі її активних членів були В. Крайняй, І. Лукач.

На початку січня 1919 року в Іршаві виникла Народна Рада у складі 24 чоловік, головою якої було обрано І. Вовканича, членами — М. Лендєла, В. Крайняя, В. Овсака, І. Химича, В. Меренича та інших. На зборах та мітингах іршавські селяни вимагали возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, розподілу поміщицьких земель. Так, у рішенні Іршавської Народної Ради від 18 січня 1919 року зазначалось: «Просиме... аж попівська тай дяківська земля межи бідними народами абися розділила; тай чулисьме ош попови тай дякові робота тай коблина не приходиться, і ми на ото пристаеме тай просиме тото подтвердити... Просимо вас, аби руські школи нам найскоріше утворили, бо без того не годнисьме жити, та й наші діти»[1].

На Всезакарпатському з'їзді в Хусті 21 січня 1919 року І. Вовканич разом з іншими делегатами голосував за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

З перемогою пролетарської революції в Угорщині та на Закарпатті у березні 1919 року Радянську владу було проголошено і в Іршаві[2].

У квітні 1919 року в Іршаві були проведені відкриті загальні рівні вибори до місцевої Ради робітників, солдатів і селян, а також вибори до жупної Ради. Із числа 28 членів Ради було обрано директоріум Іршави у складі 3 чол., його очолив С. Мойсей. Всі спроби багатіїв зірвати проведення виборів були марними. Переважна більшість жителів Іршави беззастережно схвалила перші заходи Ради робітників, селян і солдатів, зокрема по конфіскації зерна у поміщиків та спекулянтів, розподілу поміщицької землі. Коли над Закарпаттям нависла небезпека румунської інтервенції, багато селян Іршави стало вступати в загони Червоної гвардії; туди ж влився і загін Національної гвардії. При Іршавському директоріумі був створений воєнний трибунал у складі М. Лендєла, М. Меренича та В. Мойсея[3]. Червоногвардійці Іршави в складі загонів Червоної Армії самовіддано боролися проти румунських окупантів, зокрема в районі Рокосове — Велика Копаня. Але сили були нерівними — 27 квітня 1919 року в Іршаву вступили війська боярської Румунії[4]. Запанував терор та грабунки. У серпні 1919 року на зміну румунським окупантам прийшли війська буржуазної Чехословаччини. Та становище трудівників Іршави майже не поліпшилось.

Розрекламована чеською буржуазією земельна реформа не дала селянам землі. Нестримно збільшувались податки. Тяжким було становище сільськогосподарських робітників. Вони втратили можливість відходити на сезонні роботи в центральну Угорщину, а на Іршавщині чи Закарпатті для них роботи не було. Трудящі Іршави у 1921 році прийшли на підмогу повстанцям поблизького села Арданового, разом з ними вступали у збройні сутички з жандармами. Та виступ було придушено[5].

І надалі боротьба не вщухає, навпаки, революційний рух на Іршавщині набирає все ширшого розмаху. Активну революційну агітацію в Іршаві провадять брати Пфефери, які організовують гурток по вивченню творів Маркса, Леніна. Діяльну революційну роботу провадив, зокрема, колишній військовополонений І. Лебович, який повернувся із Радянської Росії в 1920 році, та селянин І. Терпай з сусіднього села Лази.

У 1921 році виникає комуністична організація Іршави, яка швидко поширює свою діяльність на всю округу[6]. Іршава стає одним із центрів революційно-ви-

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву у Мукачевому, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 20.

[2] Тези доповідей та повідомлення до наукової сесії, присвяченої 20-річчю завершення возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Ужгород, 1965, стор. 78.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 709. оп. 1, спр. 65.

[4] Українсько-угорські історичні зв'язки. К., 1964, стор. 127.

[5] А. И. Пушкаш. Крестьянское восстание 1921 года на Иршавщине в Закарпатье.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, вип. 1, стор. 31—38.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 3, спр. 2109, арк. 97—160.

зводьної боротьби. Активними членами комуністичної організації в 20-х роках були В. Фущич, М. Лендєл, П. Керекеш, О. Попович, М. Вовканич. Під керівництвом комуністів щорічно проводились першотравневі та жовтневі демонстрації, організовувались виступи проти гніту експлуататорів. Значно зросли лави комуністичної організації Іршави у 1924 році, коли на вшанування пам'яті В. І. Леніна в партію вступило 16 жителів села. У донесенні Іршавського окружного управління президії Мукачівського жупного управління від 12 серпня 1924 року зазначалось, що комуністи мають великий авторитет серед населення округи, добре знають людей і обстановку, і це полегшує їм роботу. Тут же писалось і про важке економічне становище селян округи[1].

У серпні 1924 року, в 10-і роковини початку першої світової війни, в Іршаві відбулась велика окружна антивоєнна маніфестація, в якій взяло участь понад 10 тис. чоловік.

З часом комуністичний рух набирав все більшого розмаху. Так, 16 лютого 1926 року в Іршаві відбулись організовані комуністами загальні збори, в яких взяло участь 1500 чол., у т. ч. уповноважені із усіх сіл Іршавського округу. На зборах виступив представник крайкому партії Г. Феєр[2].

Партійна організація Іршави поширювала серед населення комуністичну літературу, періодичну пресу з Радянської України та видання Закарпатського крайкому КПЧ — «Карпатську правду», «Працюючу молодь» та інші. Жандарми влаштовували облави, конфісковували комуністичну літературу[3]. Та вплив комуністів на маси неухильно зростав.

У 1927 році в Іршавській окрузі було вже 17 комуністичних осередків, в яких налічувалось 219 членів, у т. ч. в Іршаві — 159 комуністів. Вони вели рішучу боротьбу проти буржуазних та буржуазно-націоналістичних партій, підтримуючи зв'язки та перевиховуючи рядових членів цих партій — робітників та селян. Того ж, 1927, року на Іршавщині сталося стихійне лихо — велика повінь, яка завдала трудовому селянству багато втрат[4]. Комуністи першими стали вимагати від уряду допомоги. Це ще більше зміцнило їх позиції серед селянства. На виборах до сільського представництва, які відбулися в 1927 році, за комуністів було подано 3252 голоси із 8006, за соціал-демократів — 338, за аграрну партію — 2144, за автономний союз — 823 голоси[5].

Іршавська комуністична партійна організація займалась й ідеологічним загартуванням своїх членів. На навчання в Радянський Союз, зокрема в Харків, було відправлено комуністів В. І. Фущича, Ю. Д. Гаджегу, І. М. Ваша, А. І. Гудя, А. К. Зейкана, А. Ю. Зейкана, І. Кормоша. Після повернення на Закарпаття В. І. Фущич очолював Іршавську окружну партійну організацію, Ю. Д. Гаджега став відповідальним за випуск газети «Карпатська правда», І. М. Ваш — інструктором крайкому КПЧ, А. К. Зейкан — секретарем Мукачівського окружкому тощо.

Неослабну увагу іршавські комуністи приділяли роботі серед молоді. У 1924 році було засновано молодіжну організацію Іршави, головою якої був обраний С. Микита. Іршавське окружне управління повідомляло в 1926 році про посилення впливу комуністів на молодь, яка виховується в революційну дусі, що небезпечно для урядових властей[6].

4 вересня 1927 року в Іршаві відбувся мітинг на відзначення Міжнародного дня молоді, на якому виступив В. І. Фущич. Жандарми, довідавшись про мітинг, розігнали його.

У роки світової економічної кризи становище трудівників Іршави погіршилось.

[1] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 63.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 173, арк. 9.
[3] Там же, ф. 63, оп. 1, спр. 631, арк. 80.
[4] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 567, арк. 93, 94.
[5] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 792, арк. 41.
[6] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 170—171.

На 25 лютого 1931 року в Іршаві готувався похід безробітних до окружного управління. Жандармерія довідалась про це; було проведено ряд обшуків, зокрема у секретаря Іршавського окружкому компартії В. І. Фущича, в якого було знайдено листівки з закликами «Геть з капіталістичним утиском! Геть з чехізацією!». Напередодні обшуку такі листівки були вже надіслані в навколишні села. 25 лютого 1931 року в Іршаві зібралося близько 2 тис. безробітних та селян. Вони прийшли до окружного управління, щоб передати свої вимоги про допомогу безробітним, припинення екзекуції, пониження податків. Але жандарми стали розганяти демонстрантів, жорстоко бити їх. Депутат-комуніст М. Сидоряк, протестуючи проти цих звірств, говорив у парламенті про ці події: «Замість того, щоб дати голодуючому хліб і працю, дають ваші жандарми нашому населенню пендрикові побої»[1].

Закарпатський крайком КПЧ протестував проти сваволі жандармів в Іршаві. Усім сільським представництвам округу було розіслано проект резолюції крайкому з проханням прийняти резолюцію протесту про грубе ставлення жандармів до іршавських безробітних.

З кожним роком комуністичні демонстрації проходили все організованіше. Якщо у першотравневій демонстрації 1929 року взяло участь 120 робітників і селян, то у такій же демонстрації 1933 року — 450 чоловік. 1933 року після демонстрації відбувся мітинг за участю 550 чол., на якому з промовами виступили представник крайкому О. Борканюк, а також В. Магдинець, В. Фущич, М. Шандор. Жандарми конфіскували у демонстрантів плакат з написом «Геть Гітлера!». На організаторів мітингу було заведено кримінальну справу, їх обвинувачували, наприклад, в тому, що вони проголошували гасла на честь Радянського Союзу[2].

1 серпня 1932 року, в річницю початку першої світової війни, трудящі Іршави провели міжнародний день протесту проти імперіалістичної війни. В цей день робітники Іршави провели страйк, прийняли резолюцію протесту проти хортистського терору, яка була надіслана угорському уряду[3].

Становище трудящих Іршавщини не поліпшується і в 30-х роках XX століття. Демонстрації та походи безробітних і голодуючих тривали і далі[4]. Так, 24 січня 1934 року 70 безробітних Іршави під керівництвом секретаря окружкому комуністичної партії В. І. Фущича прийшли до нотарського управління з вимогою роботи та хліба. 30 учасників походу було заарештовано і притягнуто до судової відповідальності за порушення «закону про збори».

Авторитет комуністів неухильно зростав. На виборах до парламенту 1935 року вони одержали в Іршаві найбільшу кількість голосів. В. І. Фущич був обраний депутатом чехословацького парламенту від Комуністичної партії. 4 грудня 1936 року він виступив в палаті депутатів з гнівною промовою, в якій засуджував фашизм і політику панівних класів на Закарпатті. Він говорив: «Ми, комуністи, хочемо, щоб народ жив так щасливо, як живе український народ на Радянській Україні. Але ми бачимо загрозу Чехословацькій республіці з боку фашистських держав і не хочемо, щоб наш народ потрапив у ярмо польсько-хортистського фашизму, і тому ми в союзі з широкими масами трудящих і інших народів Чехословаччини будемо обороняти республіку від іноземного і внутрішнього фашизму і будемо боротися за хліб, за працю, за волю, за краще життя трудящих Підкарпаття»[5].

У листопаді 1937 року протягом двох тижнів тривав страйк робітників іршавського млина. Страйкуючі вимагали підвищення заробітної плати на 20 проц., скорочення робочого дня з 12 до 8 годин та укладення колективної угоди. Страйком керувала місцева організація Червоних профспілок, створена в 1936 році на чолі з Ю. Ю. Бобиком. Намагання адміністрації зірвати страйк за допомогою жандармів

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 84, арк. 156.
[2] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 418.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 187.
[4] Газ. «Карпатська правда», 12 березня 1933 р.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 23, спр. 13, 47—48.

та штрейкбрехерів були марними — він закінчився перемогою робітників, вимоги яких було повністю задоволено[1]. Ця перемога ще раз показала робітникам та селянам Іршави силу організації.

Становище трудящих Іршави і надалі залишалось тяжким. Чимало робітників у пошуках заробітків виїжджало із Іршави на цегельно-черепичні заводи Берегового та до інших міст Закарпаття. Важким тягарем лягали на плечі трудящих села постійно зростаючі податки. Крім державних, накладались і місцеві податки, які в 1938 році становили 130—400 проц. державних податків[2].

Ведучи боротьбу за економічні вимоги, комуністи Іршави тісно пов'язували економічну боротьбу з політичною. Уже 1936 року в Іршаві ведеться боротьба за створення єдиного антифашистського фронту, проводяться демонстрації солідарності з республіканцями Іспанії.

У вересні 1936 року за ініціативою комуністів були проведені збори, на яких трудящі вимагали від чехословацького уряду продажу зброї для революційної Іспанії[3].

Дещо раніше, у серпні 1936 року, в Іршаві відбувся мітинг за участю 400 чол., на якому з великою промовою виступив Д. П. Попович — представник Закарпатського крайкому КПЧ. Він говорив про героїчну боротьбу іспанського народу, про заходи Радянського Союзу щодо створення колективної безпеки. Інші виступаючі закликали присутніх створити єдиний антифашистський фронт і звернулися до робітників і селян із закликом вийти з автономного союзу та інших фашистських і профашистських партій.

У січні 1938 року на загальних зборах села трудящі вимагали зміцнення союзу із Країною Рад, поліпшення економічного становища[4].

Іршава не набула особливого розвитку за період панування чехословацької буржуазії. На 1930 рік тут налічувалось 3065 жителів. Населення, як і раніше, займалося переважно сільським господарством, багато жителів щоліта залишали села в пошуках заробітків. Торгівля була приватною і обмежувалась кількома магазинами, корчмами та рестораном. Щотижня по четвергах в Іршаві відбувався ярмарок. До Мукачевого та Хуста ходило кілька приватних автобусів. З Кам'янкою, Кушницею, Береговим та Виноградовим село сполучалось залізницею. Наприкінці 30-х років у Іршаві діяла початкова і горожанська школи та дитячий садок. В Іршаві працювали тільки два приватних лікарі, які за плату обслуговували жителів усього округу. Діяла також районна аптека. Ніяких культурних закладів у селі не було.

15 березня 1939 року Іршава була окупована військами хортистської Угорщини. З перших днів загарбники встановили жорстокий терор. Багато трудящих було кинуто в тюрми та концентраційні табори. Комуністична організація змушена була перейти в підпілля і звідти продовжувати боротьбу. Комуністи таємно слухали радіопередачі з Москви, писали і поширювали листівки, провадили серед населення антифашистську агітацію. Активними підпільниками були В. Фущич, Ю. Бобик, П. Керекеш, В. Лендел та інші. Іршавська підпільна організація була тісно зв'язана з мукачівською.

У 1940 році В. І. Фущича було заарештовано і кинуто в мукачівський застінок «Ковнер». Комуністи, що лишилися на волі, щоденно змушені були з'являтися на реєстрацію в жандармську дільницю. В одному з донесень поліцейського агента від 16 квітня 1941 року зазначається, що серед населення Іршави провадиться комуністична агітація. У 1943 році фашисти ув'язнили комуніста С. С. Микиту, якого запідозрювали у зв'язках з партизанами.

Частина молоді села в знак протесту проти фашистського режиму нелегально переходить через кордон у Радянський Союз. У цьому їй допомагав житель Іршави

[1] Газ. «Munkás Ujság», 5 грудня 1937 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 4, спр. 3616, арк. 47.
[3] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 531, арк. 186.
[4] Там же, ф. 2,оп. 2, спр. 751, арк. 25—29.

І. В. Овсак; фашисти засудили його до 25-річного тюремного ув'язнення, де він невдовзі і загинув.

На Іршавщині з 8 серпня по 26 жовтня 1944 року активно діяв об'єднаний партизанський загін Дюли Усти — Івана Прищепи. Вже на кінець серпня того року в ньому налічувалося понад 100, а наприкінці жовтня 1944 року — близько 300 чоловік[1]. У звіті Дюли Усти говориться про те, що протягом бойових дій від 8 серпня по 26 жовтня 1944 року партизанський загін підірвав 7 ешелонів, 7 паровозів, 79 вагонів із живою силою, боєприпасами та обмундируванням противника. За цей період було висаджено в повітря залізничний міст, підпалено дві вантажні автомашини, автобус, знищено 385, поранено 412, взято в полон 267 фашистських солдат і офіцерів. Під час боїв взято значні трофеї, а саме: 189 гвинтівок, 40 автоматів, 15 ручних кулеметів, 3 міномети, 40 коней, 8 підвід, автобус, мотоцикл, 3 військові радіопередавачі та багато іншого військового спорядження. Крім того, готівкою взято 30 157 пенге та 1056 злотих[2]. Партизанська боротьба на Іршавщині носила всенародний характер. Цілі села, зокрема Омолиговиця, Чорний Потік, Підгірне, Крайня Мартинка, були партизанськими. Фашистські власті проводили проти населення, яке підтримувало партизанів, каральні експедиції. 22 жовтня розвідники-партизани В. Жідов, М. Пензеник та В. Шипович доповіли командиру загону, що понад 100 есесівців та близько 300 жандармів і поліцейських палять села. У Чорному Потоці вони спалили 57 хат, у Підгорному — 11, у Крайній Мартинці — 4. Жителі цих сіл пішли в ліси. Карателі навіть не помітили, як понад 200 партизанів, озброєних в основному автоматами і кулеметами, підійшли до Чорного Потоку. Раптовий удар обрушився в першу чергу на есесівців. Бій тривав близько години і закінчився перемогою партизанів.

Фашисти вирішили помститися за поразку в Чорному Потоці. Зібрали кілька пошарпаних на фронті підрозділів і вирушили на прочісування лісів. Партизанські розвідники, між якими були і іршавчани І. Лендєл, Ю. Глеба та М. Жідов[3], безперервно стежили за їх просуванням, що дозволило влаштувати засаду в районі Крайньої Мартинки. Пропустивши дозор, партизани за сигналом відкрили нищівний вогонь по основних силах ворога. Карателів було розгромлено, партизани захопили багато воєнного спорядження[4].

Народні месники розгромили жандармський гарнізон в селі Загаття, що прибув на Іршавщину для каральних операцій.

Партизани перешкоджали фашистам відправляти молодь у Німеччину. Так, зокрема, вони врятували від фашистської неволі 20 юнаків та дівчат села Підгірного. Коли ворожі частини, розбиті Червоною Армією на «лінії Арпада», стали безладно відступати, партизани Іршавщини нанесли їм ряд відчутних ударів. 25 жовтня 1944 року Іршава була визволена від фашистських окупантів. До лав Червоної Армії із Іршави добровільно пішли 63 жителі. В числі перших добровольців були О. Овсак, М. Лендєл, І. Меренич, І. Попович, В. Маркович та жінки Єлизавета Возняк, Юлія Химич, Марія Фущич, Марія Ваш та інші. Вісім громадян села були бійцями Чехословацького корпусу Людвіка Свободи. Самовіддана боротьба трудящих Іршави проти фашистських загарбників високо оцінена Радянським урядом: орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 37 жителів села. Трудящі свято бережуть пам'ять про героїв, полеглих у боях з фашистськими загарбниками.

У визволеній Іршаві зразу ж було створено Народний комітет у складі 30 членів, очолений комуністом О. Матішинцем[5]. Створюється також окружний Народний комітет у складі 42 чол. на чолі з комуністом В. І. Фущичем. Діяльну роботу по

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 6 вересня 1964 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 62, оп. 62—2, спр. 1223, арк. 9—11.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[4] Газ. «Закарпатська правда», 9 вересня 1964 р.
[5] Газ. «Червоний прапор» (Берегове), 26 вересня 1964 р.

налагодженню мирного життя розгорнула комуністична організація села, що налічувала на час визволення 35 членів партії.

Вона активно включилася в роботу по створенню органів народної влади — Народного комітету, міліції, народної дружини, народного суду, бере на облік залишене окупантами майно, організовує торгівлю тощо. За станом на 25 березня 1945 року на Іршавщині було вже 16 парторганізацій, в яких налічувалось 300 комуністів[1].

У листопаді 1944 року жителі Іршави одностайно висловились за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Делегатами села на з'їзді Народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 року в Мукачевому були комуністи В. Фущич, Ю. Бобик, М. Лендєл, О. Матішинець, В. Потушняк та інші.

Народний комітет націоналізував льняний цех, лісопилку, млин та почав розподіл між сільською біднотою церковної і куркульської землі.

Трудящі селища Іршави невдовзі одержали від Радянського уряду суттєву допомогу. Тільки за перше півріччя 1945 року Іршавщина одержала 26 тис. цнт хліба, 2 тис. цнт посівного матеріалу, 4 тис. цнт мінеральних добрив та різних промислових товарів на 7,3 млн. карбованців[2].

9 березня 1946 року відбулися вибори до Іршавської сільської Ради депутатів трудящих. Новообрана сільська Рада та її виконком відіграли важливу роль у організації господарського і культурного будівництва. З перших днів свого існування селищна Рада прийняла ряд рішень, скерованих на задоволення потреб трудящих. У червні 1946 року було закінчено спорудження нової районної лікарні, розпочато будівництво маслозаводу, організовано автотранспортну контору тощо[3]. Було розпочато також будівництво Іршавської восьмирічної школи на 280 учнів, яке було закінчене у 1952 році.

Провадяться роботи по спорудженню районного Будинку культури, відкрито дві районні бібліотеки — для дітей і дорослих, кінотеатр, радіовузол, Будинок піонерів, поліклініку, збудовано раймаг, спеціалізовані магазини. Зокрема, у 1953 році на благоустрій селища було асигновано 50 тис. карбованців.

Питанням розвитку Іршави велику увагу приділила перша районна партійна конференція, яка відбулась 11 серпня 1946 року. У виступах делегатів конференції гостро ставилось питання про промислове будівництво в селищі.

У 1945 році на базі колишньої прядильної майстерні була створена промислова артіль «1 Травня». Поступово артіль зростала, освоювала нові види продукції, укомплектовувалась новими досконалими машинами. Так, у 1948 році артіль одержала 10 механічних ткацьких верстатів, прочосний та двопрочосний апарат, машину для виготовлення пряжі. На 1952 рік артіль мала вже 4 цехи — ткацький, трикотажний, прочісувальний та прядильний; вона виробляла трикотажні вироби, килими, доріжки, матрацну тканину тощо[4]. В роки семирічки відбулась реконструкція артілі; вона перетворилася в ткацьку фабрику, яка стала випускати різні технічні тканини, гуцульське полотно, тик та інше.

Неухильно зростав обсяг виробництва продукції; якщо у 1963 році фабрика виробила 1228 тис. м тканини, у 1964 — 2580 тис. м, у 1965 — 4363 тис. м, то в 1967 році випуск тканин було доведено до 9275 тис. метрів.

Протягом 1965—1968 рр. продуктивність праці на фабриці зросла у два рази, ткалі стали обслуговувати замість 1—2 по 10—15 і навіть по 20 верстатів. З січня 1967 року фабрика перейшла на нову систему планування й економічного

---

[1] В. В. Хайнас. Комуністична партія Закарпатської України — натхненник і організатор боротьби трудящих Закарпаття за возз'єднання з Радянською Україною (жовтень 1944—червень 1945 рр.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 258.

[2] Закарпатський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 26.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р—95, оп. 11, спр. 48, арк. 131.

[4] Газ. «Советское Закарпатье», 25 червня 1953 р.

В цеху ткацької фабрики, селище Іршава. 1967 р.

стимулювання. У 1967 році тут працювало 713 чол., у т. ч. 30 чол. інженерно-технічного персоналу.

За роки Радянської влади Іршава стала промисловим центром району. Якщо промислове виробництво в Іршавському районі взяти за 100 проц., то промислові підприємства власне селища дають 57,3 проц. виробництва валової продукції району.

У 1954 році став до ладу комбінат гнутих меблів, у 1957 році — промкомбінат, який у 1965 році був переустаткований у абразивний завод, у 1963 році введено в дію винзавод, значно розширено маслосирзавод. Став діяти Іршавський комбінат побутового обслуговування, комбінат хлібопродуктів, об'єднання «Сільгосптехніка», цегельно-черепичний завод тощо. Невпинно збільшується потужність підприємств Іршави. Так, якщо у 1954 році вартість валової продукції комбінату гнутих меблів становила 353,3 тис. крб., то у 1966 році вона досягла 1893 тис. карбованців. На збиранні стільців працюють збиральні конвейєри, карусельно-фрезерні верстати з механічною подачею заготовки. Шириться раціоналізаторський рух. Раціоналізаторські пропозиції слюсаря комбінату М. М. Гудзя у 1967 році дали прибутку близько 80 тис. карбованців. В числі активних раціоналізаторів комбінату — В. М. Новиков, В. М. Канчій, І. П. Глеба, М. Ю. Палагунич та інші. Раціоналізаторські пропозиції та застосування нової техніки привели до значного зростання продуктивності праці. Якщо у 1954 році випуск продукції на одного робітника становив 574 крб., то в 1966 році — 4143 карбованці, тобто продуктивність праці зросла майже на 700 процентів.

У квітні 1963 року став до ладу Іршавський завод первинного виноробства. В 1968 році на заводі трудилось 102 робітники та 20 інженерно-технічних працівників. Збільшується випуск валової продукції. Якщо у 1963 році завод дав продукції на 930 тис. крб., то в 1966 році — на 1703 тис. карбованців. За цей час продуктивність праці робітників зросла на 159 процентів.

Абразивний завод Іршави випускає шліфувальні шкурки, пластмасове учбово-канцелярське приладдя тощо. В числі кращих робітників заводу — В. І. Завідняк, удостоєний медалі «За трудову доблесть», Д. Ю. Гринюк, нагороджений медаллю «За трудову відзнаку», І. В. Лазорка — відмінник верстатобудівної та інструментальної промисловості СРСР.

Наймолодшими підприємствами селища є промкомбінат та цегельно-черепичний завод. Обидва вони стали до ладу в квітні 1967 року. Валова продукція Іршавського комбінату побутового обслуговування зросла з 172 тис. крб. у 1961 році до 520 тис. крб. у 1966 році. За цей період 5 чоловік нагороджено дипломами І і II ступеня, а кравець В. Варга — значком «Відмінник служби побуту».

Іршавське районне об'єднання «Сільгосптехніка» вийшло переможцем у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня. 24 жовтня 1967 року колектив підприємства нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому і облпрофради[1].

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 жовтня 1967 р.

Переможцями в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня вийшли робітники й інших промислових підприємств Іршави. Постановою обкому КП України, облвиконкому та облпрофради до обласної ювілейної книги Трудової слави занесені слюсар Іршавської ткацької фабрики В. К. Райман, робітниця винзаводу М. Д. Циганич, Герой Соціалістичної Праці передовик Іршавського комбінату побутового обслуговування І. Ю. Денчиля, робітник Іршавської шляхово-експлуатаційної дільниці В. М. Мікловці, тесляр Іршавської міжколгоспної будівельної організації М. Ю. Воробканич. На підприємствах Іршави всього працює понад 2,5 тис. робітників, що становить майже 45 проц. усіх жителів селища. Крім того, частина населення зайнята на будівництві та в сфері обслуговування.

Іршавський винзавод. 1967 р.

Великі перетворення відбулися за роки Радянської влади і в сільському господарстві. У 1946 році в Іршаві було організовано МТС, яка зразу ж стала подавати допомогу безтягловим селянським господарствам району. У 1948 році організовується колгосп ім. Ворошилова. Ініціативну групу по створенню артілі очолювали І. Чедрик (перший голова колгоспу), М. А. Химич, І. Меренич, М. Бровдій, П. С. Поляк та інші[1].

На 1949 рік у колгоспі було 373 двори, 411 чоловік працездатного населення.

У січні 1959 року він об'єднався із Заріцьким колгоспом. Новоствореному господарству з центром у с. Заріччі було присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. За Іршавською комплексною бригадою було закріплено 111 га ріллі, 180 га лісу, 70 га пасовищ та 120 га сіножатей. В основному тут культивують кукурудзу, пшеницю, картоплю, ячмінь та овес. На базі зміцнення матеріально-технічної бази, широкого застосування хімії за роки колективного господарювання зросла врожайність сільськогосподарських культур, збільшилось поголів'я худоби. Якщо у 1959 році на фермі було 287 голів великої рогатої худоби, то в 1965 році — 536.

Велика увага приділяється розвиткові виноградарства. Якщо у 1945 році бригада не мала жодного гектара багаторічних насаджень, то в 1966 році виноградні плантації займали 45 гектарів. З кожним роком зростає врожайність винограду. У 1966 році, наприклад, бригада зібрала з кожного гектара по 49 цнт ягід. Найвищого урожаю добилися ланки І. В. Гелетей та А. Матішинець, які на кожному з 36 гектарів виростили по 70 цнт винограду. За високі виробничі показники орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено С. Ю. Бобик та М. В. Ганущ, медаллю «За трудову доблесть» — М. А. Химич, М. І. Лендєл та П. І. Чедрик.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд Іршави. На місці старих, похилених хатинок виросли нові добротні будинки, прокладено бруковані вулиці, насаджено сквери, здійснено люмінесцентне освітлення центральних вулиць.

За роки Радянської влади в Іршаві побудовано 402 житлові будинки загальною житловою площею 36 180 квадратних метрів, у т. ч. 7 двоповерхових. Споруджено також 4 двоповерхові будинки, в яких розміщено ресторан, побутовий комбінат, раймаг, селищне споживче товариство. У 1965 році введено в дію широкоекранний

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 445, стор. 27.

кінотеатр «Дружба», посаджено парк культури і відпочинку площею 3 гектари. Розширено приміщення Іршавської восьмирічної та середньої шкіл. В Іршаві є пошта, телеграф, трансляційна радіосітка, центральна ощадна каса, відділення держбанку. До послуг трудящих 3 перукарні, лазня, комбінат побутового обслуговування, який має 14 побутових підприємств: 3 швейні, 2 шевські та 2 майстерні по ремонту радіоприймачів, фотоательє, вулканізаційну майстерню тощо. У 1963 році при комбінаті відкрито прокатний пункт з доставкою речей додому.

Добре розвинена торговельна мережа селища. Тут діє 51 магазин, у т. ч. 12 продовольчих, 3 — промислових товарів, універмаг, їдальні, ресторан та 5 буфетів. Трудящі Іршави купують все більше товарів промислового та культурного призначення. Досить сказати, що продаж промислових товарів лише універмагом за роки семирічки зріс більш ніж у 2 рази.

На належному рівні справа охорони здоров'я трудящих Іршави. Із 1946 року тут діє лікарня на 200 ліжок з хірургічним, терапевтичним, акушерсько-гінекологічним та дитячим відділеннями. На 1968 рік у лікарні працювало 36 лікарів, 95 чол. середнього медичного та 115 чол. обслуговуючого персоналу. Крім того, в селищі діє поліклініка з молочною кухнею, санепідстанція. Побудовано також ветлікарню та ветаптеку. На великих промислових підприємствах відкрито медпункти. Заслуженою повагою серед іршавчан користуються заслужений лікар УРСР С. С. Голопатюк, дитячі лікарі В. Г. Мищерякова та Г. І. Балакіна, терапевт І. В. Лук'яненко, медсестри Г. М. Кертис, Н. В. Радик та інші.

Неослабна увага приділяється фізичному вихованню трудящих. У селищі є стадіон, при школах і промислових підприємствах — добре обладнані спортивні майданчики.

Великі зрушення сталися в галузі освіти та культури трудящих. Якщо до 1945 року в селищі була тільки одна початкова школа, то на 1968 рік тут діяла восьмирічна (500 учнів) і середня школи (600 учнів), початкова школа в присілку Собатин (73 учні), середня школа робітничої молоді та заочна середня школи. При школах організовано чотири групи продовженого дня на 120 дітей, є гуртожиток на 100 місць. Для дошкільнят відкрито 3 дитячі садки та дитячі ясла на 260 місць. За роки Радянської влади вищу освіту здобули понад 50 жителів Іршави. Навчання дітей здійснюють 67 вчителів та 7 вихователів. Директора Іршавської середньої школи робітничої молоді О. М. Тромболу удостоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, а 10 вчителів нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

З 1952 року в селищі діє дитяча музична школа, в якій навчаються діти робітників, колгоспників та службовців. При школі працюють відділи фортепіано, скрипки, баяна, домбри. Школа підготовила вже 35 випускників, половина з яких продовжує навчання в музичних закладах Ужгорода і Львова. Музична школа має свої філіали в селах Довгому, Великому Раковці, Ільниці.

До 1945 року в Іршаві не було масових культосвітніх закладів. Нині свій відпочинок трудящі проводять у районному Будинку культури. Тут успішно виступають хорові колективи комбінату гнутих меблів, міжколгоспбуду, абразивного заводу, райлікарні, вчителів, учнів середньої і восьмирічної шкіл, ансамблі пісні і танцю «Барвінок», «Човник», вокальні ансамблі «Червона гвоздика» та «Сестричка», драмколектив, струнний оркестр музичної школи. У дні районного

Рибні ставки на околиці Іршави. 1967 р.

фестивалю «Жовтень у Карпатах» 1967 року було відкрито новий амфітеатр (на 3 тис. чоловік).

При Іршавській середній школі діє краєзнавчий музей, створено університет для батьків. В Іршаві проживають художники-пейзажисти Є. А. Геннел, Є. В. Максим, М. Лесьо, вишивальниця Г. І. Фітас.

В Іршаві 20-й рік видається районна газета «Нове життя».

Селищна Рада депутатів трудящих розробила і затвердила перспективний план розвитку Іршави. Найближчим часом буде вирішено питання водопостачання та каналізації. По обох берегах річки Іршавки буде впорядкована набережна. Далі зростатиме житловий фонд селища.

У музичній школі Іршави. 1967 р.

Дальшого розвитку набуде промисловість Іршави. На кінець п'ятирічки в промисловому виробництві буде зайнято 65 проц. жителів селища.

В. І. ХУДАНИЧ, Е. В. ВАШ

* * *

Іршавський район (до 1953 року — округ) знаходиться у центральній частині Закарпатської області. На сході він межує з Міжгірським, на південному сході — з Хустським, на півдні та південному заході — з Виноградівським та Берегівським, на заході — з Мукачівським і на півночі — з Свалявським районами Закарпатської області. Він відноситься до передгірських районів області. Територія південно-західної частини району — це долина річок Боржави і Іршавки, а інша частина — передгір'я та гірська місцевість.

Площа району — 943 кв. км, населення — 91 тис. чоловік. Сільського населення в районі — 93,4 процента. Середня густота населення — 96,3 чол. на 1 кв. кілометр. В районі густа сітка шляхів сполучення: залізничні лінії Берегове — Кушниця та Виноградів — Кушниця, шосейні дороги Мукачеве — Хуст, Берегове — Кушниця, Кушниця — Свалява, Іршава — Довге — Хуст. На території району налічується 50 сільських населених пунктів, підпорядкованих одній селищній та 20 сільським Радам.

В районі 94,3 тис. га землі, з них ріллі — 11,8 проц., багаторічних насаджень — 5,5, сінокосів — 7, пасовиськ — 10, лісів — 53,5 процента.

В районі — 12 колгоспів, що спеціалізуються на садівництві, виноградарстві, овочівництві, м'ясо-молочному тваринництві. З 1953 по 1967 рік площа під виноградниками зросла в 6,9 раза, площа під садами — в 2,3 раза. З 1953 року валовий збір винограду в районі збільшився з 3 до 85,5 тис. цнт, валовий збір зерна — відповідно з 93 до 107 тис. центнерів. Основними зерновими культурами є кукурудза, пшениця, жито, овес. Серед технічних культур найбільшу площу займає тютюн. Важливою галуззю господарства району є тваринництво. Поголів'я худоби в районі зросло з 1953 по 1967 рік більш як у 2 рази. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1968 році припадало 34 голови великої рогатої худоби, у т. ч. корів — 12, свиней — 33, овець — 58. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1967 році в колгоспах району вироблено по 44,4 цнт м'яса, 210,6 — цнт молока, 104,4 кг вовни.

Всі населені пункти району, підприємства і колгоспи електрифіковано і радіофіковано.

Міцна дружба зв'язує колгоспників артілі «За нове життя» села Білок, трудівників полів Східно-Словацького краю Чехословацької Соціалістичної Республіки та Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки. В селі створено куток інтернаціональної дружби.

За роки Радянської влади на території району створено 18 промислових підприємств, у т. ч. підприємства союзного і республіканського значення: Іршавський абразивний завод, Ільницький завод машинобудівних вузлів, Кушницький лісокомбінат, Іршавський комбінат гнутих меблів, Ільницьке шахтоуправління, Приборжавський вапняний завод, Іршавський винний завод, Іршавська ткацька фабрика, Іршавський верстаторемонтний завод. Всього в промисловості працює понад 5 тис. чоловік. Загальний обсяг промислової продукції в 1967 році становив 25,8 млн. карбованців. За самовіддану працю урядових нагород удостоєно 162 трудівники району.

Невпинно розширюється торговельна мережа. На 1967 рік у районі налічувалось 199 підприємств роздрібної торгівлі, в т. ч. 2 універмаги, 104 підприємства громадського харчування, з них 2 ресторани, 9 хлібопекарень. Лише в 1967 році трудящі району придбали промислових товарів на суму 19,2 млн. карбованців.

Про добробут трудящих свідчить, зокрема, небувалий розмах житлового будівництва. З допомогою держави та за рахунок власних заощаджень за роки Радянської влади трудящі району побудували 13,5 тис. будинків. Широкого розмаху набрало також комунальне будівництво.

В районі створена розгалужена сітка медичних закладів. До встановлення Радянської влади на весь район були тільки 3 приватні лікарі, не було жодної лікарні. На 1967 рік тут діяли районна лікарня, протитуберкульозний диспансер та тубсанаторій в с. Довгому, 8 дільничних лікарень, 39 фельдшерсько-акушерських пунктів, 5 колгоспних пологових будинків, 2 лікарські і 6 фельдшерських здоровпунктів, 9 аптек та 39 аптечних пунктів. В районі працює 67 лікарів, понад 300 чол. середнього медичного персоналу.

Успішно розвивається освіта і культура трудящих. В селах району — 56 шкіл масового навчання, в т. ч. 15 початкових, 28 восьмирічних, 12 середніх та Ільницька школа-інтернат; крім того, діють 4 середні школи робітничої молоді, 2 середні школи сільської молоді, Іршавська середня заочна школа, в яких навчається понад 2300 робітників, колгоспників, службовців. В районі працюють 38 дитячих садків, у яких виховується понад 1 тис. дітей дошкільного віку. Свої знання дітям передають понад 1 тис. вчителів району. За роки Радянської влади понад 8,5 тис. жителів району здобули середню, 1850 — середню спеціальну і 860 чол. — вищу освіту.

У районі є 14 будинків культури, 35 клубів, 53 бібліотеки, широкоекранний кінотеатр та 51 кіноустановка. В районі працюють 7 народних університетів, де навчається понад 400 чоловік.

Великих успіхів досягнуто в розвитку художньої самодіяльності. Якщо до встановлення Радянської влади в районі не було жодного колективу художньої самодіяльності, то на 1968 рік тут діяло 50 агіткультбригад, 30 хорових колективів, 7 ансамблів пісні і танцю, 30 духових і струнних оркестрів. В усіх жанрах художньої самодіяльності бере участь понад 7 тис. чоловік. Гордістю трудящих району стали ансамблі пісні і танцю «Виноградар», «Шахтар», «Кукурудзовод» і особливо ансамбль «Боржава», яким керує заслужений діяч мистецтв УРСР М. В. Машкін. Його пісні «Верховино, мати моя», «Вечір над Боржавою» добре відомі не тільки в нашій країні, але й поза її межами.

Партійна організація налічує у своїх лавах близько 1700 комуністів. Надійним помічником комуністів району є комсомольська організація, що становить 6 тис. юнаків і дівчат.

В роки Великої Вітчизняної війни на території району діяв партизанський загін під командуванням Д. Усти — І. Прищепи. В селі Чорному Потоці встановлено пам'ятник полеглим партизанам.

Понад 3 тис. жителів Іршавщини пішло добровольцями до лав Червоної Армії; за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни орденами і медалями нагороджено 280 воїнів.

На р. Ріка, що протікає на території державного мисливського господарства «Річанське» Кушницького лісокомбінату, в 1966 році створено форелеве господарство.

АРДА́НОВЕ

Арданове — село, центр сільської Ради, розташоване на південно-західних схилах гори Гат, за 18 км від Іршави. Через село протікає річка Мухів Ярок. Населення — 1930 чоловік. До складу сільської Ради входять також села Дунковиця та Мідяниця.

На околиці села виявлено залишки поселення та окремі знаряддя праці часу неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Тут же знайдено побутові предмети періоду бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.). Великий інтерес для історичної науки являє городище X—VII століть до н. е., розташоване на підвищенні «Богослов»; воно має подвійну систему земляно-кам'яних валів і ровів, що збереглись і понині. У VII—X століттях під час небезпеки городище було притулком для слов'янського населення[1].

Виникнення села відноситься до 40-х років XIII століття і пов'язане з будівництвом фортець для захисту від татарських нападників. На той час жителі села не були закріпачені, вони платили тільки податки власникам Мукачівської фортеці. Перша документальна згадка про Арданове датується 1364 роком. Назва села, напевне, походить від імені одного із його давніх володарів — Ардана[2]. Село часто переходило від одного власника до іншого, з 1495 року воно стало власністю Мукачівської домінії. Селяни повинні були щорічно платити власникам Мукачівського замку по 3 форинти, здавати по 6 овець та головці сиру з двору. Крім того, вони змушені були виконувати панщину, зокрема працювати на панських виноградниках, платити десятину церкві.

У XVI столітті частина жителів села була звільнена від податків та робіт на користь Мукачівського замку, але зате вони повинні були з'являтись на перший виклик начальника Мукачівського замку при повному озброєнні, на коні[3]. В мирний час вони були зв'язківцями.

Арданівські селяни на заклик Ференца II Ракоці, власника Мукачівського замку, взяли активну участь у національно-визвольній війні угорського народу проти монархії Габсбургів у 1703—1711 роках. Після поразки визвольної війни австрійський уряд конфіскував усі володіння дворян, які брали участь у війні. Арданове, власність Ракоці, в 1728 році було передано графу Шенборну-Бухгейму, який включив його до своєї Мукачівсько-Чинадіївської домінії. Шенборн, намагаючись одержати якнайбільше прибутків від свого нового маєтку, посилює експлу-

Дорога в село Арданове. 1968 р.

[1] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 55.

[2] Журн. «Месяцеслов», 1903, стор. 101.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III kötet. Ungvár, 1881, стор. 20.

атацію селян. Вирубку і транспортування лісу було повністю покладено на плечі кріпаків; селяни часто скаржились на виснажливу роботу по лісозаготівлях[1]. Крім того, вони змушені були лагодити шляхи, відбувати обозну повинність, виконувати панщину, яка неухильно зростала. Якщо у 1793 році 77 селянських дворів Арданового відробили на панщині 322 дні, то у 1811 році — 4509 днів, що перевищувало норму на 979 днів[2]. Кріпаки відробляли на панщині значно більше днів, ніж належало за урбаріальною реформою другої половини XVIII століття. Внаслідок жорстокої експлуатації селяни-кріпаки втрачали худобу, майно і розорювались, перетворюючись на сільських пролетарів. На початку XIX століття на 85 дворів села припадало всього 48 волів, а 61 двір зовсім не мав тягла[3].

Крім панщини, кріпаки змушені були щорічно платити поміщикові натуральну данину — десяту вівцю, десятий вулик бджіл, дев'яту частину врожаю, по іці топленого масла, двоє курей, 12 яєць тощо. Поміщик здирав також податок за хату, викуп за випас худоби, за збирання хмизу у панському лісі, за ловлю риби в потоці. У 1811 році селяни внесли до панського двору 4 копи і 9 снопів пшениці, 29 кіп вівса, 55 коблів кукурудзи, 24 кобли картоплі, 276 головок капусти, 60 мітків прядива та 40 іц вина[4].

Після скасування кріпосного права становище селян майже не поліпшилось. Земля і надалі залишалася в руках поміщиків та багатіїв. У 1865 році один поміщик та 120 заможних селян Арданового володіли майже всіма орними землями, луками, пасовиськами та виноградниками села[5]. Біднота ж змушена була наймитувати, займатися побічними промислами.

Посилюється національне гноблення українського населення Арданового. В школі вводиться навчання угорською мовою.

Наприкінці XIX — початку XX століття в селі виник ткацький цех по виготовленню килимів, вишиваних рушників, в ньому працювало 30 чоловік. Дещо згодом розпочало діяльність кредитне товариство, що давало за проценти позики селянам та закупляло у населення сливи, із яких на горілчаному заводі варилась «арданівська сливовиця». Було організовано також кошикарню, вироби якої користувались попитом на мукачівському та інших ринках Закарпаття. Тривалість робочого дня для ткачів та кошикарів не визначалась, вони працювали від світанку до пізньої ночі. За переписом 1900 року із 1060 жителів Арданового у сільському господарстві було зайнято всього 376 чоловік[6].

У 1903 році від Арданового до Дунковиці була прокладена шосейна дорога, що зв'язала село із шляхом Іршава — Мукачеве. Дещо згодом було проведено примітивний водопровід на одну колонку.

Перша російська революція 1905—1907 рр. знайшла відгук і в Ардановому. Робітники ткацької артілі, кошикарень, а також робітники, які працювали на черепично-цегельному заводі в сусідньому селі Мідяниці, вимагали на сходках і мітингах загального виборчого права, наділення селян землею.

Особливо широко ці вимоги виставлялись під час проведення маївок, які, як правило, проходили під лозунгами «Землі і волі», «Хліба і роботи»[7]. Багато учасників маївок було заарештовано, побито; зокрема по 25 ударів палицями дістали жителі Арданового Ю. Лупак, В. Глухан, В. Хрипта, І. Лендєл та інші.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 101, арк. 2.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 902, арк. 102—106.

[3] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 83.

[4] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, спр. 1681, арк. 2; спр. 1822, арк. 10.

[5] Magyarország müvelési ágak szerinti terjedelme és földjövedelme. Budapest, 1865, стор. 70—71.

[6] A Magyar korona országainak 1900, évi népszámlálása. Budapest, 1904, стор. 426—427.

[7] Закарпатський облдержархів, ф. 772, оп. 1, спр. 133, 896, 903, 501, 881.

Незважаючи на арешти та побої, все більше трудівників Арданового бере участь у революційному русі.

Виступи робітників налякали власників підприємств. У 1910 році був закритий ткацький цех. Правда, закриття цеху мотивувалось відсутністю ринку збуту готової продукції[1]. Насправді ткацькі вироби арданівських жінок славились по всій країні. В Угорській енциклопедії за той же рік зазначається: «Арданове — відмінне поселення ткачів, вироби їх — килими, рушники, полотна, штори — високої якості. Народ села тверезий, старанний, хороше господарює»[2].

Чимало селян Арданового в пошуках кращої долі емігрували перед першою світовою війною в США та Канаду.

Перша світова війна погіршила становище трудящих Арданового. Переважна більшість населення була забрана в армію. Трудящі голодували. Багато селян збирали в лісах жолуді, які домішували до кукурудзи. А в інших не було навіть і кукурудзи, вони змушені були харчуватись гнилими буряками, що завозилися спекулянтами із Угорщини. Згідно донесень представника міністерства землеробства Угорщини в Арданову гостро голодувало понад 30 чоловік[3].

Про Велику Жовтневу соціалістичну революцію жителі села дізнались від своїх земляків, колишніх військовополонених М. Якими, В. Поповича, М. Лупака, які розповідали про те, що дала соціалістична революція трудящим Росії та України, як вирішено в Країні Рад національне питання тощо.

Трудівники Арданового одностайно висловились за возз'єднання з Радянською Україною. Вони записали у своїх наказах делегатам Всезакарпатського з'їзду в Хусті у січні 1919 року: «Ми даємо відповідь, що ми, все наше село Арданове, хочемо пристати до руського народу, до України»[4].

Представники Арданового брали участь у демонстраціях, які проходили в Мукачеві у зв'язку з проголошенням Радянської влади в Угорщині та на Закарпатті. 7 квітня 1919 року в селі відбулись вибори до сільського директоріуму, було обрано також делегатів до окружної Ради депутатів трудящих. Директоріум зразу ж зайнявся наділенням селян землею із масивів графа Шенборна. Було накреслено ряд заходів по покращанню становища трудящих[5].

Та у квітні 1919 року село було окуповане військами боярської Румунії, на зміну яким у серпні прийшли чехословацькі війська. Все, що було надано населенню під час короткочасного існування Радянської влади, було відмінено. Чеська адміністрація встановила підвищені ціни на паливо, заборонила випас худоби та збирання хмизу в лісах графа Шенборна, ввела податки за землю, садибу і вимагала негайного їх сплачення. Селяни, які напередодні першої світової війни купили у графа пасовиська і частину лісу, відмовились виконувати ці розпорядження. Для обговорення спільних дій у с. Колодному 19 червня 1921 року зібрались жителі 25 сіл Іршавщини; тут же було прийнято рішення добитися повернення відібраної у селян землі. Центром виступу стало Арданове, його керівниками були обрані Олександр Варга, Василь і Михайло Поповичі.

Виступ почався 21 червня 1921 року. Цього дня бідняки Арданового вигнали свою худобу на панські пасовиська. Коли окружний лісничий у супроводі кількох жандармів почали стріляти по худобі, селяни роззброїли і побили їх[6]. Наступного дня із Мукачевого в Арданове прибув жандармський загін чисельністю 50 чоловік. За вказівкою місцевого священика та куркулів жандарми заарештували 19 учасників виступу. За умовленим сигналом, 23 червня в Арданове прибули на підмогу загони селян Іршави, Мідяниці та Сільця чисельністю близько 400 чоловік. Але в

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Révai Nagy Lexikona, 2 kötet, стор. 49.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 262, оп. 1, спр. 3101.
[4] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 1, оп. 1, арк. 21.
[5] Б. І. Співак, М. В. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 62.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 304, арк. 1.

Меморіальна дошка в селі Арданову на честь повстання трудящих у 1921 році.

Арданову з'явились і військові частини: ескадрон кавалерії, піхотний батальйон та загін кулеметників, які оточили село і почали розправу над беззбройними жителями. У сутичці, яка зав'язалася, було вбито 3 та поранено 30 селян. 40 активних учасників повстання було заарештовано, а решта жителів зігнана на церковну площу і побита палицями та прикладами. Багато селян переховувалось у лісі. Один із чеських службовців писав: «Арданове робило враження вимерлого села, крім кількох старих жінок, немає нікого». Те ж саме було і в інших сусідніх селах[1]. Усіх активних учасників виступу було ув'язнено в берегівській тюрмі, а його керівників Петра і Олександра Варгу, Михайла Поповича і його дружину, Йосипа Гарлі та інших — по-звірячому замордовано. На село була накладена велика контрибуція. Подібне сталося і в селі Мідяниці[2].

В наступні роки боротьба трудящих Арданового за свої права проходить під керівництвом комуністичної організації, що виникла в 1921 році. На початку свого виникнення вона налічувала 6 членів, у 1924 році — 12. Найбільш активними з них були Й. Фельцан, В. Кобаль, В. Варга, В. Пекар, І. Лупак, М. Попович, С. Делеган.

Комуністи мали великий вплив на селян: вони провадили широку роз'яснювальну роботу, викривали антинародну політику буржуазного уряду, протестували проти підвищення цін тощо[3].

Напередодні виборів до чехословацького парламенту в 1924 році комуністи провели в селі великі збори, на яких викривали чеську буржуазію, що наживалась на перепродажу сільській бідноті кукурудзи, критикували податкову політику чеських властей. Про авторитет комуністів серед селян свідчить зокрема той факт, що на виборах до чехословацького парламенту у 1924 році, з усіх приналежних до 12 партій, комуністи одержали найбільшу кількість голосів — 338 із 538[4].

У 30-х роках, під час економічної кризи, становище трудівників Арданового погіршало. Багато селян виїжджало на заробітки в західні області Чехословаччини, де на кордоні з фашистською Німеччиною будувались військові укріплення.

У 30-х роках досить часто проходили голодні походи селян Арданового до нотарського управління та в м. Мукачеве. Учасники походів вимагали покращення свого становища, списання боргів тощо. У 30-х роках в селі проживало 1270 чол., налічувалось 269 дворів, за якими числилось 960 га землі. Якщо не рахувати наділів, що належали церковникам та куркулям, то на один селянський двір не припадало і 2 га орної землі.

За період чехословацького панування дещо поліпшився стан справ з розвитком освіти. З 1919 року в селі стала діяти початкова школа з українською мовою навчання, де працювало 3 вчителі; у 1939 році їх було вже 7. Хоч початкове навчання й було обов'язковим, не всі діти бідноти ходили в школу; більшість із них кілька років відвідувала один і той же клас.

Значну роботу серед населення проводила комуністична організація села, яка систематично поширювала комуністичну літературу, зокрема газети «Карпатська правда» та «Працююча молодь». Комуністи налагодили художню самодіяльність,

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 23, оп. 3, спр. 110, арк. 7, 16, 32—34.

[2] Н. П. Баженова. Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917—1923 рр., стор. 129.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 26.

[4] Statisticky lexikon obci v Republicé Československé. IV. Zemé Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 8.

у селі регулярно відзначались революційні свята. Культурний рівень населення був низьким, у селі не було ніяких культурних установ.

15 березня 1939 року Арданове було окуповане військами хортистської Угорщини. Запанував фашистський режим терору і насильства. Патріотів, що виступали проти окупантів, зокрема І. Якиму, І. Соломку, І. Копина, О. Поповича, Г. Костака, І. Шанту, хортистські жандарми у квітні 1939 року кинули в концтабір, звідки їх після жорстоких катувань відпустили під нагляд жандармерії.

Частина селян постійно чинила окупантам опір—відмовлялась здавати продовольство, переховувала в лісах свою худобу. Немало молоді на знак протесту проти фашистської диктатури нелегально перейшло в Радянський Союз. Жителі села з радістю зустріли появу в районі Арданового партизанів під командуванням Д. Усти. Селяни повідомляли народних месників про дії фашистських військ, ділились з партизанами останнім шматком хліба.

Частина арданівських селян була мобілізована в хортистську армію і відправлена на фронт. Та при першій же нагоді вони здавалися в полон. Майже всі вони, зокрема О. Мигович, О. Пекар, М. Митрин, М. Синетара, М. Герлій, М. Копин, І. Муска, В. Глухан, вступили до Чехословацького корпусу і громили фашистів пліч-о-пліч з воїнами Червоної Армії.

27 жовтня 1944 року село було визволене. До лав Червоної Армії добровільно вступило чимало жителів Арданового. Новостворений Народний комітет у складі Ю. Гаджеги, М. Фельцана, М. Лупака, В. Кобаля, А. Бідзілі та Ю. Плескача зразу ж після визволення села став здійснювати заходи по налагодженню мирного життя. Було створено народну дружину, організовано земельну громаду. Відкриваються ткацький цех, завод по переробці слив.

Делегатами Першого з'їзду Народних комітетів у м. Мукачевому на загальних зборах села одноголосно були обрані Ю. Гаджега, М. Фельцан, М. Лупак та О. Попович, які за дорученням своїх земляків підписали Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

У березні 1945 року селяни-бідняки Арданового одержали землю; з фондів 4-го Українського фронту бідняцьким господарствам було виділено посівний матеріал. Земельна громада організувала зерноочисні пункти, допомагала безтягловим господарствам в обробітку землі. Велику допомогу було подано біднякам Іршавською МТС — селянські господарства забезпечувались добірним зерном та мінеральними добривами[1].

Діяльну роботу по налагодженню господарського життя проводила партійна організація села, яка у 1945 році налічувала 8 комуністів.

З перших днів визволення в селі стала діяти школа, було відкрито клуб та читальню.

Великою подією для жителів села було проведення перших виборів до Верховної Ради Радянського Союзу. Для проведення роз'яснювальної роботи серед трудящих партійна організація виділила 17 агітаторів[2]. Населення проявило велику активність; протягом двох годин проголосували всі виборці.

Комуністи Арданового провели серед селян значну роботу по кооперуванню господарств; 18 грудня 1948 року створено артіль ім. К. Маркса, яка спочатку налічувала всього 26 господарств. Та вже наступного року колективізацію села було завершено.

У 1950 році колгосп було укрупнено, до нього влились також артілі сіл Мідяниці та Дунковиці. Новостворене господарство отримало назву ім. Мічуріна.

Нелегкими були перші роки колективного господарювання — не було навиків керівництва таким великим господарством, не все гаразд було з трудовою дисципліною членів артілі. Ці питання були в центрі уваги комуністів Арданового — на

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 779, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] Там же, арк. 10.

партійних зборах накреслювались дійові заходи по виправленню становища. У всіх бригадах були створені партгрупи, на відповідальних ланках виробництва розставлені члени партії, комсомольці. Внаслідок проведеної роботи уже в 1954 році було досягнуто певних успіхів. Замість запланованої посадки 5 га виноградників посаджено 32 га, замість 6 — 10 га саду. На 1955 рік було вже 216 га виноградників та 66 га садів. Зросло і поголів'я великої рогатої худоби[1].

Натхненно працювали колгоспники. Переможцями в соцзмаганні 1954 року вийшли ланкові Олена Кенез, Марія Соломка, Павлина Гелетей. Вони зібрали з кожного гектара по 60 цнт зерна кукурудзи.

Серед бригад перше місце зайняла рільнича бригада (бригадир М. Мікловші). Цій бригаді вручено перехідний Червоний прапор. Велику допомогу в організації праці колгоспникам надавала і стінна газета «Колгоспник», яка виходила 3 рази в місяць.

На 1956—1960 рр. колгоспники взяли зобов'язання створити 470 га нових виноградних плантацій та 150 га садів. Ці зобов'язання були успішно виконані[2].

У колгоспі стали вирощувати і нові культури, зокрема тютюн, цукрові буряки. Однак основними культурами і надалі залишились виноград, кукурудза, картопля.

Арданове здавна славиться своїми садами, зокрема сливами сорту «угорка» (по місцевому «бистриця»). Після 1945 року було реконструйовано й значно розширено завод по виготовленню відомої «арданівської сливовиці». Заново збудовано дві сушарки для виготовлення сухофруктів з слив, груш та яблук. У зв'язку з централізацією виробництва у 1965 році завод приєднано до Іршавського соко-винного заводу в Білках.

У 1966 році за виконання і перевиконання планів продажу державі продукції тваринництва колгосп було удостоєно Червоного прапора Іршавського райкому КП України та райвиконкому. За одержання високих урожаїв кукурудзи та картоплі у 1965—1966 рр. П. Копіна була нагороджена орденом «Знак Пошани», а М. Сочка за успіхи в розвитку тваринництва — медаллю «За трудову відзнаку».

Колгосп перейшов на гарантійну зарплату ще у 1965 році. У 1966 році заробітна плата колгоспників зросла майже на 50 тис. карбованців.

Невпізнанним стало Арданове. У селі прокладено бруковані вулиці, діє водопровід. Колгосп допомагає селянам споруджувати красиві будинки під шифером та черепицею. Із 384 будинків Арданового 333 збудовані за роки Радянської влади. У 1965 році артіль налагодила виробництво черепиці, якою забезпечує не тільки своїх колгоспників, але й сусідні села.

Сільрада Арданового кілька років підряд займає в районі по всіх показниках призові місця. Рішенням Іршавського райкому КП України та райвиконкому за успіхи у соціалістичному змаганні сільраду нагороджено червоним вимпелом.

У 1967 році в Ардановому на місці виступу селян у 1921 році встановлено меморіальну дошку з написом: «В червні 1921 р. на цій площі відбулося повстання проти гніту поміщиків і капіталістів». Жандарми вчинили криваву розправу над повсталими. Трудящі села Арданового свято бережуть пам'ять про учасників повстання»[3]. В селі проживають учасники повстання В. М. Пекар, О. В. Попович, Г. П. Попович, М. М. Фірцак, І. І. Черничко.

У центрі села обладнано Алею трудової слави з портретами передовиків колгоспу. Біля будинку правління артілі встановлено бюст І. В. Мічуріна.

Значно розширилась торговельна мережа села. Збудовано три нових магазини, в яких трудящі можуть придбати все необхідне. У селі діють майстерні по пошиву та ремонту одягу і взуття. В селі працює заготівельний пункт по закупівлі фруктів, грибів тощо.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 779, оп. 1, спр. 6, арк. 122—137.

[2] Там же, ф. 779, оп. 1, спр. 9, арк. 80—86.

[3] Газ. «Нове життя» (Іршава), 16 вересня 1967 р.

Належна увага приділяється медичному обслуговуванню. В селі функціонують фельдшерський пункт і пологовий будинок.

Колгоспний лад приніс у село не тільки достатки, а й нову соціалістичну культуру. У побут колгоспників все ширше входять нові радянські звичаї — комсомольські весілля, новосілля, урочиста реєстрація новонароджених тощо. Тільки у 1967 році в Арданову справлено 17 комсомольських весіль.

Із 1945 року в селі працюють клуб, бібліотека, яка налічує близько 5 тис. книг. Багато жителів села мають великі власні бібліотеки.

Арданівський торговельний комбінат. 1967 р.

У сільському клубі діють гуртки художньої самодіяльності, агіткультбригада. Вони виступають з концертами не тільки для односельчан, але й беруть участь у районних і обласних оглядах.

По колгоспному радіовузлу систематично читаються лекції та провадяться бесіди на суспільно-політичні, науково-природничі, сільськогосподарські теми. В 1967 році було проведено ленінські читання та цикл лекцій до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У селі створено спортивний клуб «Колгоспник», який об'єднує 112 спортсменів. Найбільш улюбленим видом спорту є футбол. Колгоспні футболісти беруть участь у змаганнях на першість області.

За роки Радянської влади досягнуто великих успіхів у розвитку народної освіти. У селі назавжди покінчено з неписьменністю і малописьменністю. Якщо з 1910 по 1945 рік у Арданову середню освіту одержало лише 11 чол., то з 1945 по 1966 рік середню, незакінчену вищу та вищу освіту набуло 185 чоловік. Більшість вчителів села — це колишні учні Арданівської школи. Нині цю школу очолює син колгоспника Ф. Дуфинець. Інші випускники працюють у народному господарстві Закарпаття. У селі діє школа сільської молоді, де без відриву від виробництва навчається близько 30 колгоспників. На ниві народної освіти в селі працює 16 вчителів, у т. ч. відмінники народної освіти І. Якима, Ф. Дуфинець. До послуг найменших жителів села — дитячий садок на 25 місць. В Арданову проживає казкар М. Ю. Фельцан, який склав понад 100 казок.

У селі на громадських засадах діють товариський суд, група народного контролю та кабінет політичної освіти.

В. І. ХУДАНИЧ, І. І. ЯКИМА

БІЛКИ

Білки — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Боржави, при впадінні в неї річки Білки, за 8 км від Іршави. Населення — 7320 чоловік. Через село проходить вузькоколійна залізниця Берегове — Кушниця та автомагістралі на Ужгород, Берегове, Виноградів і Кушницю.

На території села виявлено залишки трьох поселень доби неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.), знаряддя праці людей бронзового віку (II тисячоліття до н. е.). Поселення та два могильники, що датуються VI—III ст. до н. е., мають спільні риси з пам'ятками матеріальної культури скіфського часу в Придніпров'ї. На околиці села збереглися залишки слов'янського городища VIII—IX століття н. е. площею понад 2 тис. кв. м[1], округлої форми, оточеного ровом і земляним валом.

Перші письмові згадки про село датуються XIII століттям. Дарувальна грамота від 1245 року свідчить, що король Бела IV подарував Білки разом з іншими селами Боржавської долини угорському феодалу Карачоні, який примусив жителів цих сіл збудувати на місці старого городища кам'яний замок. Карачоні стали володарями величезного маєтку на Боржаві, а тисячі селян — їхніми кріпаками. До маєтку належали також села Дубрівка, Великий Раковець, Малий Раковець, Імстичеве, Комар, Розтока з лісами, повноводними ріками та багатими боржавськими полонинами[2]. На початку XIV століття маєток Карачоні занепадає. Жорстока експлуатація селян, крайнє розорення їх набігами сусідніх феодалів поступово привели до розвалу родового гнізда колись великого магната.

Вірним помічником поневолювачів була церква. На 1837 рік у Білках налічувалось 2105 чол. українського, 40 — угорського та 40 — єврейського населення; були католицька, реформатська, уніатська, єврейська та православна церкви. Не випадково селяни кепкували: «Кинеш на собаку — попадеш в попа»[3]. Священики різних мастей обкладали селян численними податками (коблина, роковина), погіршуючи їх і без того тяжке становище.

Крім панщини, церковних повинностей, селяни несли також непосильний тягар комітатських, дорожних та державних податків. З часом експлуатація селян зростала. Замість десятини на користь пана була введена дев'ятина. Селяни-кріпаки повинні були нести на панський двір дев'яту частину врожаю, худоби, птиці та меду.

Непокірні кріпаки не раз виступали проти феодального гноблення. На берегах Боржави в 1514 році діяли повстанці Дєрдя Дожі, воїни-куруци Ференца II Ракоці; в лавах його армії було чимало білківських селян.

На околиці села збереглась вирубана в скелі криниця, з якої, як свідчить пам'ятний напис, пив воду Ференц II Ракоці.

Згодом білківські ліси були пристанищем опришків славного О. Довбуша, І. Пинті, І. Пискливого та інших. Документальні матеріали наводять немало прізвищ білківських опришків. Панівні класи жорстоко розправлялися з учасниками антифеодальних виступів. Особливого спустошення Білки зазнали після поразки визвольної війни 1703—1711 рр. На 1720 рік тут проживало всього 35 селянських родин. Феодали змушені були переселити сюди кріпаків з інших сіл.

Крім визискування селян, білківські дворяни шукали й інших шляхів збагачення — одні будували невеликі підприємства, інші — вдавалися до торгівлі. Так, на початку XIX століття в Білках діяла шахта по видобутку залізної руди, чавуноливарне підприємство, тартак та кілька млинів. В селі також випалювали вапно.

---

[1] Ф. М. Потушняк. Бронзовий скарб з с. Білки. Археологія, т. IX, 1954. М. Ю. Смішко. Курганний могильник ранньозалізного часу в селі Білках. Археологічні пам'ятки УРСР, VI, 1956, стор. 24—28.

[2] T. Lehoczky. Bereg vármrgye monographiája. III. kötet. Ungvár, 1881, стор. 155.

[3] Там же, стор. 156, 161.

А в 1822 році кілька дворянських сімей одержують від короля право займатись торгівлею і відкривати млини та корчми[1].

З 30-х років XIX століття Білки, вигідно розташовані в центрі Боржавської долини, починають рости як торговий центр. Білківські ярмарки скоро стають відомими не лише на Закарпатті, а й у Галичині, звідки селяни приїжджали купувати велику рогату худобу. За королівським реєстром село було віднесено до категорії сільських містечок.

За переписом 1828 року, в Білках було понад 120 будинків, у т. ч. 28 домів горожан, 28 — кріпаків-йоббадіїв, 42 — желяри, 23 — піджеляри.

Формальна відміна кріпацтва без повного соціального і національного визволення мало що дала селянам. Ще багато десятиріч вони змушені були працювати на панській землі. Натуральна оренда, коблина і роковина поєднувались тепер з новітнім капіталістичним зиском з боку лихварів, торговців та підприємців.

Та чи не найголовнішим лихом білківських селян було безземелля. Невеликі клаптики селянських наділів були буквально затиснутими з усіх боків землями сільських багатіїв. Білківська біднота гірко жартувала: «Захочеш, Петре, відпочити в полудень на своєму полі,— лягай посередині та не забудь ноги підібрати: простягнешся — панську землю примнеш».

І. Я. Франко, маючи намір досліджувати земельний голод, соціально-економічне та правове становище закарпатських селян, писав 1883 року в листі до М. П. Драгоманова, що він зацікавлений побувати в Білках, «...про котрі писано мені, що у них і досі задержалась якась стара форма земельної общини, і то, мабуть, чи не заснована на спільній управі поля»[2].

На 1873 рік у селі було 728 дворів, 3633 жителі, яким належав 10 341 гольд землі, в т. ч. 2040 гольдів орної[3].

Населення Білок, як і раніше, було змішаним, у 1881 році тут проживало понад 2900 українців, 628 євреїв, 100 угорців, 19 німців, 15 словаків.

Сільським багатіям належали майже всі кращі землі. Так, Мор Фрідман мав 127 гольдів орної землі, 50 гольдів луків, 53 — пасовиськ, 6 — лісу, а всього — понад 240 гольдів землі; Лейба Вольцович володів 36 гольдами орної землі, 33 — луків, 36 — пасовиськ, а всього — понад 111 гольдами кращої землі[4]. В той же час абсолютна більшість селян володіла 1—2 гольдами землі або була зовсім безземельною.

Доведені до відчаю, обплутані боргами селяни нерідко вирушали в пошуках щастя до Бельгії, Франції та далекої Америки. Багато з них повмирало в дорозі чи на виснажливих роботах. Та голод щороку гнав на заробітки нові сотні білківських селян. Лише в 1900 році з Білок виїхало 450 селян. В одну Америку з села вибуло 265 чоловік[5].

Не тільки злидні, а й темрява та неосвіченість гнітили селян. Перша державна школа на 2 класи була відкрита в Білках лише 1875 року. Проте цю школу могло відвідувати не більше 80 дітей, тобто менше восьмої частини дітей шкільного віку. На початку XX століття на присілках було відкрито ще 5 однокласних шкіл, в яких малограмотні дяки навчали читати по-угорськи і молитись. Проте більшість дітей не могла відвідувати і цих шкіл. Близько 90 проц. дорослого населення Білок залишалось неписьменним.

Ні про яку медичну допомогу не могло бути й мови[6].

Звістка про першу російську революцію 1905—1907 рр. сколихнула селян Білок. Кривавими були «вибори» 15 січня 1906 року, коли, всупереч волі селян,

---

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. III, стор. 161.
[2] І. Я. Франко. Твори. В 20 т., т. 20. К., 1956, стор. 216.
[3] A Magyar korona országainak helyiségnévtára. Budapest, 1873, стор. 684.
[4] A Magyar korona országainak gazdacimtára. Budapest, 1897, стор. 272—273.
[5] Газ. «Нове життя», 16 серпня 1949 р.
[6] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 126.

13 — НА СМЕРТЬ,
13 — ВЪ ТЮРЬМУ.

КРОВАВЫЕ ВЫБОРЫ ВЪ БѢЛКАХЪ
15 января 1906 г.

Изданіе газеты „Русская Земля“

ТИПОГРАФІЯ ШКОЛЬНОЙ ПОМОЩИ ВЪ УЖГОРОДѢ.
1936 г.

Титульна сторінка брошури «13 — на смерть, 13 — в тюрму».

по зфальшованому сільськими багатіями протоколу на посаду сільського старости було «переобрано» ненависного куркуля Шандора Орбана. Це зухвальство викликало обурення селян, які стали вимагати обрання свого кандидата — Юрка Горзова[1]. Викликані окружним начальником жандарми відкрили по селянах вогонь: 13 чол. було вбито, понад 30 — тяжко поранено, 13 чол.— кинуто у в'язницю за «організацію бунту». Жорстока розправа над беззахисними селянами сколихнула всю округу. Судовий процес у Береговому затягнувся на цілих п'ять місяців; врешті судді змушені були визнати винними карателів. Показове рішення буржуазного суду — сільський нотар був оштрафований на 1000 крон, окружний начальник жандармерії — на 400 крон. Та щоб селяни не відчували себе переможцями, «бунтівники» були засуджені на різні строки тюремного ув'язнення[2].

Ще довго після цього не стихали заворушення селян. Уніатський піп Романець в 1907 році доносив окружній жандармерії «про відновлення революційних заворушень селян Білок»[3].

Політичне безправ'я та національне гноблення лише завершували собою картину злиднів і поневірянь білківських селян. Особливо погіршало їх становище в роки першої світової імперіалістичної війни. Угорський чиновник писав про результати обстеження, проведеного в Білках: «...Кількість сімей, що не мають майна, живуть здебільшого з воєнної допомоги і не мають жодного продовольства, складає 60—70 процентів...». Далі він зазначав, що «в дуже багатьох хатах зовсім не було хліба і борошна, і весь запас продовольства складався з 5—6 кг поганенької картоплі, яку, зваривши, їли з лушпинням», що «особливо серед дітей лютували епідемії дизентерії, тифу». Чиновник писав далі, що жителі таких сіл, як Білки «...і в мирний час, навіть після хорошого врожаю, купували багато тисяч центнерів кукурудзи, бо власний врожай ніколи не був достатнім»[4].

Та й звідки йому бути достатнім, коли в розпорядженні селянина був лише клаптик пісної гірської землі, а лопата й мотика — єдиними «машинами» для його обробітку.

Перша світова війна, мобілізація в армію, реквізиції для фронту коней, рогатої худоби, фуражу і зерна поставили більшість білківських селян на грань голодної смерті.

Першими пропагандистами ленінських ідей в Білках були колишні військовополонені, які поверталися в рідне село, пройшовши школу революційної боротьби в Росії. Чимало з них, зокрема Петро Семак, Юрій Зовдун, Олекса Бажів, Петро і Микола Горзови захищали владу Рад в лавах інтернаціональних частин Червоної Армії[5]. За їх участю наприкінці 1918 року в Білках відбувся великий виступ селян[6].

Трудівники села виступали активними поборниками возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. На Хустському народному з'їзді 21 січня 1919 року деле-

---

[1] Я. М. Лавренко. Закарпатське село Білки. Ужгород, 1959 р., стор. 9.
[2] «13 — на смерть, 13 — в тюрму», Ужгород, 1936, стор. 5.
[3] Закарпатський облдержархів, 151, оп. 3, спр. 12.
[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 41—46.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[6] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 42.

гати Білок Юрій Попович, Василь Біров, Михайло Сенинець, Денис Горзов приєднали свої голоси до вимог за возз'єднання Закарпаття з Україною.

Як тільки до Білок дійшла звістка про встановлення Радянської влади в Угорщині, 23 березня 1919 року в селі було створено Раду робітників, солдатів і селян, яка взяла під свій контроль підприємства торгівлі і розподіл продовольчих товарів, повела боротьбу з спекулянтами і лихварями. 8 квітня були проведені вибори до Рад — перші вільні вибори в Білках. Рада вжила ряд заходів по покращанню побутових умов бідноти, зокрема вдів та сиріт. Для підтримання порядку і революційної законності в селі було створено загін Червоної варти. Коли на Закарпатті розпочалось формування частин Русинської Червоної гвардії, одними з перших до неї вступило 120 жителів села[1].

Героїчній Угорській Радянській Республіці не вдалось відбити напад інтервентів. Після запеклих боїв війська боярської Румунії 26 квітня вступили в село. Розпочались переслідування активістів Радянської влади, десятки яких було кинуто до в'язниці, а частина змушена була ховатись по лісах або емігрувати.

Всупереч волі трудящих, Закарпатська Україна в 1919 році була включена до складу буржуазної Чехословаччини.

В 1923 році остаточно оформляється сільська організація КПЧ, ініціаторами створення якої були Петро Семак (секретар), Іван Фенич, Василь Жупанин, Іван та Юрій Семаки та інші. Комуністи села розгортають широку агітаційно-масову роботу. Білківська комуністична організація нараховувала від 30 до 50 членів партії. Неухильно зростав її авторитет; якщо на перших виборах до сільського представництва в 1923 році комуністи одержали 83 голоси, то вже на парламентських виборах 1924 року за них голосувало 300 чол., на парламентських виборах 1925 року — 423, а на сільських виборах 1927 року — 470 чоловік[2]. Попри всі махінації нотаря і жандармів, до сільського представництва було обрано 9 комуністів.

Уніатський піп Віктор Хома доносив в окружне управління про загрозливий вплив комуністів у Білках[3]. Віце-губернатор Закарпаття Розсипал в зв'язку з цим погрожував: «Якщо комуністам буде залишено попередню волю щодо ведення агітації, то можуть виникнути конфлікти»[4].

Проте всі заходи властей не дали бажаних наслідків. Комуністи організовують масові демонстрації, маївки, мітинги. Так, 1 Травня 1926 року на заклик комуністів відбувся мітинг за участю близько 500 чоловік. Сюди прийшла біднота сусідніх сіл. Жандарми марно намагались розігнати мітинг, селяни закінчили його під спів «Інтернаціоналу» і, вишикувавшись у колони, пішли до Іршави на окружну демонстрацію[5].

Комуністи викривали лицемірну суть аграрної реформи, роз'яснювали, що вона не передбачає передачу поміщицької землі бідноті, що її справжня мета зміцнити куркульський прошарок на селі. Так воно і було — ніхто з білківських бідняків не одержав жодного клаптика землі. В 1928 році з 1350 га землі, що належала селу, 364 га володіли поміщики, ще 350 га належало 15 куркулям, на долю ж 1806 бідняцьких та середняцьких господарств залишалось всього 636 га гіршої землі, тобто менше половини гектара на сім'ю[6].

Білківські бідняки, орендуючи у поміщиків невеликі клаптики землі, попадали в борги до лихварів. Особливо тяжкими були голодні роки світової економічної кризи 1929—1933 років. Екзекутори з жандармами забирали у селян останню

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 283, арк. 41—43.
[3] Там же, оп. 1, спр. 594, арк. 1—5.
[4] Шляхом Жовтня, т. 2, 1961, стор. 190—191.
[5] Я. М. Лавренко. Закарпатське село Білки, стор. 15.
[6] Statistický lexikon obci v Podkarpatski Rusi. Praha, 1928, стор. 9.

одежину, іноді підстерігали бідняка біля магазину і відбирали у нього останні крони, призначені на гас чи сіль[1].

Комуністи організували боротьбу проти екзекуцій, проводили «голодні походи». У лютому 1933 року в Білках відбувся масовий мітинг, на якому виступив з промовою член робітничої делегації, яка повернулася з СРСР, Якаб Барталан. Його розповідь про досягнення трудящих Країни Рад селяни слухали з величезним захопленням. Збори прийняли резолюцію протесту проти переслідувань борців за хліб, працю, землю та волю, було проведено збір коштів для заарештованих[2]. У березні відбулась нова масова демонстрація протесту проти безробіття. У мітингах та демонстраціях брали участь і трудящі жінки. В день 8 Березня 1936 року в Білках відбувся мітинг за участю 1300 жінок з чотирьох сусідніх сіл.

Виявляючи солідарність з республіканською Іспанією, у серпні 1936 року понад 300 селян Білок прийняли резолюцію з вимогою до уряду вільного продажу зброї республіканській Іспанії[3]. Комуністи організували збір коштів на допомогу республіканцям та бійцям інтернаціональних бригад. В час, коли сама Чехословаччина стала об'єктом загарбницьких намагань фашистських держав, у селі проводяться масові антифашистські демонстрації.

За переписом 1930 року, в Білках було 1155 будинків, 5614 жителів, у т. ч. 4424 українці, 1068 євреїв, 56 угорців, 41 чех та 25 чол. інших національностей. Населення не одержувало ніякої медичної допомоги, з культосвітніх закладів у селі була тільки маленька общинна бібліотека. Більше половини жителів Білок були неписьменними. В Білках лише 14 чол. мали середню освіту і 2 — вищу[4]. В селі діяла тільки горожанська та початкова школи з українською мовою викладання. Крім того, в Білках при горожанській школі були класи з чеською мовою викладання та чеська початкова школа з 8 вчителями[5].

У Білках, як і по всьому Закарпатті, дедалі посилювалася чехізація українського населення. В тогочасній пресі відзначалося: «...чеські школи стало закладаються не лише по містах, але й по таких селах, де нема лиш жодної дитини (розуміється — чеської національності — прим. ред.), як приміром в Білках, тоді коли на одного українського вчителя припадає 200—250 дітей, тоді, коли на Верховині на кожнім другім селі немає школи. Третина наших дітей зістається аналфабетами, бо українського вчителя наганяють, а замість того закладають чеські школи і там, де село, крім пограничного сторожа, чехів і не бачить»[6].

15 березня 1939 року угорські фашистські окупанти вступили в Білки. Настали чорні дні неволі. У селі встановився режим терору і насильства. Особливо переслідуються комуністи. Та вже в 1940 році підпільники організували маївку, випустили антифашистську листівку, по всьому селу вивісили лозунги: «Прийде час розплати, кати!», «Хай живе Червона Армія!». В Білки прибули карателі, розпочалися арешти, катування[7].

Десятки селян вступили до партизанських загонів, які діяли в навколишніх лісах. Близько ста юнаків та дівчат нелегально перейшли в СРСР. Багато з них, зокрема Іван Пальчей, Іван Митровці, Василь Палатош, вступили до лав Червоної Армії та Чехословацького корпусу.

За час угорсько-німецької фашистської окупації 1720 чол., у т. ч. майже все єврейське населення Білок, було закатовано в концтаборах.

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 31 січня 1932 р.
[2] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 261, 262.
[3] Газ. «Карпатська правда», 30 липня 1936 р.
[4] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 125.
[5] Statisticky lexikon v republice Československi IV. Země Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 6.
[6] Журн. «Наша земля», 1927, № 1, стор. 8.
[7] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

25 жовтня 1944 року трудящі Білок зустрічали хлібом-сіллю Червону Армію-визволительку[1]. У той незабутній день відбувся тисячний мітинг селян, які сердечно вітали воїнів. Командира військової частини майора Д. Є. Бєлкіна було проголошено почесним громадянином Білок.

Вже в перші дні визволення 126 громадян села вступили добровольцями до лав Червоної Армії. В боях з фашизмом смертю героїв загинули: Василь Ігнатко, Юрій Овсак, Петро Штефаньо, Василь Синяк, Василь Зейкан, Василь Звонар, Петро Білинець, Денис Соловка та інші. Імена 18 полеглих героїв викарбувані золотом на пам'ятнику борцям за визволення, спорудженому у 1965 році в дні святкування 20-річчя визволення Закарпаття Радянською Армією.

Ще лунала гарматна канонада, а в Білках уже налагоджувалось мирне життя — без панів і окупантів. Відновила діяльність сільська комуністична організація. Вже 26 жовтня комуністи провели вибори сільського Народного комітету, до складу якого ввійшли активісти комуністичної організації — Петро Ігнатко, Юрій Семак, Іван Данканич, Василь Жупан, Іван Пальчей та Іван Фірцак, які 26 листопада на І з'їзді Народних комітетів у Мукачевому голосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. З перших днів свого існування Народний комітет розгортає роботу по організації допомоги Червоній Армії та покращанню життєвих умов бідноти. Особливу увагу було звернуто на матеріальну підтримку родин добровольців — вони одержали паливо, насіння для посіву, продовольство, грошову допомогу [2].

Було взято на облік і розподілено між селянами поміщицькі та куркульські землі. Земельні наділи одержали 560 білківських селянських господарств. Комуністи через Народний комітет потурбувались, щоб ці наділи були засіяні. В цьому допомогла Червона Армія, яка подарувала селу два вагони пшениці. І пізніше трудящі Білок не раз одержували від командування Червоної Армії та уряду Радянської України продовольство, матеріали і товари.

Вже 17 грудня 1944 року в Білках, крім 5 початкових, стала діяти середня школа. Дещо згодом була відкрита вечірня середня школа для підлітків та в присілку Ковбасові — 8-річна школа. Комуністи організовували роботу культармійців, які навчили читати і писати понад 1000 чол. дорослого населення села.

Проте достаток приходив повільно у хати бідняків. Одноосібне господарство не могло задовольнити потреб трудівників; у селі заговорили про колгоспи. За пропозицією комуністів була створена ініціативна група по організації колгоспу.

У березні 1948 року було створено перший білківський колгосп — «За нове життя». Якщо на початку створення в ньому налічувалося всього 18 бідняцьких господарств, то вже протягом року в сільськогосподарську артіль вступило понад 300 господарств. Того року було створено другий колгосп — ім. Радянської Конституції, в складі близько 400 селянських господарств. До весни 1949 року в Білках було повністю завершено суцільну колективізацію. Об'єднання обох артілей в одну — колгосп «За нове життя», сприяло його дальшому розвитку: вже наприкінці 1952 року він став мільйонером. Велику роботу по зміцненню господарства артілі проводить партійна організація Білок, зокрема комуністи В. Коровський, С. Фірцак, В. Потушняк.

Завдяки самовідданій праці колгоспників, артіль стала одним з найрозвинутіших, багатогалузевих господарств району. На 1968 рік колгосп «За нове життя» мав 3158 га земельних угідь, у т. ч. 1205 га ріллі, 612 га садів та ягідників, 252 га виноградників, 359 га сіножатей і 732 га пасовиськ. В цілому валовий збір зерна в колгоспі за період з 1951 року зріс в 5 разів. Різко збільшилось поголів'я всіх

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 244, Оперсводки полевого управления 4-го Украинского фронта, Сводка 26.X 1944 р.

[2] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 262.

Доярки колгоспу «За нове життя» на виробничому навчанні. 1965 р.

видів громадського тваринництва. Якщо в 1950 році в колгоспі було всього 120 голів великої рогатої худоби, в т. ч.— 50 корів, то на 1968 рік налічувалось 1450 голів великої рогатої худоби, зокрема 550 корів[1]. Того року на 100 га сільськогосподарських угідь вироблялось 336 ц молока, 65 ц м'яса, 155 кг вовни.

Колгосп досяг успіхів і в садівництві та виноградарстві. З часу організації колгоспу посаджено понад 460 нових садів та ягідників. На 1968 рік у колгоспі було 612 га саду, з них 90 га плодоносного, 252 га виноградників, у т. ч. 233 га плодоносних. Тільки від виноградарства у 1967 році колгосп одержав понад 100 тис. крб. чистого прибутку.

Перспективним для колгоспу стало також вирощування тютюну, цукрових буряків та овочів.

Про зростання артільного господарства свідчить, зокрема, розмах будівництва. На 1968 рік колгосп мав 3 конюшні, 6 вівчарень, телятник, 4 свинарники, 2 кормоцехи, кормокухню, млин, олійницю, кузню, столярню, колесарню, пилораму, кошикарню, цех по переробці винограду, цехи по виробництву сухих і масляних красок, кар'єри по добуванню каменю, дві майстерні по ремонту сільгоспмашин тощо.

В господарстві усі основні роботи виконуються за допомогою машин і механізмів. На 1967 рік тут було 30 тракторів у 15-сильному обчисленні, 20 електромоторів, 8 різних комбайнів, 19 вантажних автомашин, 2 екскаватори, 2 дощувальні установки, складні зерноочисні, кормопереробні та інші машини і механізми.

Завдяки зростанню врожайності та розвитку громадського тваринництва і допоміжних підприємств різко зросли прибутки та неподільні фонди колгоспу. Порівняно з 1950 роком у 1967 році грошові прибутки колгоспу збільшились майже в 19 разів, а неподільні фонди — в 23 рази.

Сумлінна праця білківських колгоспників була високо оцінена партією та урядом. В 1958 році 17 передовиків колгоспу були нагороджені орденами і медалями, а знатному ланковому комуністу Ю. Ю. Пітрі присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Колишній батрак, який не мав навіть власної хати, став прославленим хліборобом. Трудящі Іршавщини двічі обирали його депутатом Верховної Ради СРСР шостого і сьомого скликань. Ордена Леніна було удостоєно завідуючого молочно-товарною фермою колгоспу П. Ігнатка, ордена Трудового Червоного Прапора — ланкового Ю. Химинця, колгоспників Ю. Кришеника, Г. Копа, Ю. Білинця та Йосипа Пораду[2].

У відповідь на високу нагороду ланка Юрія Пітри домоглась нових успіхів: протягом останніх років ланка збирає в середньому не менше як по 100 цнт сухого зерна кукурудзи з гектара. На базі цієї ланки за постановою райкому партії в колгоспі «За нове життя» було створено школу передових методів праці, в якій стало навчатись агротехніці десятки ланкових з багатьох колгоспів області. Ім'я знатного ланкового Ю. Ю. Пітри добре відоме також трудівникам полів сусідньої Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки та Східно-Словацького краю Чехословацької Соціалістичної Республіки, де він неодноразово бував, обмінюючись досвідом.

---

[1] В. П. Русин. Ради організовують, виховують, вчать. Ужгород, 1964, стор. 81.
[2] Газ. «Правда», 27 лютого 1958 р.

Заслуженою славою користується одна з кращих доярок області, делегатка XXIII з'їзду КПРС М. Симканич, в 1966 році її удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна було нагороджено бригадира рільничої бригади О. І. Симканича, орденом Трудового Червоного Прапора — городницю Г. Ю. Яночко, голову колгоспу П. Б. Білинця. Головному агроному колгоспу В. М. Потушняку присвоєно звання заслуженого агронома УРСР. На 1968 рік урядові нагороди мали 27 колгоспників. За трудові досягнення на честь 50-річчя Радянської влади колгосп «За нове життя» удостоєно пам'ятного Червоного прапора обкому КП України, облвиконкому і облпрофради [1].

В 1967 році на базі Білківського харчокомбінату створено Іршавський соковинний завод, на ньому працює близько 300 робітників. Основна продукція заводу: плодоягідні вина, натуральні та спиртовані фруктові соки, різні овочеві та фруктові консерви, кондвироби. В 1967 році налагоджено виробництво традиційної закарпатської «сливовиці».

Завдяки впровадженню передової технології, механізації трудомістких процесів продуктивність праці на заводі протягом останніх років зросла більше ніж у 5 разів, а собівартість продукції знизилась наполовину.

Невпізнанно змінилося обличчя Білок. У селі виникли житлові квартали нових будинків, із брукованими вулицями, тротуарами.

Напередодні 48-ї річниці Великого Жовтня перед Будинком культури, в центрі села, відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Широко розгалужена в Білках мережа державної та кооперативної торгівлі. Тут діє універмаг, культмаг, гастрономи, спеціалізовані магазини продовольчих і господарчих товарів, взуттєвий, галантереї, парфюмерії, меблевий та інші. У Білках є дві шевські та 2 кравецькі майстерні, 2 перукарні, майстерня по ремонту радіо і електроприладів. До послуг трудящих три їдальні, чайна, два магазини по продажу мінеральних вод, два буфети. Товарообіг Білківського ССТ за роки Радянської влади зріс більше як у 10 разів.

На належному рівні справа народної освіти. В 1968 році в Білках було 2 середні школи, одна 8-річна та 5 початкових; в них навчалося понад 1500 учнів, працювало 80 учителів. В 1966 році в селі відкрито профтехучилище, що готує будівельників. Для найменших громадян Білок відкрито 2 стаціонарні дитячі садки на 115 дітей та сезонні дитячі ясла. За роки Радянської влади близько 700 дітей селян закінчили середню школу, понад 100 — здобули вищу освіту.

Велика увага приділяється охороні здоров'я трудівників Білок. В селі є лікарня, амбулаторія, рентгенівський і зубний кабінети, пологовий будинок, аптека; тут працює близько 50 чол. медперсоналу.

В Білках діє Будинок культури, клуб, стаціонарний кінотеатр на 350 глядачів, хата-читальня, кабінет політосвіти на громадських засадах, кабінет агрохімпропаганди, 5 бібліотек.

До 50 роковин Великого Жовтня жителі села провели значну роботу по соціально-культурному будівництву та благоустрою. Збудовано молодіжне кафе «Зірка», кондитерський цех соко-винного заводу, двоповерховий універмаг, комбінат побутового

В магазині села Білок. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 жовтня 1967 р.

Ансамбль пісні і танцю Будинку культури села Білок. 1967 р.

Хлібороби села Білок на святі «Жовтень у Карпатах». На передньому плані Герої Соціалістичної Праці Ю. Ю. Пітра та М. А. Симканич. 1967 р.

обслуговування, лазню, реконструйовано кінотеатр.

Жителі Білок першими в області виступили з закликом змагатися за зразковий благоустрій та громадський порядок села. Їх починання підхопили десятки сіл Закарпаття.

Великого розмаху набрала художня самодіяльність. З 1951 року при харчокомбінаті працює ансамбль пісні і танцю «Харчовик», відомий далеко за межами села. Завоював популярність і колгоспний ансамбль пісні і танцю «Кукурудзовод». Цей колектив був неодноразовим переможцем на районних, обласних та республіканських оглядах художньої самодіяльності, його нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Одним із кращих в області вважається хор учителів, яким керує самодіяльний композитор педагог П. М. Світлик. Його пісні «Радіє вільне Закарпаття», «Тече потік невеличкий», «Про дубрівські гори» тощо увійшли в репертуар кращих ансамблів області.

На просторому стадіоні колгоспники часто приймають фізкультурників з сусідніх сіл та районів. Тут нерідко проводяться обласні спартакіади товариства «Колгоспник». Один з ветеранів спортивної роботи в Білках — І. Ф. Фірцак-Кротон, людина надзвичайної фізичної сили, який виступав у багатьох країнах Європи та Америки.

Значні зміни сталися і в побуті та звичаях трудівників Білок. Тут широко відзначаються свято серпа і молота, День виноградаря, День тваринника, свято пісні і танцю, спортивні олімпіади.

В травні 1964 року село відвідав видатний американський художник і письменник, борець за мир і дружбу народів Рокуел Кент з дружиною [1].

В книзі гостей колгоспу «За нове життя» художник записав: «Ми — двоє американців — Селлі і Рокуел Кент — приїхали сюди в гості. Але ми почуваємо себе так, наче тут народилися і виросли, таким великим було виявлення до нас почуття дружби. Дорогі друзі! Ми любимо вас! Ми завжди пам'ятатимемо

[1] Очима друзів. Збірник. Ужгород, 1964, стор. 11.

все те, що тут побачили — щастя і дружбу людей! Віддані вам ваші друзі Селлі та Рокуел Кент. 16.V.1964 р.»[1].

Люблять білчани своє село. Та воно й справді красиве і своїми будівлями та буйними колгоспними садами, і плодородними нивами та багатими фермами, а головне — його працьовитими людьми.

І. Л. ХОМЕНКО

ДО́ВГЕ

Довге—село, центр сільської Ради, лежить у долині річки Боржави, за 28 кілометрів від районного центру. Через Довге проходить вузькоколійна залізниця Берегове—Кушниця та шосейні шляхи до Іршави, Сваляви і Хуста. Населення — 6680 чоловік.

Довге засноване наприкінці XIII — початку XIV століття [2]. Вперше село згадується в письмових джерелах 1383 року під назвою «Долга»[3]. У 1417 році за тогочасних власників Довгого — феодалів Довгаїв, у селі було збудовано замок та дерев'яну церкву, тут налічувалось 23 кріпацькі господарства. Село адміністративно підпорядковувалось спочатку Березькій, а з 1454 року — Мармароській жупі. В період визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. під Довгим 7 червня 1703 року відбулася битва повстанців-куруців, в числі яких були і жителі села, проти військ Габсбургів. Та сили були нерівними і повстанці зазнали поразки. На братській могилі загиблих куруців у 1908 році було споруджено пам'ятник з викарбуваним написом: «За вітчизну і свободу»[4].

З 1711 року Довге переходить у власність графів Телекі. У центрі села був збудований укріплений поміщицький палац, обведений міцними стінами з наріжними баштами.

Навколо палацу, поза мурами, тулились убогі халупи кріпаків, підданих графа. Селяни змушені були відробляти непосильну панщину, виконувати на користь поміщика ряд повинностей. Так, у 50-х роках XVIII століття вони повинні були щотижня три дні ходити на панщину, утримувати графську худобу, виконувати гужову повинність, розширювати графські посівні площі, викорчовуючи чагарі тощо. Тяжке становище селян погіршувалося внаслідок безземелля — майже вся земля в околицях Довгого належала графу Телекі. До того ж і земля навколо села була малородючою. Так, у 1767 році по всьому довжанському маєтку було зібрано озимого жита тільки 19 кобликів, ярого жита — 8, гречки — 10, а кукурудзи — всього 4 коблики[5].

Майже не поліпшилось становище селян і після урбаріальної реформи Марії-Терезії, проведеної в інтересах поміщиків. У другій половині XVIII століття, з розкладом феодально-кріпосницьких відносин, в селі з'являються поміщицькі промислові підприємства, що працювали для ринку. Уже в 1751 році в Довгому випалювали вапно, виготовляли на продаж покрівельний матеріал, дещо згодом стала діяти паперова фабрика, переведена з с. Лисичева[6]. Пожвавлюються також і домашні промисли, зокрема ткацтво. У селі була створена ткацька майстерня, де перероблялись коноплі і льон, що вирощувались у маєтках графа. В одному з листів до економа граф Телекі наполягав, щоб селяни сіяли якнайбільше конопель, бо це дає йому дуже високі прибутки[7].

Скасування кріпацтва в 1848 році майже не поліпшило становища селян. Хоч вони і стали особисто вільними, та земля і надалі залишалась власністю графів Телекі. Основна селянська маса, як і до звільнення, повинна була виконувати повинності за користування лісами і пасовиськами.

---

[1] Очима друзів. Збірник. Ужгород, 1964, стор. 12.
[2] Л. Д э ж е. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 250.
[3] G. V á r a d i. Máramarosi emlékkönyv. Máramaros-Sziget, 1901, стор. 325—327.
[4] T. E s z e. Tarpa és Esze Tamás. Nyiregyháza, 1966, стор. 80.
[5] Журн. «Зоря» (Ужгород), 1941, № 1-2, стор. 32.
[6] Журн. «Зоря», 1941, № 1-2, стор. 41.
[7] Там же, стор. 34.

Пам'ятник куруцам у селі Довгому.

У 1850 році в Довгому став діяти залізоробний завод «Гамора». Вже в 1854 році тут було пущено в дію доменну піч висотою 28 метрів, розраховану на 14 тис. цнт металу. Залізну руду для заводу добували в самому Довгому, Білках, Лисичеві та в Хусті. Продукція підприємства — чавунні плити, грубки, дрібні сільськогосподарські знаряддя та скоб'яні вироби — продавалась не тільки на внутрішньому ринку, а й експортувалась за кордон [1]. У другій половині XIX століття на заводі працювало 156 робітників, у 1900 році — вже понад 300 робітників.

Наприкінці XIX століття в Довгому був споруджений лісопильний завод; у 1908 році тут та на лісорозробках працювало понад 400 робітників. На 1911 рік підприємство випускало щорічно 10 тис. вагонів деревини, в зв'язку з чим власники заводу порушили перед урядом питання про будівництво залізниці Довге—Хуст [2]. Проте перша світова війна перешкодила її прокладенню.

З виникненням промислових підприємств неухильно зростала чисельність населення Довгого. Якщо в 1837 році тут налічувалось 900 жителів, у 1861—2030, то в 1900 році — 2846, а в 1910—3524 жителі [3].

Разом з тим зростало і саме село. Наприкінці XIX століття через село пройшла шосейна дорога, а в 1906 році — залізниця Берегове—Кушниця, на будівництві якої за мізерну платню стали працювати і безробітні Довгого.

Важким було і становище робітників залізоробного та лісопильного заводів. Всі трудомісткі роботи на заводі виконувались вручну, була відсутньою хоч якась охорона праці. При поденній оплаті праці робочий час залежав від примх графа та акціонерного товариства. Середня денна зарплата робітника залізоробного заводу становила всього 50 крейцерів, яких ледве вистачало на прожиття [4].

Трудящі Довгого страждали не тільки від соціально-економічного гніту, а й від темряви та неуцтва. Населення Довгого майже поголовно було неписьменним. Тільки в 1871 році тут було відкрито церковну початкову школу, де один учитель навчав грамоті українською мовою переважно дітей заможних батьків. На 1878 рік в селі було 260 дітей шкільного віку, проте школу відвідувало тільки 68 [5]. Не поліпшилось становище і в майбутньому; навпаки, 1907 року навчання в школі проводилося вже не українською, а угорською мовою.

Занедбаною була і справа охорони здоров'я. На весь Довжанський округ був тільки один лікар, який здійснював медичну допомогу за платню. В селі часто спалахували інфекційні хвороби, від яких помирало немало жителів.

В пошуках кращої долі чимало жителів села виїхало до США, Канади та країн

---

[1] В. І. Неточаєв. З історії формування робітничого класу на Закарпатті в 2-й половині XIX і на початку XX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 84.

[2] Országos Levéltár (Budapest). Bel. XI. T., 390 cs. стор. 28.

[3] Statisztikai kéziratos közlemények. Budapest, 1940, стор. 2.

[4] И. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение на Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 2, стор. 86.

[5] A Munkácsi egyházmegye görögszertartású katholikus népiskolának évkönyve, 1878. Ungvár, 1879, стор. 81—82.

Європи. На початку XX століття щорічно емігрувало понад 60 чоловік. Проте нічого, крім гіркоти, не знаходили вони і в еміграції[1].

Тяжкий соціальний, політичний та національний гніт піднімав трудящих села на революційну боротьбу.

З кінця XIX — початку XX століття в революційний рух трудящих Закарпаття включаються і робітники залізоробного та лісопильного заводів Довгого. Під впливом революційного руху пролетаріату Росії та угорських робітників трудівники села ведуть наполегливу боротьбу за свої економічні та політичні права.

Так, 24 листопада 1908 року з вимогою підвищити заробітну плату на 1 крону від кожного кубометра розпиляної деревини виступило 400 робітників лісопильного заводу. Організований страйк примусив деревообробне акціонерне товариство піти на поступки — заробітну плату було підвищено на 50 крейцерів. Тільки після цього страйкарі приступили до роботи[2].

В роки першої світової війни трудящі села зазнали багато горя. Численні реквізиції та військові позики погіршували і без того важке становище трудівників.

Трудящі Довгого палко відгукнулися на революційні події в Росії. Делегати села Іван Батьо, Іван Кополович, Іван Довга та Іван Мешень на Всезакарпатському з'їзді, що відбувся 21 січня 1919 року у м. Хусті, разом з іншими делегатами вимагали возз'єднання Закарпаття з Україною «без панів і попів»[3].

Рішучі виступи трудящих викликали справжню паніку серед панівних класів. Ось що писали довжанський піп та урядовці у своєму проханні від 29 січня 1919 року на ім'я губернатора Руської Країни: «Частина русинського населення с. Довгого і околиці, яка безперечно дотримується комуністичного, вірніше більшовицького напрямку, вже давно, але особливо з 21 числа ц. м. виявляє таку свавільну, ніяких законів не визнаючу поведінку, з якої безумовно і цілком обгрунтовано варто зробити висновок, що скоро ми можемо бути піддані знущанням і грабуванням з боку безвідповідальної юрби». Далі вони змальовували картину «розгулу черні та її вождів», які «заповнюють свій час виключно лише політикою», виступають проти окружного начальства, нотаря, чиновників і навіть «таємно обрали» на ці посади людей з свого «середовища». Перелякані піп і урядовці благали надіслати в район загін «чужих солдатів». Показово, що начальник Довжанського округу супроводив цю петицію висновком: «Правоту і необхідність вищезгаданої просьби підтверджую»[4].

22-го березня 1919 року в Довгому була встановлена Радянська влада. Вся повнота влади в селі і окрузі перейшла до рук політичного уповноваженого, призначеного Мармароським жупним директоріумом. Трудове населення села радісно вітало встановлення народної влади. 10 квітня 1919 року в селі проходили вибори до місцевої Ради робітників і селян. Трудящі вперше взяли участь у виборах. 334 виборці, з них 40 жінок, віддали свої голоси

Залізоробний завод у с. Довгому. Початок XX століття.

---

[1] Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat, 67 kötet. Budapest, 1918, стор. 53.

[2] A Debreceni kereskedelmi és iparakamara évkönyve és évjelentése. Debrecen, 1909, стор. 72.

[3] Тези доповідей та повідомлення наукової сесії, присвяченої 20-річчю завершення возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Ужгородський державний університет, 1965, стор. 66, 67.

[4] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 81—82.

за кращих людей села. До Довжанської сільської Ради робітників та селян було обрано 35 чоловік[1].

12 квітня 1919 року уповноваженими дев'ятьох сіл Довжанського району була обрана районна Рада робітників і селян в складі 19 депутатів. Від Довгого до складу районної Ради були обрані Іван Мелень, Іван Якуб, Федір Ловга, Іван Лані та інші. Було створено виконавчий комітет районної Ради робітників і селян у складі 6 чоловік.

Новостворені органи державної влади села зразу ж приступили до здійснення ряду заходів в інтересах трудящих—націоналізації промислових підприємств, впорядкування земельного питання тощо. Однак провести їх в життя не вдалося — в кінці квітня 1919 року Довге було окуповане військами боярської Румунії. Влітку 1920 року їх замінили чехословацькі окупаційні війська.

В складі Чехословацької буржуазної республіки трудящі користувалися деякими правами буржуазної демократії. Проте вони і далі зазнавали соціально-економічного, політичного та національного гніту.

Трудящі Довгого все тісніше згуртовувалися для боротьби проти експлуататорів. Місцева партійна організація Міжнародної соціалістичної партії (МСП) була створена в селі весною 1920 року. З створенням КПЧ та її крайового комітету в травні 1921 року революційна боротьба набуває більш організованого характеру. В Довгому вже в 1921 році поширювалась комуністична література, проводилась комуністична агітація[2].

Трудове селянство з перших днів чехословацького панування повело боротьбу за землю. В липні 1921 року селяни захопили пасовиська графа Текелі. Надісланий каральний загін жандармів не міг відновити «порядку». Тоді Мукачівське жупне управління розквартирувало військову частину на тривалий період за рахунок населення[3].

Рішуче виступали за свої права і робітники Довгого; 24 вересня 1920 року застрайкувало 300 робітників залізоробного заводу. Страйк закінчився укладенням колективного договору[4].

2 жовтня 1922 року в Довгому відбулися збори робітників і селян, на яких було створено профспілку сільськогосподарських робітників та робітників лісу.

Трудове населення села йшло за комуністами, які вели послідовну боротьбу за економічні та політичні права трудящих. Так, в результаті проведеної передвиборчої кампанії по виборах до чехословацького парламенту із 13 партій, що виступали на виборах 15 березня 1924 року, за кандидатів у депутати від Комуністичної партії Чехословаччини трудящі села віддали переважну більшість голосів — 59 процентів всіх голосів[5]. Під керівництвом комуністів трудящі села регулярно відзначали революційні свята. Так, 1 Травня 1926 року в селі відбувся мітинг за участю понад 200 чоловік, переважно молоді. Під час святкування 10-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, в ніч на 6 листопада 1927 року, в селі було вивішено портрети В. І. Леніна[6]. В роки світової економічної кризи, що погіршила становище трудівників Довгого, революційна боротьба посилюється. Коли підприємці припинили діяльність лісопильного заводу та закрили залізоробний, близько 300 безробітних виступили з вимогою роботи і хліба. Виступ відбувся і в січні 1932 року, коли нотар арештував делегатів-комуністів, що вимагали безмитного довозу зерна в село. В центрі села зібралося понад 600 чоловік, налякані урядовці змушені були звільнити заарештованих.

---

[1] Pártintézeti Archivum (Budapest). Máramaros megye.
[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 377.
[3] Там же, стор. 351—352.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 6, спр. 15, арк. 16.
[5] Там же, ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 18—26.
[6] Там же, ф. 16, оп. 1, спр. 359, спр. 524, арк. 84—85.

У січні 1934 року в селі розпочався один з найбільших страйків на Закарпатті — страйк лісорубів, що працювали в лісах навколо Довгого. Як зазначалось в одному з циркулярів крайового комітету комуністичної організації Закарпаття, цей страйк був «провісником нових боїв, що наближалися»[1], і займав значне місце в історії революційно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття.

Приводом до страйку було значне зниження підприємцями заробітної плати. Лісоруби відмовилися працювати за мізерну платню, якої не вистачало навіть на прохарчування однієї людини. Вже 16 січня 170 робітників лісорозробок в районі Довгого організовано припинили роботу.

З самого початку страйком керував крайком КПЧ, який послав у Довге секретаря Закарпатських Червоних профспілок І. Туряницю та депутата чехословацького парламенту комуніста П. Терека. Обраний лісорубами страйковий комітет у складі 12 чоловік на чолі з І. Туряницею виробив і запропонував підприємцям вимоги робітників: підвищення заробітної плати, скасування розпорядження про припинення допомоги по безробіттю, укладення колективних договорів[2].

Організований виступ робітників викликав переполох серед місцевої влади. В околицях Довгого стали концентруватись жандарми «для додержання порядку». 20 січня 1934 року на переговорах із страйковим комітетом підприємці відмовилися задовольнити вимоги лісорубів. Окружний начальник погрожував страйкарям, що у випадку продовження боротьби на лісорозробки буде доставлено робітників з інших районів, які працюватимуть під охороною жандармів. Але це не допомогло. 26 січня 150 робітників із сіл Негровця, Колочави, Синевира та інших, прибувши на місце страйку і довідавшись, що їх обдурили, одностайно висловили солідарність з страйкарями.

Страйк набирав дедалі гострішого характеру. 27 січня він поширився на лісорозробки в районі с. Сухої Броньки. Там відмовилися працювати 125 робітників.

Страйкарі, сім'ї яких голодували, перебували у виключно тяжкому становищі. За ініціативою страйкового комітету серед населення було проведено збір коштів та продуктів, які стали розподілятися серед найбідніших. Допомагали страйкуючим і робітники інших областей Чехословаччини. Грошову підтримку надавала Празька спілка склярів та працівників керамічних підприємств. Усе це вселяло впевненість у перемогу страйкарів.

На початку лютого 1934 року з Праги за дорученням ЦК Комуністичної партії Чехословаччини довжанських лісорубів відвідали сенатор В. Мікулічек, депутат парламенту Й. Новотний та редактор газети «Руде право» Ф. Немец.

Чим наполегливіше боролися лісоруби, тим старанніше готувалася буржуазна влада до розгрому страйку. 8 лютого з Берегівського окружного жандармського управління в Довге прибули нові підкріплення жандармів. Почалися масові арешти.

Обурені насильницькими діями, страйкарі за ухвалою страйкового комітету 12 лютого 1934 року організували мітинг перед нотарським управлінням, на який зійшлося близько 800 чоловік. Робітники вимагали негайного відкликання жандармів, виведення штрейкбрехерів, збільшення заробітної плати, укладення колективного договору[3].

Мітинг було розігнано. Але він серйозно налякав місцеве управління. Того ж дня було запроваджено стан облоги в Довгому, Задньому, Кушниці, Лисичеві та Сухій Броньці, заборонено проводити демонстрації, збори. Підприємці одержали вказівки не вести переговорів з представниками від робітників, зокрема комуністами. Саме цим влада сподівалася зломити опір страйкарів. Проте ці заходи вияви-

---

[1] Полум'яне слово. Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття (1926—1946). Ужгород, 1957, стор. 130—133.

[2] С. Ю. Пруниця. З історії робітничого руху на Закарпатті в 1934 і на початку 1935 рр. — Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 227.

[3] Там же, стор. 228—229.

лися марними. Лісоруби переконалися, що комуністична партія є єдиною партією, яка бореться за їхні інтереси, і тут же вступали в її ряди. Іршавський окружний начальник повідомляв, наприклад, що під час страйку в комуністичну партію було прийнято 70 робітників[1].

Після наполегливої боротьби, яка тривала майже п'ять тижнів, 20 лютого 1934 року страйк закінчився перемогою трудящих — лісоруби добилися підвищення заробітної плати і укладення колективного договору. Страйкова боротьба довжанських робітників не припинялась і в наступні роки.

З часом Довге розросталося. За станом на 1 грудня 1930 року тут проживало 4263 чол., налічувалось 766 будинків[2]. На той час у селі було 5 приватних крамниць та 4 корчми. На все село і околицю був тільки один лікар, який обслуговував за гроші.

За часів панування чеської буржуазії дещо було зроблено порівняно з періодом австро-угорської монархії в справі поширення освіти. Проте молодь могла здобути тільки початкову освіту. Дітей української національності в сільській початковій школі навчало 18 вчителів. Діяла чеська школа, в якій працювало 9 учителів, хоч у селі, крім кількох урядовців та жандармів, чехів не було. Була ще й народна господарська школа з 2 вчителями[3].

15 березня 1939 року село зайняли угорські війська. Становище трудящих під час фашистської окупації значно погіршилося. Закрився лісопильний завод. В селі було понад 360 чол. безробітних. Селянські господарства занепадали. На 1941 рік у селі було 260 безземельних господарств, 200 господарств, що мали до 1 гольда землі, 190 — від 1 до 3 гольдів та 120 — від 3 до 5 гольдів. Разом з цим в селі було 25 господарств, які володіли від 25 до 100 гольдами та 3 господарства, які мали понад 100 гольдів землі[4]. Врожайність зернових культур становила: пшениці — 7 цнт з гольда, жита — 9, вівса — 5, кукурудзи — 12, картоплі — 30.

Окупанти грабували природні багатства краю, реквізували худобу, ввели спеціальні заготовки м'яса, сіна, продовольства, виганяли людей на безплатні роботи на лісозаготівлі та в концентраційні табори. Але трудящі не корилися окупантам: вони вели проти них непримиренну боротьбу, яку очолили комуністи села. Підпільники — комуністи М. Фечка, І. Урста, І. Трикур, М. Бісьмак та Д. Німчук організували випуск і розповсюдження листівок. У березні 1942 року відбувся організований комуністами страйк, щоб зірвати заготівлю і відправку лісу в Угорщину та Німеччину. Робітники не допустили в Довге викликаних адміністрацією штрейкбрехерів[5]. У 1944 році в навколишніх лісах діяв партизанський загін ім. Ватутіна, командиром якого був І. Г. Мельников, комісаром — М. Пронін. Місцеве населення підтримувало народних месників. В нерівній боротьбі з ворогами влітку 1944 року загинули командир і комісар загону, але загін продовжував діяти[6].

Чимало жителів села ще в 1940 році у зв'язку з переслідуванням угорськими властями емігрувало в Радянський Союз. В роки Великої Вітчизняної війни багато з них, зокрема І. Ф. Сенинець, І. М. Мелень, Д. Д. Шопа, І. Д. Парада, Ф. Ф. Шандра, В. П. Глеба, вступило до Чехословацького корпусу і брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників.

---

[1] Statisticky lexikon obci v Republice Československé. IV. *Země* Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 6.

[2] Там же.

[3] Fr. Stojan. Representacni sbornik veskereho skolstvi na Podkarpatské Rusi... 1918—1938. Presov, 1938, стор. 107—117.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 235, оп. 1, спр. 96, арк. 1.

[5] П. Халус. В боях за волю, стор. 40—41.

[6] Газ. «Нове життя» (Іршава), 31 жовтня 1967 р.

24 жовтня 1944 року війська 4-го Українського фронту героїчної Червоної Армії, громлячи ненависного ворога, визволили Довге. Трудящі радісно вітали воїнів-визволителів. Свято шанують жителі Довгого пам'ять героїв-визволителів сержантів П. Ю. Остапчука, С. П. Гуменного, рядових І. Я. Гнатюка, О. І. Ганчука, що полягли в боях за село. Ніколи не переводяться квіти на братській могилі героїв.

Відразу після визволення понад 65 жителів села добровільно вступили до лав Червоної Армії; чимало з них віддали своє життя в боротьбі з фашизмом. В центрі села височить пам'ятник воїнам-односельчанам, які загинули в боротьбі за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

Разом з усіма делегатами голосували за возз'єднання з Радянською Україною посланці Довгого Д. І. Німчук та І. М. Фечка на з'їзді Народних комітетів у Мукачевому. Зразу ж після визволення в селі був створений Народний комітет, який взяв у свої руки всю повноту влади. Відновила роботу сільська організація комуністичної партії; в листопаді 1944 року вона налічувала 10 комуністів. У Спілці молоді, створеній у грудні 1944 року, було 86 членів. Вже в перші дні свого існування Народний комітет провів ряд заходів по забезпеченню громадського порядку в селі та по охороні лісу, між селянами було розподілено 75 гектарів поміщицької землі. Народний комітет займався організацією роботи лісозаводу, розробив план розвитку села, зокрема по створенню рибників, розширенню садівництва, бджільництва, шовківництва. Весною 1945 року було посаджено 5 тис. саджанців, у т. ч. 3 тис. яблунь та 2 тис. слив. Розгорнулися роботи по відбудові зруйнованого лісозаводу[1].

Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною трудящим Довгого була надана допомога продовольчими і промисловими товарами, посівним матеріалом, мінеральними добривами, машинами. Сільська біднота, яка згідно земельної реформи одержала землю весною 1945 року, створила перші супряги, бригаду трудової взаємодопомоги. Пізніше в селі була організована ініціативна група, яка вже в 1948 році проводила спільний обробіток землі.

24 січня 1949 року загальні збори колгоспників села Довгого прийняли Статут сільськогосподарської артілі. Новостворений колгосп було названо іменем Чкалова. На осінь 1949 року в колгоспі ім. Чкалова налічувалось 148 селянських господарств, артіль мала 200 га орної землі, 800 га сінокосів, 80 голів великої рогатої худоби та 150 овець[2]. У серпні 1950 року колгосп було укрупнено. До його складу увійшли колгоспи сіл Заднє (нині Приборжавське) і Лукове. Новостворена артіль отримала ім'я Горького. За колгоспом закріплено 2988 га сільськогосподарських угідь, 905,6 га ріллі, 783,7 га сінокосів, 1130 га пасовищ, 1669 га лісу і інших земель, 1990 га чагарників та непридатних земель. З 1955 року артіль очолює тридцятитисячник Ю. П. Ковач, який разом з партійною організацією поклав багато сил до піднесення сільськогосподарської артілі. Колгоспна партійна організація налічувала на 1968 рік 67 комуністів.

Середня врожайність провідних зернових культур колгоспу становить 20—25 цнт з гектара. Високоврожайною культурою зарекомендував себе тютюн, який вирощується на площі 85 га і дає врожаю в середньому по 22 цнт з гектара.

Артіль має добре розвинене тваринництво. Неухильно зростає кількість великої рогатої худоби; на 1968 рік тут було 1265 голів, у т. ч. 430 корів. Майже всі трудомісткі процеси в господарстві артілі механізовано. Колгосп має 11 тракторів, 11 вантажних автомашин, 4 комбайни, 2 двигуни, 38 електромоторів.

У 1956 році в артілі було створено будівельну бригаду, яка за десять років звела понад 50 виробничих споруд. З року в рік зростають неподільні фонди кол-

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 789, оп. 1, спр. 1, арк. 11, 13, 16.
[2] Там же, арк. 2, 6.

госпу; протягом 13 років вони збільшилися в 7 разів — із 116 тис. крб. у 1953 році до 874 тис. у 1966 році.

Неухильно підвищується оплата праці колгоспників. У 1966 році середня вартість трудодня становила 2,6 карбованця. Колгоспникам видавалась і додаткова оплата по тій культурі, яку вирощувала ланка.

У Довгому розташований лісозавод, який входить до Кушницького лісокомбінату. Завод має механічну майстерню з кількома токарними, свердлильними і стругальними верстатами, сушильний цех на 4 тис. м кубічних меблевих заготовок, паркетний цех з 6 верстатами, електростанцію потужністю близько 1000 кіловат тощо. Довжанський лісозавод — це високомеханізоване деревообробне підприємство, на якому працює понад 500 робітників. Завод щорічно випускає валової продукції на 1 425 тис. карбованців.

Лісозавод відправляє свою продукцію багатьом машинобудівним заводам, залізничному транспорту, текстильним і взуттєвим підприємствам багатьох міст Радянського Союзу. За самовіддану працю і досягнення високих показників у розвитку промисловості та сільського господарства близько 40 жителів Довгого нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу.

Бюро Закарпатського обкому КП України, виконком обласної Ради депутатів трудящих та президія обласної ради профспілок за високі досягнення у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня занесли в обласну Книгу Трудової Слави сільраду Довгого, а також голову колгоспу ім. Горького Ю. П. Ковача. Невпізнанно змінилось обличчя села. Якщо до возз'єднання у Довгому було тільки 4 вулиці, то нині їх 26. За роки Радянської влади в селі зведено понад 1000 добротних світлих будинків.

Значно зросла торгова мережа села. На 1968 рік у Довгому було 28 підприємств роздрібної торгівлі та 11 підприємств громадського харчування. Для кращого задоволення зростаючих потреб в селі побудовано два нових великих торгових приміщення, в яких розмістилась м'ясна, продуктова, хлібна, кондитерська та будівельна крамниці. Діє також хлібопекарня, яка забезпечує хлібопродуктами не тільки населення Довгого, але і навколишніх сіл. До послуг трудящих комбінат побутового обслуговування, три лазні, перукарня.

Неослабна увага приділяється охороні здоров'я жителів села. З 1946 року в Довгому діє дільнична лікарня на 40 ліжок, амбулаторія, фельдшерський пункт при лісозаводі. У 1954 році в селі відкрито обласну базову лікарню на 100 ліжок для хворих кістковим туберкульозом.

Ферма колгоспу ім. Горького. 1967 р.

Середня школа села Довгого. 1967 р.

Ансамбль пісні і танцю «Боржава» села Довгого. 1967 р.

У медичних установах села працює 13 лікарів та понад 50 чол. середнього медичного персоналу. Заслуженою повагою користуються кращі лікарі села Ш. Х. Марголін, О. І. Кузнецов, М. І. Чепак. Лікувальні заклади забезпечені найновішими обладнаннями, тут є рентгенівські кабінети, лабораторії, фізіотерапевтичні кабінети, операційні. Тільки на утримання лікарняних закладів Довгого держава щорічно відпускає близько півмільйона карбованців. У селі діє дитячий садок на 50 місць та дитячі ясла на 50 місць.

Великих успіхів досягли трудящі села за роки Радянської влади в галузі народної освіти. В селі діє середня та восьмирічна школи, а також середня школа робітничої молоді. Якщо до 1945 року в Довгому навчалось всього 260 учнів, то в 1967—68 навчальному році — 1250 учнів. У селі налічується понад 50 чол. з вищою, понад 100 чол.— з незакінченою вищою освітою. Показово, що в 1945 році на все село було тільки 4 чол. з середньою освітою. Із села вийшов кандидат філологічних наук В. В. Німчук, кандидат фізико-математичних наук Ф. В. Попик. У Довгому є клуб на 400 місць, крім того, деревообробний завод побудував ще один клуб. Діє амфітеатр на 500 місць. Жителів села обслуговують 6 бібліотек, що налічують понад 26 тис. книг.

У Довгому добре розвинена художня самодіяльність. Тут створено 10 хорових колективів, драмгурток, ляльковий театр, балетну групу. Майбутніх співаків та музикантів готує філіал Іршавської музичної школи. В художній самодіяльності Довгого бере участь кожний сьомий житель села[1]. Гордістю села є ансамбль пісні і танцю «Боржава», створений у 1954 році при клубі Довжанського лісозаводу під керівництвом самодіяльного композитора заслуженого діяча мистецтв Української РСР Михайла Машкіна.

Ансамбль «Боржава» — постійний учасник районних і обласних оглядів художньої самодіяльності, де не раз займав перші місця. У колективі цього ансамблю народились пісні «Верховино, мати моя», «Вечір над Боржавою» та інші, які облетіли не тільки нашу Вітчизну, але і багато країн світу. Нові боржавські мелодії скоро стануть надбанням багатьох художніх колективів області.

Помітним досягненням в культурному житті довжанців є постановка опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» на сцені сільського Будинку культури. Опера одержала схвальну оцінку громадськості.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 19 жовтня 1966 р.

Розквіт музичного, вокального та хореографічного мистецтва жителів Довгого є одним із важливих досягнень Радянської влади.

За ініціативою колективу Довжанської середньої школи в Довгому створено музей історії села, його відкрито на честь 50-річчя Радянської влади. Майже кожен третій житель Довгого займається одним з видів спорту. В селі є футбольна команда. Перспективним планом розвитку села на найближчі роки передбачено будівництво двоповерхового торгового комплексу Будинку культури на 200 місць тощо.

А. О. ЛЯХ, М. В. ТРОЯН

ІЛЬНИЦЯ

Ільниця — село, центр сільської Ради, розташована в мальовничій долині річки Синявки, біля підніжжя гори Бужори, за 4 км від міста Іршави, з яким зв'язана шосейною дорогою та вузькоколійною залізницею. Населення — 7816 чоловік. Сільраді підпорядковане село Осій.

На території села та його околиць виявлені поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), бронзової доби (II тисячоліття до н. е.) та носіїв куштановицької культури (VI—III століття до нашої ери)[1].

Вперше Ільниця згадується в історичних джерелах 1450 року. На той час селом володів шляхтич Кінфалуші. В 1458 році Ільниця стає власністю роду Довгаїв. В наступному село переходило від одних феодалів до інших. Серед власників Ільниці згадуються Ілошваї, Відкої, Петери, Шімони [2].

З часу свого виникнення Ільниця була українським селом. Вона мала православну церкву, священики якої знали старослов'янську грамоту, користувались церковними книгами зі Львова. Про це, зокрема, свідчить запис, зроблений на полях книги «Апологіон», виданої у Львові 1632 року [3].

Село зростало дуже повільно. В 1707 році тут було тільки 44 кріпацькі господарства, які належали кільком поміщикам[4]. Феодали розпоряджались селянами як своєю власністю. Так, у 1770 році поміщик Вітязь продав за 100 форинтів дві кріпацькі сім'ї разом із землею іншому феодалу.

В наступні роки чисельність жителів зростала як за рахунок природного приросту, так і внаслідок переселення сюди українського та єврейського населення з Галичини. В 1799 році при місцевій церкві була створена школа з українською мовою навчання, її відвідувало 63 учні[5]. За переписом 1816 року в Ільниці було 240 хат, тоді як сімей налічувалось 278. Отже, не все населення мало своє житло. Із 278 родин дворянських було 3, селянських із землею — 173, малоземельних — 59, решта — безземельні і панські слуги. На 1823 рік у селі налічувалось 4 водяні млини.

У першій половині XIX століття в околиці Ільниці почалось добування залізної руди. Невдовзі тут були створені залізорудні промисли, які, проте, не набрали великого розвитку через відсутність зручних шляхів сполучення та віддаленість села від промислових центрів. З 1865 року в районі Ільниці для місцевих потреб стали видобувати буре вугілля.

---

[1] Ф. М. Потушняк. Археологічні знахідки бронзового та залізного віків в Закарпатті; Г. И. Смирнова., К. В. Берняков ич. Происхождение и хронология памятников куштановицкого типа в Закарпатье. Археологический сборник, 1965, № 7, стор. 106.

[2] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III kötet. Ungvár, 1881, стор. 312.

[3] П. Панькевич. Покрайні записки на подкарпатських церковних книгах, частина 2. — Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 12. Ужгород, 1937, стор. 23.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 8, спр. 768, арк. 1—3.

[5] T. Lehoczky. A Bereg megyei görögszertartású katholikus lelkészségek története a XIX. sz. végéig. Munkács, 1904, стор. 67, 114.

Після відміни кріпацтва становище трудівників Ільниці майже не поліпшилось. Ріст грошових податків приводив до заборгованості селян. У липні 1875 року заборгованість селян Ільниці тільки по державних податках становила 8230 форинтів[1]. Селяни змушені були звертатись за позикою до лихварів, які брали з них величезні проценти — до 300 проц. річних. Нерідко лихварі силою стягали з бідняків свої позики та проценти. У січні 1881 року, наприклад, лихварі разом з жандармами забрали у боржників Ільниці все їхнє майно[2].

У центрі села Ільниці. 1967 р.

Селянська земля теж переходила до лихварів та окремих заможних селян, які здавали її в оренду тим же селянам за високу плату.

На 1900 рік в Ільниці проживало 3600 чол., у т. ч. українців — 2999, німців — 556, угорців — 45[3]. Із 1600 чол. самодіяльного населення у сільському господарстві було зайнято — 1464, в ремеслі — 21, торгівлі — 12, на транспорті — 3; службовців було 10, поденщиків — 69 та прислуги — 20 чоловік. Селянські господарства характеризувались на цей час значною класовою диференціацією. 265 господарств із 462 були малоземельними і жили переважно із поденних заробітків. На 1900 рік у селі було 498 сільськогосподарських робітників, які ходили на заробітки переважно в західні райони Угорщини[4]. Отже, на той час у Ільниці вже склався значний прошарок сільськогосподарського пролетаріату.

Занедбаною була справа освіти трудівників Ільниці. Лише в 1876 році тут створено початкову школу з українською мовою навчання, де працював один учитель, крім того, дітей навчав дяк у православній парафіальній школі[5]. Із 719 дітей шкільного віку школу відвідували всього 234. В 1900 році тільки 677 чол. із 3600 уміли читати і написати своє прізвище[6].

На початку XX століття в Ільниці діяла приватна лісопилка, де працювало 25 робітників. Створюється споживче кооперативне товариство, але через обмежений капітал воно майже не діяло[7]. Розпочало діяльність також кредитне товариство.

Напередодні першої світової війни серед селян Ільниці розгорнувся масовий рух за розрив з уніатською церквою як протест проти шаленої мадъяризації[8]. Сотні сімей перейшли в православну віру.

Багато страждань трудівникам Ільниці причинила перша світова війна. Із села на фронт було взято 247 чоловік. Багатодітні селянські сім'ї, які й до того терпіли хронічний голод, будучи позбавленими господарів, обкладені численними податками, опинились перед загрозою голодної смерті. «В Ільниці,— писав уповноважений Березької жупи в січні 1918 року,— нуждою і злиднями охоплено все населення. Тут може бути видано тільки зрідка, у вигляді ліків, трохи борошна з метою

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 15, спр. 353.
[2] Газ. «Bereg», 9 січня 1881 р.
[3] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat, I. kötet. Budapest, 1902, стор. 210.
[4] Там же, II. kötet. Budapest, 1904, стор. 418.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 6, спр. 168, арк. 1, 2.
[6] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat, I. kötet, стор. 211.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 235, оп. 1, спр. 96, арк. 1.
[8] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 125.

врятування від голодної смерті. Виявлення запасів, проведене в кількох хатах, підтвердило повну відсутність продовольства і якнайжахливішу нужду» [1].

Звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію принесли в село колишні військовополонені, зокрема Ю. Ю. Роман, який у 1918 році боровся за завоювання Жовтня в одному з червоногвардійських загонів Петрограда.

На Всезакарпатському з'їзді в Хусті 21 січня 1919 року делегати Ільниці Юрій Ломага, Михайло Староста та Василь Шостак разом з іншими представниками трудящих голосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

В березні 1919 року була створена Рада робітників, солдатів і селян, яка взяла управління селом у свої руки. Та в кінці квітня 1919 року село було окуповане військами боярської Румунії. Починаються арешти активістів Радянської влади, на трудящих було накладено ряд податків[2].

Після захоплення Закарпаття буржуазною Чехословаччиною в травні 1919 року становище трудящих Ільниці майже не покращало. На 1932 рік 300 родин, зайнятих у сільському господарстві, зовсім не мали землі, 650 малоземельних володіли до 10 кадастральними гольдами і тільки 70 сімей мали понад 10 кадастральних гольдів землі. Великі земельні масиви мали в Ільниці поміщики Й. Тар, С. Уйгелі та уніатська церква. Сільська біднота зовсім не мала тягла, у значної частини селян не було також корів [3].

Трудящі Ільниці змушені були поневірятись, шукаючи роботи на чужині. «Тутешнє населення,— писав нотар,— зайнято сезонно на польових роботах в Словаччині, Чехії, Австрії та інших, на зиму приходять додому, а весною знову відходять працювати»[4]. Якщо поденщик і знаходив якусь роботу, то заробітку не вистачало навіть на прохарчування. За даними районного нотаріату, восени 1934 року поденщик міг заробити тільки 8—12 чеських крон, в той час як 1 кг печеного хліба коштував — 2,2 чеських крон, 1 кг штучного жиру — 10, 1 кг цукру — 6, 7, 1 кг мила — 6 крон [5].

Неухильно зростала заборгованість селян банкам та лихварям. Майно не одного селянина було продано «з молотка». Так, у Дмитра Цогла, Василя Ляшка, Петра Вівсяника за борги було продано останній клапоть поля, а в Дмитра Клима забрано хату, вся його сім'я залишилась без притулку [6].

В роки чехословацького буржуазного режиму трудящі Ільниці, як і раніше, зазнавали соціального та національного гніту.

Католицька та уніатська церкви були вірними прислужниками буржуазії. В 1933 році уніатські попи Боржавського дистрикту поставили на зборах в Ільниці вимогу про виключення з клерикальної преси згадок про Шевченка та Україну, бо ці слова «погано впливають на парафіян»[7].

У ході підготовки до парламентських виборів 1924 року в Ільниці створюється комуністичний осередок. Його першими членами були Дмитро Клим, Юрко Попович, Петро Пилипко, Юрко Каман, Павло Совка. Вже у квітні 1924 року під час виборів до чехословацького парламенту комуністи одержали 800 із усіх 1800 голосів [8].

Серед Ільницької бідноти широко розповсюджувалась комуністична преса, зокрема газети: «Карпатська правда», «Голос життя». У 1925 році в Ільниці був створений молодіжний освітній гурток, яким керувала комуніст Марія Пітра.

Ільницька біднота розгортає все активнішу боротьбу проти гнобителів. В міжнародний день боротьби з безробіттям 25 лютого 1931 року селяни готувались

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 3704, арк. 20.
[2] Там же, ф. 29, оп. 1, спр. 290, арк. 136.
[3] Там же, ф. 26, оп. 7, спр. 60, арк. 151.
[4] Там же, ф. 237, оп. 1, спр. 41, арк. 1—4.
[5] Там же, спр. 139, арк. 1—2.
[6] Там же, ф. Р-1747, оп. 1, спр. 1, арк. 18.
[7] Там же, ф. 151, оп. 18, спр. 208, арк. 18.
[8] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 283, арк. 42.

провести маніфестацію. Ще з ранку, щоб залякати людей, жандарми влаштували в селі стрілянину, напали на будинки комуністів. Але масова маніфестація все ж відбулась. Багато селян було побито жандармами під час її розгону.

У вересні 1935 року відбувся виступ ільницьких лісорубів. Обурені довгою затримкою заробітної плати, вони побили підприємця. З приводу цього празька буржуазна газета писала: «Кваліфіковані лісоруби при акордній праці від сходу до заходу сонця виробляли не більше 3—3,5 крон в день... Цю жебрацьку тяжко зароблену плату не дістали протягом кількох тижнів. Підприємець сховався, сказавши робітникам, що вони йому більше не потрібні. Без гелера в кишені пішли додому 30 км. Там чекала жінка з декількома голодуючими дітьми... Як було тим матерям, які разом з дітьми харчувались багато днів хлібом з висівок і огірками, позиченими у більш щасливих сусідок, коли повернувся виснажений чоловік без куска кукурудзяного хліба і грошей» [1].

З часом село зростало. На 1938 рік у ньому налічувалось 1100 дворів, де проживало 5700 чоловік, у т. ч. українців — 4890, євреїв — 700, угорців — 100, німців — 7.

Це велике село майже не зачепив промисловий розвиток. Тут діяла лісопилка, де працювало 60 чоловік, 14 примітивних водяних млинів, вручну видобувалось буре вугілля.

Майже вся орна земля належала кільком куркулям та поміщику, близько 100 селянських господарств було безземельними.

На 1938 рік в Ільниці налічувалось понад 150 безробітних та 40 бідняків, які не могли самі прохарчуватися і жебракували [2].

Жителі села фактично були позбавлені медичної допомоги — її можна було одержати платно лише за 40 км від Ільниці — в Береговому або Мукачевому. Високою була дитяча смертність. В 1932 році, наприклад, за 8 місяців народилось 184 дітей, а померло (віком до двох років) — 37. Показовий такий факт: в липні 1936 року в селянина-бідняка Івана Жидика захворів шестирічний син Василь. Із 23 по 30 липня він перебував у мукачівській лікарні. Дитину не вилікували і 1 вересня при смерті знову поклали в лікарню, де вона 6 вересня померла. Вже 11 вересня нотарське управління надіслало вбитим горем батькам платіжні вимоги за «лікування» на суму 298 крон. Батьки були неспроможні заплатити таку велику суму; 22 вересня 1936 року на аукціоні за цей борг було продано все їхнє майно [3].

Занедбаною була справа освіти трудящих Ільниці. У 1924 році на 900 дітей в селі було всього шість класних приміщень. Іршавський окружний начальник, характеризуючи Ільницьку школу, писав у листі: «Сьогоднішня будова школи невідповідна призначенню, запущена. Дах згнив...»[4]. На 1938 рік у селі діяли вже 2 державні школи: одна з українською мовою навчання, друга — з чеською, в яких працювало 20 вчителів. У той же час у селі було 4200 українців, а чехів — усього 45 [5].

15 березня 1939 року Ільниця була окупована військами фашистської Угорщини. Хортисти заборонили діяльність всіх прогресивних організацій, запанував режим терору і грабунків. Комуністи села змушені були піти в підпілля, але своєї діяльності не припинили. Вони провадили антифашистську агітацію, підтримували тісний зв'язок із партизанським загоном Д. Усти — І. Прищепи [6].

---

[1] Газ. «Ceské Slovo» (Praha), 10 жовтня 1935 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 235, оп. 1, спр. 96, арк. 1.
[3] Там же, ф. 237, оп. 1, спр. 131, арк. 1—10.
[4] Там же, ф. 29, оп. 2, спр. 290, арк. 133.
[5] Fr. Stojan. Representační sbornik veškerého školstvi na Podkarpatské Rusi... 1918—1938. Presov, 1938, стор. 107, 110, 218.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, спр. 3, арк. 3—45.

Немало жителів Ільниці, незважаючи на смертельну небезпеку, допомагали партизанам продовольством. Зокрема, Георгія Романа та його сина було кинуто за це до іршавської в'язниці.

Окупанти вбили в таборах смерті 175 жителів Ільниці, 156 мучили в т. зв. трудових загонах.

24 жовтня 1944 року Ільницю визволили частини 17 гвардійського стрілецького корпусу Червоної Армії. Комуністи села, що вийшли з підпілля, відновили діяльність партійної організації, секретарем якої було обрано В. А. Урсту. З перших же днів після вигнання окупантів розгортає роботу Народний комітет, який очолив В. А. Урста. Організовується допомога Червоній Армії в розгромі ворога, зокрема збираються внески у фонд армії, із села добровільцями на фронт пішли 82 чоловіки [1]. Немало з них полягли у боях з фашизмом смертю героїв. На їх вшанування в центрі села споруджено пам'ятник.

Народний комітет і комуністи очолили рух селян Ільниці за возз'єднання з Радянською Україною. У листопаді 1944 р. делегати від Ільниці Василь Урста, Юрій Роман, Юрій Бойко та Федір Метровці на І з'їзді Народних комітетів Закарпаття, виконуючи наказ односельчан, проголосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Заходи нової влади викликали люту ненависть вороже настроєної куркульської частини села, яка гуртувалась навколо уніатської церкви. Ворожа діяльність уніатського священика та його «активу» призвела до того, що в перші ж роки після визволення остаточно розірвали з унією всі віруючі[2]. На першотравневу демонстрацію з Ільниці в Іршаву пішло 3500 чол., тобто все село. Такої згуртованості і політичного піднесення не знала історія села.

На початку 1945 року Червона Армія, допомагаючи бідноті Ільниці, виділила 35 т зерна, а навесні — посівний матеріал. За ініціативою комуністів навесні 1945 року в селі створюється п'ять земельних громад, які очолили сільські комуністи. Земельні громади надавали бідноті допомогу тяглом, насінням, було поділено серед бідноти 547 га орних земель та сінокосів. Душею всіх революційних перетворень стала партійна організація села, що налічувала на 1945 рік 11 комуністів.

У рішенні партійних зборів від 5 січня 1945 року записано: «Землю розділити тільки добровольцям, безземельним і малоземельним. Виділити безкоштовно паливних дров і будівельних матеріалів сім'ям добровольців і тих, що фашисти вислали в табори, виявити заборгованість фірми по добуванню вугілля робітникам»[3].

У січні 1945 року за ініціативою парторганізації було налагоджено видобування бурого вугілля на закинутих розробках. У березні місяці 1945 року вручну було добуто перших 80 т вугілля, а до кінця року — 780 тонн. На той час на шахті налічувалось 27 робітників. Тоді ж почалось будівництво шахти № 2.

У березні 1945 року було створено споживчу кооперацію, яка відкрила свої крамниці і почала торгівлю виділеними їй товарами. Відкрились хата-читальня, клуб.

За роки післявоєнних п'ятирічок в Ільниці відбулись корінні соціалістичні перетворення. Створені в 1945 році земельні громади були укрупнені; в 1948 році їх було вже три. У 1946 році село одержало перелогові землі в Чорному Мочарі, обробляти які допомогла Берегівська МТС[4]. Збільшилось поголів'я худоби. Корову мала майже кожна сім'я. В 1947 році в селі було 1320 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 758 корів. Селяни все більше переконувались, що в одноосібному господарстві досягти великих успіхів неможливо. Тому вони активно підтримали рух за колективізацію; в селі створюється дві сільськогосподарські артілі. Суцільна колективізація була завершена протягом 1948—1949 років. Велику допомогу новоствореним

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 803, оп. 21, спр. 1, арк. 6.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, опр. 16, арк. 6, 9.
[3] Там же, ф. 803, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[4] Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 41, арк. 19.

колгоспам надали парторганізація та робітники вугільних шахт, колектив яких налічував близько 300 чоловік.

Об'єднання обох ільницьких колгоспів в артіль «Перше травня» відбулось у 1949 році, в 1950 році до неї приєднався колгосп с. Осія.

В перші роки колективного господарювання велика увага була приділена піднесенню зернового господарства, зокрема підвищенню врожайності пшениці. Щоб підняти родючість суглинистих та кам'янистих грунтів, була впроваджена вдвоє глибша, ніж раніше, оранка. Цей якісний стрибок було здійснено з допомогою МТС; врожайність зернових різко зросла [1].

Стали успішно розвиватись такі галузі господарства, як виноградарство, садівництво, тютюнництво тощо. У 1953 році було закладено перших 43 га виноградників, у 1959 — ще 60 гектарів, причому різних сортів. Виноградарство стало прибутковою галуззю. Навіть у несприятливому 1967 році колгосп одержав від винограду 16,2 тис. крб. чистого прибутку[2].

Багато зусиль до зміцнення економіки колгоспу доклали механізатори артілі. У 1960 році з метою розширення посівних площ в урочищі Терники було розчищено від чагарників та каміння перших 5 га землі. До 1968 року механізатори ввели в господарський обіг 87 га нових земель.

Неослабна увага приділялась піднесенню тваринництва. Оскільки свинарство було для господарства збитковим, було вирішено різко збільшити поголів'я великої рогатої худоби та овець. Особливих успіхів у боротьбі за підвищення продуктивності тваринництва досягли у 1960 році доярки Марія Гайдук та Ганна Матіко.

Артіль стала добре розвиненим багатогалузевим господарством. На 1968 рік колгосп мав 2351 га землі, в т. ч. орної — 906 га, виноградників — 160 гектарів. Того року грошові доходи досягли 336 тис. крб., а неподільні фонди — 775 тис. карбованців. Колгосп має 12 тракторів, 8 автомашин, 2 комбайни та багато іншої техніки. Артіль одержує електроенергію від державної електромережі. Неухильно зростає продуктивність праці. З 1962 по 1967 рік затрати праці на виробництво пшениці та молока зменшились у три рази. Із січня 1967 року колгосп перейшов на гарантовану грошову оплату трудодня. Розвиток села у значній мірі пов'язаний з будівництвом вугільних шахт.

На допомогу ільницьким шахтарям, які у 1945 приступили до відбудови шахт, прибула нова радянська техніка. Протягом двох перших післявоєнних п'ятирічок шахти Ільниці були обладнані потужними механізмами. Зокрема, робітники міста Копейська надіслали в Ільницю врубові машини, з Конотопа прибули електросвердла, з Барвінкового — насоси, з інших міст країни — потужні транспортери, електролебідки, вентиляційні установки тощо. В будівництво нових та розширення існуючих шахт в роки п'ятої п'ятирічки було вкладено 1 млн. 509 тис. карбованців.

За післявоєнні роки було збудовано вісім шахт і кар'єр для відкритої розробки вугілля. Неухильно зростав і видобуток вугілля. Якщо в 1950 році було добуто 152 тис. тонн, 1954—196, то в 1957 році — 202 тис. тонн.

Колектив шахтоуправління наполегливо впроваджував передові методи праці. Бригада І. Бровдія виконала виробничі завдання 1966 року на 136,6 проц. і досягла найбільшої в шахтоуправлінні виробітки — 100 м проходки штрека за місяць. За трудові успіхи у 1967 році І. Бровдій був удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора.

Заслуженою славою користується бригада прохідників, якою керує знатний шахтар Ф. Ю. Тюк. За багаторічну і бездоганну роботу Ф. Ю. Тюк нагороджений значком «Шахтарська слава» та медаллю «За трудову відзнаку».

У зв'язку з розвитком у західних областях України більш економічних джерел енергії, з 1962 року дальше розширення видобутку вугілля в Ільниці не ведеться.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1011, оп. 2, спр. 25, арк. 9.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 803, оп. 1, спр. 20, арк. 141.

Вручення перехідного вимпела кращій доярці колгоспу «Перше травня». 1967 р.

Пенсіонери допомагають колгоспним садоводам, с. Ільниця. 1967 р.

Піонерська лінійка, с. Ільниця. 1967 р.

Добування вугілля провадиться лише на шахті № 33. В 1967 році шахтарський колектив Ільниці налічував 570 чоловік.

На базі електростанції, що діяла на бурому вугіллі і була нерентабельною, створено завод допоміжного зварювального устаткування. У 1967 році завод видав продукції на 2 млн. карбованців. Освоєно виробництво шлангових тримачів для напівавтоматичної зварки, роликових стендів для механізації зварювальних робіт, зварювальних маніпуляторів тощо. В 1968 році на заводі, який названо заводом машинобудівельних вузлів, працювало 430 чоловік.

За роки Радянської влади Ільниця стала невпізнанною. П'ять основних вулиць заасфальтовано, забудовано двоповерховими будинками. В центрі села розбито сквер. Всього за роки Радянської влади зведено 1360 будинків. Крім того, споруджено 85 квартир у двоповерхових будинках. У селі діє десять майстерень побутового обслуговування, дві лазні, перукарня. В Ільниці працює поштове відділення, телефонна станція, радіотрансляційна мережа.

Сільським споживчим товариством відкрито спеціалізовані магазини — універмаг, продмаг, чайна, культмаг, буфети та кіоски. У селі є також магазини продовольчих та промислових товарів. З 1948 року в Ільниці працює пекарня та кондитерський цех. За 20 років товарообіг торговельних підприємств зріс у 90 разів.

Завоювання Радянської влади яскраво проявляються в турботі про здоров'я трудящих Ільниці. В селі працює дільнична лікарня, амбулаторія, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт і медпункт на шахті. Сільська Рада, медпрацівники наполегливо борються за підвищення санітарної культури села. Регулярно проводяться санітарні огляди підприємств, установ, торгових точок, вулиць, читаються лекції та проводяться бесіди на медичні теми. Для наймолодших жителів села відкрито три дитячі садки та ясла, де досвідчені вихователі цілодобово доглядають і забезпечують усім необхідним 85 дітей робітників і колгоспників.

У селі діє середня школа, середня школа робітничої молоді, восьмирічна школа, восьмирічна школа-інтернат і початкова школа, в яких 97 учителів навчають близько 2 тис. дітей. Для шкіл споруджені нові красиві

будинки. В Ільниці ліквідована неписьменність. За роки Радянської влади із села вийшло 47 спеціалістів з вищою освітою.

Близько 40 років віддала справі народної освіти вчителька Є. М. Турянчик. В 1954 році її нагороджено значком «Відмінник народної освіти». За самовіддану турботу про учнів вона завоювала пошану всіх жителів села. Свою любов до педагогічної праці вона передала і своїм дітям. Усі її п'ять дочок — педагоги.

В селі споруджено двоповерховий Будинок культури «Шахтар», де ведеться багатостороння культурно-освітня робота. При ньому працює лекційне об'єднання, в якому налічується понад 40 лекторів, гуртки художньої самодіяльності, курси крою та шиття. Заслуженим успіхом користується самодіяльний ансамбль пісні і танцю «Шахтар», який у 1964 році відзначив свій 10-річний ювілей. Колектив неодноразово займав призові місця на районних та обласних оглядах художньої самодіяльності. Багато зусиль до творчого зростання ансамблю доклали їх керівники О. Сосновський та Р. Розовська; в ансамблі виросли свої самодіяльні композитори. Так, зокрема, І. В. Бартин написав пісні «Щастя Верховини», «Шахтарська героїчна», «У нашій Ільниці», які користуються великою популярністю слухачів.

В 1966 році при заводі допоміжного зварювального обладнання створено новий ансамбль з 87 чоловік. У селі працює також ще 2 сільські клуби та 3 бібліотеки.

Швидко зростає в Ільниці економіка підприємств, колгоспу, розвивається культура, освіта. Відрадні перспективи розвитку села. Передбачається будівництво другої черги заводу машинобудівельних вузлів, кількість робітників на ньому зросте до 4 тис. чоловік. Найближчим часом передбачається побудувати нову школу, відкритий басейн, розширити сітку водопроводу, спорудити два залізобетонні мости тощо.

Робітники та населення Ільниці з впевненістю дивляться в майбутнє, яке принесе їм нові перемоги, нові досягнення. В селі Осієві Ільницької сільради народився радянський письменник і археолог Ф. М. Потушняк. У своєму романі «Повінь» він описав нужденне життя трудівників рідного села протягом 1920—1940 років.

В. П. МІСЮРА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ІРШАВСЬКОГО РАЙОНУ

БРІД — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Іршавці, за 6 км від районного центру. Населення — 1898 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дешковиця.

У Броді розміщена бригада колгоспу ім. Шевченка, яка вирощує фрукти, овочі та виробляє м'ясо-молочну продукцію. За бригадою закріплено 1127 га землі.

У селі є восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, клуб, бібліотека; пологовий будинок. За роки Радянської влади споруджено 470 будинків.

Перша згадка про село є в письмових джерелах за 1373 рік.

У березні—квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

У 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ, секретарем якої обраний був В. М. Сак. Пізніше виникли організації Союзу молоді та Союзу працюючого селянства.

Під проводом комуністів 20 грудня 1930 року відбулася демонстрація 215 безробітних села перед нотарським управлінням.

25 жовтня 1944 року Брід було визволено від фашистської окупації. 35 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

БРО́НЬКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Боржави, за 28 км від районного центру. Через село проходять вузькоколійна залізнична лінія Берегове—Кушниця та шосе. Населення — 1640 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Суха.

У Броньці розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму», яка займається виробництвом продуктів тваринництва, у господарстві — 875 голів великої рогатої худоби. Значна частина населення зайнята в промисловості.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади споруджено 311 будинків.

Іван та Семен Мельники — складачі нових пісень, с. Великий Раковець. 1966 р.

Перша згадка про село є в писемних джерелах 1454 року. Але ще з другої половини XIII століття тут існував феодальний замок. Його залишки збереглися до цього часу.

10 квітня 1919 року в Броньці була створена Рада робітників, солдатів і селян. В 1924 році виникла первинна організація КПЧ. Першими комуністами були І. М. Бісмак, Д. І. Лапко, І. П. Ребрей, І. І. Свистак.

В 1944 році біля Броньки діяв партизанський загін ім. Ватутіна.

24 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистської окупації, 25 селян вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

ВЕЛИ́КИЙ РА́КОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 14 км від районного центру, з яким має автобусне сполучення, за 5 км від залізничної станції Білки. Населення — 4008 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Заболотне.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Виноградар», за яким закріплено 2600 га землі, в т. ч. 600 га орної, 300 га виноградників. Крім винограду, колгосп вирощує фрукти, відгодовує велику рогату худобу. За видатні виробничі успіхи 10 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

У Великому Раківці є восьмирічна та вечірня середня школи, Палац культури, при якому створено ансамбль пісні і танцю «Виноградар», яким керують самодіяльні композитори С. А. Мельник та П. М. Копинець. В селі розміщена дільнична лікарня.

Згадка про Великий Раковець є в писемних джерелах 1330 року.

В березні—квітні 1919 року в селі діяла Рада робітників, селян і солдатів, яку розігнали румунські окупанти.

В 1922 році створена первинна організація КПЧ, першими комуністами були М. С. Марушинець, А. І. Гудь та інші.

На виборах до сільського представництва у 1923 році комуністи одержали 872 голоси з 1080.

В 1927 році у Великому Раківці створена комсомольська організація.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 50 селян пішло добровольцями до Червоної Армії.

У Великому Раківці народився український радянський письменник Ю. В. Мейгеш. Тут живе поет І. Г. Мельник.

ВІЛЬХІ́ВКА (до 1945 р.— Ельвеш) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Боржави, на шосейному шляху Мукачеве—Хуст, за 10 км від районного центру, за 5 км від залізничної (вузькоколійної) станції Сільце. Населення — 1820 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нижнє Болотне.

Святкування 50-річчя Жовтня в с. Великому Раківці. 1967 р.

В селі розміщена бригада колгоспу «Дружба». Господарство рільничого напряму. Значна частина населення працює на сусідніх промислових підприємствах.

У Вільхівці є восьмирічна та заочна середня школи, клуб, бібліотека. До встановлення Радянської влади в селі була одна людина з середньою освітою, тепер же 11 чол. мають вищу освіту, 62 — середню.

Вперше Вільхівка згадується в писемних джерелах другої половини XVI століття. Село було відоме як центр гончарного промислу.

У 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ, очолив її І. М. Кормош. В 1925 році створена комсомольська організація. Комуністи і комсомольці розповсюджували радянську молодіжну газету «Комсомолець України», «Календарі» Закарпатського крайкому КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації 192 чоловіки було вивезено на фашистську каторгу. Від рук фашистських катів загинув перший комуніст Вільхівки І. М. Кормош.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистів частинами 8-ї стрілецької дивізії. Понад 50 чоловік вступило добровольцями до лав Червоної Армії.

ГРЕ́БЛЯ (до 1945 р.— Верхній Корослов) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Боржави, за 5 км від районного центру і залізничної станції Іршава. Населення— 1022 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Лоза.

В селі розміщена бригада колгоспу «Дружба», яка вирощує овочі та фрукти, а також виробляє продукти тваринництва.

У Греблі є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади 65 жителів Греблі здобули вищу освіту, 319 — середню.

Згадка про село є в писемних джерелах 1490 року.

В березні 1919 року в Греблі була встановлена Радянська влада.

В 1924 році у Греблі створена первинна організація КПЧ.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 52 чоловіки вступили добровольцями до Червоної Армії.

В с. Лоза народився І. М. Ваш (1902—1966) — активний член Закарпатського крайкому КПЧ, секретар обкому КП України, депутат Верховної Ради СРСР.

ДОРОБРА́ТОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на південно-західних схилах гірського пасма Гат, за 18 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Мукачеве. Населення — 2470 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Горбок та Негрове.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Радянське Закарпаття», провідними галузями його виробництва є виноградарство, садівництво та тваринництво. Артіль має понад 2500 га землі, в т. ч. 1000 га орної, 700 га садів і виноградників. На фермах — понад 600 голів великої рогатої худоби. Село здавна славиться садами і виноградниками, але промислове виробництво фруктів організоване тільки в роки Радянської влади. За цей час посаджено 320 га саду і 370 га виноградників.

У Доробратовому є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня. За останні 20 років споруджено 360 будинків.

Писемні документи, в яких згадується село, відносяться до 1378 року.

В березні 1919 року в Доробратовому була встановлена Радянська влада.

В 1924 році в селі створено первинну організацію КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації жителі села підтримували партизанський загін Д. Усти— І. С. Прищепи, постачали продуктами та одягом, переховували партизанів.

25 жовтня 1944 року село визволено від окупантів, 30 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії. Всі вони відзначалися в боях і нагороджені орденами та медалями.

На території с. Негрового знайдений скарб доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

ДУ́БРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Боржави, на шосейному шляху Іршава — Кушниця, за 4 км від районного центру. Залізнична станція на вузькоколійці Берегове—Кушниця. Населення — 1141 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велика Розтока та Мала Розтока.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 4084 га землі, в т. ч. 1700 га орної, понад 500 га виноградників та садів. Господарство — багатогалузеве.

У Дубрівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За радянських часів збудовано 135 будинків, нове приміщення школи та ін. громадські споруди.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1447 року.

У березні—квітні 1919 року в Дубрівці була Радянська влада.

У травні 1924 року створена первинна партійна організація КПЧ.

Під час фашистської окупації з села було вивезено понад 240 чоловік на каторжні роботи до Німеччини та Угорщини.

25 жовтня 1944 року Дубрівку визволено від окупації, 26 селян вступило добровольцями в Червону Армію.

ЗАГА́ТТЯ (до 1945 р.— Гатмег) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Іршавці, за 14 км від районного центру. Через село проходить шосе Мукачеве—Іршава. Населення — 1774 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Дуби, Івашковиця, Климовиця, Кобалевиця.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Верховина», який має 2600 га землі, в т. ч. 637 га орної. Основні галузі виробництва — тваринництво та садівництво. В господарстві наявні 500 голів великої рогатої худоби, понад 1000 овець.

У Загатті є середня школа, бібліотека; дільнична лікарня. За радянських часів в селі зведено близько 500 будинків.

Село засновано в XV столітті.

Під впливом Великого Жовтня та агітації солдатів, що повернулися з російського полону, в 1918 році у Загатті відбулися заворушення. Селяни зруйнували канцелярію лісової управи.

В березні 1919 року в Загатті було обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ, організаторами її були В. Ф. Золтан, І. І. Поторій, Ю. С. Якима.

Комсомольська організація створена у Загатті в 1929 році.

25 жовтня 1944 року Загаття визволено від фашистської окупації частинами 237 стрілецької дивізії. Понад 30 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії, серед них 16 нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу.

В Загатті народився український радянський живописець А. М. Ерделі.

Поблизу села, біля курганного могильника куштановицької культури (VI—III століття до н. е.), знайдений скарб виробів доби бронзи (XIV—XIII століття до н. е.).

ЗАРІ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Іршавки, за 6 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Сільце. Населення — 2758 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Сільце.

В Заріччі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка — багатогалузевого господарства. Артіль має 5500 га землі, в т. ч. 1500 га орної, 700 га садів і виноградників. У господарстві — близько 1200 голів великої рогатої худоби. Колгосп славиться в області високими врожаями кукурудзи, овочів та тютюну. Ланковий-кукурудзовод І. Ю. Кобаль нагороджений орденом Леніна. 17 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені іншими урядовими нагородами.

В селі є середня та вечірня середня школи, Будинок культури, бібліотека. За роки Радянської влади споруджено більше 1000 будинків.

Вперше Заріччя зустрічається в писемних джерелах 1242 року.

Ділянка кукурудзи колгоспу ім. Шевченка, с. Заріччя. 1964 р.

В березні—квітні 1919 року в селі була Радянська влада.

В 1934 році в селі створено первинну організацію КПЧ, організатором її був І. Чедрик.

25 жовтня 1944 року Заріччя визволено від фашистської окупації військами 17 гвардійського корпусу.

Вихідцями із Заріччя є кандидати наук В. І. Худанич, П. В. Фельцан, В. І. Фущич.

В околицях с. Сільця знайдено рештки поселення і скарб доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ІМСТИ́ЧЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Боржави, за 12 км від районного центру, за 2 км від вузькоколійної залізниці Іршава—Довге. Населення — 2701 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу «За нове життя». Господарство рільничого напряму, розвинуте також садівництво і виноградарство. За бригадою закріплено 1500 га землі, в т. ч. 620 га орної.

У Імстичевому є восьмирічна, початкова та вечірня середня школи, школа-інтернат, бібліотека, клуб.

Згадка про село є в документах XV століття.

В березні—квітні 1919 року в Імстичевому була встановлена Радянська влада.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ, в 1927 році — комсомольська.

На парламентських виборах 1925 року за комуністів голосувало 565 чоловік з 793.

В селі є 2 архітектурні пам'ятки — церква і монастир XVII століття.

КА́М'ЯНСЬКЕ (до 1948 р.— Кив'яждь) — село, центр сільської Ради. Розташоване в Приборжавській долині, за 10 км від районного центру. Через село проходять вузькоколійна залізнична лінія і шосе. Населення — 1273 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Богаревиця, Воловиця, Хмільник.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Радянська Україна» — багатогалузевого господарства. Артіль має 2500 га землі, в т. ч. 1100 га орної, 200 га садів і виноградників; 900 голів великої рогатої худоби. З допоміжних підприємств наявні млин та лозоплетільний цех, що виготовляє меблі та сувеніри.

В Кам'янському є середня школа, 2 бібліотеки, клуб, дільнична лікарня. За радянських часів понад 200 чол. одержали вищу і середню освіту; споруджено 220 будинків.

Згадка про село є в писемних джерелах XIII століття, в 1243 році воно було розгромлене татарами.

У 1924 році в Кам'янському створено первинну організацію КПЧ, організаторами її були К. Ф. Бігарі та В. В. Плескач.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації військами 17-го гвардійського Карпатського стрілецького корпусу.

В с. Богаревиці народився Ю. І. Балега, член Спілки письменників України, кандидат філологічних наук, а в с. Хмільнику — кандидат економічних наук О. І. Русин.

В с. Хмільнику знайдено скарб (сокири, бойові чеканмолотки, наконечники списів, браслети та ін.) доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

КУ́ШНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Лежить в долині річки Боржави та її притоки Кушниці, за 37 км від районного центру. Залізнична станція. Через село проходить шосе Хуст—Свалява. Населення — 3475 чоловік.

В селі розташовані управління Кушницького лісокомбінату, центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму». Господарство — тваринницького напряму. Артіль має 3600 га землі, в т. ч. 400 га орної, 1100 га пасовиськ і сіножатей, 1500 га лісів; 900 голів великої рогатої худоби, 5000 овець.

У Кушниці є середня школа, бібліотека, Будинок культури; дільнична лікарня. За роки Радянської влади споруджено 560 будинків.

Перша згадка про село є в писемних джерелах 1318 року.

10 квітня 1919 року в Кушниці створено Раду робітників, селян і солдатів.

В 1924 році в селі виникла первинна організація КПЧ.

В 1944 році поблизу села діяв партизанський загін ім. Ватутіна.

24 жовтня 1944 року Кушниця визволена від фашистських окупантів частинами 17-го гвардійського Карпатського стрілецького корпусу. Понад 250 селян пішло добровольцями до лав Червоної Армії.

В Кушниці живе Герой Соціалістичної Праці Г. Ю. Денчиля, бригадир Кушницького лісокомбінату.

ЛИСИ́ЧЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Боржави, за 40 км від районного центру, за 7 км від вузькоколійної залізничної станції Кушниця. Населення — 2762 чоловіки.

В селі знаходиться бригада колгоспу «Зоря комунізму», яка займається виробництвом тваринницької продукції. Значна частина населення зайнята в лісовій промисловості.

У Лисичевому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Якщо до возз'єднання з Радянською Україною в селі тільки 2 чол. мали середню освіту, то в 1967 році — 440 чоловік, 11 селян здобули вищу освіту. За цей час в селі зведено близько 520 просторих будинків.

Вперше село згадується в документах XV століття. У XVIII—XIX століттях тут видобували залізну руду.

10 квітня 1919 року в селі обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1924 році створено первинну організацію КПЧ, організаторами її були М. Селяник, М. Сможаник, І. Дубіш.

1930—1931 рр. були тут неврожайними. Голодувало близько 200 родин. Значна частина селян емігрувала за кордон.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. 86 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

У Лисичевому народився В. В. Пальок, кандидат історичних наук.

МАЛИ́Й РА́КОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Боржави, біля підніжжя гір Китиці та Тупого, за 18 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Рокосів. Населення — 3097 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу «Виноградар», яка спеціалізується на садівництві та вівчарстві. За бригадою закріплено понад 200 га саду, 2500 овець.

У Малому Раківці — 2 восьмирічні школи, бібліотека, клуб. В побут селян входять нові обряди — урочиста реєстрація новонароджених, комсомольські весілля тощо.

Село засноване в першій половині XIV століття.

На виборах 1923 року до сільського представництва всі 738 виборців віддали свої голоси за комуністів. Перелякані власті скасували ці вибори.

В 1926 році створена первинна організація КПЧ, організаторами її були М. Ю. Буковецький, В. Ю. Бобіта, П. М. Зеленяк, І. І. Яцканич.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 8-ї стрілецької дивізії. 20 юнаків пішли добровольцями до Червоної Армії.

Ланка М. Гринюк, с. Приборжавське. 1967 р.

В Малому Раківці народився О. В. Фединець, відомий хірург, професор Ужгородського університету.

ПРИБОРЖА́ВСЬКЕ (до 1960 р.— Задне) — село, центр сільської Ради. Лежить в долині річки Боржави, за 16 км від районного центру. Через село проходять вузькоколійна залізниця та шосе. Населення — 2967 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лукове.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має 6700 га землі, в т. ч. 700 га орної, 2000 га сіножатей і пасовиськ, 300 га садів і виноградників. Артіль має 1200 голів великої рогатої худоби, 4000 овець, 500 свиней. Провідною галуззю виробництва є тваринництво. За видатні трудові успіхи 7 колгоспників нагороджено орденами та медалями. У Приборжавському діє також вапновий завод.

У Приборжавському є середня школа, Будинок культури, бібліотека. За роки Радянської влади в селі збудовано 410 нових будинків, 320 — реконструйовано.

Згадка про село є в писемних джерелах XVI століття.

10 квітня 1919 року в Приборжавському обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1921 році створено комуністичну організацію, очолив її І. В. Павлище.

В 1944 році поблизу Приборжавського діяв партизанський загін ім. Ватутіна.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 8-ї стрілецької дивізії. 23 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії, 8 чоловік боролись проти фашизму в Чехословацькому корпусі генерала Л. Свободи.

ЧО́РНИЙ ПО́ТІК — село, центр сільської Ради. Розташований за 16 км від районного центру. Населення — 965 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Крайня Мартинка, Локіть, Підгірне, Смологовиця.

У Чорному Потоці розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний партизан» — багатогалузевого господарства. Артіль має 3300 га землі, в т. ч. 570 га орної; 600 голів великої рогатої худоби, 1250 овець. Є допоміжні підприємства, кам'яний кар'єр, столярна майстерня. В господарстві також виробляють глиняні фарби.

В селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в документах 1600 року.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ.

На парламентських виборах 1925 року за комуністів голосували 192 виборці з 252.

Під час угорсько-фашистської окупації поблизу села діяв партизанський загін Д. Устя — І. С. Прищепи. За участь мешканців Чорного Потоку в партизанському русі фашистські карателі спалили більшу частину села.

22 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. В центрі села встановлено пам'ятник партизанам, які загинули в боях з угорськими фашистами в 1944 році.

Археологічні дані свідчать, що територія села була заселена людиною в кінці II і на початку I тисячоліття до н. е. Окремі знахідки керамічного посуду вказують на сліди поселень слов'янського часу (VII—IX століття н. е.).

В с. Крайній Мартинці народився В. М. Лендел, кандидат філософських наук.

МІЖГІРСЬКИЙ РАЙОН

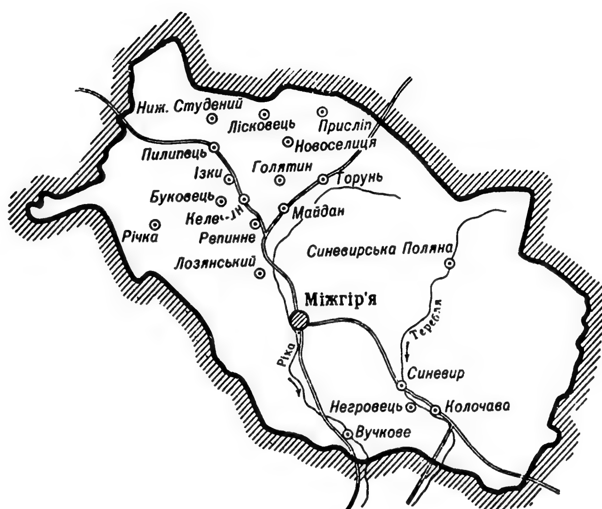

МІЖГІР'Я

Міжгір'я (до 1953 року Волове) — селище міського типу, центр району. Селищній Раді підпорядковані села: Запеределля і Стригальня. Розташоване за 154 км на схід від обласного центру, в гірській улоговині, яку оточують полонини Боржава й Красна. Найвищі вершини, що знаходяться поблизу, на північному сході — Кам'янка (1587 м над рівнем моря) і на південному заході — Кук (1365 м). Міжгір'я сполучене автомобільними шляхами з Ужгородом, Львовом, Мукачевим, Хустом та з іншими населеними пунктами. Через селище проходять автошляхи: Хуст — Міжгір'я — Воловець і Міжгір'я — Долина. До найближчої залізничної станції Воловець — 46 км, до Хуста — 53 км. Населення — 7700 чоловік.

Волове виникло близько 700 років тому[1]. Перший документ про нього відноситься до 1415 року. З нього довідуємось, що Волове належало сім'ї угорських феодалів Урмезеїв[2].

Назву «Волове», за переказами, село одержало в зв'язку з тим, що колись на його території жителі раніше виниклих сіл Сойм і Вучкового випасали худобу, і, зокрема, волів. Спочатку тут з'явилися літні табори, а потім і зимівки — колиби та курені для худоби. Пізніше виникло постійне поселення.

Коли населення Волового збільшилось і випасів біля нього стало значно менше, багато його жителів почали виганяти худобу на випас у віддалені місця, де теж будувались літні табори й зимівки для худоби і людей. Деякі з зимівок перетворювались у місця постійного мешкання людей. Так утворились присілки Запеределля, Стригальня, Дешеве, Поточина. За народними переказами, Запеределля одержало назву від пішохідного перевалу Переділля, за яким воно розташоване, Стригальня — від того, що тут весною стригли овець; Дешеве — тому, що в його районі можна

[1] V. Bélay. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétöl a XVIII. sz. elejéig. Budapest, 1943, стор. 177.
[2] G. Váradi. Máramarosi emlékkönyv. Máramaros-Sziget, 1901, стор. 331.

було дешево придбати високогірні пасовища, Поточина — через те, що вона розташована вздовж двох гірських струмків, які називаються «потоками».

Місцеве населення здавна займалося тваринництвом, землеробством, а також мисливством і рибальством.

Ще до виникнення поселень, понад тисячу років тому, через Торунський перевал і долину Ріки проходив шлях з Русі в Угорщину. На ньому часто зустрічалися з своїми товарами руські та угорські купці.

Гірські полонини, придатні для випасання великої рогатої худоби і овець, ліси з багатою мисливською здобиччю, зариблені притоки Ріки, зручний торговий шлях — все це привертало увагу феодалів. Вони добиваються від угорських королів розподілу ерарних маєтків і лісів на Мармароській Верховині. Магнати Урмезеї, як уже згадувалось, оволоділи Воловим та іншими селами у верхів'ях Ріки, Довгаї одержали полонину Кук[1]. В 1467 році Довгаї купують у Урмезеїв поселення Волове, Сойми, Репинне і Келечин.

Заволодівши цими землями, магнати накладають на селян різні повинності, а далі й закріпачують їх. Жителі Волового мусили здавати Довгаям шкурки цінних звірів і рибу, забезпечувати їх дровами, відбувати панщину тощо.

Поступово феодали обмежують мисливські й рибальські заняття селян, а далі й зовсім забороняють їх, привласнивши собі право бити диких звірів і птицю, ловити рибу тощо. Вони приїздили на полювання великими юрбами, з усіма своїми підлеглими й прислужниками. Розважаючись, пани витоптували селянські посіви, захоплювали худобу.

В XV столітті в басейні Ріки утворюється феодальний маєток Ліпчаїв, до якого переходять від Довгаїв 13 сіл, в т. ч. й Волове. Один з них Жігмонт Ліпчай залишив опис повинностей підлеглих йому селян за 1646 рік. На першому місці тут були грошові й натуральні данини. На панщину селяни в основному виходили лише під час сівби, жнив і косовиці. Від цілого лану (наділу) жителі Волового платили по 2 флорини, по 1 шкурці куниці, по 2 літри вівса і по 2 птиці щороку. Розмір данин встановлювався залежно від заможності селян. У примітці до опису Ж. Ліпчай зазначав: «З підданих, що зобов'язані платити оброк («дань»), коли з божої ласки збагатіють, вільно буде мені брати більше дані, але якщо збіднюють, то доведеться приписати їм менше». Дозволяв собі цей феодал ділити селянські родини на дві, встановлюючи для кожної з них окремі повинності[2].

Терпіли селяни Волового і від війн та нападів іноземних військ. Великих збитків завдав їм, зокрема, напад татар у 1594 році, похід трансільванського князя Дєрдя II Ракоці на Польщу в 1657 році та напад на Закарпаття польських військ.

Особливо посилились бідування населення в роки загарбання Закарпаття австрійськими Габсбургами. По селах тоді стояли німецькі гарнізони, які нещадно грабували всіх жителів. В 1686 році вони повністю розорили і спалили Волове та ряд інших сіл Верховини.

Не менш тяжкими були наслідки різних стихійних лих (напади сарани, епідемії холери та чуми), що спіткали Волове в другій половині XVII століття. Багато селян померли в той час.

З кожним роком посилювалося національно-релігійне гноблення. Особливо нестерпним воно стало після запровадження унії. За відмову приймати уніатство селян катували, ув'язнювали, страчували; від православних церков відбирали наділи, попів змушували відбувати повинності. Жігмонт Ліпчай писав, що у Воловому «пан міг вимагати (від попа) по шкурці куниці чи лисиці» або по 2—3 флорени грошима[3]. Здавна сільська громада Волового виділяла «своєю волею...

---

[1] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 18.

[2] Журн. «Magyar gazdaságtörténelmi szemle», 1894, стор. 340—342.

[3] Там же.

парохові одну четвертину наділу». Але коли в селі виникла греко-уніатська парафія, то землю їй наділяв уже сам поміщик і не четвертину, а телек (близько 10 гольдів). Селяни ж повинні були платити церкві по 1 віку вівса та безплатно пасти попівську худобу, якої завжди налічувалося по 20—30 голів.

Загальний вид селища Міжгір'я. 1967 р.

Жорстоке соціально-економічне та національно-релігійне гноблення штовхало селян Волового на боротьбу за поліпшення свого становища. Вони все частіше не виконували розпоряджень службових осіб і поміщика, нападали на збирачів податків, тікали в загони опришків. В роки визвольної війни угорського народу під керівництвом Ференца II Ракоці в лісах Мармарощини діяли куруцькі загони, в яких перебувало багато селян Волового.

На початку XVIII століття Волове було вже чималим селом. Коли в 1600 році тут налічувалось лише 34 кріпацькі двори, то в 1711 році їх кількість зросла до 87. Переважну більшість жителів села становила біднота. Всього за селом було закріплено 114 кобликів землі і 77 косашів сінокосів. Лише 4 кріпаки користувалися наділами по 6—8 кобликів. Кілька десятків селян мали по 1—2 коблики, 8 — по півкоблика і 7 — були зовсім безземельними.

В першій половині XVIII століття сваволя феодалів досягає особливої сили. Найбільше воно проявлялося там, де феодальні маєтки не були майоратними, а дробилися поміж членами феодальних родин, передавалися з рук у руки разом із залежними селянами. У Воловому в тому ж 1711 році, крім управителя маєтку — «комеса» М. Телекі, налічувалося ще 15 «немешів» — дворян, з яких тільки А. Лімберг володів 20 кріпаками, а решта — 3—5 кріпаками[1].

У дрібних феодалів експлуатація залежного від них селянства була ще більшою. Панщина тут досягала 3—4, а то й більше днів на тиждень. Якщо селянин з якихось причин не виходив на панщину, його за це жорстоко карали: били, кидали до в'язниці, списували вже відроблені дні і змушували працювати наново і т. д. Про становище кріпаків виходець з Волового поет Іван Ліпчей писав у 1713 році: «Селянин подібний до вола, тільки що роги відібрано...»[2].

Урбаріальна реформа Марії-Терезії майже ніяких змін не принесла селянам Волового. Встановлена нею кількість днів панщини не дотримувалась, різні обов'язкові «служби» й дев'ятина часто самовільно збільшувалися. Зросли в цей час феодальні повинності на уніатську церкву. За т. зв. угодою Бачинського—Фестетича в 1778 році церкви Мармарощини, в т. ч. й Волового, перейшли під патронат ерару. Для попа виділявся повний наділ землі, сінокосів і лісу (понад 20 гольдів), будувалася парафіальна «фара» (двір), йому дозволялося збільшити побори з населення. Було запроваджено коблину й роковину: крім віка вівса, селяни Волового доставляли попові ще дрова й сіно, робили по 1 дню у рік на попівській землі; попівські корови, вівці і свині безплатно випасалися на селянських луках і пасовищах.

---

[1] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки.
[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 138.

За угодою при церкві було відкрито церковнопарафіальну школу. Це була «хижа з двох кімнат», в одній з яких жив півцевчитель, а в другій навчались діти. Оплачували півцевчителя селяни, даючи йому $^1/_4$ або ½ віка зерна.

Протягом XVIII і першої чверті XIX століття населення Волового значно зросло. У 1828 році тут було вже 192 селянські двори і 395 дорослих (від 18 до 60 років) жителів. З них феодально залежних селян — йоббадів — налічувалося 113, желярів — 72, підželярів — 5. Збільшилися й посівні площі (за рахунок лісів і чагарників). Волівчани висівали 677 пожонських мір зернових культур. Однак худоби мали обмежену кількість: всього 130 корів, волів та молодняка, 98 овець тощо[1].

Не принесла полегшення жителям Волового і буржуазна революція 1848—1849 рр. Хоч і було ліквідовано кріпосне право, однак селяни й надалі залишалися безземельними й економічно залежними від поміщиків.

Зародження капіталізму на селі позначилося тут захопленням орної землі невеликою купкою місцевих куркулів та служителів культу. В другій половині XIX століття 5 найбільших заможних господарств Волового мали у своєму володінні 5289 гольдів лісів, сінокосів і орної землі[2].

Сільське господарство Волового в цей час було відсталим. Переважало, як і раніше, тваринництво. Примітивні знаряддя праці, відсутність добрив і сортового насіння, важкі кліматичні умови призводили до низьких врожаїв. Більшість селян збирала по 3—4 цнт вівса з 1 га. Основною їжею населення була кукурудза, яку довозили з низинних районів. З неї пекли хліб і варили «токан» (мамалигу).

В село часто приїжджали купці, які за безцінь скуповували рогату худобу, овець, вовну, пушнину, ліс. У свою чергу вони по високих цінах продавали промислові вироби хатнього вжитку. Завозили в село і горілку, якою потім корчмарі споювали селян.

Взимку жителі села за мізерну плату рубали ліс і підвозили до річки для сплаву. Дуже дошкуляли селянам у 2-й половині XIX і на початку XX століття різні державні податки: поземельний, подвірний, подушний, шляховий, воєнний, загальносільський та інші, які досягали до 70 проц. доходів селянина[3]. Щоб сплатити їх, доводилося заборговуватися у куркулів і корчмарів, йти на лісові роботи в Галичину, Словаччину, Боснію. Влітку трудящі села спускалися з гір і йшли працювати в Середньо-Дунайську низовину за десятий чи п'ятнадцятий, а то й двадцятий сніп[4]. Окремі селяни Волового виїжджали в Канаду і США, шукаючи кращої долі. Але більшість із них ні з чим поверталися додому і ставали батраками. Еміграція продовжувалася аж до встановлення на Закарпатті Радянської влади.

У другій половині XIX століття посилюється ще більше національне гноблення. Якщо до 1868 року в церковнопарафіальній школі викладали українською мовою, то пізніше вона замінилася угорською мовою. Через матеріальні нестатки та мадьяризацію більшість населення була неписьменною.

Початок XX століття характеризується зростанням революційних настроїв у Воловому. Широкий відгук тут знайшла перша російська революція 1905—1907 рр. Під її впливом бідняки посилили боротьбу з куркулями за землю. Почастішали виступи проти мадьяризації населення. Селянин В. І. Мушка, розповідаючи про революційні події в Росії (куди він ходив на заробітки), закликав бити панів, забирати від багатіїв землю. За цю агітацію його побили, а потім посадили до в'язниці. Відбувши строк покарання, він змушений був переселитись у сусіднє село Синевир[5].

---

[1] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки.
[2] A Magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1897, стор. 738.
[3] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во 2-й половине XIX столетия, т. 1, стор. 264—265.
[4] Там же, т. 1, стор. 174—177.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

На початку XX століття Волове стало центром округу, який охоплював увесь басейн верхів'я Ріки. У ньому знаходилися окружний начальник, нотарське управління та інші державні установи.

Багато лиха зазнало Волове в роки першої світової війни. Воно стало ареною запеклих боїв. Вже 16 жовтня 1914 року село було зайняте частинами російської армії під командуванням генерала Стаховича[1]. З осені 1914 року до весни 1915 року тут відбувалися бої російської армії з австро-угорськими та німецькими військами. Селяни Волового прихильно зустріли своїх братів — російських і українських солдатів і допомагали їм всім, чим могли. А коли російські війська відступили, то з Волівського округу, в т. ч. і з Волового, з ними пішло 238 чол. місцевого населення. За симпатію до російської армії десятки жителів села були розстріляні угорськими властями.

Більшість українців, що перебували в рядах австро-угорської армії, воювати не хотіли, вони здавалися в полон, тікали через лінію фронту до росіян. Солдат з Волового В. І. Ледида, зрозумівши, що він воює за чужі йому інтереси, разом з групою односельчан здався в полон під Ровно. В 1918 році він записався добровольцем у Червону Армію і воював проти білогвардійців під Харковом. В рядах Червоної Армії за Радянську владу в Росії боролися також В. І. Мушка, Ф. П. Шегда, Д. П. Мушка, Ю. П. Шуберт, Й. І. Ньорба, Ф. Олександра та інші.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції справила великий вплив на розгортання класової боротьби у Воловому. На початку листопада 1918 року в с. Колочаві вибухнуло селянське заворушення, яке швидко перекинулося в Синевир та Волове. Наляканий цими подіями, начальник Волівського округу 7 листопада 1918 року в телеграмі, надісланій в Мармарош-Сігет, доповідав, що повстанці знищують майно панів, і просив від військового керівництва жупи негайно надіслати у Волове збройний загін з 50 чоловік для придушення заворушення[2].

Трудящі Волового виступили й проти непосильних державних і церковних податків. Будапештський кореспондент, який в грудні 1918 року відвідав Волівський округ, доповідав урядові про те, що населення Волового відмовилось від сплати коблини попові й дякові, що дяк Бокотей, перелякавшись обурених селян, втік із села[3].

Ведучи боротьбу за соціальне і національне визволення, жителі села разом з усіма трудящими Закарпаття активно боролися за возз'єднання з Країною Рад.

Після проголошення Угорщини Радянською Республікою влада Рад була встановлена і в Волівському окрузі. Голодуюче населення Закарпаття одержало допомогу продовольством. 12 квітня 1919 року для Волового прибуло 4 вагони пшеничного і ячного борошна та 2 вагони посівного матеріалу[4].

Проте Радянська влада в селі проіснувала недовго. В кінці квітня 1919 року весь район був окупований військами боярської Румунії, які знаходились тут до літа 1920 року.

Румунська окупація залишила гіркі спогади у волівчан. В цей період майже була припинена будь-яка торгівля. У Воловому не було хліба, а тому чоловіки пробиралися гірськими стежками до Хуста, Іршави та Білок, щоб купити хоч трохи зерна, але дорогою його часто забирали румунські солдати, а селян били палицями. Потерпілі О. Карпа та Й. Скунць розповідають, що їх та інших селян били в селі Нижньому Бистрому. Солдат бив 3—4 рази, після чого офіцер вигукував «уну» (один). Така «лічба» продовжувалась до 25 або 50 «уну»[5].

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2134, оп. 1, спр. 40, арк. 55.
[2] Magyar Pártintézeti Archivum. Budapest, A XVII, 7/50. стор. 15.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 59, оп. 1, спр. 50, арк. 22.
[4] Там же, спр. 56, арк. 49.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Після захоплення Закарпаття Чехословаччиною в економічному житті села не сталося особливих змін. Мешканці Волового, як і раніше, займалися сільським господарством, працювали на лісорозробках, на побудові шляхів у горах, сплавляли ліс. Сільське господарство продовжувало лишатися екстенсивним.

Сприятливі умови для розвитку тваринництва майже не використовувалися. В селі в 1923 році налічувалося тільки 313 коней, 754 голови великої рогатої худоби, 997 овець, 21 свиня[1]. Ці дані свідчать про те, що більшість селян не мали ні тягла, ні корів, адже в 1930 році тут у 1014 будинках проживало 4425 чоловік. Злидні й бідування населення посилювались внаслідок хронічного безробіття. В зимові місяці 1924 року в Воловому нараховувалося до 800 безробітних[2]. У 1931 році в селі зареєстровано близько 300 безробітних.

Волове було зовсім відірване від економічно розвинутих центрів краю. Селяни писали президентові: «Ми відірвані від цілого світу. З центра округу, з с. Волового, до найближчої залізничної станції Волівця — 46 кілометрів... У всьому окрузі немає жодної залізничної, телефонної, ні телеграфної станції, пошта ходить двічі на тиждень... Тому доставка продовольства підводами по горах і гірських дорогах є виснажливою, тяжкою і небезпечною»[3].

Особливо тяжким було становище народних мас в період світової економічної кризи. Депутат чехословацького парламенту комуніст Г. Ландова-Штихова розповідала: «Ми були в 29 селах вздовж Ужоцької дороги аж до Гусного, а потім в селах повіту Верецьки і Волове аж до Хуста... Кожної весни аж до жнив росте біда на Підкарпатті, і на Верховині вона, в повному розумінні цього слова, закінчується голодом... Хижі від рана до вечора всі куряться, малі віконця блимають світлом, але вогонь тільки в печі горить, бо немає чим світити. Заходимо в хижу. На печі сидить бабуся... Коло неї діти. Наша присутність їх не займає. Всі якісь товсті та бліді. Приглянулася до них ближче — опухлі і сплять. Це ознаки хронічного голоду.

В іншій хижі газдиня хвалиться, що має свій хліб. Який то хліб? Чорний, твердий, мов з каменю, гіркий, терпкий, як та вся біда навколо них.— Як це можна їсти? — запитуємо. Скрізь нам відповідають: — Ах, коби хоч такого досить було!— Як, м'яса взагалі не їсте?.. — Давно, перед війною, у свята, на весіллі і на хрестинах. Але тепер немає. Діти ще ніколи не їли м'яса»[4].

Трудящі селища не мирилися з важким становищем. Вони піднімалися на боротьбу проти буржуазного ладу, який прирікав їх на безробіття, злидні й голод. Керівниками боротьби виступали комуністи, які на початку 20-х років утворили первинну партійну організацію, підпорядковану Закарпатському крайкому КПЧ. Першим секретарем був М. Ф. Чепара, який у 1929 році разом з іншими комуністама Закарпаття виїхав на навчання до Радянського Союзу.

Авторитет комуністів безперервно зростав. На виборах до чехословацького парламенту в 1925 році вони одержали 557 голосів із 1338[5], а під час виборів сільського представництва в 1927 році здобули більше половини всіх голосів.

До 1928 року комуністи Волового в організаційному відношенні підкорялися Нижньо-Веречанському окружному комітетові КПЧ. В 1928 році відбулася конференція комуністів Волівського округу, яка обрала окружний комітет КПЧ. На цей час у Волівському окрузі налічувалося 8 сільських комуністичних осередків, які об'єднували 196 чол. У самому Воловому було 7 територіальних осередків, куди входило 150 членів партії.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 24, оп. 7, спр. 60, арк. 145.
[2] Там же, ф. 15, оп. 3, спр. 498, арк. 8.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 227.
[4] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 212, 215—216.
[5] Přehled výsledků voleb do obci na Podkarpatské Rusi... Užhorod, 1928, стор. 61.

Первинна парторганізація завжди очолювала революційну боротьбу трудящих, керувала робітничими страйками. Весною 1927 року відбувся 15-денний страйк лісосплавників. Капіталісти Краус і Лазарович з Хуста та їх місцеві управителі Зіхерман, Нейман і Фрідман дуже знизили оплату праці і відмовились прочистити річку від небезпечних для сплаву каменів. Тоді на відкритих партійних зборах комуністів було прийнято рішення про страйк, вироблено вимоги й обрано страйковий комітет з 8 чоловік. Намір хазяїнів використати штрейкбрехерів зазнав провалу. Власті заарештували 4 членів страйкового комітету, але й це не вплинуло на робітників. Страйк закінчився перемогою. Вплив комуністів на трудящі маси ще більше зміцнів. В навколишніх селах виникали нові первинні парторганізації[1].

В 1931—1935 рр. у Воловому не раз зупинявся відомий чеський письменник-комуніст Іван Ольбрахт (Каміл Земан). Він був активним учасником боротьби населення Верховини проти голоду, податків, безробіття; допомагав верховинцям боротися проти чиновників, панів і лихварів; вимагав від окружного начальства негайної допомоги голодуючим. Він був порадником і близьким другом українських селян і лісорубів. У репортажах «Країна без імені» (так І. Ольбрахт назвав тодішнє Закарпаття) він змалював безпросвітно важке життя верховинців, у т. ч. і селян Волового [2].

У роки кризи 1929—1933 рр. трудящі Волового посилили боротьбу проти капіталістичної експлуатації. Великий страйк відбувся в селі влітку 1931 року. Двотижнева боротьба 200 чол. примусила хазяїв скоротити робочий день з 12—14 годин до 10 і підвищити заробітну плату[3].

7 грудня 1931 року відбувся голодний похід 500 жителів села до нотарського управління. Демонстранти вимагали припинення екзекуцій, виплати допомоги по безробіттю, безмитного довозу кукурудзи з Румунії та забезпечення безробітних роботою[4].

9 січня 1932 року в голодному поході взяло участь 1500 знедолених селян. Вони вимагали роздати біднякам кукурудзу і заявили: «Ми голодні, і сюди прийшли вимагати хліб, а ви замість хліба даєте штиків». Власті вимушені були поступитись[5].

Одночасно партійна організація села щороку організовувала першотравневі демонстрації, які часто переростали у вуличні сутички з жандармами. 29 липня 1934 року у Воловому комуністи влаштували мітинг трудящих з нагоди відзначення Міжнародного дня боротьби проти імперіалістичної війни і фашизму, проведення якого було заборонено властями[6].

Коли почалась громадянська війна в Іспанії, комуністи Волового на своїх зборах у січні 1937 року прийняли рішення, в якому вимагали від уряду Чехословаччини надати допомогу республіканському урядові Іспанії[7].

В роки панування на Закарпатті чеської буржуазії багато дітей селян і лісорубів, як і раніше, не мали можливості одержати освіту. В 1922/1923 навчальному році в селі відкрито горожанську школу з українською

Першотравнева демонстрація в Міжгір'ї. 1932 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] И. Ольбрахт. Избранное. М., 1956, стор. 12—13.
[3] Газ. «Карпатська правда», 21 червня 1931 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 254, арк. 13.
[5] Газ. «Карпатська правда», 17 січня 1932 р.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 377, арк. 197.
[7] Там же, ф. 9, с/2, оп. 2, спр. 623, арк. 25.

мовою викладання, яку повинні були утримувати самі селяни. Через два роки ця школа мала лише 3 класи, де навчався 71 учень і працювало 4 вчителі. В 1930 році тут було всього-на-всього 30 учнів і 2 вчителі. Згодом при ній було створено чеську «побочну» школу. Але відвідувати її мали змогу тільки діти заможних селян. Крім горожанської школи, у Воловому працювали дві народні початкові школи (українська і чеська). Однак через важкі умови життя переважна більшість дітей не могла вчитися.

Хоч українські буржуазні націоналісти, прийшовши до влади в Закарпатті, заборонили діяльність Комуністичної партії, однак комуністи села і в підпіллі не склали зброї. Волівська партійна група під керівництвом І. Леднея, Д. Тарахонича та інших на кожному кроці викривала націоналістичну демагогію волошинського уряду, зривала вербовку населення в загони січових стрільців, закликала трудящих посилювати опір фашизмові.

17 березня 1939 року угорські фашисти окупували село. Становище трудящих стало нестерпним. Багатьох із них було заарештовано й відправлено в концтабори. Військові власті відбирали в селян землю, примушували безплатно працювати на спорудженні воєнних об'єктів.

Зросла кількість безробітних, стали ще тяжчими злидні. Начальник військового управління 8 вересня 1942 року писав: «Постачання населення, а також соціальне становище порівняно з минулим місяцем погіршилось, тому що запаси вівса та картоплі зовсім вичерпані. Нової картоплі ще немає. Картопля, завезена з інших околиць, дуже дорога, яку населення не в змозі купити. Стару квасолю або горох купити не можна. Нових рослинних харчів тут також ще немає. Тому населення повністю залежить від постачання мукою та самопостачання молоком. Ті, хто не має молока, справді знаходяться в важкому становищі»[1].

Боротьба проти фашистських окупантів проявлялась у різних формах. Одна з них — це нелегальна еміграція (втеча) трудящих в СРСР. З села в Країну Рад напередодні Великої Вітчизняної війни втекло 78 чоловік, більшість яких воювала пізніше у складі Чехословацького корпусу і була відзначена високими урядовими нагородами (В. М. Шурдюк, В. Ю. Лолин, М. М. Цар, Й. М. Бундзяк, В. І. Гафич та інші).

Деякі жителі села, які перейшли на територію СРСР, але не встигли евакуюватись із західних районів України після початку Великої Вітчизняної війни, змушені були повернутися у Волове. Окружний начальник доносив по інстанції: «Я вважаю, що значна частина осіб, які повернулися з Росії, неблагонадійна, і саме тому, зважаючи на надзвичайне становище, я вважаю потрібним інтернувати їх всіх без винятку, щоб попередити можливу їх шкідливу діяльність, спрямовану проти держави та суспільного ладу»[2].

В період окупації комуністи Волового перебували в глибокому підпіллі, звідки й керували боротьбою трудящих проти фашистського гніту. Вони поширювали листівки антифашистського змісту, інформували трудящих про героїчну боротьбу радянського народу проти гітлерівських загарбників. Під їх керівництвом населення приховувало від властей сіно й худобу, зривало сплату податків. Фашисти скрізь зустрічалися з непослухом, опором, втечею з оборонних робіт на «лінії Арпада».

Влітку 1944 року на території села з'явилися партизани. В їх рядах були вихідці з Волівського округу Л. В. Куриця, І. М. Печкан, Л. В. Святиня та інші. В одній із сутичок з угорськими фашистами на околиці Стригальні (присілок Волового) в серпні 1944 року загинуло чотири партизани. Після визволення селища Червоною Армією прах убитих було перенесено у Міжгір'я, де над їх могилою височить пам'ятник, споруджений на кошти трудящих району[3].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 162, оп. 1, спр. 1457, арк. 88.
[2] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 278.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 8, арк. 28.

В селі та на його околицях фашистські загарбники спорудили потужні оборонні укріплення, сподіваючись зупинити наступ радянських військ долиною Ріки у напрямку Хуста. Але радянське командування розгадало намір ворога. Волове було відрізане від шосейних доріг, і ворожі війська опинились у «котлі», вибратись з якого вони змогли лише через полонинські хребти у напрямку села Кушниці Іршавського району.

24 жовтня 1944 року село було визволене Червоною Армією. Трудящі маси Волового з великою радістю зустріли армію-визволительку. Вони допомагали ремонтувати і відбудовувати підірвані мости, налагоджувати телефонний зв'язок. Молодь записувалася добровольцями в її ряди.

Зразу ж після визволення комуністи села розгорнули велику роботу по ліквідації наслідків фашистської окупації. Під їх керівництвом селяни створили Народний комітет, головою якого обрали комуніста В. Шегду, а членами П. Ченька, М. Чепару, В. Менджула, Ф. Пазину, П. Шуберта.

Широко серед волівчан обговорювалося питання про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Делегатами на Перший з'їзд Народних комітетів жителі села послали М. Ф. Чепару, М. М. Цара, Й. Ю. Рубця, П. І. Ченька, В. В. Шегду, які одностайно голосували за возз'єднання. Прийнятий з'їздом Маніфест підписало 99 проц. дорослого населення Волового.

Тяжка спадщина минулого утруднювала будівництво нового життя. На все село припадало 77 плугів, 110 борін, 147 голів тяглової худоби. Весною 1945 року Волове було забезпечено посівними матеріалами тільки на 25 проц. (картоплі потрібно було, наприклад, 2500 цнт, а налічувалося її всього 800 цнт, не вистачало кукурудзи).

На допомогу й тут прийшла Червона Армія. Військові частини, які визволили село, передали селянам 27 690 кг гасу, 67 684 кг пшениці, 229 850 кг жита, 18 556 кг ячменю, 16 000 кг мінеральних добрив[1]. І труднощі було переборено. Широким фронтом починають здійснюватися соціально-економічні й культурні перетворення.

Вже 28 липня 1946 року партійні збори Волівського округу могли констатувати: «За рік вільного життя не стало хазяїв-експлуататорів, поміщиків, баронів. Народ взяв управління в свої руки, став справжнім і єдиним господарем всіх його багатств»[2].

В 1947 році село Волове було перетворене на селище міського типу. До 1945 року в ньому не було майже ніякої промисловості. Працювала лише невеличка лісопилка. Її продукція в 1946 році становила 900 куб. м ділової деревини[3].

Після націоналізації лісопилки, проведеної того ж 1946 року, робітники створили на базі неї виробничу артіль «Верховину», яка стала випускати не лише дошки, але й віконні рами, двері, меблі, парти, паркет.

В цьому ж році в селі створено промкомбінат, в цехах якого незабаром було встановлено фрезерувальний і стругально-свердлильний верстати, стрічкову пилу, а пізніше — рейсмусовий верстат та інше нове устаткування. У 1959 році артіль «Верховина» об'єдналася з промкомбінатом в одне підприємство, на якому в 1962 році введено в експлуатацію новий меблевий цех по випуску художніх меблів.

В перші дні після вигнання фашистів у селі організувався лісгосп. В 1959 році на базі його і ліспромгоспів сусідніх сіл утворився лісокомбінат. Він мав 5 лісництв, 3 лісопункти, деревообробний завод, два заготовчі цехи і склад у Хусті. В квітні 1964 року промкомбінат об'єднався з лісокомбінатом. Крім заготівлі і вивезення високоякісної деревини, лісокомбінат тепер спеціалізується і на виготовленні меблів.

За короткий час на околиці Волового виросло ціле містечко лісокомбінату: кілька житлових будинків, контора, ремонтні майстерні, торговельні точки, пекарня,

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 17, арк. 10.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 7, арк. 13.
[3] Там же, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

лазня, склади. Тут у 1967 році працювали 978 робітників і 91 інженерно-технічний працівник. Підприємство має потужну економічну базу: 10 пересувних електростанцій, 13 тракторів, 50 бензопил, 2 бульдозери тощо.

Під керівництвом партійної організації, яка нараховує 126 чол., колектив підприємства успішно справляється з виробничими планами, перевиконує їх. Комуністи є ініціаторами боротьби за дальше розширення виробничих потужностей, піднесення ефективності виробництва, освоєння нових видів продукції, підвищення продуктивності праці, руху за працю по-комуністичному. Вони очолюють вирішальні ділянки виробництва, служать прикладом у праці. Колишньому лісорубу комуністу В. І. Вагеричу партійна організація доручила керувати лісопунктом. За сумлінну працю його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Вучківське лісництво очолює комуніст Й. Д. Лой. Він уміло керує роботою цехової парторганізації, працює пропагандистом, заочно закінчив вуз. Робітника меблевого цеху члена партії І. М. Барнича обрано депутатом обласної Ради депутатів трудящих. Користується авторитетом серед робітників бригадир лісорубів член райкому партії М. Д. Шегута.

В лісокомбінаті працюють 4 бригади комуністичної праці. Майстра однієї з них комуніста В. Д. Юрика було обрано делегатом XXII з'їзду КП України.

В 1967 році в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колектив комбінату зайняв одне з перших місць серед підприємств району, випустивши понад план на 96 тис. крб. продукції, за що йому вручено пам'ятний Червоний прапор райкому КП України та райвиконкому.

Наймолодшим промисловим підприємством селища, створеним в 1967 році на базі харчового комбінату, є соко-винний завод, який випускає різні вина, малиновий і яблучний соки, крем-соду, лимонад. Соко-винзавод є передовим підприємством району. За перший рік свого існування він дав продукції на 351,8 тис. крб., що становить 115 проц. плану.

В 1947 році у Воловому відкрито цех Хустського маслозаводу, який в 1958 році перетворено в самостійний завод. Всі основні операції на ньому механізовані. В 1967 році завод випустив валової продукції на 380,1 тис. крб. Крім цих підприємств, у Міжгір'ї працюють цегельний завод і комбінат побутового обслуговування, який має швейну, взуттєву й художню майстерні, механічний цех та майстерню по ремонту годинників, радіо і телевізорів. Комбінат обслуговує не тільки населення Міжгір'я, але й всього району.

На території селища розміщена міжколгоспна будівельна організація, яка веде будівництво ферм, житлових будинків і шкіл у колгоспах району.

В новій радянській сім'ї знайшли своє щастя і колишні селяни-бідняки. Комуністи робили все для того, щоб вирвати їх з матеріальної нужди. Вони здійснили віковічну мрію знедолених про землю. Радянська влада безкоштовно наділила всіх бідних жителів Волового землею. Наділи одержали також сім'ї червоноармійців і колишніх партизан[1].

Досвід будівництва соціалізму в Радянській країні показав, що тільки колективне господарювання відкриває шлях до заможного і культурного життя. Парторганізація села розгорнула широку роз'яснювальну роботу серед трудящих мас про необхідність переходу від одноосібного ведення господарства до колективного. У 1948 році 70 господарств селища створили ініціативну групу по організації колгоспу. Ядром цієї групи стали комуністи Й. Скунць, Ф. Пазина, В. Шегда та інші[2]. В грудні цього року і виникла сільськогосподарська артіль «Радянська Верховина», яка в 1960 році злилася з колгоспом «Ленінський шлях» села Лозянського та з колгоспом ім. Івана Франка села Вучкового. Новоутворений колгосп — велике, багатогалузеве господарство. В його розпорядженні є 6944 га земельних угідь, в т. ч.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 7, арк. 84.
[2] Там же, ф. 22, оп. 2, спр. 30 «а», арк. 14.

322 га орної землі, 1446 га сіножатей і 1027 га пасовищ. «Радянська Верховина» якийсь час була економічно слабким господарством. Райком партії вжив рішучих заходів по усуненню недоліків і зміцненню кадрів колгоспу. За рекомендацією райкому головою колгоспу був обраний комуніст Д. В. Маркович. Спираючись на партійну організацію, яка нараховує в своїх рядах 47 комуністів, правління колгоспу разом з партбюро висунуло на відповідальні ділянки найбільш здібних організаторів-комуністів, які користуються заслуженою повагою членів артілі. Партбюро посилило організаційно-масову і роз'яснювальну роботу серед усіх колгоспників.

На колгоспних фермах було налагоджено племінну роботу. Поліпшено умови утримання тварин і забезпечення їх повноцінними кормами, проведено роботу по механізації водопостачання ферм і їх очистки. Ширше почали використовуватись органічні й мінеральні добрива. Було введено гарантовану оплату праці та преміальну систему.

Все це дало добрі наслідки. Артіль стала отримувати більш високі врожаї картоплі й інших культур. Так, середній збір картоплі у 1967 році становив 140 цнт з 1 га. На фермах збільшилося поголів'я худоби і знизилася собівартість продукції. На 1 січня 1968 року в колгоспі налічувалося 925 голів рогатої худоби, з них 253 корови. Ще у 1965 році один центнер молока обходився в 21 крб. 23 коп, а у 1967 році — вже в 14 крб. 96 копійок.

Тваринники «Радянської Верховини» першими в районі рапортували про успішне виконання на честь 50-річчя Великого Жовтня річного плану продажу державі продуктів тваринництва. На приймальні пункти відправлено 932 цнт яловичини (при плані — 520), 3419 цнт молока, 36 цнт вовни. Від кожної корови надоєно по 1735 кг молока.

За досягнуті успіхи голова правління Д. В. Маркович нагороджений орденом «Знак Пошани», бригадир М. І. Красняник—медаллю «За трудову доблесть».

До встановлення Радянської влади у Міжгір'ї не було підприємств державної та кооперативної торгівлі. Вся торгівля знаходилася в руках приватних власників. У 1945 році було організовано Волівське (з 1958 р.— Міжгірське) споживче товариство, в розпорядженні якого знаходилися тоді один магазин та їдальня. Товариство об'єднало 100 пайщиків.

В наступні роки мережа підприємств торгівлі й громадського харчування швидко зростала. Зараз жителів селища обслуговують три торговельні організації: споживче товариство, яке в 1967 році об'єднувало вже більше трьох тисяч чоловік, відділ робітничого постачання лісокомбінату і курортторг.

В Міжгір'ї є красивий двоповерховий універмаг, культмаг, дитячий магазин, книжковий, м'ясний, молочний, овочево-фруктовий та кілька продуктових магазинів, ресторан «Карпати», три їдальні, кафе, чайна тощо.

Відійшли назавжди в минуле голод та злидні. Рік у рік зростає добробут жителів селища. Лише за останні 8—10 років грошові прибутки колгоспників збільшились у два рази, а робітників — у 1,5 раза. Тільки у 1967 році колгосп «Радянська Верховина» виплатив своїм членам 183 745 крб. Середня заробітна плата робітників на місяць на підприємствах Міжгір'я складала в 1966 році 82 карбованці.

Ніколи раніше селище не бачило такого будівництва, як за роки Радянської влади. Тільки за 1956—1965 рр. в Міжгір'ї побудовано 725 нових будинків.

Забудова Міжгір'я в часи пану-

Міжгірський універмаг «Верховина». 1967 р.

вання чеської буржуазії проводилася безпланово. Кожний будував хату на своєму клаптику землі, враховуючи тільки особисті інтереси, тому нерідко хата виходила глухою стіною на вулицю, а фасадом — у двір.

Нині селищна Рада приділяє велику увагу житловому будівництву, внаслідок чого виросли широкі прямі вулиці з красивими одноквартирними й багатоквартирними будинками. Обабіч головної вулиці Леніна прокладено тротуари, по всьому селищу проведено каналізацію.

Більшість вулиць Міжгір'я забрукована. В побут жителів міцно ввійшли електрика, газ, водопровід. В селищі з'явилися дві перукарні, лазня, пошта, телеграф, телефонна мережа.

Великі зміни сталися в медичному обслуговуванні. Вже в 1945 році почали працювати лікарня на 50 ліжок[1], санепідемстанція, жіноча та дитяча консультації[2]. У 1964 році вступила до ладу нова, типова стаціонарна лікарня, розрахована на 150 ліжок. При лікарні є хірургічне, терапевтичне, дитяче, акушерсько-гінекологічне, інфекційне, поліклінічне відділення та санепідемвідділ. Крім цього, тут працюють клінічно-діагностична й бактеріологічна лабораторії та два рентгенкабінети. У 1961 році відкрито тубдиспансер на 45 ліжок. В лікарні проводиться науково-дослідна робота. Завідуюча дитячим відділенням З. А. Шкіряк, випускниця Ужгородського держуніверситету, захистила кандидатську дисертацію з питань профілактики рахіту в Міжгірському районі[3].

Подбала Радянська влада і про маленьких громадян Міжгір'я. Для них побудовано 4 дитячі садки й дитячі ясла, які укомплектовані кваліфікованими кадрами. Ці заклади мають необхідну матеріальну базу. В 1961 році дитсадок № 2 перейшов у новозбудоване світле й просторе приміщення з водопроводом і центральним опаленням.

Багато зусиль доклали партійні й радянські органи, щоб позбутися неписьменності. Ще в 1951 році в селищі нараховувалося 31 неписьменний та 65 малописьменних. Для ліквідації цієї ганебної спадщини було мобілізовано всіх учителів та комсомольців. Через кілька років у Міжгір'ї вже не було жодного жителя, який не вмів би читати і писати.

Невпинно розвивається освіта. У Міжгір'ї працюють дві середні (загальноосвітня й робітничої молоді), а також дві восьмирічні і три початкові школи. В 1963 році в селищі відкрито медичне училище, де навчається 270 учнів, а в 1966 році — професійно-технічне училище на 300 учнів. Училище готує мулярів, штукатурів, малярів та інших спеціалістів. За 20 років у школах Міжгір'я одержали середню освіту понад тисячу чол. 80 із них, закінчивши вузи, працюють учителями, агрономами, інженерами. Є в Міжгір'ї й науковці. П. Г. Мізун, М. Ф. Александра, М. І. Сюсько, М. І. Блецкан закінчили аспірантуру. Якщо до Радянської влади в селищі не було жодного вчителя з вищою освітою, то тепер їх 67.

У Міжгір'ї ведеться швидкими темпами будівництво культурно-освітніх закладів. За короткий час реконструйовано приміщення кінотеатру, готелю, клубу лісокомбінату, закладено парк ім. 50-річчя Великого Жовтня. Культурні запити трудящих задовольняють дві бібліотеки, Будинок культури, при якому працюють оркестр народних інструментів, духовий оркестр, гурток солістів-вокалістів і агіткультбригада. В листопаді 1966 року став до ладу телевізійний ретранслятор.

Ліси навколо Міжгір'я завжди були багаті на диких звірів і птицю, а річки — на рибу. Під час угорської фашистської окупації рідкісні представники тварин, птиці та риби були майже повністю винищені. Радянська влада вжила рішучих заходів, щоб відновити річкове і лісове багатство краю.

---

[1] Газ. «Закарпатська Україна», 5 липня 1945 р.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 7, арк. 52.
[3] Газ. «Радянська Верховина», 17 червня 1967 р., газ. «Радянська Україна», 9 вересня 1967 р.

Форелевий рибник в урочищі Чорна Ріка селища Міжгір'я. 1967 р.

Недалеко від Міжгір'я знайдено лікувальні води. Селище внаслідок цього стало одним з відомих курортів нашої країни. З 1958 року в Міжгір'ї працює санаторій «Верховина», де щомісяця лікуються і відпочивають 150 чоловік.

Чарівна краса природи та багато цікавих туристських стежок перетворили Міжгір'я в одне з найкращих місць туризму в краї. Тут збудована турбаза, яка організовує цікаві подорожі до Синевирського озера «Морське око», на Тереблі-Ріцьку ГЕС, де дві річки Теребля й Ріка з'єднали свої води через 4-кілометровий тунель, що проходить крізь гору Вівчарський Верх. Подорожі організуються також і на полонину Боржаву, до відомого водопаду Закарпаття «Шипот».

Значними є перспективи розвитку селища в майбутньому. Гостинно відкриються незабаром двері нового амфітеатру на 1000 місць, створеного методами народної будови. Добудовується чотирикласне приміщення до головного корпусу восьмирічної школи в Запереділлі. Закінчується спорудження Будинку культури.

Невпізнанним стало Міжгір'я за роки Радянської влади. Його мешканці, звільнившись від кайданів капіталістичного рабства, свідомо будують нове, щасливе життя. Вони не зупиняються на досягнутих успіхах, а своєю творчою, натхненною працею борються за те, щоб їхнє селище стало одним з найбагатших і найкрасивіших населених пунктів Закарпаття.

А. І. ЕДЕЛЬМАН, М. І. СЮСЬКО

* * *

Міжгірський район (до 1953 року Волівський округ) розташований у північно-східній частині Закарпатської області. Він межує на півночі з Сколівським районом Львівської області та Долинським районом Івано-Франківської області; на сході — з Тячівським районом, на півдні — з Хустським районом, на заході — з Іршавським, Свалявським та Воловецьким районами Закарпатської області.

Площа району — 1,2 тис. кв. км. Він має одну селищну та 19 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 66 населених пунктів. Населення — 49 341 чол., в т. ч. 7,6 тис. чол. міського і 41 741 чол. сільського. Густота — 41,1 чол. на 1 квадратний кілометр.

Район багатий на поклади будівельних матеріалів (андезит, пісковик), джерела мінеральних вод вуглекисло-хлор-натрієвого і вуглекисло-хлор-кальцієвого типу. Є поклади торфу.

Територія району має гірський рельєф, порізана долинами та високими горами, які вкриті буковими та хвойними лісами. Тут протікають річки Теребля, Ріка. Грунти — бурі, підзолисті, майже всі кислі.

Через район проходять асфальтовані дороги Хуст — Міжгір'я — Долина і Міжгір'я — Воловець — Стрий. Розпочато будівництво дороги Міжгір'я — озеро Синевир.

Міжгірський район спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві та вівчарстві. Він налічує 12 колгоспів, за якими закріплено близько 55 тис. га землі, в т. ч. 5,3 тис. га орної. Крім того, тут є 77 тис. га лісів, у т. ч. понад 58 тис. га державних.

Основною культурою є картопля. Площа під нею за 1952—1967 рр. зросла майже вдвоє: з 834 до 1555 га. За цей час збільшилась і врожайність: з 80,7 цнт до 160,5 цнт з гектара.

У всіх категоріях господарств району нараховується 20 546 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 10 470 корів. У 1967 році колгоспами вироблено по 167,6 цнт молока і по 32,5 цнт м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь.

Понад 90 працівників сільського господарства за сумлінну працю відзначені урядовими нагородами.

Гірський пейзаж. Міжгірський район. 1967 р.

В районі працюють 5 промислових підприємств, серед них найбільшими є Міжгірський лісокомбінат, соко-винний завод та маслозавод. Крім того, на території району розміщені автопідприємство та шляхоремонтне будівельне управління (ШБУ-32). На промислових підприємствах зайнято понад 2 тис. робітників.

Рік у рік зростає попит на культурно-побутові товари, і, зокрема, на телевізори, радіоприймачі, радіоли, холодильники, пральні та швейні машини, мотоцикли тощо. Всього за 1967 рік в 165 торговельних підприємствах споживчої кооперації продано товарів на суму 9,6 млн. крб., а разом з магазинами відділу робітничого постачання лісокомбінату і крамницями курортторгу — на суму 10,8 млн. крб.

Великих успіхів досягнуто в житловому будівництві. Старі хати, вкриті соломою і дранкою, всюди поступилися місцем перед сучасними просторими будинками під черепицею і шифером. За останні 22 роки в районі збудовано 4806 нових і реконструйовано понад 3 тис. старих будинків. Значна увага приділялася спорудженню приміщень для культурно-освітніх закладів. За цей час введено в дію 34 нові школи, 18 клубів та бібліотек, 9 дитсадків тощо.

Для побутового обслуговування населення в районі є 13 швейних, 8 взуттєвих, 3 столярні, механічна, годинникова, художня та інші майстерні.

Озеро Синевир. Закарпаття.

Штучні водопади для вирощування форелі. Рахівський район. 1963 р.

Нарцисовий заповідник. Хустський район. 1967 р.

Всі села та присілки електрифіковані.

Якщо до 1945 року на весь район була 1 горожанська школа, то в 1968 році тут працюють медичне та професійно-технічне училища, 7 середніх, 25 восьмирічних та 25 початкових шкіл, в яких навчається понад 10 тисяч учнів. Їх навчають і виховують 650 вчителів, серед яких один заслужений вчитель школи УРСР і 42 відмінники народної освіти.

До встановлення Радянської влади в районі працював лише один лікар, який тільки за гроші надавав медичну допомогу. Тепер в райцентрі та селах налічується 6 лікарень і один тубдиспансер на 275 ліжок, 25 фельдшерсько-акушерських пунктів, 7 акушерських і колгоспних пологових будинків, одна санітарно-епідеміологічна станція. Їх обслуговує 41 лікар і 197 чол. середнього медичного персоналу.

В районному центрі діють дві турбази, які протягом року обслуговують до 7 тис. туристів. Улюбленим місцем відпочинку трудящих є високогірне озеро Синевир.

До послуг населення — районний Будинок культури, 36 клубів, 48 бібліотек з книжковим фондом 300 тис. примірників, 42 кіноустановки, з них 4 широкоекранні. В 207 гуртках художньої самодіяльності беруть участь 2994 чол. молоді.

В 1966 році побудовано телевізійний ретранслятор, з допомогою якого 80 проц. сіл району можуть дивитись телепередачі.

З 1946 року видається газета «Радянська Верховина».

В Міжгір'ї працюють університети культури, торгівлі, правових та педагогічних знань, районна школа атеїстів.

Трудящі району мають славну революційну історію. Наприкінці 1914 року під час відступу 8-ї російської армії з території Закарпаття 238 селян району емігрували в Росію. Значна частина з них, будучи учасниками революційних подій Країни Рад, повернувшись додому, стали активними борцями за Радянську владу на Закарпатті, за возз'єднання з своїми радянськими братами.

Понад 950 жителів району брали участь в боротьбі з німецькими фашистами. За мужність і героїчні подвиги у Великій Вітчизняній війні 873 чол. були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, Чехословаччини та Югославії.

На території району чимало пам'ятників історії. На кордоні двох областей— Закарпатської і Львівської, на горі Бескид, встановлено пам'ятник Невідомому радянському солдатові, який в 1944 році віддав життя за визволення Закарпаття. В парку Міжгір'я споруджено пам'ятник радянським воїнам, партизанам і чекістам, що загинули в боротьбі з фашистами та від рук українських буржуазних націоналістів. В районі налічується 15 пам'яток архітектури, які взяті на облік і знаходяться під охороною держави, зокрема дерев'яні церкви XVIII століття в селах Буківці, Ізках, Майдані, Негрівці, Репинному.

КОЛОЧА́ВА

Колочава — село, центр однойменної сільської Ради, розташоване в гірській долині між полонинами Стримбою, Дарвайкою, Барвінком, Красною і Ружею, за 26 км від районного центру. Через село протікає річка Колочавка — притока Тереблі. В центральній частині Колочави, що здавна іменується «Лаз», нараховується 367 дворів. Тут проживає — 1122 чол. До села входять і колишні присілки: Брадолець, Гирсовець, Заверх, Затінь, Імшадь, Кальновець і Сухар. Всього у Колочаві (разом з присілками) налічується понад 1000 дворів і 4093 жителі.

Колочавській сільській Раді підпорядковані села Горб і Мерешор.

Назва села походить від річки Колочавки. Його заснували в першій половині XV століття втікачі від поміщицького гноблення.

Про мешканців Колочави чеський письменник Іван Ольбрахт писав у романі «Микола Шугай — розбійник»: «Це правнуки бунтівних невільників, які втекли

від канчука і шибениць, підстаростів і отаманів пана Йосифа Потоцького, правнуки повстанців проти здирства румунських бояр, турецьких панів і мадьярських магнатів»[1].

У глибоких улоговинах між горами втікачі на деякий час знаходили притулок і звільнення від поміщицького ярма.

Кожен поселенець будував собі хатину з маленькими вікнами, глиняною долівкою, солом'яною або дерев'яною покрівлею, без комина, з вогнищем посередині. Навколо неї пізніше будували житла сини й родичі; хутори розросталися й перетворювалися в присілки, або «кутки», заселені однофамільцями. Вони зберігали при цьому свої історично виниклі назви (від річки, від прізвища першого поселенця чи від чогось іншого, пов'язаного з тією місцевістю). Центром Колочави став хутір Лаз («лазами» називаються урочища, лісні сіножаті, галявини, до яких треба було добиратися крізь лісові хащі, «пролазити» через них).

Головним заняттям населення Колочави було скотарство. Навколо села знаходяться високі полонини, які здавна були чудовими місцями для випасу худоби. В лісах водилося багато звірів, і частина колочавців займалася мисливством. Щоб забезпечити себе й худобу їжею, доводилося вирубувати ліси, спалювати їх і обробляти невеликі ділянки землі. Так мешканці Колочави почали займатися землеробством. Вони вирощували капусту, сіяли жито, овес, пізніше — кукурудзу. Значного поширення набуло згодом бондарство і столярна справа.

Територія вздовж Тереблі в епоху середньовіччя часто переходила від одного феодала до іншого. Вже з 1365 року в долині Тереблі 6 осад належали феодалам румунського походження Балку і Драгу та нащадкам останнього — Драгфійовцям. В першій половині XV століття ці землі дісталися феодалам Білкеям, які в 1463 році передали їх своїм родичам — дворянам Урмезеям. Це і є перша письмова згадка про Колочаву[2].

Після 1526 року долина Тереблі потрапила до складу Семиградського князівства. Всі ліси стають власністю ерару і включаються до складу Хустської казенної домінії, а населення підпорядковується Хустському замку. Правда, через деякий час маєтки Хустського замку стають власністю угорських королів, потім семиградських князів, а тоді переходять з рук у руки і навіть продаються (у 1701 році).

Феодали не могли примиритися з тим, що на їх землях і в лісах проживають вільні, незалежні від них поселенці. Тому сховатися від панської неволі селянам Колочави не вдавалося. Панські гайдуки знаходили втікачів і кожного селянина примушували щороку відпрацьовувати певну кількість днів на панщині, а також сплачувати натуральні і грошові побори. Для їх збору феодали посилали спеціальні загони — «бандерії». Учасників цих загонів — «бандеріалістів» — населення називало «бандурами». В одному народному переказі, записаному в с. Нижньому Синевирі, розповідається: «Бандури збирали порцію*: од землі десятину врожаю, од вола сороковець, од коня два сороковця, од голови платив кожний жонатий чоловік поголовщину». Та цим повинності селян не обмежувалися. Не забувала за них і церква. В тому переказі говориться: «Піп брав у той час оден терьх** сіна, одно віко мелаю***, або два віка вівса і сани дров... І бандурам треба було дати десятину і попові коблину...»

В переказі є відомості і про ставлення феодалів до селян. Він свідчить, що «пан був дуже лютий», «дуже збиткував людей і много брав податного», що внаслідок цього «люде дуже бідніли...»[3].

---

[1] І. Ольбрахт. Микола Шугай — розбійник. Львів, 1959, стор. 170.

[2] V. Bélay. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII sz. elejéig. Budapest, 1943, стор. 160.

[3] Н. Заклинський. Народні оповідання про давнину. Ужгород, 1925, стор. 83—92.

* Порція — податок від кожного двору («порти»).

** Терьх — віз сіна (звідси «терьхати», накладати сіно).

*** Мелай — кукурудза.

Населення Колочави розоряла не тільки феодальна експлуатація. Страждало воно і від стихійного лиха. «Мор» на Мармарощині зафіксовано у 1530 році. Великі епідемії в цьому районі були в 1555, 1600, 1648, 1698—1701 та інших роках. Сарана налітала в 1541—1544, 1696 і наступних роках[1]. А голод був постійним супутником життя бідного населення протягом усього середньовіччя.

Село Колочава. 1967 р.

Розоряли селян і феодальні війни. В 1657 році семиградський князь Дєрдь II Ракоці вирушив з с. Вишкового долиною Тереблі на Польщу завойовувати королівський трон. По дорозі він забрав у військо велику кількість селян.

У відповідь на цей похід на Закарпаття вторгнулася польська армія, яка спалила і зруйнувала багато населених пунктів. Поверталася вона в Польщу з награбованим майном долиною Тереблі. Знищуючи все на своєму шляху, шляхтичі спустошили й Колочаву. Напади польських панів відбулися й пізніше.

Терпіло село від розміщення австрійських військ після захоплення Закарпаття Габсбургами.

Все це приводило до загострення антифеодальної боротьби. Селяни тікали в глухі гірські й лісові місця, вступали в загони опришків, які протягом XVI—XIX століть діяли в Карпатах, брали участь у визвольній війні 1703—1711 рр.

Після поразки війни багато її учасників, тікаючи від карателів, переховувалися на Мармарощині і, зокрема, в її північно-східних лісистих місцевостях.

Сюди ж приходили втікачі з Галичини та інших країв, адже новопоселенцям давалися пільги — звільнення від феодальних повинностей на 10—12 років.

Внаслідок цього та в зв'язку з початком широких лісорозробок населення Колочави швидко зростало. Коли в 1720 році тут налічувалося 51 двір і 200—250 жителів, то в 1838 році в селі з присілками проживало 2340 чоловік[2].

За часів правління імператора Йосифа II було видано розпорядження про т. зв. контрактацію, тобто зведення в одну громаду розпорошених поодиноких осель Верховини, і про об'єднання хуторів, «кутків» і присілків у села. Але довести до кінця почату справу тодішні австрійські власті не змогли. Тому й не збереглося певних даних про кількість дворів і населення в Колочаві у другій половині XVIII століття.

На протязі другої половини XVIII і в XIX століттї колочавці й далі страждали від феодальних повинностей і малоземелля. Кількість жителів зростала, більша частина їх займалася сільським господарством, а орної землі було мало, всього 530 гольдів (на 1000 чол. дорослого населення). Це змушувало селян найматися рубати ліс, випасати худобу тощо. Як і в попередні століття, частими були неврожаї й стихійні лиха, не раз лютував голод. Навіть у написі над дверима церкви сказано, що в 1789 році: «Тогда бе великий голод»[3].

---

[1] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 16—24.

[2] Tafeln zur Statistik der Oesterreichische monarchie für der Jahre: 1838, 1841, 1846. Wein, 1846.

[3] В. Саханев. Новый карпаторусский эпиграфический материал.— Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 9. Ужгород, 1932, стор. 70.

Звільнення від кріпацтва під час буржуазної революції 1848—1849 рр. було фактично і звільненням значної кількості селян від землі (на користь ерару). Майнова нерівність ще більше посилилася. Поступово найкращі землі, ліси і полонини навколо села захопили куркулі та греко-католицька церква.

За переписом 1900 року в Колочаві і присілках проживало 2724 чол. населення, зокрема: українців — 2438, німців — 252, угорців — 33 і словаків — 1. Дорослого населення, зайнятого у різних галузях виробництва, було 1094 чол., з яких у сільському господарстві працювало 845 чоловік.

Селу Колочаві належало 22 397 кадастральних гольдів земельних угідь. Орної землі було — 530, пасовищ — 7071 і лісів та чагарників понад 13 000 гольдів. Цими землями володіли три великі землевласники, кожний з яких мав понад 100 гольдів, 191 середняцьке господарство і 192 — бідняцькі господарства, власники яких жили за рахунок наймитування[1].

Статистика не згадує про наявність у селі лікарні й бібліотеки. Зате шинків тут було аж чотири, церков — дві. Тільки 224 жителі вміли читати й писати[2]. Решта, тобто 92 проц. населення, були неписьменними. Початкову народну школу в Колочаві було відкрито аж у кінці XIX століття.

Більшість селян жила в нечуваних злиднях. Клаптики кам'янистого грунту, які обробляли мотигою, не могли прохарчувати сім'ю. Бідняцькі родини лише в святкові дні бачили вівсяний хліб у хаті. Не кращим було становище й тих, хто працював на лісорозробках і лісосплаві.

Матеріальні нестатки й безробіття гнали багатьох жителів Колочави в Угорщину, Чехію, Бельгію, Францію, Німеччину, Америку. Але й там їх чекала така ж злиденна доля.

Нові нещастя трудящим принесла перша світова війна. Воєнні реквізиції, різні мобілізації, мародерство непосильним тягарем лягали на плечі селян. Навіть шосейна дорога Буштина-Синевир була зруйнована австрійськими військами[3].

Трудящі Колочави посилювали боротьбу проти соціального та національного гніту. Коли відгомін Великого Жовтня пролунав і в Карпатських горах, виступи колочавців проти сваволі гнобителів набрали нового характеру. Восени 1918 року в Колочаву повернулися з Росії військовополонені, учасники революційних боїв у Росії: С. Лугош, Т. Булик, Д. Малета, Г. Ковач та інші, які почали організовувати бідних селян на боротьбу проти експлуататорів.

У вересні—жовтні 1918 року в селі відбуваються збори, демонстрації, а 7 листопада, в першу річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, селяни взяли владу в свої руки. Була розгромлена жандармерія і нотарське управління. Нотар Цинько втік у село Волове (Міжгір'я), а жандарми на чолі з їх начальником Ленартом — у Синевир[4].

Трудящі організували революційний комітет, до якого входили ті жителі села, які на власні очі бачили революційні події Великого Жовтня в Росії. Керівником комітету було обрано Степана Лугоша, а старостою села — Василя Дербака. Революційна влада провела конфіскацію майна багатіїв і поділ його між біднотою. Проте через кілька днів нотар Цинько повернувся з каральним загоном. Сільська буржуазія жорстоко розправилася з повсталими селянами. Кілька чоловік було вбито (Д. Ледней, І. Маркусь та інші), С. Лугош та ряд селян — заарештовані і відправлені в мармарош-сігетську в'язницю. Багатьох колочавців катували на місці, і тільки частині вдалося втекти з села. Місцеві власті добивалися, щоб в інтересах «громадського спокою» Мармарош-Сігетський трибунал або Волівський

---

[1] Magyar statisztikai közlemények. II kötet, 2 rész. Budapest, 1904, стор. 599.
[2] Там же, II. kötet, I rész. Budapest, 1902, стор. 300.
[3] K. Beskid. Marmaroš. Užhorod, 1929, стор. 284.
[4] І. Ольбрахт. Микола Шугай — розбійник, стор. 35.

окружний суд терміново провели слідство в справі селян, заарештованих за участь у бунті в Колочаві[1].

У березні—квітні 1919 року, коли перемогла Радянська влада в Угорщині і на Закарпатті, Рада робітників, солдатів і селян була створена і в Колочаві. До неї обрали І. Іваниша, Я. Маркуся та інших. Після окупації села румунськими військами І. Іваниш і Я. Маркусь продовжували боротьбу за Радянську владу в Русинській Червоній гвардії.

Революційні виступи селян Колочави тривали на протязі всього 1919 року. Особливо обурювалося населення діями румунських окупантів, які пограбували в 1919—1920 рр. село на суму 41,5 тис. крон[2].

Боролися колочавці й проти чеських буржуазних властей, що прийшли на зміну румунським окупантам. Одним із відомих на Верховині борців проти гнобителів був житель Колочави, «добрий розбійник» Микола Шугай, який ще в 1917 році втік з армії, і, спираючись на всебічну підтримку верховинської бідноти, чинив розправи над багатіями та представниками місцевих властей. В 1920—1921 рр. Шугай вбив кількох жандармів, які намагалися його схопити[3].

Власті оголосили за голову Миколи Шугая велику винагороду, зображували його «злодієм» і «розбійником». Вони надіслали до Колочави близько 40 жандармів. Але населення Верховини підтримувало народного месника. Дії Шугая, який «у багатіїв відбирав, а бідним давав і ніколи нікого не вбивав, хіба що обороняючись або заради справедливої помсти», знаходили цілковите схвалення всієї бідноти. Про Шугая трудящі складали пісні, коломийки, легенди. Він залишився в пам'яті народних мас вірним захисником бідних і знедолених людей.

Виступи М. Шугая і його побратимів мали вплив на визвольну боротьбу трудящих Колочави і всього Закарпаття. Але він не розумів, що успіх боротьби забезпечується силою організованого колективу робітників і селян, а не діями невеличкого загону народних месників, що керуються своїм класовим інстинктом. Микола Шугай разом з братом Юрієм загинув від рук зрадників на горі Жалобка 16 серпня 1921 року[4].

Колоритна постать і легендарне життя цього народного месника талановито зображені в романі чеського письменника-комуніста Івана Ольбрахта «Микола Шугай — розбійник». Іван Ольбрахт, друг закарпатських верховинців, кілька років прожив у селі та його околицях, збираючи народні перекази й документальні матеріали, і написав про долю колочавців ще й кілька правдивих документальних нарисів, які були опубліковані на сторінках комуністичної та іншої прогресивної преси. В одному з них Іван Ольбрахт писав: «У вузьких улоговинах, по схилах, де ліси залишили клаптик місця для лугів, і вгорі на полонинах, живуть люди. Мешкають у хатах, подібних до хатин на курячій лапці, або, якщо вони одна біля одної,— до грибів-козарів під березами. Чоловіки пахнуть вітром, а жінки — хатнім димом. Вони — пастухи і лісоруби, бо ще не досягнули стадії рільництва, а плуга в цих краях ще не винайшли...

...Врожаю з города ледве вистачало до різдва, бо мішків з кукурудзою і пшеницею ніхто під хати не привозив. У дітей пухли животи, а матері не мали в грудях молока для новонароджених... Був голод, хоч кричи та вбивай»[5].

Саме цей голод і безпросвітні злидні й примусили Шугая підняти зброю на панів. Доля цього героя допомогла колочавцям зрозуміти, що їх сила не в бунтарях-одиночках, а в згуртованості навколо комуністів.

Вже під кінець 1921 року тут було створено комуністичну організацію, яка складалася з 20 жителів Колочави, Синевира і Волового (Міжгір'я). Комуністів

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 82—83.
[2] Там же, стор. 286.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 1, спр. 158, арк. 5.
[4] Там же, ф. 88, спр. 18, арк. 1—7.
[5] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.

спочатку очолив Іван Ледней. З 1924 і до 1938 року секретарем організації працював Михайло Беца. Комуністи проводили серед лісорубів та бідноти масову агітацію, піднімали їх на боротьбу проти соціального й національного гноблення[1].

Парторганізація мала величезний вплив на жителів села. Яскравим доказом цього є результати виборів до чехословацького парламенту в березні 1924 року. В Колочаві у виборах брало участь 933 виборці. Із них за кандидатів від Комуністичної партії було віддано 630 голосів[2], тобто абсолютну більшість.

Небачений ріст впливу Комуністичної партії та поширення ідей комунізму серед трудящих мас Верховини змусили буржуазний уряд Чехословаччини поряд з широким застосуванням репресій та терору все більше й більше вдаватися до соціальної демагогії, до всіляких обіцянок про проведення земельної реформи, про зниження податків, про політичну автономію для Закарпаття тощо.

На ділі ж він майже нічого не зробив для поліпшення долі верховинців. Як і за часів Австро-Угорщини, колочавці задихалися від безземелля. Так, у 1929 році орної землі в Колочаві було всього-на-всього 531 кадастральний гольд. Через недостачу придатної для обробітку орної землі населення займалось тваринництвом, зокрема вівчарством. В Колочаві налічувалося 908 голів великої рогатої худоби[3].

Село в цей час мало п'ять водяних млинів, дві кузні, дві столярні, три кравецькі та три взуттєві майстерні.

В Колочаві знаходились нотарське управління, державна лісова управа, відділення прикордонної фінансової сторожі і жандармська станція.

Під час назрівання світової економічної кризи масове безробіття й голод вкрай загострили соціальні протиріччя й класову боротьбу на селі. З газет трудящі довідувалися про щасливе й вільне життя в Країні Рад. Вони з надією звертали погляди туди, де здійснювались ленінські заповіти. Коли суд відібрав останню землю в бідняка Івана Барни на користь лихваря, то він заявив при народі: «Грабуйте, ваша влада. Але прийде час і наша Радянська влада візьме у вас все награбоване та віддасть народові. Я бачив, що в Росії так сталося, своїми очима»[4].

Сільська біднота у різних формах висловлювала свій протест проти експлуатації. У 1928 році під керівництвом комуністів Колочави був організований голодний похід у Волове, але не хлібом, а жандармськими дубинками зустріли власті селян і лісорубів.

Весна 1929 року принесла трудящим Колочави ще тяжчі злидні. Голод і смерть загрожували всім жителям села. «В якому столітті живе верховинське село?» — питав І. Ольбрахт. І тут же відповідав: «Це село одинадцятого століття»[5].

Поміщик, екзекутор і піп висмоктували з селян останні соки. Панівні класи хотіли, щоб трудящі вмирали тихо і спокійно. Але верховинська голота, лісоруби і бокораші прислухалися до голосу комуністів, які закликали до спільної боротьби. У 1933 році, коли синевирські бокораші оголосили страйк, бідняки Колочави одностайно підтримали синевирців і спільними силами домоглися того, що капіталісти змушені були підвищити зарплату на 2 крони за 1 куб. м сплавленої деревини. Цей успіх у боротьбі з гнобителями надавав колочавцям ще більшої впевненості у своїх силах.

В цьому ж році чеський письменник-комуніст В. Ванчура організував у Колочаві зйомки кінофільму «Марійка-невірниця» за сценарієм І. Ольбрахта. Фільм розповідав усій країні про тяжке життя знедолених верховинців.

Незважаючи на протидію властей, комуністи Колочави щорічно організовували в селі масові першотравневі демонстрації і мітинги. Вони активно виступали

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 3, спр. 1011, арк. 4.
[2] Там же, ф. 88, оп. 1, спр. 25, арк. 39.
[3] K. Beskid. Marmaroš, стор. 283—284.
[4] Газ. «Советское Закарпатье», 31 січня 1953 р.
[5] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1965 р.

на захист інтересів бідного селянства. В 1934 році, коли екзекутори хотіли забрати від багатьох селян домашнє майно і худобу за несплату податків та борги, комуністи Іван Ледней та Юрій Ситар організували всю громаду на захист потерпілих. Жандарми розігнали селян, а Леднея і Ситара заарештували. Обидва вони були засуджені до шестимісячного тюремного ув'язнення[1].

Про сваволля урядовців у цей час розповів Іван Ольбрахт у документальному нарисі «Клопоти Анці Буркало»:

«Одинадцять років нещасна неписьменна жінка добивалась належної їй по закону пенсії за втраченого на війні єдиного сина. Все своє убоге майно продала, щоб розрахуватися з сільським нотарем. Стара і немічна, вона подолала сотні кілометрів до Севлюша, а потім і до Ужгорода, щоб пройти медичний огляд, довести свою непрацездатність. А потім раптом з'ясувалось, що нічого цього робити не треба було. Пан нотар та інші чиновники давно про це знали, але, дбаючи, насамперед, про свої інтереси (кожна нова заява — це зайвих 60—100 крон), мовчали. От і вийшло, що поки Ганна Буркало клопотала собі пенсію, та стала їй непотрібною. Невдовзі вдова померла...»[2]. А таких затурканих, як вдова Ганна Буркало, в селі проживало чимало.

На всю верхню долину Тереблі в Синевирі був один лікар, який міг подати медичну допомогу тільки за велику плату. В селі часто спалахували епідемії інфекційних хвороб. Половина новонароджених не доживала до року. Тому не дивно, що колочавці, як казку, слухали розповіді про щасливе життя трудящих на Радянській Україні, сподіваючись на возз'єднання з нею.

Наприкінці 20-х і в 30-х роках у Колочаві працювали три т. зв. народні школи. Викладання в одній з них проводилося чеською мовою, хоч чехів у селі, крім кількох чиновників, не було. Незважаючи на наявність закону про обов'язкову початкову освіту, майже третина бідних колочавських дітей, не маючи взуття та одягу, а також через велику відстань до шкіл, що були в центрі села, не могла відвідувати заняття й залишалася поза школою, а близько 70 проц. дорослого населення було неписьменним[3].

Угорські фашисти, окупувавши село у 1939 році, запровадили режим кривавого терору. Вони розстрілювали жителів села, відправляли в примусові трудові табори, забороняли виїзд із села, зобов'язували щотижня з'являтися в жандармерію.

Комуністична організація була загнана в глибоке підпілля. Але комуністи не припиняли боротьби проти фашистів. Під їх керівництвом колочавці чинили впертий опір окупантам, допомагали місцевим партизанам, що діяли на території району. Багато колочавців пробиралися через ліси і гори в Радянський Союз. Під час Великої Вітчизняної війни близько 20 чол. з них влилися до Чехословацького корпусу і брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників, а частина вступила до партизанських загонів на Україні. У партизанському з'єднанні С. А. Ковпака хоробро билися з ворогами колочавці Федір Пішта і Андрій Барна.

25 жовтня 1944 року колочавці з почуттям глибокої вдячності зустрічали своїх визволителів — героїчну Червону Армію. У ці незабутні дні сто кращих синів Колочави пішли добровільно на фронт і взяли участь у завершальних боях за визволення Чехословаччини й Польщі та в остаточному розгромі гітлерівської Німеччини. Багато з них повернулися в село з урядовими нагородами — орденами і медалями.

В кінці жовтня 1944 року в Колочаві було обрано Народний комітет в складі 30 чол., до якого ввійшли кращі представники села — комуністи і безпартійні: М. Беца, Д. Іваниш, П. Драч, М. Шоля, Ф. Воринка та інші. Головою Народного комітету був обраний І. Банга.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4, арк. 15.
[2] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.
[3] K. Beskid. Marmaroš, стор. 284.

М. Бецу, М. Дербака, І. Леднея та П. Драча односельчани обрали представниками на І з'їзд Народних комітетів Закарпатської України, давши їм наказ голосувати за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

В кінці 1944 року Ю. Шандор, І. Іваниш, І. Шемет та М. Сюгай почали організовувати передову молодь у комсомольську організацію, яка стала бойовим помічником комуністів у здійсненні соціалістичних перетворень.

Велику допомогу по ліквідації наслідків фашистської окупації жителям Колочави подала Червона Армія. Всім сім'ям добровольців було виділено по 100 кг, а решті селян-бідняків — по 25—50 кг пшениці[1]. В село прибули кваліфіковані педагоги та медичні працівники із східних областей Радянської України. Вони багато зробили для того, щоб «село XI сторіччя», як назвав Колочаву Іван Ольбрахт, стало на шлях нового життя.

Весною 1945 року між бідното́ю були розподілені церковні та куркульські землі. Створилася земельна громада, яку очолив Д. Беца. Вона допомагала бідноті, що не мала тягла, стежила за правильним землекористуванням і розподілом землі, виділяла ділянки під нове будівництво.

Влітку 1948 року в селі виникла ініціативна група, яка почала вести підготовку до колективізації селянських господарств. До складу ініціативної групи входили М. Беца, В. Дербак, В. Драч, І. Іваниш, Д. Іваниш та інші.

Наступного року колочавці організували дві сільськогосподарські артілі: в центрі села — «Радянське Закарпаття» і в присілку Горбі — ім. Будьонного[2]. В 1950 році було завершено колективізацію, а через два роки обидві сільгоспартілі об'єдналися в один колгосп «Радянське Закарпаття», який у 1952 році мав 4578 га землі, з них 1746 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної — 75 га, природних сіножатей — 856 га, пасовищ — 792 га. Обмаль орної землі обумовила й тваринницький напрям господарства.

Парторганізація й правління скерували колгоспників на боротьбу за зміцнення колективного господарства. Комуністи і комсомольці пішли працювати на найважливіші ділянки роботи. Розпочалося будівництво тваринницьких ферм. Якщо в 1950 році колгосп мав лише одне приміщення для тварин, то нині тут є 4 корівники, 4 телятники, 8 вівчарників і чимало інших приміщень.

Колгосп рік у рік добивається зростання поголів'я великої рогатої худоби й овець. На 2 роки раніше він виконав семирічний план розвитку тваринництва. З 1950 по 1967 рік кількість корів збільшилася майже в 23 рази і досягла 186 голів, а валовий надій молока за цей період зріс більш як у 40 разів і становить 2729 цнт. На кожні 100 га угідь його вироблено по 156 цнт. Передова доярка колгоспу комуніст В. Сойма за високі надої молока від закріплених корів нагороджена орденом «Знак Пошани».

В умовах Колочави найбільш перспективною галуззю тваринництва є вівчарство. Наприкінці 1967 року в колгоспі налічувалося 1410 овець.

Значних успіхів домігся колгосп і в зміцненні кормової бази. В 1966 році з кожного гектара природних сіножатей було зібрано по 18 цнт сіна, а валовий збір сіна по колгоспу досяг 10 800 центнерів.

Орні землі використовуються в колгоспі для вирощування в основному картоплі та інших кормових культур, які дають тут непогані врожаї. Наприклад, в 1967 році на площі 56 га картоплі зібрано по 128 цнт з га. В окремі роки врожай картоплі був значно вищим. У 1964 році ланка М. П. Росади зібрала по 260 цнт на площі 4 га, а ланка О. В. Ледней — по 192 цнт на площі 7,5 гектара.

Члени артілі «Радянське Закарпаття» докладають немало зусиль, щоб домогтися нових успіхів у сільськогосподарському виробництві. Завдяки самовідданій праці неухильно зростають неподільні фонди колгоспу. В 1967 році вони становили

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 67, арк. 84.
[2] Там же, ф. Р-125, оп. 2, спр. 208, арк. 87—88.

320 тис. крб. Це сприяло зміцненню матеріально-технічної бази колгоспу. Артіль має свої трактори, автомашини, лісопильний цех, млин. В 1963 році пущено в дію 3 кормоцехи з універсальними кормодробарками, що дало можливість тваринникам переробляти на місці різні корми для великої рогатої худоби.

Цегельний завод колгоспу «Радянське Закарпаття» села Колочави. 1967 р.

Наполеглива праця колочавців відзначена урядом. У 1958 році свинарка О. Іваниш була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, голова правління І. Говоші і бригадир Ю. Малета — орденом «Знак Пошани», колгоспниця Г. Шемет і голова сільської Ради В. Штаєр — медаллю «За трудову доблесть»[1].

Нині колгоспники продовжують вишукувати і приводити в дію нові резерви та можливості для розширення посівних площ, сіножатей і пасовищ, щоб забезпечити колгоспну худобу достатньою кількістю кормів, підвищити її продуктивність.

Колочава оточена хвойними і буковими лісами, що відносяться до першої категорії. В 1945 році тут було створено лісництво, якому підпорядковано 7974 га зелених масивів краю.

Пізніше в селі організовано лісопункт Буштинського ліспромгоспу, який вів заготівельні роботи в навколишній місцевості. Внаслідок механізації більшості робіт на лісорозробках вже в 1957 році було заготовлено і вивезено на перевалочну базу 40 тис. куб. м ділової деревини. Кращі працівники за ці успіхи дістали урядові нагороди, а понад 60 робітників — почесні грамоти райкому партії та райвиконкому.

Змінилися умови життя робітників. Колиба (курінь), в якій колись робітникам дим виїдав очі, відійшла в минуле. Біля лісосік побудовані просторі гуртожитки, де робітники можуть зі всіма зручностями відпочити. При гуртожитках створені їдальні. Щодня на дільниці доставляють свіжі газети й журнали, демонструються кінофільми та організовуються виступи гуртків художньої самодіяльності.

Раніше чехословацька та угорська буржуазія проводила суцільну рубку лісів, а лісопосадкою займалася мало. Це привело до оголення великих лісових площ.

Радянська влада особливу увагу приділяє збереженню і відновленню лісів. З 1957 року проводяться лише саночистка та посадка нових лісів. З 1953 до 1965 року на території Колочавського лісництва посаджено 923,2 га лісу. Протягом двох останніх років у лісництві закладено розсадник на площі 2 га і шкілку на площі 1,9 га. Вирощені саджанці плодових дерев відпускаються навколишнім колгоспам.

З 1962 року вся територія Колочавського лісництва оголошена заповідником. Зараз тут проводяться заходи по охороні та збільшенню поголів'я лісових тварин — оленів, козуль, диких кабанів, ведмедів та цінної риби — форелі.

За повоєнні роки невпізнанно змінилося соціально-економічне становище села. Немає більше забитої і знедоленої Верховини, яку описував Іван Ольбрахт. Новий побут прийшов у гори. В сьогоднішній Колочаві майже третина будинків — нові. В них — великі, світлі й просторі кімнати, сучасні меблі, багато книг. Щорічно у Колочаві будується 40—50 будинків[2]. Забудовникам велику допомогу кредитами

[1] Газ. «Закарпатська правда», 3 березня 1958 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.

й матеріалами подає держава. Село повністю електрифіковане й радіофіковане. У найвіддаленіших куточках Колочави і її присілках колгоспники і лісоруби слухають голос Москви й Києва. Тепер у Колочаві налічується понад 450 радіоточок і 478 радіоприймачів.

Безперервно зростає товарообіг споживчого товариства. В 1967 році населенню було продано товарів на суму 720 тис. карбованців. Змінилася структура торгівлі. Колишні корчми поступилися місцем їдальням, чайним і продуктовим магазинам. За радянський період у селі збудовано 3 крамниці, сільунівермаг, торговельний комбінат, проведено реконструкцію продмагу і госпмагу. У Колочаві працює 18 торговельних точок. Населення присілків має можливість на місці купити всі необхідні товари.

Добре налагоджено тут медичну допомогу. В селі працюють дільнична лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт і аптека. Обслуговують населення 8 медичних працівників, серед яких — 2 з вищою освітою. Нині вже не доводиться їздити по бездоріжжю до Хуста за медичною допомогою й платити великі кошти на лікування.

Діти трудящих Колочави дістали можливість безплатно набувати освіту рідною мовою. У середній школі, 2 восьмирічних, 3 початкових і 3 консультпунктах заочної середньої школи навчаються 657 учнів. Їх виховують понад 80 учителів.

До встановлення Радянської влади ніхто з жителів Колочави не мав середньої освіти. Тепер 12 чоловік здобули вищу освіту, 435 — середню, 25 чоловік навчається у вищих учбових закладах. Син колгоспника Михайла Беци Василь захистив кандидатську дисертацію і працює доцентом Ужгородського державного університету.

Крім загальноосвітніх шкіл, у Колочаві працюють ще школи й семінари мережі партійної та комсомольської освіти, які допомагають колочавцям краще зрозуміти завдання і перспективи комуністичного будівництва.

Трудящі Колочави передплачують 4300 примірників газет і журналів. Дозвілля вони проводять у 3 клубах, що мають свої стаціонарні кіноустановки, 8 бібліотеках, на колгоспному стадіоні, 3 спортивних майданчиках.

Нещодавно в село завітав гість із братньої Чехословаччини, молодий дослідник творчості Івана Ольбрахта. Опинившись у Колочаві, приїжджий науковець став розгублено озиратись, адже навколо нічого схожого на знайомі з Ольбрахтових творів картини не було. Зникли хатки під чорними від диму солом'яними стріхами. На пустирях виросли сади. Замість корчми перед очима рясніли вивіски: «Школа», «Дитячий садок», «Лікарня», «Аптека», «Клуб»... Назустріч йшли веселі, радісні, модно одягнені люди. Спробуй-но знайти у них щось спільне з нещасними, затурканими героями Ольбрахта!

А їх нащадки дійсно проживають у селі. Дружина Миколи Шугая — Ержіка — старенька вже, але напрочуд рухлива бабуся одержує державну пенсію. Дочка Ганна, що народилась через місяць після загибелі батька, працює в колгоспі. Разом зі своїм чоловіком Василем Штаєром вона доглядає молодий артільний сад. Щасливими виростають онуки Миколи Шугая — діти Ганни й Василя Штаєрів. Старша, Ганнуся, вже здобула середню освіту. Василина, Христина і Оля — навчаються в школі. А найменший Василько, немов чарівну казку, слухає розповіді старших про свого легендарного діда [1].

Колочавська восьмирічна школа. 1967 р.

[1] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.; газ. «Радянська Верховина», 5 грудня 1967 р.

Такі чудові зміни стались і з нащадками Ганни Буркало, що оббивала до самої своєї смерті панські пороги, добиваючись пенсії. Один з її родичів Ю. Д. Буркало працює головним бухгалтером колгоспу. Його батьки ще трудяться в колгоспі. Старший брат Василь закінчив Ужгородський університет, працює директором школи. Молодший — Петро був сільським кіномеханіком, а тепер служить у Радянській Армії.

Рідні брати Ганни Буркало — Микола і Михайло — пенсіонери. Мешкають вони у нових добротних хатах. У Миколи дев'ятеро синів і дочок, і всі вони завдяки Радянській владі стали хазяями своєї долі. У Михайла — теж діти, якими пишається село: Василь працює інженером у Мукачевому, Іван — у Красноярському краї лісорубом, Михайло в Хабаровському — будівельником, дочка Ганна живе з чоловіком під Харковом, син Еміль — лейтенант Радянської Армії, у військовому училищі навчається наймолодший син Антон. З батьками залишились дочки Олена і Марія, які працюють у колгоспі [1].

Щаслива доля в нащадків Ольбрахтових героїв. Це щастя дала їм Радянська влада, що принесла заможне й культурне життя для всієї верховинської бідноти.

О. І. КОРАБЕЛЬЩИКОВ, В. О. МАЛЕТА

ПИ́ЛИПЕЦЬ

Пилипець — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний захід від Міжгір'я, біля витоків гірської річки Репинки, що впадає в Ріку. З усіх сторін його оточують гори. Населення — 1232 чол. Сільській Раді підпорядковані села Подобовець і Розтока. На захід від Пилипця (на відстані 18 км) — залізнична станція Воловець.

Назва села, за народними переказами, походить від імені вівчаря Пилипа, який першим оселився тут.

В угорських письмових джерелах Пилипець вперше згадується у 1463 році під назвою Верпелепець[2]. Найдавнішими поселенцями його були втікачі з низинних сіл, які ховалися в горах від переслідувань угорських та місцевих феодалів.

Основним заняттям жителів у давнину було тваринництво, побічним — землеробство. Вони вирубували ліси й чагарники, спалювали їх і на цих місцях садили городину, сіяли овес. Такий спосіб обробітку й удобрювання грунту пилипчани застосовували до недавніх часів. Мешканці Пилипця в епоху середньовіччя жили в низеньких хатинках з нетесаних смерек, без димарів, з віконцями, «заскленими» тваринним міхуром. Вогонь розкладали на глиняній долівці між камінням, а для диму залишали отвір в середині даху. Нерідко разом з сім'єю селянина в хаті перебувала худоба.

В XV—XVIII століттях Пилипець був не окремим селом, а присілком південнішого села Ізок, розміщеного вздовж річки Репинки. Документи XVIII століття називають його Ізки-Пилипець[3]. Територія, на якій знаходився присілок, належала в XV столітті феодалам Урмезеям, а з 1467 року — Довгаям. У середині XVII століття Ізки з присілками уже були власністю Жігмонта Ліпчая. Перші відомості про феодальні повинності, залишені ним, свідчать, що селяни Пилипця платили від цілого наділу (лана) по 6 флоринів і 1 шкурці куниці на рік[4] та виконували панщинні роботи.

---

[1] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.

[2] G. Várady. Máramarosi emlékkönyv. Maramaros-Sziget, 1902, стор. 331.

[3] В. Гаджега. Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамороши.— Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 1. Ужгород, 1922, стор. 219.

[4] Журн. «Magyar gazdaságtörténelmi szemle», 1894, стор. 340—342. (Публікація записок Ж. Ліпчаї).

Після поразки визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр., в якій брали участь і селяни присілка, територія його потрапляє до рук великих феодалів Телекіїв, а селяни стають їх кріпаками. Вони змушені були відбувати 3-денну панщину на тиждень як у своєму селі, так і в інших маєтках родини Телекіїв. Крім того, влітку селяни випасали, а взимку годували худобу феодала[1], платили грошові й натуральні податки.

Експлуатувало селян і духовенство. Попу, що знаходився в селі Вишніх Ізках (Пилипець своєї церкви до 1780 року не мав), селяни платили по 1 віку вівса і відбували на його полі роковину.

Населення Пилипця терпіло й від стихійного лиха (ранні морози, напади сарани тощо). В 1785 році у церковній книзі с. Пилипця з'явився запис: «Змерз хліб у Верховині», в 1786 році цей запис було продовжено словами: «Не було що сіяти і з голоду много того року померло людей...»[2].

Віками жили пилипчани в безпросвітній темряві. Через жахливі злидні діти бідноти зовсім не відвідували школу. В середині XIX століття лише один піп (з 595 чол. населення) мав середню освіту. 90 проц. селян були неписьменними.

Під час буржуазної революції 1848—1849 рр. хвиля народного гніву охопила й Верховину. Весною 1849 року бідняки ряду гірських сіл, озброївшись косами й вилами, нападали на панські маєтки та попівські господарства й знищували їх. У цих виступах брали участь і селяни Пилипця[3].

Революція не змінила становища жителів села. І наприкінці XIX та на початку XX століття переважна більшість селян залишалася малоземельною і безземельною. Наділи трудового селянства були розташовані на крутих гірських схилах, на запущених сінокосах. Урожайність зернових, переважно вівса, на цих землях ніколи не перевищувала 3—4 цнт, картоплі — 50 цнт, сіна — 5—6 цнт[4]. Тому селяни змушені були йти на сплав лісу, на жнива й інші заробітки в Угорщину і Румунію або емігрувати за кордон.

На початку XX століття до закарпатських трударів, у т. ч. й бідняків Пилипця, проникають праці В. І. Леніна, а також полум'яні сторінки більшовицької газети «Іскра». Один із перших номерів ленінської «Іскри» довгий час любовно зберігався у мешканця села О. В. Безеги. Зараз він експонується в Хустському краєзнавчому музеї.

Перша світова війна погіршила становище народних мас краю внаслідок постійних мобілізацій чоловіків до армії і реквізицій худоби й зерна. В жовтні 1914 року російські війська, прорвавшись через Торунський перевал, зайняли частину Верховини. Населення звільнених ними сіл, в т. ч. й Пилипця, з захопленням зустрічало солдатів Росії, допомагало їм продуктами, підводами тощо.

Відгомін Великої Жовтневої соціалістичної революції докотився й до Пилипця. З Росії почали повертатися колишні військовополонені. В рідне село прибув Ф. С. Черепанинець, який зразу ж став одним з найактивніших поширювачів ідей Великого Жовтня серед односельчан.

З великим піднесенням зустріли трудящі села проголошення Радянської влади на Закарпатті. На початку квітня 1919 року в Пилипці було обрано сільську Раду. Але Радянська влада протрималась тут лише до кінця квітня. Румунські інтервенти, які вторглися тоді в село, заподіяли селянам збитків на 513 тис. чеських крон[5]. Інтервенти мордували населення, грабували його.

Становище селян Пилипця і після встановлення чехословацького буржуазного режиму було тяжким. Газета «Руде право» 24 листопада 1922 року писала: «В селі

---

[1] Журн. «Зоря», 1941, № 1—2, стор. 32—41.

[2] И. Г. Коломиец. Очерки по истории Закарпатья, кн. 1. Томськ, 1953, стор. 153.

[3] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 253.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 803, арк. 41.

[5] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 286.

Пилипець, Мараморośкої жупи, 156 халуп... На ціле село тільки три родини, які можуть жити з цьогорічного врожаю. Юрій Пудинець розповідає: «Маю 6 дітей, живу в халупі 3×3 м, не маю своєї землі. Діти їдять «калачі» з льняної макухи... Це єдина страва, крім картоплі. Солі не купую».

Уряд Чехословаччини під тиском революційного руху провів у країні аграрну реформу, але безземельним та малоземельним селянам ця реформа нічого не дала. І після неї в Пилипці найкращі землі належали куркулям і лихварям, які шляхом обману, з допомогою продажного суду, забирали ще й останні клаптики землі від бідняків. Старожили села згадують, як у вдови Лешенди сільський глитай Вайс забрав за борги не лише землю, а й присадкувату хатину: він «...давав «на віру» різні товари, сам начисляв лихварські проценти, а потім конфіскував за борги все господарство. З того часу бідна вдова мусіла з малим сином Ількомходити, побираючись від двору до двору, від села до села»[1].

Господарства дрібних селян давали такі низькі прибутки, що їх зовсім не вистачало для утримання сім'ї, сплати податків, придбання реманенту тощо. Щоб якось звести кінці з кінцями і не померти з голоду, чимало верховинців змушені були шукати заробітків на лісорозробках, будівництві шляхів і навіть у країнах Європи та за океаном. Багато пилипчан працювали на шахтах Бельгії, Франції, США, але й там доля не всміхалася їм. Вісімдесятилітній Павло Біжко розповідає, що під час його перебування в Америці більшість днів доводилося сидіти без роботи або працювати на різних низькооплачуваних роботах, жити в нелюдських умовах. В результаті катастрофи, що сталася на шахті, він був покалічений. На лікування Біжко витратив усі важко зароблені гроші. Кілька доларів, правда, він відклав, щоб товариші поховали його, якщо помре. Але він видужав і купив за ці гроші квиток додому[2].

Особливо жахливим було становище селян у роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. Голод і злидні набули катастрофічних розмірів. В Пилипці та навколишніх селах захворіло 150 чол. «Їдять бур'ян і від того хворіють»,— пояснювали лікарі[3].

Безперечно, селяни не мирилися з таким становищем, вони все частіше піднімалися на боротьбу за поліпшення умов свого життя, за політичні права і свободи. Очолювали цю боротьбу комуністи, які в 1924 році в Пилипці створили свою місцеву партійну організацію. Першим секретарем осередку був обраний Ф. С. Черепанинець. Активними борцями за права трудящих виступали комуністи Ф. Ф. Бушко, М. В. Кривка, І. П. Бобинець, М. С. Коваль.

Хоч комуністичний осередок Пилипця був нечисленним (15—20 чол. у різні роки), та вплив комуністів у селі швидко зростав. Про це свідчать хоча б результати виборів до чехословацького парламенту в 1925 році, коли комуністи одержали 151 голос з 337[4].

Сільські комуністи проводили велику агітаційну роботу серед односельчан, розповсюджували комуністичну літературу, зокрема газети, журнали, розповідали правду про Радянський Союз. Вони були організаторами першотравневих виступів, а в роки кризи — масових демонстрацій протесту і голодних походів, які нерідко закінчувалися сутичками з жандармами[5]. Особливо бурхливо проходила першотравнева демонстрація в 1932 році, коли сільська біднота, доведена до крайнього зубожіння і голоду, вийшла з червоним стягом вимагати хліба і праці. Згадуючи про цю демонстрацію, один з її учасників М. Кривка розповідає: «... Рівно о 12 годині зібралася молодь з сіл Верхнього Студеного, Буківця, Пилипця. Об'єд-

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Там же.
[3] Газ. «Карпатська правда», 7 серпня 1932 р.
[4] Přehled výsledků voleb do obci na Podkarpatské Rusi..., стор. 60.
[5] Газ. «Червона зоря» (Міжгір'я), 6 липня 1958 р.

навшись, ми вийшли на дорогу, що веде в центр села Пилипець. Хтось затягнув пісню ,,Шалійте, шалійте...''. До нас приєднувалися селяни. І дружно крокуючи з нами, вони співали пісню. На підході до села нас зустріли жандарми. Дуду Василя, який ніс червоний прапор, збили з ніг і відібрали прапор... Жандарми кинулись на Федора Сенька і, поваливши на землю, били ногами та палками»[1].

Жандарми жорстоко розправилися з демонстрантами. Вони багнетами й прикладами розігнали присутніх, але вбити у людей надію на перемогу в боротьбі з експлуататорами їм було не під силу.

І після кризи життя трудящих села залишалося тяжким. Газета «Карпатська правда» писала: «... 1937 рік. Село Пилипець переживає важку годину. Ніхто праці не має, а коли і дістане десь випадково, то пани дають таку мізерну платню, що на хліб не вистачає. А як же родина — жінка, малі діти! Ціни ростуть. Колись метрак (центнер) кукурудзи коштував 60—70 чеських крон. В цьому році і за 100 крон не купиш. В селі голод. Люди пухнуть і мовчки помирають. Ніде не можна дістати допомоги, про нас ніхто не дбає. Нарікають нужденні на уряд. Близько 90 процентів дорослого населення порозходилось із села на жнива до багачів за 80—100 верст. Щодня в селі бачимо екзекуторів, що роблять оцінку хиж, землиці за борги... Всюди шириться тиф та голод. Чого людям бракує? Землі, праці, праці, праці!»[2].

І все ж голодуючі робітники і селяни палко відгукнулися на заклик Комуністичної партії Чехословаччини допомогти республіканській Іспанії. У фонд допомоги іспанському народу, який мужньо боровся проти фашистських орд, внесли свою лепту й селяни Пилипця, здаючи зерно, гроші тощо.

Від недоїдання та злиденного життя серед населення поширювалися різні хвороби. Надзвичайно високою була смертність, особливо серед дітей, які здебільшого помирали, не доживаючи дворічного віку. За перебування в лікарні потрібно було платити 25 крон на добу. А таку суму робітник не завжди міг заробити й за тиждень[3]. До лікаря доводилось їздити за 60—70 кілометрів.

Панували в Пилипці темрява й безкультур'я. Тільки у другій половині XIX століття (приблизно — в 1875 році) в селі було відкрито народну початкову школу, в якій навчання вів піп. Цю школу відвідувала лише незначна частина дітей. Мало що змінилось і в 1920—1930 рр. Вчитель Андрій Кундря про пилипчанську школу тих часів розповідав так: «У нашому селі шкільного приміщення не було. Була хижа, яку село орендувало в одного селянина під „школу". В сусідній кімнаті господиня варила їсти для своєї сім'ї, і діти, сидячи за примітивними партами, не стільки прислухалися до уроку, як до знайомого запаху токану. Що то за умови були для навчання, коли в цьому „класі" сиділи вісім груп, на які був лише один учитель»[4]. В той же час в центрі Пилипця знаходились аж сім корчм, церква, жандармська казарма, збудовані на народні кошти.

Та найчорніші дні в історії села почалися наприкінці 30-х років. 15 березня 1939 року угорські хортистські війська захопили Закарпаття. Окупанти появилися і в Пилипці. Вони видавали накази, в яких загрожували розстрілами «за найменшу непокору», багатьох селян заарештовували, кидали до в'язниць, висилали в т. зв. трудові табори. Однак ніякі репресії, ніякий економічний і політичний гніт не змогли зламати волю селян до боротьби з окупантами. Трудящими керували комуністи-підпільники, які поширювали антифашистську літературу (листівки, газети) й роз'яснювали політику партії.

Після визволення західноукраїнських земель почастішали втечі верховинців до СРСР. В Країну Рад у 1939—1940 рр. нелегально емігрувало 8 жителів Пилипця.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Газ. «Карпатська правда», 8 серпня 1937 р.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 18 квітня 1958 р.
[4] Будівництво шкіл на Закарпатті. Ужгород, 1958, стор. 10.

Крім того, 7 чол., що були мобілізовані в угорську армію, після нападу фашистів на СРСР здалися в полон радянським військам. Згодом вони стали солдатами Чехословацького корпусу, в рядах якого вели боротьбу проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни.

З наближенням героїчної Червоної Армії до Карпат на Верховині значно посилюється партизанська боротьба. В районі Пилипця в середині 1944 року діяло партизанське з'єднання під командуванням Д. Усти та І. Прищепи, якому жителі села надавали всебічну допомогу[1].

11 жовтня 1944 року воїни 159 стрілецького полку 351 дивізії 18 армії 4-го Українського фронту визволили від фашистів Пилипець[2]. Жителі села радісно вітали червоноармійців, зустрічаючи їх з хлібом і сіллю. 18 юнаків добровільно вступили в ряди Червоної Армії й брали участь у боях за територію Угорщини й Чехословаччини. Один з них В. Кривка за проявлену хоробрість при форсуванні Одера був нагороджений орденом Слави III ступеня. Але трапилося так, що з-за важкого поранення орден йому своєчасно не вручили. Тільки через 19 років нагорода знайшла хороброго солдата[3]. О. Безега нагороджений орденом Червоної Зірки. Решта добровольців відзначені медалями.

Після визволення закарпатці вперше за свою історію одержали можливість вільно й самостійно вирішувати питання про своє майбутнє і дальший політичний, економічний і національний розвиток. Трудящі починають створювати свої органи влади. 18 листопада Народний комітет був обраний і в Пилипці. Першим його головою став комуніст Ф. Ф. Бушко. Представником трудящих Пилипця на Першому з'їзді Народних комітетів був комуніст І. П. Бобинець. Від імені пилипчан він голосував за Маніфест, в якому проголошувалося возз'єднання Закарпатської України з великою матір'ю — Радянською Україною[4].

Наприкінці 1944 року в Пилипці була створена народна дружина, до якої ввійшло 18 кращих представників селян. Дружинники добровільно, без відриву від основної роботи, зі зброєю в руках захищали інтереси трудящих від класових ворогів.

В лютому 1945 року в селі створено партійну організацію, яка очолила боротьбу трудящих села за перебудову життя на нових засадах. До її складу входили старі комуністи І. Бобинець, Ф. Бушко, І. Бушко, І. Іванюк, Ю. Ірчак та ряд нових членів, що вступили в партію після визволення. Секретарем організації був обраний О. Пижик[5].

Виконуючи Постанову з'їзду Народних комітетів про землю, Пилипецький Народний комітет розподілив між безземельними і малоземельними селянами та родинами добровольців 135 га орної землі. Розпочалася боротьба з неписьменністю. В селі було відкрито семирічну школу, в присілку Потоці — початкову. Одним з перших учителів тут був Ю. Ф. Лозан — єдиний житель села, що зумів здобути середню освіту до встановлення народної влади.

Вчителі організували навчання дорослого населення, щоб ліквідувати важку спадщину минулого — неписьменність. Почали працювати клуб та бібліотека.

В 1946 році у Пилипці створюється земельна громада. Вона впорядкувала землекористування, організувала супряги і допомогу господарствам, що не мали тягла, запроваджувала агротехнічні заходи, готувала посівне насіння для селянських господарств.

На допомогу трудящим села прийшла Радянська влада. Селяни Пилипця одержали для посіву 85 цнт вівса, 60 цнт ячменю, 90 цнт картоплі.

---

[1] І. М. Гранчак. З історії партизанського руху на Закарпатті в 1943—1944 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1958, т. 36, стор. 133.

[2] Архів МО СРСР, ф. 244, оперативне зведення 4-го Українського фронту.

[3] Газ. «Радянська Верховина», 15 березня 1964 р.

[4] Газ. «Закарпатська правда», 27 червня 1965 р.

[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Проведення соціально-економічних і важливих господарських заходів на селі здійснювалося в умовах гострої класової боротьби. Під час проведення землевпорядкування пилипецькі куркулі намагалися дати неправильні відомості про свої наділи, затаяти частину їх. Земельною громадою села було виявлено 200 га такої землі.

Однак землевпорядкування не могло вирішити питання дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва. 115 селянських господарств Пилипця не мали тяглової сили. Не вистачало добрив, обробіток землі проводився старими, віджилими методами, селянські господарства збирали дуже низькі врожаї. У 1947 році врожай картоплі не перевищував 45 цнт з гектара.

Єдиним виходом з такого становища було запровадження колективного господарювання на соціалістичній основі із застосуванням нової техніки та високої культури землеробства. Комуністи села, згуртувавши навколо себе широкий безпартійний актив, роз'яснювали трудящим переваги колективного господарства, викривали ворожу агітацію сільських куркулів.

1 листопада 1948 року в Пилипці відбулися загальні збори селян. З доповіддю на них виступив працівник Міжгірського райкому партії, уродженець села Розтоки Ю. В. Ільницький (нині перший секретар Закарпатського обкому КП України, депутат Верховної Ради СРСР), який на конкретних фактах розповів про успіхи раніше створеного колгоспу в Розтоці. Селяни одностайно вирішили створити сільськогосподарську артіль і в Пилипці[1]. Тут же було прийнято Статут артілі, обрано правління та ревізійну комісію. Першими членами колгоспу стали сільські комуністи. До кінця 1948 року в колгоспі об'єдналося 43 господарства, а в наступному році село завершило суцільну колективізацію.

17 вересня 1950 року Пилипецька артіль об'єдналася з колгоспами сіл Розтоки і Подобівця. Укрупнений колгосп був названий ім'ям В. І. Леніна. За новим господарством було закріплено 3887 га землі, в т. ч. 1272 га орної, 674 га сінокосів, 361 га пасовищ, 947 га лісів. Колгосп мав 230 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 29 корів, а також 570 овець. З укрупненням колгоспів скоротився адміністративно-управлінський апарат. Одночасно найважливіші ділянки колгоспного виробництва було зміцнено за рахунок досвідчених кадрів. За рекомендацією райкому партії в лютому 1951 року колгоспники обрали головою артілі колишнього завідуючого районним земельним відділом Ю. Ф. Штелю, комуніста, вмілого господаря, невтомного пропагандиста нового в сільськогосподарському виробництві.

Партійна організація та правління колгоспу спрямували всю роботу на організаційно-господарське зміцнення артілі, перетворення її в багатогалузеве, високоприбуткове господарство. Велику роль у цьому відіграла матеріальна допомога Радянської держави і пільги, які були надані колгоспам області по держпоставках.

Велике значення для розвитку сільського господарства мав вересневий Пленум ЦК КПРС 1953 року. На основі його рішень колгоспники визначили провідною галуззю свого громадського господарства тваринництво. Для цього шляхом зміни структури посівних площ була створена міцна кормова база. Площа посівів багаторічних трав з 1953 по 1965 рік у колгоспі збільшилася в 4,2 раза, а однорічних — у 2 рази.

У 1965—1967 рр. в артілі розкорчовано 30 га чагарників, очищено 50 га луків, посіяно 60 і удобрено мінеральними добривами 450 га багаторічних трав. Крім того, на пустирях колгосп посіяв 142 га суміші багаторічних трав.

Внаслідок проведених заходів збільшилося поголів'я худоби і підвищилася її продуктивність. Головну увагу колгосп звернув на розвиток молочно-товарної ферми. На початок 1968 року поголів'я великої рогатої худоби складало 1048 голів, в т. ч. 329 корів. Кількість корів з 1950 до 1968 року збільшилася майже в 12 разів. За ці роки поліпшилася структура стада, стало більше молочних тварин, в 1,7 раза

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1233, оп. 1, спр. 1. арк. 2.

Ферми колгоспу ім. В. І. Леніна, с. Пилипець. 1967 р.

підвищилися середньорічні надої молока на корову. У 1967 році надій молока на одну корову дорівнював 2005 кілограмам.

В артільному господарстві значна увага приділяється підвищенню продуктивності праці тваринників, механізації трудомістких процесів. Для переробки кормів у 1963 році побудовано кормоцех і кормокухню, які повністю укомплектовані необхідними агрегатами та механізмами.

Щоб полегшити працю тваринників, у корівниках встановлено автопоїлки, транспортери, механізується роздача кормів. Поліпшення годівлі та догляду за тваринами дало можливість за останні 12 років збільшити виробництво (з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь) молока майже в 2 рази, м'яса в 2,6 раза, вовни в 2,1 раза. Різко знизилась собівартість виробленої продукції. Якщо на виробництво 1 цнт молока затрачалось у 1958 році 62 крб, то в 1967 році — лише 13,7 крб.

На тваринницьких фермах працюють постійні кадри, які закохані у свою справу і роблять все для того, щоб забезпечити правильний догляд і утримання худоби. Для працівників ферми побудовано світлі й затишні гуртожитки, закуплено пральну машину, радіоприймач, телевізор.

Партійна організація та правління артілі ім. Леніна спрямовують зусилля колгоспників і на вирощення картоплі. Площа під нею в 1967 році становила 185 га, а середній урожай — 206 цнт з гектара. Рік у рік високі врожаї картоплі вирощують ланки М. І. Жабей, М. Т. Кривки, К. В. Суремко, Г. Ф. Боричок, Г. Ю. Григи.

Досвід пилипецьких картоплеводів набув широкого застосування в усіх господарствах Міжгірського району. Високоврожайним насінням картоплі колгосп забезпечує багато сільськогосподарських артілей Закарпаття.

За високі показники у вирощуванні картоплі колгосп ім. Леніна був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР в 1954—1956 рр. та в 1967 році.

Із зміцненням економіки в артілі зростають неподільні фонди — основа зміцнення колгоспного виробництва. У 1953 році вони складали 68 тис. крб., а на 1 січня 1968 року зросли до 634 тис. крб. і разом з оборотними фондами складають 833 тис. крб. Це дозволяє колгоспу вести значне будівництво господарських приміщень, дбати про збільшення кількості високопродуктивних тварин, нових машин та інших основних засобів виробництва. За останні роки в артілі споруджено добротну

24 8-312

майстерню, оснащену сучасним ремонтним устаткуванням, автогараж, нові сіносховища, зернові склади, бетонні підвали, силосні траншеї.

Постійне зростання грошових прибутків привело до підвищення оплати праці колгоспників. У 1958 році собівартість трудодня складала 0,90 крб. З 1960 року колгосп перейшов на грошову оплату з щомісячним авансуванням, а з 1964 року — на гарантовану оплату. Вартість одного людино-дня у 1967 році дорівнювала 2,07 карбованця.

Досягнення трудівників колгоспу високо оцінили партія й уряд: 15 передовикам колгоспу було вручено ордени й медалі. Ордена Леніна, зокрема, удостоєний голова правління Ю. Ф. Штеля. На честь 50-річчя Радянської влади колгосп ім. Леніна в жовтні 1967 року нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1].

Поряд з соціально-економічними перетвореннями докорінно змінився і вигляд села. Його вулиці прикрасилися новими чудовими будинками. У селі нараховується 302 будинки, з яких 90 проц.— нові, збудовані з допомогою кредитів, які надала пилипчанам держава. Немає вже в Пилипці убогих хатинок під солом'яною стріхою з маленькими віконцями і без димарів. Їх замінили цегляні будинки, вкриті черепицею, з широкими і світлими вікнами.

Старий колгоспник А. І. Медулич, який у свій час в пошуках роботи добрався аж до Америки, розповідає: «Я всю силу втратив, працюючи на капіталістів, а повернувся додому ні з чим. Навіть хліва для худоби не міг побудувати. Та подивіться тепер на моїх двох синів і доньку. Кожен собі спорудив гарні будинки»[2].

Будинки пилипчан і справді стали невпізнанними як зовні, так і в середині. Вони обставлені добротними меблями, радіоприймачами, телевізорами. У колишнього наймита В. Томинця, який раніше не мав на чому спати, зараз у новій хаті стоїть красивий гарнітур, телевізор, радіо.

Село має 4 продуктові магазини, сільмаг, чайну. Роздрібний товарообіг в 1967 році порівняно з 1947 роком збільшився майже в 9 разів і складав 366 тис. крб. Такі товари, як меблі, радіоприймачі, велосипеди, мотоцикли, стали товарами першої необхідності.

Досягнуто великих успіхів у розвитку охорони здоров'я. У 1947 році в селі відкрито 3 фельдшерсько-акушерські пункти, в яких зараз працює 7 медичних працівників, в т. ч. 4 фельдшери. Трудящі мають змогу одержувати кваліфіковану медичну допомогу в Ізківській дільничній лікарні, що знаходиться за 3 км від Пилипця.

Держава постійно збільшує кошти на охорону здоров'я. У 1967 році, наприклад, на медичні заклади, дитясла і дитсадки було відпущено 18 440 карбованців.

Разючі зміни сталися в галузі освіти та культури. Вчителі організували навчання дорослого населення, і за кілька років Пилипець став селом суцільної письменності. В 1948 році семирічну школу реорганізовано в середню, для якої у 1955 році побудовано красивий двоповерховий будинок з 19 світлими і просторими класами, навчальними майстернями і кабінетами.

При школі функціонує інтернат на 115 учнівських місць для дітей навколишніх сіл та присілків.

За 20 років атестати зрілості в Пилипці одержало 918 дітей верховинців. 47 юнаків і дівчат здобули середню освіту без відриву від виробництва. Діти колишніх бідняків

Депутат Верховної Ради УРСР В. П. Русин вручає колгоспу ім. В. І. Леніна пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 1967 р.

[1] Газ. «Радянська Україна», 24 жовтня 1967 р.
[2] Газ. «Радянська Верховина», 11 грудня 1965 р.

Ф. Шотник, Й. і М. Пуйо, Л. Дуда здобули освіту і працюють вчителями. В Ужгородському державному університеті в 1967 році навчалося 9 жителів села.

Щороку держава асигнує на освіту великі кошти. Тільки для Пилипецької середньої школи такі асигнування в 1967 році становили 85 600 крб.

При школі організовано історико-краєзнавчий музей, де зібрані домашні речі, одяг, ткацький верстат, ручні жорна, кремінь з гнотом для кресання вогню, макети сучасних жител і сільськогосподарських машин тощо. Експонати музею нагадують про пітьму старого і велич нового життя.

Святкування Дня Перемоги біля пам'ятника Невідомому солдату на горі Бескид. 1967 р.

Улюбленим місцем відпочинку пилипчан став клуб. Тут працює зведений хор, який нараховує близько 80 співаків, драматичний гурток, три стаціонарні кіноустановки.

Багато уваги звертають на піднесення культурного рівня трудящих сільські бібліотеки, книжковий фонд яких складає 8 тис. томів. У 1967 році їх читачами було понад 2300 чол. Читацькі конференції, літературні вечори, бібліографічні огляди, книжкові виставки, організовані ними, завжди приваблюють велику кількість трудящих.

З новим життям міцно входять у побут верховинців і нові звичаї. Більше й більше молодожонів виходять на спільний життєвий шлях не з церкви, а з кімнати щастя, яку відкрито в Пилипці в 1966 році.

Особливою популярністю користуються революційні свята — Великий Жовтень та Першотравень, які супроводжуються народними гуляннями та виступами художньої самодіяльності. Традиційним стало відзначення Дня Перемоги на Бескиді, де в 20—30-х роках комуністи села проводили маївки, а в 1945 році в братній могилі були поховані бійці Червоної Армії, що віддали життя в боротьбі за визволення села від фашистів. 9 травня 1963 року тут урочисто відкрито пам'ятник Невідомому солдатові.

В 1968 році пам'ять воїнів-односельчан, які загинули в боротьбі проти фашизму, увічнено обеліском.

Усі соціалістичні перетворення, що відбулися в економічному, політичному і культурному житті села, були здійснені під керівництвом партійної організації, яка в 1967 році нараховувала 57 членів та кандидатів у члени партії.

Комуністи виступають застрільниками соціалістичного змагання і передових методів праці, ведуть повсякденну виховну роботу серед населення.

У розв'язанні важливих господарських завдань комуністам допомагає комсомольська організація, яка об'єднує в своїх рядах 96 юнаків і дівчат.

Невпізнанним став Пилипець за роки соціалістичного будівництва. Щороку він багатшає, красивішає, неухильно підвищується матеріальний і культурний рівень його мешканців.

В. М. ЛОГОЙДА, Д. М. ОЛЕНИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МІЖГІРСЬКОГО РАЙОНУ

БУ́КОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований в гірській ущелині між відрогами Боржавських полонин, за 25 км від районного центру, за 23 км від залізничної станції Воловець. Населення — 679 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Потік.

В селі розміщені 2 комплексні бригади колгоспу «Заповіт Ілліча», виробничий напрям яких — тваринництво та вирощування картоплі. За бригадами закріплено понад 1800 га землі, в т. ч. 300 га орної, 1100 га сіножатей і пасовиськ.

У Буківці є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

Село згадується в документах середини XVII століття.

В квітні 1919 року в Буківці створено Раду робітників, селян та солдатів.

В 1924 році створена первинна організація КПЧ. На парламентських виборах 1925 року з 292 виборців за комуністів голосували 200 чоловік.

Під час угорсько-фашистської окупації 36 юнаків і дівчат емігрувало до Радянського Союзу. В Чехословацькому корпусі генерала Л. Свободи воювали 17 жителів Буківця.

12 жовтня 1944 року село визволено від фашистських окупантів; понад 20 чоловік пішло добровольцями до лав Червоної Армії.

ВУЧКО́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від районного центру, за 45 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 726 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Підчумаль.

В селі знаходяться комплексна бригада колгоспу «Радянська Верховина», лісництво, лісопункт, 2 цехи Міжгірського лісокомбінату — деревообробний та по виготовленню хвойного борошна. З 1947 по 1968 рік Вучківським лісництвом посаджено 1370 га лісу.

У Вучковому є восьмирічна школа, клуб відмінної роботи, бібліотека.

Згадка про село є в письмових джерелах 1548 року.

В квітні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1925 році в селі створена первинна організація КПЧ, до складу якої ввійшло 15 комуністів. Під керівництвом комуністів у березні 1927 року відбувся страйк робітників, що сплавляли ліс. Страйкарі домоглися підвищення заробітної плати. Два тижні тривав страйк лісорубів у 1929 році.

22 жовтня 1944 року Вучкове визволено частинами 237-ї стрілецької дивізії від фашистської окупації.

ГОЛЯ́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований в долині річки Голятинки, за 18 км від районного центру, за 49 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1245 чоловік.

В селі знаходиться колгосп ім. Чапаєва, який має 2000 га землі. Артіль займається тваринництвом та вирощуванням картоплі.

У Голятині є середня школа, Будинок культури на 350 місць, 2 бібліотеки.

Село виникло в кінці XVI століття.

В березні 1919 року в Голятині було проголошено Радянську владу.

В 1926 році в селі створено партійну групу КПЧ.

13 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

І́ЗКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Репинці, між Боржавською полониною та Руським Верхом, за 22 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 961 чоловік.

В Ізках розміщені лісництво та центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча». Артіль має 5088 га землі, в т. ч. 900 га орної, понад 2200 га сіножатей і пасовиськ. Господарство — тваринницького напряму. Колгосп славиться в області високими економічними показниками у веденні господарства. 7 жителів с. Ізок удостоєні урядових нагород. Ізківське лісництво заліснює непридатні для сільськогосподарського виробництва землі, вирощує цінні породи дерев — явір, бук. Тут є флористичний заказник — природні насадження сосни на площі 25,5 гектара.

В селі є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека; дільнична лікарня.

Згадка про Ізки є в документах 1600 року.

В кінці березня 1919 року в селі було встановлено Радянську владу.

12 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, понад 30 чоловік вступило добровольцями до лав Червоної Армії.

В Ізках народився художник М. В. Медвецький.

КЕЛЕЧИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований в долині річки Репинки, за 18 км від районного центру, за 24 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 620 чоловік.

В Келечині знаходиться бригада колгоспу «Заповіт Ілліча», яка спеціалізується на вирощуванні картоплі. Середній врожай її протягом багатьох років становить 230 цнт з га.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Серед нових звичаїв і обрядів, що входять в побут колгоспного селянства, один з найцікавіших — свято закінчення картоплезбирання, що відзначається на початку листопада.

Перша згадка про село є в писемних джерелах XV століття.

Під впливом Великого Жовтня в 1918 році в селі відбувся виступ селян. Активні учасники його А. Ф. Коваль, І. І. Коваль, Ф. І. Щур та В. Г. Янчик спалили податкові книги, провели збори по розподілу землі між селянами-бідняками.

В кінці березня 1919 року в Келечині обрано Раду робітників, селян і солдатів.

В 1932 році в селі створена комуністична група. Комуністи популяризували більшовицьку пресу, організовували мітинги і демонстрації, голодні походи.

13 жовтня 1944 року Келечин визволено від фашистської окупації частинами 95-го стрілецького корпусу, 38 чоловік вступили добровольцями в Червону Армію.

В листопаді 1944 року в селі створено Народний комітет, який роздав малоземельним селянам близько 60 га конфіскованої землі.

ЛІСКОВЕ́ЦЬ (до 1946 р.— Ляховець) — село, центр сільської Ради. Розташований за 27 км від районного центру, за 64 км від залізничної станції Воловець. Населення — 854 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Рекіти.

В селі розміщена бригада колгоспу «Перемога», основні галузі господарства якої — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування картоплі.

У Лісківці є восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека.

Перші відомості про Лісковець дійшли до нас з кінця XVI століття.

В квітні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1925 році в Лісківці створена комуністична організація.

Коли село окупували угорські фашисти, протягом березня 1939 року 50 чоловік перейшли до Радянського Союзу. Більшість з них воювала проти фашистів у лавах Червоної Армії та Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи.

13 жовтня 1944 року Лісковець визволений від фашистської окупації Червоною Армією.

В Лісківці народився І. М. Гурдзан (1907—1954) — український народний співець-коломийкар. Довгий час Гурдзан був сількором комуністичної газети «Карпатська правда» і поширював її серед селян і лісорубів.

ЛОЗЯ́НСЬКИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Ріці, біля підніжжя хребта Кук, за 5 км від районного центру, за 45 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1279 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Сопки.

В Лозянському розміщена бригада колгоспу «Радянська Верховина». Господарство — тваринницького напряму.

У селі є восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки. За роки Радянської влади зведено 250 просторих будинків, багато громадських приміщень.

Перша згадка про село є в писемних джерелах XVII століття.

В квітні 1919 року в Лозянському було встановлено Радянську владу.

В 1927 році в Лозянському створено первинну організацію КПЧ, яка користувалася великим авторитетом у селян, свідченням чого є обрання старостою села комуніста Ю. Д. Царя.

Під час угорсько-фашистської окупації села 87 чоловік емігрувало до Радянського Союзу, майже всі вони вступили до Червоної Армії або Чехословацького корпусу Л. Свободи.

22 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 237-ї стрілецької дивізії, 25 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

МАЙДА́Н — село, центр сільської Ради. Розташований у долині річок Голятинки і Ріки, за 10 км від районного центру, за 45 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 1340 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Верхній Бистрий.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Революціонер», який має 2365 га землі, в т. ч. 170 га орної, 900 га сіножатей і пасовиськ. Господарство — тваринницького напряму. Є допоміжні підприємства — млин та пилорама.

У Майдані є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 400 місць.

Вперше село згадується в писемних джерелах XVI століття під назвою Борис-Полянка. Майданом називається з XIX століття.

В квітні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1928 році у Майдані створено первинну організацію КПЧ, засновником її був Іван Локота.

Під час угорсько-фашистської окупації 40 чоловік з села перейшли до Радянського Союзу, всі вони боролися проти фашизму в лавах Червоної Армії і Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи.

15 жовтня 1944 року Майдан визволено від фашистської окупації частинами 95-го стрілецького корпусу.

В урочищі Майдан створено флористичний заказник на площі 1,5 га, тут росте бузок угорський. В селі та його околицях є кілька мінеральних джерел.

НЕ́ГРОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований у верхів'ях річки Тереблі, за 20 км від районного центру, за 58 км від залізничної станції Сокирниця. Через село проходить шосе. Населення — 2184 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Косів Верх.

В селі розміщена бригада колгоспу «Червона зірка», за якою закріплено 1500 га землі. Господарство тваринницького напряму.

У Негрівці є восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки. За радянських часів збудовано кілька громадських приміщень, 270 житлових будинків.

В писемних джерелах Негровець вперше згадується в 1499 році як присілок с. Колочави.

В 1657 році Негровець був розорений польськими військами.

В квітні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

Під час угорсько-фашистської окупації села

39 юнаків та дівчат емігрували до Радянського Союзу. Фашисти розстріляли активістів М. Веретяка, В. Поповича та ін., всього знищили 160 чоловік.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистських окупантів. 75 чол. вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

НИ́ЖНІЙ СТУДЕ́НИЙ (до 1945 р. — Студений Потік) — село, центр сільської Ради. Розташований під головним вододільним хребтом Карпат, за 28 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1435 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Верхній Студений.

В селі знаходиться колгосп ім. Кірова, який має 5160 га землі. Головна галузь господарства — тваринництво, розвинуте також рільництво.

У Нижньому Студеному — восьмирічна і початкова школи, консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб, бібліотека. На території села розміщена турбаза на 40 місць. За Радянської влади збудовано 550 житлових будинків. В селі з'являються нові звичаї і обряди. Колектив художньої самодіяльності створив сценарій нових вечорниць та танець «Мітлу», що поширилися по всьому Закарпаттю. Вперше в районі в Нижньому Студеному введено обряд новорічного щедрування.

Згадка про село є в писемних джерелах XVI століття. Воно відрізнялося від інших тим, що тут жили великими дворищами, по кілька родин, часто навіть і не споріднених.

За участь селян в революції 1848 року значна частина села була спалена карателями.

В квітні 1919 року в Нижньому Студеному було встановлено Радянську владу.

В 1922 році у Нижньому Студеному створена первинна організація КПЧ, яку очолив учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції В. Косюч. Вплив комуністів у селі був дуже великим, про що свідчать успіхи їх на виборах до чехословацького парламенту.

Під час угорсько-фашистської окупації близько 40 чол. емігрувало до Радянського Союзу. Жителі Нижнього Студеного допомагали партизанському загонові Д. Усти — І. С. Прищепи.

11 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, понад 60 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

У Нижньому Студеному народилася Г. І. Туряниця (1910—1943) — керівник жіночого руху, одна з організаторів партизанської боротьби на Закарпатті. Загинула смертю хоробрих.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована біля підніжжя гори Чорної Рипи, за 23 км від районного центру, за 55 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1258 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», який має 4200 га землі, в т. ч. 500 га орної, 1700 га сіножатей і пасовиськ. Господарство — тваринницького напряму.

У Новоселиці є восьмирічна та початкова школи, клуб; лікарня на 15 ліжок.

Новоселиця згадується в документах першої половини XVII століття як присілок с. Голятина, називалася Новим Голятином.

В квітні 1919 року в селі було встановлено Радянську владу.

В 1924 році створена первинна організація КПЧ, організаторами її були Ф. Голодняк, І. Гряділь, І. Зимомря.

На парламентських виборах 1925 року комуністи одержали 229 голосів з 397.

В період угорсько-фашистської окупації понад 60 чол. емігрували до Радянського Союзу.

13 жовтня 1944 року Червона Армія визволила село від фашистської окупації. В листопаді створено Народний комітет, який розподілив серед бідняків 98 га конфіскованої поміщицької землі.

ПРИ́СЛІП — село, центр сільської Ради. Лежить у верхів'ї річки Майданки, за 24 км від районного центру, за 68 км від залізничної станції Воловець. Населення — 952 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Завийка та Тітківці.

В селі розташовані 4 комплексні бригади колгоспу «Нове життя». Основний напрям господарства — тваринництво.

У Присліпі є восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Вперше село згадується в документах XVII століття.

В кінці березня 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1923 році створена первинна організація КПЧ, організаторами її були П. М. Головка, Д. М. Ломпа, Д. М. Герман.

14 жовтня 1944 року Присліп визволено від фашистської окупації Червоною Армією.

РЕПИ́ННЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долинах рік Репинки і Ріки, за 8 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Діл, Кужбиї, Сойми, Сухий.

У Репинному розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 3400 га землі, в т. ч. 348 га орної, 1200 га сіножатей і пасовиськ. Основний виробничий напрям — тваринництво, розвинуте також рільництво. Колгосп славиться в районі високими врожаями картоплі — по 200 і більше цнт з га.

В селі є восьмирічна та філія заочної середньої школи, клуб, бібліотека. До возз'єднання з Радянською Україною в селі було лише 2 чоловіки з середньою освітою, в 1967 році — 204 чоловіки мали середню освіту, 22 — вищу. В селі зведено понад 150 світлих, просторих будинків.

Перша згадка про Репинне є в писемних джерелах 1457 року.

В 1914 році з російськими військами пішли 30 мешканців села. Серед них М. В. Глухан, що брав участь в революційних подіях 1917 року, І. М. Тернавчук, який в 1918 році в Радянській Росії вступив до лав Червоної Армії, воював у І Інтернаціональному полку.

Палац культури села Синевира. 1967 р.

В квітні 1919 року в Репинному було встановлено Радянську владу.

У 1925 році в селі створена первинна організація КПЧ, засновниками її були М. В. Глухан, І. Д. Ледней, І. М. Тернавчук.

Комсомольська організація виникла в 1923 році, очолив її І. В. Мица.

Комуністи організовували боротьбу трудящих за свої права. 22 червня 1933 року застрайкували робітники на будівництві дороги Сойми—Келечин. В страйку брало участь 450 робітників, тривав він 21 день і закінчився перемогою робітників.

За час угорсько-фашистської окупації села понад 20 чоловік емігрувало до Радянського Союзу. Комуністи І. Д. Ледней, Д. М. Тарахонич організовували підпільний комуністичний рух.

15 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, понад 30 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

В с. Соймах міститься санаторій «Верховина».

РІ́ЧКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Воловець. Населення — 975 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жигани, Тюшка.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Комунар», виробничий напрям якого — тваринництво. Артіль має понад 1600 га землі, в т. ч. 413 га орної, 793 га лук.

У Річці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в джерелах за 1600 рік.

В квітні 1919 року в Річці була встановлена Радянська влада.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ на чолі з І. М. Мицою. На виборах до чехословацького парламенту в 1925 році комуністи одержали 308 голосів з 405.

13 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. До лав Червоної Армії вступили добровольцями 30 чоловік.

СИНЕВИ́Р (до 1946 р.— Нижній Синевир) — село, центр сільської Ради. Розташований у верхів'ях річки Тереблі, за 15 км від районного центру, за 60 км від залізничної станції Воловець. Через село проходить шосе. Населення — 4219 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Заверхня Кичера.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 7652 га землі, в т. ч. 260 га ріллі, 1023 га лук. Артіль — тваринницького напряму.

У селі є середня і початкова школи, Будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня. Якщо за 20 років буржуазного ладу тільки 4 чоловіки здобули середню освіту, то за 22 роки Радянської влади 304 чол. одержали середню освіту та 42 — вищу. За цей же час зведено 420 будинків.

Перша згадка про село є в писемних джерелах другої половини XVI століття.

В березні 1919 року в Синевирі було встановлено Радянську владу.

В 1924 році в селі створено первинну організацію КПЧ, першими комуністами були І. Г. Субота, П. Чуп-Гречин.

Під час угорсько-фашистської окупації 116 чоловік емігрували до Радянського Союзу. Комуністи Л. Святиня та І. Печкан були в партизанському загоні В. П. Русина.

10 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. Більш як 70 чол. пішли добровольцями до Червоної Армії.

Про життя і боротьбу мешканців села в 1939—1940 рр. письменник І. Долгош написав роман «Синевир».

СИНЕВИ́РСЬКА ПОЛЯ́НА (до 1929 р.— Вишній Синевир) — село, центр сільської Ради. Розташована біля озера Синевир, у верхів'ях річки Тереблі, за 37 км від районного центру, за 72 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1213 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Береги, Загорб, Свобода.

В селі розташована бригада колгоспу «Червона зірка», яка вирощує картоплю, розводить овець, проводить лісорозробки.

У Синевирській Поляні є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека. На березі озера Синевир — пансіонат.

Перша згадка про село є в документах 1715 року.

11 січня 1919 року відбулися загальні збори селян, які висловилися за возз'єднання з Радянською Україною. Під заявою підписалося 111 чоловік.

В квітні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1925 році створена первинна організація КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації з Синевирської Поляни до СРСР емігрувало 135 чоловік.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

ТО́РУНЬ — село, центр сільської Ради. Розташований між відрогами Полонинського хребта, за 22 км від районного центру, за 60 км від залізничної станції Воловець. Населення — 1408 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лопушне.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 1846 га землі, в т. ч. 173 га орної, 876 га сіножатей. Господарство — тваринницького напряму.

У Торуні є восьмирічна та початкова школи, консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб, бібліотека; лікарня на 25 ліжок. За радянських часів в селі зведено багато громадських приміщень, 230 житлових будинків.

Згадка про Торунь є в писемних джерелах першої половини XVII століття.

Під впливом Великого Жовтня в селі восени 1918 року було створено земельний комітет, який почав ділити поміщицьку землю.

В квітні 1919 року в Торуні була встановлена Радянська влада.

В 1929 році створена первинна організація КПЧ, яку очолив Ю. М. Курин. 17 січня 1930 року в селі відбувся масовий похід безробітних, які вимагали допомоги по безробіттю. 2 березня 1931 року комуністи організували демонстрацію на знак протесту проти підготовки світової війни. З промовою виступив О. О. Борканюк. Під керівництвом комуністів селянам Торуня вдалося добитися припинення екзекуцій в селі.

Під час угорсько-фашистської окупації 80 чол. емігрувало до Радянського Союзу.

14 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації Радянською Армією.

МУКАЧІВСЬКИЙ РАЙОН

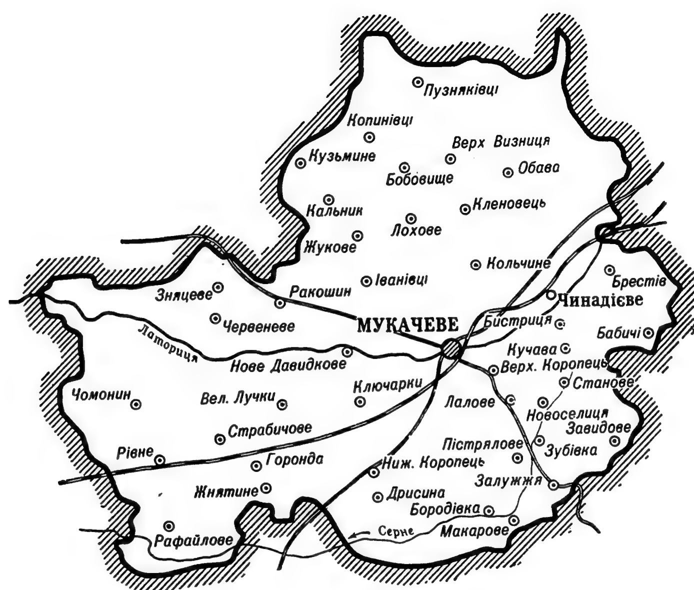

МУКА́ЧЕВЕ

Мука́чеве — місто обласного підпорядкування, центр Мукачівського району. Розташоване на стику останніх відрогів вулканічних Карпат і Закарпатської низовини, по середній течії річки Латориці, по обох її берегах на висоті 117—120 м над рівнем моря, за 42 км від обласного центру. Площа — 30 кв. км, населення — 58,3 тис. чоловік. Тут проживають: українці, росіяни, угорці, болгари та інші національності, що складають дружну трудову сім'ю.

За розміром і економічно-політичним значенням Мукачеве друге місто в області, велика станція Львівської залізниці. Через місто проходить шосе з Ужгорода на Рахів, Івано-Франківськ, Чоп, Іршаву. В Мукачевому зосереджені численні підприємства промисловості, будівництва, транспорту і торгівлі.

Навколишні гори створили велетенський природний амфітеатр, звернений в бік середньовічної фортеці, що височить на мальовничому горбі на околиці міста. Гори надійно охороняють Мукачеве і південні передгір'я Карпат від вторгнення холодних мас повітря з півночі і сходу. Клімат характеризується м'якою зимою і нежарким літом з великою кількістю сонячних днів (180—200 на рік) і значними опадами. Парки і сади Мукачевого багаті різноманітною рослинністю, в т. ч. рідкісними екзотичними деревами і кущами, батьківщиною яких є Японія, Китай, Індія та узбережжя Середземного моря.

Околиці Мукачевого досить багаті корисними копалинами: високоякісними гончарними глинами, вулканічними туфами і каменем, перлітами і цементною сировиною.

В районі Мукачевого археологи відкрили знаряддя праці пізньопалеолітичного часу (40—12 тис. до н. е.). Інтерес викликає також пізньонеолітичне поселення на Малій горі (III тис. до н. е.). На горах Кам'янка, Червона гора та в Підмонастирі виявлено залишки поселень бронзового віку (III—II тис. до н. е.), а на горі Голіш— поселення пізньої бронзи (II тис. до н. е.) та раннього заліза (VI—III століття до н. е.). Цікавою пам'яткою першої чверті 1 тисячоліття до н. е. є городище на горі

Тупчій поблизу села Шелестового. Воно було тимчасовим оборонним сховищем для жителів найближчих поселень під час нападу войовничих племен. Унікальною пам'яткою є залізоробний центр (VI—III століття до н. е.), розташований поміж схилами гір Голіш та Ловачка. Тут виявлено 24 напівземлянкові житла, кілька ковальських майстерень з набором професійних інструментів і залишки горнів, а також понад тисячу залізних знарядь (наральники, серпи, коси) та ювелірні вироби з бронзи й заліза. Виявлені матеріали свідчать про високий технічний рівень ремісництва і землеробства у місцевих племен Закарпаття. На території Мукачевого виявлені ще слов'янські поселення VIII—IX століть н. е.[1].

За народними переказами Мукачеве виросло поблизу феодального замку, будівництво якого принесло багато мук і страждань простим людям. Звідси пішла й назва Мукачеве[2]. Інша легенда пов'язує цю назву з словом мука (борошно), яке вироблялося тут на водяному млині.

У X—XI століттях в числі інших населених пунктів Закарпаття Мукачеве входило до складу Київської Русі. Князівські міжусобиці ослабили могутню Русь, і угорські королі, скориставшись цим, загарбали землі Закарпаття. Іноземні володарі перетворили Мукачеве у центр феодального володіння[3].

Перші офіційні згадки про місто зустрічаються в хроніці «Gesta Hungarorum» безіменного угорського літописця XII століття[4]. У древніх джерелах зазначається, що місто спустошили монголо-татари, які вдерлися на Закарпаття в 1241—1242 роках[5].

В кінці XIII століття галицький князь Лев Данилович на деякий час поширив свій вплив на частину Закарпаття, в т. ч. і на Мукачеве, населення якого прагнуло до возз'єднання з рештою руських земель. Після смерті князя місто знову переходить у власність угорських королів. У зв'язку з тим, що фортеця на протязі всього середньовіччя відігравала значну оборонну функцію, невелике місто Мукачеве було відоме далеко за межами краю[6].

Замок-фортеця височить на горі вулканічного походження висотою 68 м над рівнем міста. Серед рівнини, недалеко від гірського масиву, Замкова гора здалеку скидається на штучно насипану конусоподібну висоту. Гадають, що в середині XI століття фортеця вже існувала, а в 1086 році під час нападу половців була зруйнована. Така ж доля спіткала її і в 1241 році. Докорінну перебудову замку було проведено в 1396—1414 роках, коли ним володів подільський князь Федір Корятович. Тоді було побудовано кріпосну стіну з 4 круглими баштами, три з яких уціліли й досі[7].

В часи Корятовича в Мукачевому спостерігався помітний розвиток торгівлі та дрібного ремесла. Тут було засновано монастир, який до середини XVII століття був одним з осередків боротьби проти уніатства й католицизму. По смерті Корятовича в 1414 році місто разом з домінією переходило до рук різних феодалів і королів.

В 1376 році місто одержало право на власну печатку[8], нею користувалися для скріплення різних цінних паперів і купчих. У 1445 році Мукачеве дістало право на самоуправління і формальну незалежність від феодалів. На цей період припадає і відкриття в місті першого кравецького цеху. Гучні ярмарки Мукачевого стали

---

[1] П. П. Сова. Палеолітичне місцезнаходження в Ужгороді.— Археологія, т. 17. К., 1964, стор. 180; К. В. Берняковнч. Енеолітичне поселення на Малій горі біля Мукачевого. — Археологія, т. 20. К., 1966, стор. 163—170.

[2] Журн. «Наука і життя», 1963, № 10, стор. 47.

[3] Д. Бурма, О. Горшков. Мукачеве. Ужгород, 1967, стор. 8.

[4] Н. А. Бескид. Карпаторусская древность. Ужгород, 1928, стор. 124.

[5] Радянське Закарпаття. Довідник. Ужгород, 1957, стор. 25, 107.

[6] Н. А. Бескид. Карпаторусская древность, стор. 106.

[7] П. П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, стор. 13.

[8] А. Шаш. Архив привилегированного города Мукачево. 1376—1830. Мукачеве, 1928, додаток № 1.

Мукачівський замок, XVIII століття.

відвідувати купці багатьох сусідніх міст. Але ще довгий час значна частина міського населення перебувала в кріпосницькій залежності. Тут жили також ремісники, купці, батраки-поденщики, хлібороби, дворяни та військові люди.

Борючись проти важкого соціального і національного гніту, мукачівці не раз брали участь в народних повстаннях. В 1514 році, під час селянської війни, трудяще населення Мукачевого штурмом оволоділо замком і розправилось з експлуататорами. Після придушення повстання Мукачеве було віднесено до числа бунтарських міст, розграбоване і довгий час виплачувало велику контрибуцію[1]. Різні військові повинності, податки і грабежі стали тут звичайним явищем.

Після поразки Угорщини у війні з турками під Могачем у 1526 році Мукачеве перейшло у володіння трансільванських князів, васалів Туреччини. Влітку 1566 року австрійські завойовники, намагаючись загарбати Трансільванію, вдерлися на Закарпаття і майже цілком зруйнували місто Мукачеве. Відтоді воно та його околиці стали предметом постійних сутичок між Габсбургами і трансільванськими князями. Починаючи з 1633 року, трансільванські князі династії Ракоці на деякий час перетворили місто у столицю свого князівства. Містом і домінією вони володіли понад 60 років.

Соціальний і національний гніт на Закарпатті значно посилився після запровадження унії з 1649 року. Це викликало релігійні заворушення. В 1657 році польська шляхта при явному підбурюванні Ватікану, прагнучи відомстити Дєрдю II Ракоці за його союз з Богданом Хмельницьким, розгромила Мукачівську домінію. Запеклий католик князь Любомирський зі своїми карателями вчинив жорстоку розправу над населенням домінії, а місто пограбував і спалив.

Наприкінці XVII століття князі Ракоці запросили для реконструкції Мукачівської фортеці французьких військових інженерів, які перебудували її в стилі споруд Вобана. До старого «Верхнього замку» були добудовані ще два замки: «Середній» і «Нижній», а також зовнішнє оборонне кільце, що складалося з водного рову і земляних валів. Замок кілька разів зазнавав нападу військ австрійських Габсбургів та польської шляхти. Найбільша з облог сталася в 1685—1688 рр., коли населення міста і навколишніх сіл майже 3 роки героїчно оборонялося у фортеці від габсбурзьких поневолючів.

В кінці XVII століття Мукачеве захопили австрійські Габсбурги. Під час визвольної війни 1703—1711 рр. Мукачеве стало центром воєнних дій між куруцами і прихильниками австрійського імператора — лабанцями. 24 червня 1703 року загони повстанців, що вели визвольну війну проти угорських і австрійських феодалів, визволили Мукачеве. У звільнене місто почали сходитись волелюбні українці, угорці, словаки, щоб із зброєю в руках позбутися австрійського ярма. З цього часу Мукачеве стало опорним пунктом визвольної війни під керівництвом Ференца II Ракоці. Армія повстанців за рахунок русинів зростала і становила понад 3 тис. піхотинців і 300 кіннотників. Ференц II Ракоці звернувся до Росії за допомогою.

[1] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, стор. 104.

Петро I охоче пішов назустріч, приславши йому кошти і зброю. В цей час у Мукачівському замку перебували посли російського царя, через яких він підтримував зв'язок з Угорщиною[1].

Незважаючи на деякі успіхи, учасники визвольної війни все ж були розбиті. За Сотмарським мирним договором 1711 року всі володіння Ракоці, в т. ч. й Мукачеве, знову перейшло до рук Габсбургів[2]. Через 17 років Мукачівська домінія була передана німецьким імператором у дар графу Шенборну-Бухгейму, який посилив пригнічення населення.

В XVII—XVIII століттях в Мукачевому відбувався процес розвитку ремісництва. У 1649 році вже згадується 17 різних ремесел, якими займалося 55 чоловік. В цей час було 17 купецьких крамниць, розміщених поблизу замку. В описах за 1682 рік зазначено, що в місті були гончарський, слюсарський, ковальський, чинбарський та інші цехи, виготовлялися шерстяні тканини. Тут же вперше згадується Шелестівська залізна мануфактура.

Ремісники Мукачевого, що не належали до шляхетського походження, повинні були виконувати різні роботи на феодала, платити йому оброк. Про це свідчить грамота, яку видав Дєрдь II Ракоці в 1645 році Мукачівському гончарному цеху, де вказано, що ремісники «тільки нам і нашим законним спадкоємцям повинні своїм звичайним ремеслом служити»[3]. Ця грамота видана у зв'язку з скаргою майстрів гончарного цеху на те, що вони «безплатно і без нагороди повинні по потребі поставляти кахлі, горшки, кувшини і інший глиняний посуд для замку». Натуральний оброк поступово замінявся на грошовий. З 1672 року ковбасники, наприклад, замість 16 голів худоби на рік, повинні були сплатити феодалові 100 гульденів грішми[4].

З 1627 року в Мукачевому карбувалися монети. Великий монетний двір тут було споруджено в 1705 році, у період визвольної війни угорського народу. Він належав Ференцу II Ракоці. Тут виготовлялися мідні, срібні, золоті монети. На монетах був лозунг Ракоці «Pro libertate» («За свободу».). Монетний двір працював до 1724 року.

На початку XVIII століття в Мукачевому були цехи гончарів, чоботарів, перукарів, ковалів, мулярів, слюсарів, різників, кравців, ткачів та інші. В другій половині XVIII століття кількість видів ремесла значно зросла.

Часті військові сутички, що велися між феодалами, іноземні набіги, податки та різні побори погіршили й без того важке життя трудящих міста, викликали масову еміграцію. В кінці XVII століття еміграція набрала таких розмірів, що для домінії виникла небезпека залишитись без робочої сили. Тому в 1682 році була видана спеціальна постанова, яка гарантувала пільгові умови для тих, хто з сільської місцевості переселявся до міста: обмеження панщини до 12 днів, звільнення від податків тощо.

Міське населення, крім феодальних повинностей, виконувало повинності на користь армії. Так, після поразки визвольної війни Ракоці місто сплачувало австрійським офіцерам натуральні побори: яйця, кури, рибу, ягнята, фрукти і навіть «хліб для собак вахмістра». Мукачівці змушені були нести витрати і на прийоми приїжджих високопоставлених чиновників. В останній чверті XVIII століття в Мукачевому була збудована казарма, де знаходився гарнізон в кількості 20 солдатів.

---

[1] Т. П е т е. Освободительная война под руководством Ракоци. Журн. «Венгерские новости», 1960, № 2, стор. 14.

[2] А. Ш а ш. Нарис соціальної й господарської історії Шенборнської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст. — Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 9, стор. 102.

[3] Д. П. С а б о. Цехи на Закарпатті в XVIII—XIX ст. Питання генезису капіталізму на Україні.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 50.

[4] А. Ш а ш. Архив привилегированного города Мукачево. 1376—1850, стор. 106, 108.

Старовинний герб міста Мукачевого.

В 1782 році Мукачівський замок було перетворено в тюрму. До кінця XIX століття в казематах цієї похмурої катівні згасло життя двох тисяч в'язнів — борців проти кріпосницького гніту. Тут знаходився, зокрема, видатний діяч грецького національно-визвольного руху Олександр Іпсиланті.

В другій половині XVIII століття Мукачеве перетворилося на найбільший центр торгівлі на Закарпатті. Домінія Шенборна швидко пристосувалась до потреб ринку. Вона продавала не тільки сільськогосподарські, але й промислові вироби. В 1771 році було підписано спеціальний договір між Шенборном та угорською фірмою. За цим договором фірма щорічно купувала в домінії відгодовану худобу. Домінія вивозила на Мукачівський ринок молоко, шкіру, бринзу, масло, м'ясо. В Мукачевому відбувалися ярмарки, торги, базари, де продавались різні товари: пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, овочі, виноград, віск, вовна, худоба та інше. На ярмарок у Мукачеве приїжджали і закордонні купці. Мукачівсько-Чинадіївська домінія будувала на базарній площі торговельні приміщення і здавала їх в оренду.

На початку XIX століття домінія заснувала в Мукачевому черепичне підприємство. В 1803 році воно виготовило 68 400 штук доброякісної черепиці, яка використовувалась на покрівлі будівель.

Розвиток промислового виробництва і торгівлі позначився на збільшенні населення міста. За переписом 1817 року в Мукачевому проживало 3141 чол., а в 1848 році — 6612 чол.[1]. Змінювався і класовий склад населення. Якщо в 1817 році в Мукачевому, крім ремісників, жило 117 селян з наділом, 447 желярів та 42 слуги, то через 10 років картина різко змінилася. Селян з наділом залишилося 31, желярів — 365, напівжелярів — 45, слуг — 22, купців — 26, власників підприємств — 31. За даними 1837 року в Мукачевому було 260 дворян.

До скасування кріпосного права на Закарпатті міщани ходили на панщину, вносили десятину з врожаю, а також платили данину від поголів'я свиней та овець, дев'ятину із винограду, постачали Мукачівську домінію різними продуктами. Частину врожаю вимагала й церква. Жителі міста змушені були здавати: католики — римо-католицькій церкві $^1/_{15}$, а уніати — греко-католицькій церкві $^1/_9$ частину врожаю винограду. Тільки в 1802 році мукачівські міщани віддали церкві 2467 іц вина[2]. Крім поборів на користь феодала, міське населення платило ще державні податки. Оподаткуванню підлягали не тільки доходи від ремесла, торгівлі, заробітків, але й садиба, худоба тощо. В середньому один двір щорічно платив у першій половині XIX століття близько 10 форинтів державних податків, не враховуючи інших поборів на користь феодалів і церкви. Міські плебейські маси зазнавали багато кривди та утисків від чиновників, купців, дворян і офіцерів австрійської армії. Крім непосильних податків, власті забороняли простому населенню будувати в містах майстерні, склепи, торговельні приміщення тощо.

Феодальний гніт стояв на перешкоді розвитку культури і освіти. Перший лікар в Мукачевому згадується в 1740 році[3], він посланий сюди в зв'язку з лютуванням чуми. А перша аптека була відкрита лише в 1758 році.

Школи в Мукачевому почали виникати вже в XVI столітті і належали релігійним общинам та монастирю. В 1612 році на утримання вчителів-дяків виділялася десятина із урожаю винограду на Сорочій горі та певна доля з помелу Росвигів-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 558, арк. 1.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 60, арк. 1.
[3] А. Ш а ш. Архив привилегированного города Мукачево. 1370—1850, стор. 109.

Печатка Мукачівського магістрату з 1844 р.

ського млина[1]. В XVIII столітті свої школи мали римо-католики, православні і протестантські церкви. Була одна єврейська приватна школа. В 1746 році у місті відкрито гімназію. Вона давала поповнення для духовної семінарії, яка була заснована Е. Ольшовським.

Феодальна верхівка міста не раз зверталася до уряду з проханням, щоб відкрити ще одну гімназію з латинською мовою навчання. Але будівництво приміщення під цей навчальний заклад надовго затяглося, і лише в 1837 році гімназія розпочала роботу в приватному будинку пенсіонера Пежу Кароля. В ній навчалося понад 100 учнів. З 1859 року діяв пансіонат для дівчат, вихователькам в ньому працювали черниці. В 1872 році у місті навчалося 814 дітей.

В 1746 році було виготовлено першу карту Мукачевого. Згідно цієї карти в місті налічувався 171 будинок, із них — 9 кам'яних[2].

В Мукачевому народився і провів свої дитячі роки видатний угорський живописець, борець за свободу Мігаль Мункачі. Його талант високо цінували російські художники І. Ю. Рєпін, М. М. Антокольський. В. В. Стасов називав Мункачі одним з найбільш рішучих і невгамовних реалістів у Європі[3]. В 1880 році його було обрано почесним громадянином Мукачевого, яке художник не раз відвідував.

Населення Мукачевого брало активну участь в революційних подіях 1848—1849 років в Угорщині. Тут широко обговорювалися 12 пунктів програми угорських демократів. Озброєне населення взяло Мукачівський замок і визволило звідти усіх в'язнів. На території замку згодом було посаджено «дерево свободи». У місті було створено народну міліцію. Понад 600 жителів записалися добровольцями в народну армію[4]. В 1849 році російські війська, надіслані Миколою І на придушення революції в Угорщині, побували і в Мукачевому.

Революція в Угорщині привела до скасування кріпосного права. Однак розвиток капіталістичних відносин на Закарпатті, в т. ч. і в Мукачевому, відбувався дуже повільно. В місті фактично ще до 80-х років XIX століття існували цехові об'єднання.

У другій половині XIX століття на Фрідешівському залізоробному заводі, заснованому в 1642 році, і на руднику графа Шенборна працювало 180—200 робітників. Завод мав залізоплавильну піч, ливарний, ковальський і прокатний цехи та майстерню для виготовлення ножів і цвяхів. Продукція цього підприємства реалізовувалася в Мукачевому, на угорських та австрійських ринках[5].

З будівництвом в 1886 році залізниці, що зв'язала Мукачеве з Будапештом, Кошіце і Львовом, у місті створилися сприятливі умови для розвитку промисловості й торгівлі. Виростають невеличкі підприємства столярно-меблевої і харчової промисловості, зокрема пивоварний завод графа Шенборна, на якому працювало 50 робітників. На кінець XIX століття в Мукачевому вже було кілька фабрик та заводів напівкустарного типу. В 1898 році у складських приміщеннях графа Шенборна почала працювати т. зв. пробна сигаретна фабрика, з якої утворилася тютюнова фабрика. В 1899 році на ній працювало 215 чоловік[6].

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, стор. 482—483.
[2] Там же, стор. 440.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 5 травня 1960 р.; БСЭ, т. 28, стор. 538.
[4] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 134, оп. 2, спр. 1610—1611, арк. 18.
[5] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 2, стор. 33.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 64, оп. 1, спр. 10.

За рахунок припливу до Мукачевого розорених селян швидко зростала кількість населення міста. Якщо в 1848 році тут жило 6612 чоловік, в 1870 році — 8602, в 1900 році — 14 416, то в 1910 році — 17 275 чоловік[1].

З розвитком промислового капіталізму життя трудящих погіршувалось. Заробітна плата була мізерною, а робочий день тривав 14—16 годин. Робітниця тютюнової фабрики, наприклад, в 1910 році заробляла в середньому за день 13—15 австрійських крон. Купівельна спроможність трудящих була низькою. Широко використовувалась на підприємствах жіноча й дитяча праця. Так, у 1899 році на тютюновій фабриці з 215 робітників було 200 жінок. На залізоробному заводі Шенборна у 1867 році працювало 20 дітей[2]. За тодішнім угорським законодавством жінкам на пологи надавалася лише чотириденна відпустка, яка зовсім не оплачувалась. Обов'язкового страхування не існувало, а добровільне страхування на випадок захворювання на $^2/_3$ покривалось коштами робітників.

Тяжке становище викликало, починаючи з 1895 року, масову еміграцію мукачівців до США, Канади, країн Латинської Америки. А хто залишався у місті, то змушений був за безцінь продавати свої робочі руки місцевим експлуататорам. Все це сприяло наростанню революційного руху.

В 1901 році мукачівські ремісники Янош Югас, Йозеф Гачі та Лайош Кокош намагались організувати в місті соціал-демократичну групу. Але поліція заборонила їм проводити будь-яку політичну діяльність. У червні 1903 року в Мукачевому була створена профспілкова організація робітників-мулярів. На перших зборах один з активістів закликав присутніх до спільної боротьби проти експлуататорів. Для залучення робітників до профспілки на зборах була обрана комісія з 11 чоловік. Того ж місяця робітники провели страйк, вимагаючи скорочення робочого дня, збільшення заробітної плати і поліпшення умов праці[3].

Великий вплив на формування революційної свідомості населення мала марксистська література, яка проникала зі Сходу. Серед трудящих нелегально розповсюджувалась газета «Искра». Один з номерів цієї газети мукачівські робітники зберегли до наших днів[4].

Живий відгук серед мукачівських робітників знайшли події 1905 року в Росії. Трудящі вийшли на демонстрацію, з радістю вітаючи героїчну боротьбу російських робітників і селян. 1 травня 1906 року в центрі Мукачевого на мітинг зібралось понад 150 робітників. Вони рішуче вимагали підвищення заробітної плати і зменшення робочого дня. Жандарми оточили робітників тісним кільцем багнетів. Зав'язалась сутичка, в якій кілька чоловік було поранено. Ці події знайшли відгук серед трудящих багатьох навколишніх міст і сіл.

В наступних роках революційна боротьба трудящих міста не припинялася. В 1913—1914 рр. на Закарпатті був дуже великий голод, особливо від нього терпіли робітники міста. Перша світова війна також негативно вплинула на економічне становище трудящих. З населення стягали численні реквізиції, силоміць змушували підписуватись на воєнну позику. Кращі представники робітничого класу

Головна вулиця Мукачевого. Малюнок Ш. Лама. 1865 р.

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 92, спр. 579, 580, 1292.

[2] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, стор. 465.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 853, оп. 1, спр. 1757, арк. 7.

[4] Закарпатський державний краєзнавчий музей. Путівник. Ужгород, 1958, стор. 25.

Демонстрація трудящих Мукачевого після проголошення у місті Радянської влади. Березень 1919 р.

шукали вихід з важкого становища у революційній боротьбі.

Під впливом Великої Жовтневої революції трудящі Мукачевого ще з більшим запалом розгорнули боротьбу за свої права. У січні і в червні 1918 року в місті відбулися загальні політичні страйки. Активно виступали робітники тютюнової фабрики, де працювало 892 чоловіки. Бургомістр міста доповідав властям: «Страйкуючі припинили роботу, збираються групами, радяться, виступають проти службовців і адміністрації, а розмови про мир посилюють і без того напружений стан у місті і районі»[1].

У травні 1918 року на Мукачівській тютюновій фабриці була створена ліва група соціал-демократичної організації. Вона видавала і розповсюджувала свою газету «Робітник тютюнової фабрики». На сторінках цієї газети висвітлювались питання про матеріальне становище робітничого класу, засуджувалась політика буржуазного уряду. Керівництво тютюнової фабрики з тривогою повідомляло головну дирекцію в Будапешті про революційні настрої трудящих, про вступ великої кількості робітників у соціал-демократичну організацію[2].

Після перемоги буржуазно-демократичної революції і розпаду Австро-Угорщини революційно-визвольний рух трудящих Закарпаття набрав ще гострішого характеру. В Мукачевому 1—2 листопада 1918 року робітники промислових підприємств браталися з солдатами. Організаторами і керівниками революційних виступів трудящих, як правило, були колишні військовополонені, які поверталися з Росії.

Наприкінці грудня 1918 року в Мукачевому була створена комуністична організація. Першими до її рядів вступили мешканці міста Янош Галгоці, Йосиф Тангел, Ференц Мезей, Лайош Мондик, Андраш Лорков, Марія Панько, Шандор Шімонич, Шандор Мадьярі, Микола Черничко, Арпад Герпаї та інші. Вони розгорнули політмасову роботу серед трудящих міста. Під їхнім керівництвом на початку січня 1919 року в Мукачевому створюється Рада робітників і солдатів, головою якої став комуніст Янош Галгоці. Рада тісно співробітничала з комуністичною організацією, спільно з нею вирішувала основні політичні завдання.

Ввечері 21 березня 1919 року трудящі Мукачевого вийшли організовано на демонстрацію і гаряче вітали угорську революцію. Створений раніше загін робітничої гвардії, який складався з колишніх військовополонених, а також з робітників пивзаводу, тютюнової фабрики та залізничників, зайняв важливі об'єкти міста. 22 березня на центральній площі відбувся масовий мітинг, на якому з балкону міської ратуші перед населенням виступив голова міського директоріуму Янош Галгоці. Тисячі людей бурхливими оплесками зустріли його повідомлення про встановлення Радянської влади в Угорщині і на Закарпатті. На площі лунали вигуки: «Хай живе революція!», «Хай живе Угорська Радянська Республіка!», «Хай живе великий Ленін!»[3].

---

[1] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр., стор. 71.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 64, оп. 1, спр. 328, арк. 10.

[3] Б. Співак. М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 50.

Згідно з тимчасовою конституцією Угорської Радянської Республіки в Мукачевому 8 квітня 1919 року було проведено вибори до міської Ради. Депутатами Ради були обрані столяри Янош Галгоці, Йосиф Тангел, червоноармієць Янош Товт, робітниця тютюнової фабрики Марія Панько, слюсар Лайош Мондик, залізничник Шандор Шімонич, учитель Андор Кеварі та інші, всього 44 депутати[1].

Радянська влада вжила ряд заходів по соціалістичній перебудові міста. Було проведено в життя декрети уряду Радянської Угорщини про націоналізацію промислових підприємств, де працювало понад 20 робітників, про націоналізацію великих торговельних закладів, про встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати на 25—50 процентів. Вживалися заходи щодо поліпшення важкого становища селянства, зокрема сільськогосподарських робітників. Налагоджувалась справа по охороні здоров'я трудящих, запроваджувалось безплатне лікування. Школа була відокремлена від церкви. Навчання в школах велося рідною мовою. Видавалась газета «Мункачі непсава» («Мукачівське народне слово»).

Мукачівська Рада подбала про поліпшення добробуту трудящих. Для робітників пивзаводу було заплановано побудувати кілька житлових будинків. Населення міста з великим ентузіазмом відгукнулося на звернення органів Радянської влади про добровільний вступ до лав Червоної Армії. Першими червоноармійцями у місті стали Михайло Сарканич, Петро Кушнір, Іван Туряниця, Стефан Ціп, Михайло Гарагонич, Юрій Сарканич та багато інших.

Реакційним силам не по душі була Радянська влада. 21 квітня 1919 року вони організували в Мукачевому контрреволюційний заколот. Проти заколотників виступили червоноармійці. Контрреволюціонери були розгромлені.

Але влада в руках трудящих була недовго. В результаті наступу іноземних інтервентів, розпочатого проти Угорської Радянської Республіки, румунські окупаційні війська 28 квітня 1919 року вдерлися в Мукачеве і повалили Радянську владу. Через два дні сюди вступили також військові частини буржуазної Чехословаччини. В місті було встановлено режим військової диктатури[2]. Окупанти заарештували і кинули до в'язниці Марію Панько та інших діячів революційного руху Мукачевого, які не встигли евакуюватися разом з радянськими установами до Угорщини.

Перед наступом інтервентів директоріуму на чолі з Я. Галгоці вдалося вивезти з Мукачевого найважливіші матеріали радянських установ та цінності банку. Пізніше буржуазним урядом Я. Галгоці був заарештований і засуджений на 15 років тюремного ув'язнення. В 1922 році Радянський Союз домігся його звільнення. Я. Галгоці

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 90, оп. 4, спр. 800, арк. 10.

[2] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 105.

Brátyá Ruszki, Proletair!

Do teper u Miniszterü ne bölé csiszto socialni ministrö, vigyili, sto iz toho, sto robélé na hoszen ne bude, é zato tak dokoncséloszjá, sto Socialno Naradno Komiszarsztvo uzjalo vlaszty u szvoji ruki. Toto jármo, sto do tépér lezsálo na nasich sejách — hocseme, stobö szirjászloszá. Trebujeme, stabö kázsdöj pudcsé- [illegible] socialistnö zakonam bo tot. kto hrisét protiv toho, — prıszuzsden bude sztrohosztju statarialnich zakonov.

Ruszki Bratya! Porozumijte szije i proszime vász: szovokupno zrobété u szvojem szelyi Szovjet rabotnikov ta i vojakov, stobö szme szotvorélé szcsásztlevöj i pokajnöj zsévot!

Mınkacsevszkij szovjet
Rabotnikov u. vojákov.

Звернення Мукачівської Ради робітників і солдатів до трудящих міста з приводу перемоги соціалістичної революції в Угорщині і на Закарпатті. Березень 1919 р.

Első munkácsi Vörös hadsereg

felkéri a munkácsi elvtársakat a kik hajlandók fölszabaditani a Proletár testvéreinket

lépjenek be a Vörös hadseregbe!

18—50 évig Püspök ut 10-ik sz. alatt április hó 10-étől d. e. 9-től 1-ig jelentkezzenek.

Fölkérjük a volt orosz fogságban Vörös elvtársakat haladéktalanul szintén jelenjenek meg.

Testvéri üdvözlettel, a VÖRÖS HADSEREG.

Звернення до трудящих із закликом про вступ їх до Мукачівської дивізії Червоної гвардії. Березень 1919 р.

П. Терек — один з активних організаторів революційного руху в Мукачевому і на Закарпатті.

переїхав до Москви, де працював у партійних і державних органах.

Після придушення Радянської влади на Закарпатті реакція розгромила й комуністичні організації. Комуністи і найбільш стійкі ліві соціалісти пішли в глибоке підпілля. Але революційна боротьба не припинилась і в умовах жорстокого білого терору. Мукачівські комуністи-підпільники розповсюджували рукописні листівки, в яких закликали трудящих до боротьби проти поневолювачів. У лютому 1920 року в Мукачевому оформляються групи комуністів та лівих соціалістів. Вони поклали початок створенню 21 березня 1920 року Міжнародної (інтернаціональної) соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП). 20 червня 1920 року, в дні загального страйку, який охопив усі підприємства Мукачевого, тут було скликано надзвичайний з'їзд МСП. На центральній площі міста відбувся 8-тисячний мітинг трудящих. На ньому з полум'яною промовою виступив Бела Іллеш. Присутні проголошували лозунги: «Хай живе Ленін!», «Хай живе Радянська Росія!», «Вся влада Радам робітничих і селянських депутатів!»[1].

У грудні 1920 року в Мукачевому спалахнув загальний страйк. Для придушення виступу страйкарів поліцейське управління застосувало військову силу.

Знаменною подією для трудящих Чехословаччини і Закарпаття було створення в травні 1921 року Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ). Це значно активізувало роботу мукачівських комуністів, ряди їх швидко почали зростати. Якщо в 1921 році в місті було 50 комуністів, то в 1930 році — 253[2].

Славний шлях революційного гарту пройшла молодь Мукачевого, яка разом з батьками і старшими братами-комуністами боролась за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Вже після установчого з'їзду Спілки молодих робітників Угорщини, що проходив на початку грудня 1918 року, в Мукачевому відбулась перша конференція молодіжних організацій Закарпаття. Весною 1921 року, після створення Чехословацької Комуністичної Спілки молоді, в Ужгороді відбулась перша конференція комсомольських організацій Закарпаття, в якій взяли участь і делегати з Мукачевого. З цього часу починається славна діяльність комсомольців міста[3]. Вони виховали у своїх рядах мужніх борців за перемогу комуністичних ідей на Закарпатті, таких як О. Борканюк, П. Терек та інших.

Комуністи й комсомольці міста вели боротьбу за поліпшення матеріального становища трудящих, за політичні права. Авторитет їх неухильно зростав. Коли в 1923 і 1927 роках проходили вибори до Мукачівського міського представництва, населення обрало своїми посланцями Йосифа Тангела, Миколу Черничка, Гейзу Валберта та інших комуністів.

Партійна організація КПЧ проводила значну агітаційну і пропагандистську роботу серед трудящих у період виборів до чехословацького буржуазного парламенту в 1924 році. У місті поширювались передвиборні плакати, на підприємствах організовувалися бесіди. Проведена робота дала свої позитивні результати. В день виборів до парламенту майже одна третина виборців проголосувала за комуніс-

[1] Газ. «Правда» (Ужгород), 3 липня 1920 р.
[2] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 233.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 19 квітня 1959 р.

тичних кандидатів у депутати. Жодна з інших 12-ти партій не одержала такої кількості голосів[1].

На знак протесту проти тяжких умов життя в 1928 році застрайкували будівельники міста. Страйк тривав майже сім тижнів[2]. Трудящі пред'явили капіталістам політичні й економічні вимоги, зажадали восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, укладення колективного договору. Очолюваний комуністами страйк відзначався високою організованістю. В міському представництві комуністи домагалися, щоб страйкарям була надана грошова допомога (5 тис. крон). Була винесена спеціальна постанова. Але згодом власті саботували цю постанову і зробили все, щоб допомогу робітникам не видавати.

Незважаючи на всі заходи підприємців та властей, що хотіли зірвати страйк, цього їм не вдалося зробити. Страйк закінчився підписанням з підприємцями колективного договору, на основі якого заробітна плата будівельників підвищувалась на 10—17 процентів. Виступ мукачівців знайшов підтримку серед робітників Закарпаття, а також далеко за його межами.

Характеризуючи виступ мукачівських будівельників, газета «Карпатська правда» писала, що страйкуючі показали таку відвагу та дисципліну, що можуть бути прикладом для всіх робітників[3].

У період тимчасової стабілізації капіталізму більшість трудящих Мукачевого хоч і мала змогу працювати на підприємствах міста, але експлуатація їх невпинно зростала, безправ'я посилювалось. А світова економічна криза 30-х років ще негативніше позначилася на їхньому становищі. Багато підприємств було закрито, а ті, що не припиняли виробництва, скоротили до мінімуму кількість зайнятих робітників. Масове безробіття, голод і злидні досягли жахливих розмірів.

В цей час Мукачеве стало одним з центрів революційної боротьби на Закарпатті. Тут з 1929 по 1937 рік періодично перебували Закарпатський крайовий комітет КПЧ, крайова Рада Червоних профспілок, робітничо-селянське кооперативне товариство «Єдність», Союз працюючого селянства (СПС), редакції робітничих газет «Карпатська правда», «Мункаш уйшаг», «Пролетарій», «Працююча молодь».

У крайкомі КПЧ працювали відомі діячі комуністичного руху на Закарпатті: Олекса Борканюк, Павло Терек, Іван Локота, Герман Феєр, Іван Туряниця та інші.

Бурхливо пройшов у Мукачевому День боротьби проти загрози імперіалістичної війни (1 серпня 1930 року). Знаючи, що жителі міста вийдуть на демонстрацію, поліція виставила посилені патрулі біля промислових підприємств. Призначений виступ І. П. Локоти на тютюновій фабриці не зміг відбутися. Тоді комуністи провели мітинг на «зеленому» базарі міста, де в цей час зібралося багато людей. І. П. Локота звернувся до присутніх з полум'яним словом, критикуючи імперіалістичну політику уряду. «Нам треба революції, а не війни»,— говорив промовець, вириваючись з рук поліцаїв, що його заарештували. Присутні на мітингу вигукували: «Геть підготовку імперіалістичної війни!», «На захист Радянського Союзу!»[4].

Незважаючи на арешти комуністів і провокації з боку лідерів буржуазно-націоналістичних партій і клерикалів, революційний рух безперервно ширився. Комуністам вдалося створити в Мукачевому в 1931 році організацію «Лівого фронту», яка об'єднавши робітників і прогресивну інтелігенцію міста, широко популяризувала досягнення соціалістичного будівництва в СРСР[5].

Влітку 1931 року в Мукачевому відкрився Перший з'їзд СПС, на який з'їхалися селяни-бідняки з 75 сіл Закарпаття. Початок роботи його ознаменувався трьох-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 18—53.
[2] Газ. «Советское Закарпатье», 16 квітня 1957 р.
[3] Газ. «Карпатська правда», 10 червня 1928 р.
[4] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 44.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 305, арк. 65.

тисячною демонстрацією. На адресу з'їзду надходили вітальні телеграми від трудящих Австрії, Італії, Німеччини, Польщі, від Спілок друзів Радянського Союзу та закарпатської еміграції. В міському кінотеатрі для делегатів було показано радянський кінофільм про громадянську війну. У Маніфесті з'їзду розкривалися причини злиднів селянства і накреслювались першочергові завдання СПС.

Встановлення гітлерівської диктатури в Німеччині активізувало реакційні кола буржуазної Чехословаччини. Її уряд посилив наступ на робітничий клас. Особливо жорстоких репресій зазнали комуністи Закарпаття, зокрема Мукачевого. Їх переслідували на кожному кроці, заборонялися партійні видання. «Карпатська правда» та інші газети виходили з великими перебоями. Довелося використовувати і нелегальні форми боротьби. На квартирі робітника Ф. Бірова був ротатор, на якому друкувалися комуністичні листівки і прокламації. Їх поширювали серед населення міста[1].

Хоч буржуазний уряд посилював репресії проти демократичних сил, але комуністи Мукачевого продовжували свою революційну діяльність. У 1935 році вони організували робітничо-селянську конференцію, на яку прибуло понад 1000 делегатів з багатьох сіл округу. Конференція прийняла програму боротьби проти економічного гніту, переслідувань, виступила за те, щоб розпустити всі фашистські організації і звільнити з тюрем політичних в'язнів.

Масової форми набрало в Мукачевому святкування Дня робітничого спорту. 30 червня 1935 року сюди прибула молодь з Ужгорода, Берегового, Хуста, Перечина і навіть з Рахова. Колони демонстрантів з оркестрами і революційними піснями пройшли вулицями міста до стадіону. Тут відбувся мітинг, спортивні ігри[2].

Під час проведення VII з'їзду КПЧ 13 квітня 1936 року помер у празькій лікарні делегат з'їзду Павло Терек. Його похорон в Мукачевому, в якому взяло участь понад 18 тис. чоловік, перетворився в могутню демонстрацію проти фашизму[3].

Трудящі Мукачевого гаряче відгукнулись на події в республіканській Іспанії. В місті організовувались спеціальні концерти, кошти від них ішли у фонд боротьби іспанського народу. Серед бійців інтернаціональної бригади, які пліч-о-пліч з іспанцями відстоювали свободу іспанської республіки від фашистів, були мукачівці Олександр Вайс, Іван Каган, Іван Молнар, Адальберт Фізеші.

В економічному розвитку Мукачевого в 20—30-х роках особливих змін не сталося. У місті переважали напівкустарні промислові підприємства. За винятком державної тютюнової фабрики, цегельно-черепичні, нафтоочисний, пивоварний, залізоробний, лікерогорілчані заводи, меблеві майстерні та інші підприємства належали приватним власникам. Вся торгівля теж перебувала в приватних руках. У місті проживало 30 великих та близько 4-х тис. середніх і дрібних торговців. Частина міського населення була зайнята в сільськогосподарському виробництві.

Медичне і культурно-освітнє обслуговування населення відставало від зростаючих потреб. Лікарню тут відкрито в 1881 році. Але лікарська допомога завжди була платною, недоступною для більшості населення. У 1928 році вартість лікування за один день становила від 24 до 75 крон, в той час як робітник у день заробляв 10—12 крон[4].

У місті працювали 3 гімназії з українською, чеською, єврейською мовами навчання, учительська семінарія і торговельна школа. В навчальних закладах здебільшого вчилися лише діти заможних верств населення.

---

[1] І. Л. Хоменко. Підпільна друкарня Закарпатського крайкому КПЧ.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1963, т. 50, стор. 57.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 538, арк. 179.

[3] Полум'яне слово. Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття. Ужгород, 1957, стор. 129.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 93, оп. 1, спр. 1593.

На організацію міської публічної бібліотеки пішло десять років переговорів. Вона була відкрита в 1929 році і мала 6 тис. примірників книг. Із 727 читачів робітників і селян були лише одиниці[1].

В незначній кількості розповсюджувалась серед трудящих міста періодична преса і література. Книжки були дорогі — нерідко 100—200 і більше крон. Прогресивна преса, зокрема комуністична, переслідувалась.

Учасники страйку продавців магазинів. Мукачеве. 1937 р.

Незважаючи на жорстоку протидію окупаційних властей та реакційної частини місцевої інтелігенції, трудящим міста завжди близькою і рідною була радянська культура, література і мистецтво. В місті існував робітничий колектив художньої самодіяльності. Його учасники ставили п'єси радянських драматургів, давали концерти. З лекціями про успіхи Радянського Союзу в будівництві соціалізму в Мукачевому виступав відомий чеський журналіст і письменник Юліус Фучік. Комуністи організовували в місті і по селах вивчення революційних пісень, ноти й тексти яких одержували з Радянського Союзу.

В трагічні дні мюнхенської зради вирішилась і доля Мукачевого. Угорщина окупувала місто разом з 14 населеними пунктами Мукачівського округу. Настали найчорніші роки фашистської реакції. Фашисти зробили все можливе, щоб знищити й ті незначні досягнення, які мали трудящі в роки чехословацького буржуазного режиму. Були загнані в підпілля всі прогресивні організації, в першу чергу комуністичні. Звірства фашистів стали нестерпними. Однак ніщо не могло залякати трудящих — вони розгорнули боротьбу проти загарбників. Визвольним рухом в місті керувала підпільна комуністична організація, до якої входили М. А. Смуток, І. М. Шомпляк, М. Т. Курта, П. І. Симулик, М. С. Панько та інші. Комуністи випускали листівки і поширювали їх серед трудящих. В одній з листівок говорилося: «Єдина наша надія — це наші брати на тому боці Карпат... Об'єднаймося, брати, для боротьби з нашим ворогом. Прийде до нас довгочекана свобода із Сходу»[2].

В цей період прогресивно настроєна молодь, ризикуючи життям, нелегально втікала до Радянського Союзу. Так, зокрема, зробили 46 молодих мукачівців, які перейшли на територію СРСР[3]. Хто залишався дома, не сидів склавши руки, а продовжував підпільну роботу. Після нападу німецьких фашистів на Країну Рад, визвольна боротьба в Мукачевому значно посилилась. Занепокоєні діями антифашистів, окупанти вдавалися до жорстоких репресій. Бургомістр міста Мукачевого видав кілька розпоряджень, у яких попереджав населення, що всіх запідозрених у співчутті до Радянської країни буде суворо покарано.

З 1944 року на території Мукачівського району діяли партизанські з'єднання, якими керували О. В. Тканко і В. П. Русин. Серед народних месників були жителі Мукачевого: Г. І. Ібер, Ю. Ю. Іванчик, В. П. Тимко, А. В. Мелетенков та інші. За допомогою партизанів у місті було створено підпільний Народний комітет, який становив зародок народної влади[4]. Вся боротьба й політична діяльність трудящих

---

[1] Звіт про діяльність публічної бібліотеки м. Мукачева за 1929 рік. Мукачеве, 1930, стор. 6—7.

[2] Ф. Шевченко. Боротьба за Радянську владу на Закарпатській Україні. К., 1950, стор. 64—65.

[3] Закарпатський облпартархів. Матеріали Закарпатського обкому КП України про підпільний і партизанський рух на Закарпатті.

[4] П. Халус. В боях за волю. Ужгород, 1959, стор. 62.

Мукачевого була спрямована на допомогу славній Червоній Армії, що несла їм визволення.

Фашисти перетворили Мукачеве в сильний вузол оборони. Навколишні гори були усіяні дзотами і польовими вогневими точками, а підступи до міста закриті мінними полями, бетонними надовбами і обстрілювались багатоярусним вогнем. Однак ніщо не могло стримати наступального руху радянських військ. Тісно взаємодіючи між собою, війська 18-ї армії генерал-лейтенанта Є. П. Журавльова та 17-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-лейтенанта А. І. Гастиловича брали в стальні тиски гарнізони опорних пунктів ворога, знищували їх або примушували здаватися в полон. Тільки на підступах до Мукачевого було захоплено до 1000 полонених[1].

26 жовтня на світанку, коли радянські воїни вели бої вже недалеко від міста, повітря сколихнули сильні вибухи, спалахнуло небо велетенськими снопами полум'я. Німецько-угорські бандити розпочали підривати нафтоперегінний завод, електростанцію та інші підприємства. Радянські бійці посилили наступ, щоб врятувати місто. Змітаючи ворожі сили, авангардні частини 351-ї і 237-ї стрілецьких дивізій вибили фашистів з Мукачевого і визволили його від іноземного поневолення. Населення вийшло на вулиці міста і гаряче вітало Червону Армію. Відважних воїнів засипали квітами, широко відкривали перед ними ворота і двері хат — звали в гості. На центральних вулицях жителі співали гімн Радянського Союзу, який вони крадькома від фашистів слухали по радіо і вивчили напам'ять.

Незабаром все місто замайоріло червоними прапорами. «Досить глянути на них,— писала фронтова газета,— щоб побачити, що це робилось не в останню хвилину, що люди в підпіллі довго і любовно вишивали ці червоні полотнища»[2]. Прапорами були прикрашені майже всі будинки міста. До пізнього вечора на вулицях панувало надзвичайне пожвавлення. Це було справжнє всенародне радісне свято.

«Щасливий день в нашому житті — 26 жовтня 1944 року,— писали воїнам Червоної Армії жителі міста Іван Острокі, Федір Гебеш, Михайло Вілас, яких танкісти визволили з табору на околицях Мукачевого, де за колючим дротом перебувало понад 700 закарпатців.— Низький вам уклін, військового щастя вам бажаємо, наші дорогі визволителі. Ви повернули нам життя, вернули нас до своїх жінок, дітей і матерів»[3].

Військовим частинам, які визволяли місто, було присвоєно найменування «Мукачівські». Багато учасників боїв нагороджено орденами і медалями, а підполковнику І. А. Анкудінову, який із своїми бійцями відзначився в боях за Ужгород і Мукачеве, було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[4].

Визволення Мукачевого відкрило нову сторінку в його історії. На численних зборах і мітингах жителі дякували воїнам Червоної Армії і виступали за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Невдовзі на зборах комуністів було обрано оргбюро в складі 11 чоловік — С. Ципф, І. Ледней, М. Черничко, Я. Бадзо, М. Панько та інші. Це був своєрідний тимчасовий міський комітет Комуністичної партії Закарпатської України (КПЗУ), який провів значну роботу по оформленню партійних організацій на підприємствах.

Наприкінці жовтня 1944 року до Мукачевого прибув начальник політвідділу 18-ї армії 4-го Українського фронту полковник Л. І. Брежнєв. Він розмовляв з комуністами та керівниками міського Народного комітету, давав їм поради як краще відбудувати економіку міста.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 19 жовтня 1967 р.
[2] Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 2988, спр. 16, арк. 326.
[3] Там же.
[4] Там же, оп. 514 446, спр. 8, арк. 210.

Після шестирічної перерви в Мукачевому почала виходити газета «Закарпатська правда». Вона стала органом ЦК КПЗУ, а потім Закарпатського обкому КП України.

Мукачівський кінотеатр «Перемога», де в 1944 році на з'їзді Народних комітетів було прийнято Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 1967 р.

На загальноміських зборах трудящих 12 листопада 1944 року було обрано міський Народний комітет в складі 43 чоловік. На цих зборах учасники заявили: «Ми хочемо, щоб наші фабрики і заводи, які завжди знаходились у чужих руках, працювали на користь нашого народу, щоб наша молодь і здібна інтелігенція з користю працювали на ниві розвитку нашої національної культури й освіти нашого підростаючого покоління, яке рветься до світла й знання. Всього цього ми можемо досягнути тільки при одній умові: коли Закарпатська Україна ввійде до вільної і щасливої сім'ї народів Радянського Союзу»[1].

В Мукачевому за ініціативою комуністів-партизанів була створена ініціативна група, якій доручалося підготовити і скликати Першу конференцію Компартії Закарпатської України. З цим завданням члени групи успішно справилися.

На Першу конференцію КПЗУ 19 листопада 1944 року прибуло 418 комуністів. Вони обговорили питання про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною і обрали ЦК КПЗУ. Від мукачівської партійної організації до його складу ввійшли І. І. Туряниця, С. Г. Борканюк, М. І. Черничко та І. Д. Ледней[2].

26 листопада 1944 року місту випала велика честь зустрічати делегатів Першого з'їзду Народних комітетів. Сюди з'їхалось 663 посланці від трудящих. Відкриваючи з'їзд, голова Народного комітету Мукачевого Микола Драгула сказав: «Сьогодні ми зібрались на великий історичний з'їзд, щоб твердо вирішити свою долю і своє майбутнє. Кожний з нас почуває в своєму серці глибоке хвилювання, викликане важливістю моменту. Цей день, цей момент має для нас більше історичне значення, ніж багатьом з нас в цю хвилину здається. В цей важливий і радісний день сльози радості будуть у кожного з нас на очах, бо сьогодні вирішуємо нашу долю, про що наші предки тисячоліттям могли лише мріяти»[3].

Разом з усіма делегатами посланці Мукачевого дружно голосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. До Народної Ради Закарпатської України від Мукачевого були обрані І. Туряниця, І. Керча, Г. Русин, І. Керечанин, Ф. Чекан та С. Борканюк[4].

В громадсько-політичне життя активно включалася молодь. У грудні 1944 року в Мукачевому відбулася конференція молоді, а 17 грудня — з'їзд, на якому оформилася Спілка молоді Закарпатської України (СМЗУ). В Мукачевому відбулися Перший конгрес учителів (23 грудня 1944 р.) і Перший з'їзд профспілок визволеного Закарпаття (21 січня 1945 р.).

Після того, як газета «Закарпатська правда» стала органом ЦК КПЗУ, в Мукачевому з 8 грудня 1945 року почала виходити міська газета «Прапор перемоги».

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 13 листопада 1944 р.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 21 листопада 1944 р.
[3] Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України. Мукачеве, 1944, стор. 3.
[4] Газ. «Закарпатська правда», 28 листопада 1944 р.

Вона висвітлювала життя громадських організацій, популяризовувала кращі зразки роботи трудящих по відбудові міста. На її сторінках мукачівці розповідали про своє життя, яке оновилося після встановлення народної влади. Практичну допомогу місцевій пресі надала виїзна редакція газети «Комсомольская правда». Її працівники вчили місцевих кореспондентів, як треба висвітлювати в газеті те чи інше питання. В Мукачевому виїзна редакція видала 40 номерів газети під назвою «Комсомольская правда» в Закарпатській Україні».

Під керівництвом міської партійної організації трудящі Мукачевого швидко відбудовували зруйноване господарство. На підприємствах організовувалось соціалістичне змагання, налагоджувався виробничий процес. Безкорисну допомогу мукачівцям подавали колективи підприємств Москви, Ленінграда, Києва, Одеси та багатьох міст нашої Радянської країни[1]. Не пройшло і року з дня визволення, як підприємства міста злагоджено працювали і давали продукцію для потреб народного господарства. Це відзначала перша міська партійна конференція, яка відбулася в липні 1946 року.

Поряд з відбудовою зруйнованих окупантами підприємств, йшла їх докорінна реконструкція, споруджувалися нові промислові об'єкти — меблева і трикотажна фабрики, хлібозавод тощо. Наявність достатньої кількості робочих рук, місцевої сировини — сприяла розвиткові харчової промисловості. В 1947 році в місті працювало 19 підприємств.

Ще більше прискорився розвиток промисловості Мукачевого в період п'ятої і шостої п'ятирічок. Якщо в 1946 році валова продукція підприємств міста обчислювалась в 1,1 млн. крб., то в 1967 році вона досягла 68,8 млн. крб.[2]. На 27 підприємствах працювало понад 12,6 тис. чол. Гордістю жителів міста є «Мукачівприлад» і верстатобудівний заводи.

Верстатобудівний завод ім. С. М. Кірова виник на основі старого підприємства, де в дорадянські часи було всього три старі токарні і два свердлильні верстати. Тепер його цехи оснащені складним сучасним обладнанням. Завод виготовляє напівавтомати для алмазної заточки металорізальних інструментів, обдирно-шліфувальні та інші верстати. Його продукція експортується у 18 країн світу.

За останні роки значного розвитку набула меблева промисловість міста. Після об'єднання п'яти меблевих артілей і фабрик виробництво художніх і гнутих меблів зосереджено з 1963 року в одному з найбільших на Закарпатті Мукачівському меблевому комбінаті. Порівняно з 1946 роком виробництво меблів у місті зросло в 1966 році в 60 разів. Для подання допомоги меблевикам Закарпаття в удосконаленні виготовлення нових виробів у Мукачевому створено (1958 р.) філіал республіканського науково-дослідного інституту «Укрдіпромеблі». Його наукові працівники подали понад 350 проектів різних виробів, у т. ч. зразки сучасних меблів. Нові гарнітури, створені конструкторами філіалу в співдружності з колективами підприємств, відзначені першою премією на другому всесоюзному конкурсі в 1961 році в Москві. На республіканському ярмарку вони одержали диплом другого ступеня. Мукачівські меблі можна поба-

Залізничний вокзал у Мукачевому. 1967 р.

[1] Газ. «Прапор перемоги», 25 травня 1946 р.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 23 вересня 1967 р.

чити в культурно-освітніх установах і на квартирах трудящих Москви, Ленінграда, Баку, Душанбе, Оренбурга, Сімферополя, Челябінська, Магнітогорська та багатьох інших містах і селах Радянського Союзу.

Добре зарекомендували себе й лижі, які виробляє Мукачівська лижна фабрика. На них радянські спортсмени не раз встановлювали рекорди на республіканських, всесоюзних і міжнародних змаганнях, ними користуються на Памірі, Кавказі, в Підмосков'ї і Сибіру. Вони стали в пригоді нашим вченим на станціях «Північний полюс» і в далекій Антарктиці.

Найновішими вітчизняними верстатами і машинами обладнані підприємства міста — трикотажна, швейна і кондитерська фабрики, соковий, плодоконсервний і виноробний заводи, хлібокомбінат, заводи «Мукачівприлад» і комплектних лабораторій. Їх творцями і будівниками були не лише мукачівці, а й трудящі багатьох промислових центрів майже всіх республік країни. У спорудженні заводу «Мукачівприлад», наприклад, населенню міста подали братню допомогу трудівники багатьох союзних республік. Вони поставляли заводу верстати, обладнання, технічну документацію[1].

На Всесвітній виставці в Монреалі серед тисяч експонатів демонструвались і вироби мукачівських трикотажників. Вони виготовлені молодими майстрами експериментального цеху І. Ніко і М. Скибою, в'язальницями М. Юсько, М. Туряницею. Вироби мукачівських підприємств були представлені також на Міжнародній виставці в Москві[2].

На місці колишніх дерев'яних приміщень мукачівської станції, які були зруйновані фашистами, споруджено просторий вокзал, локомотивне депо з допоміжними цехами. На зміну паровозам прийшли електровози, депо оснащене потужними підйомними кранами, досконалими верстатами та іншим сучасним устаткуванням.

Розширення економічних зв'язків з соціалістичними країнами вимагало перебудови залізничного транспорту. Насамперед постало питання про електрифікацію ділянки залізниці від Мукачевого до Лавочного. Будівельники успішно справились з цим завданням, 31 жовтня 1956 року машиніст Георгій Сарканич з Мукачевого провів перший електровоз.

На кордоні Радянського Союзу і Чехословаччини з'єдналася контактна сітка електрифікованих залізниць двох братніх соціалістичних країн: вступила в дію трансєвропейська магістраль Львів — Прага[3]. На її радянській ділянці поїзди ведуть електровозники депо станції Мукачеве — першого на Закарпатті підприємства комуністичної праці.

В недалекому минулому в місті переважав гужовий транспорт. В радянські часи тут організовано автобусно-таксомоторний парк, який в 1967 році налічував 95 автобусів і 30 легкових таксі. Лише за один день автобуси проїжджають понад 16 500 км — значно більшу відстань, ніж від Карпат до Владивостока. Промислові підприємства обслуговуються автотранспортним підприємством і транспортно-експедиційною конторою облспоживспілки. Окремі організації мають свої вантажні автомашини.

В цеху Мукачівської трикотажної фабрики. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда». 13 лютого 1964 р.

[2] Газ. «Закарпатська правда», 13 вересня 1967 р.

[3] М. Ковалев. Опережая время. Ужгород, 1963, стор. 3.

За почином колективів локомотивного депо, заводу «Мукачівприлад» і меблевого комбінату з 1963 року почалось загальноміське соціалістичне змагання за перетворення Мукачевого в місто ударної праці, високої культури і зразкового громадського порядку. Цей рух знайшов підтримку серед усіх мукачівців. Учасники змагання досягли видатних успіхів. Промислові підприємства в 1966 році випустили надпланової продукції на 2 млн. 488 тис. крб. В ході соціалістичного змагання активізувалася творча діяльність раціоналізаторів. Лише в 1963 році від них надійшло 1517 пропозицій, від реалізації яких одержано 416,5 тис. крб. економії. Кращому новаторові заводу «Мукачівприлад» І. І. Оанці Президія Верховної Ради УРСР присвоїла почесне звання заслуженого раціоналізатора УРСР.

В 1967 році в місті налічувалось 5320 робітників, яким присвоєно звання ударника комуністичної праці. Поряд з уже відомими іменами — делегата XXII з'їзду КПРС полірувальниці М. Й. Делеган, машиністів В. М. Філінова, Г. Г. Овчинникова, М. Н. Назарова, токаря І. І. Гопка, заливщика І. І. Усти з'явились нові імена передовиків виробництва, ударників комуністичної праці — бригадира кондитерської фабрики С. В. Попович, в'язальниці трикотажної фабрики Г. Ю. Лакатош, шліфувальника лижної фабрики І. І. Вереша, заслуженого будівельника України А. І. Береша, робітника хлібокомбінату Д. Д. Глеби, слюсаря-інструментальника «Мукачівприлад» В. П. Горбачова та багатьох інших.

За успіхи, досягнуті у виконанні завдань семирічки, 150 робітників і службовців міста нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Із них орден Леніна одержали В. С. Казаков, І. І. Лендєл, М. М. Пилип, І. В. Рошко, Л. М. Чернявська, Г. Ф. Нечипорчук, А. І. Береш. Це завдяки їх золотим рукам, зусиллям багатьох інших передовиків праці місто славиться приладами, меблями, верстатами, виробами харчової і легкої промисловості.

В Мукачевому бурхливого розмаху набрала державна торгівля. В кінці 1945 року відкрився міськзмішторг, який у своєму підпорядкуванні мав 15 магазинів і 5 підприємств громадського харчування. В 1967 році товарооборот міста уже складав понад 46,4 млн. крб.[1] Тут працювало 115 магазинів і 82 підприємства громадського харчування. В торгівлю дедалі вводяться нові форми роботи, відкрито обладнані сучасним устаткуванням спеціалізовані магазини.

В місті працює комбінат побутового обслуговування. На цьому підприємстві робітники виконують різні види замовлення: шиють і лагодять одяг та взуття, ремонтують квартири, меблі, радіоприймачі, телевізори, мотоцикли, електроприлади. Населення може одержувати напрокат речі домашнього вжитку. До його послуг відкрито нову лазню, 2 механізовані пральні, 18 перукарень. Для приїжджих є три готелі.

На очах жителів Мукачевого помітно розширяється територія їхнього міста, прикрашаються вулиці новими будинками. Тільки за 1955—1967 роки зведено 1802 комунальні і відомчі та 968 індивідуальних будинків, забруковано багато вулиць.

На фоні нових будов міста яскраво виділяються архітектурні пам'ятки минулого. Мукачівці дбайливо зберігають їх і пишаються ними. Вони становлять цінне надбання нашої країни. Серед цих споруд найоригінальнішим є

Вулиця Миру в Мукачевому. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 23 вересня 1967 р.

Мукачівський замок. Його щороку оглядають тисячі екскурсантів з усіх кінців Радянського Союзу і багатьох зарубіжних країн.

Добре збереглася до наших днів православна церква, споруджена з дерева в 1777 році у приміському селі Шелестовому і перевезена в 1927 році до Мукачевого. Вона являє собою типовий зразок перехідного архітектурного стилю в дерев'яному будівництві — від триглавого шатрового храму до одноглавого барокко[1].

Заняття в хімічній лабораторії Мукачівської середньої школи № 2. 1967 р.

Багате Мукачеве революційними місцями, зв'язаними з героїчною боротьбою трудящих за Радянську владу, за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. В центрі міста підноситься величний пам'ятник героям Вітчизняної війни — радянським воїнам і партизанам, що полягли в боях за визволення Мукачевого.

До визначних пам'яток належить будинок міського кінотеатру «Перемога». Меморіальна дошка, встановлена на фасаді будинку, розповідає про світлу сторінку з історії Мукачевого і Закарпаття. Тут 26 листопада 1944 року делегати I з'їзду Народних комітетів прийняли Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Після встановлення Радянської влади на Закарпатті проводились енергійні заходи по забезпеченню населення кваліфікованою медичною допомогою. Тепер у Мукачевому є 3 лікарні на 900 ліжок, 4 поліклініки, дитяча й жіноча консультації, 3 диспансери, санітарно-епідеміологічна станція, 21 медпункт на підприємствах. Всього в місті налічується 40 лікувально-профілактичних установ і 6 аптек[2]. В 1946 році створено науково-дослідний інститут охорони материнства і дитинства. Його працівники вивчають питання кращого лікування дитячих хвороб і подають всебічну допомогу населенню у вихованні здорових дітей. У 22 дитячих садках і яслах виховується близько двох тисяч дітей.

В Мукачевому трудяться 1700 чоловік медичного персоналу. Високою кваліфікацією відзначаються кандидати медичних наук С. К. Руденко, Г. Ф. Фролов, Р. Ш. Грозблат, В. В. Андрашко, О. І. Сенюкова, лікарі М. Г. Вітенбергер, К. П. Балла, І. Ф. Жиляєв, О. В. Громова, О. І. Виноградов, В. М. Коструб, І. І. Чередниченко, З. А. Бельцева та інші.

На охорону здоров'я трудящих виділяються великі кошти. Лише за останні 5 років у місті збудовано нові корпуси залізничної лікарні, туберкульозного відділення, харчоблоку, жіночої консультації і станції швидкої допомоги. Медичні установи щороку поповнюються найновішою апаратурою і обладнанням, які дають змогу виявити й лікувати найскладніші важкі захворювання.

Нині в місті функціонують будинок інвалідів праці, школа-інтернат для сліпих дітей, учбово-виробниче підприємство для сліпих. Для них обладнані приміщення, створені всі умови для навчання, праці й лікування.

---

[1] П. І. Макушенко, В. А. Петрова. Народна архітектура Закарпаття. К., 1956, стор. 25.

[2] Газ. «Закарпатська правда», 23 вересня 1967 р.

За свою багатовікову історію стародавнє місто не знало такого всеосяжного потягу до освіти, як у роки Радянської влади. Щороку тисячі юнаків і дівчат заповнюють світлі класи, навчальні майстерні, кабінети шкіл. В 1967 році в Мукачевому працювали 22 загальноосвітні середні школи, в т. ч. одна з угорською мовою навчання, школа-інтернат. У них навчалось понад 10 тис. дітей. У трьох вечірніх і заочній середній школах одержують освіту без відриву від виробництва 1300 робітників і службовців. Педагогічне і професійно-технічне училища, сільськогосподарський та кооперативний технікуми щороку випускають сотні спеціалістів з середньою освітою.

Вихованням і навчанням дітей та молоді займається великий загін учителів — понад 750 чоловік. Серед них багато визнаних майстрів педагогічної справи — заслужені вчителі школи УРСР — Ю. Д. Балецький, Н. М. Галузинська, Г. І. Борбель, І. В. Марко та інші.

Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці міста мають змогу набувати вищу освіту на вечірньому відділенні загальнотехнічного факультету Ужгородського університету, яке працює в Мукачевому. На цьому відділенні навчається 350 чол. Понад 1000 трудівників міста вчиться заочно. В 1967 році різними формами навчання в Мукачевому було охоплено понад 24 тис. чоловік — майже кожний другий мешканець міста вчиться. Багато мукачівців стали вченими, визначними дослідниками різноманітних галузей знань.

У 1948 році в Мукачевому створено Карпатську лісодослідну станцію Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації. На станції працюють 46 чоловік, серед них 1 доктор та 6 кандидатів наук. Вони вивчають типи лісів західних областей УРСР. Їхні наукові роботи ввійшли до збірника «Типи гірських лісів», виданого в Ужгороді. На основі проведених ними дослідів підготовлено й передано установам і підприємствам ряд інструкцій, настанов і правил, які стали нормативними актами ведення лісового господарства на Закарпатті. Станція підтримує постійний зв'язок з науковими закладами багатьох союзних республік, а також соціалістичних країн. Сюди часто приїздять для обміну досвідом спеціалісти з різних областей нашої країни, з Румунії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини.

Мукачеве після Ужгорода є другим культурним центром Закарпаття. В 1947 році тут було відкрито драматичний театр. Він обслуговує жителів міста і області. В Мукачевому є Будинок культури, дитяча музична школа, 3 кінотеатри, туристська база, станції юних техніків і натуралістів. На фабриках, заводах і в установах діють 26 клубів. На громадських засадах працюють товариство «Знання», народні університети культури і здоров'я, кінолекторій, театр ляльок, музичний лекторій, народний театр, народний цирк, історико-краєзнавчий музей та інші культурно-освітні установи.

Славиться на всю область Мукачівська хорова капела вчителів. Вона виступає в багатьох містах і селах, серед її учасників є чимало талановитих співаків. У республіканських оглядах художньої самодіяльності часто виступав естрадний оркестр Будинку культури. В аматорських гуртках міста бере участь понад 3 тис. чоловік. Здібним керівником самодіяльних гуртків є заслужений працівник культури УРСР А. Д. Качур.

Перед трудящими широко відкриті двері бібліотек, книжковий фонд яких сягає нині за 600 тис. томів. Населення передплачує понад 68 тис. газет і журналів. У місті видається районна газета «Прапор перемоги», працює редакція місцевого радіомовлення.

У скарбницю української радянської культури вносять і свою творчу лепту митці Мукачевого. Закарпатцям добре відоме ім'я інкрустатора Ю. В. Кулі, який трудиться в Мукачевому. Його картини не раз експонувалися на обласних і республіканських виставках. Художні твори мукачівських письменників Юрія Мейгеша та Луки Дем'яна з інтересом читають шанувальники української літератури.

Належна увага в Мукачевому приділяється розвитку фізичної культури. Спортом займається близько 19 тис. чоловік. Якщо до Радянської влади в місті не було жодного вчителя фізкультури чи спортсмена з вищою освітою, то тепер їх понад 70 чол. Багато мукачівців бере участь у розиграші першості країни з футбола серед команд майстрів класу «А» та олімпійської збірної країни. Житель міста Михайло Мозер став чемпіоном Радянського Союзу з теніса. Для розгортання спортивної роботи у місті обладнано 3 стадіони, 7 спортивних гімнастичних залів, 3 тенісні корти, 5 футбольних полів, водний басейн, 52 волейбольні і 18 баскетбольних майданчиків.

Важлива роль у вирішенні основних питань, зв'язаних з розвитком міста, належить міській Раді депутатів трудящих та її виконавчому комітету. Всі 190 депутатів міської Ради сумлінно працюють серед населення, виступають провідниками і організаторами виконання на місцях постанов партії і уряду. Добре зарекомендували себе як активні організатори мас депутати В. І. Роща, Г. Т. Жадько, І. П. Кузьма, Г. Ф. Мазур, О. Ю. Бомбушкар, М. В. Ілько, П. І. Молотков та інші. При виконкомі міської Ради працює 21 комісія на громадських засадах. До їх складу входить 238 чоловік. Члени комісій організовують населення на впорядкування і озеленення міста, поліпшення санітарного стану дворів та вулиць, розглядають скарги і заяви трудящих.

Значне місце в громадському житті міста займають профспілки. Вони об'єднують 27 655 чоловік. Профспілки згуртовують трудящих на виконання виробничих завдань, дбають про добробут населення та підвищення його політичного і культурного рівня. Однією з ділянок їх роботи є налагодження соціалістичного змагання на підприємствах за звання колективів комуністичної праці. Цим рухом охоплено 27 підприємств і 322 бригади.

В боротьбі за побудову комуністичного суспільства в нашій країні пліч-о-пліч з старшим поколінням трудящих Мукачевого йде молодь, організатором якої виступають комсомольці. Міська комсомольська організація, яка об'єднує понад 8 тис. юнаків і дівчат, пишається іменами Ганни Герц і Василя Томаша із заводу «Мукачівприлад», Марії Ільтьо та Людмили Розиграєвої з кондитерської фабрики, Марії Халус та Єви Голіш з хлібокомбінату, Ірини Дрогобецької і Олени Панкулич з швейної фабрики, Ганни Мерцин з плодоконсервного заводу, Юрія Голкіна з заводу ім. Кірова. Вони, як і сотні інших ентузіастів, своєю працею поповнюють чашу народного достатку.

Комсомольці міста виступили ініціаторами у спорудженні на громадських засадах міського амфітеатру. У фонд цього будівництва вони зібрали понад 2500 крб. На зібрані ними кошти збудовано також пам'ятник В. І. Леніну. На честь 50-річчя Жовтня силами комсомольців та молоді завершено спорудження стадіону «Спартак» та посаджено лісопарк на 10 гектарах.

Околиця Мукачевого. 1967 р.

Колись на гербі Мукачевого були відображені атрибути торгівлі. Якби нині довелося створювати новий герб міста, то слід було б на ньому викарбувати електронний прилад, заточувальний верстат і багато-багато іншого. За роки Радянської влади місто пережило своє друге народження, перетворившись в один з найбільших промислових центрів орденоносного Закарпаття.

З кожним роком економіка Мукачевого міцніє, місто стає все кращим. Великі перспективи перед ним відкрились у новій п'ятирічці. Будуються нові цехи на заводах «Мукачівприлад», верстатобудівному ім. Кірова, виноробному, цегельно-керамічному та інших. Розгорнулось будівництво фабрики білизняного трикотажу, яка випускатиме 17 млн. виробів на рік. Створюється база будівельної індустрії.

Всіма своїми успіхами трудящі міста зобов'язані постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду, братерській допомозі радянських народів. Чотирнадцять років уже приносить щедрі плоди міцна дружба трудящих Мукачевого з колективами міста Дмитрова Московської області. Вона допомагає впроваджувати передовий досвід, удосконалювати технологію, сприяє ширшому розгортанню змагання за комуністичну працю. Представники обох міст відвідують один одного, взаємно вирішують спільні завдання комуністичного будівництва.

Мукачеве розташоване немовби на великому шляху економічної співдружності країн соціалізму. Під Мукачевим споруджена потужна електропідстанція «Мир». На його околицях встановлені опори високовольтної лінії, яка несе сусіднім соціалістичним країнам електроенергію Добротвірської ДРЕС. Тут нафтопроводом «Дружба» безперервним потоком йде чорне золото до Чехословаччини й Угорщини. Поблизу міста збудовано газопровід «Братерство», ним пливе голубе паливо в братню Чехословаччину.

Жителі Мукачевого підтримують дружні зв'язки з трудящими Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки і з Східно-Словацьким краєм Чехословацької Соціалістичної Республіки. Обмін делегаціями, поїздка за досвідом стали традиційними між мукачівцями й друзями з УНР, ЧССР і СРР. Коли трудящі нашої країни відзначали 50-річчя Радянської України, в Мукачевому побувала делегація партійних працівників Саболч-Сатмарської області Угорщини. В міськкомі партії гості ознайомились з досвідом ідеологічної роботи, оглянули наочну агітацію на заводі «Мукачівприлад», поділились досвідом виховної роботи з партійною організацією меблевого комбінату.

Міська партійна організація, ряди якої зросли до 3300 чоловік, спрямовує волю й енергію трудящих на успішне виконання завдань нової п'ятирічки, на піднесення добробуту населення, на те, щоб людям жилося краще й веселіше, щоб слава про мукачівців далеко лунала за Карпатами.

Трудові успіхи мукачівців добре відомі нашій країні. На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції місто Мукачеве нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. Цією ж почесною нагородою відзначені колективи заводу «Мукачівприлад», будівельно-монтажного управління № 77, ремонтно-будівельної дільниці та автотранспортного підприємства № 06061[1].

Пам'ятними Червоними прапорами міськкому КП України і виконкому міської Ради депутатів трудящих нагороджені верстатобудівний завод ім. Кірова, трикотажна фабрика, хлібокомбінат, залізнична станція Мукачеве, транспортно-експедиційна контора облспоживспілки, доррембуддільниця, міськпромторг, педагогічне училище, міська лікарня, зелене господарство міськкомунгоспу[2].

За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь всенародного свята в обласну ювілейну книгу Трудової слави занесені мукачівські колективи верстатобудівного заводу ім. Кірова, трикотажної фабрики та міськпром-

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 жовтня 1967 р.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 28 жовтня 1967 р.

торгу[1]. Кращим бригадам міста присвоєно звання ім. 50-річчя Жовтня. Одними з перших це звання одержали бригади, очолювані комуністами І. В. Рошком і О. І. Гончаком.

Трудящі Мукачевого докладають усіх зусиль, щоб їхнє місто ще швидше росло й міцніло, щоб трудовими подвигами прославити рідну радянську Батьківщину.

Д. І. БУРМА, О. М. ГОРШКОВ, В. М. ЛЕНДЄЛ, М. В. ТРОЯН

* * *

Мукачівський район розташований у південно-східній частині області і межує на заході з Ужгородським, на півночі — з Перечинським та Свалявським, на сході — з Іршавським, на півдні — з Берегівським районами. Територія — 1,3 тис. кв. кілометрів. Населення — з містом Мукачевим — 158 тис. чоловік.

До складу району входять 84 населені пункти. Вони підпорядковані 1 селищній і 39 сільським Радам депутатів трудящих.

Рельєф території дуже різноманітний: південна частина району — рівнинна, а північна — гориста. Найбільша з річок — Латориця.

З корисних копалин у цій місцевості є лігніт, різні види будівельних матеріалів — андезит, тугоплавкі глини, що мають промислове значення. Для споживання використовуються мінеральні води.

Від райцентру проходять шосейні шляхи до Ужгорода, Львова, Рахова. Територію пересікає електрифікована залізнична магістраль Москва—Чоп—Прага—Будапешт. Між навколишніми селами встановлено автобусне сполучення. Через територію району прокладені нафтопровід «Дружба» та високовольтна лінія електропередачі «Мир».

В Закарпатській області Мукачівський район — один з високорозвинених центрів сільськогосподарського виробництва. Він дає 20 проц. поставок зерна по області. 12 колгоспів і 6 радгоспів займаються виробництвом зерна та м'ясо-молочних продуктів. Значні площі відведено під овочеві культури, сади, виноградники, рибне господарство. Із земельних угідь району орної землі — 48,5 проц., лісів — 30,7 проц., виноградників — 6,2 проц., садів — 8,7 процента.

Провідними зерновими культурами є пшениця та кукурудза. Серед технічних культур найбільші площі займає тютюн. За останні роки помітно зросла урожайність. Середній збір пшениці в 1955—1967 рр. становив 23 цнт з га, кукурудзи — 42 цнт, овочів — 150 цнт, винограду — 150 центнерів.

У радгоспах і колгоспах на 1 січня 1968 року налічувалось 23,1 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 8,1 тис. корів, 10,7 тис. свиней, 15,4 тис. овець. В особистій власності населення є 13 000 голів великої рогатої худоби та близько 20 тис. свиней. В 1966 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 295 цнт молока, 57 цнт м'яса.

У колгоспних і радгоспних господарствах використовуються 396 тракторів, 106 комбайнів, 296 вантажних автомашин.

За сумлінну працю в сільському господарстві 186 чол. відзначені урядовими нагородами, а 14 з них удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

В районі є великі лісові масиви. Щороку вони дають до 105 тис. куб. метрів ділової деревини. Для оновлення лісів тільки за 1963—1967 рр. посаджено до 2 тис. га саджанців. В лісах водяться ведмеді, олені, козулі, дикі кабани. В гірських потоках зустрічається райдужна форель.

В економічному розвитку району значне місце посідає промисловість, представлена 10 заводами і комбінатами. Далеко за межами області відомі вироби Мука-

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 29 жовтня 1967 р.

Герой Соціалістичної Праці М. М. Русинко — бригадир виноградарської бригади Мукачівського винрадгоспу. 1967 р.

чівського лісокомбінату, Чинадіївського деревообробного комбінату, Кіровського механізованого кар'єру. На промислових підприємствах трудиться понад 10 тис. робітників. У 1967 році підприємства виробили на 13,8 млн. крб. валової продукції. Близько 40 проц. від загальної суми припадає на меблі, ділову деревину, будівельний камінь.

Водночас з розвитком сільського господарства і промисловості району поліпшується добробут трудящих. У 1967 році тут було 227 магазинів, 99 підприємств громадського харчування. Населенню продано на 6,9 млн. крб. промислових товарів. У селах понад 60 проц. всього житлового фонду побудовано за радянський період.

Раніше в районі не було дільничних лікарень і фельдшерсько-акушерських пунктів. Тепер є 10 лікарень, 14 амбулаторій, 74 фельдшерсько-акушерські пункти. Населення обслуговують 46 лікарів та 330 медпрацівників середньої кваліфікації. На базі мінеральних джерел створені санаторії «Синяк», «Карпати» та будинок відпочинку «Берегвар». Львівський державний університет ім. І. Франка тут спорудив спортивно-оздоровчий табір «Карпати».

Мукачівський район — місце масового туризму. Тисячі туристів приїжджають сюди з усіх кінців Радянського Союзу. Їх приваблюють своєю красою гори і дрімучі ліси, кришталеві гірські потоки, історичні пам'ятки, соціалістичні перетворення в районі, життєрадісні закарпатські пісні і танці, в яких багато поезії і суворої краси.

Діти трудящих здобувають освіту у 86 загальноосвітніх школах. З інших навчальних закладів тут є також школа-інтернат, сільськогосподарський технікум, 2 професійно-технічні училища. В школах навчається 18 190 учнів, яким свої знання передають 1200 вчителів. Серед них два заслужені вчителі школи Української РСР. 57 чол. нагороджено значком «Відмінник народної освіти». В сільськогосподарському технікумі і профтехучилищах набувають спеціальність понад 750 учнів, їх навчають 95 викладачів. З Мукачівського району вийшло багато визначних людей. Серед них — 10 докторів і кандидатів наук. Більшість з них працює в Ужгородському державному університеті.

Культурно-освітню роботу в Мукачевому і селах району розгортають 82 клуби, Будинок культури, 82 бібліотеки, відділ Закарпатського державного краєзнавчого музею, 102 кіноустановки, 2 народні університети культури та сільські краєзнавчі музеї. Працює 160 гуртків художньої самодіяльності.

В кожному колгоспі і радгоспі є первинна партійна організація. Районна партійна організація налічує 1876 комуністів. В комсомолі перебуває 7,6 тис. юнаків і дівчат.

В районі є немало пам'ятних місць, зв'язаних з революційною боротьбою трудящих та возз'єднанням Закарпаття з Радянською Україною. Це могили героїв — радянських воїнів, що загинули смертю хоробрих в боях за визволення краю від фашистських загарбників. В Підгорянах споруджено обеліск на честь перемоги революційного народного ополчення над австрійськими поневолювачами в 1848 році. В Мукачевому зберігається замок XII століття та монастир, заснований в XIV столітті.

Місцевість району багата на різні пам'ятки природи. У верхів'ях річки Синявки, біля схилу вершини Вус, є озеро з сірчаною водою. На горі Маковиця,

поблизу села Медведівці, росте рідкісна рослина — вереск, а на горі Великий Діл — цибулиноносна лілія, в районі села Лалового — клочичка периста. В лісопарку санаторію «Карпати» височить дуб віком 500 років.

За Радянської влади в районі розпочались археологічні дослідження. Недалеко Чернечої гори було знайдено вироби бронзового віку. Поблизу сіл Медведівці і Зняцевого досліджено кургани VIII—IX століть.

ВЕЛИ́КІ ЛУ́ЧКИ

Великі Лучки — село, центр Великолучківської сільської Ради, розташоване на лівому березі ріки Латориці, за 12 км на південний захід від Мукачевого. З районним центром воно сполучене автомобільним шляхом. Великі Лучки одне з найбільших сіл області. Населення — 7859 чол., дворів — 2 тисячі[1].

В результаті археологічних розкопок, проведених на кургані Поле, виявлено скарб бронзових речей, в т. ч. жіночі прикраси, збережені в глиняній посудині. Ці знахідки стосуються кінця II тисячоліття до н. е. і свідчать, що з того часу в районі сучасного села жили люди [2].

Село виникло дуже давно, але перші письмові згадки про його існування належать до XV століття [3]. В 1566 році село було повністю спустошене татарською навалою. Однак це не припинило його розвитку. До кінця XVI століття майже все населення Великих Лучок було закріпачене і належало власникам Мукачівського замку.

Правда, у XVI столітті в селі жили і так звані лібертини, які не були тоді ще закріпаченими. До цієї групи належали нащадки Кузьми, Григорія і Олекси Балогів, які в 1467 році одержали від угорського короля Яна Корвіна «донацію» — право на володіння половиною скультетського грунту великолучківського маєтку. Це право було підтверджене донаційними грамотами 1493 і 1505 років. Ніяких інших повинностей, крім доставки пошти з Мукачевого до Кошіце, вони не виконували. Володіння, надані Балогам, зберігалися за їх нащадками до середини XVIII століття.

В 50—60-х роках XVII століття у Великих Лучках числилось 140 кріпосних селян. Однак уже в той час серед них 74 були заможні (солтиси). Це свідчить про те, що в селі створилася заможна верхівка селян, яка з дальшим розвитком феодальних відносин відкуповувалася грішми від накладених на неї повинностей і разом з великими землевласниками жорстоко експлуатувала бідноту.

У другій половині XVII століття у Великих Лучках жив відомий закарпатський письменник-полеміст, активний борець проти католицької унії і Ватікану Михайло Андрелла, автор творів «Оборона вѣрному чоловѣку» і «Логос». Коли його в 1669 році єзуїти й магнати закували в кайдани і кинули в підземелля Мукачівського замку, великолучківці прийшли до замку і вимагали повернути «їхнього вчителя». Рішучий виступ селян налякав «врагов римлян», тобто католицьке духовенство, і вони змушені були відпустити Андреллу, але заборонили йому повертатися до Великих Лучок [4].

Напередодні визвольної війни угорського народу (1703—1711 рр.), скерованої проти панування австрійських Габсбургів, село Великі Лучки входило до складу

---

[1] Дані Мукачівського райстатвідділу на 1 січня 1968 р.

[2] Ф. Потушняк. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті, стор. 7.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monográphiája, III. köt. Ungvárott, 1881, стор. 397.

[4] В. Л. Микитась. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород, 1960, стор. 44—48.

володінь Ференца II Ракоці, який очолив цей визвольний рух. Великолучківці були активними учасниками визвольної війни. Вони одночасно боролися й проти місцевих феодалів. Коли в 1711 році визвольна війна зазнала поразки, австрійський імператор Карл III відібрав володіння «непокірного князя» і в 1728 році передав їх своєму вірному слузі графу Карлу Шенборну. Село стало однією з головних економій Мукачівсько-Чинадіївської домінії графа Шенборна. З того часу, аж до скасування кріпацтва, селяни Великих Лучок були в кріпосницькій залежності від одного з найбільших на Закарпатті австрійських магнатів.

Протягом першої половини XVIII століття повинності закріпачених селян були різноманітні. Піддані платили феодалові від своїх наділів земельну дань, давали дев'ятину від врожаїв зерна та від худоби, виконували 3—4-денну ручну чи з тяглом панщину. Крім того, платили десятину церкві [1].

Згідно з урбаріальною реформою 1767—1772 років селяни-кріпаки змушені були щороку відробляти панщину по 52 дні з тяглом або по 104 дні без тягла з кожного повного земельного наділу. Кріпаки повинні були ще вносити до двору натуральну і грошову ренту: дев'ятину з урожаю, десятину від овець та інших дрібних тварин і бджіл, десятину вина, відбувати роковину, давати коблину церкві. За випас худоби, збирання хмизу, вилов риби в Латориці селяни теж платили грішми або відбували панщину. Експлуатація посилювалась з кожним роком. Якщо у 1823 році кріпаки села відпрацювали на панщині 7048 днів і внесли готівкою відкупу 378 форинтів 45 крейцерів, то в 1835 році вони відробили 10 368 днів, нарубали для панського двору 90 сажнів дров, заплатили 236 форинтів податку [2].

З кріпаками поводились дуже жорстоко. Коли селянин Д. Товт у 1800 році повернувся інвалідом з австрійської армії і не міг більше працювати на панщині, то його з родиною графський управитель вигнав з наділу і хати[3]. Особливо тяжкою повинністю для кріпаків було перевезення дерева своїм тяглом від мукачівських лісів до річки Тиси, Мукачівського замку або до іншого місця. «Минулого року,— писали селяни в 1806 році жупному управлінню,— нас вигнали на перший день різдва возити дрова до замку. Коли привезли, то були покарані, що працювали в свято. А тих, хто не повіз дрова на перший день різдва, а на другий — знов же покарали за те, що вони не виконали панського наказу і примусили ще 3 дні возити дрова, крім установленої норми» [4].

На початку XIX століття в маєтку Шенборна розпочались роботи по осушуванню заболочених земель. Домінія примушувала селян тут відробляти панщину. Лише протягом 1823 року на будівництві осушувального каналу селяни маєтку, в т. ч. й великолучківці, відпрацювали 11 500 днів[5].

Управителі маєтку графа Шенборна намагалися підкорити і лібертинів. У 1760 — 1770 роках з них почали брати десятину, потім — дев'ятину від урожаю, а з 1801 року — рогове і поденщину. Лібертини поскаржилися властям, і з Мукачевого було надіслано кілька вояків, щоб не допустити збирання дев'ятини у лібертинів. Та коли солдати пішли з села, управителі дев'ятину таки зібрали.

Справа закінчилася тим, що в 1807 році землі лібертинів були переміряні і включені до маєтку графа Шенборна, з них стали офіціально брати дев'ятину та інші повинності. Лібертини звернулися до суду з скаргою. Цей процес тягся аж до 1927 року. Хоч позовники мали підтверджені копії документів на право володіння землею і судові органи були змушені виносити вироки на їхню користь (в 1837,

---

[1] А. Ш а ш. Нарис соціальної і господарської історії Шенборнської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст.—Науковий збірник т-ва «Просвіта». Ручник 9. Ужгород, 1932, стор. 112—113.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф.214, оп. 1, спр. 848, арк. 1—10.

[3] І. Г. Ш у л ь г а. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 90.

[4] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 2680, арк. 48—49.

[5] Там же, спр. 3307, арк. 1—5.

1843, 1845, 1863, 1892, 1901, 1907 роках), але це не допомагало. Юридичним крючкотворством, підкупами, а то й прямим обманом управителі домінії відкидали судові рішення, продовжували експлуатацію нащадків лібертинів Балогів і не віддавали їм землі. Балоги зверталися із скаргою до короля (в 1834 році), до міністерства хліборобства (в 1899 році) та до інших урядових установ Австро-Угорщини, але безрезультатно[1]. Більше того, в 1907 році землі великолучківських лібертинів було остаточно приєднано до маєтку графа Шенборна.

Із зародженням капіталістичних відносин спостерігається зміцнення куркульських господарств і розорення сільської бідноти. За даними 1827 року, у Великих Лучках було 206 дворів, яким належало лише 42 неповні земельні наділи, а 84 двори зовсім не мали землі. 184 господарства були без тягла, 187— не мали корів, 126— не мали ніякої худоби [2].

В 1842 році Великі Лучки мали свою печатку. Характерно, що напис на ній було обведено кукурудзяним стеблом. Це свідчило, що кукурудза тут була однією з основних зернових культур.

Трудящі маси прагнули до освіти, але в селі дуже довго не було школи. До сільського представництва жителі обрали Івана Козара, Дмитра Рубіша, Андрія Габовду, але ніхто з них не вмів писати[3]. Лише одиниці приватним способом могли здобути освіту і вибитися в люди. Серед цих щасливців був син місцевого дяка Матяцкова Михайло, який узяв собі прізвище по назві рідного села «Лучкай». Він став відомим закарпатським ученим.

Школа у Великих Лучках була відкрита тільки в 1878 році. Один учитель навчав у ній близько 160 дітей. У 1907 році в селі було створено невелику бібліотеку, але вона обслуговувала мізерну кількість читачів.

Тяжкі умови життя селян не раз піднімали їх на боротьбу проти поневолювачів. Особливо гострих форм набули ці виступи у першій половині XIX століття. Селяни не хотіли працювати на панщині, відмовлялися здавати дев'ятину та десятину, платити податки. Подекуди вони захоплювали панські землі. В 1821 році лісники Мукачівсько-Чинадіївської домінії передали до суду матеріали на 48 селян з Великих Лучок та сусідніх сіл за те, що вони без дозволу вирубували панський ліс. Грізний виступ великолучківців відбувся в 1833 році. Озброївшись косами, вилами та мисливськими рушницями, вони вигнали із своєї землі графських гайдуків.

Після звільнення селян від кріпацтва доля їх не поліпшилась. 2274 гольди кращої землі села належало графу Шенборну. Великі земельні масиви мав орендар барон А. Ковнер та інші експлуататори. А переважна більшість населення терпіла від безземелля та від численних податків державі й церкві. Наприкінці XIX століття селяни Великих Лучок, що мали навіть менше 1 гольда землі, щорічно віддавали священику 1 віко зерна. Коли ж селянин мав кілька дорослих синів, то кожен з них повинен був у таких же розмірах вносити встановлену норму зерна на користь попа. Серед населення тоді поширювалась поговірка, що навіть багату селянську сім'ю «одні похорони заганяють у борги, другі позбавляють худоби, а треті — відбирають землю»[4].

Серед трудового селянства Великих Лучок все більше зростали симпатії до Росії, прагнення до возз'єднання з своїми єдинокровними братами, що жили на схід від Карпат. Це викликало занепокоєння австро-угорських властей. В одному з донесень мукачівського районного начальника від 19 грудня 1903 року зазначалося, що селяни Великих Лучок все частіше говорять про Росію, звідки завози-

[1] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 113.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 2680, арк. 48, 49.

[3] Naptár. Uzshorod, 1959, стор. 67.

[4] Й. Перени. Из истории закарпатских украинцев (1849—1914). Будапешт, 1957, стор. 129.

ться література і розповсюджується на селі, зокрема листівка «Де шукати правду?»[1]. Революційно-визвольна боротьба трудящих інколи мала й релігійну оболонку. Так, зокрема, було в 1904 та в 1913—1914 роках, коли жителі Великих Лучок, Ізи та інших сіл вели боротьбу за перехід до православної церкви. Ці події занепокоїли і церкву. З Мукачівської уніатської єпархії посипалися донесення до уряду про масовий вихід населення з унії, про відмову селян Великих Лучок сплачувати коблину та роковину на користь церкви, про те, що в селі «поширюються соціалістичні ідеї»[2]. За вироком першого і другого Мармарош-Сігетських судових процесів багато селян було засуджено до тюремного ув'язнення та грошових штрафів.

Перша світова імперіалістична війна різко погіршила становище трудящих Великих Лучок. Чоловіків мобілізували, і частину з них було послано на фронт, а решту використовували на роботах у маєтку Шенборна та на підприємствах Мукачевого[3]. На селян накладали воєнні податки, реквізовували у них зерно, худобу. Насильницьким засобом серед населення розповсюджувалась т. зв. військова позика. Нерідко в селі розміщалися військові частини, і селяни змушені були утримувати солдатів за свій рахунок.

Розорені і доведені до відчаю селяни Великих Лучок з радістю зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади в Росії. У 1918 році Степан Попович, Дмитро Драга, Юрій Зозуля, Михайло Галла та інші великолучківці повернулися з російського полону і принесли з собою правду про першу в світі Країну Рад. Розповіді колишніх солдатів знаходили гарячий відгук серед жителів села. Селяни часто збиралися на мітинги, на яких проголошували: «Хай живе революція!», «Кінець війні!» Бідняки вимагали відібрати землю у графа Шенборна і його орендаря барона Ковнера. В селі було створено революційний загін, на чолі якого стали колишні фронтовики Іван Габовда, Кирило Волошин, Дмитро Габовда, Петро Шафар, Петро Попович та інші.

5 листопада 1918 року озброєний загін з Великих Лучок та інших сіл напав на маєток барона Ковнера в урочищі Вербник. Повсталі селяни обеззброїли охорону. Управитель німець Курц був змушений віддати ключі від господарських приміщень. Повстанці відкрили склади і на панських волах почали розвозити зерно в навколишні села[4].

Для придушення селянського виступу куркулі разом з нотарем і попом звернулися по допомогу до Мукачівського військового командування. В село прибула рота солдатів. Повсталі селяни зустріли їх зі зброєю в руках (зброю з собою привезли колишні фронтовики). Солдати відступили. Але після полудня 6 листопада в село прибув великий загін карателів. Сили були нерівні, селяни здалися. Ввечері розпочалися масові арешти за списками, заздалегідь підготовленими попом і куркулями. Наступного дня за наказом командира каральної роти селян зігнали на майдан. Сюди ж під конвоєм привели і організаторів селянського виступу Івана Габовду та Петра Шафара. Карателі повісили Івана Габовду на акації. Люди завмерли, але через мить весь натовп рушив на озброєних солдатів. Пролунало кілька кулеметних черг. Селяни зупинилися, але карателі вже не наважились вішати Петра Шафара. Його та десятки інших заарештованих було ув'язнено в мукачівську тюрму. Понад сто селян були покарані киями[5].

Під впливом ідей Великого Жовтня в селі розгорнувся рух за возз'єднання. 21 січня 1919 року на Всезакарпатському з'їзді в Хусті делегати трудящих Василь Торбай, Дмитро Копинець, Іван Кепич, Юрій Незбайло та Василь Хайнас висту-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 2, спр. 9707, арк. 5.
[2] К. Beskid. Marmarósský proces. Hust, 1926, стор. 16, 17.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 26 жовтня 1966 р.
[4] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 64, оп. 1, спр. 328, арк. 4.
[5] М. Троян. Боротьба трудящих Мукачівщини за Радянську владу в 1918—1919 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 30, стор. 69.

пали і голосували за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною «без попів і панів» [1].

Найстаріші комуністи села Великих Лучок. 1967 р.

Соціалістична революція в Угорщині вселила в трудящих Великих Лучок нові надії на краще життя. 22 березня 1919 року вони у своєму селі взяли владу в свої руки, почали по-новому жити й працювати. 7 квітня були проведені вибори Ради. А коли міжнародний імперіалізм організував збройну інтервенцію проти Радянської Угорщини, багато жителів Великих Лучок вступило до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати завоювання революції. Серед них були Дмитро Драга, Іван Теличка, Василь Рубіш, Юрій Цифра, Петро Газій, Михайло Теличко, Василь Ладжун, Золтан Ком'ятій, Василь Хома та інші.

Наприкінці квітня 1919 року міжнародна реакція повалила Радянську владу на Закарпатті. Село Великі Лучки спочатку окупували війська боярської Румунії, а потім — буржуазної Чехословаччини. Почалася жорстока розправа над учасниками революційно-визвольної боротьби.

На плечі трудящих важким тягарем лягли голод, непосильні податки, висока орендна плата, екзекуції. У відповідь на посилення гніту селяни ще активніше виступали проти буржуазних порядків. Особливо гострою була боротьба за землю. В одному з донесень управителя домбоцького маєтку на ім'я жандармерії зазначалось, що 30 березня 1920 року «жителі села Великих Лучок заборонили людям, які працювали на полях, продовжувати сівбу для панського маєтку і почали без представників влади вимірювати поле, розташоване на північ від Латориці» [2]. Виступ великолучківців був організований батраком Михайлом Грабом. Селяни прогнали загін жандармів, який намагався приборкати повсталі маси. І тільки прихід у село нового загону примусив трудящих відступити.

На початку 1922 року в селі було створено комуністичну організацію [3]. Серед перших комуністів були Іван Рубіш, Іван Бочкор, Михайло Граб, Степан Попович, Петро Фенчак. Їх авторитет зростав з кожним днем. Під керівництвом комуністів селяни Великих Лучок взяли участь у першотравневій демонстрації 1922 року в Мукачевому. Під час проведення виборів до парламенту буржуазної Чехословаччини в 1924 році за кандидатів від комуністичної партії у Великих Лучках з 1854 виборців голосувало 1206 чоловік. Це була велика політична перемога трудящих села. Маси переконалися, що тільки комуністична партія вірно служить їхнім інтересам [4].

Після парламентських виборів комуністи Великих Лучок ще жвавіше розгорнули агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Вони домагалися безкоштовної передачі поміщицької землі селянам. З цією метою до парламенту в 1925 році була послана делегація селян на чолі з комуністом Петром Фенчаком. Однак буржуазний уряд відхилив законні вимоги трудящих.

Вплив партійної організації на маси дедалі зростав. Це відчували реакційні елементи і всіляко перешкоджали комуністам у їх роботі. А в 1931 році вони підло з-за рогу вбили секретаря партійної організації Івана Лізака. Похорон комуніста перетворився у масову демонстрацію трудящих села. У відповідь на злодіяння

---

[1] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 47.
[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 230.
[3] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 50.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 18, 53.

класового ворога багато бідняків влилося до лав комуністичної партії. Партійна організація села мала тоді 50 членів та близько 300 співчуваючих комуністам[1]. Комуніста Василя Поповича у 1930 році було обрано делегатом до СРСР, а пізніше, після виборів 1935 року, він став сенатором від КПЧ у чехословацькому парламенті.

Активно діяла і передова молодь села. В 1930 році тут було створено комсомольську організацію. Вожаком її став комуніст Іван Попович (Русняк)[2]. Комсомольці поширювали серед населення революційні листівки, згуртовували молодь на боротьбу проти буржуазних порядків. Вони видали спеціальну листівку «Лучанська зірка», в якій пояснювалася мета поїздки молодіжної делегації до Радянського Союзу в 1930 році[3].

Активну участь у політичному житті села відіграло також Об'єднання трудящого селянства (ОТС). Очолював цю організацію комуніст І. В. Газій. Під час виборів до міцевих органів влади в 1930—1931 рр. члени ОТС разом з комуністичною організацією добилися визначної перемоги: старостою було обрано співчуваючого комуністам Йосипа Поповича. Його заступником та касиром селяни обрали членів партії.

Щоб привернути маси на свій бік, буржуазна влада іноді намагалася давати селянам деякі подачки — хліб, посівний матеріал тощо. Але цю мізерну допомогу здебільшого одержували заможні прошарки. Навіть сільська корчмарка за хабарі одержувала насіння, хоч не мала в цьому потреби. Про це переконливо говорив депутат парламенту комуніст Микола Сидоряк. Він вимагав від уряду розслідувати цю справу і притягти до судової відповідальності тих, хто спекулював на важкому становищі трудового селянства[4].

У роки економічної кризи біднота неодноразово брала участь у «голодних походах», протестувала проти гніту і беззаконня. Незважаючи на снігову бурю, що сталась 1 лютого 1932 року, селяни Великих Лучок разом з трудящими сіл Горонди, Ключарок та Баркасового, підтримуючи безробітних, пішли походом до Мукачевого. Тут вони натрапили на жандармську заставу. Озброєні шаблями і пендриками, жандарми розігнали людей і переслідували їх аж до навколишніх сіл[5].

Нестерпне соціальне безправ'я доповнювалось ще важким національним гнітом. Буржуазні органи преси навмисне сіяли національну ворожнечу між людьми. Власті всюди проводили насильну чехізацію українського населення. Хоч у Великих Лучках проживало лише 6 чеських сімей, а основну масу жителів становили українці, у відкритій тут горожанській школі навчання провадилося чеською мовою. І тільки в кінці 30-х років почали вчити дітей українською мовою. Крім горожанської, в селі працювало ще три початкові школи.

За переписом населення 1930 року, у Великих Лучках було 1225 будівель, 5854 жителі, з них — 5470 українців[6].

Особливо погіршилось становище трудового населення Великих Лучок з березня 1939 року, коли фашистська Угорщина загарбала Закарпаття. Над комуністами чинили жорстоку розправу. Фашисти кидали їх у тюрми, за колючі дроти в концтабори. Окупанти примушували всіх підозрілих селян двічі на день з'являтися до жандармерії для перевірки, забороняли їм виходити з села. Проте навіть і ці фашистські заходи не принесли окупантам ні спокою, ні бажаних наслідків. Комуністична організація пішла в глибоке підпілля, але не припиняла боротьбу

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 143.

[2] Нині пенсіонер, проживає у м. Празі.

[3] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 53—54.

[4] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 292—293.

[5] Газ. «Карпатська правда», 4 лютого 1932 р.

[6] Statistický lexikon obcí v republice Československé, IV. Zeme Podkarpatoruská, Praha, 1937, стор. 9.

би. Комуністи організовували колективні слухання радіопередач з Москви. Ця робота ще більш посилилась після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. В одному з донесень таємного агента від 30 липня 1941 року зазначалося: «Згідно з повідомленням Д—20, на квартирі Михайла Балога, мешканця Великих Лучок, колишнього заготівника фірми «Футура», часто збираються люди, які слухають московські радіопередачі і розповідають населенню те, що почують»[1]. Але агентам фашистської розвідки жодного разу не вдалося напасти на слід червоних агітаторів. Підпільники діяли обережно, часто міняли місце свого перебування.

Ще в 1940 році, підтримуючи загарбницькі плани Гітлера, угорські окупанти розпочали мобілізацію українського населення до своєї армії. Проте молодь відмовлялася з'являтися на призовні пункти, ховалася в горах або пробиралася карпатськими лісами через угорсько-радянський кордон і з радістю вступала на соціалістичну землю своїх єдинокровних братів. З Великих Лучок до Радянського Союзу нелегально перейшов 31 чоловік. Перелякані окупанти посилили свої вартові дозори і репресії, виловлювали втікачів і кидали їх до в'язниць та концтаборів. Кілька разів побували у в'язницях Мукачевого, Ужгорода, Кошіце, Дебрецина, Мармарош-Сігета та в різних концтаборах Василь і Петро Поповичі, Іван Рубіш, Василь Король, Юрій Рубіш та інші.

Під час окупації урядовці накладали на селян різні податки, за безцінь забирали у них домашню худобу, змушували безплатно давати для потреб армії зерно та інші сільськогосподарські продукти. У бідняцької багатодітної сім'ї Михайла Теличка, наприклад, окупанти забрали весь хліб, прирікши сім'ю на голодну смерть. Одночасно було закрито горожанську школу, здійснювалась посилена мадьяризація українського населення.

Але селяни надіялись, що прийде час розплати з фашистами. І коли луна переможних боїв Червоної Армії з окупантами дійшла до Великих Лучок, трудящі відчули, що наближається час їхнього визволення. Селяни вступали до партизанських загонів, а ті, що втекли до СРСР,— до Чехословацького корпусу, і разом з радянськими військами громили ворожі війська[2]. У травні 1944 року до села прибуло двоє партизанів-десантників Павло Балега та Іван Іванчулинець. Вони збирали дані про розташування в селі та його околицях фашистських військових частин. Комуністи скликали селян на таємні збори, розповідали їм про успіхи Червоної Армії. Тоді ж були створені невеликі групи народної дружини, які мали завдання готувати зброю для виступу. Керував цими групами комуніст Михайло Цифра. Водночас було створено підпільний Народний комітет[3].

26 жовтня 1944 року гуркіт танків на околицях села сповістив, що Червона Армія переможно вступає до Великих Лучок. Селяни обнімали й цілували своїх визволителів, зустрічали їх з хлібом і сіллю, з сльозами щастя на очах. Комуніст Михайло Цифра зустрів Червону Армію з розгорнутим червоним прапором. Цей сонячний жовтневий день перетворився для трудящих Великих Лучок на велике всенародне свято[4].

На початку листопада 1944 року в селі відбувся багатолюдний мітинг трудящих, про який газета «Закарпатська правда» писала, як про «могутню маніфестацію народної волі у Великих Лучках»[5]. Жителі села одностайно просили Радянський уряд прийняти Закарпатську Україну до своєї сім'ї. На мітингу було обрано Народний комітет, до якого поряд з чоловіками ввійшли й жінки. Серед народних обранців були Михайло Цифра, Петро Попович, Михайло Воробець, Василь Попович та інші комуністи.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 257.
[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 179, оп. 1, спр. 2, арк. 3—4.
[3] Там же, арк. 5.
[4] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 39.
[5] Газ. «Закарпатська правда», 13 листопада 1944 р.

Дощувальна установка у великолучківському колгоспі ім. В. І. Леніна. 1967 р.

З перших днів визволення села почала діяти партійна організація, яка вийшла з підпілля. Комуністи разом з членами Народного комітету приступили до активної роботи. Було створено народну міліцію в складі 35 чоловік, вона стала на варті інтересів трудящих.

За ініціативою комуністів у селі розгорнувся всенародний рух за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною [1]. Волю великолучківських трударів підтвердили делегати I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Народними посланцями від Великих Лучок були Юрій Строїн, Василь Попович, Михайло Воробець та Іван Газій [2].

Прагнучи відплатити фашистам за всі злодіяння, молодь села добровільно вступала до лав Червоної Армії. Протягом перших днів з часу визволення Закарпаття на фронт записалось 156 чоловіків і жінок. Серед них Марія Керекеш, Ганна Попович, Василь Сабо, Іван Федак, Іван Хома, Юрій Макусій, Михайло Керекеш, Михайло Газій, Йосип Газій, Василь Дзямка та інші. Населення Великих Лучок для Червоної Армії зібрало і безплатно передало 200 цнт м'яса, 3000 штук яєць, близько 100 цнт борошна. Для поранених воїнів у госпіталь жителі посилали подарунки, в т. ч. ковбаси, солонину, м'ясо, вино, печиво, горіхи [3].

Одним з перших кроків нової влади у Великих Лучках була націоналізація земель ворожих елементів, які втекли разом з фашистами, рятуючись від народної розплати. Для розподілу земель селяни вибрали земельну громаду, її очолив П. Попович. Громада розподілила між біднотою 1200 га землі. Крім того, для спільного користування було ще виділено 1300 гектарів [4].

Велика увага приділялася розвиткові народної освіти. Одразу після вигнання фашистів до села прибули 19 вчителів. Вони провели відповідну підготовку і за новою програмою розпочали навчання. Спочатку працювало дві школи — восьмирічна народна і горожанська. Потім було проведено реорганізацію освітньої мережі і запроваджено семирічне навчання. В 1946 році тут було відкрито десятирічку, яка охоплювала 1430 учнів. Водночас працювали вечірні курси для молоді.

Для ліквідації неписьменності в селі організовувались групи, в яких, крім учителів, селян навчали грамоти і старші учні школи [5]. Робота йшла дружно, організовано. До 1948 року більшість жителів села була вже письменною.

Комсомольська організація, яка заснувалася у Великих Лучках в лютому 1945 року, швидко налагоджувала культурно-освітню роботу. До послуг молоді в селі відкрили 2 клуби, 2 бібліотеки. Тут завжди було людно: колективно читали книги, газети, працювали гуртки художньої самодіяльності [6].

У селі налагоджувалось і медичне обслуговування, було відкрито амбулаторію. Якщо до визволення на чотири села працював один лікар, то в 1945 році лише у Великих Лучках населення обслуговували 4 лікарі [7].

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 19 листопада 1944 р.
[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 179, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 14 січня 1945 р.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 448, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
[5] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 343.
[6] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 179, оп. 1, спр. 2, арк. 5.
[7] Там же, ф. 669, оп. 1, спр. 34, арк. 3.

Весною 1947 року бідняки вирішили створити в селі колгосп. Першим до артілі подав заяву бідняк Василь Король. Слідом за ним вступили Юрій Рубіш, Іван Газій, Юрій Строїн, Іван Шестак, Михайло Ладані, Андрій Сідун, що обійшов увесь світ, шукаючи кращої долі, та інші. Головою артілі великолучківці обрали Василя Короля.

Будинки колгоспників у Великих Лучках. 1967 р.

Восени 1948 року в селі вже існувало п'ять колгоспів. Той рік став роком суцільної колективізації у Великих Лучках. Проте у дрібних артілях переваги колективного господарювання не використовувались на повну потужність. Виникло питання про об'єднання їх в єдине колективне господарство. Допомогла цьому дружба, що зародилась між колгоспниками Великих Лучок і хліборобами артілі «Труд» села Загорська Московської області.

Прочитавши в центральній газеті статтю голови колгоспу «Труд» І. Хренова про передові методи господарювання, жителі Великих Лучок вирішили запозичити їхній досвід. До Підмосков'я вони написали листа з проханням дозволити їм приїхати по науку. Незабаром прийшла відповідь. Росіяни запрошували закарпатців до себе в гості. Першим поїхав голова колгоспу ім. В. І. Леніна Ю. Рубіш. Тепло і радісно зустріли його російські брати, про все розповідали, показали велике господарство, яке успішно розвивалося на базі об'єднання 14 невеликих артілей. Про все це розповів Рубіш своїм односельчанам, повернувшись з Підмосков'я.

В серпні 1950 року великолучківці на загальних зборах села одностайно прийняли рішення: об'єднати всі п'ять артілей в одне господарство. Укрупнений колгосп назвали іменем В. І. Леніна [1].

З того часу і змагаються за кращі успіхи дві великі сім'ї українського і російського колгоспів. Загорські колгоспники допомогли великолучківцям налагодити роботу птахоферми. В свою чергу українські хлібороби порадили російським братам вирощувати кукурудзу на силос, допомогли їм добірним зерном. Сподобалися загорцям і будинки, які рівними рядами виросли за роки Радянської влади у Великих Лучках, що є яскравим свідченням зростання добробуту трудящих села.

Будівельна бригада колгоспу ім. В. І. Леніна виїжджала до Загорська і допомагала своїм друзям побудувати цілу вулицю. Цю вулицю загорці назвали Закарпатською. Вона стала символом дружби між трудівниками двох братніх республік.

За порівняно невеликий строк Великолучківський колгосп перетворився на одне з передових господарств на всьому Закарпатті. Валовий збір сільськогосподарської продукції в 1966 році становив — 47 559 цнт зерна, 18 941 цнт овочів, 47 677 цнт буряків. Рік у рік підноситься врожайність. В 1967 році хлібороби зібрали по 25 цнт пшениці з га, по 51,4 цнт кукурудзи, по 29 цнт озимого ячменю.

Помітного розвитку досягло тваринництво. В 1966 році колгосп мав 3244 голови великої рогатої худоби, 3620 свиней. Надої молока на одну корову становили 1852 кілограми.

З кожним роком зростають неподільні фонди артілі, і це дає змогу розширити будівництво громадських приміщень, придбати нову сільськогосподарську техніку. В 1967 році в колгоспі було 37 вантажних машин, 37 тракторів, 16 комбайнів і багато

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 669, оп. 1, спр. 35, арк. 12.

іншої техніки. На території господарства розміщено 32 тютюносушарки, 16 корівників, 12 телятників, 11 свинарників, 4 пташники, гараж для автомашин, 5 кузень, 2 пилорами, млин, тракторна, столярна і автомобільна майстерні.

В 1967 році почав працювати колгоспний плодоконсервний завод. Його потужність 6 млн. умовних банок на рік. У цехах заводу встановлені сучасні машини і обладнання. Крім консервів, тут виготовляються фруктові соки, маринади, салати.

Виробничі успіхи колгоспу — результат самовідданої праці великолучківців. З перших днів колективного господарювання вони переносили труднощі, злагоджено розв'язували всі питання колгоспного будівництва. В процесі спільної праці зростала дружба людей, підносилася їх свідомість. Ще в 1947 році ланкові Г. М. Ладані та Ю. М. Рубіш на всю республіку прославили свої імена. Ланка Ладані зібрала по 26,2 цнт соняшника з гектара, а ланка Рубіша — по 75 цнт кукурудзи. Це були рекордні врожаї на Закарпатті. За сумлінну роботу в 1949 році ланковим присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Повчальний шлях пройшла Ганна Михайлівна Ладані. В минулому вона працювала у куркулів, жила без радості. А коли над Карпатами засяяло сонце свободи і в селі почав створюватись колгосп, Ганна Ладані в числі перших стала його членом. У колгоспі вона стала справжнім майстром високих врожаїв, завоювала глибоку повагу односельчан. За одержання високих врожаїв кукурудзи в 1954 році її нагороджено орденом Леніна, а в 1958 році — другою золотою зіркою Героя Соціалістичної Праці. На досягнутих успіхах ланкова ніколи не заспокоювалася, а домагалася все вищих врожаїв. У 1964 році її ланка з площі 50 га зібрала по 100,5 цнт кукурудзи в зерні. Г. М. Ладані щорічно є учасницею Всесоюзної виставки ДНГ. Виставком нагородив її Великою і Малою золотими медалями.

Відкриття бюста двічі Героя Соціалістичної Праці Г. М. Ладані в селі Великих Лучках. 1961 р.

Славній трудівниці односельчани виявляють високе довір'я. З 1951 року її вже вп'яте обирають депутатом Верховної Ради УРСР. Вона має своїх послідовників у вирощуванні високих врожаїв, її приклад наслідують тисячі хліборобів Закарпаття.

По-комуністичному живуть і працюють механізатори Ю. Балог, В. Волошин, доярки О. Бігарі, Г. Король, М. Лелик, І. Шелько, свинарка Г. Беляля, бригадири І. Федак, Д. Фенчак, ланкові Г. Федак, М. Лінтур, рядові колгоспники Ю. Кунак, Д. Рубіш, І. Шафар, Г. Строїн, Г. Попадинець, Г. Теличко, М. Балко, Г. Кіраль, Г. Балко та багато інших великолучківців. 126 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Середня школа в селі Великих Лучках. 1967 р.

Одночасно з розвитком колгоспного виробництва зміцнюється економіка села, впорядковуються його вулиці, поліпшується добробут людей. Вздовж села широкою блискучою стрічкою простягається асфальтоване шосе. В центрі височить двоповерховий Палац культури. Поблизу розміщені широкоекранний кінотеатр, лікарня, пошта, телефонна станція, універмаг, продуктові і промтоварні магазини. Стрункими рядами на вулицях стоять світлі, вкриті шифером, черепицею і залізом, будинки колгоспників. Кожне подвір'я нагадує мальовничий куточок. За допомогою держави у Великих Лучках споруджено понад 1350 будинків. Кожний будинок радіофіковано. У селі є понад 1300 радіоприймачів, 476 телевізорів, 218 мотоциклів, 20 легкових автомашин, кілька тисяч велосипедів.

Двічі Герой Соціалістичної Праці Г. М. Ладані хлібом-сіллю зустрічає чехословацьких гостей. 1965 р.

Помітні зрушення у Великих Лучках відбуваються і в галузі освіти. За роки Радянської влади тут 2200 чоловік здобули середню і восьмирічну освіту. Тепер немає такої родини, де б хтось з її членів не вчився. В сім'ї рядового колгоспника Юрія Габовди з шести дітей дві дочки і один син закінчили Ужгородський державний університет. Син став лікарем-хірургом, дочки — педагогами, третя дочка закінчила Берегівське медичне училище, а два молодші сини здобули середню освіту, і один з них навчається на медичному факультеті Ужгородського університету [1]. Чотири уродженці села стали вченими. М. М. Ладані і А. І. Шпонтак здобули звання кандидатів медичних наук, П. І. Халус — історичних наук, Г. І. Балог — біологічних наук. В аспірантурі навчаються Ю. Ю. Рубіш, Т. Ю. Кепич, І. Д. Рубіш.

В селі — дві середні і одна восьмирічна школи. В них 70 вчителів навчають близько 1440 учнів. Школи добре обладнані кабінетами, мають фізкультурні зали.

У Великолучківській лікарні працює 6 лікарів, 8 фельдшерів і 18 медсестер. Вони повсякденно дбають про здоров'я трудящих. Добре зарекомендували себе серед населення лікар І. Д. Рать, фельдшер, Г. М. Король, завідуючий фельдшерсько-акушерським пунктом Д. П. Фенчак.

Соціалістичні перетворення в галузі економіки і культури села відбуваються під керівництвом партійної організації, яка об'єднує 124 комуністи. В роботі їм допомагають 370 комсомольців. Комуністи й комсомольці працюють на різних ділянках виробництва і культури. Серед молоді повсякденну виховну роботу провадять старі члени партії В. Ю. Попович, І. В. Газій, Ю. Ю. Строїн. Юнакам і дівчатам вони розповідають про минуле Закарпаття, про героїчний шлях трудового народу, який під керівництвом Комуністичної партії здобув волю і щастя.

Багатогранну роботу проводить сільська Рада, до якої обрано 82 депутати. Сільрада невпинно дбає про впорядкування села, народним методом організувала ремонт шляхів. Її заходами встановлено обеліск на честь воїнів-односельчан, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Славне 50-річчя Великого Жовтня трудівники села відзначили новими виробничими успіхами. Вони сповнені рішучості й надалі самовіддано працювати на благо радянської Батьківщини, в ім'я щастя і прогресу.

М. М. ДАНКАНИЧ, М. П. ПОПОВИЧ

---

[1] Газ. «Прапор перемоги», 1 січня 1968 р.

РА́КОШИН

Ракошин — село, центр Ракошинської сільської Ради. Розташований на правому березі річки Латориці, за 9 км від Мукачевого. В 1958 році до Ракошина приєднані села Бенедиківці і Кайданове, а в 1960 році Руське і Чопівці, які до того часу були окремими населеними пунктами. Ракошинській сільраді підпорядковане село Домбок. Через Ракошин проходить автомагістраль Мукачеве — Ужгород. Населення — 4823 чоловіки.

За переказами назва села Ракош (Ракове) походить від слова «раки», яких багато водилось у старому руслі річки Латориці, що пролягало через село [1]. В окремих письмових джерелах село зустрічається ще під назвою Берегракош (тобто Ракошин Березький), оскільки воно належало до Березького комітату.

Місцевість, де розташовані села Ракошинської сільради, була заселена з давніх часів. В районі Кайданового та околиці Ракошина знайдено кам'яні знаряддя праці епохи неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.)[2].

В письмових джерелах село згадується в 1333 році. Вже тоді мешканці Ракошина сплачували церковний податок [3]. У документах збереглися прізвища власників села. З XIV століття Ракошин, як і інші навколишні села, що належали до Мукачівської домінії, переходили у власність від одного феодала до іншого.

В XVII столітті селом володіли семиградські князі, зокрема родина Ракоціїв. Зміни власників села, їх чвари призводили до посилення закріпачення селян, до затримки розвитку села. В період війни чоловіків брали до армії. Кріпаків зобов'язували сплачувати численні грошові та натуральні повинності. Серед них т. зв. «ценз» — оброк від кожного двору, який сплачувався в день святого Юрія і на день Михайла — по 1 форинту з кожної душі. А на різдво кожен двір платив 12 снопів конопель, півкобла вівса, піввоза сіна. Кожного року для Мукачівського замку село давало 6 овець і «бузок»* сиру[4]. До того ж селяни змушені були здавати на панський двір десяту частину врожаю з своїх полів і виноградників, десятину від худоби, сплачували данину за проїзд і прохід через міст на річці Латориці. Крім численного оброку, селяни виконували різні роботи на будівництві і ремонті в панському маєтку чи в Мукачівському замку, несли охорону, транспортували різні речі тощо. В XVI столітті панщина значно зросла. На полях і на виноградниках феодала селян примушували працювати по 2—3 дні на тиждень. Пізніше панщина стала необмеженою[5].

Важкий феодально-кріпосницький гніт і жорстока експлуатація не раз викликали заворушення і виступи селян. Вже у 1427 році мешканці Ракошина та інших сіл боролись проти передачі їх земель Бранковичу. В 1463 році вони з селянами Іаношієва (Іванівки) протестували проти нападів і насильств іршавського феодала Ладислава Карачоні. У 1514 році вони взяли участь у селянській війні. На придушення виступів власті посилали регулярні війська. Для розміщення частин замкової кавалерії у селі власті збудували казарми.

Під час вторгнення на Закарпаття польського шляхетського війська у 1657 році маєток Ракоціїв в Ракошині був зруйнований. Проте володарі примусили селян швидко відбудувати його, а в 1684 році повністю реконструювали.

Крім феодальної експлуатації селяни терпіли і релігійне та національне пригнічення. Українському населенню, яке визнавало православ'я, силою нав'язувалась

---

[1] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája. III kötet. Ungvár, 1881, стор. 673.

[2] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 55.

[3] G. Y. Györffi. Az Árpád-kori Magyarország földrajza. Budapest, 1963, стор. 526; T. Lehoczky. Bereg vármegye monográphiája. II. kötet. Ungvár, 1881, стор. 6—7; III. kötet, стор. 673.

[4] В. Феделеш. Підручник історії Підкарпатської Русі. Мукачеве, 1922, стор. 29.

[5] Т. М. Сопко. Аграрные отношения в Закарпатье в XVI—XVII вв. М., 1964, стор. 12.

* Бузок — бочка.

уніатська (греко-католицька) релігія; угорське ж населення терпіло від католицької церкви і переходило до протестантизму[1].

Центральна вулиця села Ракошина. 1967 р.

Тяжких руйнувань зазнало село у другій половині XVII століття під час антигабсбурзького повстання. Протягом 3-х років (1685—1688 рр.) воно було ареною битв. Село грабували і палили не тільки австрійські війська, а й місцеві феодали «аби облягаючим німцям не було де перезимувати»[2]. В ці роки в Мукачівській домінії було спалено 40 сіл з 152.

Після загарбання Закарпаття австрійськими Габсбургами становище народних мас ще дужче погіршало. Кріпаки як і раніше ледве животіли, терпіли нестатки, їх до того ж грабували розміщені тут німецькі війська. Цим, насамперед, і пояснюється активна участь багатьох селян Ракошина у визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр.[3]. В загонах куруців було понад 40 чол. Ракошина і сусідніх сіл.

Після 1728 року Ракошин, як і вся Мукачівсько-Чинадіївська домінія, перейшов до рук графа Шенборна.

Феодальна експлуатація, національний і релігійний гніт за часів панування Габсбургів все посилювався. Крім панщини, кріпаки виконували багато інших повинностей: віддавали Шенборну десятину від худоби, дев'ятину від врожаю і вина, курей, яйця, масло, пряжу, сплачували грошові чинші тощо. В урбарії села Ракошина, складеному в 1810 році, визначалися такі повинності: на 171 двір припадало відробити панщини з тяглом — 2882 дні, без тягла — 6340 днів; сплатити 163 форинти податків, дев'ятину з врожаю, 49 сажнів дров, 49 іц топленого масла, 49 курей, 589 яєць тощо. В цей час в середньому на селянський двір припадало лише 0,3 наділу або по 5 гольдів орного поля. Всієї орної землі в селі було 842 $^{1}/_{4}$ гольди, луків — 889 $^{3}/_{4}$ гольди. За цю землю селяни мусили відробляти на панщині з своїм тяглом 9222 дні. А якщо без тягла, то 12 104 дні. Отже, за кожен наділ селяни відбували на панщині 230 днів — більше як у два рази, ніж це передбачалося урбаріальною реформою другої половини XVIII століття[4].

Зростала диференціація селянства. З-поміж кріпаків виділялися багатії. Заможні селяни все частіше відкуповувалися від панщини. Вони і дев'ятину від врожаю та худоби сплачували не продуктами, а грішми[5]. Селяни-багатії скупчували в своїх руках велику кількість землі. Поскільки багатії відкуповувалися від панщини, то на плечі сільської бідноти Ракошина звалювався увесь тягар панщини і феодальних повинностей.

До того ж феодали просто грабували селян. У 1842 році управителі графа Шенборна «обміняли» у ракошинських селян-кріпаків 458 гольдів родючих земель в урочищі Домбоки (фактично силою перегнали їх на гірші землі), а тут утворили

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 45, оп. 1, спр. 7, арк. 17.

[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 23.

[3] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 років.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 116.

[4] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 91.

[5] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 87, оп. 1, спр. 40.

домбоцьку економію. Там же в урочищі був організований монастир — ще один експлуататор селян.

Трудящі Ракошина вітали революцію 1848—1849 років. Частина молоді вступила до революційної армії та народної міліції Мукачевого, брала участь у штурмі Мукачівського замку. Революція хоч і звільнила селян від кріпацтва та одночасно майже позбавила їх землі. Після революції посилилася диференціація селянства. Переважна більшість селян Ракошина володіла від 0,1 до 2 гольдів пісної, глинистої землі, а багатії мали по 100—350 гольдів кращої землі. Основна ж маса земельних угідь залишилась в руках графа Шенборна, барона Ковнера та поміщиків. Селяни Ракошина, позбавлені тягла, змушені були і надалі працювати на багатіїв, брати у них землю в оренду, найматися на сільськогосподарські роботи. Десятки селян емігрували за кордон: до Франції, Бельгії, Бразілії і особливо до США в пошуках праці[1].

Проте розвиток капіталістичних відносин на селі сприяв поступовому його зросту. До кінця XIX століття населення збільшилось на третину і дорівнювало 1870 чоловік. Значна частина його працювала в поміщицьких і куркульських господарствах або орендувала клаптики землі, за що сплачувала від $1/2$ до $5/6$ врожаю. Через відсутність тягла, добрив і техніки, земля оброблялася погано і врожаї зернових не перевищували 6—8 цнт з гектара. За користування пасовиськом, крім відповідної плати, селяни були змушені ще й працювати на власника пасовиська[2].

Дуже поганим було медичне обслуговування населення в Ракошині. Навіть у перші десятиліття XX століття в селі не було жодного медичного закладу і медичного працівника. Не набагато кращим було становище з освітою. До середини XIX століття діяли лише церковні школи: реформатська і греко-уніатська. Державну початкову школу відкрито лише в другій половині XIX століття. Навчання велося угорською мовою, відвідували її в основному діти угорського населення. На 1915 рік в Ракошині з понад 150 дітей шкільного віку відвідували школу близько третини[3]. Тому не дивно, що більшість населення залишалася неписьменною. Української державної початкової школи в селі не було. З 1911 року в Ракошині почала діяти невеличка т. зв. народна бібліотека, в якій нараховувалось близько 150 книг.

В роки першої світової війни посилилась експлуатація та жандармські репресії над трудящими села. Для потреб армії у селян забирали продовольство, фураж. Нерідко селяни залишались без посівного матеріалу. Влітку 1917 року екзекутори забрали у селян урожай прямо з поля. Житель Д. Глагола був по-звірячому побитий жандармами тільки за те, що відмовлявся здати своє зерно. У батраків, які не мали власної землі і жили з заробітків, на користь держави відбиралось $2/3$ заробітку. У домбоцькому маєтку з кожних трьох батраків зароблену плату одержував лише один.

Під час війни власті навіть забороняли українські і російські книги. Селян часто звинувачували у «державній зраді» тоді, коли знаходили в селі навіть молитовну книжку російського видання.

На посилення революційної боротьби селян Ракошина особливий вплив мало повернення з Росії, де вже відбулася Велика Жовтнева соціалістична революція, військовополонених. В село повернулося багато революційно настроєних солдат — Д. Коштура, Д. Варга та інші. Вони очолили виступ односельчан.

22 березня 1919 року, після перемоги пролетарської революції в Угорщині, в Ракошині була встановлена Радянська влада. До складу сільської Ради жителі села обрали місцевих трудівників, серед яких були В. Марко, Д. Ковач, Д. Кошту-

---

[1] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни (1908—1913 рр.) — Наукові записки Ужгородського державного університету — 1957, т. 29, стор. 117—119.

[2] Л. Г. Козловська. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. Львів, 1959, стор. 8—9.

[3] A munkácsi görög-katholikus egyházmegye népiskolainak évkönyve. Ungvár, 1915, стор. 8.

ра, Ю. Мейсар та інші. Рада створила загін Червоної гвардії. Першими червоногвардійцями його стали О. Доктор, Ф. Глуханич, О. Бара, О. Балог, І. Молнар, М. Бара та інші[1]. На початку квітня Рада конфіскувала зерно на складі поміщика Фейєрштейна і розділила його між сільською біднотою[2].

Однак Радянська влада в Ракошині проіснувала лише 39 днів. 29 квітня 1919 року Ракошин окупували румунські війська. А в травні на зміну їм прийшли війська буржуазної Чехословаччини. Окупаційні війська вели себе по відношенню до населення дуже жорстоко, переслідували учасників боротьби за встановлення Радянської влади, грабували. За активістами Радянської влади встановили контроль, провадили обшуки, застосовували тілесні покарання, окремих — ув'язнювали. Селяни чинили окупантам опір, виганяли із села урядових чиновників, що приходили для збору податків.

Під тиском безземельного та малоземельного населення Закарпаття чехословацький уряд провів у 1919—1938 рр. часткову земельну реформу. Проте вона майже нічого не змінила в землекористуванні селян, бо колишній маєток Шенборна відійшов у державний фонд. Поміщики, скориставшись реформою, навіть збільшили свої володіння, відібравши у селян Ракошина 210 гольдів землі[3]. В 1925 році поміщик Фейєрштейн побудував у Ракошині спиртовий завод.

Землі за реформою одержала в Ракошині в основному сільська верхівка, яка підтримувала чехословацьку буржуазію. Бідні селяни змушені були орендувати клаптики землі за велику суму грошей і через це часто потрапляли у кабалу до банків та лихварів. При несвоєчасній виплаті внесків банкам чи лихварям, майно і земля селянина-боржника за безцінь продавалася з молотка. Так постраждали селяни М. Лендєл, С. Коштура, І. Кармазин та багато інших. Екзекутори забрали у них весь урожай та намагалися продати з аукціону їх ділянки землі[4].

До всього цього селяни часто терпіли і від стихійного лиха. Коли в червні 1930 року внаслідок градобиття було знищено не тільки врожай на полях, а й фруктові дерева і завдано великої шкоди будівлям, то бідняцьке населення села повністю зубожіло й знаходилося в розпачі. Збитки, нанесені селу, облічувалися сотнями тисяч чеських крон. Питання про допомогу потерпілим від градобиття селам поставили в чехословацькому парламенті К. Готвальд, М. Сидоряк і ще 22 комуністи[5]. Але мізерні кошти, виділені для відшкодування, лише збагатили куркулів Ракошина та інших сіл. Біднота не могла поправити свої зруйновані стихійним лихом господарства і ще більше потрапляла в борги, розорялась.

Трудящі Ракошина не мирилися з таким становищем і рішуче піднімалися на боротьбу. Керували їх виступами комуністи. З утворенням у березні 1920 року на Закарпатті Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП) — її осередок виник і в Ракошині. Газета «Правда» (Ужгород) писала, що 16 травня 1920 року відбулися збори селян в селах Ракошині, Іванівці, Гаті, Зняцеві та інших, де «були присутні майже всі жителі», які «одностайно, урочисто організувалися в партію» і одразу ж обрали партійні комітети[6]. Під керівництвом МСП посилилася боротьба за землю. Селяни Ракошина та інших сіл, переконавшись в брехливості демократичних обіцянок чехословацького уряду і його «аграрної реформи», почали самі захоплювати поміщицькі землі, рубати ліси[7].

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 706, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 59, оп. 1, спр. 23, арк. 74.

[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 706, оп. 1, спр. 1, арк. 6, 7.

[4] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[5] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів в чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938), стор. 283.

[6] Газ. «Правда» (Ужгород), 21 травня 1920 р.

[7] Н. Баженова. Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917—1923 рр. Ужгород, 1962, стор. 89.

Важливою подією в історії села було створення первинної партійної організації Комуністичної партії Чехословаччини в 1921 році. Комуністи Д. Ковач, П. Варга та інші розгорнули агітаційну роботу серед бідноти. Під їх впливом селяни вимагали перегляду аграрної реформи, не сплачували церковний податок, брали участь у зборах, мітингах та демонстраціях, що відбувалися в Мукачевому. В травні 1922 року жителі Ракошина та інших сіл взяли участь у першотравневій демонстрації в Мукачевому. Перед демонстрантами з промовами виступали комуністи П. Галперт і М. Сидоряк[1]. У 1924 році понад 200 жителів сіл Ракошина і Кайданового перешкодили представникам місцевої влади відібрати землю у селян М. Лендєла, С. Коштури, І. Кармазина і продати її на публічних торгах.

Авторитет комуністів постійно зростав. Про це яскраво свідчать вибори до чехословацького парламенту у березні 1924 року. Незважаючи на всілякі перешкоди і репресії за комуністичних депутатів було подано в Ракошині 237 голосів[2].

В тяжких умовах доводилось працювати сільським комуністам. Їх, і тих хто їм співчував, тероризували власті і різні реакційні елементи, представники буржуазних і дрібно-буржуазних партій — аграрної, угорської автономної та інших. Щоб залякати комуністів і співчуваючих їм, вони в 1927 році підпалили хату комуніста Д. Ковача, який відмовився вийти із складу комуністичної партії[3]. Комуністів І. Лендєла, І. Голода, П. Шафара, П. Варгу та інших часто заарештовували. Проте все це не злякало комуніста П. Варгу, який став бойовим керівником комуністичної партійної організації Ракошина. Під його керівництвом ракошинська комуністична організація залучила на свій бік більшість бідноти і середняків села. Пізніше П. Варга очолював організацію Об'єднання трудового селянства (ОТС) на Мукачівщині. В 1936 році П. Варга був обраний членом ЦК КПЧ.

За роки від першої до другої світових воєн Ракошин майже не зазнав змін. Більшість будинків була дерев'яними, вулиці невпорядкованими. В селі працював лише один медичний працівник. За медичною допомогою населення змушене було звертатись до Мукачевого до приватних лікарів, за що платили великі гроші. Вкрай незадовільним залишалося становище і з освітою. Напередодні другої світової війни в селі проживало 3,5 тис. чоловік, з яких половину складали українці, четверту частину угорці, решту — інші. Лише за настійною вимогою комуністів та при підтримці їх трудящими вдалося добитися від властей в 20-х роках відкрити в Ракошині українську народну (початкову) школу з паралельними угорськими класами. Однак ця школа могла охопити лише третину дітей шкільного віку. Навчалися в ній, головним чином, діти заможних селян. В одночас було відкрито чеську школу, хоч в селі проживало всього 21 чол. чеської національності[4]. Більш як 20 років існувала в селі бібліотека. Та її книжковий фонд зростав щороку всього на 7—8 книжок.

15 березня 1939 року село окупували фашисти. Для ракошинців почались чорні дні. В селі розмістились жандарми. Комуністична організація пішла в підпілля. Посилилось національне гноблення. Українську мову було витіснено із школи, нею заборонялось навіть розмовляти в урядових установах. На початку 1941 року жандарми жорстоко побили юнаків В. Тягура, В. Коцібана, В. Когутича лише за те, що вони співали українські пісні. Одночасно окупанти натравляли угорське населення на українців.

В ці тяжкі роки неволі сільські комуністи виявили справжні зразки мужності і героїзму. Заарештований комуніст Дмитро Ковач терпів знущання і катування, але не видав своїх товаришів. Він сховав і до самого визволення села зберіг партквиток і червоний прапор сільської парторганізації.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 407—408.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 18—53.

[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 706, оп. 4, спр. 1, арк. 8.

[4] Statisticky lexikon obci v Republice Československé. IV. Zemé Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 10.

Терор, катування і переслідування примусили багатьох юнаків і дівчат рятуватися втечею до Радянського Союзу. В 1940 році з Ракошина нелегально перейшли до СРСР 29 чоловік. А ті ракошинці, яких на початку 1941 року мобілізували в угорську армію і послали на Східний фронт, відмовлялися воювати проти Радянського Союзу і добровільно здавалися в полон. Брати М. і Ф. Балла, Ю. Товт, Г. Яров, М. Доктор, І. Когутич, В. Жупан та інші здалися в полон підрозділам радянських військ і вступили до лав Чехословацького корпусу, організованого на території Радянського Союзу [1]. Чимало ракошинців допомагали підпільникам і місцевим партизанам. А такі як М. Логойда, Ю. Когутич пішли в партизанські загони. М. Логойда став заступником командира по розвідці в загоні В. П. Русина.

26 жовтня 1944 року війська 4-го Українського фронту визволили Ракошин. Чимало молоді Ракошина вступило в ряди Червоної Армії і брало участь в остаточному розгромі фашистів. До самого Берліна пройшли з боями ракошинці М. Доктор, В. Крупка, І. Когутич, Ю. Глагола та інші.

17 листопада 1944 року жителі села висловились за возз'єднання Закарпаття з матір'ю — Радянською Україною. Їх обранці Дмитро Ковач, Петро Варга на Першому з'їзді Народних комітетів Закарпатської України голосували за возз'єднання Закарпаття з СРСР.

За ініціативою сільських комуністів І. Голода, М. Доктора, П. Шафара, Д. Деркача, І. Курака Народний комітет конфіскував 90 га попівських і куркульських земель і передав найбіднішим селянам [2], організував збирання посівного зерна для допомоги бідним господарствам. Народним методом були відремонтовані три шкільних приміщення, будинок лікарні, клуб, хата-читальня, поштове відділення, приміщення сільської Ради, відкрито дитсадок, кінотеатр тощо.

Велику допомогу одержали селяни від Радянської влади. В березні 1946 року почала діяти Ракошинська МТС, яка обслуговувала 6751 селянське господарство у 18 селах [3]. Разом з технікою, надісланою із східних областей УРСР, прибули кращі механізатори—головний інженер В. Резніченко, бригадир М. Якименко та інші, які навчили умінню керувати трактором молодих хлопців і дівчат з Ракошина та навколишніх сіл. В МТС було створено 4 бригади, в яких працювало 36 чол., серед них 2 жінки.

Переконавшись, особливо після екскурсій до колгоспів східних областей УРСР, у перевазі колгоспів над роздрібненими господарствами і маючи гарантовану підтримку Радянської влади, трудящі Ракошина у 1948 році почали переходити на колективне господарювання. Дві ініціативні групи стали організаторами двох колгоспів — ім. Калініна та ім. Енгельса.

Вже у 1949 році в колгоспі ім. Калініна об'єдналось 344 господарства, які мали 886 га землі, з них: 579 га орної, 14 га виноградників, 7 га садів та інше. Першим його головою був обраний М. М. Доктор. Колгосп ім. Енгельса в 1949 році об'єднував 372 селянські двори, мав 829 га землі, з них: 617 га орної, 18 га виноградників, 8 га садів та інше. Головою колгоспу ім. Енгельса обрали І. П. Когутича.

Проведенню колективізації в Ракошині намагалися перешкодити куркульські елементи, які агітували проти колгоспу, залякували селян. Та скоро вони були знешкоджені. В серпні 1950 року колгоспи ім. Енгельса та ім. Калініна об'єдналися в один. Одночасно до них приєдналися ще 2 господарства — кайданівський колгосп «Червона зірка» та бенедиківська артіль ім. Будьонного. Об'єднаний колгосп мав у своєму розпорядженні 3402 га землі, 5 великих тваринницьких ферм. В колгоспі працювало 7 рільничих бригад, городня, будівельна, виноградарська та шляхова бригади і 64 ланки. Першим головою правління об'єднаного колгоспу став В. В. Микита.

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 706, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 384, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 4.
[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 406, оп. 1, спр. 2, арк. 2—3.

 27 8-312

Вже в перший рік свого існування об'єднаний колгосп Ракошина одержав понад 2 млн. крб. прибутків. Бригада І. Лендєла виростила по 26 цнт пшениці і по 40 цнт кукурудзи з га з усієї площі, ланка К. Больоги одержала по 28 цнт пшениці з 25 га, ланка В. Когутича — по 130 цнт картоплі з 10 га, ланка Г. Молнара — по 50 цнт винограду [1].

За короткий час колгосп створив міцну кормову базу. Посіви люцерни і конюшини в 1951 році вже досягли площі 320 га. Поголів'я худоби було повністю забезпечено кормами, заготовлено посівний фонд кормових трав і здано державі близько 500 цнт насіння конюшини.

Внаслідок здійснення рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС у колгоспі набагато поліпшилися добір, розстановка і виховання колгоспних кадрів. Бригади і ферми очолили спеціалісти, переважно — комуністи, які зуміли піднести дисципліну праці, організувати колгоспників на боротьбу за виконання виробничих планів. В соціалістичне змагання в той час включилося вже 12 бригад, 3 ферми та 10 ланок. В селі широко розгорнулося будівництво. Зростали прибутки колгоспу. Лише від побудованої у 1954 році теплиці вже через рік колгосп одержав 1760 крб. прибутку.

Натхненна праця, кваліфіковані кадри, нова техніка, добра організація праці сприяли підвищенню продуктивності колгоспного виробництва. У 1957 році виробництво молока на 100 га угідь становило по 260 цнт, тобто збільшилось у порівнянні з 1953 роком в три рази, м'яса вироблено по 44 цнт, або у два рази більше, ніж у 1953 році. Тваринники О. Балла, М. Яров, Л. Ваш, Г. Андрейчик від кожної закріпленої за ними корови надоїли до 2500 кг молока[2].

Значну роль у підготовці сільськогосподарських кадрів відіграло організоване у 1955 році 3-х річне зоотехнічне навчання тваринників колгоспу, а в 1956 році було проведено перепідготовку колгоспних кадрів. Все це сприяло дальшому зміцненню колгоспу. Врожай зерна в колгоспі майже подвоївся, зокрема кукурудзи становив уже 55,7 цнт з кожного гектара. Грошові прибутки колгоспу з 1953 по 1959 рік подвоїлись і становили 955 тис. карбованців.

За роки семирічки колгосп «XXII партз'їзд» домігся дальшого організаційного і господарського зміцнення. Взяті соціалістичні зобов'язання на честь XXII з'їзду КПРС були на кінець 1963 року повністю виконані. Значну роль у поліпшенні обробітку землі відіграла лукомеліоративна станція. За п'ять років тільки в колгоспі «XXII партз'їзд» нею осушено 750 га земель[3].

Нині ракошинський колгосп «XXII партз'їзд» — один з передових в районі і області. Він має 3 комплексні бригади: Бенедиківську, Кайданівську і Русківську, а також садо-виноградарські та городні бригади. За ними закріплено 28 тракторів, 4 комбайни та багато інших машин. Більшість робіт на полі та на фермах механізовано.

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 179, оп. 1, спр. 2, арк. 9—10; спр. 10, арк. 1—2; спр. 22, арк. 4—5.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 29 грудня 1957 р.
[3] Газ. «Прапор перемоги», 30 травня 1967 р.

Закладання силосу в ракошинському колгоспі «XXII партз'їзд». 1967 р.

Відгодівельний пункт свиноферми колгоспу «XXII партз'їзд». 1967 р.

Добрими показниками зустріли трудівники Ракошина 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — зібрали по 38,2 цнт всіх зернових і бобових культур з кожного га на площі 1000 га, у т. ч. пшениці по 29,6 цнт, кукурудзи в зерні по 60,1 цнт з га, по 200,9 цнт картоплі, по 591 цнт кормових буряків, по 218 цнт овочів. Окремі ланки і бригади зібрали ще вищий урожай. Комплексна Русківська бригада, де бригадиром комуніст Г. Д. Пеца, зібрала по 69,3 цнт зерна кукурудзи з площі 45 га, пшениці — по 45 цнт з га, картоплі — по 214, 7 цнт та буряків по 541,8 цнт з гектара. Комсомольсько-молодіжна ланка Олени Рошко з Русківської бригади зібрала по 75,2 цнт кукурудзи, по 241 цнт картоплі, по 617,3 цнт буряків з кожного га. Ланка Павла Крайняниці виростила по 73,6 цнт кукурудзи, по 236 цнт картоплі та по 554 цнт буряків з кожного гектара. Садово-виноградарська бригада (бригадир В. Ю. Когутич) виростила по 110 цнт фруктів.

Гідно зустріли ювілей 50-річчя Великого Жовтня і тваринники колгоспу. На 100 га сільськогосподарських угідь вони виробили по 569 цнт молока і по 151 цнт м'яса. Зверх плану продано державі 2000 цнт молока. Доходи колгоспу в 1967 році перевищили 3 млн. крб. Неподільний фонд зріс до 2,5 млн. карбованців.

Самовіддана праця ракошинців у ювілейному 1967 році була відзначена найвищою урядовою нагородою нашої країни. Колгосп «XXII партз'їзд» нагороджено орденом Леніна, господарству вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. У тому ж році колгосп нагороджено пам'ятним Червоним прапором Мукачівського райкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих [1]. Урядовими нагородами відзначено і багатьох передових трудівників колгоспу. Ордена Леніна удостоєні голова колгоспу І. І. Колька і бригадир комплексної бригади Г. Пеца. Орден Трудового Червоного Прапора одержав тракторист колгоспу П. Грубінка. Медаллю «За трудову відзнаку» нагороджена свинарка З. Діаманштейн та інші. В колгоспному господарстві з'явилося багато нових професій, яких раніше не було. На полях і на фермах нині працюють агрономи, інженери, машиністи, трактористи, шофери та інші. Всіх спеціалістів в колгоспі нині працює понад 100 чоловік, абсолютна більшість з них місцеві жителі.

Організатором господарського і культурного життя села є партійна організація, яка налічує 70 комуністів. Більшість з них зайняті безпосередньо в колгоспному виробництві: 20 чоловік працює механізаторами, 14 — бригадирами і ланковими, 9 — у тваринництві і т. д. Комсомольська організація села нараховує 350 членів, з яких понад 300 працюють безпосередньо в колгоспі. Для підвищення політичних знань та ділової кваліфікації комуністів, комсомольців і безпартійних активістів в селі працює 4 початкові політшколи першого і другого року навчання, школа основ марксизму-ленінізму та агрономічна школа.

Міцніло господарство артілі «XXII партз'їзд», мінялося й саме село. Воно все більше набуває вигляду селища міського типу. В центрі села споруджено новий клуб на 300 місць, кінотеатр «Колос». Поруч милує око сад радянсько-угорської

[1] Газ. «Прапор перемоги», 1 листопада 1967 р.

дружби, на вулицях прокладено тротуари, відкрито дитячий садок. Обабіч спортивного майданчика розкинувся новий житловий квартал. Всього в селі побудовано за роки Радянської влади 1252 добротні багатокімнатні житлові будинки, 530 з них споруджено за допомогою держави. В центрі села встановлено пам'ятник односельчанам — учасникам Великої Вітчизняної війни, що загинули в боротьбі проти фашистів.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрито торговельний комбінат, в якому розміщено універмаг, гастроном, ресторан, кафе.

Значну роботу по благоустрою села провела сільська Рада, її комісії та депутати. У передювілейному змаганні Ракошинська сільрада зайняла перше місце в Мукачівському районі і третє в області. Виконком обласної Ради депутатів трудящих та обласна рада профспілок вручили сільраді пам'ятний малий червоний вимпел, грамоту та третю грошову премію [1].

Зміцнення економіки села, зокрема розвиток основного господарства села — колгоспу, обумовлює заможне життя трудівників Ракошина. Про це яскраво свідчить хоча б той факт, що тепер в селі у власному користуванні жителі мають 15 автомашин, 450 мотоциклів. Якщо до встановлення Радянської влади в селі було всього 3 радіоприймачі, то тепер радіоприймач є майже в кожній хаті, крім того, є 380 телевізорів. Постійно зростає число вкладників в ощадні каси. Загальна сума вкладів перевищує 200 тис. карбованців. Про добробут населення свідчить і розвиток в селі кооперативної торгівлі. Лише за 1967 рік товарообіг села перевищив 1 млн. 200 тис. карбованців.

Значного розвитку набула за роки Радянської влади охорона здоров'я. Трудящі вперше одержали змогу безкоштовно лікуватися. Крім дільничної лікарні на 50 ліжок, в селі є 3 фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторія, аптека, дитяча консультація, 53 медичні працівники трудяться нині у селі. Для лікарні споруджено нове приміщення.

За роки вільного життя досягнуто великих успіхів у галузі народної освіти. В селі працюють дві середні, три восьмирічні і три початкові школи та школа-інтернат, в яких щорічно навчається понад 1350 дітей. Щорічно середні школи закінчує по 80—100 чоловік. За всю попередню історію Ракошина з числа його жителів лише 7 чоловік здобули середню освіту. А нині — понад 1300 юнаків і дівчат мають середню освіту, 375 випускників середньої школи вже здобули вищу освіту, а чотири з них стали науковцями. Це — кандидат медичних наук, доцент Львівського медінституту Д. М. Логойда, кандидат біологічних наук, доцент Ужгородського університету Г. М. Рошко, кандидат технічних наук, доцент Львівського політехнічного інституту О. О. Кюдзеній та кандидат фізико-математичних наук, науковий працівник Інституту фізики АН УРСР М. М. Тар.

На території Ракошинської сільської Ради працює 6 сільських бібліотек і 4 шкільні. Книжковий фонд лише в сільських бібліотеках складає понад 33 тис. примірників.

Добре налагоджено в Ракошині культурно-масову роботу. В п'яти сільських клубах працює 6 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 300 чоловік та хоровий колектив. В 1967 році хор зайняв призове місце на районному і обласному оглядах художньої самодіяльності. Масовими у селі стали фізкультура і спорт. Чудовим подарунком для молоді є новий стадіон на 2 тис. глядачів з волейбольним і баскетбольними майданчиками.

В побуті трудящих дедалі більше проявляються риси нового, комуністичного. В селі щорічно відзначаються день врожаю, день виноградаря, тваринника, городника, комсомольсько-молодіжні весілля, громадянські зірчини. Реєстрація шлюбів і народження провадиться в урочистій обстановці в кімнаті щастя [2]. В селі, де

[1] Газ. «Закарпатська правда», 31 жовтня 1967 р.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 2 червня 1967 р.

дружно живуть і працюють українці і угорці, часто проводяться свята інтернаціональної дружби, які символізують незламну братерську єдність народів нашої Вітчизни.

Цікаві і міжнародні зв'язки ракошинців. Бригадир Любов Коштура побувала у кооперативі «Спіський Чтвиртак» на Словаччині, а бригадир городньої бригади Софія Мочкош і ланкова Віра Лукачина їздили обмінюватися досвідом з болгарськими овочеводами[1]. Для запозичення досвіду колгоспу в Ракошин не раз приїздили друзі із Чехословаччини і Угорщини.

У наступні роки Ракошин буде зростати і далі. Вже будується нове приміщення для середньої школи на 520 учнів. Закінчується спорудження нового сільського клубу. Перспективним планом передбачено найближчим часом побудувати хлібокомбінат, лазню, житлові будинки та дальше упорядкування села. Трудівники Ракошиного дбають про те, щоб їх село відповідало всім побутовим і культурним вимогам соціалістичного села.

В. І. НЕТОЧАЄВ, І. М. ШЕРШУН

ЧИНАДІ́ЄВЕ

Чинадієве — селище міського типу, центр Чинадіївської селищної Ради. Розташоване в долині річки Латориці на автостраді і залізниці Мукачеве—Львів за 7 км від районного центру. Селищній Раді підпорядковане село Синяк. Населення — 6,4 тис. чоловік.

Місцевість, де розміщене Чинадієве, заселялася людиною давно. Про це свідчать знахідки неоліту (IV тисячоліття до н. е.) і доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), мідні, срібні і золоті монети часів Римської імперії (II століття н. е.) та слов'янський посуд (VIII—X століття н. е.)[2].

В письмових джерелах вперше село згадується за 1214 рік під назвою Золява-Сент-Міклош. Назва Сент-Міклош походить від побудованого тут і названого іменем святого Миколая поміщицького двору. Під цією назвою село фігурує в офіційних латинських і угорських документах аж до 1944 року. Однак засноване село місцевим руським населенням і давня його руська назва — Чинадієве. За народними переказами вона походить від того, що на цьому місті пани чинили дії, тобто суд, розправу. Про слов'янське походження назви села свідчать і старовинні назви частин села (Березник, Грабини, Новоселиця, Чинадьов)[3]. Про слов'янське походження назви Чинадієве свідчить і грамота угорського короля Стефана V, який у 1264 році подарував «село Чинадієве, що по цю сторону засіки, і село Сваляву по ту сторону засіки» магістру Аладару, який виконував доручення короля до галицького князя[4].

У XIII столітті виникла Чинадіївська домінія. В 1387 році вона належала багатому феодальному роду Переніїв. Чинадіївській домінії в цей час належало 15 сіл. З середини XV століття Чинадієве стає містечком (Opidum). Побудований тоді поміщицький палац зберігся до нашого часу.

Зростанню населення Чинадієвого, як і інших сіл домінії, сприяв прихід сюди втікачів і переселенців з Галичини. Вони селились по т. зв. волоському або німецькому праву. На 10—12 років вони звільнялись від повинностей, а тоді обкладались

---

[1] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 216.

[2] С. І. Пеняк. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади. В кн.: Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія історична. Ужгород, 1965, стор. 56.

[3] А. Петров. Карпаторусские межевые названия. Из половины XIX и из начала XX в. Прага, 1929, стор. 39.

[4] Я. Стрипский. Где документы старейшей истории Подкарпатской Руси. Ужгород, 1924, стор. 19.

податками і феодальними данинами, які весь час зростали. Селянам надавалась гірша земля. Вони не тільки обробляли панську землю, але і платили дев'ятину з урожаю і добутого хутра панові та десятину православному священику.

Під час безперервних воєн, які вели Угорщина і Семиграддя з Польщею, Австрією, Туреччиною, Чинадієве не раз спустошувалось. За переписом 1567 року в ньому залишилось три двори, які платили податок — Козака, Нашка та Міхалка, і двір «кенезя» (старости), який звільнявся від податку.

Чинадіївська домінія передавалась від одного власника до іншого. В 1612 році її було об'єднано з Мукачівською — в Мукачівсько-Чинадіївську домінію. В 1669 році Мукачівсько-Чинадіївську домінію за 1600 форинтів придбали трансільванські князі Ракоці. Щоб забезпечити свою армію провіантом і фуражем, вони весь час посилювали експлуатацію селян. В кінці XVII і на початку XVIII століття селяни відробляли в рахунок панщини кожний третій тиждень (104 дні на рік). Збільшилась дев'ятина. Селянські господарства занепадали. В 1690 році у володінні селян було лише 2 коней, 8 волів, 13 корів.

Після поразки визвольної війни 1703—1711 pp. Мукачівсько-Чинадіївська домінія стала королівською власністю. Через відсутність збуту виробів чинадіївська економія занепадала. Але експлуатація селян посилювалась. Панщина все частіше замінялась грошовим податком.

В 1728 році австрійський імператор Карл VI Габсбург подарував Чинадієве разом з усією домінією архієпіскопу Шенборну. З пануванням тут Шенборнів зв'язана майже 200-річна багатостраждальна історія Чинадієвого. Почалося заселення домінії переселенцями-німцями, яких наділяли кращою землею за рахунок місцевих селян. У другій половині XVIII століття тут числилась 61 кріпацька родина, з них 60 належали Шенборну і одна — Мукачівському монастирю. За соціальним станом вони поділялися так: 49 сімей кріпаків, що мали землю, 9 желярів, 3 підželяри. У володінні 49 господарств було всього 11 кріпацьких наділів гіршої землі. Це становило 535 пожонських мір, у т. ч. 236 орної землі і 234 сіножатей. Великий тягар феодальних повинностей виконували в той час кріпаки Чинадієвого. Вони відробляли в економії 703 дні панщини з тяглом і 1605 днів без тягла, давали дев'ятину натурою з усіх виробів свого господарства, звозили на економію урожай з панського поля, сплачували різні данини, зокрема грошову «таксу» з житла по 1 форінту на рік. Ця данина бралась з цілого телеку (наділу), але її брали і з тих, хто мав половину наділу. Крім того, селяни давали дрова, масло, курей, яйця, платили за помол зерна (24—35 крейцерів), давали феодалу 6 мішків (в дарунок), 6 форинтів за користування річкою, возили по 1 возу солі з Мармароша-Сігета. Їм заборонялось варити пиво і горілку[1].

У першій половині XIX століття експлуатація знов посилилась. Поміщики відбирали у селян кращі землі. Так, в 1818 році відібрали землі у 5 чинадіївських селян. Кріпаків примушували працювати на гуральнях, на будівництві доріг, на осушувальних роботах тощо. В 1827 році селяни Чинадієвого відробили вже 3587 днів. В цьому ж році їх примусили відробити 74 штрафні дні. Кількість землі у володінні селянських господарств в цей час зменшилась в середньому до $^1/_4$ наділу[2]. Зросли і державні податки. Крім «такси» по 1 форинту з господар-

Селище Чинадієве. 1967 р.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1127, арк. 12, 22, 23.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 2526, арк. 16.

ства, село в 1828 році сплатило податок з зернових посівів — 62 форинти і з сінокосів — 132 форинти.

До половини XIX століття Чинадієве зросло, збільшилось і його населення як за рахунок власного приросту, так і за рахунок переселенців з інших місцевостей, і в 1837 році досягло 605 чоловік. З них українців було 590.

Важкий соціальний та духовний гніт, який терпіли закріпачені селяни Чинадієвого, став поштовхом до активної участі їх в революції 1848—1849 рр. Разом з селянами Оросієвого, вони вимагали наділення їх землею, політичних прав, свободи господарювання. Багато колишніх кріпаків Чинадієвого і серед них Юрій Русин, Василь Бірчак і ряд інших пішли добровольцями в армію Кошута[1].

Хоч революція 1848—1849 рр. не дала селянам очікуваного покращання життя, вона сприяла росту їх національного самоусвідомлення. Позитивну роль в цьому відіграла і діяльність виходця з села відомого закарпатського історика Івана Дулишковича. Священик за освітою, він у 1874—1877 рр. видав з допомогою письменника Олександра Павловича кілька книг російською мовою; серед них велику історичну працю в трьох випусках — «Исторические черты угро-русских». В цій праці, полемізуючи з угорськими і німецькими істориками, він одним з перших доводив, що руське населення Угорщини за своїм походженням є корінними жителями Закарпаття і становить етнографічну вітку українського народу[2].

Поглиблення капіталістичних відносин після революції позначилось і на Чинадієвому. Змінився і став більш строкатим національний склад його жителів. В 1900 році тут проживало 1472 чоловіки, з них українців — 1103[3]. Іншим став і соціальний склад. З 527 чоловік самодіяльного населення 68 проц. було зайнято в сільському господарстві. Інші — в ремеслі, на транспорті, службовці, робітники. Змінилась і класова структура населення, зайнятого в сільському господарстві. З 86 господарств 51 були середняцькі і частково куркульські, а 35 — малоземельні. В сільському господарстві працювало 43 чоловіки дворової челяді і 181 чоловік сільськогосподарських робітників. Біднота жила в дерев'яних курних халупах, критих соломою і дранкою. З 210 будинків села в 1900 році було 14 з глини, 173 дерев'яні, 93 криті дранкою і 116 соломою. А граф Шенборн за селом побудував у 1890 році розкішний мисливський замок в стилі середньовічних рицарських замків з баштами. Нині там відкрито санаторій «Карпати».

Внаслідок швидкої класової диференціації селяни втрачали і ту землю, яка була в них з часів кріпацтва. Шукаючи кращої долі, багато селян емігрували, переважно до Америки. З 1870 по 1920 рік з Чинадієвого виїхали в інші країни 120 чоловік[4].

Частина трудівників села працювала на дрібних місцевих підприємствах — у млині, на побудованому в 1892 році фанерному заводі, на залізниці Ужгород — Львів та будівництві станції в Чинадієвому, на сірниковій фабриці «Вулкан», що почала діяти з 1903 року[5] та в економії Шенборна.

Дуже повільно розвивалась в селі освіта. З 105 дітей шкільного віку лише половина відвідувала початкову школу, в якій працював один учитель. В 1910 році в селі відкрили бібліотеку, яка нараховувала 150 книг.

Тяжкий слід в історії села залишила перша світова війна. Чоловіків забрали в угорську армію. Залишені без годувальників сім'ї голодували. Після війни зосталось понад 50 вдів і сиріт. Власті переслідували все, що нагадувало селянам про їх єдність з російським і українським народами. В школі була впроваджена угорська мова навчання. На угорську мову переведена була навіть церковна служба і забо-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 817, арк. 125; спр. 819, арк. 1—3.

[2] І. Дулишкович. Исторические черты Угро-Русских. Тетрадь 1. Ужгород, 1874; Тетрадь 2. Ужгород, 1876; Тетрадь 3. Ужгород, 1877.

[3] Magyar statisztikai közlemények. Uj sorozat, 11 kötet, 1 rész. Budapest, 1902, стор. 213.

[4] Журн. «Подкарпатская Русь» (Ужгород), 1936, стор. 76.

[5] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 42, оп. 1, спр. 60, арк. 7.

ронено відзначати свята по-православному, руському календарю. Все це викликало жагучу ненависть українського населення до поневолювачів, прагнення покінчити з гнітом. Перебування у Чинадієвому в жовтні 1914 року російських військ, що наступали тоді долиною річки Латориці, посилило прагнення жителів Чинадієвого до возз'єднання з українським і російським народами.

Революційно-визвольні настрої ще більше посилились після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли з Східного фронту почали повертатись додому солдати, а з Радянської Росії — військовополонені. Революційну агітацію в селі вели Василь Желізняк, Йосип Удут, Андрій Петричко. Трудящі села їх обрали своїми делегатами на Всезакарпатський з'їзд (21. I 1919) в Хуст з наказом домагатись возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Пішки делегати добирались до Хуста, де разом з іншими делегатами вимагали возз'єднання Закарпаття.

22 березня 1919 року в Чинадієвому встановлено Радянську владу. Вперше селяни-бідняки і робітники обрали свою Раду в складі 10 чоловік. Головою її став активіст Василь Желізняк. Рада почала провадити набір добровольців в Русинську Червону дивізію. Та вже в кінці квітня 1919 року Закарпаття окупували війська буржуазної Чехословаччини. Селяни Чинадієвого так і залишились в переважній масі безземельними і малоземельними. У 1926 році 47 проц. дворів не мали землі, або користувались лише присадибними ділянками, 43 проц. мали від 0,5 до 5 гольдів, 7,7 проц.— від 5 до 10 гольдів[1]. В травні 1928 року маєток графа Шенборна перейшов у власність іноземної фірми «Латориця», їй перейшло і 170 різних ділянок землі і лісу. Селяни платили за пасовисько по 50—60 крон у рік і не мали права набрати в лісі навіть хмизу на паливо.

Важкими були умови праці на підприємствах. Сірникова фабрика «Вулкан» стала широко «відомою» не тільки жорстокою експлуатацією робітників, але і дуже частими нещасними випадками — отруєнням, вибухами, опіками і інше. Підприємці застосовували потогонну систему організації праці. Неймовірно дешева робоча сила чинадіївських і довколишніх бідняків, за безцінок отримувана високоякісна букова деревина давали фірмі високі прибутки. В 1929—1930 рр. в Чинадієвому «Латориця» спорудила новий лісопильний завод потужністю 60 тис. кубометрів пиломатеріалів на рік. На ньому працювало 200—250 робітників[2].

Відсутність техніки безпеки призводила до частих каліцтв робітників, а то й до загибелі. 12 червня 1929 року через відсутність елементарної техніки безпеки на пилорамі загинув робітник М. Комарницький.

Важкі умови життя та праці штовхали робітників на боротьбу. Чинадіївські робітники і сільські бідняки в ці роки стали відомі як найбільш бойовий революційний загін трудящих Закарпаття. Керувала цією боротьбою комуністична організація, яка виникла в 1921 році на чолі з Василем Желізняком. В 1927 році була створена і молодіжна комуністична організація. Провідну роль в ній відігравав Іван Гарагонич і його сестра Софія[3]. На квартирі комуніста Івана Гоги розміщалась бібліотека і зберігався прапор організації. Вже в 1924 році за комуністами йшла більшість села. В парламентських виборах того року комуністи дістали 468 голосів (64 проц.)[4].

В 1920—1930 роках жителі Чинадієвого вписали славну сторінку в історію класової боротьби.

Гостро проходила страйкова боротьба в червні 1924 року на фабриці «Вулкан» у відповідь на масове звільнення робітників. Активно пройшли страйки лісорубів і робітників лісовозної залізниці фірми «Сольва» в серпні 1925 року, страйк солідарності в міжнародний день боротьби з безробіттям 25 лютого 1931 року, страйк

---

[1] Під прапором Великого Жовтня. Збірник документів. Ужгород, 1959, стор. 27.

[2] Technická prace v zemi Podkarpatoruské 1919—1933. Užhorod, 1933, стор. 336.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1247, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

[4] Там же, ф. 2, оп. 3, спр. 181, арк. 42; ф. 88, оп. 1, спр. 26, арк. 18—53.

солідарності в день похорону забитого жандармами хустського робітника Гінцяка 23 липня 1931 року, страйк робітників заводу та лісовозної залізниці Чинадієве — Нижня Грабовниця — Тур'я Поляна та інші. На всю Чехословаччину став відомий 9-тижневий страйк робітників Чинадіївського лісопильного заводу. Почався він 2 серпня 1930 року в знак протесту проти звільнення робітників і зниження розцінок. Виступом робітників керували сенатор-комуніст І. Локота та депутат чехословацького парламенту М. Сидоряк. Відбулось ряд сутичок з жандармами. В селі було введено надзвичайне становище. Для придушення страйку прибуло 105 жандармів [1].

2 вересня 1930 року робітники примусили штрейкбрехерів залишити роботу. Жандарми кинулись на робітників і почали бити гвинтівками. Багатьох поранили. Депутата парламенту М. Сидоряка побили до непритомності і разом з сенатором І. Локотою заарештували. Виступаючи в парламенті з цього приводу, Сидоряк, звертаючись до буржуазних депутатів, сказав: «Ви боїтесь безробітних робітників і, замість того, щоб дати їм хліба, посилаєте на них поліцію і жандармерію, щоб їх бити. Чинадіївські робітники і селяни разом з своїми жінками і дітьми, яких ваші жандарми теж не щадили і били гвинтівками, запишуть це в історію свого визвольного руху»[2]. Хоч вимоги робітників не були задоволені, але страйк підготовив дорогу до дальших боїв.

25 лютого 1931 року в міжнародний день безробітних біля 2 тис. трудящих Чинадієвого і околиць зібрались коло нотаріату, вимагаючи хліба і роботи. Чиновники і жандарми поховались. Жителі оволоділи селом. В урядових повідомленнях зазначалось, що «спокій» і порядок не був порушений. Але це був не буржуазний порядок, «а порядок свідомої переможної робітничої маси»[3]. Трудящі Чинадієвого не раз приймали на своїх зборах резолюції, в яких вимагали єдності дій усіх мешканців в боротьбі проти загрози фашизму і війни.

Чехословацькі буржуазні власті не дбали про матеріальний добробут і здоров'я трудящих-українців. Про це свідчить і погане медичне обслуговування населення. В селі лютували епідемії. Це призводило до високої смертності, особливо серед дітей. В 1925 році з 97 дітей, що народилися в Чинадієвській лікарській дільниці, 27 вмерло[4].

Мало турбувались власті і про освіту. На початку 20-х років на велике село були лише дві початкові школи, де працювало чотири вчителі. Зате про релігійний вплив на людей дбали чотири священики, яким держава виплачувала велику плату. В 1935 році була відкрита горожанська школа з російською мовою викладання. Приміщення школи було прикрашене барельєфом О. С. Пушкіна. Але все це чеські власті дозволили реакційним русофільським елементам з т. зв. товариства ім. Духновича, що верховодили в школі і, спекулюючи на народній любові до російського народу і його культури, намагались натравити трудящих Чинадієвого проти Радянського Союзу і комуністів, прищепити їм шовінізм і відвернути від класової боротьби.

Угорська фашистська окупація Чинадієвого принесла трудящим ще більші страждання. Зменшилась заробітна плата. Введено нормований розподіл товарів. Селян обклали численними податками і реквізиціями. Сім'ї, з яких чоловіків було забрано в фашистську армію, не отримували ніякої допомоги, хоч їм загрожував голод.

Окупанти відмінили виборність сільського представництва, призначили нового нотаря, розв'язали шалений терор. Крім жандармського відділення, в селі почав діяти слідчий центр, який перетворив старовинний палац в тюрму, де катували

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 134, арк. 73—74.
[2] Газ. «Карпатська правда», 17 жовтня 1930 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 253, арк. 35, спр. 185, арк. 141.
[4] V bojich se zocelila KSČ (sbirka članku). Praha, 1956, стор. 200.

антифашистів. Один з заарештованих І. І. Ряшко про це свідчив, що 10 діб їх допитували по дням і ночам і піддавали страшним мукам[1]. Близько 200 чоловіків і жінок забрали окупанти у військові трудові табори і погнали на роботу, де через каторжні умови та хвороби багато покалічилось та повмирало. Понад сорок комуністів і їх дружин відправили до концтаборів та у в'язниці.

Та трудящі Чинадієвого не скорились. Протестуючи проти угорсько-німецької окупації, з села нелегально перейшли до Радянського Союзу близько 160 чоловік, які пізніше добровільно вступили до лав Червоної Армії і Чехословацького корпусу. Серед них: Ю. Скринець, М. Плеша, І. Гарагонич, С. Гарагонич і інші[2]. Молодь Чинадієвого саботувала призов в угорську армію і в загони «Левенте», за що в червні 1942 року В. Скиба, І. Турянчик, М. Шемшеї, В. Симчина були засуджені до різних строків тюремного ув'язнення і штрафів[3]. Не зважаючи на терор, трудящі саботували сплату податків та реквізицій і у 1943 році сплатили лише 2—6 проц. різних податків.

Рух опору очолила комуністична організація. Комуністи розповсюджували антифашистські листівки, допомагали молоді нелегально переходити до Радянського Союзу тощо[4].

Восени 1944 року в районі Чинадієвого розгорнулась партизанська боротьба. 24 чоловіки з села пішли в партизани, серед них були І. Сабо, І. Коневич, В. Халявка, Ю. Русин, В. Попович і інші. 8 жовтня за допомогою підпільника начальника станції Чинадієве І. М. Кручаниці та своїх зв'язківців І. О. Олександровича і М. М. Турянчика партизани забрали з ешелону 2100 ручних гранат. 23 жовтня вони розгорнули бої проти військових частин ворога в селі Ряпідь і на околицях Чинадієвого.

Відступаючи в паніці, ворог заподіяв чималої шкоди: були зірвані мости, будови і споруди залізничної станції, вивезене обладнання з лісопильного заводу, пошкоджено приміщення школи. Загальна сума збитків, заподіяних селу, становила 2219 тис. пенгів[5].

26 жовтня 1944 року радо зустрічали жителі Чинадієвого Червону Армію. Ю. Гога і Ю. Решетар підняли червоний прапор з серпом і молотом, Г. Решетар, М. Плеша, Ю. Плетяк вивісили через шлях лозунг «Хай живе братній російський народ! Хай живе СРСР!». «Ми були переконані,— казали вони, вітаючи радянських воїнів,— що ви прийдете нам на допомогу, що ви нас визволите від угорсько-німецьких загарбників»[6]. В перші дні після визволення до Червоної Армії добровільно вступило близько 60 чоловік. На загальних зборах жителі села обрали сільський Народний комітет, який очолив М. Білей. Серед народних обранців було 13 комуністів[7]. Народний комітет створив загін міліції, взяв під охорону все майно села, організував роботи по відбудові мостів та ремонту доріг, постачав госпіталям продовольство тощо.

На лісопильному заводі та інших підприємствах виникли робітничі комітети, які взяли керівництво підприємствами в свої руки. Народний комітет розподілив 200 га орних земель та сінокосів, які належали фірмі «Латориці» та прислужникам окупантів між малоземельними і безземельними селянами, головним чином між сім'ями партизанів і добровольців. «Я безмежно радий,— писав в газету Іван Деметр,— що Народна Рада Закарпатської України повертає нам землю... Я йду до Червоної Армії, щоб воювати за нашу землю»[8].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-26, оп. 1, спр. 28, арк. 36.
[2] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 45830, спр. 6, арк. 408—409.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 32, оп. 1, спр. 68, арк. 1—15.
[4] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 126, 132.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-26, оп. 1, спр. 32, арк. 7.
[6] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 45830, спр. 6, арк. 408—410.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. Р-26, оп. 2, спр. 27; оп. 1, спр. 29, арк. 21.
[8] Газ. «Закарпатська правда», 7 грудня 1944 р.

В серпні 1945 року Рада націоналізувала промислові підприємства: лісопильний завод, сірникову фабрику «Вулкан», гуральню, пекарню і каменоломню. Будинки фашистських прислужників, що повтікали, і репресованих були передані тим, хто не мав житла і багатодітним сім'ям. Багато сімей одержали ділянки і безплатний будівельний матеріал для спорудження жител. Незабезпеченим сім'ям Народний комітет подав допомогу продовольством, паливом. Велику матеріальну допомогу населення одержало від 4 Українського фронту — 625 цнт зерна, 25 цнт цукру, 12,5 цнт солі, 12,5 цнт мила тощо. Військові частини допомогли відкрити амбулаторію, укомплектувати її найнеобхіднішими ліками та повести боротьбу з епідемічними захворюваннями.

Взимку 1945 року почала діяти вперше в Чинадієвому українська середня школа.

Санаторій «Синяк» поблизу Чинадієвого. 1964 р.

Сільський Народний комітет очолив масовий рух жителів села за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Делегати села на Першому з'їзді Народних комітетів В. Желізняк, П. Блага, М. Масяк, І. Раточка за дорученням односельчан голосували за Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 10 лютого 1946 року робітники і селяни Чинадієвого вперше проголосували за народних кандидатів до Верховної Ради СРСР — І. М. Ваша та І. І. Туряницю. Вибори до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 року були великим святом для трудящих, масовим виявленням найкращих почуттів до соціалістичної Батьківщини. Вперше на основі Конституції УРСР трудящі Чинадієвого обрали до сільської Ради своїх представників — 7 робітників, 8 селян, 3 вчителі, 7 інших службовців. В числі обраних були: один з кращих робітників майстер В. В. Софілканич, робітниця Г. С. Туряниця, селянин І. М. Гога, директор школи М. П. Ігнатенко та інші[1]. Новообрана Рада і партійна організація стали на чолі трудящих, що приступили до будівництва нового життя. Через створені у 1946 році дві земельні громади було організовано взаємодопомогу та проведено підготовку до весняних польових робіт, подано допомогу окремим селянським родинам посівним матеріалом, реманентом. Такі заходи сприяли трудовому і політичному згуртуванню селян, підготовляли умови до переходу на колективне господарювання.

У вересні 1948 року з числа комуністів і бідноти в селі створюється ініціативна група по організації колгоспу, а вже 6 листопада на загальних зборах було створено колгосп ім. 31 річниці Великого Жовтня. Першим головою його став М. Ю. Скрипенець. Колгосп одержав близько 200 га землі, позику в сільдержбанку. Вже в перший рік колгосп виростив добрий врожай. Ланкова Т. Симчина зібрала на площі 10 га по 71 цнт кукурудзи[2].

Навесні 1950 року в селі було завершено суцільну колективізацію. З колгоспу були виключені куркулі та ледарі-спекулянти[3]. В березні 1950 року колгосп

[1] Газ. «Ленінський шлях», 25 грудня 1947 р.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 19 січня 1950 р.
[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. Р-583, оп. 1, спр. 9, арк. 1—15, спр. 16, арк. 4.

об'єднався з дрібними артілями сусідніх сіл. На його поля вийшли трактори Мукачівської МТС. З цього року Чинадіївська сільськогосподарська артіль названа ім. М. І. Калініна. Вона стала одною з кращих в районі. Артіль розвивалась як багатогалузеве господарство. За нею було закріплено 800 га землі. Вже в перший рік господарювання колгоспники одержали понад 300 тис. крб. прибутків. За п'ятирічку тут було побудовано типові приміщення на чотирьох тваринницьких фермах, споруджено ставок для розводу риби. Добре розвивалось в господарстві садівництво і виноградарство. Лише від виноградництва колгосп одержав 120 тис. карбованців прибутку. Зростала продуктивність тваринництва. Ферма, якою керував Ю. М. Гасинець, зайняла друге місце в районі. Краща доярка тих років Г. Ковач надоювала від кожної з закріплених корів до 2 тис. літрів молока.

Пізніше артіль об'єдналась з сусіднім колгоспом села Обави та з колгоспом «Радянська Армія» села Кольчиного. Нині — це велике високомеханізоване господарство рільничого, м'ясо-молочного і садово-виноградарського напряму. Село Чинадієве становить в ньому окремий госпрозрахунковий відділок м'ясо-молочного і садово-виноградарського напряму. На полях і на фермах всі трудомісткі роботи механізовано. В господарстві багато спеціалістів-агрономів, механізаторів, шоферів та інших. Тут вирощують добрі врожаї. У 1967 році відділок одержав по 30 цнт озимих, 55 цнт зерна кукурудзи, 140 цнт картоплі з одного га. Чистий прибуток чинадіївського відділку у 1967 році становив 420 тис. карбованців.

Самовіддана праця колгоспників високо оцінена. За рентабельність ферм і довготривалу роботу завідуючий молочно-товарної ферми Ю. М. Гасинець нагороджений орденом «Знак Пошани»[1].

Крім колгоспу в Чинадієвому, значного розвитку набули промислові підприємства. З ними тісно пов'язане життя, робота, культурне та духовне зростання трудящих селища.

Вже в 1946 році лісопильний завод, який почав називатись деревообробним комбінатом (ДОК), став передовим підприємством в районі, перевиконав планове завдання і дав країні за рік на 830 тис. крб. лісопродукції. Важливе місце у взуттєвій промисловості країни зайняла і колодочно-каблучна фабрика, відкрита у 1946 році на базі колишньої сірникової фабрики.

На підприємствах утвердилось нове соціалістичне відношення до праці. В ході масового соціалістичного змагання лісоруб Чинадіївської лісодільниці М. Taнинець виконав три річні норми. Комсомольсько-молодіжна бригада паркетного цеху перевиконувала свої норми в 1,5—2 рази[2].

Між робітниками підприємств та колгоспниками встановились дружні шефські взаємовідносини. Робітники ДОКу допомагали колгоспникам побудувати зерносховище, свинарник, парники, насосну станцію, рибник, колгоспний ринок. Комбінат передав колгоспові 500 тонн добрив[3].

Підприємства села і в першу чергу ДОК обладнані новою технікою. Це сприяло зміцненню їх потужності і збільшенню виробництва продукції. Застосування нової техніки вимагало підвищення кваліфікації робітників і оволодіння новими професіями. Лише в 1955 році на ДОКу було підготовлено і навчено новим спеціальностям 41 чоловіка і підвищено розряд 31 робітнику[4].

Широко розгорнувся на підприємствах рух раціоналізаторства і новаторства. Лише в 1966 році робітниками ДОКу внесено 50 раціоналізаторських пропозицій, з яких 32 впроваджено у виробництво. За рік завод одержав 125 тис. крб. понадпланових прибутків. Валова продукція ДОКу в порівнянні з 1950 роком збіль-

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 березня 1966 р.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 21 липня і 20 жовтня 1946 р.
[3] Газ. «Ленінський шлях», 18 березня 1951 р.
[4] Філіал в Мукачевому Закарпатського облдержархіву, ф. Р-446, оп. 1, спр. 175, арк. 2.

шилась у 4,2 раза і досягла в 1967 році 5,4 млн. крб. Продуктивність праці за цей же час зросла на 33 проц., а середня заробітна плата на 16 процентів.

В 1958 році на підприємствах Чинадієвого розгорнувся рух за комуністичну працю. В 1967 році ним охоплено 30 бригад і 3 цехи. 10 бригад з числом робітників 168 чоловік вже завоювали почесне звання колективу комуністичної праці.

За виробничі успіхи колектив комбінату в 1967 році нагороджений пам'ятним Червоним прапором РК КП України і райвиконкому, 10 бригадам та одному цеху ширвжитку присвоєно звання ім. 50-річчя Жовтня. Гордістю комбінату, його золотим фондом є кваліфіковані кадрові робітники, які піднімали завод ще з руїн. 23 роки працює на заводі токар Й. Товтін. За багаторічну і творчу роботу його нагороджено орденом Леніна[1].

Чинадіївський деревообробний комбінат. 1967 р.

З травня 1959 року Чинадієве стало селищем міського типу. Воно зростає і красивішає. Майже всі житлові будинки є новими або перебудованими. Індивідуальні забудовники одержали від селищної Ради і профспілки кредити та будівельні матеріали.

В одному з цехів Чинадіївського деревообробного комбінату. 1967 р.

Селищна Рада приділяє багато уваги і виділяє значні кошти на благоустрій селища. У найближчі роки передбачено реконструювати каблучно-колодкову фабрику, спорудити нове приміщення середньої школи, прокласти тротуари, мости, провадити дальше озеленення Чинадієвого.

З кожним роком поліпшується добробут трудящих Чинадієвого. Зростає їх купівельна спроможність. Все більше зростає попит на культурно-побутові товари, такі, як холодильники, радіоприймачі, піаніно, пральні машини, телевізори тощо. Жителі селища придбали 25 автомобілів, понад 400 телевізорів, сотні мотоциклів, радіоприймачів. Лише за 1967 рік товарообіг Чинадіївського споживчого товариства досяг майже 2 млн. карбованців.

Особливу турботу відчувають трудівники селища в справі охорони здоров'я. Тепер в Чинадієвому діють дільнична амбулаторія, лікарня на 50 ліжок з родильним відділенням, здоровпункт на ДОКу і амбулаторія. В селі працюють 7 лікарів та 30 медичних працівників з середньою освітою.

Глибокі перетворення в селищі відбулись в галузі народної освіти. В Чинадієвому працюють середня, восьмирічна школи і вечірня школа робітничої молоді, в яких навчається понад 1300 учнів, 135 дітей робітників і колгоспників набувають музичну освіту у місцевій музичній студії.

---

[1] Газ. «Прапор перемоги», 1 січня 1967 р.

Оркестр юних акордеоністів Чинадіївської середньої школи. 1968 р.

Навчають і виховують молодь понад 70 учителів. В числі багатьох майстрів своєї справи є відмінники народної освіти: Г. М. Панькович, нагороджена медаллю «За трудову відзнаку», директор школи І. Ю. Мікла, завуч школи М. М. Світлик, учителька К. С. Кейпаза та інші.

Великою популярністю користується у жителів селища Чинадіївська бібліотека, одна з кращих у районі. Колгоспники і робітники стали активними читачами. Зростає попит і на періодичну літературу. У 1968 році на кожну родину припадає 2—3 примірники газет і журналів.

Добре організована культурно-масова робота. Клуби (селищний, присілкові, заводський) та червоні кутки в цехах і на фермах стали місцем відпочинку трудящих. В клубних гуртках художньої творчості бере участь понад 200 юнаків і дівчат[1]. Гуртківці багато уваги приділяють вивченню і показу життя селища. Самодіяльні кінолюбителі — учителі Є. Русин і М. Світлик — поставили кінофільм з життя рідного колгоспу. Аматори сцени, якими керує Ю. І. Ділонг, підготували літературно-художній монтаж з історії революційного минулого селища. Прекрасне і щасливе життя трудящих селища оспівує в своїх творах відомий народний коломийкар О. Улинець, мешканець Чинадієвого.

Подією в культурному житті селища стало відкриття картинної галереї, де експонуються твори, подаровані закарпатськими художниками.

Багатим стало матеріальне і духовне життя трудящих Чинадієвого. Вони слідкують і живо відгукуються на міжнародні і внутрішні політичні події. Під зверненням Всесвітньої Ради Миру, наприклад, в 1951 році поставило свої підписи все доросле населення. В резолюції мітингу, скликаного з цього приводу, вони заявляли: «Ми не можемо спокійно спостерігати того, що американські палії війни готуються кинути світ у криваву бійню. Ми протиставимо їх шаленій гонці озброєнь своє неухильне прагнення зберегти мир і ми збережемо його, зробивши свою Батьківщину ще могутнішою і багатшою»[2].

З Чинадієвого вийшло чимало відомих на Закарпатті революційних і громадських діячів, науковців. Серед них ветеран комуністичного руху на Закарпатті В. Желізняк, організатори партійного осередку і колгоспного руху П. Блага і Ю. Скрипинець, доцент Ужгородського університету І. В. Смоланка, доцент Київської сільськогосподарської академії В. В. Сухан, доцент Київського університету М. Ю. Кучинка, заслужений майстер спорту футболіст В. Ю. Турянчик та інші.

Молоде покоління чинадіївців йде дорогою своїх батьків і своєю працею помножує їх діла. Діти комуніста І. Гоги — Василь став учителем, Іван — начальником цеху на комбінаті, дочка Марія — лаборанткою сушильного господарства, а син Михайло — відомий виробничник-новатор. Добра слава йде в селищі про дочок В. Зареви — полірувальниць Віру і Софію, про синів Г. Халявки — робітників ДОКу Юрія, Василя, Михайла, Андрія і Йосипа[3]. Їх батьки віддали своє життя у боротьбі за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною і за побудову соціалізму. Діти їх борються за комуністичне майбутнє.

В. В. ХАЙНАС

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. Р-446, оп. 1, спр. 293, арк. 14.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 4 жовтня 1967 р.
[3] Газ. «Прапор перемоги», 11 листопада 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МУКАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БА́БИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Чинадієве. Населення — 1229 чоловік.

В селі знаходиться відділок Мукачівського винсадорадгоспу, земельні угіддя якого становлять 1074 га, в т. ч. 300 га орної землі, 250 га садів, 200 га сіножатей. У відділку вирощують яблука, груші, сливи, горіхи.

У Бабичах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про село є в документах 1478 року.

В березні 1919 року в селі було створено Раду робітників, солдатів і селян на чолі з Д. Маринцем.

Під час угорсько-фашистської окупації села за зв'язок з партизанським загоном В. П. Русина фашисти розстріляли і закатували 23 селян. 17 жовтня 1944 року партизани розгромили в Бабичах угорський гарнізон.

25 жовтня 1944 року Бабичі визволені від окупантів, 10 чол. вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

БИ́СТРИЦЯ (до 1946 р.— Ряпідь) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Латориці, за 12 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Чинадієве. Населення — 1275 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Вільховиця.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Армія», за якою закріплено 500 га землі. Бригада займається виробництвом тваринницької продукції. В господарстві — 400 голів великої рогатої худоби. Середній надій на корову становить 2600 кг молока. Значна частина населення села працює на сусідніх промислових підприємствах.

У Бистриці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади збудовано понад 230 будинків.

Село згадується в документах 1278 року.

В 1927 році в селі створена первинна організація КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації поблизу Бистриці діяв партизанський загін із з'єднання В. П. Русина. 23 жовтня 1944 року в селі відбувся великий бій, партизани знищили близько 500 фашистів.

25 жовтня 1944 року Бистриця визволена від фашистської окупації радянськими військами.

На території Бистрицької сільради виявлено скарби виробів доби пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.).

В 1921 році відбувся виступ селян Вільховиці, які намагалися захопити ліси графа Шенборна.

БОБО́ВИЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване біля підніжжя гір Кичери та Дубового, за 15 км від районного центру. Населення — 2112 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ільківці.

В селі знаходиться центральна садиба Бобовищенського винсадорадгоспу, який має 930 га землі, в т. ч. 600 га виноградників. Радгосп славиться в області високоякісними сортами фруктів, особливо скоростиглих черешень. Крім того, в радгоспі розвинуте тваринництво, на його фермах — 800 голів великої рогатої худоби.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В історичних джерелах село згадується в другій половині XV століття.

В 1925 році у Бобовищі створена первинна організація КПЧ.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 54 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

БОРОДІ́ВКА (до 1946 р.— Барбове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і залізничної станції Мукачеве. Населення — 1509 чоловік.

В селі розміщений відділок Макарівського племрадгоспу, за яким закріплено 1862 га землі.

У Бородівці є восьмирічна школа, бібліотека, Палац культури.

Вперше село згадується в писемних джерелах XVII століття.

В 1926 році в селі створено первинну організацію КПЧ.

24 жовтня 1944 року Бородівка визволена від фашистської окупації, 19 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

У Бородівці народився Й. В. Жупан, український радянський письменник.

На території села знайдено скарб бронзових речей періоду бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.) вагою 3,86 кілограма.

БРЕ́СТІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 17 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Чинадієве. Населення — 519 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лецовиця і Плоскановиця.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Армія», за якою закріплено 420 га землі. Господарство — тваринницького напряму.

У Брестові є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше в писемних джерелах згадується Брестів у 1600 році.

В 1921 році селяни Брестова і Лецовиці намагалися захопити ліси в графа Шенборна.

Брестів визволений від фашистської окупації 25 жовтня 1944 року.

В с. Лецовиці народилися В. П. Русин, керівник партизанського з'єднання в роки Великої

Вітчизняної війни, та І. М. Мешко, доцент Ужгородського університету.

На території сільради знайдено римські золоті монети II—IV століть н. е., золоті прикраси та побутові вироби V століття н. е.

ВЕ́РХНІЙ КО́РОПЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 4 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 910 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кущтановиця.

У Верхньому Коропці розміщений відділок Мукачівського винсадорадгоспу, за яким закріплено 960 га землі, в т. ч. 117 га виноградників. Значна частина населення працює на мукачівських підприємствах.

В селі є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека, клуб. За радянських часів споруджено 110 житлових будинків.

Село згадується в документах XIV століття. Внаслідок воєн і антигабсбурзьких виступів другої половини XVII століття воно зовсім запустіло, знову заселене у XVIII столітті.

24 жовтня 1944 року Верхній Коропець визволено від фашистської окупації, 12 чоловік вступили добровольцями до Червоної Армії.

В с. Кущтановиці виявлено курганний могильник VI—III століть до н. е., що дав назву археологічній культурі — кущтановицька.

ВЕ́РХНЯ ВИ́ЗНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Визниці, за 12 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Кольчине. Населення — 1408 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кльочки, Лісарня.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Армія», земельні угіддя якої становлять 1500 га. Господарство — багатогалузеве. Значна частина населення працює на сусідніх промислових підприємствах.

У Верхній Визниці є середня школа, клуб, бібліотека. За Радянської влади споруджено 320 житлових будинків.

Вперше село згадується в писемних джерелах XVI століття.

За роки угорсько-фашистської окупації фашисти вивезли на каторжні роботи 152 чол., закатували 55 селян. Житель села І. М. Маховський в 1944 році врятував радянського льотчика.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 24 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

У Верхній Визниці народився І. Ю. Богдан, кандидат технічних наук.

ГОРОНДА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3462 чоловіки.

В селі розміщена бригада колгоспу «Дружба», виробничий напрям якої тваринництво та виноградарство. Значна частина населення працює на залізничному транспорті.

У Горонді є середня та початкова школи, 2 бібліотеки, клуб; дільнична лікарня. За роки Радянської влади споруджено понад 400 житлових будинків, комбінат побутового обслуговування та багато інших громадських приміщень. За цей час 23 жителі села здобули вищу освіту, 230 — середню.

Перша згадка про село є в письмових джерелах 1550 року.

25 жовтня 1944 року Горонда визволена від угорсько-фашистських окупантів. 25 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

Уродженець села П. В. Лінтур, доцент Ужгородського університету, член Спілки письменників УРСР.

На території села виявлено багато побутових речей доби бронзи (I тисячоліття до н. е.).

ДРИ́СИНА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру. Населення — 2457 чоловік.

В Дрисині знаходиться центральна садиба колгоспу «Нове життя», який має 4500 га землі, в т. ч. понад 300 га виноградників та садів; в господарстві понад 2 тис. голів великої рогатої худоби.

У селі є восьмирічна та вечірня середня школи, 2 бібліотеки, клуб; дільнична лікарня.

Писемні джерела свідчать про існування села вже в XIII столітті.

В квітні 1919 року в Дрисині була встановлена Радянська влада.

В 1928 році створена первинна організація КПЧ. Комсомольська організація виникла в 1930 році.

Влітку 1944 року поблизу Дрисини діяв партизанський загін Дьюли Усти, в його складі було 14 жителів села.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

В Дрисині народився Дьюла Уста, командир партизанського загону під час Великої Вітчизняної війни, тепер — державний діяч Угорської Народної Республіки.

В околиці села виявлено поселення епохи неоліту (IV тисячоліття до н. е.) і міді (III тисячоліття до н. е.). Знайдено також монети III—II століть до н. е.

ЖНЯ́ТИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Страбичове. Населення — 2178 чоловік.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3300 га землі. Займається виробництвом зерна та м'ясо-молочної продукції. Має близько 1000 голів великої рогатої худоби.

У Жнятиному — 2 восьмирічні школи, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади в селі споруджено 268 будинків.

В історичних джерелах село згадується в XIV столітті.

Під час визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. 25 чоловік з Жнятиного брали участь в загонах куруців.

В березні—квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада. Її активісти І. О. Шідов та І. М. Герко воювали в загоні Червоної гвардії проти наступаючих чехословацьких військ у кінці квітня 1919 року.

В 1927 році в селі було створено первинну організацію КПЧ, секретарем якої був І. М. Герко.

Під час угорсько-фашистської окупації 69 мешканців села загинуло в концтаборах.

26 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистських окупантів; 17 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

ЖУ́КОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 707 чоловік.

В селі розміщений відділок Бобовищенського винсадорадгоспу. Жуківський відділок славиться в районі високими врожаями фруктів і винограду: в середньому тут щороку збирають по 65 цнт з га винограду, по 80 цнт з га фруктів. Крім того, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Жуковому є початкова школа, 2 бібліотеки, клуб. В селі діє водопровід.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1417 року.

Селяни Жукового брали участь у першотравневій демонстрації 1922 року в Мукачевому.

В 1932 році в селі створено первинну організацію КПЧ, першими комуністами були О. Ю. Білей та І. М. Дербай.

24 жовтня 1944 року Жукове визволено від фашистських окупантів, 35 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

ЗАВИ́ДОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване біля підніжжя Гат, за 24 км від районного центру. Населення — 1855 чоловік.

В селі знаходиться відділок Лалівського винсадорадгоспу, за яким закріплено 628 га землі. Тут вирощують найкращі в області сорти скоростиглих фруктів, збирають по 60—65 цнт з га черешень, слив, яблук, груш, волоських горіхів.

У Завидовому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За радянських часів споруджено понад 300 будинків.

Перша згадка про село є в документах 1466 року.

В 1921 році селяни Завидового захоплювали державні ліси.

Первинна організація КПЧ створена в селі у 1924 році.

24 жовтня 1944 року Завидове визволено від фашистської окупації, 17 чол. вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

На околиці села виявлено поселення доби пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЗАЛУ́ЖЖЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 1745 чоловік.

В селі розміщений відділок Лалівського винсадорадгоспу, за яким закріплено 892 га землі, в т. ч. 87 га виноградників.

У Залужжі є середня школа, клуб, бібліотека; дільнична лікарня.

Село згадується в писемних джерелах XV століття.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації; 27 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

В Залужжі народився скульптор І. І. Гапко.

В околиці села виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЗНЯ́ЦЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 16 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Середнє. Поблизу села проходить шосе. Населення — 1664 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Вінкове, Драгиня та Кінлодь.

У Зняцевому знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має 2460 га землі, в т. ч. 1744 га орної; 1600 голів великої рогатої худоби. Господарство зерно-тваринницького напряму.

В селі є середня школа, клуб на 360 місць, бібліотека. За радянських часів споруджено понад 260 житлових будинків.

Перша згадка про село є в письмових джерелах 1248 року.

В 1921 році селяни захопили землі графа Шенборна в урочищі Драгиня.

Первинна організація КПЧ створена в 1925 році, комсомольська — в 1928.

У 1935 році в Зняцевому було створено комітет Народного фронту.

1 травня 1938 року комуністи організували демонстрацію селян під лозунгами проти загрози нової світової війни і фашизму. Загальні збори селян у вересні 1938 року висловили готовність захищати незалежність Чехословаччини від зазіхань гітлерівських фашистів.

26 жовтня 1944 року Зняцеве визволено від фашистської окупації, більш як 40 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

У Зняцевому народився Ю. А. Гойда, український радянський поет.

На території Зняцевської сільради знаходиться курганний могильник VII—IX століть н. е. Між Зняцевим і Драгинею виявлено 50 курганів з обрядом тілоспалення.

ЗУБІ́ВКА (до 1945 р.— Фогараш) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру, за 1 км від шосе. Населення — 445 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Софія.

В селі розміщений відділок Лалівського винсадорадгоспу. За ним закріплено 560 га землі, в т. ч. понад 200 га виноградників і садів. Тут збирають по 50 цнт винограду, по 60—70 цнт фруктів з га. Зубівський відділок займає провідне місце в області по закладенню садів і виноградників та догляду за ними.

У Зубівці є початкова школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

Згадка про село є в письмових джерелах XV століття.

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі було створено т. зв. Руську Раду, яка 17 січня 1919 року прийняла рішення про возз'єднання з усім українським народом. Делегати від Зубівки на Хустському з'їзді

21 січня 1919 року виступали за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 15 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В с. Софії народився С. С. Мартон, заслужений діяч мистецтв УРСР.

ІВА́НІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 6 км від районного центру. Населення — 1159 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Клячанове та Старе Давидкове.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Димитрова (центральна садиба — в с. Клячановому). За колгоспом закріплено понад 2000 га землі. Господарство — багатогалузеве. Колгосп славиться в області високим рівнем механізації трудомістких процесів. Тут трудиться знатний механізатор Герой Соціалістичної Праці О. О. Ткалич. Колишні бригадири, нині пенсіонери, Ф. І. Ганчев та І. М. Долинський також Герої Соціалістичної Праці.

В Іванівцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади 74 чоловіки одержали вищу освіту; за цей час зведено близько 200 будинків.

Згадка про село є в писемних джерелах XV століття.

Селяни Іванівців взяли участь у першотравневій демонстрації 1922 року в Мукачевому.

Іванівці визволені від фашистської окупації 25 жовня 1944 року.

В селах Клячановому та Старому Давидковому виявлено поселення епохи неоліту (IV тисячоліття до н. е.) і періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.). Тут знайдено бронзові речі доби пізньої бронзи (початок I тисячоліття до н. е.).

Герой Соціалістичної Праці О. О. Ткалич — бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Димитрова, с. Клячанове. 1967 р.

КАЛЬНИ́К — село, центр сільської Ради. Розташований за 17 км від районного центру. Населення — 1184 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Медведівці та Шкуратівці.

Тут знаходиться центральна садиба Кальницького винсадорадгоспу, який має 2262 га землі, в т. ч. 430 га орної, 478 га садів, 330 га виноградників. Розвинуте також тваринництво, в господарстві — 810 голів великої рогатої худоби. Щороку збирають високі врожаї фруктів, зокрема яблук, по 80 цнт з га. Значна частина населення працює на сусідніх промислових підприємствах.

В Кальнику є середня школа, клуб, бібліотека; дільнична лікарня.

Вперше село згадується в історичних документах XV століття.

В 1923 році створена первинна організація КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації 15 чоловік із Кальника були в партизанах. Село визволено від фашистської окупації 24 жовтня 1944 року, 43 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В с. Медведівцях виявлено 2 скарби періоду бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.). Один з них унікальний — з 28 предметів (6 браслетів, пояс, діадема, 2 псалії тощо). На поселенні того ж часу виявлено наземні та напівземлянкові житла. Між селами Кальником та Медведівцями є курган і поселення доби раннього заліза (VI—IVстоліття до н. е.).

КЛЕНО́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Визниці, за 10 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Кольчине. Через село проходить шосе. Населення — 1004 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Жборівці.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Армія», що виробляє м'ясо-молочну продукцію.

У Кленовці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

Згадка про село є в документах XVII століття.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистських окупантів, 24 чоловіки вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

КЛЮЧАРКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 2,5 км від районного центру. Залізнична станція. Біля села проходить шосе. Населення — 2236 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Павшин.

В селі розміщена центральна садиба плодоягідного радгоспу «Ключарський», за яким закріплено 1600 га землі, в т. ч. 900 га орної, 300 га садів і виноградників. Радгосп славиться в області високими врожаями фруктів — в середньому по 100 цнт з га, а також вирощенням

Польові роботи в селі Клячановому. 1967 р.

саджанців кращих сортів фруктів і ягід. В господарстві є близько 800 голів худоби. До 50-річчя Великого Жовтня радгосп «Ключарський» нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради. Серед робітників радгоспу 20 чоловік нагороджені орденами та медалями, директор радгоспу М. М. Мазур — заслужений агроном УРСР.

У Ключарках є восьмирічна та вечірня школи, бібліотека, клуб.

Перша згадка про село є в документах 1773 року.

В січні 1919 року в селі створено первинну комуністичну організацію (осередок групи Руської Крайни), яку очолив В. Бубряк.

В березні—квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

В 1922 році в Ключарках виникла комсомольська організація.

Селяни Ключарок брали участь у першотравневій демонстрації 1922 року в Мукачевому.

26 жовтня 1944 року Ключарки визволено від фашистської окупації, понад 50 чоловік вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

Уродженка Ключарок Є. П. Семенович — кандидат медичних наук.

КО́ЛЬЧИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 1 км від районного центру. Залізнична станція. Через село проходить шосе. Населення — 3642 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Кірове, Коноплівці, Шелестове.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Радянська Армія», за яким закріплено 5600 га землі, в т. ч. 3500 га орної. Господарство овоче-тваринницького напряму. Артіль має понад 2200 голів великої рогатої худоби. Значна частина населення працює в промисловості.

У Кольчиному є середня школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади в селі зведено 370 та реконструйовано 170 будинків.

Згадка про село є в писемних джерелах XIV століття.

В 1924 році в селі створено первинну організацію КПЧ. Одним з найактивніших її членів був В. Куруц.

24 жовтня 1944 року Кольчине визволено від фашистської окупації, 25 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

Поблизу с. Шелестового на горі Тупчі виявлено городище X—VI століть до н. е.

КОПИНІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані біля підніжжя гори Маковиці, за 23 км від районного центру. Населення — 1196 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Микулівці, Ростов'ятиця, Щасливе.

В селі розміщений відділок Бобовищенського винсадорадгоспу, за яким закріплено 1800 га землі, в т. ч. 600 га виноградників і садів.

У Копинівцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в писемних джерелах другої половини XV століття.

В 1922 році у Копинівцях створено первинну організацію КПЧ.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 47 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В с. Щасливому на початку XIX століття кріпаки, доведені до відчаю знущаннями панського управителя Гвоздьо, вбили його і кинули в болото. І досі місцевість ця носить назву Гвоздьового болота.

В с. Микулівцях народився Ю. І. Туряниця, кандидат історичних наук, працівник дипломатичного корпусу.

КУ́ЗЬМИНЕ (до 1946 р.— Балажієве)— село, центр сільської Ради. Лежить на лівому березі річки Старого Потоку, за 19 км від районного центру. Населення — 388 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Руська Кучава.

В селі розташований відділок Кальницького винсадорадгоспу, за яким закріплено 835 га землі. В господарстві розвинуте також тваринництво.

У Кузьминому є восьмирічна школа, філія заочної вечірньої школи, клуб, бібліотека. Діє водопровід.

Вперше село згадується в письмових джерелах XIV століття.

Первинна організація КПЧ в селі створена в 1930 році, очолювали її П. Варга та Ю. Терпак.

Під час угорсько-фашистської окупації багато молоді з села емігрувало до Радянського Союзу. Борючись проти фашизму в лавах Чехословацького корпусу, проявили особливу мужність

і героїзм брати Свиди — Михайло, Андрій і Василь. Про них розповідає Л. Свобода в своїй книзі «Від Бузулука до Праги».

В 1944 році поблизу села діяв партизанський загін, до якого вступили П. Свида, П. Порохнавець та інші.

24 жовтня 1944 року Кузьмине визволено від фашистської окупації.

КУ́ЧАВА (до 1945 р.— Німецька Кучава) — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км від районного центру. Населення — 1171 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ділок.

В селі розміщено відділок Мукачівського винсадорадгоспу, за яким закріплено понад 700 га землі, в т. ч. 500 га садів і виноградників.

У Кучаві — початкова школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в документах XIV століття.

24 жовтня 1944 року Кучаву визволено від фашистської окупації, 17 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

ЛА́ЛОВЕ (до 1944 р.— Береглеаньфалва) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 11 км від районного центру. Населення — 1000 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Березинка.

В селі знаходиться центральна садиба Лалівського винсадорадгоспу, за яким закріплено 1030 га землі. В господарстві розвинуте також тваринництво.

У Лаловому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади споруджено понад 180 будинків.

Перша згадка про село є в писемних джерелах 1378 року. Внаслідок «воєнної експедиції» в 1688 році село запустіло. На початку XVIII століття почало відроджуватися. Значну частину села заселили німецькі колоністи. У XVIII столітті Лалове деякий час мало привілеї міста.

Під впливом Великого Жовтня в грудні 1918 року в селі було створено селянську Раду, яка прийняла рішення про возз'єднання з Радянською Україною і розподіл поміщицьких земель між селянами.

В березні—квітні 1919 року в Лаловому існувала Радянська влада.

25 жовтня 1944 року Лалове визволено від фашистської окупації, 22 чоловіки вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

Археологічні знахідки (побутові речі з глини, каменю і бронзи) свідчать про те, що на території Лалівської сільради люди жили в період неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЛО́ХОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 11 км від районного центру. Населення — 1373 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Лавки та Череївці.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Мічуріна. Господарство славиться в районі високоякісними сортами черешень, абрикосів, винограду. Розвинуте також тваринництво. Значна частина населення працює на підприємствах Мукачевого.

У Лоховому є середня школа, бібліотека, клуб на 250 місць; дільнична лікарня. За радянських часів споруджено понад 140 будинків.

Перша згадка про село є в писемних джерелах 1241 року.

В 1924 році створена первинна організація КПЧ, в 1929 — комсомольська.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації; 54 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

У Лоховому народився В. В. Хайнас, кандидат історичних наук.

Поблизу села виявлено поселення і могильник періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.). До цього ж часу відноситься і бронзовий скарб, знайдений біля с. Череївців.

МАКА́РОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2044 чоловіки.

В селі знаходиться Макарівський племінний радгосп, за яким закріплено 4000 га землі, в т. ч. понад 1700 га орної, 200 га садів і виноградників. У господарстві — 1060 голів великої рогатої худоби, 3500 овець.

У Макаровому є середня школа, клуб відмінної роботи, бібліотека, народний історичний музей. За роки Радянської влади споруджено понад 240 будинків.

Вперше село згадується в писемних джерелах другої половини XVIII століття.

Первинну організацію КПЧ в Макаровому створено в 1935 році.

26 жовтня 1944 року Макарове визволено від фашистської окупації, 25 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

На території села знайдено скарб бронзових виробів періоду бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.).

НИ́ЖНІЙ КО́РОПЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 10 км від районного центру. Населення — 937 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нове Село.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 1300 га землі, в т. ч. 700 га орної. Артіль має понад 700 голів великої рогатої худоби. Господарство — зерно-тваринницького напряму.

У Нижньому Коропці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За радянських часів споруджено близько 130 будинків.

Вперше Нижній Коропець згадується в документах XIV століття. В 1688 році село числилося в списках спустілих «внаслідок воєнних дій». Заселене на початку XVIII століття німецькими колоністами.

В 1928 році в селі створена первинна організація КПЧ.

24 жовтня 1944 року Нижній Коропець визволено від фашистської окупації, 14 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

На території Нижнього Коропця виявлено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.).

НОВЕ́ ДАВИ́ДКОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Латориці, за 8 км від районного центру, за 3 км від

залізничної станції Ключарки. Населення — 3413 чоловік.

В селі розміщений колгосп «Шлях до комунізму», який займається виробництвом зерна та м'ясо-молочної продукції. Артіль має 1900 га землі, в т. ч. 1100 га орної; 850 голів великої рогатої худоби.

В Новому Давидковому є середня школа, професійно-технічне училище, бібліотека, Палац культури. За роки Радянської влади споруджено понад 450 будинків.

В історичних джерелах село згадується в першій половині XV століття.

Під час угорсько-фашистської окупації в селі працювала підпільна організація, яка друкувала і поширювала листівки «Хай живе Радянський Союз!», «Ми хочемо бути з вами, брати зі сходу» та ін. Окупантам вдалося схопити одного з активних діячів організації А. Медведя, фашистські кати його повісили. Близько 600 чол. вивезено фашистами на каторжні роботи до Німеччини і Угорщини, 85 чол.— кинуто до концтаборів.

24 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистських окупантів; понад 120 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В Новому Давидковому народилися І. М. Гранчак та Ю. Ю. Сливка, вчені-історики.

В Новому Давидковому виявлено поселення періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.).

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км від районного центру, через село проходить шосе. Населення — 228 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Яблунів.

У Новоселиці розміщений відділок Лалівського винсадорадгоспу, за яким закріплено понад 250 га землі.

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

В писемних джерелах Новоселиця згадується в XV столітті.

В січні 1919 року збори селян Новоселиці висунули вимогу про передачу їм державних лісів.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

На території Новоселиці виявлено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.).

ОБА́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Чинадієве. Населення — 1716 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дубине, Косине, Чабин.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Армія», за якою закріплено 125 га землі. Розвинуте тваринництво, виноградарство, садівництво, допоміжні галузі — заготівля деревини і будівельного каменю.

В Обаві — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади споруджено близько 170 будинків.

Перша згадка про село є в документах XVII століття.

В 1925 році в селі створена первинна організація КПЧ.

В роки угорсько-фашистської окупації в Обаві поширював антифашистські листівки В. Добош.

26 жовтня 1944 року Обаву визволено від фашистської окупації.

На території Обави виявлено 3 скарби бронзових предметів доби пізньої бронзи (кінець II— початок I тисячоліття до н. е.).

ПІСТРЯ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 834 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Ліскове.

В селі розміщена бригада колгоспу «Нове життя», за якою закріплено 550 га землі, в т. ч. 270 га орної. Основний виробничий напрям — тваринництво, розвинуте також виноградарство. В господарстві — 1000 овець.

У Пістряловому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади збудовано близько 140 будинків.

Село згадується в документах XVI століття.

Під впливом Великого Жовтня в Пістряловому в кінці 1918 року було створено Руську народну Раду, яка 27 грудня прийняла рішення про возз'єднання з усім українським народом і розподіл поміщицьких земель.

В 1925 році в селі створена комуністична група.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації; 24 чоловіки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

На території Пістрялового виявлено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.).

ПУЗНЯ́КІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані у Визницькій долині, за 30 км від районного центру, за 26 км від залізничної станції Кольчине. Населення — 614 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Герцівці, Грабове, Крите, Тростяниця.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Щорса, зерно-тваринницького напряму. За артіллю закріплено понад 1000 га землі, в т. ч. 350 га орної.

У Пузняківцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Пузняківці згадуються в писемних джерелах 1600 року.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації за розповсюдження комуністичних листівок 2 жителів фашисти розстріляли, а 54 чол. відправили на каторжні роботи до Німеччини і Угорщини. В 1944 році 27 чол. вступили в партизанський загін О. В. Тканка.

24 жовтня 1944 року Пузняківці визволені від фашистської окупації, 35 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

У XVIII—XIX століттях в с. Грабовому було розвинуте виробництво поташу і селітри.

РІ́ВНЕ (до 1946 р.— Сернє) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1804 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Баркасове.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3772 га

землі, в т. ч. 2600 га орної. В господарстві наявні 2160 голів великої рогатої худоби. Артіль вирощує зернові культури, тютюн. Допоміжною галуззю є лікувальна лазня.

У Рівному — восьмирічна та заочна середня школи, клуб, бібліотека.

Перша згадка про Рівне є в документах XVI століття.

Комуністична організація заснована в 1921 році.

В роки угорсько-фашистської окупації в Рівному діяла підпільна антифашистська організація, очолювана комуністом М. Туркішем.

27 жовтня 1944 року село визволено частинами Червоної Армії від фашистської окупації.

Понад 300 будівельників страйкувало у с. Баркасовому в серпні 1927 року. В цьому ж селі 10 лютого 1932 року відбувся голодний похід, в якому взяли участь 400 чоловік.

СТА́НОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від районного центру. Населення — 1408 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Гандеровиця.

В селі розміщений відділок Мукачівського винсадорадгоспу, за яким закріплено 500 га виноградників та 130 га садів.

У Становому є середня школа, бібліотека.

Село згадується в письмових джерелах другої половини XV століття.

На початку 1919 року загальні збори селян Станового прийняли рішення про возз'єднання з Радянською Україною і про розподіл поміщицьких земель.

В березні—квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада, очолював Раду А. Іванчо, колишній військовополонений, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції. Крім нього, ще кілька мешканців села брали участь в революційних боях у Росії — це Ф. Бесага, Ю. Піняшко, І. Гуч.

В жовтні 1944 року село визволено від фашистської окупації, 27 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

На території Станового виявлені поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. е.).

СТРАБИЧО́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3215 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Леніна, за якою закріплено понад 1000 га землі, в т. ч. близько 800 га орної. Господарство займається виробництвом зерна, овочів та м'ясомолочної продукції.

У Страбичовому є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади споруджено 430 будинків.

Село згадується в письмових джерелах 1466 року.

В 1922 році у Страбичовому створена первинна організація КПЧ, в 1931 — комсомольська.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 29 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

ЧЕРВЕНЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 17 км від районного центру, за 2 км від шосе. Населення — 1936 чоловік.

У Червеневому розміщена бригада колгоспу ім. Чапаєва, яка займається виробництвом зерна, овочів і тваринницької продукції. Бригада має 1100 га землі, 250 голів великої рогатої худоби.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади споруджено 400 будинків.

Червеневе згадується в писемних джерелах 1550 року.

В 1924 році в селі створено первинну організацію КПЧ.

В 1936 році комуністи організували збір коштів на допомогу республіканській Іспанії, а І. Ріжак та І. Кіяк боролися проти іспанських фашистів у Інтернаціональній бригаді.

26 жовтня 1944 року Червеневе визволено від фашистської окупації.

На території села знайдено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.), слов'янські могильник та поселення (VIII—IX століття н. е.), на якому розкопано напівземлянки та рештки залізообробної майстерні.

ЧОМОНИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 21 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2088 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Кірова, за якою закріплено 1200 га землі. Господарство — рільничо-тваринницького напряму. На фермах є 700 голів великої рогатої худоби.

У Чомонині є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади зведено 380 будинків.

Перша згадка про село є в документі 1406 року.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації радянськими військами.

В Чомонині знайдено скарб бронзових виробів вагою 4,45 кг доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.).

■

ПЕРЕЧИНСЬКИЙ РАЙОН

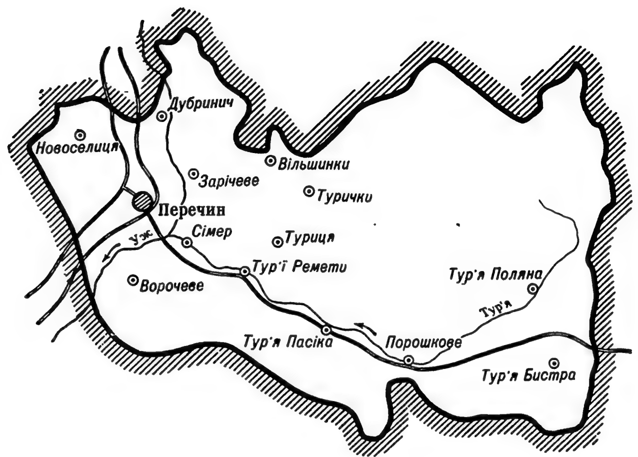

ПЕРЕЧИ́Н

Перечин — селище міського типу (з 1947 року), центр Перечинського району. Розташований в долині ріки Ужа, за 21 км на північ від Ужгорода. Через селище проходять асфальтований шлях Ужгород — Самбір — Львів і залізнична магістраль Чоп — Москва. Залізнична станція. Населення — 4600 чоловік.

Наявність родючого грунту, достатня кількість вологи та тепла сприяли появі в найдавніші часи поселень в околицях нинішнього Перечина. Па північних горбах, що підіймалися над долиною, по якій протікає стрімкий Уж, знайдено сліди перших поселень доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.)[1].

Коли саме виникло село Перечин точно невідомо. Про походження назви його існують різні перекази. Найбільш імовірно, що ця назва походить від слов'янського слова «перетинати» (мається на увазі перетин річок Тур'ї і Ужа)[2]. В документах 1266 року говориться про землю магната Переча[3]. В кінці XIII століття землі комітату Унг належали Петру Петенкові, відомому в 1317—1322 рр. керівникові повстання населення Ужанського комітату проти угорського короля[4]. Після придушення повстання ці землі перейшли до графів Другетів і належали їм аж до 1691 року, коли потрапили графу Берчені. Про село Перечин в складі домінії графів Другетів згадується лише в 1427 році[5].

З інвентарних описів відомо, що кріпаки в XV—XVII століттях відробляли 2—4 дні панщини на тиждень, платили грошові чинші, вносили до поміщицького двору натуральний оброк: дев'яту частину худоби, птиці, риби, дичини, зерна,

---

[1] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 55.
[2] Журн. «Подкарпатська Русь», 1925, № 4, стор. 15—51.
[3] Я. Стрипский. Где документы старейшей истории Подкарпатской Руси, стор. 15.
[4] М. М. Лелекач. Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 5.
[5] D. Csánki. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I. kötet. Budapest, 1890, стор. 384.

фруктів, меду, вина, шкіри, воску тощо. Крім того, селяни давали десятину церкві[1]. Одночасно були ще й державні повинності: будівництво укріплень, шляхів, оплата податків за користування транспортом, за переїзди шляхами, мостами, греблями, поромом і т. ін. Поміщики вигадували для селян нові побори; їм належало монопольне право продажу горілки, солі та інших товарів.

Жорстока експлуатація кріпаків спричиняла селянські повстання, в т. ч. і в Перечині. Один із селянських загонів на чолі з місцевим жителем Волкаєм брав участь у селянській війні в Угорщині 1514 року. Загін громив поміщиків далеко за межами Ужанської долини, дійшов навіть за Дунай[2]. Під час іншого селянського повстання 1631—1632 рр. у Перечині виник загін на чолі з Миколою Пастеляком, який пройшов аж до Гуменного, завдаючи великої поразки феодалам. Під впливом визвольної боротьби українського народу в 1648—1654 рр. в районі Перечина посилилась діяльність опришків[3]. Вони нападали на угорську і місцеву українську шляхту. Та розрізнені селянські загони не могли нічого істотного зробити і зазнавали поразки.

Однією з форм боротьби проти кріпацтва була втеча селян від феодала. В кінці XVII століття значна частина мешканців села втекла, і в ньому на 1691 рік з 44 наділів 23 не мали хазяїв[4].

Під час національно-визвольної війни угорського народу 1703—1711 рр. поблизу Перечина діяла велика група повстанців, очолених опришківським ватажком І. Бецою. Серед повстанців, вартових Ужгородської фортеці за 1705 рік, згадується прізвище перечинського селянина С. Горунчака[5].

Після поразки визвольної війни селяни Перечина частково розбіглися, а хто залишився — потрапив у залежність від Ужгородської казенної домінії. Як і раніше, селяни залишалися кріпаками, продовжували відбувати панщину та виконувати інші грошові і натуральні повинності, але тепер вже на користь феодально-кріпосницької держави. До середини XVIII століття регламентації селянських повинностей не було. Згідно реформи, проведеної австрійським урядом Габсбургів у 70-х роках XVIII століття, селяни з повного наділу повинні були відробляти 52 дні панщини з тяглом або 104 дні без тягла, вносити до двору натуральний оброк, платити податок за житло. Крім цього, як і раніше, давали десятину церкві. В середині XVIII століття селяни Перечина віддавали попові щорічно по одному віку жита.

За даними 1800 року, в Перечині було вже 50 селянських дворів, а населення — 653 чоловіки. Їм належали 93,5 га орної землі, 40 волів, 4 коней, 31 корова, 18 свиней. На один селянський двір припадало в середньому менше однієї голови робочої худоби, 1,9 га поля. Вже в той час 160 чоловік із села ходили на заробітки, виконуючи тяжкі роботи в лісі, на сплаві деревини тощо[6].

Розвиток капіталістичних відносин в кінці XVIII — на початку XIX століття привів до майнового розшарування сільського населення. Якщо раніше всі кріпаки Перечина мали наділи, то вже у 1800 році тут були 7 желярів і 1 підджеляр, а через 6 років — 12 желярів і 1 підджеляр[7]. Напередодні буржуазної революції 1848—1849 рр. кількість желярів і підджелярів зросла більш як у 2 рази.

---

[1] И. Ачади. История венгерского крепостного крестьянства, стор. 84.

[2] S. Márki. Dósa György. Budapest, 1913, стор. 316—318.

[3] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 46.

[4] Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 10. Ужгород, 1934, стор. 168.

[5] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 117.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 7, спр. 29, арк. 1, 2.

[7] Там же, спр. 1015, арк. 1—6.

Селище Перечин. 1967 р.

В першій половині XIX століття перечинські кріпаки відробляли на панщині щорічно в середньому понад 6 тисяч днів. Тільки за зиму 1842/1843 рр. вони відпрацювали на лісосіках 4569 днів[1]. Кріпаки працювали також в будах, де випалювався поташ, виробляли дранку, бочки, дошки, ходили на різні роботи до Ужгорода, де було основне господарство казенної домінії. Крім панщини, селяни-кріпаки здавали в домінію дев'яту частину свого врожаю, платили за випас свиней, худоби в казенному лісі, утримували казенну худобу та виконували багато інших повинностей[2]. В 1797 році населення Перечина заплатило ще й 120 форинтів державних податків, а в 1800 році — 277 форинтів[3]. Голод, злидні, різні хвороби були постійними супутниками трудового народу. Лише в 1831 році під час холери в Перечині померло 90 осіб.

Як і в попередні віки, найбільш поширеними формами боротьби селян проти феодально-кріпосницького гніту були втечі, відмова від виконання феодальних повинностей, вбивства гайдуків та управителів, підпали панського майна і т. п.

З скасуванням кріпацтва в результаті революції 1848—1849 рр. економічне становище народних мас не поліпшилося. Селянство довго розраховувалось з казною за «волю». Йому пригадували борги батьків, дідів, пред'являли платіжні листи ще з кінця XVIII століття. В 1865 році, наприклад, перечинських селян притягали до судової відповідальності за невідроблену панщину та не внесені повинності за 1836 рік[4].

І в пореформений період Перечин розвивався повільно. За переписом 1879 р., тут налічувалося 138 дворів, яким належало 46 коней, 586 голів рогатої худоби, 23 вівці і кози, 104 свині і 29 вуликів[5].

З року в рік зростали державні податки. В 1900 році, наприклад, жителі Перечина заплатили 17 341 крону, а в 1910 році — 37 821 крону податків, тоді як за цей час населення збільшилося лише на 406 чоловік. Крім основного, поземельного податку, існували ще й додаткові податки, які постійно збільшувалися. Якщо в 1899 році сума додаткового податку в Перечині становила 2302, то в 1908 році — 7701 крону.

Селяни Перечина в цей час мусили відпрацювати в господарстві попа по 1 дню з тяглом або по 2 дні без тягла на рік. Будучи не в змозі сплатити всі податки, селяни зверталися за позичкою до лихварів, ще більш обплутувалися боргами, втрачали своє господарство.

В 1893 році німецьке акціонерне товариство «Бантлін» побудувало в Перечині лісохімічний завод, який з букового дерева виробляв смолу, ацетон, мети-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 788, оп. 1, спр. 247, арк. 22.

[2] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 86—97.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 7, спр. 32, арк. 16, 17; спр. 29, арк. 6.

[4] Там же, ф. 788, оп. 1, спр. 575, арк. 1, 2.

[5] Statisztikai közlemények. Kassa, 1879, стор. 101.

ловий спирт, оцтову кислоту тощо. Вже наступного року на цьому заводі та в його філіалі у селі Тур'ї Бистрій працювало 156 чоловік, а в 1903 році лише на Перечинському заводі налічувалося 272 постійні робітники. Напередодні першої світової війни тут працювало 450 постійних і близько 200 сезонних робітників[1].

На початку XX століття через Ужоцький перевал пройшла залізниця. В Перечині було збудовано залізничну станцію. Одночасно в селі відкрито тартак для виготовлення шпал. На тартаку працювало 30 чоловік.

Адміністрація заводу та залізнична дирекція комплектували свої підприємства кваліфікованими робітниками з Угорщини, Чехії та Австрії, використовуючи перечинських селян в основному чорноробами.

За законом 1893 року, для промислових робітників Угорщини робочий день не регламентувався і становив 16 годин на добу (від 5 до 21 години). Охорона праці та організація техніки безпеки були майже відсутні. Тому на заводі траплялись часті каліцтва, смертельні випадки.

Все ж завод сприяв зростанню Перечина. За даними опису Ужанської жупи, в 1903 році в селі налічувалося 2124 чоловіки, з них зайнятих в промисловості — 793, в сільському господарстві — 353. Лише 118 селянських дворів володіли землею. На початку XX століття в Перечині було 79 батраків та 70 чоловік, які перебивалися поденними заробітками.

Зовнішній вигляд Перечина був непривабливим. Село потопало в болоті, особливо восени і взимку. Переважна більшість будинків була покрита соломою. Життєвий рівень перечинських селян і робітників залишався і надалі дуже низьким. На 2 округи — Перечинський і Великоберезнянський — був лише 1 лікар. Часто посада лікаря залишалася вакантною. А на Перечинському лісохімзаводі в 1908 році було ліквідовано створену робітниками касу хворих[2].

Не краще стояла справа і з освітою. Початкову школу тут відкрили в 1872 році, а до того часу була лише церковнопарафіальна школа. На початку XX століття в цій школі працювало 2 вчителі-українці, більшість предметів викладалася угорською мовою. Тому й не дивно, що на 1916 рік кількість неписьменних становила 91 процент[3]. В 1904 році в Перечині створено господарську бібліотеку (для чиновників), в якій налічувалося 173 книги.

Ще більш погіршало життя трудящих в роки першої світової війни. Зростання дорожнечі на продукти харчування (1 кг хліба коштував 36 філерів, а заробіток робітника становив 80 філерів на день[4]), різке зниження заробітної плати прирікали робітників на голодування. В Перечині розміщувалися штаб-квартири австро-угорських військ, німецький Померанський полк. Солдати грабували місцеве населення. Завод було передано до рук військових властей, і на ньому введено жорстокий режим.

Про тяжке становище робітників Перечинського лісохімзаводу і тартака в той час розповідають численні архівні документи. В 1916—1917 рр. жорстоке поводження з робітниками досягло крайніх меж, що привело до конфлікту між робітниками та адміністрацією. В цю справу змушена була втрутитися влада. Під час розгляду конфлікту виявилося, що охорона та адміністрація лісохімічного заводу допускали знущання над робітниками та їх родинами. Було встановлено, що сержант службової охорони «поводився з робітниками надзвичайно жорстоко. Зимою, голодних, спраглих, зв'язаних людей карав 25 ударами палиці. В селі влаштовував нічні облави, якщо не знаходив чоловіків, то забирав на примусову роботу жінок, часто навіть вагітних...»[5]. Робітники заводу відповіли на це страйком.

---

[1] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 2, стор. 43.
[2] A Bántlin-féle vegyigyárak R. T. 50 éves története. 1893—1943. Budapest, 1943, стор. 30.
[3] Газ. «Перемога» (Перечин), 22 грудня 1957 р.
[4] Газ. «Határszéli Ujság», 6 вересня 1917 року.
[5] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 494.

Під кінець першої світової війни боротьба перечинських трудящих проти своїх гнобителів стає більш організованою. В цьому велику роль відіграли російські військовополонені, які працювали на лісохімічному заводі та інших підприємствах. Їх за роки війни було чимало, до 3000 чол. На чолі революційно настроєних робітників Перечинського лісохімзаводу тоді стояв Михайло Скубенич — здібний організатор та пропагандист революційних ідей. Він з 1916 року очолював ліву групу соціал-демократів. В березні 1917 року організував з робітників духовий оркестр, що виконував революційні пісні[1].

Вісті про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції принесли трудящим Перечина військовополонені, що повернулися з Росії. Вони розповідали про Жовтневу революцію, про розподіл землі між селянами в Радянській Росії, про робітників, які стали господарями власної долі. Під їх впливом робітники лісохімзаводу в січні 1918 року провели демонстрацію, під час якої духовий оркестр, керований М. Скубеничем, виконував «Інтернаціонал».

1 листопада Перечинський завод припинив роботу, робітники вигнали з підприємства найбільш ненависних майстрів і наглядачів. Трудящих Перечина підтримали робітники заводу Тур'ї Бистрої та селяни навколишніх сіл. Жандарми і військові патрулі були безсилі. Пошта, телеграф, залізниця не працювали. Тільки в кінці листопада — на початку грудня 1918 року власті змогли тимчасово придушити революційний виступ народних мас.[2].

Разом з робітниками на боротьбу виступали й селяни, які в роки війни дуже терпіли від реквізицій, пограбувань і знущання військових властей. Вони боролися за землю, за зміну тогочасних порядків, за возз'єднання з Радянською Україною[3].

Після створення Комуністичної партії Угорщини в листопаді 1918 року на Перечинському лісохімзаводі виник комуністичний осередок[4]. Одним з перших комуністів став Михайло Скубенич. Він тоді написав пісню: «Гей, зі Сходу світло...».

В січні 1919 року Перечин, як і всю правобережну територію Ужанської долини, окупували чеські легіонери. 21 березня 1919 року в Угорщині перемогла Радянська влада. Під натиском мас 1 квітня 1919 року чеські власті вивели свої війська з Перечина[5]. Робітники лісохімічного заводу провели загальні збори, вимагаючи встановлення 8-годинного робочого дня. Робітники створили загін Червоної гвардії, всюди поставили своїх патрулів. В березні 1919 року в с. Тур'ї Бистрій було встановлено Радянську владу, здійснено націоналізацію підприємства, яким керувала робітнича комісія з 5 чол. Між робітниками Тур'ї Бистрої та Перечина існував тісний зв'язок. Кілька мешканців Перечина вступило до загонів Угорської Червоної Армії.

Але чеські власті швидко опам'яталися і знову зайняли Перечин. Загін Червоної гвардії змушений був відступити до Тур'їх Реміт.

Після приєднання Закарпаття до буржуазної Чехословаччини Перечинський лісохімзавод, як і вся фірма «Бантлін», став власністю банку «Живнобанк». В 1922/1923 роках тут було здійснено реконструкцію, побудовано електростанцію і переведено заводські механізми на електричну тягу.

Робітничий колектив Перечинського лісохімзаводу і далі залишався бойовим революційним осередком в Ужанській долині. У червні 1920 року робітники взяли участь у загальному політичному страйку проти сваволля чеських властей. Страйком керувала місцева організація Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП)[6]. 16 грудня 1920 року на Перечинському заводі спалахнув новий за-

---

[1] Газ. «Перемога», 22 грудня 1957 р.

[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 494.

[3] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 42.

[4] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр., стор. 103.

[5] Під прапором Жовтня. Збірник документів, стор. 56.

[6] Б. Співак. У полум'ї революційних боїв, стор. 84, 85.

гальний страйк, що мав політичний характер. В ньому взяло участь 350 робітників лісохімзаводу та 72 — лісопильного заводу, які страйкували разом 1395 робочих днів[1].

Переляканий віце-губернатор видав 16 грудня 1920 року наказ крайовому військовому управлінню привести в бойову готовність ужгородський і мукачівський гарнізони. В Перечин було направлено військовий загін, який зайняв міст через Уж і не допустив на допомогу перечинським робітникам селян з Сімера і робітників з Тур'ї Бистрої. 20 грудня страйк було придушено. Поліція заарештувала 47 чол., серед яких було 6 керівників страйку. Однак це не залякало трудящих. Вони і надалі проявляли організованість і стійкість в боротьбі з експлуататорами.

Перечинські робітники завоювали велике довір'я трудящих Закарпаття, саме їх підприємство стало центром професійної спілки робітників хімічної, будівельної і цегельної промисловості Підкарпатської Русі[2]. Професійна рада видавала листівки, заклики до робітників, щоб стійко боролися за свої права. Ужгородський жупний уряд 25 серпня 1920 року повідомляв Цивільне управління Підкарпатської Русі, що серед робітників Перечина та його околиць досить швидко поширюються ідеї більшовизму[3].

В 1921 році в Перечині створено первинну, а потім і окружну організацію Комуністичної партії Чехословаччини. Секретарями парторганізації в 1921—1923 рр. були Р. Шіллер і Г. Пфефер. В 1926 році секретарем Перечинського окружкому було обрано І. І. Кедюлича[4]. Комуністи проводили агітаційну роботу серед робітників та селян Перечина і навколишніх сіл.

У травні 1922 року в Перечині розпочався страйк на лісозаводі. В ньому взяли участь не тільки робітники заводу, але й лісоруби та сезонники. До місця страйку прибуло 300 жандармів. Вони заарештували 77 чоловік. 1 червня 1922 року комуністи організували загальні збори трудящих, де одностайно прийняли рішення провести страйки, щоб домогтися покращання умов праці та звільнення своїх заарештованих товаришів. Трудящі вимагали також, щоб усіх безробітних села забезпечили роботою. На цих зборах виступив з промовою редактор газети «Руде право». На прохання адміністрації заводу з Ужгорода до Перечина прибув військовий загін і жандарми. Карателі розташувалися на околиці села. Незважаючи на це, робітники все ж зібралися на мітинг і прийняли резолюцію, в якій висловлювався протест проти сваволі властей. Але провести новий страйк, як планували керівники партійної організації, не вдалося. Розпочалися арешти, власники закрили завод під приводом капітального ремонту, а найбільш активних робітників звільнили[5].

Вплив комуністичної партії на трудящих Перечина зростав. Серед них поширювалися газети «Карпатська правда», «Мункаш уйшаг», календар «Карпатської правди». На виборах до чехословацького парламенту в 1925 році комуністи одержали 267 голосів[6]. В цей час в Перечині поліція конфіскувала 97 екземплярів комуністичного календаря «Карпатської правди». Власті вдавалися до репресій, шантажу і погроз. В цій обстановці підкуплений попом Фенциком бандит убив комуніста Івана Бодака, секретаря Перечинської окружної організації КПЧ.

У період кризи 1929—1933 рр. значно погіршилось економічне становище трудящих села. Величезні борги населення, небувале падіння цін на худобу, постійне безробіття (лісорозробки тоді значно скоротилися) привели трудящих до великих злиднів та голоду, в результаті чого поширилися інфекційні хвороби.

Наступ реакції на політичні права та економічні інтереси трудящих посилився. Робітники й селяни відповіли страйками та демонстраціями. Велика демонстрація

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 297, 303, 304.
[2] Там же, стор. 319.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 12, оп. 1, спр. 10, арк. 3.
[4] Здобутки братерства. Збірник статей, стор. 10.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 200, арк. 5, 6.
[6] Přehled výsledků voleb do obci na Podkarpatské Rusi... Užhorod, 1928, стор. 65.

трудящих Перечина та навколишніх сіл, підготовлена комуністами, відбулася 1 Травня 1930 року. Демонстранти пройшли з червоними прапорами по головній вулиці Перечина. Жандарми зробили спробу їх розігнати, відбулися сутички.

Внаслідок економічної кризи компанія «Бантлін» не раз скорочувала виробництво на Перечинському лісохімзаводі. Так було 12 червня 1931 року, коли дирекція попередила 220 робітників, що вони з 30 червня будуть звільнені з роботи. Робітники, керовані комуністами, провели демонстрації протесту.

Серед масових демонстрацій, т. зв. походів голодуючих, що відбулися на Закарпатті в лютому 1932 року, важливе місце займають події в Перечинському окрузі. Під час сутички між жандармами і трудящими в Турянській долині 10 лютого було поранено 60 демонстрантів і 20 жандармів[1]. З донесень жандармського управління видно, що демонстрація селян «була добре організована і побудована на міцній основі». Трудящі, очолені комуністами, зокрема І. Локотою, мужньо трималися, кілька разів перегруповували свої ряди, робили спроби пробитися в село. З великими труднощами жандармам вдалося розігнати демонстрантів та провести серед них арешти. Але походи голодуючих не припинялись. 18 березня 1932 року в Перечині зібралося понад 3 тис. чол. Вони вимагали від уряду хліба і праці. Жандарми були безсилі перед демонстрантами. Власті стали здійснювати т. зв. харчову акцію — вибірково давали талони на продукти. Це, звичайно, істотно не поліпшило становища трудящих. Але цей захід широко використали буржуазні партії в цілях агітації. Уряд з свого боку посилив наступ на трудящих, обмежував і позбавляв їх політичних прав. За даними сенатора-комуніста Ф. Недв'єда, в Перечині було засуджено тільки в червні 1934 року 100 чоловік на 122,5 місяця ув'язнення та оштрафовано на суму 11 000 крон[2].

І після кризи трудящі Перечина страждали від безробіття. На 1 січня 1936 року, за далеко неповними даними крайового управління праці, в Перечині та навколишніх селах налічувалося 784 безробітні, з них лише 6 одержували незначну допомогу.

В січні 1938 року О. Борканюк провів збори робітників Перечинського заводу. Присутні заявили рішучий протест проти війни і фашизму. В лютому 1938 року в Перечині відбулися великі виступи робітників та селян. Вони вимагали підвищення заробітної плати, припинення екзекуцій, навчання дітей рідною українською мовою. Населення відмовлялося сплачувати державні податки. Серед робітників Перечинського лісохімзаводу все більше поширювалися ідеї пролетарського інтернаціоналізму. Під час першотравневої демонстрації в 1938 році вони проголошували лозунги «Хай живе республіка Іспанія!», збирали кошти для підтримки героїчного іспанського народу в його боротьбі проти фашистських заколотників[3].

В 1920—30-х роках населення Перечина зростало повільно. Якщо в 1930 році налічувалося 2581 чол., то в 1940 році — 2693 чол. Як і раніше, не було тут лікарні, і доводилося звертатися за медичною допомогою аж до Ужгорода. Лікарі були приватні і недоступні бідноті. Крім початкової школи, в 1920-х роках з'явилася горожанська школа, а в 1930-х роках у зв'язку з посиленням чехізації в Перечині було створено чеські горожанську і початкову школи (хоч чеського населення в селі було 427 чол. з 2581). У горожанській школі навчалося 266 учнів, здебільшого діти заможних батьків. У 1938 році у школах села працювало 18 вчителів.

15 березня 1939 року в Перечин вступили хортистські війська. Почались тяжкі роки фашистського терору. Партійна організація Перечинського округу на чолі з І. І. Кедюличем змушена була піти в підпілля. Місцем збору комуністів стали навколишні ліси. За період окупації фашистські головорізи за активною допомогою

---

[1] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 91.

[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 447.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 3, спр. 4204, арк. 7; ф. 2, оп. 2, спр. 751, арк. 86—89.

зрадників кинули в концентраційні табори 160 жителів Перечина. Про пережите у в'язниці підпільниця Юлія Пекар згадує: «Коли дуже сильно били, у мене йшла ротом піна, і тоді давали води, питаючи, чи бачу я Москву... Я говорила, що у мене є діти, а вони казали, що їх треба знищити, задушити, бо вони більшовицької крові».

Окупанти створили у Перечині справжню катівню. В травні 1942 року вони перетворили на в'язницю приміщення горожанської школи і військової казарми, куди кинули близько 600 чоловік. Серед ув'язнених були О. Борканюк, В. Попович, І. Кормош, Д. Попович та інші активні комуністи.

Трудящі Перечина чинили опір окупантам: ухилялися від служби у ворожій армії, втікали до Радянського Союзу, нападали на карателів, псували зв'язок тощо. Військовий комендант Перечинського лісохімзаводу доносив, що значна частина особового складу охоронних батальйонів «є повністю політично ненадійною, вона навіть складається з комуністично настроєних русинів, ці солдати краще застосували б вручену їм зброю проти мадьярів, ніж проти руських!»[1]. Тільки в 1940 році в Перечині було віддано до суду кілька юнаків за спробу таємно перейти через кордон на територію СРСР.

Організаторами і натхненниками антифашистської боротьби були комуністи. За дорученням крайкому партії П. Сірко ще в 1939 році налагодив роботу підпільних організацій в Ужгородському і Перечинському округах[2]. З наступом Червоної Армії партизанська боротьба в Карпатах ставала більш масовою. В 1944 році партизани встановили контакт з підпільними антифашистськими групами та організаціями Перечинського і Великоберезнянського округів та з штабом 4-го Українського фронту через розвідників-закарпатців А. Когутка і В. Кучерявого. Активну участь у партизанському загоні В. П. Русина брав І. В. Шикула, а М. Ф. Янчик переховувала рацію. Жителі Перечина постачали партизанів ліками, продуктами та боєприпасами[3].

27 жовтня 1944 року частини 24 стрілецької дивізії визволили Перечин від фашистських окупантів[4]. Трудящі радісно вітали радянських воїнів. 88 жителів села вступили добровольцями в Червону Армію, серед них В. Сивохоп, Ю. Зизич, М. Янкович, М. Штефаняк, І. Боднар та інші. Командування Червоної Армії подавало трудящим всіляку допомогу. В січні 1945 року, наприклад, було виділено 3500 кг гасу, бідняки одержували картоплю, хліб тощо. Особливою турботою оточували сім'ї добровольців Червоної Армії.

З перших днів визволення трудящі Перечина виявили одностайну волю — воз'єднатися з Радянською Україною. Таке ж рішення прийняли збори робітників лісохімзаводу 17 листопада 1944 року. В селі був створений Народний комітет на чолі з Ю. В. Горкавцем. Народна влада націоналізувала 40 га церковної землі та землю зрадників, що підтримували окупантів, якою наділила бідняків та сім'ї добровольців Червоної Армії.

В січні 1945 року Народна Рада Закарпатської України націоналізувала Перечинський лісохімзавод. Запрацювали на повну потужність електричні мотори, задиміли заводські труби, і потекли в цистерни оцтова кислота, спирт, ацетон, дьоготь, ацетонове масло тощо[5]. На кінець року тут працювало 748 чол. Тоді ж у Перечині було збудовано цегельний завод. Розпочала свою діяльність і артіль по виробництву вапна, де працювали в той час 22 робітники.

Перечин став центром округу. Тут створилися органи Радянської влади, окружком КП України, окружком ЛКСМУ. В Перечинському окрузі активно діяли

---

[1] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 326.
[2] В. В. Хайнас. Здійснення мрії. Ужгород, 1963, стор. 34.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4, арк. 2.
[4] Архів МО СРСР, ф. 371, спр. 365, арк. 67, 355.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-283, оп. 2, спр. 42, арк. 45.

13 партійних організацій, в яких налічувалося 246 комуністів. Була створена профспілкова організація службовців державних організацій, окружна профспілкова рада. До послуг трудящих було відкрито окружний Будинок культури, бібліотеку, клуб, кінотеатр та окружну лікарню на 50 ліжок.

За короткий строк ліквідовано тяжку спадщину минулого — неписьменність. В боротьбі з цим лихом велику енергію проявила молодь — комсомольці і культармійці. В Перечині було організовано 2 гуртки для навчання неписьменних та 1 для навчання малописьменного населення.

6 вересня 1946 року в селі організовано земельну громаду, до неї ввійшли І. Бабинець, І. Добей, І. Мушка. Земельна громада зайнялася землевпорядкуванням, провела підготовку до сівби наступного року.

Побувавши в колгоспах східних областей УРСР, перечинці переконалися, що колективно господарювати краще. 12 грудня 1948 року, зібравшись на загальні збори, вони прийняли рішення про створення колгоспу, обрали правління на чолі з комуністом Ю. І. Сеничем. Спочатку до колгоспу вступило 46 господарств [1]. Через місяць надійшло ще 80 заяв. Селяни усуспільнили сільськогосподарський реманент, тяглову силу. За рішенням райвиконкому, колгоспний двір розмістився на колишній попівській фарі.

Академіки АН УРСР П. В. Копнін і Ф. Д. Овчаренко оглядають Перечинський лісохімкомбінат. 1967 р.

На перших порах селянам було важко господарювати по-новому, дуже слабкою була матеріально-технічна база, та й куркулі не дрімали, поширювали різні брехливі вигадки, залякували членів артілі. Однак колгоспники з ентузіазмом взялися за роботу.

Весна 1949 року була тяжкою: не вистачало досвіду роботи, насіння, тягла. На допомогу молодій артілі прийшли робітники Перечинського лісохімзаводу — відремонтували реманент, вийшли разом із колгоспниками в поле. Тягло дала військова частина, насіння виділила держава. Відчувши велику турботу, колгоспники почали працювати ще краще. На кінець року до колгоспу подали заяви 119 сімей.

У 1950 році колгоспи Перечина та с. Ворочевого об'єднались в одне господарство. Значну допомогу хліборобам подавали шефи — робітники лісохімзаводу. Вони побудували підвісні дороги на фермах, звели теплицю, виділили будівельні матеріали.

Тоді ж Перечинський колгосп перейшов до більш удосконаленої системи господарювання. За допомогою спеціалістів розроблялися конкретні завдання по вирощуванню зернових культур, картоплі, овочів, грубих кормів. Для розширення господарства держава дала колгоспові довготермінову позику в сумі 45 240 крб. та 25 600 крб. короткотермінових кредитів. Переконавшись у перевагах колективного господарювання, до колгоспу в 1950 році вступили всі бідні селяни Перечина, всього 412 дворів.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 1595, оп. 1, спр. 16, арк. 2.

Розвивалась і промисловість Перечина. Робітники лісохімзаводу, включившись у соціалістичне змагання, в 1947 році виконали виробничий план на 133 проц., знизивши собівартість продукції на 10 проц. В боротьбі за виконання планових завдань попереду йшли комуністи. І. Кость, Ю. Токар, І. Шипких виконували денні норми на 250—300 процентів. Завдяки великому трудовому піднесенню п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства було виконано достроково.

Підвищення продуктивності праці, застосування нових машин, плановість та організованість виробництва сприяли щорічному зростанню трудових успіхів робітників, інженерно-технічних працівників заводу. За 20 років (1946—1966) вартість валової продукції Перечинського лісохімзаводу зросла більше ніж в 30 разів.

На початку 1962 року на заводі була пущена друга в Радянському Союзі безперервно діюча реторта, розрахована на перевуглювання 75 тис. складометрів деревини в рік. З введенням в дію цього агрегату майже повністю механізовано трудомісткі роботи, зв'язані з перевуглюванням дров, автоматизовано контроль за технологічним процесом. Через рік колектив агрегату освоїв повний комплекс реторти з сушилками.

Для підвищення технічного рівня робітників, інженерно-технічних працівників та службовців систематично організовувались курси і школи, на яких в основному без відриву від виробництва вони підвищували свою кваліфікацію.

В 1966 році Перечинський лісохімзавод перетворено на лісохімкомбінат. Першими в області перечинські лісохіміки перейшли на нову систему планування і економічного стимулювання. В 1967 році лісохімкомбінат успішно виконав річний план. Продуктивність праці підвищилась на 2,5 проц. У виробництво за останні 2 роки впроваджено 65 раціоналізаторських пропозицій. Про високу культуру виробництва свідчить той факт, що за останні 6 років не було жодної рекламації на його продукцію.

Партійна організація лісохімкомбінату приділяє велику увагу організації соціалістичного змагання. Кожен робітник працює за індивідуальними соціалістичними зобов'язаннями. На заводі тепер 280 ударників комуністичної праці. Серед них токар В. М. Лазорчак, слюсар М. М. Король, верстатник І. І. Шобак, апаратники М. Г. Сокеріна, І. В. Гонда, М. Н. Іпполітова, електрик В. М. Янкович, І. М. Іваник, М. І. Кошка, М. О. Сидоренко. Широкого розмаху набрало змагання за право називатися колективом ім. 50-річчя Великого Жовтня. 9 бригадам і 2 дільницям було присвоєно це почесне звання.

Реторта Перечинського лісохімкомбінату. 1967 р.

Одночасно в селищі виросло ще кілька промислових підприємств. Так, Перечинський ліспромгосп перетворився у велике механізоване підприємство, що займається доглядом та експлуатацією лісу. До 1955 року ліспромгосп одержав 35 автомашин, 18 електростанцій «ПС-12-200», 3 паровози, 15 електролебідок, 11 тракторів «КТ-12», 200 електростанцій «К-5», 60 лісовозів та інше. Лісоруби оволоділи новими професіями електролебідника, тракториста-трельовника, машиніста електростанції, техніка лісорозробок тощо.

Завдяки механізації лісозаготівельних робіт, впровадженню передового досвіду колектив ліспромгоспу став постійно виконувати річні плани. У 1956 році він зайняв третє місце у всесоюзному змаганні і був нагороджений перехідним Червоним прапором Міністерства лісової, целюлозно-паперової та деревообробної промисловості СРСР і грошовою премією. В 1967 році ліспромгосп виробив продукції на 1400,2 тис. крб., виконавши план на 103 проц. Гордістю підприємства є комплексна бригада лісорубів, очолювана І. І. Легезою, яка щоденно виконує план на 110—115 проц. В зв'язку з 50-річчям

А. М. К а ш ш а й. «Зима в Карпатах». Олія. 1952 р.

Великого Жовтня за високі трудові показники в ювілейному році Перечинський лісокомбінат нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Токар Перечинського лісохімкомбінату делегат XXIII з'їзду КП України І. М. Іваник. 1967 р.

В селищі створено промкомбінат, вироби якого (стільці, столи, шафи, ліжка, віконні рами та ін.) користуються великим попитом. Значно розширив своє виробництво райхарчокомбінат (нині соковинний завод), який випускає плодоовочеві консерви, вина та безалкогольні напої. Продукцію соко-винного заводу знають далеко за межами області. План семирічки колектив підприємства значно перевиконав, збільшивши випуск валової продукції в 3 рази. Бригада Н. Гойси одна з перших завоювала звання колективу комуністичної праці і носить його з честю.

У Перечині є також міжколгоспбуд, «Сільенерго», комбінат побутового обслуговування, комунальний комбінат тощо, розширено цегельно-черепичний завод. За роки Радянської влади селище стало одним з важливих промислових центрів Закарпаття. Продукція перечинських підприємств використовується в Радянському Союзі і експортується до Угорщини, Болгарії, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Куби та інших країн.

У 1960 році до Перечинської артілі приєднався колгосп с. Сімера. Укрупнене господарство названо іменем Івана Франка. Воно має 2267 га землі, в т. ч. 637 га орної, 117 га садів, решта — сіножаті та пасовиська. На колгоспних полях працюють 11 тракторів, 7 вантажних автомашин, 2 комбайни та 8 інших сільськогосподарських машин. Введено в дію кормокухню, де повністю механізовано приготування кормів. Для систематичного підживлення грунтів створена механізована ланка по нагромадженню і компостуванню органічних та мінеральних добрив. Найкращих виробничих успіхів домоглися колгоспники в ювілейному році: на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 295 цнт молока і по 39 цнт м'яса.

Велику організаторську роботу проводить партійна організація колгоспу, до складу якої входить 47 комуністів. Більшість з них працює безпосередньо в рільництві, на фермах, механізаторами. За досягнуті успіхи в тваринництві та землеробстві колгосп 4 рази був учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства. Багато колгоспників за самовіддану працю й успіхи в розвитку громадського господарства відзначено урядовими нагородами. Свинарки Олена Лазорик і Марія Ман, механізатори Юрій Форкаш і Василь Король, тваринники Іван Гулей і Микола Дорош, ланкові Олена Кость і Ганна Опаленик, колгоспники Панас Білець та Іван Герзанич нагороджені орденом «Знак Пошани», колишній голова колгоспу Андрій Лаба — орденом Леніна, а нинішній І. Й. Гренцер — орденом Трудового Червоного Прапора.

Все більше розширюється в селищі громадське та індивідуальне житлове будівництво. На лісохімкомбінаті для робітників та службовців збудовано 2 типові гуртожитки на 200 чоловік, 24 житлові будинки загальною площею понад 3 тисячі кв. м, в яких проживає 70 сімей робітників та службовців. На будівництво житлового фонду комбінату державою витрачено понад 3 млн. крб. Лише в 1964—1967 рр. у Перечині споруджено 3 багатоквартирні будинки, приміщення райкому КП України, дитячий садок та дитячі ясла. З допомогою державних позик зведено близько 400 добротних індивідуальних будинків. В селищі за останній час з'явилися нові

квартали, збудовано кінотеатр «Верховина» на 470 місць, пекарню, ресторан «Тур'я», відкрито будинок для приїжджих, райунівермаг «Трембіта». В селищі діють 18 торговельних точок. Роздрібний товарообіг в 1966 році становив 2266,9 тис. крб., а в громадському харчуванні — 593,7 тис. карбованців.

В Перечині розміщені районна лікарня з амбулаторією, аптека, стоматологічний кабінет, пологовий будинок. В цих закладах постійно трудиться понад 50 чоловік медперсоналу, серед них — 15 лікарів.

Завдяки турботі Комуністичної партії та Радянського уряду підвищується і матеріальний добробут трудящих, зростає їхня купівельна спроможність. На початку 1968 року в селищній ощадній касі було 2000 вкладників, сума вкладів становила 689 630 карбованців. 29 громадян придбали власні автомашини.

За порівняно короткий час в селищі відбулися великі зміни в культурному житті. Показових успіхів у навчанні досягли робітники лісохімкомбінату. Якщо в 1946 році тут було 2 чоловіки з вищою і жодного з середньою спеціальною освітою, то тепер працюють 23 інженери, 28 техніків, 279 чоловік з загальною середньою освітою. Вся молодь вчиться в школах або вже здобула середню освіту.

В Перечині працюють 3 середні та 2 початкові школи з рідною мовою навчання. В усіх класах цих шкіл навчається близько 1000 учнів, їх виховують 120 учителів, більшість яких має вищу та незакінчену вищу освіту. За рахунок держави в школі-інтернаті утримується 450 дітей. За роки Радянської влади 656 громадян селища здобули середню та 160 чоловік — вищу освіту.

В селищі є 2 районні бібліотеки — для дорослих і дітей. В бібліотеках нараховується 21 тисяча книг, якими користуються 1200 читачів. Виховну роботу серед дітей шкільного віку проводять дитяча бібліотека, районний Будинок піонерів. У Перечині відкрито районний Будинок культури з багатьма самодіяльними гуртками, історико-краєзнавчий музей. Є районне відділення товариства «Знання».

Ініціатива та самодіяльність мас в культурному будівництві виявляються в найрізноманітніших формах. Силами громадських організацій влаштовуються свята пісні і танцю, проводяться огляди художньої самодіяльності. Вже понад 10 років при Перечинському лісохімкомбінаті працює народна самодіяльна хорова капела під керівництвом І. І. Крайника. Вона виступає не

Перечинська школа-інтернат. 1967 р.

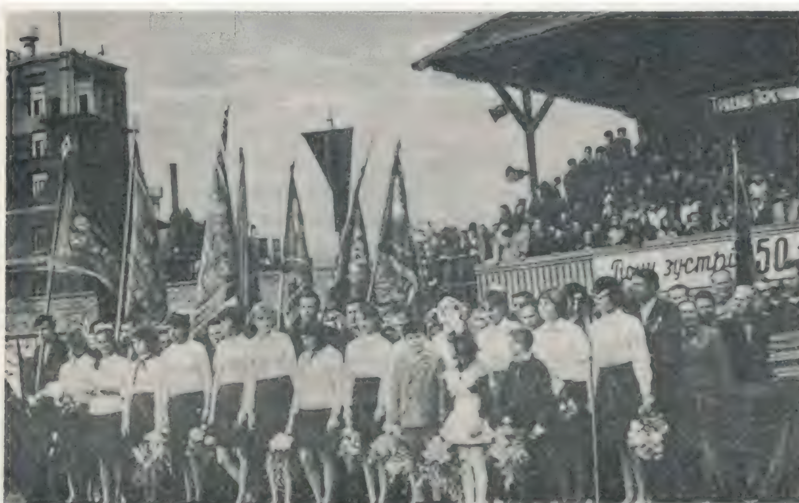

Свято праці в Перечині. 1967 р.

тільки перед односельчанами. Капела не раз виступала перед жителями Ужгорода, Мукачевого, була на республіканському огляді в Києві. При лісохімкомбінаті, лісокомбінаті та школі-інтернаті є духові оркестри.

Повсякденну роботу по вихованню трудящих мас проводять агіткультбригади, створені на базі кращих гуртків художньої самодіяльності. Агіткультбригада районного Будинку культури часто виступає в колгоспах ім. Франка та «Зоря комунізму», на полонині Рівній, перед робітниками лісохімкомбінату тощо. З цікавою програмою виступає агіткультбригада пружинного цеху Перечинського лісокомбінату.

Радіо, газети та журнали стали нерозлучними друзями трудящих. В селищі більше 90 проц. жителів мають радіоприймачі, репродуктори, понад 360 сімей — телевізори. В Перечині працює районний радіовузол. З кожним роком населення Перечина передплачує все більше періодичних видань. На кожну тисячу населення припадає 980 примірників газет та журналів. Тут виходить своя районна газета. До 1962 року вона називалася «Перемога», а тепер — «Радянське село».

Біля пам'ятника В. І. Леніну в Перечині.

Трудящі Перечина разом з усім радянським народом з палким захопленням сприйняли рішення XXIII з'їзду КПРС про розвиток народного господарства в новій п'ятирічці. Трудівники промислових підприємств і колгоспних ланів Перечина докладають всіх сил, щоб їх перетворити в життя.

І. Г. ШУЛЬГА

* * *

Перечинський район (до 1953 року — Перечинський округ) розташований на північному заході області, межує з Великоберезнянським, Ужгородським і Свалявським районами Закарпатської області. На заході району проходить кордон між Радянським Союзом і Чехословацькою Соціалістичною Республікою.

Площа району становить 626 кв. км. Населення — 32 600 чол., в т. ч. сільського — 28 000 чол., або 86 проц., міського — 4600 чол., або 14 проц. Середня густота населення — 51,3 чол. на 1 кв. км. В районі 24 населені пункти, які підпорядковані 1 селищній та 13 сільським Радам.

Три чверті території району займають гори, що вкриті лісами, в переважній більшості буковими і грабовими. Вони утворюють мальовничі краєвиди. Тут розташована відома на Закарпатті полонина Рівна (1482 м над рівнем моря). Уздовж річок Тур'ї і Ужа тягнуться рівнини, де в основному зосереджені населені пункти. З півночі на південь проходять залізнична та автомобільна магістралі Львів — Чоп, а з Перечина на Львів — автошлях.

В районі в основному розвинута лісохімічна, лісозаготівельна, деревообробна, легка і харчова промисловість, виготовляються будівельні матеріали. До найважливіших промислових підприємств району належать Перечинський лісохімкомбінат, лісокомбінат, соко-винний завод, промкомбінат та інші. Загальний обсяг вартості валової продукції підприємств у 1967 році становив понад 13 млн. крб.

Сільськогосподарське виробництво в економіці району займає другорядне місце: його частка у валовій продукції в 1967 році становила 15 проц. В районі є 6 колгоспів, вони мають 15,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них тільки

3,7 тис. га орної землі, 1,1 тис га садів, 4,5 тис. га сіножатей і пасовищ, решта — ліси.

Господарства району мають м'ясо-молочний напрям. Значна увага приділяється вирощуванню овочів і фруктів.

Поголів'я великої рогатої худоби на 1 січня 1968 року становило 11,5 тис., свиней — 5,8 тис., овець — 4,5 тис. В 1967 році колгоспами на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 205 цнт молока і по 85 цнт м'яса. Видатних успіхів домоглися тваринники колгоспу ім. 31 річниці Жовтня у галузі вівчарства. На 100 вівцематок приплід збільшився з 60 ягнят у 1950 році до 98 у 1967 році, а настриг вовни на вівцю — відповідно з 1,7 кг до 2,4 кілограма.

На колгоспних ланах працюють 42 трактори, 40 вантажних автомашин, 13 зернових і силосозбиральних комбайнів. В розпорядженні колгоспів є багато різного сільськогосподарського інвентаря. В колгоспах механізовані трудомісткі роботи. Оранку, обприскування і закладання силосу механізовано повністю, прополку — на 40 проц., збирання зернових — на 70 проц. Значно збільшилося використання мінеральних добрив: з 150 кг на га в 1950 році до 500 кг у 1967 році.

Всі села району електрифіковані і радіофіковані.

Зростає добробут населення району. Відкрито 84 магазини та 43 підприємства громадського харчування. В 1967 році через торговельну мережу продано населенню одягу, взуття, телевізорів, радіоприймачів, холодильників та інших промислових і продовольчих товарів на суму 8,05 млн. карбованців.

Швидкими темпами зростає житлове будівництво. Колгоспниками й робітниками споруджено понад 3500 будинків, за державні кошти збудовано понад 8 тис. кв. м житлової площі.

Медичну допомогу населенню подають Перечинська районна і 3 дільничні лікарні, 21 фельдшерсько-акушерський пункт, 3 аптеки. В цих закладах працюють 36 лікарів і 144 чол. середнього медичного персоналу.

Повністю ліквідовано неписьменність серед населення. Діти і молодь навчаються у 5 середніх, 11 восьмирічних, 13 початкових і 1 заочній середній школах. При всіх восьмирічних і середніх школах є вечірні групи та заочні консультаційні пункти. В цих навчальних закладах працюють 438 вчителів. Серед них 24 відмінники народної освіти, 7 нагороджено орденами і медалями. В районі є 14 дитячих садків.

До послуг трудящих широка сітка культосвітніх закладів: Будинок культури, 21 клуб, 22 бібліотеки з книжковим фондом 120 тис. книг, 25 кіноустановок, 4 історико-краєзнавчі музеї. В районі нараховується 16 колективів художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 1000 чоловік.

Молодь Закарпаття піднімається на полонину Рівну — місце висадки партизанського десанту в 1944 році. Перечинський район. 1967 р.

Все більшого поширення набирає туризм. В Перечинському районі розміщена Лумшорська туристська база всесоюзного значення, від неї пролягає ряд важливих екскурсійних маршрутів.

На промислових підприємствах, в колгоспах і установах налічується 35 первинних партійних організацій, в яких близько 1000 комуністів. Комсомольських організацій — 50 із загальним числом членів понад 2 тисячі.

В травні 1966 року на полонині Рівній на місці висадки партизанських десантів встановлено обеліск.

За відвагу та мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, урядових нагород удостоєні 186 жителів району.

Зустріч колишніх партизанів, які брали участь у визволенні сіл Перечинського району від фашистських загарбників. 1967 р.

За досягнуті успіхи в розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі, медицини і освіти 121 чол. нагороджено орденами й медалями СРСР, них 7 чол.— орденом Леніна.

Визначними місцями є водопади Воєводина і Лумшори, Комсомольське озеро, скелі Скалка та Липова скеля, Синє болото та ряд інших. Вони взяті під охорону держави.

ДУБРИ́НИЧ

Дубринич (в 1939—1945 рр.— Берченіфалва) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковане с. Пастілки. Розташований на річці Ужі, при впадінні в неї річки Лютянки, за 10 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Чоп—Москва. Через село проходить шосе на Львів. Населення — 2135 чоловік.

Село під назвою Дубринич в письмових джерелах вперше згадується в 1427 році [1].

До кінця XVII століття Ужгородським замком і навколишніми селами володіли графи Другети, до їхньої домінії входив і Дубринич [2].

За урбарієм 1691 року в Дубриничі було всього 19 кріпацьких сімей з наділами і 14 безнадільних. В III дистрикті Ужгородської домінії цілий наділ дорівнював 24 гольдам землі. Селян, які мали зверх $^1/_8$ телека, урбарій зараховував до кріпаків з наділом, а тих, хто не мав навіть $^1/_8$ або зовсім не володів землею,— до желярів. З цілим наділом в Дубриничі не було жодної сім'ї, з половиною наділу — 5 сімей, з третиною — 3, з четвертиною — 11. В середньому на одне селянське господарство припадало 7,25 гольда землі, тобто в 3,5 раза менше норми. За користування землею селянин був зобов'язаний 1 день на тиждень виконувати панщину з своїм тяглом (а без тягла — 2 дні), перевозити безплатно вантажі для феодала, сплачувати поземельний податок та натуральну ренту.

Дубриницьких селян феодали розорювали ще й монополією на горілку, пиво, сіль та інші товари, які продавалися шляхтою за підвищеними цінами. За відмову купувати горілку в панській корчмі збирався з селян окремий податок,

[1] Л. Д э ж э. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 250.
[2] О. М и ц ю к. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 71.

т. зв. суха корчма. Село Дубринич платило цей податок тричі на рік по 10 флоринів [1].

Важкий соціальний гніт, що переплітався з національним, викликав протест покріпаченого селянства. Під впливом визвольної війни українського народу 1648—1654 pp. на Закарпатті почалися селянські виступи проти угорських та українських феодалів. В цей час, зокрема, активізувався рух опришків в Ужгородській домінії. Так, загін опришків Івана Сивохопа навесні 1649 року побував у Дубриничі і завдав кілька ударів сторожовим загонам графа.

В кінці XVII століття спалахнуло селянське повстання в Угорщині. Вже на початку 1703 року одна з повстанських груп з'явилась поблизу Перечина. Цю групу очолював опришківський ватажок Іван Беца. Селянські загони під керівництвом Миколи Яворського з села Чорноголови та Михайла Васильчака з Дубринича у 1706 році діяли в маєтках ужанської шляхти [2]. Під кінець війни в Ужанській жупі налічувалося вже 10 загонів, які здійснили 35 нападів на маєтки шляхти [3].

З 1711 року Дубринич став державним маєтком. Внаслідок розорення в тривалій війні, феодальної експлуатації, стихійного лиха, епідемій, а також втеч кріпаків пустіли села. Опустіло багато наділів і в Дубриничі. Ці землі казна віддавала в оренду за $^{1}/_{10}$ врожаю. Орендарі цієї землі вимагали від селян за користування нею значно більшу ренту, ніж було зазначено в урбаріях. За переписом 1720 року, 16 селянських сімей Дубринича мали 189 кобликів землі, в т. ч. орної — 35 кобликів [4]. Найкраща в селі земля в долині річки Ужа була в руках казни і попа, а малородючі урочища — Горб, Берег, Балажова, Ковачова, Янув — залишалися селянам. Крім рільництва, селяни займались також скотарством.

У XVIII столітті панщина з повного наділу дорівнювала 104 дням на рік, крім побічних робіт. А щоб сплатити державний податок, селянину потрібно було продати 6 цнт пшениці або 10 цнт ячменю (центнер пшениці коштував 1 форинт 40 крейцерів, жита — 1 форинт 8 крейцерів, вівса — 30 крейцерів)[5]. Крім того, сплачували десятину церкві: утримували попа, давали йому по 2 віка зерна на рік, завозили 2 складометри дров та 2 дні на рік виконували різні роботи.

У 1785 році в Дубриничі налічувалося 57 будівель, проживало 763 чол. населення, з них селян з наділом — 46, желярів — 48, ремісників — 41[6].

Господарство дубриницької економії, що належало Ужгородській камеральній домінії, весь час розширювалось. Управління економії не обмежувалося розведенням великої рогатої худоби на продаж, а збудувало й млин, з якого одержувало щорічно 200 форинтів прибутку. За користування казенним лісом селяни Дубринича в кінці XVIII століття сплачували домінії 26 флоринів 42 крейцери. З корчми домінія отримувала ще 80 флоринів [7].

Введення в другій половині XVIII століття урбаріального законодавства Марії-Терезії не поліпшило становища населення. Відсутня була в селі будь-яка медична допомога. Не було тут і школи. Дітей навчав дяк.

У першій половині XIX століття економіка Дубринича дещо змінилась. Розширилася відома на всю Угорщину дубриницька економія по вирощуванню великої

---

[1] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 41.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 1556, арк. 24.

[3] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 60.

[4] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки, арк. 88.

[5] І. Г. Шульга. Становище селян Закарпатської України в 70—80-х pp. XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1958, т. 36, стор. 7, 13.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 6, спр. 40, арк. 16.

[7] Ф. Габрієль. Ужгородська камеральна домінія в 90-х роках XVIII ст. Журн. «Подкарпатська Русь», 1932, № 4—6, стор. 4, 6—8, 10.

Загальний вид села Дубринича. 1967 р.

рогатої худоби. Почалися розробки родовища каолінової глини, що своєю якістю не поступалася найбільш знаменитим каоліновим глинам Європи. Дубриницький каолін вже з середини XIX століття йшов на виготовлення відомого на світовому ринку віденського фарфору [1].

Населення Дубринича зростало повільно. За переписом 1828 року, налічувалося 810 чол., оподаткованих у віці від 18 до 60 років було 80 чоловік, кріпаків з наділом — 31 сім'я, желярів — 4 сім'ї, піджелярів — 1 сім'я, слуг — 1 сім'я. З худоби в селі налічувалося 16 робочих волів, 7 дійних корів, 5 бичків, 2 коня [2].

В першій половині XIX століття селяни Дубринича часто скаржилися уряду на завищену панщину. Крім панщини, сплачували казні десятину, грошовий податок (воєнний), за коня, вола або за корову, податки з землі, будівель, з заробітку. Сума їх була дуже великою. Так, наприклад, Іван Яновський платив земельного податку 2 форинти 25 крейцерів, з будівлі — 25 крейцерів, з прибутку — 1 форинт 15 крейцерів [3].

У 1864 році колишнім дубриницьким кріпакам належало 1726 гольдів землі, в т. ч. орної — 704 гольди, лук і пасовиськ — 857 гольдів, присадибних земель — 164 гольди. Колишні желяри мали 45 гольдів орної землі, 5 гольдів лук та 37 гольдів присадибної землі. Церкві належало 27 гольдів угідь, 47 гольдів лук, 7 гольдів присадибної землі [4].

Дроблення селянських господарств між спадкоємцями привело до зростання їх загальної кількості, що в свою чергу вело до ще більшого безземелля. В 1900 році з 265 господарств Дубринича 263 належали до безземельних або малоземельних [5]. Водночас зростали податки. Якщо в 1899 році прямий податок на одного селянина становив 37 корон, то в 1908—44 корони. В цьому ж році громадських податків село повинно було заплатити 9508 корон — по 6,8 корони з однієї людини [6]. Дубриницькі селяни відбували ще й повинності по ремонту шляхів, мостів. В 1902 році вони відробили 67 днів з тяглом і 271 день без тягла [7]. Не маючи змоги сплатити величезні податки, селянин потрапляв у кабалу до лихварів. Дуже часто бідняки віддавали за борг сіно, овес, худобу.

---

[1] Закарпатська область. Короткий довідник. Ужгород, 1947, стор. 20.
[2] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки, арк. 6, 10.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 305, арк. 60.
[4] Там же, спр. 302, арк. 82.
[5] Там же, ф. 772, оп. 1, спр. 198, арк. 6—18.
[6] Magyar statisztikai közlemények, 39 kötet, Budapest, 1913, стор. 531.
[7] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 1, стор. 266.

Важке соціально-економічне становище, постійне безробіття примушували селян залишати рідне село, йти на заробітки до поміщиків Затисся (Альфелд), на лісорозробки та емігрувати за кордон. За 1891—1892 рр. 340 дубриничан емігрувало в Америку.

В 1901 році було збудовано вузькоколійну залізницю завдовжки 16,4 км. Вона йшла з Дубринича вздовж річки Лютої до Чорноголови. Нею доставлявся ліс до Перечинського лісохімзаводу. Праця селян на лісорозробках була сезонною — працювали в основному взимку, у глибоких снігах, на морозі, без належного одягу та їжі. Ночували в колибах.

З середини XIX століття в Дубриничі існувала однокласна церковнопарафіальна школа. В 1856 році в ній навчалося 56 дітей. У 1892 році було відкрито державну школу з угорською мовою навчання. В 1912 році відкрито господарську народну бібліотеку, в якій налічувалося 100 томів. Але користувалися цією бібліотекою лише кілька сімей, бо більшість селян була неписьменною, до того ж книги ці були на угорській мові.

Дубриницькі селяни, як і всього Закарпаття, були позбавлені політичних прав. Навіть вибори до сільської управи проводилися з допомогою підкупів, що викликало законне обурення селян. У 1906 році під час виборів до сільської управи у Дубриничі відбувся виступ селян[1], які відмовилися голосувати за урядових кандидатів.

За перше десятиріччя XX століття кількість населення Дубринича не збільшилася, в 1910 році в селі налічувалося 1513 чоловік.

Під час першої світової війни становище трудящих ще більше погіршилося. Постійні реквізиції продуктів, фуражу, худоби, мобілізація працездатних чоловіків на фронт призвели до занепаду економіки села. Вкрай розорені війною і грабіжницькою політикою австро-угорської влади селяни Дубринича терпіли злидні і голод. В селі лютували епідемії тифу, холери, а медичної допомоги не було.

Доведені до відчаю, селяни все частіше піднімалися на боротьбу. В донесенні від 6 серпня 1914 року головний радник Ужанської жупи писав наджупану про виступи селян Дубринича проти лісової охорони та захоплення ними пасовиськ. «Не тільки дорослі, а навіть діти чекають на прихід росіян, щоб покінчити з панами»[2]. Нотар повідомляв начальство, що «рух набирає страшенних розмірів. Лісничий і охоронний персонал села Дубринич піддається постійним небезпечним нападам...»[3].

Бідняки нападали на жандармів і урядовців, вирубували панський ліс. В листопаді 1918 року селяни Дубринича разом з солдатами-фронтовиками вигнали з села нотаря і піднотаря[4]. Організаторами виступів були колишні військовополонені, що повернулись з Росії,— Ю. М. Огар, А. Г. Гутич, І. А. Барник та В. Лакатош, які були очевидцями соціалістичної революції і особисто брали участь у боях за владу Рад в Росії.

На початку 1919 року Дубринич захопили війська буржуазної Чехословаччини. Проте революційні виступи селян не припинялися, а ще більш посилились, особливо після встановлення Радянської влади в Угорщині.

20 березня 1919 року у повідомленні головного лісництва жупану зазначалося про поширення серед місцевого населення комуністичних ідей, про те, що селяни сіл Дубринича, Мирчі та інших, «підбурені агітаторами більшовизму», вимагають розподілу поміщицьких, церковних і державних земель, добиваються права вільно користуватись пасовиськами, які належать до державних лісів[5].

---

[1] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900—1919 роки), стор. 179.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 3, спр. 691, арк. 27, 28.

[3] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Закарпатті в 1917—1919 рр., стор. 59.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 836, арк. 83—99.

[5] Там же, ф. 12, оп. 3, спр. 33, арк. 1.

4 жовтня 1919 року в донесенні лісової управи Ужгородській лісовій дирекції також повідомлялось про революційні настрої дубриницьких селян, про використання ними зброї проти державних лісових сторожів, про невизнання державної власності на ліси і пасовиська та про безсилля жандармерії і військ проти селян [1].

З новою силою розгорнулася боротьба трудящих села в 20—30-х роках XX століття, коли революційний рух очолила Комуністична партія Чехословаччини і її Закарпатська крайова організація. В 1920 році у селі було створено організацію Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП), яку очолив В. І. Швець. Вона в 1921 році перетворилась в осередок КПЧ. В кінці 20-х років партійним вожаком Дубринича став комуніст Рудольф Вінер, виходець з сім'ї лісорубів. Він ще 20-річним юнаком вступив у ряди КПЧ, брав активну участь в агітмасовій роботі серед лісорубів, виконував ряд партійних доручень[2]. В комуністичну організацію входили П. М. Ходанич, М. Сливка, В. Пастеляк, І. Герзанич, В. Лакатош. На адресу Ходанича прибувала література з СРСР, яку він поширював серед трудящих Дубринича. В селі частими гостями були Олекса Борканюк, Іван Локота, Іван Ваш.

В 1930 році в Дубриничі налічувалося 313 будинків, 1656 чол. населення. Земельна реформа, проведена чеським урядом, не дала землю сільській бідноті, не зменшила кількості безземельних і малоземельних господарств. Всього орної землі в селі було 400 га, з них 40 га належало попові, понад 60 га — двом куркульським родинам. Кабальні умови оренди землі, постійний ріст податків, екзекуції за несплату боргів і процентів — таким було становище трудівників у період панування чеської буржуазії.

Ось яку жахливу картину змалювала в своєму виступі на засіданні чехословацького парламенту Л. Ландова-Штихова, яка за дорученням ЦК КПЧ в травні 1928 року побувала на Закарпатті в складі делегації по вивченню умов життя на Верховині. Вона з гнівом говорила: «Село Дубринич. Комуністи заходять в курну, холодну хижу. На печі сидить бабуся і не знає, що в неї болить. Все — голова, руки, ноги... Коло неї діти. Наша присутність її не займає. Всі якісь товсті та бліді. Приглянулася до них ближче — опухлі і сплять. Це ознаки хронічного голоду. В другій хаті делегати запитали у селянки, яка вважалась у Дубриничі ледве не заможною, бо мала свій хліб: «Як, м'яса взагалі не їсте?» — Газдиня сплеснула руками: «Давно, перед війною, у свята, на весіллі і хрестинах. Але тепер немає. Діти ще ніколи не їли м'яса»[3].

Світова економічна криза 1929—1933 рр. ще більше ускладнила й без того важке становище селян. Трудящі села, очолювані комуністами, виступали проти окупаційного режиму чехословацької буржуазії, влаштовували походи голодуючих. Особливо гострого характеру набрала демонстрація трудящих Перечина та навколишніх сіл 10 лютого 1932 року. В ній взяли участь 200 чол. з Дубринича[4].

В 1934 році в Дубриничі був організований осередок комуністичної молодіжної організації. Головою його молодь обрала П. П. Ходанича — сина активного комуніста, секретарем — робітника Івана Гімбара, скарбником — Василя Мацо[5].

Секретарем сільської організації КПЧ в 1935—1938 рр. працював П. П. Ходанич. Активним її діячем став також В. Пастеляк (з 1938 року очолив цю організацію). Пастеляк створив у селі хату-читальню, що знаходилась в хаті А. Сороки, вів велику роботу і серед дубриницької молоді, яка активно включалася в революційну боротьбу за возз'єднання Закарпаття з усім українським народом.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 126, оп. 1, спр. 73, арк. 3.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 17 вересня 1966 р.
[3] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 213—216.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 247, арк. 172—176.
[5] Там же, ф. 9, оп. 2, спр. 760, арк. 5.

За 20 років чехословацької окупації економічне становище трудящих Дубринича не поліпшилось. Рятуючись від злиднів і голоду, селяни-бідняки змушені були йти на заробітки в чеські землі або емігрувати за кордон — в Бельгію, Францію, країни Латинської Америки. За медичною допомогою доводилось іти десятки кілометрів — в Ужгород, Великий Березний. Діяли тільки одна початкова школа і дитячий садок. До 35 проц. населення було неписьменним. З великими труднощами в учительській семінарії здобули середню освіту 10 чол. Жодна людина не мала вищої освіти.

15 березня 1939 року Дубринич окупували угорські фашистські війська. Вже в перший день хортисти по-звірячому вбили невинних людей — Михайла Герзанича, Федора Мацо, Андрія Ригана, кинули в концентраційні табори Юрія Федачку, Василя Цьому, Василя Дзямулича, Юрія Дюричку та інших.

Встановивши своє панування, угорські окупанти почали по-хижацькому винищувати ліси — основне багатство краю. Все населення гірських і передгірських районів було мобілізоване на вирубку лісу. Працівник тодішньої Дубриницької лісової управи Михайло Дзямулич розповідав, що тільки в урочищі Лютянка було зрубано 237 га молодого лісу завтовшки 10—15 сантиметрів[1]. Лісорубам доводилось працювати по 12—14 годин.

Хортисти зганяли з земель селян, проводили реквізиції худоби, сіна, «лишків» сільськогосподарських продуктів. У Андрія Герзанича, який мав 5 дітей, забрали єдину корову. В 1941 році хлібний пайок було зменшено до 160 грамів в день на людину — найнижча норма в Європі[2]. Однак і на картки лісоруби не завжди могли купити хліб. Трудящі села не мирились з фашистською окупацією і піднімались на боротьбу проти гнобителів.

Найбільш поширеною формою протесту проти фашистського режиму була втеча закарпатців до Радянського Союзу. Так, в 1939—1940 рр. із Дубринича перейшло 9 чоловік — М. Цифра, І. І. Масляник, І. М. Масляник, П. Соляник, М. Чернега, П. Гулай, І. Пекар, А. Петішко, В. Гогна[3]. Пізніше вони вступили до лав Чехословацького корпусу і брали активну участь у боях за визволення України, Закарпаття, Чехословаччини від фашистських окупантів.

Комуністична організація, яку очолював П. П. Ходанич, пішла в підпілля. Вже в кінці 1941 року жандармерія повідомляла про «систематичне пошкодження» телефонної лінії в районі Перечина, Дубринича та Великого Березного, за що 11 чоловік було покарано[4]. Мешканці села Василь Пастеляк, Петро Ходанич, Михайло Сливка, Микола Соляник та Юрій Вогар проводили антифашистську агітацію серед населення, брали активну участь в підпільному русі. Фашисти жорстоко розправились з тими, кого підозрівали у зв'язках з комуністичним підпіллям. 31 липня 1942 року в Ужгороді вони стратили комуніста-підпільника Рудольфа Вінера[5].

Широкого розмаху набрав партизанський рух у 1944 році. Петро Ходанич, Василь Цубина, Станко Щерба, Василь Кирлик та інші були зв'язківцями партизанського з'єднання О. В. Тканка. Пішов у загін Микола Логойда.

28 жовтня 1944 року війська 4-го Українського фронту визволили Дубринич від фашистських загарбників.

На початку листопада 1944 року в Дубриничі був створений Народний комітет, головою якого обрано П. П. Ходанича. Першим заходом Народного комітету була організація допомоги радянським військам та сім'ям добровольців. З перших днів між селянами-бідняками було розподілено 48 га землі.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[2] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 304.

[3] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 2, арк. 198.

[4] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 332.

[5] Газ. «Закарпатська правда», 17 березня 1966 р.

Відразу народна влада відкрила в селі семирічну школу, сільський клуб, бібліотеку. Командування 4-го Українського фронту відкрило в Дубриничі медичний пункт, передало населенню безкоштовно ліки, дезинфекційні засоби та інше [1].

Незабаром після визволення добровільно пішли на фронт 32 чоловіки: Ю. С. Герич, Й. М. Цифра, В. Ю. Пастеляк та ін. 17 жителів Дубринича воювали у складі Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи [2].

Відновили діяльність первинна партійна і комсомольська організації. Разом з Народним комітетом вони очолили рух односельчан за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

18 листопада 1944 року сільські збори прийняли резолюцію, в якій дубриничани просили возз'єднати Закарпаття з Радянською Україною. В ній підкреслювалось: «Тільки в рамках Радянської України ми уявляємо собі наше майбутнє і краще життя для нас і наших дітей». Делегатами на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України від Дубринича були обрані В. В. Мацо, І. Ю. Мацо, Ю. М. Томаш, М. М. Сливка, Ю. П. Сакулич, Ю. М. Огар.

Комуністи повели агітацію за організацію супряги для надання допомоги селянам-біднякам, які не мали робочої худоби. Із 338 дворів у селі тяглову силу мали тільки 64 двори. В 1947 році створена ініціативна група по організації колгоспу.

Через кілька місяців після визволення у Дубриничі відкрито відділення зв'язку. Розпочало роботу Дубриницьке лісництво Великоберезнянського лісгоспу, а в 1946 році було створено Дубриницький ліспромгосп. Починати роботу довелося в дуже важких умовах: не було знарядь праці, одягу, взуття. Однак на допомогу лісозаготівельникам відразу прийшли трудящі Радянського Союзу. В лютому 1946 року ліспромгосп одержав 2 автомашини, багато одягу, взуття і харчових продуктів. А через рік трудящі міста Горького надіслали сюди 5 лісовозів, з Прибалтики надійшло 2 паровози та 6 платформ [3].

У квітні 1948 року в Дубриничі створено сільськогосподарську артіль ім. В. І. Леніна — перший колгосп у Перечинському окрузі [4].

Спочатку в артіль об'єдналися 24 бідняцькі господарства. Першими вступили до колгоспу М. Сливка, Ю. Сакулич, С. Щерба, М. Данилич, В. Пастеляк. Головою колгоспу обрали Станка Щербу. За господарством було закріплено 157 га землі, у т. ч. 107 га орної [5]. Хоча вже прийшла пора сівби, розпочати оранку колгосп не міг — не було тягла, насіння, необхідного реманенту. Куркулі села розгорнули шалену агітацію за розвал колгоспу, підпалили хату активіста Ю. М. Іваника, почали захоплювати колгоспну землю [6]. Постало питання — бути чи не бути першому колгоспу округу?

Допомогу селу подали Перечинський ліспромгосп, лісництво та багато інших організацій округу. На час польових робіт щойно створеному колгоспу вони виділили 12 коней, а Ужгородська МТС надіслала трактор. Пункт «Заготзерно» виділив 1 тонну пшениці, 1 тонну кукурудзи, 3 тонни вівса та 90 тис. крб. грошової допомоги для придбання сільськогосподарського інвентаря і худоби.

За перший рік господарювання колгосп придбав 7 коней, 2 корови, 2 свиноматки, 24 вівці. Колгоспникам — учорашнім біднякам — було видано на трудодень по 5,4 кг зерна, 8 кг картоплі, 5 кг сіна тощо.

Виробничі успіхи артілі та роз'яснювальна робота комуністів сприяли дальшому залученню селян-одноосібників до колгоспу. На кінець 1949 року артіль об'єднувала 120 дворів [7].

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 155.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-283, оп. 2, спр. 9, арк. 13.
[3] Там же, ф. Р-194, оп. 5, спр. 3, арк. 8.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 28, арк. 37.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 283, арк. 147, 150.
[6] Закарпатський облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 28, арк. 106.
[7] Там же, ф. 330, оп. 1, спр. 6, арк. 5, 6.

Вивезення лісу з гірської лісосіки, с. Дубринич. 1967 р.

Зростав і Дубриницький ліспромгосп. Якщо у період його створення основними інструментами лісорубів були сокира і пила, то через 10 років до їх послуг з'явилися бензопили, електропили, лебідки, трактори, парові крани. Вперше на Україні тут запроваджено повітряно-трелювальні установки.

Змінилося і ставлення до праці. Серед лісорубів поширився стахановський рух. Бригада трелювальників Андрія Новака щодня виконувала по півтори норми. Добре працювали бригади вантажників, очолювані комуністом Людвіком Сантманом та комсомольцем Йосипом Новаком.

Колектив ліспромгоспу з кожним роком добивався нових виробничих успіхів. Дубриницькі лісоруби тричі виходили переможцями у всесоюзному соціалістичному змаганні колективів Міністерства лісової, целюлозно-паперової та деревообробної промисловості СРСР. У квітні 1955 року вони достроково виконали 5-річний план розвитку народного господарства і дали державі 38,2 тис. куб. м надпланової деревини та 449,6 тис. крб. економії від зниження собівартості продукції [1].

Колектив майстерської дільниці Бистрицького лісопункту, який очолював Ф. Баранчик, у 1954 році одержав перехідний Червоний прапор ВЦРПС і Міністерства лісової, целюлозно-паперової та деревообробної промисловості СРСР за першість у всесоюзному змаганні, три рази одержував грошові премії [2].

Підготовка постійних висококваліфікованих механізаторських кадрів, запровадження техніки і передових методів організації праці дали можливість значно підвищити продуктивність праці і знизити собівартість продукції.

Партійна і профспілкова організації підприємства приділяли належну увагу передачі досвіду передовиків усім робітникам. В ліспромгоспі було запроваджено 2 системи повітряно-канатної дороги, зокрема дорога системи ВІ та повітряно-канатна дорога ПТУ, запозичена з Апшеронського ліспромгоспу Краснодарського краю, застосована на Бистрицькому лісопункті. Передові механізатори М. Буковчаник та М. Ковач допомогли грузинським лісорубам освоїти повітряно-трелювальну установку.

В 1960 році на базі Великоберезнянського лісгоспу та Дубриницького ліспромгоспу створено єдине комплексне господарство — Дубриницький лісокомбінат.

Значно краще пішли справи й у колгоспників. Поступово визначився головний напрям колгоспного виробницва — тваринництво. Артіль придбала 75 коней, 100 голів великої рогатої худоби, 100 овець. Після об'єднання з сусіднім колгоспом ім. Горького (1950 р.) господарство міцно стало на ноги. Тут почали збирати сталі врожаї — по 30 цнт пшениці з га, 100 цнт картоплі. Для заохочення колгоспників були введені додаткова оплата та помісячне авансування. Вже у 1956 році прибутки колгоспу ім. Леніна становили понад 2 млн. крб. Вартість трудодня зросла до 9 карбованців.

В 1958 році артіль мала свою електростанцію, необхідні виробничі і складські приміщення. Більшість тваринницьких приміщень забезпечено механізованим водопостачанням. В господарстві налічувалось 6 тракторів, 5 автомобілів, 2 тракторні

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 16, арк. 118.
[2] Там же, ф. 73, оп. 73-1, спр. 16, арк. 118, 119.

плуги, 2 зернові молотарки, 2 віялки-сортувалки, квадратно-гніздова сівалка, силосозбиральний комбайн, 3 стаціонарні двигуни тощо. З'явилися і механізаторські кадри — 9 трактористів, 10 шоферів, 3 машиністи.

Уряд високо оцінив самовіддану працю колгоспників Дубринича. Орденом Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу І. І. Бамбушкара, ланкову Ю. О. Вогар; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову Г. Ю. Іваник, зоотехніка Т. Д. Видиборенка, свинарок В. І. Пекар, В. О. Цубину, заступника голови колгоспу В. М. Петришко; орденом «Знак Пошани» — свинарку Г. П. Глуханич, бригадира В. С. Цьому, водія П. В. Головея.

В 1960 році колгосп був об'єднаний з одним з найміцніших господарств у районі і області — з колгоспом ім. 31-ї річниці Жовтня. З цього часу в Дубриничі знаходиться рільнича бригада укрупненого колгоспу.

Успішно справилися трудящі Дубринича з виконанням семирічного плану. З часу об'єднання лісового господарства з лісовою промисловістю стан господарювання значно поліпшився. Дубриницький лісокомбінат став одним з передових підприємств Радянського Союзу. Тут трудиться 754 чоловіки, серед них 130 комуністів, 50 комсомольців. Свою семирічку колектив завершив у серпні 1965 року. В першому році п'ятирічки, як переможцю у всесоюзному змаганні, Дубриницькому лісокомбінату присуджено Червоний прапор Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС і першу грошову премію.

Високопродуктивний ялиновий ліс Дубриницького лісокомбінату. 1967 р.

Кілька разів великі групи робітників лісокомбінату відзначалися урядовими нагородами. За досягнуті успіхи у виконанні семирічного плану орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено звалювача лісу І. І. Макаровича, орденом «Знак Пошани» — водія Ю. Ю. Лавера та лісника І. І. Яцьківа.

Широкого розмаху серед робітників лісокомбінату набрало змагання за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня. Звання ударників комуністичної праці було присвоєно 6 бригадам і 39 робітникам. Колективом ім. 50-річчя Великого Жовтня названі працівники Чорноголівського лісництва, де лісничим працює Т. Г. Матченко, та бригада лісозаготівельників О. В. Ковача.

При комбінаті створено науково-технічне товариство. Лише запровадження 23 раціоналізаторських пропозицій його дало 4,5 тис. крб. економії на рік. Секторний верстат конструкції механіка-раціоналізатора Е. А. Гоєра успішно використовується в багатьох лісокомбінатах Закарпаття, Кавказу. Адміністрація та громадські організації комбінату розробили заходи по науковій організації праці.

Великою пошаною в колективі користуються ветерани комбінату М. І. Ревта, І. О. Скрипич, І. Крайниковець. Добру славу заслужило й молоде покоління комуністів Ю. В. Швець, І. Ю. Бодак, М. М. Герзанич. Серед кращих робітників — М. В. Ковач, В. Ф. Ревта, М. В. Гутич, П. П. Куштан і багато інших.

За роки Радянської влади докорінно змінився вигляд села. Дубринич електрифіковано. В побут селян ввійшло радіо. В Дубриничі є 420 радіоприймачів, 35 телевізорів. Значного розмаху набрало індивідуальне будівництво, зведено понад 400 нових добротних будинків міського типу з 2—3 кімнатами, кухнею, ванною. Держава допомагала забудовникам позикою. Наприклад, лише за 1958 рік робітникам

Студенти-заочники Дубриницького лісокомбінату. 1968 р.

Дубриницького лісокомбінату для будівництва було видано 8 тис. крб. кредиту, 30 тис. штук цегли, 6 тис. штук черепиці.

Раніше лісоруби жили місяцями в закурених колибах, спали на голій землі. Тепер до їх послуг гуртожитки, медпункти, їдальні.

За семирічку заробіток одного робітника лісокомбінату збільшився на 18,2 проц. Так, середньомісячна заробітна плата в 1958 році становила 84,5 крб., а в 1965 році — 99,8 крб. В колгоспі з 1959 року встановлена грошова оплата. Зростання колгоспного виробництва сприяло підвищенню матеріального добробуту і культури колгоспників. Достаток прийшов у хати колишніх дубриницьких батраків і бідняків. Понад 430 чол. мають рахунок в ощадкасі, 6 чол.— власні автомобілі, 32 — мотоцикли.

В Дубриничі є дільнична лікарня з пологовим відділенням, стоматологічний кабінет. Тут працюють 2 лікарі та 20 чоловік середнього медперсоналу. За семирічку трудящі Дубринича одержали 120 путівок в санаторії і будинки відпочинку.

В загальноосвітній середній школі навчається близько 400 учнів, у вечірній школі сільської молоді — 120 чоловік. В школах трудиться 25 учителів. У Дубриничі вже немає неписьменних: середню освіту мають 436, незакінчену середню — 503, середню спеціальну — 93, незакінчену вищу — 30, вищу — 35 чоловік.

Уродженець села А. М. Кашшай — видатний радянський живописець, народний художник УРСР.

У селі відкрито 3 бібліотеки: сільську, при клубі лісокомбінату та шкільну. Їх книжковий фонд становить близько 14 тис. томів. У 1967 році передплачено 2080 примірників газет і журналів.

Є в Дубриничі 5 кооперативних магазинів, 2 універмаги, пекарня, чайна, 2 майстерні пошиття одягу, майстерня по ремонту взуття, перукарня. Будуються побуткомбінат, Будинок культури. В селі створено різні гуртки художньої самодіяльності. Вони систематично дають вистави та концерти. Регулярно демонструються кінофільми. Хор сільського клубу не раз займав на районних і обласних олімпіадах призові місця. На фермах, лісопунктах є червоні кутки. В 1959 році організований народний університет культури. Велику роботу проводить лекторська група товариства «Знання».

Значні зміни сталися в побуті та звичаях населення Дубринича. Урочисто проводиться реєстрація шлюбів, новонароджених, проводи юнаків до Радянської Армії.

В найближчий час заплановано побудувати багатоквартирні житлові будинки, універмаг, нове приміщення школи, амфітеатр на 1000 місць, прокласти в селі тротуари, провести освітлення вулиць.

У відповідь на турботу партії і уряду жителі Дубринича ще наполегливіше трудяться над перетворенням в життя історичних рішень XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України.

Г. В. БОЖУК, Ю. С. ГЕРИЧ

ПОРО́ШКОВЕ

Порошкове — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Тур'ї, за 23 км від районного центру. Через село проходить асфальтова дорога Ужгород — Свалява. Населення — 3233 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Маюрки та Мокра.

Порошкове — стародавнє українське село. Вперше згадується в документах 1552 року [1]. Вже наприкінці XVI століття всі жителі села були кріпаками. Перший відомий власник Порошкового — поміщик Габор Орос [2]. Пізніше село ввійшло до складу домінії Другетів.

За даними перепису 14 березня 1774 року, в селі налічувалась 51 хата, де проживало 39 сімей кріпаків з наділом і 12 — без наділу [3]. На ті часи Порошкове було немалим населеним пунктом. В 1762 році тут збудовано кам'яну церкву, яка збереглася до наших днів. Селянські наділи були розкидані по берегах примхливої ріки Тур'ї та по схилах навколишніх гір, де сніг довго не танув, а озимі культури не витримували морозів. Селяни сіяли овес і кукурудзу, які лише в окремі роки задовольняли потребу. Сіно селяни косили на верховинах і схилах гір, але доставляти його звідти було дуже важко, через що і власної худоби не могли тримати в необхідній кількості.

Найбільшим власником у селі був орендар Вольф, який мав корчму, використовував у господарстві наймитів. Він тримав 2 пари волів, 2 корови, 2 телиці та пару коней.

Життя селян особливо погіршилось після 1711 року, коли маєток поміщика перейшов до казни. Нові управителі стали гнати на панщину селян кожного третього тижня, а здебільшого — коли їм заманеться і кого побажають, і піших, і кінних. Якщо не було роботи у ближніх маєтках, то селян відправляли до Перечина, Ужгорода, де були казенні землі. Причому час, витрачений на дорогу, не враховувався. Коли хтось через люті морози, повінь чи хворобу пропускав тиждень панщини, то його примушували відробити в інші дні або заплатити в казну 54 крейцери за кожний пропущений тиждень [4]. Селяни Порошкового ще повинні були утримувати пастухів казенних отар, забезпечувати прикажчиків домінії житлом, харчами тощо. Кожний кріпак мусив дати на зимівлю казенних овець по в'язанці сіна або заплатити грішми. Коли прибували збирачі дев'ятини, для них додатково давали 2 баранів та овес для коней.

Феодальні повинності селян весь час збільшувалися. Крім обов'язкової дев'ятини врожаю, десятини з приплоду, від кожного селянського двору управителі

---

[1] Л. Д э ж э. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 69, 266.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 977, арк. 1.
[3] Там же, спр. 978, арк. 1.
[4] Там же, спр. 977, арк. 1.

Головна вулиця села Порошкового. 1967 р.

вимагали по 3 жмені конопель, мірці лісових горіхів, грибів і хмелю. Не менш обтяжуючими повинностями були перевезення казенної дранки з лісу, обов'язкова участь у полюванні управителя та його гостей, що не враховувалось у панщину. Селян примушували безкоштовно перевозити припаси для військових частин.

В зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин управителі дозволяли панщину і натуральні повинності заміняти сплатою грішми. В 1772 році порошківці замість панщини заплатили казні 210 форинтів.

У 1774 році селяни Порошкового відробили 899 днів панщини з тяглом і 1966 днів пішої. Здали дев'ятину конопель і льону, заплатили 44 форинти оренди, нарубали 16 восьмин сягів дров, здали 16 восьмин іц масла, 34 півні, 34 курки та 205 яєць, 56,5 пожонської міри зерна [1].

На початку XIX століття Порошкове стало власністю графині Клобушницької. Утиски селян посилились. В 1814 році ця поміщиця наказала управителеві забрати все сіно та овес, що вродили на кріпацьких наділах. Селяни П. Маркулинець, Г. Легеза, С. Пересоляк, Ф. Шпін, Я. Легеза та інші писали в скарзі на поміщицю, що вона їх грабує, забираючи весь урожай, не залишаючи хліба навіть для дітей та на посів [2].

Задавлені непосильними поборами, селяни не могли розвивати своє господарство, і воно велось прадідівським примітивним способом. Вся земля ділилась на дві частини: одна засівалась, а друга «відпочивала». Грунти в Порошковому були дуже важкими. Для оранки доводилось запрягати в плуг по 2 пари биків або коней. Розташовані на схилах поля вимагали щорічного угноєння, але внаслідок браку худоби гною вистачало тільки на дванадцяту частину полів. Через низьку врожайність більшість кріпаків змушена була заробляти на хліб підробітками та ремісництвом: тканням лляного та конопляного полотна, виготовленням гунь [3]. У 1830 році на 60 господарів припадало всього 74 бики, 42 корови, 4 коней, 15 овець, 28 свиней, 4 кози [4]. Бідняки перебивалися збиранням жолудів, грибів, кори. Вівсяний ощипок з корою був у таких сім'ях ласощами. Селяни постійно недоїдали. У Порошковому в другій половині XVIII століття були 3 водяні млини, вони давали певний прибуток їх власникам.

Революція 1848—1849 рр. не справдила надій порошківців на покращання свого становища. Звільнення від кріпацтва було обставлене такою кількістю обмежень, що селяни й надалі залишались у повній залежності від поміщиків. Уряд обіцяв провести землевпорядкування. Проте т. зв. комасація стала справжнім пограбуванням селян. Свідченням цього є протокол від 9 грудня 1864 року. Селяни, сподіваючись на справедливий характер комасації, просили виділити землю для будівництва школи, сільської управи і кузні, а також ділянки для виготовлення саману і добування каменю, громадські сінокоси. Управителі маєтку всі ці пропозиції відхилили. Під час роботи комісії по землевпорядкуванню в Порошкове прибув ще й управитель маєтку Шенборна з сусіднього села, щоб урвати собі шмат угідь під виглядом уточнення меж володінь. І він цього домігся. Якщо в 1859 році 66 селянських дворів володіли 324 гольдами присадибної землі та городів, 1091 гольдом орної землі та сінокосів, то після комасації у селян залишилось 33 гольди присадибної землі, 739 гольдів орної землі та сіножатей. 1870 гольдів кращої землі було відрізано. В селі на цей час проживало 16 колишніх дворових без наділу, які, крім присадибної землі, ще користувались 39 гольдами, розчищеними ними від лісу, чагарників і каміння, та мали трохи сінокосів. Після комасації всю польову землю і сінокоси від цієї категорії селян було відібрано. Відібрали її і у 6 нових поселенців, які тяжкою працею розчистили невеликі ділянки землі. Зате піп мав 73 гольди, в т. ч. 24 гольди орної землі. Його володінь комасація не зачепила. Піп

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 978, арк. 1.
[2] Там же, ф. 4, оп. 3, спр. 1028, арк. 5.
[3] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 977, арк. 2.
[4] Там же, арк. 11, 12.

фактично ще користувався 6 гольдами парафіальної землі. У дяка теж було 40 гольдів угідь.

В другій половині XIX століття значно посилився процес класової диференціації і пролетаризації селян. Виділилися сільські багатії, що володіли значними ділянками землі: М. Машкаринець (81 гольд), М. Коцур (58 гольдів), М. Пересоляк (89 гольдів), С. Коцур (84 гольди). Округлив свої ділянки і корчмар-лихвар[1].

Постійними супутниками порошківської бідноти були голод, епідемії різних хвороб, неуцтво. Внаслідок великих морозів, повені в 1867 році був неврожай. В усій Турянській долині запанував катастрофічний голод. Як писала газета «Свѣт», вжите місцевими властями «збирання дарів» для голодуючих практично нічого не дало, а «голод, який і до цього часу вже багатьох бідних жителів примусив харчуватись висівками і січкою, коли допомога зверху не поспіє, стане смертоносним»[2]. Такі неврожаї повторювалися майже кожне десятиріччя.

За медичною допомогою селяни могли звертатися лише до знахарів. В селі довгий час не було навіть церковнопарафіальної школи. Тільки представники духовенства та урядовці (7 чол.) мали освіту. Перша школа з угорською мовою навчання була відкрита лише в кінці XIX століття. Зате на початку XX століття в селі було 4 корчми.

В пореформений період до багатих лісів Турянської долини простягнулись руки чужоземних капіталістів, зокрема фірми «Бантлін». Поблизу Порошкового з'явилися залізоробні, поташні, галунні і хімічний заводи. Невеликий рудник і гута діяли й в Порошковому, сліди їх залишились до наших днів. Всі ці підприємства вимагали багато лісу, вугілля і робочих рук. Порошкове стало одним з постачальників дешевої робочої сили. Обезземелене селянство мусило йти працювати по найму.

Підприємства фірми «Бантлін» відомі особливо важкими умовами праці й жорстоким поводженням адміністрації з робітниками. Робочий день тут тривав 12—14 годин, платили так, що ледве вистачало на напівголодне існування. Часто на заводах виникали аварії, які закінчувалися каліцтвом людей, а іноді й смертю.

У зв'язку з розвитком лісових промислів і особливо будівництвом у сусідньому селі Тур'ї Бистрій лісохімічного і в самому Порошковому лісопильного заводів помітно зростала кількість жителів села. Якщо в 1870 році в Порошковому налічувалося 1444 чол., то в 1913 році проживало 2012 чоловік[3]. Відкриття церковнопарафіальної школи не змінило становища, бо її відвідувало близько 30 дітей заможних селян і навчання проводилось угорською мовою. В 1912 році в селі було відкрито господарську народну бібліотеку, вона мала до 100 книжок на угорській мові.

Ще більш погіршилось становище робітників у роки першої світової війни. Заводи «Бантлін» працювали на війну. В кожному цеху стояв військовий наглядач. За найменшу провину, а то й просто для залякування голодних робітників карали 5 ударами палиці або ж групами прив'язували до дерев у лісі. Не витримуючи тяжкої праці і тортур, робітники тікали. В такому випадку адміністрація заводів з допомогою жандармів і солдатів влаштовувала по селах облави. Коли не знаходили чоловіків, то забирали на примусову роботу жінок, навіть вагітних[4].

Робітники не витримували такого тяжкого становища і ставали на шлях організованої боротьби. Великий вплив на боротьбу трудящих мала Велика Жовтнева соціалістична революція. Звістка про перемогу влади Рад у Росії і на Україні швидко докотилась до Порошкового. На лісопильному заводі фірми «Бантлін» використовувались російські військовополонені. Серед них були і більшовики, які передавали закарпатцям революційний досвід російських робітників і селян.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 978, арк. 6—12.
[2] Газ. «Свѣт», 10 (22) лютого 1868 р.
[3] A magyar szentkorona országainak helységnévtára. Budapest, 1913, стор. 1057.
[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 494.

У 1918 році в село почали повертатись колишні солдати австро-угорської армії, які були в полоні в Росії і бачили на власні очі події всесвітньо-історичного значення. Появились і фронтовики, що брали участь у братанні з російськими солдатами.

1 листопада 1918 року на заводі «Бантлін» в Порошковому виник страйк. Робітників підтримали селяни і солдати, що повернулись з революційної Росії. Адміністрація заводу домоглася негайної посилки в Порошкове загону жандармерії та військових патрулів. Жандарми, які намагались захопити завод, були вигнані страйкуючими[1]. Тоді жандарми разом з військовим загоном, влаштували кровопролиття, під час якого 3 чоловік було вбито і кілька поранено[2]. Заарештованого організатора революційного виступу трудящих Василя Кучерявого було засуджено військовим трибуналом і розстріляно[3]. Це не залякало трудящих, і під їх натиском жандармам та урядовцям довелось тікати з Порошкового. Прогнавши жандармів, селяни почали рубати панські ліси для власних потреб. Коли біднота виступала разом з робітниками на боротьбу з експлуататорами, куркулі допомагали жандармам[4]. Лише в кінці 1918 року власті змогли придушити революційний виступ трудящих і знову пустити завод[5].

Сподівання кращої долі для трудящих в ті роки виявились нездійсненними. У січні 1919 року Порошкове окупували війська буржуазної Чехословаччини. Нова влада відзначила своє панування в селі насамперед відкриттям жандармського відділення, для якого згодом було споруджено двоповерховий будинок. Крім жандармів, у Порошковому оселилися нотар, екзекутор та інші урядовці з родинами.

За чехословацького буржуазного режиму матеріальне становище порошківських робітників і селян істотно не покращало. Вони обкладалися податками, за несплату яких їхнє майно продавалося з молотка. В інтересах державної монополії селянам заборонили садити тютюн, а вирощений потай — екзекутор і жандарми знищували. Як і раніше, основною бідою порошківців були безземелля і безробіття.

У жовтні 1919 року порошківці організовано пред'явили вимоги до нових властей: провести земельну реформу і за рахунок поміщицьких та казенних земель наділити бідноту, дозволити продаж жителям села борошна за «нештамповані» гроші[6]. Вимоги селян не були задоволені, т. зв. земельна реформа не дала бідному селянству землі. З 425 га орних земель половина знаходилась в руках куркулів. Один лише В. Лазорик мав понад 100 га, крамар П. Фрідман — 60, корчмар-лихвар Айзнер — 35, а у 300 господарів було тільки 220 га. Понад 200 родин зовсім не мали польової землі. Вони наймитували, були сезонними робітниками або жили за рахунок випадкових заробітків.

Гострішого характеру набрала визвольна боротьба трудящих Порошкового після створення в 1921 році сільської організації Компартії Чехословаччини. Комуністи Ю. Пересоляк, А. Куштан, В. Кароль, М. Павлич, І. Штимак, В. Газа, М. Голінка вели агітаційно-масову роботу серед населення, поширювали революційну літературу, організовували масові мітинги, демонстрації і страйки[7]. В 1928 році створена комсомольська організація. Першим її секретарем став Василь Касинець.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1510, оп. 1, спр. 55, арк. 68, 119.

[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 64.

[3] Газ. «Görög-Katholikus Szemle», 10 листопада 1918 р.

[4] В. І. Неточаєв. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на Закарпаття і розгортання боротьби трудящих за возз'єднання з усім українським народом в 1918—1919 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 30, стор. 50, 51; Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 172.

[5] «A Bantlin-féle vegyigyárak R. T. 50 éves története», Budapest, 1943, стор. 47—49.

[6] В боротьбі з інфляцією чехословацький буржуазний уряд запровадив у 1919 р. перештампування старих грошей. До Закарпаття цей захід уряду дійшов не відразу, а тому в селян Порошкового не було перештампованих грошей. — Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 8, арк. 35, 36.

[7] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 45.

Молодь активно допомагала комуністам організовувати трудящих на революційну боротьбу.

Особливо загострилася класова боротьба на селі в роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.). В цей час переважна частина жителів Порошкового мала банківських і лихварських боргів на суму, значно більшу вартості всього їхнього господарства. Селяни заборгували банкам понад 400 тис. крон. Не меншу суму вони були винні й сільським торговцям-лихварям. Лише борг за продукти харчування становив до 300 тис. крон. Навіть порошківський нотар пропонував припинити стягування шляхом екзекуції податків та недоїмок минулих років і грошових штрафів, накладених поліцією. В противному разі, писав він, «це викличе серед населення великий опір»[1]. Як доповідав сільський староста, «становище хліборобів, викликане економічними умовами, безнадійне, просто катастрофічне». Ще жахливішим було становище бідного населення, що залежало від заробітків. Як доповідав той же староста, «понад 200 лісорубів, внаслідок припинення робіт, повернулися до села ще на початку зими і досі дома без роботи і хліба». Голод, холод, безчинства екзекуторів, здирства глитаїв, лихварів та суддів, поглиблені національним гнітом, примушували трудівників села кидати рідні домівки і шукати щастя за океаном. З Порошкового виїхало тоді до інших країн близько 90 чоловік, з яких повернулися додому лише 27. Д. Кепич, І. Король, М.Юсиба, А. Машкаринець та інші загинули на чужині.

Економічна криза викликала значне революційне піднесення на Закарпатті. Не обійшло воно і Порошкового. Керували боротьбою комуністи, що створили в селі міцну організацію Союз працюючого селянства та бойовий Комітет дії, яких підтримували всі трудящі селяни[2]. Екзекутор і жандарми виявились безсилими. Коли в село прибув жандармський патруль, щоб заарештувати селян, які без дозволу збирали сушняк в лісі на паливо, хтось вдарив у дзвін. Збіглося все село. Жандармів і лісничого схопили, вивели за околицю села, примусили стати на коліна, поклястися і підписати зобов'язання, що вони не повернуться до села[3].

Комуністи, що очолювали Комітет дії, скеровували стихійний вибух народного гніву в русло свідомої революційної боротьби. Порошківці взяли активну участь у проведенні першого крайового з'їзду Союзу працюючого селянства в серпні 1931 року в Мукачевому, були ініціаторами голодних походів до нотарських і окружних урядів з вимогами землі, хліба, праці і свободи. 22 січня 1932 року, в день відзначення пам'яті В. І. Леніна, понад 500 порошківських селян і безробітних вимагали перед нотарським управлінням роботи й хліба[4]. Демонстрантів жорстоко побили жандарми. Проте вже 10 лютого знову вийшли порошківці разом з жителями всієї Турянської долини у голодний похід до окружного управління. Ціною мобілізації всіх сил жандармського апарату окружного центру властям вдалося силою зброї розсіяти на підступах до Перечина голодуючих. Серед 60 чоловік поранених були і жителі Порошкового[5].

Коли чехословацькі реакційні власті заборонили діяльність ряду революційних організацій, в т. ч. і Союзу працюючого селянства, комуністи створили нову масову організацію — Об'єднання трудящого селянства (ОТС). В роботі місцевої організації ОТС знову відзначились порошківські комуністи. Не випадково саме в Порошковому 27 березня 1932 року відбулася нарада комуністів сіл Турянської долини, на якій обговорювалось питання підготовки до підпільної діяльності на випадок заборони компартії. Організації ОТС за цих умов були надійною формою зв'язків комуністів з широкими масами селянства. Власне про досвід порошківських кому-

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 166.
[2] Там же, т. 4, стор. 165.
[3] Там же.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 122, арк. 175.
[5] Там же.

ністів розповідав пізніше секретар Закарпатського крайкому КПЧ Олекса Борканюк з трибуни VII конгресу Комінтерну[1].

Свідченням жорстокої розправи буржуазії над трудящими Порошкового є судові репресії. Тільки в травні 1934 року за участь в революційних виступах до різних строків ув'язнення було засуджено 26 жителів села. Багатьох було оштрафовано на загальну суму 2,6 тис. крон[2]. Але це не послабило боротьби трудящих Порошкового. Під час парламентських виборів 1935 року за комуністів голосували 132 порошківські трударі[3].

У 1940 році в Порошковому було 550 хат, налічувалося 2813 жителів, в основній своїй масі — українців. В той час житла залишились такими ж халупами, як сто й більше років тому. На все село під черепицею були лише 2 куркульські хати, решта — під соломою. Хатні меблі складались з лавиць, стола, скрині та жердяної лежанки. Кому не вистачало місця, спав на земляній підлозі на солом'яній підстилці. Панівні класи не дбали про здоров'я і освіту трудящих. У Порошковому не було ні лікарні, ні будь-якого медичного закладу. Платна допомога від дільничного лікаря була для трудящих недоступною. Як і колись, постійними явищами були епідемії і велика смертність, особливо дитяча. З 13 дітей, що народилися в 1937 році, 9 померло у віці до 6 місяців. Не кращим був і стан освіти. Початкову школу в 1930 році відвідувало 126 учнів — менше третини дітей шкільного віку. Коли в державній школі села працювало 12 вчителів, у 143 сім'ях Порошкового жодна людина не вміла ні читати, ні писати.

Знедолені порошківці звертали свої погляди на Схід, до Радянської України і Росії, у возз'єднанні з якими вони вбачали можливість вирішення всіх своїх сподівань. Проте цим надіям тоді не довелося збутись. Підійшла нова біда—хортистська Угорщина окупувала Закарпаття. З часу вступу в село у березні 1939 року окупаційних військ розпочався період терору, примусової мадьяризації та відкритого пограбування. На голови робітників і селян обрушилась детально розроблена система репресивних заходів і покарань. За найменше порушення нових законів чекали ув'язнення або штраф. Та ніякі тортури не могли припинити боротьбу за соціальне і національне визволення.

Коли у вересні 1939 року Червона Армія визволила Західну Україну і остання возз'єдналася з Радянською Україною, понад 100 порошківських юнаків і дівчат емігрувало в СРСР. 87 з них пізніше вступили до лав Чехословацького корпусу в СРСР і брали участь в боротьбі з гітлерівцями[4]. А ті, що залишились в селі, чинили впертий опір фашистам, саботували їх розпорядження, підтримували зв'язки з комуністичним підпіллям, поширювали листівки. З часу нападу гітлерівців та їх сателітів на СРСР опір хортистським властям посилився. Чимало молоді втекло в ліси від мобілізації до армії та відправки на роботу в Німеччину.

В 1944 році, коли почало діяти партизанське з'єднання під командуванням О. В. Тканка, в партизани пішли В. Стегура, І. Меліка, І. Штефаняк та інші. За виявлений героїзм в боях вони нагороджені орденами і медалями. Успіхи Червоної Армії надихали закарпатських партизанів на нові героїчні справи. Щоб розгромити народних месників, фашистське командування вирішило виселити жителів гірських сіл і тим самим позбавити партизанів підтримки. В середині жовтня 1944 року в Тур'ю Бистру прибув загін карателів, щоб розпочати виселення сіл Турянської долини. Добре проінформовані партизани повністю розгромили цей загін. Більше фашисти не намагалися виганяти населення з Турянської долини. Побою-

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 165.
[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 447.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 230, арк. 43.
[4] Там же, ф. Р-83, оп. 1, спр. 19, арк. 19—26.

ючись нових нападів партизанів, хортисти зняли свої жандармські відділення в Тур'ї Бистрій, Порошковому і Тур'їх Реметах[1].

25 жовтня 1944 року в Порошкове вступили частини 24-ї двічі червонопрапорної Самаро-Ульяновської стрілецької дивізії. Трудящі Порошкового зустріли воїнів-визволителів, як своїх рідних братів. Вони допомогли роззброїти угорський військовий загін, який переховувався в селі[2]. В центрі Порошкового урочисто поховали воїнів, що загинули в бою за визволення села. Пізніше сюди перенесені останки екіпажу радянського бомбардувальника, збитого фашистськими стерв'ятниками. На братській могилі трудящі села поставили обеліск вічної Слави. Тут ніколи не в'януть квіти. Порошківці допомагали радянським частинам фуражем і транспортом. В ті дні 82 чоловіки подали заяви про добровільний вступ до лав Червоної Армії і воювали до повної перемоги над фашистами[3]. Багатьох з них, зокрема В. Червеняка, Ф. Гурелу, Ю. Тарасова, Ганну Штефаняк, І. Пересоляка, М. Коцура, І. Чмоша, М. Ключинця за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР[4].

27 жовтня 1944 року в селі створено Народний комітет, орган справжньої народної влади, який керував всім економічним і політичним життям села. Головою Народного комітету обрали Ю. Павлича[5]. Вже в перший день після визволення відновила свою легальну роботу комуністична організація. Діяльну участь у здійсненні заходів Народного комітету брали комуністи Юрій Пересоляк, Василь Янкович, Михайло Діянич, Андрій Куштан та комсомолець Іван Корпанець[6].

Після з'їзду Народних комітетів у Мукачевому сільський Народний комітет організував роз'яснення його історичних рішень та декретів Народної Ради. У Порошковому розпочались соціальні перетворення: було обмежено куркульське, ліквідовано поміщицьке і церковне землеволодіння, реквізовано і взято під народний контроль сільськогосподарський реманент. Для допомоги бідняцьким і середняцьким господарствам в проведенні польових робіт і землевпорядкування в селі створена земельна громада, яку очолив комуніст П. Павлич. Вона в першу чергу наділяла землею колишніх наймитів і безземельних селян, вдів і сиріт, сім'ї воїнів Червоної Армії, допомагала їм у проведенні польових робіт. В числі перших заходів Народного комітету було відкриття в Порошковому дільничної лікарні і пологового будинку.

Парторганізація села і Народний комітет провели значну роботу по розподілу продуктів харчування, одягу, посівного матеріалу, представлених в дар трудящим Закарпаття командуванням Червоної Армії та урядом Радянської України[7]. Під керівництвом комуніста А. М. Куштана працювала ремонтна бригада, яка в 1945 році провела ремонт вулиць села, шкільних приміщень. Комуністи М. Ю. Сметанка і В. В. Яцкович організували роботу лісництва, яке незабаром стало одним з передових у районі. Значну увагу партійна і комсомольська організації з перших років вільного життя приділяли ліквідації неписьменності дорослого населення. Вчителі і культармійці організували навчання неписьменних і малописьменних. Важливою подією в громадському і культурному житті села був організований в 1948 році перший місячник саду, під час якого в кожному дворі посаджено кілька дерев.

Головна увага парторганізації і сільради була зосереджена на проведенні колективізації села. 23 травня 1948 року на сесії сільради обговорювався лист колгоспників артілі ім. Леніна Кам'янець-Подільської області. Це була перша широка

---

[1] А. В. Тканко. Выстрелы в горах. В кн.: Они освобождали Закарпатье. Сборник статей, стор. 122, 123.
[2] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 365, арк. 66.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-83, оп. 1, спр. 19, арк. 19—26.
[4] Газ. «Колгоспне життя» (Перечин), 25 лютого 1965 р.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-283, оп. 3, спр. 1, арк. 5.
[6] Закарпатський облпартархів, ф. 333, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 15; спр. 3, арк. 18.
[7] Там же, спр. 3, арк. 6.

розмова активу про створення колгоспу в Порошковому. Комуністи повели широку роз'яснювальну роботу серед селян. 25 липня 1948 року партійні збори постановили створити ініціативну групу по організації колгоспу [1]. Головою цієї групи став комуніст П. Ю. Павлич.

Колективізація зустріла рішучий опір куркулів. За антирадянську агітацію найактивніші з них були заарештовані[2]. Ворожі дії куркулів було подолано. В жовтні 1948 року в Порошковому створено колгосп, головою правління обрано комуніста П. Ю. Павлича. Навесні 1949 року в колгоспі об'єдналися 132 господарства, які усуспільнили 613 га землі, робочу худобу і реманент. З цього і почалось артільне господарство. Для закупки худоби молодому колгоспу держава надала кредит в сумі 42 тис. карбованців.

У перший рік колективного господарювання хлібороби виростили добрий врожай. Переконавшись у перевагах спільної праці над одноосібною, до колгоспу вступило ще 250 дворів, а через рік суцільна колективізація села була завершена. Колгосп об'єднав 542 господарства. Артіль мала 1606 га землі, в т. ч. 179 га орної, 6 га саду, 561 га сіножатей, 857 га пасовищ.

Практика колгоспного господарювання підказала необхідність укрупнення малих, економічно слабких артілей. Вже наприкінці 1950 року колгоспи сіл Порошкового та Мокрої об'єдналися в один — ім. Чапаєва. У відповідності з природними умовами основною галуззю колгоспного виробництва стало тваринництво. На кінець семирічки тут було 570 голів великої рогатої худоби (з них 236 корів), 355 свиней, 810 овець. Зросла і продуктивність худоби: надої молока на фуражну корову збільшились з 1123 до 2640 літрів.

Пам'ятник радянським воїнам, що полягли в боях за визволення Порошкового. 1968 р.

П'ятирічним планом 1966—1970 рр. передбачено дальше зростання тваринництва. Створено племінне стадо корів буро-карпатської породи (понад 100 голів). В 1967 році поголів'я великої рогатої худоби зросло до 780 голів. Колгосп має сучасні тваринницькі ферми з автопоїлками, пристосуванням для нагріву води, механізованим вивезенням гною, картоплесховищами тощо. З 1967 року введено в дію кормовий цех. За артіллю закріплено 870 га сіножатей, 994 га пасовиськ. Передові тваринники Ганна Гаврош та Юлія Пересоляк відзначені урядовими нагородами.

Парторганізація і правління колгоспу належну увагу приділяють і рослинництву. В роки п'ятирічки дещо розширено посівні площі і доведено загальну кількість орної землі до 613 га. Основними культурами і надалі залишаються жито, овес та картопля. В останні роки тут почали вирощувати пшеницю, кукурудзу, а з технічних культур — цукрові буряки. Ланкова Ганна Коцур в 1953 році виростила в гірських умовах по 75 цнт кукурудзи з гектара. Добрі врожаї збирають щороку також ланки Ганни Мицько і Олени Павлич, які у 1958 році були удостоєні урядових нагород.

Шкілка ялини Порошківського лісництва. 1967 р.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 333, оп. 1, спр. 6, арк. 8, 16, 17, 21—27.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1921, оп. 1, спр. 4, арк. 15, 16; спр. 23, арк. 5.

Перспективним для колгоспу є також гірське садівництво і ягідництво. Колгосп вже має 76 га садів, в т. ч. 14 га ягідників та 2 га виноградників. Розширення їх площ йшло в основному за рахунок освоєння непридатних схилів. В умовах Порошкового має значення і розширення посадок лісових культур. В 1966 році площу лісів колгосп довів до 400 гектарів.

Нова середня школа. 1968 р.

Для забезпечення механізації робіт у рослинництві і тваринництві колгосп за рахунок власних прибутків і з допомогою держави придбав 6 тракторів, в т. ч. 4 потужні гусеничні, 5 тракторних плугів, 5 вантажних автомашин, 2 кукурудзозбиральні комбайни, силосорізку, 2 картопледробарки, 1 пилораму, 10 електромоторів.

Показником економічного зміцнення колгоспу є постійне зростання грошових прибутків і неподільних фондів. З 1966 року колгосп перейшов на грошову оплату і щомісячне авансування колгоспників.

Виробничих успіхів колгосп досяг завдяки правильній розстановці кадрів, авангардній ролі комуністів і комсомольців. 63 комуністи працюють безпосередньо в колгоспному виробництві, у бригадах і на фермах.

Порошківське лісництво обслуговує 5400 га лісу і 17 га лісорозсадників. Воно провадить великі роботи по лісонасадженню. Тільки в роки останньої п'ятирічки посаджено 318 га лісів, в основному таких цінних і перспективних в умовах Карпат культур, як дуб, волоський горіх, черешня, явір. Це — високорентабельне господарство.

За радянських часів невпізнанно змінилося гірське село Порошкове. Завдяки зростанню матеріального добробуту колгоспників, робітників і службовців воно благоустроїлось і зросло майже у 2 рази. З 819 наявних хат близько 800 — нові або перебудовані. Тепер немає жодної хати під солом'яною стріхою. Селяни зводять світлі будинки міського типу з 2—3 жилими кімнатами. В такі будинки переселились сім'ї колишніх батраків Ф. Воронича та Ю. Басараба. Над будинками височать антени. У селі — 400 радіоприймачів, близько 50 телевізорів. До кожної оселі підведені електрика, радіо. Жителі села придбали понад 20 мотоциклів, сотні велосипедів.

Виділився адміністративно-торговельний центр села. Тут розміщені універмаг «Шипот», павільйон побутового обслуговування, спеціалізовані магазини «Освіта», будматеріалів тощо. Заасфальтовані вулиці, збудовані тротуари. В селі закладено дендропарк з лісовим музеєм, де зібрані різні породи дерев.

Вже не до знахарки і бабки-повитухи за медичною допомогою йдуть порошківці. В селі працює дільнична лікарня на 40 ліжок, обладнана новітнім медичним устаткуванням. Кваліфіковану медичну допомогу населенню подають 3 лікарі, 26 фельдшерів і медичних сестер. Крім лікарні, в Порошковому функціонують пологовий будинок, амбулаторія, зубний кабінет, аптека. Працюють дитячі ясла і дитячий садок.

Ще в першій половині 50-х років зусиллями вчителів та культармійців ліквідовано в селі неписьменність та малописьменність. В 1962 році порошківські діти одержали чудовий подарунок — гарне двоповерхове приміщення середньої школи, в якому є 15 класних кімнат на 750 учнів, просторий актовий зал, кабінети для практичних занять, фотолабораторія. Дітей навчають 48 педагогів. За минулі роки

500 юнаків і дівчат гірського села закінчили середню школу, 85 — середні спеціальні учбові заклади, а 38 — вищі і працюють в різних галузях народного господарства і культури. Серед них — художній керівник Закарпатського Державного заслуженого хору М. М. Кречко. Понад 50 випускників середньої школи продовжують навчання в університетах, інститутах і технікумах країни.

Своє дозвілля населення села проводить в добре обладнаному клубі. Тут працює стаціонарна кіноустановка. Члени сільської первинної організації товариства «Знання» читають лекції в народному університеті культури. В гуртках художньої самодіяльності бере участь 100 аматорів—співаків, танцюристів, музикантів, самодіяльних артистів. Кілька років існує ансамбль «Тур'я», який об'єднує 80 чоловік. Керує ним вчитель Ф. І. Ходанич. В селі є бібліотека, у якій числиться 12 тисяч книг. У фізкультурно-спортивних секціях — понад 120 юнаків і дівчат. До послуг молоді — футбольне поле, кілька спортивних майданчиків. Жителі села постійно передплачують понад 3600 газет і журналів.

Сучасне село Порошкове — одне із зростаючих сіл радянського Закарпаття. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції його трудівники зустріли з виробничим піднесенням. Йдучи шляхом Великого Жовтня, вони позбулися вікових злиднів і темряви, впевнено крокують у майбутнє.

К. І. ГУРНИЦЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНУ

ВІЛЬШИНКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване біля підніжжя гори Вільшанського Долу. До районного центру і залізничної станції Перечин — 26 км. Населення — 797 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму», за якою закріплено 1000 га землі, переважно пасовиська і сіножаті. Основний напрям господарства — вівчарство. Характерним для рільництва є терасування гірських схилів, де добре родить картопля. Середній врожай її— 85 цнт з га, настриг вовни з однієї вівці — 2,5 кг. Бригада має 120 овець.

У Вільшинках є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Згадка про село є в документах XIV століття.

26 жовтня 1944 року Вільшинки визволені від фашистської окупації. 10 селян вступили добровольцями до Червоної Армії.

ВОРО́ЧЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Ужі, за 5 км від районного центру. Через село проходять залізнична та автомобільна магістралі Ужгород — Львів. Залізнична станція. Населення — 1069 чоловік.

В селі розташована комплексна бригада колгоспу ім. Івана Франка, за якою закріплено 600 га землі, в т. ч. 200 га орної, 300 га лук і пасовиськ. Є ферма, де утримується 200 голів молодняка великої рогатої худоби. Всі виробничі процеси на фермі механізовані. У Ворочевому одержують високі врожаї картоплі (112 цнт з га), пшениці (23 цнт) та фруктів.

У Ворочевому є початкова школа, клуб, бібліотека.

За народними переказами, Ворочеве заснували опришки, що діяли біля гір Санаторія і Темника. В писемних джерелах вперше село згадується в 1552 році.

В 1930 році створена первинна організація КПЧ, секретарем її був М. М. Манзулич. Селяни Ворочевого брали участь в голодних походах 30-х років.

27 жовтня 1944 року Ворочеве визволили радянські війська від фашистської окупації. 14 чол. вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

Уродженець села Ю. Ю. Цмур став доцентом Ужгородського університету.

ЗАРІ́ЧЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Ужа, за 6 км від районного центру. Залізнична станція. Через село проходить шосе Ужгород—Львів. Населення — 2268 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. 31 річниці Жовтня. За артіллю закріплено 3100 га землі, в т. ч. 800 га орної, 200 га садів. Артіль має 1170 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 500 корів. Колгосп ім. 31 річниці Жовтня перший у Закарпатті перейшов на господарський розрахунок.

У Зарічевому є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека.

За радянських часів у селі споруджено 410 будинків, залізобетонний міст на річці Ужі, Будинок культури на 300 місць.

Колгоспники мають понад 100 телевізорів, 380 радіоприймачів, 50 мотоциклів.

В писемних джерелах початку XV століття є згадка про село.

В листопаді 1918 року селяни виступали проти місцевих властей, вони вигнали з села нотаря та інших урядовців.

26 жовтня 1944 року Зарічеве визволено від фашистської окупації. Жителі села допомогли радянським воїнам полагодити залізничну і шосейну дороги, зруйновані відступаючим ворогом. 47 селян пішли добровольцями до Червоної Армії.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Дубринич. Населення — 544 чоловіки.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. 31 річниці Жовтня. За бригадою закріплено 200 голів молодняка великої рогатої худоби та 750 овець. Вівчарство тут високопродуктивне: приплід становить 110 ягнят на 100 вівцематок, настриг вовни — 2,6 кг на вівцю. В урочищі Босаковому колгосп збудував кар'єр по розробці високоякісного вапняку.

У Новоселиці — початкова школа, клуб, бібліотека.

В писемних джерелах село згадується в 1696 році, тоді називалося Новою Кам'яницею.

В 1944 році жителі Новоселиці подавали допомогу партизанському загонові М. М. Перечинського, а 10 селян (Ю. В. Федорко, Ю. І. Химич, Ю. І. Чума та ін.) вступили до цього загону. 27 жовтня 1944 року Новоселицю визволено від фашистів.

СІ́МЕР — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва береги річки Тур'ї, за 3 км від районного центру. Через село проходить шосе Перечин—Свалява. Населення — 1610 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Сімерки.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Івана Франка, за якою закріплено 500 га землі, в т. ч. 200 га орної. Бригада одна з перших у районі по вирощуванню високих врожаїв картоплі — 160 цнт з га. Розвинуте також тваринництво.

У Сімері є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Сімер згадується в документах 1552 року.

В 1921 році створена первинна організація КПЧ, яку очолив І. І. Кедюлич.

26 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

Уродженцями Сімера є І. І. Кедюлич, активний учасник комуністичного руху на Закарпатті, та М. І. Головей, декан хім. факультету Ужгородського університету.

ТУ́Р'Я БИ́СТРА — село, центр сільської Ради. Лежить на річці Бистрику (притока Тур'ї), за 30 км від районного центру. Населення — 1725 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Свалявка.

В селі розташований колгосп «Комсомолець», за яким закріплено 4200 га землі, в т. ч. 600 га орної, 1400 га сіножатей, 410 га садів. Колгосп займається відгодівлею великої рогатої худоби та садівництвом. Артіль має 1100 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 440 корів. З допоміжних підприємств наявні млин, столярна майстерня та пилорама. 3 колгоспники нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Тур'ї Бистрій є восьмирічна школа, при якій працює консультаційний пункт середньої заочної школи, клуб, бібліотека. За радянських часів у селі споруджено 360 будинків.

Вперше Тур'я Бистра згадується в документах 1552 року.

З 1880 року в селі діяв філіал лісохімзаводу фірми «Бантлін», на якому працювало до 200 чоловік, в 1934 році його закрили.

В березні 1919 року в Тур'ї Бистрій було встановлено Радянську владу, завод — націоналізовано. Керувала заводом робітнича комісія, яка здобувала в Будапешті та ін. місцях сировину й кошти, забезпечувала роботу заводу. Для охорони був створений загін Червоної гвардії.

В 1920 році робітник заводу Е. Мермерштейн заснував організацію МСП, яка очолила страйк 170 робітників. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати і покращання умов праці. Хоча керівників було заарештовано, адміністрація задовольнила вимоги робітників.

З 1921 року в селі діє комуністична організація. На парламентських виборах 1925 року з 599 виборців за комуністів голосували 503. Комуністи організовували голодні походи робітників і селян у 30-х роках.

Під час угорсько-фашистської окупації 36 чоловік з села емігрувало до Радянського Союзу.

24 жовтня 1944 року Тур'я Бистра визволена від окупантів. Понад 40 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

Уродженець села В. В. Діянич — закарпатський поет.

Розпушування грунту в саду колгоспу «Комсомолець», с. Тур'я Бистра. 1967 р.

ТУ́Р'Я ПА́СІКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Тур'ї, за 17 км від районного центру і залізничної станції Перечин. Через село проходить шосе Ужгород—Свалява. Населення — 1643 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Завбуч та Ракове.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3643 га землі. Основний виробничий напрям — м'ясомолочне тваринництво.

В Тур'ї Пасіці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За післявоєнні роки зведено понад 340 будинків.

Вперше в письмових джерелах село згадується в 1552 році.

У 1926 році в селі створено первинну організацію КПЧ, в 1931 — комсомольську. Жителі села брали участь в голодних походах 30-х років. За це 18 лютого 1932 року жандарми вчинили криваву розправу над селянами Тур'ї Пасіки. Багатьох було поранено, а Ю. Дерев'янка вбито.

В 1944 році поблизу села діяв партизанський загін О. В. Тканка, до якого вступило 36 жителів села.

24 жовтня 1944 року Тур'я Пасіка визволена від фашистських окупантів, 38 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

ТУ́Р'Я ПОЛЯ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована біля злиття річок Шипоту та Звуру (притоки Тур'ї), за 27 км від районного центру, за 2 км від шосе Перечин—Свалява. Населення — 1603 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Полянська Гута.

В селі розміщена бригада колгоспу «Комсомолець», в господарстві розвинуте рільництво й тваринництво. Більшість виробничих процесів на фермах механізована. Поблизу села в долині річки Шипоту розташований заповідник «Шипот» площею понад 12 тис. га. На території заповідника розміщений рибний завод, що займається інкубацією ікри райдужної та струмкової форелі.

У Тур'ї Поляні є восьмирічна та середня вечірня школи, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в документах XVI століття.

Під час Великої Вітчизняної війни 16 селян вступили в партизанський загін О. В. Тканка.

25 жовтня 1944 року Тур'ю Поляну визволено від фашистської окупації. 20 жителів села вступили добровольцями до Червоної Армії.

ТУ́Р'Ї РЕМЕ́ТИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 9 км від районного центру, на шосе Перечин—Свалява. Населення — 3323 чоловіки.

В селі розміщені: бригада колгоспу «Зоря комунізму», що займається виробництвом картоплі, овочів і тваринницької продукції, деревообробне підприємство з цехами лісопильним, меблевим та культурно-побутових виробів, міжколгоспна ГЕС потужністю 360 кіловат, лісництво і лісопункт Перечинського лісокомбінату.

В магазині села Тур'їх Реміт. 1968 р.

В Тур'їх Реметах є середня школа, вечірня школа робітничої молоді, бібліотека, клуб на 250 місць, при якому працюють 5 гуртків художньої самодіяльності; дільнична лікарня.

Вперше село згадується в документах 1451 року.

В 30—70-х роках XIX століття в селі діяв невеликий металургійний завод.

27 грудня 1931 року відбулася велика демонстрація жителів Тур'їх Реміт проти податкового гніту та безробіття.

В січні 1936 року лісоруби села брали участь у загальному страйку лісових робітників Перечинського і Ужгородського округів.

В 1942 році в селі фашисти створили концтабір, де ув'язнювали патріотів. В цьому таборі хортисти катували секретаря Закарпатського крайкому КПЧ О. О. Борканюка.

27 жовтня 1944 року Тур'ї Ремети визволено від фашистської окупації. 44 чоловіки вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

В селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, що загинули, визволяючи село, 2 пам'ятники в'язням концтабору та оригінальний пам'ятник листоноші Ф. Фекеті (перша половина XIX століття).

Уродженець села О. М. Рот — доцент Ужгородського університету.

ТУРИ́ЦЯ (до 1945 р.— Велика Туриця) — село, центр сільської Ради. Лежить у долині річки Турички, за 12 км від районного центру. Населення — 1208 чоловік.

В селі розташовані центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», виробничий напрям якого — м'ясо-молочне тваринництво, та лісництво Перечинського лісокомбінату, за яким закріплено понад 6 тис. га лісу. Доярка колгоспу К. В. Бумбак нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В Туриці є восьмирічна та вечірня середня школи, клуб на 200 місць, бібліотека. Якщо за всю історію села лише один житель його здобув середню освіту, то за радянський час 7 чол. здобули вищу освіту і понад 70 чол.— середню.

Перша згадка про село є в документах 1552 року.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ, секретарем її був лісоруб Ю. М. Козак. Цього року селяни вигнали жандармів з Туриці.

27 жовтня 1944 року Туриця визволена від фашистської окупації Червоною Армією, понад 20 чол. пішли добровольцями в її лави.

ТУРИЧКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані між притоками річки Тур'ї, за 23 км від районного центру. Через село проходить шосе на полонину Рівну. Населення — 224 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Лікіцари, Липовець, Лумшори.

В Туричках розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму», яка відгодовує телят і вирощує картоплю. В господарстві є також пасіка та 10 га саду.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб.

Село згадується в писемних джерелах середини XVI століття.

В 1944 році поблизу села діяв партизанський загін О. В. Тканка, ще до приходу радянських військ партизани вигнали з села фашистів.

26 жовтня 1944 року частини Червоної Армії вступили в село. 13 чоловік пішли добровольцями на фронт.

В с. Лікіцарах збереглася дерев'яна церква 1743 року, яка охороняється державою як архітектурна пам'ятка.

В с. Лумшорах розміщена туристська база. Тут також є сірководневе джерело.

■

РАХІВСЬКИЙ РАЙОН

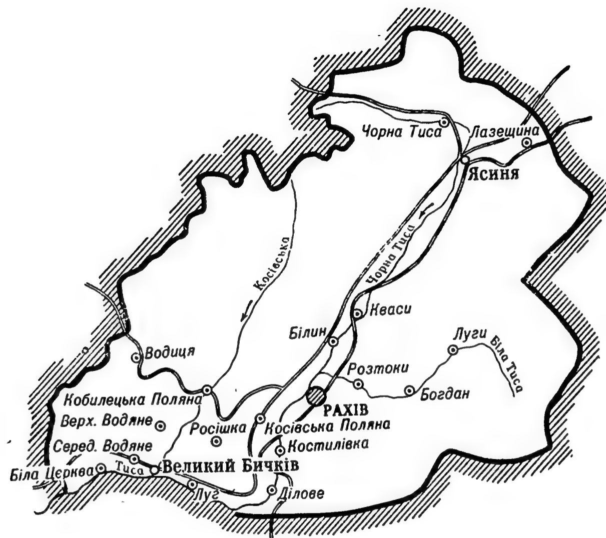

РА́ХІВ

Рахів — місто районного підпорядкування, центр району, лежить у мальовничій улоговині над рікою Тисою за 209 км від Ужгорода. Зі Львовом — залізничне сполучення, з Ужгородом — автобусне. Населення — 11,8 тис. чол., у т. ч. 8180 українців, 1400 угорців, 520 росіян, а також представники інших національностей. На території Рахова виявлено скарб бронзових предметів пізньобронзової доби (початок I тисячоліття до нашої ери)[1].

Назва міста пов'язується з рухом опришків, які ніби-то в цій місцевості рахували відібране у багатіїв добро та розподіляли його між бідняками. Не виключено, що назва населеного пункту походить від слов'янського власного імені Рах.

Перша документальна згадка про місто датується 1447 роком[2]. Першими поселенцями Рахова напевне були селяни Закарпаття та Галичини, що тікали сюди від феодальної сваволі. Та й тут вони не знаходили порятунку від кріпосницького гніту — їх закріпачують місцеві феодали Форінтвері та Драгфі. З XVI століття Рахів попадає в кріпосну залежність від Великобичківської казенної домінії. На 1600 рік у Рахові налічувалось 14 господарів, з них — два землевласники, які мали по два господарські двори. Вже на той час досить різко виявляється майнова нерівність селян. Якщо всього в селі налічувалось 13 коней, 12 волів, 60 корів та 920 овець, то у власності одного із господарів було 6 корів, 6 коней та 300 овець, а в іншого — 4 воли і 300 овець[3]. Провідну роль у тогочасному господарському житті відігравало вівчарство. Населення займалося також рибальством, зокрема ловлею форелі в Тисі та мисливством у навколишніх лісах, багатих цінними хутровими звірами, у т. ч. й куницями, шкірки яких були платою за користування панськими наділами та пасовиськами. У 1600 році, наприклад, кріпаки Рахова змушені були платити домінії десятину від овець, 14 шкірок куниць та тисячу штук форелі.

З часом Рахів зростає. З середини XVII століття більш інтенсивно заселяється правий берег Тиси, де розпочинається видобуток солі, яка сплавляється вниз по

[1] Ф. Лессек. Правек Подкарпатской Руси. Ужгород, 1922.
[2] Л. Дэжэ. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 266.
[3] A. Hodinka. A Kárpátaljai ruthenok lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Budapest. 1923, стор. 10, 26.

річці до Великого Бичкова, де знаходиться солянотранспортне управління. За переписом 1720 року в Рахові було вже 54 селянські двори; селяни-кріпаки обробляли на той час 77 кобликів орної землі та 140 косашів луків[1].

Загальний вид міста Рахова.

Кам'яниста, важка для обробітку малородюча земля не могла забезпечити селянські господарства хлібом. Урожайність жита становила, наприклад, сам-два, вівса — сам-три. Дещо вищою була врожайність картоплі, але через мізерність селянських наділів її не вистачало для прохарчування[2]. У 1720 році 14 кріпаків Рахова мали всього по одному коблику землі, 6 — по півкоблика.

Певного розвитку набуло скотарство. Селяни вирощували худобу і для власних потреб, і на продаж. Рахів лежав на торговому шляху із Галичини до Трансільванії, Молдавії та Угорщини, тому торгівля худобою була тут досить жвавою. У 1720 році прибуток населення від продажу худоби становив 770 форинтів[3]. За виручені гроші селяни закупляли хліб, переважно кукурудзу, сплачували все зростаючі грошові податки.

До середини XVIII століття із селян Рахова щорічно стягали до 200 форинтів поборів (десятина з урожаю), кріпаків змушували також відробляти по 3 дні панщини, платити по 18 форинтів за вівцю, по 4 крейцери від кожного вулика бджіл та по 7 крейцерів від вівці за право випасу на казенних пасовиськах[4]. Крім того, селяни здавали домінії хміль, по вимозі повинні були давати в користування до панського двору своє майно, посуд, худобу.

У XVIII столітті кріпосний гніт посилюється. Управителі Великобичківської казенної домінії заставляють селян-кріпаків працювати виключно на заготівлі та сплавлюванні лісу. Крім твердих порід деревини, масово заготовлявся смерековий кругляк, який по річці спускався до Великого Бичкова, а звідти в глибину Угорщини. Зокрема у 1720 році кріпаками Рахова було сплавлено по Тисі до Великого Бичкова 94 плоти деревини. Наприкінці XVIII століття заготівля і транспортування лісу проводились виключно кріпаками за рахунок відбування панщини[5].

За урбаріальною реформою Марії-Терезії 120 селянських дворів Рахова одержали 30 земельних наділів. За користування ними селяни повинні були відбувати щорічно 1180 днів панщини з тяглом, 3760 днів пішої панщини, платити 153 форинти замість дев'ятини врожаю, 120 форинтів за хату, здавати 36 сажнів дров, 72 курчат, понад 430 яєць тощо[6]. Насправді повинності селян були ще вищі, ніж передбачалось урбарієм. Селянин Михайло Друляк за півнаділу землі змушений був відробляти поміщику 30 днів з волами, 61 день пішої роботи, платив 2 форинти

---

[1] Magyarország népessége a pragmatika sánktio korában 1720—1721. Budapest, 1896, стор. 2.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 1, спр. 556, арк. 1.
[3] Magyarország népessége a pragmatika sánctio korában 1720—1721, стор. 72.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 1216, оп. 1, спр. 2, арк. 13—14.
[5] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 50, 234.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 1216, оп. 1, спр. 2, арк. 25—29.

45 крейцерів дев'ятини, 1 форинт за хату та інші побори. У 1782 році силами кріпаків було побудовано перший дерев'яний міст через Тису.

У XVIII столітті кріпаки Рахова брали активну участь у опришківському русі, зокрема в загонах Івана Пинті, Федора Бойка, Івана Пискливого, а пізніше Олекси Довбуша, Василя Баюрака та інших, що діяли в горах поблизу Рахова[1].

У середині XIX століття в селі проживало 2985 чол., у т. ч. 540 на присілках Лаз, Вільховатий, Берлебаш, Білин, Неудорф[2]. У Рахові діяло дві церковнопарафіальні школи, в яких навчалось 56 дітей.

Після скасування кріпацтва економічне становище селян майже не поліпшилось. За аграрною реформою переважна частина селян Рахова одержала мізерні наділи, а 175 желярів зовсім не отримали землі. Урбаріальне врегулювання, проведене в інтересах поміщиків та куркулів, викликало невдоволення селян протягом всієї другої половини XIX століття. В 1900 році селяни Рахова скаржились на пограбування їх під час комасації, зокрема вказували, що їм було виділено землю, непридатну для користування і то в дуже малій кількості[3]. Обезземелення, непосильні податки приводили до дальшого зубожіння селян. На той час у Рахові чітко виділились сільська біднота та куркульство. Згідно перепису 1900 року, в Рахові із 2854 чол. дорослого населення 1662 були зайняті в сільському господарстві, 207 — в ремісничому виробництві, 55 — в торгівлі, 62 — на транспорті; в селі було 162 поденники, понад 100 наймитів, 405 сезонних робітників-заробітчан. В числі ремісників було 9 ковалів, 6 столярів, 29 мулярів, 20 шевців і чоботарів тощо[4]. В руках багатіїв були зосереджені десятки гольдів орних земель, луків і пасовиськ. Так, корчмар Менчел мав 124 кадастральні гольди пасовиськ, багатій Беркела — 192 гольди пасовиськ і лук. З числа українських багатіїв Прокопюк мав 36 гольдів землі та лісу, Попович — 58 гольдів тощо. Великим землевласником була і уніатська церква. В той же час селянин Лиман володів 220, а Ковач — всього 34 кв. сажнями землі [5].

Малоземельні та безземельні селяни, шукаючи виходу з тяжкого становища, орендували землю з третіх рук, вдавались до допоміжних заробітків. Вони працювали на лісозаготівлях, сплавленні плотів, будівництві шосейних шляхів, інші наймитували, але мізерні заробітки не рятували від злиднів.

У 1908 році тільки на лісозаготівлях працювало 110 робітників Рахова. Їх денна плата складала всього 4 — 5 крон, яких ледве вистачало на прохарчування. Підприємці жорстоко експлуатували бідноту, відсутньою була всяка безпека праці. У лютому 1909 року в один день на лісозаготівлях загинуло троє жителів села: Ф. Ігнатюк, Ю. Козурак та І. Мельничук. Небезпечною була і робота бокорашів.

Зовсім не провадилось медичне обслуговування населення Рахова; внаслідок цього високою була смертність. У 1908 році, наприклад, в селі народилося 349, а померло 198 чоловік[6].

Занедбаною була і справа народної освіти та культури. На початку 80-х років XIX століття з усього населення письменними були лише 526 чоловік. У Рахові були тільки дві початкові школи, які відвідувало 150 учнів.

Населення Рахова зростає. У 1881 році тут проживало 3556 українців, 650 німців, 316 угорців та люди інших національностей, налічувалось 1130 будинків. На 1900 рік населення становило вже 5875 чоловік[7].

---

[1] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 60.

[2] E. Fényes. Magyarország geográphiai szótára, IV. kötet. Pest, 1851, стор. 76.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 348, оп. 1, спр. 25, арк. 5, 8.

[4] A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, II. rést. Budapest, 1904, стор. 602—605.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 2125, оп. 3, спр. 294, арк. 3.

[6] Газ. «Tiszavölgy», 25 лютого 1909 р.

[7] Shematismus cleri graeci catolicorum diocesis Munkacsiensos. стор. 11.

Перша світова війна принесла трудящим Рахова нові нещастя. Збільшуються податки, частішають реквізиції. Після запеклих боїв у жовтні 1914 року Рахівщину зайняли російські війська. Трудівники села вітали простих російських солдатів; деякі жителі були провідниками російських частин у горах. Австро-угорські війська, знову зайнявши Рахів на початку 1915 року, жорстоко розправилися з селянами за братання з російськими воїнами; кілька жителів Рахова було розстріляно. В дальшому ході війни Рахів ще два рази переходив з рук в руки, був місцем запеклих боїв.

Внаслідок воєнних дій та пограбування населення Рахова голодувало. Через гостру недостачу кормів та швидке зростання цін на найнеобхідніші промислові товари багато селян змушені були продавати свою худобу. Тогочасні цензорські донесення містять чимало таких примітних уривків із листів: «Ми неспроможні тримати далі худобу, нема у нас кормів на зиму»,— писав своєму родичу на фронт Степан Юркуц із Рахова[1]. На продажу худоби наживалися насамперед спекулянти.

Велика Жовтнева соціалістична революція мала великий вплив на трудящих Рахова. Вже у 1918 році в Рахів повертається з Росії багато колишніх військовополонених, які були очевидцями історичних звершень у Росії та на Україні.

Трудящі Рахова вже в першій половині листопада 1918 року рішуче піднялись на боротьбу за своє визволення. 18 грудня 1918 року представники Рахова взяли участь у «соборі» в Мармарош-Сігеті, де разом з іншими представниками трудящих Мармарощини рішуче виступали проти спроб угорських буржуазних націоналістів залишити Закарпаття в складі буржуазної Угорщини і вимагали возз'єднання з українським народом.

21 січня 1919 року на Всезакарпатський з'їзд в м. Хусті зібрались представники більшості міст і сіл Закарпаття. Від Рахова на ці збори, на жаль, пролізли буржуазно-націоналістичні елементи, які голосували за «соборну Україну», всіляко перешкоджали возз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною. Проте буржуазним націоналістам не вдалось відвернути трудящих від боротьби за своє соціальне і національне визволення.

У березні 1919 року, після виникнення Угорської Радянської Республіки, трудівники Рахова зразу ж включились у боротьбу за встановлення Радянської влади на Закарпатті. 4 квітня 1919 року Народний комісаріат Рахівського (Тисодолинянського) округу оголосив про проведення виборів до Рад з 6 по 24 квітня 1919 року. В зверненні, зокрема, зазначалось, що «...кожне село дістане пасовисько», що «...всі державні полонини без винятку перейдуть у власність народу і окружна Рада вирішить, на якій полонині, які села будуть випасати худобу...» У зверненні наголошувалось, що Угорська Радянська Республіка уклала з Російською Радянською Республікою договір про оборону та взаємну допомогу[2].

Рада робітників, солдатів і селян Рахова була обрана 6 квітня 1919 року[3]. Головою виконкому Ради — директоріуму став селянин П. П. Попенко.

Створюється загін Червоної гвардії, одним з перших бійців якого були, зокрема, М. Гулин, Ю. Ліпчей, М. Мойш, А. Шлосер. Сільську Червону варту очолив А. Штефан[4]. Рахівські червоногвардійці брали участь у боях проти військ боярської Румунії.

У квітні 1919 Рахів зайняли білорумунські окупанти. Запанував терор і грабунки. Окупанти жорстоко розправлялись з активістами Радянської влади, червоногвардійцями, зокрема вбили П. П. Попенка (його ім'я присвоєно одній з вулиць Рахова).

Весною 1920 року на зміну румунським прийшли чехословацькі інтервенти.

---

[1] Українсько-угорські історичні зв'язки. К., 1964, стор. 225.
[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 33.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 143.
[4] Газ. «Карпатська правда», 2 лютого 1930 р.

Становище трудящих майже не поліпшилось; вони й далі терпіли важкий соціальний, політичний та національний гніт. Рахів стає центром округу.

Влітку 1920 року в Рахові починає діяти група Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП). Після створення Комуністичної партії Чехословаччини група МСП вливається до міської організації КПЧ, яку очолює Г. Шімон. В наступні роки комуністичну організацію села очолювали комуністи Ю. Липчей та В. Годинко. Рахівські комуністи були в перших лавах борців проти експлуатації, за поліпшення становища трудящих. Коли у 20-х роках посилилось безробіття (на 1924 рік — 340 безробітних), комуністи села—члени сільського управління—вимагали забезпечення їх роботою, надання голодуючим продовольства [1].

У серпні 1924 року, в день роковин першої світової війни, в Рахові відбулась антивоєнна маніфестація.

У період підготовки до виборців у чехословацький парламент у 1925 році переслідування комуністів властями посилюється. Так, 4 листопада 1924 року жандарми арештували комуніста Бернарда Ербста, який роздавав селянам комуністичну брошуру «Виборчий маніфест» та комуністичні газети «Карпатська правда» і «Мункаш уйшаг», де були викладені вимоги Закарпатської комуністичної організації та піддавались нищівній критиці урядові і опозиційні буржуазно-націоналістичні партії [2].

У 1927 році трудівники Рахова об'єднались у Червоні профспілки, які очолили комуністи. Червоні профспілки укладали колективні договори з власниками лісопилок та з дирекцією лісового управління в Рахові. Вони постійно вимагали у підприємців поліпшення умов праці лісових робітників, підвищення заробітної плати тощо.

30 серпня 1927 року Рахів зазнав великої повені, внаслідок якої частина села була затоплена, знищено весь урожай картоплі та кукурудзи, загинуло багато домашньої худоби.

Зважаючи на злидні, що зросли у зв'язку із стихійним лихом, у вересні 1927 року депутати-комуністи чехословацького парламенту внесли проект закону про негайне надання потерпілим допомоги. У проекті закону передбачалось забезпечення бідноти харчами, одягом і притулком, списання усіх податків, проведення регуляцій рік, щоб у майбутньому уникнути небезпеки повеней.

На 1929 рік у Рахові проживало 6875 чол., з них 4844 українці, 542 угорці, 498 німців, 19 словаків тощо [3]. Переважна більшість населення Рахова була неписьменною. Читати і писати вміло тільки 2220 чоловік. Із 1370 дітей шкільного віку початкову школу відвідувало всього 482 дітей. На вимогу комуністів у Рахові була організована горожанська школа, в якій навчалося 82 учні.

Неграмотність основної маси населення, його неоднорідний національний склад вимагали від комуністів, керівників профспілкових організацій напруженої роботи. Велика увага приділялась самоосвіті робітників. Комуністи розповідали робітникам про Радянський Союз, про те, як вирішено там національне питання, як ліквідовано неграмотність. Під керівництвом комуністів щороку проводилось відзначення революційних свят, у 1939 році було відзначено день народження Т. Г. Шевченка. Газета «Карпатська правда» виписувалась майже кожним робітником Рахова; серед трудящих поширювалась також література, надіслана з Радянської України.

За читання комуністичної преси чеські власті переслідували трудящих [4]. Так, у 1921 році одного з селян Рахова було оштрафовано на 200 крон за те, що він читав і поширював газету «Правду»*.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 3, спр. 498, арк. 6—12.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 63, 161.
[3] K. Beskid. Marmaros, стор. 296.
[4] Шляхом Жовтня, стор. 384.
* «Правда» — орган МСП.

Під час світової економічної кризи 1929—1933 рр. становище трудящих Рахова погіршилося. Зросла армія безробітних, різко впала заробітна плата; за визнанням Рахівської дирекції державних лісів, оплата лісорубів зменшилась на 72—76 процентів.

В цей період симпатії до Радянського Союзу, який закінчував свою першу п'ятирічку, зростають. Багато рахівчан виявило бажання виїхати в Радянський Союз, де, за визнанням самої буржуазної влади, було ліквідовано безробіття[1]. Буржуазія доклала немало зусиль, щоб перешкодити виїзду рахівчан до Країни Рад. В донесенні Рахівського окружного управління від 2 лютого 1932 року зазначалось про голодні походи безробітних. Донесення закінчувалось словами: «Взагалі слід сказати, що в нашому окрузі останнім часом Комуністична партія дуже посилила свою агітацію, яка спрямована проти держави і проти всього чеського. Присікти цю агітацію немає змоги, тому що не можна спіймати тих агітаторів, бо місцеве населення покриває їх, не виказує, тому дуже бажано, щоб діяльність Комуністичної партії була остаточно присічена розпущенням її та вжиттям суворих заходів з боку держави»[2].

Агітацією для властей були і вимоги трудящих щодо підвищення заробітної плати. У серпні—жовтні 1932 року страйкарі Рахова домоглися часткового збільшення зарплати.

В післякризисний період комуністи Рахова організовували трудящих на страйкову боротьбу проти експлуататорів, проти загрози фашизму. 30 листопада 1934 року комуніст І. Седлак передав сільській управі вимоги комуністичної організації Рахова з 25 пунктів (на той час вона налічувала 30 чоловік). Під керівництвом комуністів у січні 1935 року робітники Рахова разом із лісорубами провели один з найбільших страйків не лише на Рахівщині, але й на Закарпатті. Під час цього двомісячного страйку комуністи досягли єдності дій всіх робітників Рахова, ізолювавши і викривши профашистську партію АЗС (автономний землеробський союз), яка виступала проти страйкової боротьби. Рахівська окружна партійна організація взяла безпосередню участь у керівництві страйком. 21 лютого 1935 року відбувся «голодний» похід трудящих до окружного управління.

Страйк закінчився 12 березня 1935 року перемогою трудящих, які домоглись підписання колективної угоди та підвищення розцінок робіт від 20 до 100 процентів. У грудні 1935 року робітники Рахова провели страйк солідарності з страйкарями Чинадієвого, Сваляви[3].

Гостру страйкову боротьбу лісоруби Рахова вели у травні 1937 року; підприємці змушені були задовольнити вимоги робітників[4].

Пам'ятною подією в історії революційної боротьби рахівських лісорубів був день 29 серпня 1937 року. В цей день комуністи Рахова організували «День лісових робітників», який вилився в могутню маніфестацію проти фашизму і реакції.

Колони трудящих пройшли вулицями міста під лозунгами-вимогами «Геть фашизм!», «Геть аграрну реакцію!», «Жадаємо негайну допомогу потерпілим від посухи!», «Довезіть доброї і дешевої кукурудзи!», «Геть спекулянтів з гнилою кукурудзою!», «Геть дороговизну, покарати тих, що роблять дороговизну!» тощо. Рахів ще не бачив такої маніфестації. Робітники поставили вимогу збільшити зарплату на 30 проц., знизити ціни на споживчі товари, заключити новий колективний договір, надати допомогу голодуючим. Того ж дня на площі зібралося понад 2 тис. чоловік. «День лісових робітників» у Рахові вилився в масову демонстрацію єдності боротьби за соціальні і національні права робітників і селян.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 305, арк. 85—86.
[2] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 285.
[3] І. М Ваш. Дорога до мети. Ужгород, 1966, стор. 180—192.
[4] Газ. «Карпатська правда», 23 травня 1937 р.

В наступні роки авторитет комуністів невпинно посилювався; комуністична організація стала найбільш впливовою силою в селі[1].

Під час виборів до чехословацького парламенту в 1935 році за комуністів було подано 1795 із 3614 голосів[2]. А в 1936 році, на виборах в окружне представництво, за кандидатів-комуністів на Рахівщині було подано 8923 голоси. Із 16-ти членів місцевого управління 6 членів було обрано від КПЧ[3].

Комуністи вміло поєднували боротьбу за економічні вимоги з політичною боротьбою, очолювали виступи трудящих за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Робітники та селяни Рахова добре розуміли небезпеку війни, вони активно боролися за єдність дій з пролетаріатом Чехословаччини, за збереження демократичної республіки, проти загрози внутрішнього і зовнішнього фашизму.

Протягом панування чехословацької буржуазії занедбаною була справа охорони здоров'я трудящих Рахова. У 20—30-х роках тут був один лікувальний заклад багатія-приватника та працювало 3 лікарі, які лікували хворих за високу плату. У селі була державна початкова школа з українською мовою навчання, яку відвідувало 885 дітей, та горожанська школа, де в 1926 році навчалось 113 учнів, працювали 4 вчителі[4].

В 1938—1939 роках рахівчани були свідками злочинів українських буржуазних націоналістів, які добившись утворення на частині Закарпаття т. зв. «Карпатської України» на чолі з гітлерівським агентом Волошиним, вчинили звірячу розправу над комуністами та прогресивно настроєними трудящими. На горі Думен поблизу Рахова волошинівці створили концентраційний табір, де катували передових людей Закарпаття. Комуністи змушені були піти в глибоке підпілля.

На 1939 рік у Рахові діяли 4 приватні лісопилки, на яких працювало 138 робітників[5]. Соціальна структура тодішнього сільського населення Рахова була такою: 400 селян мало по 2—5 гольдів землі, 200 — по 5—10 гольдів, 153 — по 10 — 25 гольдів та 22 — від 25 до 100 гольдів[6].

У березні 1939 року Рахів, як і все Закарпаття, попав під гніт хортистської Угорщини. Життя трудящих погіршується. По-звірячому були вбиті громадяни П. Кушнір, В. Веклюк, В. Николюк та інші. Хортисти намагались створити у Рахові організацію фашистської партії, робили спроби привернути на свій бік хоч частину населення. У цьому їм сприяли різні ренегати, зокрема агент угорської розвідки греко-католицький піп Петро Дем'янович. Це з його допомогою в Рахові було створено «Мадьяро-Руську Народну Раду» та терористичну банду «Сабад чапат»[7]. З церковного амвона цей фашистський лакей всіляко проклинав боротьбу трудящих проти окупантів. За вірну службу своїм хазяям його було призначено депутатом угорського парламенту. Після визволення Рахівщини цей бандит у рясі намагався видати себе борцем за возз'єднання. Трудящі Рахова викрили злочинну діяльність ката. Він поніс заслужену кару.

Незважаючи на терор, комуністи Рахова, зокрема Василь Йонаш, Микола Ролюк, Іван Бойко, Петро Думен та інші, проводили активну антифашистську діяльність. Вони поширювали серед трудящих комуністичну літературу та листівки, розповідали правду про визвольну війну народів Радянського Союзу проти гітлерівських загарбників та їх союзників — фашистів хортистської Угорщини.

Однією з форм протесту проти фашистського окупаційного режиму в 1939—1940 рр. був перехід трудящих у Радянський Союз, що особливо посилився після

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 5 вересня 1937 р.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 206, арк. 215.

[3] Там же, ф. 21, оп. 2, спр. 969, арк. 11, 78—79.

[4] С. Бочек. Горожанські школи на Підкарпатській Русі.— Журн. «Підкарпатська Русь», 1926, № 10.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 200, оп. 1, спр. 77, арк. 6—8.

[6] Там же, ф. Р-211, оп. 1, спр. 98, арк. 6.

[7] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 рр., стор. 280.

визволення Західної України і возз'єднання її з Радянською Україною, коли радянський державний кордон проліг вздовж Карпатського хребта. За неповними даними, з Рахова в СРСР перейшло 34 чол., переважно комуністи і комсомольці. Окремі з них переходили до Радянського Союзу з сім'ями[1].

Значного поширення набула і така форма опору, як відмова від служби в фашистській армії, втеча з угорських військових частин. Ось що писалось в одному з донесень жандармерії Рахова від 6 квітня 1944 року: «Серед жителів міста поширюються комуністичні ідеї. Жителі всілякими шляхами ігнорують і саботують порядки і розпорядження влади, співчувають партизанам». В цьому донесенні подано список 17 жителів Рахова, яких, на думку жандамерії, доцільно інтернувати.

Активну участь у підпільній боротьбі проти фашистських окупантів в період 1939—1944 рр. брали мешканці Рахова М. Руснак, Д. Брана, В. Гаврилюк, М. Роман, І. Бойко і В. Бойко. Згідно донесення рахівського священника єпіскопу Мукачівської єпархії від 17 лютого 1942 року комуністичні ідеї в Рахові поширювали Ю. Піцура, І. Брана, І. Беркела, М. Семенюк та інші[2].

За роки окупації Рахів зазнав жахливих людських втрат. Фашистами було розстріляно, арештовано і інтерновано 2233 жителі Рахова, переважно єврейського населення.

Рахів і його околиці були перетворені фашистами в укріплений вузол оборони. Як заявляли фашисти, взяти Рахівський «горішок» було неможливо.

Успіх операції по визволенню Рахова став можливим завдяки майстерно підготовленому і здійсненому маневру радянських військ, які зуміли по бездоріжжю, переходячи через кручі і провалля, лісовими хащами обійти Рахівський вузол оборони і вдарити з тилу. Першими зробили це 15 жовтня 1944 року бійці 768 стрілецького полку, зокрема підрозділи капітана С. С. Скакуна та лейтенанта І. Д. Коробова, які здійснили обхідний маневр, вийшли в тил гітлерівців і першими ввірвались у Рахів[3]. Відважні офіцери були нагороджені орденами бойового Червоного Прапора. 16 жовтня Рахів був повністю очищений від фашистів.

Ніколи не забудуть рахівчани цього пам'ятного дня. Як свідчить начальник політвідділу 135-і стрілецької Ямпольської дивізії: «Весь народ вийшов на вулиці в святковому вбранні, частини Червоної Армії були зустрінуті з церковним дзвоном, населення вийшло з розгорнутими червоними прапорами, а попереду йшли найстаріші жителі села з хлібом-сіллю. Всі жителі села носили на грудях червоні банти. На багатьох будинках були вивішені червоні прапори. В місто прибули численні жителі навколишніх присілків. Всі з ентузіазмом розповідали один одному про свої зустрічі з бійцями Червоної Армії, яка назавжди позбавила їх від іноземного іга. В честь Червоної Армії жителі Рахова і гуцули з околиць скандували привітальні вигуки... Бійцям і командирам підносили сувенірні гостинці, фрукти і вино»[4].

В історії Рахова почалась нова славна сторінка. Тут відразу ж були створені органи народної влади — сільський та окружний Народні комітети. Комуністи Рахова, які вийшли з підпілля, взяли найактивнішу участь у створенні органів місцевої влади. Першим головою Рахівського окружного Народного комітету було обрано Ю. Ю. Штефанця, а головою Рахівського селищного Народного комітету — В. П. Годинку.

Рух трудящих Рахова за возз'єднання з Радянською Україною, що розпочався відразу ж після визволення, очолили комуністи села (на той час партійна організація Рахова налічувала 30 чоловік). Делегатами Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України були одностайно вибрані В. П. Годинка, Ю. Ю. Ште-

---

[1] Закарпатський облпартархів. Список осіб Закарпатської обл., які в 1938—1941 рр. емігрували в Радянський Союз.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 18, спр. 1880.

[3] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6398, арк. 524, 535.

[4] Там же, ф. 244, оп. 2980, спр. 210, арк. 156.

фанець, П. П. Думен та С. П. Бойко, які за дорученням рахівчан підписали Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Повернувшись з Мукачевого, делегати розповіли трудящим Рахова про Маніфест та про звернення з'їзду до трудящих Закарпаття з закликом відбудовувати народне господарство[1].

У листопаді 1944 року в Рахові вже діяв окружком партії, першим секретарем якого було обрано М. І. Ролюка. Були створені первинні партійні організації на підприємствах і в селах Рахівщини. На 1 листопада 1945 року в Рахівському окрузі було створено 17 первинних партійних організацій, у т. ч. 3 на підприємствах та 14 в селах. Організовується також окружний комітет комсомолу та 14 первинних комсомольських організацій, в яких нараховувалось 420 членів СМЗУ, у т. ч. 75 чол. у Рахові[2].

Важливу роль у мобілізації трудящих на відбудову і розвиток народного господарства відіграли також профспілки. На 7 жовтня 1945 року в окрузі налічувалося 3 тис. членів профспілок.

Уже в 1946 році на основі постанов ЦК КП(б) України та Ради Міністрів УРСР в Рахові починаються підготовчі роботи по будівництву картонної фабрики.

Невдовзі Рахівська картонна фабрика, яка виросла на берегах Тиси, стала гордістю рахівчан. Це одне з перших підприємств, побудованих після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Головні цехи фабрики — картоно-ящиковий, механічний, транспортний, ремонтно-будівельний. Фабрика має своє енергетичне господарство — потужну ТЕЦ. Перший картон рахівчани дали народному господарству країни у 1952 році; того року його випуск становив 2,8 тис. тонн.

У 1955 році фабрика досягла проектної потужності картоноробної машини — 10 тис. тонн картону в рік. Було завершено будівництво теплоелектроцентралі, що дало змогу ввести в дію ще одну картоноробну машину. Наприкінці 1957 року закінчився монтаж потокової лінії по виробництву картонних ящиків. В 1957 році було вироблено 500 тис. штук картонних ящиків під вершкове масло, а вже в 1958 році — 4 млн. 300 тис. штук. За роки семирічки на вищий рівень піднялись механізація та автоматизація виробництва, що дозволило збільшити випуск валової продукції у два з лишком рази, випуск картону — на 47 проц., а картонних ящиків — у три рази; продуктивність праці за цей період зросла на 76 процентів.

Колектив фабрики завершив семирічку достроково. Надпланової продукції було випущено на суму понад 4 млн. крб., а в цілому у 1965 році фабрика дала продукції на 10 млн. 99 тис. карбованців[3]. Збільшення випуску продукції досягнуто за рахунок впровадження передової технології, нової техніки. На фабриці введено в дію нові поточні лінії, реконструйовано висічний автомат для виробництва картонних ящиків. Всі роботи по модернізації фабрики колектив провів власними силами. Рахівські картонники добре оволоділи своєю професією, стали досвідченими майстрами виробництва.

За станом на 1968 рік на фабриці працювало 997 чол., у т. ч. 70 інженерно-технічних працівників, 37 службовців та 890 робітників. Фабрика працює переважно на переробці макулатури та м'яких порід деревини. Продукція картонників надходить майже в усі братні республіки нашої країни.

Картонники — передовики соціалістичного змагання. У I кварталі 1966 року вони завоювали перше місце в соцзмаганні та перехідний Червоний прапор Міністерства лісової деревообробної і целюлозно-паперової промисловості СРСР і першу грошову премію. На фабриці виросли чудові кадри спеціалістів.

Неухильно зростає продуктивність праці трудівників фабрики. Так, наприклад, якщо у 1952 році виробіток на одного робітника складав 2571 крб., то в 1966

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф.Р-211, оп. 1, спр. 50, арк. 132.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 19, оп. 19-V, спр. 3, арк. 9, 20.
[3] Ю. В. Ільницький. 20 радянських років. Ужгород, 1965, стор. 38.

році він зріс до 15 572 крб., а випуск валової продукції за цей період збільшився з 540 до 10 099 тис. карбованців.

Передбачається дальше зростання виробничих потужностей фабрики. Планується монтаж третьої картоноробної машини продуктивністю 32 тис. тонн картону на рік, буде також модернізовано другу картоноробну машину. З кінця 1967 року фабрика працює за новою системою планування та економічного стимулювання.

Рахівська картонна фабрика. 1967 р.

За високі показники, досягнуті в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, рішенням бюро Закарпатського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і президії обласної Ради профспілок колектив Рахівської картонної фабрики занесений в обласну ювілейну книгу Трудової Слави[1].

Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю картонників, багато з них удостоєні урядових нагород. Серед нагороджених — бригадири слюсарів І. В. Юрак та О. О. Кушнір, сортувальниця С. Л. Оренчак, бригадир вантажників М. М. Думен, токар Й. М. Фетько, робітниця Г. П. Сас, майстер С. С. Єгорова, начальник цеху Л. І. Малишев, директор фабрики О. С. Євстратенко та інші.

Картонна фабрика — це ціле благоустроєне містечко: житлові квартали, восьмирічна школа, дитячий комбінат, водолікарня, їдальня, Будинок культури, добре впорядкований стадіон, плавальний басейн з підігрівом води, і, нарешті, оранжерея. Багато квітів, декоративних дерев та кущів посаджено на всій території фабрики.

В 1960 році ліспромгосп та лісгосп Рахова об'єдналися у Рахівський лісокомбінат. Підприємство переходить до разрахункової лісосіки, неухильно зменшуються масові вирубки лісу, неослабна увага приділяється посадкам нових лісонасаджень. Так, у 1967 році було посаджено 253 га нових лісів, проведено «освітлення» лісів на площі 755 га та здійснено прочистку лісу на площі 964 гектари.

Лісокомбінат повністю забезпечує свої потреби у посівному та посадочному матеріалі цінних шпилькових і листяних порід дерев — площа розсадників і шкілок лісокомбінату займає 9,5 гектара. Ці заходи позитивно впливають на заліснення і відновлення «зеленого золота» Карпат.

За роки Радянської влади змінився і сам характер праці. На лісорозробках з'явилась нова техніка — трельовочні трактори, підйомні крани, електропили, електролебідки, автомашини тощо, якими керують люди нових професій — механіки, слюсарі, шофери, крановщики, електромеханіки та інші. Продукція лісокомбінату — ділова деревина, художні меблі та сувеніри, пиломатеріали, відправляється не тільки в братні союзні республіки, а й за кордон.

У 1950 році в Рахові була створена промислова артіль, яка згодом виросла в меблеву фабрику; в 1962 році вона була приєднана до лісокомбінату на правах цеху. Фабрика випускає художні меблі. В 1963 році нею випущено продукції на 450 тис., а в 1967 році — на 843 тис. карбованців.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 29 жовтня 1967 р.

Із 1946 року в Рахові діє маслозавод, який займається переробкою молочної продукції колгоспів району. В 1963 році валова продукція заводу становила 490 тис., а в 1967 році — 795 тис. карбованців.

У 1954 році в Рахові став до ладу новий хлібокомбінат, який замінив кустарні хлібопекарні, що існували раніше. Він перетворився у високомеханізоване підприємство, яке забезпечує хлібобулочними виробами не тільки трудящих міста, але й населення навколишніх сіл. Хлібокомбінат щорічно дає продукції на 587 тис. карбованців.

Із 1957 року в Рахові працює харчокомбінат, який здійснює переробку фруктів, дикоростучих ягід та грибів. У 1966 році харчокомбінат було перетворено в соковинний завод. В 1967 році його валова продукція становила 680 тис. карбованців.

За роки Радянської влади із відсталого села Рахів перетворився в промисловий центр району. В місті працює 7 промислових підприємств, шляхово-експлуатаційна та ремонтно-будівельна дільниці, міжколгоспбуд, райоб'єднання «Сільгосптехніка». Картон, ділова деревина, пиломатеріали, меблі — ось чим славиться нині Рахів. Продукція промислових підприємств Рахова користується великим попитом у населення[1]. Підприємства та організації міста щорічно випускають продукції на 16,5 млн. карбованців.

На промислових підприємствах, у транспортних, шляхових і будівельних організаціях міста працює понад 3 тис. робітників, значна частина з них є висококваліфікованими спеціалістами, які постійно підвищують свою кваліфікацію та загальноосвітній рівень шляхом навчання без відриву від виробництва.

Колективи підприємств та організацій міста домагаються значних виробничих успіхів під керівництвом партійної організації Рахова, що становить понад 500 членів КПРС; у місті налічується понад 1400 членів ВЛКСМ.

Повнокровним життям зажило і трудове селянство Рахова. Вже 17 липня 1948 року була створена сільськогосподарська артіль «Верховина». Ініціаторами організації колгоспу були комуністи І. І. Бернар, М. Д. Йонаш, В. П. Годинка, Д. Д. Брана та інші. Головою артілі було обрано комуніста І. І. Бернара. За станом на 10 листопада 1949 року в колгоспі налічувалось 75 дворів, було усуспільнено 181 га земельних угідь, 27 голів худоби, в т. ч. 17 корів, 6 волів і 4 коней[2].

Нині артіль — високорозвинене господарство, яке неухильно добивається все нових успіхів. Воно спеціалізується на вирощуванні великої рогатої худоби та овець, це зумовлено зокрема тим, що переважна частина земель навколо міста придатна тільки для сінокосів та випасу худоби. Колгосп має лише один орний масив у долині ріки Тиси, що становить 29 гектарів.

За артіллю закріплено 5088 га земельних угідь (орні землі, присадибний фонд, сінокоси, пасовиська і ліси). Про невпинний ріст економіки колгоспу свідчать його неподільні фонди, які неухильно збільшуються. Якщо в 1959 році вони становили 33 200 крб., то в 1965 році — 57 100 карбованців. Раніше, крім картоплі, інших культур в Рахові майже не садили, а зараз тут вирощуються овочі, кукурудза для силосу. В 1965 році колгоспники зібрали на силос по 500 цнт кукурудзи з га та по 151,7 цнт картоплі. Успішно розвивається колгоспне тваринництво. На 1 січня 1967 року у колгоспі налічувалось 780 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 220 корів, близько 2 тис. овець.

Промислові підприємства міста надають колгоспам значну шефську допомогу. Колектив картонної фабрики побудував і обладнав для рахівського колгоспу їдальню, гуртожиток для тваринників, капітально відремонтував водопровід, кормопереробну машину, сконструював мішалку для виготовлення кормів, кормокухню тощо. Всі колгоспні механізми ремонтуються силами робітників картонної фабрики. Крім того, картонники побудували і повністю обладнали показову ра-

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 29 червня 1960 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 445, арк. 38.

йонну агротехнічну лабораторію в колгоспі ім. Жданова села Середнього Водяного, виготовили розкидач мінеральних добрив тощо.

В 1966 році колектив фабрики подарував підшефному колгоспу «Верховина» радіостанцію, що дало можливість тримати зв'язок з тваринниками, які в літній період перебувають на полонинах. Дійову шефську допомогу надають підшефним колгоспам і інші промислові підприємства міста: Рахівський лісокомбінат — колгоспу «8 Березня» села Богдана, автопарк — колгоспу «1 Травня» села Верхнього Водяного, шляхово-експлуатаційна дільниця — колгоспу «Гірська Тиса» села Квасів. Колективи підприємств міста та колгоспів району часто організовують дружні зустрічі, влаштовують концерти, проводять свята серпа і молота, на яких вшановують знатних людей праці.

Рахів невпинно розширюється, благоустроюється. Великого розмаху набрало в місті житлове будівництво. За рахунок спорудження комунальних багатоквартирних будинків та індивідуального будівництва житловий фонд міста порівняно з 1945 роком подвоївся. За роки Радянської влади в місті збудовано 760 індивідуальних будинків (всього в місті — 2100 будинків). Переважна більшість індивідуальних забудовників одержала від держави грошову допомогу в порядку позики. Рахів став благоустроєним містом. Замощено десятки вулиць, збудовано міст через Тису, упорядковано водопостачання. В місті поруч з картонною фабрикою виріс цілий район будинків, що вишикувались у нові вулиці — Перемоги, Лесі Українки, Олекси Борканюка, Радянська та інші[1].

У 1966 році для благоустрою міста було виділено 98 тис. крб. державних коштів. Крім того, 45 тис. крб. було використано на ремонт

[1] Газ. «Советское Закарпатье», 28 лютого 1959 р.

Новобудови Рахова. 1967 р.

У парку ім. 300-ліття возз'єднання України з Росією. Рахів. 1967 р.

Ансамбль народних інструментів Рахівського лісокомбінату. 1967 р.

Пам'ятник О. Борканюку, м. Рахів. 1968 р.

житла. Швидко зростає комунальний житловий фонд. Тільки в 1966 році було здано в експлуатацію два багатоквартирні житлові будинки на 82 квартири, споруджено новий будинок комбінату побутового обслуговування.

В центрі міста — могила Героя Радянського Союзу Олекси Борканюка, страченого угорськими фашистами 1942 року в будапештській тюрмі. Поряд розташовані братські могили воїнів Радянської Армії, які полягли в боях за визволення міста від чужоземних окупантів.

Неухильно зростає кількість торговельних підприємств та підприємств громадського харчування Рахова. До послуг трудящих міста чотири торговельні організації, у віданні яких є 55 торговельних підприємств. У Рахові є 7 їдалень, ресторан, 18 продовольчих, промтоварні та господарчі магазини. В 1963 році центральну вулицю міста прикрасив новий двоповерховий універмаг «Трембіта».

На належному рівні охорона здоров'я трудящих. В місті працює нова лікарня на 200 ліжок, два фельдшерсько-оздоровчі пункти, два диспансери, профілакторій з електро- і водолікуванням, поліклініка. На варті охорони здоров'я трудящих міста — 40 лікарів та 87 медичних працівників середньої кваліфікації.

Мальовничі Карпати, джерела мінеральних вод, цілюще гірське повітря щороку приваблюють у місто понад 10 тис. відпочиваючих з різних кінців Радянського Союзу. В 1954 році в місті відкрито природний парк ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією, який став улюбленим місцем відпочинку трудящих Рахова та туристів. Для бажаючих займатися спортом в місті обладнано два стадіони, відкрито басейн, спортзал тощо. З 1958 року в Рахові працює дитяча гірсько-лижна спортивна школа ДСТ «Авангард», де майстерністю гірсько-лижного спорту оволодівають 150 учнів.

Невпинно підвищується добробут трудящих Рахова. Свідченням цього, зокрема, є той факт, що на 1968 рік сума особистих вкладів рахівчан у місцевій ощадкасі становила 433 тис. карбованців. Майже кожна сім'я має радіоприймачі, в місті з'явилось багато телевізорів.

Неослабна увага приділяється пенсійному забезпеченню трудящих. Тільки пенсіонери та багатодітні матері міста щомісяця одержують від держави понад 35 тис. карбованців. Багато робітників та службовців міста проводять свої відпустки в санаторіях, турбазах та в будинках відпочинку нашої країни. Так, у

Закарпатський державний народний хор.

На звороті: Рахівський ансамбль лісорубів.

1965 році тільки робітники лісокомбінату одержали 30 санаторних путівок, у т. ч. 7 безкоштово, 8 путівок у будинки відпочинку, туристські путівки.

За роки Радянської влади в місті відбулась справжня культурна революція. До визволення Закарпаття в Рахові дві третини населення було неписьменним. Лише одиниці, здебільшого службовці, мали вищу і середню освіту.

На 1967/68 навчальний рік у Рахові працювали початкова, три восьмирічні, середня масова та середня школи робітничої молоді, в яких навчалося 2409 учнів, у т. ч. 326 чол. у вечірній школі. Понад 200 обдарованих дітей робітників, колгоспників та службовців навчаються в дитячій музичній школі. Дітей навчають 140 учителів.

Нині Рахів — місто суцільної грамотності. За період Радянської влади вищу освіту здобуло 300 чоловік. Із корінного населення міста вийшло 7 лікарів, 41 вчитель, 26 інженерів та інші висококваліфіковані спеціалісти. Троє рахівчан — художники з вищою спеціальною освітою, а один — член Спілки композиторів УРСР.

Десятки трудівників Рахова навчаються без відриву від виробництва у вищих та середніх спеціальних учбових закладах.

Для наймолодших жителів Рахова відкрито 4 дитячі садки на 400 місць, дитячі ясла. Комбінат дитячих установ рахівчани називають «дитячим раєм». В Рахові працює районний Будинок піонерів.

Великих успіхів досягнуто у розвитку культури трудящих Рахова. В місті діє цілий ряд культурно-освітніх закладів, і зокрема Будинок культури картонної фабрики, Палац культури на 600 місць, клуб, два кінотеатри тощо. Силами громадськості в місті споруджено телевізійний ретранслятор. Трудівники Рахова регулярно дивляться телепередачі з Москви, Києва, Львова, Ужгорода.

В місті діють 3 бібліотеки, книжковий фонд яких становить близько 72 тис. примірників. Чи йде це хоч в якесь порівняння з дорадянським часом, коли бібліотека читацького гуртка села Рахова налічувала кілька десятків книг. Нині бібліотеки міста мають близько 10 тис. постійних читачів. Крім того, працюють шкільні бібліотеки. В місті немає такої сім'ї, яка б не передплачувала газети чи журналу. В Рахові діє друкарня, пошта, телеграф, радіовузол. Видається районна газета «Зоря Рахівщини».

Майже професіонального рівня досягла в місті художня самодіяльність. Жителі Рахова завжди займають призові місця на обласних оглядах художньої самодіяльності.

У гуртках художньої самодіяльності картонної фабрики бере участь понад 250 інженерів, техніків та робітників. При Будинку культури працюють естрадний і духовий оркестри, драматичний і вокальний гуртки, дитяча танцювальна група. Великою популярністю користується фабричний ансамбль пісні і танцю «Карпати», якому в 1964 році було присвоєно звання народного. Цей колектив часто виступає з концертами не тільки перед трудящими області, але й за її межами. Народний ансамбль «Карпати» виступав і перед трудящими столиці України в зв'язку з відзначенням в 1965 році 20-річчя возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. На запрошення ЦК профспілки робітників лісової, паперової та деревообробної промисловості народний ансамбль «Карпати» виступав з концертом

Хор та оркестр Рахівської середньої школи. 1967 р.

Святкування 50-річчя Великого Жовтня у м. Рахові. 1967 р.

у Москві перед делегатами з'їзду профспілки працівників лісової промисловості, він приймав участь у святі української пісні в Східно-Словацькому краї Чехословацької Соціалістичної Республіки. Колектив нагороджений 12 грамотами та дипломами[1]. При лісокомбінаті діє оркестр гуцульських народних інструментів, з мистецтвом якого знайомі трудящі Москви, Ленінграда, Києва.

Все міцніше в побут трудящих входять нові радянські обряди. В урочистій обстановці вручаються паспорти громадянам, які досягли 16 років, провадяться комсомольські весілля, урочиста реєстрація новонароджених. Щороку в червні у Рахові проходить районне театралізоване свято «Проводи на полонини», на яке збирається до 10 тис. трудящих району. Найближчим часом у Рахові буде споруджено готель на 100 місць, декілька магазинів, кафе, житлові будинки, автотехстанцію тощо. Виділяються значні кошти для благоустрою міста.

Трудящі Рахова виявляють дедалі більшу активність і творчу ініціативу в боротьбі за примноження суспільного багатства, за успішне перетворення в життя грандіозної програми комуністичного будівництва в нашій країні.

В. І. ХУДАНИЧ, І. Ф. ФЕДУРЦЯ

* * *

Рахівський район (до 1953 року — Рахівський округ) розташований в східній частині Українських, або Лісистих Карпат на сході Закарпатської області. З півночі межує з Надвірнянським та Верховинським районами Івано-Франківської області, із заходу — з Тячівським районом Закарпатської області, на півдні по межі району проходить державний кордон СРСР з Соціалістичною Республікою Румунією. Площа району — 1,9 тис. кв. кілометрів. Населення — 74,4 тис. чоловік. Переважна більшість населення — сільське (64,9 процента). Середня густота населення на 1 кв. км становить 39 чоловік. В районі — міська, 2 селищні та 17 сільських Рад, всього населених пунктів — 58. Через територію району проходить залізнична лінія Рахів — Івано-Франківськ, автомагістраль Ужгород — Рахів—Ясиня. Шосейною автомагістраллю через Яблуницький перевал район зв'язаний з Івано-Франківськом, Чернівцями та іншими містами УРСР. На території району знаходяться найвищі на Україні гори: Говерла (2061 м), Петрос (2020 м), Піп Іван (2022 м), Ребра (2007 м), Близниці (1880 м) та інші. Гірські масиви тут найбільш порізані (Гуцульські Альпи), вкриті буковими та смерековими лісами. В околицях сіл Ділового та Костилівки є карстові печери. Полонини Рахівщини використовуються під пасовиська і сінокоси. В лісах району зустрічаються карпатські олені, козулі, бурі ведмеді, дикі кабани, рисі, лисиці, карпатські орли тощо.

В надрах Рахівщини виявлено будівельний камінь, вапняк, каолін, мармур (розробки в селі Діловому), залізну руду та інші корисні копалини. В місті Рахові, в селах Квасах, Білині, Богдані, Лугах, Кобилецькій Поляні, Косівській Поляні є джерела мінеральних вод (місцева назва — «буркут»).

[1] В. Магарита. Праця — головне, стор. 41.

На території району розташовані картонна фабрика, Великобичківський лісохімічний комбінат ім. І. П. Локоти, Закарпатський арматурний завод (село Кобилецька Поляна), Рахівський, Ясинянський, Великобичківський лісокомбінати, Рахівський мармуровий кар'єр (с. Ділове), маслозавод та інші, всього 14 промислових підприємств, на яких працює 9340 чоловік.

Загальна площа території лісокомбінатів становить 125,8 тис. га (понад 70 проц. земельного фонду району). Запас деревини — 28,5 млн. кубічних метрів. Основні породи дерев рахівських лісів — смерека, ялина, бук, дуб, граб, явір та інші. Тут зустрічаються і рідкісні породи дерев — модрина, тис, акліматизовано кедр сибірський, бархат амурський тощо. На території району знаходиться Говерлянський заповідник з його унікальними смереково-ялиновими пралісами. За період тимчасової окупації краю угорськими фашистами лісове господарство району зазнало великих втрат.

Значна увага приділяється відновленню «зеленого золота» Карпат. Якщо за період з 1958 по 1967 рр. по району було вирубано 9,3 тис. га лісів, то за цей же час насаджено 9,7 тис. га нових лісів. Засадження проводиться цінними місцевими породами: дуб, клен, горіх, явір, смерека та інші. За станом на 1968 рік в районі 28,3 га земель району зайнято під шкілки і лісорозсадки.

При лісокомбінатах створено форелеві господарства (Білин, Богдан, Ділове, Чорна Тиса).

В районі 9 колгоспів. Із всієї площі колгоспних земель (47 тис. 821 га) орної землі — 1676 га, садів — 2458 га, сіножатей — 13 459 га, випасів — 12 290 га (у т. ч. 8280 га полонин). Сільськогосподарські угіддя колгоспів району становлять 29 883 гектари.

Основний напрям сільського господарства району — тваринництво. В районі налічується 18,5 тис. голів великої рогатої худоби (у т. ч. близько 10 тис. корів), 38,8 тис. овець і кіз, 8,1 тис. свиней.

Господарства району мають потужну матеріально-технічну базу, зокрема 183 трактори, 414 вантажних автомашин. В районі майже повністю механізовано оранку землі. Проте складні рельєфні умови гальмують здійснення повної механізації всіх сільськогосподарських робіт.

Неухильно зростають доходи колгоспів, підвищується добробут членів артілей. Якщо в 1955 році грошові доходи колгоспників становили близько 1 млн. крб., то в 1967 році — вже 3,3 млн. карбованців.

За високі виробничі успіхи урядових нагород удостоєно понад 150 трудівників району, у т. ч. 6 чол.— ордена Леніна. В районі проживає 60 матерів-героїнь.

Трудівники підприємств та колгоспів району підтримують тісні зв'язки з підприємствами і колгоспами союзних республік та соціалістичних країн.

Тісні зв'язки встановились також із трудящими Східно-Словацького краю ЧССР.

В районі діє 268 торговельних підприємств та 119 підприємств громадського харчування. Тільки за 1967 рік ними продано товарів на 25,2 млн. карбованців. Районний комбінат побутового обслуговування має свої відділення у всіх населених пунктах Рахівщини.

На зміну старим хатам з низькою стелею і малими віконцями зведені просторі світлі будинки під черепицею, етернітом, залізом. За роки Радянської

Дівчата на відпочинку. Рахів. 1967 р.

влади на кошти індивідуальних забудовників з допомогою держави споруджено 6028 житлових будинків та на кошти держави — 13 470 кв. м житлової площі.

В районі є 20 поштових відділень та 17 відділень ощадкаси.

Якщо до 1944 року частково були електрифіковані тільки два населені пункти (Рахів та Великий Бичків), то на 1968 рік завершено електрифікацію та радіофікацію всіх населених пунктів Рахівщини.

До 1945 року в районі налічувалось тільки два лікувальні заклади. На 1968 рік медичну допомогу населенню подають Рахівська районна лікарня, 6 дільничних лікарень, 3 колгоспні пологові будинки, 3 лікарські амбулаторії, 3 лікарські здоровпункти, 11 фельдшерських здоровпунктів, 19 фельдшерсько-акушерських пунктів та пансіонат «Гірська Тиса» (село Кваси), де з допомогою мінеральної води лікують ревматичні та шлунково-кишкові захворювання. У медичних закладах району працює 59 лікарів та понад 340 чол. середнього медичного персоналу, у т. ч. 5 відмінників охорони здоров'я.

М'який клімат, мальовничі краєвиди, лікувальні властивості багатьох джерел приваблюють на Рахівщину любителів природи, спортсменів, туристів та відпочиваючих з різних кінців нашої країни. Їх гостинно приймають Рахівська та Ясинянська турбази, що мають багато філіалів і туристських притулків, та пансіонат «Гірська Тиса». В 1967 році в них відпочивало понад 30 тис. чоловік. Того року в районі побувало також понад 30 тис. самодіяльних туристів.

Рахівський район має розгалужену мережу шкільних та культурно-освітніх закладів. В районі діють 63 загальноосвітні школи, в т. ч. 9 середніх, 22 восьмирічні та 32 початкові, де у 1967/68 учбовому році навчалося 15,3 тис. учнів. У 5 середніх школах робітничої та сільської молоді набувало знань 1,6 тис. робітників і колгоспників. В Рахові, Великому Бичкові та Ясині діють семирічні музичні школи. В районі є три юнацькі спортивні школи. В школах району працює 920 учителів, у т. ч. 23 відмінники народної освіти. В 35 дитячих садках і яслах району виховується 1,5 тис. дошкільнят.

На 1968 рік у районі налічувалося 80 бібліотек з загальним книжковим фондом 331,5 тис. примірників (в 1945 році було 3 бібліотеки та 12 хат-читалень, які мали 2500 книг); 12 бібліотекам присвоєно звання «Бібліотеки відмінної роботи». В районі діє 7 Будинків культури, 28 сільських клубів, 40 кіноустановок, у т. ч. 4 широкоекранні.

Рахівщина славиться своєю художньою самодіяльністю. Тут є чимало майстрів гри на народних інструментах — трембіті, сопілці, цимбалах, дримбі, колотівці, скрипці тощо. Всього ж у районі налічується 178 колективів та гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь близько 3 тис. чоловік.

В 1965 році на перевалі між містом Раховом і селом Косівською Поляною силами громадськості району встановлено телетрансляційну вишку.

В партійній організації району налічується понад 1,6 тис. комуністів, в лавах ВЛКСМ — понад 5 тис. комсомольців.

Рахівщина здавна славиться народними умільцями. В селах Косівській Поляні, Квасах, Ясині, Лузі, Богдані та інших є десятки вишивальниць нитками та бісером, ткаль ліжників, різьбярів по дереву в стилі гуцульських народних традицій, умільців виготовляти кожушки і киптарики, оповідачів, піснярів, співачок.

Серед архітектурних пам'яток району є старовинні дерев'яні церкви в Ясині (XVI століття), Середньому Водяному (1428 рік), Лазещині (XVIII століття), Кобилецькій Поляні (XVIII століття), Діловому (XVIII століття). У Великому Бичкові, Діловому та Середньому Водяному відкрито краєзнавчі музеї.

За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено понад 200 уродженців району.

ВЕЛИКИЙ БИЧКІВ

Великий Бичків — селище міського типу (з 1947 року), центр Великобичківської селищної Ради, розташоване у мальовничій улоговині біля підніжжя Карпатських гір, на правому березі швидкоплинної ріки Тиси при впадінні в неї річки Шопурки, за 35 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Солотвина. Населення — 7,3 тис. чол., з них переважна більшість українці. Тут проживають також угорці, росіяни, румуни, євреї та представники інших національностей. До складу Великобичківської селищної Ради входять населені пункти Крушник і Подерей.

Через селище проходить асфальтоване шосе Ужгород—Рахів. Щодоби через Великий Бичків проїздить близько 80 автобусів, у т. ч. курсують автобуси Чернівці — Ужгород, Ужгород—Івано-Франківськ, Івано-Франківськ — Хуст, Коломия — Солотвина, Коломия — Мукачеве.

Великий Бичків вперше згадується в документальних джерелах кінця XIV століття[1]. Здавна на гербі селища був зображений бик, бо найдавнішим заняттям населення у цій місцевості було скотарство. Звідси, напевне, і назва селища. Ймовірно також, що вона походить від прізвища Бичок.

Селяни Великого Бичкова страждали не тільки від жорстокої експлуатації, але й від феодальних міжусобиць. Так, наприклад, на початку 1479 року жупан Дієші зі своїми урядовцями напав на маєток Форінтвері у Великому Бичкові та Лузі, вбив багато кріпаків, зруйнував млини, забрав усю худобу і зерно, здер із кріпаків по 200 форинтів. Крім того, нападники пограбували і зруйнували Великобичківську церкву[2].

Наприкінці XV століття село стає центром Великобичківського або Верхнього державного маєтку (домінії) Мармароського комітату[3]. В середині XVI століття Великобичківська домінія досягла аж до села Грушевого. В 1556 році вона належала феодалу Георгію Баторі.

Феодальна експлуатація неухильно посилювалась. Селяни змушені були вносити великий натуральний та грошовий оброк, відробляти панщину. У Великому Бичкові грошова данина від одного цілого селянського наділу становила щороку 1,45 форинта[4].

Численні відомості про майновий стан свідчать про разючу бідність селян. Так, у 1711 році на 53 селянські господарства Великого Бичкова припадало 10 коней, 48 волів, 50 корів, 217 овець, 29 свиней. Наприклад, багатій Варега Костів мав 2 коней, 4 воли, 2 корови, 90 овець, 6 свиней, в той час як більшість селянських дворів не мала ні тягла, ні худоби. Так, з 53 селянських дворів коней не мали 44, волів — 28, корів — 18, овець — 34, свиней — 30 селянських господарств, а 9 господарств села не мали ніякої худоби[5].

Поряд із землеробством і скотарством частина населення була зайнята на лісорозробках. У 1732 році у Великому Бичкові на лісопильні працювало 14 теслярів, 6 підручних робітників.

План села Великого Бичкова XVII століття.

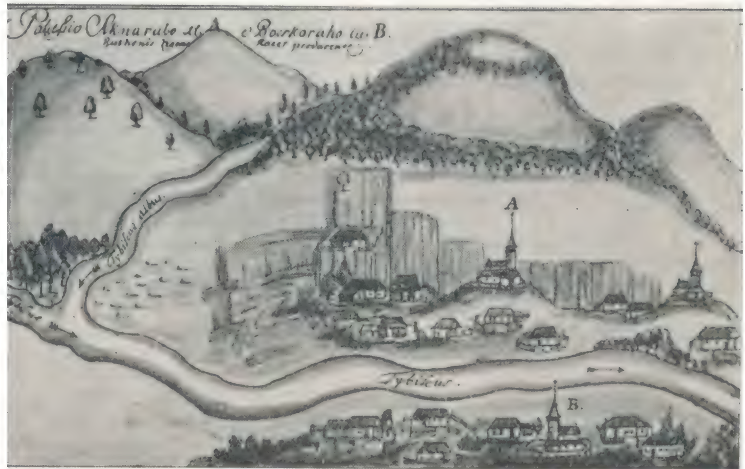

---

[1] Л. Дэжe. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 27.

[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, стор. 98.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, спр. 234, арк. 1.

[4] Там же, ф. 151, оп. 11, спр. 512.

[5] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів, одержаних з Угорської Народної Республіки. Майновий перепис населення 1711 року.

Не лише злидні, а й темрява та неписьменність гнітили селян. Тільки в 1806 році у Великому Бичкові було відкрито церковнопарафіальну школу, в якій навчалося 86 учнів, переважно діти заможних селян. Показово, що «...півцевчитель не знав української мови і не вчив її дітей»[1].

Деревина з лісів навколо Великого Бичкова використовувалась для транспортування солі з Солотвини, де вона добувалась з давніх часів. Тільки в 1812 році по Тисі було відправлено 250 тис. цнт солі, для сплаву якої бокорами потрібно було 127 280 дерев. Сіль сплавлялась також і баржами, тому в селі виробляли баржі та човни. Вантажопідйомність барж, виготовлених у Великому Бичкові, досягала 50 тис. центнерів[2].

Багата лісами територія домінії не могла не привернути уваги іноземних капіталістів. Букові ліси займали 58 проц. загальної площі домінії. Вони стали основною сировинною базою для Великобичківського хімзаводу, побудованого в 1868 році швейцарськими та угорськими підприємцями, які уклали з угорською казною угоду на експлуатацію лісів Великобичківської домінії на 50 років[3]. Великобичківський хімзавод не тільки на Закарпатті, але й в усій Австро-Угорщині був першим заводом по сухій дистиляції дерева. Будівництво обійшлось в 1200 тис. форинтів.

У зв'язку з необхідністю вивозу готової продукції із хімзаводу 1887 року через Великий Бичків було прокладено залізницю, що пройшла через Землірський, Татарський і Яблуницький перевали в Ґаличину. На будівництві залізниці працювали і жителі Великого Бичкова[4].

В другій половині XIX століття, після ліквідації кріпосних відносин, становище селян майже не змінилось. Зросли повинності і особливо на користь духовенства (так звана коблина). В 1882—1887 рр. щорічна коблина 275 селян Великого Бичкова складала 82 форинти 50 крейцерів. На той час жителі села сплатили коблини на суму 390 форинтів, а їх заборгованість становила 105 форинтів[5].

Великобичківський хімзавод (з 1896 року — фірма «Клотільда») наприкінці XIX століття був уже великим підприємством, у 1897 році на ньому працювало 420 робітників, у 1900 році — 574 робітники[6]. Великобичківський хімзавод щороку переробляв 180 тис. погонних метрів букового дерева, виробляв 2005 вагонів різноманітних хімвиробів. В середньому щорічно випускалось 35 тис. цнт глауберової солі, 2 тис. цнт селітрової кислоти. Продукція підприємства експортувалась до різних країн Європи, в Галичину, Буковину та Росію[7].

Акціонерне товариство «Клотільда» в 1900 році мало основний капітал в 2,4 млн., а напередодні першої світової війни — в 5 млн. форинтів, воно входило до складу австро-угорського хімічного картеля. Хоч воно і називалось «Першим угорським акціонерним товариством хімічної промисловості» та було зв'язане з угорськими банками, але фактично через ці банки контролювалось іноземним капіталом[8]. При хімічному заводі було побудовано цегельню та лісопилку на 4 рамочні пили. Внаслідок хижацької експлуатації букові ліси в околиці Великого Бичкова були винищені протягом кількох десятиріч.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 6, спр. 698, арк. 1—5.

[2] І. Мешко. Мануфактура на Закарпатті та її особливості.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 32.

[3] Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919—1933. Užhorod, 1933, стор. 330.

[4] I. Cáti. Második József a máramarosi éhségben. Budapest, 1892, стор. 144—145.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 11, спр. 512.

[6] И. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст., т. 2, стор. 42.

[7] В. Ілько. З історії розвитку промисловості на Закарпатті в 70—90-х рр. XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 43, стор. 138.

[8] В. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової свійни.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 96.

Умови праці на заводі були винятково тяжкими. Робітники працювали по 14—16 годин на добу, а одержували мізерну зарплату: від 40 до 60 крейцерів. Найдешевшою була жіноча та дитяча праця [1].

Наприкінці XIX — початку XX століття більшість робітничої та селянської молоді села залишалась неписьменною. Так, наприклад, у 1900 році з 5294 жителів писати й читати вміли тільки 1542 [2].

Однією з найбільш поширених форм боротьби робітників Великого Бичкова проти соціального та національного гніту були страйки. Очолювала боротьбу соціал-демократична група, створена у 1897 році [3]. Під її керівництвом уже в 1902 році було проведено маївку, а в 1907 році — зроблено спробу організувати перший на заводі страйк. У 1911 році робітники лісохімічного заводу «Клотільда» домагались створення своєї робітничої організації, збільшення заробітної плати і скорочення робочого дня. Організаторами і керівниками цього страйку були Іван Локота, Микола Сидоряк, Павло Гутира, Людвиг Фегер, Бела Штремпель та ін. Це був перший страйк великобичківських робітників, який мав певний успіх (підвищення зарплати), хоча й був врешті-решт придушений жандармами[4].

Боротьба великобичківських трудящих набирає більш організованих і наступальних форм після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, що викликала нову хвилю революційного піднесення. В грудні 1918 року трудящі Великого Бичкова за прикладом своїх братів у Росії створюють на заводі фірми «Клотільда» робітничу Раду з кращих представників трудящих. Окупація Великого Бичкова військами боярської Румунії не дала змоги в березні—квітні 1919 року встановити в селі Радянську владу. В загони Червоної Армії Радянської Угорщини з села пішли Микола Сидоряк, Йосип Дедерчук, Бела Штремпель та інші[5].

На той час із Росії повернулися колишні військовополонені Іван Локота та Матвій Руснак. На початку 1920 року за їх ініціативою на лісохімзаводі створено організацію Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП). Під її керівництвом влітку 1920 року в селі відбулася велика політична демонстрація — в ній взяло участь кілька тисяч робітників, лісорубів та селян. Демонстрація проходила під лозунгами: «Хай живе Радянська Росія!», «Хай живе Ленін!», «Хай живе диктатура пролетаріату!». Демонстранти вимагали виводу із Закарпаття іноземних окупантів і возз'єднання з Радянською Україною[6].

У серпні 1920 року на загальних зборах робітників заводу було остаточно оформлено профспілкову організацію. В грудні 1920 року робітники села були учасниками страйку солідарності з чеськими трудящими[7]. Великобичківська організація МСП боролася за єдність комуністичного руху; в 1921 році вона ввійшла до складу Компартії Чехословаччини. Керівниками місцевої комуністичної організації, що налічувала на той час понад 100 чол., були Іван Локота, Микола Сидоряк, Матвій Руснак.

З того часу боротьба великобичківських трудящих розгорталася під керівництвом комуністів. Особливо загострилася вона в період економічної кризи 1921—1923 рр. в Чехословаччині, про що, зокрема, свідчить багатолюдна демонстрація 1 Травня 1921 року [8].

---

[1] С. Біляк. Творчі будні. Ужгород, 1963, стор. 4.

[2] A magyar korona országainak 1900—évi népszámlálása. I rész. Budapest, 1902, стор. 304—305.

[3] A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai. II. kötet. Budapest, 1956, стор. 578.

[4] М. Климпотюк. Підступи американських імперіалістів на Закарпатті. Ужгород, 1952, стор. 14.

[5] Здобутки братерства. Збірник статей. Ужгород, 1967, стор. 28.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 3, спр. 2085, арк. 12.

[7] Шляхом Жовтня. т. 1, стор. 266, 306.

[8] Н. Баженова. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1921 році.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 30, стор. 104.

Великобичківська організація КПЧ часто зазнавала переслідування і терористичних актів з боку жандармерії і окружних властей. Та це не спиняло діяльності комуністів. У 1922 році вони організували нову демонстрацію трудящих у день 1 Травня, в якій взяло участь 2 тис. чол., а також збори за участю 3 тис. чоловік. На виборах до сільського представництва в жовтні 1923 року комуністи Великого Бичкова одержали 1007 голосів [1].

В 20—30-х роках Великобичківський хімзавод «Клотільда» був підпорядкований чеському «Уніо-банку». На той час завод виробляв метиловий спирт, оцет, ацетон, октан та іншу продукцію, яка використовувалася не тільки в Чехословаччині, але й вивозилася до Англії, Німеччини та інших країн.

У 1924 році акціонери тимчасово закрили завод, мотивуючи тим, що нема кому збувати продукцію. Насправді ж вони проводили модернізацію заводу, внаслідок чого було викинуто на вулицю багато сотень робітників. З приводу цього відбувся масовий мітинг, на якому було обрано робітничий комітет для ведення переговорів з адміністрацією [2].

Боротьба трудящих, керованих комуністами, тривала. Великі першотравневі демонстрації відбулися у Великому Бичкові у 1925—27 роках. Трудящі села активно протестували проти агресивних намірів імперіалістів щодо Радянського Союзу, виступали за возз'єднання з Радянською Україною.

В травні 1926 року на хімзаводі стався великий вибух. Внаслідок нещасного випадку робітники Семен Рус, Юрій Вовчук та Федір Калинський загинули, а 5 чоловік було поранено. З цього приводу газета «Карпатська правда» писала: «Требуємо строгого слідства і покарання виновних, бо далі вже не можна терпіти, щоби голод на хосен ненаситних капіталістів з дня на день з рядів робітників брав свої жертви»[3].

Наскільки великим був авторитет комуністів села, свідчить хоча б те, що в лютому 1926 року сільське представництво на їх пропозицію прийняло резолюцію з вимогою юридичного визнання СРСР і рішення про перейменування однієї з вулиць на вулицю ім. В. І. Леніна[4]. Про це ж свідчить і обрання до чехословацького парламенту та сенату керівників великобичківських комуністів Миколи Сидоряка та Івана Локоти. Незважаючи на парламентську «недоторканість», їх неодноразово заарештовували і кидали до в'язниці. Так було, зокрема, в середині квітня 1927 року, коли жандарми заарештували Сидоряка та Локоту, щоб зірвати проведення першотравневої демонстрації. Але жандарми прорахувались — трудящі Великого Бичкова провели на вулиці ім. Леніна велику політичну демонстрацію. Поруч з сільською управою демонстранти спорудили арку, на якій багряніла п'ятикутна зірка з серпом і молотом, були написані гасла українською та угорською мовами: «Хай живе Перше травня!», «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Газета «Карпатська правда» з цього приводу писала: «День був напрочуд гарний, сонячний. Здавалося, природа раділа бадьорому настрою, святково прибраним простим людям, які групами і поодинці поспішали на центральну площу селища. Біля 9 годин тут вже зібралося близько 2000 чоловік робітників з Косівської Поляни, Кобилецької Поляни, Росішки і Луга. Комуністи організовано прийшли з своїми прапорами, транспарантами, з портретами К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка. О десятій годині пролунав могутній спів «Інтернаціоналу». Після цього велика колона демонстрантів рушила в похід. Біля воріт заводу демонстранти заспівали «Сміло, товариші, в ногу». Вся зміна припинила роботу і влилася до лав демонстрантів. Демонстрація закінчилася великим мітингом, на якому виступив Емануїл Кліма (секретар крайкому комсомолу)[5].

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 409, 477.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[3] Газ. «Карпатська правда», 16 травня 1926 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 15, оп. 3, спр. 2085, арк. 2.
[5] Газ. «Карпатська правда», 18 травня 1927 р.

Вручення жителям Великого Бичкова пам'ятного подарунку київських комсомольців. 1928 р.

У Великому Бичкові за ініціативою І. Локоти та М. Сидоряка ще в 1921 році було створено одну з перших, найбільш масових і діяльних на Закарпатті комсомольських організацій. Вона підтримувала зв'язки з молодіжними організаціями Словаччини, Чехії, Моравії[1]. В 1926 році комсомольська організація Великого Бичкова налічувала понад 200 чоловік.

З року в рік зростали ряди комуністів села. На вересень 1927 року партійна організація села становила 320 членів партії, в т. ч. 150 жінок. В 1927 році у Великому Бичкові було чимало родин, що складалися з комуністів, комсомольців та піонерів[2].

У січні 1927 року у Великому Бичкові було створено жіночу організацію в складі 93 чол., а також молодіжну комсомольську організацію в складі 60 чоловік.

Великим святом для жителів села було 2 квітня 1928 року. На мітингу, де зібралося понад 6 тис. чол., комсомольцям Великого Бичкова на знак дружби було вручено Червоний прапор, одержаний від комсомольців Київського інституту народної освіти. Прапор прийняв Микола Климпотюк, який на той час разом з Миколою Гучканюком очолював комсомольську організацію[3].

Активно діяла також піонерська організація, яка налічувала в своїх рядах близько 70 піонерів. В 1929 році їй випала честь послати на Всесвітній зліт піонерів у Берліні свого представника — ученицю Марію Кушнір[4].

Комуністи і комсомольці Великого Бичкова широко розповсюджували серед трудящих марксистсько-ленінську літературу, яку одержували з Праги, Москви, Києва, Харкова. Коли чехословацька буржуазія заборонила в 1933 році вихід «Карпатської правди» і «Мункаш уйшаг», комуністи і комсомольці Великого Бичкова почали нелегально випускати газету «Бичківська іскра». Газета виходила на 6 сторінках, замість редакторського підпису було надруковано:

---

[1] М. Климпотюк. Юність в боротьбі. Ужгород, 1959, стор. 76.

[2] Ф. Бабенко. Дружні зв'язки російського і українського народів з трудящими Закарпаття (1914—1944). — Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 39, стор. 12.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 52, арк. 82.

[4] М. Климпотюк. Юність в боротьбі, стор. 76.

 32 8-312

«Редагує: Революційна свідомість.
Видає: Більшовицька боєздатність.
Поширює: Пролетарська завзятість»[1].

Газета висвітлювала хід класової боротьби в селищі і, особливо, на заводі «Клотільда». Вона закликала робітників посилити боротьбу проти реакції і підготовки нової імперіалістичної війни.

Великий Бичків був одним із центрів масового робітничого руху на Закарпатті. Не випадково урядовці прозвали Великий Бичків «малим Харковом на Закарпатті».

Акціонерне товариство «Клотільда» і в 1920—30-х роках мало мільйонні прибутки, а робітники одержували в середньому за робочу годину від 1,8 до 2,3 крони. В той же час директор заводу одержував місячну зарплату 9000 крон. З цього приводу газета «Карпатська правда» писала: «Платня 7 урядників є більше, як заробіток 150 робітників»[2].

Стійкою й напруженою була страйкова боротьба робітників хімзаводу. Тільки в 1932 році тут відбулося 4 великих страйки[3]. Окружний начальник в «інтересах порядку» видав постанову, яка забороняла на час страйку перебування робітників у районі заводу «Клотільда». За порушення — штраф від 10 до 5000 крон або арешт строком від 12 годин до 24 діб.

В 1930 році у Великому Бичкові була створена селянська організація Союз працюючого селянства (СПС) в складі 200 чоловік, яка об'єднувала селян незалежно від їх партійної приналежності. На той час у селі вже існувала окружна організація КПЧ, що свідчило про дальше зростання ролі комуністів[4]. Очолювали її Микола Сидоряк та Іван Локота, які з трибуни чехословацького парламенту закликали трудящих Закарпаття боротися за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

Іван Локота довгий час був старостою села, обраним трудящими Великого Бичкова, організовував і керував страйками, демонстраціями, голодними походами. З 1922 року до 1938 року Іван Локота — постійний член Закарпатського крайкому КПЧ, депутат чехословацького парламенту, в 1929 році на V з'їзді КПЧ його обирають членом ЦК КПЧ.

Микола Сидоряк, комуністичний депутат, користувався великою любов'ю трудящих Великого Бичкова. Тюрми, постійне переслідування надломили його здоров'я. В 1931 році Микола Сидоряк, тяжко хворий, за рішенням ЦК КПЧ виїхав на лікування до Радянського Союзу. Але поправити його здоров'я було вже неможливо. 18 вересня 1934 року Микола Сидоряк помер у Москві[5].

В період буржуазного чехословацького режиму на Закарпатті існувало багато буржуазних партій. Тільки у Великому Бичкові їх було 16. Їх антинародну діяльність рішуче викривали комуністи. Серед трудящих Великого Бичкова комуністична партія користувалась найбільшим впливом. Не випадково у 1935 році на виборах до парламенту комуністи одержали 1069 голосів із 2678[6].

Комуністи Великого Бичкова боролися і за поліпшення освіти трудящих. До 1928 року у Великому Бичкові була тільки початкова школа. Потрібні були великі зусилля робітників і селян Великого Бичкова, щоб добитися у чеського буржуазного уряду відкриття семирічної горожанської школи. У тих умовах на пропозицію комуністів комсомольці організували дві вечірні школи для неписьменних. Викладали в школах І. Локота, М. Сидоряк, М. Руснак, М. Чорногорський та інші

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 52, арк. 82.
[2] Газ. «Карпатська правда», 15 вересня 1929 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 235, арк. 69—71.
[4] Там же, спр. 380, арк. 103.
[5] В. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 190.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 2, спр. 969, арк. 79—85.

активісти. З перших днів комуністи надали школам політичне спрямування. Комуністи з Ужгорода і навіть з Праги виступали перед учнями з доповідями про поточний момент, про політичні завдання трудящих. Товариші привозили з собою велику кількість партійних газет і журналів, революційних книг, у т. ч. і праць В. І. Леніна, та листівок. Комсомольці поширювали їх серед робітників і селян свого та навколишніх сіл. Робили вони це з величезною енергією і натхненням[1].

Тільки в 1928 році чехословацький уряд на неодноразові прохання трудящих відкрив у селі горожанську школу, яку стало відвідувати 80—120 учнів, тут працювало 6 вчителів. Висока плата за навчання — 500 крон на рік, не давала змоги біднякам діставати освіту. Тільки деякі батьки, обмежуючи себе, посилали своїх дітей до школи.

Та жило в народі величезне прагнення до знання. Жителі Великого Бичкова наполегливо добивались у властей відкриття середньої школи-гімназії. Ходаки з села не раз були у цій справі в самій Празі. Очолював ці делегації вчитель Андрій Кузьмик. «Немає грошей, підождіть ще трохи, побачимо, як воно буде»,— говорили празькі урядовці. Пізніше ці «демократи» заявили: «Вам не можна дати школу, бо у вас ціле село комуністи...» Тоді батьки організували приватну середню школу на добровільно зібрані гроші. Справа йшла тільки про те, щоб уряд надав школі «права публічності», тобто, щоб учні приватної школи могли вступати до інших шкіл. Але й такого права добитися не вдалося. «Права публічності надати не можемо,— сказали в міністерстві в Празі,— бо може статись надпродукція інтелігенції. А безробітних інтелігентів і так досить»[2].

Натомість чеські власті поспішили створити у Великому Бичкові не тільки початкову чеську школу (з 10 вчителями), але й «побочну» при горожанській школі (з 3 вчителями), хоч у Великому Бичкові на 6707 чол. населення налічувалося всього 272 чехи[3].

15 березня 1939 року село Великий Бичків окупували війська хортистської Угорщини. Настали чорні часи німецько-угорської фашистської окупації 1939—1944 років. Близько ста чоловік молоді покинуло рідне село і перейшло до Радянського Союзу. Партійна організація змушена була піти в глибоке підпілля. Але й тоді, у дні кривавого фашистського режиму, трудящі Великого Бичкова не припиняли революційної боротьби.

Коли гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз, фашисти силоміць примушували закарпатців йти в армію. У ті дні на заводі «Клотільда», на вулицях села з'являлися листівки, які закликали робітників і селян не воювати проти рідних братів. В одній з таких листівок було написано: «Переходьте на радянську сторону або йдіть у партизанський загін»[4]. Комуністи Великого Бичкова організували загін для бойових дій проти фашистських військ. Його було поділено на групи, які складалися з трьох комуністів та кількох безпартійних; їх завданням було

Першотравневий мітинг трудящих Великого Бичкова. 1937 р.

[1] М. Климпотюк. Юність в боротьбі, стор. 41.

[2] М. Грицак. Світло зі сходу. Закарпаття на соціалістичному шляху. Ужгород, 1948, стор. 155, 156.

[3] Statistický lexikon obci v republice Československé. IV. Zemĕ Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 12.

[4] С. Біляк. Творчі будні, стор. 10.

вести збройну боротьбу, нападати на військові частини окупантів, що рухалися на схід через село. Очолювали ці групи комуністи Степан Бойчук, Микола Гайналь, Йосип Семенюк, Микола Гучканюк, Гафія Ворохта, Василь Сидоряк, Василь Руснак. Та у 1942 році фашистам вдалося схопити багатьох підпільників [1].

За роки угорсько-фашистської окупації кількість розстріляних, замучених, інтернованих, а також вивезених з Великого Бичкова в Німеччину та Угорщину становила 732 чоловіки. Окупанти завдали селу збитків на суму 301 тис. 789 пенгів [2].

Довгожданий день визволення настав 17 жовтня 1944 року, коли село було визволено воїнами 17-го гвардійського стрілецького корпусу. Почалася нова сторінка в історії Великого Бичкова.

Через два дні після визволення, 19 жовтня 1944 року, за ініціативою комуністів було створено Народний комітет села, куди ввійшли товариші М. В. Гайналь, О. Я. Яцюк, В. П. Данилюк, М. І. Ухаль, М. М. Локота та інші. Під керівництвом комітету розгорнулась робота по відбудові села, зруйнованого фашистами. Добровольцями до лав Червоної Армії пішло 180 жителів села. Багато мешканців Великого Бичкова вступило також до Чехословацького корпусу.

Своїми представниками на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпаття жителі села послали М. В. Гайналя, М. М. Локоту, М. І. Ухаля. На підставі декрету Народної Ради було націоналізовано завод «Клотільда», якому за пропозицією трудящих було присвоєно ім'я І. Локоти. Землю і майно поміщика Радьовці було передано батракам та безземельним селянам [3].

Великобичківський лісохімзавод ім. І. Локоти очолив колишній робітник М. П. Данилюк. Праця не на експлуататорів, а на себе розбудила творчу енергію трудівників. Робітники ретортного цеху першими на підприємстві розпочали змагання за різке збільшення переробки деревини. Та 12 печей спроможні були переробити за добу не більше 120—150 складометрів сировини. Працівники внесли пропозицію спорудити ще дві реторти.

Так почалася боротьба за докорінну реконструкцію всього підприємства та механізацію виробництва. Було створено бюро раціоналізаторів, зі сходу Країни Рад стали прибувати потужні електролебідки та інші механізми. Із введенням в дію нових та реконструкцією існуючих печей підприємство почало переробляти сировини вдвічі більше. Асортимент вироблюваної продукції лісохімзаводу у 1947 році вже мав 20 видів.

Партійна організація лісохімзаводу з перших днів Радянської влади подбала і про культуру виробництва, і про відпочинок та побутові умови трудящих. На території заводу, на місці руїн колишньої миловарні, було закладено сквер, алеї, посаджено дерева, квіти, зроблено фонтани, клумби. Комуністи всюди показували приклад: і в цехах за верстатами, і в запровадженні передового досвіду, і в культурному будівництві. Водночас вони проводили велику ідейно-виховну роботу. І, як наслідок, випуск валової продукції у 1947 році збільшився до 176 тис. крб., а план першої післявоєнної п'ятирічки був виконаний на два роки раніше строку. Це була велика трудова перемога [4].

Лісохімкомбінат у Великому Бичкові. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів. Матеріали комісії по виявленню осіб, які брали участь в підпільній і партизанській боротьбі в 1939—1944 рр.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-211, оп. 2, спр. 71, арк. 141.

[3] Там же, спр. 82, арк. 20, 51.

[4] С. Біляк. Творчі будні, стор. 11—12.

Великобичківське форельне господарство. 1967 р.

Друга післявоєнна п'ятирічка була для підприємства особливою. В цей період було проведено генеральну реконструкцію основних цехів — розфасовочного, формалінового, побудовано скляний цех; партійна організація заводу оголосила це будівництво ударною будовою. Через 11 місяців цех став до ладу.

На заводі (згодом комбінат) був розроблений план розвитку підприємства. За семирічку комбінат у кілька разів перевищив план випуску продукції. Красномовні дані! Колишня «Клотільда» навіть за 30 років не досягла б такого рівня. Колектив виконав свій семирічний план за чотири з половиною роки.

З високим рівнем механізації та автоматизації виробничих процесів підвищилась і продуктивність праці робітників комбінату.

Зросла культура виробництва, удосконалилась техніка безпеки. Капіталісти старої «Клотільди» шкодували грошей навіть на обнесення миловарних котлів огорожею, а тепер в цехах не знайти таких верстатів та механізмів, де б небезпечні місця не були ізольовані. В кожному цеху встановлено вентиляцію. На техніку безпеки держава щороку відпускає великі кошти. Так, за чотири з половиною роки семирічки на це було витрачено понад 40 тис. крб., не враховуючи витрат на спецодяг, безплатне харчування робітників, які працюють у гарячих цехах[1].

Великобичківський лісохімкомбінат — передове підприємство району. Випуск валової продукції у 1967 році збільшився порівняно з 1950 роком у кілька разів. Виробіток на одного промислового робітника зріс порівняно з 1947 роком в 2 рази, майже в 2 рази збільшилась і кількість робітників. Асортимент продукції хімзаводу збільшився в 1967 році до 55 видів.

Колектив лісохімкомбінату, виконуючи рішення вересневого Пленуму ЦК КПРС (1965 року), організував виробництво мочевино-формальдегідної смолки, освоїв виробництво пропіонової кислоти, довівши її випуск до 30 тонн на рік, що дало 120 тис. крб. надпланової продукції.

За досягнуті виробничі успіхи та в зв'язку з 100-річчям з дня заснування 12 листопада 1968 року Великобичківський лісохімічний комбінат ім. І. П. Локоти було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

З перших днів Радянської влади в селищі, крім лісохімкомбінату, організовано лісокомбінат. На початку його створення єдиним знаряддям праці лісорубів були пилка та сокира. Спуск лісу з гір провадився виключно по тефлях та дерев'яними різами. Підвозка лісу проводилась кіньми. За роки Радянської влади ручну працю заготівельників замінила нова вітчизняна техніка — електро- і бензопили, потужні трактори, лебідки, автокрани та інші механізми. Вже в 1950 році механізація окремих видів вантажних робіт зросла до 68 проц., а в 1965 році заготівлю і вивозку лісу майже повністю механізовано. Для підвозки і спуску лісу було встановлено повітрянотрельовочні установки, розвантаження проводиться за допомогою кабелькранів. Завдяки механізації валова продукція лісокомбінату зросла з 683 тис. крб. у 1946 році до 1 млн. 763 тис. крб. у 1967 році. Лісокомбінат є комплексним підпри-

[1] С. Біляк. Творчі будні, стор. 17—19.

ємством, яке веде роботу від посадки і вирощування лісу, розробки та вивозки деревини до повної її переробки. На початку 1967 року лісокомбінат мав такі потужні механізми: 46 автомобілів різних марок, 13 тракторів, 11 лебідок, 7 кранів, 2 паровози, 2 мотовози, 102 бензопили, 19 електропил, 3 бульдозери, 2 екскаватори. Робітники не тільки навчились управляти складною технікою, але й самі стали вносити цінні раціоналізаторські пропозиції по її вдосконаленню.

Відчутні зміни відбулись і в складі робітників. Починаючи з 1948 по 1966 рік лісохімкомбінат направив на курси з відривом від виробництва 169 чоловік. Вони здобули нові професії тракториста, крановщика, електромеханіка, лебідчика тощо.

У 1967 році на лісокомбінаті працювали 1553 робітники. За успіхи, досягнуті у виконанні завдань семирічного плану, 13 чоловік удостоєно високих урядових нагород.

На території селища в 1954 році було створено деревообробний цех Рахівського промкомбінату. Тут у 1966 році працювало 110 чоловік. Промкомбінат виготовляє дитячі іграшки, коляски та інше.

Докорінні зміни відбулися і в сільському господарстві селища. Вже в жовтні 1947 року за ініціативою комуністів, селян-бідняків у Великому Бичкові був створений перший у Рахівському районі колгосп ім. 30-річчя Жовтня. В 1950 році колгосп ім. Т. Г. Шевченка (Малий Бичків) приєднався до колгоспу ім. 30-річчя Жовтня. З 1948 року в селищі діє ветеринарний пункт.

Високі грошові доходи артілі дали можливість робити значні капіталовкладення у виробництво, збільшувати витрати на будівництво. Колгосп має добре обладнану механічну майстерню, 8 скотних дворів, 6 телятників, 9 вівчарень, конюшню, 9 інших приміщень. Побудовано гараж автотранспортного парку, цегельний і вапнярний цехи, лісопильний завод.

Зміцнення економіки колгоспу відбувається в тісному взаємозв'язку з дедалі повнішим його технічним оснащенням. На початок 1967 року у розпорядженні колгоспу було 9 тракторів, 3 тракторні причепи, 7 вантажних автомашин, силосозбиральний комбінат, картоплекопач, 1 картоплесаджалка, 4 обприскувачі, 2 механізовані кормоцехи з набором машин для переробки кормів.

За артіллю закріплено 3781 га землі, в т. ч. 2268 га сільськогосподарських угідь. Орна земля займає 163, сінокоси — 305,6, пасовища — 1354,1, сади — 446, присадибні ділянки особистого користування — 34,1 гектара.

Вміле використання земельних угідь забезпечує невпинне зростання громадського господарства артілі, успішний розвиток усіх його галузей. Господарство колгоспу займається гірським садівництвом, м'ясо-молочним тваринництвом та вівчарством. В 1967 році на колгоспних фермах було 800 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 260 корів, 1550 овець, а також 65 коней, на пасіці — 155 бджолосімей.

Неподільний фонд колгоспу в 1967 році становив 832 179 крб. Прибуток артілі за 1967 рік складав 104 298 карбованців. З 1956 року колгосп очолює тридцятитисячник І. А. Литвиненко.

В селищі є добровільна народна дружина, товариство охорони природи, дитяча кімната на громадських засадах. При лісокомбінаті, лісохімкомбінаті, споживчому товаристві, промкомбінаті, трьох школах створено профспілкові організації, є також жіночі ради, 7 батьківських комітетів, 7 учнівських комітетів, 5 санітарних дружин, 6 санітарних постів, громадський та 4 товариські суди, медична рада, 50 вуличних комітетів, науково-технічні ради, три добровільні пожежні дружини тощо.

Розквітає новий побут трудящих Великого Бичкова. Нові суспільно-економічні умови знайшли своє відображення у масовому державному та індивідуальному будівництві житла. В селищі налічується 2480 житлових будинків, з них за роки Радянської влади побудовано 1270.

Велику увагу партійні організації селища та селищна Рада приділяють організації соціалістичного побуту. В селищі є лазня, три перукарні, майстерні побу-

тового обслуговування, три шевські та три кравецькі майстерні, майстерня по ремонту гнутих м'яких меблів.

На належному рівні справа охорони здоров'я трудящих. Вже в 1945 році у Великому Бичкові було відкрито лікарню, пологове відділення. У 1966 році на варті охорони здоров'я трудящих Великого Бичкова було 70 медичних працівників, з них 10 лікарів, 38 чол. середнього медичного та 22 — молодшого медичного персоналу. При лікарні є стаціонарне відділення і поліклініка. Тут працюють хірургічне, гінекологічне, дитяче, терапевтичне і пологове відділення, діють фізіотерапевтичний кабінет, рентгенкабінет, лабораторія.

Радянська влада потурбувалась і про соціальне забезпечення трудящих. Тільки пенсіонери та багатодітні матері щомісяця одержують від держави 28 тис. карбованців.

Неухильно зростає купівельна спроможність населення. Якщо в 1946 році жителям селища було продано промислових і продовольчих товарів на суму 190 700 крб., то в 1967 році — на 2 млн. 753 тис. карбованців.

На 1967 рік у селищі налічувалося 23 підприємства роздрібної торгівлі та 17 підприємств громадського харчування, в системі споживчого товариства працювало 117 чоловік.

За роки Радянської влади побудовано такі торговельні підприємства, як продмаг, універмаг «Ялинка», торговельний комбінат, склад споживчого товариства, овочесховище, павільйони «Берізка», «Ластівка», «Ягідка», кондитерський цех, хлібопекарню тощо. В 1966—1967 роках Великобичківське споживче товариство зайняло перше місце в соціалістичному змаганні між споживчими товариствами області. Комсомольсько-молодіжна бригада універмагу в 1967 році завоювала перше місце серед молодіжних бригад області.

Мешканці Великого Бичкова люблять своє селище, беруть активну участь в його благоустрої. Їх руками споруджено стадіон, парк культури і відпочинку, посаджено кілька тисяч фруктових дерев, заасфальтовано ряд вулиць. Щороку держава відпускає на благоустрій селища 25 тис. карбованців.

Великобичківська школа була першою середньою школою на визволеній закарпатській землі. З перших днів Радянської влади в селищі відкрито 4 початкові школи. Згодом середня школа стала базою для трьох присілкових шкіл Великого Бичкова та для семирічних шкіл сусідніх сіл: Лугу, Росішків, Косівської Поляни, Кобилецької Поляни, Верхнього Водяного.

На вересень 1967 року в селищі працювали загальна середня школа, середня школа-інтернат, середня школа робітничої молоді, восьмирічна школа, 3 початкові школи, а також музична школа-семирічка. Жителі селища, де б вони не працювали — у промисловості чи сільському господарстві, скрізь постійно підвищують свої знання на різних курсах, семінарах, в гуртках, у школах передового досвіду.

За роки Радянської влади в селищі відбулася справжня культурна революція: понад 1000 громадян одержали середню та 200 чоловік — вищу й незакінчену вищу освіту. В селищі трудиться 66 вчителів з вищою освітою, 10 — з незакінченою вищою та понад 40 чол. із спеціальною середньою освітою. У Великому Бичкові діють 5 дитячих садків, які відвідують 180 дітей, та ясла на 30 місць.

Справжніми центрами культурно-масової роботи є селищні клуби та бібліотеки. В 1964 році вступив до ладу новий великий двоповерховий Будинок культури, споруджений на кошти великобичківських лісохіміків. Новий культурний заклад має просторий вестибюль, фойє, зал для глядачів на 450 місць, сцену, стаціонарну кіноустановку, кімнату для занять самодіяльних акторів. На другому поверсі розміщені лекційний зал, бібліотека з читальним залом, затишний хол тощо. 9 бібліотек Великого Бичкова налічують понад 37 тис. примірників книг. Близько 7500 чоловік є їх постійними читачами. Трудящі передплачують понад 4600 примірників газет і журналів.

У дні святкування 40-х роковин Великого Жовтня з ініціативи комуністів у се-

Школа-інтернат, селище Великий Бичків. 1967 р.

Великобичківський ансамбль «Лісоруб» у Москві на Красній площі. 1967 р.

У басейні лісохімкомбінату, селище Великий Бичків. 1967 р.

лищі створено місцевий історико-краєзнавчий музей. Його очолив старий комуніст, заслужений діяч культури УРСР М. Чорногорський.

В селищі працює відомий різьбяр В. О. Смердул, вироби якого не раз демонструвались на обласній та республіканській виставках.

У 1948 році було створено самодіяльний ансамбль пісні і танцю «Лісоруб». Понад 100 робітників і робітниць лісохімкомбінату є його активними учасниками. За роки свого існування творчий колектив дав понад 1300 концертів. Напередодні 47-ї річниці Великого Жовтня ансамблю присвоєно звання народного ансамблю пісні і танцю «Лісоруб». Крім нього, при лісокомбінаті з 1960 року діє ансамбль пісні і танцю «Ялинка». Він складається з лісорубів, верстатників, вантажників, слюсарів, інженерів та службовців лісокомбінату. Сім років його діяльності — це 175 концертів у Києві, Одесі, прикарпатських і закарпатських містах і селах, це понад 300 розучених пісень.

З ініціативи трудящих у 1960 році в парку імені І. Я. Франка встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а в скверику середньої школи — на честь 150-річного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка — бюст поета.

Побудовано також обеліск односельчанам, які загинули в боротьбі з фашизмом.

В селищі налічується чотири фізкультурні колективи, які мають свої спортивні майданчики, діє басейн з підігріванням води зимою. У Великому Бичкові розпочато будівництво харчокомбінату потужністю 30 тонн хліба та хлібобулочних виробів на добу. Крім того, в селищі закладено парк ім. 50-річчя Радянської влади, Сад щастя на площі 3 га, на березі річки Шопурки побудовано стадіон та літній плавальний басейн, а в парку ім. І. Я. Франка — літню естраду.

При селищній Раді обладнано кімнату щастя, де відбувається церемонія реєстрації шлюбу, народження, вручення 16-річним паспортів тощо. Нові часи породили і нові свята, нові звичаї і обряди, які міцно входять в побут жителів селища, служать могутнім засобом комуністичного виховання трудящих.

М. А. МАЗЮТА

КОБИЛЕЦЬКА ПОЛЯНА

Кобилецька Поляна — село, центр Кобилецько-Полянської сільської Ради. Розташована в місці злиття річок Крайньої і Шопурки, за 36 км від райцентру, за 12 км від автомагістралі Ужгород—Ясиня. З селищем Великий Бичків сполучена шосейним шляхом і вузькоколійкою. З усіх боків село оточене горами. Одна з них має назву Кобила (1680 м). В селі 745 господарств, населення — 2369 чоловік, з них: українців — 83,5 проц., угорців — 16 проц., інших — 0,5 процента.

Перші письмові згадки про Кобилецьку Поляну відносяться до XV століття. Назва села на протязі його історії декілька разів змінювалась. Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною село повернуло собі свою давню назву.

В XVI столітті село належало до Великобичківської казенної домінії, а потім перейшло до рук трансільванських князів. Закріпачені селяни виконували різні феодальні повинності і відбували панщину. В XVII столітті в східній Мармарощині, куди входила і Кобилецька Поляна, селяни сплачували державі, зокрема Ронаській соляній коморі, щорічно десятину від овець, 4 шкурки від куниць, тисячу стругів (форелів). За випас овець на полонинах платили 1 пенязь. На початку XVIII століття село знову стало власністю держави.

В зв'язку з тим, що землі, придатної для землеробства, було дуже мало, жителі села займалися лісовими роботами. Для розробки лісів необхідні були залізні знаряддя (пили, сокири тощо). Виникла необхідність у заснуванні металургійного підприємства. Однак тільки в 1774 році в селі було побудовано металообробне підприємство і розпочато видобуток руди, а ще через тринадцять років зведено доменну піч. Згодом сюди перевезено і металообробне підприємство з села Дубового і об'єднано в один металургійний і металообробний завод. Попит на продукцію зростав настільки швидко, що місцева шахта не забезпечувала підприємство сировиною. Руду почали завозити сюди з Шопурки, Бедевлі, Косівської Поляни, Менчулу та інших місць [1]. На початку XIX століття на видобуванні руди працювали переважно місцеві сезонні робітники, а на заводі — німці-колоністи.

Напередодні 1848 року в Кобилецькій Поляні проживало 858 жителів, з них 489 українців [2]. Основна частина жителів була кріпаками, належала державі. Більшість населення займалося землеробством, скотарством і садівництвом. Частина була зайнята на виробництві. На металообробному заводі в цей час діяли доменна піч, плавильна піч, 2 цехи по виробництву цвяхів тощо.

В першій половині XIX століття недалеко від села було виявлено сірчані мінеральні джерела, на базі яких тоді ж відкрито лікувальні купелі.

На початку 50-х років XIX століття відбулася реконструкція металургійного і металообробного заводів, удосконалено технологію плавки металу та розширено процес виробництва, побудовано нові плавильні печі, встановлено нові верстати. Одна шоста частина залізних виробів використовувалася на Солотвинських державних соляних копалинах, в лісовій промисловості жупи, а решта вивозилась за межі Закарпаття. Вироби заводу в 1873 році експонувалися на промисловій виставці у Відні.

З скасуванням кріпацтва після революції 1848—1849 рр. збільшується кількість дешевих робочих рук за рахунок обезземеленого і розореного селянства. Зростає кількість робітників і на підприємстві села. На початку 70-х років на заводі працювало 115 постійних і 30 сезонних робітників, в 1901 році — 250 робітників.

В перші роки XX століття значно змінився розподіл жителів села між сільським господарством і промисловістю. На підприємствах працювало 293 чоловіки,

---

[1] І. М. Мешко. Мануфактура на Закарпатті та її особливості (друга половина XVIII століття і перша половина XIX ст.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1960, т. 11—13, стор. 29.

[2] I. Fényes. Magyar országnak tartományok. Pest, 1839, стор. 201—202.

на транспорті — 14, в торгівлі — 17, поденних було 72 робітники. Близько 100 наймитували у багатіїв села. Землеробством займалися 75 і скотарством — 140 чоловік[1].

Заробітки були низькі і не однакові. Робітник заводу одержував за місяць в середньому 12,5 форинта, а в день до 5 крейцерів.

Тяжкі умови праці та політичне безправ'я пробуджували у робітників прагнення до єдності і спільної боротьби. Вже на початку 70-х років XIX століття на металообробному заводі Кобилецької Поляни була створена робітнича каса взаємодопомоги. Фонд каси складався з щомісячних внесків робітників.

Соціальні і побутові умови трудящих Кобилецької Поляни були важкими. Робочий день на заводі тривав 12 годин, а на лісорозробках — 15—16 годин і більше. Наглядачі і майстри намагалися вижати з робітника все можливе, карали штрафами тих, хто не виконував задану норму. Заробітна плата залишалася низькою і майже не зростала, а навпаки, її реальна вартість знижувалася[2]. Поряд з важким соціально-економічним гнітом трудящі зазнавали політичних і релігійних утисків.

До першої світової війни в селі не було ніяких медичних і культосвітніх закладів. Майже 70 проц. населення залишалося неписьменним, хоч церковнопарафіальна школа почала діяти з половини XIX століття, а в кінці століття було відкрито механічну школу при заводі і народну школу. Навчання в школах провадилось угорською мовою.

Ще більше погіршилось становище жителів села в роки першої світової війни. Посилились репресії з боку властей. Коли в жовтні 1914 року російські війська перейшли через Карпати, то декілька днів були і в селі Кобилецькій Поляні. Трудящі привітно зустріли російських солдатів. Та це їм дорого обійшлося. Коли повернулися австрійські війська, то вони вчинили жорстоку розправу над населенням.

Під час війни трудове населення дуже терпіло від реквізицій та численних податків. Імперіалістична війна залишила в селі багато сімей без кормильців, 20 чоловік повернулись з фронту інвалідами[3].

Важке соціально-економічне та політичне становище не могло не викликати серед трудящих села посилення протестів і боротьби проти експлуататорів та їх приспішників. Виступи особливо посилились після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії.

З перемогою пролетарської революції в Угорщині 22—23 березня 1919 року Радянська влада була встановлена і в Мармароській жупі. На початку квітня 1919 року створюється Рада[4] і в Кобилецькій Поляні, до якої увійшли найбільш авторитетні серед трудящих люди. Та Радянська влада проіснувала недовго. У кінці квітня 1919 року Кобилецьку Поляну окупували війська боярської Румунії. Трудящі не раз протестували проти окупації. Про це вони заявили і на зборах у жовтні 1919 року. Жителі Кобилецької Поляни вимагали звільнення села від військ окупантів, проведення земельної реформи, допомоги голодуючим тощо [5].

Після включення Закарпатської України до складу буржуазної Чехословаччини становище трудящих Кобилецької Поляни не покращало. Земля і далі залишалася в руках держави та невеликої купки сільських багатіїв. В 1920 році в селі, де числилось 1566 жителів, 4 власники мали по 10 гольдів землі кожний, 6 — від 10 до 15 і один — 40 гольдів землі. Основна ж маса селян мала від 1 до 2 гольдів. На все населення села припадало 242 голови великої рогатої худоби, 17 коней, 303 вівці, 23 кози, 6 свиней. Більшість худоби належала багатіям.

---

[1] G. Várady. *Máramoros emlékkönyv, Máramoros sziget*, 1902, стор. 280.
[2] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни (1908—1914 рр.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 103—104.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-211, оп. 1, спр. 215, арк. 43.
[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 143.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 8, арк. 35—36.

Дорога в село Кобилецьку Поляну. 1966 р.

Не кращим було становище і робітників. Економічна криза, якою був охоплений капіталістичний світ після першої світової війни, вдарила і по життєвих інтересах трудящих Кобилецької Поляни. На початку квітня 1922 року на металообробному заводі було звільнено 49 робітників[1].

Один з буржуазних вчених, побувавши в Кобилецькій Поляні, писав, що це село бідне, населення в боргах. З установ є сільська управа, жандармська станція, пошта, державна лісова управа, потім греко-католицька і римо-католицька фари. Ніяких видатних місць немає. Однак він нічого не сказав про стан освіти та медичну допомогу, про злидні і класову боротьбу. І зовсім неправду писав, коли зазначав, що тут «люди живуть тихим, скромним життям без будь-якого інтересу до зовнішнього світу»[2].

Населення Кобилецької Поляни не мирилося з важким становищем і постійно піднімалося на захист своїх життєвих прав. Вже в червні 1920 року трудящі Кобилецької Поляни взяли активну участь у політичному страйку, який охопив все Закарпаття. Страйкарі вимагали негайного припинення інтервенції проти Радянської Росії, скасування режиму військової диктатури на Закарпатті та надання політичних прав трудящим, підвищення заробітної плати не менше як на 15 проц. та протестували проти призначення губернатором краю прислужника імперіалістів Жатковича. Страйки і демонстрації чергувалися один за одним. Селяни за підтримкою робітників 12 жовтня 1920 року влаштували демонстрацію перед лісовою управою. Вони вимагали передачі їм лісів, мотивуючи це тим, що «ліси народні і лише народ може ними користуватися»[3]. В лютому 1921 року проти визискувачів виступили робітники заводу. Вони вимагали підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці. Начальник Великобичківського окружного цивільного управління просив вищі інстанції посилити поліцейський нагляд за робітниками і селянами і надати йому допомогу поліцейськими загонами для «наведення порядку».

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 3, арк. 35—36.
[2] К. Beskid. Marmaroš Užhorod, 1929, стор. 283.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 28, арк. 54—55.

Класові виступи трудящих села очолювали комуністи. В середині 1921 року в Кобилецькій Поляні була утворена комуністична організація[1]. Її засновником став робітник І. І. Вайзенов — колишній солдат австро-угорської армії, потім військовополонений і свідок пролетарської революції, учасник громадянської війни в Росії. Він поширював серед односельчан ідеї Великого Жовтня, закликав до боротьби проти капіталістичної експлуатації.

Під проводом комуністів робітники Кобилецької Поляни та всієї Рахівщини об'єдналися в Професійну спілку робітників хімічної, будівельної і цегельної промисловості[2]. Червона профспілка не раз керувала їх боротьбою за поліпшення життєвих умов. Поряд з економічними вимогами трудящі села дедалі активніше включались до політичної боротьби. В 1922 році робітники і селяни Кобилецької Поляни взяли активну участь у першотравневій демонстрації.

Комуністична організація села ставала дедалі авторитетнішою політичною силою і весь час зростала. На 30 жовтня 1927 року комуністична організація Кобилецької Поляни нараховувала 60 членів. Очолюючи визвольний рух, комуністи залучали на боротьбу і трудове селянство.

У післявоєнні роки деякий час помічався частковий розвиток промислових підприємств села. Поряд з металообробним заводом і сталеварними печами було побудовано лісопилку з 4 паровими рамовими пилами та прокладено вузькоколійку, що зв'язувала Кобилецьку Поляну з Великобичківським лісохімічним заводом і з залізницею Великий Бичків—Тересва. Під залізничну колію відійшло багато селянської землі, за яку капіталісти обіцяли селянам винагороду. Однак їм так і не виплатили обіцяної суми.

Умови праці на будівництві залізниці були надто важкими. Під керівництвом Червоної профспілки робітники з сіл Кобилецької Поляни та Великого Бичкова в травні і липні 1929 року застрайкували, вимагаючи збільшення заробітної плати. Одним з організаторів страйку був комуніст Микола Сидоряк[3]. Власники фірми «Бескид» змушені були піти на часткові поступки.

Нові страждання чекали трудящих села в зв'язку з початком світової економічної кризи капіталізму. Велика частина робітників Кобилецько-Полянського ливарного заводу була звільнена з роботи.

Організаторами боротьби трудящих проти жахливого їх становища в роки економічної кризи виступали комуністи. Жандарми доносили, що комуністичні агітатори використовують закриття підприємства на свою користь і проводять агітацію в селі Кобилецькій Поляні. Місцеве управління просило допомогу від уряду для придушення «комуністичних безпорядків».

Під керівництвом комуністичної організації по-бойовому відзначили трудящі Кобилецької Поляни 1 Травня 1934 року. Демонстранти несли гасла, в яких вимагали роботи і хліба. З червоними прапорами і лозунгами вони прийшли у Великий Бичків, де приєдналися до демонстрантів — робітників хімічного заводу[4]. Жандарми не змогли перешкодити трудящим двох сіл проявити свою єдність і організованість.

Про діяльність комуністичної організації і про її вплив на маси яскраво свідчать наслідки виборів до районного представництва в травні 1935 року. З 799-ти поданих у селі голосів, комуністи одержали 442 голоси. Під їх керівництвом трудящі Кобилецької Поляни включилися в активну боротьбу за звільнення з тюрми відомого керівника Закарпатської крайової організації КПЧ Івана Локоти[5]. Рішучий голос протесту трудящих примусив уряд звільнити ув'язнених комуністів.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 3223, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 165, арк. 89—90.
[3] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 446, 416—462.
[4] Там же, т. 4, стор. 55.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 495, арк. 102—103.

Новий страйк на лісопильному заводі в Кобилецькій Поляні розпочався в лютому 1936 року. Керували ним комуністи. Головою страйкового комітету було обрано Й. Чіліка. Страйкарів підтримали робітники ливарного заводу. Робітникам вдалося домогтися лише часткової уступки, зокрема примусили підприємців підписати колективний договір про підвищення зарплати на 10 процентів [1]. Згодом найбільш активних страйкарів було звільнено з роботи, серед них 5 комуністів: Л. Шнайдер, Й. Чілік, М. Чілік. І. Айбен, Н. Генріх. Страйки на заводі мали місце і в наступні роки. 20 квітня 1937 року страйкували робітники ливарного заводу Кобилецької Поляни, які вимагали підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці[2].

Класові виступи робітників Кобилецької Поляни свідчать про їх непримиримість до тяжкого становища, в якому вони тоді знаходилися. Нелегше жилося і хліборобам села. З даних чехословацької буржуазної статистики видно, що в 1930 році в селі було 416 хат і 2218 мешканців. Проте тільки 20 сімей жили саме з обробітку землі і то більша частина їх була в боргах[3].

З перших років свого панування чеська буржуазія повела політику денаціоналізації і чехізації місцевого населення, яка здійснювалась багатьма засобами. Досить сказати, що в 1921 році на 1551 чоловік населення, у т. ч. 1116 українців, 274 угорці, 62 євреї, 37 німців і 12 чехів, в селі працювали дві школи: одна з українською мовою навчання на 150 учнів, а друга з чеською мовою навчання на 190 учнів.

В селі була відсутня будь-яка медична допомога, «лікуванням» займалися знахарі. Жителів Кобилецької Поляни обслуговував лікар, який приїздив один раз у 14 днів на кілька годин[4].

Особливо тяжке становище склалося в селі з 15 березня 1939 року, коли його окупували хортистсько-фашистські загарбники. Жертвами фашистського терору стали 52 робітники, вивезені окупантами в концентраційні табори[5].

Робітники та трудове селянство прислухалося в цей грізний час до голосу комуністів. Одною з форм антифашистської боротьби в роки окупації була втеча закарпатців до СРСР. З Кобилецької Поляни, ризикуючи життям, втекло 6 чоловік [6]. Згодом вони ввійшли до Чехословацького армійського корпусу. Підпільники села слухали радянське радіо про події на фронтах Великої Вітчизняної війни, розповсюджували ці інформації серед населення, закликали його до боротьби. Багато робітників, лісорубів з усіх сіл, у т. ч. і Кобилецької Поляни, йшли до партизанських загонів, щоб із зброєю в руках завоювати собі щастя.

17 жовтня 1944 року навіки залишилося в пам'яті трудящих Кобилецької Поляни. В той день Червона Армія визволила село. В селі відбулося велике свято. На вулиці вийшли всі — старі і малі, один одного вітали з визволенням. Вже в перші дні після визволення в ряди Червоної Армії добровільно вступило 70 жителів Кобилецької Поляни[7]. 32 жителі села віддали своє життя за Радянську владу, за те, щоб над Карпатами, над їхнім рідним селом завжди сяяло сонце свободи. За участь у боях на фронтах Великої Вітчизняної війни 19 чоловік села нагороджено орденами і медалями.

10 листопада 1944 року на зборах було обрано сільський Народний комітет в складі 5 чоловік. Очолив його І. М. Кілічук. Для вирішення майбутньої долі Закарпаття на з'їзд Народних комітетів Закарпаття трудящі села послали кому-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 373, арк. 127.

[2] Там же, ф. 117, оп. 4, спр. 858, арк. 1.

[3] Statistický lexikon obci v republice Československé, IV. Země Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 13.

[4] Шляхом Жовтня, т. I, стор. 389.

[5] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 2, арк. 35.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. Р-211, оп. 2. спр. 71, арк. 141.

[7] Там же, оп. 1, спр. 95, арк. 6—7.

ніста І. М. Кілічука. Повернувшись, він доповів односельчанам, що з'їзд ухвалив навіки возз'єднати Закарпаття з Радянською Україною. В грудні 1944 року відбулися загальні збори селян та робітників заводу і вузькоколійки, які з радістю схвалили Маніфест про возз'єднання. Виступаючі на зборах висловили подяку Червоній Армії за визволення з-під іноземного панування.

Почалося нове життя в Кобилецькій Поляні. Сільське господарство на той час було у занепаді. Значна кількість господарств не мала ні землі, ні худоби. Промислові підприємства не працювали, були розорені.

Сільський Народний комітет з перших днів свого існування почав проводити економічні й політичні заходи, які були спрямовані на перебудову життя трудящих села. Він прийняв рішення про поділ 100 гольдів церковної та іншої землі між безземельними і малоземельними селянами.

За проведеним обліком на початку 1945 року в селі налічувалося 323 господарства, в яких проживало 1746 чоловік. 170 господарств зовсім не мали землі, 60 володіли від 1 до 3 кадастральними гольдами. На всі господарства припадало 194 корови, 40 нетелів, 10 биків, 13 коней, 393 вівці, 89 кіз, 6 голів свиней. Обмаль робочої худоби був прямим наслідком війни.

Поряд з роботою по піднесенню сільського господарства партійна організація та Народний комітет вживали заходів по відновленню роботи ливарного заводу, вузькоколійної залізниці і лісового господарства. В березні 1945 року ці підприємства були націоналізовані. Налагоджувати виробництво доводилось в складних умовах класової боротьби і навіть відкритого терору з боку озброєних куркульсько-націоналістичних банд, які вчиняли напади на установи та магазини[1].

Відбудові і дальшому розвитку економіки села постійну увагу приділяла партійна організація. Рахівська окружна партійна конференція ухвалила рішення про початок робіт на лісорозробках та на ливарному заводі в Кобилецькій Поляні, який мав виробляти знаряддя, необхідні для сільськогосподарських і лісових робіт. Лісопильний завод було приєднано як цех до ливарного заводу, проведено інвентаризацію майна, розроблено і затверджено ціни на виготовлену продукцію. Бюро окружкому партії подало допомогу комуністам села у посиленні організаційно-політичної роботи на підприємстві.

Партійна організація села провела велику роботу по залученню молоді до участі в суспільно-політичному житті і в ряди Комуністичної Спілки молоді. Уже на початку вересня 1945 року в комсомольській організації нараховувалось 25 юнаків і дівчат. Перші комсомольці взяли активну участь у відбудові мостів, шляхів та інших господарських і громадських міроприємствах[2].

Вже в роки першої післявоєнної п'ятирічки трудящі Кобилецької Поляни досягли значних успіхів в усіх галузях народного господарства. Ливарний завод, що став називатися «Інтернаціонал», одержав від держави значну допомогу устаткуванням, фінансами. На завод прийшли інженери, техніки і кваліфіковані робітники. Річний план було виконано на 116,5 проц. Впровадження нових технологічних процесів дало заводу 288 тис. крб. річної економії[3].

Разючі зміни сталися у світогляді людей, у їх ставленні до праці. Кожний робітник відчував себе господарем. Про це яскраво свідчить хоча б той факт, що вже на 1 жовтня 1948 року близько 100 робітників виконали річний план, 28 робітників виконали трирічний план, 25 — чотирирічний, а 43 робітники — п'ятирічний план[4]. Першу п'ятирічку колектив заводу виконав на 104,5 проц. За цей час комсомолець Й. Шімон виконав 7 річних норм, А. Задранський — 10 річних норм. Такого трудового ентузіазму на Закарпатті ще не знали.

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 19, оп. 19, спр. 4, арк. 19.
[2] Там же, спр. 3, арк. 1, 2, 20.
[3] Там же, ф. 1258, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 2.
[4] Там же, спр. 3, арк. 3, 4.

Вільна праця породжувала творчу думку серед робітників та інженерно-технічних працівників. На підприємстві зародився рух раціоналізаторства і винахідництва. На кінець першої п'ятирічки тут нараховувалось близько 20 раціоналізаторів. Лише від 16 впроваджених пропозицій виробництво одержало економії понад 82 тис. крб. Рух весь час зростав. На початок семирічки товариство раціоналізаторів нараховувало близько 50 членів. Річний економічний ефект від раціоналізаторських застосувань становив у 1960 році вже 168 тис. карбованців.

За роки Радянської влади завод «Інтернаціонал» докорінно реконструйовано, обладнано новою, сучасною технікою. З 1964 року він носить назву — Закарпатський арматурний завод. За останні роки значно розширився асортимент його виробів. Освоюються нові види продукції. Завод перейшов на випуск кранів для газової і нафтової промисловості та продукції для водопроводів. З 1960 по 1967 рік його продукція зросла майже на 700 тис. крб., а за 20 років зросла майже у 3,5 раза.

Зросли і зміцніли партійна і комсомольська організації села: комуністів є 51 чоловік і комсомольців — 175. Під їхнім керівництвом і за їх участю на заводі широко розгорнуто змагання за звання ударника і колективу комуністичної праці. У боротьбу за одержання цього високого звання включились всі бригади і цехи заводу та 232 робітники. Першими переможцями в змаганні вийшла бригада механічного цеху (бригадир І. І. Токар, 27 чоловік), якій в 1960 році присвоєно звання комуністичної, а в 1962 році звання комуністичної присвоєно бригаді формувальників (18 чоловік, бригадир О. В. Варцаба). В 1967 році вже понад 470 робітників заводу було охоплено рухом за комуністичну працю. Трьом бригадам присвоєно звання бригади комуністичної праці.

Найкращих виробничих показників добилися раціоналізатори і передовики заводу Г. В. Тітов, О. В. Варцаба, Й. І. Барановський, А. Ю. Копіляк, А. А. Задранський, О. С. Ватаман та багато інших. За самовіддану працю А. А. Задранський, В. В. Глодян, В. Ю. Товстий нагороджені орденами і медалями, а О. О. Бораті — значком відмінника соціалістичної праці.

Корінним чином змінилось життя, умови праці і дозвілля лісорубів. Про важкі умови праці, що були колись на лісорозробках, вони розповідають тепер своїм дітям і внукам. В дорадянський час їхніми постійними супутниками були хвороби, тяжка праця, курна колиба, в якій доводилось спати на голій землі. На зміну ручній пилі лісоруби Кобилецько-Полянського механічного лісопункту в своєму розпорядженні мають трактори, паро- та автокрани, підвісні дороги з лебідками, бензоелектропили, пересувні електростанції, вантажні автомобілі. Цю техніку використовують висококваліфіковані механізатори, майстри своєї справи. Першою серед лісорубів, якій присвоєно звання комуністичної, стала бригада О. П. Бережанського. Вона систематично перевиконує плани розробок лісу. Високими виробничими показниками відзначилися також бригади В. В. Ватамана та В. В. Петрюка. За сумлінну працю майстер лісопункту І. І. Лета нагороджений орденом «Знак Пошани».

Великі зміни сталися і в житті кобилецькополянських хліборобів. Після поділу між селянами землі стало ясно, що індивідуальний обробіток, при нестачі тягла і насіння мало в чому змінить їх становище. Тому вже в липні 1948 року на загальних зборах сільської бідноти було вирішено об'єднатися в колгосп. Спочатку до нього вступило 12 родин[1]. Свою артіль вони назвали «Перемога».

На околиці Кобилецької Поляни. 1967 р.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-927, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

Першим головою колгоспу було обрано І. М. Кілічука. Господарство тоді мало 25 га орної землі, 50 га сіножатей, 83 га пасовиська і 2 га саду. Потяг до колгоспу швидко зростав. Вже навесні 1949 року в колгоспі було 55 дворів. Згодом артіль об'єдналася з Великобичківським колгоспом ім. 30-річчя Жовтня. Нині в Кобилецькій Поляні бригада цього колгоспу вирощує картоплю та овочі. Тут розміщено і одну з тваринницьких ферм. Трудівники колгоспу одержують високі врожаї картоплі, по 130 і більше цнт з гектара. За вирощування високих врожаїв картоплі Г. Д. Кондрат в 1958 році був удостоєний високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Значних успіхів в колгоспному виробництві домоглися колгоспники Й. Г. Кондрат, Ф. Ф. Юращук, М. М. Юращук та інші.

Незрівнянно з минулим зріс добробут трудящих села за роки Радянської влади. В селі виросли сотні нових добротних будинків, побудованих робітниками підприємств, лісорубами, колгоспниками. До послуг населення відкрито промтоварні, продуктові магазини, їдальню, збудовано лазню та інші побутові заклади. Більше половини житлового фонду села, понад 300 будинків зведено за радянські роки. Замість дерев'яних, низьких, темних і курних хат нині виростають в селі світлі, просторі будинки міського типу. Велику роль в житловому будівництві відіграють державні кредити і допомога будівельними матеріалами. Лише в 1967 році 10 мешканців села одержали від держави кредит на будівництво.

Про поліпшення добробуту жителів свідчить зростаючий попит на промислові товари та купівельна спроможність трудящих. Сільське споживче товариство продало населенню товарів у 1965 році у три рази більше ніж у 1950 році. А меблів за цей же час населення придбало майже на 6 тис. крб.— в десять разів більше ніж у 1950 році. Свої трудові заощадження трудящі села зберігають в ощадкасі. Кількість вкладників становить понад 400 чоловік.

Одним з великих соціальних завоювань трудящих Кобилецької Поляни за роки Радянської влади є розвиток медичного обслуговування населення. Вже в лютому 1946 року в селі було відкрито амбулаторію, аптечний пункт[1]. Головним в роботі медичних робітників села була боротьба з інфекційними хворобами, поширеними в минулому. Зараз в селі працює амбулаторія, дільнична лікарня на 15 ліжок, аптека. Трудящих обслуговують 11 медичних працівників з вищою і середньою спеціальною освітою. Результатом своєчасних профілактичних заходів є те, що за останні 10 років в селі не було жодного випадку смерті дітей. Для малят відкрито двоє дитячих садків. За бездоганну роботу вихователька дитсадка № 2 Я. М. Ткачук нагороджена медаллю.

За роки Радянської влади незрівнянно підвищився культурний рівень трудівників села. На час встановлення Радянської влади серед дорослого населення налічувалося 200 чоловік неписьменних. Вже з перших років нового життя, в гуртках ліквідації неписьменності, в початкових класах вечірньої школи йшов процес подолання залишків минулого — неписьменності.

В серпні 1945 року в селі відкрито семирічну школу, в якій навчається близько 400 дітей трудящих. 85 робітників, колгоспників, службовців здобувають освіту без відриву від виробництва у вечірній середній школі. В селі, де в минулому з мешканців ніхто не мав повної середньої освіти, не кажучи про вищу, за радянські роки неповну середню освіту здобули 490 юнаків і дівчат, атестати зрілості за середню освіту вечірньої школи сільської і робітничої молоді отримали 72 чоловіка, а ще 48 — закінчили Великобичківську середню школу. У вищих і середніх спеціальних учбових закладах навчаються 26 молодих громадян Кобилецької Поляни. Нині у різних галузях господарства села працює 16 спеціалістів з вищою освітою і 40 з середньою спеціальною освітою.

Великим другом і порадником трудящих села стала книга. В трьох бібліотеках

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-195, оп. 11, спр. 29, арк. 84.

села книжковий фонд дорівнює 16 тис. книжок. Багато громадян мають свої власні бібліотеки.

Дозвілля трудящі проводять в кінотеатрі, сільському та заводському клубах, відкритих в роки першої післявоєнної п'ятирічки. В клубах працюють гуртки художньої самодіяльності, учасники яких виступають з концертами перед односельчанами та трудящими інших сіл. В кінотеатрі щоденно демонструються кінофільми. Кінотеатр став улюбленим місцем відпочинку.

За допомогою радіо трудівники села слухають голос рідної Москви і столиці України — Києва. Понад 200 сімей мають свої радіоприймачі та телевізори. Листоноша — шановний гість у кожній хаті. Близько 2 тис. примірників газет і журналів передплачують трудівники.

Жителі села пишаються своїми відомими земляками. В Кобилецькій Поляні народився Й. Й. Бокшай, народний художник СРСР, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР. Все своє життя він присвятив рідному краю. Природа і люди Закарпаття — такий зміст його творчості.

Пам'ятка архітектури XVIII століття, с. Кобилецька Поляна.

Кобилецька Поляна може бути прикладом інтернаціональної дружби. Сім'ю робітників арматурного заводу, вузькоколійної залізниці, лісорубів, землеробів складають представники різних національностей — українці, росіяни, угорці, євреї, які своєю працею прославляють радянську дійсність.

За короткий період Радянської влади, трудящі Кобилецької Поляни перетворили своє село в чарівний куточок Закарпатської області, який вабить до себе любителів туризму і відпочиваючих.

За п'ять років існування філіалу Рахівської турбази тут побувало понад 30 тис. чоловік. В наступних роках вона буде розширена. Вже будується житловий корпус на 60 місць і нова їдальня. Недалеко від турбази б'є фонтаном цілюща мінеральна вода.

Трудівники села під керівництвом партійної організації і радянських органів докладають всіх зусиль, щоб зробити рідне село ще кращим і привабливішим. Споруджено алею Слави на честь воїнів односельчан, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками. Скоро в селі виростуть нові будівлі культурно-торговельного центру, нові житлові будинки, приміщення нової школи на 20 класних кімнат.

Трудящі села Кобилецької Поляни, натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, докладають всіх зусиль, щоб внести свою частку в справу прискорення побудови світлого майбутнього — комунізму.

В. В. ПАЛЬОК

ЯСИНЯ́

Ясиня — селище міського типу (з 1947 року), центр селищної Ради, розташоване біля підніжжя карпатських вершин Говерла, Петрос і Близниця за 32 кілометри від Рахова. Територія Ясині становить 39 529 гектарів. Населення — 6,9 тис. чоловік.

Назва селища пов'язується з ясеновим лісом, де пастухи знаходили затишну зимівку для овечих отар. Це підтверджується, зокрема, стародавньою печаткою Ясині, на якій зображено ясен, а під ним — пастуха та овець.

Перша письмова згадка про село датується 1555 роком[1]. В документі зазначається, що Ясиня належить угорському феодалу Драгфі. З 1583 року село переходить у власність феодала Каролі. Феодали грабували селян, примушували їх відробляти панщину. Так, селяни повинні були щорічно здавати пану «кухенне» (яйця, сир та інші продукти), шкірки куниць, платити грошима по 4—16 пенязів, поставляти плоти для сплаву солі, виконувати різні роботи у господарстві феодала[2].

У 1672 році село перейшло у власність Бичківської казенної домінії, сільська община мусила сплачувати державний податок. Крім того, кожна кріпацька сім'я повинна була виготовити 300 дранок, здати домінії 24 штуки сушеної риби, шкурку куниці, щотретього тижня виконувати пішу панщину, платити «гроші від волів». До другої половини XVII століття кріпаки змушені були також перевозити з соляних копалень сіль; з 1672 року жителі села стали платити гроші за перевозку солі та виготовляти домінії плоти[3].

За переписом 1720 року у Ясині налічувалось 53 двори селян-кріпаків, у користуванні яких було 138 кобликів орної землі та 216 лук. Селяни займались скотарством і частково землеробством, вони мали 49 коней, 18 волів, 60 корів, понад 770 овець тощо. На той час уже чітко визначається майнова нерівність селян. Так, сільський багатій Лукач Петрушинич мав 2 коней, 4 корови, 200 овець, Степан Митрюк — 4 коней, 4 воли, 6 корів, 100 овець. В той же час у Федора Васкіна було тільки 20 овець, а в Івана Лукача взагалі не було худоби[4].

Населення зазнавало гніту і від купців-лихварів, які за безцінь скуповували у селян продукти, втридорога продавали привезені сюди товари.

Селяни Ясині неодноразово виступали проти жорстокого феодального гніту. В 1703—1711 рр. в околицях села діяли «гуцульські загони», очолені І. Пинтею, О. Микуляком, Ф. Бойком та іншими ватажками. В їх складі були і жителі села. У вересні 1703 року опришки Пинті напали поблизу Ясині на купців[5]. Селяни активно підтримували також загони опришків легендарного Олекси Довбуша, що неодноразово, зокрема в 1743 і 1745 рр., бували в Ясині.

У другій половині XVIII століття провадиться німецька колонізація Ясині. Місцеве населення виганялось із власних осель та земель, які передавались колоністам. Останні користувались привілеями, призначались на різні державні посади.

Основне багатство краю — ліси належали казні. Місцевому населенню було заборонено полювати, заготовляти паливо і навіть збирати в лісах ягоди та гриби. Було введено й нові форми повинності.

В усіх селах Бичківської домінії, в т. ч. і в Ясині, замість натурального оброку вводились все зростаючі грошові побори. Замість здачі шкурки куниці селяни стали платити 3 золотих форинти, вівці — 1 форинт 20 крейцерів, замість відро-

---

[1] Л. Дэже. Очерки по истории Закарпатських говоров, стор. 259.

[2] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 121.

[3] Magyarország népessége a progmatika sánctio korában 1720—1721. Budapest, 1896, стор. 74.

[4] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів, одержаних з Угорської Народної Республіки. Перепис 1720 року.

[5] В. М. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 59—60.

бітку женця (чоловіка чи жінки) — 3 форинти тощо. З введенням грошової ренти, кріпаки, щоб знайти засоби для сплати грошових поборів, змушені були продавати на ринку свою худобу, йти на заробітки в ліси, на регулювання річок. Щоб інтенсивніше, безпечніше сплавляти ліс по Тисі, в Ясині у 1724 році було споруджено перше водоймище — «Стебне». Наприкінці XVIII століття в околицях села на лісозаготівлях та сплаві лісу працювало 300—400 чоловік[1].

В першій половині XIX століття процес обезземелення і експлуатації селян посилюється. Їх нещадно експлуатували управителі казенної домінії, сільські багатії, лихварі, церква. Та трудівники не мирилися з жорстоким гнітом. У 1845 році загони опришків Івана Вердюка та Івана Волощука протягом семи тижнів вчинили 16 нападів, у т. ч. 5 на управителя казенного маєтку та орендаторів Ясині.

З часом кількість жителів села збільшується. Напередодні буржуазної революції 1848 року в Ясині налічувалось 2788 чол. населення, тобто у два з лишком рази більше, ніж у 1782 році. В селі знаходилась митна станція, продуктові склади.

На 1800 рік у Ясині діяла церковнопарафіальна школа, в якій навчалось 25 дітей[2].

Під час буржуазної революції 1848—1849 рр. мали місце і виступи селян Ясині. Як тільки долетіла вістка про події в Пешті, повсталі селяни підпалили католицьку церкву, стали вимагати наділення землею, щоб «...всі землі, ораниці, ниви і луги у наших руках зостали, от которих до марта 1848 року ніяку дачку іншу крім панщини і поденщини не давали есме»[3]. У червні 1849 року каральний загін жорстоко розправився із повсталими.

Після скасування кріпацтва становище селян Ясині майже не покращало. Все більше земельних угідь зосереджувалося в руках сільських багатіїв, в той час як основна маса селян задихалась від безземелля, була неспроможною вести своє господарство. За переписом 1900 року з 3454 чол. самодіяльного населення 1439 чол. були зайняті в сільському господарстві, 219 — у ремісничому виробництві, 150 — в торгівлі тощо. Крім того, в селі було 255 робітників-поденників, 158 слуг, 330 чол., які ходили на сезонні заробітки[4].

В кінці XIX — на початку XX століття у зв'язку зі зростом на внутрішньому ринку Австро-Угорщини та за кордоном попиту на ліс, у Ясині було проведено роботи по регуляції річок Чорної Тиси та Лазещини, а також їх приток Довжани, Тищори, Сухого, Стебного та Лопушанки, споруджено греблі. Почалась хижацька вирубка та транспортування лісу. Транспортування деревини йшло по річці Тисі та по залізниці[5].

На початку XX століття в Ясині провадились роботи по розвідці нафти. Було навіть створено австро-німецьку фірму «Ясінер петролеум гезельшафт», але пошуки були марними. Тоді ж виникає кредитне товариство, яке приносить прибутки місцевим багатіям і одночасно приводить до дальшого зубожіння основної маси населення.

Важким було становище трудівників Ясині. Мізерного заробітку ледве вистачало на прохарчування. Жахливими були житлові умови селян. Вони тулились у малих хатинах-колибах без димарів, з маленькими віконцями, разом з худобою. Відсутність охорони здоров'я приводила до частих захворювань, високої смертності. Так, у 1870 році в Ясині народилось 172, а померло 160 дітей, у 1908 році — відповідно 455 і 240[6].

---

[1] A. Z l a t n i k. Studie o statnich lesech na Podkarpatské Rusi. Pràha, 1934, стор. 36.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 6, спр. 648, арк. 1.

[3] І. Г. Ш у л ь г а. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 250.

[4] A Magyar korona országaink 1900. évi népszámlálása, II. rész. Budapest, 1904, стор. 602—603.

[5] A. Z l a t n i k. Studie o statnich lesech na Podkarpatské Rusi, стор. 68.

[6] Газ. «Tiszavölgy», 3 лютого 1910 року.

Населення Ясині не мирилося з жорстокою експлуатацією. У 1908 році оголосили страйк пастухи, вони вимагали підвищення заробітної плати. Не діждавшись задоволення своєї вимоги, вони залишили худобу на полонині без догляду. Багатії змушені були самі піти за худобою.

Значно збільшилась кількість населення Ясині. На 1909 рік у селі та присілках проживало понад 10 тис. чол., у т. ч. понад 7 тис. українців, а решта — угорці, німці тощо[1].

Незадовільною була справа народної освіти. Крім двокласної церковнопарафіальної школи, навчання в якій велося українською мовою, у 1882 році в Ясині була заснована державна чотирьохкласна початкова школа з угорською мовою навчання. У 1907 році їх відвідувало всього 118 учнів.

В пошуках кращої долі немало жителів Ясині виїхало за кордон. Та їх сподівання не справдились[2].

Трудящі Ясині споконвіку прагнули до возз'єднання з українським і російським народами, постійно боролися проти своїх поневолювачів. У жовтні 1914 року трудівники села по-братерському вітали простих російських солдатів, що в складі підрозділів російської армії увійшли в Ясиню. За симпатії до росіян австро-угорські окупаційні власті жорстоко розправилися з селянами після відступу російських військ. 150 жителів Ясині було заарештовано, 65 з них — засуджено до страти через повішення. Пізньої осені 1914 року, коли за селом ще гриміли гармати, кати повісили перших засуджених: Леся Чуфещука, Дмитра Бронтерюка, Миколу Стеблюка, Юрія Чеваша, Миколу Струтинського. Боячись вибуху народного гніву, окупанти замінили іншим 60 селянам смертну кару тюремним ув'язненням[3].

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції боротьба трудящих за своє визволення посилилась.

Активну участь у боротьбі за владу Рад взяли, зокрема, колишні військовополонені, що повернулися з Росії. Серед активних борців за нове життя були Микола Чайковський, Василь Дячук та Василь Борканюк, що воювали на фронтах громадянської війни в Радянській Росії і там стали членами більшовицької партії.

Та на перешкоді революційній боротьбі трудящих стали місцеві українські буржуазні націоналісти — колишній австрійський офіцер С. Клочурак, власник лісопилки В. Клемпуш, куркулі І. Тулайдан, М. Гринюк та інші. 9 листопада 1918 року вони проголосили в Ясині не більше й не менше як утворення «Гуцульської республіки», з «верховним органом» — «Гуцульською радою», куди увійшла куркульська верхівка села. Члени «Гуцульської ради», орієнтуючись на буржуазно-націоналістичну Західно-Українську народну республіку (ЗУНР), намагалися потягнути за собою і народні маси, наносячи цим самим велику шкоду боротьбі трудящих Закарпаття за возз'єднання з усім українським народом. Куркульська «Гуцульська рада» не здійснила (і не могла здійснити) ніяких соціальних перетворень, нічого не зробила, щоб покращити становище сільської бідноти. Зрозуміло, що серед трудівників Ясині вона не користувалася ніяким авторитетом. Єдине, що зробили проводирі «Гуцульської республіки»,— це здійснили безславний «військовий похід» з метою «розширення» володінь «республіки» вниз по течії Тиси. Пізніше окремі члени «Гуцульської ради» в складі петлюрівських банд брали участь у боротьбі проти Червоної Армії.

Трудяще населення Ясині гаряче вітало в березні 1919 року проголошення Угорської Радянської Республіки. Село увійшло до складу окремого Тисодолинян-

---

[1] Állami elemi népiskolák 1906—1907 tanévben. Budapest, 1908, стор. 29.

[2] Газ. «Зоря Рахівщини», 28 червня 1966 р.

[3] Газ. «Зоря Рахівщини», 13 жовтня 1966 р.; Ю. Качій. Зв'язки населення Закарпаття з російськими військами в роки першої світової війни.— Журн. «Архіви України», 1965, № 6, стор. 45.

ського округу. Селяни взяли активну участь у підготовці та проведенні виборів до сільської Ради. Та в середині квітня в Ясиню увірвались війська боярської Румунії: запанував терор і грабунки. Члени сільської Ради були заарештовані і страчені в м. Сігеті [1].

Весною 1920 року село було зайняте військами буржуазної Чехословаччини. В роки чехословацького буржуазного режиму становище трудівників Ясині майже не поліпшилось. Серед селян дедалі поглиблювався процес класового розшарування. Про це свідчить зокрема нерівномірний розподіл землі. Так, у 1930 році в селі було 332 власники земельних наділів площею від 1 до 2 кадастральних гольдів, 989 — з наділом від 3 до 5, 196 — від 5 до 10, 85 — від 10 до 25, 36 власників — з наділом від 25 до 100 кадастральних гольдів [2]. Сільські багатії мали також великі лісові масиви пасовиськ. Тим часом основна маса селян ледве животіла.

У січні 1921 року жителі Ясині звернулися до властей з листом, в якому вимагали повернути їм полонини, які 20 років тому були відняті у них казною. Наступного року селяни скаржились на місцеву лісову управу, що продає їм будівельне дерево набагато дорожче, ніж торговцям [3].

У 1930-х роках в Ясині деякого розвитку набуло тваринництво — в селі розводилась алгавська порода великої рогатої худоби, яка вивозилась торговцями до Чехії, Моравії, Австрії [4]. На той час у Ясині працювали 4 лісопилки, кілька лісозаготівельних фірм, інтенсивно велась заготівля та транспортування деревини. На 1934 рік у селі налічувалось 200 бокорашів, в т. ч. 15 керманичів, які сплавляли ліс. За 11 годин щоденної праці робітники одержували незначну плату, якої ледве вистачало на прохарчування. Чимало жителів села змушені були виїжджати на заробітки до Угорщини, Румунії, на вугільні шахти Франції [5].

Трудящі Ясині все активніше включаються в революційний рух, який очолює місцева комуністична організація.

Комуністичний рух у Ясині тісно пов'язаний з ім'ям Василя Борканюка. Ясинянський окружний начальник характеризував його як «активного агітатора і пропагандиста більшовизму» [6]. По його слідах пішов і молодший брат — Олекса Борканюк, який виріс у полум'яного керівника комуністичної організації Закарпаття.

Партійна організація КПЧ в Ясині була створена в листопаді 1922 року. Як писав 31 травня 1923 року начальник Цивільного управління краю «Комуністична організація в с. Ясині відзначається значним впливом на маси трудящих...» [7]. У тому ж році під керівництвом комуністів відбувся великий страйк робітників лісосплаву на греблі Довжана. В 1923 році під час виборів до Ясинянського сільського представництва кандидати-комуністи набрали абсолютну більшість голосів. Сільське представництво на чолі з комуністами робило все для того, щоб полегшити становище трудівників.

Урядовці марно намагались «викрити» в Ясині «комуністичну змову» і на підставі цього розпустити сільське представництво. Як провину старості-комуністу Василеві Борканюку нагадали й те, що на з'їзді КПЧ він заявив про свої симпатії до Радянського Союзу.

Комуністи села неодноразово організовували маївки та мітинги трудящих Ясині на честь річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Масовий мітинг трудящих відбувся, зокрема, 1 травня 1926 року, на якому з промовою виступив комуніст Йосип Бойчук [8].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 217, оп. 1, спр. 353, арк. 22.
[2] Там же, ф. Р-211, оп. 1, спр. 98, арк. 2.
[3] Там же, ф. 26, оп. 1, спр. 237, арк. 1—5.
[4] K. Beskid. Marmaroš. Užhorod, 1929, стор. 79.
[5] Газ. «Советское Закарпатье», 15 жовтня 1953 р.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 827. арк. 69—70.
[7] Там же, оп. 3, спр. 265, арк. 69.
[8] Там же, спр. 524, арк. 98.

Політична активність трудящих села неухильно зростала. Весною 1931 року в Ясині на багатолюдних зборах виступив Василь Борканюк, який викрив антинародну діяльність буржуазних партій[1]. 2 червня того ж року на сільському мітингу з промовою виступив представник крайкому КПЧ Іван Локота, який закликав трудящих до боротьби за свої права. Мітинг був розігнаний жандармами. Авторитет комуністів неухильно зростав. На парламентських виборах 1935 року комуністи одержали поміж усіх партій найбільше число голосів — 2064 з усіх 4302 голосів.

Особливо активну діяльність провадили комуністи Василь Борканюк, Кирило Рещук, Василь Манівчук, Антон Кашнар, Франтішек Кашпар, Андрій Білусяк, Андрій Вершак та інші[2].

У Ясині поширювались періодичні видання з Радянського Союзу, зокрема твори К. Маркса, Ф. Енгельса, журнал «Комуністичний Інтернаціонал» тощо[3].

В культурному відношенні село дещо просунулось уперед. У 20-х роках тут діяла горожанська школа з українською мовою навчання, п'ятикласна початкова школа, трикласна початкова школа на присілку Лопушанці, двокласні — на присілках Свидовці та Лазещині. Крім того, працювала горожанська та початкова школи з чеською мовою навчання. В Ясині діяла також професійно-технічна, різьбярська школи. Та всі ці школи були мало доступними для дітей розореної бідноти, які не мали навіть у що взутись. На все село був тільки один лікар [4], який лікував за плату.

17 березня 1939 року Ясиня була окупована військами фашистської Угорщини. Банди хортистських молодчиків жорстоко знущалися з трудящих. З перших днів фашистської окупації під нагляд поліції були взяті всі комуністи села; партійна організація змушена була піти в підпілля.

Переслідувалася українська мова, закривались школи — у Ясині залишилась тільки державна восьмикласна та 2 початкові школи у присілках Лопушанці та Свидовці з угорською мовою навчання.

Та окупантам не вдалося зломити трудящих Ясині. В донесеннях за 1941 рік районний нотаріат систематично повідомляв, що в Ясині має місце викрадання зброї, що молодь тут знаходиться під великим впливом антифашистської пропаганди[5].

В 1939—1940 рр. понад 100 громадян Ясині на знак протесту проти окупантів перейшли до Радянського Союзу. Багато з них у 1943 році вступило в Чехословацький корпус, який бив фашизм пліч-о-пліч з Червоною Армією. Це, зокрема, С. Бондарюк, В. Поп'юк, М. Кабалюк, М. Тафійчук. В. Поп'юк нагороджений найвищим бойовим орденом ЧССР, подвиги М. Тафійчука згадує генерал Свобода в своїх спогадах «Від Бузулука до Праги».

Комуністи села встановлюють зв'язки з ув'язненими в концентраційних таборах, що були розміщені в районі Ясині — Околи, створюють підпільні групи, які переправляли в'язнів в СРСР. Підпільники дезорганізовували в районі Ясині будівництво укріплень «лінії Арпада».

Окупанти посилюють переслідування комуністів та співчуваючих їм. Особливо непокоїло фашистів те, що саме з Ясині походив видатний революційний діяч Закарпаття О. Борканюк, який на той час знаходився в Радянському Союзі. Хортисти встановлюють за селом пильний нагляд. 5 січня 1942 року в Карпатах десантувалась група патріотів на чолі з О. Борканюком для координації дій окремих партизанських загонів та підпільних комуністичних організацій.

Та фашистам вдалося натрапити на слід патріотів[6]. 12 лютого 1942 року в Ясин

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 180, арк. 42—47.
[2] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 686, арк. 88.
[3] Газ. «Карпатська правда», 10 квітня 1927 р.
[4] Газ. «Зоря Рахівщини», 19 травня 1967 р.
[5] П. Халус. В боях за волю. Ужгород, 1959 р., стор. 29, 30.
[6] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 12.

хортисти схопили Олексу Борканюка. Перед стратою він писав у листі до рідних: «Прожив я 41 рік. З них присвятив 20 років справі бідного народу... Наше діло справедливе, і перемога буде нашою...» [1]. Весною 1945 року від рук фашистів загинув і його брат Василь Борканюк.

Пам'ятник О. О. Борканюку, селище Ясиня. 1967 р.

Угорськими фашистськими окупантами було інтерновано близько 2 тис. жителів села. Майже все єврейське населення Ясині було винищене[2]. Та трудящі не скорилися окупантам. Влітку 1944 року, коли зі сходу в район Ясині підійшли партизани С. А. Ковпака, багато жителів села подавали їм допомогу продовольством, повідомляли про дії ворога.

28 вересня 1944 року радянські війська визволили присілок Лазещину та північну частину Ясині. Фашисти чинили шалений опір, оборонні позиції ворога пройшли по лінії полонина Головческа — присілок Лопушанка — висота Костирівка — присілок Свидовець — полонина Драгобрат. Запеклі бої тривали 17 діб. На цій ділянці фронту наступав 17 окремий гвардійський стрілецький корпус генерала А. І. Гастиловича, що входив до складу 4 Українського фронту. Село визволяла 138 та 8 стрілецькі дивізії, якими командували гвардії полковники В. Є. Васильєв та Герой Радянського Союзу В. Угрюмов. Жителі села подавали братам-визволителям всіляку допомогу — проводили підрозділи радянських військ по крутих Карпатах в тил ворога, постачали продовольство, допомагали пораненим. Гуцульські хати на схилах гір перетворилися в командні пункти, штаби, пункти спостереження, перев'язочні пункти тощо. Протягом всіх 17 діб Ясиня та присілки щоденно піддавалися кількаразовим артилерійським обстрілам[3].

Довгожданий день визволення настав 14 жовтня 1944 року. У боях за Ясиню віддали своє життя 413 радянських воїнів. Жителі села свято шанують їх пам'ять[4]. До лав Червоної Армії добровільно стало понад 300 жителів села. 30 з них смертю героїв полягли на полі бою.

Зразу після визволення було обрано Народний комітет Ясині, який очолив проведення ряду докорінних перетворень. На Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України жителі Ясині послали комуністів В. Копанчука, А. Білусяка, М. Молдавчук, М. Поповича та інших. Разом з усіма делегатами вони одностайно схвалили рішення про возз'єднання краю з Радянською Україною. Пізніше все доросле населення підписало Маніфест з'їзду.

Відступаючи, фашисти зробили все, щоб паралізувати життя села. Вони знищили лісопильні заводи, де працювало понад 500 робітників, спалили майже всі будинки в центрі села, зруйнували залізничну станцію, підірвали мости. Населення опинилося без палива і хліба. За рішенням Військової Ради 4 Українського фронту в село для безплатного розподілу між сім'ями робітників і селян було направлено зерно, борошно, промислові товари[5]. Провадиться розподіл поміщицької та куркульської землі між біднішим селянством. До травня 1945 року незаможним селянам було передано понад 1000 га орної землі та сінокосів[6].

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 19, оп. 19-1, спр. 2, арк. 2.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-211, оп. 2, спр. 71.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[4] Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 300, спр. 736, арк. 133.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-195, оп. 1, спр. 119.
[6] Там же, ф. Р-211, оп. 1, спр. 119.

Наприкінці 1944 року в Ясині спалахнула епідемія сипного тифу. На допомогу зразу ж прийшли брати зі Сходу. В селі було організовано поголовне обслідування громадян, проведено щеплення проти тифу. Стала діяти лікарня, першим лікарем якої став капітан медичної служби Червоної Армії С. Г. Ратовський. Йшла напружена боротьба за кожну людину. І смерть відступила...

В Ясиню було вислано групу спеціалістів, які знешкоджували фашистські міни і одноразово підготували групу мінерів з числа місцевого населення.

Налагоджувати мирне життя доводилося у запеклій боротьбі проти недобитків українських буржуазних націоналістів, які тероризували населення, чинили звірячі вбивства. Так, вони вбили старого комуніста В. Копанчука, активіста М. Бокаєва, вчинили ряд інших злочинів. На боротьбу проти бандитів піднялися всі трудящі села. Наприкінці 1951 року навколишні ліси були остаточно очищені від вбивць.

Все відчутнішими ставали наслідки праці на визволеній землі. В Ясині за короткий час було відремонтовано і пущено в хід лісопильний завод, здійснена електрифікація села, відремонтовано шкільні приміщення та інтернат, організовано кооперативну їдальню тощо[1].

Значних успіхів домоглися Ясинянський ліспромгосп та лісгосп, об'єднані 1957 року в одне підприємство — лісокомбінат «Радянські Карпати». В 1953 році переможцями соціалістичного змагання за дострокове виконання виробничих завдань стали лісозаготівельники П. Писар, В. Личківський, М. Кобаль, вантажник М. Ключевський та інші. Вони систематично виконували свої норми на 150—160 процентів [2].

Лісокомбінат — це велике сучасне підприємство, де трудиться понад 2 тис. робітників, інженерно-технічних працівників та службовців. Він має чотири лісопункти, 5 лісництв та лісозавод, 23 майстерські дільниці, автопарк, механічно-ремонтну майстерню, два вантажних склади, форелеве господарство. Лісокомбінат став високомеханізованим підприємством. Неухильно збільшується випуск промислової продукції, зростає продуктивність праці. Лісокомбінат щороку переробляє в середньому 330 тис. кубометрів деревини. Вартість випущеної продукції тільки в 1967 році становила понад 2800 тис. карбованців[3]. За роки Радянської влади підприємство дало країні понад 6 млн. кубометрів лісу.

Лісокомбінат «Радянські Карпати» забезпечує своєю продукцією деревообробні та меблеві комбінати Закарпаття, Києва, Луганська тощо. Кругляк та пиломатеріал йде також на експорт в УНР, ЧССР, Італію, Францію, Швейцарію та в інші зарубіжні країни[4].

Постійно заліснюються площі вирубок. За період з 1948 по 1968 рік лісами засаджено понад 9600 гектарів. Багато працівників лісокомбінату славиться своїми трудовими ділами. Регулярно перевиконує виробничі завдання бригада електропильщиків, очолювана депутатом Верховної Ради УРСР п'ятого скликання І. Д. Гутелюком, нагородженого ор-

Погрузка деревини на лісокомбінаті «Радянські Карпати», селище Ясиня. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 19, оп. 19-1, спр. 3, арк. 10.
[2] Газ. «Советское Закарпатье», 15 жовтня 1953 р.
[3] Газ. «Сельская жизнь», 25 листопада 1965 р.
[4] Газ. «Зоря Рахівщини», 19 січня 1967 р.

Туристи в поході. Закарпаття.

На звороті: Турбаза в Ясині.
Рахівський район.

деном Леніна, бригада лісорубів, яку очолює Д. Ч. Копанчук та інші. Багато лісорубів є ударниками комуністичної праці, інші борються за це високе звання. Кращі люди лісокомбінату обираються депутатами Верховної Ради УРСР, обласної, районної, селищної та сільських Рад депутатів трудящих.

Множаться ряди винахідників-раціоналізаторів лісокомбінату. Тільки у 1966 році від запроваджених у виробництво 45 рацпропозицій одержано понад 13 тис. крб. економії. Неухильно зростає технічний та освітній рівень працівників лісокомбінату. В 1967 році тут працювало 28 чол. з вищою, 45 — з середньою спеціальною освітою, у вузах навчалися 32 чол., з них 12 чол. — за рахунок підприємств, 46 — заочно у технікумах.

Народний умілець-різьбяр М. І. Тулайдан. 1967 р.

Неослабну увагу приділяє партійна організація Ясині сільськогосподарському виробництву. Першу земельну громаду села було створено 1945 році, а наприкінці 1948 року вона перетворилася в ініціативну групу по створенню колгоспу. Керівним ядром групи стали комуністи, зокрема А. І. Спасюк, В. Ю. Капчук, С. П. Палчук, Х. Д. Цімліхман та інші. Спираючись на бідніше селянство, група розгорнула діяльну роботу. Вже на кінець грудня 1948 року у новоствореній артілі було усуспільнено 20 корів, 10 пар коней, кілька возів тощо[1].

Вже в першу колгоспну весну 1949 року на усуспільнені поля вийшли трактори Тересвянської МТС. Успішним був перший колгоспний рік — грошима та натурою на трудодень припало по 25 карбованців. До колгоспу вступила решта одноосібних господарств. На 1950 рік було здійснено суцільну колективізацію Ясині. Того року до Ясинянського колгоспу було приєднано артілі сіл Лазещини та Чорної Тиси; новостворене господарство назване іменем Олекси Борканюка[2].

За об'єднаним колгоспом було закріплено 8468 га землі, у т. ч. 252 га орної, 3003 га сіножатей, 1507 га лісів та 3457 га пасовиськ. Ця кількість землі стала міцною економічною базою для інтенсивного розвитку громадського тваринництва.

На 1967 рік у колгоспі налічувалось понад 1700 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 700 корів, 3000 овець. Того року колгосп достроково завершив завдання по виробництву і продажу державі молока та м'яса. За станом на 1967 рік державі було продано 9010 цнт молока при плані 7500 цнт та 1526 цнт м'яса при плані 1482 центнери. Добре розвинене картоплеводство колгоспу. Площа під цією культурою розширилась до 211 гектарів, картоплю вирощує 17 ланок. У 1967 році було одержано в середньому по 150,2 цнт картоплі з гектара. В колгоспі щороку одержують високі врожаї сіна. Так, у 1967 році на площі 2822 га зібрано по 18,7 цнт сіна з га при плані 15 центнерів.

Заслуженою славою користуються передовики колгоспного виробництва В. Тулайдан, В. Климпуш, А. Агопшук, І. Дячук, М. Конапчук, М. Чуфищук та інші.

---

[1] Рахівський райдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 5, арк. 3.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 445, арк. 38.

На 1967 рік грошові прибутки колгоспу досягли 620 тис. крб., а його неподільні фонди — 1 млн. 330 тис. карбованців.

За роки Радянської влади достаток прийшов у хату кожного трударя, в кожну сім'ю. Із 1700 будинків 65 проц. нових або ж капітально відремонтованих. Поруч з індивідуальним будівництвом, що набуло справді масового характеру, здійснюється будівництво житла лісокомбінатом, колгоспом. Світлі, просторі гуртожитки спорудив лісокомбінат; лісоруби перейшли із закурених колиб у благоустроєні приміщення.

В центрі селища, біля школи, жителі Ясині встановили пам'ятник своєму славному земляку Герою Радянського Союзу О. Борканюку, при сільській бібліотеці створено музей-кімнату героя.

Значно розширилась торговельна мережа селища. Крім споживчої кооперації тут діють відділ робітничого постачання та Рахівський відділ «Укркурортторгу». В 1967 році в Ясині працювали три універмаги, в т. ч. новий двоповерховий, три спеціалізовані продовольчі та 2 хлібні магазини, меблевий магазин, 10 магазинів змішаних товарів, 10 підприємств громадського харчування (крім тих, що розміщені на лісорозробках), багато кіосків для продажу промислових, продовольчих та культтоварів. У селищі є дві пекарні, 7 пунктів комбінату побутового обслуговування населення.

Ясинянські килимарниці. 1967 р.

Трембітар селища Ясині. 1967 р.

На належному рівні медичне обслуговування трудящих. В Ясині працює лікарня на 35 ліжок, поліклінічний відділ, аптека. Про здоров'я трудящих дбають 7 лікарів, 25 медпрацівників середньої кваліфікації. В 1966 році громадськість Ясині провела на пенсію заслуженого лікаря Української РСР кавалера ордена Леніна С. Т. Ротовського.

З кожним роком зростає добробут трудящих. В 1967 році оплата трудодня в колгоспі становила 2,5 карбованця. Зростають асигнування на соціально-культурні потреби. Понад 700 чол. одержують пенсію.

В Ясині за роки Радянської влади відбулася справжня культурна революція. В 1945 році тут була організована семирічна школа, яка в 1948 році переросла в середню. На 1967 рік в ній вчилося 1237 учнів, працювало 68 вчителів. В Ясині діє також окрема середня школа робітничої молоді. При середній школі є інтернат на 100 місць, виробничі майстерні, добре обладнані біологічний, хімічний, фізичний та інші кабінети. В селищі діють також музична школа-семирічка, дитячі ясла, 3 дитячі садки. За роки Радянської влади вищу освіту здобуло понад 100 жителів Ясині. За невтомну працю по вихованню підростаючого покоління А. Зимана нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, В. Студеняка — орденом «Знак Пошани», О. Ердевш — орденом Леніна; звання заслуженої вчительки школи УРСР удостоєно Г. В. Дячук.

У Ясині працюють дві масові та ряд

профспілкових бібліотек, які налічують понад 25 тис. примірників, діє кінотеатр, кабінет політичної освіти, радіоредакція на громадських засадах, Будинок культури. При Будинку культури Ясині успішно працює самодіяльний ансамбль «Гуцульщина». Старші учасники цього колективу 6 листопада 1946 року виступали на сцені Великого театру в Москві з нагоди 29 роковин Великого Жовтня. Учасники художньої самодіяльності часто виступають на звітних конкурсах-оглядах в Ужгороді, Києві.

В універмазі селища Ясині. 1967 р.

Комуністи селища йдуть у перших рядах будівників нового життя. В Ясині є 5 партійних організацій, 2 з яких мають свої парткоми: в колгоспі ім. О. Борканюка та лісокомбінаті «Радянські Карпати». Партійні організації є також при Ясинянській середній школі, селищному споживчому товаристві, турбазах.

На кожному підприємстві чи установі селища діяльну роботу провадять комсомольська та профспілкова організації, працюють жіночі, спортивні, оборонні, протипожежні та інші громадські організації.

Ясиня — одне з мальовничих селищ Карпат, відправний пункт для сходження на гірські вершини Говерлу, Петрос, Близниці та навколишні полонини. Туристські бази «Говерла» та «Едельвейс» побудовані в гуцульському стилі, щороку їх відвідують понад 3 тис. трудящих нашої країни. Турбази обслуговують 5 літніх та 2 зимові маршрути.

Відрадні перспективи розвитку Ясині. Передбачено будівництво лісопильного заводу потужністю 100 кубометрів на добу. Протягом найближчого часу всі тваринницькі ферми колгоспу перейдуть на нову технологію виробництва молока і м'яса при ліквідації ручної праці. До 1970 року намічено покрити асфальтом вулиці, площі та тротуари, озеленити селище тощо.

Буде здійснена регуляція річок Чорної Тиси та Лазещини, закріплено їх береги.

При постійній турботі Комуністичної партії і Радянського уряду Ясиня, як і багато інших відсталих в минулому місць Верховини, перетворюється в квітуче селище з розвиненою економікою і культурою.

М. М. ЛЕЛЕКАЧ, В. С. МОЛДАВЧУК

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛА ЦЕ́РКВА (з 1939 по 1945 р. Тісофегередьгаз) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тиси, за 34 км від районного центру на автомагістралі Ужгород — Рахів. Населення — 2193 чоловіки.

Комплексна бригада колгоспу ім. Жданова, що розміщена в селі, рільничо-тваринницького напрямку, має 630 га угідь, у т. ч. 200 га орної землі, близько 100 га садів, 200 га сіножатей. На фермі — 140 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 100 корів.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб з кіноустановкою. Є фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок на 25 місць, відділення зв'язку. Понад 450 житлових будинків, тобто 70 проц. всіх будинків села, споруджено за роки Радянської влади. Понад 100 чоловік одержали середню і вищу освіту. Село дало 15 спеціалістів народного господарства — учителів, медичних працівників та інших.

Багато є в селі народних умільців по виготовленню вовняних килимів, ковдр, а також по в'язанню та вишиванню. Серед них килимниця М. Ю. Шіман, вишивальниця І. Д. Тіводар. В. І. Марина — майстер по виготовленню національного весільного вбрання, розпису стін житлових будинків в національному стилі.

В письмових джерелах село вперше згадується у 1373 році. Назва його походить від монастиря, який звали Білою Церквою. Руїни монастирських будов збереглися і до наших днів у східній околиці села, яка ще й тепер зветься «Монастирище». Довгий час село належало власникам Хустського замку. Всі його мешканці у XVIII столітті залишалися неписьменними. У документі 1751 року про це сказано, що жителі села «метрики не мають, бо не знають писати».

1922 році в Білій Церкві створено комуністичну організацію. Під її керівництвом вже у тому ж році селяни взяли участь у першотравневій демонстрації в Солотвині.

18 жовтня 1944 року Білу Церкву визволили радянські війська. 20 жовтня обрано Народний комітет, першим головою якого став В. Т. Попша.

Колгоспники-пенсіонери села Білої Церкви. 1965 р.

БІ́ЛИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 6 км від районного центру на берегах річки Чорної Тиси. Через село проходить шосейна дорога та залізнична лінія Рахів—Івано-Франківськ. Населення — 1440 чоловік.

Бригада колгоспу «Гірська Тиса», що є в селі, має 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь. Колгоспники вирощують картоплю, кукурудзу. Поблизу села в урочищі Ільмін розташоване форелеве господарство Ясинського лісокомбінату «Радянські Карпати», тут вирощують мальків райдужної та струмкової форелі.

В селі — восьмирічна школа з гуртожитком на 25 учнівських місць, бібліотека, клуб. Є фельдшерсько-акушерський пункт, крамниця, чайна, поштове відділення. За роки Радянської влади в селі споруджено понад 150 житлових будинків, новий клуб, приміщення сільунівермагу, добудовано 7 класних кімнат. До 50-річчя Радянської влади відкрито дитячий садок, споруджено спортивний зал, зведено міст через річку Тису, шкільну майстерню, їдальню.

Засноване село у XVIII столітті. В роки першої світової війни кілька жителів села — солдатів австрійської армії побували в російському полоні, брали участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні. Після повернення в Білин за їх участю у квітні 1919 року було встановлено Радянську владу. Комуністична організація виникла у 1924 році. Під її впливом під час виборів до чехословацького парламенту у 1925 році 214 виборців з 341 голосували за кандидатів від комуністичної партії. Очолені комуністами робітники деревообробного підприємства фірми «Кроце» в 1926 році успішно провели страйк.

15 жовтня 1944 року радянські війська визволили Білин від фашистських окупантів. Через кілька днів почав діяти Народний комітет, першим головою якого став І. М. Волічак.

В селі багато народних умільців — вишивальниць, серед них Г. І. Бройса, Г. В. Годван, М. М. Попович. В Білині проживає мати-героїня М. Ю. Попович.

БО́ГДАН — село, центр сільської Ради. Розташований обабіч річки Білої Тиси, за 15 км від районного центру і залізничної станції Рахів. Богданській сільській раді підпорядковані села Бребоя, Відричка, Вовчий, Квасний і Павлик. Населення Богдана — 3646 чоловік. В околицях села багато мінеральних джерел. В Богдані розташований колгосп ім. 8-го Березня, який має 1839 га природних сіножатей, 1186 га пасовиськ та інших сільськогосподарських угідь. Провідна галузь — тваринництво. На тваринницьких фермах — 770 голів великої рогатої худоби і 2408 голів овець. В селі є Богданський і Шаульський лісопункти та лісництва Рахівського лісокомбінату.

За роки Радянської влади село докорінно змінилося. Тут споруджено 580 нових житлових

Заняття гуртка по ліквідації неписьменності в селі Богдані. 1946 р.

будинків. На всіх лісодільницях замість димних колиб побудовані гуртожитки з їдальнями, пересувними бібліотеками. Вперше в історії села відкрито дільничну лікарню і фельдшерсько-акушерський пункт. Є 4 клуби, 3 бібліотеки, дитсадок, дитячі ясла. До 50-річчя Радянської влади побудовано торговельно-культурний центр. В ньому розміщено клуб на 400 місць, бібліотеку, кафе, продуктову та промтоварну крамницю.

В Богдані — середня, восьмирічна і дві початкові школи та середня школа робітничої молоді. За роки Радянської влади 25 богданців здобули вищу освіту, а ще 35 навчаються у вузах і технікумах.

Виникло село в першій половині XVIII століття з поодиноких поселень. У 1770—1777 рр. лісним управлінням сюди було переселено з Рахова та інших місцевостей вигнаних селян, житла і землі яких власті передали німецьким колоністам.

Село відоме революційним минулим. У березні 1919 року тут було проголошено Радянську владу. Комуністична організація виникла у 1923 році. В середині 1935 року в Богдані відбувся один з найбільших страйків робітників-лісорубів Закарпаття, який закінчився на користь робітників. Організатори його — комуністи Ф. Чолій і М. Лехман. В 1939 році село окупували угорські фашисти. За часів окупації 80 богданців емігрувало в Радянський Союз.

14 жовтня 1944 року війська 17-го гвардійського стрілецького корпусу визволили село Богдан. Живуть тут матері-героїні Д. Кокірч і Г. Романюк, відомий казкар К. І. Багричук; різьбярі — В. Доробан, С. Кушнір.

ВЕРХНЄ ВОДЯНЕ (до 1946 р.— Вишня Апша) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 41 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Солотвина. Сільраді підпорядковане село Стримба. За 4 км від села проходить автомагістраль Ужгород—Рахів. Населення — 4714 чоловік.

Колгосп «Перше травня» має 1200 голів великої рогатої худоби і понад 2500 овець. Понад 70 проц. доходів колгосп одержує від тваринництва. За колгоспом закріплено 5,9 тис. га угідь. З них 340 га орної землі, близько 500 га садів та понад 1,5 тис. га сінокосів. Машинно-тракторний парк налічує 9 тракторів, 13 автомобілів та іншу техніку. На території села розміщене Верхньоводянське лісництво Великобичківського лісокомбінату.

В селі — середня, 2 восьмирічні і 2 початкові школи, дитячий садок і ясла, лікарня на 25 ліжок, аптека, 4 бібліотеки, 2 клуби з кіноустановкою, відділення зв'язку, колгоспний профілакторій. До 50-річчя Жовтня тут побудовано торговельний комбінат «Дружба», приміщення аптеки, 8 класних кімнат середньої школи. Споруджено обеліск Слави односельчанам і радянським воїнам, що полягли в боях за свободу Батьківщини.

Вперше Верхнє Водяне згадується у письмових джерелах XIV століття. В 1514 році його жителі брали участь в селянській війні, у XVIII столітті — в загонах опришків Олекси Довбуша. В 1919 році верхнєводянці боролися за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Партійна група крайової організації комуністів на чолі з Г. М. Марущаком виникла у 1925 році.

Вже в перші роки діяльності за нею йшло понад 50 проц. мешканців села. Щороку комуністи організовували вшанування пам'яті В. І. Леніна, в 1930-х роках керували «голодними походами» селян та інше.

14 жовтня 1944 року радянські війська визволили Верхнє Водяне від угорсько-фашистської окупації. 82 юнаки села пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

За роки Радянської влади із села вийшли 30 учителів, 15 медичних працівників, 6 агрономів, 20 інших спеціалістів народного господарства. 15 передовиків народного господарства нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. В селі проживає 6 матерів-героїнь: В. М. Гамор, В. П. Лета, О. М. Мадяр, П. І. Мазар, Г. Ф. Росущан, Г. Ф. Ярема.

ВОДИЦЯ (до 1948 р. Апшиця) — село, центр сільської Ради. Розташована у верхів'ї річки Апшиці, правої притоки річки Тиси, за 48 км від Рахова, з яким має автобусне сполучення. Населення — 1596 чоловік. Комплексна бригада колгоспу ім. 1 Травня має 280 га земельних угідь, у т. ч. 100 га орної землі. Напрям господарства тваринницько-рільничий. На фермі вирощують племінних теличок буро-карпатської породи та розводять овець.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека. Є 4 крамниці, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, кіноустановка, клуб.

Вперше Водиця згадується в письмових джерелах XVI століття. В 1751 році тут проживало лише 26 чоловік. Партійну групу на чолі з І. М. Соймою організовано на початку 1925 року. З ініціативи та на кошти комуністів і сільських активістів у 1932 році в селі споруджено школу. Під проводом комуністів жителі Водиці в 30-х роках брали участь у мітингах, першотравневих демонстраціях робітників села Великий Бичків. За фашистської окупації (1939—1944 рр.) 26 жителів села, рятуючись від розправи, емігрували до Радянського Союзу.

18 жовтня 1944 року Водицю визволили ра-

дянські війська. 54 жителі села добровільно вступили до лав Червоної Армії.

В селі проживають: І. І. Сойма — учасник громадянської війни в Росії, який добровільно вступив у Червону Армію, а після повернення в село став першим головою Народного комітету; депутат Рахівського окружного комітету (1932—1937 рр.) від комуністичної організації Г. О. Прокопович.

ДІЛОВЕ́ (до 1946 р.— Требушани, Білий Потік) — село, центр сільської Ради. Розташоване по обох берегах Тиси, за 20 км від Рахова. Через село проходить автомагістраль Ужгород—Рахів. Поблизу пролягає залізнична лінія. Населення — 2181 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Круглий і Хмелів.

За комплексною бригадою колгоспу «Нове життя» закріплено 36 га орної землі, 600 га сіножатей та понад 1,2 тис. га полонин і випасів. Напрям господарства — тваринницький. В Діловецькому кар'єрі щороку добувається 40—50 тис. тонн мармуру. В селі розміщене лісництво, якому належить 6,7 тис. га лісів. Тут вирощують посадковий матеріал: має воно і форелеве господарство.

Поблизу села споруджено сейсмічну станцію «Рахів».

З культурно-освітніх установ працюють — середня школа, Будинок культури на 450 місць, бібліотека. Є амбулаторія, пологовий будинок, дитячий садок. Відкрито чайну, хлібопекарню, комбінат побутового обслуговування, відділення зв'язку.

Діловецька сільська Рада нагороджена пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

В історичних документах село згадується в XVI столітті. До наших днів ще збереглися залізорудні штольні, висічені поблизу села в скелях гори Довгаруні, звідки добувалася руда для чавуноливарної мануфактури, яка діяла у XVIII столітті. З 70-х років XIX століття в селі діяв склозавод. У 1926 році він був закритий, а 100 робітників залишились безробітними.

Комуністична організація села була створена в 1926 році, нею керував А. А. Карманський, учасник боротьби за встановлення Радянської влади в 1919 році. Угорсько-фашистські окупанти вчинили над мешканцями жорстоку розправу. Лише за 1939 рік розстріляли 6 чоловік, а 15 сімей вивезли до концтаборів. Рятуючись від фашистів, 20 чоловік емігрували до СРСР.

Від фашистів село визволили радянські війська 16 жовтня 1944 року. Понад 40 його жителів добровільно вступили в ряди Червоної Армії.

В Діловому проживають матері-героїні: М. Г. Небела, Г. Ю. Папарига і Г. І. Томенюк; народні умільці: М. І. Михальчук, М. Г. Тимочук, вишивальниці — А. П. Мешко, Є. А. Мешко, В. П. Митрюк, Ю. В. Руснак, в'язальниця Е. Доронбах. Тут народився і жив представник дорадянської гумористичної поезії Марко Бараболя (І. Ф. Розніщук). З архітектурних пам'яток зберігається дерев'яна церква (1750 рік). В ній відкрито народний історико-краєзнавчий музей.

КВАСИ́ (з 1939 по 1946 р.— Тісоборкут) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 14 км від Рахова, обабіч річки Чорної Тиси. Через село проходить залізнична лінія Рахів—Івано-Франківськ і автомагістраль Ужгород—Івано-Франківськ. Населення — 1372 чоловіки. Сільській Раді підпорядковані села — Сітний і Тростянець.

Колгосп «Гірська Тиса» — тваринницького напряму. Має 2,8 тис. га сіножатей і випасів, 1,4 тис. га лісів та 55 га орної землі. У господарстві понад 500 голів великої рогатої худоби, 1000 овець.

Квасівське лісництво займає площу 3,6 тис. га лісів. Тут вирощують посадковий матеріал, заготовляють деревину.

За останні роки Кваси наполовину перебудовані, тут споруджено 250 нових будинків.

В селі — восьмирічна денна, дві початкові і середня школа сільської молоді. Є тут дитячий садок, клуб, 2 бібліотеки, сільунівермаг, чайна, амбулаторія, відділення зв'язку. На базі мінеральної води, багатої вуглецевою кислотою, з 1958 року діє пансіонат «Гірська Тиса». Місцева назва води — «буркут» або квасна вода, від чого походить назва села Кваси.

Вперше Кваси згадуються в письмових документах за 1684 рік. В середині XIX століття на мінеральних водах «Беркут» відкрито примітивну водолікарню.

В квітні 1919 року у Квасах існувала Радянська влада. Партійна організація в селі створена у 1924 році.

Угорсько-фашистські окупанти на околиці села влаштували катівню, де замордували і розстріляли багато антифашистів. 18 жителів села, щоб уникнути катівні, емігрували до СРСР. 14 жовтня 1944 року радянські війська визволили Кваси від фашистських окупантів. 26 жителів його добровільно пішли на фронт.

В селі народилась і живе народна поетеса М. М. Кабалюк (псевдонім Тисянська). Вона відома і як майстер гуцульської народної вишивки.

Яскравою ілюстрацією турботи Радянської влади про людей є сім'я Г. В. Студеняк. 6 синів і 2 дочки залишились у матері після смерті чоловіка. За роки Радянської влади семеро дітей здобули вищу освіту; працюють вчителями, інженерами, лікарями. В селі проживають майстри народного мистецтва: вишивальниці — М. Болданюк, В. Ю. Гудем'юк, Г. Ю. Шушман; самодіяльні художники, учителі — Ф. К. Заброда, Д. В. Тафійчук; матері-героїні М. В. Батурчак і Г. М. Кабаль.

КО́СІВСЬКА ПОЛЯ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж річки Косви, правої притоки річки Тиси, за 47 км від Рахова і за 8 км від автомагістралі Ужгород—Рахів. Населення — 3794 чоловіки. Колгосп ім. XI з'їзду ВЛКСМ садівничо-тваринницького напряму має понад 500 голів великої рогатої худоби (у т. ч. 200 корів), понад 1500 овець, 200 бджолосімей. Є тут лісництво, якому належить 6,5 тис. га лісів.

В селі — середня і три початкові школи, 2 бібліотеки, 2 клуби, дитячий садок. Діють

майстерні побутового обслуговування населення, відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, амбулаторія. В селі повністю ліквідовано неписьменність. 30 чоловік здобули вищу освіту, понад 400 — середню. Прикладом цього є сім'я колишнього бідняка П. В. Геф'юка. Вісім його синів здобули спеціальність і освіту. Значно змінився і вигляд Косівської Поляни. Тут побудовано 340 нових будинків. До 50-річчя Великого Жовтня споруджено новий торговельно-культурний центр і дитячий садок.

Перша письмова згадка про Косівську Поляну відноситься до середини XVII століття. За народними переказами, перші поселенці прийшли сюди із містечка Косів Івано-Франківської області, звідки і назва села — Косівська Поляна. Починаючи з 1770 року поблизу села на горі Косовій добували залізну руду, яку переробляли на металообробному заводі в Кобилецькій Поляні.

В квітні 1919 року в селі було встановлено Радянську владу, яка проіснувала 12 днів. З наростанням класової боротьби на Закарпатті і участі в ній мешканців села тут виникла у 1925 році комуністична організація. За угорсько-фашистської окупації 25 жителів села емігрували до СРСР.

16 жовтня 1944 року Косівську Поляну радянські війська визволили від угорсько-фашистських окупантів. Тоді ж близько 100 чоловік вступили добровольцями до Червоної Армії.

В селі багато народних умільців — вишивальниць. Роботи Олени Бобрюк, Василини Ворохти, Василини Данюк, Марії і Ганни Коперльос, Гафії Ціцікан і її доньки Оксани, Василини Ясінчак експонувалися на районних і обласних виставках.

КОСТИЛІ́ВКА (до 1946 р.— Берлебаш) — село, центр сільської Ради. Розташована обабіч річки Тиси, за 9 км від Рахова. Через село проходить автомагістраль Ужгород—Рахів та залізниця. Населення — 1493 чоловіки. Сільській Раді підпорядковане село Вільховатий.

На території села розміщені Костилівський лісопункт і лісництво Великобичківського лісокомбінату. Площа лісів лісництва 5,2 тис. га. Посаджено і відновлено понад тисячу га нових лісів. На місцевому лісозаводі виготовляється тара, пиломатеріали, чорнові меблеві заготовки.

В селі — початкова і восьмирічна з інтернатом на 25 місць школи, школа робітничої молоді, 2 клуби, 2 бібліотеки. Є чайна, лазня, медпункт, відділення зв'язку, дитячий садок на 25 місць.

Заснована Костилівка у XVIII столітті, жителі її спадкоємні лісоруби. З кінця XVII століття і до 1866 року поблизу села на горі Берлебаші видобували залізну руду для металообробного заводу Кобилецької Поляни.

Вперше Радянську владу тут встановлено у квітні 1919 року, яка проіснувала 10 днів. В 1926 році створено партійну групу, яка входила до рахівської організації КПЧ.

Радянські війська визволили село від фашистських загарбників 17 жовтня 1944 року. Понад 30 його жителів добровільно вступили до лав Червоної Армії. До 50-річчя Радянської влади трудящі села спорудили обеліск Слави борцям, що загинули за народне щастя.

В селі проживає відома вишивальниця Марія Андрусяк, роботи якої експонуються на районних виставках самодіяльних художників і народних умільців та матері-героїні — О. О. Вішован, Г. Л. Йонаш і Е. Ю. Шемота.

ЛАЗЕЩИ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж річки Лазещини у підніжжі гори Говерли за 36 км від районного центру. Через Лазещину проходить залізнична лінія Рахів—Івано-Франківськ та автомагістраль Ужгород—Рахів—Івано-Франківськ. Населення — 3748 чоловік.

Назва села походить від шляху-перелазу, що йде через село на Яблонецький перевал.

На території села розміщені Лазещинське і Лопушанське лісництва Ясинянського лісокомбінату «Радянські Карпати». Загальна площа їх лісних масивів — 11 тис. га. На Зімірському лісопункті працюють — бригадир електропильщиків бригади комуністичної праці ім. XXIII з'їзду КПРС комуніст І. Д. Гутелюк, нагороджений орденом Леніна, делегат XXIII з'їзду КПРС електропильщик Д. О. Стусюк та депутат Верховної Ради УРСР крановщик І. В. Манівчук. В селі міститься комплексна бригада колгоспу ім. Борканюка, за якою закріплено 1066 га угідь, у т. ч. 90 га орної землі; вона має 550 голів великої рогатої худоби (у т. ч. 225 корів) і 350 овець.

В Лазещині є восьмирічна, дві початкові школи і середня школа робітничої молоді. Близько 60 випускників цих шкіл вже одержали вищу і середню спеціальну освіту. Працюють тут 3 бібліотеки, клуб на 100 місць, дитячий садок на 25 місць, амбулаторія, два здоровпункти, відділення зв'язку, дві їдальні тощо. До дня 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції збудовано їдальню на нижньому складі лісокомбінату, добудовано чотири класні кімнати при восьмирічній школі, автостанцію, торговельний комбінат і новий дитячий садок.

Засноване село в кінці XVII століття. В 1724 році поблизу села в урочищі Стебний зведено греблю і шлюзи для лісосплаву.

В Лазещині не раз бував з своїми опришками Олекса Довбуш. В жовтні 1914 року через Лазещину було здійснено прорив російських військ.

В 1944 році жителі села надали матеріальну допомогу партизанським загонам С. І. Ковпака.

24 вересня 1944 року бійці окремого гвардійського корпусу генерал-лейтенанта А. Й. Гастиловича визволили село. Понад 60 чоловік добровільно вступили в ряди Червоної Армії. Вдячні жителі Лазещини спорудили у 1967 році обеліск Слави на вшанування пам'яті односельчан, які загинули в боротьбі за Радянську владу, та воїнів, що загинули, визволяючи село.

В селі багато народних умільців-вишивальниць — О. К. Дячук, М. В. Ковбаснюк, М. М. Манівчук, її донька О. І. Ступчук, Є. І. Хоменко та інші.

З архітектурних пам'яток XVIII століття збереглася дерев'яна церква.

ЛУГ (з 1939 по 1944 рік — Лонка) — село, центр сільської Ради. Розташований в долині, на місці злиття рік Кісви з Тисою, за 30 км від Рахова, на шосейній магістралі Ужгород—Рахів. Населення — 1783 чоловіки.

Колгосп «Нове життя» тваринницько-садівничого напряму, має 2,8 тис. га угідь, у т. ч. орної землі 100 га, понад 400 га садів. Є 800 голів великої рогатої худоби (у т. ч. 255 корів), 2,5 тис. овець. На фермах більшість робіт механізовано. На території сільради розміщене Лужанське лісництво, яке займає площу лісів 3,4 тис. га. У 1964 році в урочищі Кізє створено заповідник флори Карпат площею 465 гектарів.

В селі — восьмирічна школа, дві бібліотеки, сільський клуб, стаціонарна кіноустановка, дитячий садок. Працюють фельдшерсько-акушерський пункт, комбінат побутового обслуговування, сім магазинів і крамниць, чайна. Значні зміни сталися в селі в розвитку освіти, культури. Лише вищу освіту здобули 18 жителів. Виходцями з Лугу є 12 вчителів, 5 медичних працівників, 4 інженери, 4 юристи, 3 спеціалісти сільського господарства. Село майже повністю перебудоване: споруджено понад 300 нових житлових та громадських будинків, добудовано 4 класних кімнати і спортзал школи. На честь 50-річчя Жовтня в центрі села встановлено обеліск Слави.

В історичних документах Луг згадується за 1439 рік. Поблизу села у навколишніх лісах вирубували корабельне дерево і сплавляли по річці Тисі.

З піднесенням революційної боротьби в області у 1924 році виникає комуністична організація і в Лузі, яка мала великий вплив на трудівників села. Під час парламентських виборів 1924 року за комуністів голосувало 50 проц. виборців.

16 жовтня 1944 року радянські війська визволили село. 77 його жителів добровільно пішли на фронт. Новообраний Народний комітет очолив О. С. Полянчук.

Славиться Луг народними умільцями — ткалями, вишивальницями, різьбярами по дереву. В селі проживають матері-героїні П. Ф. Глодян, М. І. Тодерюк.

ЛУГИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані у підніжжі Чорногори в ущелині річок Білої Тиси і Говерли за 20 км від Рахова. Населення — понад 925 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Говерла.

В селі розміщені третя бригада колгоспу «Восьме березня», Білотисянський лісопункт, Білотисянське і Говерлянське лісництва. Загальна площа лісів лісництв становить близько 14 тис. га. В урочищі Лемський знаходиться інкубатор, де щороку розводять до 100 тис. мальків форелі. Білотисянський лісопункт щороку дає країні 100—150 тис. куб. м деревини. Бригадир бригади комуністичної праці лісопункту В. М. Шорбан нагороджений орденом Леніна. В 1967 році він у складі делегації УРСР побував на всесвітній виставці «Експо-67» у Монреалі, де успішно виступив на змаганнях лісорубів світу.

В селі — восьмирічна і початкова школи, дві бібліотеки, клуб, стаціонарна кіноустановка. Працюють фельдшерсько-акушерський пункт, чайна, їдальня. За останні роки тут зведено близько 200 будинків. До 50-річчя Радянської влади споруджено новий торговельний комплекс, дитячий садок.

Вперше Луги згадуються в письмових джерелах XVIII століття.

Першими поселенцями тут були втікачі з Галичини, в основному лісоруби. В квітні 1919 року в селі короткий час існувала Радянська влада.

В 1935 році лісоруби з Лугів підтримали богданських страйкарів і вигнали штрейкбрехерів з лісодільниці «Лолин».

14 жовтня 1944 року радянські війська визволили Луги від фашистських поневолювачів.

РО́ЗТОКИ — село, центр одноіменної сільської Ради. Розташовані на березі річки Біло Тиси за 6 км від райцентру. Населення — 2252 чоловіки. Переважна частина дорослого населення зайнята на лісорозробках.

За Радянської влади в селі з'явилося багато нового. В нових приміщеннях працюють восьмирічна і дві початкові школи; діють стаціонарна кіноустановка, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. До 50-річчя Радянської влади збудовано новий торговельний комбінат, міст через Білу Тису.

Перші письмові згадки про село відносяться до 1651 року. За переказами, село заснували рибалки, які для лову риби робили «розтоки», звідси і назва села.

В квітні 1919 року в Розтоках було встановлено владу Рад. В 1935 році трудящі села брали участь у страйках лісорубів Закарпаття.

15 жовтня 1944 року радянські війська визволили Розтоки. Біля 30 жителів села вступили добровольцями до лав Червоної Армії, 10 з них за відвагу і мужність нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Головою новоствореного Народного комітету був обраний М. Ю. Беркела.

РОСІ́ШКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 38 км від районного центру. Населення — 978 чоловік.

На території села знаходиться друга бригада колгоспу «Нове життя», яка має садівничо-тваринницький напрям. За бригадою закріплено 30 га орної землі, 120 га садів і 400 га сіножатей. На фермах 120 голів молодняка великої рогатої худоби, 650 овець.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, дитячий садок на 25 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, дві крамниці, чайна, відділення зв'язку. Кожний другий будинок в селі новозбудований або перебудований.

У дорадянський період більшість жителів села залишалася неписьменною. За 23 роки Радянської влади близько 100 чоловік здобули середню і вищу освіту.

Вперше село Росішка згадується в письмових джерелах XVII століття. За переказами старожилів, воно засноване ще в часи татаро-монгольського нашестя.

В квітні 1919 року тут було проголошено владу Рад. В 1923 році в селі виникла партійна організація. Її засновник — мешканець села Великого Бичкова Василь Йосипчук. В період хортистського режиму боротьбу селян з окупантами очолювали О. І. Андрусяк, І. І. Досюк, П. І. Юращук.

Радянські війська 14 жовтня 1944 року визволили село від окупантів. 38 його жителів добровільно пішли на фронт. Першим головою Народного комітету був обраний М. М. Мойсюк. В селі проживають майстри гуцульської народної вишивки — Є. І. Попадич, М. М. Попадич, М. М. Шимоняк, О. М. Юращук та інші.

СЕРЕ́ДНЄ ВОДЯНЕ́ (до 1948 р.— Середня Апша) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 46 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Солотвина на лінії Солотвина—Ужгород та автомагістралі Ужгород—Рахів. Населення — 4410 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Добрик, Плаюц.

Колгосп ім. Жданова має 10 автомобілів, 9 тракторів та іншу техніку. За ним закріплено більше 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2800 га сіножатей, 1,4 тис. га випасів, 600 га орної землі, 800 га садів. У господарстві — 1,2 тис. голів великої рогатої худоби (у т. ч. 490 корів), 2,2 тис. овець.

В селі — середня, 2 восьмирічні і 2 початкові школи, 4 бібліотеки, клуб. Працюють лікарня на 25 ліжок, дитячий садок, поштове відділення, 10 торговельних точок. За останні роки село фактично заново відбудоване. Тут споруджено 1000 нових житлових будинків міського типу, відкрито кімнату щастя, зведено міст на річці Апшиці, побудовано лазню, відкрито краєзнавчий музей.

Понад 100 чоловік з села здобули середню освіту, більше 20 — вищу. З села вийшло 55 учителів, 11 медичних працівників, 3 агрономи, 3 інженери, 3 кандидати наук.

В історичних документах Середнє Водяне згадується в кінці XIV століття. Першими поселенцями були вівчарі-втікачі. Вже в ті часи мешканці села мусили здавати за наказом цареградського патріарха частину врожаю і худоби на користь монастиря. За переказами, жителі села брали участь у національно-визвольній боротьбі 1703—1711 рр. З тих часів у селі зберігався прапор, під яким селяни Середнього Водяного брали участь у війську Ференца II Ракоці. Цю бойову реліквію забрали угорсько-фашистські окупанти.

Мешканці села брали участь і в загонах ватажків опришків І. Пинті, в складі військ Л. Кошута.

В 20-х і 30-х роках під керівництвом комуністів трудівники села разом з жителями Солотвина брали участь у «голодних походах» і демонстраціях.

18 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією від фашистських окупантів. Перший голова сільського Народного комітету Н. Ю. Гузо був делегатом Першого з'їзду Народних комітетів (листопад 1944 року). Шість передовиків колгоспу за трудові успіхи нагороджено орденами і медалями. В селі збереглися дві старовинні архітектурні пам'ятки — дерев'яні церкви (початку XV століття).

Біля книжкового кіоску, с. Середнє Водяне. 1967 р.

ЧО́РНА ТИ́СА — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж річки Чорної Тиси за 35 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Ясиня. Сільській Раді підпорядковане село Стебний. Населення — 2151 чоловік.

В селі — комплексна бригада колгоспу ім. Борканюка рільничо-тваринницького напрямку. За нею закріплено 620 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 54 га орної землі, решта — сінокоси. В бригаді 260 голів великої рогатої худоби (у т. ч. 150 корів), 350 овець. Станіславське та Довжанське лісництва, що розміщені на території сільради, займають площу лісних масивів 15 тис. гектарів.

В селі — восьмирічна і 2 початкові школи, 2 бібліотеки, 2 клуби, дитячий садок на 25 місць. Працює фельдшерсько-акушерський пункт, 5 крамниць, чайна, відділення зв'язку, майстерні побутового обслуговування населення. За роки Радянської влади село майже повністю перебудоване, тут споруджено близько 500 нових будинків.

Засноване село у XVII столітті. Його жителі переходили на другий бік Карпат і брали участь у визвольній боротьбі 1648—1654 рр. під проводом Б. Хмельницького, а у XVIII столітті — у опришківських загонах.

Радянську владу в селі було встановлено у квітні 1919 року. В 1921 році тут виникла партійна група. Її організаторами стали В. Ю. Копанчук, С. Г. Пальчук, І. А. Спасюк, І. М. Спасюк. За угорсько-фашистської окупації поблизу села, в урочищі Окола, фашисти створили концтабір, куди зігнали 1000 громадян-антифашистів.

Радянські війська 14 жовтня 1944 року визволили село від іноземних загарбників.

В селі багато народних умільців: різьбярі по дереву, вишивальниці. В селі проживають 6 матерів-героїнь.

■

СВАЛЯВСЬКИЙ РАЙОН

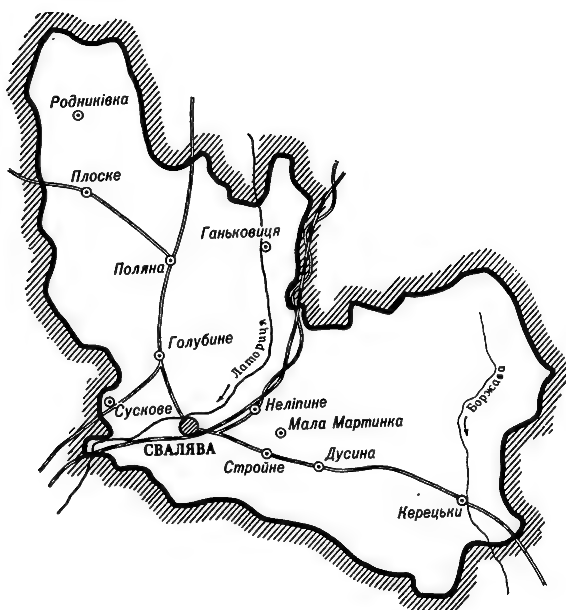

СВАЛЯ́ВА

Свалява (в 1939—1944 рр.— Сольва) — місто районного підпорядкування, центр однойменного району. Розташована в мальовничій долині річки Латориці, біля підніжжя гори Стій, на залізниці і шосе Мукачеве — Львів. Населення — 10,9 тис. чол., майже 80 проц. якого становлять українці. Проживають також угорці, євреї, німці, словаки.

Заселення території та околиць сучасного міста почалося в давнину, про що свідчать знахідки неолітичного часу (IV тисячоліття до н. е.), три скарби періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та кургани з тілоспаленням (VI—III ст. до н. е.). На території міста виявлені також золоті монети часів імператора Нерона (54—68 рр.) та поховання староугорського воїна, що відбулося на початку X століття під час переходу угрів через Верецький перевал [1].

Етимологія назви Свалява походить від слов'янського кореня «сіль» (Золява, Солява, Сольва). Виникнення її відноситься до тих стародавніх часів, коли сіль з Мармароської жупи транспортувалася в сусідні краї.

Свалява вперше згадується в документах XII століття. Це було невелике поселення, яке належало угорському феодалу Бет-Бетке. На початку XIII століття власником Сваляви став березький жупан Шімон. Згодом вона перейшла до рук угорських королів, які дарували її різним магнатам. В другій половині XIII століття Свалява належала «Михайлу, сину Микова», і, як сказано в одній з королівських грамот, до 1264 року знаходилася «по ту сторону засіки» (кордону). На основі цього можна зробити висновок, що вона входила до складу Галицько-Волинського князівства. Пізніше її одержав магістр Аладар, потім — рід Перені і, нарешті, трансільванські князі (в XVI столітті). З тих пір Свалява входила до складу Мукачівсько-Чинадіївської домінії.

[1] T. Lehoczky. Adatok hazánk archaeologiájához. Munkács, t. I, 1892, стор. 127—128.

У 1648 році в Сваляві було 53 господарства селян-кріпаків. Тільки один з них володів повним наділом (телеком), а решта — мали невеликі ділянки. 14 селян були безземельними[1].

Кожен селянин сплачував поміщикові податки із житла (ценз), «суху корчму», десятину з урожаю та продуктів тваринництва, а також відбував панщину.

Соціально-економічне гноблення поєднувалося з національним — наслідком відірваності Закарпаття від своєї слов'янської батьківщини й засилля німецьких та угорських феодалів. Терпіли мешканці Сваляви і релігійні утиски. Оскільки їх володарі дотримувалися католицького або реформатського обрядів, православ'я тут переслідувалося. Обидва православні попи, на відміну від католицьких і реформатських служителів культу, не мали привілеїв і повинні були платити Чинадіївській домінії церковну десятину.

Жорстока феодальна експлуатація, безперервні війни й міжусобиці феодалів посилювали процес зубожіння і розорення селянства. У 1657 році Сваляву спустошили війська польського магната Любомирського. Значна частина населення була знищена або розбіглася.

У 1703—1711 рр. свалявці брали участь у визвольній війні проти тиранії Габсбургів, за що після поразки були піддані жорстоким репресіям й передані у власність королівської казни, яка подарувала їх графу Шенборну-Бухгейму. Нащадки цього феодала господарювали в Сваляві понад 200 років. Сваволя поміщиків і неврожаї, що спіткали край у 70—80 роках XVIII століття, довели селян до голоду. Навіть спеціальний уповноважений імператора Оплені, якого важко запідозрити у співчутті трудящим, побачивши жахливу картину злиднів і розорення, змушений був визнати, що селяни доведені до відчаю: «Подорожнього скрізь зустрічають голосінням і стогоном. Земля не пуста, а гола, поля не засіяні, немає ні пшениці, ні жита, а лише трохи картоплі. Нею набивають роти немовлятам, бо у висохлих материнських грудях немає молока. Картопля і чорний, як сажа, хліб, зроблений з вареної трави,— єдина їжа селян, але й вона закінчується»[2]. Управителі маєтку Шенборна-Бухгейма нічого не робили для врятування кріпаків від голодної смерті. Вони заявляли, що склади порожні, а грошей для закупівлі продуктів в інших місцях немає, бо «все вислано графові у Відень».

В 90-х роках XVIII століття Свалява стає значним господарським центром. Тут була відкрита винокурня. Село одержало право проведення ярмарків, де продавалися здебільшого вироби з лози та глини. Митний збір, який надходив у касу домінії на початку XIX століття, складав 99 форинтів. Розпочинається будівництво мостів та доріг. Використовується мінеральна вода, джерела якої граф Шенборн-Бухгейм здавав в оренду. В маєтку починає діяти водяна молотарка, лісопилка, млин, запроваджуються сівозміни, організовується виготовлення поташу, вапна, цегли. За даними 1834 року в селі проживало 582 чоловіки.

Скасування кріпацтва не змінило економічного становища трудящих. Управителі домінії Шенборна-Бухгейма обманули селян і не дали їм навіть «законної» орної землі та лісів. Щоб розширити

У центрі міста Сваляви. 1967 р.

[1] F. Mansay. Urbariumok XVI—XVII század. Budapest, 1958, стор. 528.

[2] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 2618, арк. 3.

свої ділянки, селяни почали розчищати пустуючі землі Шенборна, але домінія обміряла їх і обклала даниною[1].

В 1855 році в Сваляві налічувалося 114 будинків. Селянські хатки складалися з одного маленького житлового приміщення і суміжного з ним хліва або комори. В 25 хатках не було навіть комор. Погане житло і хронічний голод були причиною частих епідемій. В 1873 році, тільки з 9 по 23 червня, від епідемії холери померло 28 чол., а 20 захворіло[2].

В 70-х роках XIX століття домінія Шенборна-Бухгейма розширює вирубку лісу, який реалізується на місцевих ринках, а також в Угорщині і за її межами. В Сваляві починає діяти склотарне підприємство, на якому працювали 50 робітників. Воно виробляло пляшки та віконне скло. Розвиваються кустарні промисли, зокрема виробництво дерев'яних та плетених меблів.

Проникнення в сільське господарство товарно-грошових відносин і ріст податків збільшували заборгованість селян. В 1874 році борги села тільки по прямих державних податках становили 1466 форинтів. Щоб розрахуватися з державою, селяни змушені були закладати землю, внаслідок чого потрапляли в руки лихварів, а там і втрачали наділи.

Свалявська біднота жила впроголодь. Свого хліба вистачало лише на 2 місяці, а купити не було за що. І люди шукали порятунку від боргів та голоду в еміграції. «Коли б я дозволив,— писав з цього приводу окружний начальник,— в селі через 2 місяці залишились би лише торговці-лихварі і священики»[3]. В кінці XIX — на початку XX століття з Березької жупи, до складу якої тоді входила Свалява, щорічно емігрувало по 6 чол. з кожної тисячі жителів.

Важкі умови праці, постійні злидні, знущання поміщиків і підприємців вели до зростання незадоволення ремісників, селян і робітників. В 1890 році відбувся стихійний страйк робітників склотарного підприємства, до яких приєдналися селяни, зайняті на лісових роботах. Виступ закінчився невдало, але він сприяв виникненню першої соціал-демократичної групи в Сваляві (1899 р.). На визрівання революційної свідомості свалявців мали вплив розповіді односельчан, які виїжджали на заробітки у поміщицькі господарства інших жуп Угорщини і там включались у страйкову боротьбу.

Розвиток капіталізму привів до зміни структури економіки та соціального складу населення Сваляви. В 1895 році тут налічувалося 2 великі господарства з земельною площею понад 100 гольдів, 106 куркульських і середняцьких господарств і 23 господарства малоземельних селян. Домінії Шенборна-Бухгейма належало 71 691 гольд, в т. ч. 646 гольдів орної землі і 68 897 гольдів лісів.

З числа розореного селянства в Сваляві формувався пролетаріат. В кінці XIX століття тут налічувалося 289 сільськогосподарських робітників і 23 чол. дворової челяді.

Все працездатне населення села за своїми заняттями розподілялося так: у сільському господарстві було зайнято 496, ремеслі — 114, торгівлі — 46, на транспорті — 45 чол. Службовців і жандармів проживало — 28, поденщиків — 27, слуг — 58, інших — 36 чоловік.

Національний склад свалявців в цей час визначити важко: під час перепису 1900 року всі українці були записані угорцями, а багато євреїв — німцями. Більшість мешканців Сваляви була неграмотною, на їх освіту власті майже не звертали уваги. У церковнопарафіальній школі, яку відвідувало 188 учнів, працювало лише 2 вчителі. В 1908 році в Сваляві організувалося державне «взірцеве» господарство (на 20 кадастральних гольдах). При ньому була створена школа (щось подібне до сільськогосподарських курсів), яку в рік організації закінчило 120 учнів. Тут

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1192, арк. 2, 3.
[2] Там же, ф. 283, оп. 2, спр. 662.
[3] Там же, ф. 772, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 25.

вивчалися деякі «нові» методи господарювання, наприклад, переробка молока на сепараторі. Школі була передана сільська бібліотека (заснована в 1905 році), яка мала 100 книг. «Взірцеве господарство» та школа допомагали тільки заможним куркульським господарствам. Для сільської бідноти вони нічого не давали.

Значна кількість дешевої робочої сили і великі запаси деревини в районі Сваляви привернули увагу віденської фірми «Голуганелсактіен-Гезельшафт». Її будапештське відділення купило у графа Шенборна ділянку землі (11 400 гольдів) і почало будувати тартак на 5 пилорам та лісовозну дорогу до с. Ізвора. Для експлуатації купленого у Шенборна лісу (20 тисяч гольдів) і лісопилки в 1908 році створюється акціонерне товариство «Сольва», в якому брали участь німецькі, англійські, французькі та американські капіталісти. Основний капітал фірми через два роки становив 3600 тис. крон [1].

Протягом 1910—1911 рр. товариство «Сольва» побудувало в Сваляві лісохімічний завод для сухої перегонки дерева (спочатку на 10, а пізніше на 12 реторт). Іноземні капіталісти по-хижацькому знищували ліс — «зелене золото» Карпат. Лісохімічний завод переробляв щороку 100 тис. складометрів букової деревини і був на той час одним з найбільших в Європі підприємств подібного роду. Його продукція вивозилася в Угорщину, Австрію, Німеччину та інші країни. На лісопилці і заводі працювало 1000—1400 робітників (включаючи лісорубів-сезонників)[2].

Жорстока капіталістична експлуатація на Свалявському лісохімічному заводі викликала в 1911 році масовий страйк, підготовлений соціал-демократичною групою. Страйкарі вимагали поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати. Але ці вимоги не були задоволені. Робітники «Сольви» страйкували також і в наступні роки [3].

Під час першої світової війни російські війська під командуванням генерала Фесенка подолали Верецький перевал і 19 жовтня 1914 року досягли Сваляви й Укліна[4]. Населення радісно зустрічало своїх єдинокровних братів — російських і українських солдатів, допомагало їм всим, чим могло. Повернувшись у Сваляву, австрійські карателі жорстоко розправилися з її жителями, дотла розграбувавши село.

Війна різко погіршила становище трудящих Сваляви. Майже всі дорослі чоловіки були мобілізовані в армію. Робітничі і селянські сім'ї залишились без будь-якого забезпечення. Через інфляцію і нестачу продовольства свалявці голодували. В скаргах нотарському управлінню в 1917 році говорилося, що «жінка забраного в армію робітника Я. Кірсона залишилась з 10 малими дітьми, але на рік отримала по картках лише 10 кілограмів муки». Солдат А. Ковач, жінка якого померла раніше, залишив дома 11 сиріт. Діти вмирали з голоду. На підприємствах жорстоко експлуатувалась дитяча праця. Так, в цеху по переробці деревини працювало 68 дорослих робітників і 31 підліток до 17 років[5].

Після перших звісток про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники Сваляви організували 25 листопада 1917 року демонстрацію солідарності з російськими братами.

В жовтні—листопаді 1918 року в соціал-демократичній організації Сваляви відбувся розкол і оформилась ліва, революційна група. Пізніше ліві соціалісти об'єдналися з комуністами — колишніми військовополоненими, що повернулися з Радянської Росії, і створили комуністичний осередок. В листопаді 1918 року пере-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 772, оп. 1, спр. 871, арк. 87; оп. 5, спр. 112, арк. 1, 2.

[2] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение во второй половине XIX ст., т. 2, стор. 617.

[3] В. І. Неточаєв. Закарпаття напередодні першої світової війни (1908—1914 рр.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1967, т. 29, стор. 121.

[4] Центральний державний військово-історичний архів СРСР, ф. 2134, оп. 1, спр. 40, арк. 65.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 4665, арк. 25, 44, 46, 76.

дові робітники Сваляви організували Народну Раду, яка в цілому стояла на революційних позиціях і вимагала возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Членами Ради були робітники В. І. Желізняк, В. Д. Туряниця, М. М. Чубірка, В. П. Удут та інші. 8 грудня 1918 року в невеликій хатині по вул. Головній (тепер вул. Леніна) відбулося засідання Свалявської Народної Ради, на якому було підготовлено і прийнято текст відозви до трудящих. В ній, зокрема, підкреслювалося: «Віками мріють закарпатські українці жити в єдиній братерській сім'ї з українцями, що по той бік Карпат... Ми бажаємо возз'єднатися з такою Україною, де б не було панів, щоб земля належала простим селянам, а заводи і фабрики — трудящому народу. А в школах щоб навчались наші діти на рідній мові»[1]. Для видання цього важливого документа до Стрия було відряджено В. І. Желізняка. Видрукована і доставлена з великими труднощами, листівка розповсюджувалася в Свалявському, Мукачівському і Хустському округах. Вона зіграла велику роль у справі усвідомлення пролетарями краю необхідності возз'єднання з Радянською Україною.

23 березня 1919 року в Сваляві було проголошено Радянську владу. Тоді ж оформилася місцева організація соціалістичної партії Угорщини, в яку ввійшли комуністи і ліві соціалісти. У відповідності з декретами і постановами Радянського уряду Угорщини, Свалявська Рада робітничих і селянських депутатів здійснювала політичне й господарське управління містом і округом, керувала виборами органів влади, провела націоналізацію промислових підприємств, поміщицьких маєтків, грошових установ, взяла в свої руки організацію і контроль за постачанням[2]. Але вже в кінці квітня 1919 року Свалява була відрізана інтервентами від основних центрів, де існувала Радянська влада, та окупована чехословацькою армією[3].

Після загарбання Закарпаття буржуазною Чехословаччиною економічне становище трудящих Сваляви не поліпшилося. Земля, ліси, ріки, шляхи, заводи належали Шенборну-Бухгейму та іншим експлуататорам. Лише 200 гольдів присадибної, 400 орної та 500 гольдів пасовищ за «земельною реформою» було продано по високих цінах заможним селянам і чиновникам. Більша частина маєтку Шенборна-Бухгейма перейшла в 1928 році до створеної іноземними капіталістами фірми «Латориця», яка по-хижацькому експлуатувала робітників. Під час найвищої економічної кон'юнктури на підприємствах «Сольви» і «Латориці» працювало близько 900 постійних та 500 сезонних робітників, на скляному заводі — 35—40 робітників[4].

Революційні виступи трудящих Сваляви продовжувались і в 20-х роках. На початку 1920 року комуністи під керівництвом Бели Іллеша легалізують свою організацію і розгортають широку роботу серед робітників і сільської бідноти. 21 березня 1920 року свалявці послали двох делегатів на установчий з'їзд Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП) в м. Ужгород. Вже 1 Травня 1920 року трудящі Сваляви під лозунгами МСП вийшли на демонстрацію, вимагаючи передачі влади Радам робітників і селян та припинення імперіалістичної інтервенції проти Радянської Росії[5].

Під керівництвом місцевої організації МСП робітники Сваляви взяли активну участь у червневому загальному політичному страйку 1920 року. Страйк і демонстрації в Сваляві набрали великої гостроти. 19—20 червня робітники вигнали чеську адміністрацію і захопили лісохімзавод[6]. Панував надзвичайний революційний ентузіазм. У вітальній телеграмі робітникам Кладно свалявці писали: «Ми сповнені віри і готові до боротьби. Коли Кладно підніме червоний прапор, ми відразу з радістю приєднаємось»[7]. І дійсно, коли в грудні 1920 року пролетаріат Чехосло-

---

[1] Газ. «Закарпатская правда», 23 вересня 1967 р.
[2] Під прапором Великого Жовтня. Збірник документів, стор. 47, 65, 107.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 329, арк. 1, 2; спр. 59, арк. 52.
[4] Там же, ф. 725, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[5] Газ. «Правда», 7 жовтня 1920 р.
[6] Газ. «Правда», 7 липня 1920 р.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 1.

ваччини почав загальний політичний страйк проти наступу реакції, свалявські робітники знову йшли в авангарді боротьби. 17 грудня близько 1300 страйкуючих робітників, не злякавшись кулеметів та багнетів армійського полку і жандармерії, провели демонстрацію. Гартуючись у революційних боях, свалявська організація МСП стала однією з найбойовіших на Закарпатті. В травні 1921 року вона разом з усією крайовою партійною організацією Закарпаття увійшла до складу Компартії Чехословаччини. При Свалявському комітеті була створена молодіжна секція, з якої пізніше виросла окружна комсомольська організація (1925 р.).

Власті хотіли зломити робітників терором, все частіше вдаючись до сили. 3 серпня 1924 року проти 8 тис. робітників та селян Свалявського округу, які вийшли на демонстрацію протесту проти війни і підготовки нападу імперіалістів на Радянський Союз, були кинуті загони жандармів. Вони спровокували сутичку і вбили робітників Дмитра Мишка й Василя Танчинця, а Івана Галаса закололи багнетами. Багато демонстрантів було поранено, десятки комуністів заарештовано і кинуто до в'язниці[1].

Свалявська «Кривава неділя» стала відома всій Європі. З обуренням засуджували ганебні дії буржуазії робітники Чехословаччини. Комуністична газета «Руде право» присвятила цим подіям першу сторінку з передовою статтею «Правда про кровопролиття в Сваляві». Депутати-комуністи виступили з гострим протестом у чехословацькому парламенті. Орган ЦК РКП(б) газета «Правда» в статті «Нові розстріли у Карпатській Русі» 17 серпня 1924 року гнівно засуджувала злочин реакції.

Трудящі Сваляви свято шанують і бережуть пам'ять про загиблих борців, які віддали життя за щастя народу. В 1959 році на місці розстрілу демонстрації споруджено пам'ятник. Вчитель села Голубиного М. І. Цоклан написав про кривавий розстріл свалявських демонстрантів вірш, який часто звучить на концертах художньої самодіяльності і користується широкою популярністю серед населення району. Картаючи вбивць, автор заявляє:

Народ-титан ніхто не зборе —
Героям слава у віках!

В роки економічної кризи та депресії обсяг виробництва і кількість робітників на підприємствах Сваляви різко зменшилися. В травні 1931 року в Сваляві налічувалося 117 безробітних. У зв'язку із закриттям ряду підприємств їх число зросло до 700. В червні 1933 року, наприклад, було закрито лісопильний завод фірми «Сольва» і зразу звільнено 300 робітників[2].

Свалява була центром адміністративного округу і району. Тут знаходилося окружне і районне нотарські управління, податкове і фінансове управління, жандармське відділення, пошта, лісне управління акціонерного товариства «Латориця». В 1929 році окружне управління для забезпечення «спокою» просило створити ще поліцейський капітанат, бо «переважна частина робітників комуністична»[3]. Сільське представництво, в якому комуністи мали значну кількість мандатів, в тому ж році було розпущене і замість нього призначено урядового комісара. Всі ці установи були органами неприхованої сваволі і гноблення трудящих. Так, жандармське відділення та податкове управління в 1932 році почали екзекуцію у 120 господарствах с. Неліпиного, які заборгували 60 362 крони. Але обурені селяни вигнали екзекуторів[4].

Посилювався і національний гніт. Лише в 1926 році міністерство освіти дозволило відкрити горожанську школу, та й то при умові, що утримання її візьме на

[1] Газ. «Rudé právo», 7 серпня 1924 р., Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 66.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 723, оп. 1, спр. 533, арк. 1—10; Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 426.
[3] Там же, ф. 723, оп. 1, спр. 316, арк. 1.
[4] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 117, арк. 28.

себе село. Цей захід був розрахований на посилення чехізації. При школі існували паралельні чеські класи, хоч у селі проживало лише кілька чиновників-чехів. Для українських дітей місць у школі не вистачало. Першого року тут навчалося 302 учні і працювало 8 учителів. У 1930 році під час перепису населення власті відмовлялися реєструвати українців, а тих, хто наполягав на цьому, жандарми били[1].

Важкий соціальний і національний гніт, який особливо посилився в роки світової економічної кризи, був причиною дальшого загострення класової боротьби трудящих Свалява. На чолі цієї боротьби стояла комуністична організація, яка на 1 січня 1930 року нараховувала 130 членів партії[2].

Великого розмаху набирає рух безробітних та сільської бідноти. В селищі та на заводах були створені комітети дії, які організовували масові «голодні походи» (демонстрації) перед установами, направляли делегації до органів влади з вимогами дати роботу, хліба, списати борги, зменшити орендну плату. Такі «голодні» демонстрації відбулися, зокрема 29 грудня 1930 року, 30 березня і 17 квітня 1931 року. На демонстрацію 17 квітня 1931 року вийшло 1500 безробітних та селян Сваляви й околиць. Після того, як фірма «Латориця» відмовилася знизити орендну плату, селяни почали самовільно виганяти худобу на «панські» пасовища і обробляти землю, яка належала фірмі[3].

Страйки стали могутньою зброєю свалявських робітників у боротьбі проти буржуазії. В 1930—1937 рр. на підприємствах Сваляви відбулося 10 страйків, які охопили понад 5 тис. робітників. Найбільш масовим і старанно підготовленим був грудневий страйк 1935 року, яким керував секретар крайового комітету КПЧ О. О. Борканюк. 29 вересня 1935 року керівники крайкому і окружкому партії та Червоних профспілок І. І. Туряниця, І. Ю. Андрійцьо, В. І. Желізняк провели в Сваляві збори за участю 800 робітників, де обговорили проект нового колективного договору і обрали страйковий комітет. Оскільки тривалі переговори з адміністрацією підприємств нічого не дали, 5 грудня почався загальний страйк робітників Сваляви, який охопив 3 тис. чоловік. Робітники вимагали укладення нового колективного договору, що передбачав би збільшення заробітної плати на 10 проц. та поліпшення умов праці. На дев'ятий день страйк закінчився перемогою робітників[4].

Напередодні другої світової війни, коли зросла загроза фашизму, трудящі Сваляви брали активну участь в антифашистському русі. В 1936 році тут був створений комітет допомоги республіканській Іспанії. Багато робітників і селян вносили кошти у фонд допомоги іспанським революціонерам[5].

Свалява в цей час була невеликим провінціальним містом. Крім промислових робітників, тут проживали торговці, ремісники, чиновники. Підприємства Сваляви були вже зв'язані не лише з внутрішнім, але й зовнішнім ринком.

Більшість селянських господарств зубожіла й розорилася. Бідняків, що користувалися ділянками землі менше 1 гольда, налічувалося понад 300. Багато селян, не маючи запряжної худоби, землю обробляли коровами або вручну.

Сільська біднота й поденщики Сваляви жили дуже скупчено, значна частина їх не мала свого житла. Селище було забрудненим, тому епідемії в ньому майже не припинялися. Селищна община не мала коштів для проведення профілактичних заходів, а держава ніякої допомоги населенню не подавала.

В Сваляві працював один дільничний лікар (на весь округ) і не було жодного лікувального закладу. В 1938 році тут народилося 200 дітей, з них 70, не доживши до 7 років, померли.

---

[1] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті, стор. 299.
[2] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 234.
[3] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 50, 51, 53.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 495, арк. 65—70, 71—80, 92.
[5] В. І. Бєлоусов. На шляху до перемоги, стор. 211.

В кінці 20-х і протягом 30-х років XX століття у Сваляві було 3 бібліотеки: сільська публічна і дві — буржуазно-націоналістичних організацій. В сільській публічній бібліотеці налічувалося 1300 книг, з них 500 чеських, 600 російських та українських, 200 єврейських. До 1927 року бібліотека з бюджету села нічого не одержала і підтримувалася лише за рахунок пожертвувань та подарунків[1]. Публічний характер бібліотеки сприяв тому, що сюди проникали твори класиків російської та української літератури. Тут були книжки І. С. Тургенєва, М. В. Гоголя, О. С. Пушкіна, А. П. Чехова, О. М. Горького, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського та ін. Бібліотеками користувалась переважно інтелігенція, бо основна маса трудящих була неписьменною.

Фашистська окупація Закарпаття Угорщиною принесла свалявцям нові злидні. Загарбники знущалися з трудящих, принижували їх національну та людську гідність. В школах запроваджувалось навчання угорською мовою, скорочувалась кількість учителів (з 38 їх стало 25), в установах було заборонено користуватися українською мовою. Українця А. Цубара, який одружився з циганкою, жандарм вигнав у непогоду з хати в циганський табір, де бідняк мусив копати землянку й жити там у жахливих умовах з 7 дітьми[2].

Посилилося безробіття і голод. В 1939 році від безробіття страждало 1144 чол. Лише для 127 безробітних власті спромоглися «організувати» роботи по ремонту шляхів, де за 1147 робочих днів виплатили всього-на-всього 1759 пенгів. 95 чол. було відправлено на каторгу в Німеччину та Угорщину, а решта залишалася без будь-яких засобів до існування. В селищі проживало 80 калік[3]. Вони не отримували жодного пенга допомоги й жили з жебрацтва. Непосильними стали податки. Заборгованість по них і позиках становила 2 млн. 400 тис. крон. Недоїмки стягувалися з допомогою жорстоких екзекуцій, під час яких забирали й продавали навіть подушки, курей тощо. За далеко неповними даними, тільки в 1939 році було проведено 75 екзекуцій[4].

Окупанти тероризували комуністів та демократичну громадськість. Вже в 1941 році під політичний нагляд потрапило 40 чол., а 10 сімей було виселено в Угорщину[5]. Запідозреного в симпатіях до Радянського Союзу Іллю Туряницю завели до жандармського відділення і катували так, що він став калікою. Молодь, яка не хотіла миритися з фашистським режимом, почала емігрувати в Радянський Союз. Під час Великої Вітчизняної війни вона включилась у збройну боротьбу проти окупантів.

В травні 1939 року комуністи Сваляви і сусіднього села Неліпиного створюють підпільний антифашистський комітет на чолі з П. М. Вічевичем. В роботі комітету активну участь брали В. В. Нямещук, М. П. Бобаль, О. Л. Кополович, Д. М. Гейзлер. Антифашистська агітація членів комітету сприяла посиленню руху опору. 30 січня 1941 року на лісохімзаводі відбувся страйк 49 робітників. Керівники страйку були заарештовані, але підприємці, щоб не допустити «заворушення на воєнному об'єкті», пообіцяли підвищити зарплату[6].

В 1943—1944 рр. десятки жителів Сваляви перебували в партизанському з'єднанні В. П. Русина та загоні Д. Усти—І. Прищепи, які діяли в Свалявському окрузі. Жителі селища займали тут відповідальні посади: І. І. Фабріцій був комісаром з'єднання, В. В. Мишко — командиром загону, І. І. Капітан — командиром роти. Багато селян переховували партизанів і допомагали їм[7]. За участь у партизанському та підпільному русі 11 свалявців нагороджені орденами і медалями.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 723, оп. 1, спр. 1027, арк. 1—3.
[2] Там же, ф. 725, оп. 1, спр. 180, арк. 1.
[3] Там же, спр. 6, арк. 1.
[4] Там же, спр. 729, арк. 1—120.
[5] Там же, спр. 135, арк. 1—3.
[6] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 324.
[7] Закарпатський облдержархів, ф. 1247, оп. 1, спр. 1. арк. 17.

Відступаючи під ударами радянських військ, німецько-угорські окупанти зруйнували в Сваляві всі мости, висадили в повітря залізничну станцію, реквізували багато худоби, особливо коней, замінували всі важливі об'єкти й підприємства. Але повністю здійснити злочинні наміри їм не вдалося. На лісохімзаводі робітники створили комітет захисту важливих об'єктів, до якого ввійшли П. М. Вічевич, І. В. Басараб, В. П. Теслович, М. І. Попелич, Ю. В. Сопко. За дорученням комітету було встановлено чергування робітників у цехах, які фашисти хотіли підірвати. Завдяки цьому, а передусім — швидкому наступу Червоної Армії, в Сваляві було врятовано більшість промислового обладнання.

В середині жовтня 1944 року частини 4-го Українського фронту обійшли гірськими лісовими стежками Поляну і підійшли до Сваляви. В боях на Свалявському напрямі масовий героїзм проявили воїни 615-го полку 351-ї стрілецької дивізії. Тільки протягом п'яти днів вони 16 разів переходили у наступ і відбили 31 контратаку ворога. Ні дощ, ні шалений опір фашистів не послабили наступального пориву бійців. Коли було здобуто важливу висоту на підступах до Сваляви, артилеристи Бабій і Глущенко підтягнули на руках гармату і відкрили вогонь прямою наводкою. Рядовий Петренко проповз у тил групи ворожих солдатів і підірвав дзот[1]. В цей час партизани з'єднання В. П. Русина розгромили рештки свалявського угруповання фашистських військ, які відступали під ударами Червоної Армії. 25 жовтня 1944 року Свалява була визволена. 31 травня 1945 року в центрі селища відкрито пам'ятник радянським воїнам, партизанам і підпільникам, які загинули в боях з фашистами.

Після визволення з підпілля виходять комуністи. Вони відновлюють Свалявську комуністичну організацію, яка стає керівним центром організації народної влади і відбудови господарства. Ряди комуністів швидко зростають. В 1945 році в 10 первинних організаціях налічувалося 69 чол., їх очолювали В. І. Балог, В. П. Теслович, П. М. Вічевич, І. М. Дребітко та ін. Під керівництвом комуністів на підприємствах і в установах почалося відновлення і створення комсомольських організацій та профспілок.

30 жовтня 1944 року на загальних зборах трудящі Сваляви обрали селищний Народний комітет в складі 44 чол. До його складу увійшли В. П. Теслович, М. І. Попович, М. П. Бобаль, В. І. Балог, М. І. Турянчик та інші[2].

Свалявський Народний комітет і населення активно підтримали ініціативу по скликанню Першого з'їзду Народних комітетів і його рішення про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. В листі до Радянського уряду, прийнятому на мітингу, трудящі писали: «Ми звертаємось до Вас з великим проханням: допоможіть нам, закарпатським українцям, здійснити віковічну мрію — возз'єднатися з Радянською Україною. Наш народ вічно буде вдячним за цю допомогу»[3].

Але щоб мрія могла здійснитися, потрібно було добити ворога. Для забезпечення швидшого просування радянських військових частин свалявці відбудовували пошкоджені шляхи і мости, евакуювали поранених, допомагали діючим частинам фуражем та продовольством. 50 селянських господарств здали для Червоної Армії 5 тонн сіна. Свалява послала 69 своїх синів добровольцями в ряди армії-визволительки. За мужність і героїзм 43 добровольці удостоєні урядових нагород.

Під керівництвом комуністів та Народного комітету робітники швидко відбудовували і вводили в дію промислові підприємства, підпорядковуючи їх роботу вимогам боротьби з ворогом. Робітники лісопильного заводу розшукали демонтоване обладнання, і підприємство вже в 1944 році дало продукцію для потреб населення і Червоної Армії. Командування військової частини, яка отримувала пиломатеріали, писало робітникам: «Високо оцінюючи Вашу героїчну працю по наданню допо-

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 244, оп. 2980, спр. 70, арк. 284.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-107, оп. 1, спр. 42, арк. 1.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 28 грудня 1944 року.

моги Червоній Армії, яка добиває ворога, командування виносить сердечну подяку колективу заводу і бажає дальших успіхів в роботі»[1]. На початку 1945 року видав першу продукцію лісохімзавод. Тоді ж розпочалася націоналізація приватних підприємств. Було націоналізовано фірми «Сольва» і «Латориця»[2], ряд дрібних промислових підприємств (млини, пекарні тощо), 23 житлові будинки прислужників окупантів, які втекли, і взято на облік 82 будинки без господарів. Бездомні бідняки і сім'ї добровольців Червоної Армії одержали тепер житла. Сводявський селищний комітет роздав малоземельним і безземельним селянам 83 гольди орної землі фашистських прихвоснів, 34 гольди — фірми «Латориці» та 3 гольди землі римокатолицької церкви. Всього було розділено 200 гольдів (12 проц. земельного фонду селища)[3]. Але багато робітників і селян не мали роботи, голодували. Вони отримали з фондів 4-го Українського фронту 30 тонн продовольчого зерна і 5 тонн посівного матеріалу.

Делегати Свалявщини їдуть на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпаття. 1944 р.

До дня першої річниці визволення селища було відбудовано мости, залізничні колії, дороги, відкрито кінотеатр, клуб, пошту, лікарню, поліклініку, акушерський пункт, дитячий садок, пекарню, друкарню, одну середню і 2 неповні середні школи, відремонтовано багато житлових будинків. 1 вересня 1945 року Свалява була віднесена до селищ міського типу[4], а з 26 січня 1946 року стала окружним центром. На керівні посади в державних і господарських установах висувалися робітники і селяни-бідняки. Головою селищної Ради став Й. В. Левко, прокурором — П. А. Улинець, зав. відділом соціального забезпечення — І. С. Русин і багато ін. В березні 1948 року на основі Радянської Конституції вперше були проведені вибори селищної Ради. Із 2552 виборців за кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосувало 2548. Серед 25 обраних депутатів було комуністів — 14, комсомольців — 2, жінок — 7. На першій сесії Ради створено виконавчий комітет, а також 6 постійно діючих комісій. Активними депутатами селищної Ради в цей час були Г. В. Галас, М. Г. Куля, М. М. Попович, М. І. Попелич[5].

Підприємства Сваляви виробляли важливу для відбудови народного господарства продукцію: ліс різних асортиментів, деревне вугілля, ацетон, ацетатну кислоту. Створений на базі підприємств «Латориці» і «Сольви», ліспромгосп в 1947 році мав 1636 робітників. До тридцятої річниці Великого Жовтня комбінат дав 35 тис. куб. м деревини. Колектив деревообробного комбінату ім. Ілліча виконав план 1947 року до 29 листопада і дав понадпланової продукції на 220 тис. крб. Лісохімзавод перевиконував свої плани в півтора раза.

Керівною і мобілізуючою силою нових радянських промислових колективів Сваляви були комуністи. Кандидат в члени ВКП(б) лісоруб В. І. Попович, перший

---

[1] Ф. Ф. Чернявський. Соціалістичні перетворення в промисловості Закарпаття в 1944—1945 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 289.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 88, арк. 3; спр. 188, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-107, оп. 1, спр. 11, арк. 2.
[4] Там же, ф. Р-26, оп. 1, спр. 10, арк. 2.
[5] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. Р-447, оп. 1, спр. 33, арк. 1—3; спр. 9, арк. 6.

в районі ініціатор стахановського руху, перевиконував норми в 4—5 разів[1]. Він був нагороджений орденом Леніна. В ліспромгоспі налічувалося 300 стахановців, більшість серед яких становили комуністи і комсомольці. Імена кращих з них — лісорубів братів Левків, братів Коневичів, В. П. Островки — стали відомими далеко за межами області. Поряд з чоловіками високий трудовий ентузіазм проявляли і жінки. М. І. Мишко оволоділа важкою для жінки професією пильщика і систематично перевиконувала норми. Всі великі підприємства Сваляви виконали план першої післявоєнної п'ятирічки достроково. Великих успіхів у відбудові і дальшому розвитку господарства було досягнуто завдяки величезній допомозі трудящих братніх республік СРСР. Коли проводилась часткова реконструкція лісохімзаводу, тільки одного устаткування з різних кінців Радянського Союзу було одержано на 4,9 млн. карбованців[2].

Протягом 1946—1948 рр. приватник був повністю витиснутий з торгівлі і кустарної промисловості. В селищі розгорнули торгівлю споживче товариство та відділ робітничого постачання. В 1949 році вони мали 22 магазини на 25 робочих місць. Кустарі об'єдналися в промислові артілі «Свобода» і «Стахановець», які в 1950 році вже дали продукції на 1215 тис. крб. Було також створено державні підприємства місцевої промисловості, райхарчокомбінат і райпромкомбінат.

Хоча трудящі селяни й звільнилися від гніту та безправ'я, їхні дрібні господарства були малопродуктивними. Земля використовувалася нераціонально. Тому серед селянства посилювався потяг до колективного господарювання. В 1946 році було створено три земельні громади, які надавали допомогу селянам по обробітку землі й у забезпеченні насінням, вели боротьбу проти засилля куркульства[3]. 27 червня 1948 року відбулися збори ініціативної групи (46 господарств) по створенню колгоспу. Було вирішено після збору врожаю провести усуспільнення господарств. Збори прийняли статут артілі і обрали правління на чолі з Й. В. Левком. Колгосп дістав назву «Нове життя».

Сільськогосподарська артіль швидко зростала. На кінець 1949 року в ній об'єднувалось 123 господарства (165 працездатних колгоспників). Неподільні фонди збільшилися до 87 441 крб., грошові прибутки становили 119 036 карбованців[4].

Вороги намагалися перешкодити революційним перетворенням. Деякі куркулі таємно стягували орендну плату з селян, до яких перейшла їхня земля. Коли сільська біднота вирішила створити колективне господарство, куркульство «доводило», що в Сваляві мало землі, великий прошарок робітничого населення, а тому перспектив для створення колгоспу немає[5]. Та це не спинило трудящих.

В 1950 році свалявці завершили суцільну колективізацію. Всі лишки землі були передані колгоспові. Тоді ж колгосп «Нове життя» з'єднався з артілями сусідніх сіл — Драчиного, Черника і Стройного. Об'єднане господарство дістало ім'я Т. Г. Шевченка.

Поступово змінювався зовнішній вигляд Сваляви. Ремонтувалися житлові будинки, було споруджено міст через Латорицю і новий залізничний вокзал.

В роки наступних п'ятирічок промисловість Сваляви продовжувала швидко розвиватися. Валова продукція підприємств значно збільшилась; зросли ряди робітничого класу.

Через скорочення лісовирубок підприємства відчували гостру нестачу сировини. Змінювався асортимент товарів, спеціалізація виробництва. Все це створювало значні труднощі. Але на підприємствах Сваляви не було жодного робітника,

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 28, арк. 5.
[2] К. О. Куценко. Допомога народів СРСР — важлива умова відбудови і дальшого розвитку промисловості Закарпаття (1945—1955).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 37, стор. 63.
[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 447, оп. 1, спр. 9, арк. 6.
[4] Там же, спр. 4, арк. 1—10.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 28, арк. 9.

який би не виконував норм. Передові робітники М. Ф. Чубірка, І. М. Брундяк, П. І. Шевера, М. М. Куля, І. В. Мелеш та ін. виконували змінні завдання на 120—160 проц. Багато свалявських передовиків соціалістичного змагання прославилися далеко за межами області. Так, колишній рядовий лісоруб Ф. С. Цанько став бригадиром електропильщиків, одержав кілька урядових нагород та премій і в 1954 році був обраний депутатом Верховної Ради СРСР.

Швидко змінювались умови життя та праці трудящих, збільшувалося промислове населення. В 1951 році з 1139 дворів (6750 чол. населення) 905 належали робітникам, службовцям і кооперованим кустарям, а 234 — колгоспникам[1]. Житлом лісоруба став добре впорядкований гуртожиток. Тільки в ліспромгоспі було 7 гуртожитків. За допомогою держави і профспілок робітники споруджували індивідуальні будинки сучасного міського типу. В 1946—1960 рр. робітники і колгоспники Сваляви звели 447 індивідуальних будинків з корисною площею 14 391 тис. кв. метрів.

Розширювалась сітка шкіл, лікувальних закладів, поліпшилося комунальне обслуговування трудящих. Швидко зростав бюджет селищної Ради. З 1955 по 1957 рік він збільшився в півтора раза і становив 2840,9 тис. крб. Видатки на комунальне господарство зросли за цей час удвічі, на освіту — на 60 процентів[2]. Сучасна Свалява перетворилася в один з промислових центрів області. Зараз тут працюють такі підприємства, як лісокомбінат, лісохімкомбінат, комбінат виробничих підприємств, меблева та деревообробна фабрики, склотарний і соковинний заводи, завод мінеральних вод, хлібокомбінат, комбінат побутового обслуговування, рембуддільниця, міжколгоспбуд, райвідділення «Сільгосптехніка» та будівельне управління «Курортбуду». Валова продукція промислових підприємств досягла 27 млн. крб. Свалявські підприємства виробляють художні меблі, пиломатеріали, деревне вугілля, деревностружкові плити, склотару, харчові продукти, різні хімічні вироби, сувеніри тощо.

Свалявський лісокомбінат, створений у 1958 році, перетворився у високотехнічне підприємство. За роки семирічки тут побудовано деревообробний цех, паросушильне господарство, впроваджено комплексну механізацію складських робіт. У 1964 році на комбінаті введено в дію цех деревностружкових плит, який перший в Радянському Союзі освоїв проектну потужність такого типу обладнання. Зміна цеху, очолювана Ю. І. Островкою, домоглася найвищого виробітку — 40 запресовок (46,5 куб. м плит). Велику роль в цьому відіграли заводські раціоналізатори. Запропонована інженером М. М. Брундяком нова конструкція дільниці головного конвейєра сприяла зменшенню браку. Тепер вона прийнята на всіх подібних підприємствах Радянського Союзу. Начальник цеху комуніст В. Ю. Готько удосконалив скидувачі плит головного конвейєру, що дозволило збільшити виробництво плит на 450 куб. м за рік.

В кінці 1965 року введено в експлуатацію меблевий цех-гігант потужністю

На подвір'ї Свалявського лісохімкомбінату. 1967 р.

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. Р-447, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
[2] Там же, спр. 102, арк. 13; спр. 119, арк. 23; спр. 143, арк. 2.

в 12 млн крб. продукції на рік. Цими меблями можна обладнати 33 тис. квартир. Таку кількість меблів на початку семирічки випускали всі підприємства області. З 1966 року тут діє склотарний завод потужністю 30 млн. пляшок на рік.

На підприємствах Сваляви швидко поширився рух за комуністичну працю. Вже в 1960 році за почесні звання змагалися 6 змін, 31 бригада та 166 робітників. Того ж року Ф. С. Цанько перейшов працювати з передової бригади у відсталу і вивів її в передові. В 1962 році почесне звання підприємства комуністичної праці одержав лісохімзавод (з 1966 року — лісохімкомбінат), а в 1967 році йому присвоєно ім'я 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. На честь 50-річчя Великого Жовтня Драчинську деревообробну фабрику нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та обласної ради професійних спілок.

Розгортанню змагання сприяють дружні зв'язки з трудящими Угорщини і Чехословаччини, зокрема взаємні візити передовиків та керівників підприємств, вивчення передового досвіду. Завод мінеральних вод отримав з Чехословаччини потоково-автоматичну лінію, що набагато підвищило випуск продукції.

Свалявський колгосп ім. Шевченка перетворився в багатогалузеве розвинене господарство. В 1967 році колгосп зібрав 21,9 цнт зернових з га. За останні роки він спорудив 5 тваринницьких приміщень, гноєсховище, водокачку, майстерні, кормокухні тощо.

Свалявські трударі живуть заможно і культурно. Зараз вони мають в особистому користуванні 40 легкових автомашин, 195 мотоциклів, 424 телевізори. Вклади свалявців в ощадні каси досягли 1 млн. 300 тис. карбованців.

З кожним роком зростає товарообіг. В місті створено широку спеціалізовану торговельну мережу, в яку входять 55 продовольчих та промислових магазинів, двоповерховий торговий комплекс, ресторан, 8 їдалень та 18 інших точок громадського харчування. Товарообіг цих об'єктів в 1967 році перевищив 4,5 млн. карбованців.

Трудящі Сваляви широко користуються соціальними благами. В місті відкрито новий корпус лікарні. Працює поліклініка, санепідвідділення, дитяча консультація, тубдиспансер, швидка допомога. Ліквідовані або зведені до мінімуму інфекційні захворювання та дитяча смертність. Населення обслуговують 43 лікарі та 176 медичних працівників середньої кваліфікації.

Масового розвитку набули фізкультура і спорт. На підприємствах діє 14 низових фізкультурних колективів. В їх користуванні три стадіони, десятки спортивних майданчиків, три спортзали. В 1965 році створено дитячу спортивну школу, де навчається 375 дітей, юнаків та дівчат. Навколо Сваляви, в мальовничих місцях, на базі численних мінеральних джерел відкрито 4 санаторії та 2 профілакторії. Сюди для лікування і на відпочинок приїжджають трудящі з багатьох областей і республік країни.

Радянська влада здійснила широке соціальне забезпечення трудящих. Тільки в 1967 році пенсіонерам — робітникам і колгоспникам виплачено понад 1124 тис. крб. Велику допомогу подає держава багатодітним та одиноким матерям.

В Сваляві працюють три середні загальноосвітні школи, середня школа-інтернат, дві початкові школи, середня школа робітничої молоді, заочна середня та музична школи, професійно-тех-

Палац культури, м. Свалява. 1967 р.

нічне училище, політехнікум. Дітей навчає 235 учителів, у т. ч. з вищою освітою — 128. В 9 дитячих садках і яслах виховуються малята дошкільного віку.

Культурно й цікаво проводять своє дозвілля трудящі Сваляви. До їх послуг 2 кінотеатри, чотири стаціонарні кіноустановки, 4 клуби, 15 бібліотек з книжковим фондом 111 тис. томів. Бібліотеки обслуговують 10 520 читачів. Чудовою прикрасою Сваляви є міський двоповерховий Палац культури, споруджений в 1959 році, і пам'ятник Івану Франку біля нього. Переконливим показником зростання культурно-освітнього рівня трудящих є той факт, що зараз населення міста передплачує 25 тис. примірників газет і журналів.

У Свалявському краєзнавчому музеї. 1967 р.

Добра слава йде про колективи художньої самодіяльності Сваляви. Ансамбль пісні і танцю лісохімкомбінату та міського Палацу культури, яким керує заслужений лікар УРСР і заслужений працівник культури УРСР М. С. Чайковський, відомі за межами району і області. Хор Палацу культури неоднаразово був учасником республіканських оглядів. Його самодіяльні митці здійснили постановку п'єси «Весілля на Свалявщині», яка знята Київською студією хронікально-документальних фільмів. Хору Палацу культури присвоєно почесне звання народний. Колективи художньої самодіяльності лісохімкомбінату і Палацу культури виступали перед трудящими Угорщини і Чехословаччини.

Народний умілець В. М. Асталош. Свалява. 1967 р.

В Сваляві діють народний університет культури, університет здоров'я і народний університет педагогічних знань. При Палаці культури створено краєзнавчий музей, кімнату атеїста та кімнату для урочистої реєстрації шлюбів. За досягнення в роботі на честь 50-річчя Великого Жовтня Свалявський районний Палац культури нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому і обласної ради професійних спілок.

Радянська влада створила сприятливі умови для розвитку народних талантів. Далеко за межами району відомий, наприклад, різьбяр по дереву В. М. Асталош. Кращі його роботи неоднаразово експонувалися на обласних та республіканських виставках. В Сваляві також працюють самодіяльний композитор Г. Є. Дулишкович, самодіяльні художники І. Д. Бердар, М. М. Чомоній, І. І. Шустер, Ю. І. Зінич.

За останні роки Свалява перетворилась у сучасне промислове місто. 10 серпня 1957 року вона віднесена до міст районного підпорядкування. Тільки з 1960 року в Сваляві споруджено 438 будинків, введено першу чергу водопроводу і каналізації. Почалася газифікація. В місті створено три парки, сквери, амфітеатр, побудовано дитячий атракціон.

Прекрасний сьогоднішній день молодого міста Сваляви. Ще кращим буде його майбутнє.

Й. Й. ДОЛИНИЧ, В. П. МІСЮРА, Б. І. СПІВАК

* * *

Свалявський район розташований у північно-західній частині Закарпатської області. Межує з Воловецьким, Іршавським, Міжгірським, Мукачівським і Перечинським районами Закарпатської області. Площа району — 680 кв. км. Населення — 42,0 тис. чол., в т. ч. 31,3 тис. чол. сільського і 10,7 тис. чол. міського. Середня густота населення — 62 чол. на кв. км. На території району є одна міська й 11 сільських Рад, яким підпорядковано 29 населених пунктів.

Район вкритий густою сіткою шосейних доріг. Через нього проходять автотраси: Львів—Мукачеве, Хуст—Липча—Поляна—Перечин і Свалява—Воловець—Міжгір'я, а також електрифікована залізниця міжнародного значення Москва—Чоп—Прага—Будапешт. Територію району перетинає міжнародний нафтопровід «Дружба», міжнародна високовольтна лінія електропередачі «Мир» і газопровід «Братерство».

Район багатий на природні ресурси: букові і смерекові ліси, джерела мінеральних вод, будівельні матеріали. Такі мінеральні води, як «Свалява», «Лужанська», «Поляна Квасова», «Плосківська», відомі далеко за межами області.

Свалявський район — це край курортів, туризму і масового відпочинку. На базі мінеральних вод працюють санаторії «Поляна», «Квітка Полонини», «Сонячне Закарпаття». Недалеко від села Березників у мальовничій місцевості розташовані корпуси дитячого санаторію «Човен». Влітку в різних селах діють піонерські табори. В Уклині розташовано республіканський табір юних туристів.

Головними галузями економіки є лісова, деревообробна та меблева галузі промисловості. Ліси займають 48,6 тис. га (з 68 тис. га усієї землі).

Їх господар — Свалявський лісокомбінат. Він не тільки переробляє деревину, але й дбає про те, щоб Карпати вічно зеленіли. Основну частину лісів державного фонду складає молодняк першого і другого класу.Тільки за 1967 рік в районі посаджено 70 га нових лісів.

В районі нараховується 13 промислових підприємств, на яких працює 5999 робітників та інженерно-технічних працівників. Валова продукція промислових підприємств становить 27,5 млн. карбованців.

Найбільшими промисловими підприємствами є лісокомбінат, лісохімкомбінат, меблева фабрика, склотарний завод, що знаходяться в Сваляві, Драчинська деревообробна фабрика, які випускають художні меблі, пиломатеріали, чорнові меблеві заготовки, деревностружкові плити, фанеру, паркет, пляшки, метиловий спирт, формалін, карбомідні смоли, сувеніри тощо.

На території району є 8 колгоспів.

Під сільськогосподарськими угіддями знаходиться 12,9 тис. га, з них сінокоси і пасовища займають 9,8 тис. га, орні землі — 2,1 тис. га, багаторічні насадження — 1 тис. гектарів.

Провідне місце в сільському господарстві належить молочно-м'ясному тваринництву і вівчарству, потребам якого підпорядковане в основному рільництво. В колгоспах району налічується 14 207 голови продуктивної худоби, в т. ч. великої рогатої худоби — 4076; свиней — 694, овець — 9430. Продуктивність тваринництва зростає з року в рік. Якщо в 1963 році надій молока становив 912 кг на фуражну корову, то в 1967 році — 1472 кілограми.

Основною культурою, яка вирощується в районі, є картопля (40 проц. всієї посівної площі). Її врожайність за останні 5 років дорівнює 100—120 цнт з га. Крім того, сіють пшеницю, озиме жито, овес, ячмінь, кукурудзу, кормові буряки, трави.

Значного розвитку в районі набула кооперативно-торговельна сітка. Торгівлею займаються три організації, а саме: райспоживспілка, відділення Закарпатського курортторгу і відділ робітничого постачання лісокомбінату. В населених пунктах району працює 139 крамниць, 49 їдалень, 64 ларки та кіоски. Загальний

товарообіг державної та кооперативної торгівлі становить 16 197 тис. карбованців.

Швидкими темпами ведеться житлове будівництво. Із 8639 житлових будинків, які є в місті і селах району, 5316 побудовано або реконструйовано за роки Радянської влади.

Важливі зміни відбулися на території району і в справі охорони здоров'я та медичного обслуговування населення. Якщо в дорадянські часи тут не було ніяких медичних закладів, то зараз працюють районна лікарня на 300 ліжок, 2 сільські лікарні, тубдиспансер на 50 ліжок, 3 медичні амбулаторії, 21 фельдшерсько-акушерський пункт, 2 лікарські здоровпункти, 7 фельдшерських здоровпунктів, 8 колгоспних пологових будинків, санепідстанція, будинок дитини і 4 дитячих ясел. Медичну допомогу трудящим подають 47 лікарів і 245 середніх медичних працівників.

Дороги Свалявського району. 1967 р.

Великих успіхів досягли освіта й культура. Якщо до 1945 року тут більша частина населення була неписьменною або малописьменною і працювала, крім т. зв. народних шкіл, лише одна горожанська школа, то тепер в районі є 11 початкових, 10 восьмирічних, 8 середніх загальноосвітніх шкіл та одна середня школа-інтернат. Крім того, працюють спортивна дитяча школа, музична школа, технікум харчової промисловості, професійно-технічне училище, 18 дошкільних закладів, які охоплюють близько 12 тисяч учнів та дошкільнят. В учбових закладах налічується понад 600 вчителів, серед них заслужений вчитель школи Української РСР М. І. Молнар, 14 чол., нагороджених орденами і медалями СРСР, 34 чол., нагороджені значком «Відмінник народної освіти».

Район має широку мережу культосвітніх закладів; тут працює 27 клубів, в т. ч. 6 клубів відмінної роботи, один Палац культури та 27 бібліотек, в т. ч. 17 бібліотек відмінної роботи, два широкоекранні кінотеатри та 30 стаціонарних кіноустановок.

В клубах організовано 150 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 2400 учасників. Славиться ансамбль танцю «Свалява». В 1967 році на обласному фестивалі самодіяльного мистецтва він зайняв перше місце і був нагороджений дипломом першого ступеня, а на республіканському фестивалі — срібною медаллю. Колектив ансамблю побував у Чехословацькій Соціалістичній Республіці, де взяв участь у концерті радянсько-чехословацької дружби.

Керівною силою в здійсненні завдань комуністичного будівництва є районна партійна організація, що налічує в своїх рядах 1167 комуністів, які об'єднані в 50 первинних партійних організаціях.

З 1944 року в районі видається газета «Ленінський шлях».

У Сваляві та навколишніх селах знаходиться ряд історичних пам'ятників, зокрема обелісків на честь воїнів Радянської Армії, що загинули в боротьбі за визволення краю, та жертв кривавого розстрілу антивоєнних демонстрацій 1924 року. Трудящі району оберігають та шанують ці святині.

КЕРЕЦЬКИ

Керецьки — село, центр сільської Ради, один з найдавніших населених пунктів Закарпаття. Знаходяться за 22 км на південний схід від Сваляви, з усіх боків оточені горами. На півночі розкинулась полонина Стій, на заході — Бужера. Через село протікає річка Боржава. Населення — 3627 чол. Сільраді підпорядковане село Березники.

В архівних документах Керецьки вперше згадуються в 1389 році, коли вони разом з іншими селами Приборжавської долини були подаровані угорським королем Ласло V Мукачівському замку. У 1463 році село одержав феодал Амбруш Довгай[1].

Населення Керецьок займалося тваринництвом, землеробством та мисливством. Пасовиська належали сільській общині, але у 1411 році магнати Довгаї заволоділи полонинами й обклали селян грошовими та натуральними повинностями. В XVII столітті селяни платили по 1—2 форинти на рік з кожного наділу, десяту вівцю, свиню або корову. Крім того, в маєток феодала, центр якого знаходився у селі Довгому, вони змушені були доставляти продукти землеробства, шкури диких тварин, виловлену рибу тощо. Разом з тим селяни виконували ряд безплатних робіт, найбільша кількість яких припадала на період жнив та сінокосів.

Погіршували їх становище часті неврожаї, стихійні лиха, епідемії. На рубежі XVII—XVIII століть чума косила населення Керецьок та навколишніх сіл протягом чотирьох років.

Під час визвольної війни угорського народу під керівництвом Ференца II Ракоці селяни Керецьок теж вели боротьбу проти габсбурзької тиранії. Григорій Довгай, власник земель у басейні річки Боржави, був призначений Ференцом II Ракоці ішпаном Мармарощини та головним начальником Хустського замку. За це маєтки Довгая в 1708 році були конфісковані урядом Габсбургів, і село Керецьки перейшло у власність держави. В 1728 році його передали графу Шенборну.

У XVIII столітті повинності закріпачених селян Керецьок, як і у всій домінії графів Шенборнів, були дуже великими. Кріпаки платили феодалові поземельну данину й дев'ятину від урожаю та худоби, виконували 3—4-денну панщину, здавали десятину на користь церкви[2].

Хоч урбаріальна реформа 70-х років XVIII століття й нормувала розмір панщини, однак управителі графа Шенборна примушували селян Керецьок працювати на поміщика стільки днів, скільки було потрібно панові.

У 70—80-х роках XVIII століття кілька років підряд в районі Сваляви лютував голод, внаслідок чого багато жителів Керецьок померло, ще більше розорилося і втратило свої наділи.

Не поліпшило їх становища і скасування кріпацтва в 1848 році. Безземелля і малоземелля змушували селян і далі орендувати землю в Шенборна, за що вони повинні були віддавати 2/3 врожаю й протягом 3 днів щотижня працювати на полі поміщика.

Урбаріальний патент 1853 року дав право селянам користуватися розкорчованими землями. Проте, коли жителі Керецьок розчистили ділянку, поміщик відібрав її, а їм дав нерозкорчовану[3].

Селяни вели невпинну боротьбу проти свавілля поміщиків. Гострий і масовий характер мали виступи бідноти проти комасацій, що привело до зіткнення з військами. Жителі села на протязі 10 років (з 1862 до 1872) відмовлялися від прове-

---

[1] G. Váradi. Marmarosi emlékkönyv. Mármaros-Sziget, 1901, стор. 327.

[2] А. Шаш. Нарис соціальної і господарської історії Шенборнської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст. — Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 9. Ужгород, 1932, стор. 112—113.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 1; спр. 18, арк. 3.

Село Керецьки. 1967 р.

дення розмежування землі. У серпні 1872 року комітатські власті направили в Керецьки військову команду в складі 104 чол. Кілька селян було заарештовано, одного вбито і 6 тяжко поранено. На решту власті наклали контрибуцію в сумі 4 тис. форинтів. Комасація ще більше поглибила соціальну нерівність.

У 1882 році поміщик Дональд Шенборн володів 19 471 кадастральним гольдом, а 1561 селянину Керецьок належало лише 9074 гольди[1]. Навіть сінокоси та пасовиська перейшли у власність Шенборна.

Начальник Свалявського округу М. Болайти у своїй доповідній записці в 1897 році писав, що безземельні селяни його округу перетворились у землеробський пролетаріат, який не може знайти застосування своєї праці. Більшість селян, які ще сидять на землі, мають ділянки розміром по 2—3 гольди і тільки деякі — по 6 гольдів. Навіть «кращі господарі» не збирають стільки врожаю, щоб забезпечити сім'ю і засіяти свої поля. «Злиденність русинів набрала таких розмірів,— заявляв він,— що я кожного року намагаюсь одержати від держави допомогу, так як інакше народ загинув би від голоду».

Важке становище змушувало селян емігрувати в США та інші країни. Той же начальник округу визнавав: «...селяни знаходяться у відчаї. Якщо їм дозволити, то вони на протязі 4 місяців всі виселяться в Америку[2].

Управителі графа Шенборна рік у рік збільшували орендну плату за землю. Коли у 80-х роках XIX століття селяни за випас пари волів платили 2 форинти, а за вівцю 5 крейцерів на рік[3], то в 90-х роках цей поміщик вимагав за пару волів 5 форинтів і 75 крейцерів, а за вівцю — 60 крейцерів. При цьому барон Шенборн навмисно відводив для випасу селянської худоби малі ділянки, на яких не можна було випасати велику кількість худоби. Це робилось для того, щоб частіше штрафувати селян, адже за випас худоби на недозволеній площі кожен мусив платити штраф до 40 форинтів.

Селянам заборонялось брати в лісі сушняк. За віз таких дров потрібно було давати 5 форинтів. Навіть за користування шляхами, які проходили через володіння Шенборна, належало платити по 3 форинти.

Жорстока кара чекала тих селян, які уникали цих зборів. У кінці 90-х років минулого століття лісник домінії Шенборна стріляв у селянина Керецьок за одно поліно дров. Коли цей селянин порушив судову справу, то суд присудив ліснику лише 8 днів в'язниці та 30 форинтів штрафу. Селянин опротестував вирок у хустському суді, але йому звідти відповіли, що він не має на це права.

Нестерпні умови життя примушували селян звертатися з скаргами в різні установи. В 1897 році Федір Білей надіслав у газету «Наука» листа, в якому розповідав про жахливі утиски з боку поміщика. Він писав: «Управителі графа Шенборна поводяться з нами, як із скотиною, не держать нас за людей, експлуатації, яку ми переносимо, немає ні кінця, ні краю»[4].

---

[1] A Magyar korona országainak népszámlálása. стор. 167.
[2] И. Г. Коломиец. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия, т. 1, стор. 312, 358.
[3] A Magyar korona országainak népszámlálása. стор. 167.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 772, оп. 1, спр. 1; арк. 1, спр. 2, арк. 13.

Кількість малоземельного селянства зростала з року в рік. У 1900 році в селі проживало уже 2146 чол., а в їхньому користуванні залишалась та ж кількість землі, що й у 1882 році. 253 сім'ям доводилось орендувати землю[1].

«Серед чисельних податків, якими обкладали селянина,— писав старий комуніст села Керецьок Іван Сенинець,— було і подимне і податок за вікна і димар»[2].

Селян Керецьок жорстоко експлуатувала церква. На початку XX століття вони мусили віддавати з кожного двору десяту частину врожаю і працювати по 10 днів щороку на попівських землях (т. зв. коблина і роковина). Кожна родина повинна була сплачувати великі натуральні данини: 1 кв. сажень дров, два цнт сіна, 36 кг кукурудзи. Духовенство наслідувало поміщиків, обдираючи селянську бідноту, а в разі непокори зверталося по допомогу до нотаря.

Жителі Керецьок не раз скаржились на уніатських попів у різні інстанції, але безуспішно. У 1906 році вони подали колективну скаргу в Сігетську єпархію на попа, в якій вимагали зменшити церковні побори. «Священик Зомарі здирає з нас величезні податки. Люди із-за недостатку емігрують у світ, в Америку, Канаду й інші країни. Хочемо другого попа, бо цей дуже дорогий»,— заявляли селяни[3]. У тому ж році вони написали колективну скаргу до міністерства землеробства Угорщини, в якій повідомляли, що нотар і піп вимагали непосильних церковних податків[4].

Переважна більшість мешканців Керецьок була неписьменною. Тільки у 1898 році в селі відкрито церковнопарафіальну школу, в якій навчалося лише 14 дітей. Головним предметом у ній був «закон божий». Навчання проводилось виключно угорською мовою. Основна маса дітей на могла відвідувати школу не тільки тому, що навчання велось угорською мовою, але й через злидні, голод і хвороби. Керецьки не мали жодної медичної установи. За словами старих жителів І. І. Титинця і Г. І. Рудоша, в 1915 році тільки на одній Федоринській вулиці внаслідок інфекційних хвороб та відсутності медичної допомоги із 25 дітей шкільного віку 20 вмерло. Тоді ж там померло багато старих людей.

Після розпаду Австро-Угорщини жителі села виступали за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною і надіслали своїх делегатів на Всезакарпатський з'їзд у Хуст. У квітні 1919 року значна частина борців за возз'єднання з Радянською Україною — делегатів з'їзду в Хусті — була обрана до складу Ради робітників, селян і солдатів. Серед них — жителі Керецьок Іван Демчиля і Федір Білей. Проте прагненням жителів села не судилося здійснитись. Закарпаття було окуповане буржуазною Чехословаччиною.

Як і раніше, селяни задихалися від безземелля й малоземелля. У 1930 році в Керецьках нараховувалося 634 двори, в яких проживало 3060 чол. Всієї землі село мало 5206 га [5], з яких придатною для оранки була лише десята частина [6]. Близько половини орної землі належало баронесі Загер, тому на кожну душу населення припадало в середньому по 0,3 га цієї землі.

Тяжке економічне становище, політична безправність і національний гніт штовхали селян на боротьбу проти гнобителів. Їх керівником і організатором стала комуністична організація, створена в 1922 році. Буржуазні власті, налякані зростаючим впливом комуністів, не раз вдавались до репресій. 16 березня 1924 року,

---

[1] A Magyar statisztikai évkönyv, 1902, Budapest, стор. 502.
[2] І. Сенинець. Вікна в комунізм. Журн. «Україна», 1961, № 22, стор. 21.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 3, спр. 548, арк. 1—131.
[4] Там же, ф. 772, оп. 1, спр. 850, арк. 1—2.
[5] Statistický lexikon obci v Republice Československé. IV. zemĕ Podkarpatoruská. Praha, 1937, стор. 17.
[6] І. Сенинець. Вікна в комунізм. Журн. «Україна», 1961, № 22.

наприклад, жандарми розігнали загальні збори селян Керецьок, які були організовані комуністами [1].

Однак трудящі маси села продовжували підтримувати членів КПЧ, вбачаючи в них своїх найбільш послідовних і стійких захисників. На виборах до чехословацького парламенту в 1925 році комуністи одержали 261 голос з 1011, а в 1927 році, обираючи сільске представництво,— 432 голоси із 1134 [2].

Згідно з жандармським донесенням, комуністи села Березників активно готувалися відзначити другу річницю від дня смерті В. І. Леніна та вели широку кампанію за визнання Чехословаччиною Радянського Союзу.

Під керівництвом партійної організації, яку тоді очолював Гнат Пецко, в 1929 році в Керецьках була створена Комуністична Спілка молоді на чолі з Іваном Титинцем. Комсомольці разом з комуністами роз'яснювали жителям села суть антинародної політики чеської буржуазії та закликали до посилення боротьби проти існуючих порядків.

Світова економічна криза 1929—1933 рр. значно погіршила економічне становище селян. Збільшились податки, підвищились ціни на товари. У 1931 році був дуже поганий урожай, що викликало небувалий голод. Багато селян Керецьок більшу частину року працювали на лісорозробках. Але й тут у період кризи кількість робітників скоротилась. Тому деякі з них залишали село і виїжджали на роботу в інші райони і навіть за кордон. 24 чоловіки, продавши майно й заборгувавшись у лихварів, заплатили по 1200 крон за паспорти для поїздки у Францію. Але французькі власті відмовили їм, мотивуючи своє рішення тим, що жоден з них не мав у запасі 5 тис. франків. Селяни змушені були повернутись додому. Разом із своїми сім'ями вони організували демонстрацію перед нотарською управою, від якої вимагали повернути гроші, заплачені за паспорти. Серед демонстрантів був і депутат чехословацького парламенту від компартії Г. Терек. Нотарська управа викликала жандармів, які розігнали демонстрантів.

З ініціативи комуністів Г. І. Рудоша, І. І. Титинця та інших у 1931—1932 рр. відбулося декілька походів селян Керецьок до нотарського управління з вимогою поліпшити економічне становище й припинити екзекуції за несплачені податки. Одним із найбільших виступів були події 27 вересня 1932 року. У цей день робітники лісорозробок оголосили страйк солідарності із страйкарями села Довгого. Канатна дорога, по якій перевозився ліс із Керецьок у село Кушницю, три дні не працювала. Підприємцям довелося задовольнити вимоги робітників і підвищити їм зарплату на 3 крони в день.

Класові бої сприяли дальшому зростанню авторитету партійної організації. На виборах у сільське управління в 1935 році комуністи добилися великої перемоги. В жандармському донесенні від 12 березня 1935 року зазначалося, що комуністи одержали на цих виборах 12 мандатів із 30. На виборах до парламенту в тому ж році за кандидатів комуністичної партії було подано 622 голоси, що складало половину виборців села [3].

Важкі умови життя й праці породжували часті епідемії, які лютували роками у верховинських селах. Для боротьби з ними уряд мусив виділяти певні кошти, але задовольнити потреби населення ці мізерні копійки не могли. Наприклад, з 1 липня 1922 року по 30 червня 1924 року на ліки для села витрачено тільки 298 крон, тобто менше 150 крон на рік. Село Березники тоді одержало лише 26 крон. Це й приводило до того, що селяни після перебування в лікарні залишались її боржниками. В 1939 році житель Керецьок Дмитро Рудош, якого спіткала важка інфекційна хвороба, попав до Мукачівської лікарні. За декілька днів лікування від нього

[1] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 77, 576.

[2] Přehled výsledků voleb do obcí na Podkarpatské Rusi, стор. 42.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 443, арк. 119.

На околиці с. Керецьок. 1967 р.

вимагали 160 крон[1]. Але Рудош був бідняком і не міг розрахуватися з лікарнею. Довго ходив він по судах, оббивав пороги нотарської канцелярії, щоб змилосердились, але так нічого й не домігся. Не міг розрахуватися за лікування і Михайло Сакаль. Коли екзекутори прийшли описати його майно, виявилось, що він володіє одним кадастральним гольдом землі.

Не дбала чеська буржуазія про освіту трудящих. В 30-х роках у селі працювала лише початкова школа з українською мовою викладання.

Набагато погіршало економічне становище селян Керецьок у період фашистської окупації 1939—1944 рр. У 1939 році в селі проживало 2985 чол., у користуванні яких знаходилося 9083 кадастральні гольди землі, в т. ч. орної землі тільки 254 гольди[2]. Зате баронеса Загер мала більше орної землі, ніж всі селяни разом узяті. Основною причиною злиднів селян Керецьок і надалі залишилися безземелля і малоземелля, а також величезні державні податки, які під час окупації складали 35 тис. крб. на рік.

В період фашистської окупації комуністи діяли у глибокому підпіллі, керуючи опором трудящих проти фашистів. Комуніст Г. І. Рудош, ризикуючи життям, протягом всього періоду окупації зберігав у себе дома червоний прапор. Під впливом роз'яснювальної роботи комуністів у 1939—1940 рр. до Радянського Союзу нелегально емігрувало понад 60 чол. Згодом переважна більшість із них боролася проти фашистських загарбників у лавах Червоної Армії, Чехословацького корпусу під командуванням Людвіка Свободи та в тилу ворога на території Словаччини.

У 1944 році в Керецьках було висаджено групу партизанів на чолі з Іваном Прищепою. Трудящі села активно допомагали народним месникам, забезпечували їх харчуванням.

25 жовтня 1944 року воїни 17-го гвардійського корпусу визволили Керецьки від фашистських окупантів. Населення радісно вітало Червону Армію. Понад 100 чол. одягли військову форму й пішли на фронт. 43 добровольці з села загинуло смертю хоробрих. Згодом односельчани в центрі села спорудили пам'ятник, на якому в яскравих променях сонця золотом іскряться слова: «Слава героям, що загинули в боях за визволення Вітчизни в 1941—1945 роках». Тут же — імена героїв, які віддали своє життя в боротьбі за свободу.

В останніх числах жовтня 1944 року у Керецьках було створено Народний комітет із 9 чол., навколо якого згуртувалися всі трудівники села. Очолив його комуніст Дмитро Голованич. Найактивнішими членами комітету були Г. Пецко, М. Марфинець, Л. Лемачок, Л. Стеблей, М. Грига та інші.

В селі швидко здійснювалися соціально-економічні перетворення. Першим заходом Народного комітету була конфіскація поміщицької землі. Селяни одержали понад 3400 га угідь. Колишні батраки та безземельні селяни дістали по 1,5 га на душу населення. Крім того, комітет розподілив між селянами понад 140 голів великої рогатої худоби, що належали баронесі Загер. У 1946 році

---

[1] Газ. «Ленінський шлях» (Свалява), 10 серпня 1967 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 757, оп. 1, спр. 78.

Народний комітет з ініціативи комуністів провів ремонт школи, вжив заходів до поліпшення роботи споживчої кооперації[1].

Партійна організація, яка вийшла з підпілля, стала організатором і натхненником діяльності Народного комітету. У 1948 році вона створила ініціативну групу з 9 чоловік, яка очолила багато ділянок роботи в селі. Зокрема, під її керівництвом у 1948 році відкрито лікарню на 15 ліжок, розширено торговельну мережу, поліпшено роботу клубу і хати-читальні.

Комуністи провели широку роз'яснювальну роботу по залученню селян до колективного господарювання. Ініціативу комуністів підтримала біднота. Восени того ж року 34 бідняцькі господарства об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Пам'ять Ілліча». В 1949 році до неї вступило ще 47 бідняцьких і середняцьких господарств, а на кінець 1950 року 790 селянських дворів повністю усуспільнили свою землю, робочу худобу та сільськогосподарський реманент і стали членами колгоспу[2].

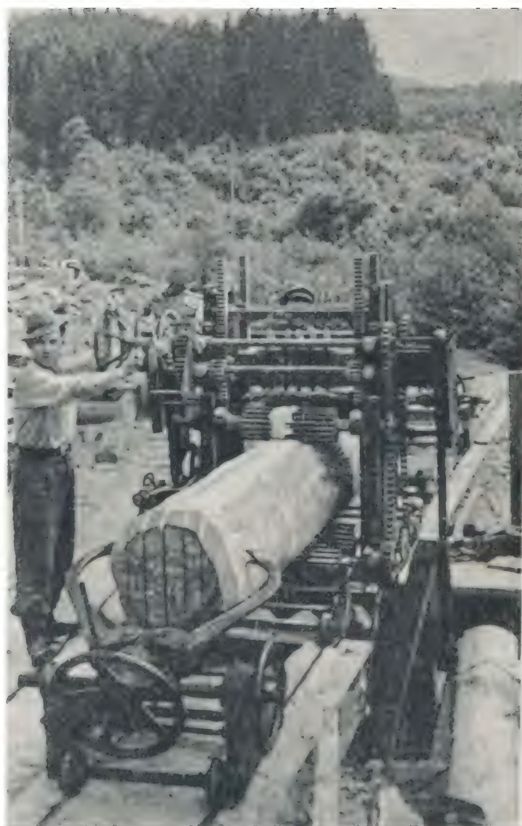

Пилорама керецьківського колгоспу «Пам'ять Ілліча». 1967 р.

Виконуючи рішення вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року, правління колгоспу і парторганізація намітили ряд заходів, спрямованих на збільшення сільськогосподарського виробництва. Особлива увага була звернута на посилення матеріальної заінтересованості колгоспників у результатах своєї праці. Це дало позитивні наслідки уже в 1955 році. Успішно було виконано план росту поголів'я великої рогатої худоби та овець. Надій молока на фуражну корову доведено до 1600 кг при плані 1300 кілограмів[3].

Значних успіхів домігся колгосп «Пам'ять Ілліча» в 1957 році. Кукурудзи було зібрано 76,5 цнт в качанах з кожного га (при плані 55 цнт), картоплі по 190,3 цнт (при плані 165 цнт з га). Ще кращих наслідків домоглися ланки М. Маги (по 226,5 цнт картоплі з га) і Г. Білей (по 210,4 цнт картоплі з га). Доярка Г. Демчиля надоїла на фуражну корову по 2600 кг (при плані 2150 кг)[4]. Сумлінна праця передовиків колгоспного виробництва дістала високу оцінку партії і уряду. 20 передовиків колгоспного виробництва були нагороджені орденами й медалями. Ордена Леніна удостоєно голову колгоспу І. І. Титинця, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадира М. О. Григу і ланкових М. В. Василенко та М. Д. Коваль.

Озброєні рішеннями XX і XXI з'їздів КПРС, колгоспники Керецьок активно включились у соціалістичне змагання за дострокове виконання семирічного плану, спрямували всю свою енергію на підвищення врожайності сільськогосподарських культур. В останньому році семирічки колгосп зібрав по 195 цнт картоплі з 1 га[5], а ланки М. В. Василенко і М. Ф. Дукай одержали ще вищі врожаї.

Комуністка М. В. Василенко працює ланковою з 1952 року. Середній урожай картоплі в її ланці в роки семирічки становив 230—250 цнт з 1 га. За ці досягнення Василенко була чотири рази учасником Виставки досягнень народного

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 201, оп. 1, спр. 1, стор. 103—132.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 445, арк. 19.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 201, оп. 1, спр. 14, арк. 159—164.
[4] Там же, спр. 16, арк. 125.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 581, оп. 8, спр. 6, арк. 69.

Сільська хлібопекарня. Керецьки. 1967 р.

У дитячій медичній консультації, с. Керецьки. 1967 р.

господарства СРСР й дістала нагороду — медаль «За трудову доблесть». До Радянської влади Василенко та її сім'я жили у надзвичайно тяжких умовах. В їх невеличкій хатинці часто не вистачало навіть кукурудзяного хліба. Докорінно змінилося життя Марії Василенко за останні два десятиліття. У 1959 році вона побудувала гарний будинок міського типу. Дві кімнати тут прикрашені новими меблями, є радіоприймач і телевізор.

Різко зросло за семирічку поголів'я худоби в колгоспі: овець — з 300 голів до 5486, великої рогатої худоби — з 100 до 840. Над збільшенням поголів'я овець у колгоспі багато працює старий вівчар І. Г. Сакаль. Рік у рік він вирощує високопродуктивний молодняк ягнят, від закріпленої за ним отари одержує першосортну вовну й виготовляє добру бринзу, за що його нагороджено орденом «Знак Пошани».

Такими ж відданими своїй справі є й інші 6 вівчарів групи Сакаля. Восени 1961 року старий вівчар Михайло Грига звернувся до сина Михайла, теж вівчаря, з такими словами: «Тут, де є наш гуртожиток, колись була колиба, стара, закурена. Сорок років із стрийком тут вівчарили. Ледве дочекаємось, бувало, коли жінки принесуть муки і солі, свіжого кукурудзяного хліба. Не ті часи були, що зараз. Нудьга і злигодні панували тоді. Знаєш, сину, наступної весни я вже тут не буду з тобою. Роки дають себе знати — дев'ятий десяток розміняв. Отари залишаю на тебе. Віриться, що не зганьбиш наш вівчарський рід». З того часу минув сьомий рік. Не помилився старий. Михайло Грига-молодший з честю продовжує батькову справу. В 1967 році він одержав від кожних ста вівцематок по 108 ягнят, настриг від кожної вівці по 2,7 кг першосортної вовни. Росте у Михайла син, теж Михайло, неабиякий помічник батькові. Вісімнадцятирічний комсомолець, полюбивши професію вівчаря, самостійно доїть овець, виготовляє, як і батько, смачну бринзу[1].

Парторганізація й правління колгоспу останнім часом велику увагу приділяють розвитку садівництва, як найбільш перспективної галузі економіки в гірських районах. За рахунок розкорчованих земель та інших ділянок в 1953 році розпочато закладання садів. У 1956 році було створено свій плодорозсадник на площі 8 га, який уже в 1958 році дав саджанці, що були краще пристосовані до

[1] Газ. «Ленінський шлях», 7 грудня 1967 р.

гірських умов. У посадці і вирощуванні саду значну роль відіграв агроном — ветеран колгоспу Ю. Ю. Білас.

1966 рік був новим значним кроком колгоспу у боротьбі за високі врожаї. Зернових вирощено по 25,8 цнт, картоплі — по 264 цнт з 1 га. Досягнення колгоспників і цього разу були відзначені високими урядовими нагородами. Орден Трудового Червоного Прапора вручено ланковій Г. І. Куц, «Знак Пошани» — голові правління І. І. Гелетичу і чабану І. Г. Сакалю. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп «Пам'ять Ілліча» відзначено Червоним прапором Свалявського РК КП України, райвиконкому і райкому профспілки спеціалістів сільського господарства.

Велику роль у колгоспному виробництві відіграє молодь. Комсомольська організація колгоспу нараховує 130 юнаків та дівчат. Комсомольці працюють у всіх галузях виробництва. На фермі великої рогатої худоби, наприклад, працює дояркою М. М. Федикович, яка, так само як і її сестра Ганна, надоїла по 2500 кг молока від кожної корови. Сестри не тільки старанно працюють, але й успішно навчаються у школі сільської молоді. Г. Грига очолює рільничу ланку, яка складається з 27 чол. В 1967 році ця ланка зібрала по 240 цнт картоплі з га. Більшість дівчат разом з ланковою навчаються у вечірній школі та комсомольському політгуртку.

У жовтні 1967 року в газеті «Ленінський шлях» було надруковано звернення комсомольців колгоспу «Пам'ять Ілліча» до юнаків і дівчат Закарпаття. В ньому, зокрема, говорилося: «Хай же до золотого ювілею Батьківщини наші села і міста підійдуть красивими, чистими і в святковому вбранні. В цьому році нами вже зведено монумент вождю світового пролетаріату В. І. Леніну, встановлено обеліск тим, хто віддав своє життя за наше щасливе сьогодні. Ніжно шелестить листя кленів і тополь у сквері, закладеному на честь п'ятдесятиріччя. Спорудження Будинку культури, дитячого садка, фельдшерсько-акушерського пункту, прокладка тротуарів, розбивка скверів, привабливе оформлення магазинів — ці та багато інших справ здійснені руками молоді... Закликаємо всіх включитися у змагання за благоустрій і святкове оформлення рідних міст і сіл.

Хай ще барвистішим і красивішим стане наше орденоносне Закарпаття»[1].

І воно на очах у кожного стає красивішим і привабливішим.

Швидко змінюється вигляд і села Керецьок. За останні два десятиліття тут побудовано понад 700 нових будинків, що становить близько 90 проц. загальної кількості жител. Окремі

Дитячий санаторій «Човен», с. Керецьки. 1967.

У Керецьківській бібліотеці. 1967 р.

[1] Газ. «Ленінський шлях», 3 жовтня 1967 р.

вулиці стали невпізнанними. Наприклад, на сучасній вулиці Перемоги до встановлення Радянської влади було 65 старих дерев'яних хат, покритих соломою і дранкою. Зараз на цій широкій, просторій, покритій асфальтом вулиці стоїть понад 200 нових цегляних будинків під черепицею, шифером та залізом. Якщо колись у селі ніхто не мав уяви про електричне світло й радіо, то зараз у всіх будинках сяють електричні вогні, лунає голос диктора. Багато жителів мають телевізори, холодильники, пральні машини.

Найкрасивіша частина села — вулиця Леніна. Раніше в центрі села можна було помітити чотири корчми, віллу священика, нотарську управу. Біля них сиротливо тулилися чотири десятки дерев'яних хатинок бідноти. Зараз тут побудовано клуб, лікарню, двоповерхову середню школу, двоповерховий будинок правління колгоспу, нові торговельні приміщення, ощадну касу, бібліотеку, відділення зв'язку та понад 200 житлових будинків.

У Керецьках працює дитячий тубсанаторій «Човен», відкритий у 1947 році на базі маєтку баронеси Загер. З року в рік розширюється його база. Тут збудовано триповерховий спальний корпус, двоповерховий будинок школи, клуб, лабораторію, їдальню тощо. Якщо на початку його існування в ньому перебувало 25 дітей, то зараз їх кількість зросла до 350.

В санаторії діти не тільки лікуються, але й мають усі умови для успішного навчання.

Крім санаторію «Човен», на території Керецьківської сільради є дільнична лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека. Щороку на медичне обслуговування в Керецьках і Березниках відпускається близько 60 тис. крб., не рахуючи утримання і лікування хворих цих сіл у районній лікарні.

Істотні зміни сталися в Керецьках у розвитку народної освіти. Нині серед жителів села немає неписьменного або малописьменного. З 1945 року тут працює восьмирічна, а з 1949 року середня школа, що вже випустила понад 400 учнів, 59 з яких закінчили вищі учбові заклади. В селі діє дитячий садок, де виховуються понад 50 дітей дошкільного віку.

В Керецьках є кімната щастя. В ній проходить урочиста реєстрація шлюбів. Перед молодожонами, як правило, виступають старі комуністи, ветерани колгоспної праці та близькі й родичі. Тут же відбувається церемонія зірчин.

Входять у побут жителів села святкові проводи на пенсію. На початку 1968 року колгоспники проводили на пенсію ветерана колгоспу Д. І. Стеблія. З цього приводу у клубі зібрались всі члени артілі. Голова правління вручив Стеблію цінний подарунок і посвідчення про присвоєння звання почесного колгоспника. Присутні тепло привітали пенсіонера, подякували йому за старанну працю та побажали щасливого відпочинку.

До війни в селі не було жодного культурного закладу. Тепер Керецьки мають Будинок культури на 350 місць, три бібліотеки, стаціонарну кіноустановку.

При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності (танцювальний, хоровий), літературний тощо. З 1959 року тут діє ансамбль пісні і танцю «Полонина», в якому бере участь понад 80 чоловік.

Вільно й щасливо живуть сьогодні мешканці колись убогого й відсталого гірського села. Їхні успіхи й досягнення — конкретний вияв незмірних переваг соціалізму над капіталізмом, свідчення нашого нестримного руху вперед.

І. Г. ПОВХАН

ПОЛЯ́НА

Поляна — село, центр сільської Ради. Розташована в невеличкій вузькій долині, оточеній майже з усіх боків лісами. В околицях Поляни починається Уклинський перевал і зустрічаються дві річки — Мала Пеня і Велика Пеня. Село знаходиться обабіч шосейної дороги Мукачеве—Львів, за 10 км від районного центру, на висоті 320 м над рівнем моря. З південного сходу Поляни стоїть гора Крехая, а зі сходу вона захищена горою Кичерою. На північному заході здіймається гора Лиса. Населення — 1897 чол. Полянській сільській Раді підпорядковане також село Уклин.

Поляна має багатовікову історію. Речові пам'ятки, виявлені на її території, відносяться до II тисячоліття до н. е.[1] Вперше згадується вона ще в XII столітті як невеличке поселення пастухів[2].

Село поступово розросталося, займаючи все більшу і більшу територію. В 40-х роках XIII століття, коли на Закарпаття вторглися монголо-татари, Поляна, як і багато інших сіл, що знаходились на шляху їх просування, була спалена. Після навали село ще довго залишалося спустілим. Лише в XV—XVI століттях тут з'являються ознаки життя. В 1548 році Поляна була заселена вдруге.

В епоху феодалізму селянство Поляни терпіло жорстокий соціально-економічний і національний гніт, а тому часто піднімалося на боротьбу з своїми гнобителями. В XVII—XVIII століттях багато полянських селян боролось з феодалами у загонах опришків. Особливо пожвавішали виступи опришків під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Поляна, розташована в гірській місцевості, була одним з центрів селянсько-опришківського руху на Закарпатті[3].

Після розпаду Угорської держави і захоплення Закарпаття австрійськими Габсбургами в кінці XVII століття становище народних мас погіршало. Тому селяни ще з більшою силою і завзяттям боролися за визволення від соціально-економічного і національного гніту. Під час визвольної війни 1703—1711 рр. полянські селяни також взялися за зброю. Вони вступали в загони куруців, які завдавали нищівних ударів по цісарських військах. Після поразки війни Габсбурги жорстоко розправилися з повстанцями. Багатьох селян було закатовано, а тих, хто залишився в живих, передано новим землевласникам.

В 1728 році австрійський імператор Карл VI віддав значну частину Закарпаття великому австрійському магнатові Шенборну-Бухгейму. Поляна, в якій тоді налічувалося 52 будинки й проживало 362 мешканці, теж стала його власністю і була включена до складу Мукачівсько-Чинадіївської домінії. Тут знаходилася економія, яка об'єднувала більше 10 сіл. Жителі Поляни були позбавлені землі. За даними 1805 року, 22 дворам належало лише 7,8 наділу. Здебільшого це були пасовища й чагарники. Згідно з урбаріальною реформою Марії-Терезії, кріпаки повинні були відробляти на панщині за ці наділи 806 днів без тягла або 403 дні з тяглом кожного року, сплачувати натуральний та грошовий оброки. Так, у 1815 році вони внесли 22 форинти податку, здали в рахунок дев'ятини 11 кобликів кукурудзи, 9 кобликів картоплі, 780 снопів вівса тощо.

Селянське господарство було дрібним, мало натуральний характер. У селян не вистачало землі, худоби, тому вони ледве животіли. Та й наявна земля часто не засівалася внаслідок відсутності тягла та насіння. Під час перепису худоби в 1830 році виявилося, що 10 селянських дворів не мали тягла, 4 господарства не мали корів, а в одному господарстві зовсім не було худоби.

---

[1] T. Lehoczky. Adatok hazánk archáeológiájához, I. kötet. Munkács, 1892, стор. 123.
[2] А. Мицюк. Нариси соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, Ужгород, 1936, стор. 18.
[3] Філіал Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові, ф. 15, т. 155, 161, арк. 2145—2151.

Багато селянських дворів запустіли й здавалися латифундією в оренду. Тільки в 1809 році в Поляні та навколишніх селах було здано в оренду 48 таких дворів[1]. Особливо багато горя зазнали селяни під час голодних 1787, 1817 і 1847 рр. та холерного 1831 року. Як відзначено в численних документах, вони харчувалися тоді травою, половою, корінням, а тому нерідко хворіли й помирали[2].

Крім панщини, натурального та грошового оброку, селяни платили великий податок на користь феодально-кріпосницької держави. Іноді податок становив 10—12 форинтів з одного селянського двору. Таку суму грошей дістати в той час селянинові було дуже важко.

Все це загострювало класові протиріччя в Поляні. Тяжке кріпосницьке гноблення породжувало масові виступи селян. Вони захоплювали поміщицьку землю, відмовлялися виконувати панщину, здавати натуральну данину тощо.

Революцію 1848—1849 рр. жителі села зустріли з піднесенням. Вони чекали від неї волі, землі, тому підтримували революційні загони, що діяли на Закарпатті.

Хоч революція й знищила кріпацтво, однак нужди й злиднів селяни не позбулися, бо за т. зв. комасаціями 60—70 рр. поміщики ще більше їх обезземелили. В зв'язку з цим боротьба бідноти проти гнобителів не припинялась. В 1872 році, наприклад, селяни підпалили хліб, який належав полянському попові. Збитки від пожежі становили 1200 форинтів[3].

В Поляні не було ніяких промислових підприємств, крім трьох цехів по розливу мінеральної води, відомої місцевим жителям уже понад 500 років тому. Селяни називали її «Поляною квасовою» й «Лужанською» і вживали як столову воду. Про це згадують грамоти угорського короля ще в 1463 році. Згодом вона почала використовуватися примітивним способом для лікування деяких захворювань шлунку. Джерела знаходились у володінні графа Шенборна, який здавав їх в оренду лихварям.

З 1842 по 1911 рік «Поляна квасова» на міжнародних конкурсах 21 раз відзначалась як одна з найкращих мінеральних вод у Центральній Європі. Поряд з «Поляною квасовою» величезний попит на європейському ринку мала і «Лужанська» (з джерела біля с. Луги — Ержебет). Ця вода теж удостоєна багатьох дипломів і відзнак.

Цехи по розливу води в минулому були примітивними. Тут всі роботи виконувалися вручну. Умови праці були важкими, заробіток низьким. Орендатори наживали великі прибутки за рахунок нелюдської експлуатації робітників, які не одержували навіть спецодягу й ходили босими ногами по цеху, де валялося багато битого скла. Звичайно, внаслідок примітивності обладнання виробництва продуктивність праці була низькою. За весь 1912 рік, наприклад, всі три цехи розлили по 150—180 тис. пляшок води[4]. Частина мешканців Поляни працювала лісорубами на Свалявському лісохімзаводі.

В 1899—1900 рр. австро-угорська реакція організувала судовий процес над євреєм Гільснером, жителем Поляни. Його було обвинувачено у вбивстві з ритуальною метою дівчинки А. Грузової[5]. Цей процес зустрів рішучий осуд передової громадськості і був зірваний.

Важке соціально-економічне становище селян, політичне безправ'я, мадьяризація в галузі освіти і культури вели до посилення еміграції за кордон.

На початку XX століття в Поляні існувала початкова школа, заснована ще в минулому столітті, викладання в якій проводилося тільки угорською мовою, незрозумілою більшості селянських дітей.

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 214, оп. 1, спр. 1897, арк. 5, 12; спр. 2680, арк. 11; спр. 1595, арк. 1.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 10, оп. 9, спр. 1626, арк. 3.

[3] В. І. Ілько. З історії обезземелення селян Закарпаття в другій половині XIX ст.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 90.

[4] А. В. Ликович. Целебные минеральные воды Закарпатья. Ужгород, 1967, стор. 7.

[5] И. Ольбрахт. Избранное. М., 1956, стор. 660.

На одній з вулиць с. Поляни. 1967 р.

Під час першої світової війни, в середині жовтня 1914 року, російські війська дійшли до Сваляви й Уклина[1]. Поляна опинилася на лінії фронту, і розорення та пограбування селян австрійськими військами різко посилилися, що породило ще більше загострення класових протиріч.

Особливо енергійними стали виступи трудящих села проти гнобителів під впливом перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. В березні 1919 року, коли на Закарпатті перемогла Радянська влада, трудящі Поляни створили Раду, яка почала перетворювати в життя рішення Радянського уряду Угорщини. Жителі села боролися за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

В кінці квітня 1919 року Поляна була окупована чехословацькими військами, а Радянська влада повалена. Незважаючи на воєнний стан, запроваджений окупантами, боротьба проти соціального гноблення не згасала.

Революційними виступами трудящих стали керувати комуністи. В 1922 році в селі була створена місцева організація КПЧ, до складу якої входили комуністи Ф. Тацей (керівник організації), М. Тацей, М. Куля, О. Контраш, І. Бамбушкар, Д. Куцкір. З цього часу боротьба бідноти Поляни проти експлуататорів стає більш організованою й цілеспрямованою.

Велику роль у піднесенні свідомості мешканців села відігравали комуністичні газети «Карпатська правда» та «Munkàs újsàg». Чехословацька жандармерія проводила обшуки і конфісковувала ці видання, всіляко перешкоджаючи їх розповсюдженню. Один з таких обшуків був проведений жандармерією в Поляні у травні 1921 року[2].

І в 20-х роках становище жителів Поляни не поліпшилось. Трудящі, як і раніше, жили в тісних і темних хатах, покритих соломою. «Ліжка були збиті з дощок, покладених на чотири колики, що були забиті в землю. Подушок і ковдр не було. Спали в одязі, в якому ходили щоденно, вкривалися піджаками. На таке ліжко мостили лушпиння з квасолі, вівсяну солому і кілька ганчірок із старої одежі»,— згадує старий житель Поляни Ю. Ф. Цимболинець[3].

Економічна криза 1921 року погіршила становище жителів Поляни. Посилилися злидні й безробіття. Особливо це спостерігалося на Свалявському лісохімзаводі, де працювало багато полянців. Господарі заводу довели робітників до зубожіння. За важку працю на шкідливих для здоров'я ділянках платили лише по 16—19 крон. Цих грошей при постійно зростаючій дорожнечі вистачало тільки на те, щоб робітник з родиною не вмер з голоду. Тому нові й нові соціальні конфлікти спалахують тут. Боячись виступів трудящих, власті пильно стежили за комуністами, забороняли їм проводити мітинги й збори. Як повідомляла газета «Rudé pràvo», на 16 липня 1922 року комуністи скликали мітинг робітників у Сваляві й Поляні. За три години перед відкриттям мітингу організаторів сповістили про його заборону, мотивуючи таке рішення тим, що «без достатньої гарантії непору-

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2134, оп. 1, спр. 40, арк. 65.
[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 384.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

шення порядку в конкретному випадку політичні збори в цьому окрузі не можуть бути дозволені»[1].

Разом з робітниками Сваляви трудящі Поляни дедалі активніше виступали проти своїх гнобителів. Особливо впертою була боротьба за урочище Червоний Верх. Жителі села давно хотіли випасати тут свою худобу. Було вирішено купити цю ділянку у графа Шенборна. Делегація селян вступила в переговори з управителем маєтку. Але панський прислужник відмовив їм. 28 травня 1924 року делегація повернулася з Сваляви і сповістила про результати переговорів. Тоді селяни самостійно вигнали худобу на пасовище[2].

У відповідь на це 30 травня в Поляні з'явилися озброєні жандарми, які загнали худобу в село і вирішили вчинити розправу над пастухами. Але на допомогу пастухам збіглися селяни. Коли загін жандармів дійшов до нотарського управління, близько 200 чоловік, озброєних киями, перепинили йому шлях. В сутичці було тяжко поранено Василя Біласа[3], сильно побито 70-річних Степана Зубровича й Івана Тацея. Розігнавши натовп, жандарми схопили 10 селян, зв'язали їх ланцюгами і відправили до ужгородської в'язниці. Серед заарештованих знаходилися Ф. Тацей, Ю. Кобулей, Ф. Кандич, В. Билак, М. Цимболинець та інші. Незабаром 54 жителі Поляни стали перед судом в Ужгороді. Буржуазні власті старалися обвинуватити їх у порушенні правопорядку. Але на захист полянських селян підняли голос не тільки трудящі маси Закарпаття, але й всієї Чехословаччини. ЦК КПЧ прислав на суд адвокатів-комуністів. Тому власті не наважились засудити всіх заарештованих. Ужгородський суд виніс рішення покарати 9 чоловік, а інших було виправдано[4].

Жителі села брали також участь у страйках, голодних походах, маївках. Влітку 1924 року комуністи розгорнули активну роботу по проведенню антивоєнних маніфестацій у зв'язку з десятиріччям початку першої світової війни. На цих маніфестаціях вони викривали антинародний, грабіжницький характер імперіалістичних воєн, гонку озброєнь, буржуазний пацифізм тощо.

3 серпня 1924 року понад 150 жителів Поляни і присілків прибули на демонстрацію в Сваляві. Жандарми розстріляли робітників і селян. Серед убитих був і житель Уклина (присілка Поляни) Василь Танчинець.

Трудящі Сваляви вирішили з почестями поховати Танчинця на центральному кладовищі. Це був траур не лише бідноти Уклина, але й усіх прогресивних сил Закарпаття. Власті злякалися цього похорону, адже він міг вилитися в нову хвилю протесту проти злодіянь буржуазії. Без відома робітників та сім'ї вони відвезли тіло Танчинця з Сваляви до Уклина. Щоб не допустити робітничих та селянських заворушень, жандарми провели численні арешти партійних керівників — організаторів антивоєнної демонстрації. 7 серпня були арештовані комуністи Поляни М. Астолош, П. Кондрія, М. Туряниця та інші[5]. По селу снували патрулі, які вишукували учасників антивоєнного походу.

Незважаючи на погрози й репресії, революційна боротьба робітників і селян не припинялася. 10 листопада 1924 року на знак солідарності з страйкарями Сваляви в Поляні припинили роботу кілька сотень лісорубів. Страйком за дорученням крайового комітету КПЧ керував депутат парламенту М. Сидоряк. Лісоруби вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці. Поряд з робітниками на боротьбу за свої права піднімались і селяни. Вони виступили з вимогою скасувати екзекуції за борги. Власті вдалися до репресій. За опір жандармам при проведенні екзекуцій 15—16 грудня 1925 року 11 мешканців Поляни було засуджено до тюремного ув'язнення[6].

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 424.
[2] Газ. «Советское Закарпатье», 30 травня 1957 р.
[3] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 43—47.
[4] Газ. «Советское Закарпатье», 30 травня 1957 р.
[5] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 65—67.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1609.

Криза 1929—1933 рр. не обминула й жителів Поляни та присілків. У квітні 1931 року лише одна свалявська фірма «Сольва» звільнила 964 робітники, в т. ч. полянських, уклинських, дисковецьких жителів — 81 чол., з яких 67 були сімейними[1]. Звільнення робітників тривали і в наступні роки. Посилення злиднів та бідувань населення вело до зростання революційних настроїв, що сприяло піднесенню авторитету комуністичної партії. З 460 виборців у 1935 році за кандидатів у депутати до чехословацького парламенту від комуністичної партії віддали голоси 236 чоловік.

Чехословацька буржуазія проводила колонізаторську політику також і в галузі культури. В Поляні, як і раніше, працювала лише одна початкова школа для українського населення. Вона займала невелике приміщення, була погано обладнаною. В умовах тяжких злиднів селяни не мали можливості забезпечити своїх дітей одягом і взуттям, а тому навчалися лише одиниці. Зате для дітей 10 чеських чиновників в 30-х роках було збудовано окрему школу. Про зневажливе ставлення буржуазних властей до освіти й культури в Поляні свідчила й сільська бібліотека, в якій нараховувалося лише 180 книг і 56 читачів (на 1280 чол. населення). Зате шинків у селі було аж 6 [2].

15 березня 1939 року війська хортистської Угорщини вступили в Поляну. Загарбники встановили жорстокий режим фашистської диктатури, знищили елементарні політичні права й свободи трудящих мас. Фашисти вивезли в концтабори 56 чол., де вони й загинули, 17 жителів відправили в штрафні й робочі батальйони[3].

Замість чеської школи, було відкрито угорську, а в українській насильно введено викладання угорської мови.

Через відсутність медичної допомоги в 1939—1941 рр. у селі поширились масові захворювання на малярію та черевний тиф, що було наслідком важкого соціально-економічного становища населення та антисанітарних умов. Зросла смертність серед дітей.

Трудящі не мирилися з сваваллям окупантів. Багато молоді, зокрема С. Лізанець, І. Чубірка, Ф. Годинець, М. Тацей, В. Тойдя, Д. Куцкір, І. Дзямко, емігрувало до Країни Рад. Більшість із них пізніше влилася в ряди Чехословацького корпусу генерала Свободи, а С. Лізанець вступив у партизанський загін, що діяв поблизу Хуста. У 1944 році він потрапив до рук фашистів і по-звірячому був закатований.

Робітники села на чолі з Е. Форштером, що працював у Сваляві, в червні 1941 року розпочали підготовку страйку на Рожівській лісовій дільниці Свалявського деревообробного заводу фірми «Сольва». Форштер згуртував навколо себе 20 найбільш свідомих робітників, провів велику організаційну роботу, але напередодні виступу був заарештований разом з однодумцями і відданий до фашистського суду [4].

Під впливом поразок фашистських військ у 1941—1944 рр. на Закарпатті посилюється партизанський рух. Партизани, крім збройної боротьби з окупантами, вели широку розвідувальну роботу, збирали і передавали Червоній Армії відомості про оборонну «лінію Арпада», яка вважалася фашистськими спеціалістами неприступною.

Радянські воїни восени 1944 року прорвали німецько-угорську оборону в Карпатах і почали наступ на їх південних схилах. Запеклі бої спалахнули поблизу Поляни 23 жовтня. Із-за урочища Діл наступали воїни 2 гвардійської дивізії 95 стрілецького корпусу. На вершинах Заломистій і Червоному Верху в цей час тримали оборону ще багато угорських солдатів. Радянських воїнів обстрілювали з гармат та мінометів, але відважних героїв ніщо не могло зупинити, вершини Заломиста і Червоний Верх були здобуті штурмом. 24 жовтня 1944 року над селом замайоріли

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 78, арк. 101.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 15 червня 1965 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 9—28, оп. 1, спр. 28, арк. 25—31.
[4] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 264—265.

червоні прапори, які сповіщали про повне вигнання з села окупантів [1]. Один з прапорів вивісив на своєму будинку комуніст Михайло Тацей, а другий підняв на дзвіниці один з радянських солдатів.

Полянці, як і всі трудящі Закарпаття, з радістю зустріли Червону Армію, армію братнього радянського народу. Закарпатці розуміли, що власними силами вони не змогли б скинути іноземне ярмо, не змогла б здійснитися їх віковічна мрія про возз'єднання з Радянською Україною.

Після визволення Поляни від німецько-угорських окупантів вийшла з підпілля і розгорнула свою діяльність комуністична організація села. Складалась вона в той час з 5 чоловік: М. Тацея, М. Кулі, М. Іржика, С. Кондраша, І. Бомбушкара. Під керівництвом комуністів на селі почали здійснюватися соціалістичні перетворення в економічному, політичному і культурному житті.

Визволені жителі створили орган своєї влади — Народний комітет, який довірили очолити М. І. Тацею. Комітет приступив до розподілу землі графа Шенборна між бідними селянами, організував допомогу фронту та запис добровольців до лав Червоної Армії, куди вступило 14 чоловік, з яких три — Микола Контраш, Михайло Маньовчинець, Василь Туряниця — загинули в боях проти фашистських загарбників, а решта були нагороджені орденами та медалями Союзу РСР, що є яскравим доказом їхньої мужності і хоробрості на фронтах.

Великим святом для полянців було підписання договору про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Старий комуніст М. І. Тацей з цього приводу згадує: «Ми з поля бігли в село, до людей. Потім на мітингу люди говорили, які вони щасливі. Не можна передати, що то були за хвилини. Повінь щастя буяла Поляною в день 29 червня, світлий день нашого життя» [2].

Радянська влада зразу ж подала селянам велику допомогу в піднесенні занедбаного сільського господарства, забезпеченні посівним матеріалом і добривами. Селяни все більше починали розуміти, що доки існуватиме одноосібне господарство, доти вони не зможуть позбутися злиднів.

18 грудня 1948 року в Поляні відбулися загальні збори, на яких селяни одноголосно вирішили організувати колгосп. Вони прийняли Статут сільськогосподарської артілі та обрали правління на чолі з селянином-бідняком Григорієм Петрусем. Контора колгоспу розмістилася в колишньому будинку графа Шенборна.

На відпочинку, с. Поляна. 1967 р.

Новоутворене господарство об'єднувало 80 селянських дворів. Воно рік у рік міцніло, розвивалося. Значних успіхів передусім досягло тваринництво. Внаслідок створення міцної кормової бази (в 1958 році колгосп одержав по 35 цнт багаторічних трав з гектара) підвищились надої молока й досягли 1300 кг на фуражну корову (при плані 1200 кг). Але обмаль орної землі, робочої худоби та інвентаря не давала можливості рентабельно господарювати. Тому в 1960 році було створено укрупнений колгосп шляхом об'єднання трьох невеличких сільськогосподарських артілей Поляни, Солочина, Голубиного, Уклина та Дисковиці. В ново-

[1] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 365, арк. 64.
[2] Газ. «Закарпатська правда», 15 червня 1965 р.

Санаторій «Сонячне Закарпаття».
Свалявський район.

Козулі в горах Закарпаття.

утвореному господарстві налічувалося 645 дворів і 1277 чол. працездатного населення. Центральна його садиба розмістилася в Голубиному, а в Поляні — рільнича бригада.

За укрупненою артіллю держава закріпила на вічне користування 3791,4 га земельних угідь, забезпечила її необхідною технікою.

Тепер колгосп ім. Ілліча — велике механізоване господарство. Переважна більшість робіт виконується тут за допомогою машин, широко застосовуються досягнення агрономічної науки. Все це сприяє піднесенню врожайності сільськогосподарських культур. Вже в 1963 році цей гірський колгосп зібрав з кожного га по 92 цнт картоплі, по 40 цнт зерна кукурудзи і по 115 цнт овочів.

За останні роки колгосп домігся ще кращих успіхів у зміцненні матеріальної бази й підвищенні врожайності більшості культур. Основні засоби виробництва тут зросли в 11 разів, поголів'я худоби збільшилось у 10 разів. Посаджено понад 100 га садів та ягідників.

Нові весільні обряди в селі Поляні. 1967 р.

Радянська влада й колективна творча праця виховали нову людину, вільну від експлуатації, безробіття та злиднів. Багато колишніх пригноблених бідняків стали передовиками виробництва, працівниками, яких поважають всі жителі Поляни. Серед них — І. Кобулей, М. Зубрович, Л. Лебович, В. Капустей, М. Ребриш, О. Петрус та багато інших.

Безпросвітні злидні не розлучалися колись із сім'єю Лебовичів. Семеро дітей не лише не мріяли про навчання, але й не бачили хліба та молока. Та прийшли брати зі Сходу. І щастя завітало в будинок Лебовича. Тепер Михайло — вантажник лісопункту, його дружина — передова колгоспниця-ланкова. Односельчани обрали її депутатом сільської Ради. Дочка Олена — робітниця лісокомбінату, депутат районної Ради. Друга дочка — Ганна — закінчила Ужгородський університет і працює заступником директора школи в Рахівському районі. Третя дочка — Марія, закінчивши середню школу з срібною медаллю, навчається у Виноградівському медичному училищі. Найменші — Павлинка та Надійка — відвідують Полянську середню школу. Сини теж знайшли своє місце в житті. Один з них — Іван — працює масажистом у санаторії «Поляна», другий — Юрій — шофером в Узбекистані.

Не всміхалася доля в дорадянські часи й Ільку Куцкірові. Недоїдання та постійний страх за долю чотирьох дітей переслідували його на кожному кроці. А за нових часів він збудував хату-світлицю, дав змогу всім дітям здобути освіту. Тепер син Юрій і дочка Марійка — кращі працівники рідного колгоспу, Олена, закінчивши Мукачівське педучилище, вчителює у Рахівському районі, Павлинка працює поваром у санаторії «Поляна». Ілько Куцкір має вже й онуків, та не боїться за їх долю: він знає, що вони будуть щасливі, адже про них дбає Радянська держава. Одні з них в дитсадку, інші навчаються в школі.

Не можна впізнати тепер і саму Поляну. На місці закурених, напіврозвалених, низьких приміщень колишніх цехів по розливу мінеральних вод виріс сучасний завод з найновішим обладнанням. Всі процеси в ньому автоматизовані. Робітники тут слідкують за ритмічністю роботи механізмів та контролюють якість продукції. Лише одна автоматична лінія цеху дає сьогодні стільки продукції за добу, скільки в старі часи давали два цехи за весь рік. Якщо в 1946 році полянці направляли замовникам лише 1,5 млн. пляшок води, то в 1967 році три автоматичні лінії всіх заводів дали 60 млн. пляшок. Полянська й лужанська мінеральні

Корпуси санаторію «Поляна». 1967 р.

води користуються сьогодні великим попитом. Раніше основними споживачами цих вод були жителі Закарпатської, Львівської та Донецької областей, а зараз вони знайшли собі хороших друзів у прибалтійських республіках, Молдавії, Карелії, Білорусії, Криму. З 1963 року води «Лужанська № 1», «Лужанська № 2» та «Поляна квасова» споживаються жителями міст Москви, Томська й Омська. На Міжреспубліканській виставці бакалійних товарів у Москві лужанська вода завоювала третє місце серед вод Радянського Союзу. Найближчим часом мінеральні води Поляни та Лугів будуть транспортуватися в усі соціалістичні країни, а також в Англію, Францію, Бразілію, Канаду. В Поляні відкрито лісопункт Свалявського лісокомбінату.

Змінився зовнішній вигляд жител. Криті соломою дерев'яні хатки поступилися місцем цегляним будинкам, які мають по кілька світлих і просторих кімнат. Сучасні меблі й твори прикладного мистецтва, радіоприймачі й телевізори стали необхідною приналежністю кожного з них.

Жителі Поляни широко користуються мотоциклами й велосипедами, пральними машинами й холодильниками.

Колись у селянина-бідняка І. Кобулея була одна мрія — побудувати хату. Він поїхав у Бельгію, найнявся на важку роботу в шахту, щоб заробити грошей. Але через кілька років повернувся в рідну Поляну таким же бідняком, яким виїхав. Його мрія здійснилася тільки за Радянської влади.

Минув час, коли полянці ходили пішки за 38 км у Мукачеве за покупкою товарів. Сьогоднішнє село добре забезпечене своїми магазинами й автобусним сполученням з іншими населеними пунктами області. В 1963 році тут було продано на душу населення товарів на суму 158 крб., а в 1967 році на 226 крб.

Значні зміни відбулися в медичному обслуговуванні населення. В Поляні відкрито дільничну лікарню з пологовим відділенням, чотири фельдшерсько-акушерські пункти й аптеку. Тепер в селі, замість одного лікаря, що був тут до встановлення Радянської влади, працює 120 медичних працівників.

Одне з найбільших завоювань трудящих Поляни — ліквідація неписьменності й малописьменності. В 1946 році початкова школа була реорганізована в семирічну, а в 1950 році тут відкрито середню школу, яку за 17 років закінчило 457 юнаків і дівчат. Багато жителів Поляни продовжують навчання в середніх спеціальних та вищих учбових закладах або закінчили їх і працюють у різних галузях народного господарства.

До Радянської влади в Поляні зовсім не було культосвітніх закладів. Зараз вона має три клуби з стаціонарними кіноустановками, 6 бібліотек з книжковим фондом 10 тис. томів. У сільському клубі працюють драматичний, хоровий і вокаль-

ний гуртки, а також духовий оркестр. Користуються успіхом колгоспна агіткультбригада та хорові колективи санаторіїв «Поляна» і «Сонячне Закарпаття». Ці колективи кілька разів брали участь в обласному та республіканському огляді художньої самодіяльності. Керівник агіткультбригади М. Молнар є автором відомого сценарію «Весілля на Свалявщині», який використано в кількох кінофільмах.

Поляна славиться не лише зручним географічним положенням, чарівною природою, працьовитими людьми, а й своїми санаторіями. Мальовнича улоговина, де знаходиться Поляна, найбагатша в Закарпатті мінеральними джерелами типу «Боржом». На базі них працює санаторій «Поляна» — один з найбільших санаторіїв області, який називають «Закарпатський Боржом». Санаторій знаходиться в гірській лісній місцевості, на висоті 340 м над рівнем моря. В ньому налічується 350 стаціонарних і 160 амбулаторних ліжок.

В 1966 році тут вступив у дію ще один санаторій — «Сонячне Закарпаття», який має 400 ліжок. Щороку в Поляну з'їжджаються на лікування і відпочинок тисячі трудящих, які приймають цілющі ванни, милуються чарівними пейзажами. Тільки в 1965 році тут побувало понад 10 тис. чол. Поляна із звичайного села перетворилася на курортне селище.

У всіх соціально-економічних і культурних перетвореннях, які відбулися в селі, керівна роль належить комуністам. Колгоспна партійна організація за повоєнний час значно зросла. Зараз в ній налічується 43 члени партії. В Поляні працює партгрупа.

Крім комуністів колгоспу, значну організаційну і ідейно-виховну роботу серед жителів села проводить парторганізація санаторію «Поляна» і партгрупа Полянського лісопункту Свалявського лісокомбінату. Велику допомогу їм подають комсомольці, яких у колгоспі нараховується 41 чоловік.

Трудящі Поляни впевнено крокують по шляху, який вказує рідна Комуністична партія. Він веде до щастя й достатку.

І. С. КУЛАГІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СВАЛЯВСЬКОГО РАЙОНУ

ГАНЬКО́ВИЦЯ — село, центр сільської Ради. Лежить по обидва береги річки Латориці, за 14 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Вовчий. Населення — 590 чоловік.

В селі розташована бригада колгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС, за якою закріплено 225 га землі. Бригада вирощує овочі та відгодовує молодняк великої рогатої худоби.

У Ганьковиці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в документах за 1648 рік.

У березні 1919 року в Ганьковиці було встановлено Радянську владу.

Під час угорсько-фашистської окупації за зв'язок з партизанами було заарештовано І. Я. Гебеша, О. І. Марція, І. М. Норзея.

24 жовтня 1944 року Червона Армія визволила Ганьковицю від фашистської окупації, 10 чоловік вступили добровольцями до її лав.

ГОЛУБИ́НЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Пені, за 4 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2390 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Солочин.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 3800 га землі, в т. ч. 400 га орної, 700 га пасовиськ, 100 га садів. Артіль займається тваринництвом.

У Голубиному є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, при якому працюють 3 гуртки художньої самодіяльності. Хоровий і драматичний гуртки дуже популярні в Свалявському районі, вони дали вже понад 260 концертів, а агіткультбригада кілька разів брала участь в республіканських оглядах.

Автоматична лінія розливу мінеральних вод на Лужанському заводі. 1967 р.

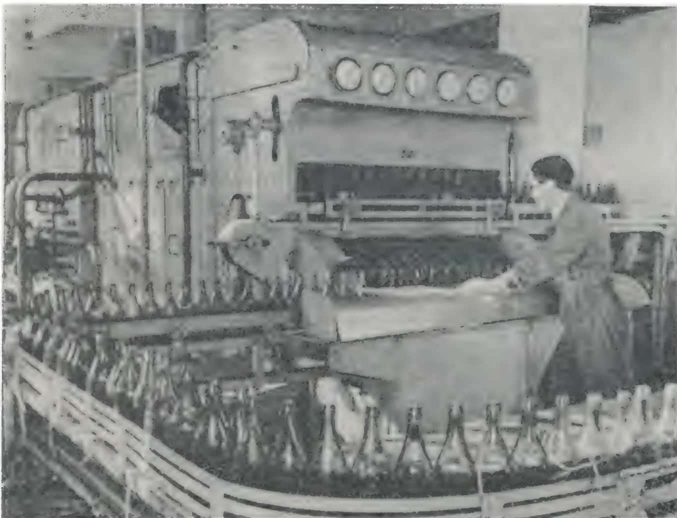

Перша згадка про село є в документах 1430 року. В селі здавна розвинено кошикоплетіння.

В квітні 1919 року в Голубиному було встановлено Радянську владу. В лавах Червоної Русинської дивізії боролися 6 жителів села.

Комуністична організація створена в 1923 році. Значного успіху добилися комуністи на парламентських виборах 1925 року — за них голосувало 50 проц. виборців.

В 30-х роках XX століття жителі Голубиного підтримували комуністів. Двічі старостами села обиралися комуністи — П. Кобулей та М. Фучко.

В 1944 році в партизанах були Ю. І. Мургаш та І. Г. Попович.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації Червоною Армією.

Поблизу села є кілька джерел мінеральної води, тут міститься завод по розливу води «Лужанська», а також санаторій «Квітка полонини».

На території Голубиного досліджено курганний могильник IV—III століть до н. е.

ДУ́СИНА (до 1946 р.— Зайгов) — село, центр сільської Ради. Розташована по обидва береги річки Дусинки, за 15 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 1231 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лопушанка, Плав'я, Росош.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Маяковського. Господарство — тваринницького напряму. На фермах всі трудомісткі процеси механізовані. За артіллю закріплено 1600 га землі, в т. ч. 450 га пасовиськ, 800 га сіножатей, 150 га орної землі.

У Дусині — середня школа, бібліотека, клуб; дільнична лікарня.

Вперше село згадується в документах XV століття.

В 1921 році в Дусині відбувся виступ селян проти зловживань місцевих властей.

В 1925 році створена первинна організація КПЧ, першими комуністами були М. С. Головнич, І. Ф. Каменяш, В. І. Павлович. 28 листопада 1930 року в Дусині відбулася демонстрація 500 безробітних сільськогосподарських робітників.

В 1930 році в селі засновано організацію Союзу працюючого селянства.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 20 чол. пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В с. Плав'ї збереглася дерев'яна церква кінця XVII століття.

НЕЛІ́ПИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Латориці, за 3 км від районного центру. Залізнична станція. Через село проходить шосе. Населення — 3049 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовчий та Сасівка.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС, за яким закріплено

2600 га землі. Господарство тваринницького напряму.

У Неліпиному є середня школа, клуб, бібліотека, піонерський табір «Ждимир». За роки Радянської влади зведено 410 будинків.

Перша згадка про село є в документах за 1430 рік.

В середині 20-х років XX століття 47 проц. населення Неліпиного було безземельним. Більшість бідняків емігрувала в Бразілію. Повертаючись додому без нічого, вони оселялися на пустирі за річкою, який прозвали через це Бразілією.

В 1925 році створена первинна організація КПЧ.

24 жовтня 1944 року Неліпине визволено від фашистської окупації, понад 80 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

На території Неліпиного виявлено рештки поселень часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ПЛО́СКЕ (до 1945 р.— Домбоштелек, Шебешфолу) — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Малої Пені, за 17 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення— 810 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Оленеве, Павлове, Яківське, Плоский Потік.

В селі розміщений колгосп «Весна», за яким закріплено 3600 га землі, в т. ч. 955 га сіножатей, 368 га пасовиськ. Господарство тваринницького напряму. Тут також розміщений завод по розливу мінеральної води «Плосківська».

У Плоскому є середня та вечірня середня школи, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в письмових джерелах за 1597 рік.

Первинна організація КПЧ створена в 1931 році, очолив її В. Теслович. Під час парламентських виборів 1935 року близько 50 проц. виборців віддали свої голоси за комуністів. Тоді ж старостою села було обрано комуніста П. Блискуна.

В 1944 році поблизу села діяли партизани з'єднання О. В. Тканка. За зв'язок з партизанами було розстріляно 7 мешканців села, 14 чол. відправлено на каторгу до Німеччини.

Село визволено від фашистської окупації 24 жовтня 1944 року.

В Плоскому народився О. Митрак (1873—1913) — письменник-просвітитель.

РОДНИКІ́ВКА (до 1948 р.— Ізвор) — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 802 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Родникова Гута.

В селі розміщена бригада колгоспу «Весна», яка займається тваринництвом та вирощуванням овочів.

У Родниківці є початкова школа, бібліотека, клуб. При сільській Раді створена кімната щастя, де в урочистій обстановці відбувається реєстрація шлюбів та новонароджених.

Вперше село згадується в документах 1600 року.

Первинна організація КПЧ створена в 1922 році, очолив її Ф. П. Когут.

24 жовтня 1944 року Родниківка визволена від фашистської окупації.

Уродженці села В. Ю. Лізанець та П. М. Лізанець стали доцентами. Село здавна славиться вишивальницями, особливо відома М. В. Пичкар.

СТРО́ЙНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 4 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2303 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Черник.

У Стройному розміщена бригада колгоспу ім. Шевченка, за якою закріплено 390 га землі. В господарстві вирощують картоплю, овес, кукурудзу, відгодовують на рік понад 100 голів молодняка великої рогатої худоби.

В селі є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека, клуб. За радянських часів у Стройному споруджено понад 350 будинків.

Село засноване в 1430 році поселенцем Строяном.

В другій половині XIX століття селяни Стройного випалювали вугілля, вапно, заготовляли ліс для свалявських підприємств.

В березні 1919 року в Стройному була встановлена Радянська влада.

Під час антивоєнної демонстрації у 1924 році від жандармської кулі загинув мешканець села Д. Мешко.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, 37 чоловік пішли добровольцями в Червону Армію, 15 чоловік воювало в лавах Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи.

СУ́СКОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Латориці, за 7 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Пасіка. Населення — 1333 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Пасіка.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, який займається тваринництвом та садівництвом. Артіль має 1300 га землі, в т. ч. 122 га садів. В господарстві близько 300 голів великої рогатої худоби.

У Сусковому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в писемних джерелах XVI століття.

В квітні 1919 року в селі створено Раду робітників, селян і солдатів, яку очолювали М. Русин та В. Галас. В лавах Червоної Армії Угорщини боровся Д. Данканич, який пізніше став організатором місцевих комуністів.

Первинна партійна організація КПЧ створена в 1924 році, вже наступного року комуністи провели маївку.

25 жовтня 1944 року Сускове визволене від фашистської окупації.

В селі народився письменник-просвітитель І. А. Сільвай (1838—1904).

На території села знайдено скарб бронзових предметів вагою 4,79 кг (кінець II тисячоліття до н. е.).

Уродженець с. Тибави Ю. І. Венелін (Гуца).

ТИ́БАВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 11 км від районного центру. Населення — 769 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Мартинка.

В селі розміщена бригада колгоспу «Правда», господарство тваринницького напряму — спеціалізується на інтенсивній відгодівлі молодняка на м'ясо.

У Тибаві є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Згадка про село є в писемних джерелах 1592 року.

Під час антигабсбурзьких повстань другої половини XVII століття села Тибава і Мала Мартинка були зруйновані; відновлені в першій половині XVIII століття.

В квітні 1919 року в Тибаві було обрано Раду робітників і селян.

В 1924 році в селі створена первинна організація КПЧ. На парламентських виборах 1925 року за комуністами Тибави пішла більшість виборців села — 240 з 279.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистських окупантів.

З Тибави вийшли Ю. І. Венелін (Гуца) [1802—1839] — відомий російський та український історик, філолог, етнограф, який досліджував історію Болгарії, та поет А. Корабелеш (1906—1964).

В Малій Мартинці народився письменник-просвітитель Є. А. Фенцик (1844—1903).

ТЯЧІВСЬКИЙ РАЙОН

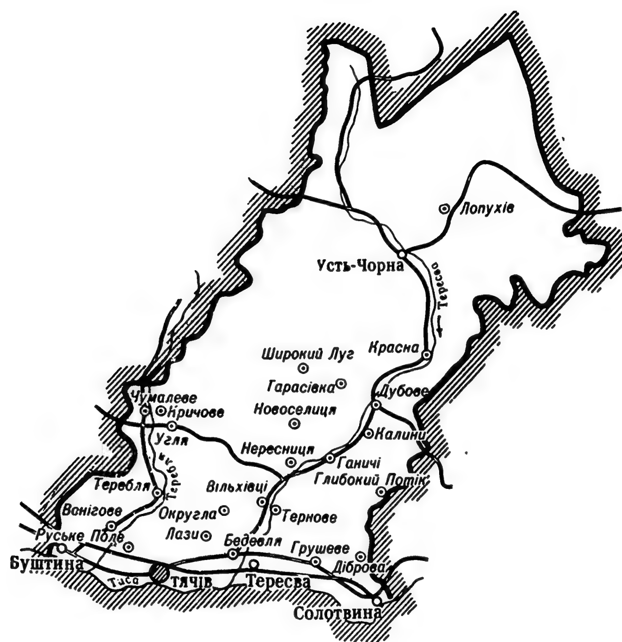

ТЯ́ЧІВ

Тя́чів — місто районного підпорядкування (з 1961 року), центр однойменного району. Знаходиться в Хустській улоговині, на правому березі Тиси, за 136 км на схід від обласного центру. Через місто проходять залізниця Ужгород — Солотвина та автомагістраль Ужгород — Рахів. Населення — 8,6 тис. чоловік.

Заснований Тячів у середині XIII століття. В 1967 році біля консервного заводу виявлено рештки поселення I—II століть н. е., матеріальна культура якого є продовженням місцевих традицій куштановицької культури (VI—III століття до н. е.).

Минуле міста багате на події, які відбиті в численних архівних документах. У 1329 році угорський король Карл I відніс населені пункти Тячів, Вишкове, Хуст, Довге Поле і Сігет до розряду «королівських» (коронних) міст і дав їм деякі привілеї. Їх населення звільнялося від натуральних і грошових поборів та повинностей на користь феодала, але сплачувало податок у королівську казну [1]. Пізніше, в 1406 і 1453 рр., королівські грамоти знову засвідчували приналежність Тячева до коронних міст і підтверджували вільності його жителів [2]. В 1504 році привілеї мешканців цих міст були дещо доповнені в зв'язку з тим, що під час воєн з Туреччиною їх землі «вогнем і мечем» спустошили васали султана [3].

Дворяни й бідніші міщани Тячева брали участь у повстанні селян під керівництвом Дєрдя Дожі, за що після придушення виступу змушені були сплачувати спеціальну данину.

В 1551 році населення міста одержало право вільно користуватися землею, випасати худобу у королівських лісах, ловити рибу в річках, вести безмитну торгівлю. У той же час воно було зобов'язане возити провіант для гарнізону Хустського замку, сплавляти сіно до Вилока на власних човнах, давати казні овець. На-

---

[1] A. Zlatnik. Studie o stathich lesich na Podkárpatské Rusi. Praha, 1934, стор. 8.
[2] G. Váradi. Máramarosi emlékkönyv. Máramaros-Sziget, 1901, стор. 317
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, стор. 39, арк. 4.

прикінці XVI століття мешканці коронних міст скаржилися семиградському князю, що комендант Хустського замку, який одночасно був наджупаном Мармароського комітату, всупереч привілеям примушував їх завозити в замок із поля урожай, а з Угорщини — вино, вимагав від них натуральний податок — дев'ятину (за випас свиней), захоплював їхні землі і пасовища, нічого не платив майстрам за роботу.

Все це було яскравим свідченням того, що привілеї, здобуті раніше, втратили силу.

Згідно урбарію 1600 року, община Тячева повинна була виділяти 26 солекопів для роботи у копальнях Роносеку (зараз знаходиться на території Румунії), а також робітників для випалювання вугілля[1].

Вже в 1629 році мешканці Тячева перевозили вино з села Шеркез (сучасна територія Угорщини), доставляли вантажі солі, ремонтували замок[2]. Населення міста страждало не лише від сваволі комендантів замку, а й від грабежів, які чинило австрійське військо, розквартироване на Мармарощині. В 1685—1686 рр. шкода, заподіяна австрійськими солдатами жителям Тячева, становила 9589 форинтів. Солдати забирали зерно, худобу, сіно, одяг. Кравці і шевці змушені були безплатно працювати на військо, а міщани перевозити військові вантажі[3].

На початку XVIII століття тячівці брали участь у національно-визвольній війні угорського народу проти Габсбургів (1703—1711 р.). Поблизу міста діяли т. зв. гуцульські загони, ватажками яких були О. Микуляк, І. Пинтя, Ф. Бойко та інші. Про їх діяльність один з повстанців — Іван Теренчук — у серпні 1703 року на суді розповідав: «Напалисьмо на маєтки тячівських панів. Було нас 250 чоловік. Напавши, ми позабирали від них все, що могли, і понесли в Бескиди»[4]. В 1705 році у визвольну армію з Тячева пішло 100 чоловік, а ще через три роки місто послало в загони куруців 45 рекрутів і виплатило їм платню за 2 місяці наперед, забезпечило їх одягом і зброєю[5]. В рядах повстанців перебували І. Федір, С. Дебрецені. М. Банкі, А. Касов, М. Нодь та інші. Міські власті звільнили від податків ті сім'ї, члени яких знаходились у національно-визвольній армії, за що пізніше були жорстоко покарані Габсбургами.

В економічному відношенні Тячів на початку XVIII століття, як і раніше, майже не відрізнявся від навколишніх сіл. Основним заняттям населення було сільське господарство. За переписом 1720 року, в місті налічувалось 65 міщанських і 5 желярських дворів, які користувалися 563 кобликами орної землі і 498 косашами луків.

Система обробітку землі була двопільною. Із зернових культур селяни здебільшого вирощували кукурудзу, овес.

Великими привілеями користувалися дворяни. 1753 року в Тячеві проживало 5 дворянських родин, які мали право відкривати крамниці, розпоряджатися половиною ринкової площі[6].

На кінець XVIII століття в соціально-економічних відносинах міста сталися певні зміни. В 1787 році тут проживало 1156 чол. населення, у т. ч. 1116 міщан (селян і желярів) і 40 дворян. 216 міщанських і 40 дворянських дворів мали тільки 388 голів тяглової худоби, 161 господарство було економічно маломіцним, а 86 зовсім не мали тягла. Майнова нерівність спостерігалась і серед дворян. Господарства тячівців часто терпіли від стихійних лих. Згаданого року селяни очікували урожаю 1129 кобликів, а внаслідок посухи зібрали лише 102 коблики[7].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, спр. 9, арк. 1; спр. 104, арк. 1—15; спр. 62, арк. 1.

[2] Там же, ф. 61, оп. 1, спр. 25, арк. 3.

[3] Там же, спр. 94, арк. 1.

[4] В. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII століття.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 59.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, спр. 126, арк. 1—4; спр. 136, арк. 2.

[6] Там же, спр. 202, арк. 1.

[7] Там же, ф. 61, спр. 600, арк. 1; спр. 599, арк. 1—4.

У місті мешкали бокораші і візники, які займалися транспортуванням солі, а також десятки кравців, кушнірів, чинбарів, шевців, гончарів.

Більша частина населення бідувала. Про це свідчить низька купівельна спроможність трудящих Тячева. Так, дроворуб за денний заробіток міг купити 2 фунти хліба або півфунта топленого масла, а жнець — 3 фунти проса або фунт сала [1].

Важкий соціальний гніт і відсутність охорони здоров'я викликали часті захворювання. Тільки в 1778 році у місті хворіло на холеру 80 чол., 21 з яких помер.

Тячів користувався правом самоврядування, мав свою печатку із зображенням орла. Адміністративно-поліцейським і судовим органом була рада, або міська управа (магістрат), куди входили староста та радники. Староста очолював раду й судив громадян. Суд захищав інтереси експлуататорської верхівки й церкви. У 1729 році він, наприклад, звинуватив у чаклунстві Катерину Болдижар і вирішив стратити її. Насправді ж ця жінка тільки лікувала травами хворих дітей. Міщанина Я. Тордої було покарано 30 палицями за висловлювання проти церкви.

Значна частина населення міста зазнавала політичного безправ'я й національних утисків, що загострювало не лише класову, але й національну боротьбу трудящих. У 1778 році греко-католики (українці) Тячева скаржились комітатським зборам, що правителі міста — кальвіністи (угорці) утискують і обмежують їх: позбавили права на одержання землі біля Тиси та прибутків від міського господарства, не допускають займати службові посади в магістраті. Такого змісту скарга була послана ще раніше імператриці Марії-Терезії. Боротьба між кальвіністами й греко-католиками привела до укладення угоди 1778 року, за якою до магістрату дозволялось обирати і «найбільш здібних громадян» з числа українців, які були грамотними й знали угорську мову [2]. Проте в школах і установах пануючою мовою залишалася латинська, а згодом нею стала угорська.

Проникнення товарно-грошових відносин у господарство міщан призводило до дальшого поглиблення майнової нерівності та соціального розшарування.

За даними 1844 року в Тячеві проживало 424 платники податків, в т. ч. 18 заможних (торговців, багатих ремісників, селян), які тримали у своїх руках 165 гольдів землі та 660 голів домашніх тварин, і 96 представників середніх прошарків населення, яким належало 420 гольдів землі.

Решта платників складала нижчу групу населення містечка. 154 чол. володіли ділянками по 1—3 гольди й незначною кількістю худоби, платили податок по 5—7 форинтів. Половина цієї групи — платники податку від 1 до 5 форинтів — належала до числа найбідніших прошарків населення — желярів і піджелярів. Вони не мали ні землі, ні худоби. Все їх майно складалося з хатинок і домашнього посуду.

Трудящі Тячева були усунуті від участі у виборах ради міста.

Часті неврожаї, які викликали різке подорожчання хліба і продуктів харчування, при низьких і випадкових заробітках позбавляли бідноту засобів до існування. В неурожайний 1814 рік 150 чол. бідноти Тячева залишилось без хліба. Жалюгідна допомога, подана державою, була використана верхівкою міста для спекуляції та ще більшого закабалення бідноти [3].

Посилення експлуатації трудящих мас вело до поглиблення класових суперечностей у місті. Селяни все частіше відмовлялися від сплати державних податків [4]. Зволікали вони і здачу церковних поборів. В 1838 році греко-католицький піп Я. Злоцький подав заяву в магістрат, в якій вимагав, щоб спадкоємці померлого Я. Бордоша сплатили йому п'ятирічний борг (десятину). Дедалі частішали

---

[1] І. І Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII століття, стор. 113, 114.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, спр. 1148, арк. 1.

[3] И. Г. Коломиец. Очерки по истории Закарпатья, ч. 2, стор. 70.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 1, спр. 1023, арк. 1.

потрави, «незаконні» порубки державного лісу. Мали місце сутички місцевого населення з розквартированими в Тячеві солдатами 4 драгунського полку[1].

Населення міста в добу феодалізму збільшувалось дуже повільно. У 1836 році тут мешкало лише 1814 жителів.

На початку XIX ст. у Тячеві працювала тільки одна початкова школа.

Після буржуазної революції 1848 року становище міського населення не поліпшилось. Внаслідок розвитку капіталістичних відносин посилювалося розшарування серед ремісників, селян, зростала кількість міської бідноти. Розорені ремісники, попадаючи в кабальну залежність від цехової верхівки і хазяїв-скупників, перетворювались у найманих робітників. Так, коваль А. Якоб позбувся своєї майстерні, заклавши її купцю Я. Косо за 50 форинтів. В цьому ж році 2 ремісники виконували замовлення багатого майстра Г. Резенфельда.

У 70-х роках XIX століття у Тячеві інтенсивно почало розвиватися садівництво. Звідси вивозились яблука не тільки у сусідні комітати, але й далеко за межі Угорщини, і передусім у Німеччину.

Наприкінці XIX століття в руках жменьки багатіїв опинилась велика кількість сільськогосподарських угідь, худоби. У 1895 році 8 великих землевласників міста мали 2356 кадастральних гольдів орної землі, лісів, сінокосів і пасовиськ. Їм належало 78 голів великої рогатої худоби і 450 овець. В одного лише Б. Бало було 200 гольдів землі, у вдови М. Філеп — 600 гольдів. Багато орних земель і лісів знаходилось у володінні реформатської церкви, казни та міської общини.

Малоземельні і безземельні міщани (селяни) орендували землю у куркулів і лихварів, вдавалися до «незаконного» освоєння казенних земель, покритих чагарниками, жили з поденних і сезонних заробітків, які здебільшого були мізерними. Наприклад, від голови великої рогатої худоби (вола, корови) пастух одержував 1/6 віка кукурудзи і 12 крейцерів. За випас худоби на полонині плата була вдвічі меншою[2]. Працювали пастухи від ранньої весни до пізньої осені без вихідних днів.

Розвиток капіталістичних відносин сприяв появі в місті кредитно-банківських установ. У 1889 році тут виникла ощадкаса, згодом — торговельний банк, а в 1909 році — центральна ощадкаса. Кредитом цих та інших установ користувалися торговці, ремісники, а також заможні міщани й селяни.

Позичаючи гроші під заставу землі, селяни часто були неспроможні повернути взятий борг і згодом втрачали свої наділи, розорялись. Зубожінню і розоренню селянських мас сприяли непомірні податки на користь держави, трудова повинність на будівництві і ремонті шляхів, церковні побори (коблина, роковина). Так, наприклад, 140 українських селянських родин Тячева сплачували уніатському попові 52 коблики і 2 віка кукурудзи, відробляли на землях місцевої парафії 140 днів пішої роботи.

У другій половині XIX століття населення міста зростало набагато швидше, ніж раніше, і на початку XX століття складало 4820 чол. Дещо змінилось і обличчя Тячева: з'явилися нові будинки з верандами й підвалами, чистішими стали вулиці. В 1875 році тут працювали церковнопарафіальна й початкова школи, де 190 учнів навчали 3 вчителі. Місто мало бібліотеку т. зв. читацького гуртка та господарську народну бібліотеку, але книг тут налічувалося тільки 600 томів. Більшість жителів були неписьменними, темними й затурканими.

Протягом тривалого часу у Тячеві працював угорський живописець-реаліст Шімон Голлоші, що був раніше керівником Мюнхенської художньої школи і засновником колонії художників у Надьбані[3].

Починаючи з 1904 року, Ш. Голлоші разом з своїми учнями, серед яких було немало і російських художників, виїжджав із Мюнхена на малювання етюдів у

---

[1] Закарпатський облдержархів. спр. 259, арк. 1; оп. 2, спр. 349, арк. 1; спр. 375, арк. 1.

[2] Там же, ф. 61, оп. 1, спр. 1941, арк. 1—3.

[3] Краткая художественная энциклопедия. Искусство стран и народов мира. М., 1962, стор. 378.

Тячів. У 1914 році він переніс сюди і свою майстерню, де написав ряд картин, що експонуються в Національній галереї м. Будапешта.

Напередодні та в роки першої світової війни у місті побували українські та російські художники В. А. Фаворський, О. М. Тихомиров, К. К. Зефиров, О. П. Могилевський, К. І. Корбут, О. Е. Браз. Разом з ними дружньо працювали польські, швейцарські, німецькі, французькі митці пензля. Майстерня Ш. Голлоші знаходилася на лівому березі Тиси, біля підніжжя гори Нересені.

Радянські художники О. М. Тихомиров і О. П. Могилевський пишуть про свого вчителя як про талановитого митця, прекрасного педагога, людину, яка високо цінила Росію, вірила в соціалістичну революцію. За твердженням О. М. Тихомирова, який знаходився в Тячеві до останніх днів життя художника (1918 рік), Ш. Голлоші гаряче вітав Велику Жовтневу соціалістичну революцію і заявляв, що «соціалізм зараз для людства провідна зірка»[1].

Під впливом ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі Тячева, як і всього Закарпаття, розгорнули боротьбу за встановлення Радянської влади. 10 квітня 1919 року вони обрали міську Раду в складі 50 чол., за яку з 2400 виборців проголосувало 2342. В другій половині квітня війська боярської Румунії захопили місто. Радянська влада була повалена, але пам'ять про неї надовго залишилася в серцях тячівських жителів.

Пам'ятник угорському політичному діячеві Л. Кошуту в місті Тячеві. 1967 р.

Після включення Закарпатської України до складу буржуазної Чехословаччини Тячів й надалі залишався адміністративним центром.

В економічному відношенні місто, як і раніше, було зв'язане з сільським господарством. Йому належало 12 771 кадастральний гольд, в т. ч. 3000 гольдів лісів, 3400 — пасовищ, 1500 — луків, 2071 — садів, 2800 — орної землі. Населення, крім землеробства, займалося розведенням племінної худоби і вирощуванням фруктів, зокрема яблук. Яблука вивозились у Німеччину, Англію, Голландію, Норвегію, Швецію. Племінна худоба (рудої породи) відправлялася в основному в чеські землі. Землеробство було екстенсивним: селяни не знали штучних добрив, користувалися примітивними знаряддями.

У Тячеві також розвивалася лісозаготівельна промисловість. Колоніальна політика чехословацької буржуазії перешкоджала розвитку обробної промисловості. Переробкою деревини та виготовленням меблів займалися окремі кустарі. Всю роботу вони виконували вручну. В місті був тільки один фугувальний верстат зразка 1895 року, який належав підприємцю Банясу. В майстерні останнього постійно працювало не більше 4—5 робітників. Фрукти переробляли кустарі К. Жидів і Е. Баняс, підприємство яких мало лише протиральну машину і вакуум-апарат. Великих промислових підприємств не було, і тому роботу знайти було дуже важко. Досить сказати, що в 1931 році у місті налічувалося 700 чол. безробітних.

Становище трудящих з кожним роком погіршувалось. В 1934 році податкові

[1] Газ. «Закарпатська правда», 2 лютого 1967 р.

недоїмки складали 28 8454 крони[1]. Соціальний гніт супроводжувався національним і політичним безправ'ям.

У відповідь на це трудящі маси Тячева під керівництвом комуністів посилювали боротьбу за поліпшення життєвих умов, за визволення з-під іноземного поневолення.

Місцева партійна організація КПЧ виникла в 1922 році. До її складу в різний час входило 20—30 чол. Активними членами організації були І. Бедей, М. Лакатош, А. Сліган, І. Візичканич, М. Бокоч та інші[2]. У 20—30 рр. з ініціативи районного керівництва КПЧ та місцевих комуністів у місті часто проводилися збори, мітинги й демонстрації, в яких брали участь і робітники та селяни навколишніх сіл.

Тут часто виступали секретарі крайкому КПЧ О. Борканюк, Г. Феєр, секретар партійного осередку с. Грушевого В. Половка, місцеві комуністи Й. Гаврило, А. Шимон.

Поряд з боротьбою за хліб, землю й політичні права трудящі маси активно виступали проти безробіття, за створення єдиного народного фронту проти фашизму. 10 лютого 1932 року комуністи Тячівського округу, незважаючи на заборону властей, організували масовий «голодний похід» безробітних і селянської бідноти до Тячева. Між жандармами, що блокували місто, і учасниками походу відбулася сутичка, яка закінчилась розгоном трудящих. В першотравневому мітингу 1933 року взяло участь 430 чол. Промовці таврували винуватців голоду і злиднів, виступали проти підготовки нової війни, висловлювали своє захоплення розквітом Радянської України. В 1935 році успішно пройшли збори трудящих у готелі «Корона». Представники крайкому КПЧ Д. Попович, П. Терек, І. Ваш та місцевих організацій М. Немеш і Л. Нодь закликали присутніх до солідарності з політв'язнями Е. Тельманом, І. Локотою та іншими, вказували на необхідність посилення боротьби проти фашизму[3]. У травні—червні цього року Закарпатський крайком КПЧ та Об'єднання трудящого селянства проводили масові робітничо-селянські конференції, одна з яких відбулася в Тячеві. Вона закінчилася прийняттям широкої програми боротьби проти економічного гніту та переслідувань. У травні 1936 року застрайкували будівельники, які вимагали підвищення заробітної плати.

Тячівці виявляли симпатії і відверто говорили про свою солідарність з народом республіканської Іспанії. На першотравневій демонстрації 1937 року, на яку вийшло 1810 робітників, селян та інтелігенції, демонстранти несли транспаранти з закликами: «Захист Іспанії — захист Чехословаччини», «Хай живе Радянський Союз — захисник миру і волі», «Геть фашизм»[4]. У складі інтернаціонального батальйону ім. Димитрова на території Іспанії відважно воював проти фашистів житель Тячева І. Л. Нодь. З нагоди 30-річчя битви під Мадрідом він одержав поздоровлення від групи колишніх добровольців при Радянському комітеті ветеранів війни.

Антифашистську боротьбу очолювали комуністи. Після заборони Закарпатської крайової комуністичної організації т. зв. автономним урядом Карпатської України з листопада 1938 по 14 березня 1939 року революційною боротьбою трудящих Тячева керували комуністи-підпільники І. Ваш та О. Перец.

Культурне життя міста за роки чехословацького буржуазного режиму зазнало певних змін. Тут була відкрита горожанська школа з українською, а згодом і з чеською мовами навчання. За словами крайового шкільного інспектора, більшість горожанських шкіл, у т. ч. й Тячівська, мали «непоказний зовнішній вигляд; деякі класні приміщення малі, тісні і нездорові»[5]. У 1929 році в Тячеві налічувалося

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 4, спр. 1773, арк. 2, 35.

[2] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 335, арк. 53; спр. 832, арк. 19.

[3] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 179, арк. 156; спр. 180, арк. 79; оп. 11, спр. 314, арк. 58—60; оп. 2, спр. 436, арк. 103.

[4] Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках, стор. 247.

[5] С. Бочек. Горожанські школи на Підкарпатській Русі. Журн. «Підкарпатська Русь», 1926, N 10, стор. 12, N 2, стор. 30.

уже 4 початкові школи. Проте, як зазначав сучасник, «багато українських дітей не відвідує школу із-за її віддаленості». З'явилась у місті окружна шкільна бібліотека, де можна було зустріти книги й радянських авторів. Певний час діяв окружний хор вчителів, до репертуару якого входили українські й російські пісні.

В одному з куточків парку культури і відпочинку міста Тячева. 1967 р.

Близько 30 років (з 1910 по 1939) у Тячеві працював відомий закарпатський письменник і педагог О. І. Маркуш. Тут він писав підручники та читанки для початкових шкіл, оповідання, редагував молодіжний часопис «Наш рідний край». Під час угорсько-фашистської окупації він був репресований, а його бібліотека знищена. В 1944 році О. І. Маркуш переселився до м. Хуста. Весною 1940 року в місті перебував угорський письменник Жігмонт Моріц, який збирав матеріали для твору «Село за горами».

15 березня 1939 року Тячів окупували війська фашистської Угорщини. Трудящі чинили опір загарбникам, саботували розпорядження властей, ухилялися від служби у фашистській армії. До Країни Рад емігрувало 25 чол. Угорсько-фашистські сатрапи жорстоко розправлялися з населенням. 72 тячівці було кинуто в концентраційні табори.

23 жовтня 1944 року жителі міста зустрічали Червону Армію. Місто визволили підрозділи 17-го гвардійського стрілецького корпусу, який входив до складу 4-го Українського фронту. Тячівці щиро вітали радянських воїнів, а згодом самі почали записуватися в ряди Червоної Армії. До березня 1945 року 78 мешканців Тячева стали бійцями армії-визволительки.

Після вигнання фашистів почалося нове життя. 24 листопада 1944 року в приміщенні кінотеатру відбулися вибори міського Народного комітету. До його складу увійшло 36 чол. Головою комітету став Л. Нодь, секретарем П. Рішко. На першому засіданні Народного комітету було обрано управу (президію) в складі 5 чол. і створено кілька комісій (господарську, поземельну, культурно-освітню, інвентаризаційну). Здійснюючи волю трудящих, комітет направив у Мукачеве своїх делегатів для участі в роботі І з'їзду Народних комітетів. В числі делегатів були П. М. Тарканій, Л. Нодь, В. А. Машкаринець, І. М. Ваш, О. Перец.

Народний комітет багато уваги звертав на забезпечення населення продовольством й налагодження роботи шкіл. Родинам добровольців Червоної Армії виділялась грошова й матеріальна допомога. Разом з іншими бідняцькими родинами вони одержали десятки гольдів землі. Так, в 1945 році для 398 безземельних і малоземельних селян Народний комітет виділив 120 гольдів орної землі і 148 гольдів луків [1].

Знаменною датою в житті Тячева стало 29 червня 1945 року — день возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Тячівці сприйняли цю подію з особливою радістю.

За роки Радянської влади трудящі міста під керівництвом районної партійної організації провели велику роботу по здійсненню соціально-економічних і куль-

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-62, оп. 5, спр. 45, арк. 2.

турних перетворень. В 1946 році було відкрито промкомбінат, до складу якого увійшли націоналізовані раніше невеликі майстерні (шевська, малярська, деревообробна та інші), а в 1962 році на базі промкомбінату утворено металозавод з цехами — штампувальним, залізних виробів і складання дверних замків. Валова продукція підприємства в 1966 році становила 755,4 тис. карбованців.

На заводі працюють десятки передовиків виробництва. Кращі з них — І. В. Алмаші — бригадир, С. А. Мункачі — складальник, Ю. О. Бортош — штампувальник, О. А. Сабов — слюсар-ремонтник. Ці ветерани підприємства охоче діляться своїм досвідом з молодими робітниками, є зразком для всього колективу. За наполегливу працю їх нагороджено нагрудним значком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР», а токаря заводу комуніста Є. А. Маєра удостоєно урядової нагороди — ордена «Знак Пошани», колишнього робітника, нині майстра С. Й. Михайловича — медалі «За трудову відзнаку».

В 1947 році в місті виникла артіль «Меблевик», яка спочатку об'єднувала невелику кількість майстрів. Згодом артіль перетворилася у високомеханізоване підприємство — меблеву фабрику, яку в 1963 році приєднано до Тересвянського ДОКу і перетворено в меблевий цех. Виробництво продукції на підприємстві за 1947—1967 рр. збільшилось у 80 разів.

Після націоналізації значно реконструйовано консервний завод. Будівельники Одеси спорудили тут котельню, механічний цех тощо. В 1950 році консервний завод одержав нову апаратуру і згодом освоїв виробництво компотів, соків, екстрактів. Підприємство випускає зараз 27 видів продукції, яка відправляється в Суми, Донецьк, Київ, Москву, Іркутськ, Челябінськ, міста Латвійської РСР.

Серед передовиків заводу, які систематично перевиконують свої виробничі завдання, є розфасовниця Г. І. Шовак, зварник В. П. Адам, електрозварник І. В. Степа та інші. За високі показники в роботі орденом «Знак Пошани» нагороджено В. А. Бабенко, медаллю «За трудову доблесть» — Е. К. Нейметі.

1961 року в Тячеві було організовано комбінат побутового обслуговування, який через 5 років мав 17 виробничих точок. За час господарської діяльності валова продукція підприємства збільшилася на 188 проц. і в 1966 році складала 846,4 тис. карбованців.

Щороку на десятки тисяч карбованців продукції випускають сироварний завод і хлібокомбінат. В північній частині Тячева побудовано цегельний завод з річним виробництвом 3 млн. штук цегли. На території міста розташовані рембуддільниця облрембудтресту, міжколгоспбуд та інші будівельні організації. В економічному житті Тячева і району значну роль відіграє автопарк (АТП), організований в 1954 році. Тільки за останні десять років його вантажооборот зріс більш, як у три рази.

Продукція, яку виробляють підприємства міста, оцінюється мільйонами карбованців. Завдяки умілій організаторській роботі партійних, профспілкових і комсомольських організацій тячівці домоглися значного підвищення продуктивності праці і вдосконалення технологічних процесів виробництва. На зростання продуктивності праці позитивно впливає підвищення кваліфікації і культурно-освітнього рівня робітників. У 1966 році 12 працівників автопарку навчалося у вузах і технікумах, 28 чол.— у вечірніх школах.

У цеху Тячівського плодоконсервного заводу. 1967 р.

Вагомий вклад у боротьбу за технічний прогрес на підприємствах вносять раціоналізатори і винахідники. Тільки в 1967 році на консервному і металозаводах від реалізації 26 рацпропозицій одержано 37,5 тис. крб. умовної економії. Кращими раціоналізаторами на металозаводі є Л. Й. Катрін, І. І. Савчук, В. М. Томишин; на консервному заводі — А. Л. Комаромі, А. Ю. Даяк, І. В. Степа; в автотранспортному парку — Д. Поп, В. Форкош.

В ательє пошиття жіночого одягу Тячівського комбінату побутового обслуговування населення. 1967 р.

Величезну роль у достроковому виконанні післявоєнних п'ятирічок відігравало соціалістичне змагання. В роки семирічки, особливо після XXII з'їзду КПРС, на підприємствах Тячева широкого розмаху набрав рух бригад і ударників комуністичної праці. В 1959—1965 рр. серед виробничих колективів міста високих показників у роботі домоглась бригада комуністичної праці О. М. Ляшка на хлібокомбінаті, цех залізних виробів металозаводу, в яких дружно трудяться українці, росіяни й угорці [1].

Рішення XXIII з'їзду КПРС сприяли дальшому розмаху соціалістичного змагання за дострокове виконання нової п'ятирічки. В 1967 році близько 30 бригад боролися за звання колективів комуністичної праці. Багатьом із них уже присвоєно це почесне звання.

Після встановлення Радянської влади в Тячеві почалася соціалістична перебудова сільського господарства. У поміщиків, куркулів і церкви було відібрано землю і розподілено між малоземельними і безземельними селянами. Тільки у вересні — жовтні 1946 року для бідняцьких господарств Тячева земельна комісія виділила 157 гольдів церковної землі. В першу чергу землею наділялися родини учасників Великої Вітчизняної війни. На початку 1946 року було створено дві земельні громади, які відразу ж розпочали підготовку до весняної сівби. Через рік на території селища і присілка Лази нараховувалось 7 земельних громад, які займалися розподілом землі, організовували супряги і готувалися організовано провести весняно-польові роботи. Питання про допомогу бідноті в проведенні польових робіт було предметом обговорення партійних зборів у лютому—березні 1947 року. За кожною земгромадою закріплювався комуніст, який допомагав їй у роботі [2].

Переконавшись у перевазі колективного способу ведення господарства, частина жителів Тячева влітку 1947 року об'єдналася в колгосп. Головою артілі було обрано І. Вончула. Колгосп нараховував 53 двори, в яких проживало 190 чол., у т. ч. 120 працездатних.

Через три місяці кількість дворів в артілі збільшилася до 68, а працездатних членів — до 139. Однак технічна база колгоспу була ще бідною. Неподільні фонди за 1947 рік складали 5754 крб. Згодом у Тячеві і присілку Лази організувалося ще 5 артілей. У 1950 році відбулося їх об'єднання: замість шести колгоспів, було створено два — ім. Леніна й «Перемога».

З укрупненням колгоспів швидко почала зростати їх економіка, збільшуватись прибутки. Якщо в 1950 році грошові прибутки артілі ім. Леніна складали

[1] Газ. «Закарпатська правда», 29 червня і 1 грудня 1965 р.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 872, оп. 878-1, спр. 1, арк. 3.

87 133 крб., то в 1966 році вони дорівнювали 934 441 крб. Чистого прибутку колгосп у 1967 році мав 266 872 карбованців.

Основні доходи артіль ім. Леніна одержує від садівництва й тваринництва. Вона має 928 га садів, з них 511 га плодоносних. Яблука, вирощені тут, славляться високими смаковими якостями. Такі сорти, як Джонатан, Шовар, Золотий пармен, Ботул щороку у великій кількості відправляються у Москву і Київ, а також у міста Уралу й Сибіру.

З нагоди першого польоту радянської людини в космос садівники колгоспу заклали сад ім. Гагаріна. У 1967 році у ньому на площі 50 га було зібрано по 68 цнт фруктів з гектара.

Партійна організація колгоспу, яка налічує понад 40 членів і кандидатів у члени партії, постійно дбає про зміцнення економіки артілі та поліпшення добробуту колгоспників. Безпосередньо у садівництві працює 15 комуністів.

Іншою провідною галуззю є тваринництво. В 1967 році в колгоспі вироблено 10 588 цнт молока і 2100 цнт м'яса. Надій молока на кожну корову становив 2029 кілограмів.

Сільськогосподарська артіль ім. Леніна стала великим, економічно міцним господарством. Її члени успішно перетворюють у життя завдання, поставлені партією і Радянським урядом перед працівниками сільського господарства. Наслідки праці дають про себе знати. В підсумках змагання за 1965 рік колгосп ім. Леніна зайняв одне з перших місць в області.

Колгоспний лад пробудив у колишніх бідняків прагнення до творчої праці, виховав чудові кадри новаторів. Майже 20 років працює дояркою в колгоспі ім. Леніна комуніст Марія Алечко. Сумлінна трудівниця вивчає і наполегливо застосовує передовий досвід, є ініціатором переходу на доїння великих груп корів, передає свої методи праці тваринникам району та області. У 1965 році від кожної з двадцяти закріплених за нею корів вона одержала по 4771 кг молока[1]. За самовіддану роботу по піднесенню продуктивності громадського тваринництва М. М. Алечко в 1958 році була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці, а пізніше нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Передова доярка бере активну участь у громадсько-політичному житті. Вона депутат Верховної Ради УРСР п'ятого, шостого і сьомого скликань, делегат XXI з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України.

Підготовка до електродоїння на молочно-товарній фермі колгоспу ім. В. І. Леніна. 1967 р.

В області широко відоме ім'я ланкової О. І. Тиводар, яка в 1965 році зібрала по 50 цнт зерна кукурудзи і по 300 цнт буряків з 1 га. В 1958 році О. І. Тиводар, М. В. Куцин (бригадир тракторної бригади), О. Г. Гашпар (доярка) за сумлінну працю були нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. В 1966 році такої урядової нагороди був удостоєний і бригадир рільничої бригади З. П. Роман.

Невпізнано змінилося й обличчя самого міста. На його території розташовані всі адміністративні районні організації. У Тячеві розміщений вузол зв'язку, який має телеграфно-телефонну станцію і більше 600 абонентів телефонної мережі. З Тячева у різні населенні пункти району

[1] Газ. «Закарпатська правда», 24 лютого 1966 р.

та області курсують автобуси і легкові таксі. За повоєнні роки значно збільшився житловий фонд міста. В 1966 році налічувалося 2495 будинків (житлова площа 51 869 кв. м). Індивідуальними забудовниками з допомогою державних кредитів споруджено 671 будинок. Місто повністю електрифіковане й радіофіковане. Завдяки постійному будівництву тут з'явилось багато нових вулиць, на яких висаджено понад 7 тис. декоративних і фруктових дерев, встановлено лампи денного освітлення.

Герой Соціалістичної Праці, доярка колгоспу ім. В. І. Леніна М. М. Алечко. Тячів. 1967 р.

В центрі міста, на місці колишнього пустиря, радує зір чудовий сквер, де відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Зараз ця площа і вулиця біля неї носять ім'я В. І. Леніна. Красивим став міський парк культури і відпочинку. Він був створений у 1954 році з нагоди 300-річчя возз'єднання України з Росією. При вході в парк знаходяться обеліск і братська могила воїнів Радянської Армії, які загинули в боях за визволення району.

Відзначаючи 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, тячівці спорудили пам'ятник видатному революціонерові-демократові. Недалеко від центру міста знаходиться пам'ятник одному з керівників революції 1848—1849 рр. в Угорщині Лайошу Кошуту. Вулиця, що тут проходить, носить його ім'я.

На основі виробничих успіхів неухильно підвищується добробут трудящих Тячева. З кожним роком зростає їх купівельна спроможність. Населення забезпечують необхідними товарами 50 торговельних точок (магазинів, підприємств громадського харчування). В 1967 році роздрібний товарообіг міського споживчого товариства досяг 5890 тис. крб. Останнім часом з метою кращого обслуговування туристів та місцевого населення відкрито магазин курортторгу. У місті зростає попит на нові меблі, одяг сучасного покрою, електротовари тощо. Зараз у користуванні тячівців велика кількість велосипедів, мотоциклів, автомобілів, радіоприймачів та телевізорів. Постійно збільшується реальна заробітна плата робітників, оплата трудодня колгоспників. Так, наприклад, за 1956—1966 рр. середній місячний заробіток робітника металозаводу підвищився з 52 до 88 крб., а оплата трудодня колгоспника — з 1,15 до 3,13 крб.

Зростають асигнування на соціальне забезпечення.

У місті значно поліпшилось медичне обслуговування. Тут діє районна лікарня на 250 ліжок, поліклініка, протитуберкульозний диспансер на 100 ліжок. На підприємствах і околицях міста відкрито 3 фельдшерсько-акушерські та 3 здоровпункти. 1966 року в лікувальних та профілактичних закладах працювало 47 лікарів, 3 стоматологи, 119 чол. середнього медичного персоналу.

Кращі лікарі міста Л. М. Ричкова, О. Г. Герендаші, О. О. Герендаші, К. М. Гордієнко за сумлінну працю нагороджені значком «Відмінник охорони здоров'я», а районний акушер-гінеколог Н. Г. Карюк — медаллю «За трудову доблесть».

Заслуженим авторитетом серед трудящих користується один з перших організаторів охорони здоров'я у місті й районі О. О. Герендаші. Працюючи в 1945—1951 рр. завідуючим райвідділом охорони здоров'я, він провів велику роботу по організації лікувальних закладів, комплектуванню їх кадрами тощо. Зараз Герендаші не тільки лікує хворих, але й надає практичну допомогу молодим спеціалістам, виступає з лекціями перед населенням. В 1948 році його було нагороджено медаллю

37 8-312

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові, м. Тячів. 1967 р.

«За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.», а пізніше— значком «Відмінник охорони здоров'я».

В місті є 2 дитсадки та дитясла на 100 місць.

Великі зрушення відбулися у Тячеві в галузі освіти й культурного будівництва. В повоєнні роки тут відкрито 7 шкіл, в т. ч. 3 середні (з українською, російською й угорською мовами навчання), 2—робітничої молоді, восьмирічна і початкова школи.

В 1966 році у школах Тячева працювало 150 вчителів. За багаторічну творчу працю на ниві народної освіти вчителів О. Ф. Потокі й Г. І. Сакач нагороджено орденом Леніна, П. І. Немеша — орденом Трудового Червоного Прапора, Т. А. Балабан і М. М. Каленюк — медаллю «За трудову доблесть», М. І. Мікерову — медаллю «За трудову відзнаку». В школах міста працює багато вчителів, нагороджених значком «Відмінник народної освіти».

В 1955 році відкрито дитячу музичну школу-семирічку. На фортеп'янному, струнному та інших її відділах під керівництвом 17 викладачів і 3 концертмейстерів навчається понад 200 чоловік.

Тячівцям є де відпочивати у вільний від роботи час. У місті діє Будинок культури на 800 місць, кінотеатр, кілька клубів, бібліотек, тенісних кортів, футбольних і волейбольних майданчиків, стадіон.

При Будинку культури працюють вокальний, музичний, 2 драматичні та інші гуртки художньої самодіяльності, а також студія прикладного мистецтва. Тут систематично проводяться тематичні вечори, диспути, вечори запитань і відповідей, читаються лекції, організовуються вечори радянсько-чехословацької дружби тощо.

Серед жителів міста з кожним днем зростає попит на періодичну пресу. В 1967 році на 1 тис. чол. припадало 1151 примірник газет і журналів.

У житті Тячева впевнено утверджуються паростки комуністичних суспільних відносин й посилюється громадська активність трудящих: постійно діють добровільні дружини, товариські суди, квартальні комітети, позаштатні відділи, добровільні пожежні дружини,— всього 76 організацій, в яких бере участь 1100 чоловік.

У здійсненні соціально-економічних і культурних перетворень велику роль відіграють комуністи. Серед питань, які розглядалися територіальною парторганізацією останнім часом, слід назвати такі: про інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, про роботу Тячівського сироварного заводу, про озеленення міста, про діяльність народної дружини, товариського суду тощо.

Велику роботу проводить міська Рада. В 1967 році при ній працювало 8 постійно діючих комісій, зокрема комісії комунального господарства і побутового обслуговування населення, торгівлі, благоустрою, сільськогосподарська та інші. Депутати сприяли поліпшенню трудової дисципліни на підприємствах і в колгоспі, зміцненню соціалістичної законності, охорони здоров'я трудящих, дбали про благоустрій населеного пункту. Значну роботу проводить, наприклад, постійна комісія промисловості, транспорту і зв'язку, яку очолює депутат Г. І. Кучінка. До її складу входить п'ять чоловік. Кожен з них має конкретне доручення. Крім цього, їй допомагає широкий актив. За пропозицією комісії в 1967 році на

засіданні виконкому обговорено питання про роботу цегельно-черепичного заводу. Перед цим члени комісії старанно проаналізували стан справ на підприємстві, виявили причини, що заважали цегельникам виконувати виробничі норми. Виконавчий комітет розробив заходи по усуненню недоліків. Тепер завод успішно справляється з поставленими завданнями. Комісія стежить за ходом соціалістичного змагання, цікавиться промисловою санітарією, культурою виробництва тощо.

В недалекому майбутньому Тячів стане ще красивішим. Запорукою цьому невтомна праця трудящих міста — дружньої сім'ї представників різних національностей.

В. І. ІЛЬКО

* * *

Вулиця Леніна у Тячеві. 1967 р.

Тячівський район розташований в південно-східній частині Закарпатської області. Межує на півночі з Надвірнянським, Богородичанським і Рожнятівським районами Івано-Франківської області, на сході — з Рахівським, на заході — з Хустським та Міжгірським районами Закарпатської області, на півдні району проходить кордон СРСР з СРР. Площа — 1,8 тис. кв. км. Поверхня має гірський характер, за винятком низин біля рік Тиси та Тереблі. Значна частина району вкрита лісами, які утворюють безліч чудових мальовничих краєвидів.

На території району налічується 22 сільські, одна міська і 4 селищні Ради, яким підпорядковано 62 населені пункти. Населення — 132,7 тис. чол., 73,8 проц. якого проживає в сільській місцевості. Середня густота — 73 чол. на 1 кв. км.

Національний склад неоднорідний: українців — близько 105 тис. чол., румунів — 14 тис. чол., росіян — 2 тис. чол. Тут проживають також чехи, словаки, білоруси та інші національності. Через район проходять залізнична колія Ужгород—Солотвина та вузькоколійна залізниця Тересва — Усть-Чорна.

Автобуси, що курсують по 20 маршрутах, з'єднують Тячів з усіма селами району та Ужгородом, Раховом і іншими містами. Є також повітряне сполучення з обласним центром.

Основними галузями промисловості є лісозаготівельна, деревообробна і харчова. На підприємствах виготовляються меблі, деревностружкові плити, фанера, паркет, фруктові та овочеві консерви, плодоягідне вино, різні соки.

Провідні підприємства району — Тересвянський деревообробний комбінат, Солотвинські солекопальні, Буштинський, Усть-Чорнянський і Тересвянський лісокомбінати, Русько-Полівський винзавод, Тячівський консервний завод — всього 19 підприємств. В 1967 році вони випустили валової продукції на 29,9 млн. крб., що складає 8 проц. промислової продукції області.

За роки Радянської влади тут виросло багато передовиків виробництва, праця яких високо оцінена партією та урядом. В районі налічується 3 Герої Соціалістичної Праці, 70 чол., нагороджених орденами й медалями Союзу РСР.

Під лісами знаходиться понад 115 тис. га землі, в т. ч. держлісфонд — 87 тис. га, колгоспні і радгоспні ліси — 28 тис. га. Ліси в основному хвойні і букові.

В районі є 16 колгоспів і 2 радгоспи, за якими закріплено майже 43 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі — 5 тис. га, сіножатей — 12,2 тис. га, садів — 11,1 тис. га, пасовищ — 14,6 тис. га.

Основний напрям господарства колгоспів і радгоспів — садівництво та м'ясо-молочне тваринництво.

Машинно-тракторний парк колгоспів і радгоспів налічує 152 трактори, 21 комбайн, 168 вантажних автомашин та багато іншої техніки.

В останні роки значно збільшилося використання мінеральних і місцевих добрив, що дало змогу підвищити врожайність зернових культур і фруктових садів. В 1967 році в середньому на один га одержано: зернових культур — по 18,4 цнт, в т. ч. пшениці — 23,5 цнт, зерна кукурудзи — 23,1 цнт, сіна з природних сінокосів — по 16 центнерів.

Важливе місце в господарстві району займає тваринництво. Поголів'я худоби в колгоспах і радгоспах району з 1950 по 1967 рік зросло в 6,5 раза, в т. ч. корів — у 12 разів, овець — у 3,1 раза і становить: великої рогатої худоби 14 249 гол., в т. ч. корів 5018; овець 27 212, свиней 316 штук.

Рік у рік зростає виробництво молока і м'яса. В 1967 році одержано молока 7574 тонни і м'яса — 1448 тонн.

Невпинно зростає роздрібний товарооборот. В 1967 році лише в крамницях системи райспоживспілки продано населенню одягу, взуття, телевізорів, радіоприймачів, холодильників та інших промислових і продовольчих товарів на суму 29 млн. крб. Крім цього, в районі працюють три відділи робітничого постачання та відділення курортторгу. Всього в районі нараховується 598 торговельних підприємств, в т. ч. 181 підприємство громадського харчування.

Широко розгалужена в районі мережа медичних закладів. До визволення тут на 100 тис. чол. припадало лише 3 лікарі. Тепер медичну допомогу населенню надає Тячівська районна та 9 дільничих лікарень на 300 ліжок, тубдиспансер, тубсанаторій, тублікарня, два лікарські здоровпункти на промислових підприємствах, 15 фельдшерських здоровпунктів, 18 пологових будинків, 46 фельдшерсько-акушерських пунктів, дві лікарські амбулаторії, 10 дитясел, 8 аптек.

В районі працюють 98 лікарів та 421 спеціаліст з середньою медичною освітою. Вісім лікарів нагороджені значком «Відмінник охорони здоров'я».

25,3 тис. дітей трудящих району навчаються в школі-інтернаті, 18 середніх, 40 восьмирічних, 12 початкових, Солотвинській допоміжній, 2 музичних та спортивній школах. В 10 школах робітничої і сільської молоді та заочній середній школі здобувають освіту 2771 чоловік.

Виховують та навчають дітей 1400 вчителів, серед них два — удостоєні звання заслуженого вчителя школи Української РСР, 62 — нагороджені значком «Відмінник народної освіти УРСР», один — нагороджений орденом Леніна.

В районі діють 35 дитсадків, в яких виховуються 1489 дітей і працюють 127 вихователів.

На початку 1968 року район мав 45 клубів і будинків культури (в т. ч. 8 клубів відмінної роботи), 61 бібліотеку (з них 15 бібліотек відмінної роботи) з книжковим фондом 343 тис. книг, 61 кіноустановку. В п'яти кінотеатрах демонструються широкоекранні кінофільми.

В будинках культури та клубах налічується 442 гуртки художньої самодіяльності, які охоплюють понад 5 тис. учасників, діє 15 народних університетів культури.

З вересня 1946 року в Тячеві видається районна газета «Дружба». Партійна організація району складається з 74 первинних парторганізацій, в яких налічується 2285 комуністів. Комсомольських організацій — 168, вони об'єднують 7131 члена ВЛКСМ.

В побут трудящих все більше входять нові звичаї і обряди. В 12 населених пунктах працюють кімнати щастя. Традицією стало проведення свят садовода,

лісоруба, серпа і молота, інтернаціональної дружби, комсомольських весіль, посвячень у робітники, колгоспники тощо.

Тячівський район багатий археологічними, архітектурними й історико-меморіальними пам'ятниками. Славляться тут і заповідники флори з рідкісними породами дерев та пам'ятки неживої природи.

Дбайливі руки трудящих перетворили їх в цікаві місця відпочинку, що мають велике пізнавальне й естетичне значення.

БУ́ШТИНА

Буштина — селище міського типу (з 1957 року), центр однойменної селищної Ради. Розташована поблизу впадання річки Тереблі в Тису, у мальовничій місцевості Мармароської улоговини, напроти гостроверхих вершин Гутинського гірського пасма, за 8 км на захід від районного центру. Через населений пункт проходять автомагістраль Ужгород—Рахів та залізниця Чоп—Солотвина. Населення—5,6 тис. чоловік.

Буштина виникла в середині XIV століття. Спочатку вона знаходилася в урочищі Долина, а потім її мешканці переселилися на урочище Горб, де проживають і в даний час.

У 1373 році угорський король Людовік I подарував Буштину синам волоського воєводи Балка — Іванові і Драгові. Документи 1389 року згадують її як власність трансільванського графа Драга, а 1480 року — як маєток феодала Бертолона Драгфі[1].

У XIV—XV століттях у селі проживало українське й угорське населення. За правовим становищем воно спочатку було вільним і займалося землеробством, а також тваринництвом, випасаючи вівці й велику рогату худобу на полонинах, що належали общині.

Але поступово землі селян почали захоплювати феодали й казна. У XVI— на початку XVII століття жителі села були закріпачені і стали залежними від правителя Хустського замку та Костелівської (Ронасекської) казенної домінії. Згідно урбарію 1600 року, буштинці мали 3 коней, 79 волів, 81 корову, 55 свиней, 77 овець[2].

Розвиток товарного виробництва в казенних і феодальних маєтках вів до зростання феодальної експлуатації селян. На початку XVII століття кріпаки Буштини користувалися шістьма земельними наділами (телеками). За це вони щороку, 11 листопада, від кожного наділу давали правителю Хустського замку шкурку куниці, коблик вівса, підводу сіна й 11 динарів. Крім цього, їм доводилося щотижня привозити до панського двору по одній підводі дров[3], а в дні релігійних свят (різдво, великдень) вносити 24 яєць і 12 динарів.

Отже, панщинні повинності, натуральний і грошовий податки за 6 земельних наділів складали 6 кобликів вівса, 6 підвід сіна, 144 яєць, 138 динарів грішми і 312 підвід дров.

У 1614 році буштинці, освоївши нові землі, обробляли 13 повних і 9 напівтелеків. Відповідно до цього збільшились і їхні повинності.

Протягом усього XVII століття село залишалось у феодальній залежності від Хустського замку. Воно було невеличким населеним пунктом. За переписом

---

[1] I. Mihályi. Máramarosi diplomák a XIV és XV századból. Máramaros-Sziget, 1900, стор. 65, 89, 548.

[2] A. Hodinka. A Kárpátaljai ruthének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budapest, 1923, стор. 10, 26.

[3] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 123.

1715 року, тут нараховувалось 25 селянських господарств (22 угорські й 3 українські сім'ї), у користуванні яких знаходилося 98 кобликів орної землі і 49 косашів лугу. Населення займалося землеробством і тваринництвом. Появився новий вид домашньої худоби — буйволи.

Двопільна система обробітку землі панувала і в цей час. Поле кожного селянина ділилося на дві частини: одна була зайнята під хлібами й сінокосами і називалась цариною, друга — використовувалась під пасовище й називалась толокою. Із зернових культур селяни здебільшого вирощували овес, жито, кукурудзу. При відсталій системі господарювання урожайність була надзвичайно низькою. Під час випікання хліба селяни змушені були додавати до борошна березову кору.

Зростаюче зубожіння селян і тяжкі повинності на користь феодалів і церкви посилювали їх опір експлуататорам. Селяни відмовлялись сплачувати податки, не виходили на панщину, повставали.

В 1703—1711 рр. поблизу Буштини діяли опришки, які користувалися великою популярністю серед буштинців. Жителі села підтримували з ними тісні стосунки й подавали їм посильну допомогу.

У другій половині XVIII століття селяни змушені були, крім уже згаданих повинностей, транспортувати сіль із шахт Мармарощини та сплавляти її Тисою в Угорщину. В 1792 році королівська соляна комора (домінія) в Роносеку уклала договір з сім'єю поміщика Телекі про передачу в її розпорядження ділянки землі в Буштині (на березі річки Тиси), де розпочалося будівництво складу для солі, корчми і м'ясної лавки.

Сіль, добута на шахтах Округлої (біля Тячева) й Шандрова (Олександрівки) звозилась підводами у складські приміщення Буштини. Сюди на плотах доставлялась і сіль з Солотвини та Акнашугатгу. Гужову повинність, тобто перевезення солі по т. зв. соляних фактурах, виконували залежні селяни Буштини, Ізи, Апші та інших сіл. Із кріпаків створювались загони плотарів (бокорашів) по 100—200 чол., які готували плоти й баржі для сплавляння солі вниз по Тисі. Транспортування солі з Буштини до Вілоку, а звідти у міста Угорщини (Токай, Солнок, Сегедин) проводилось під наглядом чиновників інспекції, у супроводі військового старшини і солдат. На плотаря покладалась відповідальність за збереження вантажу. Якщо на місце прибуло солі менше, ніж значилось у документах, то різницю сплачували плотарі по ринковій ціні, а «несправні» бокораші — втрачали земельні наділи[1].

Життя бокорашів було тяжким і небезпечним. З ранньої весни до пізньої осені вони були відірвані від своїх сімей, терпіли злигодні й нестатки. Через те й повернення їх з далекої дороги відзначалось жителями села як довгождане свято.

Буштина, навколо якої знаходились великі масиви лісу, з кінця XVIII століття стала перевалочною базою для транспортування кругляка. По річках Тересві і Тереблі ліс з гір сплавлявся до Буштини, а звідти Тисою в Угорщину. В селі була створена лісова управа, яка підпорядковувалася Мармарош-Сігетській дирекції державних маєтків і займалась лісорозробкою, обробкою деревини та її транспортуванням. В 1830 році тут почала працювати невелика лісопильня, яку обслуговували робітники з числа сільської бідноти.

Населення Буштини в добу феодалізму збільшувалося дуже повільно. Основний приріст його припадає на першу половину XIX століття. Перед буржуазною революцією 1848 року в селі проживало 1072 чоловіки[2].

Становище трудящих мас залишалося тяжким і після скасування кріпосного права. Селянам Буштини за урбаріальною реформою було виділено значно менше сільськогосподарських угідь, ніж вони мали до революції. Кращі землі, пасовища

---

[1] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 282—283.

[2] E. Fényes. Magyarország geographiai szótára. IV. kötet. Pest, 1851, стор. 145.

і ліси залишалися в руках лісової управи, яка у 1881 році була перетворена в дирекцію державних лісів і маєтків.

У 1872 році через село було прокладено залізницю Чоп—Мармарош-Сігет. Тому ліс із складів Буштини не тільки сплавлявся, але й вивозився залізницею в Угорщину. Розширення розробок лісу та його транспортування викликали зростання населення Буштини. У 1882 році тут налічувалось 349 будинків, в т. ч. 88 — у Гандолі і 261 — в основній частині села. Серед жителів було 1053 українці, 522 угорці, 124 німці і т. д.[1].

В пореформений період у Буштині значно посилився процес обезземелення селян. Сотні гольдів земельних угідь було зосереджено в руках казни — директорії державних лісів, а також у сільських глитаїв. Тільки одній казні у 80-х роках належало близько 700 гольдів угідь.

Великим тягарем для селян були податки на користь церкви (коблина й роковина). У 1888 році 210 українських селянських дворів здали попові 210 вік кукурудзи і 64 віка вівса, відпрацювали на його полі 210 днів. Крім цього, вони сплатили 208 форинтів штоли (за виконання релігійних обрядів). Річний прибуток місцевого уніатського попа внаслідок цього складав 874 форинти.

Розвиток капіталістичних відносин вів до дальшого зубожіння й розшарування селянства. За переписом 1900 року, із 608 жителів майже половина займалася сільським господарством, серед них 28 чол. жили з допоміжних заробітків, 115 були сільськогосподарськими робітниками і 183 — сезонниками, поденниками й слугами[2].

Погіршували становище основної маси населення Буштини й непосильні податки на користь держави. В 1908 році буштинці сплатили 11 800 крон податку, що в середньому становило по 7 крон на душу населення.

Поряд з цим жителі Буштини повинні були працювати на ремонті й будівництві шосейних доріг і мостів близько 600 днів.

Важко жилося робітникам, які працювали на лісорозробках і лісосплаві. Робочий день їх тривав 12—14 годин, мешкали вони в колибах, спали на голій землі біля вогнища. За важку працю одержували мізерну заробітну плату, якої ледве вистачало на прохарчування сім'ї.

Та не завжди можна було знайти роботу на місці. В пошуках заробітків виїжджали буштинці за океан — в Канаду, США, Бразилію. Напередодні першої світової війни емігрували за кордон і працювали в шахтах США М. П. Добош, П. П. Орос, Д. М. Орос, Ю. І. Ярема, Д. А. Грицюк та інші. Одні з них, не заробивши доларів, з надірваним здоров'ям поверталися додому, а інші, залишившись у тенетах капіталістів, помирали на чужині.

Най пропаде Америка,
Я за нив не збаю,
Та я собі помандрую
До рідного краю[3] —

співали заробітчани-емігранти, прагнучи вирватись у рідне Закарпаття.

Пореформена Буштина була типовим верховинським селом. Хати будувалися з дерева, в зруб, покривались соломою, частково дранкою. Одяг буштинці носили з домотканого полотна й сукна. Традиційною частиною одягу залишився петек (гуня), який виготовлявся з овечої вовни.

Малодоступним було медичне обслуговування. На 14 навколишніх сіл у 1870 році припадав лише 1 лікар. На охорону здоров'я з місцевого бюджету коштів виділялося обмаль.

---

[1] A Magyar korona országainak népszámlálása. II kötet. Budapest, 1882, стор. 116.

[2] A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. II rész. Budapest, 1904, стор. 602—603.

[3] Закарпатські народні пісні, стор. 205.

В другій половині XIX — на початку XX століття в селі працювали дві церковнопарафіальні школи, які давали лише початкову освіту. В одній із них (українській) навчалося тільки 180 дітей[1].

Пограбування і контрибуції під час першої світової війни довели буштинців до відчаю, загострили класові протиріччя.

Боротьба селян Буштини особливо посилилась під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції. На початку листопада 1918 року влада в Буштині фактично перебувала в руках трудящих. Вони усували представників державної влади, роззброювали жандармів. Керівниками революційних виступів були військовополонені, що повернулися з Росії додому, а також революційно настроєні солдати, які прибули з австро-угорської армії. Представники Буштини на Хустському народному з'їзді І. Деак, М. Микуляк, В. Андришин 21 січня 1919 року разом з іншими делегатами Закарпаття голосували за возз'єднання краю з Радянською Україною.

Встановлення влади Рад на Закарпатті в березні 1919 року викликало велике піднесення серед трудящих села. Проте окупація південної частини Закарпаття військами боярської Румунії не дала можливості провести в життя заходи Радянської влади, яка лишила глибокий слід у пам'яті буштинян.

Майже ніяких змін в житті трудящих не відбулося і після встановлення влади чеської буржуазії. Основним заняттям населення залишалося землеробство та тваринництво. Молочна худоба і тяглова сила зосереджувались у руках сільських багатіїв, а бідне селянство, щоб не вмерти з голоду, йшло на заробітки. У 1922 році, за повідомленням властей, в Буштині проживало 20 сімей, які були позбавлені всяких засобів до існування. Класове розшарування поглиблювалось дедалі більше. Основна маса селян терпіла від безробіття, злиднів, тяжкої експлуатації. Тільки 16 квітня 1924 року внаслідок припинення роботи на місцевій лісопилці 200 робітників залишилось без роботи[2].

Біднота Буштини знову й знову підіймалася на боротьбу з експлуататорами. Великого розмаху в цей час набули масові порубки державного лісу.

В 1924 році в селі виникла партійна організація КПЧ. Активними діячами місцевого осередку були комуністи В. Монич, Д. Коршинський, В. Фаркаш, П. Данканич[3]. Під їх керівництвом класова боротьба односельчан набирала все більш організованого й цілеспрямованого характеру. В червні 1925 року 60 робітників Буштини і Стеблівки припинили роботу на лісопилці в с. Вишковому і зажадали підвищення заробітної плати[4]. Впертий характер носив страйк бокорашів Буштини в 1926 році. Власті видали наказ про збільшення кількості жандармів для того, щоб запобігти виступам селян сусідніх сіл. В березні 1930 року успішно відбувся страйк робітників, що працювали на будівництві моста. Страйкарі домоглися своєчасної виплати заробітної плати.

Організовано проведено в цьому році і першотравневу демонстрацію, на яку вийшло 500 чоловік[5].

Страйки й демонстрації робітників і селян Буштини не раз закінчувалися сутичками з жандармами. Так, зокрема, було під час першотравневої демонстрації 1930 року.

В класових боях активну участь брала і сільська молодь. Наприкінці 1929 — на початку 1930 року тут була створена комуністична молодіжна організація — «Правда молоді», яка нараховувала 14 юнаків[6]. Першими її членами були Д. Феєр, І. Пацкан, В. Богачик та інші, а секретарем — Ю. Гичка. Комсомольці села зай-

---

[1] Schematizmus cleri graeci ritus catolikorum diocesis Munkacsiensis. Ungvarini, 1896, стор. 12.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 2, спр. 463, арк. 10.
[3] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 832, арк. 18—19.
[4] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 135.
[5] Там же, т. 3, стор. 37, 483.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 63, арк. 31.

мались поширенням комуністичної преси, зокрема газети «Карпатської правди», листівок, виступали на зборах і мітингах, допомагали комуністам у проведенні страйків і демонстрацій, а під час виборчої кампанії агітували трудящих голосувати за кандидатів КПЧ. В ніч на 1 травня 1930 року комсомольці П. Пайтер, Д. Богачик, П. Грицюк та М. Бабич вивісили на високій тополі червоний прапор, який властям удалося зняти тільки після демонстрації. В будинку Д. Феєра була організована перша хата-читальня комуністичної літератури. Згодом такі ж хати-читальні появилися у Ю. Молнара і П. Лазорка. Тут молодь розучувала революційні пісні, читала марксистсько-ленінську літературу, яку передавали І. Локота, Д. Попович, М. Мацканюк та інші представники крайкому КПЧ й комсомолу. На квартирі жителя села В. В. Гички був радіоприймач, де молоді комуністи й комсомольці щодня слухали передачі з Радянського Союзу, а потім поширювали серед трудящих правдиву інформацію про життя та успіхи в Країні Рад. З кожним днем зростали ряди комсомольців села.

9 квітня 1937 року в Буштині застрайкували робітники млина та електростанції, а 24 серпня цього ж року — робітники деревообробної фірми «Нашицька», які працювали на будівництві парової пили[1].

В 1937 році на Закарпатті розгорнувся рух солідарності з демократичними силами Іспанії. Буштинські комуністи організували серед трудящих села збір коштів для допомоги республіканській Іспанії. Вони активно підтримали протест трудящих Закарпаття проти закриття в червні 1938 року буржуазним урядом Чехословаччини газети «Карпатська правда» і направили з цього приводу лист-протест[2].

Під час чехословацького панування в Буштині було відкрито чеську початкову школу, в якій навчались діти службовців — чехів та сільських багатіїв.

17 березня 1939 року Буштина була окупована угорськими фашистами. Окупанти встановили кривавий режим. Вони заарештували десятки жителів Буштини, в т. ч. комуністів В. І. Лючара, Ю. І. Гичку, М. В. Гичку, П. Ю. Ференца, І. М. Лукача та інших. За «нелояльність» до окупантів мешканців села В. Лазарчука, П. Данча, Ю. Данковича було так побито, що через кілька місяців вони померли. Власті забороняли українську мову, юнаків примушували відвідувати заняття військової підготовки. В 1941 році за неявку на заняття двічі було оштрафовано Ю. Рущака[3].

Десятки юнаків тікали в Радянський Союз. За період з 1938 по 1941 рік з Буштини емігрувало в СРСР 39 чоловік. Під час Великої Вітчизняної війни всі вони завзято боролися з фашистськими загарбниками в рядах Червоної Армії і Чехословацького корпусу.

Буштинці продовжували вести боротьбу з фашистами і в роки війни, активно підтримуючи партизанів. За співробітництво з народними месниками фашисти заарештували М. І. Рущака й П. Ю. Микулинця. За переховування радянських розвідників жорстоко був побитий І. І. Ізай і члени його сім'ї, після чого окупанти спалили їхню хату. На каторжні роботи в Німеччину було відправлено 81 чол., кинуто до в'язниці 11 чоловік[4].

Героїчна Червона Армія врятувала трудящих від фашистської неволі. Громлячи відступаючих фашистських загарбників, її частини 22 жовтня 1944 року вступили в Буштину. З величезною радістю і захопленням зустріли жителі села своїх визволителів. Багато з них пішли на фронт добровольцями. У лютому 1945 року в рядах Червоної Армії знаходилось 54, а в Чехословацькому корпусі — 84 жителі села[5].

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 117, оп. 4, спр. 858, арк. 3, 7.
[2] Там же, ф. 9—С2, оп. 2, спр. 765, арк. 94.
[3] Там же, ф. 774, оп. 2, спр. 47, арк. 5.
[4] Там же, ф. Р-62, оп. 1, спр. 135, арк. 140.
[5] Там же, ф. Р-62, оп 1, спр. 38, арк. 6.

Зразу ж після визволення трудящі Buштини взялися за створення органів народної влади. 24 жовтня 1944 року вони обрали сільський Народний комітет в складі 20 чол. Головою його став старий комуніст В. І. Мочар, заступником — М. Томаш. До складу Народного комітету ввійшли М. Міговк, М. Дуйчак, П. Лазарко, Д. Орос та інші. Начальником міліції (дружини) був обраний І. Пуга. В протоколі № 1 засідання комітету записано: «Збори Народної Ради одноголосно складають подяку за визволення нашої рідної Закарпатської України Червоною братською Армією»[1].

Буштинський комітет відав розподілом зерна і землі між бідняками, забезпеченням трудящих продуктами, паливом, організацією робочої сили, відбудовою зруйнованих мостів, шляхів, ремонтом школи тощо. В центрі його уваги були й такі питання, як хід осінньої посівної кампанії, діяльність народної дружини і зміцнення законності, робота місцевого кооперативу тощо[2].

Комітет активно підтримав боротьбу трудящих за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, послав на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України Й. В. Леврінца, М. М. Дуйчака, В. М. Кузьмика. Прийняття Закарпаття до складу УРСР трудящі Буштини зустріли з великою радістю. З цієї нагоди 1 липня 1945 року в селі відбулася демонстрація й мітинг, де з словами подяки рідним братам, партії й уряду виступили голова комітету І. Лукач, секретар місцевої організації Спілки молоді Закарпатської України (СМЗУ) М. Соломонка, вчителька О. Орос[3]. В своїй повсякденній роботі Народний комітет спирався на місцеву партійну організацію, що вийшла з підпілля в жовтні 1944 року.

Народна Рада Закарпатської України націоналізувала лісові масиви краю[4]. В числі націоналізованих були ліси та підприємства Буштинської лісової дирекції. На їх базі утворилися ліспромгосп, лісгосп і лісозавод. Орні землі та пасовища лісової дирекції одержали безземельні й малоземельні селяни та робітники й службовці ліспромгоспу, лісгоспу й лісозаводу. До рук трудящих перейшло 200 гольдів орної землі й 300 гольдів луків.

З метою кращого використання лісу в 1958 році ліспромгосп, лісгосп і лісозавод були об'єднані в одно підприємство — Буштинський лісокомбінат.

За 22 роки своєї діяльності лісокомбінат виріс у велике оснащене новітньою технікою підприємство, яке випустило в 1967 році валової продукції на 37 тис. крб. У лісокомбінаті працює 2128 чол., в т. ч. 501 жінка. Серед працюючих багато спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою.

Великі зміни відбулися в структурі підприємства, набагато розширився асортимент продукції, зріс рівень механізації. Лісокомбінат випускає нині ділову деревину, пиломатеріали, фанерну сировину, вікна, двері тощо. Широку дорогу до споживача знайшли меблі, випуск яких було освоєно в 1955 році, коли підприємство виробило шкільних парт на суму 69 тис. крб. З уведенням в експлуатацію меблевого цеху потужністю 1,5 млн. крб. на рік підприємство стало випускати меблі вищої якості.

Зросла механізація на заготівлях та вивозці лісу. В 1966 році її рівень відповідно становив 98 і 100 процентів.

Корінні зміни відбулися і в професійному складі робітників лісокомбінату. На зміну старим професіям, зв'язаним з ручною працею, прийшли нові і, зокрема, такі, як моторист бензопили, тракторист, чокерувальник, крановщик, машиніст баштового крана та інші.

Завдяки систематичній роботі по підготовці й перепідготовці кадрів і підвищенню культурно-технічного рівня трудящих на Буштинському лісокомбінаті ви-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-1699, оп. 1, спр. 29, арк. 65.
[2] Там же, арк. 68—69, 73, 234.
[3] Там же, ф. Р-62, оп. 1, спр. 293, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-14, оп. 2, спр. 6, арк. 1; спр. 7, арк. 1, оп. 1, спр. 25, арк. 2.

Учасник громадянської і Великої Вітчизняної воєн С. Г. Петрушевський серед вихованців Буштинської школи-інтернату. 1967 р.

росли чудові майстри своєї справи, які показують зразки самовідданої праці і користуються заслуженою повагою серед трудящих області та за її межами. Серед них Г. І. Покотило, яка розпочала свою трудову діяльність на Буштинському лісокомбінаті в 1954 році помічницею верстатниці, а потім стала верстатницею. План семирічки вона виконала за шість років і виробила понад план 18 тис. кв. м паркету на суму 54 720 крб. Вона постійно ділиться своїм досвідом роботи з молодими робітниками, бере активну участь в громадському житті. В 1966 році її обрано депутатом Верховної Ради СРСР. За трудові успіхи і велику громадську роботу Г. І. Покотило нагороджена орденом Леніна. Орденом «Знак Пошани» нагороджений трельовщик лісокомбінату С. В. Поп. Неодноразовий переможець соціалістичного змагання, ударник комуністичної праці, активний громадський діяч — таким його знають на комбінаті.

Передовиками лісокомбінату є А. Я. Ковач — вантажник складу готової продукції, який семирічний план виконав за 5 років і 9 місяців, Й. Й. Пацкан — верстатник лісопильного цеху та багато інших.

Широкого розмаху на лісокомбінаті набрало соціалістичне змагання і особливо його вища форма — рух бригад і ударників комуністичної праці. В кінці 1959 року 6 бригад боролися за почесне звання колективів комуністичної праці. Вони налічували лише 88 чол. А в 1966 році вже 1236 робітників брали участь у змаганні. Високе звання колективів комуністичної праці завоювали 24 бригади, 2 цехи, 2 дільниці і 1 зміна.

Успіхи перших колгоспів Закарпаття переконали селян Буштини в перевагах колективного господарювання. У жовтні 1948 року в Буштині виникає колгосп «31-і роковини Жовтня», в якому через рік нараховувалося 411 дворів [1].

В 1959 році відбулося об'єднання колгоспів — «31-і роковини Жовтня» і «Шлях Ілліча» (с. Вонігове). Новоутворена артіль стала називатися «Шлях Ілліча».

Весною 1946 року організовано садорадгосп «Перемога» з центром у Буштині, до складу якого входили три відділення — (в селах Воніговому, Крайниковому і Вишковому). Радгосп мав 322 га плодоносних садів. Але сади давали дуже низькі врожаї. Вони були занедбані й розріджені. Придбання та використання сільськогосподарської техніки, застосування передових методів праці і досягнень агробіологічної науки, зміцнення садорадгоспу спеціалістами сільського господарства дало можливість Буштинському радгоспу збільшити врожайність фруктів, розширити площу садів.

Пізніше, в 1956 році, на базі відділень садорадгоспу «Перемога» в селах Вишковому і Крайниковому був утворений Данилівський радгосп Хустського району, а Буштинський садорадгосп став називатися «Верховина». В січні 1960 року йому передано землі колгоспу «Шлях Ілліча».

Ріст радгоспу привів до розширення й урізноманітнення його виробничої діяльності. В 1966 році в його складі було 4 відділення (Буштинське, Вонігівське, Ново-Барівське, Тячево-Лазівське), які мали 2 пилорами, столярний цех, маслозавод, 2 млини.

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 452, арк. 89.

Земельна площа радгоспу тепер складає 5122 га, з яких на сільськогосподарські угіддя припадає 3174 га. Наявність орної землі (344 га) та сінокосів (390 га) дозволяє радгоспу займатись і тваринництвом. На трьох тваринницьких фермах тут нараховується 1087 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 350 корів.

Але основною галуззю господарства залишається садівництво. За 21 рік площа садів зросла до 1508 га, ягідників — до 40 га. Крім того, радгосп має свій плодорозсадник площею 10 гектарів.

За роки свого існування радгосп поповнився кваліфікованими кадрами, озброївся сучасною сільськогосподарською технікою. Машинно-тракторний парк налічує 15 вантажних машин, 14 тракторів та десятки інших сільськогосподарських машин.

В 1958 році радгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Через два роки він брав участь у виставці фруктів у м. Ерфурті (НДР). За представлений сорт яблук (Джонатан) радгосп удостоєно медалі.

Значних успіхів «Верховина» домоглася в 1966 році. Тут зібрано по 56 цнт фруктів з га на площі 390 га. Це сприяло різкому збільшенню прибутків радгоспу, які в наступному році складали 215 тис. карбованців.

Радгосп «Верховина» виховав цілу плеяду передовиків і новаторів сільськогосподарського виробництва. Серед них можна назвати ланкову Буштинського відділення Ю. Ю. Микулинець, робітницю Тячево-Лазівського відділення Г. С. Волос, телятницю Г. В. Орос, молоду доярку М. І. Копинець, яка в 1967 році надоїла 2480 кг молока на фуражну корову.

Соціалістичний лад забезпечив безперервне й швидке зростання матеріального і культурного рівня життя.

В селищі до 1945 року було лише 2 приватні лікарі. Тепер тут діє стаціонарна лікарня на 35 ліжок, амбулаторія з стоматологічним і рентгенівським кабінетами, пологовий будинок, лабораторія, молочна кухня. Медичний пункт працює також при Буштинському лісокомбінаті. На охороні здоров'я трудівників Буштини та їх сімей стоять 5 лікарів і 20 чол. середнього медичного персоналу.

Яскравим показником зростання добробуту трудящих є підвищення заробітної плати робітників. В 1967 році рослинники садорадгоспу «Верховина» одержували за день роботи 3 крб. проти 1,34 крб. в 1963 році. Майже так само зросла заробітна плата і працівників тваринництва.

Про значні зміни в житті трудящих селища свідчить ріст товарообігу. За роки Радянської влади він збільшився в 10 разів. У підпорядкуванні Буштинського робітничо-радгоспного кооперативу нараховується 66 торговельних точок, які обслуговує 180 чол. Лише останніми роками у Буштині побудовано книгарню, чайну «Бокораш», проведено реконструкцію 5 магазинів. Зростання заможності і купівельної спроможності бущтинців можна бачити і на таких фактах: трудящі селища в особистій власності мають 11 легкових автомашин, 75 мотоциклів і 310 телевізорів.

Депутат Верховної Ради СРСР, верстатниця Буштинського лісокомбінату Г. І. Покотило. 1967 р.

Широко розгорнулося в Буштині житлове будівництво. На державні кошти для спеціалістів лісокомбінату і радгоспу споруджуються багатоквартирні будинки. З допомогою державних асигнувань зведено 760 індивідуальних будинків, що становить 60 проц. всіх жител селища.

Квартири робітників та службовців Буштини мають по кілька кімнат, кухні, ванни; обставлені вони сучасними художніми меблями. Шифер і черепиця замінили солому й тес на їхніх дахах. На основних вулицях з'явився асфальт, розпочалось прокладання тротуарів, ведеться деревонасадження.

Значних успіхів досягнуто в розвитку культури. Після встановлення Радянської влади довелося багато працювати над ліквідацією неписьменності та малописьменності. Необхідно було навчити писати і читати 75 проц. дорослого населення. За цю справу активно взялися культармійці, і протягом кількох років неписьменність і малописьменність були ліквідовані. В селищі працюють кілька шкіл: початкова, середня загальноосвітня, заочна, робітничої молоді й школа-інтернат. На 1 січня 1968 року в цих школах навчалося 1400 учнів. Навчання і виховання молодого покоління Буштини здійснюють 87 вчителів, серед них найкращі успіхи мають заслужений учитель школи Української РСР Є. Д. Беркута, кавалер ордена «Знак Пошани» Д. В. Солонець та відмінники народної освіти — С. Ю. Турок, Д. Є. Азорій, М. М. Повч, В. П. Місенко, Е. Й. Усанова, О. П. Фозикош.

Учні Буштинської школи біля пам'ятника В. І. Леніну. 1967 р.

Майданчик Буштинського дитячого садка. 1967 р.

В Буштині розташований піонерський табір «Тиса» («Карпатський Артек»), де відпочивають діти працівників лісової і лісообробної промисловості. Він побудований Буштинським лісокомбінатом. Дитяче містечко здоров'я розкинулось на березі Тиси й займає площу в 60 тис. кв. м. В його комплексі 14 чудових будинків, водний басейн, спортивний майданчик, зоопарк[1]. Тут щорічно оздоровлюється 1300 дітей. При Буштинській школі-інтернаті теж працює піонерський табір, де відпочивають діти працівників народної освіти Закарпатської області.

Для наймолодших громадян у селищі діють 2 дитячі садки на 325 дітей та 2 дитячих ясел на 60 місць.

Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною вищу освіту здобули 102 чол., середню — кілька сотень. Вузи й середні навчальні заклади, зокрема, закінчили 6 синів і дочка робітника І. Соломонки.

Уродженець Буштини Василь Іванович Комендар захистив кандидатську дисертацію, став доцентом і очолює одну з кафедр біологічного факультету Ужгородського університету.

---

[1] Ю. В. Ільницький. 20 Радянських років, стор. 75.

Духовні потреби жителів Буштини задовольняють кінотеатр на 300 місць і три клуби на 800 місць. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, проводяться тематичні вечори й читацькі конференції. Агіткультбригада селищного клубу «Буштинська веселка» й ансамбль пісні і танцю «Тереблянка» користувалися успіхом на обласному фестивалі, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня. До послуг трудящих є селищна і присілкова бібліотеки, в яких нараховується понад 22 тис. примірників книг. Ними користується близько 3000 читачів. Селищній бібліотеці ще в 1965 році присвоєно почесне звання бібліотеки відмінної роботи, а за досягнуті успіхи на честь 50-річчя Великого Жовтня вручено перехідний прапор Тячівського райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Керівна роль у здійсненні соціалістичних перетворень належить партійним організаціям та селищній Раді депутатів трудящих. В 1967 році в Буштині налічувалося 230 комуністів. Вони очолювали найважливіші ділянки господарського й культурного життя трудящих. Депутатами селищної Ради обрано 52 чол., в т. ч. 22 робітники і 30 службовців. Серед депутатів — 20 жінок. Рік у рік зростає значення постійно діючих комісій. Комісії благоустрою, промисловості і транспорту, соціалістичної законності стали дійовими помічниками виконкому по мобілізації населення, на виконання народногосподарських планів.

Щасливе й заможне життя прийшло в Буштину. Під зорею Радянської влади її мешканці стали справжніми господарями своєї долі.

С. О. МІЩЕНКО

ГРУ́ШЕВЕ

Грушеве — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від райцентру, на правому березі річки Апшиці. Одне з найбільших сіл району, в якому нараховується 1060 дворів і 4097 чол. населення.

Письмові джерела про заснування Грушевого не збереглися, але відомо, що воно існувало ще до навали монголо-татарів. В стародавніх угорських пам'ятках є згадки про скарги настоятелів Грушівського монастиря королю Белі IV на те, що татари під час нападу спалили село і знищили всі документи й грамоти ченців [1].

Невдовзі село і монастир відбудувалися. Вони знову згадуються в документах у 1307 році[2]. Найдавнішими феодальними власниками Грушевого були воєводи Балк і Драг, на користь яких кріпаки відробляли панщину і платили натуральні повинності. Мармароські воєводи, як патрони монастиря, зробили чимало для збільшення його прибутків і зміцнення влади. З цією метою в 1390 році було засновано Грушівське абатство, всі парафії якого платили ченцям церковні податки.

В 1391 році константинопольський патріарх Антоній IV своєю грамотою надав монастирю повну незалежність від місцевих церковних властей, єпископську владу та право збирати податки з православних «русинів» і «волохів», які жили в Мармароші, Угочі й Трансільванії. Завдяки цим доходам монастир швидко багатів і незабаром перетворився в центр православ'я і релігійного життя східної частини Закарпаття.

Спадкоємці воєводи Балка Дмитро і Олександр грамотою від 1 травня 1404 року подарували грушівським ченцям троє сіл Тересву, Криве і Грушеве, які з кріпаками, «полем і лісом, і водою, і з усім прожитком» переходили в повну їх власність[3].

Настоятелі монастиря нещадно експлуатували кріпаків. З грушівців не тільки стягували церковну десятину, а й змушували відробляти панщинні дні, нести основний тягар ремонтних робіт, платити дев'ятину від урожаю, здавати десяту час-

---

[1] Ю. Жаткович. Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі. Львів, 1906, стор. 155.

[2] A Pallas Nagy Lexikona. X kötet. Budapest, 1895, стор. 933.

[3] А. Петров. Древнейшая церковнославянская грамота 1404 г. на Карпаторусской территории. Ужгород, 1927, стор. 1—10.

тину приплоду великої рогатої худоби, овець, кіз, птиці. До бездонних кладових ченців надходили яйця, масло, сир, мед, риба, лісові горіхи, дичина. Крім того, селяни Грушевого, як і інші кріпаки, платили державний, т. зв. подимний податок[1]. Він був таким великим, що грушівці на протязі сторіч будували, замість хат з димарями (з яких збирався цей податок), хати-димлянки, які опалювали «по-чорному».

Необмежена влада настоятелів монастиря і його значні прибутки викликали заздрість мукачівських єпіскопів, і вони вирішили збирати церковні податки з селян і на свою користь. Угорський король Владислав II в 1498 році кладе край цим спробам, але видає указ про «шанування» настоятелями єпіскопів. В 1555 році трансільванський князь Ґеоргій Баторій остаточно присудив церковну владу над парафією мукачівському єпіскопу[2].

Грушівський монастир в умовах середньовіччя відігравав і роль осередку культури. Особливе значення мало створення при ньому на рубежі XV—XVI століть першої на Закарпатті монастирської школи й друкарні, з якої вийшли найдавніші пам'ятки місцевого книгодрукування «руською» й румунською мовами: «Пентакостарион», «Буквар», «Румунське євангеліє» (1648 р.) та деякі інші. Засновником друкарні і першим видавцем був, як вважають окремі дослідники, польський першодрукар Швайпольт Фіоль, що втік від переслідування з Кракова і знайшов притулок в Угорщині[3].

Мукачівські єпіскопи, які з 1646 року стали поширювачами унії на Закарпатті, докладали всіх зусиль, щоб викоренити православ'я на Мармарощині. Коли наприкінці XVII століття Трансільванія була захоплена Австрією, єзуїти розправилися з центром православ'я. Від старого села Грушевого не залишилося навіть слідів, а монастирські мури й будівлі перетворилися в кучу руїн. Зроблено це з такою вправністю, що до нас дійшли лише туманні й суперечливі відомості про дикий вчинок слуг Ватікану.

Грушівські селяни, які залишилися живими, відбудували село на новому місці, північніше попереднього, саме там, де воно знаходиться нині. А монастирські руїни поросли лісом, і це урочище почало називатися Дубина. Згодом там оселилося кілька кріпаків. Пізніше присілок Дубина розрісся і злився з селом Грушевим.

Перехід селян під зверхність світських феодалів Довгаїв та інших не поліпшив їх становища. Село відбудовувалося дуже повільно. Згідно з королівським переписом 1720 року, тут проживало 27 сімей, які займалися землеробством. В користуванні селян знаходилося 57,5 кобликів орної землі та певна кількість сінокосів[4]. Грунти були важкими для обробітку. Орати їх доводилося двома і навіть трьома парами биків. Пасовищ село мало обмаль і орендувало їх у сусідів. Основні прибутки давало скотарство. Тільки палива і будівельного лісу грушівські селяни мали вдосталь. В лісі вони збирали й жолуді, які використовували як для годівлі свиней, так і для власного споживання.

Феодально-кріпосницька експлуатація була основною перешкодою на шляху розвитку й культурного зростання села. Одна тільки дев'ятина у XVIII — на початку XIX століття становила щороку 2700 снопів жита, 70 снопів вівса, 15 коблів кукурудзи[5]. Селяни жили впроголодь, ходили обшарпаними, не знали грамоти. Їхні хати були тісними і вбогими.

---

[1] В. Пачовский. История Подкарпатской Руси. Ужгород, 1921, стор. 16.

[2] В. Гаджега. Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамороши.— Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 1. Ужгород, 1922, стор. 15.

[3] Газ. «Закарпатская правда», 6 жовтня 1967 р.

[4] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки, №№ 72, 73.

[5] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 93.

З другої половини XVIII століття в зв'язку з будівництвом солотвинських шахт та збільшенням розробки лісів село почало зростати. В середині XIX століття тут налічувалося вже понад 200 дворів і до 1000 чол. населення. Поряд з українцями проживали угорці, румуни, євреї.

Малоземелля дедалі більше змушувало грушівців займатися лісовими і домашніми промислами, перевезенням солі, йти на солекопальні й сезонні роботи в поміщицьких і куркульських господарствах за межами села.

Після скасування кріпосного права та проведення т. зв. комасації протиріччя поглибились. Найбільшим власником у 1897 році був О. Мацела, який орендував 323 гольди орної землі, городів, луків, виноградників, лісів та пасовищ, мав трьох батраків, кілька плугів, борін та інший інвентар. Трохи меншими були володіння інших багатіїв. Основна маса селян зовсім не мала землі[1].

Російський вчений Звєздич, який в кінці XIX століття побував у Грушевому, згодом писав про достатки і житло його мешканців: «Похилий зруб з жалюгідними підсліпуватими віконцями, ніби сам соромиться своєї злиденності, а внутрішня частина хати підтверджує, що ця убогість не показна, що її нічим приховати»[2].

В кінці XIX століття в селі відкрито школу, яку відвідувало близько 30 учнів. Більшість жителів Грушевого була неписьменною. Позбавлені землі, селяни орендували у багатіїв невеликі клаптики орної землі, яку обробляли за половину, а то й $^{2}/_{3}$ врожаю. В пошуках заробітків біднота йшла на лісорозробки, на солотвинські солекопальні, в низинні угорські села на жнива або на сезонні виноградарські роботи. Десятки сімей виїжджали в країни Європи й Америки.

Земельна громада, що виникла в селі, починає збирати гроші й з великими труднощами купує 800 угрів лісу і пасовищ. Протягом двох десятків років селяни змушені були сплачувати за цю землю 220 тис. форинтів[3]. Та це не ліквідувало земельного голоду.

Грушівська біднота з надією звертала свої погляди на Росію, де жили її єдинокровні брати, і під впливом революційного руху російського пролетаріату й селянства все рішучіше підіймалася на боротьбу за землю, за свої права. Коли під час першої світової війни російська армія досягла Карпат і у вересні—жовтні 1914 року зайняла Мармарош-Сігет і Великий Бичків, трудящі Грушевого готувались зустріти солдатів хлібом і сіллю. Окремі селяни ходили до росіян, вели з ними розмови. Потім від російських військовополонених, а згодом від своїх односельчан, що поверталися з Росії, вони дізнавалися про революційні події в Росії; своїм класовим інстинктом зрозуміли й сприйняли як свої ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Один із жителів села — В. І. Половка — з групою бійців-інтернаціоналістів у кінці липня 1918 року побував на прийомі у Володимира Ілліча Леніна. Його розповіді про вождя трудящих усього світу з великою увагою слухали всі грушівці[4]. Напівпролетарське село Грушеве одним з перших на Мармарощині стає на шлях боротьби за народну владу. Його представники на Всезакарпатському з'їзді у Хусті в січні 1919 року вимагали виходу Закарпаття зі складу Угорщини і возз'єднання з Радянською Україною.

Однак їх надії не здійснилися, бо вже 21 січня 1919 року в село вступили біло-румунські загарбники. Румунська вояччина з перших днів вдалася до нечуваного сваволля і грабежу. Вона реквізувала останній хліб, худобу, птицю. На зборах у жовтні 1919 року селяни різко протестували проти зловживань і самоуправства окупантів, вимагали ведення діловодства рідною мовою, виведення румунських військ з села[5]. В протоколі зборів від 1 грудня 1919 року говорилося, що загарб-

[1] A Magyar korona országainak gazdacimtára. Budapest, 1897, стор. 576—577.
[2] Газ. «Советское Закарпатье», 22 січня 1954 р.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 97, арк. 63.
[4] Закарпатці про Леніна. Ужгород, 1960, стор. 19—20.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 2, арк. 51—53, спр. 8, арк. 35—36.

ники «реквізують овес, сіно і все, що можуть... Наші діти сидять голі, прикриті ганчір'ям, та й те румунські жандарми з них здирають»[1].

20 грудня 1919 року румунських окупантів змінили чехословацькі війська. Але і в складі буржуазної Чехословацької республіки жителі села зазнавали всіляких утисків, національного гноблення, задихались від безземелля та безробіття. Боротьба за землю залишалась основним стрижнем класової боротьби. Вже в жовтні 1920 року селяни роблять спробу захопити державний ліс. Жандармам ледве вдається відновити «порядок». У село прибуває військовий загін. Солдати по-хижацькому вирубують ліс, який ще за часів Австро-Угорщини купила сільська громада. Обурені селяни звернулися з меморандумом до чехословацького уряду, в якому просили заступництва. Вони підкреслювали, що в Грушевому проживає понад 1900 чол. населення, що землі тут припадає пересічно по $^1/_3$ гольда на душу, і якщо куплене урочище буде відібране, то селянам залишиться одне — йти жебракувати[2]. Проте меморандум не був прийнятий до уваги.

Важливе значення в боротьбі за землю, політичні права й свободу мало створення в травні 1921 року сільської організації компартії. Першими її членами були В. Половка, М. Скрипинець, В. Загора та М. Бойчук. Жандарми стежили за діяльністю комуністів, проводили арешти, неодноразово конфісковували їх кореспонденцію, газети, літературу. Проте народ уважно прислухався до голосу членів партії, ішов за ними. На першотравневе свято в Солотвину наступного року з Грушевого прибуло близько 1000 селян.

Щоб розправитися з грушівськими комуністами, жандарми спровокували кровопролиття. Буштинське лісове управління провело конфіскацію лісу, викупленого селянами. Тоді трудящі села прогнали лісників та жандармів і розпочали масову рубку дерева для ремонту садиб, а луки розподілили між собою. Комуністи-депутати парламенту подали інтерпеляцію, в якій протестували проти незаконних дій властей. Але уряд не зважив на це, і 30 квітня 1922 року в село було направлено 40 жандармів, які при розгоні обуреної юрби застосували зброю. В результаті гострої сутички 19 чол. було поранено. Тяжкі рани, зокрема, дістали О. Семенюк, М. Токар, П. Бондарчук і В. Тиводар[3].

Розслідувавши обставини кровопролиття, комуністи-депутати у своїй новій інтерпеляції наводили факти безчинств жандармів по відношенню до селян, спростовували безглузді обвинувачення проти заарештованих М. Токаря, О. Пітух, І. Мельника та І. Боднара. Кровопролиттям не закінчується боротьба за землю. 2 червня 1922 року грушівці знову виступили на захист своїх прав, на цей раз проти заборони збирати в лісі дрова. Відбулася ще одна сутичка з жандармами, яким на допомогу прибув військовий загін. Було проведено нові арешти[4].

В цих умовах жителі Грушевого направляють до Праги делегацію, щоб домогтися від уряду вирішення питання про землю. Голова делегації комуніст В. Половка добився прийому у президента Масарика. Переконавшись, що справа грушівців набирає небезпечного напрямку, власті пішли на поступки: куплена земля була повернута селянам.

Та жандарми відкрито погрожували комуністам розправою. Секретар Закарпатського крайкому КПЧ Е. Сайдлер заявив рішучий протест проти цих залякувань[5]. На допомогу сільським комуністам неодноразово приїздили такі відомі діячі партії, як Бела Іллеш, Микола Сидоряк, Іван Локота. Це підтримувало авторитет комуністів Грушевого, які на виборах до сільського представництва в 1923 році

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 2, спр. 8, арк. 95.
[2] Там же, оп. 1, спр. 97, арк. 60, 71—72.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 418—420; Закарпатський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 215, арк. 1—2.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 1, 171, арк. 25.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 2, оп. 2, спр. 305, арк. 80; ф. 29, оп. 1, спр. 419, арк. 8; спр. 259, арк. 19.

зібрали близько 500 голосів і завоювали 18 мандатів. Старостою села став комуніст[1]. Значну перемогу здобули грушівські члени партії і на парламентських виборах в 1924 році, зібравши 461 голос з 661. Крайком КПЧ створює в Грушевому окружний комітет партії, який довгий час очолював В. І. Половка. Жандарми не раз повідомляли власті про нелегальні збори комуністів. В одному з таких донесень вони писали про те, що в селі готуються до зустрічі комуніста з СРСР[2]. Пізніше в Грушевому справді побував видатний більшовик, радянський консул в Чехословацькій республіці В. О. Антонов-Овсієнко. Він розмовляв з селянами, цікавився їхнім життям. В багатьох селах Грушівському окружкому вдалося створити боєздатні партійні організації. Тересвянське окружне управління повідомляло, що в Грушевому та інших селах «дійшло до того, що все населення — комуністичного напрямку за виключенням торговців»[3].

В цей час грушівські селяни одержують з Радянської України і поширюють в інших селах газети «Вісті», «Радянське село», журнал «Селянка України», окремі праці В. І. Леніна та іншу комуністичну літературу[4]. Ще в дорадянський час жителі села духовно були зв'язані з трудящими Радянської України, жили з ними спільними ідеалами й надіями. І це запалювало їх на посилення боротьби за соціальне і національне визволення.

Основним заняттям селян у 20—30-х роках залишалось тваринництво. В 1923 році в селі налічувалося 35 коней, 577 голів великої рогатої худоби, 514 овець[5]. Більшість худоби належала куркулям, половина дворів не мала тягла і корів. В таких умовах Грушеве було постачальником дешевої робочої сили для поміщиків, куркулів і капіталістів.

Про культуру села нові пани не дбали. В 30-х роках тут працювала лише одна початкова школа, в якій навчалося близько 80 дітей. Будь-яких інших культурно-освітніх установ село не мало, за винятком хати-читальні, організованої на громадських засадах комуністами, де грушівці знайомилися з комуністичною і радянською пресою.

Комуністична організація села була натхненником і організатором масових виступів селян за хліб, землю, працю й волю і в цей час. У 1928 році власті заборонили випасати худобу в навколишніх лісах. Комуністи підняли маси на рішучий опір цьому. В президію цивільного управління знову почали надходити донесення жандармів про масові заворушення грушівських селян[6]. В 1929 році під час своєї поїздки на Закарпаття відома німецька письменниця Анна Зегерс побувала в селі. Її схвилювала тривала боротьба грушівських пролетарів. У відомому оповіданні «Селяни з Грушевого» письменниця яскраво розповіла про стійкість і мужність сільської бідноти. В образі комуніста старости села Бойчука вона показала несхитного борця, якого не лякають ні в'язниця, ні жандармські кулі, який вірить в неминучу перемогу трудящих, в соціальне й національне визволення. Твір просякнутий глибокою вірою в могутню творчу силу людини, визволеної з кайданів капіталістичного рабства: «Дайте цим змореним голодом і рабством трудящим Закарпаття свободу, звільніть їх від панів, і вони перетворять гористий край в квітучий сад»[7]. Ці слова збулися в радянський час.

Грушівські комуністи організували і ряд страйків. Багато жителів села в 1929 році працювало на будівництві шосейної дороги Тересва — Грушеве. Підрядчики будівельної фірми занижували розцінки. Тоді з ініціативи комуністів розпочався

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 477.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, озд. зб. 418, арк. 10.
[3] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 69.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 686, арк. 40, 86, 93, 98—100.
[5] Там же, оп. 7, спр. 60, арк. 144.
[6] Там же, оп. 3, спр. 747, арк. 87—93.
[7] Очима друзів. Збірник. Ужгород, 1964, стор. 32—35.

страйк, який після ряду гострих сутичок з штрейкбрехерами закінчився перемогою робітників[1].

В роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.) становище робітників і селян Грушевого в зв'язку з ростом безробіття було особливо тяжким. Не маючи заробітків, більшість трудящих села голодувала, їм загрожувала голодна смерть. Комуністи ще більше активізували свою роботу. В село повернувся з навчання в СРСР В. В. Половка, який став першим секретарем комсомольської організації, що нараховувала 30 чол. Сільські комсомольці розповсюджували комуністичну пресу, організовували вивчення молоддю радянських та революційних пісень.

Напередодні нового року комсомольці, збираючи кошти на комуністичну пресу, ходили по хатах і співали революційні колядки. Одна з них прямо закликала селян до повалення існуючого ладу:

І зійшла зірниця
Рано зі Сходу,
Червона зірниця,
А ще й п'ятироговая.
Уставайте, люди,
Більше не дрімайте,
Усіх дармоїдів
З села виганяйте[2].

Комсомольці придбали великий шовковий прапор, який з 1932 року став прапором парторганізації села. З цим прапором селяни ходили на першотравневі й жовтневі демонстрації, з ним йшли в голодні походи до нотаріату і окружного уряду. Жандарми довго полювали за ним, але комуністи зберегли його аж до возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною[3].

Взимку 1930—1931 рр. боротьба трудящих за надання роботи або державної допомоги, за негайне припинення екзекуцій та списання боргів, за підвіз дешевої безмитної кукурудзи з Румунії набирає масового характеру, що було результатом величезної роботи комуністів.

В зв'язку з відмовою властей задовольнити вимоги трудящих В. І. Половка та інші комуністи розпочали агітацію за вільний виїзд на постійне мешкання в СРСР. Понад 200 селян з Грушевого та десятки сімей з сусідніх сіл стали вимагати документів на виїзд в Країну Рад. Власті вжили термінових заходів, щоб не допустити цього[4].

Незважаючи на голод і нужду селян, чехословацький буржуазний уряд з допомогою жандармів стягував податки, проводив масові екзекуції і публічні торги майна боржників. Це приводило не раз до кривавих сутичок селян з жандармами і екзекуторами. Під час сутички 21 вересня 1932 року в селі Нижньому Водяному був убитий селянин М. Фучур, а 6 чол. дістали поранення. Понад 300 грушівців поставили свої підписи під резолюцією протесту проти кровопролиття[5].

В ці роки комуністична партія була єдиною організацією, яка вказувала правильний шлях виходу з кризи за рахунок багачів. Організовуючи масові протести й голодні походи, комуністи добилися відстрочки сплати боргів і недоїмок, припинення екзекуцій. Це забезпечило успіх членів партії на парламентських виборах 1935 року. У Грушевому вони зібрали тоді майже 600 голосів, тобто більше третини всіх голосуючих[6]. Буржуазні партії намагалися взяти реванш на крайових і окружних виборах. Проте й тут грушівці довели, що виразниками їх дум і сподівань є комуністи.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 462—463.
[2] Газ. «Дружба» (Тячів), 14 лютого 1967 р.
[3] Газ. «Закарпатська правда», 22 жовтня 1967 р.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 305, арк. 80—95.
[5] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 50.
[6] Газ. «Карпатська правда», 2 червня 1935 р.

Перед загрозою фашизму й війни члени КПЧ закликали широкі маси до створення єдиного антифашистського народного фронту всіх народів Чехословаччини. Але здійснити цей захід не вдалося через протидію опортуністів і буржуазії. 15 березня 1939 року в Грушеве вступили угорські фашисти. Темна ніч спустилася над селом. Вже в перші дні окупанти зібрали українські книги, в т. ч. букварі й підручники, і спалили. Тільки школі вони завдали збитків на суму 16 800 пенгів[1].

З особливою ненавистю знищувалась комуністична література. За найменше порушення нових порядків селян били прикладами і спеціальними нагаями, сплетеними з дроту. Протягом майже шестирічного панування фашисти розстріляли за опір 2 чол., вислали на каторгу 70 чол., ув'язнили, запідозривши у зв'язках з підпільниками і партизанами,— 14 чол., інтернували і відправили в т. зв. робочі табори за межі району — 200 чоловік[2].

Комуністи і комсомольці, які уникли арешту, пішли в глибоке підпілля. Вони пояснювали селянам неминучість розгрому фашизму. Коли в 1939 році Червона Армія вийшла на карпатські перевали, 67 грушівських юнаків та дівчат, ризикуючи життям, емігрували в СРСР.

Після нападу Гітлера та його сателітів на СРСР більшість грушівських втікачів вступили добровольцями в Червону Армію або в Чехословацький корпус, який формувався в СРСР, і брали участь у жорстоких боях за Харків, Київ, Білу Церкву, Жашків, а потім за міста і села Чехословаччини. В боях за Київ загинув М. П. Боднар. Під Білою Церквою віддали своє життя М. М. Боднар, М. Микулянич, В. Шкорка, В. Фединець, І. Мацола та інші.

Під час війни фашисти знищили в Грушевому половину селянської худоби, реквізували для армії багато сіна, хліба та інших продуктів харчування, спалили 15 хат.

Населення вело непримиренну боротьбу проти німецько-угорських фашистів. Організаторами підпілля і опору гітлерівцям були члени КПЧ В. І. Половка, І. Ю. Микулянич, І. С. Фекете, О. І. Борка та інші. Як реліквію вони зберігали документи, прапор і печатку сільської партійної організації, писали і поширювали антифашистські листівки, розповідали трудящим про злодіяння фашистів, про успіхи радянського народу в боротьбі з гітлерівцями, організовували опір реквізиціям, допомагали партизанам.

Багато грушівців перебували в партизанських загонах. М. Половка та М. Пітух знаходились у рядах десантної групи О. Борканюка й загинули смертю хоробрих[3]. М. Горкавчук та Ф. Боднар були рядовими партизанами в загоні ім. Суворова, який діяв на Словаччині, Ю. Фурман — молодшим командиром у загоні П. Грозного, Г. Микулянич і М. Микулянич — партизанськими провідницями.

Чимало жителів села, ризикуючи життям, переховували партизанів, постачали їм продукти, інформували їх про дії і пересування карателів. Так, подружжя Ю. і О. Микуляничів переховувало тривалий час партизана М. Половку, сім'я І. Кустрьо надала притулок одному з югославських партизанів[4].

Грушівські селяни вірили в перемогу Червоної Армії, нетерпляче чекали її. 18 жовтня подружжя І. та О. Кустрьо, хата яких розташована на околиці села, хлібом і сіллю зустріли передові підрозділи 229 стрілецького полку 8 стрілецької дивізії 17 гвардійського корпусу[5].

Наступного дня частини Червоної Армії були вже в селі, але гітлерівці не хотіли втрачати важливих позицій на грушівських горах; вони розпочали шалені контратаки і частково витіснили наших воїнів з села. Бої набули надзвичайно запеклого характеру і продовжувались 48 годин. Щоб помститися жителям за допомогу

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-62, оп. 1, спр. 137, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-62, оп. 1, спр. 38, арк. 11.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 2, арк. 121.
[4] Там же, ф. 3223, оп. 1, спр. 4, арк. 102, 104.
[5] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 357, арк. 86.

партизанам і червоноармійцям, фашисти почали палити хати. Вони особливо лютували тому, що не вдалося зірвати міст на шосейній дорозі і він дістався радянським воїнам, що значно полегшило їх наступальні дії. Цей міст врятував один з синів Кустрьо — Михайло, який сам пізніше загинув, підірвавшись на міні.

Озвірілі фашисти, яким вдалося захопити двох червоноармійців, на очах у переляканих стариків, жінок і дівчат живцем четвертували їх, а потім кинули в палаючу хату. 21 жовтня радянські воїни повністю очистили село від гітлерівців і погнали їх на захід[1].

Тоді грушівці відшукали на згарищі обвуглені останки героїв і врочисто поховали їх.

З підпілля вийшла партійна організація. Масово-політичну роботу на селі очолили комуністи В. Половка, І. Микулянич, І. Фекете, О. Борка[2]. Було створено Народний комітет на чолі з В. Половкою. Його ж селяни обрали делегатом Першого з'їзду Народних комітетів у Мукачевому.

В перші дні після визволення 65 юнаків і дівчат влилися добровольцями в ряди Червоної Армії. Чимало з них відзначилися в боях і повернулися в село з урядовими нагородами, а 15 чол. загинуло. На їх честь односельчани спорудили обеліск Слави, на якому викарбували імена загиблих.

Завдяки ініціативі комуністів у селі зразу ж розпочала працювати школа. Уряд Радянської України надав допомогу в забезпеченні дітей бідняків взуттям, шкільними приладдями, підручниками на рідній мові і частково продовольством. Це дало можливість вперше в історії села на ділі забезпечити загальне обов'язкове навчання всіх дітей. Турбота народної влади про освіту запалила вчителів і культармійців на ліквідацію неписьменності серед дорослого населення.

Спираючись на декрети Народної Ради, Народний комітет організував матеріальну допомогу вдовам і сиротам загиблих на війні, сім'ям добровольців і партизанів. Кожна з 65 таких сімей одержала по півгектара землі, продукти й посівматеріал, промислові товари[3].

Куркулі чинили шалений опір революційним перетворенням, перешкоджали успішному проведенню посівної кампанії, саботували допомогу біднякам, що не мали тяглової сили, зривали хлібоздачу, займалися спекуляцією продуктами і сіллю, зривали відбудову мостів і залізниць.

Проте зусиллями трудящих села і передусім комуністів ворожий опір було подолано. На зборах районного активу в Тячеві 25 жовтня 1945 року грушівська партійна організація була названа в числі найактивніших у справі масово-політичної та організаційної роботи по виконанню поточних народно-господарських завдань і успішної хлібозаготівлі.

Класовий ворог не здавався. Під час перших виборів до Верховної Ради СРСР на початку 1946 року єговісти спровокували 60 грушівських селян на відмову від участі в голосуванні[4]. Комуністам довелося вести тривалу роз'яснювальну роботу, щоб викрити підривну діяльність цієї ворожої антирадянської секти. Опір заходам сільської Ради чинив і місцевий піп.

Комуністи переконували селян, що знайти справжній вихід з голоду і злиднів вони зможуть тільки тоді, коли підуть по ленінському шляху, шляху колективного господарювання. В 1946 році парторганізація провела широку роботу по вивченню Статуту сільськогосподарської артілі і розгорнула агітацію за створення колгоспу[5].

Куркулі й підкуркульники старалися перешкодити здійсненню й цього заходу, вони доводили, що колгоспи в гірських умовах Закарпаття створювати недоцільно.

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 357, арк. 89.

[2] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-177, оп. 1, спр. 8, арк. 4; ф. Р-62, оп. 1, спр. 62, арк. 34—37.

[4] Закарпатський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 1, арк. 24, 25, 46, 84.

[5] Там же, ф. 95, оп. 1, спр. 3, арк. 18.

Комуністи дали гостру відсіч ворожим виступам. В жовтні 1947 року сільрада з допомогою земгромади приступила до створення колективної кузні, супряг, забезпечення батрацьких і бідняцьких господарств тягловою силою, міндобривами і кредитом.

В серпні 1948 року в селі була створена ініціативна група, а через місяць організувався колгосп «30 років ВЛКСМ»[1]. В артіль спочатку об'єдналося два десятки бідняцьких господарств, які мали близько 20 га орної землі.

Перший рік артільної праці дав позитивні наслідки. Колгоспники виростили врожай зернових та інших сільськогосподарських культур значно вищий, ніж одноосібники. Колишній бідняк В. Білин, сім'я якого завжди голодувала, одержав на трудодні тільки авансом 23 цнт кукурудзи і багато інших продуктів. Це була найкраща агітація на користь колгоспу.

Сільрада і партійна організація в грудні 1948 року поставили питання про завершення колективізації. До кінця року в колгосп об'єдналося 264 господарства[2]. За колгоспом було закріплено 239 га землі, в т. ч. 49 га орної і 36 га саду.

Колгоспники працювали з небувалим піднесенням. Наступного року ланки Г. Серюги, М. Микулянича, В. Мацканича зібрали на пісних землях по 44 цнт зерна кукурудзи. Ланка комуніста М. Борки виростила по 20 цнт тютюну. Колгоспники одержали авансом по 6 кг кукурудзи, 1 кг пшениці і по 2 кг картоплі на трудодень. Їздовий В. Філіп, колишній батрак, разом з сім'єю заробив 37 цнт кукурудзи. Колгосп в 1949 році достроково розрахувався з державою. Артіль мала 4 ферми і одною з перших у районі перевиконала річний план розвитку тваринництва[3].

Швидкому зростанню колективного господарства в значній мірі сприяли надані партією і урядом молодим колгоспам пільги по державних поставках, широкі кредити на будівництво, направлення в колгоспи спеціалістів і керівних кадрів. В 1951 році грушівські колгоспники з ініціативи комуністів побудували свою електростанцію і велику механізовану тваринницьку ферму, кілька інших господарських приміщень.

Колгосп мав уже 1908 га землі, з якої понад 1300 га знаходились під сільськогосподарськими угіддями, в т. ч. 181 га під орною землею, 182 га під сіножатями, 509 га під пасовищами.

Такий склад земельних угідь визначив садово-тваринницький напрям розвитку господарства, на який артіль стала після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року.

Партійна організація і правління колгоспу в 1954—1958 рр. основну увагу звернули на піднесення трудової дисципліни і підбір кадрів. На ферми і в садово-городні бригади було направлено основні сили сільських комуністів і комсомольців.

Старий комуніст І. С. Фекете, один з ініціаторів заснування колгоспу, очолив ланку кукурудзоводів і картоплярів і, не дивлячись на похилий вік, добився того, що його ланка стала однією з найкращих по врожайності в колгоспі. Заслужену повагу колгоспників здобули М. А. Борка, О. О. Ковач, В. Ю. Москаль, Ю. Ю. Москаль, Ю. М. Гунда. Загальні збори колгоспу присвоїли цим трудівникам звання почесного колгоспника.

Окрилені рішеннями XXII з'їзду КПРС, який прийняв нову Програму партії, грушівські колгоспники подвоїли трудові зусилля.

За короткий час більш як у 2 рази виросли прибутки колгоспу. Неподільні фонди на 1. I 1968 року становили понад 352,6 тис. крб. Тепер колгосп має 2 зерносховища, картоплесховище, ремонтну майстерню, два механічні млини, пилораму, парникове господарство, 3 скотні двори, 5 телятників та кілька інших приміщень.

Ряд додаткових заходів, здійснених після березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 року і XXIII з'їзду КПРС, дозволили зробити значні кроки в піднесенні рента-

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 95, оп. 1, спр. 5, арк. 31—33.
[2] Там же, спр. 5, арк. 36, 61—62.
[3] Там же, спр. 7, арк. 53.

бельності тваринництва. Тільки від реалізації м'яса й молока в 1967 році колгосп одержав понад 80 тис. крб. прибутку.

Матеріальна зацікавленість дала можливість піднести трудову активність колгоспників і поліпшити організацію праці.

За останні два роки розкорчовано 66 га чагарників, де за рахунок підсіву багаторічних трав та поверхневого підживлення колгосп одержав культурне пасовище, на якому застосовано загінну систему відгодівлі худоби. Тепер на колгоспних фермах налічується понад 500 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 156 корів, близько 800 овець, 30 коней.

Над підвищенням продуктивності тваринництва успішно працюють телятник М. Варга, який домігся щоденного приросту живої ваги тварин по 950 г, чабан М. Фурман, який одержав по 105 ягнят від 100 вівцематок і забезпечив настриг вовни по 2,5 кг від кожної вівці, доярки М. В. Шелевер і М. Ю. Половка, що надоюють по 2100 кг молока від кожної корови.

П'ятирічним планом колгоспу передбачається дальше збільшення поголів'я великої рогатої худоби, будівництво нових тваринницьких ферм та інших виробничих приміщень, механізація усіх трудомістких процесів, що дасть можливість різко зменшити собівартість продукції і піднести продуктивність та оплату праці.

Колгосп одержує значні прибутки і від садівництва. В останні роки щорічно закладається 20—25 га нових садів. Тепер колгосп має 435 га саду, в т. ч. 117 га плодоносного.

Дальший розвиток садівництва буде проводитися в основному за рахунок переведення всіх садів у плодоносні, ліквідації зрідженості та підвищення врожайності.

Розвиток сільськогосподарського виробництва неможливий без широкого застосування механізації. Тепер в колгоспних гаражах є 9 тракторів в 15-сильному обчисленні, 6 вантажних автомашин, дизельна електростанція, 27 електромоторів, зернокомбайн, силосозбиральний комбайн, 5 картоплекопачів та багато іншої складної сільськогосподарської техніки.

Правління колгоспу, парторганізація і комсомольці уважно слідкують за роботою механізаторів, подають їм повсякденну допомогу. Завдяки цьому вони успішно справляються з поставленими завданнями. Один з кращих механізаторів колгоспу П. М. Катринець в 1965 році, відремонтувавши списаний трактор, виробив на ньому більше норми нового трактора. За хороші показники в роботі він одержав урядову нагороду — орден «Знак Пошани». Правління висунуло його на посаду бригадира комплексної бригади. В 1967 році ця бригада зібрала по 27,3 цнт пшениці на площі 35 га.

Із села Грушевого вийшло 5 агрономів, 2 інженери, 2 зоотехніки, 70 шоферів, 4 механіки, які працюють як в рідному селі, так і в Тересвянському відділенні «Сільгосптехніка», в ряді інших колгоспів, в ліспромгоспах і на солерудниках. В Грушевому є навіть вулиця механізаторів.

Застосування машин і механізмів у колгоспному виробництві вивільнило значну частину людей для заняття в інших галузях виробництва. В 1967 році з 1911 жителів лише 870 працювало в колгоспі, а решта були робітниками й службовцями.

Невпізнанно змінився за роки Радянської влади і вигляд села. Зникли похилі халупи-димлянки. З допомогою державного кредиту побудовано 700 нових добротних будинків. Перебудовані або перекриті дві третини з тих 311 будівель, які залишились з дорадянських часів.

Сучасні будинки грушівчан — просторі й світлі, оздоблені традиційним дерев'яним різьбленням й заскленими верандами. Всі вони криті черепицею, шифером або залізом, мають по 2—3 кімнати. В кожному з них — добротні художні меблі, радіоприймачі. Жителі села придбали 50 телевізорів, 2 легкові автомашини, близько 50 мотоциклів, понад 500 велосипедів[1].

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 3223, оп. 1, спр. 4, арк. 115.

Середня школа села Грушевого. 1967 р.

Піонери села Грушевого пишуть листа німецькій письменниці Анні Зегерс. 1968 р.

Необхідні товари грушівці купують у сільмазі, двох продовольчих магазинах, магазинах ВРП Тересвянського лісокомбінату. Село прикрашає їдальня «Тиса», збудована до 50-річчя Радянської влади.

В Грушевому відкрито фельдшерсько-акушерський пункт з амбулаторією, пологовий будинок, дитячий садок, в якому виховується на державні кошти близько 50 дітей робітників і селян. Щорічно 12—20 жителів села перебувають у будинках відпочинку і санаторіях.

Ще більші зміни сталися в галузі народної освіти. Гордістю грушівців є велика двоповерхова середня школа на 800 місць. Тепер вся грушівська молодь має освіту не меншу як в обсязі восьмирічної школи. Понад 300 юнаків і дівчат здобули загальну середню освіту, 20 — середню спеціальну, 13 — вищу, 21 чол. навчається в університетах та інститутах. Понад 70 випускників школи стали шоферами, 49 — трактористами, 9 — медичними працівниками, 12 — вчителями. Тільки в Грушевому зараз працює 50 чол. інтелігенції, майже в 10 разів більше, ніж у 1944 році. Особливою повагою жителів села користуються заслужений вчитель школи УРСР К. А. Москаль, вчителі Н. І. Біжко, М. П. Литвиненко та інші.

Своє дозвілля жителі Грушевого проводять у просторому новозбудованому клубі, де працюють гуртки художньої самодіяльності, колгоспний хор і оркестр народних інструментів. В селі відкрито три бібліотеки з книжковим фондом понад 15 тис. примірників, які обслуговують 2,5 тис. читачів. Стаціонарна кіноустановка тричі в тиждень дає можливість трудящим села дивитись вітчизняні й зарубіжні художні і науково-популярні фільми. Сільське відділення товариства «Знання» до 50-річчя Радянської влади, крім окремих циклів лекцій, організувало університет культури, який відвідують близько 200 постійних слухачів.

В пошані у жителів Грушевого спорт, яким захоплюється майже вся молодь села. Крім шкільного спортмайданчика, в селі обладнано футбольне поле і волейбольний майданчик при клубі.

Старі комуністи, учасники революційної боротьби, запропонували колгоспникам запросити в село гостем німецьку письменницю Анну Зегерс, яка колись описала старе Грушеве. Пропозиція була схвалена. На зборах члени артілі прийняли лист, в якому писали: «Дорога Анна Зегерс! Ми, жителі відомого Вам села Грушевого Закарпатської області, від усієї душі дякуємо Вам за те, що Ви в свій час взяли участь в нашій боротьбі за свободу, написали чудове оповідання «Селяни з Грушевого». Зараз, дорога Анна Зегерс, ми не просто селяни, а колгоспники. Живемо ми заможно і щасливо. А ліс і пасовиська, про боротьбу за які Ви писали, Радянська влада передала на вічне користування колгоспу».

Лист дійшов до адресата і схвилював серце старого борця за народне щастя. Анна Зегерс написала грушівцям теплу відповідь, у якій поздоровляла трудящих села з річницею Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Революційна бо-

ротьба робітників і селян, зокрема боротьба трудящих Закарпаття і Ваша боротьба за соціальне і національне визволення,— писала вона,— стали прекрасним джерелом і дали мені натхнення в літературній роботі. Коли здоров'я позволить, я ще відвідаю Ваше трудове село» [1].

Ветерани праці і революційної боротьби говорять з цього приводу молоді: «Старе ніколи не вернеться, але й забувати про нього не слід».

Жителі Грушевого пишаються новим життям, оновленим селом, де дзвінко лунають пісні бадьорої колгоспної і робітничої молоді. Будуючи комунізм на политій кров'ю і потом батьків, дідів і прадідів землі, вони вже сьогодні перетворюють своє село в квітучий сад.

І. Л. ХОМЕНКО

ДІБРО́ВА

Діброва — село, центр Дібрівської сільської Ради. Розташована за 21 км від райцентру. Поблизу села проходить шосейна дорога Ужгород—Ясиня і залізниця Ужгород—Солотвина. Сільській Раді підпорядковані села: Валемомолуй, Валепропіль, Валестиркулі, Валігове, Валепригоду, Валесилище, Пещера, Подішор, Топориш, Топчине. Населення — 3852 чоловіки, переважна більшість — румуни. Сучасна назва села походить від назви гори Думбрава, під якою розташоване село. Стара назва села (до 1948 року) Нижня Апша, походить від назви річки Апшиці.

На території сучасного села знайдено скарб періоду бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.), який складався з 35 предметів, у т. ч. браслети, сокири та ін., загальною вагою 3,5 кг, що свідчить про поселення тут людини в давні часи.

Перші письмові згадки про село відносяться до XIV століття. За свідченням історичних джерел XIV століття, валаський воєвода Йоді Дрогуш на отриманій від угорського короля Людовіка землі в 1390 році заснував Апшу[2]. Село не раз згадується в документах XIV—XV століть[3].

Трудове населення Нижньої Апші — румуни, українці і угорці — не раз виступало разом проти феодалів та монастирів за кращу селянську долю. Полум'я їх народного гніву особливо високо піднялося у 1514 році, коли відгомін селянського повстання, очоленого Д. Дожею, донісся і в цей куточок Мармарощини. Селяни-кріпаки Нижньої Апші приєднались до нього і вели нерівну боротьбу за кращу долю, вписавши славну сторінку в історію селянського визвольного руху. Недарма за рішенням «дикого сейму» Нижня Апша в числі інших сіл Мармарощини була оголошена «заколотницькою» і зазнала репресій з боку королівських каральних загонів[4]. Поразка повстання супроводжувалась дальшим пригніченням селян. «Дикий сейм» узаконив заборону переходу кріпаків, збільшив панщину, оброк, різні кухонні преношення, грошовий чинш. Це значно погіршило становище селян Нижньої Апші, як і всього Закарпаття[5]. Настали тяжкі роки, і, як співали селяни Нижньої Апші, «сонце забуло вставати над їх селом, світити знедоленим». Тому не дивним було те, що коли у XVII—XVIII століттях антифеодальний опришківський рух перекинувся на Закарпаття і загони опришків діяли у східній частині Закарпаття, то сільська біднота Нижньої Апші всіляко допомагала їм. Усна народна

---

[1] Журн. «Україна», 1958, № 3, стор. 4.

[2] И. Дулишкович. Исторические черты Угро-Русских. Тетрадь 1. Ужгород, 1874, стор. 119.

[3] Там же. Тетрадь 2. Ужгород, 1876, стор. 64—65.

[4] S. Márki. Dósa György, Budapest, 1913, стор. 501—509.

[5] В. М. Маркуш. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 г.—Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, стор. 24.

творчість румунського населення Нижньої Апші, як і сусідніх сіл з румунським населенням, оспівувала їх героїчні вчинки, визнали «руського братика Олексика-Соколика» своїм героєм, а безстрашного Пинтю навіть назвали румуном. Активну участь взяли нижньоапшинці у визвольній війні угорського народу (1703—1711 рр.). Українці, угорці, словаки — жителі Закарпаття разом з трудівниками Угорщини, Словаччини, Трансільванії боролися проти соціального і національного гніту, проти Габсбургів, феодалів, лихварів. Поразка у війні принесла нижньоапшинцям нове лихо. Більшість, не витримавши сваволі гнобителів, тікала в ліси. До 1720 року в селі залишилось всього 9 кріпаків. Пройшло багато років, поки нижньоапшинцям вдалося підняти своє село з руїн. У 1828 році тут вже нараховувалось 192 жителі. Але залишались вони дуже бідними. На 60 дворів було 8 волів, 16 корів, 2 коней, 2 свині[1]. З ліквідацією кріпацтва в ході революції 1848—1849 рр. стан селян Нижньої Апші істотно не змінився. Голод і злидні залишалися супутниками їх життя від колиски до могили.

З розвитком капіталістичних відносин у другій половині XIX і на початку XX століття в Нижній Апші зростає населення. В 1902 році тут проживало 4596 чоловік. Трудове населення терпіло від безземелля і малоземелля. Більшість угідь знаходилась в руках поміщиків, куркулів та церковників. На кінець XIX століття поміщикам і державі належав 2791 гольд землі, а понад 800 селянських дворів мало усього 12 проц. угідь. Це були каменисті невеличкі ділянки землі, де 100 кг посіяного вівса давали врожай 110 кг і трохи соломи.

В роки першої світової війни, коли власті клаптикової імперії Габсбургів, цього, за словами І. Я. Франка, «багна гнилого між країн Європи»[2], насильно мобілізували чоловіків Нижньої Апші і відправили у криваву бойню, стогін було чути в долині Апшиці, голод і смерть крокували в курні хати.

Відгомін Великої Жовтневої соціалістичної революції гучно пролунав над Карпатами. Про великі справи вільних російських та українських братів на Сході розповідали односельчанам В. Марина, А. Влад та інші, які у 1918—1919 рр. повернулись з Радянської Росії і України і власними очима бачили «російське чудо». І не випадково, коли прийшла буремна весна 1919 року, в Нижній Апші було встановлено владу Рад. На жаль, вона існувала недовго. Незабаром в село вдерлися військові загони боярської Румунії. Окупанти запровадили тут жорстокий жандармський терор. Катуванням і ув'язненням, пендриками і кулями намагались вони примусити людей підкорятись їх жорстоким законам, робили все, щоб покінчити з бунтарським духом народу. В 1920 році на зміну румунським окупантам прийшли в Нижню Апшу власті буржуазної Чехословаччини.

Становище трудівників села за Чехословаччини мало чим відрізнялося від попередніх літ. Безземелля і голод продовжували бути супутниками нижньоапшинців. На нужді бідняків наживалися спекулянти, лихварі та інші експлуататорські елементи. В 1920 році була викрита група спекулянтів кукурудзою, яку завозили в Нижню Апшу з Румунії. Справа виявилась настільки скандальною, що про це змушені були писати буржуазні газети[3].

Не чекаючи на здійснення буржуазної аграрної реформи, безземельні селяни Нижньої Апші, доведені до відчаю, самовільно захоплювали поміщицькі і державні землі. В травні 1922 року вони силою забрали землю, яка належала солерудникам. Прибулі жандарми заарештували селянських ватажків. Дізнавшись про арешт, населення зібралось і висловило протест проти сваволі жандармів.

В боротьбу за землю, за поліпшення умов праці селян, лісорубів і бокорашів (плотогонів) Нижньої Апші класову організованість вносили комуністи, які вже з кінця 1921 року об'єдналися в партійний осередок. Під керівництвом комуністів на початку 1922 року в селі була заснована Спілка землеробських і лісових робіт-

[1] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки.
[2] І. Франко. Твори, т. 10. К., 1954, стор. 166.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 254, арк. 6—29.

ників[1]. Біднота Нижньої Апші брала активну участь в масових маніфестаціях, демонстраціях, які організовували комуністи. Починаючи з 1922 року селяни завжди відзначали 1 Травня, виступали на демонстраціях і мітингах разом з робітниками Солотвинських соле-копалень. На мітингах до демонстрантів промовці звертались рідною мовою.

На центральній вулиці села Діброви. 1967 р.

Через масове безробіття і безземелля жителі села покидали рідні місця і їхали шукати роботу і шматок хліба до Бельгії, Франції, Америки. Після таких пошуків чимало з них повертались з підірваним здоров'ям. Про тяжкі роки на чужині, про свою долю «білих негрів» розповідають Ю. І. Пазак, В. М. Фуцур та інші колишні бідняки — шукачі щастя на Заході.

Безрадісно жила біднота і вдома. Клаптикове, дрібне господарство не могло задовольнити найскромніших потреб. Кращі землі, більшість всього поголів'я худоби знаходились в руках сільських глитаїв. Значна частина селян, позбавлена заробітків і землі, постійно голодувала. Про це яскраво свідчать і жандарми у своїх донесеннях, що 17 червня 1927 року біля села Нижньої Апші знайдено знепритомнілого 34-річного селянина В. Руснака. Опритомнівши Руснак сказав, що він майже два тижні нічого не їв. І хоч йому було подано медичну допомогу, голодуючий скоро помер[2].

Світова економічна криза капіталізму (1929—1933 рр.) тяжко відбилась і на гірських районах Закарпаття. Вона принесла і нижньоапшинцям голод і смерть, нечувані страждання. Та пригноблювачі вважали, що «голод є нормою життя на Верховині»[3]. Тяжким тягарем на плечі нижньоапшинців лягали нові податки, державні і місцеві. І не випадково, що доведені до відчаю трудівники піднімались на боротьбу, виганяли з села жандармів і екзекуторів. Один з таких виступів стався у вересні 1932 року. 19—20 вересня жандармам і сільським урядовцям вдалося «спокійно» провести ряд екзекуцій. Ранком 21 вересня вони разом з прибулим з Тячева екзекутором окружного суду спробували продовжувати «операцію». Це викликало величезне обурення селян. Майже тисяча чоловік, озброївшись палицями і камінням, стали на захист своїх хат і майна. «Стріляйте нас, але ми не відступимось нікуди»,— рішуче заявили селяни жандармам і судовим виконавцям. Жандарми застосували зброю. Після двох залпів селяни розбіглися, а на місці залишився мертвий 77-річний селянин М. Фуцур, а Т. Оприш, Мотро і Георге Гендек були важко поранені. Легкі поранення одержали 14 чоловік . Жандарми доносили, що у селян вони помітили зброю. І все ж, незважаючи на кровопролиття, селяни вигнали екзекутора, жандармів і нотаря. Урядовці і нотар «упали перед народом на коліна, підняли руки і благали не чинити розправи, обіцяли, що екзекутор вже більше ніколи не прийде до села»[4].

На другий день новий жандармський загін почав арешти «підбурювачів».

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 296, оп. 3, спр. 143, арк. 201, 214.
[2] Там же, ф. 16, оп 1, спр. 365, арк. 30.
[3] I. Olbracht. Země bez jména, Praha, 1932.
[4] Газ. «Карпатська правда», 2 жовтня 1932 р.

Закарпатський крайком КПЧ негайно відгукнувся на криваві події у Нижній Апші та інших селах. У спеціальному листі пояснювалось, що «ми не маємо іншого виходу, лише енергійніше і ще з більшими масами треба боротися проти екзекуції[1]. На знак протесту проти кровопролиття і масових репресій з боку буржуазних властей вже 25 вересня 51 селянин Нижньої Апші вступив у члени ОТС (Об'єднання трудящого селянства) і організацію КПЧ. В цій боротьбі жителів Нижньої Апші підтримували солекопи Солотвини, лісохіміки Великого Бичкова, селяни сусідніх сіл — українці, угорці, румуни, словаки. На заводі «Клотільда» у Великому Бичкові 1 жовтня 1932 року відбувся страйк 500 робітників на чолі з комуністом І. Локотою. Робітники виступили з протестом проти кривавих подій у Нижній Апші.

Розправа у Нижній Апші викликала бурю протестів передових діячів чеської культури, насамперед чеських комуністів. Полум'яний борець-комуніст Ю. Фучік з гнівом затаврував буржуазію і аграріїв, що кулями, пендриком і мандрою* намагаються примусити закарпатців вмирати «тихо і спокійно».

Після вересневих подій значно зріс авторитет комуністичної організації, яка нараховувала вже кілька десятків членів партії. Сільські комуністи, на чолі яких були М. Т. Влад, Ю. Ш. Влад, Н. І. Дан, В. М. Марина, регулярно збирались на квартирі В. М. Марини, обговорювали питання життя і боротьби трударів, плани бойових виступів. Робота комуністів села давала помітні наслідки. Під час сільських виборів 1934 року до сільської управи було обрано 12 комуністів, а в окремі роки їх кількість досягала в сільському представництві до 21 чоловіка, що становило дві третини всіх членів організації. Сільські комуністи в 30-х роках викрили махінації старости-аграрія О. Готфалуді, який вдався до махінацій і продав громадський дубовий ліс на горі Думбрава магнатам фірми «Глюк». На вимогу обурених селян земські власті були змушені зняти з посади старосту-махінатора. Селяни в свою чергу активно підтримували комуністів і часто переховували їх від переслідувань жандармів.

Чехословацькі окупаційні власті тримали селян Нижньої Апші у темряві. Низький культурно-освітній рівень селян цілком влаштовував їх. В такому великому селі як Нижня Апша з присілками працювала невелика народна школа. В ній навчались діти різних національностей, переважно заможних мешканців села. Та абсолютна більшість дітей не могла навчатись в школі через відсутність в ній місць. В 1926 році для невеликої кількості дітей чехів, жандармів, нотаря, попа та сільських торгівців, було відкрито школу з чеською мовою навчання. Внаслідок такої політики в селі число неписьменних доходило до 80 проц., а в присілках — ще більше.

Весною 1939 року Нижню Апшу загарбала хортистська Угорщина. Окупанти вогнем і мечем, голодом, кулями і шибеницями намагались поставити на коліна волелюбних нижньоапшинців. Ставши сателітом гітлерівської Німеччини, вони насильно мобілізували до угорсько-фашистської армії лише з Нижньої Апші 87 чоловік і кинули їх на радянський фронт. Але нижньоапшинці добре розуміли злочинний характер цієї війни. Скориставшись можливістю, вони перейшли лінію фронту і вступили в ряди Чехословацького армійського корпусу, що боровся пліч-о-пліч з Червоною Армією проти фашистів[2].

Боротьбу проти окупантів вело під керівництвом комуністів-підпільників й населення, яке залишилось вдома. Щоб придушити опір жителів села, окупанти 40 чоловік найбільш «неблагонадійних» відправили в фашистські примусові трудові табори. В угорських катівнях за комуністичні ідеї побувало з села понад 140 чоловік[3]. Молодь фашисти намагалися насильно загнати в ряди військової організації «Левенте». Але юнаки тікали в ліси, допомагали партизанам. Багато жителів

[1] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 370.
* мандра — денатурований спирт.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-62, оп. 1, спр. 38, арк. 1.
[3] Там же, спр. 135, арк. 130.

села — Ю. Ю. Гузо, І. О. Панець та інші — вступили в партизанські загони, боролись проти фашистів[1]. Ця боротьба особливо посилилась восени 1944 року, коли Червона Армія наблизилась до Карпатських перевалів.

В жовтні радянські війська 4-го Українського фронту здійснили обхідний маневр і атакували фашистів з флангу і тилу. 19 жовтня село було визволено. Радянські воїни взяли в полон 480 солдатів і офіцерів противника, захопили 12 гармат, склади з боєприпасами і продовольством. Пліч-о-пліч з радянськими бійцями, які визволяли село, громили ворога і його мешканці — М. Ю. Песачук, Ю. М. Оприш, М. М. Варга. В рідних Карпатських горах вони віддали своє життя в боротьбі з фашистами.

В перші ж дні після визволення мешканці села активно допомагали Червоній Армії — ремонтували дороги, відбудували міст через річку Тересву, зірваний окупантами при відступі. Багато сільської молоді добровільно вступили до лав Червоної Армії. Дехто із них — М. Токар, В. Влад, Ю. Гузо, І. Варга, І. Орос, М. Костевич, І. Клепар, Ю. Клепар та інші — брали участь у розгромі фашистських військ та у визволенні трудящих від гітлерівських загарбників і з боями дійшли до Праги. Всі вони одержали урядові нагороди і після закінчення війни працюють у своєму рідному селі.

Пам'ятка архітектури (дерев'яна церква XVII століття), с. Діброва. 1967 р.

Вже 23 жовтня 1944 року був обраний сільський Народний комітет, який очолив колишній наймит М. В. Филип. До складу комітету увійшли селяни-бідняки: В. І. Оприш, В. Ю. Йовді, І. Ю. Йовді, І. М. Филип та інші. Це був перший справжній орган народовладдя за всю багатовікову історію села.

Керівну роль у налагодженні нового життя відігравала партійна організація на чолі з В. Ю. Йовді, до якої входили загартовані в битвах з класовим ворогом старі комуністи.

Після визволення трудівники села — румуни і українці — разом з усіма трудящими Закарпаття висловили своє прагнення до возз'єднання з рідною матір'ю — Радянською Україною. Їх представник М. В. Филип на Першому з'їзді Народних комітетів у місті Мукачевому 26 листопада 1944 року голосував за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

Не легко було господарювати у перші післявоєнні роки. Народна влада зразу приступила до розподілу поміщицьких і куркульських земель в першу чергу між безземельними наймитами і малоземельними. Селяни М. І. Токар, А. В. Маркович та інші, що не мали своїх жител, одержали будинки. Та сільська біднота розуміла, що, обробляючи в одиночку малі клаптики землі, їм не вирватися з нужди. В селі заговорили про колгосп. Дехто встиг побувати в східних областях України, щоб власними очима роздивитись на колективне господарювання. І ось в липні 1947 року перші 25 дворів села об'єднались у сільськогосподарську артіль[2]. Головою став її ініціатор І. Черничко. Чимало труднощів довелось перебороти.

Не вистачало тягла, реманенту, насіння. Земля була виснажена. Не дрімав і класовий ворог. Куркулі, духовенство не тільки залякували селян. 4 серпня 1947 року під покровом ночі ворожі елементи по-звірячому вбили голову колгоспу І. Чер-

[1] Закарпатський облпартархів. Матеріали про підпільний і партизанський рух на Закарпатті.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 148, арк. 1—10.

Ланковий колгоспу «Дружба народів» В. Г. Бича готує кукурудзу для посіву. 1967 р.

ничка. Цей злочин ще більше згуртував селян. В колгосп почали вступати все нові члени.

Організаторська роль у колективізації сільського господарства належала партійній організації. Комуністи села В. Ю. Йовді, І. М. Филип, А. В. Варга та інші словом і особистим прикладом переконували односельчан у перевазі колективного господарювання.

У 1948 році Нижню Апшу перейменовано в Діброву.

Колективізацію в Діброві завершено в 1949 році, селяни об'єдналися в два колгоспи. В 1952 році обидва колгоспи об'єдналися в один. Господарство мало 421 га орної землі. Напрям господарства рільничо-садово-тваринницький. Колгосп мав дві польові бригади, садівничу та овочівничу бригади. На фермах нараховувалось 5550 голів худоби. В 1959 році до колгоспу приєдналась артіль ім. Борканюка з сусіднього села Глибокого Потоку. Укрупнена сільськогосподарська артіль, в якій спільно трудяться румуни, українці та угорці, отримала символічну назву — «Дружба народів». З року в рік, долаючи труднощі, інтернаціональна артіль економічно зростала, набирала сил. Минали роки. Колгосп міцнів. Трудівники очистили поля від каміння, розкорчували чагарники, значно збільшили посівні площі за допомогою меліоративних робіт. В 1963 році в колгоспі «Дружба народів» нараховувалось вже 5003 га земельних угідь, у т. ч. 529 га орної землі. Застосовуючи систему гончарного дренажу, колгосп весь час розширював площі орних земель. В 1966 році вони збільшились до 736 га. Лісу колгосп має 1665 гектарів. В господарстві колгоспу використовується могутня сільськогосподарська техніка—15 тракторів, 4 комбайни, 17 вантажних автомашин, доїльні агрегати, сівалки, сінокосилки та інше. Більшість робіт на полі та на фермах механізовано.

З року в рік зростали врожаї на колгоспних полях. В 1965 році урожай пшениці з одного га дорівнював 20,8 цнт. Така культура, як цукрові буряки, про які раніше тут не знали, дає за останні роки до 200 цнт з гектара[1]. Інтенсивно розвивається також одна з перспективних галузей колгоспу — садівництво. Горби за селом, які колись не орались і не засівались, служили випасом для панської худоби, тепер ожили, зазеленіли садами. За останні роки площа під фруктовими садами подвоїлася і в кінці 1966 року досягла 960 гектарів. Дібрівчани збирають по 80—90 цнт фруктів з кожного гектара.

Зміцнення колгоспу дало змогу щороку виділяти значні кошти на капітальне будівництво, які за семирічку зросли на 452 проц. Тільки за останні три роки побудовано 12 приміщень тваринницьких ферм, тік, гараж для автомашин і тракторів. Дбає правління й про поліпшення умов життя й праці колгоспників, спеціалістів сільського господарства. В селі споруджено гуртожиток для працівників молочно-товарної ферми, будинок для агрономів, зоотехніків й інших спеціалістів.

Головну роль в господарському і організаційному зміцненні колгоспу відіграє первинна партійна організація, яка об'єднує 82 комуністи.

Більшість комуністів зайнята безпосередньо на виробничих ділянках — в бригадах, ланках, на фермах. За ініціативою комуністів сільськогосподарська артіль одна з перших у районі перейшла на гарантовану грошову оплату. Цьому сприяли хороші стійкі врожаї і високі доходи від усіх ланок господарства. Передовики Ю. Ю. Оприш, Ю. Ф. Шелемба, В. Ю. Биге збирають по 50—60 і до 70 цнт кукурудзи в зерні з одного гектара. Високопродуктивним стало і тваринництво. Високими

[1] М. Марина, Г. Ємець. Госпрозрахунок в дії. Ужгород, 1963, стор. 27.

надоями та добрим доглядом за худобою відзначаються комуністи В. І. Оприш, О. І. Калинич та багато інших. Чабан Ю. І. Митрюк з року в рік отримує по 105 ягнят на 100 вівцематок і настригає по 2,—2,5 кг вовни з вівці. Кращі трудівники колгоспу А. В. Попілян, Д. І. Фуцур стали учасниками ВДНГ в 1964 році і були нагороджені почесними дипломами.

Партія й уряд високо оцінили самовіддану працю колгоспників артілі «Дружба народів». За успіхи в колгоспному виробництві голову колгоспу М. В. Марину нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. М. В. Марина — активний громадський діяч. Він член Закарпатського обкому партії, депутат районної Ради депутатів трудящих, заступник голови обласного правління Товариства радянсько-румунської дружби. Колгоспники К. Ю. Токар, В. В. Поп, І. М. Влад, А. В. Попілян, Д. І. Фуцур нагороджені орденом «Знак Пошани».

Значних успіхів домоглися дібрівчани у ювілейному році. Завдяки натхненній праці трудівників, добрій організації роботи колгосп «Дружба народів» став передовим в районі і області. В 1967 році тут зібрано по 25 цнт озимих культур, по 33 цнт кукурудзи в зерні, заготовлено 12 тис. цнт сіна.

Рентабельним стало і тваринництво. Імена передових тваринників І. І. Мацоли, М. А. Божі, М. Д. Оприша, М. Д. Фуцура відомі в районі і області. Продуктивність праці їх зросла у 1967 році на 15 процентів[1].

На честь 50-річчя Радянської влади за високі показники у сільськогосподарському виробництві колгосп «Дружба народів» нагороджений в листопаді 1967 року пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Успіхи у колгоспному виробництві сприяли і зростанню добробуту селян. Про це свідчить хоча б зростаюча купівельна спроможність та асортимент товарів, яким цікавиться населення. В селі тепер діє 17 торговельних точок. Товарообіг ССТ в 1966 році становив близько 800 тис. крб. За останні роки трударі Діброви придбали понад 600 радіоприймачів, 14 телевізорів, 6 легкових автомашин, близько 20 мотоциклів, понад 600 велосипедів.

За роки Радянської влади невпізнано змінився й зовнішній вигляд Діброви. Тут добре налагоджено будівельні роботи. Замість села з старими дерев'яними задимленими халупами, виросло нове, сучасне, суцільно електрифіковане село з будинками міського типу. Вже споруджено 920 світлих, чепурних будинків, критих черепицею, залізом. Лише у 1963 році в Діброві 76 сімей справили новосілля. Внаслідок бурхливого житлового будівництва околиці села—Топчине й Подішор—виділені в окремі населені пункти. В 1967 році побудовано в селі цегельний завод і млин, які у тому ж році себе повністю окупили.

Центр села прикрашає бюст засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна. На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі споруджено пам'ятний обеліск. На площі біля школи встановлено обеліск на могилах 3 піонерів, які стали жертвою вибуху міни, залишеної в селі фашистами.

В рівень з корінними соціально-економічними перетвореннями відбулися зміни і в галузі медичного обслуговування населення, освіти і культури. Радянська дійсність вирвала дібрівчан із пазурів різних інфекційних та інших захворювань, з-під впливу вікових забобонів, знахарів. Вже у 1945 році в Діброві відкрито дільничну лікарню на 15 ліжок. Нині вона міститься в новому приміщенні і має 35 ліжок. Є тут амбулаторія, родильне і терапевтичне відділення, рентгенівський кабінет, зубопротезна лабораторія, аптека. На присілках працюють фельдшер-

В колгоспному радіовузлі с. Діброви. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів. Матеріали Тячівської районної партійної конференції.

Посланці братньої Румунії разом з керівниками Закарпатської області серед хліборобів артілі «Дружба народів» села Діброви. 1967 р.

сько-акушерські пункти. З 1960 року в селі діє протитуберкульозний санаторій на 75 місць. В медичних установах Діброви працюють 6 лікарів, 17 середніх медичних працівників. Завдяки профілактичним заходам в селі повністю ліквідовано інфекційні захворювання. Дитяча смертність знизилась з 25 до 0,5 процента.

Радянська влада велику турботу проявляє про жінок. 10 багатодітних жінок Діброви нагороджено орденом «Мати-героїня», 18 — орденом «Материнська слава» І-го і ІІ-го ступеня; 270 багатодітних матерів одержують державну допомогу.

Дібрівчани пишаються своїми досягненнями в галузі освіти й культури, підкреслюючи, що за роки Радянської влади у них відбулась справжня культурна революція. І дійсно, в селі, де ще чверть віку тому назад 80 проц. населення було неписьменним, нині щороку близько 1400 дітей трудящих навчаються в одній середній, трьох восьмирічних та вечірній середній школах. Світло знань несуть учням й дорослим 82 вчителі. Дві третини з них мають вищу або незакінчену вищу освіту. Тільки Дібрівська денна СШ за 10 років свого існування видала атестати зрілості 288 дітям дібрівських селян й робітників. 29 чоловік здобули вищу освіту в Ужгородському державному університеті та в інших вузах країни і одержали дипломи вчителів, лікарів, агрономів; понад 60 юнаків і дівчат села закінчили різні технікуми. В вузах і технікумах України, Молдавії та інших радянських республік навчаються десятки дібрівчан[1]. За роки Радянської влади вищу освіту здобули у 14 разів більше дібрівчан, ніж за всю попередню багатовікову історію. Прикладом може бути сім'я колгоспника В. Йовдія. Два його сини уже мають дипломи — один вчителя, другий лікаря, а третій навчається на медичному факультеті Ужгородського університету[2]. Це все — за словами німецької письменниці А. Зегерс — є доказом величі ідей соціалізму, сили ленінської дружби народів СРСР.

В підвищенні культурно-освітнього рівня трудящих Діброви значну роль відіграють культурно-освітні установи. В селі працюють 2 клуби, 2 бібліотеки з книжковим фондом понад 5 тис. книг румунською, українською, російською, молдавською мовами.

В клубах і школах діють 4 кіноустановки, працюють гуртки художньої самодіяльності. Дібрівські аматори в 1956 році демонстрували своє мистецтво на республіканському огляді в Києві.

Про зростаючий культурний рівень трудівників села свідчить і їх попит на періодичні видання не тільки радянські, але й сусідніх соціалістичних країн. В 1968 році дібрівчани передплатили 3612 примірників газет і журналів. На території села збереглися дві архітектурні пам'ятки — дерев'яна церква, споруджена у 1604 році, і кам'яна — у 1776 році.

Зростає і впорядковується радянське село Діброва. За перспективним планом воно стане ще кращим, набуде вигляду соціалістичного селища. Над здійсненням цього завдання трудиться вся багатонаціональна сім'я його мешканців.

О. М. РОТ

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 12 червня 1966 р.

[2] М. Марина. Щастя Діброви. В кн.: Здобутки братерства, стор. 139—140.

ДУБОВЕ́

Дубове — село, центр Дубівської сільської Ради, розташоване у долині річки Тересви, за 32 км на північний схід від районного центру. Це одне з найбільших сіл області. Населення — 6407 чоловік. Через село проходять вузькоколійна залізниця Тересва—Усть-Чорна та шосейна дорога Тячів—Усть-Чорна. Дубівській сільраді підпорядковані населені пункти Нижній Дубовець і Вишній Дубовець.

Перша згадка про це поселення в історичних джерелах належить до першої половини XVI століття. Народна легенда пов'язує походження назви з тим, що в центрі теперішнього села стояли великі старезні дуби. Напевно, й село оточував дубовий ліс. Найдавнішими поселенцями були українці. Вони становили переважну більшість жителів усіх сіл, що лежали на північ від р. Тиси. Поміщики Татули, намагаючись якнайшвидше заселити свої володіння, дозволяли і всіляко заохочували поселення селян-втікачів на територію теперішнього села, звільняли їх від усяких повинностей на 6—12 років[1].

В долину річки Тересви йшло два потоки селян-втікачів: перший і основний — з низинних районів Закарпаття, а другий — з-за Карпат, Галичини[2].

Найдавніші жителі села займалися вирубним, підсічно-вогневим землеробством. Про це свідчать назви окремих урочищ, що й досі збереглися. Очищену від лісу ділянку землі й тепер називають «чертіж». Викорчовування лісу і чагарників було під силу тільки сімейній общині або патронімічній групі. Це зумовило безсистемну забудову села, забудову окремими кутками, в яких оселялася сімейна община. Ще й тепер за окремими кутками села збереглись власні назви патронімічних груп і сімейних общин, наприклад, Бережниківський берег, Ребарівський потік тощо. Тільки в середині XVII століття такі кутки були з'єднані вулицями і село починає набирати вуличної забудови[3].

У першій половині XVII століття родина Татулів вимерла, і всі землі Тересвянської долини, у т. ч. і села Дубового, перейшли у державну власність. В другій половині XVII століття Дубове належало Хустському замку, а наприкінці XVII — початку XVIII століття переходить у володіння феодала Довгая, який в часи повстання Ференца II Ракоці був ішпаном Мармароша та головним начальником Хустського замку.

В кінці XVII і на початку XVIII століття населення Дубового було закріпачено. Кожна селянська родина користувалась земельним наділом у 8,2 коблика та луками, з яких збирала 16 возів сіна. В середині XVIII століття селяни Дубового виконували феодальні повинності не тільки на користь поміщиків, але й церкви.

В другій половині XVIII століття (1775—1777 рр.) на території села поселяються німці-колоністи, які займались видобуванням солі в околицях Дубового[4].

З розвитком капіталістичних відносин в XIX столітті Дубове стає найбільшим селом Тересвянської долини. У 1827 році тут проживало 129 сімей. Більшість з них була закріпачена і користувалась невеличким земельним наділом, 58 сімей належали до желярів, 2 сім'ї — піджелярів[5].

На початку XIX століття посилюється експлуатація селян. На їх плечі непосильним тягарем лягли різні податки і повинності. Крім церковного податку — коблини, селяни обробляли 75 гольдів землі, які належали церкві[6].

---

[1] Л. Дэже. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 33, 84, 250.

[2] И. Г. Коломиец. Очерки по истории Закарпатья, стор. 53—54.

[3] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, стор. 74—75.

[4] С. С. Штефуровський. До питання німецької колонізації і німецьких діалектів в XVIII—XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 30, стор. 205.

[5] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки.

[6] В. Гаджега. Додатки к истории русинов и русских церквей в Мармороши.— Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 1. Ужгород, 1922, стор. 183—184.

39 8-312

Наприкінці XVIII і в першому десятиріччі XIX століття частина жителів працювала в лісовому господарстві. Лісозаготовками в основному займалися німецькі колоністи, яких налічувалось тут 74 чол.[1]. Основна маса жителів і далі перебувала в кріпосній залежності від поміщиків та церкви.

При скасуванні кріпосного права лише частина населення, а саме урбаріальні селяни-кріпаки, звільнялась від феодальних повинностей. Орендарі залишились і надалі залежними, відбували різні повинності. Внаслідок проведення реформи селяни Дубового були пограбовані. За 3853 гольди 219 сажнів землі вони змушені були виплатити державі і поміщикам до 1897 року 28 942 форинти[2]. Та реформа не привела до повної ліквідації великих землеволодінь.

На другу половину XIX століття припадає швидке зростання села. У 1857 році тут налічувалося 1748 жителів, а в 1900 році мешкало 3377 чоловік[3].

На початку XX століття в Дубовому було 177 господарств сільськогосподарських орендарів, 192 дрібних господарства, з яких постійно йшли на промисли, 808 чоловік жило з поденної праці. Незначна кількість жителів села була зв'язана з ремісництвом і промисловістю.

Щоб зберегти недробленим своє маленьке господарство, селяни не виділяли одружених синів в окремі сім'ї. Тому в Дубовому було багато великих сімей, які господарювали спільно і жили в одній невеликій хатині. В такій курній хаті мешкало 3—4 малі родини, що налічували 25—30 чол. У внутрішніх взаємовідносинах родини панували напівпатріархальні відносини з виключною владою батька-господаря. Жіночою і дитячою половиною дому керувала жінка-мати, але вона сама була у повній залежності від чоловіка. Прикладом такої сім'ї може бути родина Івана Піцури, що в першому десятилітті XX століття господарював разом з своїми синами та жив з ними в одній хаті.

Гнані безземеллям жителі Дубового все вище піднімалися на схили гір, проникали у вузькі долини потоків, викорчовуючи дерева і пристосовуючи землю для обробітку. Саме в перше десятиріччя XX століття зростають присілки Нижній Дубовець та Вишній Дубовець. Село значно розширювало свої межі.

Селянські господарства мали напівнатуральний характер. Кожна сім'я виготовляла для себе одяг, взуття, меблі і все, що їй було необхідним. В крамницях купувалися переважно сіль, гас, сірники, іноді текстильні вироби.

Початок XX століття ознаменувався посиленням виступів селян, які набирали різних форм боротьби. Особливо посилився визвольний рух після першої світової війни. Дедалі він набирав більш організованого характеру і супроводжувався більш зрілими економічними і політичними вимогами селян. В протоколі зборів служителів культу Дубівської благочинської округи від 21 травня 1918 року зазначено, що селяни вороже ставляться до попів, відмовляються платити за виконання церковних обрядів, не хочуть пускати дітей до школи, протестують проти скасування кирилиці. Священики змушені були визнати, що «під виглядом порушення релігійного життя криється прагнення змінити існуючий внутрішній порядок»[4]. Ці виступи народних мас відбувалися під впливом революційних подій у Росії. Організаторами і керівниками селян були колишні військовополонені, які в другій половині 1918 року поверталися з Росії. Вони підняли в Дубовому збройний виступ, захопили склад з боєприпасами, забезпечили себе патронами та гранатами. Перед панами вони поставили вимогу — «протягом 24 годин покинути село». Для при-

---

[1] І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст., стор. 205—206.

[2] В. Ілько. З історії обезземелення селян Закарпаття в другій половині XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 64—65, 74—75.

[3] G. Váradi. Máramorosi emlékönyv. Máramoros-Sziget, 1902, стор. 190.

[4] Таємне стає явним. (Документи про антирадянську діяльність церковників в період окупації). Ужгород, 1961, стор. 59.

душення виступу власті кинули загін національної гвардії, що виконував функції поліції[1].

Наприкінці 1918 — початку 1919 року в ході революційно-визвольної боротьби на Закарпатті в Дубовому було обрано Раду робітників, селян та солдатів, яка розгорнула активну діяльність за возз'єднання Закарпаття зі своєю матір'ю Україною. Це прагнення трудящих Дубового відстоювали на Хустському народному з'їзді, що відбувся 21 січня 1919 року, його делегати П. Носа, С. Ребар, С. Грицан, П. Чендей.

22—23 березня в Дубовому встановлено Радянську владу. В перші дні свого існування Дубівська Рада робітників, селян та солдатів видала ряд розпоряджень про забезпечення революційного порядку, створила загін Червоної охорони тощо.

Але в другій половині квітня 1919 року Дубове окупувала румунська вояччина, яка повалила Радянську владу. У 1920 році на зміну румунським загарбникам прийшли чеські окупанти. В роки панування чеської буржуазії становище селян залишилося важким. Безземелля і безробіття були їх постійними супутниками.

Злиденний вигляд мало і саме село. Вздовж вузьких кривих вуличок тулились маленькі одно- і двокімнатні з невеличкими віконцями курні і напівкурні селянські хати. Лише де-не-де над хатою височів димар: таку розкіш дозволяли собі тільки місцеві багачі, крамарі та лихварі. На центральній вулиці містились приватні крамниці, яких у селі було 28, а також 9 корчем. В центрі села височіли 3 церкви, 2 двоповерхові будинки, що належали місцевим багатіям.

Але трудящі села не мирилися з своїм важким становищем, вони боролись за соціальне і національне визволення. Особливо посилюється та боротьба у 1922 році, коли в селі Ганичах, що недалеко від Дубового, почала діяти організація КПЧ. До неї входили і комуністи Дубового. У тому ж році жителі села делегували групу робітників і селян на святкування 1 Травня до Солотвини. Дубівська жандармська станція у повідомленні жандармському управлінню Підкарпатської Русі 15 серпня 1924 року визнавала, що жителі села йдуть за комуністами. Їх вплив на селі був такий значний, що жандарми налічили в Дубовому аж 213 комуністів, зарахувавши до них групу активних робітників і селян.

З 1925 року в селі частішають селянські і робітничі виступи. У 1925 році селяни поставили вимогу перед місцевою владою наділити їх землею. 8 березня 1927 року розпочався виступ 80 робітників вузькоколійної залізниці Нересниця — Дубове. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати та скасування системи штрафів. Страйк було припинено лише 10 березня, коли адміністрація задовольнила вимоги працюючих[2].

Ще більш активних форм набрала боротьба трудящих у 1931 році, коли тут було створено організацію Об'єднання трудящого селянства (ОТС), яка діяла під керівництвом комуністів. Ця організація налічувала 703 члени. На чолі її було бюро з 15 чоловік, до складу якого входили комуністи В. М. Черевко, Д. В. Подольський, В. І. Магула, І. Д. Попович та І. Д. Брай[3].

Організація проводила пропагандистську роботу, готувала передових селян до вступу в члени КПЧ. У 1932 році комуністи села створили в Дубовому організацію КПЧ. Вона розгорнула широку боротьбу за поліпшення становища селян, проти безробіття, за розвиток народної освіти.

У 1932 році 415 мешканців села були безробітними, під загрозою постійного голоду опинилось ще 1408 чол[4]. Місцеві власті не допомагали голодуючим, безробітним, а, навпаки, все частіше вдавалися до екзекуцій, щоб насильно стягнути з трудового селянства податкові борги. На 7 лютого 1933 року тих боргів було 729 тис. чеських крон.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 68—69.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 1, спр. 735, арк. 65—66.
[3] Там же, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[4] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 327, арк. 25.

Діти села Дубового біля т. зв. народної школи. 1930 р.

Примусове стягнення податкової заборгованості викликало гострі протести селян. 3 січня 1932 року до села Дубового прибули екзекутори. В центрі села зібралося понад 500 селян, які «накинулися на екзекутора..., що утікав перед розлютованим натовпом...». Викликаний на допомогу екзекуторові загін жандармів «не міг перешкодити насиллю, бо кількість натовпу зросла до 600 чоловік, що не пускали екзекутора, а на посміх випровадили його з села»[1]. Власті знову викликали жандармів, почались арешти. Селяни, озброївшись дрючками, чотири рази нападали на жандармів, які використовували зброю. 23 січня 1932 року в Дубовому почалися нові виступи трудового селянства. Голодуючі влаштували велику демонстрацію, вимагаючи доставити в село кукурудзу і картоплю й роздати їх безплатно населенню, а для дітей — взуття, одяг, шкільне приладдя й харчування. Вони вимагали також списання лихварських боргів у банках. Вимоги були колективно подані нотарському управлінню[2].

Комуністи проводили велику пропагандистську роботу по організації походів голодуючих селян. Жандармерія змушена була тримати в Дубовому постійні «мобільні групи» — свої загони на автомашинах, щоб не допустити збирання селян для походів до Тячева.

Та виступи селян щодалі набирали все ширшого розмаху. 1 травня 1932 року в центрі села зібралось багато людей з навколишніх сіл. Жандарми робили все, щоб розігнати демонстрацію. Коли один з них штовхнув жінку і та впала, це викликало загальне обурення і демонстранти кинулись на жандармів, які змушені були втекти з Дубового.

У 30-х роках Дубове було найбільшим селом Тересвянської долини. Тут налічувалося 1024 будинки, в яких мешкало 4416 чол. Понад 80 проц. селянських дворів були дрібними господарствами і їх власники шукали роботу за межами села. Основна маса мешканців жила впроголодь. Єдиною їжею у них була юшка з капусти, заправлена кукурудзяним борошном. Навіть начальник окружного управління писав, що «умови життя в селі Дубовому найгірші в усьому окрузі... Лихо тут досягло найвищого ступеня».

Під впливом діяльності Дубівської організації КПЧ селяни все частіше бойкотували різні заходи чехословацької реакції, влаштовували мітинги і демонстрації, відзначали революційні свята. Про зросллу активність трудящих Дубового свідчить мітинг, що відбувся тут 21 січня 1933 року. Його учасники поставили перед владою вимогу, щоб для голодуючих виділити безплатно 26 вагонів кукурудзи, 23 вагони картоплі, дітям видавати в школі безплатне харчування, одяг та шкільне приладдя, вести навчання українською мовою, скасувати борг в сумі 729 тис. крон, припинити екзекуції[3]. Виступ трудящих села, який підготували комуністи при допомозі Мукачівського секретаріату КПЧ, так налякав місцеву владу, що кожного. хто хоч трохи проявляв невдоволення, вважали за комуніста.

Наприкінці 1933 року місцеві власті заборонили проводити публічні збори і демонстрації в межах теперішнього Тячівського району. Але вони не наважи-

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 249, арк. 53.
[2] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 268.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 327, арк. 25.

лися заборонити святкувати 1 Травня, відзначення якого стало традицією в закарпатському селі. У 1935 році першотравнева демонстрація трудящих була найбільш багаточисельною. У ній взяло участь 1600 чол. Демонстрація проходила під лозунгом «Роботи і хліба!» На мітингу виступив представник Закарпатського крайкому І. Ваш. Жандармерія зробила спробу розігнати її. Це призвело до сутички між учасниками демонстрації і жандармами[1].

9 лютого 1937 року лісоруби за допомогою комуністів добилися підписання колективного договору з Ужгородською, Буштинською і Рахівською лісовими дирекціями. В тому ж році робітники Дубового й навколишніх сіл провели ще ряд виступів, на яких домоглися часткового задоволення своїх вимог. Заробітна плата була підвищена на 15—20 процентів.

У червні 1937 року в Дубовому почали споруджувати мости через річку Тересву і потік Вишній Дубовець. Комуністи серед робітників-будівельників проводили пропагандистську роботу. 20 липня 1938 року робітники, керовані комуністами, застрайкували, вимагаючи від будівельної фірми підвищення заробітної плати. Підприємці змушені були задовольнити вимоги страйкарів.

У роки боротьби іспанського пролетаріату з фашизмом трудящі Дубового добре розуміли свій інтернаціональний обов'язок. В грудні 1937 року серед робітників і селян почалося збирання коштів для новорічних подарунків бійцям інтернаціональних бригад.

У 1938 році, коли посилився наступ реакції проти народних мас, виступи трудящих розгорнулися з новою силою. В лютому почався масовий виступ лісових робітників за підвищення заробітної плати. Перемогли страйкарі. Домоглися підвищення заробітної плати і робітники лісопильні.

Місцеві власті під час підготовки до виборів чинили комуністам різні перешкоди. У травні—червні 1938 року, коли на Закарпатті проходили муніципальні вибори, поліція заборонила комуністам проводити збори. Та, незважаючи на заборони і перешкоди поліції, комуністи Дубового домоглися значних успіхів у створенні єдиного фронту демократичних сил.

Чехословацька буржуазія в роки свого панування не дбала про медичне обслуговування населення села. В Дубовому працював тільки один лікар, який за виклик до хворого брав великі гроші. Власті не турбувалися і про розвиток культури й освіти. В ті роки у Дубовому працювало три школи, дві з них були чеськими, хоч у селі чехів і словаків мешкало кілька сімей. 5 тис. українців мали лише одну школу. Заняття в ній проходили у дві зміни, в класах сиділо по 60 дітей.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 126—127.

На мітингу, присвяченому підсумкам роботи VII з'їзду КПЧ, с. Дубове. 1936 р.

Першотравнева демонстрація у с. Дубовому. 1936 р.

В березні 1939 року Дубове окупували угорські фашисти. В історії села це був найтяжчий період. Хортисти заносили до чорних списків всіх, хто співчував комуністам. Вони арештували 80 чоловік за «комуністичні ідеї», 95 відправили на каторжні роботи до Угорщини і Німеччини, 23 — інтернували, 20 чол. запроторили до таборів. Понад 210 дубівчан хортисти примусово забрали до армії. Завдали вони і великої матеріальної шкоди селу, що обчислюється в 38 895 пенгів.

В часи фашистської окупації партійна організація села зуміла зберегти свої ряди і перейшла у підпілля. Дехто з комуністів, як, наприклад, В. Черевко, разом з сім'ями перейшли до Радянського Союзу[1]. В тяжких умовах терору комуністична організація вела напружену боротьбу проти угорського фашистського режиму. Під впливом агітації комуністів влітку 1939 року застрайкували робітники Дубового, які працювали на будівництві доріг. Причиною страйку були низька оплата праці та дискримінація українців Закарпаття при оплаті праці. Робітники-угорці отримували значно вищу заробітну плату. В 1940 році дубівські комуністи зуміли налагодити зв'язок з комуністичними організаціями сіл Ганич та Великого Бичкова. Вони координували свої дії, разом вели підпільну діяльність. Комуністи організували нелегальний перехід трудящих Закарпаття до Радянського Союзу, зокрема допомогли перейти одному з керівників комуністичної організації Закарпаття І. М. Вашу. За порадою секретаря місцевої парторганізації Д. Подольського провідником до радянського кордону був призначений В. Магула, який добре знав місцевість. В 1939—1940 рр. до Радянського Союзу нелегально перейшло 59 жителів Дубового.

В умовах фашистського терору боротьба трудящих набирала нових форм. Селяни відмовлялися платити податки, здавати сіно, працювати на воєнних об'єктах, вступати в ряди угорської фашистської армії. Особливо активною стає ця боротьба на початку 1944 року, коли Червона Армія наблизилась до Закарпаття. Чоловіки, здатні носити зброю, ухилялися від мобілізації до угорської армії, тікали в ліси. В горах, на околицях села переховувалось багато дубівчан. На початку 1944 року в районі Дубового комуніст Д. Подольський організував з числа втікачів антифашистську групу, яка вела пропаганду серед юнаків, що призивались до угорської фашистської армії. Влітку 1944 року в групі налічувалося понад 50 чол.[2]. Одночасно сільські комуністи посилили пропагандистську роботу серед робітників і

[1] І. Ваш. Дорога до мети, стор. 244; Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 444.

[2] Закарпатський облпартархів. Матеріали підпільного та партизанського рухів на Закарпатті в 1930—1944 рр., стор. 2.

селян. Робітники-залізничники, керовані комуністами, відмовлялися виконувати накази інженера-терориста І. Габора, а в останні дні окупації організували охорону мостів, локомотивів, вагонів та іншого обладнання вузькоколійної залізниці[1].

23 жовтня 1944 року трудящі Дубового щиро і радісно вітали дорогих визволителів — радянських бійців одного з підрозділів 17-го гвардійського корпусу. В частини радянських військ влилось 286 дубівчан-добровольців[2] та 100 чоловік вступило добровільно в ряди Чехословацького корпусу. 6 листопада 1944 року в Дубовому було створено Народний комітет, який з перших днів розгорнув широку діяльність: налагоджував роботу школи і торговельних підприємств, організував ремонт шосейних доріг і роботу на вузькоколійній залізниці, відбудову моста через р. Тересву[3].

В січні 1945 року в Дубовому відновлює свою роботу партійна організація КПЗУ, в якій на той час вже було 19 комуністів. Секретарем обрали І. Поповича[4].

Народний комітет, відповідно до постанови Народної Ради Закарпатської України, конфіскував у Дубовому 300 гектарів церковних, монастирських і куркульських земель і розподілив їх між сім'ями бідняків-червоноармійців, безземельних і малоземельних селян. Новий орган влади перетворював у життя й інші заходи: подавав допомогу селянам-біднякам у ремонті хат, допомагав сім'ям, які потерпіли від фашистської окупації, зокрема — Т. Маркуся, колишнього в'язня мюнхенського концтабору Ю. Брая. Особлива увага приділялася відбудові Пасічнянського лісозаводу, на якому працювало багато людей.

Для ліквідації неписьменності в селі було створено курси, які працювали при школі. Досвідчені педагоги С. Ю. Кривицька, О. М. Івченко та інші багато потрудились, щоб навчити неписьменних жителів Дубового читати й писати.

Партійна організація, Народний комітет приділяли велику увагу підготовці до весняно-польових робіт. Селянам було виділено для сівби високоякісне насіння кукурудзи, вівса та ячменю[5], організовано 12 супряг. Чимало допомогли вдовам та інвалідам Великої Вітчизняної війни, всім безтягловим господарствам.

Здійснилася віковічна мрія селянина. Він став господарем своєї долі. Перше вільне веснування було справжнім святом для хліборобів Дубового. Та при одноосібному господарюванні не легко було вийти із злиднів. Земля оброблялась вручну. Основними знаряддями праці були, як і в XIX столітті, плуг, мотика, коса, граблі, вила тощо.

Партійна організація Дубового провадила велику агітаційну і пропагандистську роботу серед селян. 1948 рік став роком корінного повороту дубівських хліборобів на шлях колективного життя. 10 жовтня двадцять активістів створили ініціативну групу по організації колгоспу[6]. До її складу увійшли комуністи І. Д. Попович, Д. В. Подольський, В. М. Черевко, демобілізовані червоноармійці Ю. М. Мадар, В. М. Цубера, В. Д. Вурста й інші. Вони знайомили селян з досягненнями артільних господарств східних областей України, з досвідом колгоспного будівництва. 12 грудня 1948 року в селі проведено збори членів ініціативної групи, на яких було присутніх 239 чол. Збори прийняли рішення про організацію колгоспу. За 19 днів грудня 1948 року до сільськогосподарської артілі вступило 134 господарства. Головою артілі обрали комуніста І. М. Мадара. Наприкінці 1949 року колгосп об'єднував 302 господарства.

Хоч артіль переборювала деякі труднощі перших років, господарство міцніло і зростало. Завдяки самовідданій праці колгоспники домоглись значних успіхів. Наприкінці 1949 року прибутки колгоспу становили понад 118 тис. карбованців.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-62, оп. 1, спр. 135, арк. 130.
[2] Там же, спр. 38, арк. 1—4.
[3] Газ. «Червона трибуна», 9 грудня 1948 р.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 854, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 4.
[5] Тячівський райдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 4, арк. 46.
[6] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 37.

Водночас шаленів класовий ворог. Куркулі отруювали худобу, нівечили реманент, машини, а 1 жовтня 1949 року, вночі, пострілом з гвинтівки вбили голову колгоспу І. М. Мадара.

Вороги розраховували, що вбивством колгоспного організатора доведуть артіль до занепаду, але прорахувались. Колгосп невпинно зростав. Держава виділила йому 80 тис. крб. довгострокового кредиту. Це дало змогу побудувати тваринницькі ферми, закупити 60 голів молодняка великої рогатої худоби, придбати сівалки, віялки, сінокосарки та інший сільськогосподарський реманент[1].

В середині 1950 року колгосп об'єднував 344 родини. Правління дбало про механізацію виробничих процесів, закуповувало сільськогосподарську техніку. Основною галуззю господарства стало тваринництво, зокрема вівчарство.

В 1951 році до Дубівського колгоспу влилась артіль села Красної, а в 1959 році — артіль «Молода гвардія». Колгосп став великим господарством. Його земельні угіддя були в межах 6 населених пунктів і на 1959 рік становили 9750 га. Укрупнення дало також можливість спеціалізуватись по тваринництву. Кількість худоби значно зростала: у 1962 році на фермах налічувалося 969 голів великої рогатої худоби та 3400 голів овець.

Розвиваються тут і деякі промисли. Колгосп побудував в селі Лопухової лісопильну раму, освоїв виробництво вікон, дверей. З 1961 року тут працює меблевий цех по виготовленню письмових столів, він має 200 робочих місць. Робітники освоюють виробництво художніх меблів і театральних крісел.

З 1961 року в артілі розвивається ще одна галузь господарства — садівництво. Довго вважали, що в умовах Дубового практично неможливо ростити сади. Та правління колгоспу прийшло до висновку, що схили гір можна використати для розведення саду. З 1961 по 1967 рік було посаджено 364 га молодого саду, який вже плодоносить.

За 18 років свого існування колгосп став економічно міцним господарством. Якщо в 1959 році неподільні фонди його становили 246,3 тис. крб., то в 1966 році — 700 тис. крб. Це дало можливість здійснити перехід на грошову оплату праці. Тепер колгоспники щомісяця отримують заробітну плату.

В селі за роки Радянської влади виросло багато талановитих людей. Жителі села з гордістю говорять про свого земляка, відомого українського письменника Івана Чендея, що народився в с. Дубовому, в сім'ї, яка мала 9 дітей. Багато зусиль і праці доводилось докладати родині Чендеїв, щоб дати можливість вчитися здібному хлопцеві, який вже в юнацькі роки виявляв літературні здібності. Перші літературні спроби письменника припадають на 1939—1940 рр. Але здобути бажану освіту, розкрити свій талант Іван Чендей зумів тільки з встановленням Радянської влади. Вся його творчість в тій чи іншій мірі зв'язана з рідним селом. Навіть присілок Забереж, де по сей день стоїть батьківська хата, постійно фігурує в його новелах, повістях. Не один літературний образ, як і образ старого Пригари з роману «Птахи полишають гнізда», письменник писав з рідного батька. І. Чендей успішно працює і в кіноматографії. Він один з авторів фільму «Тіні забутих предків». Частий і бажаний гість у рідному верховинському селі, письменник виступає перед земляками з своїми літературними звітами.

З великою пошаною говорять жителі села і про свого земляка І. М. Магулу, заслуженого вчителя школи УРСР, директора Хустської школи-інтернату, однієї з кращих на Україні. Важке дитинство випало на долю І. М. Магули. Народившись в сім'ї селянина-бідняка, він тільки мріяти міг про освіту. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною відкрило йому шлях до вищої освіти, до особистого щастя. Радянський уряд високо оцінив самовіддану працю педагога, нагородивши його орденом Леніна.

З пошаною і любов'ю ставляться трудящі села до простого трудівника, колгосп-

---

[1] Тячівський райдержархів, ф. 3, оп. 3, спр. 2, арк. 15.

ного вівчара В. І. Декета. Голодом і тяжкою батрацькою працею увійшло в його життя дитинство. Народившись в сім'ї селянина-злидаря, в якій було аж 12 дитячих голодних ротів, він підлітком пішов випасати куркульських овець. Визволення Закарпаття поклало край важкій долі родини Декетів. Один за одним виходять у життя його брати й сестри, які працюють тепер на підприємствах. Василь вступив до колгоспу і пішов випасати овець на вільних карпатських полонинах. Кращий тваринник району В. І. Декет завжди добивається хороших трудових успіхів. Щороку він одержує по 115—120 ягнят на кожні 100 вівцематок та настригає по 2 кг вовни на кожну вівцю.

Така ж доля і в іншого колгоспного вівчаря, постійного товариша і суперника в соціалістичному змаганні М. М. Ребаря. З часу заснування колгоспу працює в рільничій бригаді проста трудівниця М. М. Марічак. Своєю самовідданою і чесною працею вона добилась пошани, визнання. З 1950 року М. М. Марічак очолює одну з кращих ланок колгоспу, яка в умовах високогір'я збирає по 400 цнт зеленої маси кукурудзи, по 370 цнт цукрових буряків та 110 цнт картоплі з кожного гектара посіву. Марічак стала не тільки хорошою трудівницею, а й активним громадським діячем. Як депутат вона бере активну участь у роботі сільради, входить до складу жіночої ради, товариського суду.

Серед односельчан багато передових людей, що трудяться на Усть-Чорнянському лісокомбінаті, вузькоколійній залізниці, Тересвянському деревообробному комбінаті, в районному об'єднанні «Сільгосптехніка».

Докорінно змінився зовнішній вигляд села. Широкий розмах житлового будівництва тут чи не найбільш переконливий доказ заможності мешканців. За 22 роки понад 1050 родин справили новосілля. Кожен будинок має 2—3 світлиці, кухню, комору, ванну. Лише де-не-де, як музейна рідкість, зберігаються похилі однодвокімнатні хатини, в яких колись мешкало по 15—20 чоловік, ціла неподільна сім'я.

Свідченням зростання добробуту трудящих є також влаштованість домашнього побуту. Майже в кожній хаті меблі виробництва закарпатських умільців. І не тільки меблі, а й холодильники, пральні машини, пилососи, електропраски, швейні машини, що стали невід'ємною частиною сільського побуту. В багатьох світлицях є радіоприймачі і телевізори. Домотканий одяг повністю зник з ужитку, поліпшилось харчування кожної родини. 12 жителів мають легкові автомобілі, 35 — стали власниками мотоциклів. На 1967 рік в Дубовому налічувалося 496 пенсіонерів, яким щомісяця виплачується 17 456 карбованців.

Прикрасою села стали торговельні підприємства: сільський універмаг, меблевий магазин, чайна, книжковий, продуктовий та інші магазини. В них зосереджено усі галузі торгівлі і громадського харчування. Річний товарообіг Дубівського ССТ становить 2,7 млн. карбованців.

Радянська держава постійно піклується про здоров'я людей. В селі є лікарня на 50 ліжок, яка має пологове, терапевтичне, хірургічне та педіатричне відділення. На присілках працюють три фельдшерсько-акушерські пункти. Дошкільнята виховуються в дитячому садку та яслах.

Радянська влада відкрила трудівникам села доступ до освіти. Тут працюють 2 середні, восьмирічна та початкова школи. В них навчається 1556 дітей. У Дубовому десятки шоферів, трактористів, механіків, 15 інженерів, 75 вчителів, 5 лікарів. Понад три десятки рядових колгоспників мають вищу і середню спеціальну освіту. 382 жителі здобули середню освіту та 32 навчаються у

Пам'ятник В. І. Леніну в селі Дубовому. 1968 р.

Будинок культури в селі Дубовому. 1968 р.

вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. В 1965 році до колгоспу повернувся молодий агроном, колгоспний стипендіат Ганна Дурунда, яка закінчила Львівський сільськогосподарський інститут. В Московській сільськогосподарській академії здобуває спеціальність економіста М. Канюка. В артілі дбають і про зростання загального освітнього рівня механізаторів, тваринників.

В селі є багато пристрасних книголюбів. Їх власні бібліотечки налічують сотні томів. Ніколи не бувають безлюдними три бібліотеки, фонди яких становлять 22.384 примірники, а читанням літератури охоплено 5647 жителів села. В селі нема сім'ї, яка б не одержувала періодичних видань. Жителі села передплачують 5300 примірників газет і журналів.

Центром громадсько-політичного і культурного життя тут став Будинок культури, споруджений у 1961 році методом народної будови. Він має зал на 450 місць, допоміжні кімнати для гурткової роботи. Тут читаються лекції, влаштовуються вистави і концерти, шахові турніри, читацькі конференції, вечори відпочинку. Особливою популярністю користуються драматичний гурток, естрадний оркестр та оркестр народних інструментів, який на обласному огляді 1967 року зайняв третє призове місце серед естрадних колективів області. Молодь села захоплюється спортом. Сільське спортивне товариство «Колос» налічує в своїх рядах 743 фізкультурники. До Радянської влади у Дубовому не було жодного спортивного майданчика, жодної спортивної організації. Тепер є 2 футбольні поля, волейбольні, баскетбольні та інші майданчики. Юнаки і дівчата займаються майже всіма видами спорту. Футбольна команда виступає в змаганнях на першість області, а в 1967 році стала володарем обласного призу «Золотий колос». Дубівські волейболісти, футболісти, шахісти, тенісисти неодноразово виступали за збірні команди району і збірні команди обласного товариства «Колос». Сільським спортивним товариством за останні два роки підготовлено 20 першорозрядників з різних видів спорту. Кращими колгоспними спортсменами є П. І. Носа, М. І. Носа, В. П. Дурунда, С. В. Ковач, І. В. Шеверя та інші, які ведуть значну роботу по пропаганді спорту, працюють тренерами.

Нові умови життя зумовили формування нових свят та обрядів з використанням кращих традицій минулого. Найяскравішим народним святом у Дубовому є весілля, яке проходить у народно-традиційних формах. Шлюб реєструють у кімнаті щастя, за участю друзів, рідних, знайомих. В селі проводиться урочиста реєстрація новонароджених, новорічні щедрування, проводи молоді до армії, ветеранів праці на пенсію та інші обряди і свята, які прикрашають життя колгоспників, роблять його радісним.

Щороку, коли весна одягає білим цвітом сади, а землю вкриває зеленим килимом, в Дубовому проходить цікава обрядність — свято проводів отари на полонину. Світлою радістю сяють обличчя чабанів, сповнені глибокої вдячності за увагу і шану до них. Народні гуляння відбуваються також, коли отари повертаються восени з полонинського пасовища. Колгосп підбиває підсумки змагання, учасники художньої самодіяльності готують концертну програму. Свято відбувається на лоні

природи. Тут чабани демонструють свої досягнення по виробництву бринзи, а керівництво колгоспу вручає їм нагороди, похвальні грамоти.

Важлива роль у виконанні завдань в галузі господарського та соціально-культурного будівництва належить Дубівській сільській Раді депутатів трудящих. Майже всі депутати зайняті в колгоспному виробництві. Свій обов'язок вони вбачають в тому, щоб активно сприяти зміцненню економіки артілі, поліпшенню роботи шкіл, клубів, бібліотек, магазинів, побутових майстерень. Депутати сільради разом з постійними комісіями, активом, контролюючи виконання прийнятих рішень, конкретно вирішують питання виробництва, побуту, будівництва, культури, охорони здоров'я тощо.

Виконком Дубівської сільради розширює творчу активність депутатів і сільського активу, удосконалює форми і методи роботи з ними, залучає їх до управління державними справами. В селі працює 11 депутатських груп і постів, жіноча рада, товариський суд, добровільна народна дружина, 15 вуличних комітетів та інші громадські організації. В їх роботі діяльну участь беруть всі депутати. У кожній великій чи малій справі є частка праці народних обранців.

Партійні організації села, які налічують в своїх рядах 43 члени КПРС, наполегливо працюють над тим, щоб ще більше піднести матеріальний добробут і культурний рівень трудівників, ще повніше задовольнити їх зростаючі духовні потреби.

Дубівчани пишаються своїми здобутками. Вони добре розуміють, що їх невтомно треба множити, бо в зростанні велич і сила Радянської влади.

М. П. ТИВОДАР

СОЛО́ТВИНА

Солотвина (старі назви — Акнаслатина, Мараморська Солотвина, Слатинські Доли) — селище міського типу (з 1947 року), центр Солотвинської селищної Ради. Розташована на правому березі Тиси, між гірськими хребтами Склаваном і Магурою, за 25 км на схід від районного центру. Залізнична станція на лінії Солотвина — Чоп. Населення — 8,2 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковано населений пункт Думбрава.

На території сучасного селища у 1876 році виявлено бронзовий меч доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.). В урочищі Читатя розташоване городище ранньозалізного віку (IX—VI століття до н. е.), яке взято державою на охорону. В стародавніх соляних шахтах знайдено римські монети II—IV століття н. е. Вони свідчать про торговельні стосунки з римлянами[1].

Та про поселення на місці сучасної Солотвини в документах є згадка за XIV століття[2]. До нас дійшла грамота угорського короля Владислава, за якою молдавський воєвода Драгуш у 1360 році одержав кілька сіл Мармарощини, серед яких і Солотвину[3].

Соляні шахти того часу були найціннішим скарбом краю і давали найбільші доходи угорському урядові. В соляних копальнях крім закріпачених селян працювали також засуджені на каторгу селяни-кріпаки з навколишніх сіл. Життя солекопів значною мірою залежало від розвитку способів добування солі. Найдавнішим і найпримітивнішим способом було копання ступінчатих ям глибиною до 20 метрів. Пізніше копали конусоподібні ями, або т. зв. чортові ями. Вони були глибиною до 140—150 метрів. Спускалися робітники у такі ями по зв'язаних драбинах, а сіль піднімали в сітках, сплетених з мотузків або в буйволячих шкірах. Цей при-

---

[1] Фонди Закарпатського краєзнавчого музею.

[2] В. Гаджега. Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамороше. — Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 1, Ужгород, 1922, стор. 141.

[3] І. Дулишкович. Исторические черты Угро-Русских. Тетрадь 1, стор. 113.

мітивний спосіб добування солі існував протягом усього середньовіччя. Умови праці були важкими. Добування солі у XVI — першій половині XVIII століття здійснювалося теж примітивними засобами. Основними знаряддями праці солекопа були: молот, чекан, клин, кайло, лопата, тачка, ноші і мішок. Робочий день тривав понад 14 годин на добу. Була відсутня будь-яка охорона праці. Часто траплялися обвали, гинули десятки гірників.

За непослух шахтарів жорстоко карали. Та солекопи виступали на захист своїх прав і проти нещадного визискування навіть під загрозою смерті. Угорський королівський уряд у 1448 році змушений був видати указ про деякі обмеження сваволі управителів солекопалень.

Солекопи разом із селянами Мармарощини брали участь в повстанні у 1514 році. За рішенням т. зв. дикого сейму було вчинено жорстоку розправу над учасниками повстання. Солотвину, як і Хуст, Тячів, Вишкове було оголошено «бунтарським» і «заколотним» центром і накладено велику контрибуцію, яку її мешканці сплачували протягом двох років. Багатьох повстанців було закатовано каральними загонами, а інших — позбавлено права вільного переходу. Історики назвали акти цього сейму «драконівським і кривавим законодавством».

Та дикі розправи феодалів не могли припинити боротьби солекопів проти гнобителів. У 1551 році відбувся перший організований виступ шахтарів Солотвинських солекопалень[1]. Гірники залишили копальні і поселилися табором біля Надь Бані (тепер територія Соціалістичної Республіки Румунії). Вони вимагали поліпшення умов життя, скасування смертної кари тощо. Після тривалих переговорів з наглядачами, солекопи домоглися задоволення ряду своїх вимог і повернулися до роботи.

Солекопи Солотвини були учасниками антифеодальної боротьби угорських і закарпатських селян наприкінці XVII і на початку XVIII століття. У загоні, що діяв на чолі з легендарним народним ватажком І. Пинтею і налічував 200 чоловік, билися кращі сини Солотвини[2].

У 1703 році повстанці загону Пинті приєдналися до куруців, які під керівництвом Ференца II Ракоці піднялися на визвольну війну проти австрійської монархії Габсбургів і місцевих феодалів. І в цій визвольній битві солотвинські солекопи брали найактивнішу участь. Коли у 1703 році куруци захопили Солотвину, Ракоці приділив значну увагу і соляним копальням. Протягом вересня 1703 року він двічі особисто давав доручення спеціально призначеному ним інспекторові рудника збільшити видобуток солі[3].

Після поразки національно-визвольної війни багатьох солотвинців було страчено каральними загонами австрійського імператора, на решту накладено великий штраф. Солекопальні було підпорядковано австрійському двору.

У другій половині XVIII століття адміністрація вживає заходів, щоб збільшити прибутки. Поряд з селянами-кріпаками на добуванні солі стали використовуватися вільнонаймані люди. Перша шахта нового підземного типу «Кристина» була відкрита у 1778 році, в 1781 році стала до ладу шахта «Адальберта», у 1804 році — «Йосиф», в 1809 році — «Терезія». В XIX столітті були здані в експлуатацію шахти «Михайло», «Габор», «Ференц», «Лайош». В 1870 році на Солотвинських державних копальнях працювало вже 440 чоловік.

З будівництвом нових шахт збільшувалося добування солі. Видобуток у 1860 році становив 160 тис. цнт чистої солі, а в 1900 році — 484 тис. центнерів.

Зростало і село Солотвина. У 1873 році тут налічувалося 306 хат і 1572 жителі, а в 1900 році — 453 будинки, у яких мешкало 2221 чоловік. Понад 30 проц. мешканців села видобували сіль, а решта — сплавляли ліс, займалися землеробством,

---

[1] Радянське Закарпаття. Довідник. Ужгород, 1957, стор. 23.

[2] В. Мельник. Посилення класової боротьби на Закарпатті в другій половині XVII і на початку XVIII ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 60.

[3] Hadtörténelmi közlemények. Budapest, 1954, стор. 289—291.

ремеслом і торгівлею. Солотвинська сіль користувалася великим попитом. Угорський королівський уряд уклав договори з Сербією (1887 рік), Болгарією (1889 рік) та іншими країнами Центральної Європи про вивіз до них різних сортів солі. Поки не було залізниць, сіль сплавляли по Тисі на плотах від Солотвини до Торкана, Поросло, Токаю, Солноку, Сегидина, а звідти іншим транспортом везли далі. Плотарі зазнавали немало лиха на стрімкій Тисі. Вони з весни до пізньої осені ризикували своїм життям. Гарнізон одного транспорту складався з 100—120 чоловік і мав понад 25—30 плотів. Завербованим плотогонам видавали спеціальні посвідчення і значки. З того часу вони вважалися «королівськими» робітниками. За різні провини земельні наділи і майно плотогонів підлягали конфіскації і переходили у власність солерудника.

На солеруднику застосовувались різні форми експлуатації і прямого грабунку робітників. Перш за все адміністрація ставила вимогу здавати куски солі тільки певної форми, розміру і ваги. Так, у XVIII столітті куски здавалися довжиною не менше 13 цолів (1 цоль — 316 мм), шириною — 7, висотою — 9 і повинні були важити — від 75 до 90 фунтів. За куски інших форм і легші 50 фунтів, дирекція нічого не платила робітникам. На добутих кусках солі кожний робітник повинен був видовбати киркою своє прізвище та ініціали.

Адміністрація практикувала також постійно різні штрафи і відрахування з заробітної плати. Поширеною формою грабунку гірників були корчми, яких на території солекопалень було 7. Часто корчмарі навмисне споювали людей і заключали з п'яними людьми найжорстокіші юридичні угоди, внаслідок чого бідний солекоп, який віддався на кілька годин в забуття, раптом втрачав хату і його виганяли з оселі.

Власники солекопалень закабалювали робітників також іншими способами. Особливо старанним робітникам вони видавали навколо шахт ділянки 5—10 арів під забудову. Ті робітники, що брали такі ділянки, десятки років змушені були виплачувати за них гроші.

Умови праці солекопів й надалі залишилися винятково важкими і небезпечними. Робочий день тривав 10—14, а подекуди навіть 18 годин. На шахтах не дбали про охорону праці, не була налагоджена медична допомога. Про гірку долю робітників соляних шахт писав угорський письменник Бела Іллеш: «Голі до пояса шахтарі, ставши на одне коліно, розбивали кайлом і ломиком соляну породу. З їхніх голих спин стікав піт. Виснажені, не маючи сили поворухнути жодним мускулом, вони лягали тут же, на місці роботи. І якщо хто-небудь лежав надто довго, наглядач бризкав йому в обличчя водою»[1].

Мізерною була заробітна плата. Кваліфікований робітник, який закінчив спеціальну гірничу школу, заробляв у день в шахті 60 крейцерів, а за перевезення одного центнера солі на віддаль до 10—12 км — 12 крейцерів[2]. На соляних шахтах Солотвини широко застосовувалася жіноча та дитяча праця, яка оплачувалася на 30—50 проц. нижче, ніж праця чоловіків. Тут понад третину працюючих становили діти, які виконували тяжку роботу нарівні з дорослими. В 1912 році із 600 робітників на солеруднику працювало 225 дітей. Застосування жіночої та дитячої праці особливо посилилось у роки першої світової війни, коли більшість солекопів була мобілізована в австро-угорську армію.

Житлова проблема була також одним із болючих питань солотвинських солекопів. Житла робітників не відповідали найелементарнішим санітарним вимогам. Солекопи тіснилися переважно в підвалах і на горищах, у хлівах або напівзруйнованих тісних і брудних хижах. Четверту частину заробітку вони віддавали за квартиру. Власники соляних шахт надавали житло тільки привілейованим службовцям. Це були переважно пришельці, колоністи. При обстеженні будинків шахтарів в кінці

[1] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 2, стор. 44.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 260, оп. 1, спр. 318, арк. 40—44.

XIX століття виявлено, що у хаті площею 4×4 і кухні 3×3 м мешкали 6—8 душ сім'ї і 2—3 робітники-квартиранти. У святкові дні, коли всі мешканці були вдома, у такому житлі не було де сісти, а не те, щоб лягти відпочити. Не кожний робітник мав і постільні речі.

Надзвичайно низьким був життєвий рівень солекопів Солотвини. Характеризуючи становище солекопів Солотвини у минулому, газета «Известия» писала: «Здавна робочі руки на Закарпатті були найдешевшими в Європі. Колонізаторам з їх хижацькою експлуатацією соляних надр Карпат не було потреби замінити ручне кайло складними механізмами, і Солотвина — найкрупніші копальні Європи — випробувала на собі всі злигодні колоніального режиму, технічного застою. Ці злигодні гостро відчули гірники, для яких привид безробіття був занадто частим гостем. Їх безправ'я і бідність були ні з чим незрівняні на континенті»[1].

Ярмо чужоземного поневолення негативно впливало і на розвиток культури в селі. Угорська буржуазна статистика свідчить, що у 1900 році із 2220 жителів Солотвини тільки 1489 вміло читати та розписатися, решта була неписьменною[2].

Важке матеріальне становище трудящих, жорстокий соціальний і національний гніт призводили до зростання класової свідомості солекопів, посилення боротьби проти експлуататорів. Відомо, що перша робітнича організація солекопів виникла в 1868 році. Згодом виступи трудящих у Солотвині очолювала місцева соціал-демократична організація, яка виникла у 1890 році[3]. Під її керівництвом у 1911 році був проведений перший масовий страйк робітників Солотвини.

Перша світова війна принесла солотвинцям горе і страждання: часті реквізиції, мобілізацію в армію і відправку на фронт, каторжні умови праці під наглядом воєнного дозору. Робітники, яких підозрювали у зв'язках з соціалістичною організацією, були інтерновані і кинуті у т. зв. трудові табори. У копальнях значно зменшився видобуток солі, бо багато чоловіків були мобілізовані у цісарську армію.

У роки війни в Солотвині знаходився табір російських військовополонених, яких примусили добувати сіль. У короткі хвилини перепочинку — вечірній час — російські солдати розповідали про далеку Росію, про підневільну працю простого люду й про ірода-царя, його прихвоснів — поміщиків та капіталістів. Вони закликали до об'єднання, щоб спільно ударити і повалити владу царів, капіталістів, поміщиків. Як згадують старі комуністи А. І. Гецке і О. Й. Штрибеля, саме тоді під впливом військовополонених більшовиків з соціал-демократичної організації відокремилася її ліва частина, яка стала майбутньою комуністичною партійною організацією.

Звістка про перемогу Великого Жовтня долинула й до шахтарського села на Закарпатті. З уст Федора Попа і Йосипа Потокі — учасників пролетарської революції у Росії, солотвинські солекопи довідалися, як російські робітники і селяни під керівництвом більшовицької партії та її вождя В. І. Леніна стали повноправними господарями своєї країни. У ході революційних подій в Угорщині в жовтні 1918 року в Солотвині була утворена робітнича Рада[4]. Але її діяльність була короткою, бо на початку січня село окупували війська боярської Румунії.

В умовах жорстокої воєнної диктатури, встановленої загарбниками, робітники Солотвини брали активну участь у героїчній боротьбі трудящих Угорщини і Закарпаття під час пролетарської революції 1919 року. Понад 80 солекопів Солотвини були учасниками загону Русинської Червоної гвардії, який відбивав наступ румунських військ в напрямку по лінії залізниці Великий Бичків —Рахів—Ясиня. Відрізані загони Мармарощини, до яких входили і солотвинські робітники, відступаючи під натиском переважаючих сил ворога і героїчно відбиваючись, йшли

[1] Газ. «Известия», 21 грудня 1946 р.
[2] Magyar statisztikai közlemények 1900 évi népszámlálása, Budapest, 1902, стор. 302—303.
[3] Радянське Закарпаття. Довідник, стор. 119.
[4] Н. П. Баженова. Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917—1923 рр., стор. 26.

на з'єднання з іншими частинами Русинської Червоної гвардії. Понад 200 бійців, озброєних частково гвинтівками, пістолетами або тільки шаблями, рушили у важкий похід через гори. Після дводенного переходу з'єдналися з хустською групою революційних військ. Активними бійцями цього переходу були солотвинські солекопи В. Візовер, В. Герег, Л. Міня, І. Мокан та інші.

В червні 1920 року на зміну румунським окупантам в Солотвину прийшли чеські імперіалісти. Нові правителі запровадили військово-терористичну диктатуру. Та солекопи не припиняли боротьби за соціальне і національне визволення. Свою солідарність з пролетаріатом Чехословаччини, який піднявся на боротьбу проти капіталістичної експлуатації, солотвинські робітники показали в ході загального політичного страйку, який розпочався 16 грудня 1920 року. У ньому взяло участь 800 робітників[1].

Буржуазний уряд Чехословаччини перетворив Солотвинські солекопальні в державне майно. Але від цього становище робітників не поліпшилося.

Адміністрація солерудника, що складалась в основному з іноземців, на свій розсуд вирішувала долю сотень людей. Особливо нестерпним було становище «неконвенційних» (тимчасових) робітників, які в будь-яку хвилину могли бути викинуті на вулицю. В 1921 році працювало 348 робітників за угодою, а 457 — без угоди. Добитися того, щоб робітника перевели із сезонного на постійного, було дуже важко. Як згадує старий шахтар О. П. Поп, який трудився на шахті 43 роки, це вдавалося лише тим, хто начальству робив після роботи на його землі.

Чеські «демократичні» власті почали наступ і на політичні свободи трудящих Солотвини. 21 березня 1921 року поліцаї розгромили секретаріат місцевої молодіжної організації, конфіскували літературу, газети, обладнання[2].

Але робітники і селяни Солотвини не складали зброї, вони ще більше згуртовувалися у боротьбі з колонізаторською політикою чеської буржуазії. Начальник окружного цивільного управління у листі від 4 березня 1921 року з острахом повідомляв цивільне управління Підкарпатської Русі про посилення «безпорядків» у Солотвині, про те, що робітники солекопальні «політично організовані в комуністичну партію»[3].

В боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих села значну роль відіграла Солотвинська організація КПЧ, створена у 1921 році. Її секретарями були Ю. Фегер, Б. Кашеляк, Й. Демко. В серпні 1921 року у Солотвині під керівництвом партійної організації утворено Комуністичну Спілку молоді, що діяла під назвою «Черкес». Вона нараховувала 70 членів і 300 співчуваючих юнаків та дівчат[4]. Керівником молоді Солотвини був робітник солерудника, молодий комуніст Й. Русняк.

Комуністи села керували боротьбою трудящих за поліпшення життєвих умов, за політичні права. Справжньою школою політичного виховання робітників були страйки. Керований солотвинською організацією КПЧ страйк шахтарів, який почався 24 травня 1921 року, відзначився стійкістю і класовою організованістю. Причиною виступу було злиденне становище солекопів, а приводом послужило призначення старшим майстром ненависного робітникам поліцейського агента — чеха Ф. Бекеша. Для керівництва страйком ЦК КПЧ направив до Солотвини свого представника сенатора-комуніста Свєтлика, а від Закарпатського крайкому КПЧ Й. Гаті. Лише в кінці травня, коли до Солотвини були додатково направлені рота солдатів і десятки жандармів, властям удалося придушити виступ робітників.

У серпні 1921 року у Солотвині знову прокотилася хвиля страйків. Виступом солекопів 10 серпня керували І. Мондок і Б. Кашеляк. Відбулися загальні збори

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 298.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 38, арк. 126.
[3] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 319.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 195, арк. 67.

робітників села і демонстрація. Посилені загони поліції і жандармерії стріляли в демонстрантів. І. Мондок, Б. Кашеляк були заарештовані. 12 серпня проведено страйк на знак протесту проти арешту комуністів і поставлено вимогу про негайне їх звільнення.

В суворій боротьбі гартувалася і молодь Солотвини, яка все частіше виступала за соціальне і національне визволення робітників та селян. У вересні 1921 року в Солотвині відбулася демонстрація молоді, на яку зібралося понад триста юнаків і дівчат. В рядах демонстрантів лунали заклики: «Геть війну!», «Хай живе Міжнародний юнацький день!», «Хай живе наш вождь Ленін!», «Хай живе Радянська Росія!» «Ми вимагаємо волі і кращого життя!».

Жандарми та поліція прикладами і багнетами, гумовими палицями і пострілами зустріли демонстрантів. На мить змішалися ряди молоді.

— Товариші, за мною! Вперед товариші! — сміливо пролунав дзвінкий голос.

Це двадцятирічний робітник солекопалень, комсомолець Йосип Русняк, піднявши червоний прапор, кликав за собою демонстрантів. Та сили були нерівні. Поліція відібрала в них прапор, а керівників демонстрації — Й. Русняка, М. Месароша, А. Крука та інших (всього 9 чоловік) було заарештовано і кинуто їх у хустську в'язницю[1].

4 листопада 1921 року на соляних копальнях спалахнув новий страйк, який перетворився у політичну демонстрацію. Робітники йшли вулицями Солотвини з червоними прапорами і гаслами: «Геть буржуазію!», «Хліба і роботи!». Організовані комуністами Солотвини масові виступи робітників, селян, молоді свідчили про те, що солекопи були бойовим загоном трудящих Закарпаття в боротьбі за соціальне і національне визволення. Особливо велику роботу проводила комуністична організація по інтернаціональному згуртуванню робітників різних національностей, протиставляючи політиці натравлювання і ворожнечі ідею дружби і співпраці у боротьбі за краще майбутнє. Враховуючи багатонаціональний склад населення Солотвини, комуністи проводили пропаганду і політичну агітацію рідною мовою робітників, підтримували тісні зв'язки з іншими партійними організаціями. Всебічну допомогу солотвинським комуністам подавав крайком КПЧ. Перед солекопами часто виступали І. Мондок, Й. Гаті, Б. Іллеш, О. Борканюк, П. Терек.

1 травня 1922 року Солотвина стала ареною одної з найбільших на Закарпатті демонстрації, на яку вийшли робітники із Грушевого, Діброви, Білої Церкви, Дубового, Тернового та інших сіл. Демонстранти несли червоні прапори, гасла, співали революційні пісні. На мітингу, де зібралося понад 7 тис. чоловік, виступили угорською мовою — Б. Кашеляк, румунською — І. Рожа та представники інших національностей. На честь цього міжнародного свята у селі відбулися масові гуляння, виступи гуртків художньої самодіяльності[2].

В наступні роки класова боротьба трудящих Солотвини стала ще більш організованою і бойовою. Підтвердженням цього є скупа хроніка подій. 5 серпня 1922 року солекопи оголосили 5-годинний страйк, вимагаючи поновлення на роботі робітника Миколи Чонки. Коли адміністрація відмовилася це зробити, 12 серпня було оголошено загальний страйк, який тривав до 22 серпня. У вересні того ж року комуністична організація очолила страйк солекопів за підвищення заробітної плати і відновлення на роботі звільнених солекопів-комуністів. Він закінчився кривавою сутичкою з жандармерією[3].

Робітники Солотвини у ті роки не обмежувалися боротьбою за свої безпосередні життєві інтереси. Вони вносили значний вклад у загальну боротьбу міжнародного пролетаріату проти імперіалістичної політики буржуазії. 3-го березня 1924 року в демонстрації протесту проти підготовки імперіалістичної агресії на Країну Рад

---

[1] По місцях Комсомольської слави. Довідник-путівник. К., 1959, стор. 108.

[2] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 409—410.

[3] Закарпатський облпартархів, ф. 3223, оп. 1, спр. 4. Спогади учасників страйку шахтарів І. Берча та А. Крука.

взяло участь понад 2 тис. чоловік. Учасники демонстрації вийшли на вулиці з гаслами: «Війна — війні!», «Геть імперіалістичну війну!», «Хай живе III Комуністичний Інтернаціонал!»[1]. Про бойовитість солотвинських демонстрантів неодноразово писали «стражі порядку». На першотравневу демонстрацію у 1924 році солекопи вийшли з лозунгами: «Верхом капіталістичної консолідації є стрільба в робітників!», «Геть владу капіталістів, хай живе влада робітників і селян!», «Хай живе диктатура пролетаріату!» [2].

Солотвина за часів панування чеської буржуазії на Закарпатті. 1930 р.

Солотвина у роки революційно-визвольної боротьби на Закарпатті у 1920—1930 рр. стає одним з центрів розгортання роботи комуністичної партії серед трудящих Мармарощини. Так, 14 лютого 1926 року Закарпатський крайком КПЧ провів у Солотвині конференцію довірених осіб від комуністичних організацій Тячева, Тересви, Великого Бичкова, Рахова та інших. 26 жовтня того ж року в селі відбулася окружна конференція комуністів, а також спільні збори 30 учасників конференції і місцевої комуністичної організації, на яких брало участь 80 чоловік.

Комуністам Солотвини доводилося вести боротьбу не тільки проти буржуазних властей, що насаджували на Закарпатті колоніальний режим, а й проти угодовських партій, які сприяли розслабленню робітничої єдності, переслідуванню комуністичної організації[3]. Та робітники і селяни продовжували боротьбу під комуністичним прапором.

Сила комуністів, їх вплив на трудящі маси дедалі зростав. Про це свідчить той факт, що вже у 1927 році Солотвинська окружна комуністична організація налічувала 31 комуністичний осередок, які об'єднували 469 членів, у т. ч. 3 осередки були на солеруднику, які нараховували 40 комуністів. Жандарми з жахом доносили, що у Солотвині 50 проц. населення було «комуністичного напрямку». У 1929 році на виборах до заводського комітету Солотвинського рудника з 533 поданих голосів за комуністичний список (Червоні профспілки) голосувало 261 виборець[4].

Буржуазія у боротьбі проти впливу комуністів на трудящих використовувала своїх найманих слуг — різні буржуазні організації. Щоб зірвати першотравневу демонстрацію 1930 року, місцеві власті організували свою т. зв. демонстрацію. «Карпатська правда» про це так повідомляла: «У поході йшов директор і урядовці солекопальні, жандарми, переодягнені у цивільний одяг, взагалі урядовці і робітничі поганячі — разом було їх всіх 60» [5]. Тим часом, робітники зібралися в іншому місці на масові збори, на яких виступив представник крайкому КПЧ І. І. Туряниця. У День міжнародної солідарності трудящих — 1 Травня 1933 року комуністи організували масову демонстрацію і мітинг трудящих села. З промовою виступив П. Терек. Учасники прийняли резолюцію, в якій різко засудили політику міжнародної і чеської буржуазії в підготовці війни, висловили гнівний протест

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 32, арк. 92.
[2] Там же, ф. 15, оп. 3, спр. 1581, арк. 79—80.
[3] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 157.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 9, оп. 1, спр. 54, арк. 29.
[5] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 38.

Добування солі в Солотвинському руднику. 1930 р.

проти звільнення з роботи секретаря парторганізації Ю. Фегера. Наприкінці мітингу солекопи заспівали «Інтернаціонал»[1].

Широкого розмаху в Солотвині набрав рух безробітних. Комуністи вели боротьбу за державну допомогу всім безробітним, організовували і створювали акційні комітети, домагалися, щоб переробляти сіль на місці, а не вивозити її для помелу і розфасовки в Чехословаччину. У січні 1932 року, виступаючи в чехословацькому парламенті, депутат-комуніст П. Терек зачитав листа рахівського окружного нотаря про безробіття у Солотвині: «Майже всі безробітні належали до старих жителів села, яких завжди приймали на роботу в державні соляні шахти. Лише внаслідок нових політичних відносин і після воєнних труднощів, вони приречені на безробіття, яке триває іноді цілі місяці, на життя, повне всіляких страждань і невпевненості. Вони не хочуть ніяких подачок або милостинь, хочуть мати лише будь-яку роботу, яка б їм забезпечила хоча б найскромніше існування...»[2]. Це змушений був визнати навіть представник місцевої влади, слуга буржуазії.

Під час парламентських виборів у 1935 році комуністи Солотвини теж мали найбільший успіх. Вони отримали 429 голосів[3].

Найбільш яскравим показником діяльності солотвинських комуністів є організовані ними страйки, які носили масовий характер. Так, у 1935 році, під час загального виступу робітників Солотвини на знак протесту проти скасування державного страхування, на роботу не вийшло 609 чоловік з 700. У селі щороку проводилися першотравневі демонстрації, у яких завжди брало участь понад 1000—1200 чоловік. Традиційними були вечори, присвячені річницям Великого Жовтня, ленінським дням тощо. Характерною особливістю першотравневих виступів було те, що велика кількість трудящих, які належали до різних організацій всупереч волі своїх керівників йшли під комуністичними прапорами.

В роки панування чеської буржуазії надто мало приділялось уваги і народній освіті. Хоч в селі було три початкові школи — з угорською, румунською та українською мовами викладання, місцева влада не дбала про них. Ці т. зв. навчальні заклади тулилися в різних непридатних приміщеннях. Зате дві чеські школи мали нові просторі приміщення, хоч відвідувало їх мало учнів.

Коли Солотвина опинилася під чоботом угорських окупантів (березень 1939 року), у селі почався нечуваний терор.

Більшість комуністів була арештована і кинута у концтабори. 662 робітники-солекопи Солотвини повинні були щоденно відмічатися у поліції[4]. Десятки солотвинців були мобілізовані в угорську фашистську армію і кинуті на братовбивчу війну проти СРСР. 17 з них не повернулися додому. У роки фашистської окупації до Солотвини приїхало 139 прислужників окупантів на постійне місце проживання. Вони зайняли керівні пости в усіх адміністративних установах. Угорський фашистський полковник Ботка, наділений диктаторськими повноваженнями, заборонив

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 310, арк. 116.
[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 381.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 23, спр. 13, арк. 30.
[4] Там же, ф. 3223, оп. 1, спр. 4.

у Солотвині розмовляти українською, румунською та іншими мовами, а тільки угорською та німецькою.

На одній з вулиць Солотвини. 1933 р.

Проте і в умовах жорстоких випробувань солотвинці не корилися чужинцям. Комуністи з глибокого підпілля продовжували керувати боротьбою солекопів. У 1943 році відновлює свою роботу підпільний комітет комуністичної організації, до якого ввійшли Ю. Фегер, І. Берчо, Ю. Ковач, О. Данилич, І. Мокан та М. Тракслер. Роботу підпільників очолював незмінний керівник солотвинських комуністів Ю. Фегер. На околиці села в хаті комуніста Г. Генера підпільники слухали радіопередачі з Радянського Союзу і поширювали їх серед робітників. В будинку лікаря С. Подлічки — чеха за національністю, члена КПЧ з 1931 року, було встановлено ротатор для розмноження листівок, які розповсюджувалися не лише серед солекопів, але й серед солдатів місцевого гарнізону. В 1943—1944 рр. були поширені листівки з закликами: «Не треба війни!», «Угорці, не воюйте проти Радянського Союзу!», «Не йдіть на Східний фронт!»[1].

18 жовтня 1944 року над Солотвиною замайорів стяг свободи. Бійці 8-ї Ямпольської стрілецької дивізії 4-го Українського фронту принесли волю, визволення. Понад 60 молодих шахтарів Солотвини добровільно вступили до лав Червоної Армії і Чехословацького корпусу. Майже всі вони удостоєні урядових нагород за бойові заслуги.

У селі було обрано Народний комітет (голова Ю. Губан), а також робітничий комітет солекопів. Громадський порядок в Солотвині оберігала народна дружина, до якої входило 70 робітників. Народний комітет ліквідував профашистські організації, відроджував культурне життя, націоналізував великі маєтки і розподілив землю селянам.

26 листопада 1944 року декретом Народної Ради Закарпатської України соляні копальні Солотвини були націоналізовані. Народна влада дала можливість дрібним ремісникам і кустарям села об'єднати свої зусилля на розширення виробництва.

Коли на Закарпатті посилився всенародний рух за возз'єднання з Радянською Україною, у Солотвині відбулися мітинги і збори, на яких трудящі висловлювалися за те, щоб жити у єдиній сім'ї радянських народів. На Першому з'їзді Народних комітетів були присутні й представники Солотвини — комуністи А. А. Данилич, Ю. О. Ковач. Під Маніфестом дружно підписалися солотвинські робітники всіх національностей. На той час в селищі проживали 4518 чол., в тому числі 2770 румунів, 1266 угорців, 355 українців, 56 росіян, 70 чехів, 2 євреї[2].

З перших днів визволення краю трудящі почали одержувати всебічну братню допомогу від народів Радянського Союзу. На роботу прибули досвідчені кадри гірників, вчителів, лікарів, партійно-господарських працівників. Вони подали солотвинцям значну допомогу у відбудові народного господарства, якому було завдано великої шкоди. Збитки, заподіяні фашистськими окупантами на території Солотвини, становили 158 370 пенгів[3].

Завдяки всебічній допомозі всього радянського народу, трудівники Солотвини розгорнули широке господарське і культурне будівництво. Напередодні 27-х роко-

[1] Газ. «Соціалістична праця» (Тячів), 20 квітня 1958 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. Р-211, оп. 2, спр. 71.
[3] Там же, спр. 28, арк. 161.

вин Великого Жовтня шахтарі дали на-гора перші тонни солі. На зміну ручному добуванню прийшла механізація, шахти почали оснащуватися гірничою технікою — новими врубовими машинами, підземними електровозами.

Введення механізації, прогресивних методів добування солі, зустрічало спочатку боязке і навіть вороже ставлення з боку солекопів. «Для того, щоб зрозуміти причину побоювань шахтарів,— писав забійник Юрій Попович,— потрібно оглянутися трохи назад і пригадати 1927 рік. Тоді в шахти спустили врубові машини, а через тиждень після цього третину шахтарів було викинуто за ворота рудника»[1].

У 1948 році було споруджено новий солемлин, а в 1952 році обладнано фасувальний цех дозувальними напівавтоматами. Побудовано також новий брикетний цех потужністю 50 тис. тонн на рік, реконструйовано розфасувальний і помельно-навантажувальний цехи, відкрито третій горизонт шахти № 8.

Першу післявоєнну п'ятирічку солекопи виконали успішно. У соціалістичному змаганні за дострокове її виконання брало участь 123 бригади, в яких працювало 906 чол. 410 гірників виконали завдання на 150 проц., 217 — на 150—200 проц., 33 — на 200—230 проц. Заспівувачами змагання були комуністи Й. Потокі, О. Ковач, комсомольці С. Кіш, С. Візавер та інші[2].

З кожним роком солотвинці нарощували трудові зусилля. Підтвердженням цього є успішне здійснення виробничих планів 1959—1965 рр. В результаті повсякденної організаторської і політичної роботи парторганізації солерудника колектив успішно виконав семирічку. План виробництва валової продукції виконано на 105,3 проц. і видобуто 2 млн. 296 тис. тонн солі. За ці роки солерудник одержав 1 млн. 265 тис. крб. прибутків.

Герой Соціалістичної Праці Ю. В. Лопатюк в забої Солотвинського солерудника. 1967 р.

На підприємстві напередодні XXI з'їзду КПРС широко розгорнулося соціалістичне змагання за високе звання колективів та ударників комуністичної праці, в якому брало участь 978 шахтарів. У 1965 році цього почесного звання були удостоєні 284 гірники.

Солотвинські солекопальні нині — це високомеханізовані шахти, в яких курсують електропоїзди, працюють гірничі комбайни, врубові машини. Енергоозброєність шахт тільки за роки семирічки виросла більш, як у три рази. Все виглядає на шахтах велетенським і колосальним. Штольні соляних шахт нагадують казкові підземні палаци, всіяні різноколірними самоцвітами. Це виблискують в сяйві електричного світла соляні кристали. Видобування провадиться без кріплення,— пласт, наче плита, утримує на собі вантаж породи. Між проходками залишаються тільки широкі опори або, як їх називають,— цилики з солі. Після кожного вибуху лишаються гори солі. Тоді в дію вступають навантажувальні машини, скрепери, електровози із сніжнобілими брилами поспішають до підйомної кліті.

Вивезення солі з Солотвинського рудника. 1967 р.

[1] Ю. Попович. Радость труда. Ужгород, 1951, стор. 23.

[2] Закарпатський облдержархів, ф. 1288, оп. 1, спр. 5, арк. 99.

На поверхні вона потрапляє в помельний, фасувальний або ж брикетний цехи, а далі — на склад готової продукції. Звідти її відправляють споживачам України, Білорусії, Прибалтики, Угорщини, Чехословаччини.

Центральна вулиця селища Солотвини. 1967 р.

Досягнення солотвинських шахтарів високо оцінив Радянський уряд, нагородивши багатьох гірників орденами та медалями. За успішне виконання семирічного плану бригадирові комплексної бригади Ю. В. Лопатюку надано звання Героя Соціалістичної Праці. Його бригада виконала семирічний план у травні 1965 року і видобула 1 млн. 90 тис. тонн солі при плані 800 тис. тонн. Продуктивність праці за ці роки зросла на 82 проц. Раціоналізаторські пропозиції заслуженого шахтаря Ю. В. Лопатюка дали підприємству економію в сумі 15,8 тис. крб. За 1966—1967 рр. кожен з десяти членів бригади видобув по 4,5 тис. кубометрів солі. Кращими гірниками бригади є Я. Кереші, Й. Мейсарош, Ю. Киндрич, В. Мацола та інші.

Орденом Леніна було нагороджено майстра А. Е. Фегера, зміна якого виконала семирічку за 6 років. Урядових нагород удостоєні передовики виробництва бурильник Ю. Ю. Данч, бригадир В. М. Влад, фасувальник О. І. Енглі, перемелювач І. Ю. Змерега та інші.

Солотвинський солерудник з кожним роком розширюється, збільшуються його виробничі потужності за рахунок зростання капіталовкладень, рівня механізації. Якщо в 1965 році капіталовкладення становили 1 млн. 360 тис. крб., то у 1967 році вони складали 2 млн. 753 тис. крб., або збільшилися за 20 років в 26 разів. Рівень механізації робіт в 1965 році у порівнянні з 1946 роком зріс на 70 проц., що сприяло високим темпам розвитку виробництва.

В 1962 році розпочато, а в 1967 році закінчено будівництво нової шахти № 9 з проектною потужністю 500 тис. тонн солі на рік. Шахта оснащена найновішою технікою, всі процеси виробництва комплексно механізовані.

Успішно виконавши семирічку, солекопи ударно трудяться і в роки нової п'ятирічки. В 1967 році видобуто 360 900 тонн солі. За трудові успіхи в передювілейному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колектив солерудника нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та обласної ради профспілок[1], а на честь піввікового ювілею встановлення Радянської влади на Україні — пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР та Української республіканської Ради профспілок[2].

У селищі працюють також інші підприємства: ливарний цех Тячівського молокозаводу, комбінат побутового обслуговування, хлібокомбінат, рембуддільниця, фабрика дитячих іграшок.

Великі зміни сталися і в сільському господарстві. Селяни Солотвини в жовтні 1948 року об'єдналися у колгосп ім. 30-річчя ВЛКСМ. До артілі вступили 70 бідняків, які усуспільнили 420 га земельних угідь. Новостворене колективне господарство намагалися підірвати куркулі, не вистачало спеціалістів сільського господарства, техніки. Але солотвинські хлібороби завдяки зміцненню матеріально-

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 27 жовтня 1967 р.
[2] Журн. «Харчова промисловість», 1968, № 1, стор. 62.

технічної бази колгоспу неухильно підвищували виробництво сільськогосподарських продуктів. Провідною галуззю у колгоспі було тваринництво. З кожним роком все більше зростало поголів'я худоби, виробництво тваринницької продукції. Господарство ім. 30-річчя ВЛКСМ у 1950 році було об'єднане з артіллю с. Білої Церкви, а в травні 1964 року його укрупнено з колгоспом «Дружба народів» с. Діброви.

Дедалі змінювався зовнішній вигляд Солотвини, яка розширяється з кожним роком, виходить на нові простори, набирає вигляду соціалістичного містечка. Систематичний ріст бюджетних асигнувань дає можливість все краще упорядковувати селище.

Обабіч вулиць, на майданах, у парках посаджено тисячі декоративних і фруктових дерев. На центральному майдані встановлено пам'ятник основоположникові першої у світі соціалістичної держави В. І. Леніну. У Малій Солотвині, біля лісу, обладнано ставок і скверик. Тут у вихідні дні відпочивають трудящі. На підприємствах і в центрі селища встановлені Дошки пошани з портретами передовиків виробництва. Усі будинки і вулиці електрифіковані та радіофіковані. У 1964—1965 рр. заасфальтовано вулиці загальною площею 25 тис. кв. метрів. На вулицях Київській і Шахтарській прокладено нові тротуари з бетонних плит, капітально відремонтовано вулицю Харківську. У Солотвині є водопровід і каналізація. Їх сітка розширюється. В 1966 році став до ладу новий комбінат побутового обслуговування.

Широкими темпами розгортається будівництво. У 1966 році житлова площа комунальних квартир становила 10 646 кв. метрів. Робітники, колгоспники, службовці селища за роки Радянської влади спорудили 673 нові добротні будинки міського типу. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня стали до ладу два 60-квартирні будинки, школа на 940 місць та побутовий комбінат на солеруднику.

Значно розширилася мережа торговельних підприємств, у яких рік у рік зростає товарообіг. Якщо у 1946 році він становив 609 тис. крб., то у 1966 році — до 3,7 млн. крб. Збільшилося число торговельних підприємств з 13 — у 1946 році до 58 — у 1965 році.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування трудящих. До возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною у Солотвині працювала лише лікарня на 25 ліжок. Хворих за високу плату обслуговували 4 лікарі.Тепер лікарня розширилася на 75 ліжок і має хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне, дитяче відділення. Крім того, працюють добре обладнана поліклініка, зубопротезний відділ, медпункти на солеруднику і залізничній станції. У 1955 році відкрито туберкульозну лікарню на 100 ліжок, аптеку. Щорічно в санаторіях, будинках відпочинку зміцнюють своє здоров'я понад 100 робітників селища. Лише з солерудника у здравницях країни в 1963 році відпочивало 65, а в 1965 році — 103 робітники.

Трудящі Солотвини з глибокою пошаною ставляться до лікарів А. М. Бєлінської, Н. Ф. Тайнерової, які першими у 1945 році почали подавати в селі медичну допомогу, повсякденно дбали про здоров'я всіх трудівників. І тепер вони трудяться в багаточисленному колективі, який налічує в селищі 150 чоловік, у т. ч. 30 лікарів.

До визволення у Солотвині були горожанська і 2 початкові школи, в яких працювало 12 вчителів. В січні 1946 року у селищі було відкрито дві восьмирічні, середню школи та вечірню школу робітничої молоді. Поступово кількість шкіл та учнів збільшувалися. В 1966 році у Солотвині працювали три денні та дві вечірні середні школи з українською, російською, молдавською та угорською мовами навчання та школа-інтернат. У них працювало понад 130 учителів і навчалося 4 тис. учнів та робітників без відриву від виробництва. Майже кожний третій солотвинець тепер навчається. Понад 20 років трудяться на ниві освіти вчителі Н. С. Керичко, Ф. А. Гурко, М. Е. Медвідь та інші. Ветераном педагогів є Є. С. Немеш, кавалер ордена «Знак Пошани».

За роки Радянської влади в школах селища середню освіту здобули понад 2200 юнаків і дівчат. Багато робітників і колгоспників стали керівниками промислового та сільськогосподарського виробництва, інженерами. Начальником механічного цеху солерудника працює колишній слюсар Л. Імлавер, начальником виробничо-технічного відділу БМУ-5 інженер П. Молдован, колишній електромонтер С. Берчо трудиться головним механіком «Спецшахтобуд». В селищі працює понад 50 інженерів — випускників вищих учбових закладів.

Розквітла культура робітничого селища. Масова бібліотека щорічно обслуговує 3 тис. читачів. Вона налічує в своїх фондах понад 15 тис. томів. Про потяг трудящих селища до знань свідчить і те, що тільки у 1965 році тут продано книг на суму понад 16 тис. крб. В місті створено широку сітку культосвітніх закладів: два кінотеатри, клуб солерудника, Будинок культури, колгоспний клуб. Радянська влада відкрила всі можливості для розвитку народних талантів. У селищі працює 5 самодіяльних художніх колективів, які здобули справжнє визнання, завоювали великий успіх не тільки солотвинців, а й за межами селища. Цікавою є історія хору шахтарів. Цей самодіяльний колектив був заснований у 1928 році. В роки чужоземного поневолення хор вивчав і виконував пісні, які піднімали трудящих на боротьбу за соціальне та національне визволення. Учасники хору брали участь у всіх першотравневих демонстраціях, очолювали походи шахтарів і завжди співали революційні пісні.

Великою популярністю користується румунський хор, яким керує ентузіаст цієї справи О. Молдован. Цей колектив добре відомий не лише в Солотвині. Хор є учасником районних та обласних оглядів художньої самодіяльності. У його репертуарах російські, українські, угорські, румунські пісні, які люблять трудящі Закарпаття.

Солотвина славиться також майстрами народної творчості. Роботи

Солотвинська середня школа. 1967 р.

Виступ румунського хору селища Солотвини. 1967 р.

Хореографічний ансамбль. Селище Солотвина. 1967 р.

килимарниці Марії Влад чарують витонченим народним орнаментом, віртуозною технікою виконання.

«Не на кожній карті значиться закарпатське селище Солотвина, — писала газета «Известия».— І все ж його можна назвати інтернаціональним: тут трудяться українці, росіяни, румуни, угорці, чехи, німці, євреї, молдавани»[1]. Всі вони живуть дружно. Вже стало традицією влаштовувати у Солотвині вечори інтернаціональної дружби. У дні підготовки до 300-річчя возз'єднання України з Росією зародилася дружба солекопів із своїми колегами з Російської федерації та гірниками інших братніх республік. Як символ братерської дружби українського, російського та всіх народів нашої країни, у центрі селища споруджено пам'ятник Богдану Хмельницькому. З нагоди 20-річчя визволення і возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною у Солотвині встановлено обеліск. Пам'ятний знак-обеліск трудящі селища встановили також на честь 50-річчя Радянської влади на Україні.

Далеко за межами Закарпаття відомий інтернаціональний клуб «Дружба», перший в області, який створено у 1960 році. Клуб юних інтернаціоналістів об'єднує понад 500 учнів української, російської, угорської та румунської шкіл. Гаслом клубу стали слова: «Руку дай, товаришу далекий», емблемою — голуб миру на фоні земної кулі і символічне рукостискання через континенти, прапором — вимпел, вручений інтернаціоналістами 58-ї Московської середньої школи. Організацію клубу юні солотвинці почали з листування. Зв'язки росли й міцніли. На адресу клубу надходять листи з 78 міст Радянського Союзу, з штемпелями Праги, Будапешта, Гавани, Берліна, Софії, Бухареста та багатьох інших міст світу. Кожній країні присвячено спеціальний стенд, наприклад, «Румунські гості у Солотвині», «Міста Угорщини», «Від наших кубинських друзів» та інші.

Встановлено також звання почесного члена клубу. В числі почесних членів багато відомих діячів міжнародного комуністичного руху, відомі письменники, передовики виробництва і, звичайно, герої-космонавти. Як найдорожчу реліквію зберігають діти їх листи. У почесні члени клубу був прийнятий посмертно легендарний радянський розвідник Ріхард Зорге.

В клубі проводяться цікаві заходи, які виховують у молоді почуття радянського патріотизму, дружби народів, соціалістичного інтернаціоналізму. Це колективні читання листів і написання відповідей на них, вечори дружби, збори, змагання, диспути, вечори, присвячені політичним подіям у світі, ювілеям видатних письменників нашої держави і багатьох інших країн світу. Члени клубу «Дружба» відгукуються на всі міжнародні події, відзначають річниці проголошення союзних республік і країн соціалістичного табору, ювілеї видатних громадських діячів, борців за мир, зарубіжних і радянських письменників. Характерно, що вся масова робота виноситься за межі клубу — в школи, селищний клуб, на ферми й поля колгоспу.

Роботу по інтернаціональному вихованню молоді проводять також партійні, комсомольські організації, культурно-освітні заклади. Вони стали справжніми друзями і порадниками дітвори, урізноманітнюють форми проведення масових заходів. Щороку 18 жовтня — у річницю визволення Солотвини від фашистського ярма — на центральному майдані біля пам'ятника В. І. Леніну відбувається свято інтернаціональної дружби, на яке збираються всі трудівники селища. Різними мовами звучать рапорти про трудові успіхи колективів і окремих передовиків. Свято дружби закінчується масовими гуляннями, національними іграми тощо. Бригадир інтернаціональної бригади прохідників Й. Сабо з хвилюванням писав: «Впевнено йдеш через життя, коли відчуваєш лікоть брата»[2].

Солотвинська селищна Рада вміло спрямовує діяльність підвідомчих їй установ, впливає на розвиток промисловості, сільського господарства, керує упорядкуванням села, побутовим і торговельним обслуговуванням, дбає про поліпшення їх

[1] Газ. «Известия», 27 січня 1963 р.
[2] Газ. «Карпатська правда», 6 листопада 1965 р.

Вівці на полонині. Колгосп ім. О. Борканюка.

Збір яблук
в Мукачівському
винрадгоспі.

Колгоспна пасіка. Рахівський
район. 1957 р.

Члени інтернаціонального клубу «Дружба», Солотвина. 1966 р.

роботи. Жодне питання не вирішується без участі депутатів. На минулих виборах до селищної Ради обрано 65 депутатів. Всі народні обранці — передовики виробництва, які добре знають потреби і можливості своїх колективів, глибоко вникають в їх діяльність, стоять на сторожі соціалістичної законності.

Значну роль у роботі Ради відіграють 7 постійних комісій, з допомогою яких депутати залучають до активної участі у вирішенні питань господарського і культурного будівництва широкий актив. Вони готують питання, що виносяться на розгляд сесій Ради і засідання виконкому, здійснюють контроль за виконанням рішень партійних і радянських органів та своїх власних.

За успішну діяльність, виконання соціалістичних зобов'язань і наказів виборців Солотвинська селищна Рада депутатів трудящих в соціалістичному змаганні у 1965 році зайняла третє місце в області, а в 1966 році — перше місце в Тячівському районі.

Ось така вона тепер Солотвина — великий промисловий центр на Закарпатті, народжений під зорею Радянської влади, селище технічного прогресу, творчої винахідливості та чудових традицій.

М. П. МАКАРА

ТЕРЕ́СВА

Тересва — селище міського типу (з 1957 року), центр Тересвянської селищної Ради. Розташована на лівому березі р. Тересви, на головній автомагістралі Ужгород—Рахів, за 10 км від районного центру. Від залізничного вузла Тересва розходяться лінії в напрямку до станцій Чоп, Солотвина та Кимпулунга на Тисі (Соціалістична Республіка Румунія), а також вузькоколійка до селища Усть-Чорної. Населення — 7,2 тис. чоловік. Тересвянській селищній Раді підпорядковане село Криве.

Село виникло в першій половині XIV століття. Тересва згадується серед сіл, які становили власність волоського князя у 1350 році. Свою назву поселення одержало за найменуванням річки, на березі якої воно розташоване[1].

Заселення Тересви почалось на місці теперішніх лісових урочищ Лужки, Буковий, Букучик. Тут виросло поселення гірського типу. Згодом, із зміною русла Тиси, мешканці почали переселятися в долину ріки і освоювати там нові землі.

В 1373 році угорський король Людвик I подарував Тересву волоському воєводі Балкові та його двом синам. На початку XV століття спадкоємці Балка віддали село зі всіма угіддями і людьми Грушівському православному монастирю[2]. Пізніше землі Тересви стали власністю феодала Татули, згодом — Довгаїв, і ще пізніше — Корнішіїв.

За переписом 1715 року, у Тересві налічувалося 31 господарство. В їхньому користуванні було 165 кобликів землі, 26 косашів луків. Серед жителів села згадуються прізвища, які збереглися до наших днів. Це — Мартинич, Лазар, Марусанич, Грицик, Церкуник та інші[3].

---

[1] Закарпатская грамота 1404 года.— Научные записки Ужгородского государственного университета, 1955, т. 13, стор. 31.

[2] Українські грамоти XV ст., К., 1965, стор. 133—134.

[3] V. Bélay. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétöl a XVIII. század elejeig. Budapest, 1943, стор. 204.

Основним заняттям населення було землеробство і тваринництво. Одна частина земель засівалась озимими або ярими культурами (здебільшого кукурудзою і вівсом), друга залишалась під паром і використовувалась для випасу худоби. Селяни були залежними від поміщика Й. Бетлена, наджупана Мармароського комітату. У 1720 році в селі проживало три власники, які мали по 4 коблики, 6 — по 3, а решта від 0,5 до 2 кобликів землі.

Не поліпшилось становище селян і після запровадження т. зв. урбаріальної реформи, якою було встановлено нові розміри селянських повинностей, податків та земельних наділів. Складання урбаріїв було в руках поміщиків, які діяли в інтересах свого класу. Селянам виділили невеликі клаптики землі, що були далеко в горах.

Селяни Тересви, як і всієї Мармарощини, у своїх піснях, що збереглись до наших днів, нарікали на свою важку долю, бажали лиха панові.
Ось слова однієї з пісень:

Бодай тобі, чортів пане, палата згоріла,
Ой, як мені, молодому, панщина доїла,
Ой, панщина мі та й доїла, побили м'я злидні,
Урбарія великая та панщини три дні.

Наприкінці XVIII — початку XIX століття кріпосні селяни Тересви, крім феодальних повинностей поміщикам Майошу та Реті, змушені були сплачувати і церковний податок — десятину від кожного двора по одній мірі (корець) кукурудзи вартістю 1 форинт і вівса — вартістю 30 крейцерів. В 1806 році сплачена 61 селянином десятина становила 102 форинти. Крім того, було внесено попові понад 56 форинтів штоли (за виконання релігійних обрядів)[1].

Обтяжені непосильними поборами поміщикові й церкві селяни ухилялися від їх сплати. У 1778 році, під час відвідання церковних приходів Мармароського комітату, єпіскоп Мукачівської греко-католицької єпархії М. Ольшавський зафіксував у щоденнику, що в Тересві 34 господарства не сплатили десятини попові[2].

За переписом 1827 року, в селі проживало 146 чоловік дорослого населення (віком від 18 до 60 років), налічувалося 49 селянських та 6 желярських дворів, 13 піджелярських. Вони мали 343 коблики землі, 44 воли, 39 корів, 10 телят та 13 свиней. Чимало мешканців сплавляли на плотах ліс, сіль та інші вантажі. Набували поширення і такі види промислів, як візникування та обробка дерева. Коли з міста Тячева через Тересву прокладалася шосейна дорога на Сігет, багато мешканців села тут працювали.

Ріст кількості населення села в добу феодалізму був повільним. У 1839 році в Тересві мешкало 586 чол., лише на 99 чоловік більше, ніж у 1782 році.

Поміщицький гніт позначався і на освіті селян Тересви. Письменними на селі були тільки піп і дяк. В одній із заяв селян за 1781 рік зазначалося, що її писав дяк Тересуський, а замість підписів жителів села — Григорія Петрівчина (староста), Андрія Мезея, Михайла Хуськи, Івана Петрочи та інших — стояли хрестики[3]. За свідченням архівних документів, лише у 1803 році місцевий піп навчав своїх дітей руському букварю, а дяк О. Сидір вчив селянських дітей катехізису. Останній жив у будинку поміщика Майоша і тому відбував повинності[4]. В середині XIX століття в церковнопарафіальній школі навчалося 15 дітей.

Скасування кріпосного права у 1848 році не поліпшило економічного становища сільських трударів. Поміщики всіляко зволікали наділення селян землею,

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 6, спр. 1702, арк. 1—10.

[2] В. Гаджега. Додатки к историп русинов и русских церквей в Марамороши. — Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 1. Ужгород, 1922, стор. 181.

[3] А. Петров. Материалы для истории Угорской Руси, т. 5, СПБ, 1908, стор. 132.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 151, оп. 6, спр. 1197, арк. 1.

що викликало протест населення. В середині 50-х років XIX століття під час переправи через Тису поміщика Павла Томка шестеро тересвянців напали на свого пана, заявивши, що його чекає така ж доля, як землевласника Погані (останнього в 1854 році смертельно поранено в селі Руському Полі, неподалік від м. Тячева). «Такі погрози,— повідомляв наджупан Мармароського комітату,— дуже небезпечні» і просив власті надіслати війська у ті населені пункти[1].

Після проведення у 60-х роках XIX століття комасації у Тересві кращі землі залишилися власністю поміщиків. За даними 1876 року, з 2284 кадастральних гольдів землі 80 урбаріальним селянам належало 1000 кадастральних гольдів, у т. ч.— 650 гольдів орної землі, 245 — лук і 242 гольди лісу для спільного користування. Рештою землі володіли 7 землевласників.

Серед селян Тересви того часу все більш стає помітною майнова нерівність. В селі було 42 власники, які мали наділи до 20 кадастральних гольдів, 22 — від 10 до 20, 17 — від 20 до 100 гольдів. 27 родин мали наділи до 5 гольдів.

Та все ж Тересва відігравала значну економічну роль в житті навколишнього населення. Цьому сприяло і те, що тут були залізнична станція, пошта. З 1872 року у Тересві перебувало окружне управління, до складу якого входило 5 нотарських управлінь, що охоплювали 20 сіл з населенням понад 18 500 чоловік.

Общинні справи села вирішувало представництво з числа виборних (валасманів), старости і чиновника (нотаря). На одному з документів за 1870 рік хрестиками позначено підписи 7 членів сільського представництва, поруч з ними відбиток печатки, на якій зображено листяне дерево з широкою кроною, а під ним — вовка і лисицю. В середині печатки позначено рік — 1848[2].

На кінець XIX століття кількість населення в селі значно збільшилася і в 1900 році становила понад 1600 чоловік.

У другій половині XIX століття поряд з зерновими вирощували і городні культури, зокрема капусту. Розвивались також тваринництво, садівництво, але головним чином у господарствах поміщиків, заможних селян, лихварів, які в кінці XIX століття зосередили у своїх руках велику кількість сільськогосподарських угідь. За переписом 1895 року, в маєтках 6 поміщиків Тересви було 1301 гольд різних угідь, у т. ч. 482 гольди орної землі. В середньому на одного землевласника припадало 217 гольдів, в той час як на одного селянина — по одному гольду землі.

Щоб прогодувати сім'ю, сільська біднота змушена була за мізерну плату обробляти землі поміщиків, куркулів, лихварів.

Тяжким лишалось становище селян і в кінці XIX століття. Їх гнітили різні побори, податки та інші повинності. Як показують відомості прибутків приходів Мукачівської греко-католицької єпархії, 80 селян і желярів села щороку давали церкві 80 вік кукурудзи і стільки ж вівса, 2 сяги дров, відробляли 150 днів на парафіальних землях. Загальна вартість поборів селян на користь церкви становила 110 форинтів[3]. У 1908 році населення Тересви повинно було сплатити 8287 крон державного податку і, крім того, в порядку виконання трудової повинності відробити 599 днів на будівництві та ремонті шляхів, мостів[4].

Трудове селянство не мало можливості сплачувати високі податки, а тому з кожним роком зростали недоїмки, які в 1908 році становили 3600 крон. З сільського бюджету на медичне обслуговування та освіту на рік виділялося тільки 760 крон. Це становило незначну частку тих надходжень, які йшли від населення в порядку сплати податків. А тим часом селяни Тересви були позбавлені елементарної медичної допомоги. В 1875 році у селі народилося 63, а померло 50 дітей. На низь-

---

[1] Munkás-és parasztmozgalom Magyarországon 1848—1867. Iratok. Budapest, 1959, стор. 228.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 125, оп. 4, спр. 4150, арк. 10.
[3] Там же, ф. 151, оп. 11, спр. 750, арк. 1—5
[4] Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Budapest, 1909, стор. 622.

кому рівні була й освіта. У 1896 році в Тересві працювала початкова школа, яку відвідувало 80 учнів. Навчав дітей один учитель — В. Сірко[1].

Тересва у пореформений період мала непривабливий вигляд. Всюди тулилися підсліпуваті дерев'яні хати з маленькими віконцями, покриті соломою і частково дранкою. Серед них виділялися своїм виглядом і комфортом поміщицькі будинки. Одяг селяни Тересви, як і всієї Мармарощини, виготовляли з домашнього полотна, сукна, взуттям були постоли з шкіри.

Трудове селянство не раз підіймалося на боротьбу проти гнобителів. Коли восени 1914 року російські війська на деякий час зайняли північно-східну частину Закарпаття, в Тересві побували два воїни-розвідники. За спогадами старожилів, населення з радістю зустріло своїх братів, частувало їх. Австро-угорські власті жорстоко розправились з селянами, які виявляли дружбу і симпатії до російських солдатів. Майже на рік було ув'язнено в кошіцьку тюрму селянина Петровція за те, що він церковним дзвоном вітав прибулих до села козаків і мав з ними зв'язок. Зазнав репресії і М. Грицик, якого звинувачувалось у тім, що він «по намовленню російських козаків» публічно знищував гвинтівки угорських солдатів.

Боротьба трудящих проти соціального і національного поневолення активізувалася особливо після того, коли в Росії переміг Великий Жовтень. Тересвянці виступали не тільки проти поміщиків і сільських глитаїв, але й проти уніатських попів, які намагалися змадьяризувати і окатоличити українське населення, ліквідувати слов'янську письменність. У 1918 році в листі єпископа Мукачівської єпархії до управління Кошіцького жандармського округу вказувалось на те, що в «селах Тересві і Тереблі все ще триває і навіть посилюється народний гнів і рух...: Незадоволений народ влаштовує демонстрації і прославляє Україну». Єпіскоп просив у «непокірних селах і надалі залишити жандармів і пильно стежити за непокірними селянами»[2].

Наприкінці 1918 року в Тересві створено Руську Раду, до складу якої ввійшли Ю. Приймак, М. Дикун, В. Принц, Ш. Онуфрій та інші селяни. На запитання, поставлене в анкеті: «Що би собі жадали селяни найліпше?», тересвянці відповіли: «Руський порядок»[3]. Представником від трудящих села на Закарпатському з'їзді в Хусті 21 січня 1919 року був В. Принц, який в числі 420 делегатів голосував за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

У березні 1919 року в селі встановлено Радянську владу. Активними учасниками тих буремних подій були В. М. Лавришинець, С. Д. Мокан, Д. І. Ілько, Д. І. Данилюк, М. В. Руснак, І. В. Гиндич та інші. Вони разом з багатьма закарпатцями стійко захищали Угорську Радянську Республіку, стримували натиск румунських військ.

В квітні 1919 року Тересву, як і всю південну частину Закарпаття, окупували війська боярської Румунії, а в червні 1919 року на зміну румунським загарбникам прийшли чеські окупанти. Нові правителі запровадили військову диктатуру, принесли розорення, бідність і нужду.

Значна частина селян змушена була орендувати землю у багатіїв. У 20-х роках у землевласника Візера за половину врожаю обробляло землю 69 тересвянців. У своїй скарзі, поданій в серпні 1923 року до землеробського реферату Цивільної управи Підкарпатської Русі, селяни писали, що згаданий землевласник, нехтуючи їх правом заміни натуральної оренди грошовою, в жовтні 1922 року за допомогою жандармів насильно забрав у них з поля весь врожай. Свавілля Візера і беззаконність жандармів змушені були визнати навіть чеські власті.

На кінець 30-х років у Тересві значно поглибився процес класового розшарування. Соціальна структура села в той час характеризувалася такими даними:

---

[1] Schematismus cleri graeci ritus catolicorum diocesis Munkacsiensis. Ungvarini, 1896, стор. 13.
[2] Таємне стає явним. Збірник документів. Ужгород, 1959, стор. 56.
[3] Філіал Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

безземельних господарств було 93, власників землі, що мали до 0,5 га — 180, від 0,5 до 2 га — 243, від 2 до 5 га — 87, від 5 до 10 га — 17, а понад 10 га — 8 власників. Мешканці села володіли 1183 га земельних угідь, з яких більше половини (632 га) належало господарствам багатіїв.

Важким тягарем на плечах трудового селянства були податки, які стягувались екзекуторами нещадно і з великою жорстокістю. Мешканці Армійської вулиці (колишньої Малої Тересви) ще й тепер згадують про випадок, який мав місце у 1933 році. До селянина-бідняка В. В. Ілька зайшов екзекутор і заявив, щоб той негайно сплатив 170 крон податкових недоїмків, бо інакше у нього буде забрано корову. Того ж таки дня після обіду чиновник знову з'явився сюди, але на цей раз у супроводі двох жандармів і намагався вивести з хліва корову. Господарка дому виступила проти дій чиновника. Тоді екзекутор і жандарми почали загрожувати їй зброєю. В цю хвилину додому надійшов В. В. Ілько і став обороняти дружину. У відповідь на це жандарми накинулись на безробітного бідняка, побили, а потім силою відвели до канцелярії сільської управи. Звідти в наручниках його відправили до м. Тячева і ув'язнили в тюрму, а вагітна жінка з шістьма дітьми залишилась у злиднях і голоді[1].

Вигідне географічне розташування села сприяло розвитку лісорозробної промисловості. На початку 20-х рр. у Тересві підприємці спорудили дві невеликі лісопильні, паровий млин, а також державний лісопильний завод, механічну майстерню по ремонту вузьколінійних паровозів.

Під час прокладання вузькоколійної залізниці до села Усть-Чорної і в Тересві створено склад пиломатеріалів, палива. На правому березі Тиси робітники складали плоти і сплавляли їх до Вилока, а звідти — до Угорщини. Все це було у віданні Буштинської лісової управи. Та не завжди жителі села могли знайти там собі роботу. Ті, що працювали, зазнавали експлуатації, поневірянь. Мешканець села М. Ш. Небола згадує: «Після повернення з армії буржуазної Чехословаччини я став учнем кочегара, а згодом машиністом. Але мене експлуатували. Важка праця, зневажливе ставлення до людей і низька заробітна плата — характерним було для тих часів»[2]. А ось що пише В. П. Даник: «Робота з ранку й до пізньої ночі, злидні, голод, сум, що краяв серце. Четверо дітей було в сім'ї, а з клаптика зрошеної кривавим потом землі ледь-ледь вистачало на кукурудзяний окраєць... Не краща доля чекала й дітей»[3].

Ще до оформлення тересвянської організації КПЧ, комуністи села поширювали ідеї революції і боротьби за соціалізм. 8 серпня 1920 року окружне жандармське управління у Тересві писало про те, що «бідне населення бажає, щоб на нашу територію прийшли російські більшовики, оскільки від них чекають, що вони поділять землю між бідним народом»[4]. У 1921 році у Тересві було розповсюджено багато комуністичної літератури. В боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих велику роль відіграло створення в 1924 році організації КПЧ, до складу якої входили В. М. Лавришинець, М. І. Лавинець та інші комуністи.

22 березня 1925 року в селі з ініціативи комуністів було проведено збори і мітинг протесту проти великих державних податків, безробіття, звільнення робітників тощо. На мітингу було присутніх близько 500 чоловік. Того ж року успішно пройшло святкування 1 Травня, в липні проведено страйк на будівництві шосейної дороги, в якому взяло участь 120 чол. У травні 1927 року робітники припинили роботу на лісопильні, вимагаючи підвищення заробітної плати. Їх вимоги частково задовольнили. У липні 1929 року гострий характер мав страйк 250 робітників на будівництві шосейної дороги Тересва — Грушеве. Страйкували також у 1937 році робітники лісопильні Гутмана. Вони домоглися деякого збільшення зарплати.

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 5 березня 1933 р.
[2] Газ. «Дружба» (Тячів), 11 травня 1967 р.
[3] Газ. «Дружба», 7 листопада 1967 р.
[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 269—270.

Все частіше проводились демонстрації і мітинги. 1 Травня 1931 року на мітингу, в якому взяло участь близько 150 чоловік, виступали комуністи М. Климпотюк і П. Хмара. Промовці розповідали про успіхи будівництва соціалізму в СРСР, закликали трудящих до боротьби за хліб, працю, землю[1]. У вересні того ж року активно пройшли збори трудящих, присвячені виборам до сільського представництва. Секретар тересвянської організації КПЧ В. М. Лавришинець агітував односельчан голосувати за комуністів (бюлетень № 6), не вірити лакеям буржуазних партій, а боротись за поліпшення життєвих інтересів[2]. На зборах у Тересві, проведених 6 травня 1935 року, В. Лавришинець і комуніст-агітатор з Грушевого В. Половка закликали трудящих виступати проти дорожнечі, екзекуцій, за класову солідарність. Учасники зборів прийняли резолюцію, в якій вимагали звільнення з в'язниці сенатора І. Локоти[3].

Участь робітників Тересви у страйковій боротьбі, демонстраціях і мітингах сприяла підвищенню їх класової свідомості. Вони дедалі більше переконувались в тому, що тільки комуністи є справжніми захисниками їх інтересів.

У 1935 році в селі було 4 початкові школи, в яких навчалося понад 400 учнів, працювало 7 вчителів. В одному з протоколів наради вчителів зазначалося, що через бідність, відсутність одягу багато учнів не відвідує школу. В 1930 році батьки дітей ставили перед крайовим урядом питання про відкриття горожанської школи, але те прохання було відхилено.

Ще більш жахливим стало життя селян Тересви в роки, коли Закарпаття загарбали угорські фашисти (1939—1944 рр). Щоб тримати населення в покорі, вони встановили колоніальний режим, чинили беззаконня, грабували народне добро, розстрілювали без суду і слідства за найменші провини. 30 тересвянців зазнали репресій, 2 було страчено, а 315 чоловік вивезено на каторжні роботи[4]. Особливо жорстоко розправлялися окупанти з революційно настроєними селянами. Намагаючись довести, що українці Закарпаття не мають нічого спільного з українським і російським народами та нав'язати їм ідею «свято-стефанської корони», мовляв, закарпатці є частиною угорського народу, фашисти підпорядковували цьому в'язниці, концтабори, церкву, школи.

Трудове селянство Тересви не стало на коліна перед гнобителями. В тяжких умовах фашистського терору трудящі села розгортали священну боротьбу проти загарбників. Вони поширювали листівки, в яких закликали населення різних національностей до боротьби за своє соціальне і національне визволення. В одній з листівок, що розповсюджена російською та українською мовами в квітні 1940 року, говорилося: «Громадяни Карпатської України, будьте готові! Наступає хвиля, коли ви промовите грізним голосом до всіх ворогів! Хто не йде з революцією тепер — далі буде пізно! Геть усіх гнобителів!».

Завдяки активній діяльності комуністів населення села проводило акти саботажу і невиконання розпоряджень окупантів. Ховаючись від переслідувань та розправи фашистів, десять тересвянців нелегально перейшли кордон і влилися в ряди радянських військ та Чехословацького корпусу, які громили ворога.

Коли перед відступом угорські фашисти почали мінувати тартак, щоб зірвати його, група робітників у складі М. І. Неболи, М. М. Дикуна, В. І. Хуського та І. Т. Грижинця перерізала запальні шнури і врятувала підприємство від зруйнування.

Мрії трудящих про визволення збулись 24 жовтня 1944 року. В цей день підрозділи 17-го гвардійського стрілецького корпусу, який входив до складу 4-го Українського фронту, принесли довгождану свободу і щастя. З радістю зустріли тере-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 9, оп. 2, спр. 179, арк. 99.
[2] Там же, ф. 9, оп. 2, спр. 180, арк. 35.
[3] Там же, ф. 9, оп. 2, спр. 436, арк. 109.
[4] Там же, ф. Р-62, оп. 1, спр. 135, арк. 130.

святці своїх визволителів. До лав Червоної Армії добровільно вступило 28 чоловік. Серед них Г. Ф. Зизень, В. В. Маркуш, В. І. Гендич, Д. Ю. Мещик, І. Ф. Тяско, І. І. Маханець, Ю. М. Шемет, І. В. Левко, В. В. Симулик та інші.

З перших днів визволення партійна організація Тересви розгорнула велику організаторську і політичну роботу. «Все для фронту, все для перемоги!» — ці слова стали гаслом для робітників і селян. Не одну подяку від командування одержав колектив працівників лісопильні за матеріали, які надсилав на відбудову зруйнованих мостів, пошкоджених залізниць.

В селі було створено Народний комітет, до складу якого входили М. М. Дикун, Д. І. Фера, І. М. Петровцій та інші. Вони були представниками трудящих Тересви і на Першому з'їзді Народних комітетів у м. Мукачевому. Діяльність Народного комітету спрямовувалась на те, щоб найшвидше ліквідувати приватну власність на засоби виробництва, здійснити ряд заходів щодо відбудови села, налагодження роботи школи, промислових і торговельних підприємств.

Одним з важливих заходів Народного комітету був поділ конфіскованих земель серед сільської бідноти. 187 безземельним і малоземельним селянам було виділено 93 кадастральні гольди землі. Деякі спроби колишніх багатіїв чинити опір зазнавали невдач. Уже ніщо не могло повернути сільських бідняків до старого. 25 квітня 1945 року дочка колишнього лихваря Гелена Лакс, вимагаючи повернення їй конфіскованої і розподіленої між селянами землі (25 гольдів), писала: «Колись наші землі обробляли люди на спілку, нині я згодна цим людям знову видати обробляти землю на половину. А якщо вже земля поділена, то тоді хай люди працюють і мені лише з того врожаю половину щоб віддали»[1]. Та минули ті часи. Селяни стали господарями своєї долі.

У 1945 році на території села було 5 підприємств: лісопильня, спиртозавод, паровий млин, механічна ремонтна майстерня, лісгосп.

За післявоєнні роки лісопильня перетворилася в одне з найбільших механізованих деревообробних підприємств області. Сюди надходило устаткування з Москви, Єревана, Уфи, Ярославля, Казані та інших міст Радянського Союзу. В 1969 році ввійде в дію корпус меблевого цеху, який займає територію понад 2 гектари і випускатиме продукції на 12,5 млн. крб. на рік. Розширення комбінату сприяє збільшенню випуску валової продукції. Якщо в 1945 році її випущено на 356 тис. крб., то в 1967-му — на 5,8 млн. карбованців.

Продукція цього підприємства відправляється у різні кінці країни, а також експортується до Франції, ФРН, Швейцарії.

Широкий розмах творчої активності робітників комбінату викликав нові форми соціалістичного змагання за дострокове виконання виробничих завдань, рентабельність підприємств тощо. У зв'язку із запровадженням на виробництві нових, прогресивних методів, у 1950 році зекономлено 800 кубометрів сировини, виконано понад план 525 кубометрів пиломатеріалів[2]. Дальшого розвитку набуло соціалістичне змагання в роки п'ятої і шостої п'ятирічок. У 1962 році на підприємстві налічувалося 65 передовиків виробництва. Значно перевиконували свої виробничі завдання робітники М. Малько, М. Вакій, Г. Руснак — депутат обласної Ради, І. Онуфрій, О. Руснак — депутат районної Ради депутатів трудящих.

Велика роль в мобілізації робітників комбінату на боротьбу за дальше піднесення виробництва належить партійній організації, яка налічує понад 70 членів КПРС. На всіх ділянках виробництва трудяться комуністи, вони очолюють змагання трудівників. У 1967 році почесне звання змін і бригад комуністичної праці завоювали 13 колективів, 7 бригад вибороли звання колективів імені 50-річчя Великого Жовтня. Дев'ять передовиків виробництва нагороджено нагрудними значками «Відмінник соціалістичного змагання УРСР».

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-62, оп. 5, спр. 47, арк. 1.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 127, арк. 80.

З року в рік зростають ряди раціоналізаторів і винахідників. У 1967 році від запроваджених у виробництво 76 нововведень одержано 199 тис. крб. економії. Кращими раціоналізаторами підприємства є М. М. Половка, І. В. Токар, М. В. Сасин, М. І. Небола.

У 1966 році за успішне виконання виробничих завдань семирічки орденами і медалями нагороджено 11 робітників комбінату. Ордена Леніна удостоєний пропарувальник фанерного цеху В. М. Лиспух, ордена Трудового Червоного Прапора — токар ремонтно-механічної майстерні М. В. Сасин, ордена «Знак Пошани» — верстатниця розкроювального цеху М. І. Грицан, майстер цього ж цеху — Ю. І. Кошілка, бригадир вантажників М. Решетар, медалі «За трудову доблесть» — бригадир вантажників В. І. Михальчук та інші[1].

Передовим високомеханізованим підприємством Тересви є також лісокомбінат, створений на базі колишнього лісгоспу. В 1968 році до нього входили Тарасівський, Красношорський та Вільшанський лісопункти, Широколузьке і Грушівське лісництва, транспортно-механічний цех села Бедевлі, а також лісоперевалочна база селища Тересви. На комбінаті працює 1058 робітників. Валова продукція підприємства у 1966 році становила 1 млн. 147 тис. карбованців.

Комбінат крім відправки деревини в різні міста нашої країни та на експорт, проводить поновлення лісу на вирубаних площах. Новонасаджені лісові масиви у 1968 році займали понад 9 тис. гектарів.

На лісокомбінаті високопродуктивною працею уславив себе крановщик В. В. Приймак. Він — ударник комуністичної праці, швидко проводить розвантажування і навантажування деревини, забезпечує ритмічну роботу складу. В. В. Приймак змінні норми завжди виконує на 125—130 проц. У 1966 р. його нагороджено орденом «Знак Пошани»[2].

Підприємством високої виробничої потужності є Тересвянський млинокомбінат. Якщо у 1945 році він переробляв на борошно 1200 тонн зерна, то в 1966 — 24 300 тонн. Всі процеси тут механізовано.

Значну роль у розвитку артільних господарств Тячівського району відіграє районне об'єднання «Сільгосптехніка», створене на базі МТС у 1958 році. Воно має механізовані ремонтні майстерні, деревообробний цех, автомобільну колону, механізовані загони, великі склади для збереження мінеральних добрив, вапна і хімікатів, будівельних матеріалів. Працює в цьому об'єднанні 220 чоловік.

Ремонтно-механічним заводом стала колишня механічна майстерня, в якій колись ремонтувались паровози та вагони для вузькоколійки Усть-Чорнянського ліспромгоспу[3]. Тут побудовано ливарний і ковальський цехи, водонапірну баштy тощо. Уже в 1963 році ремонтно-механічний завод обслуговував всі ліспромгоспи області. В 1966 році на підприємстві працювало 190 робітників. В 1950—1966 рр. його валова продукція збільшилася в 7,5 раза, у т. ч. за семирічку — в 1,8 раза, і у 1967 році становила 565 тис. карбованців.

Значних успіхів домігся соковинний завод. Спочатку це був цех по переробці сільськогосподарської продукції, побудований ще в 1941 році. За Радянської влади цех розрісся у велике підприємство, що має 5 виробничих цехів і три плодопереробних пунк-

Центральна вулиця селища Тересви. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 25 і 29 вересня 1966 р.
[2] Газ. «Дружба», 29 серпня 1967 р.
[3] Закарпатський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 252, арк. 63.

ти, у т. ч.: соковий, винний, сушильний і цех безалкогольних напоїв у Тересві, консервний цех у Буштині, плодопереробні пункти у Вільхівцях, Калинах, Терновім. На підприємстві впроваджується нова техніка, механізуються виробничі процеси, що сприяє збільшенню випуску продукції та поліпшенню її асортименту. За семирічку (1959—1965 рр.) випуск продукції зріс з 1244,8 тис. крб. до 2237,4 тис. крб., тобто в 1,8 раза. В 1967 році випущено продукції на 2305 тис. карбованців. Соко-винний завод виробляє і відправляє в найвіддаленіші куточки нашої країни консерви, соки і вина, сухофрукти, екстракти, фруктове пюре тощо.

Невпізнанною стала залізнична станція, яка повністю реконструйована і оснащена новою технікою. Щороку на станцію надходить і відходить багато вантажів, які характеризують економічний розвиток Тересви. Якщо в 1950 році тут розвантажувалося в середньому 100 вагонів щомісяця, то у 1966 році — 500 вагонів. Розширилось шляхове господарство. Побудовано під'їзні шляхи до об'єднання «Сільгосптехніка», на деревообробний і лісовий комбінати.

На підприємствах Тересви збільшуються ряди винахідників і раціоналізаторів. У 1967 році їх налічувалося понад 320 чол., які внесли 196 пропозицій. На рахунку новаторів і раціоналізаторів тільки за 1967 рік 205 тис. крб. економії. Їх творчість спрямована на вдумливе господарювання, ефективне використання техніки, освоєння нових виробів продукції. Кожна раціоналізаторська пропозиція старанно вивчається, вживаються заходи для впровадження її у виробництво.

Колективи підприємств виховали багато передовиків виробництва. За 1966—1967 рр. понад 30 робітників удостоєно високих урядових нагород.

Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною комуністи й комсомольці села провели велику роз'яснювальну роботу серед селян про переваги колективного методу господарювання над одноосібним. Незважаючи на ворожу пропаганду, залякування з боку куркульських елементів [1], селяни дедалі більше переконувалися, що тільки колгоспний лад може створити повний достаток.

22 грудня 1948 року 150 селян Тересви усуспільнили 685 га землі й організували колгосп, який в 1951 році об'єднався з сільськогосподарською артіллю села Кривого. Тепер це велике багатогалузеве господарство, що має 1203 га земельних угідь, у т. ч. 290 га орної землі. 240 га садів. В колгоспі є 5 тракторів, 7 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Основна увага трудівників артілі спрямована на піднесення продуктивності тваринництва. Ось наслідки наполегливої праці. В 1966 році виробництво молока становило 1847 цнт, що на 721 цнт більше в порівнянні з 1963 роком. Грошові прибутки від рослинництва і тваринництва складали 174 тис. крб., а неподільні фонди — 487 тис. карбованців.

Тересвянці пишаються передовиками артілі. Особливою повагою користується їздовий колгоспу В. П. Даник, ентузіаст виробництва. На місці старої хати з солом'яною стріхою він спорудив будинок міського типу, в якому є добротні меблі, радіоприймач, в хліві — корова, телиця, 2 свиней, 7 вівцематок. Про такий достаток і не мріяла колись сім'я Даників. Понад 10 років доглядає корів М. В. Фірясник, домагаючись високих надоїв. У 1967 році доярка надоїла понад 2 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови. Чималі успіхи здобула доярка О. С. Русин. Дбайливо доглядає колгоспну худобу телятниця Г. І. Приймак. Майстрами високих урожаїв стали ветерани артілі — ланкові М. В. Думнич, М. І. Волошин та інші.

Зростає і впорядковується Тересва, яку 1957 року віднесено до категорії селищ міського типу. І це не випадково, адже за роки Радянської влади вона значно розширила свої межі, зросла її економіка. На місці колишніх похилих хат під стріхою зведено понад 600 нових добротних будинків. Недалеко від стадіону на вулиці

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 33, арк. 129, 230.

Торговельний павільйон «Олень» селища Тересви. 1967 р.

імені Олега Кошового красується великий з широкими вікнами цегляний дім, у якому мешкає літня жінка, вдова В. І. Мокан. До визволення Закарпаття з-під гніту іноземних поневолювачів вона бідувала, як і більшість людей. Лише під зорею Радянської влади щаслива доля усміхнулась їй. З перших днів організації колгоспу вона працювала на артільних полях і фермах, ростила дітей, виховувала внуків. Тепер держава дала їй пенсію, а всі шість синів щасливо трудяться на підприємствах. В долі цієї трудової сім'ї — «династії» Моканів, як у краплині води відбивається тяжке минуле і світле, радісне сьогодні.

Вулиці селища зелені, забруковані. Щороку на благоустрій Тересви витрачається понад 16 тис. крб. Населений пункт повністю електрифіковано і радіофіковано. Горять лампочки Ілліча і в хатах урочища Букового, розташованого за 5 км від центру селища. Тересва має автобусне і залізничне сполучення з обласним центром та багатьма селами району. В центрі селища розміщені двоповерховий універмаг, відділення зв'язку, торговельний комбінат, комбінат побутового обслуговування, книжковий магазин, сільмаг, крамниці, їдальня та інші побутові будівлі.

На території селища діє 13 торговельних підприємств та 5 підприємств громадського харчування. Деякі магазини належать відділу робітничого постачання, який забезпечує продуктами робітників промислових підприємств. Про невпинне зростання добробуту населення свідчать дані про ріст товарообігу, який по Тересвянському ССТ за 1953—1967 рр. збільшився з 830 тис. до 1790,5 тис. крб., тобто більше ніж у два рази. Тільки в 1967 році трудящим було продано 107 радіоприймачів, 101 телевізор, 15 холодильників, багато пральних машин, велосипедів, мотоциклів та інших товарів культурно-побутового призначення. Сотні тисяч карбованців становить також щорічний товарообіг відділу робітничого постачання. В 1967 році в користуванні жителів села було 20 мотоциклів, 374 телевізори, 134 холодильники, майже в кожній хаті є радіоприймач.

Зростають асигнування на соціально-культурні потреби селища. В 1967 році бюджет селища становив 367 тис. крб., з яких витрачено на утримання лікарні 105 тис. крб., дитсадків і ясел — 23 520, бібліотек і клубу — 4644 крб. тощо. Багатодітним та одиноким матерям щороку виплачується понад 1800 крб. державної допомоги.

Велика увага приділяється охороні здоров'я населення. Тут працює аптека, лікарня на 50 ліжок. В ній трудиться п'ять лікарів і 30 чоловік середнього медичного персоналу. Заслуженим авторитетом серед трудящих користуються лікарі М. М. Ільченко, В. Ю. Губаль, медсестра М. О. Зозуля, яка понад 20 років подає медичну допомогу населенню. Щороку десятки трудівників зміцнюють своє здоров'я у здравницях країни. Лише в 1967 році з деревообробного комбінату в будинках відпочинку і санаторіях країни побувало за пільговими путівками 72 чоловіки. Діти робітників і колгоспників виховуються у двох садках (на 150 місць) і яслах (40 місць). Їх доглядають 27 чол. кваліфікованих вихователів та працівників технічно-обслуговуючого персоналу. Багато школярів влітку відпочивають у піонерських таборах.

Завдяки піклуванню партії і уряду в селищі постійно розвивається народна освіта. В 1945 році тут були організовані курси по ліквідації неписьменності, а в

наступному році відкрито семирічну школу. Тепер діє середня школа, в якій навчається 150 учнів, працює 60 вчителів.

За роки Радянської влади середню школу закінчило 512 юнаків і дівчат, понад 70 working тересвянців здобули вищу освіту і працюють вчителями, лікарями, інженерами тощо. Це — Ю. І. Коциба, М. М. Чендей, О. І. Фера, Д. Д. Данилюк, М. С. Ворганич та інші. В інститутах і університетах України у 1967 році навчалося 35 і заочно в середніх спеціальних закладах понад 50 юнаків та дівчат. Ніколи не думали колишні бідняки Ю. Ю. Зизень, М. М. Онуфрій, Ф. І. Волошин та інші, що їх діти здобуватимуть освіту у вищих навчальних закладах.

Лікарня в селищі Тересві. 1968 р.

В школах працюють такі майстри педагогічної справи, як М. Й. Барані, В. М. Маркуш, Г. І. Руснак та інші.

Для задоволення культурних потреб населення працює стаціонарний кінотеатр на 300 місць, який щорічно відвідує 90—95 тис. глядачів. На кінець 1968 року тут функціонувало 5 бібліотек, їх книжковий фонд перевищував 30 тис. томів. Селищна бібліотека обслуговує понад 2 тис. чоловік, які щорічно читають понад 16 тисяч книг. Зростає попит на періодичні видання. В 1968 році тут передплачували понад 7 тис. примірників газет і журналів.

Своє культурне дозвілля трудящі проводять в клубах, в яких працюють гуртки художньої самодіяльності. З великим успіхом виступають у селищі колектив художньої самодіяльності деревообробного комбінату та ансамбль «Лісовод» Тересвянського лісокомбінату.

Масовими стали фізкультура і спорт. Місцева футбольна команда «Авангард» бере участь в змаганнях на першість області.

В селищі чимало організацій, які працюють на громадських засадах. Серед них 9 груп добровільних народних дружин, 7 товариських судів, Товариство по охороні природи, 9 груп народного контролю тощо.

Велику роль у політичному житті трудящих відіграє селищна Рада, яку очолює комуніст М. С. Мокан. В її складі 68 депутатів, 8 постійних комісій. Особливо активно працює комісія шляхового будівництва, благоустрою та комунального господарства (голова М. О. Рябчук), яка спирається на широкий актив населення. Члени постійних комісій — депутати з числа робітників, колгоспників, службовців постійно дбають про господарський і культурний розвиток селища, свято виконують накази виборців, звітують перед ними.

Оновилася Тересва, виросла під зорею Жовтня. Для робітників і колгоспників тепер не дивина і двоповерхові будинки, і денне освітлення на вулицях, і майстерні побутового обслуговування тощо. З кожним роком селище міняє своє обличчя. Кожного року його трудівники вписують у літопис Тересви свої славні трудові звершення.

В. І. ІЛЬКО

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ТЯЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕДЕ́ВЛЯ — село, центр сільської Ради. Віддаль до райцентру — 6 км. Через Бедевлю проходить залізниця і шосе. Залізнична станція. Населення — 2773 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Біловарці, Глиняний, Дубрівка, Руня. Колгосп ім. 40-річчя Жовтня має 2300 га землі, в т. ч. 1200 га садів та 795 га пасовищ. На фермах нараховується 900 голів великої рогатої худоби і 1800 голів овець.

Основний напрям господарства — садівництво і тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, поштове відділення, кіноустановка, торговельний комбінат, сім торговельних точок, дитсадок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Вперше Бедевля згадується в документах XIII століття.

Вона належала Хустському замку, на користь якого селяни виконували різні роботи, зокрема перевозили сіль. У 1918 році тут відбувся масовий виступ селян проти уніатської церкви. Піп був вигнаний з села. Однак з допомогою окружних властей і жандармерії йому вдалося повернутися назад.

У квітні 1919 року в Бедевлі на короткий час було встановлено Радянську владу. Місцева комуністична організація виникла в квітні 1921 року. На зборах села, організованих нею в листопаді 1931 року з нагоди 14-ї річниці Великого Жовтня, виступав сенатор-комуніст Іван Локота.

Під час фашистської окупації до Радянського Союзу емігрувало 125 чоловік.

Уродженець Бедевлі І. І. Фабрицій був комісаром партизанського загону В. П. Русина, що діяв на Закарпатті в 1944 році.

Бедевля визволена від угорсько-фашистських загарбників 20 жовтня 1944 року.

На честь 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави воїнам, які загинули у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ВІЛЬХІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради. Знаходиться в гірській долині, на правому березі ріки Тересви, за 20 км від райцентру. До залізничної станції Тересва — 15 км. Населення — 2565 чол. Сільраді підпорядковані села Добрянське, Вільхівці-Лази, Ракове, Вільхівчик, Сасове.

На території Вільхівців розташована центральна садиба сільгоспартілі «Зоря комунізму», основний напрям господарства якої — садівництво і тваринництво. Колгосп має близько 6700 га земельних угідь, з яких 1300 га садів (в т. ч. понад 400 га плодоносних) і 1100 га сінокосів. На тваринницьких фермах нараховується понад 1300 голів великої рогатої худоби та 2400 овець.

В селі знаходиться соковий цех Тересвянського соко-винного заводу. Вільхівці мають середню школу, Будинок культури, бібліотеку, кіноустановку, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, лазню, 10 торговельних підприємств, дитячий садок, поштове відділення.

В історичних документах село вперше згадується в 1389 році. Воно належало феодалу Татулу, що походив з Вільхівців. Перша згадка про село Добрянське відноситься до 1419 року, коли його магнат Урмезеї передав своєму васалу Владу.

Протягом 1908—1912 рр. з Вільхівців до США, Франції і Бельгії емігрувало понад 50 чоловік.

В 1921 році було створено місцеву організацію КПЧ.

Від фашистських загарбників Вільхівці визволені 21 жовтня 1944 року.

ВОНІ́ГОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Тереблі, за 12 км на північний захід від районного центру. До залізничної станції Буштина— 3 км. Через село проходить шосейна дорога Буштина—Синевир. Населення — 1944 чол. Сільраді підпорядковане село Новобарове.

На території Вонігового знаходиться відділення буштинського радгоспу «Верховина», яке має садівничо-тваринницький напрям. За ним закріплено 1330 га земельних угідь, в т. ч. близько 600 га садів.

На тваринницьких фермах налічується 306 голів великої рогатої худоби.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека з книжковим фондом понад 4,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 4 крамниці, їдальня, відділення зв'язку, кіноустановка, клуб відмінної роботи.

Вонігове вперше згадується в письмових джерелах за 1389 рік, коли ним володів Хустський замок.

В 1923 році в селі створено місцеву організацію КПЧ.

Під час угорсько-фашистської окупації хортисти інтернували 50 жителів села, а 20 — відправили на примусові роботи до Угорщини та Німеччини. Визволено Вонігове від фашистських окупантів 21 жовтня 1944 року.

В Новобаровому народився і провів свої юнацькі роки активний учасник громадянської війни Михайло Васильович Данилов (1890—1965 рр.), який мужньо бився з ворогами революції в загонах Котовського. Зараз в селі обладнана кімната-музей М. В. Данилова.

У Вонігові народився кандидат біологічних наук, доцент Київської сільськогосподарської академії І. М. Григора; проживає верстатниця Буштинського лісокомбінату, депутат Верховної Ради СРСР Г. І. Покотило.

ГА́НИЧІ — село, центр сільської Ради. До районного центру — 30 км, до залізничної станції — Нересниця — 7 км. Населення — 2945 чол.

Сільраді підпорядкований населений пункт Солоне. В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна. За господарством закріплено 124 га орної землі, 454 га садів, 944 га сінокосів, 1899 га лісів. Колгосп займається в основному садівництвом і тваринництвом. На 1 січня 1968 року у господарстві було 761 голова великої рогатої худоби, 1639 штук овець. В селі працює килимарський цех Тячівського райпромкомбінату на чолі з заслуженим майстром народної творчості Української РСР Г. П. Візичканич. За сумлінну працю ганичанським килимарям присвоєно звання колективу комуністичної праці.

В Ганичах є середня школа, клуб, бібліотека, кіноустановка, 8 торговельних точок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитсадок і дитясла.

Вперше село згадується в письмових джерелах XIV століття, хоч археологічні дані свідчать, що територія його була заселена в період неоліту.

Довгий час село було невеличким населеним пунктом. У 1720 році тут налічувалося тільки 20 кріпацьких родин, а в 1827 році — 86.

Селяни Ганичів віками вели вперту боротьбу проти сваволі феодалів та уніатського духовенства. В 1751 році піп скаржився, що жителі села «честь йому не оддають, безчесні слова говорять і на душу проклинають».

На другому Мармарош-Сігетському процесі (1913 р.), де судили трудящих Закарпаття за симпатії до Росії, серед обвинувачених було 8 мешканців Ганичів.

В 1923 році в Ганичах була створена первинна організація, а згодом окружний комітет КПЧ. Саме звідси в 1932, 1933, 1936 рр. були організовані масові районні маніфестації й страйки. За 1939—1940 рр. з села емігрувало в Радянський Союз 106 чол., частина з яких в роки війни брала активну участь у боротьбі проти німецько-угорських загарбників. Підпільною діяльністю на території села та округу займалися М. Герич, В. Черевко, Д. Подольський. Від фашистських окупантів Ганичі визволені Червоною Армією 24 жовтня 1944 року.

З нагоди 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі споруджено обеліск Слави односельчанам-добровольцям, які загинули у Велику Вітчизняну війну.

ГЛИБО́КИЙ ПО́ТІК — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва боки річки Бецкоу (Глибокий Потік), за 30 км на північний схід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Солотвина. В селі проживає 4435 чол. населення румунської національності.

У Глибокому Потоці розташована четверта бригада колгоспу «Дружба народів», за якою закріплено 2500 га земельних угідь. На тваринницьких фермах налічується 400 голів великої рогатої худоби та близько 2000 овець. Бригада спеціалізується на виробництві тваринницької продукції.

В селі є восьмирічна школа, амбулаторія, пологовий будинок, їдальня, клуб, 5 торговельних точок, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. книг, поштове відділення.

Засновано Глибокий Потік на початку XIX століття. Місцева комуністична організація створена в 20-х рр. XX століття. В 1932 році в селі Глибокому Потоці відбулася кривава сутичка безробітних з жандармами, під час якої декілька селян було поранено і одного вбито. З-під гніту угорсько-фашистських окупантів село визволене 20 жовтня 1944 року.

КАЛИ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані в долині річки Тересви, за 36 км на північний схід від районного центру, на вузькоколійній залізниці та шосейній дорозі Тересва—Усть-Чорна. Населення — 3814 чоловік. В селі знаходиться комплексна бригада № 2 колгоспу ім. Калініна, яка займається садівництвом і тваринництвом. За нею закріплено близько 1500 га земельних угідь, в т. ч. близько 300 га садів, понад 800 га лук і пасовиськ та 350 га лісів. У господарстві нараховується 407 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 155 корів, понад 700 голів овець.

В селі є середня і восьмирічна школи, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, 2 дитсадки, відділення зв'язку, 2 бібліотеки, Будинок культури, стаціонарна їдальня, 11 крамниць.

На території села знайдено два скарби (мечі, бойові чеканмолоти, гудзики, сокири та ін.) доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

Перша письмова згадка про Калини відноситься до початку XV століття. Місцева організація КПЧ створена в 1924 році.

На парламентських виборах 1925 року за комуністів голосувало 473 чол. з 674. В 1931 році селяни вигнали з села екзекутора. 14 січня 1932 року тут відбулися збори 3500 селян і масова демонстрація проти голоду і безробіття, на якій був присутній сенатор від КПЧ Йосип Штетка. Демонстрацію розігнали жандарми.

В період угорсько-фашистської окупації 75 мешканців села емігрували до Радянського Союзу і в роки Великої Вітчизняної війни в рядах Червоної Армії боролись проти фашистських загарбників.

В липні 1939 року комуністи організували страйк на будівництві дороги Дубове—Калини, за що 69 чоловік було відправлено фашистами на каторгу.

Село визволене від фашистської окупації 22 жовтня 1944 року.

В Калинах у 1926 році народився член Спілки художників Української РСР П. Ю. Бедзир.

На честь воїнів-добровольців, що загинули у Велику Вітчизняну війну, з нагоди 50-річчя Радянської влади споруджено обеліск Слави.

КРА́СНА — село, центр сільської Ради. Розташована по обох боках річки Тересви, за 47 км від районного центру, на вузькоколійній залізниці та шосейній дорозі Тересва—Усть-Чорна. Залізнична станція. Населення — 1639 чоловік.

В Красній знаходиться третя бригада колгоспу «ДТСААФ», за якою закріплено 740 га земельних угідь, з них 50 га пасовищ і лісів. Основний напрям господарства — тваринництво. Бригада має 452 голови великої рогатої худоби, близько 300 овець.

В селі є восьмирічна школа, 3 крамниці, їдальня, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, бібліотека з книжковим фондом близько 7 тис. примірників, клуб відмінної роботи на 200 місць, при якому організовано ансамбль сопілкарів та дримбарів «Сопілка», стаціонарна кіноустановка, відділення зв'язку.

Перші згадки про село відносяться до XIX століття. Місцева організація КПЧ створена в 1936 році. Рятуючись від фашистського терору, 20 громадян Красної в 1939—1940 рр. виїхало до СРСР. Село визволене від фашистських загарбників 22 жовтня 1944 року.

З метою вшанування пам'яті воїнів, які загинули у Велику Вітчизняну війну, та в зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня в селі споруджено обеліск Слави.

На околиці села знаходяться мінеральні джерела «Буркут».

КРИ́ЧОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Тереблі, за 28 км від райцентру і за 20 км від залізничної станції Буштина. Поблизу села проходить шосейна дорога Буштина—Драгове—Синевир. Сільраді підпорядковане село Росош. Населення — 1950 чоловік.

У Кричовому знаходиться колгосп ім. Дзержинського, що займається в основному садівництвом і тваринництвом. За колгоспом закріплено 1300 га землі, з них близько 900 га лук і пасовиськ, понад 100 га саду. У господарстві налічується 330 голів великої рогатої худоби і 620 овець.

В селі є восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, бібліотека, клуб, дитсадок.

Вперше Кричове згадується в письмових джерелах XIV століття. З 1448 року воно належало феодальній родині Татулів з Вільхівців. Від угорсько-фашистської окупації визволене 23 жовтня 1944 року.

В селі народився у 1921 році і провів юнацькі роки генерал Народної Армії ЧССР М. В. Кричфалуші.

ЛАЗИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 7 км на північ від районного центру та найближчої залізничної станції Тячів. З півдня на північ село простягається на 15 км. В селі проживає 3050 чол. населення. Сільській Раді підпорядковане село Округла.

У Лазах знаходиться сільгоспартіль «Перемога» — господарство садівничо-тваринницького напрямку, якому належить 2662 га земельних угідь, з них 950 га садів, понад 1600 га сінокосів та пасовиськ. У господарстві налічується 750 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 320 корів та понад 1500 голів овець.

В селі є восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. примірників, клуб на 300 місць, 3 крамниці, лазня, поштове відділення, кіноустановка.

На базі місцевих мінеральних джерел в 1958 році відкрито санаторій «Чорна вода», в якому лікуються і відпочивають щоліта близько 500 трудящих не тільки Закарпаття, але й інших областей республіки.

Вперше село Лази згадується 100—120 років тому.

Протягом квітня 1919 року тут існувала Радянська влада.

Селяни Лазів, очолювані комуністами, не раз у 30-х роках брали участь у «голодних походах» до м. Тячева.

Село визволене від угорсько-фашистських окупантів 21 жовтня 1944 року.

На честь односельчан-добровольців, що загинули у Велику Вітчизняну війну, з нагоди 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави.

ЛОПУХІ́В (до 1946 року Брустури) — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва боки річки Брустурянки, за 67 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Усть-Чорна. В селі — 3049 чоловік населення.

У Лопухові знаходиться четверта комплексна бригада колгоспу «ДТСААФ», за якою закріплено 456 га земельних угідь, переважно лук і пасовиськ. Основний напрям господарства — м'ясне тваринництво. Бригада має 200 голів великої рогатої худоби (молодняка), 1300 овець. Тут працюють лісопильний завод Усть-Чорнянського лісокомбінату, побудований в 1914 році, та завод по виробництву шпал.

В селі є восьмирічна школа, лазня, чайна, два фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, торговельний комбінат, Будинок культури, дві бібліотеки, стаціонарна кіноустановка, дитсадок, 13 торговельних точок, поштове відділення.

Лопухів — батьківщина Героя Соціалістичної Праці І. В. Чуси, який чотири рази виводив відсталі бригади лісорубів у передові, а в 1967 році успішно виступав на міжнародних змаганнях лісорубів на виставці «Експо-67» у Монреалі.

Вперше село згадується в письмових джерелах XVII століття.

В 1924 році на будівництві водоймища відбувся страйк, організований комуністами, за якими в той час ішло понад 50 проц. жителів села. Активно підтримали селяни Лопухова і страйк лісорубів Усть-Чорної в 1931 році.

Під час угорсько-фашистської окупації за активний опір загарбникам у жовтні 1944 року село майже повністю було спалене угорськими фашистами, а жителі виселені в інші села Тересвянської долини.

Лопухів визволений Червоною Армією від угорсько-фашистських окупантів 18 жовтня 1944 року.

В 1967 році з нагоди 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено обеліск Слави на честь воїнів-добровольців, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

НЕРЕСНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Знаходиться на правому березі річки Тересви, за 25 км від райцентру. Через село проходить вузькоколійна залізниця Тересва—Усть-Чорна. Залізнична станція. Населення 2628 чол. Сільраді підпорядковане село Підплеша.

На території Нересниці розміщена центральна садиба артілі «Радянська Верховина», господарства садівничо-тваринницького напряму, якому належить 6796 га земельних угідь, з них 370 га садів, 2265 га сінокосів і пасовиськ та понад 3600 га лісів. Господарство має 899 голів великої рогатої худоби та 1650 штук овець.

В селі є 2 середні школи, лікарня, 2 їдальні, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, зубопротезний та рентгенівський кабінети, бібліотека, клуб на 350 місць з стаціонарною кіноустановкою, комбінат побутового обслуговування, дитячий садок, 25 торговельних точок, лазня, хлібопекарня, відділення зв'язку та ощадна каса.

Вперше Нересниця згадується в письмових джерелах XIV століття. Археологічні дані свідчать, що територія села була заселена в епоху бронзи.

З давніх-давен до 1855 року жителі Нересниці займалися видобуванням солі і транспортуванням її до р. Тиси. Село тривалий час належало феодальній родині Татулів і духовному ордену Піаристів, які, як свідчить документ 1751 року, вважали залежне населення «своїми рабами».

Місцева організація КПЧ створена в 1925 році.

З ініціативи комуністів у січні 1931 року відбулися збори місцевих робітників і селян, які вимагали від буржуазного уряду поліпшення матеріальних умов. Сталася сутичка між учасниками зборів та жандармами, внаслідок чого збори було розігнано, 5 робітників і селян заарештовано.

В січні 1932 року 3500 селян на чолі з сенатором-комуністом І. Локотою організували похід до нотарського управління села.

В 1939—1940 рр. з сіл Нересниці та Підплеші нелегально виїхало до СРСР 35 чоловік.

За опір окупаційним властям угорські фашисти вивезли на каторжні роботи до Угорщини й Німеччини 185 чоловік.

Нересниця визволена від фашистських окупантів 22 жовтня 1944 року.

З нагоди 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави односельчанам-добровольцям, які загинули у Велику Вітчизняну війну.

В селі знаходиться архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква XVIII століття.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована в долині гірської річки Лужанки, за 29 км на північний схід від райцентру і за 5 км від залізничної станції Нересниця. Населення — 2330 чол. Сільраді підпорядковане село Тисолове.

В Новоселиці знаходиться центральна садиба колгоспу «50-річчя Жовтня», за яким закріплено 5752 га земельних угідь, з них 350 га садів, 2100 га сінокосів і пасовиськ, 3300 га лісів. Основний напрям господарства — садівництво й тваринництво.

На фермах колгоспу налічується 660 голів великої рогатої худоби та 2500 овець.

В селі є восьмирічна школа, клуб, два фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, дитячий садок, торговельний комбінат, 3 бібліотеки, 5 крамниць, поштове відділення.

Вперше село згадується в письмових джерелах 1600 року.

Протягом квітня 1919 року в селі існувала Радянська влада.

У 1924 році в Новоселиці створено місцеву організацію КПЧ.

Весною 1931 року тут відбулася демонстрація безробітних селян, яку жандармам удалося розігнати, а 4 комуністів заарештувати і кинути до в'язниці.

Під час угорсько-фашистської окупації в 1939—1940 рр. з села нелегально перейшли до СРСР понад 40 юнаків, які в роки Великої Вітчизняної війни хоробро боролися проти фашистських загарбників у рядах Червоної Армії.

22 жовтня 1944 року Новоселиця визволена від угорських окупантів.

В селі народився і провів юнацькі роки І. І. Кубинець. В роки війни він у складі Першої Чехословацької танкової бригади брав участь у визволенні села Штітіна Опавського району Чехословаччини. Виконуючи бойове завдання по розмінуванню моста, І. І. Кубинець був схоплений фашистами і після тяжких катувань 18 квітня 1945 року живим розп'ятий на воротах гуральні. Жителі Штітіна спорудили на його могилі пам'ятник, а учні дев'ятирічної школи назвали піонерську дружину іменем героя. В Новоселиці обладнано кімнату-музей І. І. Кубинця.

З нагоди 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави односельчанам-добровольцям, які загинули у Велику Вітчизняну війну.

РУ́СЬКЕ ПО́ЛЕ (до 1946 р.— Урмезев) — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Тереблі, за 1 км від залізничної зупинки і за 8 км від райцентру. Південніше села, за 2 км від нього, проходить шосейна дорога Ужгород—Рахів. Населення — 3661 чоловік.

В селі знаходиться насінницький радгосп. Основне його завдання — вирощування елітного насіння районованих сортів зернових та городніх культур. В радгоспі розвинуто також тваринництво і садівництво; за ним закріплено 2300 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 375 га садів.

Господарство має 835 голів великої рогатої худоби, 850 овець.

На території села розташований завод плодоягідних вин.

У Руському Полі є восьмирічна та початкова школи, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, відділення зв'язку, ощадкаса, 3 точки побутового обслуговування, клуб, 2 бібліотеки, 2 дитячі садки, 9 торговельних точок.

Вперше село згадується в письмових пам'ятках XIV століття.

Згідно археологічних даних, його територія заселена ще в період неоліту.

В 1922 році в Руському Полі була створена місцева організація КПЧ. 26 серпня 1924 року тут відбулася сутичка між селянами і жандармами, під час якої поранено 20 селян.

Трудящі Руського Поля під керівництвом комуністів у 30-х роках кілька разів брали участь у «голодних походах» до Тячева.

В 1939—1940 рр. із села в СРСР нелегально перейшли близько 20 юнаків.

Село визволене від угорсько-фашистських окупантів 21 жовтня 1944 року.

На території Русько-Полівської сільської Ради є археологічна пам'ятка — городище Капуна, що відноситься до VI—IV століть до н. е., а з пам'яток живої природи — дуб віком 400 років. Обидва ці пам'ятки взяті державою під охорону.

З нагоди 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави воїнам-добровольцям, які загинули у Велику Вітчизняну війну.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована між двома гірськими хребтами, вздовж річки Тарасівки, за 36 км на північний схід від райцентру і за 8 км від залізничної станції Підплеша. Населення — 3065 чоловік.

В селі знаходиться комплексна бригада колгоспу «Радянська Верховина», за якою закріплено 1300 га земельних угідь, з них 1000 га сінокосів і лісів. Основний напрям її господарства — тваринництво. В бригаді налічується 400 голів великої рогатої худоби та близько 1700 овець.

На території села розташований Тарасівський лісопункт Тересвянського лісокомбінату тресту «Закарпатліс». В лісовій промисловості зайнято 575 чоловік.

В Тарасівці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, три фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок, їдальня, 5 торговельних точок, водолікувальна лазня.

Вперше село згадується в письмових джерелах XVIII століття. Місцева організація КПЧ створена в 1921 році. Вона була однією з найвпливовіших у Тячівському окрузі. На виборах до парламенту в 1925 році комуністи одержали 393 голоси (з 469).

Під час угорсько-фашистської окупації через Тарасівку комуністи організовували втечі молоді до СРСР.

Тарасівка визволена Червоною Армією від німецько-угорських окупантів 22 жовтня 1944 року.

ТЕРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тереблі, за 18 км на північ від райцентру і за 10 км від залізничної станції Буштина. Через село проходить шосейна дорога Буштина—Синевир. Населення—3598 чол. Сільраді підпорядковане село Дулове.

У Тереблі розташована сільгоспартіль «Більшовик» садівничо-тваринницького напрямку. За колгоспом закріплено 1809 га земельних угідь, з них більше 500 га садів. На тваринницьких

Герой Радянського Союзу і Герой ЧССР, уродженець с. Дулового С. М. Вайда.

фермах налічується 500 голів великої рогатої худоби, 1500 овець.

В селі є середня школа, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, зуболікувальний і рентгенівський кабінети, лазня, бібліотека відмінної роботи, клуб на 300 місць, стаціонарна кіноустановка, дитсадок і дитясла, 12 торговельних точок.

Вперше село Теребля згадується в письмових пам'ятках 1389 року.

В роки середньовіччя у Тереблі добували сіль. Місцева організація КПЧ створена в 1921 році. 27 жовтня 1923 року в Дуловому відбулася кривава сутичка безробітних селян з жандармами, під час якої було вбито одного селянина і кількох поранено.

На виборах до парламенту в 1925 році комуністи дістали понад 65 проц. голосів (679 з 1009).

Протягом 1939—1940 рр. з Тереблі і Дулового нелегально перейшли до СРСР понад 100 чоловік.

Теребля і Дулове визволені від угорсько-фашистських окупантів 22 жовтня 1944 року. Село Дулове — батьківщина Героя Радянського Союзу С. М. Вайди, що загинув у Великій Вітчизняній війні. В селі створено кімнату-музей С. М. Вайди. В Дуловому проживає відомий казкар — автор книги «Казки зелених гір» Михайло Михайлович Галиця. 29 березня 1917 року в Тереблі народився член Спілки письменників Радянської України поет А. М. Патрус-Карпатський.

На честь 50-річчя Радянської влади в селі споруджено обеліск Слави воїнам-добровольцям, що загинули під час Великої Вітчизняної війни.

ТЕРНО́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Тересви, за 20 км на схід від райцентру і за 7 км від залізничної станції Тересва.

Через село проходять шосейна дорога і вузькоколійна залізниця Тересва—Усть-Чорна. Залізнична станція. Населення — 2932 чол. Сільраді підпорядковані села Петрушів і Вишоватий. В Терновому знаходиться сільгоспартіль ім. Карла Маркса. Основний напрям господарства садівничо-тваринницький. За ним закріплено 4113 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 783 га садів, 823 га сінокосів і пасовиськ. Колгосп має 800 голів великої рогатої худоби, 2 тис. овець.

В селі є восьмирічна і середня вечірня школи, амбулаторія з фельдшерсько-акушерським пунктом, пологовий будинок, дитясла, дитсадок, клуб відмінної роботи на 450 місць, бібліотека,

Казкар Михайло Галиця серед дітей села Дулового. 1956 р.

стаціонарна кіноустановка, торговельний комбінат та дві окремі торговельні точки.

Вперше Тернове згадується в документах XV століття.

Тут було організовано примітивне видобування солі.

У листопадові дні 1918 року озброєні селяни Тернового під керівництвом солдатів, що повернулися з війни, виступили проти місцевих властей і багачів. Вони вимагали возз'єднання з Радянською Україною. У квітні 1919 року жителі Тернового обрали перший народний орган — Раду.

Місцева організація КПЧ створена в 1922 році. В 1936 році в селі відбулися сутички безробітних селян з жандармами і екзекутором, що прибули збирати податок. 12 чоловік, в т. ч. 2 комуністи, були заарештовані.

Протягом 1939—1940 рр. з села емігрувало до СРСР близько 60 чол. Село визволене від фашистських окупантів Червоною Армією 20 жовтня 1944 року.

В Терновому проживає 15 матерів-героїнь.

На честь 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено обеліск Слави односельчанам-добровольцям, які загинули у Великій Вітчизняній війні, встановлено бюст В. І. Леніна, закладено парк-сквер імені 50-річчя Радянської влади, відкрито історико-краєзнавчий музей.

У́ГЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Углі, за 30 км на північ від райцентру, за 24 км від залізничної станції Буштина. Через село проходить шосейна дорога Баштина— Угля. Населення — 2477 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Колодне, Мала Уголька, Велика Уголька, Бобове, Груники. На території села є поклади мармуру, кухонної солі, будівельних матеріалів вулканічного походження.

В Углі знаходиться центральна садиба колгоспу «Іскра», якому належить 5800 га земельних угідь, в т. ч. 425 га садів, 2100 га лук і пасовиськ, 300 га лісів і чагарників. На колгоспних фермах налічується понад 650 голів великої рогатої худоби, 1700 штук овець.

Провідні галузі колгоспного виробництва — тваринництво і садівництво.

В селі є середня школа, дитячий садок, бібліотека, клуб, стаціонарна кіноустановка, пошта, ощадна каса, пекарня, шевська майстерня, дільнича лікарня на 25 ліжок, сільунівермаг, лазня, торговельний комбінат «Карпати», чайна та 6 інших торговельних точок. Село оповите лісами, що віднесені до першої категорії. Тут близько 5 тис. га пралісів, в яких зустрічаються рідкісні дерева (тис, піхта дугласова), а також чагарник — ялівець козачий.

На території Углянської сільради знаходиться 8 пам'яток неживої природи: сталактитові печери — Романія, Чур, Жемчужина, Під гребнем, Молочний камінь та Термокса мала і дві скелі-струнчаки — Кам'яні ворота і Дирявий камінь.

Вперше Угля згадується в письмових джерелах XIV століття.

У 1558 році в Углі побувало посольство російського царя Івана Грозного. Повернувшись у Москву, воно передало донесення про природні багатства околиць Углянського монастиря: кам'яну сіль, мінеральні джерела та рослинний світ.

Углянський монастир вчинив упертий опір намаганням уніатів захопити його, за що в 1788 році був зруйнований властями.

Місцева організація КПЧ створена в 1921 році. Комуністи села М. І. Немеш (Чехмізов) та М. В. Феєр брали участь у героїчній боротьбі іспанського народу проти фашизму.

В 1939—1940 рр. 40 чоловік емігрувало в Радянський Союз. Село визволене Червоною Армією від фашистських окупантів 23 жовтня 1944 року.

З архітектурних пам'яток на території Колодного знаходиться дерев'яна церква XVI століття, яка взята державою під охорону.

УСТЬ-ЧО́РНА — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради. Розташована в мальовничій долині річки Тересви, на висоті 526 м над рівнем моря, за 60 км від райцентру.

Герой Соціалістичної Праці І. В. Чуса розповідає робітникам лісокомбінату про свої враження від поїздки в Монреаль, с. Усть-Чорна. 1967 р.

Форелевий розплідник поблизу селища Усть-Чорної. 1967 р.

Має автобусне сполучення з Тересвою і Тячевом. Вузькоколійною залізницею зв'язана з Тересвою. Населення — 4800 чол. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Руська Мокра та Комсомольськ (колись Німецька Мокра).

В 1948 році тут було створено колгосп «Молода гвардія», що згодом об'єднався з колгоспом «ДТСААФ» села Дубового. Новоутворена сільгоспартіль «ДТСААФ», одна з бригад якої знаходиться в Усть-Чорній, займається в основному тваринництвом. В 1965 році вона мала 876 голів великої рогатої худоби і 3204 вівці.

На базі колишніх лісових управ у селищі організовано ліспромгосп і лісгосп, які в 1950 році об'єдналися у лісокомбінат, де працює понад 2000 чоловік.

Усть-Чорнянський лісокомбінат — передове підприємство району. У 1966 році, наприклад, річний план тут було виконано 29 листопада. Понад план у цьому році випущено продукції на 1335 тис. крб.

За трудові успіхи по достроковому виконанню семирічного плану 18 кращих працівників комбінату дістали урядові нагороди. І. В. Чуса був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, І. Д. Фабрицій й І. В. Біланич — ордена Леніна, В. В. Фіцай — ордена Трудового Червоного Прапора. Орденом «Знак Пошани» нагороджено 4 чол., медаллю «За трудову доблесть» — 5 чол., медаллю «За трудову відзнаку»— 5 чоловік.

Комуністи колгоспної бригади та лісокомбінату очолюють найважливіші ділянки виробництва, ведуть перед у соціалістичному змаганні. З 195 комуністів комбінату безпосередньо на виробництві працює 116 чоловік.

В Усть-Чорній, Руській Мокрій та Комсомольську є дві середні та восьмирічна школи, кінотеатр, Будинок культури, 5 бібліотек, 2 амбулаторії, лікарня на 25 ліжок, водолікарня, 6 фельдшерсько-акушерських пунктів, будинок відпочинку, дитсадок та дитясла, 19 торговельних точок, їдальня, ресторан «Едельвейс».

Селище виникло в 60—80-х роках XVIII століття.

Комуністична організація Усть-Чорної створена на початку 20-х років. Вже влітку 1924 року тут налічувалося 150 членів КПЧ. Комуністи керували боротьбою трудящих селища проти експлуататорів як на лісорозробках, так і в сільському господарстві. Вони очолили великі страйки у серпні 1924 року, в квітні 1931 року і в травні 1937 року, брали активну участь у травневих демонстраціях 1931 і 1934 років.

Визволена Усть-Чорна від фашистських загарбників 21 жовтня 1944 року.

ЧУМА́ЛЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі Тереблі, за 30 км на північ від райцентру і за 22 км від залізничної станції Буштина. Через село проходить шосейна дорога Буштина—Синевир. Населення — 2117 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Рівне.

В Чумалевому знаходиться колгосп ім. Суворова, який займається садівництвом і тваринництвом. Йому належить понад 1200 га земельних угідь, з них близько 300 га садів. Колгосп має 317 голів великої рогатої худоби, понад 600 овець.

В селі є восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дві бібліотеки, клуб відмінної роботи, дитячий садок, 6 крамниць, поштове відділення та стаціонарна кіноустановка.

Вперше село згадується в документах XV століття. За розповідями, назва його походить від першого жителя Чумаля.

У 1448 році село було подароване феодалам Татулам. Довгий час воно залишалось невеличким населеним пунктом (у 1751 році тут налічувалося лише 20 чол. дорослого населення). Місцева організація КПЧ створена в 1922 році.

В 1939—1940 рр. з Чумалевого нелегально перейшли до СРСР 78 юнаків і дівчат.

Угорсько-фашистські окупанти, розправляючись з непокірним населенням, кинули до в'язниці 27 і вивезли на каторжні роботи 83 мешканці села. Чумалеве визволене від фашистських окупантів 17-м гвардійським стрілецьким корпусом під командуванням генерал-майора А. І. Гастиловича 23 жовтня 1944 року.

З нагоди 50-річчя Радянської влади в селі споруджений обеліск Слави односельчанам-добровольцям, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

ШИРО́КИЙ ЛУГ (до 1946 року Сейлешни Лонка) — село, центр сільської Ради. Розташований в долині невеликої річки Лужанки, за 36 км від райцентру і за 14 км від залізничної станції Нересниця. Село зв'язане з районним центром шосейною дорогою Тячів—Широкий Луг. Населення — 2250 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Фонтиняси і Пригідь.

В Широкому Лузі знаходиться бригада колгоспу ім. 50-річчя Жовтня, яка спеціалізується на тваринництві й садівництві. За нею закріплено понад 3 тис. га земельних угідь, в т. ч. близько 1400 га лук та пасовиськ, біля 1200 га лісів та 62 га саду. Вона має 400 голів великої рогатої худоби та 2000 овець.

В селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб з стаціонарною кіноустановкою, поштове відділення, 6 торговельних точок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок та дитячий садок.

Одинадцяти жінкам присвоєно звання матері-героїні.

Вперше село згадується в письмових джерелах XVIII століття.

За народними переказами, воно було засноване п'ятьма опришками. Їхні прізвища (Поковба, Шелемба, Дудла, Мідянка і Танчинець) стали назвами окремих частин села.

В квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

Комуністична організація Широкого Лугу створена в 1922 році. На виборах до парламенту в 1925 році комуністи зібрали 486 голосів (з 625).

Угорсько-фашистські окупанти вивезли з села до концентраційних таборів 116 чоловік. За 1939—1941 рр. 72 чол. емігрували з Широкого Лугу в Радянський Союз. Частина з них добровільно влилася в ряди Червоної Армії та Чехословацького корпусу генерала Свободи. В роки Великої Вітчизняної війни вони брали активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 24 з них загинули смертю хоробрих.

Село визволене від окупантів Червоною Армією 19 жовтня 1944 року.

На околицях Широкого Лугу в однойменному урочищі знаходиться лісовий заповідник флори площею 5424 гектари.

УЖГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

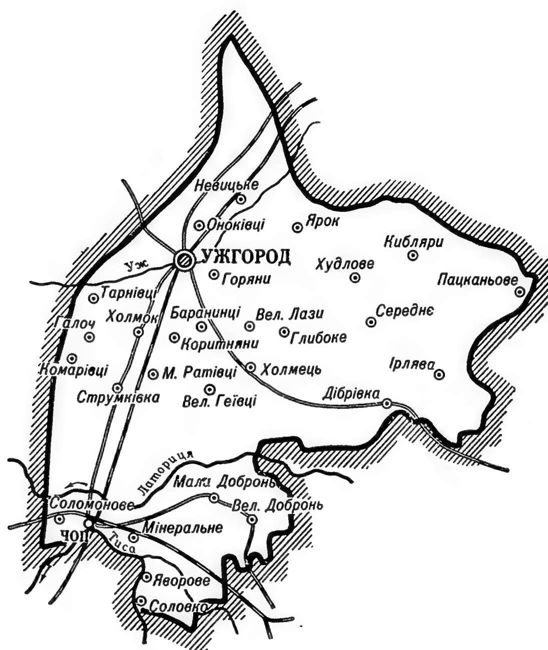

ВЕЛИ́КА ДО́БРОНЬ

Велика Добронь — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на правому березі Тиси і лівому березі Латориці, за 42 км від Ужгорода. Населення — 4550 чоловік.

Археологічні знахідки, виявлені на території села,— бронзові кільця, гудзики, серп, наконечники списів, скляне намисто,— свідчать, що люди тут жили ще в кінці II — на початку I тисячоліття до н. е.[1]. Перші документальні відомості про село відносяться до 1248 року. Документи 1270 і 1282 рр. згадують його як королівський маєток і називають Доброн, Дубрум, Дуброн[2].

У XIV столітті Велика Добронь переходить у володіння феодалів. Її власниками були Р. Доброні, Д. Доборускаї, подільський князь Ф. Корятович. Серед володарів XV—XVI століть відомі Д. Добо, Ф. Добо, П. Перені, Ф. Дароці. З 1638 року добронськими землями заволоділи члени князівської сім'ї Ракоці, з якої вийшло багато відомих діячів національно-визвольного руху угорського народу проти габсбурзької тиранії.

Активно підтримали кріпаки Великої Доброні боротьбу угорських трудящих під час визвольної війни 1703—1711 рр. Під прапорами Ференца II Ракоці проти військ австрійських Габсбургів боролось понад 600 чол. із Мукачівської домінії, в т. ч. жителі Великої Доброні — Ф. Біро, І. Кландико, І. Ердег, М. Пінте та інші [3].

Після поразки повстанців австрійський імператор передав володіння Мукачівського замку графу Фрідріху Карлу Шенборну, одному з найбагатших і найжорстокіших поміщиків.

---

[1] І. Н. Янкович. Подкарпатска Русь в преисторіи, стор. 56, 369.

[2] G. Györffi. Az Árpádkori Magyarország történelmi földrajza. Budapest, 1963, стор. 539.

[3] T. Lehoczky. Bereg vármegye monographiája, III. kötet, Ungvár, 1881, стор. 213—217.

В той час майже всі кріпаки села за національною приналежністю були угорцями. В 1769 році тут поселилось декілька українських сімей.

Кріпаки, як угорці так і українці, терпіли страшенні злидні. Документи донесли до наших днів багато фактів, що розповідають про безмежне свавілля графів Шенборнів та їх урядників по відношенню до своїх підданих. В 1802 році селяни розпочали судовий процес проти Шенборна. Графські економи, як говорилось у скарзі, протягом десятиріччя обтяжували кріпаків непосильною панщиною. 133 селянські двори, користуючись 54 земельними наділами, відробили на панщині 9767 днів, що становило в середньому по 296 днів на кожне господарство, а згідно урбарію вони повинні були працювати лише по 104 дні. Селяни Великої Доброні, таким чином, працювали на панщині на 4151 день більше ніж їм належало. Та судовий процес не дав ніяких наслідків. Панські слуги продовжували виганяти на панщину селян понад визначену норму. Дуже відчутною у Великій Доброні була недостача землі. Лише на протязі 35 років (1806—1841 рр.) кількість безземельних дворів тут зросла з 4 до 114[1].

Трудящі Великої Доброні в 1848—1849 рр. гаряче відгукнулися на революційні події в Угорщині. Вони виступали за розподіл поміщицьких і церковних земель, за скасування кріпацтва. Багато з них добровільно вступили в революційну армію або національну гвардію.

Майже не поліпшилось життя селян і після ліквідації кріпацтва. Не маючи достатньої кількості землі, вони змушені були йти в кабалу до поміщиків і куркулів. Поразка угорської буржуазної революції викликала посилення терору каральних органів. У 50—60-х роках податки та орендна плата за користування землею часто стягувалися у Великій Доброні з допомогою війська. Реформатська церква в селі теж була одним з головних експлуататорів. Навіть офіціальні церковні джерела визнавали, що до 1870 року церква була хазяїном в селі, а жителі — її батраками [2].

Великодобронські землі давали дуже низькі врожаї. Великі збитки приносили повені, проти яких населення було зовсім безсилим. Повінь відрізала Велику Добронь на кілька тижнів від окружного центру і навколишніх сіл, часто залишала людей без шматка хліба. Щоб звести кінці з кінцями, багато селян займалося ловлею риби та збиранням дикоростучих плодів. У неврожайні роки вони збирали кору ясена, перемелювали її на кам'яних жорнах, змішували з їстівними сільськогосподарськими продуктами і так годували свої сім'ї.

Крім жорстокого соціального гніту, частих неврожаїв і повеней, на Велику Добронь обрушувалися й інші лиха. В 1873 році спалахнула епідемія чуми. Позбавлені медичної допомоги, жителі села вмирали сотнями[3]. 16 жовтня 1883 року від пожежі згоріло 102 будинки, тобто майже половина села, загинуло багато худоби і птиці.

Інтенсивний розвиток капіталістичних відносин і зростання експорту деревини в останні десятиріччя принесли нові страждання трудящим Великої Доброні. Вони вирубували ліс графа Шенборна для відправки деревини у Францію і Австрію, гнули спину на будівництві каналу й насипних дамб тощо.

Протягом другої половини XIX століття порівняно швидко зростає населення Великої Доброні. Якщо в 1863 році в селі налічувалося 1876 чол., то в 1881 році тут у 299 будинках проживало 2089 чол. Через 10 років кількість жителів становила 2810 чол., а напередодні першої світової війни у Великій Доброні було вже 486 будинків і 3033 жителі.

Одночасно поглиблювалось і розшарування селян. У 1900 році тут нараховувалося 189 безземельних і малоземельних господарств, 428 чол. належали до кате-

[1] І. Г. Шульга. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 78, 88.
[2] Az Ungi református egyházmegye, Nagy Kapos, 1931, стор. 275—283.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 18, оп. 17, спр. 1982, арк. 16.

горії сільськогосподарських робітників. Здебільшого вони працювали наймитами у графа Шенборна і поміщика Шандора Рота. Частина жителів Великої Доброні займалася ремеслом і торгівлею. Ремісників тут було 129 чол., торговців — 9. Більшість майстерень села обходилася без найманої праці або ж користувалася 1—2 наймитами, лише в одній з них працювало понад 20 чол.[1]. Всього село мало 33 майстерні. Багато жителів, шукаючи кращого життя, виїжджали до США, але там їх чекали ще більші злидні. Втративши здоров'я й останні засоби до існування, частина з них поверталася у Велику Добронь інвалідами й жебраками. Так сталося з Ш. Геці, Ф. Надем та багатьма іншими[2].

Дуже низький рівень мали в селі освіта і охорона здоров'я. В церковнопарафіальній школі, відкритій 1855 року, працювало лише 2 вчителі. Згодом одного вчителя «через відсутність коштів» церква скоротила. Тільки в 1905 році була відкрита державна початкова школа, де дітей навчали вже 5 учителів[3].

Під час першої світової війни майже всі чоловіки Великої Доброні були мобілізовані в австро-угорську армію. Багато з них, потрапивши на Східний фронт, здалися в полон. Коли відбулася Жовтнева революція в Росії, деякі великодобронці-військовополонені перейшли на бік більшовиків. Так, Ф. Балог воював проти контрреволюційних банд Колчака і Денікіна, Й. Баті — проти білополяків.

22—24 березня 1919 року у Великій Доброні були створені органи Радянської влади. Народна влада стала на шлях обмеження великих власників, куркулів, спекулянтів. Рада робітників, секретарем якої працював Ф. Галл, доповідала політичному уповноваженому у справах постачання Березької жупи про конфіскацію 629 кг білого борошна, яке один спекулянт хотів контрабандою вивезти в місто Мукачеве. 31 березня 1919 року Рада звернулася з проханням дозволити продаж конфіскованого борошна незабезпеченому населенню[4].

Контрреволюції вдалося з допомогою іноземної імперіалістичної інтервенції (зокрема буржуазної Чехословаччини та боярської Румунії) придушити молоду Угорську Радянську Республіку. В кінці квітня на територію села вступили війська боярської Румунії, які тут перебували до червня 1919 року. Вони пограбували більшість селянських дворів і вивезли значну частину худоби. Після відходу румунських військ Велика Добронь потрапила під владу буржуазної Чехословаччини.

Великим впливом користувалися у Великій Доброні колишні військовополонені, які повернулися з Радянської Росії. Вони не тільки розповідали трудящим правду про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, але й багато зробили для політичної організації трудящих. У селі була створена професійна спілка сільськогосподарських і лісових робітників, а восени 1921 року — комуністична організація, в якій нараховувалося 7 членів КПЧ. Першим секретарем первинної партійної організації був столяр Ф. Пап. В його квартирі проходили збори і різні наради трудящих села[5].

Жителі Великої Доброні і на початку 20-х років залишалися малоземельними. На території села було кілька господарств із земельною площею понад 100 га; 9 куркульських сімей мали по 10—15 га землі, біля 100 сімей — по 5—10 га, 22 га кращої землі належало церкві. В той же час 223 сім'ї володіли ділянками по 2—5 га, а третина населення — менше одного га. Мізерні клаптики землі не могли прогодувати бідняцькі сім'ї. В період голодних зим вони були змушені «знищувати худобу»[6]. Багато жителів Великої Доброні ходили на сезонні роботи або працювали у поміщиків і куркулів свого й навколишніх сіл. Немало сімей переїжджали з села в інші населені пункти.

---

[1] Magyar statisztikai évkönyv, Uj sorozat, H. kötet, 1904, стор. 427.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 283, оп. 2, спр. 1883.
[4] Під прапором Великого Жовтня. Збірник документів, стор. 47.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 43, оп. 6, спр. 31, арк. 140.
[6] Там же, ф. 26, оп. 7, спр. 60, арк. 143, 156.

Марними були сподівання й надії безземельних і малоземельних селян Великої Доброні на земельну реформу, яку проводив буржуазний уряд. Ця реформа вилучила тільки частину поміщицької землі, яку до того ж одержали в основному заможні селяни. Наприклад, викуплені у поміщика Зіхермана 300 гольдів землі держава формально передавала у «володіння селу». Та сільське представництво і його куркульські верховоди провели розподіл землі так, що біднякам майже нічого не дісталося. Касир Великої Доброні П. Гіді, який керував розподілом, заявив, що землю одержить лише той, хто вступить в аграрну партію. І основну частину землі наділили тим селянам, які вже мали по 5 і більше гольдів. Зокрема, 4 гольди дістав нотар, 2 — директор школи. Не забув себе й касир: його ділянка збільшилася теж на 2 гольди. Зате 30 бідняків одержали по 0,5—1 гольду, а 350 чол.— не дістали нічого. Сільські багачі під час реформи захопили й луки, позбавивши бідноту права користуватися ними [1]. До рук заможних селян перейшли також землі маєтку «Керепець». Таким чином, біднота, яка складала дві третини населення Великої Доброні, опинилася після реформи ще в гіршому становищі. Якщо раніше вона могла працювати за одну третину або половину врожаю в панських маєтках, то тепер була позбавлена такої можливості. Звичайно, все це не могло не викликати обурення з боку трудящих.

Про настрої селянства в ці роки свідчить повідомлення великодобронського жандармського поста Ужгородському окружному управлінню від 13 травня 1924 року. В ньому говориться, що серед безземельної і малоземельної частини населення Великої Доброні панує незадоволення і «слід було б щось зробити.., бо в іншому разі можна побоюватись заворушення»[2]. Жандарми у Великій Доброні були настільки перелякані, що самі внесли пропозицію передати конфісковану у великих землевласників землю в оренду тим, які не мають її або мають обмаль. Одночасно вони перейшли в наступ проти трудящих та їх прогресивних організацій. Восени 1921 року була розпущена місцева група професійної організації сільськогосподарських робітників. Документи спілки та зібрані членські внески жандарми конфіскували[3]. Почастішали заборони публічних зборів, на яких трудящі збирались обговорювати актуальні питання.

Але, незважаючи на репресії, комуністи села послідовно відстоювали права сільської бідноти, мобілізовували трудящих на боротьбу за справедливе вирішення питання про землю. Вони організовували демонстрації, часто скликали збори, на яких викривали антинародний характер земельної реформи. На одних таких зборах 24 березня 1922 року виступив сенатор від Комуністичної партії Чехословаччини Дюла Надь з міста Братіслави, який перед трудящими села виклав розгорнутий план діяльності комуністичної партії по вирішенню соціального і національного питань [4].

Авторитет комуністів у селі постійно зростав. Так, у вересні 1923 року, коли буржуазія не дозволила комуністам виставити на виборах у сільське управління свої кандидатські списки, виборці — прихильники комуністів — кидали в урни порожні конверти. Таких порожніх конвертів було 539, тобто біля третини всіх голосів [5].

Напередодні виборів у чехословацький парламент у березні 1924 року комуністи села розповсюджували листівки, в т. ч. відозву Міжнародної Селянської Ради (Селянського Інтернаціоналу). Цей документ закликав трудящих селян голосувати за комуністів, вимагати експропріації землі без компенсацій, повернення лісів і пасовиськ, заборону надмірної орендної плати [6].

---

[1] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів в чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1920—1938 рр.), стор. 62.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 38—39.
[3] Там же, т. 1, стор. 391.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1978, арк. 12.
[5] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 477.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 43, оп. 2, спр. 1344, арк. 48, 132.

На виборах за комуністів голосувало 1088 чол. [1], тобто більше половини загальної кількості виборців. Трудівники села йшли за компартією. Щоб не допустити нової перемоги комуністів, представники буржуазних партій на наступних виборах (1925 р.) викрали з урн кількасот комуністичних списків і замінили їх бюлетнями аграрної партії. Незважаючи на це, комуністи одержали 528 голосів.

В період між двома світовими війнами трудящі Великої Доброні щороку брали участь у першотравневих демонстраціях, зборах, мітингах. На першотравневі збори 1927 року з'явилось, наприклад, 1000 чол. На мітингах у Великій Доброні часто виступали представники крайового комітету КПЧ — депутат Е. Шафранко, секретар крайкому Г. Феєр, солотвинський шахтар Ю. Фегер, профспілковий діяч А. Дьєзе та інші.

У списках жителів, позбавлених засобів до існування на півроку і більше, по Великодобронському нотарському управлінню значилось 3036 чол. (672 сім'ї) [2]. Взимку 1931 року сотні сімей, які не мали ніяких продуктів харчування, взяли участь у голодних походах. Вони збиралися перед великодобронським нотарським управлінням та Ужгородським окружним управлінням і вимагали, щоб їм надали допомогу [3]. Класові бої наростали. Влітку 1935 року сільські пролетарі Великої Доброні включилися в страйк, що спалахнув під час очищення земельних угідь Чорного Мочара.

В серпні того року відбувся страйк 350 землекопів, які очищали Високонабережний канал між Великою Доброннею і Береговим. Організаторами страйку були великодобронські, малодобронські та чомонинські комуністи — Ф. Молнар, Ф. Деак, Й. Деак, Й. Баті, Ф. Балог, К. Біро, Б. Ур. Велику роботу по згуртованню робітників проводив комуніст — депутат чехословацького парламенту П. Терек. Страйк викликали надзвичайно важкі умови ручної праці, низька заробітна плата. Робітники працювали 12—14 годин на добу, а зарплату одержували по знижених розцінках. Незважаючи на погрози чеської жандармерії, яка прибула для придушення страйку, страйкарі не відступили і після семи днів здобули перемогу: була підписана угода про підвищення плати на 10—20 процентів [4].

В цей період комуністична організація села нараховувала 19 членів КПЧ. Її секретарем був Ш. Гіді, який не раз обирався членом районного керівництва КПЧ, а також депутатом окружного представництва. Скарбником партійної організації працював Я. Гете. До її складу входили Й. Гіді, Й. Сані, Ф. Балог, К. Молнар, Й. Баті, Ф. Сані, Ф. Молнар, А. Сані, Ш. Бадо, Ф. Деак та інші. Комуніст Ф. Молнар керував профспілковою організацією сільськогосподарських робітників, яка налічувала близько 100 членів. Значна частина жителів продовжувала підтримувати комуністів. Так, на парламентських виборах 1935 року за членів КПЧ голосувало 564 виборці (з 1719). Боячись впливу комуністів на селянські маси, буржуазні органи влади на початку 1936 року розпустили сільське представництво [5].

Комуністи в своїй практичній роботі завжди враховували національні інтереси населення. В 1935—1938 рр. у селі було проведено багато зборів і мітингів, на яких члени КПЧ закликали трудящих угорців не йти на поводі в буржуазно-націоналістичних верховодів — агентів Гітлера, а боротися разом з українськими трудящими Закарпаття проти зовнішнього і внутрішнього фашизму. На цих зборах виступали члени крайкому КПЧ І. Туряниця, І. Ціпф та інші [6]. Комуністи і співчуваючі з Великої Доброні брали участь в конференціях Об'єднання трудящого селянства в Мукачевому.

---

[1] Календар «Карпатської правди» на 1925 р. Ужгород, 1924 р., стор. 146.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 10, спр. 307, арк. 13—23.
[3] Там же, ф. 43, оп. 7, спр. 174, арк. 78.
[4] Шляхом Жовтня, т. 4, стор. 349.
[5] Закарпатський облпартархів, ф. 1596, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 351, арк. 111.

У Великій Доброні значна частина селян не мала своїх будинків. Часто під однією покрівлею проживало кілька сімей. Траплялось і так, що в одному дворі жило 5—6 сімей, які складалися з 20—30 чол. В селі ще під кінець 30-х років налічувалось понад 200 чол. неписьменного населення. Село було заражене малярією, тифом та іншими інфекційними хворобами. Незважаючи на це, у Великій Доброні обслуговували населення тільки один лікар і один аптекар.

В 1938 році в селі працювали чеська й угорська державні початкові школи, а для українського населення були відкриті лише окремі класи (при угорській школі).

В листопаді 1938 року Велика Добронь була окупована фашистською Угорщиною. В село прибули члени терористичної організації «Сабад чапат» і жандармерія, які почали розправу над місцевими комуністами. Діяльність комуністичної організації була заборонена, елементарні демократичні права трудящих — ліквідовані. Комуністи щоденно викликались на допити в жандармське управління, де їх жорстоко катували. Переслідувались і сім'ї комуністів, їх позбавляли продовольчих карточок.

Коли хортистська Угорщина вступила у злочинну війну проти СРСР, комуністів забрали в штрафні батальйони, де фашисти намагалися якнайшвидше ліквідувати їх. Так загинув, зокрема, секретар комуністичної організації Великої Доброні Ш. Гіді.

Зміна чехословацької буржуазної влади угорською нічого не принесла Великій Доброні, незважаючи на те, що це було село з угорським населенням. Навіть монографія, яка вийшла з друку в 1940 році під назвою «Ужгород і Ужанська жупа», змушена була визнати, що «жителі цього багатолюдного села протягом віків жили впроголодь як батраки, поденники, а частково так живуть і зараз. Багато сімей і тепер, крім мізерних халуп і працелюбних рук, абсолютно нічого не мають» [1]. У селі в 1941 році було 250 безробітних.

В період фашистської окупації трудящі села чинили впертий опір антинародним заходам властей. Зокрема, мали місце виступи проти мілітаризації економіки, а також виховання молоді в фашистському дусі. Багато юнаків ухилялося від занять військовою підготовкою в організаціях «Левенте». Інколи юнаки нападали навіть на інструкторів фашистських організацій [2].

Навесні 1944 року село було зайняте німецькими фашистськими військами, які почали відбирати в селян продукти, худобу, майно. Але фашистському «новому порядку» надходив кінець. До Закарпаття наближались переможні радянські війська.

26 жовтня 1944 року село визволив партизанський підрозділ на чолі з Андрієм Калашниковим. Партизанську групу супроводив житель Великої Доброні М. Порохнавець. Незабаром в село увійшли частини Червоної Армії.

В зв'язку з тим, що в районі Чопа фронт стояв понад 40 днів, великодобронці подавали радянським військам дійову допомогу. В селі було створено кілька перев'язочних пунктів, а в школі — організовано госпіталь. Жінки збирали для поранених бійців подарунки, чоловіки ремонтували дороги й мости. В 1945 році

Збирання озимини у колгоспі «Перемога». 1967 р.

[1] Ungvár és Ung vármegye. Budapest, 1940, стор. 110.
[2] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 225—226.

42 8-312

для Червоної Армії в селі заготовлено 1368 цнт м'яса, 510 цнт хліба, 650 цнт картоплі, 1924 цнт капусти, 1750 цнт сіна[1].

З перших днів визволення з фашистської неволі комуністи Великої Доброні стали організаторами нового, соціалістичного життя. За дорученням великодобронських трудящих Ф. Молнар і Ф. Балог брали участь в роботі Першого з'їзду Народних комітетів у Мукачевому. Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною підписала переважна більшість жителів села.

В кінці 1944 року заново була створена партійна організація в складі 13 чоловік (Й. Гіді, Й. Сані, Ф. Молнар, Ф. Сані, А. Гете, Ф. Деак, К. Молнар та інші). Секретарем первинної організації працював Ф. Молнар. За ініціативою партійної організації відкрито пункт для надання матеріальної допомоги сільській бідноті, розгорнута робота по розподілу поміщицьких і церковних земель. Серед 291 безземельного і 114 малоземельних селян розділено 692 гольди землі[2]. Було створено земельну громаду, головою якої обрано Андраша Гете. В селі організувалася МТС.

Але поділ поміщицької та церковної землі не вирішив соціальні проблеми й питання господарського піднесення села. До 1948 року в селі все ще нараховувалося 11 куркулів, 342 середняки і 471 бідняк.

5 березня 1948 року виник перший колгосп «Перемога», який об'єднував 51 чол. Він мав 420 га землі. Правління очолив М. Порохнавець.

Куркульські елементи з усіх сил намагалися перешкодити соціалістичній перебудові села. Вони поширювали наклепницькі чутки про колгоспний лад, саботували продаж хліба державі, сплату податків. Проти них одні адміністративні заходи були недостатніми. Партійна організація посилила масово-роз'яснювальну роботу серед трудящих, організовувала вивчення досвіду передових колективних господарств республіки. Це дало бажані наслідки: кількість колгоспників постійно збільшувалась. В 1949 році у Великій Доброні була завершена суцільна колективізація. Організувалося ще два колгоспи — ім. Дзержинського, головою якого був обраний А. Сані, і «Комсомолець» на чолі з Ф. Гейці.

На початку 1950 року при МТС створено політвідділ. Його працівники подавали велику допомогу в організаційно-господарському зміцненні колгоспів та первинних партійної й комсомольської організацій.

30 серпня 1950 року відбулося об'єднання всіх трьох колгоспів[3]. Новоутворена артіль дістала назву «Перемога». За час, що минув відтоді, колгосп «Перемога» організаційно і економічно значно зміцнів. Найціннішим його досягненням за ці роки було постійне зростання активу та спеціалістів сільського господарства. Якщо в перші роки колгоспного життя в селі налічувалося тільки декілька десятків ентузіастів нової форми господарювання, то зараз на кожній ділянці в колгоспі працює велика кількість спеціалістів, знавців своєї справи.

Колгосп, який у наші дні об'єднує 2310 колгоспників, має 3631 га землі.

Тут вирощуються зернові культури (пшениця, кукурудза), а також тютюн, овочі, картопля, успішно розвивається виноградарство. Високі врожаї цих культур завойовують Й. Бадо, Б. Сані, Б. Серні, Я. Варга, Ш. Катона, Я. Молнар. Швидко зростає продукція тваринництва. В колгоспі є 1354 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 472 корови, 208 свиней, 1603 вівці. В 1966 році вироблено по 254,5 цнт молока і 48,6 цнт м'яса на 100 га угідь. Славляться в колгоспі старанною працею доярки Є. Балог та М. Надь, телятниці Й. Катона, Є. Сані та Є. Надь. По 14 поросят приплоду від

Ремонт сільськогосподарської техніки в селі Великій Доброні. 1968 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 1596, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[2] Там же, арк. 17—18.
[3] Там же, спр. 9, арк. 52.

кожної свиноматки та по 114 ягнят від 100 вівцематок одержують свинар Г. Гете й чабан К. Шюте. Ф. Надь за успіхи, досягнуті у справі збільшення настригу вовни, нагороджений орденом Леніна.

Значно зросло технічне озброєння колгоспу. Зараз він має 18 тракторів, 6 комбайнів, 15 вантажних автомашин. Механізаторів у колгоспі налічується 100 чол., передовиками соціалістичного змагання серед яких є М. Балог, Ф. Мішак, Ф. Сані. Широко розгорнувся в колгоспі рух за звання колективів комуністичної праці. Ним охоплено 360 колгоспників.

У магазині села Великої Доброні. 1967 р.

Рік у рік міцніє й багатшає колгосп. Свідчення цього — велике будівництво, що розгорнулося останнім часом. Артіль має добре обладнані зерносховища, молочний пункт, корівники, сушарки, пилораму, кузню, майстерню, гараж для тракторів, млин з вальцями, олійницею та агрегатом для виготовлення комбінованих кормів.

Про зміцнення економіки колгоспу за останні роки свідчать і грошові доходи колгоспу, які в 1966 році складали 571 тис. крб. Лише рослинництво дало прибутків на суму 282 тис. крб. Це в свою чергу вплинуло на оплату праці колгоспників, яка в 1966 році складала 1,93 крб. на один людино-день, а в 1967 році — 2,86 крб. Неухильно зростає добробут колгоспників. Яскравим підтвердженням цього є аналіз річного бюджету сім'ї тракториста Міклоша Балога (син працює в механічній майстерні, а невістка — на птахофермі). Сім'я Балога, яка нещодавно побудувала новий будинок, виробила в 1966 році 2500 трудоднів. На них вона одержала 50 цнт зерна, 1218 крб. грішми, 107 літрів олії, 45 літрів вина і 310 шт. яєць. Прибуток із 0,23 га присадибної ділянки складав біля 1000 крб. За 1966 рік сім'я придбала холодильник, телевізор, килим, меблі, обладнала ванну і т. д. [1]

В 1960 році у Великій Доброні створено лукомеліоративну станцію (ЛМС), яка за роки свого існування провела корчування на площі 4000 га і вклала гончарний дренаж на площі 3700 га. На ЛМС працює близько 300 чол.

Докорінно змінився вигляд села: заасфальтована центральна дорога, впорядковані бічні вулиці, заново перебудовано і автоматизовано поштове відділення і телеграф. Велику увагу звертає колгосп на поліпшення житлових умов трудящих села. Після 1945 року тут споруджено 551 новий будинок (площею понад 45 тис. кв. м) — тобто майже стільки, скільки всього нараховувалося будинків до визволення. Зараз в селі налічується 1079 будинків. Спорудження нових жител триває.

Зникли в селі будинки, криті соломою. В квартирах великодобронців — сучасні меблі, в багатьох нових житлах встановлені ванни. В селі є понад тисячу радіоприймачів, багато телевізорів, пральних машин, холодильників, мотоциклів, велосипедів.

Внаслідок неухильного підвищення життєвого рівня трудівників села зростає продаж населенню товарів широкого вжитку. Якщо до Радянської влади у Великій Доброні був один магазин і декілька корчем, то тепер тут є 14 магазинів, в т. ч. універмаг (з річним оборотом 360 тис. крб.), будмаг, меблевий магазин, книгарня. Великодобронському сільському споживчому товариству підпорядковано 35 торговельних точок, його товарооборот в самому селі складає 1 млн. крб. (в 1956 році — 430 тис. крб.).

В дорадянський період у селі лютували епідемії різних хвороб. Радянська влада виділила значні кошти на поліпшення медичного обслуговування. Вже в

---

[1] Nagydobrony emberközelröl. Uzshorod, 1967, стор. 26—27.

1946 році відкрито амбулаторію і стоматологічний кабінет. Через рік почала діяти державна стаціонарна лікарня. В 1960 році споруджено нову лікарню на 25 ліжок, при якій діють два рентген-кабінети, фізіотерапевтичний кабінет, пологове відділення, лабораторії. В амбулаторії щоденно проходять медогляд понад 40 хворих. Тепер в селі працюють два лікарі, зубний технік, аптекар, фармацевт, три фельдшери, шість медсестер.

Поліпшення охорони здоров'я привело до різкого скорочення дитячої смертності. Приріст населення за 1966 рік по селу складає 50 чол.

11 січня 1946 року у Великій Доброні відкрито неповну середню школу з угорською мовою навчання [1]. З 1953 року семирічна школа була реорганізована в середню. Це була перша в історії Закарпаття середня школа з угорською мовою начання в сільській місцевості. В ній навчається нині понад 900 учнів і працює 51 учитель. Вчителі Великодобронської середньої школи — справжні ентузіасти своєї справи. Вони успішно застосовують найновіші здобутки методичної й педагогічної майстерності. Такі вчителі, як О. Петричкович, М. Бочок та інші, користуються заслуженою повагою всього населення. Директор школи О. Л. Папп за успіхи в розвитку народної освіти нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

За останні 13 років школу закінчило 352 чол. Випускники школи К. Молнар та М. Сані працюють зоотехніками, Я. Бадо — бригадиром; багато колишніх учнів стали вчителями та лікарями. 30 випускників школи навчаються у вузах.

В селі повністю ліквідовано неписьменність і малописьменність. 36 жителів села здобули вищу освіту, незакінчену вищу — 25, середню — 243 чоловіки.

Справді революційні зміни за роки Радянської влади сталися в побуті та звичаях великодобронців. Колись у селі панували темрява й безкультур'я. Ось що писалось у 1931 році про Велику Добронь в одній монографії: «Жителі села мало уваги звертають на досягнення сучасної техніки. За одягом, мовою і народним звичаєм вони твердолобі консерватори. Вони відомі і тим, що танцюють тільки чардаш, одружуються тільки з урожденками села, зневажають чужих» [2]. Гуляння в селі часто закінчувалося вбивствами. За шматок землі чи переорану межу селяни один на одного не раз піднімали сокири й вила.

Серед сучасних жителів Великої Доброні панує міцна, здорова, творча дружба. Допомагаючи один одному, працюючи єдиною сім'єю, великодобронці назавжди позбулися «консервативності» й замкнутості.

Вони передплачують газети й журнали, слухають радіо, відвідують клуб, кінотеатр, бібліотеки. Книжковий фонд трьох бібліотек села нараховує біля 10 тис. книг, кількість читачів — понад 1600 чол. У клубі працюють гуртки художньої самодіяльності. Колгоспний хор, який налічує 50 чол., часто виступає і в інших селах. Різними видами спорту займаються понад 200 чоловік.

Жителі села шанують і розвивають кращі традиції минулого. Вони пам'ятають, що у Великій Доброні побували видатний угорський поет-революціонер Ендре Аді і відомий угорський композитор, фольклорист і музикознавець Золтан Кодай. Творчість цих митців користується особливою популярністю в селі.

В клубі часто ставляться п'єси драматруга Й. Сиглигети та інших класиків угорської літератури. Разом з тим село активно прилучається до сучасної радянської літератури та мистецтва. Колгоспники з задоволенням дивляться п'єси О. Корнійчука, В. Розова та інших радянських драматургів, захоплюються віршами сучасних радянських поетів. Вони радісно й гостинно зустрічають у себе художні самодіяльні колективи колгоспів Мукачівського і Перечинського районів, з якими їх зв'язує міцна дружба, угорську бригаду обласної філармонії, а також студентів Ужгородського державного університету, які часто виступають в селі з концертами.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-177, оп. 1, спр. 180, арк. 14.
[2] Az ungi református egyházmegye, стор. 281.

Великодобронська лікарня. 1967 р.

На таких зустрічах урочисто звучать угорські, українські, російські пісні, виконуються танці народів СРСР.

Виросли в селі і свої самодіяльні таланти. П'єси працівника колгоспу Ержебет Бадо («Майські вогні», «Сирота входить до рідного дому» та інші) успішно ставились в шести селах району, а також на обласному огляді художньої самодіяльності. У газетах і журналах області часто друкується вчитель Великодобронської школи Деже Ченгері, обласне видавництво «Карпати» у 1959 році випустило його збірку нарисів «Гроза», де знайшли яскраве відображення тяжка доля селян в минулому і нове, щасливе життя трудящих Великої Доброні сьогодні.

У Великій Доброні працює багато громадських організацій. Спрямовуюча роль в їх діяльності належить комуністам села. Первинна партійна організація колгоспу, яка має 4 групи, нараховує у своєму складі 44 комуністи. В первинній парторганізації лукомеліоративної станції — 19 членів партії. У 5 комсомольських організаціях села — 312 комсомольців. Вихованці Ленінського комсомолу (Еміль Сюч, Шандор Бадо, Олена Мишак, Янош Бадо та інші) успішно працюють на вирішальних ділянках колгоспного виробництва, очолюючи ряди передовиків соціалістичного змагання.

Зміни, що відбулися останнім часом у селі, наочно підтверджують величезну перетворюючу силу соціалістичного суспільного ладу.

В. С. БОЧОК, М. Є. РОТМАН

* * *

Ужгородський район розташований на південному заході області, займає західну частину Закарпатської низовини і південні схили Ужгород-Хустського хребта. На півдні району проходить кордон СРСР з Угорською Народною Республікою, на заході — з Чехословацькою Соціалістичною Республікою, на півночі він межує з Перечинським, на сході — з Мукачівським, а на південному сході — з Берегівським районами.

Площа — 87,3 тис. кв. км., населення — 68,6 тис. чол., з них українців — 51 проц., росіян — 2,7, угорців — 40,3, чехів та словаків — 3,8 проц., інших національностей — 2,2 проц., сільського населення — 90,9 проц. Середня густота — 75,6 чол. на 1 кв. кілометр.

В районі налічується 66 сільських населених пунктів, підпорядкованих одній міській та 28 сільським Радам, 18 колгоспів і 4 радгоспи.

Район має широко розгалужену сітку залізничних і шосейних шляхів. Тут проходять залізничні лінії Чоп—Москва (через Самбір і Львів), Ужгород—Солотвина та Ужгород—Кошіце (сполучає СРСР з ЧССР), а також автотраси Ужгород—Львів, Ужгород—Мукачеве—Ясиня, Ужгород—Міхаловце та Ужгород—Чоп—Вашарошнамень (дві останні ведуть з СРСР в ЧССР і УНР).

З корисних копалин зустрічаються буре вугілля й будівельні матеріали — базальти, андезити, вулканічні туфи, мергель та каолін.

Тут вирощують озиму пшеницю, ячмінь, жито, тютюн, овочеві та кормові культури, виноград.

В районі нараховується 50,5 тис. га сільськогосподарських угідь, із них орної землі — 26,3 тис. га, виноградників і садів — 6,8 тис. га, лук і пасовищ — 17,4 тис. га. Район посідає провідне місце в області по виробництву зернових, м'яса, молока, овочів, фруктів і винограду. В 1967 році, наприклад, його частка у валовому виробництві зерна (без кукурудзи) по області складала 20,8 проц., молока — 13,2, м'яса — 14,5, винограду — 14,3 процента.

Велика увага за останні роки приділяється розвитку виноградарства. Валовий збір винограду зріс із 27,9 тис. цнт в 1961 році до 38,1 тис. цнт в 1967 році.

Постійно зростає також валовий збір зерна. В 1961 році він становив 182,3 тис. цнт, а в 1965 році — 256,0 тис. центнерів.

В колгоспах та радгоспах нараховується 359 тракторів, 57 зернових, 33 кукурудзозбиральні і 30 силосозбиральних комбайнів, 253 вантажні автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Це дало можливість механізувати основні й допоміжні роботи на 80 процентів.

Важливою галуззю сільськогосподарського виробництва є тваринництво. На початку 1968 року на фермах колгоспів та радгоспів налічувалося 27,1 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 12,3 тис. корів), 20,4 тис. свиней, 26,4 тис. овець і кіз, 153,3 тис. штук птиці.

Кількість худоби на 100 га сільськогосподарських угідь складає: велика рогата худоба — 37 голів, в т. ч. корів — 14 голів, овець та кіз — 45 голів, свиней — 37 голів.

У 1967 році вироблено м'яса (в живій вазі) 25,8 тис. цнт, молока — 122,7 тис. цнт, вовни — 66,1 тис. кг, яєць — понад 2,2 млн. штук або в переводі на 100 га сільськогосподарських угідь: м'яса — 52,2 цнт, молока — 249 цнт, вовни — 134 кілограми.

В районі є 10 промислових підприємств (без Ужгорода), вироблено валової продукції на суму 10,3 млн. крб. Найбільшу питому вагу займають підприємства харчової промисловості, серед них — Середнянський винзавод та коньячний комбінат, Середнянський і Ужгородський винсадорадгоспи. Частка валової продукції підприємств харчової промисловості в загальному обсязі валової продукції району в 1967 році становила 79 проц., в т. ч. виноробної — 35,5 процента.

На промислових підприємствах широко розгорнуто змагання за комуністичне ставлення до праці. Ним охоплено 2080 чол. Локомотивному депо станції Чоп уже присвоєно звання колективу комуністичної праці. За це звання борються й працівники Кам'яницького щебзаводу.

З року в рік зростає добробут населення. Його обслуговують 254 магазини та інші торговельні підприємства. Товарооборот за 1967 рік в системі райспоживспілки становив 15 800 тис. крб., або на душу населення реалізовано товарів на 244 карбованці.

В районі створена широка сітка медичних закладів, в т. ч. районна лікарня, вузлова лікарня станції Чоп, 5 дільничних лікарень, 2 лікарські амбулаторії, 2 протитуберкульозні санаторії, 3 фельдшерські здоровпункти, 50 фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 колгоспні пологові будинки. В цих закладах працюють 300 середніх медпрацівників і 38 лікарів.

Успішно розвиваються в районі соціалістична культура та освіта. В селах налічується 66 шкіл з українською, російською та угорською мовами навчання, серед них — 32 початкові, 24 восьмирічні і 10 середніх, де в 1967—1968 навчальному році здобували освіту 11 112 учнів. У цих школах працюють 716 вчителів. 20 з них нагороджено орденами й медалями, а 56 — значком «Відмінник народної освіти».

Мережа культосвітніх закладів складається з 61 клубу, районного Будинку культури, 72 бібліотек з книжковим фондом понад 345 тис. книг, 67 кіноустановок. В районі нараховується близько 280 гуртків художньої самодіяльності, які охоплюють 3044 чоловік. Найбільшою популярністю користується хорова самодіяльна капела вчителів району, яка вже багато разів виступала в обласному центрі та столиці Радянської України.

З 1949 року в районі видається газета «Вогні комунізму» (українською і угорською мовами, до 1964 року — «Колгоспне життя»).

В чотирьох школах (Дравецькій, Ратовецькій, Великолазівській, Середнянській) створені краєзнавчі музеї.

На території району є кілька архітектурних пам'яток (Горянська ротонда, замки на околицях с. Невицького та Середнього), а також чимало заповідників, ботанічних парків, вікових дерев та пам'яток неживої природи.

НЕВИ́ЦЬКЕ

Невицьке — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковані села Гута і Кам'яниця. Розташоване на правому березі річки Ужа, за 10 км від Ужгорода, в мальовничій долині, яка зі сходу обмежена рікою Ужем з її високим лівим берегом, а з північного заходу — пасмом гір. Через село проходить залізниця і шосейна дорога Ужгород—Львів. Населення — 885 чоловік.

Територія Невицького була заселена в період неоліту (IV тисячоліття до н. е.), про що свідчать знахідки кам'яних шліфованих сокир. Тут виявлено також бронзові браслети та меч кінця II тисячоліття до н. е.[1].

Вперше замок в історичних документах згадується в 1317 році, а село — в 1364 році [2], хоч виникли вони, очевидно, раніше. Це побічно стверджують народні перекази й легенди. В одній із них розповідається про те, що замок було збудовано за наказом слов'янської княгині «Золотої дівчини» ще до приходу угорських племен в Придунайську низовину. Він дістав назву «Невицький замок», тобто замок невісток, яких нібито передусім мав захищати [3].

На початку XIV століття в Угорщині розгорнулися феодальні усобиці, які зачепили й Невицьке. В 1311—1318 pp. на території Угорщини, Словаччини й Закарпаття точилася боротьба за королівську корону. Активну участь у ній брав королівський палатин В. Амодей, який володів маєтками в Ужгородському комітаті і, зокрема, Невицьким замком [4]. Спільно з Амодеєм виступав галицький князь Лев II, влада якого тоді поширювалася на частину Закарпаття.

В 1317—1318 pp. загони Амодея та його спільників були розбиті й відійшли в Галичину, а Невицький замок в 1317 році було передано італійському магнатові Яну Другету [5].

З Невицьким замком пов'язана ще одна важлива подія перших десятиліть XIV століття.

В 1317—1322 pp. відбулося повстання проти ставленика римського папи — короля Карла Роберта. Повсталих очолив ужгородський жупан П. П. Петенко (Петуня). Поряд з феодалами у військах Петуні було чимало кінних і піших селян. Оплотом повстанців став Невицький замок, захоплений ними внаслідок штурму. В 1322 році королівські війська, незважаючи на впертий опір, розбили повстанців і повернули замок Другетам.

Невицький замок до початку XV століття був центром управління маєтками Другета. Коли ж цей центр перенесли до Ужгорода, замок залишився форпостом на підступах до нього. Жителі Невицького, що мешкали навколо замку з часу його заснування, здавна займалися землеробством, скотарством, садівництвом, виноградарством, мисливством і рибальством.

---

[1] Ф. Лесек. Правек Подкарпатской Руси. Ужгород, 1922, стор. 125.

[2] Л. Дэже. Очерки по истории закарпатских говоров. стор. 263.

[3] Historie hradu Nevicke (словацькою, українською і угорською мовами). Ужгород, без року видання, стор. 3.

[4] E. Perfeckij. Socialné-hospodárské poměry Podkarpatské Rusi ve stoleti XIII — XV. Bratislava, 1924, стор. 40—43.

[5] Historie hradu Nevicke, стор. 7.

Руїни Невицького замку. 1967 р.

Закріпачення мешканців Невицького відбулося в XIV—XV століттях. Крім поземельної данини, селяни безплатно виконували різні роботи в замку, давали двічі на рік певну кількість продуктів. Згодом було запроваджено дев'ятину від урожаю, мисливської і рибальської здобичі. Становище покріпаченого селянства дедалі погіршувалося. В зв'язку з цим у XV столітті посилюється антифеодальна боротьба.

Так, у 1492 році в селах Ужанської долини діяв загін повстанців під керівництвом Федора Головатого, якого побоювався переслідувати навіть управитель Невицького замку. Населення Невицького, як і ряду інших сіл Ужанської долини, підтримувало повстанців (переховувало їх, постачало продуктами харчування, давало провідників тощо). Селяни Невицького брали участь у повстанні 1514 року. Вони, зокрема, входили до складу загону Петра Боршваї, що вів боротьбу з феодалами в районі Ужгорода [1]. Після придушення повстання феодали наклали на селян величезну контрибуцію.

В 1580—1590 рр. Невицький замок не раз переходив з рук у руки різних феодалів. Під час цих усобиць власники замку робили набіги на сусідні села, грабуючи, калічачи і вбиваючи селян, розоряючи їхні житла.

В 1602 році Невицький замок було закріплено за феодалом Юрієм III Другетом, який скористався допомогою Ватікану, наданою за поширення католицизму і сприяння єзуїтам. Це викликало виступи трансільванських князів і, зокрема, Дєрдя II Ракоці. В 1644 році Дєрдь II Ракоці зруйнував Невицький замок.

В 1691 році майно Другетів перейшло до рук графа Миколи Берчені. Від цього часу зберігся цікавий документ — опис колишнього маєтку Другетів, названий в історичній літературі урбаром 1691 року. В ньому є багато матеріалів про життя селян Невицького. В селі налічувалося тоді 13 родин з наділами і 4 родини без наділів. Крім того, було 19 опустілих господарств, власники яких повтікали під час феодальних усобиць від жорстокого феодального гноблення і непосильних поборів, а особливо від військових грабунків 1680—1690 років.

Згідно з урбаром, мешканцям Невицького належало $6^1/_4$ телеків землі (по 10—12 кобликів чи гольдів кожний): 12 селян мали по ½ наділу, а один — $^1/_4$ наділу. В той же час пустувало 17 наділів, які заселялися осадниками.

Повинності селян складалися з різних грошових і натуральних поборів та безплатних робіт. Кріпаки платили двічі на рік грошову ренту (близько 2 флоринів), тричі на рік — так звану суху корчму (податок на тих, хто не купував спиртних напоїв з панського шинку, пізніше поширений на всіх селян), «канторський гріш» (податок на утримання дяка, півцевчителя) та інші побори. Крім того, вони здавали панові щороку 12 курей, 12 яєць, 1—2 гуски, 1 іцу масла, ½ іци меду, десяту свиню або корову, дев'яту частину врожаю і вина тощо [2]. Панщина дорівнювала 3 дням на два тижні. Селяни обробляли панську землю, возили зерно й іншу продукцію до Ужгорода тощо.

Посилення феодального гноблення викликало нові виступи селян Невицького. Окремі з них перебували в повстанських загонах Беци, Пастеляка та інших ватажків, які в 90-х роках XVII століття здійснили десятки нападів на маєтки ужанської шляхти. Брали вони активну участь і у визвольній війні 1703—1711 рр., зокрема штурмували Ужгород. Відомо, наприклад, що у створеній Ференцом II Ракоці крі-

[1] В. М. Маркуш. Крестьянская война в Венгрии и Закарпатье в 1514 году.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1952, т. 5, 15.

[2] Historie hradu Nevicke, стор. 9.

посній сторожі в Ужгородському замку, захопленому повстанцями, був Янко Фирцак з Невицького. Інші селяни не раз бували в загонах повстанців-куруців або подавали їм різну допомогу.

Після поразки визвольної війни 1703—1711 рр. наступила люта реакція, спалахнув голод, внаслідок чого багато селян Невицького розбіглося. За переписом 1720 року, в селі проживало всього 18 родин з наділом і 2 родини новопоселенців. В їх користуванні було 103 коблики орної землі і деяка кількість сінокосів [1].

Власник Ужгородської домінії граф М. Берчені, один з активних прихильників керівника визвольної війни Ф. Ракоці, після поразки втік у Польщу, а його маєтки були конфісковані й передані казні. З них утворилася Ужгородська державна (королівська) домінія, до складу якої входило й Невицьке. В домінії почали різко зростати різні данини й повинності селян, не говорячи вже про військові контрибуції.

Все це змушувало селян тікати в інші села (експлуатація новопоселенців була меншою, адже їм давався певний час на розведення господарства). В 1730—1740 рр. можна було зустріти селян Невицького в Кл̧ячановому, Киблярах, Радванці та інших селах.

В Невицькому в 1738 році з'являється церковна парафія. Тепер селяни змушені були обробляти й попівську землю (10 index кобликів), а також платити по 1 віку зерна, не рахуючи високих поборів за церковні треби (від ½ до 4 флоринів) [2].

В другій половині XVIII століття з допомогою королівської урбаріальної реформи було зроблено спробу урегулювання повинностей селян.

Після 1772 року селяни, що не мали тягла, відбували 104-денну панщину (з цілого селянського наділу), а з тяглом — 52-денну. Залишалися і натуральні та грошові данини (кухонна данина: 4 курей, 12 яєць, 1 гальба масла на рік; 3 снопи конопель; чинш — по 1 золотому два рази на рік і т. д.)[3].

Проте дуже швидко розміри цих «обмежених» (а насправді — збільшених) повинностей почали зростати, а земельні наділи — зменшуватись. Архівні дані свідчать про зростаюче обезземелення селян (особливо протягом другої половини XVIII століття). В селі Невицькому на початку XIX століття на одне господарство припадало в середньому по 0,13 наділу. Панщина в 1803 році вже становила 21 тиждень на рік [4].

Не маючи достатньої кількості землі, жителі села Невицького займалися домашнім ремеслом, йшли на сезонні заробітки. В 80—90-х роках XVIII століття за робочий день (від зорі до зорі) платили косареві — 17 крейцерів [5]. Цих грошей, звичайно, не вистачало і на півголодне існування, не говорячи вже про інші потреби селян і їх господарств. Не випадково примітивна техніка обробітку землі (дерев'яний плуг, соха й мотика) існувала тут і в XIX столітті.

Невицьке у XVIII столітті не мало ніяких засобів для переробки сільськогосподарської продукції. Селяни сіяли в основному озиму і яру пшеницю та кукурудзу, збирали в лісі горіхи й сливи [6]. Врожаї зернових через неякісний обробіток землі були мізерними.

Про тяжке становище селян у цей час розповідають прислів'я і приказки, зібрані І. Югасевичем, півцевчителем Невицького, і вміщені в написаних ним «Календарях греко-руських ... на сто літ сочиненних». Одна з них, зокрема, говорить: «Боже, коли єсь мі дав зуби, дай же мі і хліба».

---

[1] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки, № 140, стор. 155.

[2] М. М. Лелекач. Штолові доходи греко-католицьких священиків в бувшій Ужгородській жупі. — Науковий збірник т-ва «Просвіта». Рочник 12. Ужгород, 1936, стор. 138—141.

[3] Fr. Gabriel. Selský stav v Užhorodskem komornim panstvi na sklonku XVIII stoleti. Užhorod, 1932, стор. 23—24.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 1253, арк. 4, спр. 532, арк. 8—9.

[5] Там же, оп. 1, спр. 715, арк. 3.

[6] Там же, ф. 4, оп. 6, спр. 2142, арк. 2.

В першій половині XIX століття повинності кріпосних селян ще більше зростають. У 1829 році селяни Невицького відпрацювали на різних роботах на користь Ужгородської казенної домінії 2652 дні панщини без тягла і 1235,5 дня з тяглом, тобто більше 3 днів на тиждень з кожного наділу. Кріпаки відбували панщину на рубанні лісу, вивозі його до річки і сплаві, виробництві дранки, дощок, клепок тощо. Обслуговували селяни й так звані будні майдани (де виготовлявся поташ та інші продукти переробки лісу), що належали домінії. Збільшились натуральні й грошові побори.

Після революції 1848—1849 рр. від повинностей на користь домінії були звільнені селяни, записані в урбар 1772—1773 рр. Становище решти жителів села (орендарів, желярів, піджелярів та інших) залишалося без змін.

Не були ліквідовані повинності й на користь церкви: роковина (та ж сама панщина по одному і більше днів щороку на попівській землі) і коблина (натуральний податок, що складався з 1—2 вік зерна, кількох возів сіна та дров від кожної селянської родини тощо)[1].

Злигодні панували в Невицькому і в кінці XIX та на початку XX століття. Брак медичної допомоги призводив до великої смертності; з 70—80 дітей, що народжувалися, 20—25 умирало[2]. Під час проведення на Закарпатті «Верховинської акції» у селі було відкрито народну господарську школу, а в 1902 році — початкову школу[3], які відвідували лише діти заможних селян. Жодного культосвітнього закладу в селі не було.

В 1879 році ужгородські власті згадали про руїни Невицького замку. Вище нього був розбитий парк, створено оглядовий майданчик і побудовано пам'ятник Карлу Вагнеру, визначному угорському вченому-лісівнику. Звичайно, все це було зроблено не для народних мас.

Та руїни Невицького замку використали не тільки тодішні власті. В 1899 році поблизу Невицького замку відбулася перша на Закарпатті маївка робітників, яку організувала ужгородська організація соціал-демократичної партії. Зійшлося понад 30 чол., перед якими виступив з промовою секретар соціал-демократичної організації Кляйн Ліпот[4]. З того часу проведення маївок серед руїн замку стало традицією.

В 1903 році у с. Невицькому нараховувалося 707 жителів. В сільському господарстві було зайнято 272 чол. Вони мали 408 утриманців. Селян-господарів було 79, дрібних власників-поденщиків — 22. Сільськогосподарських робітників налічувалось 96 чол., з яких лише 16 мали власні будинки. Крім того, 12 чол. було зайнято у промисловості, 11 — на транспорті, 3 — в торгівлі і т. д[5]. Ряд заможних селян вже з кінця XIX століття займався садівництвом, городництвом тощо.

Перед першою світовою війною в селах Ужанської долини посилюється прагнення до возз'єднання з усім українським народом. Про це свідчать донесення урядовців, де говориться, що «українське населення хоче об'єднатися з росіянами і виступити проти панів»[6].

Війна 1914—1918 рр. принесла багато горя трудящим Невицького. Вже в 1914 році відбувається загальна мобілізація чоловіків народження 1876—1896 рр. Значна частина мобілізованих була надіслана у т. зв. резервні частини, які використовувалися на роботах у поміщиків та на підприємствах. Зокрема, мобілізовані селяни з сіл Ужгородського округу (в т. ч. і с. Невицького) працювали на Ужго-

---

[1] В. І. Ілько. З історії обезземелення Закарпаття в другій половині XIX ст.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 85.

[2] Газ. «Görög-katholikus Szemle», 7 липня 1908 р.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 56, оп. 1, спр. 457, арк. 170, 222.

[4] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр., стор. 41—42.

[5] Ung vármegye. Ungvár, 1903, стор. 15.

[6] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп. 1, спр. 636, арк. 19, 25.

родській меблевій фабриці «Мундус» та на інших підприємствах. Тривалий час в Ужгороді, а потім у Перечині знаходилася штаб-квартира угорського військового командування, а в навколишніх селах розміщалися війська. Військові постої та реквізиції різко погіршили й до того тяжке життя селян Невицького.

Пригнічені нещадною експлуатацією, вони не втрачали надії на своє визволення, пов'язуючи його з возз'єднанням з єдинокровним українським і великим російським народами.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і створення УРСР значно посилили ці надії. З Радянської Росії в село повернулися військовополонені. Вони заговорили про більшовиків, про Леніна, про Радянський уряд, який розділив землю між селянами. Та окупація села буржуазною Чехословаччиною поклала край надіям і сподіванням трудящих. Селяни Невицького і далі залишалися малоземельними. Більшість із них володіла 1—2 гектарами землі і лише одиниці — 4—6 гектарами. Найбільшими землевласниками в селі були двоє селян, які мали по 10 га орної землі, саду і сінокосів. 20 га кращої землі належало церкві.

Багато селян Невицького не могли прожити з свого господарства, а тому ставали сезонниками і постійними робітниками на залізниці, будівельниками доріг, дренажного каналу Ужгород—Невицьке, працівниками Оноківської електростанції, Кам'яницьких каменоломень та щебзаводу.

Напівпролетарське населення Невицького брало участь у революційних виступах, борючись за хліб і землю, за соціальне і національне визволення.

Весною 1921 року в Закарпатті розпочалося самовільне захоплення земель поміщиків і держави. Цивільне управління Закарпаття вжило відповідних заходів: дало наказ поліції і жандармерії розправитись з «бунтарями» з допомогою військової сили.

Та це не залякало селян Невицького. Не чекаючи панської реформи, вони 5 липня 1921 року стали захоплювати луки і пасовища [1]. Керівниками виступу були колишні військовополонені М. Желізко, Ю. Карбованець та інші.

В 1921 році в Невицькому утворилася комуністична організація, якою керував Ужгородський окружком КПЧ. 18 вересня 1921 року було проведено збори комуністів Невицького і Ужгорода. Незважаючи на воєнний стан, який забороняв будь-які зібрання, у цих зборах взяло участь 60 чол. [2]. Вони обговорили завдання, що стояли тоді перед комуністами міст і сіл Ужгородського округу, і в першу чергу завдання революційної боротьби. Спільні збори комуністів і комсомольців Ужгорода й Невицького проводились і пізніше (наприклад, у квітні 1924 року) [3]. Відбувалися демонстрації, походи, першотравневі прогулянки трудящих, організовані комуністами.

Серед комуністів 20—30 років одним з найбільш активних був сільський коваль Й. М. Леган, член КПЧ з 1922 року. Він у 1926—1929 рр. побував у Радянському Союзі на навчанні в Миколаївській радпартшколі, а повернувшись, керував комуністичним осередком. Персональний пенсіонер Й. М. Леган не залишає роботи і зараз: працює обхідником каналу, виконує громадські доручення. Активну участь в громадському житті села беруть й інші старі комуністи, зокрема І. М. Желізко та М. Богдан.

Особливе місце в класових сутичках 20—30-х років належить страйкам, якими завжди керували комуністи. Вже 5—19 травня 1924 року 42 робітники Кам'яницьких каменоломень, серед яких було чимало жителів с. Невицького, взяли участь у двотижневому страйку. 25 листопада того ж року відбувся страйк будівників

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 341—342, 514.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 12, оп. 1, спр. 5, арк. 8.
[3] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 324, арк. 16, 20, 28—49.

дамби на річці Уж біля Невицького. 63 страйкарі вимагали підвищення заробітної плати [1].

Під час світової економічної кризи 1929—1933 рр. страйкова боротьба посилилася. Тривалим був страйк робітників Кам'яницьких каменоломень 16—26 травня 1932 року, коли проти зниження заробітної плати виступило 47 робітників [2]. 10 квітня 1933 року розпочався страйк робітників — будівельників каналу Ужгород—Невицьке [3]. Будівельна фірма «Лана», користуючись безробіттям, встановила низьку заробітну плату — всього 2 крони за годину важкої роботи. Це й стало приводом до виступу. На допомогу сільським комуністам для керівництва страйком прибув секретар Закарпатського крайкому, депутат чехословацького парламенту Павло Терек. Страйк, що продовжувався до 19 квітня, не дав наслідків, тому 7 червня він відновився. Фірмі «Лана» довелося піти на поступки.

В квітні 1934 року в с. Невицькому було організовано профспілку землеробських і лісних робітників. В зв'язку з тим, що в той час комуністичні організації на Закарпатті фактично перебували на нелегальному становищі, комуністи Невицького основну роботу по керівництву революційним рухом здійснювали через профспілкову організацію.

Страйковий рух розгортався і в наступні роки. Так, у січні 1936 року двічі страйкували 120 робітників лісового господарства (в Кам'яниці-Невицькому). Боротьба робітників закінчилась перемогою: вони домоглися підвищення заробітної плати на 20 проц. [4]. У лютому цього ж року страйкували ще раз, вимагаючи підвищення платні, робітники Кам'яницьких каменоломень [5].

Становище селян Невицького в 30-х роках мало чим відрізнялося від попередніх часів. За переписом 1930 року, в селі нараховувалося 163 будинки і 757 жителів, з них 709 українців, решта — чехи, угорці, євреї та інші. А перед 1940 роком кількість дворів зменшилась до 156, число мешканців зросло до 764 чоловік.

В селі, як і раніше, не було ні медичного пункту, ні лікарні. Діти навчалися в народній початковій українській школі, де працювали 3 вчителі, і народній господарській школі, якою керував 1 учитель. Бюджет села Невицького в 30-х роках був невеликий. Значна частина коштів виділялася на утримання чиновників та жандармерії, а на освіту й охорону здоров'я давали незначні суми. Так, у 1936 році з 26 677 крон на «управління» виділялося 4366, на «безпеку» — 2160, на школу й культосвітні заходи — 1590, на охорону здоров'я — 1750 крон [6].

В березні 1939 року Закарпаття окупувала хортистська Угорщина. Її війська вступили і в село Невицьке. Було заборонено комуністичну організацію. Почалися репресії і терор. Чимало мешканців Невицького, робітників і селян, опинилося за колючим дротом концтаборів, у тюрмах і т. зв. робітничих батальйонах, на різних роботах в Угорщині. Та комуністи села, як і всього Закарпаття, продовжували свою діяльність у глибокому підпіллі. Активно працював старий комуніст І. М. Желізко. Він мав безпосередній контакт з працівниками ужгородського підпілля, зокрема з М. Є. Ротманом, від якого одержував листівки, газети та іншу літературу, і поширював їх у селі. В розповсюдженні цієї літератури брав участь і П. С. Сірко з Гути, який часто виїздив у села Ужанської долини, в т. ч. і в Невицьке.

В селі Невицькому народився і жив поет Іван Угрин (літературний псевдонім Бурлак), який публікував свої вірші в прогресивних виданнях 1940—1943 рр. Під час угорсько-фашистської окупації він захворів на туберкульоз і помер у 1946 році.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 294, арк. 2—8; спр. 372, арк. 8—9.
[2] Там же, ф. 43, оп. 6, спр. 244.
[3] Шляхом Жовтня, т. 3, стор. 415—416, 486, 490.
[4] Закарпатський облдержархів, ф. 9-С/2, оп. 1, спр. 233, арк. 2, 5, 6, 8.
[5] Там же, ф. 43, оп. 5, спр. 427, арк. 1—2.
[6] Там же, ф. 21, оп. 4, спр. 2192, арк. 2.

В страшні роки окупаційного терору трудящі Невицького з надією звертали свої погляди на Схід, чекаючи приходу Червоної Армії. 27 жовтня 1944 року ці надії збулися. У цей день жителі села зустрічали воїнів-визволителів. В селі розмістився штаб 18-ї армії 4-го Українського фронту, начальником політвідділу якої був Л. І. Брежнєв. Він прожив певний час у с. Невицькому, в будинку залізничника Ю. І. Данка. З перших днів визволення комуністи, вийшовши з підпілля, добилися створення місцевого органу влади — Народного комітету, до складу якого ввійшли І. М. Желізко, М. І. Богдан, Й. І. Балога, І. І. Угрин, В. І. Чиліпка, М. В. Штифель [1]. Для підтримання громадського порядку Народний комітет створив дружину народної міліції. Вся робота була спрямована на допомогу Червоній Армії (догляд за пораненими бійцями в госпіталі, постачання військовим частинам продуктів харчування тощо). З часу визволення жителі Невицького вважали себе громадянами Країни Рад.

Делегатам на Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України тт. Й. М. Легану та І. М. Желізку трудящі села дали наказ голосувати за возз'єднання з Радянською Україною.

Звістку про прийняття з'їздом Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною та постанови «Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом» жителі Невицького зустріли з величезною радістю. 28 листопада 1944 року в селі відбулися багатолюдні збори селян, на яких обговорювались ці історичні документи. На зборах селянин-бідняк Юрко Бодак сказав: «Закарпатські українці могли здобути повну свободу, можливість вільно висловитися за возз'єднання з Радянською Україною, за ліквідацію поміщицького землеволодіння тільки дякуючи Червоній Армії, дякуючи великому радянському народові, який із-за Карпат подав нам руку братньої допомоги... За все це ми сповнені синовньої любові і подяки до могутнього Радянського Союзу. Народ Закарпатської України взяв владу до своїх рук. Він разом з великим українським народом в одній з ним українській державі віднині сам буде вирішувати свою долю».

Збори жителів села звернулися з листом до Радянського уряду, в якому просили «прийняти Закарпатську Україну до складу великої Радянської України» [2].

Народний комітет Невицького здійснив розподіл попівської і церковної землі між безземельними і малоземельними селянами. Після підписання договору між Чехословаччиною і СРСР про Закарпатську Україну в селі відбулися вибори сільської Ради. Головою виконкому сільради було обрано комуніста М. І. Богдана, членами: Й. М. Рілець, Й. І. Балога та інших.

Парторганізація Невицького, до якої увійшли ветерани комуністичного руху Й. М. Леган, І. М. Желізко, М. І. Богдан та інші, була відновлена в 1944 році [3]. З перших днів комуністи спрямували трудящих Невицького на боротьбу за соціалістичні перетворення. Члени парторганізації брали участь в усіх заходах, які здійснювалися в селі.

Улюблене місце відпочинку мешканців села Невицького. 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[2] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 87—88.

[3] В. В. Хайнас. Комуністична партія Закарпатської України — натхненник і організатор боротьби трудящих Закарпаття за возз'єднання з Радянською Україною (жовтень 1944 — червень 1945 рр.).— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1957, т. 29, стор. 255.

В 1945 році була створена комсомольська організація села. Ініціаторами її створення і першими комсомольцями були І. Й. Вукста, І. І. Карбованець, М. І. Вукста та інші. Комсомольці і молодь села працювали під керівництвом комуністів на всіх ділянках господарського і політичного життя села.

В 1948 році сільські комуністи створили ініціативну групу, яка добилася організації колгоспу, що носив ім'я Серго Орджонікідзе. Першими агітаторами за колгоспну справу були комуністи М. І. Богдан, І. М. Желізко, В. І. Чиліпка, Й. М. Леган. За ними заяви до колгоспу подали Й. А. Дудик, Й. М. Рілець, Ю. Ю. Грошик, Й. І. Балога та інші[1].

Невеличка сільськогосподарська артіль завдяки наполегливій праці комуністів уже в першому році досягла непоганих наслідків у роботі. В 1950 році членами колгоспу стали майже всі жителі села, які займалися сільським господарством. В цьому ж році колгоспи сіл Невицького, Гути, Кам'яниці об'єдналися в одне господарство, що дало можливість скоротити адміністративні витрати, краще використати землю й техніку.

Колгосп ім. Серго Орджонікідзе успішно розвивався: зростала продуктивність праці, збільшувалася продукція землеробства, тваринництва, садівництва. У 1960 році урожай зернових у колгоспі складав 26 цнт з гектара, картоплі — 106 цнт, овочів — 108 цнт. За 5 місяців 1960 року було надоєно в середньому по 1500 кг молока на корову.

Проте розвиток народного господарства вимагав дальшого укрупнення сільськогосподарських підприємств. Районні організації виступили ініціаторами об'єднання колгоспу з Ужгородським садовинрадгоспом. Колгоспники одностайно підтримали цю пропозицію, і в 1960 році колгосп став Невицьким відділком Ужгородського садовинрадгоспу. У розпорядженні відділку є 265 га ріллі, 645,8 га садів, з яких 24 га плодоносних, 10 га ягідників, 144 га вигонів і пасовищ. За 6 років відділок освоїв 635 га схилів і чагарників. У 1967 році по відділкові врожай пшениці становив 26 цнт, ячменю — 24 цнт, зерна кукурудзи — 45 цнт, фруктів — 80 цнт, овочів — 120—300 цнт. Відділок мав 500 голів великої рогатої худоби. Механізацію сільськогосподарських робіт забезпечують 10 тракторів, 1 комбайн та комплект інших сільськогосподарських машин.

Парторганізація села (33 комуністи) стала частиною парторганізації садовинрадгоспу, яка забезпечує ритмічну роботу виробництва, чітку організацію праці і проводить велику виховну та організаційну роботу. Допомагають комуністам у всій роботі відділку комсомольська та профспілкова організації. В 1967 році за перше місце по вирощуванню сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності тваринництва та дострокове виконання планів продажу продукції державі Невицький відділок нагороджено перехідним Червоним прапором радгоспу.

Серед передовиків відділку заслуженою пошаною користуються бригадир садоводів О. В. Кучак і члени бригади К. Ю. Кичка, М. П. Кучак, Г. П. Хойдра, які зібрали по 96 цнт фруктів з га; бригадир тваринництва М. Терпак; доярки Г. Ю. Бегеній, Г. А. Пастеляк, Г. І. Опаленик, що перевищили норми надою молока на 140—145 проц; бригадир овочівників О. Д. Даценко та члени її бригади М. Й. Карбованець, Ю. І. Фія, М. І. Долгош, які добилися врожаю капусти по 300 цнт з га, помідорів — по 250 цнт з га; механізатори В. Ю. Близнець, І. І. Бучко, І. Ю. Король.

На території Невицької сільради, біля с. Кам'яниці, розташовані щебеневий завод і каменоломні, які дають країні цінний будівельний матеріал. Там працює багато мешканців села Невицького. З них проявили себе як передовики виробництва М. Опаленик, М. Манач та інші.

Мальовничі околиці Невицького, що входять до складу державного заповідника — резервату Кам'яниця, перетворені в зону відпочинку ужгородських робіт-

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 1.

ників і службовців. За кілька хвилин комфортабельний автобус доставляє мешканців Ужгорода в околиці Невицького замку, на берег прохолодної річки Уж, яка за греблею створює розкішне озеро з пляжами та човновою станцією. Сюди приїжджає багато туристів. Для них біля підніжжя покритої віковим пралісом замкової гори виросли багатоповерхові будинки готелю на 90 місць, що належить автотурбазі «Невицьке», та міжнародного молодіжного табору «Верховина», в якому уже зараз відпочивають одночасно взимку 200 чол., а влітку — понад 300. Через річку Уж побудовано підвісний пішохідний міст і завершено спорудження нового транспортного мосту.

Пройде небагато часу і розпочнеться реставрація Невицького замку. Буде відбудовано будівлю і башти замку. Все це набагато збільшить потік туристів, зробить цю чудову місцевість ще більш привабливою і чарівною. У відбудованому приміщенні розміститься музей, бібліотека, кінозал, кімнати відпочинку, обладнані у середньовічному стилі [1].

Механізоване вантаження щебеню на Кам'яницькому щебзаводі. 1967 р.

За роки Радянської влади невпізнанно змінилося обличчя села. Тут побудовано і докорінно перебудовано понад 120 будинків.

В 1965 році в селі зруйновано останнє старе житло — хатину пенсіонерки М. Вовкулич, для якої силами громадськості збудовано великий просторий будинок. Нові будинки Невицького нічим не відрізняються від будинків міського типу. Вони мають великі світлі вікна, пофарбовані в червоний, жовтий, сірий, зеленкуватий кольори фасади. В кожному дворі багато зелені і квітів. В пейзажі села переплітаються старовинні колодязні «журавлі» з теле- та радіоантенами. В індивідуальному користуванні жителів села є 2 автомашини, 11 мотоциклів і моторолерів, сотні велосипедів, багато телевізорів, в кожній хаті — радіоприймач. Село повністю електрифіковане і радіофіковане.

За роки Радянської влади відбулися корінні зміни в культурі і побуті Невицького та його мешканців. Якщо до 1944 року в селі була лише одна початкова школа, то вже в 1945 році тут було відкрито неповну середню школу. Зараз у Невицькій восьмирічній школі навчається понад 340 учнів і працює 20 вчителів. Школа має добре обладнані кабінети, особливо фізичний, хіміко-біологічний та технічних засобів навчання. Тут працює також консультаційний пункт Ужгородської заочної середньої школи, де без відриву від виробництва здобувають середню освіту понад 60 робітників відділку радгоспу та Кам'яницького щебзаводу.

До возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною в селі не було жодної людини з вищою освітою. За роки Радянської влади вузи країни закінчили близько 40 мешканців Невицького. Значна кількість молодих громадян села нині навчається в Ужгородському державному університеті та інших вищих навчальних закладах нашої країни. Зараз в селі є такі сім'ї колишніх бідняків і середняків, в яких по кілька чоловік мають вищу освіту. Так, по два сини Й. Данка, Й. Дудика й П. Опаленка здобули вищу освіту. Тут виросли педагоги, інженери, економісти,

[1] Газ. Закарпатська правда, 29 листопада 1967 р.

Міжнародний молодіжний табір «Верховина» у селі Невицькому. 1967 р.

Намети юних туристів біля с. Невицького. 1967 р.

творчі працівники. З 39 465 крб. сільського бюджету в 1968 році на освіту було виділено 23 837 карбованців.

В селі працює дитячий садок та медпункт. Силами громадськості збудовано просторий клуб із залом на 100 місць і стаціонарною кіноустановкою. До послуг трудящих бібліотека, яка нараховує близько 6 тис. книжок.

Багато громадян широко користуються бібліотеками м. Ужгорода та мають свої власні бібліотеки. Село Невицьке має зручні шляхи сполучення з Ужгородом (залізничні й шосейні), що дає змогу мешканцям села відвідувати там культурноосвітні заклади. І навпаки — артисти і творчі працівники обласного центру не раз виступають у селі.

Невицьке завоювало добру славу в Ужгородському районі запровадженням в життя нових звичаїв і обрядів. Проведення в клубі комсомольських весіль стало вже традицією. Так, у 1965 році усе село святкувало весілля І. Швенди й О. Росади, а в 1966—1967 рр. таких комсомольських весіль було декілька. В урочистій обстановці в клубі села відбувається реєстрація новонароджених, відзначаються різні радянські свята.

За роки Радянської влади в селі Невицькому відбулися найглибші соціально-економічні, політичні й культурні перетворення, здійснені під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу. За все це трудівники села від усього серця щиро дякують партії і Радянській владі, які засвітили немеркнучий вогонь щастя, радості й волі над Закарпаттям.

В. І. НЕТОЧАЄВ

СЕРЕ́ДНЄ

Середнє — село, центр однойменної сільської Ради. Розташоване за 22 км на схід від міста Ужгорода, на автомагістралі Ужгород—Мукачеве. Біля села проходить вузькоколійна залізниця Ужгород—Антонівка. Населення — 3025 чол. Середнянській сільраді підпорядковані села: Вовкове, Чертіж та Лемківці.

Територія Середнього була заселена людьми в глибоку давнину. Археологічні пам'ятки, виявлені тут, відносяться до неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1]. В письмових джерелах село вперше згадується в XIV столітті [2]. Назву воно одержало, очевидно, від того, що знаходиться на півдорозі між містами Ужгородом і Мукачевим. Збереглися перекази, ніби жителі села тричі переселялися на нові місця. Теперішнє Середнє знаходиться там, де колись єзуїтський орден тамплієрів збудував замок для поширення католицизму серед місцевого населення. Після розпаду ордену тамплієрів в 1312 році замком оволоділи монахи ордену св. Павла. З XVI ст., коли населення Закарпаття прогнало монахів-католиків, замок належав різним феодалам, а також власникам Ужгородського замку, з яким, за народними переказами, був з'єднаний підземним ходом.

Колись село було оточене густими лісами. Його мешканці займалися землеробством і скотарством. Поступово вони вирубували ліси й насаджували виноградники. В письмовій згадці про Середнє 1417 року говориться, що воно славилося своїми виноградниками. Це було велике село, в якому, крім кріпаків, проживали й дворяни. В XV столітті Середнє одержало офіційний привілей і назву містечка [3].

З другої половини XV століття розвиток виноградарства затримується, бо на селян-виноградарів були накладені непосильні податки й феодальні повинності. Вони змушені були платити десятину від вина церкві, віддавати дев'ятину феодалові і обробляти панські та церковні виноградники. Крім того, вільний продаж селянського вина дозволявся лише після того, як панське вино було продане на території домінії.

В XIV—XV століттях в Середньому розвивається свинарство на базі дешевого корму великих дубових лісів, що росли навколо. Частина жителів займалася також мисливством та домашніми промислами. Для Середнього велике значення мало те, що в період середньовіччя через нього проходив торговий шлях із Львова до Ужгорода.

Основну масу жителів села становили закріпачені селяни, які виконували на феодала різні роботи в маєтку, біля худоби та перевозили панські вантажі. Вони також платили оброк панові, податки церкві та державі.

В XVII столітті економічне й політичне гноблення селян посилюється внаслідок дальшого зростання феодального землеволодіння. В господарствах феодалів провідне місце займало й далі виноградарство. Є відомості про те, що середнянські вина вже в XVII—XVIII століттях вивозились у різні країни Європи і навіть до царського двору Петра I [4]. Це викликало ріст феодальних повинностей. У 50—60-роках XVII століття панщина середнянських кріпаків досягала 3—4 днів на тиждень. Значним тягарем для селян була поміщицька монополія на горілку, пиво, сіль та

В'їзд у село Середнє.

[1] Архів Інституту археології АН УРСР. Реєстр археологічних пам'яток Закарпаття.
[2] Л. Дэже. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 28, 269.
[3] D. Csánki. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I. kötet. Budapest, 1890, стор. 386.
[4] Знакомьтесь — Ужгород. Ужгород, 1966, стор. 32—33.

інші товари. Кріпаки, що не вживали спиртних напоїв, а згодом і всі селяни, платили податок, так звану суху корчму (від 21 до 36 флоринів з кожного двора).

Непосильний кріпосницький гніт викликав численні виступи проти феодалів-кріпосників. Під впливом визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на Закарпатті активізується діяльність опришків, які доходили і до Середнього. Тут вони під керівництвом Степана Форгача в ніч з 5 на 6 вересня 1652 року напали на шляхтичів і орендарів, захопили грамоти й листи, в яких були записані податки й недоїмки. В цьому ж році на поміщиків Середнього здійснив напад повстанський загін на чолі з М. Шотвошем.

Під час селянського повстання 1672—1676 рр. на Мармарощині виступали й селяни Середнього. В селах Ужанської жупи повстанці спалили 7 маєтків графа Другета. Багато середнянців в 1703—1711 рр. влилося в ряди угорської повстанської армії. Австрійські регулярні війська після поразки визвольної війни жорстоко розправлялися з її учасниками, не шкодуючи ні дітей, ні жінок, ні старих. Чимало середнянських кріпаків розбіглося тоді по навколишніх горах і лісах, і село кілька років підряд залишалося напівпустим.

В 1720 році в ньому налічувалося лише 2 коріннні та 19 переселенських родин селян і 11 родин дворян[1].

Протягом XVIII століття населення Середнього займалося в основному виноградарством, з чого кріпаки платили дев'ятину, а також виконували різні повинності.

Дальший розвиток товарно-грошових відносин викликає підвищення податків і посилення експлуатації населення. В 1804 році селяни Середнього заплатили поміщикам тільки одних грошових податків 233 форинти, не зважаючи на те, що більшість із них не мала земельних наділів. В користуванні 85 сімей знаходилось лише 68 гольдів землі, а 49 сімей були безземельними. В селі мешкало ще 47 батраків. Зате поміщик Барночі володів 200 гольдами кращої землі.

В першій половині XIX століття на Закарпатті прискорюється розклад феодально-кріпосницької системи і розвиток капіталістичних відносин. У Середньому в 1830 році почала працювати гуральня, яка належала барону Гілані. Село поступово розросталося, і в 1839 році в ньому вже проживало 1578 чоловік.

Хвиля революційної боротьби, що спалахнула в Угорщині в 1848—1849 рр., охопила й Середнє. У загонах революційної армії Кошута боролись десятки жителів села. Родина Бордошів до наших днів зберегла посвідчення про участь одного з її предків у революції.

Після поразки революції габсбурзькі правителі вимушені були формально скасувати кріпосне право, але селяни й далі перебували в економічній залежності від поміщиків і церкви, які під час комасації навіть збільшили свої володіння. Тільки сільський піп додатково одержав за рахунок селян 32 гольди орної землі. В 70-х роках XIX століття з 4050 гольдів земельних угідь майже половина належала поміщикам та лихварям і лише п'ята частина була власністю селян. Наприкінці XIX століття один поміщик А. Снацій мав 1024 гольди землі, в т. ч. 200 гольдів орної землі і 33 гольди виноградників. Лихварі Рот, Герзон і Вайнбергер володіли 427 гольдами землі, Мермельштейн — 178 гольдами. Великим землевласником був сільський піп, який мав понад 100 гольдів орної землі і 6 гольдів виноградників. Всю його землю селяни обробляли безплатно.

Становище селян, особливо безземельних, було надзвичайно тяжким, вони часто голодували, харчувалися вівсяними коржами і картоплею, якої також було обмаль. Але навіть безземельні не звільнялися від сплати податків. Наприкінці XIX століття більшість селян мала борги або великі недоїмки. В 1891 році, наприклад, на селян Середнього було накладено 3010 форинтів податків, а сплатити вони

[1] Закарпатський облпартархів. Колекція мікрофільмів з Угорської Народної Республіки. № 140, стор. 133.

змогли тільки 2005 форинтів. До того ж за ними вже числилось 3101 форинт недоїмок[1].

На початку 80-х років XIX століття в Середньому налічувалось 253 двори і 1707 жителів [2], у 1891 році кількість дворів збільшилася до 300, а населення — до 1861 чол. Але зростали й злидні. В ці роки розорились сотні селян. Майно і хати багатьох із них були продані з молотка. На початку XX століття майже половина сімей не мала своїх хат і жодного гольда землі. Вони жебракували або батракували у куркулів, поміщиків та лихварів. В пошуках роботи і хліба десятки середнянських селян залишали свої сім'ї й емігрували у Францію, Америку, Аргентіну, Канаду та інші країни. Пізнали гіркої долі за океаном П. Стегун, А. Стегун, Ю. Василина, А. Курах, Д. Бордош, М. Стегун, Е. Кріцький, І. Пилгович, І. Кардош, І. Сабовчак, І. Кундрик, Ю. Галуза та багато інших.

Ріст населення внаслідок цього фактично припинився. За даними статистики 1915 року, в селі проживало стільки жителів, скільки і в 1891 році.

Панівні класи не дбали про освіту трудящих, більшість яких залишалася неписьменною. Хоча в Середньому існувала церковнопарафіальна школа з двома класними приміщеннями, її відвідувало з великими перебоями всього 128 учнів,— не більше $^1/_6$ частини дітей. В 1911 році в селі було створено народну бібліотеку, яка нараховувала 192 книжки і обслуговувала 142 читачі. В 1912 році тут організовано ще господарську бібліотеку, якій міністерство сільського господарства виділило близько сотні книжок і брошур. Але ці бібліотеки були укомплектовані книжками на угорській мові і користувалися ними в основному чиновники, шинкарі та кілька куркулів.

Терплячи жорстоке соціальне й національне гноблення, середнянці з надією звертали свої погляди на Схід, мріючи про возз'єднання з єдинокровними братами. Вони цікавились життям трудящих Росії, розвитком російської та української культури. Одним із середнянців, який підтримував жваві зв'язки з передовими російськими діячами, був інженер-економіст Є. Є. Бачинський. Працюючи в Росії на посаді вчителя й вихователя дітей міністра Мілютіна, він познайомився з багатьма російськими письменниками, зокрема з Л. М. Толстим. Зберігся лист від 30 червня 1874 року, в якому великий російський письменник просив Є. Є. Бачинського підшукати в Закарпатті вихователя для його дітей: «Мне нужно к моим двум старшим сыновьям (11 и 8 лет) воспитателя. Нет ли из Ваших соотечественников знакомых Вам людей, которые бы захотели принять это место?» [3].

В 70-х роках Є. Є. Бачинський повернувся у рідне село, де зазнав переслідувань за перебування в Росії. На батьківщину він привіз 74 орловські рисаки, про що розповідає виданий йому диплом.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. Працездатні чоловіки були мобілізовані і відправлені на фронт. У селян забирали коней для війська, реквізували худобу, хліб. Бідування населення посилились.

Коли в Росії в 1917 році перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція, трудящі села активізували боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Цьому в значній мірі сприяло повернення з Росії військовополонених, які були свідками жовтневих подій. Вони розгорнули пропаганду революційних ідей серед населення. Деякі середнянці, залишившись у Росії, зі зброєю в руках відстоювали там завоювання Жовтня від сил контрреволюції. А. І. Ясенівський, який проживає в Середньому й зараз, в рядах Червоної Армії громив війська чорного барона Врангеля. На батьківщину він повернувся лише після закінчення громадянської війни (у 1922 році).

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 254, арк. 89.

[2] A magyar korona országainak az 1881 évben végrehajtott népszámlálásának föbb eredményei. Budapest, 1882, стор. 332.

[3] Оригінал цього неопублікованого листа зберігається у місцевого вчителя Г. О. Черницького.

Залишки Середнянського замку. 1967 р.

З великим піднесенням трудящі Середнього зустріли проголошення Радянської влади в Угорщині і на Закрпатті. 7 квітня 1919 року в селі проведено вибори сільської Ради. Вперше за всю історію було обрано місцевий орган влади, до складу якого ввійшли представники бідноти (М. Фешко, П. Шагій, В. Шагій, М. Стричинець та інші) [1].

З перших днів сільська Рада почала проводити соціалістичні перетворення. Земельна комісія, яку очолив Г. Лілієнталь, розділила між селянами пасовиська, відібрані у великих землевласників. Рада також зайнялася забезпеченням бідноти продуктами харчування, розпочала організацію загонів Червоної гвардії, в ряди якої вступили В. Шагій, П. Шагій, І. Скиба, М. Фешко, Ю. Мучичко та інші. Середнє стає районним центром, оскільки місто Ужгород в січні 1919 року було окуповане чеськими контрреволюційними військами.

Але Радянська влада проіснувала в селі недовго. В кінці квітня 1919 року війська буржуазної Чехословаччини зайняли Середнє. Розпочалися арешти. Лише окремі активісти, серед них і Лілієнталь, втекли в Угорщину, решта була ув'язнена й піддана жорстоким катуванням. Хоч Радянську владу вороги придушили в селі, але її ідеї глибоко запали в серця простого люду. Окупанти не змогли приборкати трудящих, які продовжували вести боротьбу за своє визволення. Особливо посилилась ця боротьба після утворення Компартії Чехословаччини та її Закарпатської крайової організації, яка користувалася великим авторитетом серед сільської бідноти й робітників.

В Середньому засновниками комуністичної організації, що виникла в 1922 році, були М. Каганець, І. Скиба, Ю. Шіпош, М. Стричинець та інші. Першим секретарем працював Ю. Шіпош. Комуністи села швидко завоювали довір'я трудящих: вони вели велику роз'яснювальну роботу серед односельчан, піднімали сільськогосподарських робітників на боротьбу за поліпшення їх становища. В 1924 році комуністи організували найбільший в округу страйк виноградарських робітників. Він розпочався 27 березня і тривав до 16 квітня 1924 року. Страйк відбувся на виноградниках 160 поміщиків, куркулів і заможних селян, які користувалися найманою працею, і охопив понад 450 виноградарських робітників. Страйкуючі вимагали підвищення щоденної заробітної плати з 10 до 15 крон, організації харчування та поліпшення умов праці.

«Ми, середнянські робітники,— писали його учасники,— вибрали собі своїх заступників, і тоти наші заступники за нас за ушитких стали до суду із середнянскими виничнима газдами о работах [і] виничних платнях, щоб то нам установили і осудили, бо наші виничні газди таку ціну обстановили, што ми негодні за тоту платню робити і з того вижити» [2]. Страйк закінчився частковою перемогою страйкуючих [3]. Це сприяло піднесенню авторитету сільських комуністів. В 1925 році парторганізація Середнього налічувала уже близько 70 чол. В сільському представництві 4 депутати були комуністами.

Заслуженою повагою користувався, зокрема, Юрій Шіпош, секретар сільської організації КПЧ. Він був малописьменним, а тому всю документацію вела його дочка

[1] Н. П. Баженова. Нарис історії революційного визвольного руху трудящихся Закарпаття в 1917—1923 рр., стор. 38—39.

[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 34.

[3] Там же, стор. 116—117.

Варвара, член КПЧ з 1927 року. Вона виконувала такі партійні доручення, як поширення листівок, розклеювання комуністичних плакатів тощо. Агітмасову роботу серед населення проводили також комуністи Ф. Мингляк, його батько І. Мингляк та інші.

В травні 1932 року відбувся страйк на виноградниках Ужгородського округу, участь в якому взяли і робітники Середнього. Приводом до цього страйку послужило зниження власниками виноградників деяких розцінок оплати за працю. Жандармерія, виконуючи волю багатіїв, з першого дня страйку заарештувала найбільш активних ватажків, серед них Ю. М. Фешка й І. С. Шереша, які були членами страйкового комітету. Але, незважаючи на репресії, страйкарям вдалося домогтися деяких успіхів: власники відмовились від зниження розцінок. Поряд із згаданими мали місце дрібніші страйки середнянських сільськогосподарських робітників і батраків.

За часів панування буржуазної Чехословаччини тривав процес обезземелення селян. Рекламована буржуазією аграрна реформа не дала бідному селянству землі. Її одержала куркульська верхівка, шинкарі та церква. У 1939 році в селі було 431 будинок і 2552 жителі, яким належало 4030 гольдів землі. Найкращими землями заволоділи Г. Тітус (90 гольдів), Годік-Барковці (85 гольдів), Феєрштайн (90 гольдів), греко-католицька церква (29 гольдів), монастир (23 гольди)[1].

Чорною сторінкою в історії села була окупація краю фашистською Угорщиною. 15 березня 1939 року в Середнє вступили перші частини хортистської армії. Трудящі зразу були позбавлені найелементарніших політичних свобод.

Комуністи пішли в глибоке підпілля. Запідозрених у нелояльності фашисти десятками відправляли в концентраційні табори. Комуністів О. Перевузника, П. Каганця, П. Машіку, Ю. Сабовчика та багатьох інших було кинуто до в'язниці. Сотні жителів села потрапили до «робочих таборів» або ж були піддані катуванням у мукачівському застінку «Ковнер каштель».

Особливо посилилися терор і репресії тоді, коли Червона Армія стала наближатися до Карпат. Щоб запобігти розгортанню партизанського руху, фашисти масово вивозили чоловіків у робочі табори, а також у табори смерті. Всього за роки окупації фізично знищено 560 мешканців села. Багато працездатного населення було відправлено в гори на будівництво «лінії Арпада». Гітлерівці завдали великої шкоди ряду будівель села. Реквізиції зерна й м'яса на потреби армії в 1944 році перетворилися у відкриті грабежі й насильства, внаслідок чого селяни змушені були переховувати худобу в лісі.

Однак боротьба проти окупантів не припинялася. Трудящі Середнього Василь Голомб, Іван Калинич та інші активно підтримували партизанів. Скориставшись допомогою селян Середнього, партизани, що діяли поблизу села, 26 вересня 1944 року влаштували засаду на шляху між Середнім і Лінцями. Було вбито 8 солдатів ворога. 23 жовтня 1944 року в присілку Грабини І. Калинич, І. Перевузник та інші сміливці обеззброїли роту гітлерівців й захопили у них велику кількість зброї, яка була передана радянським військовим частинам, що визволяли Середнє.

25 жовтня 1944 року рухома група 18 армії під командуванням полковника Й. Ф. Хомича визволила Середнє від фашистських окупантів[2]. Трудящі села назавжди стали вільними, влада перейшла до Народного комітету, куди було обрано комуністів і безпартійних. Очолював перший орган

Пам'ятник воїнам Радянської Армії, які загинули в боротьбі за визволення Закарпаття, с. Середнє. 1967 р.

[1] A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld cimtára. Budapest, 1939, стор. 103.

[2] Шляхом Жовтня, т. 6, стор. 400.

народної влади старий комуніст П. М. Каганець. Народний комітет розпочав конфіскацію покинутих поміщицьких земель та їх розподіл між біднотою, організацію народної освіти, постачання населення тощо. Особлива увага зверталася на допомогу Червоній Армії, до лав якої вступило 36 добровольців.

Для потреб Червоної Армії Середнянський Народний комітет організував поставку картоплі, фруктів та іншої сільськогосподарської продукції, в т. ч. 7,5 цнт м'яса, 88 цнт картоплі, 50 цнт вівса, 40 цнт сіна, 5 цнт овочів[1].

Народна влада зробила багато, щоб відбудувати зруйновані фашистами громадські будівлі села. Вже в листопаді — грудні стали до ладу сільські підприємства. Почала працювати школа, а для дітей віддалених присілків було організовано інтернат, найбіднішим дітям безкоштовно видано взуття, одяг. Біднота Середнього, вдови й сім'ї добровольців одержали матеріальну допомогу (зерно, мінеральні добрива). Червона Армія передала середнянським селянам кілька десятків коней. Санітарні військові частини відкрили в селі медичний пункт, який надавав широку допомогу населенню по охороні здоров'я. Згодом цей пункт було перетворено в дільничну лікарню.

Народний комітет організував широке роз'яснення історичних рішень Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. В листопаді 1944 року було проведено збір підписів односельчан під Маніфестом про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Цей документ, який виражав прагнення і думи трудящих, підписало все доросле населення Середнього.

Відбудова села, наділення безземельних селян землею, введення трудового законодавства поліпшили долю бідноти, але не вирішували всіх питань розвитку сільського господарства. В селі розпочинається рух за створення колективного господарства. Ініціативна група, опираючись на парторганізацію та виконком сільради, підготовила скликання організаційних зборів, які в квітні 1947 року прийняли Статут сільськогосподарської артілі і обрали правління. Першим головою колгоспу став Ф. І. Шингляк. Невеличкий колгосп, який мав 25 коней і подаровану військовою частиною автомашину, за перший рік наполегливої праці виростив добрий урожай. Його члени одержали на трудодень по 5 кг зерна та по 13 крб. грішми. Рядовий колгоспник М. Бірта, в минулому батрак, разом з своєю сім'єю на трудодні заробив 40 цнт зерна і 20 тис. крб. грішми. Багато грошей і хліба одержали П. І. Вакула, І. М. Кряк, Г. П. Бокшай та інші.

Переконуючись у перевагах колективного господарювання, селяни Середнього почали масово вступати в колгосп. У селі була створена друга ініціативна група, яка в серпні 1948 року організувала колгосп ім. Кірова. Головою колгоспу збори обрали комуніста Є. Н. Фінкельберга.

Завдяки наполегливій роз'яснювальній роботі комуністів на весну 1949 року більшість селян Середнього вступила до колгоспів. В кінці цього року парторганізація рапортувала про завершення суцільної колективізації села. В 1950 році обидва колгоспи об'єдналися в сільськогосподарську артіль ім. Кірова[2], до якої трохи

[1] Закарпатський облдержархів, ф. Р-48, оп. 1, спр. 16, арк. 4, 19.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 1643, оп. 1, спр. 6, арк. 15.

Оранка в колгоспі ім. Кірова. 1967 р.

згодом приєднався невеликий колгосп ім. Щорса с. Вовкового. Укрупнений колгосп мав у своєму розпорядженні 659 га орної землі, 100 коней, 427 голів великої рогатої худоби, 210 свиней, 300 овець[1].

1959 року з колгоспом ім. Кірова з'єдналися ще дві невеликі артілі: ім. Кутузова с. Чертежа і «30 років Радянської Армії» с. Дубрівки. Колгосп став великим, багатогалузевим господарством, у розпорядженні якого знаходиться 4372 га землі й міцна матеріальна база. В 1968 році тут нараховувалося 21 трактор, 15 вантажних автомашин, 8 комбайнів та багато іншої техніки.

Артіль має допоміжні промислові підприємства (два млини, лісопилку, каменеломню), займається виноробством. Парторганізація і правління колгоспу велику увагу звернули на розстановку кадрів. Тепер основна частина комуністів зайнята безпосередньо в сфері матеріального виробництва: на тваринницькій фермі працюють 25, у рільництві — 6, механізаторами і трактористами — 14 комуністів.

Артіль рік у рік зростає. В 1964 році у колгоспі зібрано по 17 цнт зернових з га, 120 цнт картоплі, 45 цнт кукурудзи, 17 цнт тютюну, 45 цнт винограду. В колгоспі є 428 га виноградників. Новим п'ятирічним планом намічено довести їх загальну площу в 1970 році до 700 га.

Підвищується грошова оплата праці. Якщо в 1965 році колгосп виплатив на трудодні 290,6 тис. крб., то в 1966 році — 308 тис. карбованців.

Успіхи колгоспу — наслідки самовідданої й натхненної праці всіх колгоспників і передусім передовиків соціалістичного змагання. Заслуженою пошаною в Середньому користуються колишній батрак, а тепер кращий їздовий В. А. Біланич, знатний виноградар Ю. К. Мучичко та багато інших. Незважаючи на свої 96 років і призначену колгоспом пенсію, продовжує працювати, виробляючи щороку по 650—700 трудоднів, колишній наймит І. Й. Бакош. Успішно трудиться над збагаченням суспільного добра В. М. Олеан, якого зла доля в дорадянські часи змушувала довго поневірятися по заробітках в далекій Америці.

Всі вони занесені в районну Книгу пошани ветеранів праці. В 1967 році загальні збори колгоспу присвоїли їм звання почесного колгоспника. Старанна праця багатьох колгоспників відзначена урядовими нагородами. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено О. Федорняка, К. Ваша, В. Шпонтак, Р. Шпонтак, Є. Андрейчик.

У Середньому є також садовинрадгосп — велике спеціалізоване господарство, утворене в 1946 році на базі 28 га поміщицьких виноградників та 33 га виноградників підсобного господарства в с. Геївцях.

У 1947 році радгосп мав лише одну автомашину, 2 пари волів і 1 пару коней. Всього в радгоспі працювало 55 робітників[2].

В наступні роки радгосп розширив своє господарство. В 1950 році він мав уже 98 га плодоносних виноградників, на яких зібрав по 41,3 цнт винограду з кожного

---

[1] Закарпатський облпартархів. ф. 1643, оп. 1, спр. 9, арк. 42, 43.
[2] Там же, ф. 1579, оп. 1, спр. 2, арк. 1—5.

Виноградники Середнянського радгоспу. 1967 р.

У середнянському кафе «Леанка». 1967 р.

га. Бригада Д. Бордоша тоді виростила по 54,8 цнт на площі 14,8 га. Партійна організація, яка об'єднує біля 100 комуністів, та профспілкова організація, що налічує понад 1100 членів, провели велику роботу серед робітників радгоспу по закріпленню набутого досвіду вирощення високих урожаїв винограду. Основну увагу було звернуто на організацію соціалістичного змагання, своєчасне проведення всіх агротехнічних заходів. Це позитивно позначилося на успішному виконанні плану. Середній урожай з одного га дорівнював 61,3 цнт. За високі врожаї 12 кращих робітників радгоспу дістали урядові нагороди: О. В. Онуфер була удостоєна ордена Леніна, М. І. Бобок, А. І. Сабовчик, І. Ю. Сембер — ордена Трудового Червоного Прапора.

На кінець п'ятої п'ятирічки Середнянський винрадгосп зайняв перше місце по врожайності, а по валовому збору — друге у Закарпатському винтресті. Особливо відзначилася бригада І. Ю. Сембер, яка виростила по 80 цнт винограду з кожного гектара.

В наступні роки винрадгосп швидкими темпами розширював площі виноградників, і тепер став провідним господарством у районі. Площа виноградників і садів перевершує тут 1000 гектарів.

Винрадгосп має свій завод первинної переробки вин, кілька виноробок та підвали для доведення до кондицій і зберігання витриманих вин. В урожайні роки завод переробляє по 3,5 тис. тонн винограду.

Середнянський мікрорайон — єдиний в області, де є найсприятливіші умови для вирощування технічних сортів винограду для всіх марок вин, що виробляються на Закарпатті. Середнянські вина як столові, так і десертні, відмінні своїми смаковими і ароматичними якостями, вони відомі далеко за межами області. Славляться, зокрема, «Троянда Закарпаття», «Рислінг Закарпатський», «Променисте», «Середнянське». Не раз середнянські марочні вина на міжнародних виставках в Будапешті, Любляні, Тбілісі здобували високі відзнаки. В 1966 році на Міжнародній виставці в Софії середнянські вина «Троянда Закарпаття» та «Рислінг Закарпатський» були удостоєні золотих медалей, а «Променисте» — срібної. В 1967 році вино «Середнянське» було представлене на Всесвітній виставці у Монреалі. В цьому році винороби Середнянського радгоспу освоїли виробництво нової марки вина «Квіти полонини», яка вже одержала відмінну оцінку.

В Середньому працюють два цехи Ужгородського райхарчокомбінату, відкриті в 1945 році на базі двох невеликих поміщицьких гуралень. Для них споруджено нові приміщення, розширився асортимент продукції. Наприкінці 1955 року в селі закінчено будівництво нового консервного цеху, який випускає консерви і маринади. Зараз виробнича потужність цього цеху майже подвоїлась.

Соціалістичні перетворення, що сталися в Середньому після його визволення, сприяли швидкому піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

З допомогою державного кредиту в селі збудовано 630 індивідуальних будинків. Роками мріяв чабан К. Л. Ваш про власну хатину, тулячись у невеличкому курені біля овець. Тут знаходилась його сім'я, тут народився син Карло. Але грошей

на будівництво не було. І ось у селі встановилася Радянська влада. К. Л. Ваш продовжував працювати чабаном. Але пас уже не панську, а громадську отару. На зароблені гроші він збудував не хатину, а будинок на чотири кімнати і обладнав його добротними меблями, забезпечив телевізором, радіолою тощо.

Рік у рік зростає купівельна спроможність жителів Середнього. В селі працює 11 магазинів, хлібозавод, кафе, чайна. Протягом останніх дев'яти років трудівники села придбали 14 легкових автомашин, 42 мотоцикли, 400 велосипедів, 715 радіоприймачів і 159 телевізорів.

На честь 50-річчя Великого Жовтня трудящі спорудили будинок побутового обслуговування та дільничну амбулаторію з хірургічним, терапевтичним, педіатричним, гінекологічним та зубопротезним кабінетами. Лікарня Середнього має рентген-кабінет і операційний зал, оснащені найновішим устаткуванням, пологовий будинок.

В дитячому садку виховується 60 дітей працівників радгоспу та колгоспу, дитячі ясла обслуговують 40 дітей.

Корінні зміни відбулися і в культурному житті села. Тут відкрито середню школу і школу робітничої молоді, де працюють 66 вчителів. На початку 1966—1967 навчального року молодь села одержала чудовий подарунок — нове шкільне приміщення на 560 місць. Тепер у селі налічується 64 чол. з вищою, 22 — з незакінченою вищою, 148 — з середньою спеціальною і 325 чол. із загальною середньою освітою.

Культурно проводять своє дозвілля трудящі села. В селі діє стаціонарний кінотеатр на 200 місць. До 50-річчя Жовтня побудовано великий амфітеатр, літню естраду, завершується будівництво великого двоповерхового Будинку культури із залом на 600 місць.

Ансамбль пісні і танцю «Виноградар», а також 2 духові, струнний і домбровий оркестри та аматорський драмгурток залучили в свої ряди десятки жителів села. Виступи ансамблю, оркестрів і гуртківців користуються популярністю і в інших місцях області.

Люблять середнянці книгу. В селі є сільська і дві шкільні бібліотеки з книжковим фондом понад 15 тис. томів. До 50-річчя Радянської влади в селі відкрито історичний музей.

Чудових успіхів домоглися трудящі села Середнього за порівняно короткий період радянського життя. Сьогодні вони самовіддано трудяться, щоб внести свій гідний вклад у справу виконання нових планів, накреслених партією й урядом.

О. І. БІГАР, *С. Ю. ПРУНИЦЯ*

ЧОП

Чоп — місто районного підпорядкування, розташоване між річками Тисою і Латорицею, за 25 км від Ужгорода. Населення — 6300 чоловік — українців, угорців та росіян. В 1945 році село Чоп віднесено до розряду селищ міського типу, а з 1957 року стає містом.

Чоп — південно-західні ворота нашої Вітчизни, важливий залізничний вузол на кордоні з Угорщиною та Чехословаччиною. Чоп — місце теплих зустрічей численних туристів та делегацій з братніх соціалістичних країн. Саме тут гості вперше відчувають гостинність радянських людей.

Вперше Чоп згадується в історичних документах у 1281 році. Багато разів мінялися власники села, серед яких була і поміщицька родина Чапі[1], від якої, очевидно, походить первинна назва села. Жителі Чопа сплачували різні податки не тільки феодалам, а й державі. У списках сіл Ужанського комітату за 1346 рік згадується і Чоп, з жителів якого збирався податок на користь держави.

[1] Ungvár és Ungvármegye. Ungvár, 1940, стор. 179.

До XIV—XV століття село називалося по-різному: «Чап» і «Чоп». Мешканці його виконували різні феодальні повинності на поміщиків: давали десятину і дев'ятину з свого врожаю, худоби, сплачували різні натуральні податки, виконували безкоштовно роботи на панському дворі, на полі, а також сплачували державний податок — порту. Розміри феодальних повинностей в період закріпачення селян (XIV—XV століття) не були ще точно визначені і увесь час зростали. У 1427 році на території села проживало 26 кріпацьких сімей. Вони сплачували поміщикам від 1,5 до 2,6 флорина на рік, не рахуючи «кухонної данини» і різних робіт.

Зростання феодального закріпачення селян і постійне збільшення повинностей посилювало антифеодальну боротьбу селянства. В 1514 році жителі Чопа разом з селянами всієї Угорщини взяли участь у селянській війні в загоні Петра Баршваї [1]. Після поразки у війні по всій Угорщині завершилося закріпачення селян. Антифеодальна боротьба не припинялася. Щоб уникнути утисків місцевого феодала, селяни тікали в інші місцевості. Чоп продовжував залишатися невеликим поселенням з малою кількістю населення.

Становище селян погіршувалось не тільки від зростаючої експлуатації, а ще й від внутрішніх феодальних усобиць і нападів зовнішніх ворогів, зокрема — турок. Після поразки збройних сил Угорщини під Могачем (1526 рік) турецькі напади на землі Угорської держави посилювалися, турки й татари доходили і до Закарпаття. Під час турецько-татарського набігу в 1557 році Чоп зазнав великих руйнувань. Частина кріпацьких дворів опустіла зовсім. У селі залишилось всього 16 феодально залежних дворів. До кінця XVI століття село дещо зросло, і тут вже налічувалося 36 дворів.

В XVII і XVIII століттях Чоп опинився в центрі частих воєнних дій. Тут не раз відбувалися бої між загонами феодалів, що ворогували, та бої під час національно-визвольних рухів.

Все це призводило до погіршення становища мешканців і дальшого їх закріпачення. Захопивши Чоп, австрійські власті обклали його населення різними повинностями на користь казни, а у 1675 році дарують Чоп феодалам Вечеї у «вічне володіння» [2].

У відповідь на посилення експлуатації і панування Габсбургів на Закарпатті ще з більшою силою спалахували антифеодальні виступи та національно-визвольна боротьба. В цій боротьбі брали участь і жителі села Чопа. Зокрема, вони були активними учасниками Токайського повстання 1697 року та визвольної війни 1703—1711 років.

Війни призводили до розорення селян Чопа, до занепаду їх господарства, до посилення феодального гніту. Багато селян кидали через це свої оселі і утікали в інші місця. З 1712 по 1717 рік з Чопа втекли 12 кріпаків. В селі залишилося лише дев'ять кріпацьких сімей в складі 26 чоловік.

Поміщицькі господарства все більше втягувались у товарно-грошові відносини. На селян накладали все нові і нові повинності. В кінці XVIII століття феодали добилися дальшого збільшення повинностей і податків. В цей час селяни, крім панщини (2 і більше днів на тиждень), численних натуральних повинностей і грошових чиншів, ще сплачували податки воєнні, сеймові, комітатські та інші. Податки були настільки великі, що з року в рік за селянами залишалися великі недоїмки. Лише у 1768—1769 рр. недоїмки по Капушанському округу, до якого належало і село Чоп, складали 210 форинтів, 24 крейцери.

Разом з тим селяни багато терпіли від стихійних лих, постійних розливів Тиси, яким вони не в силі були запобігти, а феодали і власті майже ніяких заходів не вживали, щоб відвернути ці лиха. Лише за розпорядженням керівника визвольної війни Ференца II Ракоці на початку XVIII століття поблизу Чопа було зведено

[1] S. Márki. Dósa György. Budapest, 1913, стор. 316—317.
[2] Ungvár és Ungvármegye. стор. 179.

Перший секретар ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії Янош Кадар і перший секретар Закарпатського обкому КП України Ю. В. Ільницький у м. Чопі. 1967 р.

земляну греблю. Стихійні лиха призводили до частих неурожаїв чи загибелі вже вирощеного врожаю, через що селяни голодували. У 1786 році всім селом було зібрано лише 16 цнт пшениці і 12 цнт вівса. Голод був частим явищем. Під час проведеного в липні 1831 року обслідування сіл південно-західної частини Ужанського комітату, у т. ч. і Чопа, власті були змушені визнати, що біднота вже багато місяців знаходиться без хліба і в нужді, їсть недозрілі яблука, водорослі тощо [1].

Мешканці села дуже страждали від численних епідемій. На той час медичного обслуговування в селі не було ніякого. Тому холера, яка охопила в 1831 році всю Угорщину, завдала тяжкого лиха.

Внаслідок усього цього Чоп аж до середини XIX століття залишався незначним селом. Тут нараховувалось всього 80 працездатних.

Буржуазна революція 1848—1849 років, за якою було ліквідовано кріпацтво, відкрила шлях до розвитку капіталізму в країні. З 70-х років почалося будівництво залізниці, яка проходила і через Чоп. В останні три десятиріччя XIX століття стали до ладу залізничні лінії, які зв'язували Закарпаття з Галичиною і центральною Угорщиною і, зокрема, Чоп з Ужгородом і з Береговим. З побудовою в 1872 році залізничної станції Чоп став важливим транспортним вузлом.

Все це сприяло швидкому росту села. На початку XX століття тут вже нараховувалось понад 1800 жителів. Дві третини всіх працездатних були зайняті на

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 4, оп 9, спр. 1413, арк. 45.

транспорті, в промисловості, торгівлі тощо. Третина працювала в сільському господарстві. З зростанням і зміцненням робітничого класу в селі ще з кінця XIX століття почали поширюватися соціалістичні ідеї. Окружний начальник у 1898 році повідомляв про «соціалістичний рух» у Чопі і вказував, що тут розповсюджуються соціалістичні газети, що населення вимагає зменшити податки, розподілити землі, підвищити оплату праці [1].

Тяжкі умови праці на залізниці, на двох примітивних цегельнях і нафтоочисному заводі, в майстернях, мізерна заробітна плата, політичне безправ'я, національний гніт — все це зумовлювало загострення класової боротьби.

Не кращим було становище і селян. Лише близько 60 проц. оброблюваної землі належало селянам, а решта — поміщикам. До того ж значну частину селянської землі прибрали до своїх рук куркулі, що володіли по 20 і більше гектарів. Більшість селян зовсім не мала землі або володіла малими наділами.

В занепаді була й освіта на селі.

Напередодні першої світової війни тут діяла т. зв. народна школа, навчання в якій велося угорською мовою. Відкрита у 1911 році бібліотека обслуговувала службовців залізниці, інтелігенцію, а трудящим вона нічого не давала. Для трудового населення залишалися 2 церкви: римо-католицька і реформатська та кілька корчем [2].

В роки війни навколо Чопа розміщувались угорські та австрійські військові частини, які в значній мірі утримувались за рахунок місцевого населення. Все це, а також мобілізація чоловіків на фронт, високі воєнні податки та контрибуції розоряли населення Чопа, різко погіршуючи і без того його важке становище.

Перемога Великого Жовтня в Росії знайшла палкий відгук серед трудящих села. З Радянської Росії повернулися колишні військовополонені Єне Родойчич та Йожеф Балаж і розгорнули активну революційну агітацію. Вони і залізничники Елек Мадяр, Імре Цейкус, Іштван Галас, Ференц Мадяр, Берталон Молнар та інші поклали початок першій комуністичній організації села.

З перемогою в Угорщині в березні 1919 року пролетарської революції в Чопі створюються місцеві органи Радянської влади, а також і жупний директоріум Ужанського комітату (бо центр комітату — Ужгород був ще раніше захоплений чеськими військами).

10 квітня 1919 року відбулися вибори до місцевої і жупної Рад робітників, солдатів і селян. У виборах взяли участь 2500 жителів Чопа та навколишніх сіл. Це були перші в історії трудящих Закарпаття вибори, в яких вони взяли участь і обрали своїх представників до органів влади. Обранці народу склали присягу, що «кожний з них своїми здібностями, всім своїм старанням служитиме Радянській республіці» [3]. На першому засіданні Ради 15 квітня було обрано депутата на Всеугорський з'їзд Рад — учителя Йожефа Бано. Місцева Рада та її виконавчий комітет — Чопський директоріум гаряче взялись за перебудову життя трудящих Чопа. Вони організували забезпечення продуктами харчування не лише населення Чопа, а й частини Угорської Червоної Армії, розміщеної в Чопі. Радянська влада пробудила творчу діяльність трудящих, і вони стали брати участь у громадсько-політичному житті села.

Та вільне і радісне життя тривало недовго. Ще в березні чеські буржуазні війська зробили спробу напасти на Чоп, але були відбиті. Для запобігання новим нападам окупантів на Закарпаття сюди були надіслані частини 5-ї Угорської Червоної дивізії та почалося формування частин 65-ї Русинської Червоної бригади. Вона розміщувалась в районі Чопа [4]. З місцевих залізничників було сформовано

[1] Газ. «Ungvar», 11 лютого 1898 р.
[2] Чоп — місто зустрічі друзів. Ужгород, 1963, стор. 1.
[3] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 69.
[4] Українсько-угорські історичні зв'язки. Збірник статей. К., 1966, стор. 128.

загін в складі двох рот, яким командував машиніст Михайло Шкотняр. У створенні загону взяла участь і комсомольська організація Чопа[1].

Новий напад чеських військ на Чоп почався 22 квітня 1919 року, а зі сходу ще з 16 квітня наступали війська боярської Румунії. На підступах до Чопа зав'язалися уперті бої. Головнокомандуючий збройними силами Радянської Угорщини відзначав, що «русинські й угорські воїни під Чопом майже босі і з гвинтівками на шнурках 14 днів бою, що тривав вдень і вночі, проти добре озброєної і в три рази переважаючої в силі чеської армії захищали диктатуру пролетаріату і тільки тому відступили, що в інших місцях фронт порушився»[2]. В боях під Чопом полягло багато червоноармійців, серед них і один з перших організаторів молоді Закарпаття Петро Деяк.

Потопивши в крові народну владу і захопивши в квітні село в свої руки, окупанти вчинили розправу над мирним населенням — прилюдно знущалися з заарештованих комуністів Чопа — Йожефа Балажа, Томаша Чопака, Бели Унгвара, Шандора Чопака та інших. Багатьох з них кинули до в'язниці[3].

Трудящі Чопа як раніше, так і під владою буржуазної Чехословаччини, були позбавлені політичних прав і жорстоко визискувалися експлуататорами.

Сторінки історії Чопа цього періоду багаті на революційні події. Хоч Радянська влада й була придушена, але з революційним робітничим і селянським рухом окупанти справитись не могли. Вже на початку 1920 року робітники депо під керівництвом Імре Цейкуса та Іштвана Галаса влаштували страйк, вимагаючи підвищення заробітної плати. У березні того ж року робітники і селяни надіслали двох своїх делегатів на установчий з'їзд Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі (МСП), який відбувся в Ужгороді 21 березня 1920 року[4]. Після з'їзду утворилась організація МСП у Чопі. Під її керівництвом жителі села в грудні 1920 року взяли участь у загальному страйку, що охопив усе Закарпаття.

В травні наступного року відбувся установчий з'їзд Комуністичної партії Чехословаччини, на який делегатом від чопських робітників прибув кочегар Й. І. Ерде. Після з'їзду в Чопі створюється місцева організація Комуністичної партії Чехословаччини. Її очолив Йожеф Балаж. До неї входили Йожеф Ерде, Імре Цейкус, Іштван Галас, Балінт Берцик, Томаш Чопак, Янош Бочкаї та інші. Одним з активних членів чопської парторганізації був колишній військовополонений в Росії Ференц Унгварі. До комуністичної партії він вступив ще у 1917 році у Челябінську. Після розгрому Колчака навчався на партійних курсах в Москві, а у 1921 році повернувся до Чопа.

У 1920—1930 рр. Чоп став місцем неодноразових конференцій і з'їздів. Восени 1922 року тут відбувся перший з'їзд Комуністичної Спілки молоді Підкарпатської Русі. Від молоді села на з'їзді були присутні Берті Гуляш, Шандор Катко, Антал Балог, Йожеф Ковач, Дюла Дьєрі, Лайош Чопак та інші. Партійна та комсомольська організації Чопа провадили велику роботу серед населення. І це позначилось на громадському житті. Під час виборів до чехословацького парламенту в березні 1924 року 60 проц. виборців села голосували за список КПЧ. Після цих виборів властї називали Чоп «червоним гніздом» або «червоним куточком».

Становище трудящих Чопа завжди було в центрі уваги крайової партійної організації. П'ята крайова конференція КПЧ в червні 1924 року на доповідь делегата чопської парторганізації Й. Балажа прийняла рішення про завдання комуністичних фракцій в місцевих сільських представництвах.

Комуністи Чопа були організаторами і керівниками страйків і демонстрацій. У 1927 році відбувся страйк на цегельних заводах, яким керував комуніст Янош

---

[1] М. Климпотюк. Юність в боротьбі, стор. 20, 21.

[2] Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів, стор. 105.

[3] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп.1, спр. 4. Спогади старих комуністів О. Й. Ерде, І. Цейтуча.

[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 228, 231.

Бочкаї. Страйкарі добились права створити профспілкову організацію та укласти колективну угоду з підприємцем [1].

Щороку робітники і селяни Чопа відзначали ленінські дні, річниці революційних подій — День міжнародної солідарності трудящих — 1 Травня, річницю Жовтневої революції тощо, організовували мітинги, демонстрації, масові гуляння, на яких влаштовували концерти, ставили революційні п'єси (зокрема за романом Горького «Мати»). Демонстрації не раз закінчувались сутичками з жандармами та арештами.

Незважаючи на те, що жандарми все частіше вчиняли в селі розправу над місцевим населенням, діяльність комуністичної організації і профспілок не припинялась. 25 березня 1928 року поблизу Чопа, на березі Тиси, відбулась восьма крайова конференція комуністів Закарпаття, яка обговорила важливі завдання парторганізацій краю. 16 вересня цього ж року в Чопі в Робітничому домі відбулась конференція Червоних профспілок Закарпаття, на якій обговорювалися питання економічного становища трудящих краю [2].

У 20-х і 30-х роках дещо пожвавішала робота залізничного вузла, окремих підприємств, ремесел. Але всі підприємства залишалися дрібними, на них працювало від 5 до 30 робітників. Реміснцтвом займалося близько 100 чоловік. Серед них було 7 столярів, 7 шевців, 6 кравців, 4 слюсарі і т. д.

В період світової економічної кризи капіталізму (1929—1933 рр.) трудящі Чопа, як і всього Закарпаття, терпіли голод і злидні. Про це систематично писалось у революційній пресі. В 1930 році у комуністичному журналі «A Hét» був опублікований вірш «Безробітний», в якому йшлося про долю безробітних. Автор вірша — учасник робітничого руху в Чопі І. Гуляш.

В ці роки трудящі посилювали опір окупантам. У 1932 році застрайкували робітники, що споруджували школу. Страйк був придушений. Організовано пройшов страйк робітників-будівельників у травні 1934 року, які працювали на регулюванні річки Тиси. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати, виступали проти численних відрахунків і штрафів. І на цей раз власті застосували репресії. Заарештували робітників Й. Лакатоша і З. Шато, а ще 35 притягли до судового слідства [3].

Напередодні окупації Закарпаття хортистською Угорщиною в Чопі налічувалось 617 будинків, у яких проживало понад 3300 жителів. Тут діяли невеликі підприємства — електропідстанція, нафтоочисний завод, цегельний завод, паровий млин [4]. Було тут і кілька навчальних закладів — 1 горожанська, 2 державні початкові школи, 1 римо-католицька, 1 церковнопарафіальна, 1 промислово-учнівська, 1 сільськогосподарсько-ремісничa школи, невелика бібліотека. Але всі вони обслуговували перш за все заможні верстви населення. У більшості шкіл викладання велося чеською чи угорською мовами.

У листопаді 1938 року Чоп окупувала угорська хортистська армія. Окупанти встановили жорстокий режим. Комуністи перейшли в підпілля. Внаслідок окупації становище жителів Чопа погіршилося. Зросло безробіття. Тільки в січні 1940 року тут налічувалося 130 безробітних [5]. Гнів і обурення трудящих Чопа викликала звістка про напад гітлерівської Німеччини та хортистської Угорщини на Радянський Союз. Та найменший прояв незадоволення населення жорстоко придушувався. 10 жовтня 1942 року «за антидержавну діяльність» і за небажання йти до армії комуніста Яноша Бочкаї було засуджено до 10-річного ув'язнення. На суді він заявив: «Краще було б, як би тут руські були... інше було б становище... Якщо

---

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 379.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 76, арк. 1—88.
[4] Ungvár és Ungvármegye, стор. 179.
[5] Закарпатський облдержархів, ф. 281, оп. 1, спр. 868, арк. 23.

проти руських треба буде воювати, то я не буду стріляти на своїх братів... Я знаю куди треба повернути зброю, якщо повезуть мене на фронт» [1].

Перемоги Червоної Армії над німецько-фашистськими загарбниками та їх хортистськими прислужниками запалювали трудящих Закарпаття, у т. ч. і жителів Чопа, на посилення боротьби проти фашистських окупантів. У 1944 році комуністи Чопа розповсюдили листівки, звернення, в яких закликали не воювати проти Радянського Союзу. У зв'язку з цим фашисти заарештували 10 чоловік, у т. ч. комуністів Йожефа Гуляша, Ференца Унгварі, Елека Мадяра, Іштвана Галаса і засудили кожного до 10 років ув'язнення. Кілька десятків сімей вивезли з села в концтабори смерті, звідки повернутися вдалося лише одиницям. За неповними даними, в роки фашистської окупації було по-звірячому знищено близько 500 жителів села [2].

З наближенням частин Червоної Армії до села Чоп прибули радянські розвідники — сини чопського лікаря Берната, брати Дьєрдь і Янош. Їх переховував житель Чопа Йожеф Караков, який допомагав і партизанам, що приходили до Чопа.

Трудящі Закарпаття — українці та угорці — активно допомагали Червоній Армії і партизанам у визволенні краю. Багато жителів Чопа перебували в загоні Дюли Усти, з'єднанні Василя Русина та в партизанських загонах В. Хоменка і В. Буянова, що діяли поблизу села.

28 жовтня 1944 року радянські війська підійшли до Чопа. Внаслідок запеклого бою, який тривав цілий день, 28 жовтня війська 17-го гвардійського стрілецького корпусу, 237, 8 та 138 стрілецьких дивізій визволили Чоп [3]. Та скоро фашистські війська перейшли у контрнаступ. Окремі райони Чопа кілька раз переходили з рук у руки [4]. Отстаточно Чоп було визволено лише 23 листопада 1944 року.

В боях за Чоп віддали своє життя понад 300 радянських воїнів. На головній вулиці міста, у сквері, поруч з Будинком культури, поховано останки офіцерів і солдатів Червоної Армії. В центрі сквера стоїть обеліск з написом: «Своїм визволителям, доблесним воїнам Червоної Армії від мешканців селища Чопа. 1 липня 1945 року».

В грудні 1944 року почав діяти новообраний Народний комітет, який очолив комуніст Елек Мадяр. До його складу входили учасники революційного руху Й. Ерде, І. Гуляш, Б. Гуляш. Тоді ж була заново створена місцева комуністична організація, до складу якої увійшов 21 чоловік. Секретарем її став Ференц Унгварі.

Відступаючи, фашисти завдали жителям Чопа великої шкоди. Після визволення села тут уціліло не більше 30 проц. будинків. Вщент були зруйновані вокзал, пристанційні залізничні будівлі, депо, перевалочна база, водокачка, дуже пошкоджений цегельний завод.

Партійна організація і Народний комітет організовували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. У відбудові села активну участь брали і воїни Червоної Армії. Вже в перші дні роботи Народний комітет поділив серед найбідніших селян Чопа близько 300 гольдів землі, організував кілька пунктів харчування, провів запис добро-

Перший електропоїзд на магістралі Львів — Прага. Станція Чоп. 1962 р.

[1] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 322.
[2] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.
[3] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 357, арк. 38.
[4] Закарпатський обласний краєзнавчий музей. Спогади командуючого 17-м гвардійським стрілецьким корпусом генерала А. І. Гастиловича (рукопис), стор. 20.

Залізничники Закарпаття, Чехословаччини й Угорщини на пульті управління станції Чоп. 1964 р.

вольців у Червону Армію та організував збирання посилок для фронту.

Багато зусиль доклали залізничники та населення Чопа за допомогою частин Червоної Армії, щоб за короткий час відбудувати залізничний вузол. Лише у вересні — жовтні 1945 року відбулося 5 недільників, в яких взяли участь близько 1,5 тис. чоловік [1]. Одночасово велись роботи по відбудові локомотивного і вагонного депо. Незабаром було відбудовано депо і водокачку. Протягом 1946—1947 років лінія Чоп—Батеве, а потім й інші лінії були переведені на широку колію.

На Чопському вузлі був збудований спеціалізований парк, встановлено козлові електричні крани вантажопідйомністю до 100 тонн. Споруджено нове приміщення вокзалу, а поруч будинок нового готелю. Всі роботи по відбудові і перебудові залізниці було завершенно до початку семирічки. В зв'язку з великою потребою у будматеріалі за короткий строк було піднято з руїн цегельний завод. Вже за рік він виготовляв 100 тис. штук цегли і 32 тис. штук черепиці.

Велика увага приділялася житловому будівництву.

Значну роль у відбудовних роботах відіграло соціалістичне змагання. Зачинателями змагання на ремонті паровозів стали робітники О. Гайду, І. Берцик, І. Іллеш, які щоденно виконували норми на 170—200 проц. Розгорнулося змагання і серед машиністів великовагових составів. Машиністи М. В. Озорнін, О. Т. Щербінін, В. І. Горбунов та інші стали майстрами у перевозці грузів на великих швидкостях [2].

Трудящі Чопа дружно взялися і за перебудову сільського господарства. Ініціативна група в складі Елека Мадяра, Шандора Бимби, Йожефа Мишкольці, Ференца Варги та інших в кінці грудня 1948 року завершила організацію колгоспу «Перемога». Першим його головою став колишній залізничник Ференц Варга. Колгосп об'єднав 83 двори, мав 634 га землі, у т. ч. 200 гектарів орної.

В 1950 році відбулося об'єднання з артіллю ім. Мічуріна села Мінерального, а в 1963 році із артіллю «Авангард», що в селі Яворовому. Більшість колгоспників з Чопа переселилися в нове село — Красне.

Значних успіхів досягли трудівники Чопа в розвитку економіки і культури за роки семирічки і наступної п'ятирічки. Чоп віднесено до розряду міст. Станцію Чоп реконструйовано. На місці старих цехів виникли нові — по ремонту окремих секцій тепловозів і електровозів, ремонту електроапаратів і електроустаткування, ремонту паливної арматури тощо. Стали до ладу нові підприємства: вагонне депо, пункт перестановки вагонів з вузької колії на широку вітчизняну, пункт технічного огляду вагонів, механізована дистанція вантажно-розвантажувальних робіт, новий вокзал. У 1965 році закінчено переобладнання стрілочних переводів станції на централізовану електросигналізацію. З 1961 по 1965 рік всі магістралі було повністю переведено на тепловозну і електровозну тягу.

В ці роки на підприємствах Чопа розгортається рух за комуністичну працю, організатором і душею якого була партійна організація. Вже у 1959 році бригаді машиністів, яку очолює І. А. Миль, одній із перших в області присвоєно звання бригади комуністичної праці. У наступному році почесне звання «підприємство комуністичної праці» завоювали колективи станції та пункту технічного огляду вагонів.

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 22 вересня 1945 р.
[2] Л. Сташкевич. Горять зелені світлофори. Ужгород, 1964, стор. 14.

За роки Радянської влади на Чопському вузлі виросли чудові висококваліфіковані кадри залізничників. Кращими серед виробничників стали машиністи тепловоза С. М. Білоус, С. Т. Смирнов, машиніст-інструктор М. І. Верезуб, машиніст електровоза В. В. Мордованець, маляр М. Ф. Козьма, майстри Б. О. Берт, Я. Я. Скрипинець, старші оглядачі Б. Б. Берт, С. А. Ярема, крановщик Л. В. Рез-в'яков, вантажники Д. І. Гаврилович, Б. А. Баркас. Багатьох кращих виробничників відзначено урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено майстра депо А. А. Куна. Ще кілька чоловік нагороджено іншими орденами і медалями. Один з кращих машиністів І. Я. Гроберчук обирався депутатом Верховної Ради УРСР 6-го скликання.

Нарощує темпи робіт Чопський цегельно-черепичний завод. За роки семирічки потужність його значно зросла. Тут багато нової потужної вітчизняної техніки — металорізальні верстати, потужні преси, екскаватори «КЕМА», мотовози. За 1967 рік завод випустив понад 3 млн. штук цегли, 1,2 млн. штук черепиці. Випуск валової продукції виконано на 116 процентів. Заслуженою пошаною користуються на заводі з'йомник М. П. Гуляш (депутат міськради), шихтовщик Г. А. Ньїрі, слюсар І. О. Патакі, екскаваторник І. Я. Батяні, які виконують норми виробітку на 115—120 процентів.

Велика увага приділяється благоустрою міста. Тільки в 1967 році на це було витрачено 120 тис. крб. Місто озеленене, освітлене люмінесцентними лампами, вулиці замощені андезитовою шашкою, працює водопровід, каналізація, автоматична телефонна станція, курсують автобуси. Для дальшого розвитку міста створено спеціальний фонд. Ініціаторами його виступили чопські залізничники. Фонд створюється за рахунок економії коштів на виробництві. Лише колективи залізничної станції і локомотивного депо зобов'язалися внести понад 200 тис. карбованців [1].

За останні роки реконструйована і розширена привокзальна площа. На ній виросли багатоповерхові 32-х квартирні будинки, універмаг, готель «Україна», ресторан «Карпати», гастроном, книжковий магазин, критий ринок, магазин «Малятко» та спеціалізований магазин подарунків і сувенірів. В місті багато квітів. До послуг жителів, туристів і пасажирів — численні підприємства громадського харчування та комбінат побутового обслуговування.

Щороку зростає купівельна спроможність жителів міста і попит на товари, про це свідчить товарообіг торговельних підприємств, який у 1967 році досяг 7 млн. карбованців.

За роки Радянської влади в Чопі споруджено десятки багатоповерхових житлових будинків. Трудівники міста одержали 550 зручних квартир. Більше як 200 сімей жителів Чопа за допомогою держави звели індивідуальні будинки-котеджі. На карті міста з'явилися широкі і упорядковані нові вулиці. Для молодих трудівників зведено три гуртожитки з усіма побутовими вигодами.

В місті добре організовано медичне обслуговування. Тут працює центральна районна лікарня на 50 ліжок, вузлова залізнична лікарня та поліклініка. Всі вони містяться в нових приміщеннях і мають необхідні лікувальні кабінети. Працює районна санепідстанція. Про здоров'я жителів міста піклуються 122 медпрацівники, у т. ч. 32 лікарі з вищою освітою і 90 чоловік середнього медичного персоналу. Заслу-

Першотравнева демонстрація в м. Чопі. 1967 р.

[1] Газ. «Закарпатська правда», 24 лютого 1968 р.

44 8-312

Посланці Індії в Чопі. 1957 р.

женою повагою серед мешканців Чопа користується лікар П. І. Коровкін. Чимало праці доклав він до організації медичної справи в Чопі. З повагою ставляться трудящі до лікарів К. Д. Михайлини та О. І. Дасканової, неодноразово обирали їх депутатами міськради.

В Чопі люблять спорт. Футбольна команда «Локомотив» бере участь у розиграші першості по області. В місті є добре обладнаний стадіон.

Незрівняно зросла освіта і культура. Діти робітників і службовців Чопа навчаються в нових світлих школах. Діти угорців відвідують школу з угорською мовою навчання. У двох середніх та вечірній школах робітничої молоді навчається близько 1500 учнів. Понад 800 юнаків і дівчат здобули вже середню освіту. Їх навчають і виховують 86 вчителів, з яких 55 мають вищу освіту. Великим авторитетом користуються вчителі Е. С. Деметер, П. З. Кома, К. І. Ломова, Н. І. Садовська, Е. О. Черничко, В. М. Заблоцький, О. В. Кадар, І. П. Черничко.

В Чопі добре налагоджено пропаганду знань серед населення. Близько 200 спеціалістів з вищою освітою передають трудящим свої знання. З інтересом слухають мешканці лекції членів товариства «Знання» вчителів О. П. Архипенка, М. В. Чубенка, Л. І. Чучки, машиніста-інструктора локомотивного депо М. І. Верезуба та інших. Багато трудівників Чопа відвідують народні університети культури, охорони здоров'я, батьківський лекторій.

Є тут Палац культури залізничників на 500 глядачів. В ньому розміщені бібліотека з читальним залом, міський Будинок політичної освіти, дитяча музична школа, в якій навчається 75 учнів, дитяча балетна студія на 25 хлопчиків і дівчаток. Діяльність колективу художньої самодіяльності Палацу не обмежується виступами лише перед трудящими Чопа, вони виступають у селах і містах області. У Палаці культури часто виступають артисти Москви, Києва, Львова, Одеси, Ужгорода та інших міст.

Добрі умови для догляду і виховання створено дітям дошкільного віку. В дитячих яслах та дитячих садках виховується понад 200 дітей робітників та службовців. Став до ладу і новий дитячий комбінат на 140 місць.

Чільне місце у підвищенні культури і знань трудящих міста відіграють 5 бібліотек з загальним книжковим фондом понад 76 тис. примірників. Читачами бібліотек є понад 5700 жителів.

Керівну роль у багатогранному творчому житті мешканців Чопа відіграють комуністи, яких в місті близько 500 чоловік. Допомагають їм понад 950 комсомольців.

Чоп наших днів — це місце, де збігаються землі трьох братніх соціалістичних країн — Радянського Союзу, Чехословацької Соціалістичної Республіки та Угорської Народної Республіки. Чоп — місто зустрічі друзів. Тут вступають на рідну землю і ті, хто багато років тому покинув Закарпаття, землю батьків, і виїхав до країн Європи й за океан в пошуках шматка хліба, роботи, кращої долі і тепер повертаються на Батьківщину.

Через Чоп до Країни Рад приїжджають численні гості — робітники і дипломати, селяни і вчені, студенти і артисти [1]. Тільки у 1967 році кількість туристів і гостей становила понад 125 тис. чоловік майже з ста країн світу.

В книзі відгуків на станції Чоп є тисячі записів, які схвалюють мир і дружбу, прославляють Радянський Союз. «Хай мир і щастя будуть з Вами і всі побажання здійсняться» — пише Джульсон з Канади. «Познайомилися з величезними досягненнями наших друзів за 50 років Радянської влади... Бажаємо і в дальнішому нових трудових успіхів і хорошого здоров'я радянському народу...» — написали учасники поїзда миру і дружби з угорського міста Дунайвароша.

Чудове нині місто Чоп. Та ще краща його перспектива.

У найближчі роки планується спорудження фабрики по виробництву побутових речей, будівництво овочесховища, забудова нових житлових масивів, дальший благоустрій вулиць міста, регуляція рік Тиси і Латориці тощо. Разом з усім народом трудівники Чопа вносять свій посильний вклад у справу комуністичного будівництва.

Я. І. ШТЕРНБЕРГ

[1] Чоп — місто зустрічі друзів, стор. 3.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД УЖГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ

БАРАНИ́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 3 км від районного центру. Населення — 800 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Барвінкош, Довге Поле, Дравці, Підгорб.

В Баранинцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який має 3088 га землі, в т. ч. 1810 га орної. Господарство рільничо-тваринницького напряму.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Згадка про Баранинці є в письмових джерелах XIV століття.

Комуністична організація створена в 1924 році. 1 травня 1924 року жителі Баранинців, Дравців, Великих Геївців та Великих Лазів брали участь в поході до Ужгорода.

Баранинці визволені від фашистської окупації Червоною Армією 27 жовтня 1944 року.

Селяни с. Дравців із зброєю в руках виступили проти угорсько-фашистських окупантів у 1939 році. Цей виступ був жорстоко придушений.

ВЕЛИ́КІ ГЕ́ЇВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Сюрте. Населення — 1056 чол., в основному угорці. Сільраді підпорядковані населені пункти Малі Геївці та Руські Геївці.

В селі розміщений колгосп «Прогрес», який має 3200 га землі, в т. ч. 47 га садів, 18 га виноградників. Головний напрям господарства—тваринництво, розвинуте й рільництво. Основні виробничі процеси в тваринництві механізовані.

У Великих Геївцях є восьмирічна та заочна середня школи з угорською мовою навчання, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в документі за 1427 рік, де говориться про те, що воно дістало право збирати мито.

У березні — квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

Первинна організація КПЧ створена у Великих Геївцях у 1924 році.

6 лютого 1933 року перед нотарським управлінням відбулася демонстрація, в якій взяли участь понад 200 чол. Очолював демонстрантів комуніст І. Молнар. Демонстранти вимагали державної допомоги безробітним.

Великі Геївці визволені від фашистської окупації 27 жовтня 1944 року.

ВЕЛИ́КІ ЛАЗИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Підгорб, за 1 км від села проходить шосе Ужгород—Мукачеве. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Циганівці.

В селі знаходиться відділок радгоспу «Великолазівський», який спеціалізується на вирощуванні фруктів та винограду. В господарстві 1145 га землі, в т. ч. 320 га виноградників, 160 га садів.

Великолазівська середня школа славиться хорошою організацією краєзнавчої та атеїстичної роботи. Про досвід шкільних юннатів Київською кіностудією документальних фільмів створено фільм «Квіти вам». В селі є клуб, бібліотека.

Згадка про село є в письмових джерелах XVII століття.

В 1918 році селяни Великих Лазів захопили державні ліси.

В 1925 році створена первинна організація КПЧ. Першими комуністами були В. А. Гаврилешко, П. І. Долгош, І. М. Ференцик; в 1928 році виникла комсомольська організація.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. 19 чол. пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

На території Великолазівської сільради виявлено 3 поселення часу пізнього неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.). Поблизу с. Циганівців знайдено бронзовий меч доби пізньої бронзи (II—I тисячоліття до н. е.).

ГА́ЛОЧ — село, центр сільської Ради. Розташований за 9 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Сюрте. Населення — 404 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Деревці та Павлове.

В Галочі розміщений колгосп «Іскра», за яким закріплено 1679 га землі, в т. ч. 967 га орної. Провідною галуззю господарства є рільництво. Колгоспному зоотехніку О. М. Габовді присвоєно звання заслуженого зоотехніка УРСР.

В селі — початкова школа, клуб, бібліотека, стадіон; дільнична лікарня на 25 ліжок. За радянських часів споруджено 110 будинків.

Перша згадка про село є в документах 1427 року.

В квітні 1919 року в Галочі було створено Раду робітників, селян і солдатів.

28 жовтня 1944 року село визволено від угорсько-фашистської окупації.

ГЛИБО́КЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 14 км від районного центру. Через село проходить шосе Ужгород—Рахів. Населення — 570 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нижня Солотвина та Руські Комарівці.

В Глибокому міститься центральна садиба колгоспу «Світанок», який займається виноградарством і тваринництвом. Артіль має 2269 га землі, 600 голів великої рогатої худоби, 1200 овець.

У Глибокому є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село згадується в документі 1417 року. Тоді воно називалося Малим Холмцем, або Гуткою.

В 1928 році створена первинна організація КПЧ, секретарем її був Й. Ю. Пайдич.

27 жовтня 1944 року Глибоке визволено від фашистської окупації.

ГОРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру. Населення — 1277 чоловік.

В селі знаходиться центральна садиба радгоспу «Великолазівський», виробничий напрям якого — садівництво та виноградарство. За радгоспом закріплено 3128 га землі, в т. ч. 600 га садів, 547 га виноградників.

У Горянах є восьмирічна школа, консультаційний пункт Ужгородської заочної середньої школи, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади зведено понад 240 будинків.

Горяни вперше згадуються в письмових джерелах 1250 року.

В 1922 році в селі створена первинна організація КПЧ, членами її були С. В. Кувик, Ю. П. Янкес, П. І. Кувик, Ю. В. Лазорик, П. В. Чомбовкош.

27 жовтня 1944 року Горяни визволено від фашистської окупації; 15 чоловік вступили добровольцями до Червоної Армії.

В селі збереглася архітектурна пам'ятка XII століття — церква «Горянська ротонда».

ДІ́БРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в Середнянській долині, за 30 км від районного центру. Населення — 933 чоловіки.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Кірова, за якою закріплено 1160 га землі, в т. ч. 650 га орної. Виробничий напрям — виноградарство та тютюнництво.

У Дібрівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За радянських часів у селі зведено близько 200 будинків, приміщення школи та ін. громадські приміщення. До возз'єднання з Радянською Україною більше половини населення було неписьменним. Тепер 25 селян здобули вищу, вся молодь має середню освіту.

Село вперше згадується в документі 1417 року.

В березні—квітні 1919 року в Дібрівці існувала Радянська влада.

Селяни захопили частину поміщицького маєтку в 1921 році.

В 1922 році в Дібрівці створена первинна організація КПЧ, першим секретарем її був Ю. М. Пуга. В 1936 році комуністи організували демонстрацію безземельних селян, які вимагали розподілу землі місцевого поміщика. 12 демонстрантів було заарештовано.

27 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації, понад 30 селян вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

ІРЛЯ́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Середнє. Населення — 399 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка та Чабанівка.

В селі розміщений відділок Середнянського виноградорадгоспу. В господарстві є 1411 га землі, в т. ч. 334 га виноградників, 145 га садів.

В Ірляві — початкова школа, клуб, при якому працюють 5 гуртків художньої самодіяльності, бібліотека.

Ірлява згадується в писемних джерелах 1453 року.

Село визволено від фашистської окупації 26 жовтня 1944 року, 55 чоловік пішли добровольцями до Червоної Армії.

В с. Андріївці в 1847 році знайдено скарб періоду пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.).

КИБЛЯ́РИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 35 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Антонівка. Населення — 1232 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гайдош та Лінці.

У Киблярах знаходиться центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 3690 га землі, в т. ч. 699 га орної, 112 га садів, 142 га виноградників. Провідні галузі виробництва — виноградарство, садівництво й тваринництво. Передова ланка виноградарів, очолювана М. В. Сембером, одержує по 112 цнт винограду з гектара.

В селі є середня школа, клуб на 100 місць, бібліотека. За радянських часів понад 50 чоловік здобули вищу освіту.

Згадка про село є в писемних джерелах XIII століття.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

В околицях Киблярів виявлено поселення, а в с. Лінцях — скарб доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КОМАРІ́ВЦІ (до 1945 р.— Паладь Комарівці) — село, центр сільської Ради. Розташовані між річками Латорицею і Ужем, за 15 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Сюрте. Населення — 854 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Солонці.

В селі знаходиться колгосп «Шлях до комунізму», який має 2650 га землі, в т. ч. 1093 га орної. Господарство рільничого напряму. Тут одержують по 25 цнт зернових, 120 цнт картоплі, по 537 цнт цукрових буряків з гектара.

У Комарівцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в писемних джерелах за 1325 рік.

В квітні 1919 року в Комарівцях створена Рада робітників, солдатів і селян, головою якої було обрано С. Й. Сані.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

КОРИТНЯ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані в долині річки Ужа, за 9 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Холмок. Населення — 945 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кінчеш та Часлівці.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, виробничий напрям якого — рільництво та тваринництво. Артіль має 2094 га землі, в т. ч. 1410 га орної; 900 голів великої рогатої худоби. Допоміжні підприємства — млин, 2 пилорами.

У Коритнянах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, колектив художньої самодіяльності якого налічує 70 чоловік.

Село Коритняни згадується в документах 1315 року.

В квітні 1919 року в селі створено Раду робітників, солдатів і селян.

24 жовтня 1944 року Коритняни визволено від фашистської окупації.

МАЛА́ ДО́БРОНЬ (до 1946 р.— Кіш Добронь) — село, центр сільської Ради. Розташована за 38 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Вузлове. Через село проходить шосе Ужгород—Берегове. Населення — 1647 чоловік, переважно угорці. Сільраді підпорядковані населені пункти Демечі та Тисянка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 3380 га землі. Розвинуте тваринництво й рільництво. Колгосп займає провідне місце в області по вирощуванню ранніх овочів, зокрема перцю.

У Малій Доброні є восьмирічна та вечірня середня школи з угорською мовою навчання, клуб, бібліотека.

Село існувало вже в XIII столітті, назва його слов'янського походження.

Мала Добронь визволена від фашистської окупації 26 жовтня 1944 року.

На території села виявлено 2 скарби бронзових речей періоду пізньої бронзи (початок I тисячоліття до н. е.).

МІНЕРА́ЛЬНЕ (до 1945 р.— Ашвань) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Чоп. Через село проходить шосе Мукачеве—Чоп. Населення — 851 чоловік, переважно угорці. Сільраді підпорядковане с. Червоне.

В селі розміщена бригада колгоспу «Авангард», за якою закріплено 787 га землі. Господарство рільничого напряму, розвинуто тютюнництво, а також садівництво.

У Мінеральному — початкова школа, бібліотека, клуб, при якому працюють 4 гуртки художньої самодіяльності.

Згадка про село є в документах XVI століття.

В 1944 році поблизу села діяв партизанський загін В. Буянова.

Село визволено від фашистської окупації 29 жовтня 1944 року.

ОНО́КІВЦІ (до 1944 р.— Верхні Доманинці)— село, центр сільської Ради. Розташовані на автомагістралі Ужгород—Львів, за 3 км від районного центру. Населення — 1323 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Доманинці та Оріховиця.

У селі розміщені відділок Ужгородського винсадорадгоспу, за яким закріплено 387 га землі; каменедробильний кар'єр, каніфольний цех, лісництво Ужгородського лісокомбінату.

В Онokівцях — початкова школа, клуб, бібліотека; дільнична лікарня, дитячий санаторій «Малятко», піонерський табір.

Село згадується в писемних джерелах за 1412 рік.

В 1918 році селяни захопили навколишні державні ліси.

Жителі села брали участь у страйку будівельників каналу Кам'яниця—Ужгород, яким керував комуніст П. Терек у квітні 1933 року.

27 жовтня 1944 року Оноківці визволені від фашистської окупації.

В с. Оріховиці досліджені залишки поселень епохи неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та бронзи (III—II тисячоліття до н. е.).

ПАЦКАНЬО́ВЕ (до 1918 р.— Потокош Потконьовц) — село, центр сільської Ради. Розташоване поблизу гори Маковиці, за 28 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Середнє. Населення — 1818 чоловік.

В селі розміщено відділок Середнянського винсадорадгоспу, який займається також тваринництвом.

У Пацканьовому є восьмирічна та заочна середня школи, клуб, бібліотека, якій присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи.

Перша згадка про село є в документах 1600 року.

Восени 1918 року селяни Пацканьового вимагали повернення своїх земель, які відібрали у них поміщики і лихварі. Збори 29 грудня 1918 року прийняли рішення про возз'єднання з Радянською Україною.

В березні—квітні 1919 року в Пацканьовому існувала Радянська влада.

В 1928 році створена первинна організація КПЧ, організаторами її були М. В. Батько, І. М. Сливканич.

Під час угорсько-фашистської окупації більшість молоді була відправлена на фашистську каторгу, а М. І. Скучку за висловлення проти жорстокого режиму хортисти закатували. Жителі села допомагали партизанам з'єднання О. В. Тканка; П. Ю. Білей та І. І. Токарський вступили в партизанський загін.

24 жовтня 1944 року радянські війська визволили село від окупантів; понад 30 чол. пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

В Пацканьовому народився В. І. Свида, різьбяр, заслужений діяч мистецтв УРСР. Його твори «Возз'єднання», «Опришки», «Ліквідація неписьменності» широко відомі.

Поблизу села є джерело сірчаної води.

На території Пацканьового знайдені побутові речі, які свідчать про заселення цієї місцевості в середині I тисячоліття до н. е.

РА́ТІВЦІ (до 1946 р.— Кіш Рат) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Сюрте. Населення — 1209 чоловік, переважно угорці.

В селі розміщений радгосп «Борець», який займається тваринництвом і виробництвом сортового насіння. В господарстві — 700 голів великої рогатої худоби, 700 свиней, 1100 овець; орної землі — понад 1040 га.

В Ратівцях є восьмирічна та вечірня середня школи, бібліотека, клуб.

Перша згадка про село є в документах 1284 року.

Сінокос в колгоспі «Борець». 1967 р.

В квітні 1919 року в Ратівцях була створена Рада робітників, селян та солдатів.

На території Ратівців виявлено слов'янське поселення IX століття н. е.

СО́ЛОВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 43 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Есень. Населення — 851 чоловік, переважно угорці. Сільраді підпорядковане с. Петрівка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2026 га землі, в т. ч. 830 га орної. Господарство — зерно-тваринницького напряму.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб, стадіон.

Вперше Соловка згадується в писемних джерелах XIV століття.

В квітні 1919 року в селі було створено Раду робітників, селян і солдатів, членами її були К. Й. Сантай, Я. Б. Шовш.

В 1924 році створена первинна організація КПЧ.

Поблизу села в 1944 році діяли партизани із загонів В. Хоменка та В. Буянова.

28 жовтня 1944 року Соловку визволено від фашистської окупації Червоною Армією.

СОЛОМО́НОВЕ (до 1964 р.— Шоломонове) — село, центр сільської Ради. Розташоване між річками Латорицею та Тисою, за 27 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Чоп. Населення — 1459 чоловік, переважно угорці.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прикордонник» — багатогалузевого господарства. Артіль має 1542 га землі, в т. ч. 745 га орної, 146 га садів. З допоміжних підприємств наявні млин, пилорама, столярна майстерня. Колгосп славиться в районі високими врожаями овочів.

У Соломоновому є восьмирічна та заочна середня школи з угорською мовою навчання, 2 бібліотеки, клуб. За радянських часів у селі зведено близько 220 будинків.

Перша згадка про Соломонове є в писемних джерелах 1332 року.

На початку квітня 1919 року в селі створено Раду робітників, селян і солдатів. Габор Токач і Шандор Катко були в загонах Угорської Червоної Армії.

В 1922 році створена первинна організація КПЧ.

Виноградарі села в 1932 році страйкували на знак солідарності з виноградарями Берегівщини.

23 листопада 1944 року Соломонове визволено від фашистської окупації Червоною Армією.

СТРУ́МКІВКА (до 1948 р.— Сюрте) — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру. Залізнична станція Сюрте. Населення — 1508 чоловік, переважно угорці. Сільраді підпорядковане с. Цеглівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба народів», за яким закріплено понад 3000 га землі, в т. ч. 1230 га орної. Основний господарський напрям — виробництво зерна та м'ясо-молочної продукції. В господарстві понад 900 голів великої рогатої худоби, 2080 овець, 500 свиней.

У Струмківці є середня школа, 2 бібліотеки, стадіон, клуб.

Вперше село згадується в писемних джерелах за 1332 рік.

В квітні 1919 року в Струмківці було створено Раду робітників, селян і солдатів, організатором якої був Міклош Кіш, посланець Угорської Радянської Республіки.

20 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

У Струмківці збереглася архітектурна пам'ятка — костьол XV століття.

ТА́РНІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі річки Ужа, за 10 км від районного центру. Населення — 557 чоловік, переважно угорці. Сільраді підпорядковані населені пункти Прикордонне, Сторожниця, Шишлівці.

В селі розміщений колгосп ім. Горького — багатогалузеве господарство. Артіль має 2600 га землі, в т. ч. 1550 га орної, 158 га садів. Колгосп ім. Горького вирощує найвищі в області врожаї фруктів, бригада П. П. Огразанського одержує по 236 цнт з га яблук, по 192 цнт інших фруктів. З передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденом Леніна, а Г. А. Павлюк удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У Тарнівцях — початкова школа, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в документах XIV століття.

Сад колгоспу ім. Горького, с. Сторожниця. 1967 р.

На початку квітня 1919 року в Тарнівцях було створено Раду робітників, селян і солдатів.

Село визволено від фашистської окупації 28 жовтня 1944 року.

ХОЛМЕ́ЦЬ (до 1946 р.— Корлат-Гелмец) — село, центр сільської Ради. Розташований в Тисянській низовині, за 12 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1043 чоловіки.

В селі розміщений колгосп «Вперед», що займається тваринництвом та виноградарством. За артіллю закріплено 1226 га землі.

У Холмці — 2 початкові школи (одна з них— з угорською мовою навчання), клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в писемних джерелах XV століття.

В січні 1919 року селяни Холмця захопили державні ліси.

В березні — квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

Село визволено від фашистської окупації 26 жовтня 1944 року.

На території Холмця виявлено рештки поселення і могильник доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.).

ХОЛМО́К — село, центр сільської Ради. Лежить на лівому березі річки Ужа, за 7 км від районного центру, через село проходять шосейна та залізнична дороги Ужгород — Чоп. Населення — 1083 чоловіки, переважно угорці. Сільраді підпорядковані населені пункти Концове, Минай, Розівка.

В селі розміщена бригада колгоспу «Нове життя», який має 2166 га землі, в т. ч. 1250 га орної.

У Холмку є восьмирічна і вечірня середня школи, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в писемних джерелах 1367 року.

В березні — квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

28 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

ХУ́ДЛЬОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване вздовж річки Віоли, за 28 км від районного центру. Через село проходять шосе та вузькоколійна залізниця. Населення — 1446 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонівка та Верхня Солотвина.

Пам'ятник радянським воїнам-визволителям у с. Холмку. 1967 р.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 3350 га землі, в т. ч. понад 730 га орної, 176 га садів, 115 га виноградників. Артіль займає перше місце в районі по вирощуванню високих урожаїв винограду.

У Худльовому є середня школа, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в документах 1764 року.

В березні—квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

Худльове визволено від фашистської окупації 26 жовтня 1944 року.

В 20-х роках XIX століття в с. Антонівці було відкрито залізоробне підприємство, яке проіснувало до 80-х років.

В 1919 році в с. Антонівці був створений загін Червоної гвардії, яким командував Герман Феєр, пізніше він був секретарем Закарпатського крайкому КПЧ.

На території Худльового знайдено 2 скарби бронзових виробів, які свідчать про заселення цієї місцевості в II тисячолітті до н. е.

Я́ВОРОВЕ (до 1945 р.— Есень) — село, центр сільської Ради. Розташоване на рівнині між річками Тисою і Латорицею, за 31 км від районного центру. Поблизу села проходить залізнична лінія Ужгород — Солотвина. Населення — 1797 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», який має 3349 га землі, в т. ч. 1537 га орної, 146 га саду. Основна галузь виробництва — рільництво. 43 колгоспники нагороджені орденами і медалями. На честь 50-річчя Великого Жовтня артіль нагороджено пам'ятним Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

В Яворовому є восьмирічна та вечірня середня школи, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село є в письмових джерелах 1248 року.

24 жовтня 1944 року село визволено Червоною Армією від фашистської окупації.

Я́РОК — село, центр сільської Ради. Розташований за 12 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Кам'яниця. Населення — 686 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Стрипа.

В селі розміщений відділок радгоспу «Великолазівський», який займається виноградарством і садівництвом. За ним закріплено 200 га садів, 80 га виноградників.

В Ярку є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому створено ансамбль пісні і танцю «Ярочок».

Згадка про село є в документах XIV століття.

В 1944 році поблизу Ярка діяв партизанський загін № 7 партизанського з'єднання «Закарпаття». В ньому були жителі села М. А. Біровчак, М. Ю. Дуркота, І. М. Жидик, М. П. Павлей.

24 жовтня 1944 року село визволено радянськими військами від фашистської окупації.

■

ХУСТСЬКИЙ РАЙОН

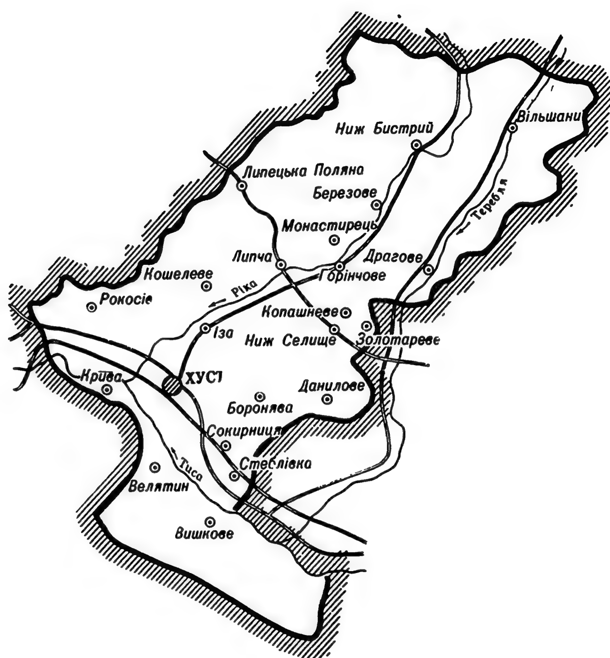

ХУСТ

Хуст — місто районного підпорядкування, центр Хустського району. Розташований у підніжжі гір на просторій рівнині. Бурхливі води Тиси, зливаючись з Рікою, наче обіймають місто з двох боків. В центрі міста тече річка Хустець, від якої, очевидно, й походить назва міста. Через Хуст проходить головна шосейна дорога Ужгород — Рахів та залізнична магістраль, яка зв'язує його з Ужгородом, Мукачевим. Відстань від Ужгорода залізницею — 122 км, автомобільним шляхом через Берегове — 132 км, через Іршаву — 109 км. Чисельність населення — 25 100 чоловік. Хустській міській Раді підпорядковано села Зарічне, Кіреші і Чертіж.

Археологічні розкопки, проведені працівниками Академії наук УРСР в Хусті на Замковій горі та його околицях у 1947—1961 рр., свідчать про те, що на території сучасного міста ще на початку нашої ери жили носії культури карпатських курганів — безпосередні предки однієї з великих слов'янських груп,— літописних білих хорватів.

Хуст, як укріплений населений пункт, існував уже в X—XI століттях. У 1191 році в Хусті закінчили споруджувати замок-фортецю (будували його понад 100 років). Замок служив для захисту Мармароських солекопалень, розташованих за 50 км, а також для оборони від нападу ворогів. У фортеці розміщувалися урядовці соляних копалень.

Хустський замок не раз перебудовувався. В'їзні ворота з південно-східного боку захищала башта, спрямована гострим кутом назовні. В зовнішньому дворі були господарські та житлові приміщення, а також великі резервуари для води, у внутрішньому дворі палацові споруди та інші приміщення і, крім того, колодязь завглибшки в 160 метрів.

Протягом століть Хустська фортеця відбивала напади ворогів. Великий бій

оборонці фортеці дали татаро-монгольським ордам хана Батия в 1242 році. Лише після впертих, тривалих битв фортеця була здобута і спустошена[1].

Після відступу татаро-монголів замок було знову відбудовано. У 1281—1321 рр. він входив до складу Галицько-Волинського князівства. Із зростанням стратегічної ролі фортеці, навколо неї збільшувалося поселення. У 1329 році Хуст одержав право коронного міста[2].

На протязі XIII—XV століть угорські королі поселили в пониззі річки Тиси багато німецьких колоністів. Частина з них прибула також і в район Хуста[3]. В 1455 році у Хусті було побудовано перший великий кам'яний будинок — реформатську каплицю, про що свідчить напис на її південній стіні.

Утримання фортеці в належному стані, постачання її необхідними продуктами вимагало важкої роботи кріпосних селян, а також ремісників, дрібних торговців, які охороняли замок і мусили йому підкорятись.

Переважна більшість населення Хуста займалась землеробством. Жителі міста, як і навколишніх поселень, на протязі століть виконували різні повинності на користь фортеці.

У 1511 році король Владислав II віддав Хустську фортецю з усіма її маєтками за 20 тис. золотих у заклад угочанському жупану Габору Перені[4]. Під час селянського повстання під проводом Д. Дожі населення Хуста здобуло замок-фортецю.

Після поразки угорців у битві з турками під містом Могачем 1526 року, коли розпалося Угорське королівство, Хустський замок потрапив до складу Трансільванського князівства.

В 1546 році військо імператора Фердинанда одержало перемогу над Яношем Заполі і оволоділо Хустським замком. Однією з причин падіння фортеці було те, що під час її тривалої облоги тут виникла велика епідемія.

Протягом другої половини XVI і XVII століть Хуст разом з фортецею був одним з центрів міжусобних війн між трансільванськими князями і Габсбургами.

В 1556 році генерал армії австрійського імператора Лазар Швенді оточив фортецю, але взяти її не зміг, бо на допомогу оборонцям прибуло військо з Трансільванії під керівництвом Яноша Жігмонда і темешварського паші Хусейна. З 1557 року Хустом знову володіли трансільванські князі. Влітку 1594 року на Хуст напала 80-тисячна орда хана Гірея, яка дуже спустошила околицю, але фортецю не змогла взяти.

В середині XVII століття на Закарпатті стали частими набіги кримських татар. У 1657 році на Хуст напало польське військо під керівництвом князя Любомирського, але фортецю теж не взяло[5]. Від навал татар та численних міжфеодальних усобиць і війн дуже страждало населення Хуста, його околиць. Особливо великою була татарська навала в 1659 році. Рятуючись від неї, трансільванський воєвода Немеш прибув з армією до Хустської фортеці і вирішив тут дати бій ворогам. Однак татари не наважились брати фортецю, а пограбували ряд населених пунктів і відступили[6].

Протягом 1661—1662 рр. Хуст не раз штурмували турки. Однак і вони не змогли перемогти опір ратних людей замку, які не лише оборонялися, але й примусили ворогів відступити. Пізніше татари знову робили спроби оволодіти Хустською фортецею, але кожного разу зазнавали невдачі.

На початку визвольної війни угорського народу під керівництвом Ференца II

[1] П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, стор. 21.
[2] G. Váradi. Máramarosi emlékkönyv. Máramaros-Sziget, 1901, стор. 321.
[3] В. Гаджега. Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамороши.— Науковий зборник т-ва «Просвіта». Рочник 1. Ужгород, 1922, стор. 27.
[4] J. Dušanek. Hust v Marmoroše. Hust, 1937, стор. 29.
[5] Technická práce v zemi Podkarpatoruské. 1919—1933. Užhorod, 1933, стор. 82.
[6] S. Szilágyi. Vértanúk a magyar történetből. 1867, стор. 52, 57.

Ракоці у 1703 році повстанці, керовані Я. Маяшем і А. Кішем, оточили фортецю і 17 серпня 1703 року оволоділи нею та містом, захопивши багато рушниць, мортир, різних припасів. До повстанців приєдналися також солдати гарнізону. Хуст знову став одним з центрів повстання проти австрійського панування.

Після взяття Хустського замку до Ф. Ракоці приєдналося з Мармароського комітату 4 тисячі піших і 800 кінних бійців. З самого Хуста в армії Ракоці лише в гарнізоні фортеці служило 33 чоловіки[1]. У жовтні 1709 року прихильники Ракоці в Хусті провели загальнотрансільванський сейм[2].

Хустський замок у XVIII столітті.

Коли повстання було жорстоко придушене, Хуст зазнав варварських руйнувань, а населення міста — жорстоких репресій. Воно змушене було виконувати тяжкі повинності, сплачувати різні платежі і утримувати розміщених тут німецьких солдатів. Австрійські місцеві власті, яких підтримували військові загони, проводили арешти, заковували жителів у кайдани[3]. Розлючений діями мешканців Хуста австрійський імператор видав наказ про зруйнування Хустської фортеці. Але наказу не було виконано, бо на Хуст у 1717 році напали татари. Та ординці не наважилися напасти на Хустський замок і, пройшовши по лівому березі Тиси, поспішили втекти із здобиччю до Криму. В гірських ущелинах шлях їм перегородили загони місцевого ополчення. Відбувся великий бій. На ратному полі, як свідчать тогочасні документи, залишилося шість тисяч ворожих трупів. Ополченці звільнили 7 тис. невільників, переважно підлітків і дівчат. На той час Хустський замок вважався недоступною твердинею. Та в 1766 році під час грози над Хустом блискавка вдарила в порохову вежу фортеці і запалила її. Так скінчилася історія Хустського замку.

На початку XVIII століття Хуст став порівняно невеликим населеним пунктом. У 1720 році в ньому налічувалось 70 дворів, з них 29 були дворянські, 41 — селянський[4].

Починаючи з середини XVIII і до першої половини XIX століття місто Хуст значно зросло. У 1827 році воно вже мало 377 дворів, що платили податки. У 1838 році жителі Хуста повинні були сплатити державі 1187 форинтів, крім того, 2656 форинтів воєнного податку[5].

На початку XVIII століття в Хусті розвивалось ремісництво, зокрема шевське, ткацьке, ковальське та інші. З 1760 року в місті почав працювати пороховий завод, який переробляв селітру, вироблену на підприємствах Мармарощини.

Трудящі міста багато терпіли від стихійних лих. Під час голоду 1786—1787 рр. загинуло 213 чоловік. Реформатський священик І. Гаті у своїх спогадах відмічає, що в період голоду гроші зовсім не мали ціни, в місті не було ніяких товарів, люди

---

[1] Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1702—1718 рр.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1959, т. 38, стор. 110, 117.

[2] Technická práce v zemi Podkarpatoruské. 1919—1933, стор. 83.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 2, спр. 104, арк. 1—15.

[4] G. Váradi. Máramarosi emlékkönyv, стор. 263—264.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 2, спр. 62, арк. 1.

ходили наче тіні, на яких була лише шкіра й кості. Вони змушені були перемелювати на борошно кору дерев, а подекуди навіть суху кропиву, з чого готували різні суміші й мамалигу. Іноді використовували для хліба навіть тирсу.

Наприкінці XVIII і на початку XIX століття набуває широкого розвитку ремісництво, а також торгівля великою рогатою худобою, значна частина якої переганялась сюди з Галичини і Буковини. Крім того, з-за Карпат на ринок Хуста привозили овець, хутро, зерно та інші товари[1].

Хуст був також одним з центрів духовної культури краю. Зовнішній вигляд його був набагато кращий за інші навколишні міста і села Закарпаття. Крім замку, у місті збереглися й інші визначні споруди, зокрема будинок окружного управління, споруджений у XVII столітті. Він виділявся своєю оригінальною архітектурою. Цікавою архітектурною пам'яткою є також костьол, збудований в середині XV століття у готичному стилі.

У місті в першій половині XIX століття жило багато різьбярів, бондарів та інших майстрів по обробці дерева. Залишені ними меблі, іконостаси, художньо виконані рами та ікони, картини, дзеркала, бочки для вина, старовинний дерев'яний посуд, є свідченням високої культури народних умільців.

Поволі ширилась серед населення освіта. Перша церковнопарафіальна школа у Хусті почала працювати в 1766 році. Та справою освіти відало духовенство, грамоти дітей навчав дяк. Лише одиниці з дітей трудівників закінчували школу, виходили «в люди».

В Хусті народився відомий вчений І. С. Орлай. У 1791 році він виїхав до Росії на навчання і залишився там працювати викладачем, а потім — директором Ніжинського ліцею. І. Орлай був другом сім'ї видатного російського письменника М. В. Гоголя, його вихователем[2]. Вважають, що М. В. Гоголь саме від Орлая довідався про Карпатську Русь і вперше в російській літературі заговорив про неї[3]. Проживаючи в Росії, Орлай не забував свого мальовничого рідного краю. Він надсилав на Закарпаття багато книг, журналів, творів видатних російських вчених і письменників. Залучав молодих освічених людей — закарпатських українців — до участі в науковій і педагогічній діяльності Росії (М. Балудянський, П. Людій, В. Кукольник та інші). В Росії І. С. Орлай став членом Російської Академії наук. Цей та інші факти яскраво свідчать про те, що, незважаючи на іноземну окупацію, зв'язки населення Хуста не припинялись з російськими і українськими братами по той бік Карпат.

Майже все життя прожив у Хусті один з угорських еволюціоністів додарвінської епохи Йосиф Дьєрдь. У 1839 році він 26-річним юнаком, після закінчення навчання, був призначений головним лікарем колишнього Мармароського комітату (нині Хустського, Міжгірського, Тячівського і Рахівського районів). Й. Дьєрдь намагався поліпшити охорону здоров'я, займався дослідженням місцевих мінеральних джерельних вод тощо. Його син Аладар, який народився в Хусті, став журналістом. Він не раз зустрічався і спілкувався з Карлом Марксом, перебував під впливом його вчення. Аладар Дьєрдь став активним популяризатором, захисником вчення і перекладачем праць К. Маркса. Його статті про Маркса та 1-й Інтернаціонал мають значну цінність. Вони були одними з перших матеріалів, що знайомили угорських читачів з найважливішими теоретичними положеннями наукового комунізму, з питань стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху, очолюваного Марксом і Енгельсом.

В другій половині XIX століття у Хусті виникає перше деревообробне підприємство, млин, з 1909 року почав працювати цегельно-черепичний завод. Розвивалось

---

[1] E. Fényes. Magyarország geographiai szótára, I. kötet. Pest, 1851, стор. 126.
[2] Д. Иофанов. Н. В. Гоголь. Детские и юношеские годы. К., 1951, стор. 267—274.
[3] П. В. Лінтур. Влияние русской литературы на творчество закарпатских писателей.— Наукові записки Ужгородського державного університету, 1956, т. 20, стор. 140.

ремісництво, збільшувався обсяг торгівлі. Місто, як і раніше, було одним з важливих центрів торгівлі худобою та різними речами ремісницького виробництва [1].

З розвитком капіталістичних відносин, що проникли в цехове ремесло, поглибився процес майнового та соціального розшарування. За даними перепису 1895 року, в Хусті налічувалося понад 300 ремісників різних спеціальностей. 10 власників майстерень використовували найману працю 10—20 робітників. З введенням у 1870 році в експлуатацію залізниці Чоп — Королеве частина жителів Хуста працювала на постійній та сезонних роботах на залізниці. Досить широко використовувалась наймана праця і в сільському господарстві. Наприкінці XIX століття в Хусті було вже 405 сільськогосподарських робітників.

На рубежі XIX і XX століть з 2286 чол. працездатного населення, яке жило в місті [2], в сільському господарстві було зайнято 1584, у ремеслі 514, в торгівлі 188 чоловік. Отже, переважна кількість населення займалась сільським господарством.

В умовах розвитку капіталістичних відносин відбувалось дальше розорення бідного селянства, а господарства поміщиків, багатіїв зростали. Причому землю концентрували в своїх руках не лише дворяни, але й торговці та власники майстерень. Їм у Хусті належало 10 523 кадастральні гольди землі. Становище промислових, а особливо сільськогосподарських робітників було дуже важким. Робочий день, як правило, тривав від зорі до ночі. Заробітна плата була мізерною і вдвічі нижчою від зарплати сільськогосподарських робітників центральних районів Угорщини.

Тяжким було становище і тих робітників, які працювали в кустарних майстернях, на підприємствах, будівництві по 12—14 годин на добу. Робітників жорстоко експлуатували, чинили над ними сваволю і насильство. В місті зростало безробіття, бо кілька невеликих кустарних підприємств, що тут діяли, не могли забезпечити всіх роботою.

Особливо погіршало становище робітників і селян в роки першої світової імперіалістичної війни, оскільки Хуст опинився у прифронтовій зоні. Від трудящих забрали худобу, зерно та інші сільськогосподарські продукти. Ціни на хліб зросли в 2—3 рази, а на інші товари (цукор, сіль, гас) — в 2—5 разів [3].

Населення Хуста чинило опір гнобителям, допомагало наступаючим російським військам. Вшановуючи пам'ять тих, що полягли на фронтах першої світової війни, населення Хуста та російські військовополонені в 1915 році побудували біля Замкової гори пам'ятник-піраміду.

Широкий відгук серед населення мали події, які відбувались у Росії в 1917 році. Про них розповідали військовополонені, що повертались зі Сходу і були очевидцями встановлення Радянської влади. Серед них були М. Шкробинець, В. Костянець та інші.

Буржуазний уряд жонглював різними обіцянками, щоб перешкодити революційному рухові, стримати потяг трудящих до Країни Рад. Хустське окружне управління в одному з оголошень писало: «Всі бідні солдати та інваліди, які будуть поводити себе добре, залишаться вірними угорській державі і не будуть вимагати відриву від держави, возз'єднання з Україною, одержать від угорської влади 10 гольдів землі» [4].

Після того, як розпалася Австро-Угорщина, населення Хуста 10 листопада 1918 року першим висловилося за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 61, оп. 2, спр. 62, арк. 1.

[2] A magyar korona országainak gazdacimtára, Budapest, 1897, стор. 362—363.

[3] Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історико-філологічна, 1957, № 1, стор. 27.

[4] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 67.

Українські буржуазні націоналісти в листопаді 1918 року створили в Хусті т. зв. Руську народну раду, яка встановила зв'язок з галицькими буржуазними націоналістами та іноземними імперіалістами. Ця «рада», граючи на почуттях симпатій закарпатців до російських і українських братів, в середині грудня 1918 року розіслала в усі села Закарпаття спеціальні анкети з такими запитаннями: а) Ваші селяни бажають, щоб ми, русини, стали воєдино з мадьярами? б) У вас народ хоче до Русі (України) приєднатися? [1].

Уніатські попи, буржуазні націоналісти всіх мастей, реакційні угорські чиновники розгорнули серед селян шалену агітацію. Та намагання реакціонерів зазнали поразки. В усіх селах трудящі одностайно висловилися за возз'єднання з Радянською Україною. Їх окрилював прапор Великого Жовтня.

На Всезакарпатському з'їзді в Хусті, що відбувся 21 січня 1919 року і був важливою віхою в історії національно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття, прийнято рішення «більше не посилати депутатів до будапештського парламенту і з'єднатися «без усяких умов з Україною». Такі думки висловили представники простого люду І. Волощук, житель с. Нанкова, В. Тимчук і М. Філак, жителі Хуста й інші.

Пробуджені Великим Жовтнем, трудящі міста продовжували боротись за своє соціальне і національне визволення. 23 березня 1919 року в Хусті проголошено Радянську владу. Було обрано міську Раду на чолі з селянином Іваном Раковці. Населення міста з великим ентузіазмом приступило до будівництва нового життя. Та до складу Ради пробралися контрреволюціонери, які робили все, щоб перешкодити революційним заходам. Маючи склад зброї, вони під час нападу боярської Румунії мали намір здійснити відкритий виступ проти Радянської влади.

18 квітня 1919 року Хуст і навколишні райони окупувала румунська вояччина, яка придушила Радянську владу. Інтервенти встановили жорстокий режим, заборонили збори, чинили злочини і завдали багато лиха населенню.

Восени 1919 року на зміну румунським окупантам до Хуста прийшла чехословацька буржуазна влада. Однак становище трудящих лишалось і далі важким.

Чеські окупанти принесли їм також безправ'я і ті ж національні утиски. Все це загострювало серед населення класові протиріччя, зумовлювало дальше розгортання революційно-визвольної боротьби.

Керівником і організатором передових кіл у Хусті була місцева організація Міжнародної соціалістичної партії (МСП), яка на 1 вересня 1920 року налічувала 400 членів [2]. З революційного ядра Міжнародної соціалістичної партії в травні 1921 року була створена хустська організація КПЧ. Одним з фундаторів її був учасник громадянської війни у 1918—1919 рр. в Росії В. Кундря, уродженець села Бороняви.

В Хусті містився секретаріат окружного комітету КПЧ, який керував робітничим і селянським рухом округу.

З утворенням організації КПЧ класова боротьба стала набирати більш організованого характеру. Під керівництвом комуністів уже в травні 1921 року страйкувало більшість робітників, а 1 травня відбувся багатолюдний мітинг, на якому лунали заклики: «Хай живуть Радянська Росія і Україна!», «Хай живе III Інтернаціонал!»

В листопаді 1921 року влада прийняла рішення про розпуск місцевої організації комуністичної партії, але після гострих і тривалих протестів трудящих 10 грудня 1922 року урядовці відмінили своє рішення [3].

Комуністи добивались єдності дій трудящих у боротьбі проти соціального і національного гніту. Питання інтернаціональної солідарності трудящих у класовій

---

[1] Філіал Закарпатського облдержархіву в Мукачевому, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 10—12.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 29, оп. 3, спр. 134, арк. 1.
[3] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 197, арк. 5.

боротьбі з експлуататорами було в центрі уваги партійної організації, адже національний склад населення міста був різноманітний. З 11854 чоловік, що проживали в Хусті у 1921 році, українців було 6834 чол., євреїв — 3397, угорців — 941, німців — 393, чехів і словаків — 265, румун — 10, італійців — 12[1].

Із загальної кількості дорослого населення в той час працювало в сільському господарстві 1200 чол., в промисловості — 57, ремісничих цехах — 85, торгівлі—66. У статистиці зазначено, що 1700 чол. не мали жодної професії, вони були чорноробами. 200 чол. працювали поденниками та 237 — хатніми служницями. 76 чол. жили з чималого прибутку, були багатіями[2].

Класова боротьба трудящих міста з кожним роком ширилась і набирала більш масового організованого характеру. У 1922 році на першотравневому мітингу і в демонстрації взяло участь 1500 чоловік. На цьому мітингу виступив І. Локота[3]. 21 липня 1922 року відбувся страйк хустських меблевиків, які вимагали підвищення зарплати на 40 проц. Підприємці на початку серпня частково задовольнили вимоги страйкарів, підвищили заробітну плату на 10 проц. Масові страйки проводились і далі.

Особливо активізувалась робота комуністів у зв'язку з першими парламентськими виборами, що відбулись 16 березня 1924 року. Комуністи йшли на вибори під прапором ленінізму, боротьби за встановлення диктатури пролетаріату і добились великих успіхів. За них під час виборів у місті голосувало 2251 чоловік. Ні одна з 12 буржуазних партій не одержала такої кількості голосів[4]. Великий успіх мали комуністи і під час парламентських виборів 1925 року.

Широкого розмаху набрав страйковий рух у Хусті і в наступні роки. В травні 1925 року виступили меблевики Хуста, вимагаючи 8-годинного робочого дня і відновлення на роботі звільненого члена страйкового комітету Е. Данка. Страйк закінчився 1 червня частковим успіхом робітників.

Масовий бойовий характер мали в ті роки щорічні першотравневі демонстрації.

У 1927 році в Хусті відбувся політичний страйк на знак солідарності з боротьбою пролетаріату міста Відня. З великим піднесенням трудящі відзначали 10-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. На зборах і в демонстраціях, присвячених цій даті, взяло участь понад 2 тис. чоловік[5].

Весною 1928 року в місті відбувся страйк візників за підвищення заробітної плати, що тривав понад два місяці. В ньому взяло участь 200 чоловік. 10 травня між підприємцями і страйкарями було укладено колективний договір, на основі якого підприємці погодились підвищити заробітну плату[6].

У серпні 1929 року в Хусті проходили антивоєнні мітинги і демонстрації трудящих. Характерно те, що поліція і жандармерія кілька разів розганяла демонстрантів, але трудящі знову збирались у центрі міста. Багатьох учасників було поранено, а керівників демонстрації Й. Гакена і Е. Кліму затримано. Однак з колон лунали вигуки: «Геть владу капіталу!», «Хай живе соціалістична революція!», «Геть мілітаризм!», «Геть підготовку війни проти СРСР!» Учасники демонстрації засвідчили велику революційну витримку і рішучість. Всі колони демонстрантів прийшли до окружного уряду і висловили свій протест проти реакційної політики буржуазної влади. На вершині гори біля Хустського замку під час демонстрації майорів червоний прапор.

Велику роботу проводили комуністи серед 45-го піхотного полку, що був розміщений у місті. Починаючи з 1925 року, хустський поліцейський комісаріат тривалий час одержував донесення від командування і поліції про те, що серед солда-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 63, оп. 1, спр. 188, арк. 27.
[2] Там же, ф. 29, оп. 3, спр. 38, 72.
[3] Газ. «Карпатська правда», 14 травня 1922 р.
[4] Календар газ. «Карпатська правда» на 1925 р. Мукачеве, 1925, стор. 146.
[5] Газ. «Карпатська правда», 13 листопада 1927 р.
[6] Закарпатський облдержархів, ф. 16, оп. 1, спр. 711, арк. 7.

КАРПАТСЬКА ПРАВДА

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН ЄДНАЙТЕСЯ!

Орган Комуністичної Партії в Чехословаччині (секції III. Комуністичного Інтернаціоналу)

Торг служниць-дівчат в Хусті.

Будьмо осторожні

Газета «Карпатська правда» від 17 жовтня 1926 року, в якій розповідається про тяжку наймитську долю дівчат у Хусті.

тів розповсюджується «невідомими злочинцями» підпільна антимілітаристська нелегальна комуністична газета «Вояк». Вона видавалась ЦК КПЧ у Празі чеською, словацькою, німецькою та угорською мовами. Разом з газетою розповсюджувались серед солдатів-комуністів важливі документи ЦК КПЧ, а також Закарпатської крайової комуністичної організації. Особливо активну участь брав у розповсюдженні комуністичної літератури мужній революціонер, комуніст М. Можарович.

У період світової економічної кризи в 1929—1933 рр. у місті майже припинилося промислове виробництво, було закрито лісопильний і цегельно-черепичний заводи, занепала деревообробна, меблева та інші галузі[1]. Десятки робітничих і селянських родин голодували.

В місті зростало безробіття, лютували епідемічні хвороби, збільшувалася смертність. Заробітна плата робітників лісової промисловості зменшилася на 50—70, а в інших галузях — на 30 процентів. Деградували і занепадали бідняцькі господарства. Більшість з них не мала не тільки насіння та кормів для худоби, а й шматка хліба для сім'ї.

Про злидні трудящих Хуста розповідав депутат-комуніст Й. Штєтка у промові, виголошеній у буржуазному парламенті 23 січня 1932 року: «Для безробітних в сільському бюджеті не відведено ні геллера. 80 проц. всіх господарств обтяжені боргами на векселі при 16—50-процентних платежах. Екзекутор прямо з підводою під'їжджає до крамаря і забирає все, що знайде в крамниці. Все це відвозить до лихваря або продає на площі з молотка». У промові депутата наводились приклади розорення дрібних ремісників, сім'ї яких також голодували. «Від кількох громадян дізнаємось,— говорив Й. Штєтка,— що в Хусті лютує страшний голод і що там вже зареєстровано майже 60 випадків тифу»[2].

Перед стійкістю і солідарністю, яку виявляли трудящі Хуста у класовій боротьбі в роки кризи, під час страйків, буржуазія часто була безсилою. Їй для придушення виступів усе частіше доводилося використовувати жандармерію і поліцію. Так, 10 липня 1931 року, коли понад 300 робітників, що працювали на регулюванні течії р. Хустець, почали страйк за збільшення заробітної плати і за поновлення на роботі звільнених робітників, адміністрація намагалася зірвати виступ. 20 липня агенти жандармерії спровокували сутичку страйкуючих з штрейкбрехерами, що послужило приводом до розправи. Оберігаючи купку штрейкбрехерів від гніву страйкуючих, жандарми без попередження почали стріляти у робітників. Жертвою цієї провокації стало кілька робітників, а М. Гінцак помер у лікарні в Севлюші.

Вчинивши розправу над страйкуючими, жандармерія арештувала 6 передових робітників на чолі з сенатором І. Локотою, а наступного дня — ще 18 молодих комуністів, щоб звалити на них всю вину за кровопролиття. Незважаючи на масові арешти, робітники продовжували стійко боротися за підвищення заробітної плати.

Похорон робітника М. Гінцака, що відбувся 22 липня 1931 року, перетворився на демонстрацію протесту трудящих багатьох міст Закарпаття проти окупаційного

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 34, арк. 33—35.

[2] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 358, 360.

режиму чехословацької буржуазії. «Все було закрито,— писала „Карпатська правда",— місто наче мертве. Завмерла під час похорону вся робота і торгівля». На похороні товариша по боротьбі, що відбувся на кладовищі у місті Севлюші, було також багато робітників з міста Хуста.

У роки світової економічної кризи в 1929—1933 рр. трудящі Хуста проводили масові походи голодуючих, демонстрації, конференції.

15 листопада 1931 року в Хусті відбулась конференція трудового селянства, на яку зібралося понад 4 тис. селян з 46 сіл округи. В день конференції селяни провели демонстрацію під гаслами: «За передачу землі, лісів і пасовиськ трудовому селянству без викупу!», «Геть з всякими екзекуціями!», «За рідну мову в школах!».

На масових зборах, що відбулися після демонстрації, виступив комуніст Дмитро Попович з села Бороняви, який після закінчення навчання в м. Києві повернувся додому. В своєму виступі Д. Попович розповів про життя трудящих Радянської України, про будівництво першого в світі соціалістичного суспільства. Збори прийняли резолюцію протесту проти переслідування комуністів, непосильних податків, кривавих репресій ката Пілсудського в Західній Україні. Всі учасники одностайно висловили свою солідарність з трудящими Західної України в їх боротьбі за соціальне і національне визволення.

Комуністи Хуста організували в 1931 році масову демонстрацію. 15 листопада до Хуста почали збиратися колони демонстрантів з сіл Сокирниці, Велятина, Бороняви, Ізи, Нанкового, Рокосова, Березового. Об 11-й годині дня вулицями міста рушило 1600 демонстрантів з прапорами і лозунгами. Попереду колони йшов сенатор І. Локота. В центрі міста відбувся масовий мітинг. У виступах І. Локоти, П. Терека, П. Дьєрі, Д. Поповича та інших було викладено основні вимоги Союзу працюючого селянства і міської бідноти, оголошено також привітання від трудящих Словаччини. Учасники мітингу обрали делегацію для вручення селянського «меморандуму» окружним управлінням, прийняли резолюцію з вимогами негайно звільнити 7 селян, заарештованих за опір екзекуторам. Надіслано вітальні телеграми селянським спілкам СРСР, Чехословаччини й Німеччини.

Масова демонстрація відбулася в Хусті і 11 січня 1932 року. В ній взяло участь 5 тис. голодуючих і безробітних селян, а також дрібних торговців і ремісників. Понад 50 поліцаїв і жандармів накинулися на демонстрантів і били їх палицями, шаблями, відкрили провокаційну стрілянину.

Напружена, копітка робота комуністів серед трудящих дала добрі наслідки. Велика частина жителів йшла за комуністами. Про це свідчило і те, що, незважаючи на всілякі махінації і терор буржуазних властей під час виборів до місцевих органів влади, які відбулися в грудні 1931 року, за комуністів було подано 1796 голосів. З 26 мандатів вони одержали 11[1].

24 вересня 1933 року Хуст став свідком однієї з найбільших демонстрацій. На центральному майдані зібралось 3 тисячі жителів міста і навколишніх сіл, щоб продемонструвати свою волю в боротьбі з фашизмом. На численних транспарантах і червоних полотнищах були написи: «Геть фашизм!», «Геть владу капіталу!», «Хай живе спільна боротьба робітників і селян!», «Землю — трудовому селянству без викупу!». В той же день у Хусті відбувся II з'їзд Об'єднання трудящого селянства, в роботі якого брало участь понад 2 тис. делегатів і гостей з усіх округів Закарпаття. Делегати говорили про злидні, зубожіння населення.

Робота з'їзду проходила з таким революційним запалом, що присутній представник окружного уряду кілька разів погрожував розпустити з'їзд. З'їзд виявив бойову волю трудового селянства боротися разом з міськими робітниками проти голоду, фашизму й підготовки імперіалістичної війни, за владу робітників і селян. Він показав, «що трудяще селянство нашого краю твердо стоїть на революційній

---

[1] Statistická ročenka Republiky Československé. Praha, 1937, стор. 107.

дорозі. Даремно буржуазія з своїми слугами старалася всіма засобами розбити бойову єдність трудящих міст і сіл».

Буржуазні власті посилювали репресії проти учасників революційного руху. За участь у походах, демонстраціях і страйках в Хустському окрузі в той період було засуджено 136 жінок[1]. Та боротьба не припинялася.

У 1934 році в Хусті посилився антифашистський рух. Вже в середині березня робітники міста заявили, що вони приєднуються до празьких робітників, які розпочали підготовку до проведення антифашистської конференції і закликали всіх трудящих Закарпаття приєднатися до цієї боротьби. 15 квітня в Хусті відбулась антифашистська конференція. Сюди зібралося 450 делегатів від робітників і селян Іршавського, Рахівського, Севлюського і Хустського округів. На конференції з доповідями виступили І. Туряниця і П. Терек. Делегати, що виступали в дебатах, говорили про злидні і голод в більшості округів Закарпаття, засуджували колоніальну політику уряду.

У другій половині 30-х років революційні виступи трудящих не вщухали. У липні — серпні 1936 року відбувся загальний страйк меблевиків міста, в якому взяло участь 130 чоловік. Робітники вимагали збільшення заробітної плати. Страйк закінчився укладенням колективного договору, на основі якого підприємці зобов'язалися підвищити заробітну плату[2].

В умовах буржуазного чехословацького режиму мало уваги зверталося і на стан охорони здоров'я населення. Хуст був «одним з середовищ епідемії», як це визнавали навіть буржуазні власті.

Місцева влада мало турбувалася і про розвиток освіти трудящих. У 1921 році на вимогу мешканців Хуста та сусідніх сіл відкрито гімназію, до якої прийняли лише 40 учнів. Вчилися тут переважно діти заможних верств населення, бо за навчання треба було платити великі гроші.

У листопаді 1938 року фашистська Угорщина окупувала західну частину Закарпаття. На решті території краю верховоди буржуазнонаціоналістичних партій проголосили т. зв. автономну республіку — «Карпатську Україну». На чолі її маріонеткового «уряду», який розміщався в Хусті, став запеклий український буржуазний націоналіст А. Волошин. Та зрадники інтересів трудящих протрималися не довго. Коли вони зіграли свою роль, їх гітлерівці викинули на смітник.

15 березня 1939 року Хуст був окупований військами фашистської Угорщини. Почалась одна з найбільш трагічних сторінок в історії Хуста. Настали чорні дні фашистської неволі. Місто вкрилось шибеницями. Багато жителів, серед них комуністів, активних учасників революційного руху, кинуто до в'язниць концентраційних таборів. Публічні страти і катування проводились майже кожного дня. Тільки за перший місяць окупації фашисти стратили 100 чоловік.

Тяжким було й матеріальне становище населення в період окупації. У Хусті працювала тільки невелика меблева фабрика, власником якої був І. Дункель, вона мала всього 100 робітників, діяв цегельний завод, що належав підприємцеві Б. Давидовичу[3].

Велика кількість населення не могла знайти роботи. Тільки в лютому 1940 року було 600 чол. безробітних. Всі вони були приречені на голодне животіння. У фашистське рабство з Хуста за роки окупації було вигнано 7836 чоловік.

Уникаючи переслідувань від угорських фашистів, багато комуністів, молодих патріотів емігрувало до СРСР. Серед молоді було чимало призовників, які не бажали

---

[1] Газ. «Карпатська правда», 20 травня 1934 р.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 495, арк. 222—225.
[3] Там же, ф. 22, оп. 1, спр. 41, арк. 1—8.

йти до армії фашистської Угорщини. Це також був своєрідний опір фашистському режимові.

Донесення урядовців у 1940 році сповнені панічних повідомлень про зростання «прорадянських і прокомуністичних симпатій» серед трудящих Закарпаття. «Безперечним є те, що сусідство з Радянським Союзом помітно впливає на окремі верстви населення, особливо на робітників і бідноту, які в більшості і до цього часу голосували за комуністичну партію»,— писав начальник Хустського окружного управління 24 грудня 1939 року.

Хустський нотаріат у звіті за другий квартал 1940 року визнавав, що «населення гірських та долинських сіл таємно симпатизує Росії»[1]. Далі в повідомленні підкреслювалось, що русинське населення день у день все відвертіше і гостріше виступало проти місцевих властей. Про це свідчив той факт, що в Хусті жандарми насмілювалися виходити на вулиці лише групами (по 4 чоловіки), бо на них «нападають з-за рогу». Хортисти жорстоко розправлялися з трудящими. У першому кварталі 1940 року в Хусті заарештовано або притягнуто до відповідальності 860 чоловік[2].

Біля сіл Рокосова і Кривої фашисти побудували концентраційний табір, в якому катували людей: били нагайками, пекли розпеченим залізом, заганяли голки під нігті, підвішували за ноги. Непритомні тіла кидали в Тису. Та репресії не зломили волі трудящих боротись проти фашизму. Вони глибоко вірили, жили надією, що за допомогою героїчного радянського народу доб'ються свого визволення. 12 квітня 1941 року розпочався страйк їздових лісового управління з вимогою підвищити заробітну плату. Головний нотар вимагав від окружного начальника звільнити їздових з роботи. Ця міра покарання потрібна була йому ще й тому, писав він, що «в самому місті нестерпне становище, отже, слід було б показати суворий приклад для відвернення можливих повторень подібних явищ»[3].

Особливо посилилась боротьба трудящих під керівництвом комуністів у період, коли в серпні 1943 року в районі Хуста висадилася група партизанів-десантників на чолі з Ференцом Патакі. Партизани швидко встановили зв'язок з підпільною атифашистською групою, в складі якої був військовослужбовець М. Сокач, що носив форму офіцера угорської армії. Сокачу неодноразово доводилося «прочісувати» ліси в районі «лінії Арпада». Використовуючи нагоду, він фіксував на карті замасковані в лісах доти, залізобетонні укріплення, мінні поля. Всі відомості військового характеру та копії окремих документів він передавав через працівників хустської пошти партизанській групі, а та в свою чергу по рації — в Москву та Український штаб партизанського руху.

Підпільникам і народним месникам допомагали робітники та селяни міста, які постачали їм продовольство і одяг, часто переховували і лікували поранених (напр., чеха В. Цемпера — «Андрія») тощо. Тютюновий ларьок вдови Ганни Логойди у Хусті став своєрідним партизанським штабом. В рядах підпільників боролися шість братів і сестер Іллі Сірка, шість членів сім'ї Ганни Логойди.

В кінці 1943 року хустська група налічувала вже 110 підпільників. На озброєнні народні месники мали 25 гвинтівок, 26 пістолетів, ручний кулемет, 3 автомати, 106 гранат, 10 тис. патронів, 2 рації, вибухівку[4]. Партизани встановили зв'язок з антифашистськими організаціями Хустського округу, а також з організацією студентів-закарпатців у Будапешті. До складу будапештської підпільної групи входили поет Д. Вакаров, Ю. Логойда, В. Орос, І. Вейконь, І. Логай, О. Заяць, яких потім фашисти замучили в концтаборах[5].

Окупантам все ж вдалося натрапити на слід хустських підпільників. В ніч

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 340, оп. 1, спр. 118, арк. 42.
[2] Там же, спр. 11, арк. 25—26.
[3] Шляхом Жовтня, т. 5, стор. 234.
[4] Они освобождали Закарпатье, стор. 149—150.
[5] Газ. «Закарпатська Україна», 29 вересня 1945 р.

з 27 на 28 лютого 1944 року будинок Логойди, куди прийшли підпільники до хворого В. Цемпера, щоб перевести його на іншу конспіративну квартиру, був оточений фашистами. Народні месники мужньо оборонялися, але в нерівному бою загинули. Кати вбили партизанів С. Чижмаря, С. Лизанця і В. Цемпера, по-звірячому розправилися з Оленою і Юрієм Логойдами та 82-річною бабусею Ганною Лавкай. Схоплено було пораненого Гаврила Логойду, а також його сестер Марію і Ганну та їх матір. З усієї сім'ї Логойд лише Ганна, з дуже підірваним здоров'ям у концтаборах, залишилась живою.

В масових облавах та арештах фашисти затримали в Хусті і навколишніх селах близько 150 чоловік. Після жорстоких катувань у застінках контррозвідки та в'язницях хортисти влаштували масовий судовий процес в Сігеті. 25 квітня 1944 року були розстріляні В. Чижмар, В. Жупан, М. Сірко, М. Сокач, іншим страту замінено багаторічним і довічним тюремним ув'язненням[1].

17 червня 1944 року в Хусті окупанти вчинили публічний розстріл патріотів. У той кривавий день загинули В. Попадинець, І. Гангур, М. Калинич, М. Батик, І. Дякун [2] та інші підпільники. Але їхні масові репресії, терор не злякали мужніх героїв опору. Опір фашистам набирав найрізноманітніших форм. 15 червня 1944 року хустські робітники спалили 42 бочки пального на нафтоперегонному заводі. Мужніх бійців окрилювали успіхи на фронтах героїчної Червоної Армії, яка швидко наближалась до Карпат.

24 жовтня 1944 року доблесні війська 17-го гвардійського стрілецького корпусу 4-го Українського фронту принесли в Хуст сподівану волю [3]. Трудящі міста з великою радістю зустрічали воїнів-визволителів. На багатьох будинках на честь визволення майоріли червоні прапори.

29 жовтня 1944 року на масовому мітингу трудящих міста створено Народний комітет. До його складу увійшли старі комуністи, активні учасники класової боротьби в умовах буржуазного ладу І. Величко, О. Тимко, О. Рущак, В. Величко, Е. Богут та інші. Міський Народний комітет під керівництвом окружкому партії проводив роботу, спрямовану на відбудову народного господарства, налагодження роботи шкіл, торгівлі, подання допомоги частинам Червоної Армії щодо ремонту шляхів тощо. Було націоналізовано промислові підприємства, транспорт, зв'язок. Молодь добровільно вступала до Червоної Армії. До її лав та до Чехословацького корпусу пішло 458 жителів міста [4].

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни багато хустських добровольців нагороджено високими урядовими нагородами. Серед них — В. Величка, Ю. Джумурата, М. Величка та багатьох інших.

15 листопада 1944 року Народний комітет прийняв резолюцію, в якій робітники і селяни, представники інтелігенції одностайно вимагали возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Рух за возз'єднання у місті набрав загальнонародного характеру. В резолюції установчих зборів Хустського окружного Народного комітету було вказано: «Наш народ живе тепер одним бажанням — якнайшвидше здійснити свою мрію про приєднання до Радянської України».

26 листопада 1944 року, в день відкриття в Мукачевому Першого з'їзду Народних комітетів, в Хусті, на майдані біля кінотеатру «Перемога», було поховано останки хустських партизанів.

«Наші сини і дочки, з якими ми нині прощаємось,— говорили промовці на траурному мітингу,— вже проголосували своїм життям за возз'єднання з рідною матір'ю — Україною. Клянемось над цими дорогими могилами, що ми не зрадимо вам, дорогі земляки!».

---

[1] Газ. «Закарпатська правда», 31 серпня 1963 р.

[2] Л. Нежинский, А. Пушкаш. Борьба венгерского народа за установление и упрочение народно-демократического строя. М., 1961, стор. 153.

[3] Архів МО СРСР, ф. 371, спр. 357.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. Р-13, оп. 2, спр. 7, арк. 1—15.

Пам'ятник революційному поету Закарпаття Д. О. Вакарову в м. Хусті. 1967 р.

За рішенням міської Ради від 12 січня 1945 року в Хусті створено народну дружину. Цю ділянку роботи очолив досвідчений комуніст О. Тимко. Крім того, при міськраді працювали комісії по благоустрою, розподілу продовольчих товарів серед населення та інші.

За роки Радянської влади Хуст став промисловим містом. В перші роки після возз'єднання почали зростати промислові підприємства. На лісопильному заводі працювало у 1945 році 105 робітників, в артілі «Воля» — 52 робітники, на взуттєвій фабриці — 28 робітників, 35 учнів, 5 службовців. Промисловість міста тільки зароджувалась, розвивалась. Будувались нові і реконструювались старі підприємства. Серед них фетрофільцева фабрика, меблевий комбінат та інші.

Меблевий комбінат з року в рік збільшував випуск валової продукції. Якщо в 1946 році підприємство випустило валової продукції на 22 тис. крб., у 1963 році — на 2657 тис. крб., то у 1966 році — на 4 млн. Обсяг продукції у 1966 році в порівнянні з 1965 роком зріс на 12 процентів. На підприємстві в той час працювало 900 чол. На протязі багатьох років кращими трудівниками комбінату були комуністи О. Петрова, І. Гаврило, О. Потапов та інші. Колектив комбінату одержував і одержує постійну допомогу від підприємств РРФСР, Білорусії, Латвії та інших республік країни, а також з ЧССР та НДР[1].

На комбінаті в 1966 році працювало 10 бригад комуністичної праці, 150 працівників було удостоєно звання ударників комуністичної праці.

За успішне виконання взятих соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя Великого Жовтня меблевий комбінат у листопаді 1967 року нагороджено пам'ятним Червоним прапором райкому КП України і райвиконкому.

Гордістю міста є фетрофільцева фабрика, створена у 1945 році на базі приватної майстерні, яка виготовляла капелюхи з напівфабрикатів. На початку свого існування вона виготовляла за рік 12 тис. жіночих ковпаків трьох видів. До 1952 року на підприємстві поряд з капелюшним існувало і швейне виробництво.

У 1963 році на фабриці виготовлено 516 тис. жіночих і чоловічих головних уборів тридцяти видів. Валовий випуск продукції підприємства у 1965 році становив 7,8 млн. крб. Після реконструкції фабрики у 1967—1968 рр. випуск продукції збільшився майже у 2 рази. У 1967 році фабрика випускала 60 видів ковпаків та капелюхів. Кількість робітників зросла у 1968 році до 1200 чоловік.

Фабрика оснащена найновішим обладнанням, у виробництво впроваджено штучні матеріали: лавсан, нітрон, прелан. Працюють кваліфіковані кадри робітників, інженерів, техніків. У 1967 році 250 робітників мали вищу та незакінчену вищу і середню освіту. 11 чоловік навчалися у вузах, понад 40 — відвідували технікуми та середні школи робітничої молоді.

Далеко за межами району відоме ім'я бригадира першої в області бригади комуністичної праці М. К. Енеді, яка була депутатом Верховної Ради СРСР шостого скликання і нагороджена за трудові успіхи орденом Леніна. З року в рік хороших виробничих успіхів домагаються комуністи А. Топтей, А. Гречка, М. Вакаров, В. Корис, А. Бучок, Е. Крайник та багато інших трудівників.

[1] В. Бєлоусов. Джерело нездоланності. Ужгород, 1961, стор. 92.

Робітники підприємства змагаються з колективом Воскресенської фабрики Московської області. Дружба між ними почалася у 1948 році. Робітники Воскресенської фабрики допомагали встановлювати устаткування, освоювати нові види продукції, ділилися своїм досвідом.

У 1966 році колектив фабрики налагодив дружні зв'язки з робітниками фірми «Хема Пол» — підприємством по експорту і імпорту хімічних товарів і сировини з міста Праги. Чехословацькі друзі в 1967 році надіслали колективу фабрики 28 взірців фарбування, після випробування деякі з них були впроваджені у виробництво.

Хустські фетровики обмінюються досвідом і з колективом спорідненого підприємства «Тонак» з м. Нового Ічена та хімічною фірмою «Хематол» ЧССР. Наприкінці 1966 року чехословацькі друзі надіслали запчастини для швейних машин, нові взірці виробів, фарби.

Далеко за межами Закарпаття відома продукція Хустської фетрофільцевої фабрики. Вироби хустських фетровиків не раз демонструвались на міжнародних виставках-ярмарках у різних країнах світу. Продукція експонувалася, зокрема, на міжнародних виставках в Загребі (Югославія) 1953 року, в Марселі (Франція) 1965 року, Брюсселі (Бельгія), Лейпцігу (НДР). У Москві на виставці досягнень народного господарства вироби фабрики удостоєні 4 великих і 4 малих срібних медалей, кількох бронзових медалей, а також диплому третього ступеня. У 1967 році продукція фабрики демонструвалась на Всесвітній виставці у Монреалі.

За успішне виконання семирічного плану в 1966 році робітниця валяльного цеху Г. Комар нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, інженер експериментальної групи Т. Лацман — орденом «Знак Пошани» та інші. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колективу фетрофільцевої фабрики вручено на вічне збереження пам'ятний Червоний прапор Закарпатського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Великих успіхів у роботі добиваються хустські цегельники. Одне з найстаріших підприємств, побудоване в 1909 році багатієм Ш. Давидовичем, Хустська цегельня, багато років працювала сезонно, з великими перебоями. На роботі було зайнято лише до 50 робітників. В перші роки Радянської влади завод реконструйовано, побудовано нові об'єкти. Розширився асортимент продукції, зокрема освоєно виробництво гончарної черепиці і керамічних дренажних труб. Ветерани підприємства Ф. Величко, І. Вайнраух, І. Ковач, І. Боклаганич та інші на протязі багатьох років були прикладом в роботі, гордістю колективу. Випуск продукції за період з 1946 по 1967 рік збільшився в 10 разів. Колектив цегельників міста підтримує тісні зв'язки з Кошіцьким цегельно-черепичним заводом, представники якого бували в Хусті.

Швидкими темпами розвивається виробництво на побудованому в роки другої післявоєнної п'ятирічки керамічному заводі. У 1964 році тут розпочалося освоєння нової продукції — т. зв. біофільтрів для хімічної та інших галузей виробництва. Технолог заводу Б. Кулинич побував у Ленінградському керамічному інституті, докладно вивчив технологію, привіз звідти креслення. Російські брати дали також окремі механізми для виготовлення біофільтрів.

За допомогою ленінградців було повністю освоєно виробництво біофільтрів, які використовуються підприємствами великої хімії. Директор заводу П. І. Снітар теж вніс певний вклад в справу кращого освоєння випуску нової продукції. Він на протязі кількох років — кращий раціоналізатор міста, удостоєний звання заслуженого раціоналізатора УРСР. Продукція підприємства надсилається для реалізації майже в усі кінці Радянського Союзу. У 1967 році на заводі освоєно знаменитий «патрон здоров'я» — складну керамічну місткість, за допомогою якої очищається вода в різних водоймах. Тисячі цих виробів несуть службу навіть в арикаx Узбекистану. До кінця п'ятирічки випуск цієї продукції буде збільшено майже удвічі.

Великими підприємствами міста є взуттєва фабрика, лісозавод та інші. На місці взуттєвої фабрики у 1946 році була невеличка майстерня, яка переросла у високомеханізоване підприємство. Переважна частина обладнання виготовлена в Ленінграді на заводі «Вперед», а також чехословацькою фірмою «Світ», підприємствами НДР. У 1967 році на цьому підприємстві працювало 1230 чол. Взуттєва фабрика того ж року випустила продукції на 7 млн. крб., тоді як у 1945 році — лише на 1,5 тис. карбованців.

За виконання соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив фабрики нагороджено Червоним прапором обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Хорошим попитом у трудящих країни користується продукція спортивно-галантерейної фабрики, створеної в 1965 році. Колектив підприємства добивається високих показників у роботі. На фабриці в 1967 році працювало 4 бригади і 162 ударники комуністичної праці. Випуск продукції у 1966 році збільшився на 25,4 проц. в порівнянні з 1965 роком.

Центр міста Хуста. 1967 р.

У 1967 році приріст валової продукції підприємств міста становив 10 проц. в порівнянні з 1966 роком. Протягом року збудовано нові цехи на меблевому комбінаті, спортивно-галантерейній фабриці, керамічному заводі й інших підприємствах.

У 1968 році став до ладу плодоконсервний завод потужністю 10 млн. банок консервів на рік. У тому ж році завершено реконструкцію цегельно-черепичного заводу, маслозаводу та інших об'єктів. Наприкінці п'ятирічки (1970 р.) стане до ладу завод поліхлорвінілової плівки, на якому працюватиме 2 тис. робітників.

За роки Радянської влади докорінно змінилося життя селян. Переконавшись у перевазі колективного господарства, в жовтні 1948 року на загальних зборах селян створено ініціативну групу по організації колгоспу. Першими вступили до нього Й. Соколович, Й. Джумурат, Г. Гендей, Г. Гаврило, Ю. Штефуца й інші. Спочатку в місті організовано три колгоспи: ім.Кірова, ім. Калініна, «Нове життя». У 1951 році вони об'єднались у велике колективне господарство імені Леніна. В 1959 році до цього колгоспу приєднались артілі «Більшовик» села Бороняви та ім. Жданова с. Рокосова і створено велике багатогалузеве господарство колгосп «Ленінський шлях». У 1965 році артіль мала 9367 га сільськогосподарських угідь, 2277 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 803 корови; 1919 овець, 1030 свиней.

З року в рік підвищується врожайність сільськогосподарських культур, яка зростає за рахунок механізації, впровадження агротехніки, передових методів вирощування сільськогосподарських культур. У 1961—1966 роках колгосп одержував в середньому з гектара по 20 цнт пшениці, 25 цнт жита, 58 цнт кукурудзи, по 190—200 цнт картоплі. Провідною галуззю артільного виробництва тут є садівництво. Колгосп має 370 га плодоносних та 1172 га молодих садів.

В артілі виросли нові люди, передовики виробництва, майстри вирощування високих врожаїв сільськогосподарських культур. У 1963 році депутат обласної Ради Марія Кривська з своєю ланкою виростила врожай кукурудзи по 91 цнт з га, ланковий М. Корпош зібрав по 80 цнт кукурудзи, а ланковий І. Величко виростив

рекордний для колгоспів району урожай картоплі по 283 цнт з га. У 1967 році в колгоспі було зібрано по 32,9 цнт озимої пшениці, по 24 цнт озимого жита, 25 цнт озимого ячменю. Особливо хороших успіхів добились ланки М. Кривської, М. Корпош, М. Поп, І. Кепші, І. Величко.

На той час значно зросла і продуктивність тваринництва, прибутки від якого у 1967 році становили понад 100 тис. карбованців.

Підвищилась оплата праці колгоспників. Доярки у 1967 році заробляли в середньому по 90 крб., а працівники свиноферми— 120 крб. на місяць. На 20 проц. в порівнянні з 1966 роком збільшилась оплата праці садоводів і рільників. Оплата людино-дня в 1963 році становила 1,7 крб., а у 1968 році — 3 крб. 50 копійок.

Батьківщина високо оцінила трудові подвиги людей. Тільки у 1965—1966 рр. 9 членів артілі нагороджено орденами і медалями СРСР. Серед них М. А. Корпош — орденом Леніна, М. М. Меренко — орденом Трудового Червоного Прапора. Тракториста П. П. Ерфана у 1967 році обрано депутатом Верховної Ради УРСР. З великою пошаною ставляться в колгоспі і до передової доярки М. Пекар, яку нагороджено орденом Леніна та орденом «Знак Пошани», двома срібними медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР і удостоєна почесного звання заслуженого тваринника республіки.

Куди б ви не пішли у цьому колгоспі: чи на поле, на тік, на ферму — всюди побачите багато машин, механізмів агрегатів. Одних тільки тракторів у 1967 році було 16. Артіль має 5 комбайнів, 24 автомашини та чимало іншої сільськогосподарської техніки.

Помолодів і виріс за роки Радянської влади Хуст. Проведено велику роботу по його впорядкуванню. До визволення міста Червоною Армією тут не було жодного скверу, парку. Лише одна вулиця була озеленена і кілька замощено твердим покриттям. На благоустрій міста держава відпускає значні кошти. Якщо в 1947 році на впорядкування міста витрачено 56 тис. крб., то в 1963 році — 120 тис. крб. У місті розбито 8 нових скверів, закладено комсомольський парк площею 1,5 га. З 1947 по 1963 рік проведено ремонт та будівництво 43 вулиць міста.

В центрі міста побудовано пам'ятник радянським воїнам-визволителям і партизанам, що загинули від рук фашистів у роки другої світової війни. Трудящі міста старанно доглядають могили воїнів-визволителів. Щороку 9 травня, в День Перемоги, біля пам'ятника відбуваються мітинги, біля його підніжжя виростають гори квітів. Вінки і квіти на могили приносять також і в дні революційних свят. До 50-річчя Великого Жовтня в Хусті на кошти, зібрані комсомольцями, встановлено пам'ятний бюст поету-революціонеру Д. Вокарову.

Місце відпочинку туристів біля Хуста. 1963 р.

За період з 1946 по 1967 рік у місті побудовано близько 2 тис. будинків. Лише в 1964—1967 рр. здано в експлуатацію 150 нових квартир. Будівництво розширюється з року в рік. Тільки в ювілейному 1967 році на спорудження промислових, соціально-культурних та побутових об'єктів міста і сіл району асигновано 7 млн. карбованців.

Свідченням зростання добробуту трудящих є збільшення товарообігу, який у 1967 році на душу міського населення лише по міськзміторгу зріс на 39 крб. (в порівнянні з 1966 роком) і складав 415 крб. У тому ж 1967 році в місті відкрито їдальні на

Тереблe-Ріцька гідроелектростанція.

В центрі міста Мукачевого.

меблевому комбінаті, фетрофільцевій і взуттєвій фабриках, при середній школі. Побудовано ресторан «Тиса».

На подвір'ї Хустської школи-інтернату. 1967 р.

З року в рік зростає сітка лікувальних закладів. Після визволення Закарпаття в Хусті відкрито районну лікарню, тубдиспансер, зубопротезний кабінет, санепідстанцію, фельдшерсько-акушерські пункти. Якщо до 1945 року в місті працювало лише декілька лікарів і 20 чоловік з середньою медичною освітою, то в 1967 році було 70 лікарів і 230 чол. середнього медичного персоналу. Зростають витрати держави на лікування трудящих.

У 1967 році в Хусті розпочато будівництво районної лікарні на 240 місць, міжколгоспного санаторію, нових дитячих дошкільних закладів. Серед медичних працівників міста заслуженим авторитетом і повагою користуються невролог С. П. Гудак, терапевт О. І. Кузнецова, головний лікар району О. Ф. Віцинський та інші.

Медичний персонал і вся громадськість міста виявляють велике піклування про дошкільнят. До їх послуг 11 дитячих садків і ясел, в яких працюють кваліфіковані вихователі.

Широкого розвитку тут набирає спорт. У 1967 році в Хусті було 35 низових фізкультурних колективів. Крім футбола, який є улюбленим і найбільш масовим видом спорту молоді, розвиваються баскетбол, настільний теніс, легка й важка атлетика, художня гімнастика. У місті є стадіон спортивного товариства «Авангард». Щороку проводяться спартакіади здоров'я, в яких беруть участь всі низові колективи. На 1 січня 1968 року в місті налічувалося 9039 спортсменів, серед них 2764 — розрядники і значківці.

Великих успіхів досягнуто в галузі освіти й культури. У 1966 році в Хусті працювало понад 600 чоловік з вищою освітою, тоді як до Радянської влади тут було лише 29 чол. Сотні юнаків і дівчат міста одержали вищу освіту. Шестеро дітей селянина-бідняка М. Топтея здобули дипломи про середню та вищу освіту. Дві дочки Марія і Ганна — кращі робітниці фетрофільцевої фабрики. За невтомну працю Ганну у 1966 році нагороджено орденом Леніна. Син Юрій — один з кращих лікарів-стоматологів міста. Всі семеро дітей колишнього робітника електромережі І. Куштана також одержали відповідну освіту.

У 1967 році в Хусті працювало 5 середніх, одна восьмирічна і 5 початкових шкіл, в яких навчалось 5136 учнів. Крім того, працюють і найбільша в області школа-інтернат, школа робітничої молоді на 340 учнів, заочна семирічна школа на 140 учнів. В усіх цих школах в тому ж році працювало 307 учителів. За сумлінну працю вчитель географії, директор школи-інтернату І. Магула, директор середньої школи № 1 І. В. Курбатов удостоєні ордена Леніна. Вчительці О. Шуліко надано почесне звання заслуженого вчителя школи Української РСР.

Серед найбільших середніх спеціальних учбових закладів міста є Хустський лісотехнічний технікум, який відкрито у 1947 році. За час свого існування він випустив 2700 спеціалістів: технологів лісозаготівель і механіків по ремонту й експлуатації лісозаготівельних машин. Учбовий заклад готує також спеціалістів для меблевих підприємств, техніків по хімічній переробці деревини.

В місті працюють медичне, культурно-освітнє, професійно-технічне і технічне училища, в яких навчається 3100 юнаків і дівчат. Учбові заклади готують кадри

Сцена з вистави «Олекса Довбуш» Л. Первомайського у постановці Хустського народного театру. 1967 р.

для культурно-освітніх установ, медичних закладів області, випускають швейників, будівельників, меблевиків.

Створено всі умови і для культурного дозвілля та відпочинку трудящих. В 1968 році в Хусті функціонувало 4 клуби. В них працювало 60 колективів художньої самодіяльності, до складу яких входило понад півтори тисячі чоловік. Серед них самодіяльний народний театр і самодіяльний народний ансамбль «Вогник», які у 1967 році нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Крім того, народний театр нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради СРСР. Вони відомі не лише на Закарпатті, але й за його межами — в Києві, Москві, Ленінграді.

Місто має 3 кінотеатри, 23 бібліотеки, книжковий фонд яких становить понад 233 тис. томів. Послугами бібліотек у 1968 році користувалося понад 210 тис. чоловік. Трудящі Хуста на той час передплачували 36 тис. примірників газет і журналів.

На громадських засадах у 1963 році створено історико-краєзнавчий музей ім. Д. Вакарова. Експонати музею відображають історію розвитку міста від сивої давнини і до наших днів. У 1965—1968 рр. поблизу р. Хустець під час будівельних робіт знайдено ядра артилерії замка. На глибині двох метрів екскаваторник Іван Бринзей у 1967 році знайшов бронзову фігуру «Божок», яка, ймовірно, належала комусь з вожаків татаро-монгольського нашестя XIII століття. Крім того, знайдено чимало різноманітної зброї, яка належала охоронцям Хустського замку.

В одній з кімнат експонати відображають боротьбу трудящих міста проти соціального і національного гніту за возз'єднання з Радянською Україною. Є також багато матеріалів, які розповідають про досягнення міста і району в розвитку промисловості, сільського господарства і культури за роки Радянської влади. Керує роботою музею старий комуніст О. І. Рущак, який розповідає екскурсантам цікаву історію про рідне місто. За час існування музею його відвідало понад 132 тис. чоловік.

Важлива роль у справі розгортання змагання, мобілізації мас на виконання завдань, поставлених партією і урядом, належить Хустській міській Раді депутатів трудящих. Депутати міськради стали глибше вникати в питання промислового і колгоспного виробництва, роботу шкіл, лікарень, дитячих закладів, клубів і бібліотек, торговельних підприємств. Великим помічником у роботі Ради стали постійні комісії, які залучили до своєї діяльності широкі кола активу. Свою роботу вони проводять в тісному зв'язку з виборцями.

Серед депутатів міськради найбільш активним народним обранцем зарекомендував себе персональний пенсіонер О. І. Рущак, який багато разів підряд обирається депутатом до Хустської міської Ради. Він завжди підтримує постійний зв'язок з виборцями, звітує перед ними про свою діяльність.

Партійна організація міста, яка об'єднує 73 первинні організації і налічує 1300 комуністів, невтомно бореться за дальше піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Активним помічником комуністів є завжди молодь. Комсомольська організація міста об'єднує 8852 члени ВЛКСМ.

Багату історію має стародавнє закарпатське місто Хуст. Складено про нього чимало цікавих легенд, зокрема про його стрімку скелю-фортецю, що віками від-

бивала татарські набіги, про боротьбу населення проти ворожих нападів, прагнення трудової людини до великого, прекрасного і щасливого життя.

Трудівники Хуста під зорею Радянської влади продовжують творити нашу радянську легенду — реальну, живу, комуністичну дійсність. Вслухайтесь в неї, і ви почуєте її в ритмі роботи промислових підприємств, учбових закладів і будинків культури. Хвилюючі сторінки нашій радянській дійсності присвячують хустські літератори О. І. Маркуш і М. І. Рішко. Уродженець міста — український радянський письменник Олександр Маркуш написав у Хусті в 1944 році свої кращі твори «Мрійники» і «Лист матері», присвячені нашій радянській дійсності. Легенду творять також науковці, уродженці Хуста, які трудяться в різних містах країни. Легенда народжується в серці кожного трудівника древнього міста, який прагне зробити його ще красивішим. Радянська дійсність творить все нові й нові легенди.

Святкування 50-річчя Великого Жовтня в Хусті.

О. В. ХЛАНТА, К. І. ПАРАНИЧ, Ю. І. ФЕНИНЕЦЬ

* * *

Хустський район (до 1953 року — Хустський округ) розташований у південно-західній частині Закарпатської області, межує на півночі з Міжгірським, на сході — з Тячівським, на заході — з Виноградівським та Іршавським районами. На півдні району проходить кордон СРСР з Соціалістичною Республікою Румунією. Район утворений у 1944 році. Площа — 1 тис. кв. км., або дванадцята частина площі області. Населення — 113,8 тис. чол., з яких 78 проц.— сільське. Середня густота населення — 114 чол. на 1 кв. км. Належить до густонаселених районів не тільки області, але й країни, бо має сприятливі рельєфно-кліматичні умови.

На території району — місто Хуст та 57 сільських населених пунктів, які підпорядковані 21 сільській Раді депутатів трудящих.

Близько 60 проц. території району займають гори, що на південному сході та на південному заході утворюють вузькі коридори, низовини, по яких протікають ріки Тиса і Ріка.

Хустський район добре забезпечений всіма видами транспорту: залізничним, автобусним, які зв'язують його з обласним центром та з усіма містами області. Автобуси курсують по 23 маршрутах, що з'єднують всі села району з містом Хустом. Встановлено автобусний зв'язок зі Львовом та Івано-Франківськом. Через район проходять залізнична лінія Ужгород — Солотвина, шосейні шляхи Ужгород — Рахів та Хуст — Міжгір'я.

Територія району багата корисними копалинами: покладами кам'яної солі (Олександрівка), ртутної руди (Вишкове), а також будівельними матеріалами, андезитами, вапняками (Рокосів, Вишкове, Крива, Драгове), що мають промислове значення.

В районі працюють 9 колгоспів, радгосп, за якими закріплено 62,5 тис. га сільськогосподарських угідь. Близько 40 проц. території району зайнято лісами. Основною зерновою культурою є кукурудза, якою в 1967 році засіяно близько 20 проц. всієї площі орних земель. Під картоплею було зайнято 22 проц. орних земель. Крім того, в районі вирощують овочеві культури, головним чином капусту, помідори, огірки, а також тютюн.

В колгоспах і радгоспі є 129 тракторів, 28 комбайнів, 156 автомашин та багато іншої техніки. Значно зросли виробництво і використання органічних та мінеральних добрив. Це збільшило врожайність зернових, фруктів, овочів, підвищило виробництво молока і м'яса. Середній урожай зернових за 1961—1967 рр. становив по 26 цнт, кукурудзи — 40, картоплі — 90, овочів — 120, фруктів — по 30 цнт з кожного гектара.

Важливою галуззю сільського господарства району є тваринництво. На перше січня 1968 року по всіх категоріях господарств району налічувалося 30,8 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 15 тис. корів; 15,2 тис. свиней, 18,3 тис. овець. Неподільні фонди колгоспів району на 1 січня 1968 року становлять 10,4 млн. крб. В колгоспах широко розвинуті такі промисли, як лозоплетіння (виготовлення з лози корзин та обплітання бутелів), виробництво жіночих сумок з кукурудзяного листя, виробництво канви для вишивання, випалювання вапна, в двох колгоспах працюють заводи по виробництву цегли.

За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні 2 передовики колгоспного виробництва, 100 чол. нагороджено орденами і медалями, у т. ч. 6 — орденом Леніна.

Промисловість зосереджена головним чином у Хусті. В районі працює 20 промислових підприємств, 7 будівельних організацій, 4 транспортні, 3 шляхові та одне підприємство зв'язку, в яких зайнято понад 10 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Підприємствами району в 1967 році випущено продукції на 35,5 млн. крб., у т. ч. надпланової на 2,7 млн. крб. У порівнянні з 1946 роком кількість робітників зросла в 10 разів, а випуск продукції — в 100 разів.

Найбільшими підприємствами району є меблевий комбінат, фетрофільцева і взуттєва фабрики, цегельно-черепичний, щебеневий, каменедробильний і керамічний заводи, фабрика спортивно-галантерейних виробів, Теребле-Ріцька ГЕС, лісокомбінат. У ювілейному 1967 році стали до ладу автозаправочна станція, новий райпромкомбінат, хлібозавод. Розпочав роботу будівельний трест «Хустхімбуд».

В роки п'ятирічки у районі стануть до ладу нові підприємства. Тепер йде будівництво плодоконсервного заводу, ртутного гірничо-металургійного комбінату, полігону залізобетонних блоків, нових цехів фетрофільцевої фабрики, меблевого комбінату, механічного заводу. В найближчий час намічено також спорудити завод поліхлорвінілової плівки та виробів з неї.

На промислових підприємствах працює 480 передовиків виробництва, ударників комуністичної праці, 35 з них нагороджено орденами та медалями.

Важливе місце в районі посідає лісове господарство. Промислове значення має бук і смерека. Крім того, вирощуються ялина, ясен, явір, дуб, граб. Щорічно для відновлення лісових масивів насаджуються сотні гектарів молодих дерев. Лісничого Драгівського лісництва І. І. Апшая удостоєно почесного звання заслуженого лісовода Української РСР.

В районі діють 272 торговельні підприємства, 100 підприємств громадського харчування, 82 майстерні, цехи та ательє побутового обслуговування. Товарообіг становить в рік понад 30 млн. крб. Широкого розмаху набрало будівництво. В селах району з 1945 по 1966 рік споруджено понад 11 тис. нових будинків.

Для медичного обслуговування населення є районна лікарня, 7 дільничних лікарень, протитуберкульозна лікарня, в яких налічується 525 ліжок; 6 амбулаторій і 30 фельдшерсько-акушерських пунктів, 8 здоровпунктів на промислових підприємствах; санаторій «Шаян». В медичних закладах у 1967 році працювало 115 лікарів та 575 чоловік середнього медичного персоналу. В 1969 році буде введено у дію приміщення нової районної лікарні на 240 місць.

Широкого розвитку набула народна освіта. Якщо до Радянської влади в Хустському окрузі була тільки одна середня школа (гімназія), то у 1968 році в районі працювало 18 середніх та 59 восьмирічних і початкових шкіл, з них 4 школи-інтер-

нати. В школах навчається понад 21 тис. учнів. Свої знання їм передають 1370 вчителів, у т. ч. 3 заслужені вчителі школи УРСР і 62 відмінники народної освіти. Серед них 2 нагороджено орденом Леніна.

Докорінні зміни відбулися і в культурному житті трудівників району. Свій відпочинок вони проводять у Будинку культури та 35 клубах. До їх послуг 44 бібліотеки з книжковим фондом 322 тис. книг, історико-краєзнавчий музей ім. Д. Вакарова, картинна галерея, амфітеатр, 50 кіноустановок, у т. ч. 16 широкоекранних. В районні працюють 200 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь 4 тис. любителів-аматорів. Працює також 18 народних університетів, 14 університетів педагогічних знань для батьків. Велику культурно-освітню роботу проводять музеї та музейні кімнати, кімнати бойової слави та інтернаціональної дружби, яких створено понад 20. Трудящі району у 1968 році передплачували 98,5 тис. примірників газет і журналів.

З кожним роком зростають грошові вклади населення до ощадних кас. Кількість вкладників з 1955 по 1968 рік зросла з 5,2 тис. чол. до 12 250 чол., а сума заощаджень збільшилась з 0,6 до 7 млн. крб. За роки Радянської влади на свої заощадження трудящі району придбали понад 150 легкових автомобілів, 2 тис. мотоциклів, понад 2,6 тис. телевізорів, 11 тис. радіоприймачів та багато інших товарів.

Керівною силою у здійсненні завдань комуністичного будівництва є районна партійна організація, яка налічує у своїх лавах 2 тис. комуністів. Бойовим помічником партійної організації є комсомол. 140 первинних комсомольських організацій об'єднують понад 8 тис. членів ВЛКСМ.

Хустський район за успішне виконання соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя Радянської влади нагороджений пам'ятним Червоним прапором Закарпатського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Серед пам'яток археології, історії, архітектури на території району є поселення доби неоліту у Вишковім, доби бронзи у Велятині і Рокосові (III та II тис. до н. е.) а в с. Ізі — два могильники карпатських курганів (I—III ст. н. е.), дерев'яні церкви в селах Стеблівці (1643 р.), Крайниковому (1662 р.), Олександрівці (I пол. XVII століття), Сокирниці (1 пол. XVIII століття), Даниловому (1779 р.).

На території району є чимало пам'яток природи: вікових дерев, трав'яних рослин, які мають наукове і екзотичне значення. В селі Крайниковому ростуть 4 дуби віком понад 300 років, недалеко від Хуста, в урочищі Кіреш — зарослі вузьколистого нарцису на площі 15 га. У верхів'ях річки Городилівки, в мальовничому куточку місцевості, рідкісне явище природи — водопад, а в північно-східній частині району одне з найбільших штучних водоймищ у Карпатах «Вільшанське», яке утворилося після побудови греблі Теребле-Ріцької ГЕС.

Дорога в горах. Хустський район. 1967 р.

ВИ́ШКОВЕ

Вишкове — село, центр Вишківської сільської Ради Хустського району, розташоване на лівому березі Тиси, за 25 км від районного центру. В ньому налічується 2718 дворів. Населення — 7530 чоловік. Це одне з найбільших сіл на Закарпатті. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Модьорош, Ракош, Шаян, Яблунівка.

Село розкинулося у мальовничій долині, яку оточують, мов дозорці-вартові, три гори — Шаян, Шаяниха і Шаїня. Ріка Тиса протікає з північного боку села на відстані півтора кілометра. На південній околиці височать похилі горби — відроги Гутинських гір, які видніються вдалині.

Археологічні розвідки та знахідки трьох скарбів бронзових виробів (1891—1892 рр.). свідчать про заселення території села в добу неоліту (IV—III тисячоліття до н. е.)[1]. Про тривале проживання тут людей свідчать також залишки поселення древніх слов'ян (VII—IX століття н. е.)[2].

Перші письмові згадки про Вишкове відносяться до 1271 року. В них зазначено, що це був королівський маєток, який угорський король Ладислав IV подарував феодалам — братам Мікові і Штефанові Чепанам з роду Гунт—Пазмань[3].

Укріплюючи свої володіння, вони побудували в 1281 році у Вишковому земляну фортецю. Вона була споруджена на горі Варгеді (Замкова гора), на висоті 600 метрів. Головне її призначення — охорона соляних копалень Мармароша та контроль за транспортуванням солі по Тисі. В 1300—1350 рр. ця фортеця була центром Мармароського комітату. Її було відібрано у феодалів Гунт — Пазманів і передано казні. Тут же знаходиться і комес (управитель) замку Мікулаш Пок[4]. Та примітивні оборонні споруди Вишківської фортеці не могли довго відповідати своєму призначенню. Згодом функції контролю шляхів і оборони соляних копалень перейшли до фортеці м. Хуста.

У другій половині XIII століття у Вишковому був споруджений один з перших на Закарпатті кам'яний костьол. За його міцними мурами ховалося населення під час ворожих нападів. Вишківський костьол є однією з архітектурних пам'яток Закарпаття[5].

В 1329 році Вишкове одержало право королівського (коронного) міста[6], за яким у селі дозволялось вільне поселення, а його мешканці звільнялися від натуральних і грошових поборів на користь феодала. Вони повинні були сплачувати податок у королівську казну. Мешканці Вишкового мали також право на вільне переселення у інші місцевості. На чолі села стояли староста і суддя. Староста обирався мешканцями села, а суддя призначався королем. При них були радники і присяжники.

В кінці XIV — на початку XV століття Вишкове на деякий час потрапило до рук великих румунських феодалів Драги і Балки. Але вже в 1413 році вони змушені були залишити Мармароський комітат, і Вишкове знову стало королівським маєтком. В кінці XV і на початку XVI століття (1472 і 1504 рр.) Вишкове зазнавало нападів від молдавських феодалів.

---

[1] K. Bernyakovič. Bronzezeitliche hortfunde vom rechten Ufergebiet des Oberen Theisstales. (Karpatoukraine, USSR) — Slovenska orcheologia, 1960, VIII—2, стор. 353—365.
[2] Архів Інституту археології АН УРСР. Реєстр археологічних пам'яток Закарпатської області.
[3] V. Bélay. Máramoros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétöl a XIII sz. elejéig. Budapest, 1943, стор. 12.
[4] О. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, т. 1, стор. 34—46.
[5] П. Сова. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, стор. 26.
[6] V. Bélay. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétöl a XIII sz. elejéig, стор. 12.

Незважаючи на те, що Вишкове мало титул міста, переважна більшість його жителів протягом XIV—XV і наступних століть займалася землеробством та скотарством. З худоби найбільше розводили корів (36 проц.), а також овець і свиней.

Становище селянських мас було важким. Незважаючи на право королівського міста, феодальний гніт посилювався, збільшувалися натуральні повинності, податки. Так, за користування землею мешканці Вишкового платили по 10 пенязів. Зростали транспортні повинності селян (перевезення солі).

Житлові будинки хліборобів артілі «Прикордонник» села Вишкового. 1967 р.

Коли у 1514 році в Угорщині і на Закарпатті спалахнуло селянське повстання, багато найбідніших жителів Вишкового також взяли в ньому участь. Після поразки селянської війни на «заколотні» центри, в числі яких було і Вишкове, феодали наклали велику контрибуцію. Указом т. зв. дикого сейму селяни всієї країни оголошувалися кріпаками на вічні часи.

На протязі XVI—XVII століть у селі поряд із землеробством розвивається і ремесло. Тут були такі спеціальності: ковалі, шевці, кравці, різники, гончарі, пивовари, майстри золотих і срібних виробів, столяри, мельники, лимарі. Звичайно, їх продукція ще не виходила за межі місцевого ринку. Вона мала збут на торгах, що відбувалися часто у Вишковому. Розвиваються у селі також і промисли, зокрема домашнє ткання полотна з льону і конопель. Крім того, кілька десятків жителів села Вишкового працювали на розробці солі у Солотвині.

Вишкове, як одне з п'яти коронних міст Мармароського комітату, мало деякі привілеї — право вільного користування землею і випасу худоби в королівських лісах, вільної ловлі риби в річках, безмитної торгівлі тощо. Та за це мешканці села повинні були постачати провіант для гарнізону Хустського замку, перевозити сіль з Солотвинських солекопалень та виконувати для казни інші повинності. Ці привілеї мало полегшували становище трудового селянства. У скарзі мешканці п'яти коронних міст в 1593 році писали, що їх примушували привозити вино з Угорщини, вимагали натуральних податків за випас свиней у лісах і виконувати різні роботи в замку тощо. Селяни повинні були також сплачувати податки на користь казни та церкви.

Крім того, що мешканці Вишкового терпіли соціальний і національний гніт, їх важке становище погіршували часті війни та стихійні лиха.

У середині XVII століття Вишкове стало місцем важливих подій. В 1656—1657 рр. князь Дьєрдь II Ракоці по домовленості з шведським королем Карлом XI і Б. Хмельницьким виступив із своїм військом проти панської Польщі. Взимку 1656—1657 рр. трансільванська армія розташувалася на околиці Вишкового. У січні 1657 року у Вишковому відбулися державні збори Трансільванії, на яких схвалено плани князя Дьєрдя II Ракоці.

Але похід був невдалим. Армія Дєрдя II Ракоці була розгромлена польським військом, яке вдерлося на Закарпаття і спустошило багато міст і сіл. Дуже було зруйноване та спалене і Вишкове. У селі залишилося біля 100 дворів та 400 чоловік мешканців. У 1675 році північна частина Вишкового була знесена під час повені.

У кінці XVII століття, коли територія Закарпаття була захоплена австрійськими Габсбургами, на Мармарощині у 1685—1687 рр. розташувалися загони

німецьких військ. У Вишковому знаходився загін рейтарів, що контролювали перевезення солі по Тисі.

Коли Закарпаття було охоплене визвольною війною 1703 — 1711 рр., на чолі одного з загонів повстанців-куруців став виходець з Вишкового — Степан Вішкі. В 1705 році, як підтверджують документи, 40 вишківців теж брали участь у повстанських загонах. Хоч багато мешканців села після придушення повстання було страчено, селяни продовжували вести боротьбу проти гнобителів. Коли в 1717 році на Закарпаття вдерлися орди кримських татар, які діяли на боці Туреччини у війні проти Австрії, все доросле населення Вишкового разом з гарнізоном Хуста мужньо билося проти ординців. На околиці Вишкового загони татар були розгромлені. Відступаючи, татари спустошили значну частину села, повбивали багатьох мешканців.

У другій половині XVIII століття Вишкове залишається центром окремих сільських промислів Мармароського комітату. В ті роки село славилося виготовленням тканин із льону, які збувалися не тільки на ринках Закарпаття, а й в центральних районах Угорщини і Трансільванії.

Зростання землеробства, наявність значної кількості луків і пасовиськ, а також використання відходів від гуральництва та пивоваріння, сприяли збільшенню кількості великої рогатої худоби. У Вишковому і сусідніх селах засівали чимало конопель і льону для розвитку ткацького промислу. Одночасно збільшення тваринництва сприяло і розвиткові шевського промислу.

У 1730 — 1780 рр. Вишкове одержує від імператорської канцелярії право безмитної торгівлі та проведення ярмарків, на яких збувалися ремісничі вироби, хліб, худоба та інші товари.

Розвиток товарного виробництва, що сприяв проникненню грошових відносин у сільське господарство, викликав зростання сільського транспорту, зокрема візницького і сплавницького промислів. Так, у другій половині XVIII століття у Вишковому налічувалося 104 візники, які мали вози і понад 400 коней та 53 плотарі (бокораші). Основна маса населення була зайнята перевезенням та сплавом по Тисі казенної солі.

Але бідні селяни ледве зводили кінці з кінцями. За відсутністю потрібної кількості тягла і насіння багато наділів пустувало. До того ж несприятливі кліматичні умови 1785 року призвели до великого голоду, який загнав у могилу десятки тисяч людей. На Мармарощині у 1786 році померло 3925 чол., а в 1787 році — 9423 чол., з них в районі Хуста (включаючи і Вишкове) — 1423 чол. Про страхітливі картини того часу розповідає книга Й. Гаті «Йосиф II в Мармароському голоді».

У роки голодування трудове селянство Вишкового вело боротьбу проти безробіття, репресій, за свої права та незалежність. Про це свідчить хоча б той факт, що місцева влада виявила у мешканців села 32 рушниці, з якими вони мали намір взяти участь у селянській війні, що вибухнула в Трансільванії у 1784 році. У село були надіслані війська та дворянські ополченці, які почали відбирати зброю, проводити репресії.

Незважаючи на тяжкий іноземний гніт, постійні війни, часті стихійні лиха тощо, селяни Вишкового вели боротьбу за розвиток народної освіти й культури, вони, зокрема, вимагали, щоб у селі відкрили школу, та їх вимога була задоволена частково. Школу було відкрито лише у середині XVII століття і то при реформатській церкві Вишкового. Навчали грамоти дітей в ній угорською мовою. Лише у 1824 році для українського населення в селі була відкрита окрема церковна школа.

Із Вишкового вийшло ряд вчених. Серед них Іштван Лашшу (1812—1852) був одним із фундаторів статистики як науки в Угорщині. Його перу належить географічний опис Росії, який вийшов у 1831 році угорською мовою. На будинку, в якому він народився і жив певний час у кінці XIX століття, в зв'язку з відзначенням 1000-річчя Угорщини було встановлено меморіальну дошку.

В середині XIX століття становище трудового селянства Вишкового погіршилося в зв'язку з голодом 1845 року, що був викликаний весняною повінню, коли вийшла з берегів Тиса і завдала непоправної шкоди посівам та житловим будинкам. У 1846 році загинула на полях майже вся картопля — єдина їжа біднішого селянства. Власті Мармароського комітату (найбільш охопленого голодом) виділили у 1846—1847 рр. голодуючим мізерну допомогу — 1000 форинтів на увесь комітат. До того ж у комітаті розташувалися війська, щоб запобігти народним виступам. Їх населення змушене було утримувати.

Революція 1848—1849 рр. хоч і привела до скасування кріпацтва, ліквідації феодальних повинностей, та селянство і надалі залишилося без землі і в злиднях. Одночасно було ліквідовано і права коронного міста для Вишкового.

У другій половині XIX століття у Вишковому почали діяти державні шахти по видобутку свинцевої руди. У селі було побудовано два млини, які належали заможним жителям. Будівництвом залізниці Хуст — Мармарош — Сігет, яка проходить поблизу села, посилились економічні зв'язки мешканців Вишкового з іншими місцевостями Закарпаття.

Зростає чисельність населення, основним заняттям якого було землеробство. Якщо у 1847 році у Вишковому нараховувалося 2350 жителів, то у 1891 вже 4045 чол., а у 1913 році — 4839 чоловік, які мешкали у 1316 будинках. В той час у селі посилилася класова диференціація селянства. З одного боку виділилися багаті землевласники — куркулі, а з другого — зростала кількість сільської бідноти, що мала по 1—5 гольдів землі на родину. Серед найбільших землевласників була і реформатська церква, яка володіла 126 гольдами землі.

Тернистим був шлях трудящого населення Вишкового й до науки та культури, хоч тут і діяли 2 церковні школи, а в 1860 році була створена державна школа по садівництву. Навчались в них переважно діти багатіїв. У 1870 році вчителі створили т. зв. гурток 1848 року, в якому налічувалося 205 чол. Відповідно до статуту гурток ставив собі за мету сприяти поширенню освіти, пропагувати ідеї свободи, братерства і рівності. Гурток існував до кінця XIX століття. Керували ним прихильники угорської буржуазно-ліберальної «партії 1848 року», які намагалися відвернути увагу мас і особливо молоді від соціальної боротьби.

Існували у Вишковому на початку XX століття і 2 бібліотеки. В одній з них налічувалося 347 примірників книг. Працювали ці т. зв. культурні заклади один день на тиждень, і за рік ними було видано лише 75 книг. Населення села становило майже 5 тисяч чоловік. Щоб стати читачем бібліотеки, необхідно було платити великі гроші. Більшість мешканців Вишкового була неписьменною.

Перша світова імперіалістична війна значно погіршила і без того тяжке становище трудящих Вишкового, в околицях якого проходила прифронтова смуга. Тут розміщувалися австро-угорські і німецькі солдати, польські легіонери, які нещадно грабували селян[1]. Крім того, більшість чоловіків було мобілізовано на фронт, а поля обробляли жінки здебільшого вручну, а тому врожаї були дуже низькими.

Коли в березні 1919 року в Угорщині та на Закарпатті перемогла соціалістична революція, у Вишковому було встановлено Радянську владу. Трудящі активно включалися у будівництво нового життя. 11 квітня 1919 року на засіданні сільської Ради робітників, селян і солдатів було обрано виконавчий комітет, до складу якого ввійшли І. Варга, А. Дьєрдьєш, П. Єреш, Д. Співак та Е. Кінчеші[2].

Головою Ради був обраний учитель В. Гегедюш. Під час виборів, які проходили в умовах гострої класової боротьби, контрреволюційні елементи поширювали провокаційні наклепи, намагалися зірвати голосування, пролізти у нові органи влади.

---

[1] М. Ірчан. Твори, т. 2. К., 1958, стор. 347.
[2] Під прапором Великого Жовтня, стор. 104—105.

46 8-312

Та трудящі Вишкового дали відсіч ворогам. Вони відкликали одного депутата-саботажника, який не відповідав своїй посаді. Його вивели зі складу Ради.

Здійснюючи заходи Угорської Радянської Республіки, Рада націоналізувала поміщицький маєток, будинки і переселяла сюди робітників, що не мали помешкання, запровадила обов'язкове навчання, безплатне медичне обслуговування тощо.

Але Радянська влада у селі проіснувала лише 30 днів. Вже 19 квітня у Вишкове вдерлися війська боярської Румунії, які завдали великої шкоди селу: забрали худобу, зерно, зруйнували курорт на горі Варгед і чимало житлових будинків.

На зміну румунським загарбникам у Вишкове восени 1919 року прийшли чеські окупанти. Нові правителі обіцяли трудящим золоті гори, а встановили колоніальний режим.

У роки економічної кризи в сільському господарстві, яка почалася набагато раніше, ніж у промисловості, у Вишковому посилився процес класового розшарування селян. Карликові селянські господарства розорювалися, а куркульські — збільшувалися.

На початку XX століття у Вишковому починає розвиватися промисловість. Найбільшим було деревообробне підприємство.

Промислові підприємства, що існували в 1920—1930 рр. у Вишковому, були в основному дрібні, на яких переробляласъ сільськогосподарська сировина і лісоматеріали. На них працювало понад 100 робітників. В 20-х роках на околиці села почали працювати 2 кам'яні кар'єри[1]. У 30-х роках недалеко від Вишкового почалися розробки кам'яного вугілля, які здійснювала Празька акційна компанія.

Становище трудового селянства та робітників було дуже тяжким. На 31 грудня 1933 року заборгованість бідного селянства банкам становила десятки тисяч крон, що значно перевищувало вартість належної їм землі і всього маєтку[2]. За переписом 1930 року, в селі було 1579 будинків, в яких мешкало 6127 чоловік.

Важке становище робітників та селян погіршували стихійні лиха, безробіття. Так, у 1933 році велика повінь знищила всі посіви картоплі і кукурудзи. Виступаючи в чехословацькому парламенті 12 лютого 1925 року, депутат від Комуністичної партії Чехословаччини М. Сидоряк говорив, що робітники Вишкового змушені працювати по 16 годин на добу[3]. Постійно в селі налічувалося 100 і більше безробітних, які не мали ніяких засобів для існування.

Боротьбу трудящих села за соціальне і національне визволення очолила вишківська організація КПЧ, створена у 1921 році[4]. Комуністи очолювали революційні виступи трудящих, розповсюджували твори Леніна, газету «Карпатська правда», листівки та іншу комуністичну літературу.

Про авторитет комуністичної організації Вишкового свідчить той факт, що на виборах до чехословацького парламенту у 1925 році комуністи одержали 760 голосів з 2293. Майже кожен третій мешканець села голосував за комуністів. Решта 1533 голоси виборців розподілилися між одинадцятьма буржуазними і дрібно-буржуазними партіями, що протистояли комуністам.

Боротьба комуністів Вишкового за створення єдиного фронту зустрічала шалений опір з боку місцевої організації соціал-демократичної партії, яка підривала віру робітників і селян у свої власні сили, прирікала їх на пасивне очікування. Та трудящі Вишкового під час виступу на зборах одного з керівників цієї партії заявили, що «найкраще було б всіх таких агітаторів вигнати, щоб не баламутили народ».

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 117, оп. 4, спр. 210. арк. 24.
[2] Там же,ф. 21, оп. 4, спр. 1386, арк. 3—4.
[3] Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921—1938 рр.), стор. 75.
[4] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

Єдність та згуртованість трудящих Вишкового проявлялася у різних формах: мітингах, демонстраціях, страйках, відмовах від сплати податків. У жовтні 1921 року відбувся виступ селян Вишкового, що протестували проти призову в чеську армію. У травні—червні 1925 року відбулися 2 страйки. Понад 80 робітників парової лісопильні та 60 робітників деревообробних майстерень боролися за підвищення заробітної плати, за 8-годинний робочий день, за поліпшення умов праці. Страйкуючи, вони виявили високу дисциплінованість і класову солідарність.

У вересні 1932 року з ініціативи комуністів розпочали боротьбу за збільшення зарплати понад 100 будівельників моста через р. Тису. Страйкарі вимагали також від дирекції фірми прийняти на роботу звільнених робітників [1]. Їхній виступ увінчався перемогою. Вони добилися підвищення зарплати, поновлення на роботі багатьох робітників. У грудні спалахнув страйк на лісопильні, в якому взяло участь понад 100 робітників. Виступ тривав більше тижня. Підприємці змушені були збільшити зарплату робітникам на 7—12 проц. Хвиля страйків прокотилася і на інших підприємствах. В 1932 році у Вишковому створено організацію Червоних профспілок, яка проводила значну роботу по підготовці страйків і демонстрацій робітників.

Страйкова боротьба робітників мала значний вплив і на бідне селянство Вишкового, яке відмовлялося від сплати податків, протестувало проти екзекуцій з боку влади, брало участь у демонстраціях. У першотравневій демонстрації в 1927 році взяло участь понад тисячу робітників і селян Вишкового. В одностайно схваленій резолюції учасники мітингу закликали всіх трудящих ще активніше боротися за єдність революційного руху, посилити боротьбу проти антирадянських виступів імперіалістичних кіл [2]. Більшість виступів трудящих Вишкового закінчувалась повною або частковою перемогою.

Протягом 1920—1930-х рр., незважаючи на антинародну політику чеських властей, певний крок вперед було зроблено у розвитку культури Вишкового. В селі функціонувало 3 народні (початкові) школи, у яких в 1938 році працювало 23 вчителі [3]. Починаючи з 1928 року у Вишковому діяв кінотеатр на 250 місць, в якому фільми демонструвалися два рази на тиждень. Приміщення кінотеатру використовувалося також як клуб [4]. Тут не раз відбувалися сільські збори, молодь виступала з виставами. У 1930-х роках в селі працювали також амбулаторія, де був один лікар, пошта, 10 крамниць. Але чеська влада мало дбала про матеріальну базу шкіл, культурних закладів. Вона всю увагу приділяла церквам, яких було у Вишковому три — уніатська, реформатська та римо-католицька [5].

Вишкове з кожним роком все більше зростало, розширювало свої межі. На 1935 рік у селі уже налічувалося 1885 будинків, в яких мешкало 7675 чоловік. Більшість населення займалась сільським господарством.

Після окупації Закарпаття фашистською Угорщиною у Вишковому був встановлений режим кривавої диктатури. Окупанти насильно відправляли людей на каторжні роботи. Особливо нещадно вони переслідували комуністів, які змушені були піти у глибоке підпілля. З ініціативи комуністів чимало мешканців Вишкового емігрувало в СРСР. Лише в 1940 році із села виїхало у Радянський Союз 18 чоловік [6].

Незважаючи на важкі умови підпільної боротьби проти фашистів, комуністи Вишкового розповсюджували листівки, в яких розповідалося про те, що наближається час визволення, про історичну місію Червоної Армії. Систематично проводи-

---

[1] Закарпатський облдержархів, ф. 2, оп. 2, спр. 235, арк. 62—64.

[2] Шляхом Жовтня, т. 2, стор. 269—270.

[3] Fr. S t o j a n. Representašni sbornik veškereho školství na Podkarpatské Rusi... 1918—1938. Prešov, 1938, стор. 100—101, 222, 254.

[4] Закарпатський облдержархів, ф. 21, оп. 3, спр. 460, арк. 94.

[5] К. B e s k i d. Marmaroš, стор. 310.

[6] Закарпатський облпартархів, ф. 3559, оп. 1, спр. 2.

лися акти саботажу і невиконання розпоряджень окупантів. Організатором антифашистської боротьби в селі був радянський розвідник-партизан Ф. Ф. Буряков. Він приймав і поширював зведення Радянського Інформбюро, готував міни, на яких не раз підривалися німецькі машини з солдатами[1].

І ось 22 жовтня 1944 року прийшло довгождане визволення[2]. Трудящі Вишкового вітали радянських воїнів, зустрічали їх хлібом і сіллю. Свою подяку червоним бійцям трудящі села висловили на мітингу, на якому прозвучала вимога возз'єднання з Радянською Україною. Із Вишкового добровольцями у Червону Армію пішло 162 жителі села, а 38 — боролися проти фашизму у лавах Чехословацького корпусу[3]. Першими влилися у загін добровольців М. Борщ, Ю. Голубка, Ю. Матика, І. Попович, І. Варваринець та інші.

Після визволення трудящі Вишкового взяли владу у свої руки. 23 жовтня 1944 року на зборах робітників і селян було обрано Народний комітет — перший орган нової влади, до складу якого увійшли кращі представники робітників, трудового селянства, передової інтелігенції. Очолювали його роботу О. Фаркаш і К. Жігов[4].

Всі основні ділянки політичного і економічного життя в селі очолили комуністи. На першому засіданні Народного комітету обговорено ряд важливих питань, зокрема про поліпшення добробуту й охорону здоров'я трудящих, очищення села і навколишньої території від мін, відбудову моста через Тису, розподіл продовольства, налагодження роботи школи, конфіскацію і розподіл поміщицької землі тощо[5]. Понад 207 бідняцьких сімей одержали 304 гольди землі, у т. ч. 129 гольдів — сім'ї добровольців Червоної Армії.

У листопаді 1944 року представники Вишкового І. Томаш, Ю. Тупиця та К. Жігов брали участь у роботі Першого з'їзду Народних комітетів в Мукачевому.

Основна увага комуністів та обраної на початку 1947 року сільської Ради була спрямована на проведення масово-політичної роботи. Комуністи В. Магай, О. Фаркаш, К. Жігов та інші провели велику роботу по створенню у Вишковому колгоспу. Вони на конкретних прикладах з життя колгоспів УРСР показували переваги колективного господарства перед одноосібним. 17 лютого 1947 року у селі створено першу в Хустському районі сільськогосподарську артіль. Головою обрали І. М. Томаша[6]. У колгоспі об'єдналося 61 господарство, яке усуспільнило 226 га землі.

І хоч куркулі кепкували з колгоспників, називаючи їх «злиденними комунарами», артіль рік у рік зростала. Перший урожай на колгоспних полях зібрано значно вищий, ніж на ділянках

Збирання яблук у колгоспі «Прикордонник». 1967 р.

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 2332, оп. 1, спр. 4.

[2] Архів МО СРСР, ф. 371, оп. 6367, спр. 357.

[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-179, оп. 10, спр. 279, арк. 258.

[4] Д. Супрун. Село над Тисою. Ужгород, 1966, стор. 8.

[5] Закарпатський облдержархів, ф. Р-111, оп. 1, спр. 4, арк. 7.

[6] Там же, ф. Р-179, оп. 10, спр. 279, арк. 25.

одноосібників. Особливо добре потрудилися ланкові Ганна Лехман та Олена Сейпі. Вони зібрали по 100 цнт кукурудзи з кожного га. Радянський уряд відзначив працю трудівниць високою нагородою. Г. Лехман та О. Сейпі стали Героями Соціалістичної Праці, а 16 колгоспників було нагороджено орденами та медалями [1].

Вироби з кукурудзяного листя і лози у вишківському колгоспі «Прикордонник». 1967 р.

Здобутки колективного господарювання сприяли дальшому зміцненню колгоспу, до якого вступали все нові сім'ї. На кінець 1947 року у колгоспі вже налічувалося 100 селянських господарств і 338 чоловік дорослого населення.

У 1950 році Вишкове стало селом суцільної колективізації. Тут було створено 5 колгоспів, які у 1952 році було об'єднано в одне велике колективне господарство «Прикордонник». За ним було закріплено понад 7,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч.—4616 га орної землі, 1914 га — садів. Колгосп значно збільшив посівні площі. На полях працювало багато сільськогосподарської техніки. У 1956 році хлібороби при її допомозі виростили по 25 цнт зернових з кожного га, у т. ч. по 50 цнт кукурудзи, 120 цнт картоплі. Грошові прибутки становили 6,6 млн. карбованців.

Багатогалузеве господарство артілі ведеться на міцній науковій основі: розроблено цілий комплекс агротехнічних заходів, які стали законом культурного господарювання. Сюди входить: система сівозмін, обробка грунту, удобрення, боротьба з шкідниками сільськогосподарських рослин тощо. Земля щедро віддячує дбайливим господарям. Протягом 1960—1965 рр. середня врожайність зернових становила 20,4 цнт з га, кукурудзи — 35 цнт, гороху — 24 цнт, картоплі — 101 цнт, тютюну — 11 цнт. У ювілейному 1967 році хлібороби Вишкового виростили по 29,2 цнт зернових, у т. ч. пшениці — по 26,7 цнт з кожного гектара. Значних успіхів досягнуто в розвитку тваринництва і садівництва. У 1967 році врожай фруктів досяг 54 цнт з га, а ланки В. В. Палько і Й. Й. Фодової зібрали ще вищий врожай.

Колгосп «Прикордонник» славиться також своїми садами, які розкинулися на двадцять п'ять кілометрів на кряжах і сідловинах, перевалах і долах, присілках. Сади затопили усе село Вишкове, його присілки Шаян, Яблунівку, Орсоглаз, Грендеш, Ракош, Модьорош. Жодна галузь не може дать такі прибутки як сад. Вишківські сади — то золоті гори, криниці живлющі.

Якщо у 1967 році прибутки артілі «Прикордонник» становили 1450 тис. крб., то майже половину з них виручив сад.

У боротьбі за високі врожаї всіх сільськогосподарських культур, за розвиток садівництва, тваринництва та інших галузей колгоспного виробництва велику роль відіграють механізатори. Машинний парк налічує 18 тракторів, 20 автомашин та багато іншої техніки.

Неухильне зростання грошових прибутків сприяє збільшенню неподільних фондів, які з 5 тис. крб. у 1947 році досягли 2,9 млн.— у 1967 році. Зростання прибутків дає можливість розширювати будівництво у сільгоспартілі, у якій за роки існування споруджено понад 220 колгоспних будівель, з них: 10 корівників, 11 вів-

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 350, оп. 1, спр. 3, арк. 76.

чарників, 3 свинарники, 12 тютюносушарень, приміщення столярної і ремонтної майстерень, реконструйовано два млини, побудовано гараж і навіси для машин, склади, телятник тощо.

У артілі запроваджено нову систему оплати праці — грошову, розмір якої залежить від кваліфікації та виконаної роботи за день.

У колгоспі успішно розвиваються сільські промисли, які є додатковими джерелами до грошових прибутків. Господарство розвиває промисел відповідно до місцевих традицій, наявності сировинних ресурсів та робочої сили. Найбільш популярним промислом у артілі є виготовлення з обгорток кукурудзяних качанів красивих речей, які прикрашають житла, дають естетичну насолоду: різнокольорових кошиків, жіночих сумок, доріжок, іграшок, на які великий попит у багатьох містах Радянського Союзу. Та й вигода чимала — щорічно в колгоспну касу надходить 60 тис. крб. прибутку.

Працюють у колгоспі також кар'єр по добуванню будівельного каменю, цех художніх виробів, столярний цех, 2 млини, олійниця. У 1967 році підсобні підприємства дали колгоспові 371,4 тис. крб. прибутку.

Партійна організація колгоспу налічує 95 комуністів. Серед них 11 ланкових, 23 садоводи, 14 тваринників, 10 спеціалістів сільського господарства, 8 механізаторів, 6 бригадирів. Партійний комітет на чолі з І. М. Копанським уміло проводить виховну, ідеологічну і культурно-масову роботу серед колгоспників, бореться за дальше піднесення добробуту трудівників села, зміцнення економіки артілі, високу культуру землеробства.

Почесні колгоспники артілі «Прикордонник» приймають поздоровлення від своїх односельчан. 1967 р.

Колгоспний лад виховав цілу плеяду майстрів колективного виробництва, які нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. З перших днів заснування артілі трудився на її полях К. Л. Штовк. На його рахунку багато трудових рекордів. Він багато років одержував найвищі врожаї кукурудзи — по 90 цнт з кожного га.

Ланка Карла Штовка довгий час була школою передового досвіду. Сюди приходили вчитись не тільки односельчани, а й кукурудзоводи всього Закарпаття. Він написав книгу про вирощування високих врожаїв кукурудзи, яку видано великим тиражем. Груди невтомного трудівника прикрашав орден Трудового Червоного Прапора. Після його смерті ланку кукурудзоводів очолила його дочка — Розалія Штовк, яка з успіхом наслідує набутий досвід батька по вирощуванню високих врожаїв кукурудзи.

Свято інтернаціональної дружби у селі Вишковому. 1967 р.

Гордістю і славою Вишкового є також ланка Емеріха Варги, яка у 1962 році зібрала по 102 цнт качанів кукурудзи з га на площі 20 гектарів. Ланковий Е. Варга теж удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Хліборобську естафету батька-хлібодара продовжують нести його син Емеріх та ланкова Магдалина Івегеш.

Відпочинок колгоспників Вишкового після закінчення робочого дня. 1967 р.

Багато хорошого і повчального можна розповісти про інших трудівників Вишкового. За останні роки відзначилася наполегливою працею ланка кукурудзовода-комуніста Золтана Ідяртова, у якого вже є багато учнів і послідовників. Ланковий-кукурудзовод Емеріх Бечке виростив у 1967 році по 53,6 цнт кукурудзи з гектара.

Високі виробничі показники мають і тваринники: доярка Ганна Евтеш, яка до 1962 року доглядала 12 породистих корів, надоювала по 4 тис. кілограмів молока. У 1962 році вона стала доглядати 24 корови. Водночас — вирощувала групу первісток, від яких вже у перший рік надоїла по 2800 кілограмів молока. З 1968 року вона очолює молочно-товарну ферму. І. С. Козьма — тринадцятий рік завідує вівцефермами, яких дванадцять у артілі. Як заснувався колгосп, його обрали головою, а коли укрупнювався — бригадиром. Та найбільше покликання в нього — вівчарство, яке дає значні прибутки господарству.

Далеко за межами Вишкового відомі також імена знатних садоводів Ю. Менжули, Е. Ернея, В. Палка, Й. Фодової, І. Скунця та інших. Юрій Менжула — першим домігся щорічного плодоносіння садів. Він щороку збирає з кожного гектара саду по 80 і більше цнт яблук на площі 50 га. Множить багатство артілі і садовод Емеріх Ерней, який за останні п'ять років виростив понад 60 тис. саджанців.

Серед вишківських механізаторів своєю ударною роботою прославились брати Юрій і Йосип Мікловці, І. Турок, І. Зейкан та інші, які кожного року виробляють по 1680—2650 га оранки. Іван Турок нагороджений орденом «Знак Пошани».

В колгоспі пліч-о-пліч трудяться люди різних національностей. Це ланковий-кукурудзовод — угорець З. Ідяртов і завідуючий вівцефермою румун І. Козьма, трактористи — росіянин С. Цуканов, білорус В. Улановський, мордвин Г. Бєлов, грек Т. Асланов[1]. Щороку в колгоспі влаштовуються вечори інтернаціональної дружби.

У Вишковому з 1946 року розташований відділок Данилівського садорадгоспу, який має 108 га саду. Завдяки передовій агротехніці, внесенню органічних компостів, мінеральних добрив, дбайливому догляду за садами робітники відділку добилися значних успіхів. За останні п'ять років садоводи зібрали у середньому по 70—80 цнт плодів з кожного га, а у ювілейному 1967 році — по 102 цнт яблук та 140 цнт слив. Очолює відділок знатний садовод В. В. Суханов, нагороджений у 1966 році орденом Трудового Червоного Прапора.

Вишкове славиться не тільки високою культурою землеробства і садівництва. В 1946 році тут почав діяти цех Буштинського лісокомбінату по виробництву гнутих меблів, у якому працює 150 робітників. У 1967 році цех випустив продукції на суму 595 тис. крб. Виготовлені вишківцями меблі користуються широким попитом не тільки на Закарпатті, а й далеко за його межами. У селі працює також геологорозвідувальна партія, яка багато зробила для виявлення природних багатств на околицях села і підготувала матеріали для великого промислового будівництва.

---

[1] Газ. «Ленінський шлях», 5 грудня 1967 р.

У 1968—1970 рр. в районі Вишкового намічено побудувати ртутний гірничо-металургійний комбінат і шахту для видобування руди. В недалекому майбутньому Вишкове стане значним промисловим центром Закарпаття.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Вишкового, яке вийшло за свої старі межі. Замість кривих вуличок з бідними, обшарпаними хатинами, в селі виросли добротні квартали світлих і просторих будинків. Широкі вулиці, тротуари, кількаповерхові будинки надають селу вигляду міста. За Радянської влади у селі з допомогою державного кредиту споруджено 970 нових житлових будинків. До центру села прокладена широка асфальтована дорога, обсажена деревами; до присілку Шаян шлях викладено каменем і з обох боків обсаджено деревами. Вимощена каменем також центральна площа Вишкового, у центрі села обладнано парк, реконструюється стадіон.

З кожним роком поліпшується матеріальний добробут трудівників Вишкового. До їх послуг 33 торговельні підприємства, чайна, кав'ярня, ресторан з мистецькими інтер'єрами. Більшість з них реконструйована і обладнана новим інвентарем. Їх товарообіг за останні роки перевищив 2,5 млн. крб. В 1967 році завершено будівництво двоповерхового торговельного комбінату «Дружба», споруджено сільську лазню. Характерно, що тепер у трудівників Вишкового великий попит на телевізори, радіоприймачі, мотоцикли, холодильники, пилососи та інші предмети культурно-побутового призначення.

Радянська влада подбала про охорону здоров'я трудящих. У Вишковому відкрито сільську лікарню на 50 ліжок. Вона добре обладнана, має 4 медичні кабінети, пологове відділення. В селі є також амбулаторія, аптека, а на присілках два фельдшерсько-акушерські пункти. Мешканців села обслуговує 6 лікарів і 22 медичні працівники з середньою медичною освітою. Великою повагою і авторитетом серед жителів Вишкового користується головний лікар—рентгенолог М. М. Ковач.

Значних успіхів досягнуто в розвитку народної освіти. У перші роки Радянської влади в селі працювали лише дві семирічні школи з українською та угорською мовами навчання. У 1950-х роках відкрито 2 середні школи. Тепер у Вишковому працює дві середні школи та вечірня середня школа сільської молоді, 2 восьмирічні та чотири початкові школи, у яких трудиться 116 вчителів. Здобувають в них освіту 2500 учнів. Кращі педагоги Вишкового — М. М. Антал, В. Ю. Гарастей, М. М. Жигмонд, А. А. Куцин, С. В. Огар, І. М. Гайович, М. Ю. Гасуха, В. П. Лукач, Й. Ф.Пал та інші — не тільки збагачують знаннями підростаюче покоління, а й проводять велику політичну і культурно-освітню роботу серед трудівників села.

У 1967 році методами народної будови споруджено приміщення восьмирічної школи на присілку Ракош.

У селі діє також 3 дитсадки та 2 ясел. Дошкільні заклади села є кращими в районі.

Книга — невичерпне джерело знань. Її пропагандою займаються у Вишковому 10 бібліотек: сільська, 4 шкільні, 3 присілкові, колгоспна і бібліотека при санаторію «Шаян». На 1 січня 1968 року у бібліотеках нараховувалося 32 тис. книг.

Трудівники села пишаються сільською бібліотекою, якій надано почесне звання бібліотеки відмінної роботи. Тривалий час нею завідувала М. І. Алмаші, яка залучила до своєї роботи широкий актив і з його допомогою охопила читанням книг майже всіх мешканців Вишкового. Активісти бібліотеки проводять цікаву роботу серед читачів: бібліографічні огляди, літературні вечори, читацькі конференції, зустрічі з передовиками виробництва. Нині бібліотекою завідує Є. Г. Лазарович, а М. І. Алмаші — вчителює в рідному селі. Щорічно бібліотека видає читачам 75 тис. томів.

Важливу роль у культурному житті трудівників Вишкового відіграє сільський клуб. Сюди щовечора приходять люди різного віку подивитись новий кінофільм, послухати концерти, почитати газети і журнали. При клубі працюють 7 гуртків художньої самодіяльності — хоровий, два драматичні, хореографічний, вокаль-

Виступ учасників агіткультбригади Вишкового перед колгоспниками. 1967 р.

ний, художнього читання і шаховий. В них бере участь понад 300 аматорів. Великі творчі здобутки має угорський самодіяльний хор. Він неодноразово займав призові місця на районному та обласному оглядах художньої самодіяльності.

Під час польових робіт з числа самодіяльних митців створюється агіткультбригада у складі 10—15 чол., яка виступає з концертами безпосередньо на польових станах, у бригадах, на фермах. У 1961 році агіткультбригада Вишкового зайняла перше місце на районній та обласній олімпіадах[1].

Багато ентузіастів Вишкового безкорисливо віддають свій вільний час і сили роботі у громадських організаціях села: агітколективах, товариських судах, народній дружині, сільській організації товариства «Знання» та інших, які становлять опору сільської Ради та партійної організації. Кращими пропагандистами і лекторами є В. Магарита, О. Огра, В. Перинець, М. Антал, М. Гарастей, М. Жигмонд та багато інших.

Мешканці села передплачують понад 7 тис. примірників газет та журналів. У побут трудівників міцно входять радіо і телебачення. У селі працює 150 телевізорів, 2 тис. радіоприймачів. У мешканців Вишкового є 21 легкова автомашина, 310 мотоциклів, багато швейних і пральних машин, холодильників. Ось вони — колгоспні достатки.

Докорінно змінили своє обличчя присілки Вишкового. Присілок Яблунівка, в якому колись було декілька десятків хат на схилах гори та сідловинах, тепер налічує понад 250 нових будинків. Інші присілки теж розширили свої межі, оновилися, збагатилися новими спорудами. Великі зміни, зокрема, сталися на присілку Шаян. Тут, біля підніжжя гори Великий Шаян, розташована здравниця всесоюзного значення «Шаян», яка має мінеральні води різного типу[2]. Щорічно тут зміцнюють своє здоров'я та виліковують різні хвороби понад 1000 чоловік.

В багатогранному житті Вишкового активну роль відіграють депутати сільської Ради — кращі трудівники колгоспу, робітники і представники сільської інтелігенції. При виконавчому комітеті сільради створено постійно діючі комісії, які залучають до громадської роботи широкий актив. Постійна сільськогосподарська комісія, щоб предметніше здійснювати контроль, впливати на господарську діяльність

[1] Закарпатський облпартархів, ф. 300, оп. 1, спр. 18, арк. 107.
[2] Мінеральні води Закарпаття. Ужгород, 1964, стор. 10.

На святі «Жовтень на Верховині» у Вишковому. 1967 р.

артілі, створила три секції: по рільництву, тваринництву і садівництву. До їх роботи залучено численний актив.

Секція сільськогосподарської комісії по тваринництву, докладно ознайомившись із становищем в цій галузі, прийшла до висновку, що необхідно вжити радикальних заходів по підвищенню продуктивності тваринництва. Було висловлено ряд пропозицій і вирішено вивчити досвід роботи передових господарств країни, який можна застосувати в умовах артілі. Депутат сільради, голова колгоспу В. П. Коваль побував у господарствах Прибалтики, а працівники ферми вивчили досвід сусідів — колгоспу ім. Леніна Тячівського району і «Ленінський шлях» Хустського району. Застосувавши досвід передових господарств, артіль «Прикордонник» подолала відставання і тепер йде в числі передових по виробництву і продажу державі продуктів тваринництва.

Багато цікавого і повчального в діяльності інших постійно діючих комісій та в роботі всіх депутатів Вишківської сільради в цілому. У 1966 році в соціалістичному змаганні сільських Рад Закарпатської області Вишківська сільрада посіла друге місце.

Міцніє рік у рік дружба між трудівниками Вишкового. У селі живуть не тільки українці, а й угорці, румуни, чехи та люди інших національностей. І щира дружба є між ними. За останні роки в селі відбулося ряд свого роду інтернаціональних весіль: росіянина і угорки, румуна і українки та інші. Справжня інтернаціональна дружба не знає кордонів, і мешканці Вишкового вже давно дружать з трудівниками міста Гуменного (Чехословаччина). В дні святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції у селі Вишковому гостювала делегація Гуменного на чолі з заступником голови міської Ради Т. Ю. Тарньошем [1].

Величні перспективи дальшого розвитку відкриваються перед Вишковим у майбутньому. У колгоспі намічено побудувати консервний завод, холодильну установку для зберігання фруктів, багато інших сільськогосподарських будівель. Стануть до ладу також нова лікарня на 100 ліжок, клуб на присілку Яблунівка, дитячий садок та інші культурно-побутові заклади. Все це ще більше поліпшить матеріальний добробут і культурний рівень трудівників Вишкового, яке з кожним роком все більше розцвітає під зорею Радянської влади.

Я. І. ШТЕРНБЕРГ

---

[1] Газ. «Ленінський шлях», 5 листопада 1967 р.

ІЗА

Іза — село, центр сільської Ради Хустського району. Розташована між двома гірськими пасмами — на лівому березі річки Ріки, що впадає в Тису, за 5 км від районного центру м. Хуста. Чисельність населення — 3677 чоловік. Ізянській сільській Раді підпорядковано населений пункт Карповтлаш.

Територія села була заселена в давнину. Свідченням цього є два могильники культури карпатських курганів (I—III століття н. е.) — відомих предків літописних білих хорватів[1].

Перші письмові згадки про село відносяться до кінця XIV століття. У 1387 році Іза була подарована феодалу Драгомеру[2]. Як свідчить легенда, назва села походить від прізвища першого поселенця Ізая. Це прізвище згодом було досить розповсюджене в селі. Є припущення, що назва села пішла від слов'янських слів «із», «ізя».

Жителі Ізи у XVI—XVII століттях були кріпаками родини феодалів Жигмундів, а потім Хустського замку. Основним заняттям населення було хліборобство. Вони сіяли жито, пшеницю, ячмінь, просо і овес, тримали в господарстві худобу. Мешканці села займались також рибальством та полюванням. В ріках Тисі і Ріці було багато риби, в навколишніх лісах диких свиней, серн, оленів та інших звірів. Населення села терпіло в цей період від важких феодальних повинностей. За 1 земельний наділ ізяни платили в 1600 році: 12—13 пенязів, кобел вівса, віз сіна, 3 вози дров та інше[3].

Крім натуральних і грошових повинностей, кріпаки змушені були відпрацьовувати певну кількість днів панщини для Хустського замку.

Мешканці Ізи ніколи не схиляли голови перед гнобителями, а вели боротьбу за свої права і незалежність. Вони брали участь у народних повстаннях середньовіччя, зокрема в селянській війні 1514 року, в загонах Пинті, що у 1703 році штурмував Хустський замок, у визвольній війні угорського народу в 1703—1711 рр.

У селі Ізі перебував останні роки свого життя український письменник-полеміст Закарпаття, продовжувач традиції І. Вишенського Михайло Андрелла (1637—1710). Його літературний псевдонім — Оросвигівський, від місця народження Оросвигова. Він активно виступав проти унії і Ватікану, національного і соціального гноблення, висував ідею возз'єднання Закарпаття з усім «православним» українським та російським народами. М. Андрелла помер в Ізі, і тут його поховано[4].

У 1720 році в Ізі мешкало 49 кріпаків, які мали 137 кобликів землі. Вони змушені були виконувати різні повинності, здавати дев'ятину — дев'яту частину урожаю, вирощеного на своєму наділі. В селі у той час уже була значна майнова нерівність серед самих кріпаків: 4 з них були безземельними, а Лука Гайду мав 8 кобликів землі. 14 кріпаків мали також по 3 і більше кобликів землі.

З року в рік Іза зростала. На 1768 рік в селі нараховувалось 79 дворів. Селянські господарства мали лише по півнаділу. Панщина на цей час була фактично майже нічим не обмеженою. Селяни-кріпаки один тиждень працювали вдома, а другий на панщині. Вони відробляли на панщині набагато більше днів, ніж було записано в урбаріях. В гарячу пору сільськогосподарських робіт селяни-кріпаки працювали підряд по 2—3 і навіть більше тижнів. Згідно з урбаріальною реформою 1772 року селяни повинні були відробити на рік 910 днів тяглової і 1132 дні пішої панщини. Але ці норми повинностей часто порушувалися. В міру потреби феодали їх збільшували. На роботу селян-кріпаків виганяли економи та гайдуки, які за плату

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. III. К., 1952, стор. 315—336.
[2] Л. Дэже. Очерки по истории закарпатских говоров, стор. 254.
[3] О. Мицюк. Нариси з соціально-економічної історії Підкарпатської Русі, т. 2, стор. 122.
[4] В. Микитась. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород, 1960, стор. 57.

служили в Хустській казенній домінії. Крім панщини, кріпаки виконували багато інших повинностей: платили різні грошові податки, вносили домінії 30 возів дров, 25 іц масла, 100 курей, 300 яєць.

Злиденне існування селян значно погіршували і стихійні лиха — голод, різні епідемічні захворювання, які були частим явищем на селі. У 1786 році під час голоду померло більше третини мешканців Ізи.

В XIX столітті Іза стає одним з найбільших сіл в Хустському окрузі. У 1827 році тут налічувалося 216 дворів, у яких проживало 454 мешканці. Серед них було 136 кріпаків, 80 желярів.

Кращі землі Ізи та її околиці в другій половині XIX століття стали власністю Хустської реформатської церкви. Їй належали, за переписом 1895 року, 18 471 кадастральний гольд земельних угідь, ліси, пасовиська, а також рівнинна земля біля річки Ріки. Крім земельних угідь, реформатська церква мала 72 голови великої рогатої худоби, 8 коней, 18 свиней і 20 овець, а також 8 возів, молотарку. На землях церкви працювало 12 наймитів[1].

Крім землеробства, частина населення займалась і ремеслом, зокрема кошикарством. У селі Ізі кошикарський промисел набрав великого поширення на кінець XIX століття. Мешканець села Іван Кошко під час пошуків роботи навчився плести звичайні кошики для носіння картоплі. Повернувшись із заробітків у рідне село, він навчив цьому ремеслу двох своїх синів, а згодом лозоплетінням оволоділо ще кілька жителів села. Свої вироби вони продавали на ринку в Хусті та в інших містах. В 1909—1910 рр. майже всі безземельні та малоземельні селяни Ізи — більше половини села — були зайняті плетінням кошиків. Цей кустарний промисел значно удосконалився. Крім звичайних кошиків, тут обплітали лозовим пруттям скляні пляшки, бутлі для виноградних районів Севлющини і Берегівщини, акціонерного товариства «Клотільда» у Великому Бичкові. На протязі літа селяни заготовляли лозу, обчищали пруття від кори, фарбували його тощо, а зимою виплітали кошики. До цієї роботи залучались і діти, які головним чином готували лозу та плели феделки — накривки на кошики.

Селяни Ізи мали великий доход від кошикарства. Середній майстер в день виплітав до 8—10 кошиків. Родина з двох дорослих робітників, яким допомагали діти, заробляла в місяць до 100 крон. Село заробляло на кошикарстві в місяць до 20 тис. крон.

Багато людей Ізи займалися сплавлюванням по Тисі солі до Солнока, Сегедина та Зинона в Угорщину. Сіль вантажили на плоти у Сігетських коморах на початку березня. Із заробітку поверталися пізно восени, бо в ті часи не було ні залізниці, ні доброї дороги.

На початку XX століття дедалі швидшими темпами проходив процес класового розшарування населення Ізи. Кращі земельні угіддя були зосереджені у руках куркулів та церкви.

Переважна частина мешканців села була неписьменною. Навчання у створеній в кінці XIX століття початковій школі велося угорською мовою. Проти політики денаціоналізації населення виступив журналіст Іван Раковський, який мешкав у Ізі 26 років — з 1859 року до 1885 року. До Ізи він приїхав з Будапешта, де був редактором кількох періодичних видань, що виходили російською мовою. Він ширив серед селян любов до Росії, російської мови й літератури. І. Раковський помер в Ізі. Тут його і поховано.

Селяни Ізи на початку XX століття не раз виступали проти австро-угорського режиму. Ця боротьба набирала різноманітних форм. Однією з них був перехід населення з уніатської до православної церкви. Це був протест проти здирства з боку уніатського духовенства, а водночас — демонстрація не тільки релігійної, але й національної єдності з братніми народами Росії і України. За короткий час

---

[1] A magyar korona arságainak gozdacimtára. Budapest, 1897, стор. 362—363.

90 процентів селян повернулося до православ'я[1]. Місцева влада зрозуміла політичний характер цього руху в селі Ізі, про що свідчать численні донесення піджупана Березького комітату і особливо — хустського окружного начальника. В них повідомлялося про неможливість припинення згаданого руху в Ізі, про його політичний характер, який набрав виразного соціально-національного забарвлення, підкреслювалося, що «народ незадоволений не церковними, а державними порядками», розповідалося про таємні сходки селян та про їх заворушення, спрямовані проти угорського королівства тощо[2].

В згаданому русі буржуазні власті вбачали протест проти існуючих порядків. У зв'язку з цим урядові власті знущалися над сільською біднотою Ізи. Вони накладали на православних різні кари: штраф за непорядок у дворі, за неприв'язаного пса і т. д. Понад 20 ізянських селян було посаджено у в'язницю. У 1904—1906 рр. відбувся перший Мармарош-Сігетський судовий процес (у Сігеті, центрі Мармароської жупи) над дев'ятьма селянами Ізи. Підсудних селян без усяких підстав на те обвинувачували, як про це свідчать офіційні матеріали, в намаганні відірвати Закарпаття від Угорщини і приєднати його до Росії. Селян було засуджено до різних строків тюремного ув'язнення і до сплати штрафів. Та мешканці села не припиняли боротьби проти гнобителів. У повідомленні греко-католицького священика Ізи від 26 січня 1904 року мукачівському єпископу говорилось, що селяни відмовлялись платити йому податки на користь церкви[3].

Для боротьби проти сільської бідноти буржуазні власті не раз посилали в Ізу посилені загони жандармерії, які знущались з населення. Разом з уніатським духовенством жандарми робили все необхідне, щоб відвернути симпатії трудящих від єдинокровного російського і українського народів, посилили терор. Православних силоміць гнали кожної неділі до греко-католицької церкви. Коли на вулиці хтось вітав угорського солдата словами «Добрий день», а не «Слава Ісусу Христу», того били, зневажали тощо.

Проте репресії не спинили наростання «православного руху». На початок 1912 року за прикладом селян села Ізи до православ'я перейшло понад 30 тис. закарпатців. Австро-угорський уряд у відповідь на це влаштував другий Мармарош-Сігетський судовий процес над 189 селянами сіл Ізи, Великих Лучок та інших, яких звинувачували у антиурядовій агітації і в шпигунських зв'язках з Росією. Слідство тривало півтора року. Після закінчення його 25 листопада 1913 року до судової відповідальності було притягнено 96 чоловік, що в них знайшли книги релігійного характеру, видані в Росії, і газети москвофільського напрямку. Характерно, що судовий процес проводився угорською мовою, якої не знали підсудні, а їх відповідей українською мовою не розуміли судді. «Свідки», заздалегідь підготовлені урядом, «свідчили» в його інтересах. Це змушений був визнати навіть голова угорського уряду граф Тиса у своїх поясненнях парламенту. Цей судовий процес закінчився 3 березня 1914 року. 32 обвинувачених було визнано винними і засуджено до тюремного ув'язнення та сплати великого штрафу[4]. Ця подія знайшла своє художнє відбиття у памфлеті видатного українського радянського письменника Я. О. Галана «Годі!»[5]. Письменник, глибоко вивчивши всі факти релігійно-політичної боротьби на Закарпатті з часу насильного введення унії, в цьому гостро викривальному памфлеті (вперше надрукований у 1948 році під псевдонімом Ігор Семенюк) розповідає про багатовікову боротьбу трудящих Закарпатської України проти підступів войовничого католицизму. Цей памфлет являє собою гостру зброю в ідеологічній боротьбі сил демократії і соціалізму проти чорних сил ватіканського мракобісся.

---

[1] В. В. Усенко. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917—1919 рр., стор. 47.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 262, оп. 1, спр. 3127.
[3] Там же, ф. 151, оп. 2, спр. 1342, арк. 1—2.
[4] Галичина, Буковина, Угорская Русь. М., 1915, стор. 97.
[5] Я. Галан. Твори, т. 2. К., 1953, стор. 401—402.

Часті неврожаї, безземелля та непосильні податки за часів буржуазного режиму прирікали трудящих Ізи на злидні і голод. Десятки розорених селян блукали по країнах Західної Європи та Америки у пошуках щастя. Та й там вони терпіли голод і тяжкий гніт. Не знаходячи засобів до життя, заробітчани з пустими руками поверталися на рідну землю до голодної сім'ї.

Особливо погіршилось становище трудящих у роки першої світової війни. Чоловіків було мобілізовано до австро-угорської армії, із села забрано багато поголів'я худоби.

Великий вплив на розвиток класової боротьби трудящих Ізи мала перемога Великого Жовтня у Росії. Ряд військовополонених, жителів села Ізи, брали участь у боротьбі з контрреволюцією в роки громадянської війни. Серед них відзначились, зокрема, М. В. Орос, В. Ю. Плиска, М. І. Німчук та інші. Повернувшись з Країни Рад, вони у листопаді 1918 року разом з селянами-бідняками роззброїли жандармерію і вигнали уніатського попа з села. Як сповіщалося в одному з періодичних видань, населення Ізи «заявило про приєднання до Української Республіки»[1]. А коли соціалістична революція охопила територію Закарпаття, в селі було встановлено Радянську владу. Але її незабаром було повалено військами боярської Румунії. Восени 1919 року на зміну румунським загарбникам прийшли чехословацькі імперіалісти, які принесли в Ізу нову колоніальну політику, гноблення.

За переписом 1921 року, в Ізі проживало 2791 чол. Із них біля 90 проц. жителів — українці. У цьому ж році тут було створено організацію КПЧ, яка на 13 вересня, за повідомленням сільського нотаря, налічувала 350 комуністів, що платили членські внески. Він, мабуть, включав у цю цифру і певну частину тих селян, що активно підтримували комуністів. Однак ці відомості свідчать про те, що комуністична організація була однією із найбільш масових і авторитетних у селі. Комуністи очолювали класову боротьбу, що розгорталась проти важкого соціального і національного гніту, особливо частими були виступи проти екзекуцій, підвищення державних, краєвих, общинних податків тощо.

Комуністи не тільки користувались авторитетом серед трудящих мас, але й мали великий вплив на них. Так, під час парламентських виборів у 1925 році комуністи одержали 708, або 50 проц. голосів, тоді як аграрники — 157, соціал-демократи — 68 голосів[2]. Подібне явище було і під час парламентських виборів у наступних роках. І це в умовах репресій, переслідувань комуністів та їх прихильників.

Трудяще селянство Ізи все більше потрапляло в руки багатіїв, фінансового капіталу. Особливо страждала сільська біднота від безземелля і малоземелля, непосильних податків. Ось що писала тоді газета «Карпатська правда» у статті «Екзекуторська сваволя шаліє»: «Екзекутори сміють проводити на наших селах і містах найзлочиннiший бандитизм. Андрій Орос з Ізи віз минулого місяця якомусь біднякові картоплю. По дорозі перестрів його екзекутор, випряг волів і забрав їх. Віз з картоплею залишив на дорозі. Іван Олексик з Ізи, який не мав ніякого маєтку, вимушений був позичити в банку гроші, і купити теличку. Але прийшов екзекутор і забрав її, хоч бідняк мав 7 дітей»[3].

Для того, щоб заробити шматок хліба, велика частина жителів села продовжувала також у 20 — 30-х роках займатись кошикарством. Заробітки від цього домашнього промислу були низькі. Значна частина кошикарів працювала у кустарній майстерні, яка була відкрита одним з багатіїв із Мукачевого. Робота по обплетенню бутлів проводилась в одній із хат, яку наймали лише на певний час, зимою. В ній під наглядом майстра плело кошики до 20 сільських хлопців. Інші працювали у себе вдома.

---

[1] Шляхом Жовтня, т. 1, стор. 68.
[2] Закарпатський облдержархів, ф. 117, оп. 2, спр. 40, арк. 1.
[3] Газ. «Русская земля», 26 листопада 1925 р.

Щоб вийти із тяжкого становища, ремісники почали виплітати великі кошики з неочищеної лози для транспортування яблук. Проте і збут цих виробів зустрічав великі труднощі. Доводилось брати свої вироби на плечі і ходити по містах та селах, щоб продати або поміняти на зерно чи картоплю свою продукцію. За кошика брали стільки зерна, скільки у нього вміщувалось. Проте за таку ціну продавались лише кращі кошики, які виплітались з очищеної лози і викрашувались різнокольоровими фарбами.

Згодом селяни стали зустрічати труднощі і в заготівлі сировини. В Ізі лози були вирубані. Тому доводилось ходити по інших селах, скуповувати лозу й нести її на плечах за 8—15 км, а інколи й більше.

У 20—30-і роки XX століття в Ізі, крім кошикарського промислу, значного розвитку набули столярство, теслярство, домашнє виробництво тканин для одягу. Ізянські столяри були відомі далеко за межами села. Багато з них працювали в Хусті на меблевій фабриці.

Невеличка частина жителів села продовжувала працювати плотогонами. На цій роботі часто траплялись нещасні випадки, під час яких плотогони гинули або калічилися. Для того, щоб якось прожити і сплатити борги, податки, сільські злидарі пропонували свої руки багатіям Хуста і інших міст. І працювали вони за дуже мізерну плату.

Із зростанням ремесла рік у рік збільшувалася чисельність населення. У 1930 році Іза стає одним з найбільших сіл в Хустському окрузі. Тут налічувалося 3198 чоловік.

Світова економічна криза 1929—1933 рр. різко погіршила становище трудящих Ізи. У 1932 році в селі нараховувалось, за далеко неповними даними, близько 300 чол. безробітних, які були за фахом головним чином кошикарі[1].

Це приводило до загострення класових суперечностей, розгортання боротьби проти гнобителів. На формування класової свідомості селянства Ізи, на посилення його боротьби мали вплив страйкові виступи робітників Хуста. В селі все частіше організовувалися маївки, проводилися страйки, святкування річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, виступи проти непосильних податків. 7 листопада 1931 року в селі відбулися збори, присвячені 14 річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. На них зібралось близько 350 чоловік. Присутній урядовець намагався не допустити до виступу комуніста Івана Андрійця, який повернувся після навчання з Радянської України. Але під тиском селян примушений був дати йому слово. Трудящі села з захопленням слухали розповідь Андрійця про життя трудящих Радянського Союзу.

Виступи селян Ізи значно посилилися в період світової економічної кризи 1929—1933 рр. Вони неодноразово йшли до урядових установ з вимогами «Хліба! Праці! Землі!», влаштовували демонстрації, голодні походи. У повідомленні хустського окружного начальства від 10 січня 1936 року зазначалось, що вранці цього ж дня із сіл Кошелевого та Ізи «в напрямку до Хуста рухається колона приблизно 80 чоловік». У 1937 році серед сезонних робітників і бокорашів Хустського округу було організовано страйк за підвищення зарплати, який тривав 6 тижнів і закінчився перемогою робітників. У ньому взяли участь і бокораші з Ізи.

Злидні і безробіття, постійні податки, національний гніт, політичне безправ'я викликали все більшу ненависть до експлуататорів. В авангарді боротьби трудящих Ізи проти гнобителів в ті, як і в попередні роки, йшли комуністи. Вони закликали згуртовувати свої ряди і рішуче виступати проти соціального і національного гніту.

14 липня 1938 року жандармська дільниця із села Ізи доносила про початок страйку на будівництві шосейної державної дороги. Причиною виступу була затримка адміністрацією виплати заробітної плати. Робітники вимагали також під-

[1] Газ. «Карпатська правда», 8 березня 1931 р.

Уродженець села Ізи, поет-революціонер Д. О. Вакаров, замордований фашистами у 1945 р.

вищення оплати праці. Керівниками виступу були жителі Ізи М. Зеленько і П. Кемко. Використовуючи наявність масового безробіття, погрози та інші заходи, адміністрації будівництва вдалося зірвати виступ робітників.

Буржуазні власті робили все для того, щоб притупити класову свідомість робітників і сільської бідноти, що виступали проти експлуататорського ладу. З цією метою вони активізували шкідливу, розкольницьку діяльність буржуазних та буржуазно-націоналістичних партій. В Ізі особливо велику активність у 20—30-х рр. XX століття проявляли аграрники. Вони обіцяли наділити землею тих, хто буде голосувати під час виборів за їх кандидатів. Комуністи рішуче викривали розкольницьку, антинародну діяльність буржуазних партій, яких активно підтримувало духовенство.

У важких умовах соціально-політичного гніту повільно розвивалася культура. У 1919—1939 рр. в селі працювала українська, а згодом і чеська початкові школи. Але через низький життєвий рівень більшість дітей не могла здобути відповідну освіту. У 1924/25 навчальному році з 549 дітей шкільного віку школою було охоплено тільки 233 учні [1]. У Ізі діяли також товариство по розведенню породної птиці, окружне господарське товариство по кулінарії, читальня, громадська бібліотека.

У березні 1939 року село було окуповане хортистською Угорщиною, яка встановила кривавий режим. За найменші провини фашисти карали звірячими розправами, знищували російську і українську літературу, встановили поліцейський нагляд за колишніми учасниками комуністичного руху. Мужній поет, уродженець Ізи Д. Вакаров гнівно затаврував «новий» фашистський порядок. Він з болем писав у вірші «Будують» про роки неволі і гніту:

Зводять тюрми і казарми,
Щоб корився рідний край.
На село по два жандарми,
А читальні — не питай.
Замість школи, — в селах церкви
З позолоченим хрестом.
Бережуть, як пси, неволю
староста з попом.

Селянські маси Ізи вже з перших днів окупації стали проявляти ненависть до фашистського режиму. У 1939—1941 рр. десятки жителів села, переважно прогресивна молодь, уникаючи фашистського переслідування з боку окупантів, емігрували до Радянського Союзу. В роки Великої Вітчизняної війни радянського народу десятки мешканців села Ізи брали участь у боротьбі проти гітлерівців.

Поет Д. Вакаров підкреслював, що лише у впертій, напруженій боротьбі проти гнобителів можна здобути волю, бо «без борні ми не годні до свободи дійти» [2]. Вірші Д. Вакарова пройняті вірою в перемогу над фашизмом. Поет висловлював впевненість у тому, що героїчна Червона Армія принесе трудящим свободу і настане час возз'єднання краю з своєю матір'ю — Радянською Україною. Д. Вакаров був одним із

---

[1] F. Stoján. Representačni sbornik veškereho školstvi v Podkárpatské Rusi... 1918—1938. Prešov, 1938, стор. 218.

[2] Д. О. Вакаров. Вибрані поезії. К., 1957, стор. 12.

активних учасників літературного гуртка прогресивної молоді, що утворився при Хустській гімназії в 1940—1941 рр. До його складу входили односельчани К. Галас, М. Кемінь, М. Шпіцер і М. Симулик та інші учні гімназії [1].

Під час фашистської окупації (1939—1944 рр.) трудящі села не скорилися ворогові, а вели боротьбу проти нього. За підпільну діяльність на Закарпатті і в Будапешті був закатований фашистами поет Д. Вакаров. Чимало жителів Ізи засуджено окупантами на різні строки тюремного ув'язнення. В. А. Фозикош за участь у підпільній роботі був арештований фашистами і засуджений на вічне ув'язнення. В одному з концтаборів він і загинув. Від рук фашистів загинув у 1944 році в концтаборі і поет, уродженець с. Ізи М. Шпіцер [2].

В жовтні 1944 року настав для трудящих Ізи довгожданий день. 24 жовтня 1944 року підрозділи 151-го стрілецького полку заволоділи селом Ізою. В бою за цей населений пункт кандидат партії, боєць Копкін і старшина роти Нечаєв просунулися далеко вперед, а рота рухалась в обхід оборони ворога. Пробираючись через гору, покриту лісом, вони набрели на роту фашистських солдатів. Не розгубившись, Копкін і Нечаєв почали голосно віддавати команди і з автоматами кинулись на противника. Фашисти, очевидно, подумали, що мають справу з цілим підрозділом і кинулись тікати. Рота, яка підоспіла вчасно, розбила ворога і зайняла село.

Населення хлібом-сіллю зустрічало радянських воїнів, які першими вступили в село.

31 жовтня 1944 року в Ізі було створено Народний комітет. Головою його заочно на зборах у присутності близько 300 чол. було обрано молодого поета-борця Дмитра Вакарова. Тимчасово обов'язки голови виконував Д. Олексик. В протоколі засідання комітету вказувалося, що таке рішення прийняте «тому, що Д. О. Вакаров арештований угорсько-фашистськими властями і до цього часу знаходиться в тюрмі» [3].

Чимало жителів села добровільно вступили до лав радянських військ. Першими добровольцями Ізи були Д. Кундря, Д. Сабо, Василь і Володимир Вакарови. Вони, повернувшись з концтабору, куди були забрані угорськими властями, зразу ж пішли громити ненависного ворога [4].

У центрі села в 1967 році встановлено обеліск односельчанам, які загинули в боротьбі проти фашизму. На ньому золотими літерами викарбовані їх прізвища.

Одразу ж після визволення села Червоною Армією первинна партійна організація разом з Народним комітетом почали здійснювати соціалістичні перетворення. Сільську бідноту було наділено землею, посівним матеріалом, забезпечено мешканців села продовольчими товарами. Було також прийнято рішення про початок будівництва нової школи, надано матеріальну допомогу жінкам добровольців Червоної Армії. Інтелігенція села взялась за ліквідацію неписьменності і малописьменності. У 1945 році в селі відкрито клуб, семирічну школу, налагоджено роботу магазину тощо. Після визволення села багато юнаків і дівчат Ізи пішли вчитися до Хустської середньої школи. Один з жителів села — К. Галас став її викладачем.

У 1945 році в Ізі була створена комсомольська організація. Серед перших членів ВЛКСМ села в цей період були М. В. Кеминь, М. В. Мачка, Д. С. Зеленяк, Т. М. Пристая та інші. Комсомольська організація під керівництвом комуністів брала активну участь в соціалістичних перетвореннях, у проведенні заходів по здійсненню радянського будівництва. Особливо велику допомогу партійній організації надавали комсомольці у проведенні культурно-масової та ідейно-виховної роботи на селі, а згодом у проведенні колективізації.

---

[1] І. Чендей. Коли на ранок благословлялося. Ужгород, 1967, стор. 15.
[2] Поети Закарпаття. Пряшів, 1965, стор. 639.
[3] Закарпатський облдержархів, ф. Р-108, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-124, оп. 1, спр. 4, арк. 109.

Партійна організація разом з активом села уже з перших років Радянської влади проводила широку агітаційно-роз'яснювальну роботу серед селян про необхідність переходу до спільного артільного обробітку землі. Потрібно було довести селянам правильність ленінського вчення про те, що дрібним господарством з нужди не вийти, що колективізація сільського господарства в умовах Радянської влади є об'єктивною необхідністю, обов'язковою умовою будівництва соціалізму на селі.

Восени 1948 року в Ізі було створено 2 колгоспи. 30 травня 1950 року за ініціативою партійної організації відбулися спільні загальні збори членів обох артілей, на яких було вирішено об'єднатися і створити в селі один колгосп — ім. Мічуріна. Головою правління було обрано В. М. Ороса, активного учасника Великої Вітчизняної війни.

Матеріально-технічна база колгоспу в той час була дуже слабка. Сільськогосподарський інвентар складався з усуспільнених дерев'яних та залізних плугів і борін. На початку 1950 року артіль мала тільки 60 коней і 183 голови великої рогатої худоби.

В березні 1961 року артіль ім. Мічуріна було об'єднано з колгоспом «Нове життя» села Кошелевого. У 1967 році укрупнена артіль мала 3527 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1466 га садів. Рік у рік зростало колективне господарство, множилося його багатство. Середня врожайність зернових з 1962 по 1965 рік становила по 19 цнт, у т. ч. кукурудзи— 33 цнт з кожного гектара. У 1967 році, незважаючи на надзвичайно несприятливі природні умови (засуху), було вирощено по 20 цнт зернових, у т. ч. пшениці — 31, картоплі — 102 центнери.

Основний напрям тваринництва — велика рогата худоба і вівці. На 1 січня 1968 року на фермах нараховувалось 1412 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 350 корів; 205 свиней, 2180 овець і кіз, 70 коней, 70 бджолосімей тощо.

Поряд із основними галузями виробництва в колгоспі розвиваються сільські промисли, зокрема лозоплетіння, прибутки від якого помітно впливають на економіку колгоспу і з року в рік зростають. Якщо в 1960 році вони становили 60 тис. крб., то у 1967 році — 819 тис. крб. Ізянські вироби із лози йдуть у Москву і Ленінград, Грузію і Естонію, Вірменію і Сибір — в усі кінці нашої країни.

Значно зросли неподільні фонди артілі. На 1 січня 1968 року вони складали 1 845 721 крб. Лише в 1965—1967 рр. за їх рахунок було споруджено Будинок культури в селі Кошелевім, дві амбулаторії, картоплесховище, шість корівників і телятників, три вівчарники,— всього понад 30 об'єктів. В 1968 році колгосп спорудив новий цех для лозоплетіння та інші громадські будівлі. Грошова оплата колгоспників у 1967 році в порівнянні з 1953 роком збільшилась в шість разів. У 1967 році оплата нормодня становила 3,65 карбованця.

Колгоспний лад виховав передовиків, справжніх майстрів сільського господарства. Серед них значних успіхів домоглися, зокрема, телятниці К. Вакарова, В. Плиска, М. Лемак, картоплевод О. Плиска, майстри по лозоплетінню Д. Хвуст, К. Козак та багато інших.

Передовиками колгоспного виробництва села у згадані роки були трактористи М. Симулик і К. Кондраш, шофер Ю. Вакаров, доярки П. Плиска, М. Козар, М. Вучкан, вівчар Ю. Борщ, бригадир В. Вакаров та інші.

Виготовлення кошиків із лози в селі Ізі. 1968 р.

По-новому розкрила артільна земля свої скарби, коли господарство у 1964 році очолив П. І. Кляп. Він по професії вчитель біології. Результат творчої праці, невтомних шукань не забарився, бо колгоспний керівник прагнув якомога глибше розкрити багаті невикористані резерви колгоспу. Висока

культура землеробства, наукова організація праці, що впроваджується в усі галузі господарства, дають свої плоди. Хлібороби рік у рік вирощують по 120 і більше цнт картоплі, 30—32 цнт пшениці. Зросло виробництво тваринницької продукції.

Багато років керує бригадою М. В. Гаврилюк. Він завоював довір'я і пошану теж невтомною працею, високими врожаями. О. В. Курта вже 12 років очолює ланку. Вона — майстер високих урожаїв кукурудзи. Але слава не прийшла сама по собі, а народжувалася у наполегливій праці. Портрет О. В. Курти красується на районній Дошці пошани.

Чимало теплих і сердечних слів можна сказати і про механізатора М. Д. Симулика. Він завжди веде першість в змаганні, любовно і в стислі строки обробляє артільні лани. Ось вони перед нами, втілені в дійсність, мрії дідів і батьків — справжні господарі своєї землі. Ні, не кількістю трудових років вимірюється велич цих передовиків, а добрими ділами: врожайним пшеничним полем, фермами високодійних корів, потужним машинним парком. Сповна використовуючи своє право вільних володарів землі, вони множать багатство артілі.

Партійна організація колгоспу, що налічує в своєму складі 53 комуністи, докладає усіх сил, щоб повести колгоспних трударів на досягнення вищих показників порівняно з попередніми роками. Резерви для цього є. Трудові будні комуністів висувають в перші ряди все нових і нових організаторів виробництва. Всі 37 членів КПРС, які працюють в рільництві і тваринництві, тракторній бригаді — виявляють справжні риси вміння організувати людей, згуртувати їх і повести на виконання поставлених завдань.

Будинок культури села Ізи. 1967 р.

В шкільному музеї села Ізи. 1968 р.

Змінило своє обличчя і саме село. Воно помолоділо, оновилося. За період з 1945 по 1968 рік у селі споруджено понад 600 добротних житлових будинків з цегли та каменю[1]. Це більше половини всіх будинків Ізи. Нові хати, збудовані за роки Радянської влади, майже не відрізняються від будинків селищ міського типу. Десятки родин щорічно зводять нові добротні будинки. В 1967 році справили новосілля колгоспний шофер Ю. Д. Вакаров, доярка Т. С. Синевич та інші трудівники.

[1] Газ. «Молодь Закарпаття», 7 листопада 1967 р.

Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Тут працює відділення зв'язку. В особистому користуванні мешканців Ізи в 1968 році було понад 50 телевізорів, 6 легкових автомашин, 21 мотоцикл, 563 велосипеди, багато радіоприймачів. У побут селян все більше входять холодильники, пральні машини тощо.

Значно зросла купівельна спроможність трудівників села. До їх послуг сільмаг, продовольчий магазин, господарський магазин, їдальня, перукарня та кравецька майстерня. У 1968 році в селі працювало чотири магазини, став до ладу триповерховий будинок комбінату побутового обслуговування. В ньому розмістився універмаг, кафе, ресторан, перукарня. Товарообіг у 1967 році зріс до 463 тис. крб., а в 1962 році він становив 339 тис. карбованців.

Про здоров'я трудящих села дбають 2 лікарі та 3 працівники середнього медичного персоналу. У 1967 році в Ізі споруджено новий фельдшерсько-акушерський пункт. Завдяки вчасному і систематичному проведенню профілактичних заходів, викорінено такі хвороби як тиф, дифтерія, віспа та інші.

Багато зроблено в Ізі і для розширення шкільної мережі. У 1955 році семирічна школа була реорганізована в середню. В 1950 році закінчено будівництво нової двоповерхової школи. З 1945 по 1965 рік атестати зрілості одержали понад 500 юнаків і дівчат. В 1966/67 навчальному році у середній школі навчалося 670 учнів. В заочній школі здобували середню освіту 65 учнів без відриву від виробництва. Підростаюче покоління виховують 37 вчителів. Багато вчителів Ізи заслужили своєю невтомною працею шану і повагу. Серед них М. В. Маяка, Г. Д. Камінь та інші. Вони, крім педагогічної діяльності, беруть активну участь в громадській роботі села: виступають перед хліборобами з лекціями, допомагають гурткам художньої самодіяльності, виконують депутатські обов'язки.

За період 1945—1967 рр. понад 50 вихідців села закінчили вищі навчальні заклади. Чимало мешканців Ізи в 1967 році навчались у вузах країни. Сини колишніх неписьменних бідняків стали вченими, кандидатами наук. К. Й. Галас та М. В. Симулик працюють доцентами Ужгородського державного університету. В. М. Самош — кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Інституту зоології Академії наук УРСР.

Бідняк Михайло Кундря за часів чехословацького буржуазного режиму виїхав до Сполучених Штатів Америки на заробітки, залишивши вдома дружину і трьох дітей. Додому він так і не повернувся, бо не мав потрібних коштів. Але на оновленій землі Закарпаття знайшла щастя його сім'я. Сини Андрій і Тихон закінчили Ужгородський університет і працюють вчителями. Дочка Марія одержала середню спеціальну освіту і трудиться на посту бібліотекаря. За роки Радянської влади сини бідняка С. Мадяра — Дмитро, Михайло, Йосип і дочка Ольга закінчили вищі учбові заклади. Молодший син Іван також вчиться. Кожна сім'я села Ізи зажила новим, щасливим життям.

Своє культурне дозвілля трудящі села проводять у Будинку культури, який має 450 місць, стаціонарну кіноустановку. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, які часто виступають перед трудящими з новими концертними програмами та виставами.

Людно завжди і в сільській бібліотеці, книжковий фонд якої зріс у 1967 році до 12 тис. примірників. У 1968 році трудівники села передплачували 3400 примірників газет і журналів. Все це свідчить про розквіт культури колгоспного села.

Трудову діяльність колгоспних мас очолюють комуністи. Партійна організація налічує в своїх рядах понад 50 членів КПРС, які мобілізують хліборобів на здійснення величних заходів, накреслених партією та урядом.

Волею партії, невтомною працею трудівників Іза перетвориться у майбутньому в ще більш квітуче село з парками і скверами, благоустроєними кварталами нових житлових масивів, громадськими та культурно-побутовими спорудами.

О. В. ХЛАНТА, І. М. СЛИВКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ХУСТСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Ріки, за 22 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 3180 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гонцош і Ряпідь.

В селі розміщені відділок радгоспу «Данилівський» та лісництво Хустського лісокомбінату. Відділок радгоспу займається садівництвом та вівчарством, за ним закріплено понад 450 га садів. В господарстві — 1600 овець та 200 голів великої рогатої худоби.

В Березовому є середня школа, клуб, бібліотека. За роки Радянської влади в селі зведено понад 400 будинків.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1415 року. Це було невелике поселення, яке тільки на початку XX століття почало швидко зростати. В 1594 році Березове пограбували і спалили татари.

В 1922 році в Березовому створена первинна організація КПЧ, а комсомольська — в 1925 році.

Під час угорсько-фашистської окупації мешканці села чинили опір хортистам. Селяни підтримували партизанів загону ім. Ватутіна, що базувався на полонині Коритищах; Т. І. Біляк, М. С. Біляк, Ю. І. Вовчок, І. В. Росоха, М. І. Сідей, І. В. Тегза, В. І. Тегза, В. Ф. Фаринець та ін. були бійцями цього загону. 28 серпня 1944 року поблизу села була висаджена група радянських розвідників: Т. Безсуднову та В. Романа фашистам вдалося схопити. Інших чотирьох врятували селяни.

23 жовтня 1944 року Березове визволено від окупації військами 17 гвардійського стрілецького корпусу.

БОРОНЯ́ВА — село, центр сільської Ради. Лежить на річці Боронявці (притока Тиси), за 7 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Сокирниця. Населення — 2695 чоловік.

У Бороняві розташована бригада колгоспу ім. Леніна, за якою закріплено 1700 га землі, в т. ч. 200 га орної, 800 га сіножатей, 700 га садів. Основний виробничий напрям — садівництво і тваринництво. Передові ланки П. Шандорського та Ю. Клованича щорічно збирають з га по 70 цнт яблук; І. Донинця — по 180 цнт картоплі.

В селі є восьмирічна школа, при якій діє консультаційний пункт заочної середньої школи, бібліотека, якій присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи, клуб. Сільський хор брав участь в республіканському огляді художньої самодіяльності, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, нагороджений дипломом 2 ступеня.

Вперше Боронява згадується в джерелах 1389 року. Тут було розвинуте видобування солі.

Жителі села П. В. Баняс та В. В. Кундря були учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції. Перший боровся в лавах Червоної Армії на Західному фронті в 1918—1919 рр., а В. В. Кундря був чекістом, після повернення додому, в 1921 році став організатором партійної організації в селі. Активним учасником революційних подій 1919 року в Угорщині був І. І. Дякун.

В березні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1921 році створена партійна організація. Через кілька років вона стала однією з найбільших комуністичних організацій Хустського округу. В 1927 році за комуністами Бороняви йшло близько 700 співчуваючих селян. У 1925 році в селі створена комсомольська організація, яку очолювали Д. Попович, М. Мацканюк та ін. З Бороняви вийшли активні учасники комуністичного руху на Закарпатті Д. П. Попович, М. А. Можарович, О. І. Тимко.

В ніч на 9 вересня 1928 року поліція вчинила криваву розправу над комуністами Бороняви і селянами, що їх підтримували. Ця подія схвилювала трудящих усього світу. 23 вересня 1928 року газета «Правда» (Москва) вмістила статтю, в якій викрила цей нечуваний злочин.

Комуніст М. А. Можарович був учасником антифашистського конгресу в Берліні в 1929 році, де розповів про події в Бороняві.

В листопаді 1930 року при активній участі комуністів у селі створено місцеву організацію Союзу працюючого селянства, до якої ввійшло понад 50 чоловік.

В роки фашистської окупації населення чинило опір хортистам. 49 чол. емігрувало до Радянського Союзу. В десантній групі Ф. Патакі був М. І. Дякун, а в групі О. Борканюка — М. А. Можарович, який загинув під час висадки десанту. М. І. Дякун пізніше був схоплений фашистами і страчений в сігетській тюрмі.

23 жовтня 1944 року Бороняву визволено від фашистської окупації.

ВЕЛЯ́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі Тиси, в Хустсько-Солотвинській котловині, за 9 км від районного центру. Населення — 3858 чоловік.

В селі розташований колгосп ім. Калініна. Господарство — багатогалузеве. Артіль має 1700 га землі, в т. ч. 650 га орної; близько 1000 голів великої рогатої худоби. Серед трудівників колгоспу — 16 нагороджених орденами й медалями.

У Велятині — восьмирічна та вечірня середня школи, клуб, 2 бібліотеки. За радянських часів 35 селян здобули вищу освіту, 250 — середню.

Село засноване в другій половині XIII століття.

12 листопада 1918 року жителі Велятина виступили проти збирачів податків.

В березні 1919 року в селі була встановлена Радянська влада.

В 1923 році створена первинна організація КПЧ.

В 1944 році за зв'язок з партизанами фашисти розстріляли комуніста М. Калинича. Житель села В. В. Гузанич переховував пораненого радянського льотчика.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

Уродженець села Д. В. Гусак став кандидатом математичних наук.

Археологічні знахідки на території Велятина свідчать про те, що тут люди жили вже в добу бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ВІЛЬША́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані в долині річки Тереблі, біля підніжжя гори Менчулу, за 45 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 1587 чоловік.

В селі розміщене Драгівське лісництво, значна частина населення — колгоспники драгівського колгоспу «40-річчя Жовтня».

Вперше село згадується в писемних джерелах XV століття.

Під час угорсько-фашистської окупації жителі села допомагали партизанському розвідувальному загону Ф. Патакі. За це були замучені фашистами В. В. Петрінко та В. П. Ковач.

23 жовтня 1944 року село визволено від окупації.

В зв'язку із будівництвом Тересле-Ріцької ГЕС територія села затоплена, а населення переселено на місце присілку Бовцар. Протягом 1950—1956 рр. тут виросло нове село і селище будівельників ГЕС, де є восьмирічна та 2 початкові школи, клуб, бібліотека, лікарня, дитячий будинок.

Танцювальний ансамбль «Вільшанка» нагороджений грамотою та срібною медаллю республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня.

ГОРІ́НЧОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Ріки, за 16 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2229 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ділок, Кутлаш, Посіч, Сюрюк.

У Горінчовому знаходиться центральна садиба колгоспу «Більшовик». Основний виробничий напрям його — садівництво та тваринництво. Артіль має понад 2400 га землі, в т. ч. 900 га садів, 360 сіножатей, 300 га орної землі. На фермах — 850 голів великої рогатої худоби, 3300 овець. Основні виробничі процеси механізовано. З допоміжних підприємств наявні вальцьовий млин, олійниця, пилорама.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб; дільнична лікарня на 50 ліжок.

За радянських часів споруджено понад 400 будинків, тротуари.

Вперше село згадується в письмових джерелах середини XIV століття. Жителі Горінчового брали участь в селянській війні 1514 року і у визвольній війні угорського народу 1703—1711 років.

Селянин В. І. Бабич боровся проти білогвардійців у лавах Червоної Армії в 1919—1921 роках.

В 1923 році створена первинна організація КПЧ.

Під час фашистської окупації 45 чоловік емігрували в Радянський Союз. За допомогу партизанам фашисти закатували комуніста Д. Д. Петрика.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

У Горінчовому живе відомий казкар А. С. Калин.

ДАНИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 21 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Сокирниця. Населення — 1507 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Олександрівка.

В селі розміщений радгосп «Данилівський», що займається виробництвом фруктів, овочів і тваринницької продукції. Господарство має 9700 га землі, в т. ч. 2300 га садів, 1800 га сіножатей, близько 3000 га пасовиськ; 1250 голів великої рогатої худоби, 1400 овець. У с. Олександрівці є великі поклади калійної солі, що мають промислове значення.

Бригадир садоводів радгоспу «Данилівський» В. О. Орос. 1965 р.

Мітинг на полонині Менчул на місці приземлення партизанської групи Ференца Патакі, с. Драгове. 1967 р.

У Даниловому є середня школа, клуб, бібліотека, краєзнавчий музей; лікарня на 40 ліжок.

Вперше Данилове згадується в документах 1390 року. З XV до середини XIX століття поблизу Данилового й Олександрівки видобували сіль. У XVIII столітті тут було поселено більше 100 родин німецьких робітників, нащадки яких і нині живуть у Даниловому.

В березні 1919 року в селі була створена Рада робітників, селян і солдатів.

З 1922 року в Даниловому існує комуністична організація.

Селяни Данилового брали участь в демонстрації 11 січня 1932 року в Хусті.

25 жовтня 1944 року Данилове визволене від фашистської окупації. 130 чоловік з Данилового й Олександрівки пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

ДРА́ГОВЕ — село, центр сільської Ради. Лежить у долині річки Тереблі, біля підніжжя гори Менчулу, за 30 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 3308 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Забродь, Кичерели, Становець.

У Драговому розташований колгосп «40-річчя Жовтня», за яким закріплено понад 4000 га землі. Основний виробничий напрям — тваринництво. Артіль має 560 голів великої рогатої худоби, 1500 овець. Колгоспний цегельний завод виробляє 3 млн. штук цегли на рік. Розробляються колгоспом і поклади вапна та жовтої глини, поклади мармуру. В селі також працюють цех Хустського соко-винного заводу, що випускає мінеральну воду «Драгівська», і лісництво, яке очолює заслужений лісовод УРСР І. І. Апшай.

В селі є середня та 2 восьмирічні школи, клуб, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок.

За роки Радянської влади близько 600 чоловік здобули вищу і середню освіту. За цей час в селі споруджено понад 400 будинків.

Засноване село в другій половині XIV століття. Поблизу Драгового видобувалася сіль.

В 1920 році в селі збудовано лісозавод. Робітники лісозаводу кілька раз страйкували (в 1927, 1931, 1935 рр.). Керували цими страйками комуністи (партійна організація створена в 1927 році).

В ніч на 29 серпня 1943 року поблизу Драгового приземлилася десантна партизанська група Ф. Патакі. Селяни всіляко сприяли партизанам.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

У Драговому народився український радянський письменник М. І. Рішко.

В селі споруджено пам'ятник Б. Хмельницькому та обеліск Слави — партизанам, що загинули в боротьбі з фашистами.

ЗОЛОТАРЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Сокирниця. Через село проходить шосе. Населення — 3496 чоловік.

В селі розміщений відділок радгоспу «Данилівський», за яким закріплено близько 800 га садів.

У Золотаревому є восьмирічна та 3 початкові школи, 2 бібліотеки, Будинок культури.

Засноване село в кінці XIV століття.

В 1924 році створена первинна організація КПЧ, очолив яку В. В. Бабич. В 1933—1935 рр. селяни Золотаревого брали участь у голодних походах до Хуста. Під час парламентських виборів у 1935 році 80 проц. виборців села віддали свої голоси за комуністів.

В роки фашистської окупації 80 чол. емігрували до Радянського Союзу, 32 чоловіки — учасники партизанського руху.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

Уродженець Золотаревого Василь Довганич (1783—1831) був обраний членом-кореспондентом Угорської Академії наук.

КОПА́ШНЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2307 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лунка, Поляна, Хустець.

В селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Україна», що займається м'ясо-молочним тваринництвом та садівництвом. За останні роки

Агіткультбригада «Веселі дівчата», с. Кошелеве. 1967 р.

насаджено 450 га садів. Бригадир садоводів П. Д. Гангур нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У Копашневому є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в писемних джерелах середини XVII століття.

В 1921 році в селі створено первинну організацію КПЧ, організатором якої був М. Ю. Молнар. На парламентських виборах 1925 року комуністи одержали 433 голоси з 697.

Населення Копашневого чинило опір фашистам: в партизанах було понад 30 жителів села, 70 — активно підтримували партизанів. В групі Ф. Патакі були Степан та Василь Чижмарі. За допомогу партизанам хортисти знищили 30 чол., 45 — ув'язнили.

23 жовтня 1944 року Копашневе визволено від фашистської окупації.

КОШЕЛЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Ріки, за 10 км від районного центру. Населення — 2397 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Залом.

У Кошелевому розміщена бригада колгоспу ім. Мічуріна, що займається садівництвом і тваринництвом. За бригадою закріплено 450 га садів.

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Якщо до возз'єднання з Радянською Україною в селі було тільки 3 чоловіки з середньою освітою, то нині 12 чол. мають вищу та 380 чол. — середню освіту.

Перша згадка про село є в документі 1450 року.

В 1923 році у Кошелевому створена первинна організація КПЧ, яку очолив С. В. Івась.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

КРИ́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Тиси, за 4 км від районного центру. Населення — 1337 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Леніна, за якою закріплено понад 300 га орної землі, 150 га садів. Тут є поклади туфів, що мають промислове значення.

У Кривій є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1378 року.

В березні — квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

В 1929 році трудящі с. Кривої брали участь у загальному страйку плотогонів долини р. Тиси.

Під час фашистської окупації хортисти створили в селі концентраційний табір, де катували комуністів. 30 чол. емігрували до Радянського Союзу.

24 жовтня 1944 року Криву визволено від фашистської окупації, 27 чол. пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

ЛИ́ПЕЦЬКА ПОЛЯ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2208 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Каллів, Ожоверх, Слоповий.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. О. Борканюка, яка займається садівництвом та тваринництвом. В господарстві — 1600 овець; 50 га плодоносних садів. В роки семирічки насаджено понад 300 га садів. Тут знаходяться також навчально-дослідні майстерні Закарпатського лісотехнікуму.

У Липецькій Поляні є середня школа, при якій створена музейна кімната В. І. Леніна, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади споруджено понад 450 будинків.

Перша згадка про село є в документах кінця XVI століття.

В квітні 1919 року в Липецькій Поляні створено Раду робітників, селян та солдатів.

В 1922 році виникла первинна організація КПЧ.

В 1934 році лісові робітники села брали участь в страйку лісорубів с. Довгого.

Під час угорсько-фашистської окупації жителі Липецької Поляни допомагали партизанам загону ім. Ватутіна, що діяв у Довжанських лісах.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 237 гвардійської стрілецької дивізії.

ЛИ́ПЧА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Ріки, за 13 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 3098 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Крайнє, Кривий, Липовець, Осава.

В селі розміщений колгосп ім. О. Борканюка, що займається садівництвом. Артіль має 2600 га землі, в т. ч. 500 га садів, 1600 га сіножатей, 350 га орної землі. Основні виробничі процеси на фермах механізовані. Наявні й допоміжні галузі виробництва — обплетення бутлів лозою, деревообробка.

У Липчі є середня школа, школа-інтернат санаторного типу на 200 місць, бібліотека, клуб; дільнична лікарня на 25 ліжок.

За роки Радянської влади в селі споруджено 800 будинків. 25 чол. одержало вищу освіту, близько 200 чол.— середню. В сім'ї О. І. Липчея з 10 дітей — 5 здобули вищу освіту, а батько з матір'ю колись були неписьменними, грамоти навчилися в лікнепі.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1350 року.

10 квітня 1919 року в Липчі створено Раду робітників, селян та солдатів. Партійна організація створена в 1924 році, її очолив Ю. Ф. Синевич. Під керівництвом комуністів селяни Липчі брали участь у голодних походах 30-х років до нотарського управління. За це в 1934 році було засуджено 14 чоловік.

24 жовтня 1944 року Липчу визволено від фашистської окупації, 60 чол. вступили добровольцями до лав Червоної Армії.

МОНАСТИРЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований вздовж потоку Чеховець (впадає в Ріку), за 20 км від районного центру. Населення — 2192 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Медвежий, Облаз, Поточок, Тополин.

В селі розміщені 2 бригади колгоспу «Більшовик», які займаються вівчарством та садівництвом, Шанівська лісодільниця Хустського лісокомбінату, навчальна база Закарпатського лісотехнікуму.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Вперше Монастирець згадується в документах XVIII століття. До 1945 року це був присілок с. Горінчового.

Під час угорсько-фашистської окупації 30 чол. емігрували до Радянського Союзу.

24 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації частинами 237 гвардійської стрілецької дивізії.

НИ́ЖНІЙ БИ́СТРИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва береги річки Ріки, за 30 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 1312 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Противень та Широке.

В селі знаходиться найбільша на Закарпатті Теребле-Ріцька ГЕС, потужність її 27 тис. квт годин. Спорудження гідроелектростанції докорінно змінило село — тут виросло селище будівельників, школа-інтернат, лікарня тощо.

Нижній Бистрий вперше згадується в писемних джерелах XVIII століття.

В квітні 1919 року в селі існувала Радянська влада.

23 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації.

В Нижньому Бистрому народився український радянський письменник В. Ю. Вовчок.

НИ́ЖНЄ СЕ́ЛИЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2569 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нанкове.

В селі знаходиться колгосп «Радянська Україна». Основний виробничий напрям його — садівництво та тваринництво. Артіль має 2000 га сіножатей і пасовиськ, 1300 га садів; 1000 голів великої рогатої худоби, 1300 овець. Основні трудомісткі процеси в тваринництві механізовані. Колгосп має власну цегельню потужністю 3 млн. штук цегли на рік.

У Нижньому Селищі є середня, восьмирічна та 2 початкові школи, клуб, бібліотека. Тут міститься протитуберкульозний санаторій.

Вперше село згадується в писемних джерелах 1455 року.

В березні — квітні 1919 року в селі була Радянська влада.

В 1921 році створена первинна організація КПЧ, її очолив Ф. Томишин, одним із активних її діячів був І. Ю. Андрійцьо.

Під час фашистської окупації близько 100 жителів села емігрувало до Радянського Союзу.

23 жовтня 1944 року Нижнє Селище визволено від фашистської окупації.

РОКОСІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований в Притисянській долині, за 10 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3556 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Вертеп.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Леніна, що займається садівництвом і тваринництвом. На тваринницьких фермах відгодовується 650 голів великої рогатої худоби, 1000 овець. Основні виробничі процеси механізовані. На базі ферм бригади проводиться навчання тваринників усього району. Поблизу Рокосова є великі запаси будівельних матеріалів. Тут споруджені каменедробильний та щебеневий заводи, що мають республіканське значення, і полігон залізобетонних блоків тресту «Хустхімбуд».

У Рокосові є середня та початкова школи, філіал заочної школи, бібліотека, Будинок культури.

Вперше село згадується в документі за 1300 рік.

В 1913 році відбувся страйк каменярів під керівництвом профспілкової організації та страйкового комітету. Страйкарі домоглися підвищення заробітної плати.

В 1919 році у Рокосові було проголошено Радянську владу.

Агітатори М. О. Лазоришинець та М. Н. Фречка йдуть на виборчі дільниці, с. Сокирниця. 1967 р.

Партійна організація в Рокосові створена в 1925 році. Під керівництвом комуністів селяни брали участь в голодних походах 30-х років.

В роки фашистської окупації понад 30 чоловік емігрувало до Радянського Союзу. Група партизанів, очолена В. І. Гордієнком, в 1944 році поблизу Рокосова пустила під укіс фашистський ешелон з озброєнням.

25 жовтня 1944 року село визволено від фашистської окупації. Близько 100 чоловік пішли добровольцями до лав Червоної Армії.

Уродженець Рокосова В. С. Поп — член Спілки письменників України, його брат С. С. Поп — викладач Ужгородського університету.

На території села виявлено поселення епохи бронзи (XI—IX століття до н. е.).

СОКИ́РНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Лежить в долині річки Тиси, за 10 км від районного центру. Залізнична станція. Через село проходить шосе. Населення — 4220 чоловік.

В селі розташована бригада колгоспу «Дружба», що займається виробництвом зерна, овочів та молока. Бригада має 950 га землі. Середній врожай пшениці становить 25 цнт з га. З допоміжних підприємств наявна олійниця.

У Сокирниці є середня школа, бібліотека відмінної роботи, клуб.

Перша згадка про село є в документах за 1389 рік.

В березні 1919 року в селі встановлено Радянську владу.

В 1922 році в Сокирниці створені осередки КПЧ та Союзу працюючої молоді. На виборах до сільського представництва в 1927 році комуністи одержали 817 голосів з 1259.

В квітні 1929 року в Сокирниці відбувся великий страйк плотогонів.

Під час фашистської окупації понад 20 чоловік емігрувало в Радянський Союз.

23 жовтня 1944 року Сокирниця визволена від фашистської окупації.

Житель села В. М. Матей — учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В Сокирниці збереглася дерев'яна церква XVII століття.

СТЕБЛІ́ВКА (до 1947 р.— Салдобош) — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км від районного центру. Через село проходить шосе. Населення — 2284 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Крайникове.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба». Артіль має 5000 га землі, в т. ч. 750 га орної. На фермах — 1500 голів великої рогатої худоби. Колгосп «Дружба» — краще господарство в районі. Тут збирають по 30 цнт з га пшениці, 167 цнт з га овочів. Основні виробничі процеси механізовано. 15 передовиків колгоспного виробництва відзначено урядовими нагородами.

У Стеблівці є середня школа, клуб, бібліотека. Із 600 будинків села 500 — нових. Село забудовується за генеральним планом. Тут заасфальтовані вулиці, прокладаються тротуари.

Село вперше згадується в документах 1389 року.

В листопаді 1918 року трудящі, керовані солдатами-фронтовиками, напали на урядовців і вигнали їх з села.

В березні — квітні 1919 року в Стеблівці існувала Радянська влада.

Первинна організація КПЧ створена в 1925 році. 8 листопада 1931 року комуністи провели збори селян Стеблівки, присвячені річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

23 жовтня 1944 року Стеблівка визволена від фашистської окупації військами 17 гвардійського стрілецького корпусу.

З Стеблівки вийшли викладачі Ужгородського університету В. І. Орос, В. І. Добош, М. В. Орос, Ю. І. Ігнат.

На початку XX століття в Стеблівці жив А. Єнківський, винахідник жниварки, член Паризької Академії наук.

В с. Крайниковому збереглася дерев'яна церква 1662 року.

■

СЛОВНИК
ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ, ПОНЯТЬ І НАЗВ ОДИНИЦЬ ВИМІРУ ТА МОНЕТ, ЯКІ ВЖИВАЛИСЯ НА ЗАКАРПАТТІ.

А

Аграрії, аграрники—члени та прихильники урядової буржуазної партії в Чехословаччині.

Аков — одиниця виміру сипучих і рідких тіл, дорівнює 111 літрам.

Акційні комітети, комітети дії — створювалися в 30-х роках XX століття з представників трудящих. Вони керували боротьбою проти екзекуцій, репресій та інших насильницьких дій буржуазного уряду.

Б

Братіславська міра *(пожонська чи пресбурзька міра)* — одиниця виміру ваги сипучих тіл, дорівнює приблизно 48,5 кілограма.

В

Вармедь — угорська назва комітату.

Вармедьщина — трудова повинність населення по ремонту шляхів та різних державних споруд у межах комітату.

Верховинська акція (акція Егана) — заходи угорського буржуазного уряду, скеровані на укріплення свого панування на Закарпатті. Для цього частині селян через «Експозитуру гірських районів» надавалися в оренду невеликі ділянки землі. Сюди ж відносяться і споживчі, кредитні, молочарські та інші товариства, які створювалися по селах з метою відвернення бідноти від революційної боротьби. На цих діях наживалися багатії.

Віко — одиниця виміру рідких і сипучих тіл. Дорівнює 32 літрам, або 25 кг зерна. Деколи вживалася для визначення площі землі (близько 300 кв. сажнів).

Г

Гайдуки — наглядачі, осавули. В Угорщині і на Закарпатті вони виконували обов'язки поліції при дворах феодалів чи вищих урядовців.

Гальба — одиниця виміру рідини і сипучих тіл (1 літр). 32 гальби складали одне віко.

Гелер — одна сота чеської крони.

Гольд, угор — одиниця виміру землі. Звичайний гольд має 1200 кв. сажнів (0,432 га), а кадастральний — 1600 кв. сажнів (0,576 га).

Горожанська школа — неповна середня школа за часів чехословацького буржуазного режиму. Готувала чиновників, писарів, продавців тощо.

Гульден — золота монета старої Німеччини і сусідніх з нею країн.

Д

Декретум унікум — королівський декрет від 1351 року, за яким в Угорщині мали право володіти землею тільки феодали (дворяни). За цим декретом селяни змушені були виконувати на користь феодала різні повинності.

Ділець — див. телек.

Домен — особисте земельне володіння великого феодала або короля.

Домінія, латифундія — певна територія з містами і селами, що належала великому феодалу або державі. На Закарпатті існували: Ужгородська, Великобичківська, Мармароська державні домінії, Мукачівсько-Чинадіївська домінія графа Шенборна та ряд інших.

Донація — надання королем тому чи іншому феодалу за «вірну службу» на вічне користування маєтку разом з навколишніми містами і селами.

Е

Екзекуції — відбирання у селян майна за невиплату податків чи боргів.

Експозитура гірських районів — відділення міністерства землеробства Угорщини, яке здійснювало на Закарпатті заходи Верховинської акції.

Ерар, казна — держава в розумінні юридичного власника території, майна.

Ерарні ліси — державні ліси, вони займали 40 проц. всієї території Закарпаття.

Ж

Желяри, малодомкарі — феодально залежні селяни, які не мали земельного наділу, а лише житло. А *піджеляри* — ще бідніші селяни, що не мали навіть власного житла.

Жупа, комітат — одиниця адміністративно - територіального управління, введена в Угорщині у XIII столітті. На Закарпатті було 4 жупи: Березька, Мармароська, Угочанська, Ужанська. В 1928 році вони були ліквідовані.

Жупан, ішпан — керівник жупи. Його призначав король з представників вищої аристократії. Окремі з них, як граф Шенборн, одержували цю посаду спадково.

І

Ірташі — див. копаниці.

Іца — одиниця місткості рідини, дорівнює 0,846 літра.

Ішпан — див. жупан.

Й

Йоббаді, газди — феодально залежні селяни з невеликим наділом землі.

К

Кадастр, готар — територія всіх земельних угідь, що належала до того чи іншого населеного пункту.

Кантори — див. півцеучителі.

Каплуни — однорічні кури, здебільшого — півні. У середньовіччі їх здавали феодалам як натуральну данину.

Каштелян — начальник (комендант) феодального замку. Пізніше — начальник тюрми.

Камеральна домінія — маєток, що належав казні (у середньовіччі — фактично королівській родині).

Канторський грош — податок на користь півцеучителів (канторів).

Ключі — частини домінії або ділянки земель урбаріальної общини.

Коблик — одиниця виміру землі (1200 кв. сажнів), сипучих тіл (100 кг зерна), рідини (126,76 літра). Кобликом рахували також 3000 кущів виноградної лози. Коблик ототожнюється з гольдом.

Коблина — натуральний податок з населення на користь церкви (зерно, сіно, дрова тощо).

Комасація—розмежування поміщицьких земель від селянських та зведення останніх в один масив. У результаті комасації, проведеної в 1850—1870 рр., кращі селянські землі перейшли до поміщиків.

Комітатське зібрання — дорадчий орган при жупані (ішпані), до його складу входили переважно заможні кола населення.

Комітатське управління — адміністративний орган влади в комітаті, який складався з 30—40 чол. (жупан, окружні начальники, секретар, касири, землеміри, збирачі податків та інші).

Компосесорати — спільні дворянські і державні володіння тими чи іншими населеними пунктами, землями та лісами.

Контрактуалісти (до них належать також куріалісти, таксалісти, куріальні батраки, майоратні желяри, коморники) — розорені ще при феодалізмі селяни. Своєї землі вони не мали і після скасування кріпацтва її не одержали.

Копаниці, ірташі — освоєні селянами землі, які раніше лежали пусткою чи були зарослі чагарниками і не використовувались.

Копач, копаш — одиниця виміру площі виноградників (приблизно 94—100 кв. сажнів).

Корона *(крона)* **чеська** — монета, ділиться на 100 гелерів.

Косаш — одиниця виміру площі сінокосу, яку міг викосити косар за один день (800—1200 кв. сажнів).

Крейцер — дрібна австрійська розмінна монета (одна сота гульдена).

Курія — в середньовіччі рада при особі короля чи архієпіскопа. На Закарпатті, як і в Угорщині, це слово мало ще інше поняття: шляхетський двір чи садиба, що належали дрібним шляхтичам.

Куруци — учасники селянських повстань і визвольної війни угорського народу в 1703—1711 рр.

Л

Латифундія — див. домінія.

Легіонери — солдати і офіцери чехословацьких військових формувань. Легіонери, які селилися на Закарпатті, одержували земельні ділянки і були опорою чеських імперіалістів.

Лібертини —феодально-залежні селяни, за службу королям в XIV—XVII століттях одержували землю і звільнялися від феодальних повинностей. У XVIII столітті ця група селян була насильно закріпачена.

Ліцитація — продаж майна боржників з аукціону.

Локоть — міра довжини (0,591 метра).

М

Майорати, фідеїкоміси — неподільні поміщицькі маєтки, які переходили в спадщину від батька до старшого сина.

Малодомкарі — див. желяри.

МСП — Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі, створена в 1920 р.

Н

Народні комітети — перші органи влади трудящих на Закарпатті, почали нелегально виникати в 1944 році в окремих селах, охоплених партизанським рухом. Після визволення Закарпаття утворилися в усіх містах і селах.

Народні школи — восьмикласні державні школи. Виникли в кінці XIX століття. Давали початкову освіту. За часів панування на Закарпатті чеської буржуазії такі школи з чеською мовою викладання відкривалися майже в кожному селі.

Натуралії — натуральні повинності селян на користь феодала.

Немеші — дрібні дворяни, шляхтичі. Ця категорія дворянства поступово розорялась, кількість їх зменшувалась.

Нотарі — чиновники Австро-Угорщини і буржуазної Чехословаччини, які стояли на чолі великого села чи групи сіл. Призначалися урядом.

О

Око — міра рідини і сипучих тіл (близько 1,31 кг).

Ораниця — орна земля.

Осадники — поселенці на спустілих землях.

П

Палатин — резиденція угорського короля. Так називали і тих великих феодалів, які заміщали в цих резиденціях короля на час його від'їзду.

Пенге — угорська грошова одиниця (з 1927 до 1946 року).

Півцеучителі, кантори — дяки, які, крім церковної служби, навчали дітей.

Піджупан — помічник жупана (ішпана).

Пінт — одиниця виміру рідини, зокрема вина й горілки, дорівнює від 0,47 до 0,68 літра.

Порції — державний податок часів середньовіччя, який збирався від кожного селянського двору.

Представництва — дуже обмежені виборні органи місцевого самоврядування, введені за часів панування на Закарпатті угорської і чеської буржуазії.

Прут, пруг — міра довжини, приблизно 2—2,5 сажня.

Р

Ремененції — лишки землі (орна земля, сіножаті, пасовиська, ліси), які утворилися під час проведення комасації. Ці штучні лишки переходили до рук поміщиків або передавалися селянам за додатковий викуп.

Реферати — відділення цивільного управління Підкарпатської Русі в роки панування чехословацької буржуазії.

Решткові маєтки — утворилися під час т. зв. земельної реформи 1919—1921 рр. До них включали найкращі земельні угіддя. Ці маєтки чехословацькі власті віддавали безкоштовно або за низьку плату панівній верхівці — аграрникам, куркулям, українським буржуазним націоналістам та іншим.

Роковина — обов'язкова повинність селян на користь уніатської церкви (обробіток церковної землі руками і тяглом селян). Діяла з XVIII століття до визволення Закарпаття від фашистських окупантів.

С

Сабодаші — див. слободники.

Сегрегація — відокремлення урбаріальних лісів і пасовиськ від поміщицьких. Як і комасація, проведена в 1850—1870 рр. і здійснювалась в інтересах панівних класів. Внаслідок сегрегації селяни по суті позбавлялися права на користування випасами, лісовими угіддями, водопоями тощо.

Сервітути — ліси, пасовиська, водопої, проїзні шляхи та інші угіддя, насильно відібрані в селян і передані поміщикам. За угорським законом від 1853 року, селяни могли сервітути викуповувати.

Сільські комітети, управи, уряди — адміністративне виборне управління на селах. Запроваджені в період Чехословацької буржуазної республіки. На чолі комітету стояв староста.

Скультети — грамоти, які видавали феодали своїм підлеглим на право заселяти спустілі села чи засновувати нові поселення в тій чи іншій місцевості.

Слободники, сабодаші — селяни, які за старанну службу феодалу звільнялися від феодальних повинностей і мали право володіти землею. Протягом XVIII—XIX століть ця група селянства поступово позбавлялася своїх прав і знову попадала в кріпосницьку залежність.

Солтиси, шолтеси — довірені особи феодала. За дорученням феодалів вони засновували вербованими людьми нові села або заселяли ними опустілі села. Солтиси одержували кращі землі, на 10—16 років звільнялися від феодальних повинностей та інших податків.

Соляна камора — урядова установа, яка здійснювала королівську монополію на добування і продаж солі на Мармарощині.

Староста — урядова особа на селі. Спочатку призначався феодалом, а після урбаріальної реформи обирався раз на рік.

Суха корчма — середньовічний податок з селян, які не купували поміщицького вина. Виплачувався три рази на рік.

Т

Таксалісти — залежні селяни, які не користувалися земельними наділами, а лише садибою, за що платили поміщику т. зв. «таксу» або відробляли панщину. Після ліквідації кріпосництва ця група селян землі не одержала.

Телек, ділець — ділянка сільськогосподарських угідь, що належала селянину. Розміри телека в різних місцевостях Закарпаття були неоднакові. За урбаріальною реформою XVIII століття телек дорівнював 32 гольдам. Розорені селяни мали лише частину телека — 0,5, 0,25 тощо.

У

Угор — див. гольд.

Ужгородське окружне поземельне управління — створене в 1919 році для проведення т. зв. земельної реформи. Йому підпорядковувались Ужгородський, Мукачівський, Хустський, Свалявський і Севлюський «поземельні комісаріати».

Урбар, урбарій — документ, який визначав розміри повинностей селян на користь феодала. Незалежно від цього документа поміщики на свій розсуд часто збільшували розміри панщини.

Урбаріальна власність — колективна власність т. зв. урбаріальної общини на земельні угіддя.

Урбаріальна реформа Марії-Терезії — була проведена в Угорщині і на Закарпатті в 1764—1772 рр. Вона визначила норми взаємовідносин між поміщиками і кріпаками. Згідно з цією реформою селянська родина повинна була відробити на рік 104 дні пішої панщини або 52 дні з тяглом. Крім відробітків, кріпаки ще платили натуральні і грошові податки.

Урбаріальні общини — форма колективної власності жителів села на земельні угіддя. що утворилася внаслідок урбаріальної реформи 1764—1772 рр. На Закарпатті ці общини існували аж до возз'єднання його з Радянською Україною. В складі власників цих земельних угідь були лише ті селяни, які одержали землю за урбаріальною реформою.

Урядові комісари — державні чиновники, які призначалися чехословацьким буржуазним урядом замість розпущених сільських або міських представництв.

Ф

Фари — попівські маєтки.

Фідеїкаміси — див. майорати.

Філєр — дрібна угорська монета (одна сота форинта).

Фінансова дирекція — установа, яка здійснювала контроль за виконанням місцевих бюджетів і збиранням податків з населення.

Фінансова сторожа — в Чехословацькій буржуазній державі озброєна прикордонна охорона, створена для боротьби з контрабандистами. На Закарпатті вона використовувалась і для боротьби з революційним рухом.

Фіск — державна казна.

Форинт — золота грошова одиниця Угорщини XVIII—XX століть. В XVI—XVIII століттях вживався флорин, який дорівнював німецькому гульдену.

Х

Харчова акція — заходи чехословацького буржуазного уряду в період світової економічної кризи (1929—1933 рр.), які полягали в тому, що голодуючим видавали талони на одержання страви або деяких продуктів. Урядовці нерідко постачали населенню недоброякісні продукти і з цього наживалися. А буржуазні і дрібнобуржуазні партії використовували «харчові акції» для натиску на трудящих.

Ц

Цивільне управління Підкарпатської Русі — вищий державний адміністративний орган на Закарпатті, який існував з 1920 по 1928 рік, а потім був замінений крайовим управлінням. На чолі цього органу стояв віце-губернатор, якого призначав уряд.

Ш

Шнур — одиниця міри довжини, дорівнює близько 23 м.

Штолові доходи — побори уніатських попів за хрещення дитини, вінчання, похорон тощо.

Ю

Юста — одиниця виміру рідини (приблизно 0,846 літра).

Я

Яраш — територія кількох сіл, де влада належала нотарському управлінню на чолі з нотарем.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аведіков В. 106
Авер'янов Е. Л. 102
Агопшук А. 521
Адам В. П. 574
Аді Е. 660
Азорій Д. Є. 589
Айбен І. 509
Айзнер 466
Акерман А. 224
Акерман Б. 224
Алабин П. 24
Аладар 421
Аладар Д. 700
Александра М. Ф. 350
Алечко М. М. 66, 576
Алмаші І. В. 574
Алмаші М. І. 728
Амодей В. 12, 78, 663
Андрашко В. В. 395
Андрейчик Г. 418
Андрейчик Є. 679
Андрелла М. 20, 401, 731
Андреняк Ю. П. 237
Андрик А. А. 109
Андришин В. 584
Андришко А. А. 104
Андрієць І. 735
Андрій III 180, 221
Андрійцьо І. Ю. 536, 745
Андрусяк М. 527
Андрусяк О. І. 529
Анкудінов І. А. 94, 390
Анонім 141
Антал М. М. 728, 729
Антокольський М. М. 382
Антоловці 273
Антоній В. В. 255
Антоній І. М. 259
Антоній С. В. 255
Антоній IV 590
Антонов-Овсієнко В. О. 594
Апаї А. 242
Аппоні А. 32
Апшай І. І. 716, 743
Арвай П. 211
Ардан 301
Ардо Й. 93
Аристархов Л. М. 198
Архипенко О. П. 690
Асланов Т. 727
Атак К. 93
Ахіллес 221
Ацел Л.* 206, 221
Ачаді І. 16, 440

Б

Бабенко М. 497
Бабинець І. 447
Бабинець Ф. М. 51, 253, 254, 258, 261
Бабич В. В. 743
Бабич В. І. 742
Бабич І. І. 199
Бабич М. Л. 109
Багричук К. І. 525
Бадзо Я. 390
Бадида М. 185
Бадо Е. 661
Бадо Й. 658
Бадо Ш. 656, 661
Бадо Я. 660, 661
Баженова Н. П. 192, 304, 415, 495, 622, 676
Бажів О. 310
Базей Є. Д. 272
Базель Й. 175
Базель Р. Й. 179
Базилович І. 20, 82
Байзат Г. Г. 149
Бак Й. 162
Бакася М. І. 176
Бaконі З. С. 105
Бакош І. Й. 679
Бакунь З. С. 106
Бакша М. 158
Бала Л. К. 72
Балагурі Е. А. 241
Балаж 225
Балаж А. І. 176
Балаж І. І. 176
Балаж Й. 35, 684, 685
Балажі П. П. 259
Балакіна Г. І. 298
Балаш Й. 224
Балега П. 407
Балега Ю. І. 106, 337
Балецький Ю. Д. 396
Баліндя Я. 251
Балінт М. 208, 224
Балка Дмитро 590
Балка Драгов 581
Балка І. 581
Балка О. 354, 581, 590, 633
Балки 718
Балко Г. 410
Балко М. 410
Балла 224
Балла К. П. 395
Балла М. 417
Балла О. 123, 418
Балла Ф. 417
Бало Б. 570
Балог А. 685
Балог Б. Б. 161
Балог В. І. 538
Балог Г. І. 411
Балог Є. 658
Балог Й. 93
Балог М. 659
Балог О. О. 215, 415
Балог Ф. 211, 654, 656, 658
Балог Ю. 410
Балога Г. 401
Балога Н. І. 669, 670
Балога К. 401
Балога М. 407
Балога О. 401
Балоги 403
Балудянський М. А. 21, 22, 700
Бамбушкар І. І. 461, 557, 560
Бамбушкар О. Ю. 397
Банга І. 359
Бандоляк Г. 20
Баник І. 214
Бано Й. 684
Баняс 571
Баняс П. В. 741
Бара М. 415
Бара О. 415
Бараболя М. 48, 526
Баран В. Ф. 183, 188
Баран В. С. 109
Барані М. Й. 643
Барановський Й. І. 511
Баранчик Ф. 460
Барат Я. С. 129, 157, 158
Баркас Б. А. 689
Баркоці 17
Барна А. 359
Барна І. І. 178, 358
Барник І. А. 456
Барнич І. М. 348
Барночі 674
Бароцкі Я. 147
Барталан Я. 312
Бартин І. В. 333
Бартованець В. 187
Барток Б. 218
Басараб Ю. 471
Бата Б. 93
Батий 273, 698
Батик М. 708
Батин О. 248
Баті Й. 656
Баторі Г. 493, 591
Баторі С. 142

* Прізвища, позначені зірочкою, в посиланнях подано іноземною мовою.

Баторі-Надь Я. 117
Батурчак М. В. 526
Батя Й. 654
Батяні І. Я. 689
Батько М. В. 694
Батьо І. 319
Баумберг Й. 123
Бача Ю. 30
Бачо Г. 93, 95, 98
Бачинський А. 20, 81
Бачинський Є. Є. 675
Баюрак В. 17, 478
Бегеній Г. Ю. 670
Бедевлянський С. 20
Бедзир П. Ю. 645
Безега О. В. 364, 367
Безсуднова Т. 741
Безугла З. Ю. 104
Бекеч Й. І. 214
Бекеш Ф. 623
Бекфі І. 165
Бенедек Ю. Ю. 126, 129
Бенеш 45
Бела І 122
Бела IV 131, 142, 308, 590
Белаї В.* 339, 354, 633, 718
Беля Ф. І. 245
Беляля Г. 410
Бельцева З. А. 395
Берегі Ш. 92
Берегій В. М. 255
Бережанський О. П. 511
Береш А. І. 394
Беркела І. 483
Беркела М. Ю. 528
Беркович П. 275
Берлабаш 478
Бернар І. І. 486
Бернат 687
Бернат Д. 687
Бернат Я. 687
Бернякович К. В.* 326, 378, 718
Берт Б. Б. 689
Берт Б. О. 689
Берцик Б. 685
Берцик І. 688
Берчек Й. 206
Берчені М. 79, 168, 189, 439, 664, 665
Берчо І. 624, 627
Берчо С. 631
Бесага Ф. 438
Бесермені К. 249
Бескид А. 34, 173
Бескид К.* 356, 358, 359, 404, 480, 507, 517, 723
Бескид Н. А. 378
Бетлен Й. 634
Беца 664
Беца В. 362
Беца Д. 360
Беца І. 16, 169, 171, 440, 454
Беца Й. 108
Беца М. 358—360, 362
Беца Ф. І. 255
Бечке Е. 727
Бєлінська А. М. 630
Бєлкін Д. Є. 313
Бєлов Г. 727
Бєлокурова З. 272
Бєлоусов В. І. 15—17, 24, 44, 76, 90, 120, 121, 386, 498, 709
Биге В. Ю. 606
Бимба Ш. 688
Бирак Т. 258
Биркевичі 273
Биряк М. 185
Бичок 493
Бігар О. І. 681
Бігарі Г. І. 126, 129, 165
Бігарі К. Ф. 337
Бігарі О. 164, 410
Бігарій Ф. 283
Бідерман І. Г.* 24
Бідзіля В. 247
Бідзіля М. 247
Біжко П. 365
Білак В. В. 271, 272
Білан П. М. 247
Біланич В. А. 679
Біланич І. В. 650
Біланін В. Ф. 102
Білас В. 558
Білас Ю. 553
Білевич І. 21
Білевич М. 21
Білей Г. 551
Білей М. 201, 426
Білей О. Ю. 433
Білей П. Ю. 694
Білей Ф. 547, 548
Білець П. 449
Білий М. 105
Білин В. 598
Білинець П. Б. 315
Білинець Ю. 314
Білкеї 13, 250, 273, 354
Білкей І. 211
Білоус С. М. 689
Білусяк А. 518, 519
Біляк М. С. 741
Біляк С. 495, 499, 500, 501
Біляк Т. І. 741
Біндас О. 35
Бірита М. 678
Біро Б. 145, 146
Біро К. 656
Біро Р. 117, 652
Біров В. 311
Біров Ф. 388
Біровчак М. А. 696
Бірчак В. 423
Бісмак І. М. 334
Бісмак М. 322
Блага П. 427, 430
Благослав Я. 19
Блецкан М. І. 350
Блискун П. 565
Бобик В. Ю. 244
Бобик Г. Ю. 244
Бобик Є. Ю. 244
Бобик І. Ю. 244
Бобик М. Ю. 244
Бобик С. Ю. 297
Бобик Ю. В. 244
Бобик Ю. Ю. 244, 292, 293, 295
Бобинець І. П. 365, 367
Бобіта В. Ю. 337
Бобка І. 286
Бобликов 118
Бобок М. І. 680
Бобренок Л. Д. 104
Бобрюк О. 527
Богачик В. 584
Богачик Д. 585
Богда О. М. 195
Богдан І. Ю. 432
Богдан М. І. 667, 669, 670
Богупияка 264
Богут В. М. 264, 266, 273
Богут Е. 708
Богут І. О. 269
Богут М. 264
Богут М. М. 265
Богут О. І. 270
Богут О. Ю. 270
Бодак І. Ю. 444, 461
Бодак Ю. 669
Боднар Б. 137
Боднар В. 184
Боднар І. 235, 446, 593
Боднар М. 187
Боднар М. М. 183, 184, 596
Боднар М. П. 596
Боднар О. А. 103
Боднар Ф. 596
Боднар Ш. 156, 157
Бодов Й. К. 247
Божі М. А. 607
Божук Г. В. 462
Божук М. 48
Бойко В. 483
Бойко І. 51, 482, 483
Бойко С. П. 484
Бойко Ф. 478, 514
Бойко Ю. 330
Бойтлер 254
Бойчук Й. 517
Бойчук М. 593
Бойчук С. 500
Бокаєв М. 520
Боклаганич І. 710
Бокотей 343
Бокшай Г. П. 678
Бокшай І. 21
Бокшай Й. Й. 47, 64, 72, 92, 513
Болданюк М. 526
Болдог Г. 246
Бомбушкар І. 560
Бондарчук В. Г. 10
Бондарчук П. 593
Бондарюк С. 518
Бонь М. В. 228
Бора А. Ф. 243
Бораї Й. 153
Борат І. С. 61
Бораті О. О. 511
Борбель Г. І. 396
Бордок О. 248
Бордош Д. 675, 680

Бордоші 674
Боринський І. 183
Борисковський П. І. 111
Бориц Ю. 438
Боричок Г. Ф. 369
Борка М. А. 598
Борка О. І. 596, 597
Борканюк В. 516—519
Борканюк О. О. 38, 43—45, 51—53, 57, 92, 122, 184, 200, 209, 265, 278, 279, 292, 376, 386, 387, 445, 446, 457, 468, 475, 488, 518, 519, 521, 522, 536, 572, 596, 624
Борканюк С. Г. 391
Бородій А. 40, 45, 48
Борожка І. 237
Боролич М. 174
Боролич Ю. 174
Боротей Й. 162
Боротей Ю. 162
Боршвай П. 664
Боршов А. 227
Боршош-Кум'ятський Ю. В. 72, 243
Борщ М. 724
Босий В. 272
Ботар 248
Ботка 626
Ботош І. 91, 235
Бочек С. 482
Бочкаї П. 138
Бочкаї П. В. 129
Бочкаї Я. 685, 686
Бочкар М. О. 215
Бочкор І. 405
Бочкор М. 211
Бочок В. С. 661
Бочок М. 660
Брай І. Д. 611
Брай Ю. 615
Брана І. 483
Брана Д. Д. 483, 486
Бранкович Г. 131, 412
Бращайки 34, 40
Брежнєв Л. І. 59, 95, 97, 390, 669
Бреннер Т. О. 102
Брецко А. 271
Бринзей І. 714
Бровдій І. 331
Бровдій М. 297
Бройса Г. І. 524
Бронтерюк Д. 516
Бруммер 224
Брундяк І. М. 541
Брундяк М. М. 541
Брунцвик В. А. 252
Брунцвик В. І. 252
Брунцвик В. Ф. 255
Брунцвик І. І. 258
Брунцвик М. 256
Брунцвик Ф. Ф. 252
Брунцвик Ю. В. 253
Брухбауер 84
Бубряк В. 435
Будьонний С. М. 182
Буковецький М. Ю. 337
Буковинський Е. Л. 109
Буковчаник М. 460
Булик Т. 356
Бумбак К. В. 475
Бундзяк Й. М. 346
Бургер П. 276
Бурич О. 93
Буркало А. М. 363
Буркало В. Д. 363
Буркало В. М. 363
Буркало Г. М. 359, 363
Буркало Е. М. 363
Буркало І. М. 363
Буркало І. Ф. 64
Буркало Марія 363
Буркало Микола 363
Буркало Михайло 363
Буркало М. М. 363
Буркало О. М. 363
Буркало П. Д. 363
Буркало Ю. Д. 363
Бурлак 668
Бурма Д. І. 378, 399
Бутковці Л. Л. 101
Бухан І. 227
Бухтіяр М. 239
Бучок А. 709
Бушко І. 367
Бушко Ф. Ф. 365, 367
Буянов В. 53, 687, 694, 695

В

Вагерич В. І. 348
Вагулич В. І. 171
Вайда С. М. 56, 648
Вайданич В. І. 198
Вайдафі Р. З. 103
Вайдич Г. 283
Вайзенов І. І. 508
Вайнбергер 674
Вайнраух І. 710
Вайс 118, 365
Вайс І. 207
Вайс О. 388
Вайс С. 51, 95, 121, 138, 249
Вакаров Василь 737, 738
Вакаров Володимир 737
Вакаров Д. О. 51—53, 707, 709, 712, 736, 737
Вакаров М. 709
Вакаров Ю. Д. 738, 739
Вакарова К. 738
Вакій М. 639
Вакула П. І. 678
Вакуленко В. 217
Валберт Г. 386
Валковц І. 135
Вальковський М. 30
Ванчура В. 358
Ванькова А. Б. 109
Варваринець І. 724
Варга А. В. 606
Варга А. Ш. 149
Варга В. 296, 304
Варга Д. 414
Варга Е. 727
Варга І. 169, 605, 721
Варга К. 145
Варга Л. 93
Варга М. 599
Варга М. Б. 165
Варга М. М. 605
Варга О. 303, 304
Варга П. 15, 51, 57, 304, 416, 417, 435
Варга Т. Я. 149
Варга Ф. 688
Варга Ш. 145
Варга Я. 658
Варега К. 493
Варі 124
Вароді Г.* 317, 339, 363, 506, 546, 567, 610, 698, 699
Вароді Й. 155
Варцаба О. В. 511
Вар'ю А. 118
Василенко М. В. 551, 552
Василина Ю. 675
Василь І. 91
Васильєв В. С. 519
Васильняк М. 195
Васильчак М. 169, 454
Васильченко Л. 105
Васкін Ф. 514
Васько Ю. 209
Ватаман В. В. 511
Ватаман О. С. 511
Ваш Е. В. 229
Ваш І. М. 51, 57, 61, 119, 184, 200, 291, 335, 427, 457, 481, 572, 573, 613, 614
Ваш Й. 249
Ваш К. К. 680
Ваш К. Л. 679—681
Ваш Л. 418
Ваш М. 93
Ваш Марія 294
Вашка Ю. 236
Вашкеба І. М. 247
Вашш, 248
Вегше Я. 91
Вейкань О. 228
Вейконь І. 53, 707
Векаї Й. 137
Веклюк В. 482
Величко В. 708
Величко І. 708, 711, 712
Величко М. 708
Величко Ф. 710
Венгер І. 15
Венгрин Й. 15.
Венелін (Гуца) Ю. І. 21, 82, 566
Вербовці С. 13
Вердюк І. 515
Верезуб М. І. 689, 690
Веретяк М. 374
Вереш Г. 204
Вереш І. І. 394
Вереш С. 108
Вереш Я. 154
Вершак А. 518
Вечеї 682
Видиборенко Т. Д. 461

Виноградов О. І. 395
Вишенський І. 731
Вівсяник П. 328
Відкої 326
Візавер В. 623
Візавер С. 628
Візер 636
Візичканич Г. П. 73, 645
Візичканич І. 572
Вілас М. 390
Вінер Р. 174, 457, 458
Вінце 92
Віраг В. Й. 242
Віраг Г. 224, 244
Віраг І. 161
Вітенбергер М. Г. 395
Віткаї 288
Вітязь 326
Віцинський О. Ф. 713
Віцманді 17
Вічевич П. М. 537, 538
Вішкі С. 720
Вішован О. О. 527
Влад 644
Влад А. 602
Влад В. 605
Влад В. М. 629
Влад І. М. 607
Влад М. 632
Влад М. Т. 604
Влад Ю. Ш. 604
Владимир П. І. 104
Владимирова А. В. 216
Владислав 15, 619
Владислав II. 519, 698
Вобан 379
Вовканич І. 289, 290
Вовканич М. 291
Вовкулич М. 671
Вовчок В. Ю. 72, 745
Вовчок Ю. І. 741
Вовчук Ю. 496
Вогар Ю. О. 461
Возняк Є. 294
Возняк М. 21
Возняк О. Н. 216
Войцеховський В. В. 175
Волічак І. М. 524
Волкай 440
Воловик В. 106
Воловик О. Г. 109
Волошин А. 34, 40, 45, 49, 173, 482, 706
Волошин В. 410
Волошин К. 404
Волошин М. 211, 257
Волошин М. І. 641
Волошин Ф. І. 643
Волощук І. 702
Волощук Ю. 236
Вольф 463
Вольцович Л. 309
Вончула І. 575
Ворганич М. С. 643
Воринка Ф. 359
Воробець М. 407, 408
Воробканич М. Ю. 297
Воробко Є. О. 230
Воронич Ф. 471
Ворохта В. 527
Ворохта Г. 500
Воскресенський А. С. 94
Врабель М. 31
Вража В. 239
Вража П. 248
Врангель 675
Вукста І. Й. 670
Вукста М. І. 670
Вульшинський Ю. М. 202
Вурста В. Д. 615
Вучкан М. 738
Вюсяник І. 20

Г

Гаал О. 228
Габерман С. 52, 173
Габовда А. 403
Габовда Д. 404
Габовда І. 404
Габовда О. М. 692
Габовда Ю. 411
Габор Е. 123
Габор І. 615
Габор М. І. 51, 126, 248
Габриєль Ф.* 79, 168, 169, 189, 454, 665
Габрієліс Й. 145
Габсбурги 14—16, 78, 79, 82, 113, 115, 133, 301, 317, 340, 379, 401, 413, 531, 555, 568, 602, 652
Гавелка Й. 51
Гавран С. 175
Гаврилешко В. А. 692
Гаврилик М. А. 109
Гаврило Г. 711
Гаврило І. 709
Гаврило Й. 572
Гаврилович Д. І. 689
Гаврилюк В. 483
Гаврилюк М. В. 739
Гавриш Ю. 268
Гаврош Г. 470
Гаганова В. 101, 158
Гагер Й. 108
Гаджега В. 189, 363, 591, 609, 619, 634, 698
Гаджега С. Г. 259
Гаджега Ю. Д. 51, 291, 305
Газа В. 466
Газдач Р. 157
Газій І. В. 406, 408, 409, 411
Газій Й. 408
Газій М. 408
Газій П. 405
Гайда О. 228
Гайду Л. 731
Гайду О. 224, 688
Гайдук М. 331
Гайналь М. В. 500
Гайович І. М. 728
Гакен Й. 703
Галаговець П. 182
Ґалан Я. О. 733
Галас В. 565
Галас Г. В. 539
Галас Е. 147
Галас І. 684, 685, 687
Галас Іван 535
Галас К. 737, 740
Галгоці І. 34, 35, 36, 384, 385
Галиця М. М. 73, 648, 649
Галл Ф. 654
Галла М. 404
Галперт П. 416
Галуза Ю. 675
Галузинська Н. М. 396
Гальперт Е. О. 102
Гамбургер Е. 38
Гамор В. М. 525
Гангур І. 708
Гангур П. Д. 744
Гандера М. 209, 211
Гандера М. В. 245
Гандера О. 210
Ганжа І. 105
Ганзе А. І. 109
Ганич М. М. 106, 178
Ганусин І. 174
Ганус М. В. 297
Ганчак М. В. 176
Ганчев Ф. І. 434
Ганчук О. І. 323
Гарагонич І. 424, 426
Гарагонич М. 385
Гарагонич С. 424, 426
Гарані Й. 128
Гарапко І. І. 72, 92, 433
Гарастей В. Ю. 728
Гарастей М. 729
Гарда О. 224
Гарлі Й. 304
Гартман Ш. 83
Гасинець Ю. М. 428
Гастилович А. І. 55, 390, 519, 527, 650
Гасуха М. Ю. 728
Гатала М. 15
Гаті І. 494, 699
Гаті Й. 41, 89, 91, 623, 624, 720
Гафинець І. І. 51, 92, 286
Гафич В. І. 346
Гачі Й. 383
Гачка М. 210
Гашпар О. Г. 576
Гашпарович М. Л. 237
Гвоздяк І. Г. 280
Гебеш І. Я. 564
Гебеш Ф. 390
Гевеші С. 249
Гегедюш В. 721
Гейгер А. 276
Гейза II 203
Гейза III 203
Гейзлер Д. М. 537
Гейці Ф. 658
Гелетей І. В. 297
Гелетей П. 306
Гелетич І. І. 553

Гендей Г. 711
Гендек Г. 603
Гендек М. 603
Гендич В. І. 639
Генел К. 105
Генер Г. 627
Геннел Є. А. 299
Генріх Н. 509
Гергей 24
Геревич З. 90
Геревич І. П. 129
Герег В. 623
Герендаші О. Г. 577
Герендаші О. О. 577
Герзанич А. 83, 458
Герзанич І. 449, 457
Герзанич М. 458, 461
Герзон 674
Герич М. 51, 645
Герич Ю. С. 459, 462
Герко І. М. 432, 433
Герко П. 108
Герлій М. 305
Герман Д. М. 374
Герпаї А. 35, 384
Герц Г. 397
Гете А. 658
Гете Г. 659
Гете Я. 656
Гефнер К. 174
Геф'юк П. В. 527
Геці Ш. 654
Гецке А. І. 622
Гецньо І. 271
Гецньо М. В. 270
Гече Ф. Й. 249
Гиндич І. В. 626
Гичка В. В. 585
Гичка М. В. 585
Гичка С. В. 215
Гичка Ю. І. 584, 585
Гичка О. В. 215
Гіді Й. 656
Гіді П. 655
Гіді Ш. 656—658
Гілані 674
Гільснер 556
Гімбар І. 457
Гінцак М. 209, 704
Гінцак Ю. 248
Гінцяк 425
Гірей 205, 698
Главачек Ф. 31
Глагола Д. 414
Глагола Ю. 417
Гладан Ю. І. 178
Гладка О. М. 102
Глеба В. П. 322
Глеба Д. Д. 394
Глеба І. П. 296
Глеба Ю. 294
Глебов І. 272
Глібов Л. 48
Глодян В. В. 511
Глодян Н. Ф. 528
Глонь І. Н. 258
Глухан В. 302, 305
Глухан М. В. 374, 375
Глуханич Г. П. 461
Глуханич Ф. 415
Глущенко 538
Глюк Г. М. 72
Гнатюк В. 21, 31
Гнатюк І. Я. 323
Говдан В. В. 287
Говоші І. 361
Гога В. 430
Гога І. 430
Гога І. М. 424,427, 430
Гога М. 430
Гога Марія 430
Гога Ю. 426
Гогерчак М. І. 159
Гогна А. І. 258
Гогна В. 458
Гоголь М. В. 31, 537, 700
Годван Г. В. 524
Годгазі М. 233, 234
Годжа 226
Годинець Ф. 559
Годинка А.* 476, 581
Годинка В. П. 480, 483, 486
Годік-Барковці 677
Годінова-Спурна 90
Годованець В. О. 265, 268
Годованець І. 266
Гоєр Е. А. 461
Гойда Ю. А. 64, 72, 433
Гойса Н. 449
Голиба І. А. 215
Голінка І. 277
Голінка М. 249, 466
Голіш Є. 397
Голкін Ю. 397
Голлоші Ш. 570, 571
Голованич Д. 550
Головатий Ф. 15, 664
Головатюк М. І. 270, 272
Головацький Я. 21, 31
Головей М. І. 106, 473
Головей П. В. 461
Головка М. 183—185
Головка П. М. 374
Головка С. 183
Головко Г. М. 270
Головнич М. С. 564
Голод А. 95
Голод І. 416, 417
Голодняк Ф. 374
Голокі Й. 128
Голомб В. 677
Голопатюк С. С. 298
Голубка Ю. 724
Гольдберг В. 93
Гольдман Л. 93
Гомович М. 185
Гомович Ю. 185
Гомонай І. І. 102
Гонда І. В. 448
Гондорчик І. 183
Гондорчик П. 183
Гондорчин Ю. 182, 183
Гондорчин Ю. Ю. 187
Гончак О. І. 399
Гончаренко А. О. 76
Гончаренко О. І. 104
Горбачов В. П. 394
Горбунов А. Г. 109
Горбунов В. І. 688
Горват Б. 84
Горват Г. 128
Горват Г. П. 138
Горват Е. 224
Горват І. 206
Горват Л. 164
Горват О. 224
Горват Ш. 224
Гордієнко В. І. 746
Гордієнко К. М. 577
Горзов Д. 311
Горзов М. 310
Горзов П. 310
Горзов Ю. 310
Горкавець Ю. В. 446
Горкавчук М. 596
Горош М. 275
Горупчак С. 440
Горшков О. М. 378, 399
Горький О. М. 48, 537
Госта Ю. 239
Готвальд К. 44, 415
Готра В. 184, 185
Готра І. 187
Готра М. 174
Готра О. 185
Готфалудь О. 604
Готько В. Ю. 541
Гофман Й. 210
Гоцка І. І. 394
Граб М. 405
Грабар 82
Грабар І. 108
Грабовецький В. В. 15, 182
Грабовський Е. 47, 92
Грамотюк І. 272
Гранчак І. М. 106, 110, 117, 188, 367, 437
Гренджа Г. О. 216
Гренджа-Донський В. 48
Гренцер І. Й. 449
Гречко А. А. 55, 59, 709
Гриб М. 201
Грига Г. 369, 553
Грига Г. Ф. 280, 281
Грига М. 550—552
Грига О. І. 51, 278—281
Грига Ф. Ф. 280
Григора І. М. 644
Грижинець І. Т. 638
Гринюк Д. Ю. 296
Гринюк М. 516
Грицак М. 499
Грицан С. 611
Гриценко М. І. 249
Грицик М. 633, 636
Грицман М. І. 640
Грицюк Д. А. 583
Грицюк П. 585
Гричак М. 185
Грінберг 251, 252
Гроберчук І. Я. 689
Грозблат Р. Ш. 395
Грозний П. 596
Громова О. В. 395

Громовчук В. 234
Громовчук І. 236
Громовчук М. І. 240
Грошик Ю. Ю. 670
Грубінка П. 419
Грузова А. 556
Грузур Я. 251
Грунянський І. І. 200
Грюнвальд 190
Гряділь І. 374
Губаль В. Ю. 642
Губан Ю. 627
Губинець В. 199, 277
Гудак І. І. 249
Гудак С. П. 713
Гудак Ю. І. 66, 101
Ґудем'юк В. Ю. 526
Гудзь М. М. 296
Гудь А. І. 51, 291, 334
Гузанич В. В. 742
Гузо Н. Ю. 529
Гузо Ю. Ю. 605
Гулай П. 458
Гулак-Артемовський С. 325
Гулачій Ф. І. 99
Гулей В. В. 174
Гулей І. 449
Гулей М. 201
Гулин М. 479
Гулянич В. 255
Гуляш Б. 685, 687
Гуляш І. 686, 687
Гуляш Й. 687
Гуляш М. П. 689
Гумен І. 184
Гумен П. 183
Гумен Ф. М. 188
Гуменний С. П. 323
Гунда Ю. М. 598
Гунт-Пазмані 12, 221, 718
Гурдзан І. М. 373
Гурела Ф. 469
Гурко Ф. А. 630
Гурницький К. І. 472
Гусак Д. В. 742
Гусєв В. Д. 102
Густі Й. Й. 127, 141
Гутелюк І. Д. 520, 527
Гутира П. 495
Гутич А. Г. 456
Гутич М. В. 461
Гутман 637
Гуч І. 438
Гучканюк М. 497, 500
Гюцак М. 268

Д

Давидович Б. 706
Давидович І. 264
Давидович Ш. 710
Далекий М. П. 104
Далош 82
Дан Н. І. 604
Даник В. П. 637, 641
Даники 641
Данилич А. А. 627
Данилич М. 459
Данилич О. 627
Данило В. 186
Данило Ю. 186
Данилов М. В. 644
Данилюк В. П. 500
Данилюк Д. Д. 643
Данилюк Д. І. 636
Данилюк М. П. 500
Данканич Д. 565
Данканич І. 313
Данканич М. М. 411
Данканич П. 584
Данко Е. 703
Данко І. 247
Данко Й. 671
Данко М. І. 248
Данко Ю. І. 669
Данкович М. 244
Данкович Ю. 585
Данкулич О. І. 192
Данч Й. 93
Данч П. 585
Данч Ю. 123
Данч Ю. Й. 128
Данч Ю. Ю. 629
Данюк В. 527
Данько О. І. 176
Дараш І.* 33
Дароці Ф. 652
Дасканова О. І. 690
Даценко О. Д. 670
Деак І. 584
Деак Й. 656
Деак Ф. 234, 656, 658
Дебрецені С. 568
Дедерчук Й. 495
Деже Л.* 189, 317, 453, 476, 493, 514, 608, 663, 673, 713
Декет В. І. 617
Декети 617
Делеган М. Й. 394
Делеган С. 304
Делінка Я. 90
Деметер І. І. 242
Деметр Е. С. 620
Деметр І. 426
Демко Й. 623
Демчиля Г. 551
Демчиля І. 548
Демщенко В. Н. 237
Дем'ян Г. 144
Дем'ян Л. В. 48, 72, 261, 286, 396
Дем'ян О. 276
Дем'янович П. 482
Денеш 225
Денікін 654
Денчиля Г. Ю. 65, 337
Денчиля І. Ю. 297
Дербай І. М. 433
Дербак В. 356, 360
Дербак М. 360
Дербак М. В. 249
Дербаль І. 276
Дербаль М. М. 281
Дергачов 94
Дерев'янко Ю. 474
Державін Г. 20
Дері Й. 120
Деркач В. Д. 109
Деркач Д. 417
Дерцені Б. 130
Дечеї Л. 35, 117
Дешко А. 32
Дешко І. 209, 211
Дешко Т. 158
Деяк А. Ю. 575
Деяк П. В. 240
Деян П. 685
Дєрдь 224
Джанда П. 174
Джульсон 691
Джумурат Й. 711
Джумурат Ю. 708
Дзямка В. 408
Дзямка І. 559
Дзямулич В. 458
Дзямулич М. 458
Дикун М. 636
Дикун М. М. 638, 639
Димитров Г. 90, 93
Діаманштейн З. 419
Діброва О. Т. 10, 11, 70
Дідик П. 186
Дідичин В. І. 188
Дієші 493
Ділонг Ю. І. 430
Діміцкі С. 236
Діянич В. В. 474
Діянич М. 469
Добей І. 447
Добо Д. 652
Добо Ф. 652
Доборускаї Д. 652
Добош В. 437
Добош В. І. 746
Добош М. П. 583
Добровський 21
Доброні Р. 652
Добрянський А. І. 23, 31
Довбак А. І. 238
Довбуш О. 17, 308, 478, 514, 525, 527
Довга І. 319
Довгаї 13, 317, 326, 340, 363, 591, 633
Довгай 609
Довгай А. 546
Довгай Г. 546
Довганич В. 743
Довгович В. 21, 81
Дожа Д. 14, 113, 142, 308, 567, 601, 698
Доктор М. 417
Доктор О. 415
Долгош І. 375
Долгош М. І. 670
Долгош П. І. 692
Долгушева А. Д. 258
Долешак І. 199
Долинич Й. Й. 543
Долинка Ю. 279, 280
Долинський І. М. 434
Доманич М. М. 246

Домище А. 174, 201
Домокош Е. І. 165
Донинець І. 741
Допша 233, 234, 236
Дора-Товт С. Ю. 246
Дорі Б. 234
Доробан В. 525
Дорогій Ф. 210
Доронбах Е. 526
Дорош М. 449
Дорошенко Д. А. 177
Досюк І. І. 529
Драгфійовці 354
Драга 231
Драга Д. 404, 405
Драги 354, 581, 590, 718
Драгоманов М. П. 21, 31, 309
Драгомер 731
Драгула М. 391
Драгуш 619
Драгфі 476, 514, 581
Драмарецька Г. 106
Драч В. 360
Драч П. 359, 360
Дребітко І. М. 538
Дрогобецька І. 397
Дрогуш Й. 601
Другет В. 79
Другет Ю. 664
Другет Я. 663
Другети 13, 15, 78, 79, 168, 180, 189, 439, 453, 463, 674
Друляк М. 477
Дуб В. Ю. 193—195
Дубанич І. 237
Дубіш І. 337
Дубковецький Ф. 257
Дубляк М. В. 214
Дубович А. В. 258
Дубровка М. І. 243
Дуда В. 366
Дуда Л. 371
Дудаш К. 224
Дудик Й. 671
Дудик Й. А. 670
Дудківська О. 106
Дудла 651
Дудрович А. 21
Дуйчак М. 586
Дукай М. Ф. 551
Дулишкович І. 423, 601, 619
Думен М. М. 485
Думен П. 51
Думен П. П. 482, 484
Думнич М. В. 641
Дункель І. 706
Дупко М. С. 242
Дуркот М. В. 198
Дуркота М. Ю. 696
Дурунда В. П. 618
Дурунда Г. 618
Дусанек Й.* 698
Дуфинець Ф. 307
Духнович О. В. 30, 82
Дюла В. 92
Дюрдяк А. В. 214
Дюричка Ю. 458
Дюрко Ю. 229
Дякова Н. В. 104
Дякун І. 708
Дякун І. І. 741
Дякун М. 53, 741
Дяченко М. 103
Дячук В. 516
Дячук Г. В. 522
Дячук І. 521
Дячук О. К. 527
Дьєзе А. 92, 656
Дьєрдеш А. 721
Дьєрдь Й. 700
Дьєрі Д. 685
Дьєрі І. 123
Дьєрі І. І. 128
Дьєрі П. 705
Дьєрффі Г.* 111, 150, 412, 652

Е

Еберт І. 91
Евердле Ф. 85
Евтеш Г. 727
Еган Е. 27, 28, 747
Егреші П. І. 247
Егрі К. 206
Едельман А. І. 351
Енгельс Ф. 172, 496, 518, 700
Енглі О. І. 629
Еней Я. 162
Енеді М. К. 709
Епереші Е. 215
Ербст Б. 480
Ерде Й. 685, 687
Ердевт О. 522
Ердег І. 652
Ердей Я. 147
Ерделі А. 47, 92, 95, 336
Еренфельд 88
Ерней Е. 727
Ерфан П. П. 712
Есе Т. 113, 142, 222, 289
Есе Т.* 317
Естергазі 113

Є

Євстратенко О. С. 485
Євчак І. І. 176
Єгоров О. 108
Єгорова С. С. 485
Єгрецька Г. 281
Єлизавета 142
Ємець Г. 606
Єнківський А. 746
Єременко А. І. 97
Єреш П. 721
Єршов М. О. 272

Ж

Жабей М. І. 369
Жадько Г. Т. 397
Жаткович Г. 34, 37, 38, 88, 507
Жаткович Ю. 31, 32, 82, 590
Жганин І. 184
Жганич Ю. 182
Желізко І. М. 667, 668, 669, 670
Желізняк В. 424, 427, 340
Желізняк В. І. 534, 536
Желізняк І. 51
Живков Т. 104
Жигмонд М. М. 728, 729
Жигмунди 731
Жидик В. 329
Жидик І. 329
Жидик І. М. 696
Жидів К. 571
Жиляєв І. Ф. 395
Жігмонд Я. 698
Жігов К. 724
Жідов М. 294
Жолдош М. Д. 245
Жолудєв М. І. 109
Жуковський В. 20
Жупан В. 137, 417, 708
Жупан Й. В. 72, 431
Жупанин В. 311
Журавльов Є. П. 55, 59, 390

З

Заблоцький В. М. 690
Заброда Ф. К. 526
Завідняк В. І. 296
Загер 548, 550, 554
Загора В. 593
Загора Ю. 93
Задор Д. Е. 72
Задорожна Л. М. 240
Задорожна П. Г. 177
Задранський А. 510
Задранський Г. 264
Заклинський Н. 354
Заполі Я. 13, 698
Запотоцький 90
Зарева Василь 430
Зарева Віра 430
Зарева С. 430
Зарудний М. 217
Затворницький М. Г. 51, 174, 200
Захаров П. 174
Зацокурин М. 272
Заяць Д. К. 237
Заяць О. 707
Звєздич 592
Звонар В. 313
Звонар Д. 35
Зегерс А. 594, 600, 608
Зейкан А. Ю. 291
Зейкан В. 313
Зейкан І. 727
Зейкан Л. К. 291
Зеленяк А. 211
Зеленяк Д. С. 737
Зеленяк М. М. 244

Зеленяк П. М. 337
Зеленяк Ф. 237
Зеленько М. 736
Земан К. 345
Зенинець М. О. 287
Зефиров К. К. 571
Зизень Г. Ф. 639
Зизень Ю. Ю. 643
Зизич Ю. 446
Зиман А. 522
Зиморря І. 374
Зінич Ю. І. 543
Зіхерман 345, 655
Златник А.* 190, 515, 567
Златова А. 105
Злоцький Ф. 31
Злоцький Я. 569
Змерега І. Ю. 629
Зовдун Ю. Ю. 310
Зозуля М. О. 642
Зозуля Ю. 404
Золотарева Р. М. 198
Золтан В. Ф. 336
Зомарі 548
Зорге Р. 632
Зубкова Г. 172
Зубрович М. 561
Зубрович С. 558

І

Ібер Г. І. 389
Іван Грозний 649
Іван М. 139
Іванпк Г. Ю. 461
Іваник І. М. 448, 449
Іваник Ю. М. 459
Іваниця М. І. 176
Іваниш Д. 359, 360
Іваниш І. 357, 360
Іваниш О. 361
Іваніга Ю. 235
Іванта І. 210
Іванчик Ю. Ю. 389
Іванчо А. 438
Іванчо В. В. 261
Іванчулинець І. 407
Іванюк І. 367
Івась С. В. 744
Івашкевич М. М. 104
Івашко Ф. І. 249
Івегеш І. 239
Івегеш М. 727
Івегеш Ю. 234, 236, 238
Івченко О. М. 615
Ігнась В. Ю. 258
Ігнат І. І. 104
Ігнат Ю. І. 746
Ігнатенко М. П. 427
Ігнатко В. 313
Ігнатко М. 186
Ігнатко П. 313, 314
Ігнатович Г. 106
Ігнатюк Ф. 478
Ідряхов З. 727
Іжевський Ю. 270
Ізай 731
Ізай І. І. 585
Ізраїл М. 206
Ізраїлович І. А. 213
Іллеш Б. 38, 153, 386, 593, 621, 624
Іллеш І. 688
Ілляш Г. М. 104
Ілошваї 13, 142, 289, 326
Ілошваї Б. 223
Ілько В. 494
Ілько В. В. 637
Ілько В. І. 26, 232, 556, 579, 610, 643, 666
Ілько Д. І. 636
Ілько М. В. 397
Ільницький В. М. 253
Ільницький Г. Ю. 254
Ільницький М. 182
Ільницький Ю. В. 69, 76, 87, 368, 484, 589, 683
Ільтьо М. 397
Ільченко М. М. 642
Імлавер Л. 631
Імре Ч. 218
Іпполітова М. Н. 448
Іпсиланті О. 381
Іржик М. 560
Ірчак Ю. 367
Ірчан М. 721
Ісайський І. 197

Й

Йовді І. Ю. 605
Йовді В. І. 605, 606, 608
Йовзан Я. 145
Йожеф О. 210
Йонаш В. 51, 482
Йонаш Г. Л. 527
Йонаш М. Д. 486
Йосипчук В. 529
Йосиф II 355
Йофанов Д. 700

К

Кабалюк М. М. 518, 526
Кабань Г. М. 526
Каган І. 388
Каганець М. 676
Каганець П. М. 677, 678
Кадар О. В. 690
Кадар Я. 104, 683
Казаков В. С. 394
Калашников А. 657
Каленюк М. М. 578
Калин А. С. 73, 742
Калинич Д. В. 104
Калинич І. 185, 677
Калинич М. 708, 742
Калинич О. І. 607
Калинич Ю. 35
Калинський Ф. 496
Калов І. Л. 161
Каман Ю. 328
Каменца І. 185
Каменца М. І. 188, 201
Каменяш І. Ф. 564
Камінський Й. 35
Камінь Г. Д. 740
Кампо Д. 154
Кандич Ф. 558
Канчій В. М. 296
Канчій П. В. 240
Канюка М. 618
Каня В. 43
Капінський Ш. 120
Капітан І. І. 537
Капля П. 272
Капніст В. 20
Капоста Є. 120
Капустей В. 561
Капчук В. Ю. 521
Караджич В. 21
Караков Й. 687
Караман Г. П. 176
Караман І. 174, 201
Караман О. 201
Карамзін М. 20
Карачоні Л. 308, 412
Карбованець І. І. 670
Карбованець М. Й. 670
Карбованець Ю. 667
Кардош І. 675
Карл I 567
Карл III 402
Карл IV 429
Карл VI 555
Карл XI 719
Кармазин І. 415, 416
Кармальська Г. С. 104
Карманський А. А. 526
Кароді Е. 147
Каролі 514
Кароль В. 466
Карпа О. 343
Карпенко-Карий І. 92
Карпинець А. 222
Карплевська Н. І. 104
Карюк Н. Г. 577
Касарда В. В. 104
Касинець В. 466
Касов А. 568
Катко Д. 35, 118
Катко Ш. 685, 695
Като М. І. 61
Катона Й. 658
Катона Ш. 658
Катринець П. М. 599
Катрін Л. Й. 575
Катуна І. Ю. 198
Кац К. 224
Качій Ю. Ю. 33
Качур А. Д. 73, 396
Кашеляк Б. 120, 264, 623
Кашнар А. 518
Кашнець М. 233, 234, 236, 238
Кашпар Ф. 518
Кашшай А. М. 72, 462
Квітка-Основ'яненко Г. 20, 92
Кеварі А. 385
Кедебець Є. Л. 162
Кедин Ф. Ф. 238

Кедзо Т. І. 258
Кедюлич І. І. 51, 444, 445, 473
Кейкеш Й. 229
Кейпаза К. С. 430
Келдиш М. В. 105
Келемен Н. 237
Келемен Ф. 234
Келемен Ю. 239
Кемеді К. П. 161
Кеминь М. В. 737
Кемко П. 736
Кенез О. 306
Кенейз І. К. 165
Кент Р. 101, 316
Кепич А. 140
Кепич Г. Ю. 411
Кепич Д. 467
Кепич І. 404
Кепша І. 712
Керекеш Марія 408
Керекеш Михайло 408
Керекеш П. 291, 293
Керестеші А. Ю. 215
Кеpечанин І. 391
Керечун Д. І. 255
Кереші Я. 629
Керичко Н. С. 630
Кермеш Г. 204, 231
Кертис А. Л. 99
Кертис Г. М. 298
Керча І. 94, 391
Кестенбаум Є. 121
Киндрич Ю. 629
Кирлик В. 458
Кишко М. І. 106
Кичка К. Ю. 670
Кілічук І. М. 509, 510, 512
Кілментов А. Ф. 102
Кімак В. Ф. 30, 82
Кінфалуші 326
Кінчеші Е. 721
Кіраль Г. 410
Кірик М. 188
Кірик Ю. 187
Кірсон Я. 533
Кіш А. 699
Кіш Б. 158, 208
Кіш Е. 51, 90
Кіш К. 167
Кіш М. 695
Кіш О. Л. 99, 210
Кіш П. 154
Кіш П. П. 217
Кіш С. 628
Кіяк І. 438
Клайн М. І. 160
Клайн С. Я. 109
Кландико І. 652
Клейн С. Х. 230
Клейн Ш. 162
Клепар І. 605
Клепар Ю. 605
Клима Д. 328
Климашевич Н. М. 102
Климешин О. П. 215
Климко І. 93
Климпотюк М. 51, 57, 495, 497, 499, 638, 685
Клемпуш В. 516
Климпуш В. 521
Клинчак Ю. 210
Кліма Е. 38, 44, 122, 496, 703
Клобушницька 464
Клованин Ю. 741
Клочотар Ю. 239
Клочурак С. 516
Ключевський М. 520
Ключинець М. 469
Кляп П. 210
Кляп П. І. 738
Кобаль В. 304
Кобаль І. Ю. 51, 336
Кобаль М. 227, 520
Коболей Ю. 558
Кобрин Г. А. 255
Кобрин М. Г. 261
Кобрин П. В. 255, 561
Кобулей І. 561, 562
Кобулей П. 564
Коваль А. Ф. 373
Коваль В. П. 730
Коваль І. І. 373
Коваль Л. П. 284
Коваль М. Д. 551
Коваль М. С. 365
Коваль Ю. 188
Ковальов Ф. 99
Ковач 478
Ковач А. Я. 533, 587
Ковач В. О. 163
Ковач В. П. 742
Ковач Г. 428
Ковач Г. П. 135, 356
Ковач Д. 414, 416, 417
Ковач Е. 163
Ковач І. 214, 710
Ковач Й. 685
Ковач Л. 118, 155, 157
Ковач М. В. 460, 461
Ковач М. М. 728
Ковач О. В. 461
Ковач О. О. 598, 628
Ковач П. 108
Ковач С. В. 618
Ковач Ю. О. 627
Ковач Ю. П. 323, 324
Ковач Я. С. 88, 118, 128
Ковбасюк М. В. 527
Ковнер А. 403, 404, 414
Ковпак С. А. 67, 359, 519, 527
Когут Ф. П. 565
Когутич В. Ю. 416, 418, 419
Когутич І. 417
Когутич Ю. 417, 418
Когуток А. 446
Кодай З. 660
Козак 422
Козак К. 738
Козак П. Ю. 178
Козак Ю. М. 475
Козар І. 403
Козар М. 738
Козик А. І. 256
Козик І. 256
Козик О. М. 256
Козловська Л. Г. 414
Козмачук Г. К. 123, 128
Козурак Ю. 478
Козьма 92
Козьма І. С. 727
Козьма М. Ф. 689
Кокірч Д. 525
Кокош Й. 18
Кокош Л. 383
Колесников Б. 101
Колесса Ф. 21
Коллар Я. 21
Коложвар О. 214
Коломієць І. Г. 28, 29, 32, 79, 170, 182, 318, 342, 364, 382, 442, 455, 494, 533, 547, 569
Колонич І. І. 215
Колчак 654, 685
Колька І. І. 419
Кольог К. 418
Кома П. З. 690
Коман М. 108
Комар Г. 710
Комар І. 279
Комар М. 281
Комар М. М. 283
Комар Ф. Ф. 278, 279, 281, 288
Комарі Карел 156
Комарі Кароль 154
Комарницький В. 251
Комарницький М. 424
Комаромі А. Л. 575
Комаромі Ш. 153, 154
Комендар В. І. 106, 589
Комлошій І. Ф. 150
Компанієць І. І. 29, 85, 117, 182, 456
Ком'ятів І. 213
Ком'ятій В. М. 216
Ком'ятій З. 405
Конапчук М. 521
Кондрат Г. Д. 512
Кондрат Й. Г. 512
Кондратович Е. 92
Кондраш К. 738
Кондраш С. 560
Кондрія П. 558
Коневич І. 426
Коневичі 540
Конепуд В. І. 252
Конепуд М. Ф. 259
Конт 119, 120
Контраш М. 560
Контраш О. 557
Конька Г. І. 109
Копа Г. 314
Копанський І. М. 726
Копанчук В. Ю. 519, 520, 529
Копанчук Д. Ч. 521
Коперльос Г. 527
Коперльос М. 527
Копин М. 305
Копин Ю. І. 165
Копина І. 305
Копинець Д. 404

Копинець І. 237
Копинець М. І. 588
Копинець П. М. 334
Копинець Ф. Ю. 249
Копіляк А. Ю. 511
Копін П. 306
Копкін 737
Копнін П. В. 447
Кополович І. 319
Кополович О. Л. 537
Копча А. М. 261
Копча М. М. 243
Копча П. 209, 210
Копча П. Ю. 246
Корабелеш А. 566
Корабельникова Л. 99
Корабельщиков О. І. 363
Корбут К. І. 571
Корвін Я. 401
Корис В. 709
Кориш Г. 283
Кориш М. І. 280
Кориш Ф. Ю. 280
Коріш М. 279
Кормош І. 51, 209, 210, 242, 291, 335, 446
Кормош М. 211
Корнеї М. М. 244
Корнійчук О. 660
Корнішії 633
Коробов І. Д. 483
Коровкін П. І. 690
Коровський В. 313
Короді О. 164
Королевич Й. 285
Королович В. В. 73
Король 407, 409, 449
Король Г. 410
Король Г. М. 410, 411
Король І. 467
Король І. Ю. 670
Король М. М. 448
Корпанець І. 469
Корпош М. А. 711, 712
Коршинський Д. 584
Коршунов В. С. 214
Корятович Ф. 13, 131, 376, 652
Косигін О. М. 104
Косо Я. 570
Косоні Б. 135
Костак Г. 209, 305
Костевич М. 605
Костелей Ю. 183, 184
Костембаум О. 225
Костенко 55
Костроба М. 247
Коструб В. М. 395
Костянець В. 701
Кость І. 448
Костьо І. В. 245
Косюч В. 374
Котляревський І. 20
Котовський 644
Котора І. 93
Кофель М. 197
Коцак А. 20
Коцан О. 215
Коциба Ю. І. 643
Коцібан В. 516
Коцка А. А. 64, 72, 92
Коцур Г. 470
Коцур М. 465, 469
Коцур С. 465
Коцюбинський М. М. 32, 537
Кочан М. І. 255
Кошілка Ю. І. 640
Кошка М. І. 448
Кошко І. 732
Коштура Д. 414
Коштура Л. 421
Коштура С. 415, 416
Кошут Л. 143, 423, 529, 577, 674
Крайник Е. 609
Крайник І. І. 450
Крайниковець І. 461
Крайниковець М. 183
Крайниковець Ф. 183, 185
Крайняниця П. 419
Крайняй В. 234, 236, 290
Кралицький А. Ф. 30, 31, 82, 85
Красняник М. І. 349
Красовський І. П. 94
Краус 345
Крегер В. Г. 109
Кречко М. М. 72, 73, 472
Криванич М. 247
Криванич Ф. В. 257, 258
Кривицька С. Ю. 615
Кривка В. 367
Кривка М. В. 365
Кривка М. Т. 369
Кривська М. 711, 712
Кривуляк В. 209
Кризина А. С. 256, 259
Кризина В. 255
Крилов І. 20
Кричфалуші М. В. 646
Кришеник Ю. 314
Кріцький Е. 675
Кріштофорнт О. 264
Кробинець С. 269, 270
Кругляков А. Д. 272
Крук А. 624
Крупка В. 417
Кручаниця І. М. 426
Кряк І. М. 678
Кубаш М. 269
Кубаш О. Ф. 268
Кубинець І. І. 647
Кубічек 254
Кувик П. І. 693
Кувик С. В. 693
Кудокін З. 227
Кузіна Г. М. 177
Кузнєцов О. І. 325, 713
Кузнєцов Ф. 99
Кузнєцова О. І. 713
Кузьма І. П. 397
Кузьмик А. 499
Кузьмик В. М. 586
Куклишин І. О. 202
Кукольник В. 21, 700
Кулагін І. С. 563
Кулик С. 195
Кулик Ю. 201
Кулинич Б. 710
Кулман А. В. 269
Куля М. Г. 539
Куля М. М. 541, 557, 560
Куля Ю. В. 396
Кульчицький М. І. 200
Кульчицький Ю. 201
Кун А. А. 689
Кун Б. 135
Кунак Ю. 410
Кундрик І. 675
Кундря А. 366, 740
Кундря В. В. 702, 741
Кундря Д. 737
Кундря Марія 740
Кундря Михайло 740
Кундря Т. 740
Купінка І. 201
Курак І. 417
Курах А. 675
Курах Г. І. 283
Курах І. П. 280
Курах Й. А. 280
Курах М. 277
Курах О. М. 51, 255, 278, 279
Курах С. 277
Курах Ф. І. 283
Курахи 273
Курбатов І. В. 713
Курилович І. 261
Курин Ю. М. 376
Куриця Л. В. 346
Курта М. Т. 389
Курта О. В. 739
Куруц В. 51, 435
Кустрьо І. 596
Кустрьо М. 597
Кустрьо О. 596
Кутеска 12
Кутлан С. 207
Куц Г. І. 553
Куценко К. О. 100, 110, 540
Куцик І. П. 201
Куцин А. А. 728
Куцин М. В. 576
Куцина Ю. 51
Куципак С. 182, 183
Куцкір Д. 557, 559
Куцкірів І. 561
Куцкірів М. 561
Куцкірів О. 561
Куцкірів П. 561
Куцкірів Ю. 561
Кучак М. П. 670
Кучак О. В. 670
Кучерявий В. 466
Кучинка М. Ю. 430
Кушнір М. 497
Кушнір О. О. 485
Кушнір П. 385, 482
Кушнір С. 525
Куштан А. 466, 469
Куштан В. 185
Куштан І. 713
Куштан П. П. 461
Куштинець П. 276
Кюдзеній О. О. 420

Л

Лаба А. 449
Лабач 269
Лаборець 12, 77
Давер 181
Лавер Ю. 108
Лавер Ю. М. 104
Лавер Ю. Ю. 461
Лавинець М. І. 637
Лавкай Г. 708
Лавренко Я. М. 311
Лавришинець В. М. 636—638
Ладані Г. М. 62, 66, 410, 411
Ладані М. 409
Ладані М. М. 411
Ладжун В. 405
Ладижець В. І. 72
Ладислав IV 718
Ладлер Е. 38
Лазар 633
Лазар Д. 106
Лазар І. 73
Лазарко П. 586
Лазарович 345
Лазарович Є. Г. 728
Лазарчук В. 585
Лазорик В. 466
Лазорик О. 449
Лазорик Ю. В. 693
Лазоришинець М. О. 746
Лазорка І. В. 296
Лазорка П. 585
Лазорчак В. М. 448
Лайош 289
Лакатош В. 456, 457
Лакатош Г. Ю. 394
Лакатош І. П. 256
Лакатош Й. 686
Лакатош М. 572
Лакиза М. О. 106
Лакс Г. 639
Лама Ш. 383
Лангнізер О. І. 192
Ландлер Є. 36
Ландова-Штихова Г. 344, 457
Лані І. 320
Лапко Д. І. 334
Лапшуй І. 720
Лапшук 181
Ласло IV 204
Ласло V 546
Лацанич І. В. 105, 178
Лацанич І. С. 177
Лацман Т. 710
Лашкай М. 95
Лебі М. 209, 210
Лебович 289
Лебович Г. 561
Лебович Є. 174
Лебович І. 290, 561
Лебович Л. 234, 561
Лебович Марія 561
Лебович Михайло 561
Лебович Н. 561
Лебович О. 561
Лебович П. 561
Лебович Ю. 561
Лебовичі 561
Лев Данилович 378
Лев II 663
Лева В. 51
Левдар Ю. О. 140
Леві Г. 239
Левки 540
Левко І. В. 639
Левко Й. В. 539, 540
Левринц Е. М. 165
Леврінець Й. В. 586
Леган Й. М. 667, 669, 670
Легеза Г. 464
Легеза І. 235
Легеза І. І. 448
Легеза Я. 464
Легета І. 265
Легоцкі Т.* 26, 112, 114, 131, 141, 142, 151, 250, 252, 273, 274, 288, 289, 301, 308, 309, 326, 382, 383, 401, 412, 530, 555, 652
Ледида В. І. 343
Ледней Д. 356
Ледней І. Д. 51, 346, 358—360, 375, 390, 391
Лейбович Є. 210
Лейза Ю. 228
Лейзман Є. 210
Лелекач М. М. 12, 14, 20, 79, 110, 131, 142, 180, 221, 340, 410, 439, 523, 665
Лелик М. 410
Лемак М. 738
Лемак М. Д. 216
Лемак М. М. 248
Лемак О. О. 239
Лемака М. Д. 247
Лемачок Л. 550
Ленарт 356
Лендєл Б. К. 138, 139
Лендєл В. 293
Лендєл В. М. 338, 399
Лендєл І. 294, 302, 416, 418
Лендєл І. І. 394
Лендєл М. 239, 290, 291, 294, 295, 415, 416
Лендєл М. І. 297
Ленін В. І. 5, 24, 33, 36, 41, 46, 61, 62, 68, 85, 89, 120, 145, 171, 172, 178, 206, 224, 229, 239, 245—247, 249, 278, 290, 291, 320, 397, 451, 467, 495, 496, 499, 504, 525, 549, 592, 594, 607, 617, 622, 630, 632, 667, 722, 744
Ленько В. 197
Ленько О. 174, 195
Леньо М. 237
Леньо О. 201
Леопольд II. 189
Лермонтов М. 20, 31
Лессек Ф. 231, 476, 663
Лесьо М. 299
Лета В. П. 525
Лета І. І. 511
Лехман Г. 725
Лехман М. 525
Леца Ф. 121
Лешенда 365
Лизанець М. П. 106
Лизанець С. 53, 708
Ликович А. В. 556
Лиман 478
Липчей О. І. 745
Липчей Ю. 480
Лиспух В. М. 640
Литвиненко І. А. 502
Литвиненко К. 272
Литвиненко М. П. 600
Лихварчик М. 21
Лихутин М. Д. 24
Личківський В. 520
Лізак І. 405
Лізак М. 277
Лізанець В. Ю. 565
Лізанець М. 141
Лізанець П. М. 565
Лізанець С. 559
Ліліенталь Г. 676
Лінберг А. 341
Лінтур М. 410
Лінтур П. В. 432, 700
Ліпот К. 666
Ліпчаї 340
Ліпчай Ж. 340, 363
Ліпчей І. 24, 341
Ліпчей Ю. 479
Літак Ю. А. 103
Літеварі Ф. 277
Лобай Є. 156
Ловас А. В. 216, 245
Ловга А. 227
Ловга В. 249
Ловга І. 53, 249
Ловга Ф. 320
Лович 173, 175, 184
Ловск М. Д. 216
Логай І. 707
Логойда 206, 708
Логойда В. М. 371
Логойда Г. 53, 707, 708
Логойда Д. М. 420
Логойда М. 15, 207, 417, 458, 708
Логойда О. 53, 708
Логойда Ю. 53, 707, 708
Лодій П. 20, 21, 700
Лозан Ю. Ф. 367
Лой Й. Д. 348
Локота І. П. 34, 38, 41, 49, 51, 90, 173, 184, 193, 199, 200, 238, 253, 265, 278, 373, 387, 425, 445, 457, 495—498, 508, 518, 572, 585, 593, 604, 638, 644, 647, 703—705
Локота М. М. 500
Лолин В. Ю. 346
Ломага Ю. 328
Ломова К. І. 690
Ломоносов М. 21
Ломпа Д. М. 374
Лопатюк Ю. В. 67, 628, 629
Лорков А. 384
Лошак В. 185

Лошак М. 186
Лошак С. Ф. 188
Лугош А. П. 243
Лугош С. 356
Лукач В. П. 728
Лукач І. 290, 514
Лукач І. М. 585, 586
Лукачина В. 421
Лукашов 55
Лукіта М. 236
Лук'яненко І. В. 298
Лупак В. 303
Лупак І. 304
Лупак М. 305
Лупак Ю. 302
Лупей Д. 191
Лупей П. І. 176
Луцович О. І. 109
Лучанін Ю. С. 103
Лучкай М. 21
Любомирський 274, 379, 531, 698
Людвик 601
Людовік (Людвик) І 581, 633
Лютий О. А. 102
Лючар В. І. 585
Лявинець І. Ю. 178
Ляліна Д. І. 178
Лялько І. 199
Лялько М. 51
Лях А. О. 326
Ляхович 235
Ляшко В. 328
Ляшко О. М. 575

М

Мага М. 551
Магай В. 724
Магар В. 106
Магарита В. 53, 490, 729
Магдинець В. 292
Магула В. І. 611, 614
Магула І. М. 616, 713
Магура П. 156
Мадар І. М. 615, 616
Мадар Ю. М. 615
Мадяр А. М. 255, 261
Мадяр Г. 258
Мадяр Д. 740
Мадяр Е. 684, 687, 688
Мадяр І. 740
Мадяр І. М. 261
Мадяр І. Ф. 256, 259
Мадяр Й. 740
Мадяр М. 257, 740
Мадяр О. 740
Мадяр О. М. 525
Мадяр П. М. 255, 257
Мадяр С. 252, 253, 740
Мадяр С. С. 280
Мадяр Ф. 684
Мадяр Ф. М. 261
Мадьярі Ш. 384
Маєр Є. А. 574
Мазур Г. Ф. 397
Мазур Й. П. 125
Мазур М. М. 435
Мазюта М. А. 504
Майор Г. 93
Майор І. 93
Майош 634
Макара М. П. 633
Макарович І. І. 461
Максим Є. В. 299
Макусій Ю. 408
Макушенко П. І. 22, 395
Малей Ю. 264
Малена А. 93
Малета В. О. 363
Малета Д. 356
Малета Ю. 361
Малинич І. М. 279
Малинич О. 264
Малишев Л. І. 485
Малько М. 639
Мамайдович М. 81
Мамель Т. 276
Малиничі 273
Мамченко Г. І. 109
Мамчук Ю. О. 102
Ман М. 449
Манайло Ф. Ф. 47, 64, 72, 92
Манач М. 670
Манді Й. 227
Манзулич М. 473
Манівчук В. 518
Манівчук І. В. 527
Манівчук М. М. 527
Маншаї Ф.* 273, 531
Маньовчинець М. 560
Марголін Ш. Х. 325
Марилов 264
Марина В. І. 524
Марина М. В. 602, 604, 606—608
Маринець Д. 431
Маринич Л. 233
Марічак М. М. 617
Марія-Терезія 80, 317, 341, 477, 555, 569
Маринченко К. 106
Маркі Ш.* 440, 682
Марко І. В. 396
Марко Вовчок 31, 32, 48
Марков В. 414
Маркович А. В. 605
Маркович В. 294
Маркович Д. В. 349
Маркович І. 277
Маркс К. 13, 78, 90, 172, 290, 496, 518, 700
Маркулинець П. 464
Маркус М. 215
Маркусь І. 356
Маркусь Т. 615
Маркусь Я. 357
Маркуш В. В. 639
Маркуш В. М. 13, 14, 231, 601, 643, 664
Маркуш О. І. 47, 48, 64, 72, 573, 715
Марош Я. 154
Мартинич 633
Марто О. Г. 244
Мартон С. С. 434
Мартон С. Ф. 73, 105
Марусанич 633
Марушинець М. С. 334
Марущак Г. М. 525
Марфинець М. 550
Марцелавс 221
Марцій О. І. 564
Марьян А. Н. 228
Мар'ян П. В. 247
Масарик 593
Маскаль Ю. М. 99
Маслей В. 228
Масляник І. І. 458
Масляник І. М. 458
Масяк М. 427
Матанцева В. І. 216
Матезонський К. 21
Матей В. М. 746
Матей М. Г. 165
Матика Ю. 724
Матіко Г. 331
Матішинець А. 297
Матішинець О. 294, 295
Матола І. В. 218
Матрин М. 305
Матросов О. 55
Матченко Т. Г. 461
Матяцков М. 403
Матьовка М. 185
Маханець І. І. 639
Маховський І. М. 432
Мацела О. 592
Мацканич В. 598
Мацканюк М. 51, 585, 741
Мацко Г. М. 216
Мацо В. В. 457, 459
Мацо І. Ю. 459
Мацо Ф. 458
Мацовка В. 256
Мацола В. 629
Мацола І. 596
Мацола І. І. 607
Мацько 15
Мачка М. В. 737
Машіка П. 677
Машкаринець А. 467
Машкаринець В. М. 573
Машкаринець М. 465
Машкін М. В. 73, 75, 300, 325
Маяка М. В. 740
Маяковський В. 48
Маяш Я. 699
Мегаї 92
Мегела 269
Медведєв О. І. 104
Медведь А. 437
Медвецький М. В. 372
Медвідь М. Е. 630
Медвідь Ф. 108
Медеші А. 224
Медулич А. І. 370
Медьєрі Р. 239
Межберг Н. І. 110
Мезеї М. 162
Мезей А. 634
Мезей Ф. 384
Мейгеш Ю. 72, 334, 396
Мейсар Ю. 415

Мейсарош Й. 629
Мелень І. М. 319, 320, 322
Мелетенков А. В. 389
Мелеш І. В. 541
Меліка І. 468
Мельник В. 189, 440, 454, 568, 620
Мельник В. М. 15, 478, 514
Мельник Г. В. 102
Мельник І. 593
Мельник І. Г. 334
Мельник С. А. 334
Мельник Я. 227
Мельников І. Г. 322
Мельникова І. М. 23, 34, 37, 41, 82, 86, 133
Мельничук І. 478
Менджул В. 347
Менжула Ю. 727
Менчел 478
Меренич В. 289, 290
Меренич І. 294, 297
Меренко М. М. 712
Мермельштейн 474, 674
Мерцин Г. 397
Месарош М. 624
Метровці Ф. 330
Мешко А. П. 526
Мешко Д. 565
Мешко Є. А. 526
Мешко І. М. 432, 494, 505
Мештар Г. 147
Мещик Д. Ю. 639
Миглис Ю. М. 246
Мигович О. 305
Мийо Я. 108
Микита В. В. 417
Микита С. С. 291, 293
Микитась В. Л. 20, 81, 82, 401, 731
Микола I 24, 382
Микулинець П. Ю. 585
Микулинець Ю. Ю. 588
Микуло В. 224
Микуляк М. 584
Микуляк О. 514, 568
Микулянич Г. 596
Микулянич І. Ю. 596, 597
Микулянич М. 596, 598
Микулянич О. 596
Микулянич Ю. 596
Миль І. А. 688
Мингляк І. 677
Мингляк Ф. 677
Митрак О. 565
Митрак О. А. 31, 82
Митровці І. 312
Митрюк В. П. 526
Митрюк С. 514
Митрюк Ю. І. 507
Михайлина К. Д. 690
Михайлко Я. Д. 109
Михайлович С. Й. 574
Михалина М. 108
Михальчук В. І. 640
Михальчук М. І. 526
Мица І. В. 375
Мица І. М. 375
Мицюк О. 81, 112, 180, 182, 341, 355, 413, 453, 477, 493, 514, 555, 581, 582, 609, 718, 731
Мицько Г. 470
Мишак О. 661
Мишанич О. В. 19, 21, 81
Мишко В. В. 537
Мишко В. Ф. 109
Мишко Д. 535
Мишко М. І. 540
Мишкольць Й. 688
Мищерякова В. Г. 298
Мігальі І.* 581
Міговк А. В. 234, 238
Міговк Г. В. 234
Міговк О. І. 237
Міговк М. 586
Міговк М. А. 239
Міговк П. 244
Мідянка 651
Мізун П. Г. 350
Мікерова М. І. 578
Мікла І. Ю. 430
Мікловці В. М. 297
Мікловці Й. 727
Мікловці Ю. 727
Мікловші М. 306
Міклош 204
Міклош М. О. 165
Міклош П. 718
Міклош Ю. І. 166
Мікулічек 90
Мікулічек В. 321
Мілютін 675
Міня Л. 623
Місенко В. П. 589
Місюра В. П. 141, 150, 160, 230, 333, 543
Міхолка 422
Міцо І. 244
Мічурін І. В. 306
Мішак Ф. 659
Мішуніна О. М. 126
Міщенко С. О. 590
Могилевський О. П. 571
Можарович М. 51, 52, 704, 741
Мойсей С. 290
Мойсюк М. М. 529
Мойш М. 479
Мокан В. І. 642
Мокан І. 105, 623, 627
Мокан М. С. 643
Мокан С. Д. 636
Мокани 642
Молдавчук В. С. 523
Молдавчук М. 519
Молдован О. 631
Молдован П. 631
Молнар Б. 684
Молнар Г. 145, 147, 175, 418
Молнар Г. І. 176
Молнар Е. 166
Молнар І. 269, 388, 415, 692
Молнар К. 166, 656, 658, 660
Молнар М. 242, 246, 563
Молнар М. І. 545
Молнар М. Ю. 744
Молнар Ф. 153, 154, 656, 658
Молнар Ю. 174, 585
Молнар Я. 658
Молотков П. І. 397
Мольнар Ф. 35
Монда М. 239
Мондик Л. 384, 385
Мондич Ф. 242
Мондок І. І. 34, 35, 38, 41, 45, 86, 89, 122, 145, 172, 208, 264, 278, 623
Монич В. 584
Моняк М. 195, 196
Моняк М. І. 194
Моняк П. Ю. 195
Моняк Ю. 194
Мор Ф. 309
Моравнік Я. 30
Морваї Е. 92
Моргентал С. 92
Мордованець В. В. 689
Морінко В. Е. 246
Моріц Ж. 573
Морович К. 237
Морус І. М. 94
Москаль В. Ю. 598
Москаль К. А. 600
Москаль Ю. 93
Москаль Ю. Ю. 598
Мочар В. І. 586
Мошкович І. 183
Мошкола Й. 239
Мошкола Ю. 123
Мошкола Ю. П. 215
Мочкош С. 421
Мункачі М. 32, 382
Мункачі С. А. 574
Муравець М. 236
Мургаш Ю. І. 564
Мурований О. 272
Муска І. 305
Мучик Я. 214
Мучичко Ю. 676
Мучичко Ю. К. 679
Мушка В. І. 342, 343
Мушка Д. П. 343
Мушка І. 447
Мюллер Е. 93
Мюллер І. А. 240
Мюнніх Ф. 38

Н

Наброді В. 151
Нагорняк С. 249
Наготєв М. 227
Надь Д. 655
Надь Є. 658
Надь Й. 123
Надь М. 658
Надь Ф. 654, 659
Надь Ш. 130
Назаров М. Н. 394
Найман С. Є. 102

Нанасі Л. 90
Наполеон 190
Настаскіна Ф. Я. 177
Настич Ф. Ю. 188
Натроді Я. 151
Нашицький 585
Нашка 422
Небела М. Г. 526
Небола М. І. 638, 640
Небола М. Ш. 637
Негер Т. 108
Недв'єд Ф. 265, 445
Неєдлий З. 43
Нежинський Л. 708
Незбайло Ю. 404
Нейман 345
Неймет І. 211
Нейметі Є. К. 574
Некрасов 31
Нелит 84
Немец Ф. 58
Немеш 698
Немеш А. І. 104
Немеш Є. С. 630
Немеш М. І. 572, 649
Немеш П. І. 578
Неребецький 82
Нерон 530
Неточаєв В. І. 27, 83, 117, 171, 276, 318, 327, 403, 414, 421, 466. 494, 506, 533, 672
Нечаєв 737
Нечипорчук Г. Ф. 394
Нємец Ф. 321
Николюк В. 482
Ніко І. 393
Німець І. 277
Німець О. Ф. 279
Німець Ф. Ф. 176
Німчук В. В. 325
Німчук Д. І. 322, 323
Німчук М. І. 734
Новак 226
Новак А. 460
Новак Й. 460
Новиков В. М. 296
Новотний Й. 321
Нодь Й. 135
Нодь К. Г. 163
Нодь Л. 162, 572, 573
Нодь М. 31, 568
Норзей І. М. 564
Носа М. І. 618
Носа П. 611
Носа П. І. 618
Носак Б. 30
Носак-Незабудов Б. Т. 30
Ньїрі Г. А. 689
Норба Й. І. 343
Нямещук В. 51
Нямещук В. В. 537

О

Оанка І. І. 394
Обороткін В. Ф. 94
Обрадович 21
Обросов Ф. 272
Обуховський З. 272
Овереняк Л. В. 240
Оверняк С. Ю. 237
Овсак В. 290
Овсак І. В. 255, 261, 294
Овсак О. 294
Овсак Ю. 313
Овчаренко Ф. Д. 447
Овчинников Г. Г. 394
Огар С. В. 728
Огар Ю. І. 161
Огар Ю. М. 456, 459
Огра О. 729
Огразанський П. П. 685
Озорнін М. В. 688
Олас І. Ю. 218
Олеан В. М. 679
Олег 12
Олександр 289
Олександра Ф. 343
Олександрова Л. О. 104
Олександрович І. О. 426
Олексик Д. 737
Олексик І. 734
Оленич Д. М. 371
Ольбрахт І. 43, 345, 353, 354, 356—362, 556
Ольбрахт І.* 603
Ольховенко Д. А. 94
Ольшавський М. 634
Ольшовський Е. 382
Онисько Д. М. 246
Онуфер О. В. 680
Онуфрій В. В. 215
Онуфрій І. 639
Онуфрій М. М. 643
Онуфрій Т. 636
Онуфрій Ю. 51, 91, 210
Опаленик В. П. 188
Опаленик Г. 449
Опаленик Г. І. 670
Опаленик І. В. 109
Опаленик М. 187, 670
Опаленик П. 671
Оплені 531
Оприш В. І. 605, 607
Оприш М. Д. 607
Оприш Т. 603
Оприш Ю. М. 605
Оприш Ю. Ю. 606
Орос В. І. 746
Орос В. О. 742
Орос Г. 463
Орос М. В. 746
Орбан Ш. 310
Орбни Ф. 155
Орендацький А. 264
Орендацький В. 264
Орендацький С. 264
Оренчак С. Л. 485
Орлай І. С. 21, 23, 700
Орос А. 734
Орос В. 53, 707
Орос В. М. 738
Орос Г. В. 588
Орос Д. М. 583, 586
Орос І. 211, 605
Орос М. В. 734
Орос О. 586
Орос П. П. 583
Орос Я. 17
Оросвигівський 731
Орфенюк П. 17
Остапчук П. Ю. 323
Остолош М. 558
Островка В. П. 540
Островка Ю. І. 541
Острокі І. 390
Осузкі І. 137
Охарі С. 206
Охришко Ю. 272

П

Павлей М. П. 696
Павлик Д. В. 213
Павлик М. 93
Павлич М. 466
Павлич О. 470
Павлич П. Ю. 469, 470
Павлич Ю. 469
Павлишин В. 253
Павлишин М. 281
Павлище І. В. 338
Павлович В. І. 564
Павлович О. 21, 30, 85, 423
Павлюк Г. А. 635
Пазак Ю. І. 603
Пазина Ф. 347, 348
Пайдич Й. Ю. 692
Пайтер П. 585
Пал І. 148, 210
Пал Й. Ф. 728
Пал К. 134
Палагунич М. Ю. 296
Палатош В. 312
Палка В. 727
Палоці Хорват Д. 16
Палчук С. П. 521
Палфі Ф. Ю. 240
Палюха 211
Палько В. В. 725
Пальок В. В. 83, 84, 337, 513
Пальчей І. 312
Панасович М. 264
Панасович П. І. 268, 269
Пангов А. 228
Панець І. О. 605
Панкулич Б. О. 271
Панкулич О. 397
Панчик А. А. 103
Панькевич П. 326
Панько М. 35, 384, 385, 390
Панько М. С. 389
Панько С. І. 72
Панькович Г. М. 430
Панькович І. 21
Пап Л. 147
Пап Ф. 654
Папарига Г. Ю. 526
Папіш М. 285
Папп О. Л. 224, 660
Парада І. Д. 322

Паранич К. І. 715
Парасич І. І. 194
Пастелій І. 20
Пастеляк В. Ю. 457, 459
Пастеляк Г. А. 670
Пастеляк М. 440, 664
Патакі І. О. 689
Патакі Й. 154
Патакі Ф. 53, 707, 741—744
Патрус-Карпатський А. М. 48, 648
Пахомов 95
Пацкан І. 584
Пацкан Й. Й. 587
Пацкан М. І. 102
Пацкань Ю. В. 198
Пацько О. В. 273
Пацьо В. 269
Пацьо Г. 279
Пацьо Ю. 268
Пачовський В. 591
Пежа К. 382
Пекар В. І. 461
Пекар В. М. 304, 306
Пекар І. 458
Пекар М. 712
Пекар М. А. 51, 173, 174, 200
Пекар О. 305
Пекар Ю. 174, 446
Пекарчик М. А. 125
Пекарчик С. Ю. 125
Пензель І. 199
Пенчев П. Г. 62
Пеняк С. І. 12, 179, 421
Первомайський Л. 714
Перебзяк В. 185
Перебзяк Г. 183
Перевузник І. 677
Перевузник О. 677
Перені 17, 92, 218, 232, 234, 236, 241, 250, 421
Перені Б. 204, 205
Перені Г. 222, 698
Перені Й. 403
Перені П. 652
Пересоляк І. 469
Пересоляк М. 465
Пересоляк С. 464
Пересоляк Ю. 466, 469, 470
Перець О. 51, 572, 573
Перечинський М. М., 53, 473
Перинець В. 729
Перфецький Е.* 663
Песачук М. Ю. 605
Пестель 21
Пете Т. 380
Петенко (Петуня) П. 14, 180, 439, 663
Петер 204
Петери 326
Петефі Ш. 23, 32, 130, 161
Петішко А. 458
Петраш 89
Петраш М. 247
Петраш Я. 163
Петрашко І. 290
Петренко 538
Петридес І. 85
Петрик Д. Д. 742
Петричко А. 424
Петричкович О. 660
Петришко В. М. 461
Петрище А. І. 61
Петрівчин Г. 634
Петрінко В. В. 742
Петрішко М. М. 269
Петро І 16, 274, 380, 673
Петров А. 421, 634
Петров І. Ю. 54, 56
Петрова З. А. 22, 395
Петрова О. 709
Петрович І. 634
Петровцій 636
Петровцій І. М. 639
Петрус Й. 277
Петрус О. 561
Петрусь Г. 560
Петрушак І. Д. 88
Петрушинець Є. 226, 227
Петрушинець П. С. 227—229
Петрушинич В. 514
Петрущак І. 172
Петрюк В. В. 511
Пеца Г. Д. 419
Пецко Г. 549, 550
Пецькович П. 285
Печкан І. М. 346, 375
Пещак М. 105
Петров А. 590
Пижик О. 367
Пилгович І. 675
Пилип М. М. 394
Пилипко П. 328
Пинтя І. 15, 308, 478, 514, 529, 568, 602, 620, 731
Писар П. 520
Пискливий І. 308, 478
Пичкар М. В. 565
Пігош М. 201
Пілат І. І. 174
Пілсудський 705
Пільцер М. 106
Пінте Б. 233
Пінте М. 652
Піняшко Ю. 438
Піпік Ш. 93
Пітков'ят А. 201
Пітра М. 328
Пітра М. М. 178
Пітра Ю. Ю. 66, 314
Пітух М. 596
Пітух О. 593
Піцура І. 610
Піцура Ю. 483
Пішова 89
Пішта Ф. 359
Планчак І. 174, 200
Планчак О.І. 173
Планчак С. 51, 194
Плахотнюк В. Я 104
Плахтяк Ю. 93
Плескач В. В. 337
Плетяк Ю. 426
Плеша М. 426
Плеша Ю. І. 166
Плиска В. 738
Плиска В. Ю. 734
Плиска О. 738
Плиска П. 738
Плиска Ю. М. 249
Плоскіна Д. І. 102
Пляшин Г. 257
Повхан І. Г. 554
Повханич С. 201
Повч М. М. 589
Погані 635
Погорелий 55
Погорелов В. С. 102
Погоріляк Й. М. 249
Погоріляк П. 249
Подлічка С. 627
Подольський Д. В. 51, 611, 614, 615, 645
Поковба 651
Покотило Г. І. 587, 588, 644
Полажинець Г. М. 279
Поливко 83
Поліщук В. П. 72
Поліщук І. Р. 103
Полнер Й. К. 161
Половка В. 572, 592—597, 638
Половка М. 596
Половка М. М. 640
Половка М. Ю. 599
Полончак І. 93
Поляк П. С. 297
Полянич І. 18
Поляновський О. А. 10
Полянчук О. С. 528
Понгов Б. 224
Поп В. В. 607
Поп В. С. 746
Поп Д. 242, 575
Поп Д. Й. 246
Поп Й. М. 246
Поп М. 712
Поп О. 244
Поп О. П. 623
Поп С. В. 587
Поп С. І. 248
Поп С. С. 746
Поп Ф. 622
Попадинець В. 708
Попадинець Г. 410
Попадич Є. І. 529
Попадич М. М. 529
Попелич І. М. 265, 268, 269
Попелич М. І. 538, 539
Попелич П. 271
Попелич П. С. 279, 280
Попелич Ф. 264
Попенко М. 105
Попенко П. П. 479
Попик Ф. В. 325
Попович 478
Попович А. В. 246
Попович В. 209, 374, 406—408, 426, 446
Попович В. І. 247
Попович В. Ю. 411
Попович Г. 408
Попович Г. П. 306
Попович Д. П. 51, 123, 184,

200, 293, 446, 572, 585, 705, 741
Попович І. 294, 724
Попович (Русняк) І. 406
Попович І. Г. 564
Попович І. Д. 611, 615
Попович Й. 406
Попович М. 277, 303, 304, 519
Попович М. І. 200, 538
Попович М. М. 411, 524, 539
Попович М. Ю. 524
Попович О. 291, 305, 306
Попович П. 165, 404, 407, 408
Попович С. 118, 404, 405
Попович С. В. 394
Попович Ю. 311, 328, 628
Поповичі 273
Попша В. Т. 524
Поп'юк В. 518
Порада Й. 314
Порохнавець М. 657, 658
Порохнавець П. 436
Посмітний М. 257
Потапов О. 709
Потокі Й. 622, 628
Потокі О. Ф. 578
Поторій І. І. 336
Потоцький Й. 354
Потушняк В. 295, 303, 313
Потушняк Ф. М. 11, 48, 64, 72, 77, 111, 308, 333, 326, 401
Пригара 616
Приймак В. В. 640
Приймак Г. І. 641
Приймак Ю. 636
Припц В. 636
Пристая Т. М. 737
Притула М. Ю. 101
Притулюк А. Н. 257
Прищепа І. С. 53, 165, 294, 301, 329, 335, 338, 367, 374, 537, 550
Прокопович Г. О. 526
Прокопюк 478
Пронін М. 322
Пронін О. Ф. 109
Проца І. І. 99
Пруниця С. Ю. 76, 321, 681
Пряничук І. А. 150
Псяйка А. 175
Псяйка М. 195
Пуга І. 586
Пуга Ю. М. 693
Пудигець Ю. 365
Пузяк В. 185
Пузяк І. 182
Пузяк Ю. 185
Пуйо Й. 371
Пуйо М. 371
Пустовит В. Б. 216
Путнокі С. І. 164
Пушкарьов М. М. 109
Пушкаш А. І. 49, 105, 243, 290, 708
Пушкаш Б. Б. 109
Пушкаш І. 243
Пушкін О. С. 20, 21, 31, 537
Пфефе П. 276
Пфефер Г. 444
Пфефер Д. 91

Р

Рабар І. 82
Радик Н. В. 298
Радьовці 500
Райзман 89
Райзман Г. 264
Райзман М. І. 128
Райзман О. 225
Райкс 181
Райман В. К. 297
Раковський І. І. 30, 85, 198, 732
Раковці М. О. 248
Раконца Г. І. 61
Ракоці 142, 379, 380, 412, 422
Ракоці Д. II 14, 15, 379, 380, 664, 719
Раксці Ф. II 16, 79, 113, 132, 143, 151, 169, 222, 232, 249, 251, 272, 274, 285, 288, 301, 308, 340, 341, 355, 379—380, 402, 529, 546, 609, 620, 652, 664, 665, 682, 699
Ратміров А. 106
Раточка І. 427
Ратченко В. 227
Рать І. Д. 411
Рах 476
Рац Л.* 36
Рацин М. 249
Ребар М. М. 617
Ребар С. 611
Ребрей І. П. 334
Ребриш М. 561
Ревай М. І. 178
Ревай Ф. 40
Ревай Ю. 40, 45
Ревес І. 32, 218
Ревицький 205
Ревта В. Ф.
Ревта М. І. 461
Редак І. 408
Реже 289
Резв'яков Л. В. 689
Резенфельд Г. 570
Резниченко В. 417
Рейнольд 12
Рейпаші Г. І. 198
Рейпаші І. 194
Рейпаші О. 195
Рейпаші Ю. М. 194, 195
Рейті Б.* 115, 131, 132, 134, 142, 153, 634
Ремочуський С. 210
Решетар Г. 426
Решетар М. 640
Решетар Т. 239
Решетар Ю. 426
Рещук К. 518
Рєпін І. Ю. 382
Рибалко Н. І. 177
Риган А. 458
Риган В. 186
Риган Ю. 183, 187, 188
Риковський К. 239
Ричкова Л. М. 577
Ріжак І. 438
Рілець Й. М. 669, 670
Ріттенберг М. 225
Рішко М. І. 715, 743
Рішко П. 573
Рішко П. С. 104
Роберт Анжуйський 180
Роберт К. 663
Ровт А. 209
Ровт Б. 210
Рогач В. В. 175
Рогач І. М. 171
Родойчич Є. 684
Роєк В. 264
Рожа І. 624
Розгоні В. 211
Розгоні І. І. 217
Розиграєва Л. 397
Розінгер О. 35
Розінгер Ш. 206
Рознійчук І. 48
Рознійчук І. Ф. 526
Розов В. 660
Розовська Р. 333
Ролюк М. І. 484
Роман А. І. 215
Роман В. 741
Роман В. В. 243
Роман Г. 330
Роман Г. М. 160
Роман З. П. 576
Роман І. В. 243
Роман Й. 51
Роман М. 483
Роман М. І. 247
Роман П. 249
Роман Ю. 230, 330
Роман Ю. В. 243
Роман Ю. Ю. 328
Романишин М. М. 178
Романюк Г. 525
Ромок 51, 482
Роносек 568
Росада М. П. 360
Росада О. 672
Росоха І. В. 741
Росоха Ф. І. 255, 261
Роспопа І. 185
Росущак Г. Ф. 525
Рот 674
Рот О. М. 475, 608
Рот Я. 173
Рот Ш. 654
Ротман М. Є. 45, 91, 93, 146, 160, 661, 668
Ротовський С. Т. 520, 522
Рошко Г. М. 420
Рошко І. В. 394, 399
Рошко О. 419
Рошкович Г. 85
Роща В. І. 397
Рубець Й. Ю. 347

Рубіш В. 405
Рубіш В. В. 176
Рубіш В. Ю. 162
Рубіш Д. 403, 410
Рубіш І. 405, 407,
Рубіш І. Д. 411
Рубіш Ю. 61, 407, 409, 410
Рубіш Ю. Ю. 411
Рудаш Р. І. 548
Руденко С. К. 395
Руднєв Л. О. 104
Рудницький С. 144
Рудош Г. І. 549, 550
Рудош Д. 549, 550
Рус С. 496
Русин В. П. 53, 55, 61, 255, 268, ~~287~~, 370, ~~375~~, 389, 431, 446 537, 538, 644, 687
Русин Г. 391 Русин А. М.-287
Русин Є. 430
Русин І. С. 539
Русин М. 264, 565
Русин О. І. 337
Русин О. С. 641
Русин Ю. 423, 426
Русинко М. М. 61, 259, 400
Руснак В. 500, 603
Руснак Г. 639
Руснак Г. І. 643
Руснак М. 483, 495, 498
Руснак М. В. 636
Руснак О. 639
Руснак Ю. В. 526
Русник Ю. 183
Русняк І. Д. 271
Русняк Й. 623, 624
Рущак О. 51, 708, 714
Рущак Ю. 585
Рябінчак М. І. 281
Рябчук М. О. 643
Ряшко І. І. 426

С

Сабінін А. С. 259
Сабо В. 408
Сабо Д. 737
Сабо Д. П. 79, 380
Сабо І. 208, 426
Сабо І.* 204, 205, 231
Сабо Й. 108, 632
Сабо Й. І. 228
Сабо К. А. 30, 82
Сабо М. І. 159
Сабо Т. К. 240
Сабов О. А. 574
Сабовчак І. 675
Сабовчик А. І. 680
Сабовчик Ю. 677
Савко М. М. 215
Савчук І. І. 575
Саджаров 55
Садовська Н. І. 690
Садовський М. 47
Сайдлер Е. 35, 38, 593
Сак В. М. 334
Сакалош І. 211
Сакаль І. Г. 552, 553
Сакаль М. 550
Сакач Г. І. 578
Сакулич Ю. П. 459
Саладь Є. І. 280
Саладь М. 257
Салан 141
Самош В. М. 740
Самусь М. М. 268
Сані А. 656, 658
Сані Б. 658
Сані Є. 658
Сані Й. 656, 658
Сані М. 660
Сані С. Й. 693
Сані Ф. 656, 658, 659
Санісло А. 156
Санісло Ф. 156
Сантай К. Й. 695
Сантман Л. 460
Сарка І. 153
Сарка Ф. 145
Сарканич Г. 393
Сарканич М. 385
Сарканич Ю. 385
Сас Г. П. 485
Сасин М. В. 640
Сатмарі К. 155
Саханев В. 355
Свереняк Й. 237
Сверлович О. 197
Светлик 623
Свида А. 436
Свида В. 436
Свида В. І. 64, 72, 92, 694
Свида М. 436
Свида П. 436
Свистак І. І. 334
Свищо Ю. Ю. 246
Світлик М. М. 430
Свобода Л. 56, 210, 285—287, 294, 338, 372, 373, 436, 459, 518, 559, 565, 651
Святиня Л. В. 346, 375
Сеге С. М. 214
Сегеда А. М. 200
Сегеда В. М. 104
Сегеді І. 135
Седлак І. 481
Седлачек Я. 30
Сейпі О. 725
Селехман Г. А. 257
Селехман М. І. 256
Селехман Ф. В. 253, 254
Селяник М. 337
Селянчин О. Ф. 255
Семак І. 311
Семак П. 310, 311
Семак Ю. 311, 313
Сембер І. Ю. 680
Сембер М. В. 693
Семенович Є. П. 435
Семенюк І. 733
Семенюк Й. 500
Семенюк М. 483
Семенюк О. 593
Семенюк О. В. 104
Семйон В. 174
Сенгетовський З. 108
Сенинець І. 322, 548
Сенинець М. 311
Сенич Ю. І. 447
Сенткерсеті Т. 235
Сенюкова О. І. 395
Сенько Й. С. 103, 109
Сенько О. Ф. 127
Сенько Ф. 366
Сепеші В. 35
Сепеші Л. 117
Сепеші Ш. 121
Сердюк П. Ю. 104
Серні Б. 658
Серюга Г. 598
Сесак І. 121
Сех Й. 99
Сечі Й. 224
Сивак 191
Сивак В. 197
Сивак І. 197
Сивак М. 197
Сивак О. І. 197
Сивохоп В. 446
Сивохоп І. 15, 454
Сидір О. 634
Сидоренко М. О. 448
Сидорова Г. А. 257
Сидоряк В. 500
Сидоряк М. І. 38, 39, 41, 172, 184, 208, 234, 242, 265, 278, 292, 293, 406, 415, 416, 424, 495—498, 508, 722
Симканич Г. 129
Симканич М. А. 67, 315
Симкович С. 174
Симулик В. В. 639
Симулик М. В. 740
Симулик М. Д. 737—739
Симулик П. І. 389
Симчина В. 426
Симчина Т. 427
Синевич Т. С. 739
Синевич Ю. Ф. 745
Синетара М. 305
Синчук М. П. 102
Синяк В. 313
Синякаєв 55
Сирохман В. 234
Ситар І. 214
Ситар Ю. 214, 359
Сич Л. 244
Сівак І. 289
Сігізмунд І 204
Сідей І. І. 194
Сідей М. Д. 161
Сідей М. І. 741
Сідей М. М. 245
Сідун А. 409
Сіладі Й. 227, 229
Сіладі Ш.* 698
Сільвай І. А. 24, 30, 31, 82, 565
Сільвай С. 21
Сірко В. 636
Сірко І. 707
Сірко М. 708

Сірко О. 239
Сірко П. 51, 446
Сірко П. С. 668
Січ І. Є. 206, 249
Сіяртова Г. І. 128
Скакун С. С. 483
Скиба В. 426
Скиба І. 676
Скиба М. 393
Скляр З. А. 228
Скорина Ф. 19
Скринець Ю. 426
Скринник Г. Д. 104
Скрипинець М. Ю. 427
Скрипинець М. 593
Скрипинець Ю. 430
Скрипинець Я. Я. 689
Скрипич І. О. 461
Скрипич О. 185
Скубенич М. 443
Скунець І. 727
Скунць Й. 343, 348
Скунць П. М. 72
Скучка М. І. 694
Сливка І. М. 740
Сливка М. 457
Сливка Марія 187
Сливка М. М. 459
Сливка Ю. Ю. 266, 437
Сливканич І. М. 694
Сліган А. 572
Слободян О. П. 271
Словенко І. В. 257
Смердул В. О. 504
Сметанка М. Ю. 469
Смирнов С. Т. 689
Смирнова Г. І. 326
Смичко А. І. 256
Смішко М. Ю. 12, 77, 111, 150, 697, 731
Сміян М. К. 104
Сможаник М. 337
Смоланка І. В. 106, 430
Смоланка Д. В. 160
Смоланка Л. Т. 160
Смуток М. А. 389
Снацій А. 674
Снетіна В. 30
Снігурський Д. О. 104
Снітар П. І. 710
Соболєва З. Г. 177
Собран О. 271
Сова П. П. 12, 19, 22, 77, 78, 80, 82, 95, 231, 232, 378, 698, 718
Совка П. 328
Сойма В. 360
Сойма І. І. 526
Сойма І. М. 525
Сокаль Є. І. 279
Сокач І. І. 177
Сокач М. 707, 708
Сокач П. 167
Сокач С. 161
Сокеріна М. Г. 448
Сокол О. С. 102
Соколович Й. 711
Солод В. В. 102
Солої Е. К. 161
Соломка І. 305
Соломка М. 306
Соломонка І. 589
Соломонка М. 586
Солонець Д. В. 589
Соляк І. Ю. 194, 195
Соляник П. 458
Сопко Т. М. 218, 412
Сопко Ю. В. 538
Сорка Й. 167
Сорока А. 457
Сосновський О. 333
Сосюра В. 48
Софілканич В. В. 427
Сочка М. 306
Спасюк А. І. 521
Спасюк І. А. 529
Спасюк І. М. 529
Співак А. І. 66, 247
Співак Б. І. 28, 34—37, 40, 55, 76, 90, 91, 118, 120, 121, 128, 209, 280, 303, 384, 385, 387, 405, 443, 445, 446, 482, 536, 537, 543, 572, 684, 685
Співак Д. 721
Ставровський-Попрадов Ю. І. 30, 31
Станко 85
Старaї 17
Старицький М. 92
Старков І. 94
Староста А. 236
Староста І. 235
Староста М. 328
Стасєв С. М. 95, 97
Стасов В. В. 382
Стахович 343
Сташкович Л. 688
Стеблей Л. 550
Стеблій Д. І. 554
Стеблюк М. 516
Стегун А. 675
Стегун М. 675
Стегун П. 675
Стегура В. 468
Стегура О. В. 272
Степа Г. М. 192
Степа І. В. 574, 575
Стефан У. 231
Стефаник В. 48
Стефуровський С. С. 609
Стойка В. 175
Стойко 17
Стояков С. 239
Стоян Ф.* 136, 155, 194, 197, 210, 322, 329, 565, 723, 736
Стрипський Я. 421, 439
Стрехай Р. 67
Стричинець М. 676
Строїн Г. 410
Строїн Ю. 408, 409
Строїн Ю. Ю. 411
Струтинський М. 516
Студеняк В. 522
Студеняк Г. В. 526
Ступчук О. І. 527
Стусюк Д. О. 527
Суанов Н. Е. 94
Субота І. Г. 375
Суньог 118
Супрун Д. 724
Суптелі Д. 217
Суренко К. В. 369
Сурмай І. І. 193
Сурмай Д. Ю. 193, 195
Сурмай М. 185
Сусла С. 188
Сусліков М. Л. 73
Сухан В. В. 430
Суханов В. В. 727
Сюгай М. 360
Сюсько М. І. 350, 351
Сюч Е. 661
Сядристий М. 107

Т

Тайнерова Н. Ф. 630
Тайпс Й. Й. 411
Талабірка І. В. 244
Талабірчук П. 238
Талапкович Є. 21
Талій Ф. 213
Тангел Й. 35, 384—386
Танинець М. 428
Танинець С. 108
Танчинець 651
Танчинець В. 535, 553
Танчинець М. 210
Тар Й. 328
Тар М. М. 420
Тарканій П. М. 573
Тарасов Ю. 469
Тарахонич Д. 51, 57, 346, 375
Тарновський П. К. 216
Тарньош Т. Ю. 730
Татули 609, 633, 644, 646, 647, 650
Тафійчук Д. В. 526
Тафійчук М. 518
Тацей І. 558
Тацей М. 557, 559, 560
Тацей Ф. 557, 558
Тацій Ю. 51
Тегза В. І. 741
Тєгза І. В. 741
Текелі 16, 317, 320
Текелі І. 15, 79, 113, 222
Телекі 13, 364, 582
Телекі М. 341
Теличка І. 405
Теличко Г. 410
Теличко М. 405, 407
Теліга В. В. 188
Тельман Е. 572
Терек Г. 549
Терек І. 93
Терек П. 38, 92, 122, 254, 265, 277, 320, 386—388, 572, 624—626, 656, 668, 694, 705—706
Теренчук І. 568
Тересуський 634
Терлецький М. А. 240

Тернавчук І. М. 374, 375
Терпай І. 290
Терпак М. 670
Терпак Ю. 435
Теслович В. П. 538, 565
Тиводар В. 593
Тиводар І. 211
Тиводар І. Д. 524
Тиводар М. П. 619
Тиводар О. І. 576
Тидір В. І. 268, 269
Тидір В. Ф. 269
Тидір Ю. М. 269, 287
Тимканич В. 209, 211
Тимканич Й. 211
Тимко В. П. 389
Тимко О. І. 51, 57, 708, 709, 741
Тимкович Г. 257
Тимкович Є. М. 255
Тимкович І. В. 251, 256
Тимкович К. 258
Тимкович М. В. 259
Тимкович О. М. 259
Тимкович С. Ю. 230
Тимочук М. Г. 526
Тимошок Н. С. 104
Тимчук В. 702
Тиса 733
Тисянська 526
Тисянська М. 48
Титинець І. І. 548, 549, 551
Тихомиров О. М. 571
Тібольд І. 171
Тіводар І. Д. 524
Тітов Г. В. 511
Тітус Г. 677
Ткалич О. О. 67, 434
Тканко О. В. 53, 94, 174, 185, 199, 202, 286, 389, 437, 458, 468, 469, 474, 475, 565, 694
Ткачук Я. М. 512
Товстий В. Ю. 511
Товт А. А. 240
Товт Б. 162, 164
Товт Д. 108, 402
Товт Й. 123
Товт М. 209
Товт М. М. 167
Товт С. 18
Товт Ф. Ф. 167
Товт Ш. 155, 167
Товт Ю. 417
Товт Я. 385
Товтін Й. 429
Тодерюк М. І. 528
Тойдя В. 559
Токар Е. М. 104
Токар І. В. 640
Токар І. І. 511
Токар К. Ю. 607
Токар М. 593, 605
Токар М. І. 605
Токар Ю. 448
Токаревич Г. М. 255
Токаревич М. В. 255
Токаревич П. М. 255
Токарський І. І. 694
Токач Г. 695
Толстой Л. М. 675
Томасеков П. 30
Томаш В. 397
Томаш І. М. 724
Томаш М. 586
Томаш Ю. М. 459
Томенюк Г. І. 520
Томинець В. 370
Томишин В. М. 575
Томишин Ф. 745
Томко П. 635
Томчані 92
Томчаній М. І. 72
Топтей А. 709
Топтей Г. 713
Топтей М. 713
Топтей Ю. 713
Торбай В. 404
Тордої Ж. 151
Траксдер М. 627
Тредіаковський В. 20
Трикур І. 322
Тромбола О. М. 298
Троян М. В. 28, 34, 35, 36, 272, 303, 326, 384, 385, 399, 405, 443, 684, 685
Тудовшій В. Ю. 249
Тулайдан В. 521
Тулайдан І. 516
Тулайдан М. І. 521
Тульський Ф. 84
Тупиця Ю. 724
Тур М. 175, 201
Турак Ю. 93
Тургенєв І. С. 31, 32, 537
Турзо 205
Туркіш М. 438
Турок В. І. 217
Турок І. 727
Турок С. Ю. 589
Туряниця В. 560
Туряниця В. Д. 534
Туряниця Г. І. 49, 92, 121, 374
Туряниця Г. С. 427
Туряниця І. І. 38, 49, 57, 88, 200, 321, 381, 387, 391, 427, 536, 537, 625, 656, 706
Туряниця М. 393, 558
Туряниця Ю. І. 435
Турянчик В. Ю. 108, 430
Турянчик Є. М. 333
Турянчик І. 426
Турянчик М. І. 538
Турянчик М. М. 426
Тюк Ф. Ю. 331
Тягур В. 416
Тяско І. Ф. 639

У

Угляренко П. В. 72
Угольський 82
Угрин І. І. 668, 669
Угрин М. 15
Угрюмов В. 519
Удут В. П. 534
Удут Й. 424
Уйгелі С. 328
Уйлок 221
Уйфалуші С. Ю. 239
Уйфалуші Ю. М. 248
Улановський В. 727
Улинець О. 73, 261, 287, 430
Улинець П. А. 539
Уліганець Г. М. 104
Ульбріхт В. 104
Унгвар В. 685
Унгварі Ф. 685, 687
Ур В. 656
Уріняк Л. 35
Урмезеї 339, 340, 354, 363, 644
Урста В. А. 330
Урста І. 322
Усанова Е. Й. 589
Усенко В. В. 86, 384, 449, 456, 666, 733
Уста Д. 53, 126, 165, 294, 301, 305, 329, 335, 338, 367, 374, 432, 537, 687
Уста І. І. 394
Устянович С. 23
Ухаль М. І. 500
Ухач Л. І. 238

Ф

Фабіян Б. 135
Фабіян З. 35, 117, 118
Фабіян Я. 224
Фабрицій І. Д. 650
Фабрицій І. І. 644
Фабрі З. 86
Фабріці І. І. 537
Фаворський В. А. 571
Фарагун А. 108
Фаринець В. Ф. 741
Фаркаш В. 584
Фаркаш І. 158
Фаркаш О. 724
Фаркаш П. 194
Фаркаш С. Г. 192
Фаркаш Ф. 15
Фегер А. Е. 629
Фегер Г. 291
Фегер І. І. 236
Фегер Л. 495
Фегер М. 35, 206
Фегер Ю. 51, 623, 626, 627, 656
Фегир І. 235
Федак Г. 410
Федак І. 410
Федачка Ю. 458
Феделет В. 412
Федикович Г. М. 553
Федикович М. М. 553
Фединець В. 597
Фединець О. В. 104, 109, 338

Фединець П. І. 240
Федір І. 568
Федкович Ю. 31, 32
Федова Й. Й. 725
Федор І. І. 99
Федоранич М. 208
Федорішко І. С. 99
Федорко Ю. В. 473
Федорняк О. 679
Федоров І. 19, 20
Федорова Л. П. 216
Федурця І. Ф. 490
Феєр Г. 51, 86, 387, 572, 656, 696
Феєр Д. 584, 585
Феєр М. В. 649
Феєр Ф. П. 215
Феєрчак П. 32
Феєрштайн 677
Фейєрштейн 415
Фейнеш І. 505
Фейньєш Е.* 478, 582, 700
Фекета Ф. 475
Фекете І. С. 596—598
Фельцан Й. 304
Фельцан М. 305, 307
Фельцан П. В. 336
Фендрих 156
Фен'єс Е.* 478
Фенинець Ю. І. 715
Фенич В. А. 66
Фенич І. 311
Фенцик 444
Фенцик Є. А. 30, 31, 82, 85, 566
Фенцик С. 40, 45
Фенчак Д. 410
Фенчак Д. П. 411
Фенчак П. 405
Феньвеші Й. 195
Фера Д. І. 639
Фера О. І. 643
Фердинанд 698
Ференц П. Ю. 585
Ференц Х. 15
Ференц Ю. 234
Ференцик І. М. 692
Фесенко 533
Фетько Й. М. 485
Фетько Н. Ф. 248
Фефер 290
Фечко І. М. 323
Фечко М. 322
Фешко М. 676
Фешко Ю. М. 677
Филип І. М. 605, 606
Филип М. В. 605
Фирцак Я. 665
Фігула Й. 93
Фізеші А. 388
Філак М. 702
Філатов М. 272
Філей С. 248
Філекі М. 210
Філеп М. 570
Філінов В. М. 394
Філіп В. 598
Філіп II Македонський 150
Фінкельберг Є. Н. 678
Фінціцький Я. 32
Фіоля Ш. 19, 591
Фірлінгер З. 60
Фірцак І. 313
Фірцак М. М. 306
Фірцак-Кротон І. Ф. 316
Фірясник М. В. 641
Фітас Г. І. 299
Фіцай В. В. 650
Фішер Е. 263
Фішер Ф. 224
Фія Ю. І. 670
Фогарашій І. 20, 82
Фодова Й. 727
Фозекош І. 147
Фозикош В. А. 737
Фозикош О. П. 589
Фонвізін Д. 20
Форгач С. 674
Форзан В. В. 256
Forінтвері 476, 493
Форкаш Ю. 449
Форкош А. 210
Форкош В. 575
Форкош М. 210
Форкош С. 210
Форкош Ш. 135
Форкош Ю. 249
Форштером Е. 559
Франко І. Я. 20, 29, 31, 32, 48, 52, 92, 261, 285, 287, 309, 449, 496, 537, 602
Фревлик П. 195
Фречка М. Н. 746
Фрід 224
Фрідман 345
Фрідман М. 226
Фрідман П. 466
Фролов Г. Ф. 395
Фундерак Ю. М. 202
Фурдак Г. Ю. 269, 272
Фурман М. 599
Фурман Ю. 596
Фуцур В. М. 603
Фуцур Д. І. 607
Фуцур М. Д. 607
Фучік Ю. 43, 90, 389, 604
Фучко М. 564
Фучур М. 595, 603
Фущич В. І. 51, 291—295, 336
Фущич М. 294
Фюзеш Ф. 135

Х

Хававка О. М. 199
Хайнас В. В. 58, 95, 106, 211, 295, 404, 430, 436, 446, 669
Халахан І. Ф. 200
Халус І. 277
Халус М. 397
Халус П. 322, 389, 411, 518
Халявка А. 430
Халявка В. 426, 430
Халявка Г. 430
Халявка Й. 430
Халявка М. 430
Халявка Ю. 430
Харченко М. 106
Хвуст Д. 738
Химинець Ю. 314
Химич В. Ю. 174, 199
Химич І. 290
Химич М. А. 297
Химич О. 187
Химич Ю. І. 294, 473
Хічій О. Ф. 81
Хланта О. В. 110, 715, 740
Хмара Б. 638
Хмельницький Б. 15, 218, 379, 529, 632, 719, 743
Ходанич П. М. 457
Ходанич П. П. 457, 458
Ходанич Ф. І. 472
Хойдра Г. П. 670
Холлоші Ш. 32
Холод В. 73
Холодников С. О. 103
Хома В. 311, 405
Хома І. 408
Хома М. І. 195
Хоменко В. 53, 687, 695
Хоменко Є. І. 527
Хоменко І. Л. 76, 316, 388, 601
Хомич Й. В. 677
Хорті 45
Хренов І. 409
Хрипта В. 302
Худан Г. М. 256
Худанич В. І. 299, 307, 336, 490
Хусейн 698
Хуська М. 634
Хуський В. І. 638

Ц

Цакл Г. 93
Цанько Ф. С. 541, 542
Цап І. М. 269
Цар І. 201
Цар М. 201
Цар М. М. 346, 347
Цар Ю. Д. 373
Цати І. 494
Цегледі Г. 230
Цегледі О. 230
Цеденбал Ю. 104
Цейкус І. 684, 685
Цельс 206
Цемпер В. 53, 707, 708
Церкуник 633
Цибик Г. М. 176
Цибульський П. Д. 72
Цига М. 239
Циганин П. 201
Циганич М. Д. 297
Цигилик В. М. 203
Цимболинець М. 558
Цимболинець Ю. Ф. 557
Цинько 356
Цип С. 390
Цифра Й. М. 459

Цифра М. 407, 458
Цифра Ф. 201
Цифра Ю. 405
Цицик Ш. 93
Цімліхман Х. Д. 521
Ціп С. 385
Ціприч М. 175
Ціпф І. 656
Ціцікан Г. 527
Ціцікан О. 527
Цмур Ю. Ю. 473
Цогла Д. 328
Цоклан М. І. 535
Цубар А. 537
Цубера В. М. 615
Цубина В. 458
Цубина В. О. 461
Цуканов С. 727
Цьома В. 458
Цьома В. С. 461

Ч

Чабан М. 206
Чаварга І. М. 106
Чаварга О. 187
Чаварга Ю. 182, 183, 187
Чайковський М. С. 73, 516, 543
Чака М. 12
Чакавий Ф. 277
Чанки Д.* 168, 204, 439, 673
Чапі 681
Чапковський В. К. 102
Чеваш Ю. 516
Чегіль Ю. 35
Чедрик І. 297, 336
Чедрик П. І. 297
Чейпеш В. 235
Чейпеш І. М. 246
Чейпеш М. І. 236, 237
Чекан Ф. 391
Чеканюк А. 57
Чекрій Г. С. 106
Челеняк М. 213
Чельський 82
Ченгері Д. 661
Чендеї 616
Чендей І. 72, 616, 737
Чендей М. М. 643
Чендей П. 611
Ченчері М. 153
Ченько П. І. 347
Чепак М. І. 325
Чепан М. 718
Чепан Ш. 718
Чепара М. Ф. 51, 344, 347
Чепинець М. І. 279, 280
Червеняк В. 469
Черевка І. 236
Черевко В. М. 51, 611, 614, 615, 645
Чередниченко І. І. 395
Черепанинець Ф. С. 364, 365
Чернега М. 458
Черничко Г. 215
Черничко Е. О. 690
Черничко І. 605
Черничко І. І. 306
Черничко І. П. 690
Черниченко М. 384, 386, 390, 391
Чернявська Л. М. 394
Чернявський Ф. Ф. 539
Черняпчук М. 233, 234
Чеснок 82
Чех К. 117
Чехі Е. 135—137
Чехмізов 649
Чехов А. П. 537
Чижмар В. 53, 708, 744
Чижмар С. 53, 708, 744
Чиліпка В. І. 669, 670
Чипле 82
Чізмар М. М. 247
Чілік Й. 509
Чілік М. 509
Чкалов В. П. 323
Чмош І. 469
Чобаль І. П. 193, 195
Чобалько В. 278
Чобан М. 35
Човбан Е. Н. 240
Човбан П. 247
Чолар Ю. Д. 240
Чолій Ф. 525
Чомбовкош П. В. 693
Чомоній М. М. 543
Чоні Я. 205
Чонка М. 624
Чопак Л. 685
Чопак Т. 685
Чопак Ш. 685
Чорногорський М. 498, 504
Чотарі К. Й. 62, 126, 129, 165
Чубенко М. В. 690
Чубірка І. 269, 559
Чубірка М. 286
Чубірка М. М. 534
Чубірка М. С. 265
Чубірка М. Ф. 541
Чубірка М. Ю. 269
Чубірка О. І. 270, 286
Чубірка Ф. 264, 271
Чубуков Я. А. 218
Чума Ю. І. 473
Чумаль 650
Чуп-Гречин П. 375
Чургович І. 81
Чуса І. В. 67, 646, 650
Чуфищук М. 516, 521
Чучка Л. І. 690

Ш

Шагій В. 676
Шагій П. 676
Шагур С. С. 285
Шагура С. 261
Шакарді І. 227
Шаланкі А. 224
Шалта І. 264
Шандалі В. 234
Шандига Л. І. 104
Шандор М. 292
Шандор Ю. 360
Шандорський П. 741
Шандра Ф. Ф. 322
Шанта І. 305
Шанта П. 183
Шанта Ю. 183
Шаркань В. І. 238
Шаркань М. 239
Шаркань Ф. В. 241
Шаров О. 272
Шато З. 686
Шафар І. 410
Шафар П. 404, 416, 417
Шафранко Е. 41
Шаш А. 16, 378, 380, 381, 402
Шварц Й. 225
Шварц М. 210, 224
Швенда І. 672
Швендя Л. 698
Шверма 90
Швець В. І. 457
Швець З. І. 101
Швець Ю. В. 461
Шеба І. 175, 185
Шеба Ю. 201
Шевера П. І. 541
Шеверя І. В. 618
Шевнін Я. П. 109
Шевченко Т. Г. 31, 48, 239, 245, 297, 328, 480, 496, 504, 537, 540, 577, 741
Шевченко Ф. 389
Шегда В. В. 347, 348
Шегда Ф. П. 343
Шегута М. Д. 348
Шейфер В. Ф. 161
Шекера І. М. 12
Шелевер М. В. 599
Шелелько І. І. 258, 259
Шелемба Ю. Ф. 606
Шелемба 651
Шеленьо І. І. 255
Шелепець В. І. 178
Шелепець І. 175
Шелепець К. І. 177
Шелько І. 410
Шемберг 206
Шемет Г. 361
Шемет І. 360
Шемет Ю. М. 639
Шеметай Ю. І. 245
Шемота Е. Ю. 527
Шемшеї М. 426
Шенбергер Д. 174
Шенбергер М. 174
Шенборн 16, 24, 27, 251, 252, 262, 265, 274—277, 381, 382, 403, 404, 413—415, 422, 423, 426, 431, 433, 464, 532, 533, 546, 556, 558, 560, 747
Шенборн Д. 547
Шенборн К. 402
Шенборн Ф. К. 16, 652—654

Шенборн-Бухгейм 16, 113, 114, 126, 132—135, 143, 301, 303, 380, 531, 534, 555
Шенгерц З. 51, 93
Шепа В. В. 129
Шербан І. 35, 36, 117, 118
Шерегій М. Ю. 73
Шереш І. С. 677
Шершун І. М. 421
Шестак І. 409
Шикула І. В. 446
Шимон А. 572
Шимон І. 267
Шимоняк М. М. 529
Шингляк Ф. І. 678
Шипких І. 448
Шишканець К. 258
Шишканинець В. О. 256
Шідов І. О. 432
Шіллер П. 90
Шіллер Р. 444
Шіман М. Ю. 524
Шімон 530
Шімон Г. 480
Шімон І. 286
Шімон Й. 510
Шімон О. 251
Шімон С. 224, 229
Шімони 158, 326
Шімонич Ш. 384, 385
Шіпош В. 677
Шіпош П. 135
Шіпош Ю. 676
Шіфер 190
Шіфер В. 101
Шкіряк З. А. 350
Шкорка В. 596
Шкотняр М. 685
Шкробинець М. 701
Шкурко А. П. 177
Шлосер А. 479
Шмераль Б. 39
Шмідт І. І. 258
Шмідт О. 258
Шнайдер Л. 509
Шнінська Г. 106
Шобак І. І. 448
Шобер О. 73, 127
Шоваг В. І. 243
Шовак Г. І. 574
Шовш Я. Б. 695
Шолтес З. 72, 92
Шоля М. 359
Шомляк І. М. 389
Шопа Д. Д. 322
Шорбан В. М. 528
Шостак В. 328
Шотвош М. 674
Шотник Ф. 371
Шош Е. 129
Шош Е. Й. 126
Шош Є. Й. 62
Шпекаль Б. 118
Шперик І. Ю. 236
Шпін Ф. 464
Шпіцер М. 737
Шпонтак А. І. 411
Шпонтак В. 679
Шпонтак Р. 679
Штаєр В. 361, 362
Штаєр В. В. 362
Штаєр Г. 362
Штаєр Г. В. 362
Штаєр О. В. 362
Штаєр Х. В. 362
Штейнбергер Е. 206
Штейнбергер 223
Штеля Ю. Ф. 368, 370
Штерк Й. 225
Штернберг Я. І. 15, 18,113, 132, 143, 205, 232, 289, 413, 440, 691, 699, 730
Штефан А. 35, 479
Штефанець Ю. Ю. 483
Штефаняк Г. 469
Штефаняк І. 468
Штефаняк М. 446
Штефаньо П. 313
Штефка В. 20
Штефуровський С. 95
Штефуца В. 105
Штефуца Ю. 711
Штєтка Й. 199, 253, 277, 284, 645, 704
Штим Ю. 93
Штимак І. 466
Штифель М. В. 669
Штітін С. 647
Штовк К. Л. 726
Штовк Р. 726
Штремпель Б. 495
Штрибель О. Й. 622
Шуба М. 247
Шуба Ф. 249
Шуберт П. 347
Шуберт Ю. П. 343
Шугай Е. 362
Шугай М. 357, 362
Шугай Ю. 357
Шугайда М. 201
Шуліко 713
Шульга І. Г. 17—19, 76, 80, 112—114, 169, 190, 205, 263, 302, 364, 402, 413, 441, 451, 454, 515, 569, 610, 653
Шумський М. 279
Шумський О. Ф. 280
Шурдюк В. М. 346
Шустер І. І. 543
Шутман Г. Ю. 526
Шюте К. 659
Шютев Б. 164

Щ

Щерба С. 458, 459
Щербан І. І. 34
Щербанич В. В. 199
Щербанич П. 185
Щербей В. В. 268, 269
Щербей П. М. 265, 268
Щербей Ю. Ю. 269
Щербінін О. Т. 688
Щерецький 278, 279
Щур Ф. І. 373

Ю

Югас Я. 383
Югасевич І. 665
Юрак І. В. 485
Юращук М. М. 512
Юращук О. М. 529
Юращук П. І. 529
Юращук Ф. Ф. 512
Юрик В. Д. 348
Юричка В. Ю. 174, 188
Юричка І. 188
Юричка М. 187
Юричка Ю. 188
Юркуц С. 479
Юртин В. 282
Юрча 15
Юсиба М. 467
Юст Е. 108
Юсько М. 393

Я

Ябрик П. Й. 99
Ябуркова Й. 43
Яворський М. 454
Яворський Ю. 21, 264
Яворчак Ю. 268
Яким Г. 257
Яким І. 364
Яким І. І. 264, 268, 269
Якима І. 305, 307
Якима М. 286, 303
Якима Ю. С. 336
Якименко М. 417
Якоб Б. 161, 234
Яковлєв М. О. 271
Якуб І. 320
Якубович Г. 51, 138, 174
Янкес Ю. П. 693
Янкович В. 448, 469
Янкович Г. 194
Янкович І. Н. 221, 231, 250, 301, 412, 439, 652
Янкович М. 446
Яновський І. 455
Янчик В. Г. 373
Янчик М. Ф. 446
Ярема Г. Ф. 525
Ярема С. А. 689
Ярема Ю. І. 583
Яров Г. 417
Яров М. 418
Ярошенко Г. Я. 268
Яртим І. І. 269
Ясенівський А. І. 675
Ясінчак В. 527
Ясинчак Т. М. 104
Яцканич І. І. 337
Яцканич І. М. 216, 245
Яцкович В. В. 469
Яцкович С. П. 104
Яцюк О. Я. 500
Яцьків І. І. 461
Яцьків М. 51, 173, 174, 194

■

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абранка 285
Австрія 5, 16, 190, 221, 223, 263, 328, 388, 422, 442, 517, 533, 591, 653, 720
Австро-Угорщина 21, 25, 28, 32, 34, 117, 182, 358, 384, 403, 494, 515, 548, 593, 701, 748
Аклі 245
Акнаслатина 619
Акнашугатг 582
Альфельд 456
Америка 27, 28, 116, 144, 153, 309, 316, 356, 365, 370, 414, 423, 456, 547, 548, 583, 592, 603, 675, 679, 734
Англія 34, 49, 51, 496, 562
Андріївка 693
Анталовці 25
Антарктика 393
Антонівка 86, 693, 696
Апша 582
Апшиця, р. 525, 529, 590, 601, 602
Апшиця, с. 525
Аргентіна 675
Арданове 40, 290, 301—307
Ардів 204
Ардовець 247
Архангельськ 100
Афонські гори 19
Ашвань 694

Б

Бабичі 431
Бадів 167
Бакош 167
Баку 98, 431
Балажієве 435
Баранинці 692
Барбове 431
Барвінкош 692
Баркасове 437, 438, 406
Батарч 204
Батрадь 161
Батьове 162, 167
Бахта 71
Башкирія 230, 639
Бегендяцька Пастіль 176, 200
Бедевля (Кобилецько-Полян. сільрада) 505
Бедевля (Тересв. сільрада) 640
Бедевля (Тячів. р-н) 19, 644
Бекень 242
Бекехаза 204
Бельгія 182, 309, 356, 365, 414, 458, 603, 644, 710
Бене 163, 164
Бенедиківці 412
Береги (Синевирсько-Полян. сільрада) 375
Береги (Берегів. р-н) 130—141
Берегівський округ 128,225
Берегівський район 16, 63, 111, 128, 129, 161, 218, 299, 399, 661
Берегівщина 13, 16, 35, 40, 42, 46, 120, 129, 130, 695, 732
Береглеаньфалва 436
Берегове 9, 14, 15, 22, 24, 27, 29, 33, 49, 93, 111—128, 132, 133, 135, 138, 141, 144, 150, 161—163, 165, 209, 293, 308, 310, 329, 388, 656, 683, 697
Берегракош 412
Берегсас 111
Березинка 436
Березники 544, 546, 549, 554
Березове 705, 741
Березька жупа 13—16, 18, 33, 111—113, 115, 116, 131, 142, 143, 151, 263, 275, 289, 317, 327, 532, 654, 747
Березький комітат 26, 27, 412, 733
Берлебаш 478, 527
Берлін 49, 417, 632, 741
Берченіфалва 453
Бескиди, гори 273, 286, 353, 371
Бескидський перевал 9
Бессарабія 36
Бецкоу 645
Бистра, р. 199
Бистрик, р. 474
Бистриця 431
Бичківська домінія 514
Біласовиця 285
Біла Тиса, р. 11, 524, 528
Біла Церква (Київ. обл.) 280
Біла Церква 524, 596, 624, 630
Білий Потік 25, 526
Білин 490, 491, 524
Білки 27, 29, 300, 306, 308—316, 318, 334, 343
Біловарці 644
Білорусія 237, 562, 629, 709
Блажієве 164
Близниці, гора 490, 514, 523
Бобове (Виноград. р-н) 227, 242
Бобове (Углян. сільрада) 649
Бобовище 431
Бовтрадь 161
Бовцар 742
Богаревиця 337
Богдан 487, 490—492, 524, 525
Богородчанський район 579
Бодолів 161
Бодрог 10
Болгарія (НРБ) 74, 449, 621
Боржава, р. 10, 111, 128, 131, 132, 141, 142, 144, 149, 164, 299, 308, 317, 334—338, 546
Боржава, с. 148, 163, 165
Боржавське 242
Боржавські полонини, гори 286, 372
Борис-Полянка 373
Бородівка 431
Боронський, гора 202
Боронява 702, 705, 711, 741
Боронявка, р. 741
Боснія 432
Ботар 245
Брадовець 353
Бразілія 414, 562, 565, 583, 644
Братіслава 20, 242, 655
Братове 245
Бребоя 524
Брестів 431
Брід 334
Бронька 13, 334
Брустури 646
Брустурянка 646
Брюссель 710
Будапешт 18, 20, 31, 35, 36, 83, 105, 382, 474, 632, 680, 707, 732, 734
Буківцеве 199
Букове 242
Буковець (Волов. р-н) 285
Буковець (Міжгірськ. р-н) 353, 365, 372
Буковина 36, 494, 700
Бутора, гора 326
Бухарест 632
Буштина 581—587, 589, 590, 641, 644, 646, 648—650

В

Валемомолуй 601
Валепригоду 601
Валепропіль 601
Валесилище 601
Валестиркулі 601
Валігове 601

 49 8-312

Вари 16, 113, 141—150
Велика Бакта 163
Велика Бігань 161, 162
Велика Добронь 652—661
Велика Копаня 19, 220, 243, 290
Велика Паладь 244
Велика Пеня, р. 555
Велика Розтока 335
Велика Уголька 649
Велика Чингава 242
Великий Березний 29, 53, 83, 96, 168—175, 178, 179, 182, 190, 191, 193, 199, 200, 201, 458
Великий Бичків 17, 26, 33, 38, 53, 209, 492—505, 508, 525, 529, 592, 604, 614, 625, 732
Великий Діл, гора 401
Великий Раковець 25, 298, 308, 334, 335
Великий Шаян, гора 729
Великі Геївці 692
Великі Ком'яти 15, 243
Великі Лази 692
Великі Лучки 18, 33, 401, 403—409, 411, 733
Великоберезнянський округ 32, 169, 171, 174, 176, 192, 194, 442, 446
Великоберезнянський район 51, 168, 170, 179, 260, 451
Великобичківська домінія 476, 477, 493, 494
Великобичківський район 51
Велятин 32, 53, 705, 741, 742
Вербове 247
Вербовець 244
Верб'яж 285
Вергедь, гора 718, 722
Верецьки 344
Верецький перевал 10, 12, 24, 67, 261, 274, 275, 530
Верпелепець 363
Вертеп 745
Верхнє Водяне 33, 487, 503, 525
Верхні Верецьки 285
Верхні Ворота 33, 261, 285, 286
Верхні Доманинці 694
Верхні Ремети 166
Верхній Бистрий 373
Верхній Коропець 432
Верхній Керослов 335
Верхній Студений 22, 23, 365, 373
Верхня 270
Верхня Визниця 432
Верхня Грабівниця 286
Верхня Солотвина 696
Верховина Бистра 199
Верховинський район 490
Веряця 204, 238, 244
Визниця, р. 434
Вийлок 582
Вилок 53, 221—230, 246, 637
Виноградів 9, 13, 14, 22, 53, 58, 93, 203, 210, 212—219, 242, 243, 246, 293, 308
Виноградівський округ 218
Виноградівський район 63, 128, 203, 218, 242, 299, 715
Висока, гора 202
Вича, р. 250
Вичуга 212
Вишка 22, 168, 199
Вишкове 13, 14, 22, 25, 27, 355, 567, 584, 587, 620, 715, 717—730
Вишні Ізки 364
Вишній Дубовець 609, 610, 613
Вишній Шард 249
Вишня Апша 525
Вишоватий 648
Вівчарський Верх, гора 351
Відень 17, 18, 20, 27, 132, 274, 505, 531, 703
Відричка 524
Вільхівка 334, 335
Вільхівці 641, 644, 646
Вільхівці-Лази 644
Вільхівчик 644
Вільховатий 478, 527
Вільховиця 431
Вільшани 742
Вільшанський Діл, гора 473
Вільшинки 473
Вінкове 433
Вінниця 212
Вінницька область 257
Віола, р. 696
Вірменія 738
Владивосток 393
Вовкове 673, 679
Вовчий 564
Водиня 525
Волинь 23
Волівський округ 343, 344, 346, 347, 351
Волове 339—348, 356—358
Воловець 33, 250—259, 261, 262, 285, 287, 339, 344, 363, 372—375
Воловецький округ 32, 33, 46, 257, 260, 261
Воловецький перевал 9
Воловецький район 22, 51, 71, 179, 250, 260—262, 271, 272, 284, 351, 544
Воловиця 337
Вологодська область 22
Волосянка 199, 202
Вонігове 587, 644
Воронеж 256
Ворочеве 447, 473
Вузлове, з. ст. 162, 167, 694
Вуйлок 221
Вус, гора 400
Вучкове 339, 348, 372

Г

Гавана 632
Гайдош 693
Галицька Русь 31
Галицько-Волинське князівство 273, 530, 698
Галичина 15, 17, 19, 31, 36, 79, 81, 112, 114, 170, 172, 191, 194, 223, 286, 287, 309, 342, 355, 421, 476, 494, 609, 663, 683, 700
Галіш-Ловачка 11
Галоч 692
Гандеровиця 438
Ганицький район 51
Ганичі 27, 48, 73, 611, 614, 644, 645
Ганьковиця 564
Гараздівка 162
Гат, гори 301, 335, 433
Гатмег 336
Гать 162, 415
Геївці 679
Герцівці 437
Гетоня 248
Геча 163
Глибоке 692, 693
Глибокий Потік 606, 645
Глиняний 644
Говерла, р. 528
Говерла, гора 10, 490, 514, 523, 527
Говерла, с. 528
Голіш, гора 378
Голубине 535, 560, 561, 564
Голятин 23, 372, 374
Голятинка, р. 372, 373
Гонцош 741
Горб 353, 360
Горбки 219, 238, 244
Горбок 335
Горгани, гори 10, 262
Горінчове 742, 745
Городилівка, р. 717
Городище, гора 231
Горонда 406, 432
Горяни 79, 693
Горький 64, 98, 176, 212, 459
Грабарове 161
Грабини 677
Грабівниця 270
Грабки 166
Грабове 437
Гребля 335
Грендеш 725
Грузія 100, 214, 738
Груники 649
Грушеве 40, 493, 572, 590—596, 599—601, 624, 638
Гудя 247
Гукливий 253, 262, 286
Гуменне 78, 81, 440, 730
Гунвар 75
Гусний 201, 344
Гут 162
Гута, гора 245, 581, 718

Гути 663, 668, 670
Гутка 692
Гуцульські Альпи, гори 490

Д

Данилівка 167
Данилове 22, 717, 742, 743
Даутмерген 737
Дебрецен 24, 93, 407
Дейда 163
Демечі 694
Дениси 373
Деревці 692
Деренківець 163, 158, 159
Дешеве 339
Дешковиця 334
Дзвінкове 161
Дисковиця 560
Дібрівка 693
Діброва 601—608, 624 630
Дівичне 246
Дідове 130, 163
Діл 374
Ділове 490—492, 526
Ділок (Горін. сільрада) 742
Ділок (Кучав. сільрада) 436
Дмитрів 398
Дніпропетровськ 64, 212
Добрик 529
Доброн 652
Добросілля 113, 130, 163, 164, 166
Добрянське 644
Довгарезнь, гора 526
Довге 13, 22, 29, 46, 298, 300, 317, 326, 546, 549, 744
Довге Поле 567, 692
Довжана, р. 515, 517
Довжанський округ 318, 319
Довжанський район 320
Долга 317
Долинський район 351
Доманинці 694
Домашин 201
Домбок 412
Домбоштелек 565
Донецьк 574
Донецька область 61, 562
Доробратове 335
Дравці 692
Драгине 540
Драгиня 433
Драгове 53, 210, 715, 743
Дрисина 432
Дротинці 245
Дуби 336
Дубина 591
Дубине 437
Дубове 505, 609—618, 624, 650
Дубовий, гора 431
Дубринич 182, 199, 202, 453—459, 461, 462, 473
Дубрівка (Бедевл. сільрада) 644
Дубрівка (Іршав. р-н) 308, 335, 336
Дубрівка (Свал. р-н) 679
Дуброн 652
Дубрум 652
Дукельський перевал 24
Дукля 280
Дулове 40, 648
Думбрава, гора 601, 604
Думбрава, с. 619
Думен, гора 482
Дунай, р. 10, 440
Дунайварош 691
Дунковиця 301, 302, 305
Дусина 564
Дусинка, р. 564
Душанбе 393
Дюлофегервар 251
Дякове 11, 245, 246

Е

Ебро, р. 225
Егер 20
Егреш 246
Ельвеш 334
Ерфурт 588
Есень, з. ст. 695, 696
Естонія 738

Є

Європа 11, 41, 165, 212, 263, 316, 319, 365, 382, 455, 494, 535, 592, 622, 673
Єреван 639

Ж

Жалобка, гора 357
Жашків 280, 596
Жборівці 434
Жденеве 262—272
Жденівка, р. 262, 268
Жигани 375
Житомир 192
Жнятине 432
Жовтневе 743
Жорнава 191, 194, 200
Жукове 433

З

Забереж 616
Заболотне 334
Заболоття 244
Забрідь 199, 201
Забродь 743
Завадка 285
Заверхня Кичера 375
Завидове 433
Завийка 374
Заводка, р. 273
Завосине 176, 200
Загаття 27, 336
Загорб (Великоберез. р-н) 15, 193, 196, 200
Загорб (Синевирсько-Полян. сільрада) 375
Загорськ 409
Загреб 710
Задільське 273, 282
Заднє 321, 323, 338
Зайгов 564
Закарпатська Русь 77
Залом 744
Заломиста, гора 559
Залужжя 433
Замкова, гора 697, 711, 717, 718
Запереділля 339, 359
Запоріжжя 106
Запсонь 164
Зарічеве 18, 473
Зарічне 697
Заріччя 29, 297, 336
Заставне 164, 166
Затисівка 248
Західна Європа 10, 80, 734
Західна Україна 255, 346, 468, 705
Збини 262, 270
Звур, р. 474
Земірський перевал 494
Зепсех 204
Зинон 732
Зміївка 129—131, 139
Зняцеве 401, 415, 433
Золотареве 53, 743
Золява-Сент-Міклош 421
Зубівка 433

І

Іаношієве 412
Іванівка 164, 165
Іванівці 412, 415, 434
Івано-Франківськ 377, 490, 715
Івано-Франківська область 9, 282, 351, 490, 527, 579
Івашковиця 336
Іжевськ 176
Іза 27, 32, 582, 717, 731—740
Ізвор 533, 565
Ізки 353, 363, 372
Ізки-Пилипець 363
Ілонок 246
Ілонокуйфалу 246
Ільківці 431
Ільниця 25, 27, 298, 326
Імстичеве 38, 308, 336
Індія 377, 690
Ірлява 693
Іркутськ 256, 574
Іршава 142, 288—299, 301, 303, 326, 330, 335, 343, 377
Іршавка, р. 299, 334, 343

Іршавський округ 41, 46, 299, 706
Іршавський район 51, 67, 128, 218, 288, 299, 347, 351, 399, 544, 715
Іршавщина 288, 291, 292, 294, 295, 303, 314
Іспанія 91, 121, 146, 155, 173, 184, 225, 293, 312, 345, 366, 388, 438, 536, 572, 585
Італія 78, 388, 520

К

Кавказ 393, 461
Казань 64, 639
Казахстан 212
Кайданове 412
Калини 641, 645
Каллів 744
Кальник 434
Камінь, гора 286
Кам'яниці 663, 670
Кам'яниця, з. ст. 696
Кам'янець-Подільська область 469
Кам'янка, гора 339, 377
Кам'янка 293
Кам'янське 337
Канада 182, 303, 318, 342, 383, 548, 562, 583, 675, 691
Канора 33, 253, 255, 262
Капушанський округ 682
Карачин 229, 246
Карелія 562
Карельська АРСР 22
Карпати, гори 9, 10, 12, 15, 24, 32, 55, 60, 71, 77, 104, 123, 128, 199, 218, 288, 355, 356, 367, 377, 389, 393, 398, 403, 410, 446, 471, 487, 488, 490, 491, 493, 509, 523, 528, 529, 534, 544, 592, 602, 605, 609, 669, 677, 700
Карпатський хребет 483
Карпатські перевали 605
Карповтлаш 731
Каштанове 163
Кваси 487, 490, 492, 526
Квасове 133, 166
Келечин 23, 340, 372, 373
Керецьки 546, 547, 548, 549, 550, 553, 554
Кибляри 665, 693
Кив'яждь 337
Київ 20, 42, 64, 72, 73, 91, 96, 108, 125, 178, 192, 212, 213, 217, 256, 280, 287, 362, 392, 450, 489, 490, 497, 504, 513, 520, 522, 574, 576, 596, 608, 690, 705, 714
Київська Русь 12, 19, 166, 199, 378
Кимпулунг 633
Кичера, гора 431, 555
Кичерели 743
Кичерка, гора 287
Кичірний 286
Китай 377
Китниця, гора 337
Кіреші 697
Клячанове 434, 435
Кінлодь 433
Кінчеш 693
Кірове 435
Кісва, р. 526, 528
Кіш Добронь 694
Кіш Рат 694
Кладно 534
Кленовець 434
Климовиця 336
Клинове 245
Клиновецька гора 245
Ключарки 406, 434, 435, 437
Клячанове 665
Кльочки 432
Княгиня 201
Кобалевиця 336
Кобила, гора 505
Кобилецька Поляна 490, 491, 496, 503, 505—513, 527
Козунь 150
Колодне (Іршав. р-н) 303
Колодне (Углян. сільрада) 649
Колочава 321, 343, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 373
Колочавка, р. 353
Кольчине 428, 432, 433, 435, 437
Комар 308
Комарівці 693
Комплод 204
Комсомольськ 650
Комсомольське озеро 453
Коноплівці 435
Конотоп 331
Копейськ 331
Концове 696
Копашневе 53, 743, 744
Копинівці 435
Коритняни 693, 694
Корлат-Гелмец 696
Королеве 13, 37, 203, 204, 219, 231—241, 245, 248
Косине 437
Косини 150, 160
Косинський округ 152
Косів 527
Косів Верх 373
Косівська Поляна 492, 496, 503, 490, 505, 526, 527
Костелівська домінія 581
Костилівка 490, 527
Костирівка, гора 519
Кострина 22, 168, 180, 192, 199, 200
Костринська Розтока 200
Костьова Пастіль 176, 200
Котельниця 287
Котельниця (Тишів. сільрада) 262
Кошелеве (Ізян. сільрада) 735, 738
Кошелеве (Хустський р-н) 744
Кошіце 20, 74, 79, 93, 382, 401, 407
Кошути 90
Крайнє 745
Крайникове 22, 587, 717, 746
Крайня, р. 505
Крайня Мартинка 338
Краків 27, 591
Красна 645, 646
Красне (Дубів. сільрада) 616
Красне (Ужгор. р-н) 688
Краснодарський край 460
Красноярський край 363
Крехая, гора 555
Крива (Виноград. р-н) 204
Крива (Хуст. р-н) 707, 715, 744
Криве (Грушів. сільрада) 590
Криве (Терес. сел. Рада) 633, 641
Кривий 745
Крилове 20
Крим 562, 699
Крите 437
Кричове 646
Круглий 526
Крушник 493
Куба 449
Кубань 176
Кужбиї 374
Кузьмине 435, 436
Куйбишев 212
Кук, гора 339, 373
Кутлаш 742
Кучава 436
Кушниця, р. 337
Кушниця 293, 308, 321, 337 347, 549
Куштановиця 432

Л

Лавки 436
Лавочне 393
Лаз 478
Лазещина, р. 515, 523, 527
Лазещина 518, 521, 519, 527, 492
Лази 261, 286, 290, 575, 644, 646
Лалове 436
Лампертсас 111
Латвія 574, 709
Латинська Америка, 383, 458
Латірка 285
Латориця, р. 10, 12, 111, 250, 273, 399, 401, 402, 405, 412, 652, 421, 424, 431, 436, 530, 540, 564, 565, 681, 691, 693, 695, 696
Лейпціг 90, 710
Лемківці 673
Ленінград 64, 98, 100, 176, 212, 213, 256, 392, 490, 711, 714, 738

Лецовиця 431
Липецька Поляна 26, 744
Липове 166
Липовець (Лип. сільрада) 745
Липовець (Турицьк. сільрада) 475
Липча 745
Лиса, гора 555
Лисичев 317, 318, 321
Лисичеве 337
Лікіцари 475
Лінці 677, 693
Лісарня 432
Ліскове 437
Лісковець 373
Ловачка, гора 378
Лоза 335
Лозянський 348, 373
Локіть 338
Лондон 95
Лонка 528
Лопухів, 616, 646
Лопушанка, р. 515
Лопушанка 518, 519, 564
Лопушне 375
Лохове 436
Лубня 193, 196, 200
Луг 492, 493, 496, 503, 528
Луганськ 520
Луги 490, 528, 555, 562
Лужанка, р. 647
Лужанка 165
Лукове 323, 338
Лумшори 475
Лунка 743
Лупрехтсас 111
Любляна 680
Люта 15, 168, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 456
Лютянка, р. 180, 182, 202, 453
Ляховець 373
Львів 19, 20, 64, 72, 83, 100, 298, 326, 339, 382, 399, 476, 489, 661, 673, 715
Львівська область 9, 179, 260, 262, 273, 351, 353, 562
Львівщина 202

М

Магнітогорськ 393
Мадрід 225, 572
Майдан 353, 373
Майданка, р. 374
Макарове 436
Маковиця, гора 400, 435, 694
Мала, гора 377
Мала Бігань 161
Мала Добронь 694
Мала Копаня 243
Мала Мартинка 566
Мала Пеня, р. 555, 565
Мала Розтока 335
Мала Солотвина 631
Мала Тарна 248
Мала Уголька 649
Малий Березний 168, 200
Малий Бичків 502
Малий Раковець 337, 338
Малий Соковець 41
Малий Холмець 692
Малі Геївці 692
Мармароська домінія 747
Мармароська жупа 13—16, 18, 20, 23, 317, 365, 506, 530, 733, 747
Мармароська Солотвина 619
Мармароський комітат 26, 493, 568, 634, 635, 699, 700, 718—721
Мармарош 590, 609, 718
Мармарош-Сігет 343, 407, 422, 479, 592
Мармарощина 14, 17, 114, 341, 355, 479, 505, 546, 568, 582, 590, 592, 601, 619, 620, 622, 625, 634, 636, 637, 674, 699
Марсель 710
Матієве 247
Маюрки 463
Медведівці 401, 434
Медвежий 745
Менчул 505
Мерешор 353
Микулівці 435
Минай 686
Мирча 176, 200, 456
Михайлівці 128
Мідяниця 301—305
Міжгірський район 22, 41, 68, 260, 282, 299, 339, 350—352, 369, 372, 544, 579, 715
Міжгір'я 339, 341, 345, 346, 348—351, 353, 356, 357, 363
Мінеральне 688, 694
Мінськ 64
Могач 14, 379, 682, 698
Модьорош 718, 725
Мокра 463, 470
Молдавія 19, 79, 214, 477, 562, 608
Монастирець 745
Монреаль 393, 528, 646, 649, 680, 710
Моравія 39, 497, 517
Москва 20, 41, 51, 60, 64, 72, 74, 91, 95, 98, 100, 105, 108, 118, 178, 213, 256, 280, 293, 362, 386, 392, 407, 446, 489, 490, 497, 498, 504, 513, 522, 562, 574, 576, 685, 690, 710, 714, 738, 741.
Мочола 165
Мужієве 148, 165
Мукачеве 6, 9, 11, 13, 15—17, 19, 22—24, 26, 29, 33, 35, 38, 49, 56—59, 66, 67, 71—73, 81, 83, 93, 95, 96, 115, 120, 123, 132, 133, 146, 147, 195, 201, 209, 211, 224, 227, 236, 251, 255, 268, 284, 303, 304, 329, 335, 339, 363, 377—399, 401, 405—407, 412, 414, 416, 431, 433—436, 450, 467, 484, 562, 597, 605, 639, 654, 656, 658, 673, 697, 708, 724, 734.
Мукачівська домінія 16, 113, 114, 131—133, 142, 143, 250, 412, 413, 652.
Мукачівський округ 225
Мукачівський район 53, 67 128, 299, 377, 399, 400, 420, 544, 660, 661.
Мукачівсько-Чинадіївська домінія 16, 251, 265, 273, 274, 301, 381, 402, 403, 413, 422, 530, 555, 747
Мукачівщина 53
Мухів Ярок, р. 301
Мюнхен 570

Н

Надвірнянський район 490, 579
Надьбаня 570
Надькалло 115
Нанкове 27, 702, 705, 745
Невтленфолу 245
Невицьке 13, 84, 661, 663, 664, 666—672
Негрове 335
Негровець 353, 373
Неліпине 535, 537, 564, 565
Нересень, гора 571
Нересниця, з. ст. 644, 647, 651
Неудорф 478
Нижнє Болотне 334
Нижнє Водяне 595
Нижнє Селище 53, 745
Нижні Верецьки 254, 261, 273—280
Нижні Ворота 33, 71, 260, 262, 273, 280—285
Нижній Бистрий 343, 745
Нижні Ремети 166
Нижній Дубовець 609, 610
Нижній Коропець 436
Нижній Синевир 354, 375
Нижній Студений 374
Нижньоверецький округ 253
Нижньоверецький район 51
Нижня Апша 60, 601, 608
Нижня Кучава 25
Нижня Розтока 285
Нижня Солотвина 692
Нікополь (Болгарія) 204
Німецька Демократична Республіка 74, 108, 449, 709—711
Німецька Кучава 436
Німецька Мокра 650
Німеччина 40, 44, 48—50, 56, 90, 92, 93, 226, 243, 294, 304, 322, 356, 388, 359, 407, 437, 468, 496, 499, 500, 533, 537, 565, 570, 585, 614, 644, 647, 705.

Ніредьгаз 108
Ніртелек 221
Нова Батрадь 161
Нова Кам'яниця 473
Нова Стужиця 168
Нове Давидкове 436, 437
Нове Клинове 245
Нове Село (Виноград. р-н) 11, 246
Нове Село (Нижньо-Коропецьк. сільрада) 436
Нове Село, з. ст. 166
Новий Голятин 374
Новий Ічен 710
Новобарове 644
Новоселиця (Виноград. р-н) 245
Новоселиця (Міжгір. р-н) 374
Новоселиця (Мукач. р-н) 437
Новоселиця (Переч. р-н) 473
Новоселиця (Тячів. р-н) 647
Новосільськ 227
Нодь Палад 244
Нялаб, гора 239
Нярош Горонда 162

О

Обава 428, 437
Облаз 745
Оввар 222
Одер, р. 367
Одеса 64, 211, 212, 392, 504, 574, 609
Ожоверх 744
Окола 518
Округла 646
Олександрівка 22, 582, 715, 717, 742, 743
Оленеве 565
Олешник 246
Омськ 192, 256, 562
Онгвар 77
Онок 246
Онoківці 694
Опавський район 647
Орел 212
Оренбург 393
Оріховиця 694
Оросвигів 731
Оросієве 166, 423
Орсоглаз 725
Осава 745
Осій 326, 331
Остра, гора 202, 285
Оттоманська імперія 15

П

Павлове (Галоцьк. сільрада) 692
Павлове (Плоск. сільрада) 565
Павшин 434
Паладь Комарівці 693
Паланка 29
Памір 393
Пасіка 565
Пастілки 453
Пацканьове 133, 694
Пашківці 270, 287
Пейтерфальо 246
Пеня, р. 564
Перемишль 21
Перехресне 22
Перехресний 286
Перехрестя 229, 246
Перечин 26, 31, 38, 53, 176, 388, 439—451, 454, 458, 463, 467, 473, 474, 666
Перечинський округ 38, 41, 442, 445, 446, 451, 459, 475
Перечинський район 41, 51, 102, 179, 260, 399, 439, 451—453, 473, 544, 660, 661
Петербург 20
Петрівка 695
Петрове 246
Петрос, гора 11, 514, 523
Петрусовиця 285
Петрушів 648
Пешт 23, 515
Пещера 601
Пилипець 23, 363—371
Південно-Західна Русь 14
Північна Буковина 51
Підвиноградів 247
Підгірне 338
Підгорб 692
Підгорне 294
Підкарпатська Русь 38—41, 48, 49, 86—88
Підкарпаття 45
Підмонастир 377
Підмосков'я 393, 409
Підплеша 647, 648
Підполоззя 270, 286
Підчумаль 372
Пікуй, гора 262, 285
Піп Іван, гора 10, 490
Пістрялове 437
Плав'я 564
Плай, гора 250
Плаюц 529
Плоскановиця 431
Плоске 565
Плоский Потік 565
ПНР 179, 194
Подерей 493
Поділля 23
Подішор 601, 607
Подобовець 363, 368
Покуття 23
Полісся 23
Полонина Боржава, гора 10
Полонинський хребет 375
Полонинські гори 10, 262
Полтава 212
Поляна (Копаш. сільрада) 743
Поляна (Сваляв. р-н) 15, 538, 555—563
Полянська Гута 474
ПНР 9, 73, 74, 396
Польща 11, 15, 38, 40, 45, 48, 50, 113, 142, 221, 340, 355, 359, 388, 422, 665, 719
Попі 166
Попове 166
Поросло 621
Порошкове 33, 463—472
Посіч 742
Потік 372
Потокош Потконьовц 694
Поточина 339, 340
Поточок 745
Прага 41, 43, 49, 74, 88, 490, 497, 499, 593, 605, 632, 704, 710
Прибалтика 459, 629, 730
Приборжавське 323, 338
Пригідь 651
Придніпров'я 23, 308
Прикарпаття 262
Прикордонне 29, 655
Присліп 374
Притисянське 248
Противень 745
Пузняківці 437
Пушкіне 246

Р

Радванка 665
Радянський Союз (СРСР) 5, 6, 9, 22, 36, 40, 42—54, 47, 49—52, 56, 60, 66, 73, 76, 90, 91, 97, 98, 101, 102, 104, 106, 109, 120, 124, 128, 146, 155, 156, 174, 185, 194, 208—210, 218, 225, 226, 234, 236, 255, 261, 280, 285, 287, 291—294, 305, 322, 324, 344, 346, 353, 359, 365—367, 374, 389, 393, 407, 417, 425, 426, 446, 448, 449, 451, 459, 461, 468, 474, 479—483, 488, 490, 495, 496, 499, 507, 509, 516, 518, 525, 526, 533, 535, 537, 541, 549, 550, 572, 585, 596, 602, 614, 627, 632, 639, 644, 645, 648—651, 654, 657, 661, 667, 669, 672, 684, 686, 687, 691, 705, 707, 710, 715, 723, 726, 735, 736, 741—746
Ракове 412, 644
Ракош (Вишків. сільрада) 718, 725, 728
Ракош (Ракошин. сільрада) 412
Ракошин 412—421
Ракошин-Березький 412
Ратівці 694, 695
Рафайлове 158, 164
Рахів 9, 38, 65, 83, 219, 377, 399, 476—492, 514, 524—528, 579, 625
Рахівський округ 3, 479, 484, 490, 706
Рахівський район 22, 44, 51,

65, 476, 490, 502, 524, 579, 700
Рахівщина 34, 46, 481, 482, 484, 490—492
Ребра, гора 490
Рекіти 373
Репинка, р. 363, 372, 374
Репинне 340, 353, 374
Римська імперія 421
Рівна, гора 202, 285, 451, 452, 475
Рівне 437, 438
Рівний 650
Ріка, р. 10, 11, 301, 340, 343, 352, 363, 373, 374, 697, 715, 731, 732, 741, 742, 744, 745
Річка 375
Ровенська область 21
Ровно 343
Родниківка 565
Родникова Гута 565
Рожнятівський район 579
Розівка 696
Розтока (Волов. р-н) 286
Розтока (Пил. сільрада) 363, 368
Розтоки 527
Розтоцька Пастіль 200, 201
Рокосів 27, 290, 337, 705, 707, 711, 715, 745, 746
Ромочевиця 433
Роносек 568, 582
Роносекська домінія 581
Росішка 496, 503, 528
Росія 19, 21, 22, 24, 32, 85, 88, 117, 134, 153, 171, 182, 192, 212, 214, 218, 224, 233, 242, 303, 310, 319, 342, 343, 346, 353, 356, 364, 374, 384, 403, 404, 414, 424, 443, 456, 465, 468, 479, 488, 494, 495, 506, 508, 571, 577, 592, 610, 622, 632, 636, 654, 675, 685, 700—702, 709, 720, 732—743
Росош (Дусин. сільрада) 564
Росош (Кричів. сільрада) 646
Ростов-на-Дону 135, 212
Ростов'ятиця, 435
Румунія 7, 9, 36, 37, 74, 118, 135, 145, 154, 290, 328, 343, 345, 364, 396, 405, 490, 495, 496, 517, 584, 602, 622, 636, 654, 685, 702, 722, 734
Руня 644
Русь 250, 340
Руська Кучава 435
Руська Мокра 650
Руське 38, 412
Руське Поле 635, 647, 648
Руський Верх, гора 287, 372
Руський Мочар 200
Руські Геївці 692
Руські Комарівці 692
Ряпідь (Берез. сільрада) 741
Ряпідь (стара назва) 426, 431

С

Саболч-Сатмарська обл. (УНР) 130, 300, 314, 398
Саболчська жупа 114
Салдобош 746
Самбір 661
Санаторій, гора 473
Сасівка 564
Сасове (Виногр. р-н) 204, 247
Сасове (Вільхів, сільрада) 644
Свалява 9, 33, 38, 41, 67, 266, 421, 481, 530—546, 550, 557—559
Свалявський округ 32, 38, 41, 263, 534, 535, 537, 547
Свалявський район 35, 40, 41, 46, 260, 282, 351, 399, 451, 530, 539, 544, 545, 564
Свалявка 474
Свердловськ 64, 176
Свєнтокрижцькі гори 11
Свидовець 518, 519
Світла, р. 201
Свобода (Берегів. р-н) 167
Свобода (Синев.-Полян. сільрада) 375
Севлюш 120, 203—212, 359, 704, 705
Севлюський округ 211, 212, 706
Севлюський район 51, 732
Сегедин 582, 621, 732
Сейлешни Лонка 651
Секеї 204
Семиград 222
Семиграддя 422
Семиградське князівство 354
Сен-Луї 27
Сербія 621
Середземне море 377
Середнє 86, 433, 661, 673—681, 693, 694
Середнє Водяне 487, 492, 529
Середня Апша 529
Середня Європа 273
Середнянськ 13
Сернє 437
Сибір 393, 576, 738
Синевир 321, 342, 356, 357, 359, 375
Синевир, озеро 351, 353, 375
Синевирська Поляна 375
Синявка 326, 400
Синяк 421
Сігет 37, 221, 517, 567, 634, 708, 733
Сіль 176, 201
Сільце, з. ст. 242, 243, 334, 336
Сільце (Заріцька сільрада) 303, 336
Сімер 441, 449, 473
Сімерки 473
Сімферополь 393
Сірма 245
Сітний 526
Сколівський район 260, 351
Скотарське 253, 261, 286, 287
Слатинські Доли 619
Словацька Радянська Республіка 37
Словаччина 10, 11, 15, 17, 79, 86, 232, 236, 328, 342, 421, 497, 524, 529, 550, 596, 602, 663, 672, 705
Слоповий 744
Смерекове 199
Смологовиця 338
Собатин 288, 298
Сойми 339, 340, 374, 375
Сокирниця 22, 32, 373, 705, 717, 741—743, 746
Соколів 280
Солнок 582, 621, 732
Соловка 695
Соломонове 695
Солоне 645
Солонці 693
Солотвина, з. ст. 645
Солотвина 14, 29, 38, 493, 494, 525, 529, 582, 593, 611, 614, 619—633, 719
Солочин 560, 564
Сольва 530
Сонячне 166
Сопки 373
Сороча, гора 381
Софія (Болгарія) 632, 680
Софія (Зубів. сільрада) 433, 434
Соціалістична Республіка Румунія 218, 620, 633, 715
Ставне 15, 185, 189—198, 200
Станове 438
Становець 743
Стара Стужиця 168
Старе Давидкове 434
Старий Потік, р. 435
Стеблівка 22, 63, 584, 717, 746
Стебне, р. 515
Стебний 529
Стій, гора 10, 530
Сторожниця 695
Страбичове 432, 438
Стремтура, гора 288
Стригальня 339, 346
Стрий 534
Стройне 540, 565
Стримба 525
Стрипа 696
Стричава 168, 201
Струмківка 695
Студений Потік 374
Стужиця 181, 193, 201
Суми 574
Сускове 565
Суха 334
Суха Бронька 321
Сухе, р. 515
Сухий (Репин. сільрада) 374
Сухий (Тихів. сільрада) 22, 180, 201
Східно-Словацький край 30, 300, 314, 490, 491
США 27, 34, 37, 153, 182, 289,

303, 318, 342, 365, 383, 547, 583, 644, 654, 740
Сюрте 692—695
Сюрюк 742

Т

Тара 113
Тарасівка 648
Тарнівці 695, 696
Татарський перевал 494
Ташкент 108
Тбілісі 108, 680
Текегаза 247
Текове 53, 204, 247, 248
Темник, гора 473
Темнатика, гора 250
Теребля, р. 10, 11 352—355, 359, 373, 375, 579, 581, 582, 644, 646—648, 650, 742, 743
Теребля, 636, 648
Тересва, р. 11, 609, 613, 615, 633—645, 647, 649, 650
Тересва 38, 590, 625, 633—643
Тернове 27, 624, 641, 649
Тибава 566
Тимшор 286
Тиса, р. 11, 12, 50, 118, 128, 141, 149, 161, 203, 218, 221, 222, 225, 229, 231, 233, 236, 243, 244, 246, 247, 402, 476—478, 484, 486, 487, 524—528, 569, 571, 579, 589, 609, 619, 621, 633, 635, 637, 647, 652, 681, 682, 686, 691, 695—699, 707, 718, 720—724, 731—733, 741, 744, 746
Тисодолинянський округ 479, 516
Тисолове 647
Тисянка 694
Тихий 201
Тишанка, р. 201
Тишів 287
Тищора, р. 515
Тісоборкут 526
Тісокерестур 246
Тісоуйгель 246
Тісофегередьгаз 524
Тітківці 374
Токай 15, 582, 621
Томськ 562
Тополин 745
Топориш 601
Топчине 601, 607
Топчій, гора 378
Торкан 621
Торпа 16, 143
Торунь 33, 223, 375, 376
Торунський перевал 10
Трансільванія 12, 17, 78, 142, 221, 232, 379, 477, 590, 591, 602, 698, 719, 720
Трансільванське князівство 113, 698
Требушани 526
Трієст 27
Трнава 20
Тросник 248
Тростянець 526
Тростяниця 437
Тупий, гора 337
Тупча, гора 435
Туреччина 379, 422, 567, 720
Туриця, 475
Туричка, р. 475
Турички 475
Турківський район 179
Тур'ї Ремети 25, 443, 469, 474, 475
Тур'я, р. 439, 451, 463, 473—475
Тур'я Бистра 15, 26, 41, 442-444, 465, 468, 469, 474
Тур'я Пасіка 474
Тур'я Поляна 474
Тюшка 375
Тячів 9, 14, 38, 41, 47, 567—576, 579—580, 597, 603, 612, 620, 625, 634, 635, 637, 646, 648, 650.
Тячівський район 34, 49, 67, 73, 351, 490, 612, 633, 640, 644, 700. 715, 730

У

Ублянка, р. 179, 200
Угля 649
Угорська Народна Республіка 7, 37, 73, 106, 108, 207, 218, 311, 385, 398, 405, 479, 516, 520, 654, 661
Угорська Русь 31
Угорське королівство 698
Угорщина 5—7, 9, 10, 12, 14—18, 23—26, 33—36, 40, 45, 48—52, 58, 74, 78, 79, 81, 82, 86, 92, 93, 107, 112, 115, 118, 119, 121, 126, 128, 130, 133, 135, 136, 142, 144, 146, 151, 154, 156, 168, 192, 194, 203—207, 210, 221—226, 233, 234, 243, 248, 250, 252, 258, 261, 263, 264, 274, 276, 289, 290, 293, 303, 305, 327, 329, 340, 343, 356, 364, 367, 379, 380, 382, 384, 386, 396, 406, 414, 421, 422, 437, 440, 442, 443, 447, 449, 454, 456, 482, 495, 499, 500, 506, 517, 532—534, 537, 542, 543, 548, 555, 557, 565, 568, 570, 573, 577, 582, 583,591, 602, 604, 614, 622, 633, 636, 637, 644, 647, 653, 657, 663, 668, 674, 676, 677, 681, 682, 684, 686, 691, 701, 706, 707, 710, 719, 720—723, 733, 736, 741, 747
Угоча 203, 590
Угочанська жупа 14, 15, 17, 18, 28, 206, 207, 223, 232, 233, 235, 747
Угочанський комітат 204—206
Уж, р. 10, 11, 77, 78, 83, 168, 196, 199, 200, 202, 439, 444, 451, 453, 454, 473, 671, 693, 695, 696
Уж, м. 77
Ужанська домінія 180
Ужанська жупа 14, 17, 18, 77, 79, 171, 454, 456, 674, 747
Ужанський комітат 681, 683, 684
Ужанщина 25
Ужгородська домінія 27, 168, 169, 181, 189, 200, 440, 453, 454, 665, 666
Ужгородський округ 225, 446, 475, 677
Ужгородський район 63, 128, 451, 652, 661, 672, 692,
Ужок 15, 22, 83, 168, 180, 191, 202
Ужоцький перевал 29, 191, 202, 442
Уйфолу 166
Уклин 533, 544, 555, 557, 558, 560
Уклинський перевал 264, 555
Уличанка, р. 179
Унг комітат 439
Унгвар 77
Урал 100, 576
Урмезев 647
Усть-Чорна 637, 646, 649, 650

Ф

Факовбіки 242
Фанчикове 245, 247, 248
Феньвешвельдь 189
Фогараш 433
Фонтиняси 651
Форголань 246
Франція 27, 34, 49, 52, 309, 356, 365, 414, 517, 520, 549, 562, 603, 639, 644, 653, 675, 710
ФРН 639

Х

Хабаровський край 363
Харків 42, 212, 291, 343, 363, 497, 498
Харківська область 280
Хижа 220, 248
Хмелів 526
Хмельницька область 257
Хмільник 337
Холмець 696
Холмок 693, 696
Холомовець 249
Хомок 163
Худльове 696
Хуст 9, 13, 14, 16, 34, 38, 50, 51, 53, 60, 95, 96, 209, 234,

290, 293, 303, 318, 339, 343—345, 347, 354, 362, 388, 404, 424, 479, 548, 559, 567, 573, 620, 636, 697—715, 720, 732, 735, 743
Хустець, р. 697, 704, 714
Хустець 743
Хустська домінія 732
Хустський округ 46, 534, 706, 707, 715, 716, 732, 735
Хустський район 53, 63, 210, 218, 282, 299, 351, 579, 587, 697, 700, 715, 717, 718, 724, 730, 731, 741

Ц

Царгород 12
Цеглівка 695
Центральна Європа 555, 621
Циганівці 692

Ч

Чабан 437
Чабанівка 693
Часлівці 693
Челябінськ 64, 393, 574, 685
Чепа 248
Чепівка 38
Червеневе 438
Червона, гора 377
Червоне 694
Червоний Верх, гора 559
Череївці 436
Черкаси 125
Черник 540, 565
Чернівці 27, 106, 490
Чернігівська область 257
Чертіж 673, 679, 697
Четове 130, 144, 164
Чехія 39, 328, 356, 497, 517
Чеховець, р. 745
Чехословаччина 5, 6 9, 34, 36—38, 40—42, 44—46, 49—51, 58, 60, 71, 74, 86, 87, 89, 91, 97, 106—108, 120, 121, 124, 136, 145, 154, 155, 183, 192, 193, 208, 209, 221, 224, 225, 228, 234, 235, 253, 254, 258, 264, 280, 290, 292, 304, 311, 312, 320, 321, 328, 344, 345, 353, 358, 359, 362, 365—367, 385, 386, 388, 393, 396, 398, 405, 415, 421, 424, 425, 449, 456, 458, 466, 482, 495, 506, 517, 534, 535, 542, 543, 545, 548, 549, 558, 571, 572, 585, 593, 594, 596, 602, 623, 626, 637, 647, 654, 661, 669, 676, 681, 685, 691, 705, 709, 710, 722, 730, 747—750,
Чинадієве 22, 421—431, 437, 481
Чинадіївська домінія 262, 421, 531
Чікош Горонда 162
Чома 163
Чомонин 438
Чоп 9, 36, 83, 96, 118, 167, 377, 633, 657, 681—691, 694, 695
Чопівці 412
Чорна 204, 248, 249
Чорна, гора 212, 218
Чорна Рипа, гора 374
Чорна Тиса, р. 515, 523, 524, 526, 529
Чорна Тиса 491, 521, 529
Чорний Ардів 249
Чорний Мочар, озеро 128, 131, 133, 134, 139, 330
Чорний Потік (Верб. сільрада) 244
Чорний Потік (Іршав. р-н) 168, 294, 338
Чорноголова 199, 202, 454, 456
Чорногора, гора 528
Чорнотисів 22, 27, 248, 249
Чоума 248
ЧССР 7, 171, 173, 179, 451, 520
Чумалеве 650

Ш

Шаїня, гора 718
Шаланки 249
Шаян, гора 718
Шаян 718, 725, 728, 729
Шаяниха, гора 718
Швабія 182
Швейцарія 520, 639
Шебешфолу 565
Шелестове 22, 378, 395, 435
Шенборнівська домінія 114, 532
Шеркез 568
Шипот, р. 474
Широке 249 (Виногр. р-н)
Широке (Нижньо-Бистр. сільрада) 745
Широкий Луг 27, 651
Шишлівці 695
Шкуратівці 434
Шоломонове 695
Шом 163
Шом-Косине, з. ст. 164
Шопурка, р. 493, 504, 505
Шопурка 505
Штітін 647
Шуго, р. 142

Щ

Щасливе 435
Щербовець 263, 270, 287

Ю

Югославія 10, 108, 353, 710
Юлівці 249

Я

Яблуницький перевал 10, 490, 494
Яблунів 437
Яблунівка 718, 725, 729
Яворник, гора 200—202
Яворове 688, 696
Яківське 565
Ялове 270, 286
Яноші 164, 165
Японія 377
Ярок 696
Ярославль 636
Ясинський перевал 10
Ясиня 17, 22, 33, 38, 44, 52, 55, 492, 514—523, 529

У виявленні і доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у текстах нарисів і довідок під час підготовки тома, подали допомогу: Архів Міністерства оборони СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, наукова бібліотека Інституту історії АН УРСР, Закарпатський обласний державний архів, філіал Закарпатського обласного державного архіву в Мукачевому, архів Закарпатського обкому КП України, Закарпатська обласна бібліотека для дорослих, Закарпатський державний краєзнавчий музей.

Крім того, в томі використані матеріали, виявлені в архівах Угорської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

В процесі роботи над рукописом тома цінні пропозиції, зауваження і побажання подали: Інститут історії АН УРСР, кафедри історії народів СРСР, загальної історії, історії КПРС, політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму, наукового комунізму та кафедри української мови і літератури Ужгородського державного університету.

Велику допомогу в організації роботи державних архівів, вищих учбових і наукових закладів, бібліотек і музеїв, які підбирали матеріали для тома «Закарпатська область», подали Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР.

Авторам нарисів, редколегії тома у збиранні та опрацюванні матеріалів допомагали працівники організацій і установ: Закарпатського обкому КП України — І. В. Семйон, Р. Д. Іванюк, М. М. Сидоран; бібліотеки Будинку політичної освіти Закарпатського обкому КП України — Ж. С. Цюняк; Закарпатського облпартархіву — М. П. Якименко; Закарпатського обласного державного архіву та його філіалу — Б. А. Гайдош, М. В. Делеган, Г. І. Ласло, М. С. Меденці, Р. Є. Розовська, О. П. Славик; обласного статистичного управління — О. М. Підгородський; обласної планової комісії — М. М. Зіневич; обласної бібліотеки для дорослих — Г. С. Насєковська, І. І. Холопенков; бібліотеки Ужгородського державного університету — І. І. Кірячок; Республіканського

видавництва «Карпати» — О. Д. Довганич; редакції газети «Закарпатська правда» — М. І. Бабидорич, Г. С. Ємець, Я. М. Лавренко, Ю. І. Шкробинець; редакції газети «Карпаті ігоз со» — К. Е. Лустіг; Будинку санітарної освіти — О. О. Фединець; обласного відділення Українського товариства охорони пам'ятників історії, культури і архітектури — Ю. Ю. Качій; обласної секції старих комуністів товариства «Знання» — С. Л. Вайс, С. П. Сірко, учасник визволення Закарпаття — А. Д. Кругляков.

Добір і підготовку ілюстрацій до тома здійснювала комісія в складі: С. Д. Іванова, А. М. Кашшая, О. Д. Шабаліна. У виявленні і виготовленні ілюстрацій активну участь взяли — М. М. Поратунський, В. А. Чмир. Використано також фотознімки — Л. В. Банка, А. С. Брагінського, І. А. Вонтєєва, М. М. Гвоздяка, Й. І. Драгули, Ф. С. Канєвського, Л. Ю. Ковгана, М. Ф. Козловського, Л. Д. Леудара, С. В. Мішанича, А. В. Михайловського, В. І. Мельника, В. В. Петрецького, Ю. Ф. Рошка, В. І. Садовського, П. П. Сови, В. Ю. Сочки, І. І. Сухана, О. О. Шведа, А. А. Єндрика.

В підготовці матеріалів по окремих районах участь брали:

Берегівський район: Г. Й. Вереш — секретар РК КП України, Г. І. Сіяртова — заст. директора облдержархіву, Ю. А. Чонаді — редактор районної газети.

Великоберезнянський район: В. М. Головей — секретар РК КП України, Р. Й. Базель, М. П. Курах — вчителі, М. М. Капраль — лектор РК КП України.

Виноградівський район: І. В. Матола — секретар РК КП України, І. Ю. Бобик, М. Ю. Леньо, М. М. Суплінчак — вчителі; Д. С. Віннер — відповідальний секретар районної газети, Д. М. Вошкоц — лектор РК КП України.

Воловецький район: В. І. Данканич—секретар РК КП України, Ю. Б. Сливка — зав. відділом пропаганди і агітації РК КП України.

Іршавський район: А. В. Боднар — зав. відділом РК КП України, М. А. Бойко — інструктор РК КП України, В. П. Мельник — голова райвиконкому, М. І. Шарга — лектор РК КП України.

Міжгірський район: М. І. Сюсько — секретар РК КП України, І. М. Сенько — в. о. зав. відділом РК КП України.

Мукачеве: М. Т. Клочкова — секретар МК КП України, С. Ф. Дворак — вчитель.

Мукачівський район: М. М. Данканич — секретар РК КП України, Я. П. Цико — відповідальний секретар районної організації товариства «Знання», В. П. Чекан — зав. парткабінетом РК КП України, І. Г. Шершун — інструктор РК КП України.

Перечинський район: В. В. Ковач — зав. відділом РК КП України, І. К. Бардаков, А. М. Головей, М. І. Куштан — вчителі; В. М. Троніщак — лектор РК КП України.

Рахівський район: І. Д. Федурцьо — зав. відділом РК КП України, Г. І. Герич — голова Великобичківської селищної Ради, А. Ю. Гуцул — лектор РК КП України, І. Ю. Сокол, Й. В. Йосипчук — вчителі, М. М. Чорногорський — директор Великобичківського історико-краєзнавчого музею.

Свалявський район — Г. П. Тидір — секретар РК КП України, Й. Й. Долинич — голова райвиконкому, М. М. Мамутов — персональний пенсіонер, І. М. Олашин — редактор районної газети.

Тячівський район: В. Ф. Урста — секретар РК КП України, В. М. Голубка— зав. парткабінетом РК КП України, В. Т. Дублянський, В. М. Маркуш — вчителі, Г. Я. Міщенко — редактор районної газети, С. В. Фучко — районний інспектор держстатистики.

Ужгородський район: Д. А. Воробець — редактор районної газети, І. Т. Дергальов — районний інспектор держстатистики, Л. Г. Зубенко — зав. відділом

пропаганди і агітації РК КП України, В. П. Кукста, Г. О. Черницький — вчителі, О. М. Повшик — голова райвиконкому.

Хустський район: К. П. Паранич — секретар РК КП України, В. Ю. Гарастей — вчитель, В. М. Росоха — лектор РК КП України, О. І. Рущак — директор Хустського історико-краєзнавчого музею.

В роботі над підготовкою і упорядкуванням тома активну участь брали кандидат історичних наук | В. І. Неточаєв, | І. М. Роспопа, І. Л. Хоменко.

Матеріали з археології до нарисів і довідок опрацювали: доцент Ужгородського державного університету Е. А. Балагурі, з питань топоніміки літератури — доценти Ужгородського державного університету К. Й. Галас, В. Л. Микитась.

Науково-методичне керівництво підготовкою тома здійснювали: наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Г. К. Макаренко, І. М. Мельникова, Л. В. Олійник, О. А. Парасунько, науковий співробітник Інституту літератури АН УРСР О. І. Кудін, науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР І. П. Чепіга, науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно.

ЗМІСТ

Від редакційної колегії тома 5

Закарпатська область 9

Ужгород 77

Берегівський район . . . .

Берегове 111
Береги 131
Вари 141
Косини 150
Населені пункти, центри сільських Рад Берегівського району 161
Батрадь (161), Бодолів (161), Велика Бігань (161), Вузлове (162), Гараздівка (162), Гать (162), Геча (163), Деренковець (163), Дідове (163), Добросілля (163), Заставне (164), Іванівка (164), Мочола (165), Мужієве (165), Нижні Ремети (166), Нове село (166), Оросієве (166), Попове (166), Свобода (167).

Великоберезнянський район
Великий Березний 168
Люта 180
Ставне 189
Населені пункти, центри сільських Рад Великоберезнянського району 199
Буківцеве (199), Верховина Бистра (199), Вишка (199), Волосянка (199), Забрідь (199), Загорб (200), Кострина (200), Лубня (200), Малий Березний (200), Розтоцька Пастіль (200), Сіль (201), Стричава (201), Стужиця (201), Тихий (201), Ужок (202), Чорноголова (202).

Виноградівський район
Виноградів 203
Вилок 221
Королеве 231
Населені пункти, центри сільських Рад Виноградівського району 242
Бобове (242), Боржавське (242), Букове (242), Великі Ком'яти (243), Велика Копаня (243), Велика Паладь (244), Вербовець (244), Веряця (244), Дротинці (244), Дякове (245), Новоселиця (245), Нове село (246), Олешник (246), Онок (246), Перехрестя (246), Петрове (246), Підвиноградів (247), Сасове (247), Текове (247), Фанчикове (248), Хижа (248), Чепа (248), Чорна (248), Чорнотисів (249), Шаланки (249), Широке (249).

Воловецький район
Воловець 250
Ждецеве 262
Нижні Ворота 273
Населені пункти, центри сільських Рад Воловецького району 285
Абранка (285), Біласовиця (285), Буковець (285), Верб'яж (285), Верхні Ворота (285), Гукливий (286), Лази (286), Підполоззя (286), Розтока (286), Скотарське (286), Тишів (287), Щербовець (287).

Іршавський район
Іршава 288
Арданове 301
Білки 308
Довге 317
Ільниця 326
Населені пункти, центри сільських Рад Іршавського району 334
Брід (334), Бронька (334), Великий Раковець (334), Вільхівка (334), Гребля (335), Дорobратове (335), Дубрівка (335), Загаття (336), Заріччя (336), Імстичеве (336), Кам'янське (337), Кушниця (337), Лисичеве (337), Малий Раковець (337), Приборжавське (338), Чорний Потік (338).

Міжгірський район
Міжгір'я 339
Колочава 353
Пилипець 363
Населені пункти, центри сільських Рад Міжгірського району 372
Буковець (372), Вучкове (372), Голятин (372), Ізки (372), Келечин (372), Лісковець (373), Лозянський (373), Майдан (373), Негровець (373), Нижній Студений (374), Новоселиця (374), Присліп (374), Репинне (374), Річка (375), Синевир (375), Синевирська Поляна (375), Торунь (375).

Мукачівський район
Мукачеве 377
Великі Лучки 401
Ракошин 412
Чинадієве 421
Населені пункти, центри сільських Рад Мукачівського району 431
Бабичі (431), Бистриця (431), Бобовище (431), Бородівка (431), Брестів (431), Верхній Коропець (432), Верхня Визниця (432), Горонда (432), Дрисина (432), Жнятине (432), Жукове (433), Завидове (433), Залужжя (433), Зняцеве (433), Зубівка (433), Іванівці (434), Кальник (434), Кленовець (434), Ключарки (434), Кольчине (435), Копинівці (435), Кузьмине (435), Кучава (436), Лалове (436), Лохове (436), Макарове (436), Нижній Коропець (436), Нове Давидково (436), Новоселиця (437), Обава (437),

Пістрялове (437), Пузняківці (437), Рівне (437), Станове (438), Страбичове (438), Червеневе (438), Чомонин (438).

Перечинський район

Перечин 439

Дубринич 453

Порошкове 463

Населені пункти, центри сільських Рад Перечинського району 473

Вільшинки (473), Ворочеве (473), Зарічеве (473), Новоселиця (473), Сімер (473), Тур'я Бистра (474), Тур'я Пасіка (474), Тур'я Поляна (474), Тур'ї Ремети (474), Туриця (475), Туричка (475).

Рахівський район

Рахів 476

Великий Бичків 493

Кобилецька Поляна 505

Ясиня 514

Населені пункти, центри сільських Рад Рахівського району 524

Біла Церква (524), Білин (524), Богдан (524), Верхнє Водяне (525), Водиця (525), Ділове (526), Кваси (526), Косівська Поляна (526), Костилівка (527), Лазещина (527), Луг (528), Луги (528), Розтоки (528), Росішка (528), Середнє Водяне (529), Чорна Тиса (529).

Свалявський район

Свалява 530

Керецьки 546

Поляна 555

Населені пункти, центри сільських Рад Свалявського району 564

Ганьковиця (564), Голубине (564), Дусина (564), Неліпине (564), Плоске (565), Родниківка (565), Стройне (565), Сускове (565), Тибава (566).

Тячівський район

Тячів 567

Буштина 581

Грушеве 590

Діброва 601

Дубове 609

Солотвина 619

Тересва 633

Населені пункти, центри селищних і сільських Рад Тячівського району 644

Бедевля (644), Вільхівці (644), Вонігове (644), Ганичі (644), Глибокий Потік (645), Калини (645), Красна (645), Кричове (646), Лази (646), Лопухів (646), Нересниця (647), Новоселиця (647), Руське Поле (647), Тарасівка (648), Теребля (648), Тернове (648), Угля (649), Усть-Чорна (649), Чумалеве (650), Широкий Луг (651).

Ужгородський район

Велика Добронь 652

Невицьке 663

Середнє 673

Чоп 681

Населені пункти, центри сільських Рад Ужгородського району 692

Баранинці (692), Великі Геївці (692), Великі Лази (692), Галоч (692), Глибоке (692), Горяни (693), Дібрівка (693), Ірлява (693), Кибляри (693), Комарівці (693), Коритняни (693), Мала Добронь (694), Мінеральне (694), Оноківці (694), Пацканьове (694), Ратівці (694), Соловка (695), Соломонове (695), Струмківка (695), Тарнівці (695), Холмець (696), Холмок (696), Худльове (696), Яворове (696), Ярок (696).

Хустський район

Хуст 697

Вишкове 718

Іза 731

Населені пункти, центри сільських Рад Хустського району 741

Березове (741), Боронява (741), Велятин (741), Вільшани (742), Горінчове (742), Данилове (742), Драгове (743), Золотареве (743), Копашневе (743), Кошелеве (744), Крива (744), Липецька Поляна (744), Липча (745), Монастирець (745), Нижній Бистрий (745), Нижнє Селище (745), Рокосів (745), Сокирниця (746), Стеблівка (746).

Словник історичних термінів, понять і назв одиниць виміру та монет, які вживалися на Закарпатті 747

Іменний покажчик 751

Географічний покажчик. 773

В томі вміщено 387 фотоілюстрацій, 16 карт, 12 кольорових вклейок (29 ілюстрацій). Том здано до набору 23.VIII 1968 р., підписано до друку 3.I 1969 р. БФ. 02005. Тираж 15 000. Формат 84 × $108^1/_{16}$. Фіз. друк. арк. 49,25 + 1,5 арк. вклейок, умовн. друк. арк. 85,26, обліково-видавничих арк. 90,07. Замовлення № 8-312. Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Закарпатская область

(НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. Г. Ткаченко*

Редактори: *О. П. Вержбицька, О. У. Верховний, І. Г. Дурнєв, В. Х. Косян* (керівник редакційної групи), *Г. П. Кривдін, В. М. Кулаковський, В. М. Солоненко, В. І. Улянич.*

Художник *В. І. Юрчишин*

Художній редактор *Ю. С. Яхніс*

Тех. редактор *Г. С. Дерев'янко*

Редагування карт: *Є. В. Мержвінський*

Коректори: *В. Д. Кілочицька, В. М. Поліщук, Р. П. Снігурова, Д. Я. Хінчина.*